

JONÆ SLICHTINGII à BUKOWIEK
COMMENTARIA
POSTHUMA,

In plerosque

NOVI TESTAMENTI
Libros.

JONÆ SLICHTINGII de BUKOWIEC
COMMENTARIA
POSTHUMA,

In plerosque

NOVI TESTAMENTI

Libros.

Cuncta hætenus inedita.

In duos Tomos distincta.

Quorum Catalogum versa pagina exhibet.

Quibus additi sunt tres indices copiosissimi, quorum
primus est locorum S. Scripturæ, in hoc opere vel breviter vel
prolixius explicatorum. Secundus est rerum memorabi-
lium. Tertius Phrasium in hoc opere ex Vetere,
præsertim vero ex Novo Testamento indicatarum.

Irenopoli, Sumptibus IRENICI PHILAETHII, post annum Domini
CICIO CLVI.

224057

III/5

Catalogus Commentariorum Slichtingianorum, hoc volumine contentorum.

Priori Tomo continetur Commentarius

In Euangelium S. Joannis.

Paraphrasis in initium ejusdem Euangelii.

Epistolam Pauli ad Romanos.

Alter Tomus habet Commentarios

In I. Epistolam Pauli ad Corinthios.

II. Epistolam ad Corinthios.

Ephesios.

Colossenses.

Philippenses.

I. ad Thessalonicenses.

II. ad Thessalonicenses.

I. ad Timotheum.

II. ad Timotheum.

ad Titum.

Philemonem.

I. Petri.

II. Petri.

III. Petri.

I. Joannis.

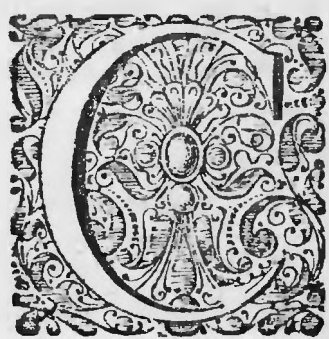
II. Joannis.

III. Joannis.

Fragmentum in Epistolam Judæ.

*Bibliotheca
Humboldtiana*

AD LECTOREM.

Commentarios hosce scripsi, Lector! non publico nomine, sed meo privato, quos nec publicæ subijcere potui censuræ, dispersis gravi persecutione Ecclesiis. Proinde nolum ullo dicto, ullâ sententiâ, Ecclesiam onerata. A privato dictum est, quidquid dictum, scriptumve est. Quod si verum est, publicum est; si quid sit falsum, nollem dictum, & quamvis dixerim, pro meo non agnosco. Vale.

Exemplum Epistolæ

STANISLAI LUBIENIECII
de LUBIENIETZ,

Qua Viro cuidam Magno

Historiolam Commentariorum,

Et vitæ ac mortis

JONÆ SLICHTINGII p.m.

Pertexit.

Ratissimæ mihi fuerunt nuperæ literæ Tuæ, quibus Viri omnibus modis Nobilissimi *Jonæ Slichtingii* piæ memoriæ, nonnulla Tibi à me missa, gratissima Tibi fuisse apertè indicasti. Censes etenim Virum illum, pro ea quâ Dei munere præstitit, multa & solida eruditione, difficilia quoque S. Scripturæ loca secundum apertæ veritatis normam ita proposuisse, ut omnibus qui sanis Domini nostri Jesu Christi sermonibus, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ acquiescere voluerint, satisfactum esse merito dicendum sit. Tu quidem hæc pro eximia Tua eruditione & pietate inter pretiosissima *κειμήλια* repositurum, anxie conservaturum, & ubi se opportuna occasio obtulerit, prompturum, polliceris. Cum autem plura ejusdem generis cognoscere desideres, æquum esse duxi rem à capite arcessendo vota Tua implere, & unâ multorum aliorum, quos talium appetentes esse, probè novi.

Integrum abiit seculum, ex quo restituta puriori veritate cælesti Ecclesiæ Christianorum Catholicorum, sive Unitariorum (quos vulgi iniquitas in contrarium euntibus, Arrianorum & Photinianorum compellat titulis) ad Cracoviam propagari coeptæ, ad tollendum inveteratas, non tantum Ecclesiæ Romanæ in ritibus & moribus corruptelas, sed & omnes erroneas opiniones, magno ivère animo. Exemplo namque multi Viri, pietate & eruditione præstantes, prodierunt, qui cum non solum blanditiis vel terribilibus furentis, & magis magisque in præceptis ruentis seculi, vinci se passi non fuerint, sed omnibus illis spreis & fractis, vel etiam calcatis, victores seculi extiterint, Inviicti Heroës, & seculi domitores merito dicendi sunt. Nempe & Phocylide judice

Βέλτερος ἀλχηειῶν ἔφυ σπουδισμένης ἀνὴρ

Præstantior robu^{to} vir sapientia præditus.

Hi postquam ad purgandum & excolendum rigidum Ecclesiæ agrum, infinitis septunt undique vepribus accesserunt, cælesti illo Satore, qui initio bonum & salutare verbi divini semen cordibus hominum inseverat, pios adjuvante conatus, feliciter brevi tempore adfectum opus promoverunt. Ita Ecclesiis per totam Poloniam & Lituaniā constitutis, animi hominum veritate magis magisque excoli, & pietate subigi gaudebant.

E P I S T O L A

debant. Verum tamen hinc Deo homines, utpote creaturam rationalem, & omnium principem, libertati arbitrii relinquente, & terrenæ isti glebæ affixis ac ventri obedientibus, ut in horridis commentorum & vitiorum dumetis lateant permittente, illinc Satanâ, mille fraudum artifice, in perniciem humani generis ingeniosissimo, per Ecclesiæ campos audacter grassante, & errores ex erroribus ferente, infinita adversariorum veritatis turba, viribus seculi armata, spirituales illam agriculturam quovis modo pessum dare studebant. Quapropter & enses Herodis, illius Agrippæ Majoris, quo Joannem & Jacobum peremit, pro illo verbi divini, quem Paulus Apostolus Heroi Christiano, panopliâ divinâ induto, in dextram porrigit, & D. Auctor ad Hebræos commendat, arripientes & vibrantes, sævire in infantes ausi sunt. Quod tamen non impedivit quo minus in excolenda portione agri à Domino sibi credita, illi haud segnes operarii strenuè laborarint, & impiis illis conatibus fortiter se opposuerint. Hinc tot disputationes contra adversarios veritatis, voce & scripto habitæ, & acria illa certamina, inermia tamen & innoxia, ac pugnae sine caede & vulnere, in agro Ecclesiastico commissæ. At hæc semper nonnisi convitia & calumnias, tum mulctarum irrogationes, carceres, proscriptiones, bonorum publicationes & exilia, mortes sævas præmii vice tulerunt, ab iis qui justo rationum pondere destituti, ideoque ad illa impotentis animi armamenta properantes, causâ se cecidisse manifesto æquis rerum iudicibus monstrarunt. Ita tamen adhuc pugnatum est disputando, ut confessores veritatis Commentaria in varios Novi Instrumenti libros scribere minime neglexerint. Documento sunt Fausti Socini & Joannis Crellii (ut annotationes Valentini Smalcii in totum Novum Instrumentum nunc fileam) præcipuorum in Ecclesia nostra virorum opera, & hujus quidem posthuma multa ejus generis scripta, jam demum lucem publico bono vident. Secutus jam olim est felicissime tam bonum Ducem Crellium *Jonas Slichtingius*, Vir & genere & eruditione & pietate Nobilissimus, in suis, quos ex prælectionibus Crellianis ante complures annos in epistolam ad Galatas & Hebræos edidit Commentariis. Qui quanto cum gaudio & fructu à veritatis pietatisque cultoribus excepti fuerint, non tantum tristis invidia, felici veritatis, progressu marcessens, ruptaque obligans ilia testatur, sed & res ipsa docet. Videnus enim hos Commentarios in linguam Belgicam versos. Videmus & in Anglicam translatum illum ad Hebræos, cum hac inscriptione: *Expiator peccatorum*, & commendatione æqui censoris publica, *Hic liber est doctus, pius & lectus utilis*. Sed ecce justum Commentariorum ab eadem manu elaboratorum volumen! De quo nonnulla scitu digna, hic intra privatos amicitiae nostræ libertati assuetæ parietes, dicenda sunt nobis, qui omnium ad Commentaria pertinentium circumstantiarum gnari & certi sumus. Non eo inficias à multo tempore multos nostrum ardentibus votis expetiisse ab Auctore τῶ ἐγγυελίου, quem in eruendis Scripturæ S. etiam reconditis sensibus, & connectendis textus Biblici periodis noveramus felicissimum, in omnes Novi Instrumenti libros Commentaria. Sed virum excellentissimis naturæ & ingenii dotibus, tum exquisita rerum divinarum humanarumque, præcipue variarum linguarum notitia præditum, ac peregrinationis usu expolitum, ideoque huic rei perficiendæ aptissimum, & sacris alioqui studiis annorum circiter XL spatio unice deditum, & in postulata nostra facilem, operosæ Ecclesiarum, quarum præcipuas regebat, Racovianam scilicet & Luclavicianam, curæ, crebræ Ecclesiarum remotarum tanto monitore & censore constituendarum visitationes, tum vero & acria, quæ contra difficiles adversarios (Clementinos, Meisneros, Cichovios, Placeos aliosque) susceperat, certamina, impediverunt. Tum verò & calamitas proscriptionis, quæ illi occasione Notarum in Concionem D. Vechneri supra initium Evangelii Joannis, (nempe enim quod typographus transmarinus invidiæ metu, Racoviam, jure typographiæ injuria privatam, & Sebastiani Sternacii nomen ad se occultandum supposuerat, id in crimen & argumentum pœnæ ab illis, qui cum malè facere velint, nunquam non causam inveniunt, tractum erat) ob confessionem fidei Christianæ secundum Symboli Apostolici capita, ipsis ferè SS. LL. verbis conscriptam, orbi notam, in Comitibus Varsoviensibus

S. LUBIENIECII.

bus. A. 1647 obtigit, malignum bonis ejus institutis opposuit pedem. Namque his iniquitatis telis in eum vibratis, per aliquot annos Vir nobilissimo loco natus, & nullius criminis convictus, in patria exul, & in liberrima Repub. adversariorum veritatis libidini obnoxius, incertis sedibus vagari, & oras Transborysthenias, Ponto Euxino & Moschicæ ac Scythicæ barbariei vicinas, adire & incolere necesse habuit. Ubique tamen terrarum munia suæ vocationis circumtulit & obivit, & aliquot annis in Luclaviciano, inter perpetuum persecutionis & mortis ipsius, quæ in proscriptum cuique arbitraria fuit, metum, animum servans æquum, contra Placeum Salmuriensem Theologum, & Cichovium Jesuitam ad annum scilicet 1655, multa pro veritate, multa cum laude conscripsit. Sed postquam belli Suecici procella in patria An. 1655, & mox in dissidentes à Romanis persecutio coorta esset, Schlichtingius ὁ μαθητής sub Regis Sueciæ (in cujus tunc partes tota prope Polonia juratâ fide transiverat) protectionem confugit. Cæterum & nonnulli alii, qui scilicet tristibus aliquot Fratrum, crudeliter in regione monti Carpatho subjecta, occisorum exemplis, sed & sævo edicto sibi pariter & Suecis nuncium diræ mortis ferente, patriis laribus pulsi, ac terga sua, plebe rustica in seditionem armata, acriter premente fugientes, cum in Ungariam & Silesiam vicinam, tum seditiosorum fines regni obsidentium, tum egestatis in peregrino solo difficilius tolerandæ metu, recipere se non possent, idem facere necesse habebant. Quod commodam ante hac ruri hic illuc agentibus præbuit tunc occasionem, ut mox 1656 anno mense Aprili septem octòve nostrum instituto Collegio, ad nos in Scripturæ sacre intelligentia exercendum, operam & tempus converterimus. Cum autem tempus haud multum nobis reliquum esse, tum rebus in patria turbatis, tum si hæ componerentur, unoquoque nostrum stationem rationemque vitæ suam animo cogitante, tum vero & Auctore sexaginta annos prætergresso, prævideremus, ab hoc sententiam rogati, quamnam potissimum Novi Testamenti partem explicari nobis optaremus, in Euangelium Joannis, tum principii singulari excellentia, tum eximia dictionis, præsertim in concionibus & sermonibus Christi ante mortem habitis enarrandis, majestate & dulcedine præ cæteris merito commendatum, animo & suffragiis ivimus. Hujus explanationem, subeunte moenia urbis cum exercitu Polono duce Joan. Dembinio de 18 Maji cœptam, non statim ab initio, imo versus finem demum ore Auctoris dictatam, sed ex commentantis ore exceptam, ac die 23 Augusti, decimo quarto ante secundæ obsidionis Zebridovianæ cum mense Julij inchoatæ solutionem, finitam habemus. Hæc tamen demum Sterini Pomeranorum (quo dedita Cracovia An. 1657 ob magni ponderis rationes veniens, Auctorem, utpote Affinem carissimum, & semper parentis loco habitum An. 58 habui convictorem) ex meo exemplari tumultuarie conscripto, sive potius adversariis, adornata, & die 8. Octobris An. 1659 durante obsidione, inter media belli tonitrua, ut ipse Auctor in illis meis adversariis annotat, perfecta est. Ita ut hicce in Euangelium Joannis, qui nihil magis quam charitatem spirabat, & scriptis suis inculcabat, commentarius inter medios belli in Polonia & Pomerania furores, & trinæ obsidionis strepitus, Christo scilicet cælestissimo Magistro suos à mundo, ut omnibus vitiis, ita & bellis iniquissimis dedito segregatos, charitatem illam singularem & germanam, verorum suorum discipulorum notam, per hunc insignem suum servum docente fuerit adornatus. Sed audi quæ & aliorum Commentariorum fuerit fortuna. Commentarius in epistolas Joannis (ita enim Auctori has Euangelio adjungere, & eodem cursu absolvere visum erat, nobis sponte ductum ejus sequentibus) die 24 Augusti anni 1656, supra memorati adfectus, & exeunte mense Octobri perfectus est. Interim decurrente mense Septembri exercitus Polonus tertiam, & longe majori, utpote ex duarum priorum obsidionum damnis instructam paratu, inchoaverat, ductu Georgii Lubomirscii, Magni per Regnum Mareschalci, & Ducis Campestris, ideoque multo graviores obsidionem, quique mensium spatio continuatam, ac tandem adventu Georgii Raccocii Principis Transylvani solutam. Auctor vero noster Commentarium in Epistolam ad Romanos die 31 Octobris inceptum, inter medios armorum strepitus conti-

E P I S T O L A

nuatum , & solventibus die 10 Februarii 1657 obsidionem Polonis , in explicatio-
ne capitis octavi ad Romanos occupatus , quin & ipsa die 29 Martii , cunctis in salu-
tando Principe Transylvaniæ , qui urbem & regiam pridie iniverat , occupatis , ca-
pitis decimi versum decimum tertium , (ut & minutiora Tibi cuncta huc spectan-
tia pernoscere cupido recenscam) tanquam pensum gravissimum alacriter pertra-
ctans , cuncta temporum momenta ad sancti operis suscepti promotionem singulari
revocans industriâ , die 6 Junii absolvit. Mox die 11 Junii Commentarium in 1 Pe-
tri epistolam orsus , & ad capitis secundi versum decimum nonum , Rege Poloniæ
Joanne Casimiro cum exercitu Polonico & Germanico urbem obsidente , die 12
Julii perveniens , postridie nuncium triste de acerba filii morte accepit. Is nempe
(quod inter illos privatos amicitia nostræ parietes referre tibi liceat) à Polonis mi-
litibus una cum altero juvene nobili captus , vitam potius , cujus cum jactura fi-
dei & mortis cum ignominia junctæ optio data utrique erat , morte atrocissima
exempli & beneficii à Servatore præstiti memores , quam conscientiam & ve-
ritatis professionem perdere maluerunt. Hoc tam sævo nuncio , mirum dictu !
sed ita se res habet , me cuncta ab initio sedulò annotante , illa ipsa die ad au-
res suas perlato , Auctor magis in Filium Dei , quam in proprium Filium dilectio-
nis memor , verba illa vers. 23 & 24 : *Qui cum convitiis afficeretur , non vicissim
convitiabatur , patiens non minabatur , sed tradebat ei qui justè judicat , qui peccata
nostra ipse sursum tulit in corpore suo super lignum &c.* ex ordine instituto explicuit ,
& ad cuncta tristitia invictum gerens animum , ac inter lachrymas solatia ex his ver-
bis Apostoli & exemplo Servatoris deprompta miscens , egregium & memorabile
patientia & constantia nobis omnibus præbuit exemplum. Tandem feliciter , non
obstantibus obsidionis quartæ incommodis , commentarium illum die 13 Augusti
absolvit. Postridie sine mora , temporis angustiam prævidens , commentarium in
2 Petri epistolam aggressus , ad versum primi capitis decimum septimum die 23 Augusti ,
jam dedita Polonis urbe pervenit. Atquæ hic eum non *Plato* , sed dura necessitas
jussit quiescere , cum urbs dispari , antiquo tamen & verò domino dominari esset
coepta , sed sub cujus præsidio non integrum amplius nobis erat æqua libertate reli-
gionis frui , qua parentes nostri Rege Sigismundo Patre ejus ante annos sexaginta se-
ptem , in illa ipsa regni metropolis & aliis urbibus Regis gavisi fuerant.

Sed finem pietas contigit ista suum.

Atque his verè Christianis occupationibus assiduus integer annus cum trimestri nobis
τῆς κυρίας τῆς ἐκκλησίας monente Apostolo Rom 13. 11, (nempe enim & res ipsa , sed & ratio
recta idem docet , unde Græcus Poëta Phocylides

Καὶ εἰς λατρείαν μὴ ἀντιπνέειν αἰέμασι.

Tempori servi , nec refra ventis.)

servientibus , & quietè , nec minus suaviter in cælestium contemplatione defi-
xis , inter minas seculi transiit. *O felices omnes , qui , sicut nescio quis vir pius
cum veritate dixit , ea agunt in terris , quorum usus perseverat in cælis !* Antequam
ulterius progrediar , unum adhuc monere Te volui debuique , ad legenda illa
commentaria Schlichtingiana properantem. Ne mirè Auctorem nostrum in
hoc opere quandoque cum Hugone illo , re & nomine Magno , quo Inclyta Bata-
via meritò gloriatur quemque pium *Delphicum oraculum* , utpote patria *Delphen-
sem* , vocare potest , consentire. Summo namque loco ponebat , & meritò qui-
dem , Virum Maximum & Incomparabilem , de quo dicere solebat , *Orbem Christia-
num per 15 amplius post Apostolos secula talem expectasse virum.* Ideò noster lectio-
ni Annotationum ejus affluens facilè potuit , ipsa utrumque ducente veri-
tate , cum illo convenire. Cæterum quod in Commentario in Evangelium
Joannis

S. LUBIENIECII.

Joannis quandoque verba Grotiana veluti mutuata ponat , & eum ^{negl. p. 104} sequatur , me habes , Tu quidem , Amicorum integerrime ! si quæ in eo culpa est , confitentem reum , ita vero confitentem , ut ingenuè agnoscam , me Annotata Grotii ante oculos semper habente , Schlichtingiana audita , cum Grotianis lectis , mente & calamo celeri miscuisse , postea verò cum Auctor illa mea adversaria Stetini emendaret , absentem (nam in Prussia tunc agebam) fuisse , nec Auctorem à re-ditu meo Stetini reperisse , & nec eum in Marchia degentem amplius , nec Com-mentarium , nisi post fata demùm ejus vidisse , ut taceam neutri nostrum Grotium ad manus , sicut nec ullum Auctori , dum commentaretur , librum , præter Novum Instrumentum , præsto fuisse . Initium tamen Commentarii in Euangelii primum ca-put ad versum 29 , datâ operâ conscripsit Auctor , & in adversariis post illa verba : *Et hic est totius istius & exordii & Euangelii scopus unicus* , sequentia adscripsit : *Hucus-que Auctor ipse commentatus est : quæ sequuntur ex ejus ore inter explicandum Cracovia sunt à Stanislao Lubieniecio excepta , & ab Auctore ipso Stetini Pomeranorum deinde lecta , & recognita , imò tota alia facta* . Postquam verò Auctor Cracovia excedens in Möstichiano Generosorum Saccorum pago in Silesia , Poloniae & Marchiae fini-bus vicinâ , sito , sedem Anno 1657 , exeunte Septembri fixisset , benè exorsam te-lam pertexens , Commentarium posterioris Petrinæ ibidem absolvit , & in 1 ad Corinthios septem capitibus absolutis inchoavit . Inde ob rumores & motus bel-licos , sed & ob persecutionis metum , Stetinum die 10 Maji Anno 1658 veniens , ac mihi tanquam pater filio cohabitans , in componendis Commentariis feliciter & assiduò pergebat . Atque ita ad initium Februarii 1660 , urbis obsidione proxime præterito mense Novembri solutâ , ibidem permanens , commentarium in E-uangelium Joannis & utramque ad Corinthios epistolam peregit , Dehinc tum uxore paulò post solutionem obsidionis orbus , tum novi belli in Pomerania mo-tus metuens , tum denique liberis , è quibus tres filii & unica filia supersti-tes erant , vicinior fieri volens , inde profectus est . Sed Deo patientiam Viri Sancti tot experimentis probante , Starogardiae à præsidiariis Brandenburgicis , quòd ex urbe tunc inimica veniret , suspectus habitus & in vincula datus est , de Commentariis detentis , ut pretioso thesauro , maximè sollicitus . Inde jussu Ele-ctorali in castrum Spandaviense die 23 Februari perductus & custodiæ traditus , die 26 Februari commentarium in epistolam ad Ephesios inchoavit , eundemque ibi die 2 Aprilis finivit , invictum illum Heroa , ac Satanæ mundique victorem , non ma-gis scripto quam opere pulcherrimè referens . Postridie commentarius in epistolam ad Colossenses (quam , utpote parallelam , præcedenti adjungere , & illi ad Phi-lippenfes , licet prius positæ , quin & prius scriptæ , præponere studio voluit) or-fus , cum die 5 Aprili hora septima matutina verba illa cap. 1 vers. 13 explicaret , *qui eripuit vos ex potestate tenebrarum &c* . Sicut manu propria in adversariis adno-tavit , redditum est illi diploma serenissimi Electoris , quo jussus est dimitti , ubi etiam brevem doxologiam in doxologia explicanda occupatus , *Deo gloria , inno-centia mea defensori !* apposuit . Mox Berolinum ad serenissimum Electorem se con-ferens , benigne , quâ laudatissimus ille Principum est clementiâ , admissus , inno-centiæ & veritati præbuit testimonium , ac benignum accepit responsum , detentio-nem sui tempore dubiò factam providæ circumspeditioni esse tribuendam , ideòque æquo animo ferendam : quo facto & mensæ Electorali adhibitus & liberaliter habitus est . Cum autem post aliquot dies in Aulam rediisset , Commentarios suos , quorum ardentissimo flagrabat desiderio , ex manu Principis Anhaltini , ad quem à Principe Vinariensi Stargardiae præfectò erant missi , recepit , & tunc de-mùm se libertati priori ex integro restitutum esse professus est , postquam commodas oc-casiones de religione publicè & privatim colloquendi , & veritati Commentariis suis illustratæ testimonium dandi sibi fecisset , benignè quoque ad ultimum dimissus est , Illinc profectus Selichovianum , in domo Nobilis & Piæ Matronæ Elisabethæ Fal-kenrehdianæ sedem fixit . Ibi Commentarium in epistolam ad Romanos recognovit ,

E P I S T O L A

& die 10 Maji à cap. 1. ad Coloss. vers. 15 (huc usque enim munimento Spandaviano inclusus pervenerat) commentarium instaurans, eundem Kalendis Juniis: illum ad Philipenses postridie orsus, die 18. Junii: de hinc illum 1 Thess. die 22. Junii inchoatum, die 4. Julii absolvit. Hoc ipso die cœptum in 2 ad Thessalonicenses commentarium, sex dierum spatio finivit. Illi in priorem ad Timotheum dies 10. Julii, præfixione exilii tot innocentibus celebris, initium, dies 11 Augusti finem dedit. Commentario in poster. ad Timotheum dies 12^{mus}. Augusti auspiciu, dies 27. ejusdem mensis coronidem attulit. Mox illum in epistolam ad Titum die 28. Augusti inchoavit, die autem 10. Septembris ad finem perduxit. Tandem illa ipsa die commentarium in epistolam ad Philemonem cœptum, die 13 Septembris consummavit, & addidit: *Finivi per eandem Domini nostri Jesu Christi gratiam, quæ cum spiritu meo fuit Selichovia, die 13 Septembris 1660.* Atque ibi etiam post annum recognoscendis commentariis exactum, sed & cum morbo, quem impigro labore & vita sedentaria sibi accersivisse putabatur, fortiter conflictatus, placide tandem, cunctis, pone duos filios, Christophorum & Jonam sibi cognominem, tunc præsentem, & pietatis officiis in charissimum genitorem egregiè defunctos, benedictione impertita, nec absentium oblitus, obdormivit in Domino. Primus Novembris Styli Gregoriani dies ultimus vitæ ejus fuit, mox honesta sepultura in edita vinea Sacciana subsecuta. Quæ cuncta accuratius Tibi pro jure amicitiae recensere volui, ut historiolum, non tantum Commentariorum, sed & præcipuorum vitæ ejus actorum, tum & exitus tanti Viri, rudi penicillo inter tot curas totque labores adumbratam verius quam delineatam habeas, & videas quam bene vir pius, & divinæ gloriæ zelo flagrans, horas suas locare, & tempus, cujus solius honestam avaritiam & rationem reddendam esse veteres monuerunt Philosophi, & Plinius Senior singulari docuit multa cum laude exempla impendere, & officia vocationis suæ inter & contra adversa cuncta, animo intrepido & infracto exercere possit. Hos ille Commentarios tribus filiis, illis scilicet duobus & tertio Paulo, natu inter eos minimo, libros charissimos liberis charissimis, sed una & mihi & Joanni Preussio, fidei Jesu Christi servo, & Ecclesiæ ejus vigilantissimo Pastori, quem etiam ut filium dilexerat, commendavit. Cæterum quicquid nos quinque junctâ operâ & consiliis ac studiis hîc fecimus, fecimus officium, Schlichtingii ut filii naturales, nos duo ut affectu filii, & curatores posthumorum operum designati. Nulli ergo nostrum debetur hic quidquam, at Deo plurimum, imò totum hoc quod est. Deus enim est, qui nos ad moliendos hos Commentarios Cracoviam (dicat quicquid velit invidia, quam virtutis umbram nemo mirabitur morabiturve, ad honesta vadens ipso contempto contemptu) coëgit, quos certè omnibus nobis per multum dissita loca dispersis, nec Auctorem ad eos pangendos efficaciter incitare, vel tam commodè juvare valentibus, nunquam habuissimus. Ita vel errores nostri rebus in patria adeò turbatis & confusis, occasione inevitabilis necessitatis (si qui fuerint, eventu in culpam facti transeunte, cum tamen nonnemo dicere non dubitarit: *Mea consilia sunt meliora, licet illius sint felicitiora*) commissi, hoc egregio opere apud æquos rerum judices excusationem mereantur, par est. Deus est qui eos inter quinque obsidionum mala, & in mediis bellorum furoribus, ac in captivitate, à viro fortitudine Christiana prædito, componi voluit. Deus est, qui eos ita custodivit, ut & rapacium militum manus, & voracis ignis fortuiti sacrum opus amburentis, tantum ac veluti tangere non ausi violentiæ, ut de contagionis virulentia hic illic sæviente nil dicam, eripuit. Deus denique est, qui eos multis obicibus amotis in publicum prodire voluit. Hic autem pro eodem illo amicitiae nostræ jure dicere Tibi debeo, id quod scire Tua intererit, & fortè aliorum multorum, qui etsi avidi horum lectores, tamen & severi Aristarchi forte futuri sint, & quædam in hoc opere censoria virgula notare velint. Profectò qui virum hunc, cui nascenti modestia & humanitas adstiteret, noverant, fateantur necesse est, cum libenter judiciis aliorum se suæque, more semper apud nos observato, submissurum fuisse, quod etiam nonnulli, quos in hac tristi nostrum dis-

persione

S. LUBIENIECII.

persione præsto habuit, experti sunt. Adeoque non offendisset eum limæ labor & mora, utpotè benè doctum facilè justam incurrere reprehensionem scriptum

----- Quod non
Multa dies & multa libra coërcuit, atque
Perfectum decies non castigavit ad unguem.

Cum autem plurima in hoc præclaro opere niteant, vel ipsa judice invidia, nemo paucis, si quas fortè repererit, offendetur maculis,

----- Quas aut incuria fudit.
Aut humana parum cavit natura -----

Quam æquitatis Legem Lyricorum Princeps præscribit, adeoque hanc cogitabit, ut & quod mox idem subjicit

----- Quandoque bonus dormitat Homerus,
Quippè opere in longo fas est obrepere somnum.

Quod ego tamen ex mente illorum dictum velim. Satis autem per legem æquitatis certus sum, nemini nostrum, tantò minus Ecclesiæ universæ, ullo jure imputari posse, etsi quædam in hoc libro erronea (sicut, fateor, nonnulla mutanda vel o-mittenda quibusdam nostrarum visa fuerant, aliis tamen, præcipuè hæredibus, iniquum id post fata Auctoris esse, judicantibus) inveniantur. Nam ex illa, licet brevi, at pia & docta, Auctoris præfatione, clarè patet, cum & Commentaria sua Fratrum censuræ se vivo, si id per dispersionem licuisset, submittere, sicut id quidam experti sunt, eademque non publico, sed suo privato nomine, cum illa censura fieri non posset edere, & si quid in eis à veritate alienum foret, nec pro suo agnoscere voluisse. Atque sic opus istud feliciter perfectum est, de quo meritò dicere queas:

Hic meret æva liber foliis: hic & mare transit,
Et longum noto scriptori prorogat ævum.

Nam & post fata per eum vivit, & vivus volitat per ora virum. Unde vides, qua occasione & à quibus initiis, quave via, & inter quot quantaque impedimenta, & ad quod laudis fastigium opus istud pervenerit, divina scilicet favente gratia multis nominibus celebrandâ. Itaque ei, ut Patri luminum, à quo descendens omne bonum donum, omneque perfectum munus supernè est, quique non spiritum timiditatis, sed fortitudinis & charitatis ac sobrietatis huic quoque eximio fervo suo dederat, illi dico, *Soli sapienti Deo, per Jesum Christum*, hoc etiam nomine dignæ debentur gratiæ. Is cunctis librum hunc lecturis det oculos ad videndum, & cor ad intelligendum, ut qua in re vitæ æternæ consequendæ, ipso Christo teste, ratio continetur, cognoscant illum, utpote *Solum verum* sive summum & unum Deum, & quem ille misit, ac humano generi Servatorem & Mediatorem unicum, ac summum Pontificem dedit, *Jesum Christum*. Is nos omnes in viis suis custodiat, Spiritu Sancto regat, & contra omnes blandientis & sævientis seculi tentationes roboret in iisdem, ac per eas ad æternæ beatitudinis perducatur gaudia! Amen.

Vale, Vir Magne! Amice integerrime! & à me hîc Tibi pro jure amicitiae dicta boni & æqui consule. Dabam Hamburgi die 14 Junij 1665.

In Effigiem Reverendi Viri Ionæ Slichtingij.
*Hæc veneranda senex gesfit Slichtingius ora,
 Hæc gravitas vultus plena decoris erat.
 His Dea Snada sedit labijs, hæc ille resolvens,
 Dura licet, poterat saxa movere loco.
 Hæc jam muta silent: loquitur tamen ille, loquentem
 Audit, et auditum fama loquetur anus.*

EPITAPHIUM

Viri Nobilissimi, Reverendi & Clarissimi DOMINI

*JONÆ SCHLICHTINGII DE BUCOWIESZ
Theologi Excellentissimi.*

JONAS SCHLICHTINGIUS DE BUCOWIETS

LUMEN ECCLESIAE

PATRIAE

FAMILIAE

EGREGIUM PIETATIS CHRISTIANÆ EXEMPLAR

INSIGNIBUS LABORIBUS

PRO VERITATE DEI GNAVITER EXANTLATIS,

ACRIBUS PERSECUTIONIBUS

PRO EADEM FORTITER TOLERATIS,

VIVA ET FIRMA FIDE

SERVATORI SUO AD EXTREMUM SERVATA,

INDUBITATA SPE

RESURRECTIONIS ET GLORIAE FILIORUM DEI FULTUS,

AD SPIRITUS JUSTORUM CONSUMMATOS

RELICTO HIC TERRENO TABERNACULO,

IPSIS KALENDIS NOVEMBRIBUS

ANNO SALUTIS MDCC LXXI.

ÆTATIS LXXIX.

TRANSIVIT.

COMMENTARIUS

IN

EUANGELIUM

JOANNIS APOSTOLI.

CAPUT I.

Ioannem Apostolum Euangelium hoc sine scripsisse, ut Christianos in fide; qua Jesum credunt esse Christum, Dei filium, confirmaret, contra maxime tum exorientes Antichristos, qui id negabant, (quamvis alioquin Jesum sanctum fuisse virum, & à Deo missum, eorum aliqui saltem, fortassis non negarent) ipsius Apostoli verba docent apertissima cap. xx vers. ultimo: *Hæc scripta sunt, inquit, ut credatis, quod Jesus sit Christus, ille Dei Filius, & ut credentes vitam habeatis in nomine eius.* Qui scopus etiam fuit illi præcipuus in sua Epistola. Idque & alii Apostoli unice prædicabant Act. 2. 36. viij. 37. x. 42. Rom. x. 9. 1 Tim. 2. 5. 1 Cor. viij. 6. Nec mirum: cum hæc fides fundamentum sit Christianæ pietatis. Quia vero huic fidei, illud inter alia ponere poterant, & haud dubie ponebant obstaculum, Antichristi, ut Joannem Baptistam Jesu præstantiorem dicerent, amolitur ante omnia obstaculum istud Apostolus. Argumentum, quo nitentur, hoc erat, quod Joannes Baptista principium fecerit Euangelii de regno cælorum appropinquante, & baptismum prædicarit poenitentiae in remissionem peccatorum, Jesu necdum usquam cum sua prædicatione comparente, quin & Jesum comparere incipientem, baptizaverit. Hoc igitur ipsorum argumentum primo tollit, deinde ipsius Baptistæ testimonio Jesum esse Baptistam multo præstantiorem & Christum ipsum, evincit.

Qui procemium hoc Euangelii contra Cerinthum scriptum dicunt, sibi ipsis contradicunt. Ajunt enim ipsimet, Irenæo & Eusebio auctoribus, Cerinthum docuisse, Jesu adjunctum fuisse æternum Christum seu *λογος ἦν θεός*, & hunc in principio mundi fuisse, & fuisse apud *θεόν*, & ipsum fuisse quoque *θεός*, & omnia in veteri creatione per ipsum facta esse, eundem denique in Jesu incarnatum seu inhomdatum fuisse. Quomodo igitur hæc contra Cerinthum scribere potuit Apostolus, quæ Cerinthus pro se potius scripta esse diceret, quam contra se?

Qui item ajunt procemium hoc opponi iis, qui non credunt Jesum extitisse antequam existeret, seu antequam conciperetur & nasceretur, (quam *πρότερον* dicunt) ab ipso refutantur Apostolo, qui totum Euangelium, proinde & hoc ipsum procemium, eo se scripsisse dicit sine, ut Jesum credamus esse Christum illum, Dei Filium, Prophetarum oraculis notum in vulgus, quod nihil habet commune

cum ista, quam dicunt *πρότερον* Jesu. Nam & Christi & Filii Dei nomine *ἄνθρωπος*, Hebræorum phrasi, non alius significabatur, quam homo. Nam hoc procemio doceri, Jesum esse unum illum Deum, tantum abest, ut singula pene verba huic sententiæ, quod infra videmus, reclamant.

Relictis igitur erroneis, & ex erroneo verborum istorum intellectu profectis traditionibus historicis, ad ipsa Apostoli accedamus verba, quorum vero & genuino sensu intellecto, facile apparebunt adscititia, quamvis protinus, & sic antiquitus (quod & aliis scripturis accidit 2 Pet. iij. 10.) arrepta. Ut frustra sint, qui obijciunt, hunc Joannis locum in tota antiquitate non fuisse sic intellectum, sicut à nobis explicetur. Primum enim præstaret, hunc locum non intelligere, quam ei talem dare interpretationem, quam nulla clara contineat Scriptura, imo quæ cum clarissimis Scripturæ testimoniis non congruat, quibus Jesus homo fuisse docetur, ex Spiritu Sancto conceptus, & natus ex virgine à viro intacta. Deinde quotnam habent Auctores ex antiquitate, ut ex iis de totius antiquitatis circa hunc locum sententia judicare possint? Ignatius, Irenæus, Justinus, Tertullianus, nondum sunt tota, nec Apostolorum temporibus æqualis antiquitas. Ut omittam Ignatium non esse Ignatium, sed Pseudo-Ignatium. Et isti ipsi cur magis ab Antiquitate primæva in multis aliis recedere potuerunt, quam in sententia de Christo? Ignatius iste, Epist. ad Philippenses & Antiochenos, Christum esse dicit inhomdatum, voce nova, ut & in sententia nova. Apostoli enim Christum hominem fuisse docuerunt, non inhomdatum. Justinus Dialo. cum Tryph. Judæo, etiam duos se Deos agnoscere, unum altero superiorem, profiteri non est veritus, quod ei evenit ex mera imperitia phrasis Hebraicæ, qui nomen repetunt loco pronominis, aut nomine tetragrammato illum etiam appellant, in quo Deus ipse nomen hoc, cum vellet, ponebat Exod. xxij. 20, 21. Qui idem tamen Justinus multos Christianorum suo tempore fuisse fateatur, qui minime crederent Christum fuisse Deum, antequam homo fieret. Certe nullam causam video, ut ex paucis istis de totius antiquitatis pronuncietur sententia. Nam posteriores, & qui istos secuti sunt scriptores, non antiquitatem primam illam & simplicem, sed doctos istos sequi potuerunt; præsertim, cum antiquitatis illius puræ vix ulla alia præter Sacras Scripturas extarent monumenta. Nemo tamen etiam aliquantum ultra Nicæni Concilii tempora eo processit,

cessit, ut *ὁ λόγος*, unum illum Deum esse crederet. Nam Tertullianus, lib. advers. Hermog. longe ante aperte scripsit: *Non quia Deus semper, ideo & Pater semper: fuit enim tempus, cum Filius non fuit, qui Deum Patrem faceret.* Patripassianos hic non attendimus, qui Patrem & Filium eandem personam esse dixerunt, etsi istorum opinio antiquissima sit, & simul nata videatur cum opinione illorum, qui Filium, antequam nasceretur, Deum esse crediderunt. Nam & Ignatius ille, ep. ad Tarsenses, meminit istorum tanquam hæreticorum à Satana disseminatorum. Et huc tandem res devenit, ut Pater & Filius etsi non eadem persona, tamen idem numero Deus esse statuatur. Quæ vocabulorum tantum, non rerum diversitas est. Apostolicas mihi proferant Ecclesias, aut Nazaræorum illorum auctoritatem, quorum è numero Paulus sese profitetur, si possunt, aut si non possunt, maneant in primæ antiquitatis monumentis, id est in Apostolorum scriptis, & primo illo Christianorum Catholico Symbolo; nec obscuriora Scripturæ loca pro sua sententia allegent, antequam eam aliis clarissimis demonstraverint. Aliter enim non Scripturæ testimoniis, sed hominum interpretationis & auctoritatibus agent, quibus absque Scripturæ clarissimæ ductu, non minus quam aliis in proclivi ac præcipiti fuit errare. Quod ne nobis etiam usu veniat, nusquam à clarissima Scripturæ luce recedere constitutum est, longeque præstat, ut diximus, in obscurioribus locis ignorantiam profiteri, quam eos sine hac luce ingredi. Non huic tantum Sacræ Scripturæ loco evenit, ut protinus in pravam interpretationem & sensum arriperetur; sunt & alii non pauci. Non aliunde profluxit antiqua illa & epidemica Judæorum opinio de adventu Eliæ, proprie dicti, ante Messie adventum, & Christianorum, de adventu Antichristi tribus annis cum dimidio, ante adventum Christi. Etiam illa Apostoli verba, ut Episcopus sit unius uxoris vir, quis hominum non protinus sic est interpretatus, ut putaret, secundum connubium cum Episcopatu nullo modo posse consistere? quæ tamen, non sanctorum virorum, qui talia Spiritus Sancti ductu prodiderunt, culpa est; sed hominum, ad immota religionis & rationis principia cuncta non revocantium. Si antiquorum omnium ab Apostolicis temporibus scripta extarent, tum aliquid ex illis de totius Antiquitatis sententia pronunciare possemus: Nunc cum nulla extent, nisi paucorum aliquot, eorumque immani post Apostolos intervallo viventium, verus & Catholicus antiquitatis sensus ex illis peti nequit.

Verf. 1. *In principio erat sermo.* Vox Principii est relativa. Ideoque si ponatur absolute, ut hic fit, vel statim aliquid apponitur, ex quo appareat, cujus rei principium intelligatur; vel, si nihil addatur, ipse libri titulus ac materia id protinus docere debet, ne lector suspensus hæreat. Dicunt quidam, principium hic designari notum, proinde principium mundi. Quasi vero principium Euangelii non æque sit notum Christianis quam principium mundi, aut quia principium aliquod sit notum, liceat absoluta principii voce sic uti, ut non ex rebus subjectis & adjectis debeat intelligi. Cum cujusque rei principium, de qua sumus acturi aut agaturi, semper sit potius ac no-

titia propius, quam quidvis aliud, aut quasi Joannes describat historiam mundi, ut facit Moses, & non historiam Euangelii. Sic Moses, ad easdem voces, *In principio*, protinus adjecit, *creavit Deus Cælum & terram*, ut hinc eum de principio rerum mundi, quarum & historiam texendam suscepit, loqui constet. Sic idem hic Apostolus Epistolam suam per easdem principii ac sermonis voces exorsus est; *quod erat à principio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris; quod spectavimus, & manus nostræ contrectaverunt, de sermone vitæ, &c, annunciamus vobis* 1 Joh. 1. 1, 3. At quis protinus ex re subjecta & adjecta non videt Euangelii principium hic designari, à quo Apostoli una cum Jesu erant Joan. xv. 27, ut tanto certius quid à principio esset, testari possent. Sic & cap. 2 Epistolæ dictæ easdem absolutas à *principio* voces, non de alio, quam Euangelii principio accipit verf. 7: *mandatum, quod habuistis à principio, sermonem quem audivistis à principio*, & verf. 24: *quod audivistis à principio in nobis maneat, si in nobis manserit, quod à principio audivistis, & vos in Filio, & in Patre manebitis.* Cur vero ad principii vocem, nusquam addit vocem *Euangelii*? quia & hic res subjecta & adjecta protinus id cuique suggerit. Et ut profanum etiam adducamus Auctorem, (nam quid attinet alia complura ex S. literis accumulare exempla) *Urbem Romam*, inquit Tacitus, *a principio Reges habuere.* Quis ex Urbe Roma non protinus, cujus rei principium designetur, intelligat? Igitur & hic vel ex adjecta voce *ῥῆσις*, id est, Sermonis, vel ex ipso libri titulo ac materia, vel ex utroque protinus intelligi debet, cujus rei principium designetur. Et de voce quidem seu appellatione *ῥῆσις* seu sermonis, quem designet, & quare, mox dicemus. Libri enim titulum ac materiam esse Euangelium, nemo dubitat, quod & totius libri complexus docet. Nemini igitur etiam dubium esse debet Euangelii principium hic intelligi. Nec ulla causa est, ut idem Apostolus aliter vocem principii acceperit in exordio Euangelii, aliter in exordio Epistolæ, ubi etiam sermonis meminit, idque cum adjectione vocis *Vitæ*, ut simul tituli istius rationem explicet. Nec vero per ullum melius quam per seipsum Apostolus explicatur: sunt enim loci paralleli. In utroque ponitur vox principii absolute, ponitur titulus & appellatio Sermonis: In Epistola appellatur sermo vitæ, quod vitam æternam annunciarit, in Euangelio dicitur vitam in Sermone fuisse: in Epistola dicit, & vita manifestata est; in Euangelio autem, & vita erat lux hominum: denique & Epistolæ & Euangelii idem est scopus, nempe docere, Jesum, qui sermo Dei erat, esse Christum illum Dei, idque ab ipso Euangelii principio statim auditum esse Joan. xx. 31. 1 Joh. 2. 24. iv. 2, 3. v. 1. Denique quid opus est multis? Apostolus ipse, quod, nam principium intelligat verf. 6 exponit, dum Joannis Baptistæ commemorat adventum. Neque enim adventus Joannis Baptistæ cum ullo alio principio quam Euangelii copulari potest, ut mox dicemus.

At enim ajunt, principium creationis hic debere intelligi, idque patere ex voce *λόγος*, id est sermonis, & ex sequentibus, in quibus mox per sermonem omnia dicuntur esse facta.

Si creationem intelligant novam, non multum cum illis pugnabimus; sin veterem, nihil cum illa commune habet hic λόγος seu sermo, ut mox dicemus. Et vox principii jam antea debuit intelligi, quam lector ad ista perveniret, in quibus omnia per sermonem esse facta dicuntur, cum hæc ipsa quoque ex subjecta materia, quod Evangelium est, intelligenda sint. Principium porro Evangelii fuit Joannis Baptiste prædicatio, locupletissimo teste Marco, *Principium*, inquit, *Evangelii Jesu Christi Filii Dei, sicut scriptum est in Prophetis: Ecce, ego mitto Angelum meum coram facie tua, qui præparabit viam tuam ante te. Vox clamantis in deserto, parate viam Domino, rectas facite semitas ejus. Erat Joannes baptizans in deserto, & prædicans baptismum pœnitentie in remissionem peccatorum* Marc. i. 1, 2, 3, 4. *Pœnitentiam agite: appropinquavit enim regnum cœlorum* Matth. iij. 2. Atque hinc est, ut omnes Evangelistæ prædicationem Joannis prius describant, quam Christi. Itaque apprimè hoc pertinebat ad scopum Apostoli, ut ante omnia doceret, Jesum esse principalem auctorem Evangelii, non Joannem Baptistam, licet is prior prædicaverit, quam Jesus. Quod & Marcus significavit in allegatis verbis, Evangelium ad Jesum Christum Dei Filium referens, quamvis Joannis prædicationem, principium ejus dicat, quin & Jesum à Joanne, quod & alii Evangelistæ faciunt, baptizatum esse testetur vers. 9. Non dicit autem Apostolus, Jesus erat in principio Evangelii, (quis enim hoc nesciret? cum Jesus non multo junior esset Joanne, & Joanni supervixerit) nec dicit in principio Evangelii erat Christus: jam enim pro concessio sumeret, quod de Jesu probare instituit, sed. *in principio*, nempe Evangelii, *erat sermo*. Ut enim sermo verus Evangelii enarrator, in principio Evangelii esset, plane conveniebat. Non addit, cujus esset sermo, quia hoc ex re ipsa intelligitur, quod esset sermo unius illius Dei. Similem ellipsin habes infra cap. iv. 20, 21. Colos. i. 19. Per sermonem hunc, Jesum intelligi, nemini dubium est, ut & res ipsa docet, & Joannes exponit vers. 17, sed Jesum, sermonis munere ac dignitate jam præditum. Si ergo vox principii ex Jesu, & ex sermonis officio debeat intelligi, profecto non aliud principium intelligi poterit quam Evangelii, nisi prius aliunde jam notum sit, Jesum fuisse antequam esset, & sermonis officium gessisse. Unde patet frustra esse eos, qui ex hoc Evangelii proœmio αὐτοῦ πρῶτον ἦν λόγος probare volunt, quam nisi prius aliunde demonstrent, nos & vocem principii, & sermonis appellationem, & omnia, ex Jesu interpretabimur. Vide plura vers. 17. Hic autem primum Evangelista tam sublimi sermonis Dei titulo Jesum præfert Joanni, quem titulum merito se Jesu tribuere mox evincit. Appellat enim Jesum ὁ λόγος cum articulo emphatico, seu sermonem Dei κατ' ἐξοχήν. Solebant Judæi Græcizantes Angelos Dei appellare λόγους, id est, sermones, ut ex Philone inter cæteros patet, apud quem etiam unus est insignis & κατ' ἐξοχήν dictus λόγος Dei Filius, quem is in Platonica edoctus Schola, ideam hominis putat, & imaginem illam Dei, ad quam homo conditus sit. Vocabantur autem Angeli Sermones Dei per metaphoram, quod tanquam immediati interpretes voluntatem

Dei declararent, & effectui darent, quæ eadem sermonis Dei proprie dicti vis est. Quod quia Jesu nemo perfectius fecit, qui nobis omnia divinæ voluntatis de salute nostra, tanquam immediatus interpres, exposuit arcana, eademque & exequitur, merito eum Evangelista hoc titulo κατ' ἐξοχήν exornavit. Idem & in Epistola sua facit, ubi eum primum sermonem vitæ appellat ab objecto, quod primus vitam, quæ erat apud Patrem, protulerit, & nobis manifestaverit 1 Joh. i. 2. Deinde simpliciter sermonem cap. v. 7 (quanquam hic locus in multis minime suspectis, imo antiquissimis quibusque ante Hieronymi tempora desit codicibus) in Apocalypsi vocatur sermo Dei, & sic à Deo, cujus sermo est, aperte distinguitur. Chaldaus Paraphrastes Jonathan & Onkelos sermonem Dei sæpe pro Deo ponunt per metonymiam effecti pro causa. Nam nusquam sermonem Dei a Dei persona distinguunt, ut apud Joannem fit, nec intelligunt Messiam, cum iis ipsis in locis, in quibus de Messia agitur, sermonem Dei, prout ipsi vocem hanc sumunt, Messia opponant. Patet hinc, quam semetipsum fallant, qui hic sermonem, quo vetus creatio peracta est, intelligunt. Ille enim sermo, verba Dei erant, quibus ut aliquid fieret, imperabat: at iste sermo, persona est proprie dicta, eaque Jesus. Verisimile quidem est, Apostolum ad Moïsem alluisse verba, dum exorditur iisdem vocibus *in principio*, dum sermonis meminit, dum per eum omnia facta dicit, dum ei lucis effectum tribuit, dum per eum mundum esse factum ait; sed hæc omnia alio eoque eleganti sensu & significatione dicit, ut solent, qui alludunt: hinc enim oritur allusionis gratia. Propterea talia de isto sermone pronunciat, quæ in illo sermone apud Moïsem nullum habent locum, quippe, qui Dei dictio fuit, non persona ulla. Quem, dum Dei Filium fuisse dicunt, eo ipso Dei filium personam fuisse negant, & modo fuisse, modo non fuisse statuunt. Dum enim Deus loquebatur, erat, dum desinebat loqui, non erat. Quin imo, cum verisimile sit Moïsen per similitudinem ab hominibus sumtam opus describere creationis, sicut & multa alia describuntur sacris in literis: (cur enim Deus proprie loqueretur, si non sint, qui proprie loquendo audiant?) quid aliud dicunt, quam Dei filium non magis re ipsa fuisse, quam sermo ille fuerit? Nam, si proprie loquamur, Deus potenti sua virtute, omnia, quæ voluit, protinus creavit. Et cum toties alibi legamus in Scripturis, hoc vel illud dixit Deus, cur nusquam dictionem illam pro persona accipimus? Hæc certe omnia, quæ Joannes habet, *in principio erat sermo, & sermo erat apud Deum & Deus erat sermo*. Hic erat in principio apud Deum, & quæ sequuntur, non nisi de persona dici possunt, proinde nec de sermone Dei proprie dicto, nec de sermocinandi facultate, nec de ratione, nec de potentia, nec de ullo alio Dei attributo. Quo enim fine diceretur, quod sermo, quo Deus omnia fieri jussit, tum fuerit, cum fieret? aut quo sensu diceretur, quod apud Deum esset, quod Deus esset, & quod in principio apud Deum esset? Dei autem naturalia attributa non tantum in principio, sed semper, nec apud Deum, sed in Deo sunt & fuerunt, nec persona a Deo distinguuntur. Quis vero nesciat, creatorem in principio creationis esse?

Neque qui erat in principio, protinus ante principium illud, multo vero minus & ipse absque principio erat. Cœlum & terram creavit Deus in principio. Ita cœlum & terra in principio erant, & tamen ante principium illud non erant. Quis porro Deum illum unum, sermonem appellet unius illius Dei, ab uno illo Deo persona distinctum? quis unum illum Deum dicat, apud unum illum Deum fuisse? Quis Deum illum unum, uni illi Deo, tanquam diversum opponat? idque sic, ut eum uni illi Deo opponens, non absolute & subjective, nec cum articulo emphatico, sed prædicative tantum & sine articulo emphatico, Deum fuisse dicat? Nam, si quis antiquos Patres secutus, personam dicat intelligi ab uno illo Deo distinctam, sed quæ in principio creationis veteris jam fuerit, & deinde homo Jesus facta sit, hanc aliunde prius claris Scripturæ dictis demonstret. Hic locus obscurior est, quam ut id præstare possit, præsertim cum huic loco exhauriendo ipse homo Jesus, sine ista persona, prorsus sufficiat, imo persona ista nihil ad locum hunc pertineat, & Jesum hominem ejusque divinam gloriam penitus obscuret, & ut suo loco dicemus, nec ipsa homo fieri potuerit (desisset enim esse, id quod erat) nec homo vicissim fieri potuerit persona, quæ jam ante esset (quod enim sit, nondum erat) nec duæ personæ possent esse una persona, & si essent, nova & alia persona essent; nec homo sit, qui sua natura non sit substantia, proinde cum sit intelligens, non sit persona, nec si sit homo, qui persona non sit, tanto minus tamen esse possit ista, quæ ante mundum conditum extiterit persona, imo nec ullam cum ipsa componere, (quamvis aliam ac novam) posset personam, omni per se carens hypostasi & subsistentia. Homo est homo, non aliud aliquid, substantiæ suæ respectu, multo vero minus, divina ante mundum existens persona. Homo excludit omnia quæ sunt non homo. Quodlibet est, vel non est, & omne, quod est, tam est unum, quam est. Hinc etiam patet, quid de persona illa sentiendum sit, quæ imago Dei dicitur esse, quam Deus contemplatione sui concipiat, quæ, quia Deus seipsum perpetuo contempletur, perpetuo etiam generetur. Hæc enim, quia nusquam disertis Scripturæ verbis sunt prodita, nec ipsa per se ullam verisimilitudinem habent, frustra ex appellatione τὸ λόγος, eaque Jesu tributa, colliguntur. Hæc talia relinquenda sunt iis, qui sese mentis suæ conceptu pascere malunt, quam solida rerum veritate. Habeant sibi Dei Filium, qui intra divinæ mentis conceptum & cogitationem semper consistat, & sic semper generetur; nobis relinquunt jam pridem genitum, & ex divinæ mentis antiquo & seculis priore conceptu, ubi venit plenitudo temporis in effectu exhibitum.

Hisigitur missis dicit Evangelista, *Sermonem in principio fuisse*, quod Jesus, (qui per sermonem intelligitur) jam tum, cum inciperet Euangelium, sermonis, λόγος dicti, munus à Deo sibi commissum haberet, quamvis illud tum nondum exerceret. Ut hinc appareat Jesum, licet principio Euangelii jam facto venerit, & à Joanne baptizari sustinuerit, non discipulum tamen fuisse ejus, qui principium Euangelio dederit, & se baptizaverit, sed principalem Dei legatum, cujus ille præcurzor esset; qui hunc

præcederet, quasi Lucifer ante solem, quique proinde non magister secuturi, sed discipulus futurus esset. Solent vero etiam principales legati prius designari ac constitui, quam eorum prodromi viam illis paraturi præmitti. Ita vindicat Apostolus dignitatem Jesu, dum eum & sermonem Dei λόγος, & sic principalem Dei in Euangelio Legatum appellat, & quod hujus consequens est, in principio, quamvis ab alio ipsi præmisso inchoati Euangelii, jam munere isto insignitum à Deo fuisse docet. Nimirum Joannes vox erat clamantis in deserto, parate viam Domino, Jesus autem erat Dei λόγος sermo, qui non solum omnia divinæ voluntatis de salute nostra arcana nobis enarraret, sed etiam divina virtute instructus, omnem salutem nostram perficeret. Et cum apertum sit titulo sermonis Jesum designari, non debemus ex voce principii & sermonis, quæ variam per se pati possunt interpretationem, & consequenter ex iis, quæ hic de sermone dicuntur, Jesum facere personam, quæ fuerit, antequam Jesus conciperetur & nasceretur, immo ipsum unum illum Deum, sed ex Jesu, tanquam ex re omnium notissima & certissima, omnia ista intelligere & interpretari.

Hinc porro patet vocem λόγος rectius verti *sermonem*, ut ab Erasmo & aliis quibusdam factum est, quam *verbum*. Nam ad exponendum Dei voluntatem pluribus verbis opus est, ex quibus conficitur sermo, ipsaque etiam vox λόγος propriè *sermonem* significat. Sed si verbum per Synecdochen accipiat pro sermone, ut sæpe solet, res eodem redit: nam & λόγος aliquando verbum significat. Patet hinc per λόγος haud intelligi personam, quæ summus ille Deus sit. Ministrum Dei, titulus hic, de persona, ab uno illo Deo distincta, acceptus, declarat, non ipsum summum Deum. Ponunt quidem Chaldæi Paraphrastæ sermonem Dei pro ipso Deo, sed per metonymiam effecti, ut dictum est, non autem sermonem Dei, ab uno illo Deo tanquam personam à persona distinguunt. Sic vox clamantis in deserto Joannes dicitur per eandem metonymiam vers. 22. Sic per metonymiam adjuncti pro subjecto nomen Dei ponitur pro ipso Deo, & Regum Majestas, vel gratia, vel dignitas, ut & aliarum personarum, ponitur pro ipsis personis, sed ab iis persona non distinguitur. Quis porro, ut jam ante monuimus, dicat, Deum illum unum & summum in principio creationis fuisse? an enim ullus tam amens est, ut id ignorare possit?

Pergit Apostolus; *Et sermo erat apud Deum*, πρὸς τὸν Θεόν. Aliud quiddam de sermone isto asserit, non minus, immo magis etiam, quam prius eximium: ascendit enim Apostoli oratio. *Et sermo*, inquit, *erat apud Deum*, unde nec opus habebat, ut a Joanne aliquid disceret, & ejus esset discipulus, Magistrum & Doctorem alium in cœlo habens ipsum Deum, sic nimirum decuit, ut Jesus, qui sermo Dei, id est, immediatus divinæ voluntatis interpres ac princeps, Euangelii legatus & administer futurus erat, assumeretur ad Deum & apud Deum esset, & ab eo mandata acciperet, quod & ipsemet sæpe de se testatur in hoc Euangelio, & hic idem Apostolus de illo vers. 18. Notetur autem articulus emphaticus voci Dei præfixus, ad significandum Deum illum unum & summum, seu Deum λόγος, & consequenter abso-

absolute seu subjective ac per Antonomasiā dictum. Hinc manifestum est, sermonem haud esse Deum illum unum & summum. Duo enim omnino sunt, non unus, quorum alter apud alterum est. Nam refugium ad duas, quas ipsi dicunt personas, nullum habet locum. Utraque enim illis persona unus ille Deus est, proinde earum altera non esset apud unum illum Deum, sed utraque esset unus & idem numero Deus, quod & ipsum apertam involuit contradictionem. Deinde magnum hic inter utramque personam discrimen ostenditur. Altera appellatur *ὁ λόγος*, nempe *τὸ ἦν*, altera appellatur *ὁ Θεός*, unus ille & summus Deus. An vero alter alteri hoc titulo posset opponi, si utraque unus ille & summus Deus esset. Et sermo apud unum illum Deum fuisse dicitur, tanquam Legatus apud Regem, non autem unus ille Deus apud sermonem. Apparet etiam agi hic de temporibus Evangelii, non autem de prima creatione rerum omnium. Nam, dum nihil quicquam esset præter Deum, quid opus erat dicere, eum qui tum esset, apud Deum fuisse? Sunt, qui putent, sermonem apud Deum fuisse dici, quod soli Deo notus esset, induciti ejusdem Joannis verbis 1 Epist. 1. 2: *Annunciamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem & manifestata est nobis*. Sed vel ob id ipsum sermo soli Deo notus erat, quod in cœlis apud Deum esset. Nimirum id ipsum dicit hic Apostolus de sermone, quod ipse sermo de se: *Filius*, inquit, *hominis ascendit ἀναβέβηκεν* (in præterito) *in cœlum & descendit de cœlo* cap. 3. 3, 13, *& ascendet in Cœlum, ubi erat prius*, cap. vj. v. 67. nempe quia illuc ascenderat. Neque enim Filius hominis in cœlo esse potest, nisi eo ascendat. Ita discipulus dicit, quod a magistro didicerat. Cæterum allegatus ex epistola Joannis locus, aliam nobis hujus in Evangelio loci explicationem suppeditat, quam vide cap. 8. 58. Dicit enim Joannes vitam manifestatam esse quæ erat apud Patrem, quod illius aperta promissio, quæ jam olim a Patre destinata, nec rebus ipsis exhibita erat, jam nobis esset exhibita, sic igitur & sermo apud Deum erat, quamdiu nobis rebus ipsis non exhibebatur.

Et Deus erat sermo; Tertium est, idque majus quam priora duo, quod de sermone isto Apostolus affirmat, nempe, quod Deus esset, quod certe eum, sicut Joanne multo præstantiorem ac diviniorem, sic haudquaquam unum illum Deum esse docet: neque enim Joanni cum uno illo Deo ulla esset comparatio: cum tamen hoc haud dubie in comparatione dicatur ad Joannem. Vide vers. 6. Pōnit autem hic vocem Dei sine articulo emphatico, ut significet sermonem haudquaquam unum illum Deum esse, quem etiam illi manifeste, tanquam diversum opposuerat, sed Deum prædicative, ut loquuntur, dictum, qui ab uno illo Deo factus sit Elohim, id est, Deus, accepta nimirum ab eo divina virtute ac potestate, quali etiam ad hoc sermonis divinissimum munus fuit opus. Nam, licet vox *ἦν* in hoc enunciato prius ponatur, vox *τὸ λόγος* posterius, Joannis more, qui sententiam sequentem incipit a voce quæ finit antecedentem (quod & Apostolo Petro in usu est,) tamen vox *τὸ λόγος* subje-

ctum significat, vox *ἦν* prædicatum. Sunt enim multi Dii, [Elohim] iique veri, prædicative ficti, licet unus tantum sit Deus, *ὁ θεὸς ὁ ἕως* & subjective sic dictus, nempe Christi Pater 1 Cor. viij. 6, qui etiam ideo Altissimus Deus & Decorum Deus, & *ὁ Θεός* per emphasin appellatur. Inter illos autem, qui prædicative tantum dicuntur Elohim, id est, Dii, primum & præcipuum habet locum Christus, qui iste Dei sermo est, quippe Rex Regum, & Dominus dominantium, & Jūdex omnium vivorum, ac mortuorum, & caput etiam Angelicarum potestatum, a Deo factus & constitutus. Tacite significat Apostolus, Joannem Baptistam cum Jesu comparandum non esse, quippe qui ob divinam virtutem ac potestatem hominibus eximi mereretur, etiam in terris adhuc versans. Et ideo dicit, *sermo erat Deus*, ne quis eum, cum in terris mortalis inter mortales versaretur, Deum haud fuisse putaret. Quis vero de uno illo Deo sic loquitur? an ullum dubium esse potest, Deum illum unum & summum semper esse & fuisse Deum? Et, si sermo unus ille Deus erat, quid aliud diceretur, quam unum illum Deum in principio fuisse, & unum illum Deum apud unum illum Deum fuisse, & unum illum Deum fuisse unum illum Deum, & unum illum Deum in principio fuisse apud unum illum Deum & unum illum Deum omnia fecisse per unum illum Deum; at hæc omnia quam absurde dicerentur!

Vers. 2. *Hic erat in principio apud Deum*. Dixit, sermonem in principio fuisse, dixit eundem apud Deum fuisse, dixit & Deum (prædicative tantum hac voce accepta,) fuisse: sed non dixit, ubi in principio erat, & quando apud Deum erat; nunc dicit. Poterat enim aliquis interrogare, ubi ergo sermo in principio erat? ubi se continebat? ubi latebat? cur quiescebat, & silebat in principio? & quando apud Deum erat? At huic interrogationi & dubitationi nullus erat locus, si de principio veteris creationis agebatur, & si sermo semper apud Deum erat, immo si ipse Deus ille unus erat. At, si principium intelligamus Evangelii, omnia recte coherent. Sermo, inquit, erat apud Deum in principio Evangelii. Versabatur tum adhuc in illa cœlesti Regia apud Deum. Sane merito. Nam & præcursoribus dimissis, principales Legati versari solent adhuc aliquantum apud Reges. Significat Apostolus sermonem post principium non fuisse apud Deum, sed apud homines. A Deo enim post principium, ad homines venit, apud quos versabatur, & sermonis munus peragebat, ut statim in sequentibus significatur, & vers. 9, 10, 11 expresse dicitur. Non repeto hic, quod supra dictum est, sermonem unum illum Deum esse, & sermonem apud unum illum Deum fuisse, contradictionem apertam continere. Unus enim esset apud seipsum, & sic esset unus, & non unus.

Vers. 3. *Omnia per eum facta sunt*. Causam exprimit ob quam Sermonis titulo Jesum condecoret, alludens ad sermonem illum Dei, quo rerum omnium olim creatio perfecta est, & consequenter ad ipsam veterem rerum omnium creationem; quanquam & omnis divini sermonis hæc ratio est, ut omnia efficiat quæ Deus velit & voluntatem Dei declaret. Cum igitur per Jesum omnia, in nova creatione sint facta,

& divina voluntas de salute nostra perfecte sit declarata, merito se Jesum sermonis Dei *καὶ ἔρχομαι* titulo insignire ostendit. *Omnia*, inquit, *per eum facta sunt*. Intellige, quæ facta sunt, ut in sequenti commate significat. Intelliguntur ergo omnia ad Evangelium, & sic ad novam creationem pertinentia, quæ etiam tum adhuc erant recentia. De Evangelio enim hic agitur, & vox *omnia* semper ad subjectam materiam refertur. Nec est ut quis dicat, Evangelii principium ad Evangelium haud dubie pertinere, & tamen per sermonem factum non esse. Res enim ipsa loquitur, intelligi hic omnia ad Evangelium pertinentia, quæ post Evangelii principium facta sunt, cum jam dictum sit, in Evangelii principio sermonem apud Deum fuisse, ita nimirum, ut nondum esset in sui muneris executione. Adde, quod Joannis Baptistæ prædicatio, etsi aditus & præparatio quædam fuit, ad novam creationem, tamen pars ejus non fuit. Soli Christo in solidum nova debetur creatio, tanquam causæ per quam Ephes. 3. 10. Col. 1. 16. Heb. 1. 2. Et qui ad Joannis Baptistæ prædicationem poenitentiam agebant, novi homines, quales hic intelligi debent, non fiebant, cum poenitentia quam docebat, antiquam Legis disciplinam non excederet. *Omniū* igitur voce intelligitur lux mundi vera vers. 4, gratia & veritas vers. 17; intelliguntur omnia illa miraculosa opera, inter quæ copiosissima Spiritus Sancti effusio, intelligitur tot Judæorum ad fidem in Christum conversio, gentium vocatio & cum Deo reconciliatio, & inter omnia, quæ in cælis & in terris sunt, pacificatio, ac in summam sub Christo capite collectio Ephes. 1. 10. Col. 1. 20, 21, quibus in rebus etiam nova creatio consistit, 2 Cor. v. 17, 18. Gal. v. 15, 16. Ephes. ij. 10, 15. iij. 9, 10. Col. 1. 16. Heb. 1. 2. Dicit autem Apostolus, omnia per sermonem esse facta, nempe a Deo, quod Deus sit primus & princeps omnium istorum effector. Sermo autem, ut titulus ipse sermonis loquitur, sit is, per quem Deus fecit hæc omnia, seu cui Deus hæc omnia faciendi vim ac potestatem largitus est. Quis ergo sermonem dicat esse unum illum & absolute summum Deum?

Et sine ipso factum est nihil. Addit hoc quia etiam per Apostolos multa facta erant, sed tamen non sine sermone isto, qui omnibus virtute Spiritus Sancti & cura sua adfuit. Unde ipsemet dicit Joannes cap. xv. 5: *Sine me nihil potestis facere.* An vero quisquam de veteri loquens creatione dicat, sine uno illo Deo nihil esse factum? An enim ullus alius aliquid in ea peregerit, non sine uno illo Deo, & non Deus ille unus omnia, sine ullo alio.

Quod factum est. Hæc addit Apostolus, ut significet, se loqui de tali rerum omnium factione, respectu cujus multa sunt, quæ facta non sunt: quis enim alioquin nesciret, factum non esse, quod factum non est? & si nihil prorsus esset, quod factum non esset, quid attineret, excludere id, quod nihil est? unde liquido apparet, Apostolum de veteri creatione non loqui, respectu cujus nihil est, quod a Deo factum non sit, sed de rebus ad materiam subjectam, id est, ad Evangelium, pertinentibus, quarum effectione nova continetur creatio. Nam, si quis dicat, excludi Deum vel sermonem ipsum, ineptus sit. Quis

enim non videat, Deum, qui omnia per sermonem fecit, per sermonem factum non esse, nec sermonem, quamvis alioquin & ipse a Deo sit factus, per seipsum esse factum? Sunt, qui Spiritum Sanctum excludi putant. At iidem Spiritum Sanctum ipsum esse dicunt Deum. Æque igitur nihil attinuit, ut Spiritus Sanctus excluderetur, quam ut excluderetur ipse Deus. Idem etiam ex eo consequitur, quod Spiritus Sanctus sit Dei virtus, qua ipse sermo omnia fecit. Alii materiam primam ajunt excludi. At materia prima a Deo creata est: Nam est finis causa. Finis autem vim causandi non habet, nisi sit in efficientis intentione. Habuit igitur & materia prima causam efficientem Deum. Quodsi autem ponatur nihil fieri ex nihilo, & sermonem omnia fecisse ex aliquo, perinde nihil id attinuit excipere, quam ipsum Deum, vel ipsum sermonem. Sunt, qui denique peccatum hic in auxilium vocent. Id vero cavendum erat scilicet, ne peccatum a Deo per sermonem crederemus esse factum? Immo si hic omnia in universum intelligenda sint, ut excipiat nihil, profecto peccatum non minus, quam virtus includendum foret, cum & peccatum factum sit, & non sit nihil. Neque est ut dicas, excludi ea quæ nondum sint facta. Quis enim nesciat, facta non esse, quæ nondum sint facta? Cum igitur in Apostoli verbis, haudquamquam inanis & inepta sit locutio aut tautologia, necesse est, ut in illis contineatur omnium, quæ per sermonem facta dicuntur esse, limitatio, seu ad materiam subjectam, quam diximus, restrictio. Ut, si quis dicat, omnia per sermonem esse renovata & restaurata, & sine eo nihil esse renovatum & restauratum, quod renovatum ac restauratum est; haud dubie significet, multa esse quæ renovata ac restaurata non sint, quippe ad renovationem ac restorationem non pertinentia. Sic etiam, cum per sermonem omnia dicuntur esse facta, quæ facta sunt, haud dubie excluduntur omnia, quæ ad Evangelium & novam creationem nihil pertineant.

vers. 4. *In ipso vita erat, & vita erat lux hominum.* Rem singularissimam de sermone commemorat, nempe, quod in ipso, non in ullo alio ante ipsum, vita, & consequenter vera hominum lux fuerit. Ita dictis ac tacitæ allusioni ad veterem creationem inhærens, docet, per sermonem lucem esse factam. Nam & in veteri creatione, lux primum omnium est facta. Sed, quia hic lux Evangelii intelligitur, & generi illi subijcitur, apparet etiam in superioribus de ea rerum omnium creatione agi, quæ ad Evangelium pertineat, id est, de nova.

In ipso. Nempe in sermone.

Vita erat. Nempe æterna, quæ absolute & per antonomasiam vita vocatur. Unde loco parallelo 1 Joh. 1. 2, & *vita manifestata est, & vidimus & testamur & annunciamus vobis vitam æternam*, quam modo vitam absolute dixit) *quæ erat apud Patrem, & manifestata est nobis.* Erat autem in sermone vita, quatenus eam sermo, apud Patrem prius absconditam, manifestabat & annuntiabat, idque sic, ut eam omnibus in se credentibus daturum sese polliceretur: (quo sane pacto vel maxime Prophetis omnibus & Joanne Baptista major erat) & Dei decretum ante secula factum, de danda hominibus per Messiam æterna vita,

in lu-

in lucem proferebat Tit. 1. 2, 3, ejusque consequenda rationem per fidem in se tradebat. Hinc Apostolus Paulus, *Christus destruxit mortem, in lucem autem protulit vitam & incorruptibilitatem per Euangelium* 1 Tim. 1. 10.

Et vita. Nimirum quatenus manifestabatur & annunciabatur, per fidem nimirum, & ratio illius consequenda tum facilis & expedita promulgabatur.

Erat lux hominum. Per metaphoram à corpore. Admirabili luce hominum animos complebat, ostendens illis verum & unice expetendum bonum, illiusque adipiscendi non minus certam quam expeditam rationem, ingenti ac perpetua cum animorum lætitia. Hinc de populo, qui primus in Galilæa meruit hujus sermonis audire præconium: *Populus sedens in tenebris vidit lucem magnam, & sedentibus in regione & umbra mortis, lux exorta est eis* Matth. iv. 16. Intellegitur autem *lux* *ἡ ἀληθεία*, vera nimirum & perfecta. Ideo Græcus textus habet *ἡ φῶς* cum articulo emphatico, qui non vulgarem, sed singularissimam & prorsus eximiam lucem declarat. Porro *vita* hic per metonymiam penitur pro nuncio de vita, seu ut Petrus loquitur infra cap. vj. 68, pro verbis vitæ æternæ. Hoc sensu & Christus infra cap. xij. 50 mandatum Patris, vitam æternam dicit, id est, vitæ æternæ annunciationem, & 1 Joh. 1. 2 vita ponitur pro promissione vitæ æternæ, quæ apud Patrem erat, nunc autem manifestata est. Docemur hoc loco ante sermonis adventum, clarum de vita æterna, deque illius consequendæ ratione nuncium, & consequenter lucem veram & perfectam inter homines non fuisse. Unde etiam lucem mundi sese appellare solet. Et infra vers. 9 *lux vera*, *ἡ φῶς ἡ ἀληθεία* cum raticulis emphaticis, appellatur, & sermo, hoc nomine, quod in ipso vita & vera lux hominum esset, etiam ipsi Baptiste opponitur. Prædicavit quidem Baptista regni cœlorum appropinquationem, sed regnum cœlorum dixit pro regno Dei, per metonymiam continentis pro contento. Regnum autem Dei regnum significat Messie, per quem Deus singularissima & cœlestissima ratione in terris regnaturus esset. Solet quidem Christus regni Dei vel regni cœlorum nomine vitam æternam & beatum illum in cœlis statum, non raro ineelligere, sed jam ex suo, non ex Joannis Baptiste & aliorum sensu: nec cum voces regni vel cœlorum hoc sensu accipit, illud appropinquasse vel adesse dicit, sed id tanquam mercedem recte factorum pollicetur, & constituit. Veteres, temporibus præsertim Maccabaicis, haud dubie ex desiderio & exemplis Martyrum conceperant spem vitæ post mortem futuræ, sed cum nullam haberent certam & claram illius promissionem, expeiebant cum Messia nuncium vitæ æternæ. Id ipsum mulier illa Samaritana innuit, infra cap. iv. 25, & Paulus significat Act. xxij. 6. xxiv. 15. xxvj. 6, 7, 23. *Lucem hominum*, in specie dicit Apostolus, ut ostendat, se de animorum luce loqui, non de corporum, seu de spirituali, non de corporali luce; proinde ad lucem illam corporalem initio creationis factam, tantum alludere. Quis vero non videt his verbis ad Evangelii tempora plane respici, quibus lux ista venit ad homines? Unde constat etiam superiora de iisdem temporibus intelligenda esse. Ex superioribus enim

hoc pendet & consequitur.

Vers. 5. *Et lux in tenebris lucet.* Nectit iterum catenam Apostolus, & docet, quanta virtute lux hæc de vita æterna, deque illius adipiscendæ ratione condita sit ac constituta, tanta nimirum, ut lux ista luceat inter medias tenebras hominum illi sese omni conatu opponentium. Tenebras vocat inscitiam & ignorantiam veritatis seu sermonis Dei, sicut & Evangelium, lucem per metaphoram. Notanda est vox præsentis temporis *lucet*. Ut & hinc appareat, Joannem non de rebus antiquis & veteribus, sed de novis & Evangelicis loqui.

Et tenebræ eam non comprehenderunt. Hebræo more rem eandem declarat per negationem contrarii: quasi dicat, quamvis id totis viribus per homines luci adversantes conentur. Comprehendunt tenebræ lucem, cum eam occupant & tollunt. Sic infra Christus ipse, *Ambulate, dum lucem habetis, ne tenebræ vos comprehendant* cap. xij. 35, id est, vos occupent, luce scilicet sublata. Significat Apostolus lucem hanc, quæ Christi Euangelium est, nunquam tenebris concedere, ut sicut inter tenebras & lucem olim creatam; sic inter istam lucem & tenebras mutux sint vices. Nunquam tenebræ lucem hanc tollent. Manet & manebit semper Evangelii seu verbi Dei lux de vita æterna per fidem in Jesum Christum adipiscenda, tenebris nec quicquam ad eam tollendam nitentibus. Præteritum *ἡ κατέλαβεν* ita sumitur, ut etiam præsentis ac futuri temporis significationem habeat, per enallagen temporis, Hebræis familiarem: Quasi dicat nec comprehenderunt, nec unquam comprehendent. Licet enim hæc lux pravis opinionibus & interpretationibus obscurari possit, & obscurata sit, manet tamen id, ex quo tenebræ depelli, & lux veritatis pristino suo nitore, restitui semper possit. Alius est sensus, ut Ioannes dicat, lucem hanc in tenebris lucere, quatenus ea illata, tenebræ non protinus cesserint, eamque non comprehenderint, id est, acceperint & admiserint; quod mirum videri queat; cui simile quiddam infra vers. 10, 11 dicitur. Hoc sensu declaratur summa hominum malitia & contumacia illo vero, summa & invicta veritatis Evangelicæ potentia. Qui posterior sensus ideo magis placet, quod non solum illud minus sit admirandum in tanta hominum pravitate; sed etiam, quod verbum *κατέλαβεν*, puram & meram actionem significet, non passioni mixtam. Et cur Ioannes non dixisset clare & simpliciter, & luci huic tenebræ non cesserunt, aut ab ea illuminari se passæ non sunt.

Vers. 6. *Erat homo missus a Deo.* His de Iesu dictis, & lucis per eum allatæ & conditæ mentione facta, redit ad principium Apostolus, & disserit de Ioanne Baptista, qui principium Evangelii fecit, deque ejus officio, ut scrupulum omnem lectori eximat, quia dicat: quod ad principium attinet Evangelii, ut eo revertar, unde sum exorsus, & ne quis in hoc principio hæreat, ac Iesum, quod non per eum principium Evangelii sit factum, inferiorem putet, aut existimet in principio protinus lucem hanc affulsisse & exortam esse, dicam quid in principio sit factum, & quis fuerit, qui principium Evangelio dederit, quæque fuerit ejus dignitas ac officium.

Erat homo missus a Deo, nomen ei Johannes. Hic mihi

mihi aliquis verba ista, si potest, cum principio veteris creationis connectat. At cum Euangelii principio, quam pulchre omnia coherent, & apta ac nexa sunt? Nihil igitur ceterius est, quam omnia ista de temporibus & rebus ad Euangelium spectantibus intelligenda esse. Fatetur, Ioannem fuisse hominem à Deo missum, & magnæ dignitatis, non tamen æquandæ cum Jesu dignitate. Ideo etiam videtur Ioannem hominem dicere, ut eum Jesu, quem Deum dixerat, opponeret. Ioannes enim nulla fecerat miracula, quæ Jesus fecit maxima & innumerabilia cap. xxj. 25. Videtur etiam Ioannis nomen tacite Jesu opponere, quorum illud etiam si de gratia dictum sit, tamen hoc multo est angustius. Plus enim est Salvatorem dici, quam gratiosum.

Verf. 7. *Hic venit in testimonium.* Exponit, quo fine Ioannes à Deo missus venerit. Notetur hic relatio inter venire, nempe in mundum, seu, ad homines, & à Deo mitti: Venit enim Ioannes, non quando natus est, sed quando à Deo missus est, seu, quando verbum Domini ad eum factum est Luc. ij. 2, 3. Venit igitur in mundum, id est, ad homines, ad quos à Deo missus erat. Non aliter & Jesus in mundum, seu ad homines venit.

In testimonium. Id est, testimonii causa.

Ut testaretur de luce. πλεὶς τῶ φῶς, cum articulo emphatico, quam emphasin exprimit verf. 9, cum ait: *Erat lux vera*, τὸ φῶς ὁ ἀληθινός. Exponit cujus testimonii causa venerit, ejus nimirum, ut testaretur lucem veram & κατ' ἐξοχὴν dictam mox post se venturam esse, se illius esse prodromum, & ei viam parare: (quo pertinebat etiam prædicatio & baptismus pœnitentiæ in remissionem peccatorum, ne homines in peccatis perseverantes, & reatu peccatorum innexi, tanto Dei privarentur beneficio;) utque luce ista jam comparente, hanc esse diceret. Lucis nomine hic intelligit Apostolus ipsam sermonis, qui Jesus est, personam, per metonymiam causæ pro effecto, vel subjecti pro adjuncto, quo pacto etiam solem lucem appellamus.

Ut omnes crederent per ipsum. Finem exprimit istius testimonii Joannis, ut scilicet luce adveniente omnes crederent, nempe in lucem cap. xij. 36, auctoritate Joannis testimonii, lucem hanc ostendentis, inducti, & antequam lux veniret, jam ad credendum præparati ac dispositi. Nam alioquin luci non deerant propria, & Joannis testimonio multo majora, ac diviniore argumenta cap. v. 33 & sequentibus. Ex omnibus, non excipit Apostolus expresse ipsum Baptistam aut ipsam lucem, quia res ipsa utrumque excipit. Sic ex omnibus Christo subjectis non excipitur Deus, quia per se manifestum est, eum qui subiecit Christo omnia, in iis includi non posse 1 Cor. xv. 27.

Verf. 8. *Non erat ille lux.* Rem dictam urget, & plane tollit opinionem eorum, qui Joannem primum ac principem Euangelii legatum putabant, & sic Jesu præponebant. *Non erat ille Lux*, inquit, nempe vera & κατ' ἐξοχὴν dicta. Frustra hoc de Joanne creditur. Τὸ φῶς iterum cum articulo emphatico, quasi dicat, non annunciabat ille vitam æternam, nec eam se daturum credentibus in se promittebat. Vita enim æterna erat lux ista hominum verf. 4. Pa-

tet hinc manifeste, lucis titulo, haudquaquam unum illum Deum designari. Quis enim tam insanus esset, ut Joannem Baptistam unum illum Deum esse crederet? At lucis & sermonis titulus idem significat, & alter pro altero ponitur. Sermonis ergo titulo non minus quam lucis ea significatur dignitas ac divinitas, quæ hominum opinione, etsi falsa, in Joannem cadere poterat, & cadebat. Non simpliciter negatur, Joannem fuisse lucem, sed lucem fuisse veram & κατ' ἐξοχὴν dictam, ut mox additur. Fuit & Joannes lux Joan. v. 35, sed tanquam lucifer ante solem exorientem.

Sed ut testaretur de luce. Quasi dicat, sed hoc erat illius munus, quod dixi, ut testaretur de luce, nempe vera & κατ' ἐξοχὴν sic dicta: testaretur inquam lucem post se venire, cujus comparatione ipse lux non esset & ea veniente illi protinus testimonio suo suffragaretur.

Verf. 9. *Erat lux vera.* De qua nimirum Ioannes testaretur; τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν. Quasi dicat, non qualiscunque lux. Nam hoc sensu & Ioannes lux erat, eaque etiam eximia; sed vera, id est, cui vox & appellatio lucis in perfectissimo sensu conveniat, non erat. Qua loquendi ratione & Deus ille unus ὁ ἀληθινός Θεός dicitur, quanquam etiam articulus vocis ἀληθινός (dicit enim τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν) additus, non simpliciter veram lucem, sed excellenter veram, designare potest, vide cap. iv. 37. Sic & sol est, lux & lux vera, non quod alia sidera non sint lux vera, sed, quod a solis luce, cui lucem suam acceptam ferunt, longe superentur.

Que illuminat omnem hominem veniens in mundum. Describit lucem veram ad instar solis, qui, cum exoritur, omnem hominem illuminat. Erat ergo Ioannes, ut ipse Christus dicit cap. v. 35 *lychnus ardens*, brevi ad finem perventurus, & lucens, vos autem, addit, *voluistis exultare ad horam in luce ejus.* Istos ipsos intelligit Christus, qui Ioannem veram lucem esse putabant, Iohannes Judæorum tantum gentem illuminabat, idque obscure admodum, comparatione lucis veræ, & ad horam, id est, ad breve tempus, plane ut lychnus ardens. At lux vera, quæ Jesus est, sermo Dei, omnem hominem illuminat, & perpetuo illuminat.

Veniens in mundum. Alludit ad solis exortum. Non Judæos tantum illuminat, sed omnes omnium gentium homines. Omnibus enim in se credentibus vitam æternam pollicetur. Ideo non lychnus est, non lux aliqua parva & obscura, quæ longe pertingere non potest, non ad breve tempus lucens, sed perpetuo lucens, ac verus mundi sol. Ponit autem Apostolus effectum pro efficacia. Effectu enim ipso *lux in tenebris lucet*, ut verf. 5 dicitur. Proinde non illuminat omnem hominem, quod neque sol facit, sed omnem hominem illuminandi vim habet qui oculos non claudunt, qui tenebras non quærunt, qui vitiis, qui pravis affectibus & opinionibus excæcati non sunt, omnes illuminantur ab hac luce. Quorum hominum, quia pauci sunt præ aliis, idcirco facto ipso paucos illuminat, sed hominum propria culpa, non defectu suo. Solet sæpe effectus poni pro efficacia. Sic per Christum dicuntur omnia renovata, creata, reconciliata, pacata. Sic Christus mundi servator ap-

pellatur. Sic infra vers. 29: Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi, & propitiatio pro peccatis totius mundi dicitur, & alia his similia. Eandem phrasin & mox vers. sequenti habebimus.

Addit, *veniens in mundum*. Nam, antequam lux in mundum veniret, nullum hominem illuminabat. Sic neque sol illuminat, antequam exoritur. Necessarius igitur erat lucis istius in mundum adventus, qua adveniente Joannis illa lux protinus obscurata est, & huic luci concessit, seu præ illa evanuit, sicut lychnus ardens, immo & phosphorus, exorto sole. Mundi voce hic homines intelliguntur, consuetæ Synecdoche. Conf. iij. 19. vj. 14. ix. 39. xij. 46. xvj. 28. Joan. xvij. 19. 1 Joan. iv. 1. Itaque *venire in mundum*, hoc loco est, venire ad homines. Sic & Apostolos Christus mittere se dicit in mundum: Sic & Antichristi dicuntur venisse in mundum. Sic & Christus ipse mox dicitur *venisse in propria*, id est, ad propria. Qui hic interpretantur *venientem in mundum*, primum non considerant, phrasi *venire in mundum* non significari, nasci, sed jam pridem natum, venire ad homines, ut diximus. Est enim mutua relatio inter venire in mundum, & mitti in mundum, qua de re vers. 6 & 7 egimus. Deinde non consideraverunt sine ulla emphasi addi *venientem in mundum*. An enim ulli homines sunt extra mundum, qui illuminari possint antequam nascantur? At lux erat extra mundum apud Deum, quæ ut illuminaret omnem hominem, opus erat, ut ad homines veniret in mundo versantes, sicut & sol opus habet, ut exoritur & veniat. Denique non considerant mutuam relationem, inter hæc, & sequentia verba, *in mundo erat*: incipit enim Joannes a fine antecedentis sequentem sententiam. Ideo, quippe lux in mundo erat, quia in mundum veniebat, & in mundum veniebat, ut in mundo esset. Rem satis per se manifestam non observant antiquissimi interpretes; quid igitur mirum, si in aliis obscurioribus, in voce puta *principii sermonis* & eorum, quæ de sermone dicuntur, ab Apostoli mente adeo delirant?

Vers. 10. *In mundo erat*. Nempe veniens in mundum. Illud enim est istius consequens. Ideo & vocem *mundi* hic repetit suo more, unum ex alio nectens, & vocem in fine præcedentis sententiæ positam, in principio sequentis resumens. Exposuit in superiobus causas tituli sermonis, Jesu tributi, ex qua occasione, eundem & alio lucis veræ & κατὰ ἰσχυρὴν sic dictæ titulo ornavit, quum in mundum venientem, & omnem hominem illuminantem, diserte induxit; nunc porro de sermone in mundo versante expresse agit, & res ab eo gestas specialius persequitur, quas vers. 3 generaliter tantum expresserat.

In mundo erat. Nempe sermo, ut patet ex sequenti pronomine masculino αὐτόν, quod ad λόγον, non ad τὸ φῶς, refertur. Nimirum Apostolus titulo sermonis & lucis de Jesu promiscue utitur, ex uno delabens in alium, prout res & occasio fert. Cum de rerum ageret factione, sermonis usurpabat titulum, cum de hominum illuminatione, utebatur lucis titulo: nunc iterum, cum de mundi agit factione, ad titulum sermonis revertitur. Nec mirum, cum utriusque tituli connexæ & cohærentes sint causæ. Constituit jam sermonem in mundo, id est, apud homines: post-

quam nimirum ad homines venit, qui in principio erat apud Deum; at post principium Evangelii a Ioanne Baptista factum, venit sermo in mundum, & sic in mundo erat. Diximus mundi voce homines intelligi, consuetæ phrasi, quod etiam ex effectu patet. De mundo enim dicitur quod sermonem non cognoverit.

Et mundus per eum factus est. Docet quid sermo in mundo seu apud homines versans egerit. *Mundus*, inquit, *per eum factus est*: hoc enim prioris consequens est. Unde patet, hic non agi de prima & veteri mundi creatione, sed de secunda & nova. Jam enim mundus & homines erant respectu creationis primæ, cum ad eos sermo venit, & cum per eum fierent. Mundus ergo seu homines per eum facti dicuntur, quatenus per eum renovati ac restaurati sunt, Hebræorum phrasi, quibus verba defunt composita, pro quibus utuntur simplicibus, cujus rei exemplum & vers. 12 habemus. Εἰλαβον pro παρέλαβον. Præsertim id fit in hoc ipso faciendi verbo. Nam & quæ renovantur ac restaurantur, fiunt. Hinc Apostolus: *Si quis est in Christo, nova est creatura. Vetera præterierunt, ecce nova facta sunt omnia* 2 Cor. v. 17. *Dei sumus factura, creati per Christum Jesum ad opera bona* Ephes. 2. 10: *Deus fecit nos, & non nos*, quatenus nimirum nos fecit populum suum Psal. c. 3, & multa alia similia in sacris Literis ab aliis annotata: sic Heb. 1. 2. Deus per Filium, quem constituit hæredem omnium, etiam secula fecisse dicitur, quatenus ea renovavit & restauravit, seu quatenus per Christum Regem fecit cælum novum & terram novam, secundum Prophetarum vaticinia Esa. lxxv. 17. lxxv. 22. Notat enim Auctor ad Hebræos effectum Regni Christi, qui Mundi collapsi verus conditor ac restaurator est, ut etiam hic mox explicatur vers. 12. vide & Ephes. iij. 9. Col. 1. 20 collato cum vers. 16. Supra vers. 3 de simplici factione malimus interpretari, non de sola renovatione: primum ne videretur Apostolus rem eandem hic iterum redicere. Deinde, quia per sermonem non tantum omnia sunt renovata, quod hic dicitur, sed etiam multa simpliciter sunt facta, ad novam creationem spectantia. Renovantur autem & restaurantur homines per sermonem, cum ad fidem in ipsum adducuntur, & per eum novum spiritum, adoptionis nimirum, hauriunt, quo carnem & carnis opera mortificant, ex peccatoribus & vitiis deditis, sancti fiunt, ex damnatis & perditis, æternæ salutis asseruntur. Si velimus mundi voce omnes homines hic designari, ponitur & hic, ut supra vers. 9, effectus pro efficacia, quatenus nimirum sermo omnes homines renovandi ac restaurandi vim habet. Sed quia indefinite loquitur Apostolus, nihil nos cogit ab effectu ipso recedere, cum sufficiat, multos hominum per Christum renovatos ac restauratos esse, & quominus homines omnes renovarentur ac restaurarentur, non per Christum stetit.

Et mundus eum non cognovit. Taxat mundi seu hominum aliorum pervicaciam & contumaciam, quod, quamvis tantam sermonis virtutem & efficaciam adeo divinam in tot hominibus factis ac renovatis viderent, tamen eum non cognoverint. Hinc quoque manifestum est, non hic agi de veteri creatione, quam per Jesum fuisse perfectam, nulli mortalium

patere potuit. Cum autem & hic & infra, jure ac merito reprehendantur homines, quod sermonem non cognoverint nec receperint; profecto reprehendi non potuerant, quod eum tanquam personam in uno Deo secundam, quæ carnem induerit, non cognoverint, nec receperint: cum de tali persona ne cogitare quidem ullus unquam mortalium potuerit. Mundum quidem creatum esse cognosci potest, & ex mundi creatione Deus; at secunda ista persona nullo modo. Notavit hoc eximius inter Romano-Catholicos interpretes in hunc locum. Non repugnat hoc autem commati præcedenti. Utrumque verum est, & quod mundus per sermonem sit renovatus ac restauratus, & quod mundus sermonem non cognoverit, non tantum, quatenus prius comma loquatur de efficacia, posterius de effectu; (Nam & supra dictum est, quod lux illuminet omnem hominem, & tamen lux in tenebris luceat;) sed etiam, quod prius comma loquatur de multis hominibus, posterius de plerisque, iisque secundum carnem potioribus. Nam & mox rem eandem explicans dicit Apostolus, *Et proprii eum non receperunt*, cum tamen ibidem *propriorum* meminerit qui eum receperint. Mundus igitur sermonem non cognovit, quia plerique homines, & in commune loquendo, eum non cognoverunt, nempe, quod esset sermo Dei *ὁ λόγος* sic dictus, vera lux mundi, & consequenter Messias ille, Dei Filius ille, humani generis servator & sospitator. Non excusat hic mundum Apostolus, sed accusat. Nam, etiam si ideo Christum rejicerent, quod eum non cognoscerent: (*si enim cognovissent* inquit, Apostolus, *nunquam Dominum gloria crucifixissent* 1 Cor. 2. 8.) quia tamen maximas & efficacissimas illius cognoscendi causas habebant; hinc patet, nihil illis aliud ad cognitionem ejus, præterquam probam mentem defuisse, seu solam malitiam, & aversum a bene agendo animum iis obtitisse.

Verf. 11. *In propria venit.* Exponit ad quos homines sermo venerit. *In propria venit*, inquit, id est, ad propria, sicut & in mundum, id est, ad mundum. Utitur neutro genere in sensu communi. Nam homines intelligi sequens comma docet:

Additur enim *& proprii eum non receperunt*. Dicit ergo Apostolus, sermonem venisse non ad homines extraneos & gentis alienæ, sed ad populares suos, ad gentem suam propriam, cuique etiam a Deo promissus erat: quæ eum proinde pronis animis recipere debebat. *Et proprii eum non receperunt*. Quasi dicat, si id alieni fecissent minus mirandum erat, nunc, quia id sui & proprii fecerunt, id est, Judæorum gens, maxime mirandum est.

Non receperunt. Ut scilicet illi crederent. Repulerunt eum & in crucem egerunt.

Verf. 12. *Quotquot autem receperunt eum.* Significat, non defuisse tamen, qui eum reciperent, id est, in eum crederent, sicut in sequentibus explicatur. Solet absolute dici, quod in commune & multo majori ex parte verum est, ut verf. 10 vidimus. Multo enim maxima & potissima Judæorum pars sermonem non recepit, *ἁπλοῦς* simplex pro composito,

Dedit eis potestatem, ut filii Dei fierent. Docet, quantum bonum contulerit iis omnibus, nullo excepto, qui eum receperunt, & quam per eum facti & restau-

rati sint. Dedit autem illis hanc potestatem, quatenus illis dedit jus filiorum Dei. Sunt, qui filios Dei fieri hoc loco interpretentur fieri Deo naturæ immortalitate similem. Sed Apostolus de adoptione loquitur, seu de eo, quod jam simus Dei filii, cujus consequens erit & hæreditas Dei, in qua continetur & naturæ similitudo cum Deo, seu immortalitas. Vide, quanta sit sermonis istius dignitas & majestas, quanta eorum omnium, quotquot eum receperunt, beatitas! & simul vide sermonem tanquam diversum opponi Deo *ὁ λόγος* & subjective dicto, seu illi uni ac summo, eumque solum patrem nostrum omnium doceri, cuius & sermo ipse Filius unigenitus mox appellatur verf. 14, 18. Neque enim ulli alii post Deum conveniebat jura dare hominibus filiorum Dei, præterquam filio unigenito & principi.

Credentibus in nomen ejus. Hoc apponit per exegesisin, ut scilicet exponat, quid sit, sermonem recipere, quod nimirum sit in nomen ejus credere. *Nomen* ponit pro re. Sic & nomen Dei poni solet pro ipso Deo. Credere in sermonem, est illi vitam æternam nobis se daturum promittenti confidere, & consequenter ejus imperio totum sese dedere. Nam qui aliquid pollicetur, eam in se fiduciam requirit, ut simul, si quid jubeat, & a nobis prius fieri velit, totum simus in eo exequendo. Absque hoc, stulta & inanis foret nostra in illo fiducia, præsertim, si sciamus, tantam illius esse bonitatem & æquitatem, ut non tam ex facti ipsius, quam ex fidei nostræ mensura obedientiam nostram velit æstimare. Quæ sane Dei & Christi bonitas & æquitas est. Qui ideo credentibus in se vitam æternam & fidei ad justitiam imputationem pollicetur. Justus enim non ex justitiæ suæ merito, cui multa defunt, sed ex fide sua vivet. Non tamen vivet, nisi justus, si nimirum a Deo & Christo vocetur ad fidem eo tempore, quo justus fieri possit, ut plerisque usu venit. Pauci sunt, qui in exitu diei demum vocentur in vineam. Nam, ut latronis illius fides ulli nunc contingat, fieri nequit. Neque enim Christus amplius pendebit in cruce, sed sedet, æternumque sedebit, a dexteris divinæ majestatis, & latro tamen pro suis peccatis pœnas luebat in cruce.

Verf. 13. *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis; neque ex voluntate viri; sed ex Deo nati sunt.* Describit credentes in sermonem, ut causam indicet, cur in filios Dei adoptentur. *Qui non ex sanguinibus*, nimirum, quatenus credunt in sermonem. Nam alioquin, quatenus homines mortales sunt, ex parentum & majorum suorum sanguinibus nati sunt. Utitur autem plurativa sanguinum voce, ut doceat, carnalem generationem, quamvis sit ex multorum majorum antiquo & illustri sanguine, nihil per se facere ad id, ut filius Dei sis.

Neque ex voluntate carnis. Voluntatem carnis credo dicere maluit, quam cupiditatem, quia de hominum generatione loquebatur.

Neque ex voluntate viri. Hoc addit, ut virum Deo tanto rectius opponat. Respicere videtur ad Abrahamum, quo Patre maxime gloriebantur Judæi, qui, etsi vir eximius, cum Deo tamen comparatus, quid erat? Nam Judæos hic ab Apostolo tangi, dubium non est, qui ob id solum, quod essent ex Abrahamo, Isaac,

Isaaco, & Jacobo seu Israël progeniti, jus filiorum Dei sibi despondebant. Hoc fallum esse docet Apostolus. Si credidissent in sermonem, tum demum id fuissent adepti. Quod & ipse sermo illis dixit cap. viii. 32, 33, 34. & sequentibus.

Sed ex Deo nati sunt. Nempe quatenus in nomen sermonis credunt. Nam sermonis Euangelium, est Dei semen, ex quo credentes nascuntur, & sic nati a Deo adoptantur in filios. Hinc videmus, eum, qui velit a Deo adoptari, debere prius ex Deo generari & nasci per fidem in sermonem Dei.

Verf. 14. *Et sermo caro factus vel natus erat.* Quasi dicat, non minus quam cæteri omnes homines, licet ex spiritu sancto & virtute Altissimi conceptus esset. Exponit enim Apostolus admodum opportune sermonis, cum in mundo versaretur, naturam; (Nam nunc non amplius est caro, postquam spiritus vivificans est factus 1. Cor. xv. 45, 50) quod nimirum & sermo factus vel natus esset caro, id est mortalis, intellige homo, non minus, quam cæteri homines, ne quis mortalium de jure & consequenter de hæreditate filiorum Dei dubitet. En habet in exemplum ipsum Dei sermonem, qui, etiamsi non minus quam cæteri mortales, caro factus, vel natus esset, nihilominus in Filium Dei unicum & hæredem omnium evasit, adeo, ut cæteris omnibus in se credentibus filiorum Dei jura distribuat. Hoc loco vel maxime refutantur, qui sermonem extitisse putant antequam caro factus, vel natus esset, qua de re paulo post.

Vox *ἦν* etiam verti potest, *erat*, quæ significatio sæpe occurrit, & illius exemplum habuimus hoc ipso capite verf. 6. Nam *ἦν* tam significat sum quam fio, & similiter declaratur, qui sermo esset naturæ suæ respectu, cum inter mortales ageret, qua de re hic agitur. Sed libenter damus, ut sermo dicatur fuisse caro factus vel natus, quo sensu eadem vox accipitur ad Gal. iv. 4. Hinc enim consequitur sermonem antea non fuisse, quam caro factus esset. Nam si fuit & caro factus est, desiit esse non caro, desiit igitur esse, & id quod erat. Nam haud dubie erat non caro, tanto magis, si unus ille Deus erat, qui nihil minus quam caro est. In mutationibus accidentalibus non infertur substantiæ mutatio, cum una & eadem substantia multa & varia suscipere possit accidentia: At cum una substantia alia dicitur facta substantia, prior substantia tollitur, quia una substantia non potest esse duæ substantiæ, nec si facta est alia substantia, non potest esse non facta. Ens enim & unum convertuntur, & nihil potest simul esse, & non esse. Verum est, inquiunt, quod sermo desierit esse merus Deus, cum fieret caro, sed Deus esse non desiit. Factus igitur est, inquam, Deus non merus. At Apostolus dicit, quod sermo factus sit caro. Hoc longe aliud est. Vinum merum cum sit non merum, non fit aqua, sed diluitur aqua. Nam si fiat aqua, jam vinum esse desinit. Quod si ob adjunctionem tantum alterius substantiæ, aliqua substantia dicatur esse facta alia substantia, ut si verbi causa materia dicatur equus esse facta, aut ossa apud Ezechielem dicantur homines esse facta, aut pomus inserta piro dicatur esse facta piro-pomus: primum id improprie dicitur. Proprie enim dicendum foret, ex materia factus est equus, ex ossibus facti sunt

homines, ex piro simplici facta est piro-pomus & similia. Et materia cum sit equus &c, desinit esse simplex materia. An ergo & Deus desiit esse simplex Deus, & factus est non simplex Deus? sic inquiunt: Atqui sermo factus est caro, quæ certe nihil minus quam Deum non simplicem significat? deinde hæc ad rem nil faciunt. Neque enim unus ille Deus ad componendam carnem quidquam pertinet. An vero, si dici possit, corpus vel animam factam esse hominem, quia ex anima vel corpore fiat & constet homo, tanquam totum ex parte, idcirco etiam dici posset corpus factum esse animam, & animam factam esse corpus? Quanto minus igitur dicendum est, Deum illum unum factum esse carnem, quia cum carne ad unum suppositum faciendum concurrerit? An vero præterea unus ille Deus suppositi alijus pars erit? Quasi pars, inquiunt. At etiam hoc absurdum est. Et si Deus quasi pars erit, non vere pars, etiam quasi suppositum & non vere suppositum ex se & carne constituet. *Æs*, inquiunt, recte dicitur factum esse Mercurius, non tamen æs desiit esse. Primum hæc mutatio est accidentalis, nec ad rem nostram quidquam pertinet; deinde si proprie loquamur, non æs factum est Mercurius, sed ex ære factus est Mercurius. Tertio, cum æs sit Mercurius, desinit esse simplex æs, & fit æs non simplex, Mercurii forma præditum, non autem sit ipsa forma Mercurii. At sermo caro factus est. Nam, si dicas Jupiter æreus factus est Mercurius, certe dices, Jupiter desiit esse Jupiter, desiit enim esse non Mercurius. Non habent igitur quo se vertant, qui Deum illum unum factum esse carnem dicunt. Et, licet aliquam loquendi rationem invenirent, quæ sensum, quem volunt, ferre posset, quid nos hic cogit a propria locutione recedere? Sermo enim factus erat caro, cum scilicet fieret, sicut & omnia facta sunt id quod sunt, cum fierent. Sic Adam factus est anima vivens cum fieret, & quisque nostrum factus est caro vel homo mortalis cum fieret. Itaque dictum hoc, *sermo caro factus est*, ponit primum, tanquam rem per se claram ac minime dubiam, sermonem esse factum suæ substantiæ respectu non minus, quam respectu sui muneris & officii: estque de natura ac ratione omnis sermonis, ut fiat. Deinde, de quo hic agebatur, ostendit, quid sermo factus esset, suæ substantiæ respectu, quod nimirum factus esset, non Angelus, non spiritus aliquis, sed caro, non minus, quam alii omnes homines. Hoc autem verum fuisse, tota illius in terris vita & mors sine ulla dubitatione docuit. Iste profecto sensus, egregie & verbis ipsis, & rebus, de quibus hic agitur, respondet. Nam, quæ natura sermonis fuerit, hic convenientissime dicitur. At hic primum sermonem incarnatum fuisse dici post exposita ejus, quæ sub Euangelio fecit opera, nulla ratio permittit.

Et habitavit in nobis. ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, in nobis pro inter nos. Hebræa phrasi, quasi dicat, quippe cum caro esset, seu homo naturæ mortalitate nobis similis. Hoc addit Apostolus, ut ostendat, se compertissima loqui, quæ de sermonis sive natura, sive rebus gestis dicat, cum sit unus ex illis, inter quos sermo habitavit. Usus autem est verbo ἐσκήνωσεν, quod proprie habitationem in tabernaculo significat, quæ de-

sultoria est, & peregrinabunda, ut hac metaphora exprimeret, sermonis perpetuam cum suis discipulis ex uno loco in alium peregrinationem. Loquitur enim de tempore, quo munere suo fungebatur. Neque enim antea discipulos habebat, cum quibus habitaret & conversaretur. Simul etiam significare videtur, sermonis in terris vitam, vere peregrinationem fuisse, quod in cœlis haberet verum Patrem, & veram Patriam, in quam brevi, ex terris profecturus erat.

Et spectavimus gloriam ejus. Adjicit hoc Apostolus in parenthesi, ut doceat, quid interea in ipso viderint, ex quo eum vere Dei sermonem fuisse constaret.

Spectavimus, inquit, fixo & stabili intuitu, ut fraus & fucus subesse non posset.

Gloriam ejus. Id est, admiranda & divinissima opera, per metonymiam effecti. Sic & infra cap. 2. 11 per admirandum illud opus conversionis, quæ in vinum optimum, gloriam suam manifestasse dicitur. Imprimis autem designare videtur Apostolus transformationem illam gloriosissimam in monte Sancto, de qua Matth. xvij. & 2 Pet. 1. Nam inter gloriæ istius spectatores Joannes fuit.

Gloriam tanquam unigeniti. Explicat gloriam non vulgarem, aut quæ ulli alii cum ipso fuerit communis, sed quæ conveniebat unigenito, seu unico Filio Dei, ex qua manifestissime constaret, eum unigenitum esse Dei Filium, seu Christum illum, qui creditibus in nomen suum omnibus jus daret filiorum Dei. Respicit enim Apostolus ad id, quod asseruerat vers. 12. Nam & opera fecit, quæ nullus ante ipsum cap. xv. 24. & in transformatione ejus, quæ nulli unquam contigit tam gloriosa, vox cœlitus fuit allata; *Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui, hunc audite* Matth. xvij. 5. Merito autem unigenitus seu unicus Dei Filius appellatur, qui cæteris omnibus ex Deo natis hominibus dat jura filiorum Dei quique in tantum cæteros omnes Dei filios & ex Deo natos excellit, ut illius comparatione, sive charitatem Dei erga illum spectes, sive charitatis Dei effecta in ipso, id est, statum & conditionem ac Deo assimilationem, cæteri omnes sint ejus servi. Id solum, quod Deo summe charus esset, ad unigeniti sufficit appellationem. Unigeniti enim seu unici Filii sunt summe chari. Nam & Deus ipse, cum eum maxime commendare vellet, dixit, *hic est Filius meus* ὁ ἀγαπητός, ille dilectus, cum articulo emphatico, id est, ille summe dilectus, in quo complacui. Hinc & Apostolus Christum τὸν ἀγαπημένον absolute & κατ' ἐξοχήν appellat Ephes. 1. 6. & Filium τοῦ ἀγαπητοῦ, id est, dilectionis Col. 1. 13. Sic Isaacus dicitur Abrahami filius unicus seu unigenitus, quod esset unice, id est, summe dilectus, & solus hæres. Similiter & Salomon unigenitum se filium matris suæ appellat, propter singularem inter fratres excellentiam vel dilectionem Prov. iv. 3. quin & David ipse Salomonem filium suum unicum appellare videtur eandem ob causam 1 Paral. xxix. 1. Animam certe suam vocavit unicam & unigenitam suam, quod eam unice id est, summe charam haberet Psal. xxij. 21. Quam sæpe Pater filium suum unicum appellat, quem præ cæteris diligit, aut statu & conditione filiali cæteris potiore facit! Et cum parentibus filii similes esse soleant, cur unicus filius vel unigenitus non vocetur, qui Patri in-

ter omnes sit similis? Jam si inter homines, qui proprie loquendo generant, unigeniti, seu unici filii dicuntur, qui unigenitis sunt similes, quanto magis id locum habet in Deo, ut is unicus Dei Filius seu unigenitus dicatur, qui inter omnes maxime diligitur, qui solus Dei hæres est & cæterorum omnium Dominus? Deus quos sibi similes facit, generare dicitur. Quem ergo sibi maxime similem effecit, cur non eundem etiam maxime generasse, & hætenus solum generasse dicendus est? Deus item electione, adoptione, sanctificatione filios generat. Cur igitur unigenitus seu unicus Dei Filius dici non debeat, qui singularissima ratione electus a Deo in Filium & sanctificatus sit? Quid multis opus? Qui κατ' ἐξοχήν & absolute, seu subjective Dei Filius dicitur, eo ipso dicitur esse Dei Filius unigenitus seu unicus. (Græci adjiciunt vocem υἱ, quia μονογενής communis est generis.) Quod enim summum & excellentissimum est, illud etiam unicum est ac solum. Et Christo titulum hunc excellentiæ causa competere, illud docet, quod & alii sint & dicantur Dei filii, neque Christum pudeat eos fratres suos appellare.

In summa: Sicut Filium Dei dici, metaphoram continet, seu, per similitudinem ab hominibus ductam dicitur; sic & unigenitum Dei Filium dici, metaphoram habet, & unigenitus Dei Filius dicitur ob similitudinem cum unigenitis hominum filiis. Nam & Deus ipse per eandem metaphoram dicitur Pater. Inepti sunt, qui ideo vel Deum dici Patrem metaphoricum, vel Christum Dei Filium metaphoricum inferunt; cum metaphora non ad rem, sed ad vocem tantum pertineat.

Accedit, quod is solus divino spiritu & virtute genitus sit ex virgine sine ullius viri opera. Nam & hanc ob causam vocatum eum iri Dei Filium prænunciavit Angelus Luc. 1. 35. At enim ajunt, unigenitum dici, quod is unus sit, ex Dei genitus essentia, idque ab æterno, nec alius numero a Patre Deus, sed numero idem. Id vero ut credamus proferant sacra testimonia. At si Scripturam proferre non possunt, patiantur nos Scripturam intelligere & interpretari secundum Scripturam, & uni illi Deo convenienter & congrue. Nec enim omne quod generat, ex essentia sua generat, præsertim quod unum est & singularissimum. Quam multa generat sol, neque tamen ulli suam essentiam communicat? Sol & homo generat hominem, inquit Philosophus, an vero homini suam essentiam sol communicat? Et si sol hominem sua virtute generare potest, quanto magis Deus. Sol, inquires, solus non potest. Quid tum? at solus Deus potest. An ergo, si Deus eam virtutem soli daret, ut solus sine homine generaret hominem, homo ille non recte vocaretur Solis filius, & a Sole genitus? Cur non igitur & homo, solius Dei virtute ex muliere genitus, vocandus sit optimo jure Dei Filius? Adam certe ex terra a Deo creatus, non ex muliere productus, quod plenior facit generationis & metaphoram & significationem, Dei filius dicitur Luc. iij. 38, proinde & a Deo genitus. Improperie inquis, & per metaphoram. Nimirum, quia uni illi & ingenito & increato Deo, ut proprie loquendo generet, id est, plures & ingenitos & increatos producat, non competit. Deus generat filios & generavit unicum, sed modo

modo sibi conveniente & congruo. Deus generare dicitur, quos ad imaginem suam producit. Hinc homines Dei genus dicuntur Act. xvij. 29, præsertim, quos ex spiritu suo, aut ex semine suo, quod est Evangelii sermo, producit Jo. iij. 5. 1 Pet. i. 23, 25. 1 Joan. iij. 9. quanto magis Christum genuisse & solum genuisse dicendus est, quem non tantum ex omnibus sibi simillimum, sed etiam solum per spiritum & virtutem suam ex virgine, & a viro intacta matre, produxit.

A Patre, παρὸς Πατρός. Hæc verba non referuntur ad proxime antecedentem unigeniti vocem, sed vel ad vocem *gloriae*, ut iis significetur hanc gloriam a Patre, qui unus ille Deus est, profectam esse. Nam & Petrus de eadem loquens gloria ait; λαβὼν γὰρ παρὰ Θεοῦ. Πατρός ἡμῶν καὶ δεῖξαν 2 Pet. i. 17: vel notant venientem a Patre, quæ vocis *παρὰ* cum genitivo solet esse significatio: quasi dicat, gloriam tanquam unigeniti, venientis a Patre, uno ille Deo, id est, gloriam Christi illius; cui profecto non vulgaris, nec ulli communis gloria conveniebat. Hic jam aperte, sermonem esse Christum illum significat, postquam eum Joanne Baptista longe præstantiorem & principem Evangelii legatum fuisse ostendit, & sic impedimentum huic veritati cognoscendæ amovit.

Plenus gratiæ & veritatis. Absoluta parenthesi redit ad rectum de sermone casum. *Plenus*, nempe sermo.

Gratiæ & veritatis. Respicere videtur Apostolus ad Joannem, cujus nomen a gratia deductum est, quasi dicat: sermo fuit plenus gratiæ & veritatis, non Joannes, qui, etsi magnam gratiam annuntiavit, (unde & nomen accepit) multum tamen illi defuit ad gratiæ & veritatis plenitudinem. Intelligit autem Apostolus gratiam Dei, idque per metonymiam causæ pro gratiæ divinæ effectis, & docet omnia gratiæ divinæ erga homines effecta in sermone fuisse, vitam æternam, imputationem fidei ad justitiam, adoptionem, libertatem a lege, & consequenter ab omnibus legis ritibus, spiritum adoptionis, omni lege efficaciorum, & hæc omnia sine discrimine erga omnes in sermonis nomen credentes. Nihil etiam illi defuit ad veritatem. Nam pro ritibus & ceremoniis, tradidit veram ac solidam justitiam, charitatem, sanctitatem, & pietatem Ephes. iv. 24, legis moralia præcepta omni ex parte plena reddidit Matth. v. 17, 20. Sic enim decuit, ut ab iis qui liberaliter & pro filiis habentur, omnia summa requirantur. Veritas hoc loco non opponitur mendacio, sed umbris & imperfectioni, ut ex vers. 17 apparet. Erat autem plenus gratiæ & veritatis, sive quis doctrinam ejus spectaret, sive facta. Hic jam Apostolus relinquit sermonis titulum, nec illum deinceps toto usurpat libro. Postquam enim eo rem deduxit, ut hunc sermonem, unigenitum seu unicum Dei Filium, id est, Christum illum esse ostenderit, jam porro manet penes Christi & Filii Dei titulum. Nam & de eo agebatur, isque unicus erat Apostoli scopus, demonstrare Jesum esse Christum illum, Dei Filium illum. Id vero in principio ponere noluit Apostolus, ne videretur id sumere, quod nondum probasset, quodque versabatur in quæstione, & cui evertendo, Joannis Baptistæ dignitas in Evangelio major opponebatur. Itaque Jesum sermonem appellavit, quod sine ulla contro-

versia poterat, cum tituli istius effecta in oculis essent. Quo tamen titulo, & objectionem ex Evangelii principio per Joannem factam, amolitus est, & Jesum Joanne multo digniorem, ac verum Evangelii auctorem esse asseruerit.

Vers. 15. Joannes testatur de ipso. Mentione gratiæ facta, & Joanne per id tacite designato, peropportune ipsius Joannis testimonium ad superiora confirmanda adducit. Unde etiam apparet, nihil in superioribus de sermone dictum esse, quod in hoc non contineatur testimonio.

De ipso. id est, de sermone, qui Jesus est.

Et clamavit. Quasi dicat, & testimonium hoc clara & edita voce magna cum animi contentione protulit, conspecto nimirum Jesu. Vide vers. 30.

Dicens. Exponit testimonium Joannis.

Hic erat. Monstrans Jesum ad se venientem, quem dixi, id est, de quo dixi, cum nondum advenisset, nec compareret. Veneram enim ad perhibendum illi testimonium vers. 7, 8, & viam præparandam vers. 23.

Qui post me venit. Nempe cum Evangelio, qui me in Evangelii prædicatione consequitur. Præfens ponit pro mox futuro.

Ante me factus est, ἡμῶν προῖον ἢ ἡμῶν. Id est, mihi prælatus & antepositus est, nempe a Deo, priorem ante me locum adeptus est, & me post se habet, nimirum, sicut Joannes, licet post alios Prophetas venerit, tamen ante illos factus est; sic & Jesus, quamvis post Joannem venerit, tamen ante Joannem factus est. Sic Ephraim dicitur a Jacobo positus ante Manassem Gen. xliij. 20. Nam præpositio ἡμῶν προῖον, anterioritatem loci proprie significat, non temporis. Et si Jesus temporis respectu ante Joannem factus est, profecto Deus ille unus non fuit. Nam ἡμῶν hoc loco significare non potest erat: Sequitur enim quia prior me erat; ἡμῶν προῖον ἢ ἡμῶν, positivus pro comparativo, ut vers. 42. cap. xv. 18. Causam addit istius pacti divini justissimam, quasi dicat, & merito quidem mihi antepositus est a Deo, quia etiam dignior me erat. Quid enim æquius est, quam ut dignioribus etiam dignior concedatur locus? Digniores dicit Jesum, quod multo dignius a Deo adeptus esset officium. Neque enim Jesum tempore priorem dicit, sed priorem muneris & officii dignitate. Nam aliter nulla esset in dictis consequentia. Non enim, quia aliquis tempore sit prior, idcirco protinus anteponendus est alteri. Si vero in utroque me mbro de tempore ageretur, manifesta esset nugatio. Et infra Joannes ipse hæc verba de dignitate interpretatur v. 27. Idem fit & apud alios Evangelistas Matth. iij. 11. Marc. i. 7. Luc. iij. 16. Jam mihi vide, an hoc Joannis testimonium contineat, Jesum esse unum illum Deum? an de uno illo Deo diceret, ante me factus est? & a quo factus esset? Ad humanam naturam nullum hic refugium est. Nam ejus respectu, Jesus post Joannem est factus; an diceret, quia prior me erat? Id vero magnum fuerit, Deum illum unum priorem esse Joanne sive dignitatis, sive temporis ratione! At Jesum esse Joanne digniorem magnum & eximium est. Quid multis? ipse Joannes infra expresse dicit, se verbis istis de viro loqui, non de uno illo Deo. vers. 30. Cum ergo nihil minus in hoc te-

testimonio dicatur, quam Jesum esse unum illum Deum, constat hinc, neque in superioribus id ullo modo dici. Et quia totum hoc testimonium eo tantum spectat, ut Jesus doceatur esse Christus ille Dei, idcirco etiam superiora omnia nihil aliud, quam hoc ipsum continere dicenda sunt. An vero Joannes Baptista de Jesu testatus non esset, quod esset unus ille Deus, si verum id erat? Jam ergo, qui Joannem Jesu digniorem putabant, quod is post Joannem venerit, & a Joanne baptizatus fuerit, ut Jesum negarent esse Christum, ipsius Joannis proprio refutantur testimonio.

Verf. 16. *Et ex plenitudine ejus nos omnes accepimus.* Joannis testimonio, magnum numerum subjicit testimonium. *Et nos omnes*, inquit, id est, nos omnes discipuli & imprimis Apostoli ejus.

Ex plenitudine ejus accepimus. Respicit ad superiora verba, quibus sermonem dixit plenum fuisse gratiæ & veritatis verf. 14. itaque plenitudinem intelligit gratiæ & veritatis, ex qua omnes acceperunt, quatenus omnes eandem doctrinam de gratia Dei & veritate ex Jesu hausserunt & amplexi sunt, aliis etiam tradendam; quatenus & gratiæ istius in imputatione fidei ad justitiam, in adoptione in Dei filios, in spe æternæ hæreditatis, in Spiritus sancti adeptione, & veritatis, in ambulatione secundum Spiritum, non secundum carnem, participes sunt facti.

Et gratiam pro gratia. Id est, & cœlestia ac Spiritualia dona: gratiam enim per metonymiam ponit pro donis quæ gratiæ divinæ sunt effecta: dicit autem, *gratiam pro gratia* *χάριν ἀντὶ χάριτος*, quod non omnes idem acceperint donum, sed diversis diversa ac multiplicia, ut qui hoc donum non acceperit, aliud acceperit ejus loco, & ex tanto numero, nemo non donatus abiverit. Hæc autem dona acceperunt, ut in accepta à sermone doctrina & ipsi confirmarentur, & apud alios eam confirmarent, ac divinam & cœlestem esse ostenderent.

Verf. 17. *Quia lex per Moysen data est.* Rationem reddit, ob quam apud Moysen non manserint, sed Jesu Christi discipuli sint facti, per occupationem. Poterat enim aliquis quæstionem movere, cur non adhæserint Moysi? quid Moysi defuit ad gratiam & veritatem? Defuit plurimum, inquit, *Quia lex per Moysen data est.* Quasi dicat, quæ omnes peccatores damnat, proinde & nos, cum omnes peccaverimus. Reliquimus igitur & Moysen & legem, per quam vere justificari coram Deo non potuimus. Quid faceremus apud literam, quæ occidit, quæ jubet & non multum juvat, quæque nos jugo premebat intolerabili tot rituum ac ceremoniarum? *Ego per legem legi sum mortuus*, inquit Paulus Gal. ij. 19. Neque enim lex in eum finem data erat, ut per eam, seclusa Dei gratia, vitam æternam, & consequenter veram coram Deo justitiam consequeremur Gal. iij. 21.

Gratia & veritas per Jesum Christum facta est. Gratiam & veritatem opponit legi, quia legis natura ac ratio est, exigere pœnas delictis constitutas, quarum porro, quia est rigida exactrix, veram ac perfectam justitiam præscribere non potest. Circa externa & ritus manet, ad animum & sublimiora non pertingit. Intelligit autem Euangelium de gratia & veritate *χρὶς ἡ ἀλήθεια* dicta, per metonymiam; quod per Jesum Christum factum dicit, quia per eum est an-

nunciatum & æterno fœdere constitutum. Gratia respicit ad promissiones divinas, quæ divinæ gratiæ sunt effecta, veritas respicit ad præcepta. Promisit Deus æternæ vitæ hæreditatem, justitiæ imputationem ex fide, adoptionem in filios, Spiritum adoptionis, qui carnem mortificat, qui nos ab omni peccati jugo penitus exsolvit. Unde & Apostolus, *Peccatum vobis non dominabitur*, inquit, *quia non estis sub lege, sed sub gratia* Rom. vj. 14. Promisit libertatem à lege & legis ritibus. Præcepit autem nil, nisi justitiam, charitatem, sanctitatem veram & solidam, & spiritualem ac verum Dei cultum. Nam, quia nos Deus liberaliter habet, & tanquam Pater filios tractat, & ex legis servitute nos manu misit: (quid enim refert, justos & sanctos & spirituales lege attineri? 1 Tim. 1. 9.) idcirco etiam plura & majora, & perfectiora à nobis requirit; quæ nobis præstita haudquam difficilia sunt, spiritu adoptionis præditis, & cœlestiam bonorum futuris hæredibus. Qui enim hanc spem habet in Deo, purificat sese, sicut Deus purus est 1 Joh. iij. 3. Non rejecimus igitur hanc tantam Dei gratiam, & merito à lege ad gratiam, à Moysen ad Christum confugimus: *Si enim ex lege justitia, frustra Christus est mortuus, qui ideo est mortuus, ut peccatores à lege damnatos per fidem in se servaret* Gal. ij. 21, legi sumus mortui, ut Deo vivamus Gal. ij. 19. Recte igitur, ut diximus, gratia & veritas *χρὶς ἡ ἀλήθεια* dicta, quæ continetur in Euangelio (est enim in textu Græco articulus, excellentiæ index utrique voci appositus) legi opponitur. Quam oppositionem ut paulo uberius exponamus. Gratia opponitur legi, quod lex opera requirat ad justitiam, id est, quod ex ratione legis nemini justitia imputetur, nisi qui eam servet in omnibus, & sine ullo delicto sit; gratia autem etiam impio imputet fidem ad justitiam, lex ad pœnitentiam non respicit; gratia, pœnitentiæ & vitæ emendationi, si vita post agnitam veritatem suppeditet, omnia præterita delicta condonat. Nam, quæ de pœnitentia & remissione peccatorum in Veteri Testamento leguntur, extra legis rationem erant, stricturæ quædam istius gratiæ, quæ per Christum instar solis effulgit. Lex nullum peccatum tolerat; gratia, voluntaria tantum peccata, post veritatis agnitionem non patitur, & obedientiam, quæ Dei filios, & hæredes deceat, requirit, in aliis lapsibus æquam & benignam se præbet, nec semper æternæ vitæ & hæreditatis cœlestis privatione, sæpe temporalibus tantum pœnis delicta in Dei filiis plectit, & paternam ejus in liberos virgam expedit. Lex, quia non eo fine data erat, ut per eam, id est, citra omne delictum, vitam æternam homines adipiscerentur; nullam etiam expressam æternæ vitæ promissionem continuit; gratia continet. Lex indebat Spiritum hominibus servitutis ad metum: (serviliter enim homines habebat:) gratia, propter apertam vitæ æternæ promissionem & liberalem tractationem, spiritum indit adoptionis, clamantem, Abba, Pater; Lex, quia Spiritu isto carens, homines a peccatis liberare non poterat, homines occidebat; gratia, quia Spiritum hunc habet, liberare a peccatis potest & liberat, & ideo homines vivificat. Hinc Paulus, *Nulla est damnatio iis*, inquit, *qui in Christo Jesu*, (id est, per Christum Jesum) *non secundum carnem ambulant, sed*

sed secundum Spiritum Rom. viij. 1. Lex homines per varios subigebat ritus, gratia, quia libertatem indulget, nihil aliud requirit, præterquam justitiam & charitatem, & id, quod natura sua ac per se honestum ac decorum est. Et ideo lex Regia, lex libertatis appellatur, quia tali legi, etiam Reges, etiam liberrimi subiecti sunt, nec vera libertas alia est, nec vere. Regem esse, aliud est, quam huic legi subiectum esse. Lex per victimas & oblationes corporales solvebat homines in minoribus delictis à pœna aliqua leviores; at morti æternæ illos eximere, & vitæ æternæ asserere non poterat: gratia per solam Christi victimam & oblationem, ab omni peccatorum noxa omnes exsolvit, & in vitam vindicat sempiternam: *Christus enim nos ex maledictione legis redemit, factus pro nobis maledictio*, id est, mortem crucis subiens Gal. iij. 13. Veritas autem opponitur legi, quod lex, quia fervere & serviliter agit, servilem etiam & imperfectam justitiam ac sanctitatem requirit: veram & perfectam & liberalem justitiam, sensu mystico tantum continuit, secundum quam lex esset citra omne delictum servanda, si quis per eam vitam sensu similiter mystico, id est, æternam adipisci vellet: quod, quia nullus mortalium, solo Christo excepto, præstitit & præstat, nullus etiam mortalium per eam vitam æternam adipiscitur. Qui eam sensu literalis & aperto servarent, & pauci erant, & a Deo justificabantur, non ad vitæ æternæ adeptionem, sed ad legis promissa sensu literalis & aperto prodita consequenda. Veram & perfectam coram Deo justitiam, multo vero etiam magis vitam æternam, nemo, nisi ex Dei gratia consequitur, quæ nunc non alibi, quam per fidem in Jesum Christum quærenda est. Lex inquam, ad temporariam vitam & beatitudinem directa erat, gravia delicta gravioribus & capitalibus pœnis severe puniebat, minus gravia, aliis pœnis, prout cujusquam meritum erat, citra vitæ privationem. Infirmittates & ignorantia, victimis & oblationibus expiandæ veniebant. At si quis per legem vitam vellet adipisci sempiternam, quæ hoc fine data non erat a Deo, huic omni delicto carendum erat, idque etiam secundum mysticum & interiorem legis sensum. Neque huc quidquam faciebant sacrificia illa & purgamenta ritualia. Secundum spiritum ambulandum est ad vitam æternam contendentibus. Qui spiritualis disciplinæ capaces non sunt, aut esse nolunt, ad legem amandari debent, quæ in eos adhuc dominatum habet Gal. v. 16, 17, 18. Si quis per gratiam & veritatem, gratiam veram, & hic & supra vers. 14, (*ἐν δὲ διὰ δυνάμει*) intelligat idipsum intelliget quod diximus, nisi quod vi oppositionis etiam lex dicenda esset gratia, quod suo sensu verum est. Nam & lex ac fœdus antiquum Dei gratiam continuit, etiam in remissione peccatorum, quæ tamen cum gratia Novi Fœderis comparata, veræ gratiæ nomen & titulum non assequitur. Ideo & Petrus Apostolus obtestatur, hanc esse veram gratiam Dei, in qua stamus, nempe gratiam Evangelii, quod & ipsum nomen Evangelii declarat 1 Pet. v. 12. Hoc sensu etiam verba illa: *Accepimus gratiam pro gratia* vers. 16, significarent, accepimus veram ac solidam gratiam, pro gratia minus perfecta & solida. Cui dicto confirmando servirent dicta sequentia.

Quia lex per Moysen est data. Quasi dicat, quæ ve-

ram & perfectam gratiam non continuit, *gratia vera, & ἡ ἀληθὴς ἐξουσία* dicta, *per Jesum Christum facta est.* *Per Jesum Christum.* Hic expresse nominat, quem Sermonis & unigeniti Dei titulo designet, Jesum nimirum, qui sicut appellatur Christus, sic etiam est re ipsa, quæ dignitas & Sermonis & unigeniti Dei dignitatem in se complectitur. Non est igitur sermo & filius Dei unicus, ante vel præter Jesum Christum, nec Jesus Christus ante vel præter seipsum, id est, ante id quod ex Spiritu sancto conceptum & genitum est in utero Mariæ, & ex illa natum, quærendus Matth. i. 20, 21. Luc. i. 31, 35; & si quærendus sit, aliunde id prius ut demonstretur, oportet. Nam & ipsa, & Jesu, & Christi nomina, hominis sunt nomina, non summi Dei.

Facta est. Id est, annunciata, sancita & stabilita. Unde Mediator Novi Fœderis appellatur: quod sicut a Deo hominibus attulit, sic etiam proprio suo sanguine sancivit. *Unus est Deus*, inquit Paulus, *& unus mediator Dei & hominum, homo Christus Jesus, qui dedit seipsum redemptionis pretium pro omnibus, testimonium temporibus propriis* 1 Tim. 2. 5, 6. Mediator enim iste Novi Fœderis victima pro peccatis omnium ex Dei voluntate factus, testatur istis temporibus, quibus id a Deo destinatum erat, Deum velle salutem omnium hominum, dummodo omnes ad Deum per mediatorem istum confugiant.

Vers. 18. *Deum nemo vidit unquam.* Causam adfert, ob quam gratia & veritas non per Moysen, nec per ullum alium hominem, nec per ipsum Joannem Baptistam, sed per Jesum Christum facta sit. Ne quis diceret: Atqui Moyses & Prophetarum aliqui Deum viderunt: Quomodo igitur non omnia ad homines spectantia nobis enarrarent?

Deum inquit *nemo*, intellige hominum, *vidit unquam*: Nam Angeli vident faciem Dei Matth. xviii. 10: Ideo Paulus idem dicens, addit vocem hominum 1 Tim. vi. 16. *Quem* inquit nempe Deum, *vidit nemo hominum, nec videre potest*, nempe suæ naturæ & suis viribus relictus. Dicit ergo Apostolus Joannes, nulli hominum hunc honorem unquam a Deo fuisse habitum, ut Deum ipsum videret. Nam quem Moyses, idque etiam a tergo tantum vidit, quem viderunt & alii Prophetæ, Angelus erat, Dei personam sustinens, assumpta etiam visibili, & instar humanæ, forma. Ideo nec in cœlo, in quo Deus habitat, sed vel in sublimi aëre, vel in loco aliquo terræ, visio ista contigit.

Unigenitus Filius. Id est, Filius *ἡ ἀληθὴς ἐξουσία* dictus, omnium filiorum Dei summus & præstantissimus ac princeps, & summe *charus*, quique solus Spiritu Dei genitus est ex virgine, vide vers. 14.

Vox, *Filii* per pleonasmum adjecta est ad vocem *ὁ μονογενής*: nam *ὁ μονογενής*, id est, unigenitus, per se, non nisi Filium significat. Genitus enim, Filium declarat, unigenitus, unicum Filium. Ideo supra ad vocem *μονογενής* non fuit adjecta vers. 14, nec ab Auctore ad Hebræos adjicitur cap. xi. 17. Nam etsi *μονογενής* apud Græcos generis sit communis, articulus tamen, aut pronomen generis masculini, Filium intelligi docet, quod, ut tanto magis appareat, additur insuper nomen *ἱῶν*, id est, Filii. Itaque unigenitus

Genitus Filius, nihil aliud, quam unicum Filium, seu simpliciter unigenitum significat. Ideo & Hebræi unicum Filium dicunt.

Qui erat in sinu Patris. Quasi dicat, proinde & solus vidit Patrem cap. vj. 46, id est, cui Pater hunc honorem & amorem habuit, ut esset in sinu ejus, quippe Filio suo unico; ideo *Patris* dicit, non *Dei*, accommodata ad Filium unicum, & tanto efficacius. Hoc ipsum est, quod supra dixit; *Et sermo erat apud Deum*, hic erat in principio apud Deum, nisi quod in sinu Patris esse, ita apud Patrem esse significet, ut illi simul sis proximus, & conjunctissimus & intimus. Sumitur enim similitudo ab homine, qui filium & quem filio æque charum habet, in sinu vel ad sinum suum recumbere faciat. Sic Lazarus erat in sinu Patris Abrahami Luc. xvj. 22, 23. Sic Joannes, quem diligebat Jesus, recumbebat in sinu Jesu cap. xij. 23. Cum igitur Deus unice diligeret unicum suum Filium, suscepit eum ad se in sinum suum, & ei omnia voluntatis suæ arcana, de gratia & veritate, deque humani generis salute revelavit. Quod, quia nulli homini unquam contigit, quid mirum, quod nec per ullum alium hominem gratia & veritas facta sit? Participium *qui erat*, accommodatius ad rem vertitur hoc loco *qui erat*, quam *qui est*. Neque etiam nunc Filius ponitur in sinu Patris, sed a dextris Dei Patris sedere ostenditur.

Ille enarravit. Quasi dicat, ille qui Patrem vidit, qui apud Patrem & in sinu Patris erat, ille qui Filius est unigenitus, ille enarravit; non Moyses, non Prophetarum ullus, non Joannes Baptista. Enarravit autem postquam a Patre venit ad homines. Quid igitur mirum, quod per nullum alium hæc tanta gratia & veritas facta sit, quam per Jesum Christum. Hic simul causam explicuit Apostolus, ob quam Jesum sermonem appellavit. Nimirum, quia nullus alius hominum erat in sinu Dei, per quem Deus, tanquam per immediatum mentis suæ interpretem, hominibus arcana suæ voluntatis enarraret. An vero non potius diceret Apostolus, ille enarravit qui summus Deus est? Quid hic faceret esse in sinu Patris? cur diceret id quod multo minus erat, & taceret, quod erat multo maximum, & maxime ad rem pertineret? Immo cur diceret, quod summo illi Deo non competere? Neque enim Filius apud Patrem in sinu poterat esse, si idem numero Deus erat, qui Pater est. An eum ab uno illo Deo distingueret, & non quia unus ille Deus esset, sed quia Deum vidisset, & in sinu ejus fuisset, nobis gratiam & veritatem enarrasse diceret? An gratiam & veritatem per eum, tanquam per causam mediam factam esse affirmaret, & non potius ab eo tanquam a summo Deo? Simul etiam explicavit Apostolus, quo pacto gratia & veritas per Jesum Christum facta sit, nimirum quatenus per eum enarrata fuit. In qua enarratione simul continetur ejus confirmatio & sanctio, ne quid ad fidem enarrationi habendam deesset. Quæ causa etiam est, ut lex per Moysen data esse dicatur, gratia autem & veritas per Jesum Christum facta; quod Moyses simplicem tantum Dei ministrum & mediatorem in tradenda lege egerit, Jesus Christus autem in gratia & veritate sancienda etiam se ipsum impenderit.

Verf. 19. *Et.* Quasi dicat, ut plura de Joannis te-

stimonii dicam, hoc est testimonium Joannis. Revertitur ad Joannem Baptistam Apostolus, ut insigni quoddam & singulare testimonium ejus referat.

Quando miserunt Judæi. Ostendit se de Joannis testimonio loqui, quod eo tempore edidit, quo vel maxime dicendum erat quis esset, nempe tum, quando miserunt Judæi, id est, Judæorum Principes & senatores: per Antonomasiā, qua plerunque in voce Judæorum utitur.

Ex Hierosolymis. Ex urbe capitali seu metropoli, ubi sedes erat gentis ac Reipub. & templum Dei.

Sacerdotes & Levitæ. Non vulgares aliquos homines, nec rerum spiritualium ignaros.

Ut interrogarent ipsum, tu quis es? Nempe ratione tui muneris & officii, quod exeres, tacite cogitantes, (ut ex responsione Joannis apparet) quamvis id exprimere nollent, an se pro Christo ferret? vide verf. 25.

Verf. 20. *Et confessus est, & non negavit.* Id est, candide respondit, per repetitionem ejusdem sententiæ, Hebræo more, qui affirmationem reduplicant per negationem contrarii. *Et confessus est*, nempe id, quod sequitur, *quod non sum ego Christus.* Apparet multis suspicionem fuisse motam, Joannem esse Christum, aut pro Christo se gerere. Vide Luc. iij. 15. Quæ causa etiam Judæis fuit mittendi viros istos ad Joannem, & illius quis esset tam insigni legatione interrogandi. Apparet & Joannem pervidisse mentem istorum interrogantium. Protinus igitur, ut virum sanctum decebat, ingenue confessus est, se Christum non esse, arrogare sibi nolens, quod non erat. Nam nec ex tribu Judæ ac semine Davidis erat, sed ex tribu sacerdotali, quod Judæis ignotum esse non poterat. Quam Joannis confessionem & testimonium, cum Apostolus referat ad confirmanda superius a se dicta, apparet in superioribus hoc tantum affirmari, quod Jesus esset Messias, & Joannes inferior esset Jesu.

Verf. 21. *Et interrogaverunt eum.* Nempe iterum & secundo, postquam ad primam interrogationem se Messiam esse negasset.

Quid igitur? Intellige es, quasi dicat, quandoquidem Christus non es.

Elias es tu? Non expectata Joannis responsione, ipsi quærendo subjiciunt, an Elias esset? Nihil vulgare ex ipso quærent, quod ab omnibus quiddam eximium & singulare de Joanne præsumeretur. Causam autem istius interrogationis sumferunt ex loco Malachiæ perperam intellecto Malach. iv. 5. Malachias enim loquitur de Elia per metaphoram dicto, id est, de homine, qui similis esset Elia, seu, qui spiritum & virtutem haberet Elia. Communis autem opinio Judæorum erat antiquitus tradita, Malachiam loqui de adventu Elia proprie dicti, ex cælo, ante adventum Messia Matth. xvij. 10, 11, 12. Habemus hic exemplum, quam ab ipso statim initio prava dictorum sacrorum interpretatio manare possit in vulgus, & temporis diuturnitate in hominum animis altas figere radices, unde & Christus ipse, asserens Joannem esse Eliam illum qui venturus erat, huic asserito suo præfatur, *& si vultis audire* Matth. xi. 14. Significans pridem inolititas, & vulgo receptas opiniones & scripturarum interpretationes, difficulter ex animis homi-

hominum exolescere, & veris interpretationibus elui. Quod hic vel maxime commemorandum erat. Nullus enim scripturæ locus, quam hoc Evangelii Joannis exordium, magis ab ipso principio in pravam, eamque publicam & communem interpretationem abiit; quæ tot seculis firmata, vix unquam poterit ex animis hominum evelli, nisi Deus ipse manum suam singulari ratione admoverit.

Et dicit, nempe Joannes, Non sum. Intellige Elias. Respondet ad illorum mentem: illi enim intelligebant Eliam proprie dictum, qui vivus in cælum profectus est. Ideo & Joannes simpliciter negat se Eliam esse. Nam alioquin erat Elias metaphorice dictus, de quo, Malachiæ vaticinium agit, Matthæi dictis locis. Non interrogabant autem, quod nescirent, Joannem, cujus natales in propatulo erant, nec Messiam, nec Eliam de cælo lapsum esse; sed hominis tentandi & explorandi causa: ut si forte vel Messiam vel Eliam se diceret, manifestus fieret seductionis & mendacii. Quod si tamen serio rem agebant, ipsi se manifestos reddebant summi stuporis & inscitiae, quamvis populi divini duces & doctores essent.

Propheta es tu? Pergunt interrogando, an Propheta esset, non vulgaris aliquis, (nam de eo nullum videbatur esse in populo dubium, & quia Joannes baptizabat, quod Propheta vulgaris non faceret,) sed insignis ille, de quo Moses ipse vaticinatus est Deut. xvi. 11. Ideo in textu Græco voci Prophetæ additur articulus emphaticus.

Et Respondit: Non. Merito. Nam Propheta ille Christus est, ut Petrus docet Act. i. 22, & Stephanus Act. vi. 37, quem quia Judæi distinguebant a Messia, ut patet etiam ex v. 25, iterum in errore versabantur antiquo, ex prava interpretatione orto. Ex responsione Joannis patet, eum interrogatum non fuisse, an simpliciter Propheta, aut in genere insignis aliquis Propheta esset: alioquin enim se Prophetam, eumque etiam in genere insignem esse, haud negasset. Interrogatus ergo fuit, an singularis ille Propheta esset, a Mose prænunciatus? Nam, si Jeremiam, vel aliquem ex Prophetis antiquis intellexissent, id etiam dixissent. Et Prophetam eos designare patet ex vers. 25, cui baptizandi & peculiare discipulos colligendi jus esset, quod nulli antiquorum illorum erat. Nec *μετάνοιας*, vel *μετάνοιας* Judæorum eundem hominem faciebat, sed resurrectio Matth. xiv. 2.

V. 22. *Dixerunt igitur ei.* Cum nullum alium haberent, quem subjiendum putarent, simpliciter dicunt Joanni;

Quis igitur es? Ut responsonem demus iis, qui miserunt nos. Quasi dicant, non tam id quærimus nostri causa, quam eorum, qui nos miserunt, quos tu contemnere nulla ratione debes.

Quid dicis de te ipso? Quandoquidem nos quis sis, exputare non possumus, nec quisquam melius scire possit quis tu sis, quam tu ipse, & quod tu ipse de te ipso dixeris, huic insistendum erit.

Vers. 23. *Ego,* intellige, *sum,* vox clamantis in deserto. Id est, ego sum clamans in deserto per metonymiam effecti pro causa. Simili metonymia Chaldaei Paraphrastæ, ut supra diximus, sermonem Dei, pro Deo sæpe ponunt. Nam Christus sermo Dei dicitur per metaphoram. Persona enim distinguitur a Deo.

Vere Joannes erat clamans in deserto. Nam & alta voce clamabat, & in deserto clamabat, ac semper verfabatur.

Complanate, vel dirigite viam Domini. Exprimit, quid clamaret, seu quæ sua vox esset: id est, pœnitentiam agite, peccata deponite, in remissionem eorum baptizamini, in signum & sacramentum pœnitentiæ & remissionis peccatorum a Deo consequendæ. Prædicat instantem adventum Domini, id est, unius illius Dei, qui veniebat in Messia suo, divinissima virtute & potestate instructo, ad perfecte salvandum populum a peccatis, & ad dandum illi vitam æternam. Loquitur autem per metaphoram, ab iis qui Regi adveniendi per loca deserta & invia parant viam, loca salebrosa & impedita complanant & expediunt, ne quid sit in mora, aut Regis adventum avertat. Hæc impedimenta & obstacula erant peccata populi, quæ ut populus amoliretur, clamabat in deserto Joannes, promittens peccatorum remissionem omnibus.

Viam Domini. Id est, viam qua Dominus incedat.

Sicut dixit Esaias Propheta. Quasi dicat, convenienter dicto Esaiæ Prophetæ, cujus hæc sunt verba, quibus vocem hanc clamantis in deserto cecinit ac celebravit. Nunc igitur in me Prophetia hæc impletur. Unde constat, prædicationem & vocem hanc meam a Deo esse. Dicens quis esset eo ipso confirmat, quod esse se negaverat, & simul docet, prædicationem suam brevi cessaturam. Domino enim jam præsentem, & viam emenso, nihil attinuit amplius clamare, ut illi venienti via pararetur. Ita vox illa cito conticuit, postquam sermo Dei efficacissimus venit, qui licet & ipse pœnitentiam & remissionem peccatorum prædicaverit, & baptizaverit in signum & sacramentum utriusque rei, tamen utramque rem multo pleniore & augustiore, ac vere Evangelico sensu prædicavit, immo & exhibuit. *ἡ οὐκ ἔστιν ἡ οὐκ ἔστιν* per transpositionem pro *ἡ οὐκ ἔστιν ἡ οὐκ ἔστιν*, nisi quis putet, Esaiam inter alios Prophetas insigniorem appellari.

Vers. 24. *Et qui missi fuerant, erant ex Phariseis.* Id est, ex Phariseorum secta, quæ inter Judæos exquisitissima habebatur Act. xxv. 15. Haud dubie tales delecti sunt, ut Joannem, si possent, coarguerent, quod & facere conantur, ut sequitur.

Vers. 25. *Et interrogaverunt ipsum,* (nempe coarguendi causa) *Quid igitur baptizas si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta ille.* Quasi dicat: Nullam habes baptizandi populi divini causam. Solebant quidem Judæi proselytos baptizare, sed in legem Mosaicam, quia ex profanis accedebant gentibus. At Joannes baptizabat Judæos, Moysi & legis discipulos. Baptizabat ergo in novam doctrinam, discipulos sibi faciens separatos ac distinctos a legis Mosaicæ discipulis, quod ei fas esse non putabant, cum neque Christus, neque Elias, neque Propheta ille eximius, alter veluti Moses, esset.

Vers. 26. *Respondit eis Joannes dicens: Ego baptizo in aqua.* Quasi dicat, quod mihi fas est ex munere & officio meo, qui sum, vox clamantis in deserto, parare viam Domini. Baptizo enim populum in rem & doctrinam vere novam, in id, ut sciat & credat Dominum jamjam venturum, ut ei viam parat, id est, ut pœnitentiam agat, peccata deponat, & ad obtinendum adventum Domini, remissionem peccatorum

torum consequatur. Neque tamen per id me æquo Messiae, aut Messiam me fero, (nam & Propheta ille Messias est, & ego sum Elias ille a Malachia prædictus:) ego enim baptizo in aqua, quod potest facere & is, qui Messias non est, seu, qui Messiae tantum præcursor est, ut dixi. Aqua parabile ubique elementum est, & baptizare in aqua res per se exigua est, præsertim si comparetur baptismi, qui proprius est Messiae, & discipuli mei cito cedent in discipulos multo majoris me Christi. Baptizare in aqua, plerunque dicitur, quia significatur in aquam immersio, quæ ad hunc ritum necessaria est. Aliquando tamen dicitur baptizari aqua ut Luc. III. 16. Act. I. 5, XI. 16. quia baptizari etiam ablui significat, sed ita, ut in hac ablutione contineatur merfatio. Sic βαπτίζω ἰδεῖν Græcis, & similia. vide & Marc. VII. 4. Hinc baptismus in aqua vel aqua, magis ex usu scripturæ dicitur, quam baptismus aquæ, etli per genitium materiæ. Neque enim aqua baptizatur; sed homines baptizantur in aqua, vel aqua. Qui hodie baptismi necessitatem maxime urgent, quod occultam quandam Spiritus Sancti virtutem aquæ, in hoc ritu, ad homines regenerandos & salvandos adjunctam esse putent (facili profecto tantos ad effectus remedio, quos tamen qui fit, ut ipsimet baptizatis tribuere non audeant) ii baptismum credentium, ad quos solos baptismus pertinet, quin & baptismum in genere omnem penitus sustulerunt. Non enim vertici capitis aliquot aquæ guttas digitis affundere, baptizare est, sed totum hominem in aqua merfere, & sic ablueri; hoc veræ & plenæ ablutionis sacramentum est. Ideo temporibus Apostolorum baptizantes & baptizandi ingrediebantur in aquam, & baptismi peracto egrediebantur ex aqua, secus quam hodie fit in adspersione pro baptismi substituta. Hinc & Tertulliani temporibus adhuc baptismus per merfationem fiebat, eamque etiam ternam. Adspersioni datum est a Clinicis initium.

Medius autem vestri stetit. Docet alium esse multo se digniorem, qui medius inter ipsos constiterit, Messiam intelligens. *Medius Vestri.* id est, in medio vestri. *Stetit* ἵστημι, id est, stat, per enallagen præteriti pro præfenti, Hebræa phrasi, præsertim ubi continuatio intelligenda est. Intelligit autem non illos solos, qui ad se missi venerant, sed populum Judaicum adstantem, ad quem & illi pertinebant. Significat Messiam jam adefse, licet se nondum manifestet, nec prædicet, plane convenienter ei quod Apostolus dixit; *In principio erat Sermo.* Sicut enim tum sermo erat, cum hæc Baptista diceret, quamvis sermonis officium nondum exerceret, nec prædicaret; sic non minus sermo erat in principio Euangelii, & tum cum adhuc apud Deum esset. Dixit autem hæc Joannes Christo jam baptizato, ut ex sequentibus patet vers. 31, 32, 33. Quia vero Christus statim a baptismi actus erat in desertum, ut tentaretur a Diabolo, apparet, Christum ex deserto reducem recta ad cœtum illum populi, qui Joanni Baptiste circumfusus erat, perrexisse, & populo sese immiscuisse, quod Joannes Baptista vel animadvertit, vel per Spiritum Propheticum cognovit, ideoque dicit, *medius inter vos stetit.*

Quem vos non novistis. Quasi dicat, Ego novi. Cognoverat enim eum in baptismi vers. 31 & sequentibus, non noverant autem, alii respectu dignitatis ejus

& officii. Nam facietenus & aliis rebus secundum carnem multi Christum haud dubie noverant, sed ut Christum non noverant.

Vers. 27. *Ipse est ille post me veniens.* Nempe cum Euangelio: quasi dicat, quem toties post me venire, id est, mox venturum & prædicaturum dixi. *Qui ante me factus est.* id est, mihi antepositus est. vide vers. 15. nihil igitur hætenus refert, quod post me veniat.

Cujus ego non sum dignus, ut solvam ejus corrigiam calceamenti. Quasi dicat, cujus tanta præ me dignitas & excellentia est, ut ego dignus non sim, cui vilissimum præstem ministerium. Quod enim vilius ministerium esse potest, quam aliquem excalceare, aut, ut habent alii Evangelistæ, alicujus calceamenta portare? Nec mirum: Joannes enim baptizabat in aqua; hic, de quo loquitur, in spiritu & igne, quod in die Pentecostes apparuit. Vide autem hic summam Joannis Baptiste modestiam & humilitatem. Istis porro verbis explicat, quo sensu dicat, *quia prior me erat* vers. 15 & 30, dignitate nimirum & officio prior, non ætate: Christus enim post Joannem natus est. Neque sequitur, eum qui prior sit ætate, idcirco anteponendum esse alteri loco & honore, cum ætate inferior possit esse longe superior dignitate, cujus in tribuendo loco & honore major habenda est ratio, quam ætatis. Hinc & parentes filiis in dignitate positissurgunt & loco cedunt. Nam, qui putant priorem Joanne dici Christum, quod sit Deus ille unus & æternus, non intelligunt, quanta Deum illum unum indignitate & contumelia afficiant, dum eum Baptista Joanne priorem dici autumant, aut quantæ Joannem Baptistam imprudentiæ arguant, qui se cum Deo illo uno comparare ausus sit. Patet igitur ex ipsius Baptiste testimonio, eum non fuisse Christum; & Jesum, de quo hæc dicta sunt, Joanne multo fuisse digniorem & præstantiorem, & consequenter ipsum Christum. Pronomen αὐτός ex Hebræorum idiotissimo redundat, sicut & Matth. xij. 36. xxj. 41. xxvj. 24. xxvij. 43. Joh. xvij. 2. Act. 2. 36. Apoc. vj. 4.

Vers. 28. *Hæc in Bethabara facta sunt trans Jordanem, ubi erat Joannes Baptizans.* Tandem & locum notat Apostolus gestæ rei, ad majorem certitudinem. Ex sequentibus patet, hæc facta esse proxime ante discipulorum quorundam vocationem a Christo factam, cum jam sese muneri suo obeundo accingeret. Qui pro Bethabara Bethaniam legunt, non considerant, quod additur, *trans Jordanem, & ubi erat Joannes Baptizans,* & Galileæ illi loco vicinitatem vers. 40. cap. 2. 1.

Vers. 29. *Postero die videt Joannes Jesum venientem ad se.* Opportune admodum, ut, quæ heri coram legatis Judæorum dixerat, ad Jesum pertinere doceret. *Postero* inquit Apostolus, *die videt Joannes Jesum ad se venientem.* Nam hesterno non veniebat ad Joannem, sed populo tantum sese immiscuerat. Veniebat ergo Messias ad suum Eliam; princeps Euangelii legatus, ad suum præcursores; sermo Dei, ad vocem clamantis in deserto, veniebat, ut testimonium Joannis eliceret.

Et dicit. Nempe Baptista conspecto Jesu, & antequam Jesus ad se pervenisset, ne videretur hæc auribus dare Jesu, non veritati.

Ecce Agnus Dei; Applicaturus heri coram legatis Judæorum dicta ad Jesum, præmittit hoc ingens Agni Dei, qui tollit peccatum mundi, elogium, quod nulli alii competere potest quam Messia. Ita habemus clarissimum ipsius Joannis Baptistæ testimonium Jesum esse Messiam, seu Christum illum Dei. Et hic est totius istius & exordii & Evangelii scopus unicus. *Ecce Agnus Dei.* Agnum eum appellat. quod mactandus esset, & Agno illo Paschali præfiguraretur, & simul summe mansuetus, & mitis & innocens esset. Respicit enim haud dubie ad ejusdem Esaiæ verba; *sicut ovis ad mactandum ductus est, & sicut agnus coram tondente mutus; sic non aperuit os suum.* &c. Dei Agnum dicit, quod esset Filius Dei unicus, id est, Christus ille, proinde Dei plane proprius, quique a solo Deo dabatur. Nam & victimæ illæ anniversariæ, quæ eum figurabant, dabantur a Deo. Dabantur enim ex decimis, quæ erant Deo consecratæ.

Qui tollit peccatum mundi. Nempe tanquam victimæ piacularis, quam omne id, quod mundus peccavit tollere, mirum non est, cum sit Agnus ille Dei. Tollit autem ea conditione, ut credamus in eum, & peccatis impofterum mortui, ipsi vivamus. Suscitavit enim eum Deus ex mortuis, & Dominum ac Regem fecit; qua ratione simul effectum est, ut per victimam hanc & mortem ejus, non tantum reatus & pœnæ peccatorum tollerentur, sed etiam ipsa peccata, quantum attinet ad vim & efficaciam mortis Christi. Quia vero hic Agnus, Dei Agnus erat proprius, apparet, Deum nullo modo jus suum in puniendis peccatis mundi executum esse, sed potius jus & pignus mundo dedisse remissionis peccatorum. Unde nec Agnus iste mortuus est in solutionem nostrorum debitorum, sed in eorum remissionem, quod & annexa docet conditio fidei in ipsum, per charitatem efficacis. Christus etiam dum Deo sese danti obsequitur, adeo rem Deo fecit gratam, ut Deus omni suo jure in puniendis mundi peccatis protinus cederet erga omnes in Christum credentes, & mandatis ejus per hanc fidem obsequentes. Nam, sicut inobedientia Adami nocet posteris, quod eam imitentur, sic obedientia Christi, secundi Adami, juvat credentes, quod eam itidem imitentur. Quam rem egregie exponit Apostolus, Rom. v. Et si summe justus, & omnis peccati insons, passus est ea quæ debebantur injustis, multo magis peccatores etiam maximi, si in eum credant, consequentur ea, quæ promissa sunt justis, cum pro eorum peccatis passus sit. Judæi tamen peccaverunt, idque omnium gravissime, qui Agnum hunc, Deo permittente, nec Agno recusante, infontem, suum secuti consilium, occiderunt. Sed Deus hac illorum impietate usus est, ad totius mundi & propriam ipsorum, si pœniterent, salutem. Unde & Propheta Esa. LIII. 5. de hoc Agno; *Castigatio pacis nostræ super eum.* Dum enim Judæi Christum castigant, veram pacem nobis pepererunt. Sic fratres Josephi graviter peccant, dum Josephum occidere volunt & in servitutem vendunt, interim divina providentia hoc improbum illorum factum, in propriam illorum salutem convertit Gen. XLV. 5. L. 20. Mysterium mortis Christi a Joanne, ut Propheta, intellectum fuisse, patet. Multi Christianorum sic vim mortis Christi

in tollendo reatu peccatorum interpretantur, ut Deo universa mundi debita per eam soluta putent. Quæ causa est, ut ejus vim in ipsis peccatis tollendis plane non intelligant. Unde & secure morti Christi confisi, in iis hærent, cum potius intelligere deberent, Deum morte Christi semet ad condonanda omnibus peccatoribus peccata & dandam eis vitam æternam, validissime, obligasse, si a peccatis desistant, & tanta Dei ac Christi charitate victi, Deo & Christo penitus sese mendant.

Verf. 30. *Hic est, de quo ego dixi, post me venit vir, qui ante me factus est, quia prior me erat.* Applicat superius memorata dicta ad Jesum, quem virum nominat. Unde manifestum est, Dei Filium virum fuisse, qui ideo & calceatus incedebat, & Dei Agnus erat, proinde Deum illum unum non fuisse, vir enim & unus ille Deus contradictorie, tanquam disparata, inter se opponuntur.

Verf. 31. *Et ego non noveram eum.* Ne quis diceret. Quare eum antea non manifestasti, occupat: *Et ego non noveram eum,* intellige, antequam eum baptizarem, quo tempore eum a se cognitum mox ait indicio descendens super eum Spiritus Sancti. Quamquam & protinus venientem ad se ut baptizaretur, cognovit Spiritu prophetico, sed multo certius & plenius cognovit, ex tradito sibi a Deo signo descendens super eum Spiritus Sancti. *Non noveram eum:* nempe de facie. At nunc digito monstrat eum, cum diceret superius verf. 26. *in medio vestri stat.* noverat eum, quia hoc dicebat post ejus baptismum; non noverat autem Joannes Jesum, quia diversis in locis nati & educati erant & vivebant. Joannes in deserto a teneris agebat; Jesus Nazarethi apud parentes, secundum carnem, aut in cælis apud patrem. Ita semper divisi erant, & inter se facietenus ignoti, quo tanto validius & minus suspectum esset alterius de altero testimonium.

Sed ut manifestaretur Israël. nempe meo indicio & testimonio.

Propter hoc veni ego in aqua baptizans. Describit se a suo munere, & tacite se opponit Christo in Spiritu Sancto baptizaturus, ut patet ex verf. 33.

Verf. 32. *Et testatus est Joannes, dicens: Quod Spectavi Spiritum descendentem sicut columbam ex calo, & mansit super eum.* Testatus est, nimirum suo muneri porro satisfactorius, & quo pacto eum cognoverit, narraturus, *Spectavi Spiritum descendentem sicut columbam ex calo,* Lucas cap. iij. 22. dicit, Spiritum Sanctum descendisse specie corporali quasi columbam, non quasi columbæ. Ergo *tanquam columbam.* refertur ad descensum, quod scilicet descenderit tanquam columba. Descendit tamen specie corporea, sicut & in die Pentecostes. Non ergo *tanquam columbam.* refertur ad speciem corpoream, quæ multo diviniore esse poterat, quam columbæ. Significat descensum Spiritus ex alto subitum per descensum celerrime labentis desuper columbæ, avis notissimæ. Sed sive columbæ species, sive descensus similitudo, symbolum erat in hoc Spiritu simplicitatis columbinæ.

Verf. 33. *Et ego non noveram eum.* Repetit, quod dixit verf. 31. *Sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit; super quem videris Spiritum descendentem & manentem super eum, hic est, qui baptizat in Spiritu*

Sancto, id est, baptizaturus est, per temporis enalagen. *In Spiritu Sancto*, tanquam in aqua copiosissima. Magnam Spiritus Sancti vim & flumina effundet in suos, & sic non in aqua tantum, ut tu, baptizaturus est. Vide, quo pacto Deus ipse Jesum Joanne priorum dicat, quatenus nimirum Joannes in aqua tantum baptizabat, Jesus in Spiritu Sancto baptizaturus erat.

Verf. 34. *Et ego vidi, & testatus sum.* Nempe tum statim, cum hoc viderem, *quod hic est ille Filius Dei*, nempe *ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ* dictus, omnibus ex Prophetarum vaticiniis notus, & ab omnibus expectatus, ut docet articulus emphaticus, id est, Christus ille Dei. Vide versiculum 42. Utroque titulo eadem significatur dignitas. Etsi enim Filius dicatur à generatione, Christus ab unctione, tamen Deus, & generando illum unxit, & ungendo generavit, nisi quod appellatio Filii generationem etiam ex Maria virgine per Spiritus Sancti virtutem significet. Hoc suo testimonio similiter Joannes exponit, quo sensu Jesum priorem se dicat, nimirum, quod Jesus sit ille Dei Filius & Christus. Cæterum Filium illum Dei esse, Agnum Dei esse, qui tollit peccatum mundi, Christum illum Dei esse, synonyma sunt, ut ex collatione hujus versiculi cum verf. 29, 36, 41 patet.

Verf. 35. *Crastino die.* Qui fuit à dimissis cum responso Judæorum legatis secundus, *rursus stabat Joannes, & ex discipulis ejus duo*, quorum unus erat Andreas, ut docetur verf. 41.

Verf. 36. *Et intuens in Jesum ambulans, dicit; Ecce Agnus Dei.* Repetit testimonium de Agno Dei. Vide verf. 29. Atque hic finem facit Apostolus testimoniorum Joannis Baptiste, quorum omnium summa est, Jesum, quamvis post se cum Euangelio venerit nihilominus sibi antepositum, seque multo præstantiorem & digniorem esse, quippe in Spiritu Sancto baptizaturum, Christum illum, & Filium illum, & Agnum Dei, peccatum omne mundi tollentem. Quibus testimoniis, quia nihil minus dicitur, quam Jesum fuisse antequam nasceretur ex virgine, & sic antequam esset, aut Jesum esse unum illum Deum, (quem etiam discrete virum dixit Joannes) & tamen hæc testimonia referantur ad ea comprobanda, quæ Apostolus ab initio hujus Euangelii de Jesu docuit, cui dubium esse potest, nec sermonis titulo, nec iis quæ sermoni Apostolus tribuit, Jesum esse Deum illum unum, aut saltem extitisse, prius quam nasceretur, affirmari?

Verf. 37. *Et audiverunt eum illi duo discipuli loquentem.* Nempe id, quod dixit de Jesu.

Et secuti sunt Jesum. Quippe cui tale testimonium dabat Joannes.

Verf. 38. *Conversus autem Jesus & videns eos sequentes dicit eis:*

Verf. 39. *Quid queritis?* Quæ me vobis sequendi causa est? Prior eos alloquitur, humanitate præveniens loqui secum cupientes, non quod interrogatione opus haberet, cum omnia sciret, spiritu divino.

Illi vero dixerunt ei: Rabbi (quod dicitur interpretatum Magister) ubi manes? Ubi tuum est domicilium seu diversorium.

Verf. 40. *Dicit eis: venite & videte.* Non repellit eos, sed in vitat.

Venerunt & viderunt ubi maneat, & apud eum manserunt diem illum. Nempe ab hora qua venerunt ad eum. Totum ponitur pro parte, per synecdochen, quæ synecdoche etiam est in tribus diebus & noctibus, quibus Christus in morte fuisse dicitur Matth. xij. 40.

Hora autem erat quasi decima. Nempe, cum ad eum venissent, duabus circiter ante occasum solis horis.

Verf. 41. *Erat Andreas frater Simonis Petri, unus ex illis duobus, qui audiverant a Johanne.* Nempe superius testimonium verf. 36.

Et secuti erant eum. Id est, Jesum, ut dictum est verf. 37. Pronomen *eum* non refertur ad proximè nominatum Joannem, sed ad Jesum, de quo principalis est sermo, quod sæpe fit apud Joannem Apostolum.

Verf. 42. *Invenit hic primus.* Id est, prior. Positivus pro comparativo, ut verf. 15, 30.

Fratrem proprium. Id est, suum, ut Rom. viij. 32. xiv. 4.

Simonem & dicit ei: Invenimus Messiam illum; cum articulo emphatico, *quod est interpretatum, ille Christus.* Messiae enim vox Hebraica est, Christus Græca: & hic additus est articulus idem ad vocem Christi.

Verf. 43. *Et duxit eum ad Jesum.* Tanquam scilicet ad Messiam illum, duxit protinus a Christo reversus.

Aspiciens autem Jesus dixit: Tu es Simon, Filius Jonæ. Statim hoc dicens, divinam declarat sapientiam, in prodendo ejus, quem nunquam antea novisset, & nomine & patre.

Tu vocaberis Cephas. Quod hic ei primum dixit Christus, postea apud Matthæum xvj. 18 repetiit. Petrus fuit singularis inter Apostolos petra, eminebat auctoritate, gravitate, sermone, zelo, ætate. Nam & ætas conciliat dignitatem, si cætera adsint: Paulus tamen & Petrum & alios Apostolos superavit laboribus & perpeffionibus pro Christo, & divinarum rerum scientia, quin & revelationum ac visionum excellentia 2 Cor. xj. & xij: fortassis & linguis magis loquebatur quam alii Apostoli. Fuerunt & alii Apostoli Petre Ephes. ij. 20; sed hic per antonomasiam vocatur Petra. Sic Christi nomen tribuitur Jesu, Apostoli, Paulo. Petrus superavit alios Apostolos miraculis. A Pauli corpore sudaria & semicinctia sanabant Act. xix. 12, aut à Petri corpore umbra, Act. v. 15.

Quod interpretatum significat Petrus. Πέτρος idem quod Πέτρα: sed Græce deslequitur ad significationem Viri. Nam Syriace eandem retinet terminationem. Cæterum etsi hic Petri vocatio designatur & prænunciatur à Christo, nondum tamen hic fit, nec ante facta est ad munus Apostolicum, quam cum Christus Hierosolymis redux, ubi prædicationem suam cœperat, in Galilæa prædicare inciperet, ut ex Matth. cap. iv. 18 manifestum est.

Verf. 44. *Sequenti die.* Qui tertius jam est dies post dimissos Judæorum legatos, aut sequenti quam Petrus adductus esset die.

Voluit Jesus exire in Galilaam. Id est, exivit, per metonymiam causæ pro effectu.

Et invenit Philippum & dicit ei, sequere me. Nam priores illi ipsi venerant ad Christum, & ei adhæserant cap. ij. 22.

Verf. 45. *Erat autem Philippus à Bethsaïda.* Id est, Bethsaïda oriundus.

Ex civitate Andrea & Petri. Qui itidem erant Bethsaïdenfes. Ita Bethsaïda tres nobis dedit Apostolos, licet alioquin cives haberet à fide in Christum alienos, ut ex verbis illis Christi manifestum: *Va tibi Chorazin, Va tibi Bethsaïda* Matth. xi. 21.

Verf. 46. *Invenit Philippus Nathanaëlem, & dicit ei: Quem scripsit Moses,* id est, de quo scripsit, in lege, & Prophetæ, intellige, scripserunt, *invenimus Jesum Filium Josephi, qui est de Nazareth.* Sic tunc putabant, Jesum esse Filium Josephi. Et verum erat, quod esset filius secundum carnem Davidis, Matth. xxij. 42, quia natus erat ex virgine nupta filio Davidis Josepho, quæ mater Christi non esset facta, nec eum peperisset, nisi desponsata filio Davidis fuisset. Significat Philippus, Jesum Nazarenum, Josephi, ut putabat, filium, esse Messiam illum, de quo Moses in lege, & Prophetæ in suis libris scripserunt, quod nimirum Deo procurante exoriturus esset, & veram salutem Israël & gentibus omnibus allaturus.

Verf. 47. *Et dicit ei Nathanaël: Ex Nazareth potest aliquid bonum esse?* Id est, Propheta aliquis isque tam eximius, per synecdochen generis pro specie; quasi vero Deus locorum & urbium celebritatem spectet? contrà potius ignobilia loca, sua nobilitet gratiâ. Cæterum Philippus nondum forte resciverat, Jesum Bethlehemii fuisse natum, licet Nazarethi educatus esset, & hinc pro Nazaræno haberetur.

Dicit ei Philippus, veni & vide. Quasi dicat, ne tecum certem, ipse experire, rebus potius quam verbis crediturus.

Verf. 48. *Videt Jesus Nathanaëlem venientem ad se, & dicit de eo: Ecce vere Israëlita, in quo dolus non est.* Quasi dicat, Israëlita non nomine tantum sed & re ipsa, cujus animus apertus & sincerus est, proinde nihil mali intus fovens. Indicat Christus, veros Israëlites posteros, non ex carnali prosapia, sed ex animi probitate æstimandos esse.

Verf. 49. *Dicit ei Nathanaël: unde me nosti?* Quasi dicat, laudas me, cum me non noris, multo minus animum meum. Simplex & aperta oratio, respondens Christi elogio. *Respondit Jesus & dicit ei: Antequam te Philippus vocaret, cum esses sub ficu, vidi te.* Nempe per Spiritum Sanctam, quamvis à me longe remotus esses. Sic postea vidit pullum asinæ remotum Matth. xxj. 2, & multa alia. Conf. Marc. ij. 8. Sic & Elizæus vidit famulum suum à Naamano accipientem munera.

Verf. 50. *Respondit Nathanaël & dicit ei: Doctor (vide verf. 39.) Tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Israël.* Conspecta Christi divina sapientia protinus credit vir simplex, & eum se esse ostendit, quem Christus dixit. Non quærit effugia, ut solent perversi, ne credere cogantur veritati. Credentis enim hæc esse verba, non quærentis, ex Christi responso patet. Ex hac ipsa Nathanaëlis confessione videmus, Filii illius Dei & Regis illius Israël, id est, Christi titulum idem significare, cum alter ad alterius declarationem apponatur. Usitatum enim erat apud Hebræos Messiam vocare Filium Dei, quamvis de generatione æterna ex essentia Dei nihil cogitarent. Nam filii Dei, immo & Dii dicuntur apud Hebræos Reges & supremi iudices, ob

communicationem majestatis & potestatis. Καὶ ἰσχυρὸν autem Dei filius dicebatur Christus ille, quod esset καὶ ἰσχυρὸν Rex Israël. Nathanaëli certe viro simplici, & vero Israëlita nunquam in mentem venit, ut Jesum Dei illius unius secundam esse personam, quæ ex essentia primæ ab æterno generetur, cogitaret.

Verf. 51. *Respondit Jesus & dixit ei: Quia dixi tibi, vidi te sub ficu, credis; majora his videbis.* Intellige miracula, & veritatis divinæ argumenta.

Verf. 52. *Et dicit ei: Amen, Amen, id est, vere, vere, dico vobis: a modo videbitis cælum apertum, & Angelos Dei ascendentes & descendentes super Filium hominis.* Non video, quid obstat, ut hæc simpliciter & proprie intelligantur. Nam Angelos vere & proprie super Christum ascendisse & descendisse, non per somnum, ut olim in somnis Jacobo visum est, nullum est dubium. (Sæpe enim Christo ministrarunt,) Quod, ut viderent discipuli, Christus poterat efficere, sicut olim famulo Elisæi e venerat 2 Reg. vj. 17. Cælos etiam apertos Stephanus postea vidit, cur non & isti videre potuerint, ac viderint? Eisdem apertos viderat & Joannes in Baptismo Christi Matth. iij. 16. Christo igitur hoc affirmanti credimus, nec historiam ejus rei requirimus, & cum infra ipsum Filium hominis in cælum ascendisse, & de cælo descendisse dicit, historiam postulamus! Quasi vero omnia Christi gesta descripta sint, præsertim antequam ullos haberet discipulos, & antequam in baptismo manifestatus esset; cum hæc tanta res de Angelorum ascensu & descensu super Christum, conficiis & testibus discipulis facta, ab Evangelistarum nullo narretur.

Super Filium hominis. Quasi dicat, nihil refert, quod sim Filius hominis, cum Filium hunc hominis Deus singularissimum suum Filium fecerit, cui non tantum regnum in Israël, & omnes alios homines, sed etiam in Angelos daturus sit. Libenter se Christus Filium hominis appellat, non tantum veritatis, sed & modestiæ causa; veritatis quidem, quod Davidis & Mariæ secundum carnem esset Filius: modestiæ autem, quod simul esset Dei Filius secundum Spiritum illum Sanctitatis, quo & genitus erat à Deo ex virgine, & supra modum unctus ac sanctificatus ad munus & officium suum singularissimum. Utitur tamen, quoties opus est & Filii Dei titulo veritatis causa.

Illud à modo cum temporis interpositione intelligendum est, ut Matth. xxvj. 64. Luc. xxij. 69. Significat enim causæ tantum positionem, quam secuturus sit effectus suo tempore, non temporis conjunctionem, nisi quis voces à modo cum verbo dico jungat. Nam Marc. xiv. 62 non ait Christus, à modo videbitis &c. sed tantum videbitis. Sic Joannis xij. 19 ait Christus; *A modo dico vobis*, & xiv. 29 *Nunc dixi vobis*; sic & hic, *à modo dico vobis*, ante rei effectum & exhibitionem, ut cum eam fieri & exhiberi videritis, tanto magis credatis.

CAPUT II.

Verf. 1. **E**T die tertia. Id est, post rem cum Philippo & Nathanaële gestam.

Nuptiæ fuerunt in Cana Galilææ; quo voluerat exire & exiverat sup I. 44.

Et erat mater Jesu ibi: nempe in nuptiis. Quare Josephi nulla mentio? Forte quia jam obierat. Fratres Jesu ibidem fuisse verf. 12. docet.

Verf. 2. *Vocatus autem est & Jesus & discipuli ejus in nuptias; qui scilicet cum Domino Jesu aderant cap. I. 44, etsi nondum ad Apostolicum munus vocati essent. Vide quam Christus solemniter nuptiarum præsentia sua honorare & condecorare, immo & maximo munere, ut mox videbimus, locupletare voluerit, quod nobis argumento debet esse, matrimoniales copulas, non clam, sed palam, & cum solennitate quadam ineundas esse, cum id fieri publicæ honestatis multum intersit.*

Verf. 3. *Et deficiente vino dicit mater Jesu ad eum: Vinum non habent. Satis modeste & verecunde. Novit enim, cum quo loqueretur, & qua de re. Indicat tantum defectum vini, non præcipit, non rogat. Sine dubio hoc fine dixit Maria defecisse vinum, ut Dominus Jesus suppleret defectum. Unde autem hoc Mariæ? Neceffe est, ut habuerit perspectam ejus divinam virtutem in similibus necessitatibus; Ast hoc erat principium signorum verf. 11. Traditur conjectura credo ex hoc loco ducta: Christum miraculoso modo subvenire solitum fuisse domesticæ egestati: adeoque hæc fuissent miracula privata & domestica, istud in Cana publice est factum, & inter publica miracula primum. Etiam si enim Maria probe sciret, Filium suum Messiam illum esse, nisi tamen similitum miraculorum experimenta habuisset, quomodo potuisset hoc petere, cum naturam & rationem regni ejus, nullis unquam miraculis ejus visis, nesciret. Quæ, si in aliorum inopia, ad virtutem ejus divinam confugit, quid putamus, an eandem non prius experta fuerit in propria? Erant quidem miracula Christo data ad doctrinæ confirmationem; sed eam confirmant etiam quæ antecedunt. Nam, nec tum adhuc, cum miraculum hoc in Cana fecit, Euangelii publicam prædicationem erat exorsus. Solent signa & indicia præire rerum ingentium. In Christo certe cum duodecim annorum esset, futuræ magnitudinis & divinitatis quantum instar apparuit! Nec video, cur Christo adhuc privato, divina sua virtute non licuerit aliquando uti in matris & suorum solatium, quo etiam tanto magis eum Messiam illum à Deo designatum esse appareret, nec fides ejus rei, tot annorum mora exolesceret. Et Christum per annos triginta, sine ullis divinitatis signis fuisse, credibile non est. Certe ut principium signorum hic de aliis accipiamus signis, quam quæ postea narrantur, id est, quæ non privatus adhuc, sed jam legatum Dei se ferens edidit, nihil nos cogit, præsertim, cum sciamus, Euangelistas paucissima de rebus Christi privatis prodidisse. Nec mirum, cum ea licet per se magna essent, illorum, quæ*

deinceps, tanquam Dei legatus gessit, magnitudo & multitudo penitus obruerit.

Verf. 4. *Dicit ei Jesus: Quid mihi & tibi mulier? Intellige, commune est; quid mihi tecum rei est? Quasi dicat, hac in parte tu jam simplicis mulieris rationem habes, non matris. Non debes te in eaingere, quæ pertinent ad munus meum. Loquitur tanquam Christus, Dei Filius, matris suæ non minus quam aliorum Dominus, apud quem nulli sunt respectus carnales. Agebatur enim de re ad munus ejus divinissimum pertinente. Vide, quid valeat mater apud Christum in rebus divinis & cœlestibus! quod & ex aliis Christi dictis perspicitur apud Matthæum xij. 48, 49, 50. & Lucam 2. 48. viij. 21. xj. 27, 28. In Christo Jesu, docet Apostolus, nihil valet nisi fides per charitatem efficax, & nova creatura Gal. v. 6. vj. 15. Et tamen sunt qui Christi matrem jure in Christum materno, rerum omnium in cœlis potiri asserant, & mortalibus ad eam confugiendi auctores sint. Qui hinc colligunt, Christum loqui tanquam unum illum Deum, matris suæ creatorem, de Christo agentes, ipsi us Christi videntur obliti, quem Deus ille unus omnium fecit Dominum.*

Nondum venit hora mea. Nempe, ut publice miracula faciam, quia necdum venerat hora ut publice prædicaret; Hierosolymis enim prædicationis faciendum erat initium, secundum oracula Prophetarum Esa. ij. 2, 3. licet jam pro Dei legato sese ferret, & ad urbem capitalem tenderet verf. 13. Cur ergo mox miraculum fecit? Integrum illi erat, anticipare tempus, quia videbat, hanc rem ad divinam gloriam propagandam plurimum conferre, & sibi Hierosolymam venienti auctoritatem conciliare maximam. Prævertit ergo horam hanc, sicut multa solemus extra ordinem facere, si res ita ferat ac postulet. Sic Christus repudiaverat initio Cananitidem illam, à qua deinde ingeniosissimo responso & constanti fide captus, fecit ei, quod negaverat. Nam & mater Christi modeste tulit responsum asperius, & fide sua hoc impetravit à Christo, nihil ejus hoc responso à spe & fiducia deterrita forte etiam ante talibus rudimentis exercita: nam alioquin illa ipsa hora Christus miraculum hoc fecit verf. 7. nec si adhuc aliquandiu expectasset, Mariæ quidquam in eo situm erat, non ipsum horæ momentum illa definiebat, sed rem petebat, quæ fieret in nuptiis, horam ipsam, qua fieret, Christo relinquens; nec Christus tam immitem se gerebat, ut, quia ipse per se facere aliquid vellet, aspere repelleret, id ipsum à Christo fieri cupientem. matrem præsertim. Neque enim cuiquam de Christi voluntate quidquam constare poterat. Quam multa Deus ipse per se facere constituit, & tamen ei gratum est, si quis illa votis præcipiat.

Verf. 5. *Dicit mater ejus ministris; quod dixerit vobis, facite.* Perspicitur hinc Mariæ erga Christum fiducia, & simul indicium est, Christum domi suæ nonnunquam edidisse miracula, ex quibus mater habuerit exemplum, verbi gratia, si domi aliquando aquam mutavit in vinum, & sic vinum suppeditavit.

V. 6. *Erant autem ibi hydrice sex posite, secundum purificationem Judeorum.* Id est, quorum usus esset in purificatione secundum ritus Judaicos.

Capientes singula mensuras duas vel tres. Mensuras haud

haud dubie non parvas intelligit. Aqua enim ad publicos usus asservari solet in valis capacibus.

Verf. 7. *Dicit eis Jesus.* Nempe ministris illis verf. 5, qui matris monitu haud dubie Christum observabant.

Implete hydrias istas aqua, & impleverant eas usque ad summum. Obsecuti sunt Christo, matris monitu.

Verf. 8. *Et dicit eis: haurite nunc.* Vide divinam Christi virtutem. Non citius illi hydrias aqua implet, quam Christus ex aqua vinum facit optimum. Immerito hæc transmutatio aquæ in vinum adfertur ad illustrandam transubstantiationem panis & vini in corpus & sanguinem Christi: non tantum quod sensus omnes illam esse factam agnoverint; huic vero reclament omnes: sed etiam, quia aqua conversa est in vinum, quod antea non erat, & quod ex aqua factum est: panis autem & vinum converti dicuntur in id quod jam ante est, quod contradictionem implicat. Simul enim aliquid ponitur esse, & non esse.

Et ferte architriclino, & tulerunt.

Verf. 9. *Cum autem gustasset architriclinus, aquam illam vinum factam, & nesciret unde esset,* nempe vinum hoc, *ministri autem sciebant, qui hauserant aquam illam,* nempe in vinum conversam. *Vocat sponsum architriclinus:*

Verf. 10. *Et dicit ei: Omnis homo primum bonum vinum ponit, & quando inebriati sint,* ut scilicet vinum dignoscere nequeant, *tunc tenuius: tu servasti bonum vinum usque nunc.* Non necessario colligitur, convivas illos fuisse inebriatos: Reprehendit enim tantum architriclinus sponsum, quod vinum melius reseravit, & non ab initio statim præbuerit convivis. Nam inebriatos non fuisse, id ipsum docet, quod vinum longe melius sibi dari haud dubie agnoverint. Sed suppeditaverit Christus vinum, & iis qui forte abusi vino erant ad ebrietatem, quid refert? cum & Deus suppeditet omnia, quibus abutuntur pravi homines. Copia vini, Dei donum & opus est; ebrietas, & abusus vini, pravorum hominum factum, & quis virtuti foret locus nisi foret & vitio?

Verf. 11. *Hoc fecit principium signorum.* Id est, primum signum, per Hebraismum, nempe publicum, nec privatus amplius. Nam miracula quæ privatim & a privato fiunt, appellari signa non solent.

Jesus in Cana Galilææ. Id est, non alibi cœpit publice miracula facere, quam tum temporis hoc miraculum in Cana Galilææ, ut ita suo veluti jure narrari etiam, idque primo, meruerit.

Et manifestavit gloriam suam. Id est, virtutem suam plane divinam & gloriolissimam. Effectum ponit pro causa.

Et crediderunt in eum discipuli ejus. Et antea quidem jam credebant, sed hoc miraculo conspecto multo firmiter crediderunt. Vide Exod. xiv. 31 similem locutionem de Deo & de Mose. Simpliciter fieri dicitur, quod magis fit & perfectius cap. vi. 11. 32.

Verf. 12. *Post hoc descendit in Capernaum ipse, & mater ejus, & fratres ejus.* Quia & hic & alibi simpliciter matri adjunguntur fratres Jesu, putant quidam, Jesum habuisse ex eadem matre fratres. Idem inferunt ex verbis illis Matth. i. 25: *Non cognovit eam,* nempe Joseph, *donec peperit filium suum primogenitum.* Cur enim non dixit, inquiunt: non cognovit eam

unquam, seu usque ad mortem? cum post partum etiam magis eam posset cognoscere, quam ante partum. Si igitur, ajunt, Matthæus scivit, Mariam non fuisse etiam post partum cognitam, non debuit hanc rem solo partu definire, præsertim, si putavit aliquid in hujus rei scientia, veri salutis momentum. Si nescivit, quid attinet & nos scire? si scivit fuisse cognitam, quid attinet Matthæo contradicere? Nam ut alterutrum istorum, inquit, Matthæo sic scribendi causa fuerit, necesse est. Qui hæc movent, Helvidii, causam agunt, contra quem Hieronymus scripsit.

Et discipuli ejus &c. Nempe quos tum habebat. vide verf. 2.

Et ibi manserunt non multos dies. Nempe quia instabat festum Paschatis.

Verf. 13. *Et prope erat Pascha Judæorum, & ascendit in Hierosolyma Jesus.*

Verf. 14. *Et reperit in templo vendentes boves, & oves, & columbas, & collybistas sedentes.* Sæpius mercatorum istorum in templo avaritiam & negotiationem castigare Christus poterat. Ideo hæc historia potest secerni ab illa, quam describunt Matthæus cap. xxi. 12, & Marcus cap. xi. 15. Fecit nimirum idem, cum intraret urbem tanquam Rex.

Verf. 15. *Et cum fecisset flagellum e funiculis.* Junceis videlicet. Locus, ut arbitror, suppeditabat copiam, ex junco pecoribus substrato & impabulum porrecto. Significavit Christus imperium suum fore mite ac molle, sine ferro, sine gladio, & tamen omnium efficacissimum. Molli junco verbi sui pulsus erat vitia ex hominibus, eosque sibi subjecturus.

Omnes ejecit e templo, oves simul ac boves, & collybistarum effudit as, mensasque subverit. Hoc certe ab uno homine, nullis copiis stipato, omni secundum carnem potentia & auctoritate destituto, fieri passi non fuissent, si ei divina non adfuisset virtus & auctoritas. Hanc solam & hodie adferant, si possunt, qui Ecclesiæ repurgationem prætendunt. Sed si vim adferunt carnalem, videant ne pro erroribus contra veritatem pugnent, aut saltem veritatem potius inquirant, quam ab erroribus repurgent. Veritas enim talibus officiis ac ministeriis non indiget: Nec dicant, se Christum imitari, si pro flagellis junceis gladios & ignes adferant; & si homines pellant ex civitate vel regno, non boves & oves, & vendentes & collybistas ex templo.

Verf. 16. *Et his qui columbas vendebant, dixit: auferite ista hinc, nec facite domum Patris mei, domum mercatus.* Caveant sibi, quibus & hodie Dei domus ac religio quæstui habetur, existimantibus, lucrosam esse debere pietatem 1 Tim. vi. 5.

Verf. 17 *Recordati autem sunt discipuli ejus, quod scriptum sit: zelus domus tue comedit me.* Forte non tunc, cum Christus hæc ageret, scripturæ istius sunt recordati; sed postea, cum accepissent Spiritum Sanctum, qui eis in memoriam, sicut omnia, sic & hoc Christi factum, & scripturam hanc revocavit. Confer verf. 22. Zelus, hoc loco est affectus iræ affinis, cum aliquem male habet & urit, si quid fiat contra Deum. Zelus in vitio est, cum aliquem alterius gloria vel dignitas urit. Est invidia vicinus affectus nisi sit aliquando nobilior invidia. Ille enim ad gloriam magis, hæc

hæc magis ad opes pertinet. Vox zeli ex materia subiecta est intelligenda, comedendi vox zeli vehementiam in Christo designat, quam & servi ejus imitari debent, dummodo sit secundum scientiam, id est, ne feratur opinionis errore in pios pro impiis, nec violentia carnali cogat quemquam ad Christi fidem vel suscipiendam vel retinendam, aut ultimum ac perditum eat Christo non æquos: quo zelo acti aliquando Christi discipuli, ignem ex cælo devocare volebant in Samaritanos, exemplo Eliæ Luc. ix. 54. quibus Christus, nescitis cuius Spiritus estis vos: quasi dicat, putatis vos agi Spiritu bono & Sancto? Erratis. Alia nunc sunt tempora, quam erant Eliæ. Filius enim hominis non venit, ut animas hominum perderet: quod olim Eliæ per legem licuit: sed ut servaret. Proinde non vult, ut quisquam illius ex causa & occasione vitam in præsententia amittat. Erit tempus, quo omnes impii pro meritis pœnas dabunt, nunc cuique credere & non credere Euangelio, liberum sit.

Verf. 18. *Responderunt igitur Judæi.* Nempe, non tam ad Christi sermonem aliquem quam ad hoc factum.

Et dixerunt ei: Quod signum ostendis nobis, quod hæc facias? Quasi dicant, cum talia facere præsumis, (Conf. Rom. x. 2.) quæ non nisi Prophetæ a Deo venienti, & hoc mandatum ac potestatem habenti, conveniunt? Ostende te talem esse Prophetam, vel Regem Messiam signo aliquo minime dubio. Qui hodie signa a nobis postulant, non intelligunt, nos nihil adferre novi, nec nos pro legatis Dei gerere. Ad scripturas & fidem antiquam, seu, quæ ab initio fuit revocamus tantum ab illa deviantes. Vide Aug. lib. 22. de civitate Dei.

Verf. 19. *Respondit Iesus & dixit eis: solvite templum hoc, & in tribus diebus erigam illud.* Occasione templi signum sumit a templo, nempe corporis sui, ut verf. 21 dicitur. Dat signum, se Messiam illum esse, quia tertio die a mortuis resurrecturus erat. Hoc erat signum omnium maximum, & Messiae proprium, illi soli reservatum, & in Jona quodammodo adumbratum, ut ipse Christus docet Matth. xi. 39, qui locus cum hoc egregie convenit. Nam & ibi quærentibus signum adversariis promittit exemplum Jonæ, & ex eo probat resurrectionem suam, & ex hac suam auctoritatem. Sicut autem Ninivitæ, quamvis non viderent Jonam è ventre ceti evadentem, tamen credebant eum fuisse in ventre ceti, referentibus ac testantibus iis, qui eum in mare præcipitem dederant, & a ceti devorari viderant. Sic Judæi debebant credere, Christum a mortuis suscitatum esse, Apostolis testantibus ac prædicantibus, quamvis eum ipsi post mortem redivivum non viderent.

Et in tribus diebus erigam illud. Non in eo signum istud erat, ut Christus se ipsum suscitaret ex mortuis. Quis enim id videret? Signum hoc potius esset, Christum non fuisse mortuum, & meram contineret contradictionem in adjecto, ut vocant: sed in eo, ut Christus ex mortuis resurgeret. Id enim efficere nemo poterat nisi Deus; non effecisset autem, nisi Iesus esset Christus ille Dei. Erexerat ergo Christus corpus suum morte solutum & in sepulchro jacens, cum divina vi resuscitatus ex mortuis, se ipsum vivum exhibuit, seu cum spiritu ejus corpori Deus reddidit, ut resurge-

ret Matth. ix. 6. Sic & Christus indiderat vim paralytico, ut jacens ac prostratus paralyti, resurgeret. Quasi dicat: occidite me, & ego tertio die me iterum vivum sistam, ut Act. 1. 3 dicit Lucas. Et Joannes ipse paulo post vers 22, signum hoc exhibitum esse docet, cum Iesus suscitatus esset ex mortuis, à Deo nimirum, non a se ipso. Ex his autem verbis sumserunt Judæi ansam calumniæ illius suæ adversus Christum Matth. xxvj. 61. Marc. xiv. 58, quam calumniam non satis intelligeremus, quid sibi velit, & unde orta sit, nisi hæc nobis verba Christi, ab aliis Evangelistis prætermissa, Joannes retulisset, ut & hinc appareat, eum non frustra post alios sacri Evangelii scriptores scribere in animum induxisse. Triplex autem falsitas in illa calumnia continebatur, primo, quod vocem *Templi*, qua Christus corpus suum denotabat, proprie acciperent, secundo, quod affirmarent, Christum dixisse, possum solvere, vel destruere templum, sicut refert Matthæus, aut ego solvam, seu destruiam, ut habet Marcus, cum Christus dixisset ad Judæos, solvite vos templum, tertio, quod cum Christus corpus suum designans, dixisset, solvite templum hoc; illi, narrante Marco, ita verba Christi referrent, Ego destruiam Templum hoc manu factum, & per tres dies aliud non manu factum ædificabo. Unde etiam mirum non est, quod testimonium eorum non congruerit.

Verf. 20. *Dixerunt igitur Judæi: quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc, & tu in tribus diebus eriges illud?*

Verf. 21. *Ille autem loquebatur de templo corporis sui:* comparatio hanc elegantem *καὶ ὁ Χριστὸς*, ut sæpe fieri solet, peperit, cujus etiam exemplum Cap. iv. 10, 14, in aqua, & vi. 32, 35, 48, 50, 51, in pane & cibo & potu habebimus. Ut frustra sint, qui ex hoc metaphorico & catachrestico sermone Christi concludunt, quod se ipsum proprie loquendo vivum fecerit ex mortuo. Christus necesse habuit, ut institutæ comparationi congrue loqueretur. Ideoque non Deo tribuere debuit erectionem templi in tribus diebus, sed sibi, eo tamen sensu, qui rei significatæ conveniret. Nam neque proprie loquendo Christus Judæos jubet, ut se occidant, quamvis dicat, solvite templum hoc, sed potius tantum prædicit, se ab iis occisum iri, neque corporis tantum sui solutionem & erectionem, sed simul animæ suæ a corpore dissolutionem, & sui ipsius ex morte in vitam revocationem intellexit. Non ergo proprietas vocum hic spectanda est, sed ea, quam Christus intendebat, sententia.

Templum corporis. Per genitivum speciei vel differentiæ dicitur, pro templo, quod est corpus. Jure autem Christus corpus suum templo comparat, & templum vocat, quia in illo Deus habitabat per Spiritum suum Sanctum, quam eandem ob causam, & corpus nostrum Dei templum est, quia templum est Spiritus Sancti 1. Cor. vi. 19. Vero simile est, Christum per eundem Spiritum suscitatum fuisse a Deo, qui antea in ipso operabatur, per quem & Christus alios ex mortuis suscitabat. Mansit enim iste Spiritus etiam post mortem Christi, Spiritui ejus naturali haud dubie conjunctus. Ideo dicitur, *mortificatus carne, vivificatus autem Spiritu.* 1. Pet. iii. 18. Habuit enim in se Christus & principium mortis carnem, & principium vitæ Spiritum Sanctum. Per eundem Spiritum

tum & nos excitabimur Rom. viij. 11; sed hunc spiritum nemo in tanta habuit copia, in quanta Christus. Ideo & Prophetæ & Apostoli fide fortissima & prece intentissima mortuos excitabant, & similia patrabant ingentis virtutis prodigia. In eorum enim gratiam & ad eorum fidem ac verba Deus & Christus illa patrabat per virtutem spiritus sui.

Verf. 22. *Cum igitur excitatus esset ex mortuis, recordati sunt discipuli ejus, quod hoc dixit eis.* Ita discipulos ipsos auctores habemus, Christum corporis sui templum crexisse, cum à Deo suscitatus esset ex mortuis.

Et crediderunt Scripturæ. Nempe prædicenti Christum à mortuis excitatum iri. Prædicit autem hoc Scriptura in exemplo Jonæ & Davidis, & Psalmo xvj. Esa. liij. & alibi. Crediderunt secundum mysticum & genuinum Scripturæ sensum, quem intellexerunt, resurrectione Christi conspecta, quæ oculos iis aperuit. Significat, illos antea non potuisse scripturæ credere, nempe distincte, secundum sensum mysticum, cum eam nondum intelligerent.

Et sermoni, quem dixit Jesus. Nam antea non intellexerunt sermonem hunc Jesu, de solutione templi, & ejus in tribus diebus erectione; ideoque nec poterant distincte credere, quod non intelligebant, & sermo proprie acceptus iis videri poterat absurdus. Ad fidem distinctam opus est, ut intelligas, quid credas. Proinde frustra sunt, qui distincta fide credere jubent, quod nemo intelligat, seu non aliter intelligat & intelligere queat, quam tanquam absurdum & contradictorium. *Τὸ λόγόν αὐτοῦ ἔκρινον*, pro *ὅτι ἔκρινον*, per enallagen casus propter antecedentem dativum.

Verf. 23. *Cum autem esset Hierosolymis in Pascha in festo, multi crediderunt in nomen ejus.* Id est, in eum, Hebræa phrasi, cap. iij. 18. xvij. 6. 26. crediderunt tanquam in Dei Filium, quem se dicebat esse, & in liberatorem ac servatorem sibi missum à Deo; crediderunt, tanquam in Messiam illum.

Videntes ejus signa, quæ faciebat. Ex quibus merito colligebant eum esse Messiam. Christus enim in illo Paschate plurima, eaque diviniissima fecerat miracula, quod ex Nicodemi sermone cap. iij. 2, & ex Galilæorum facto patet cap. iv. 45. Joannes in genere tantum memorare solet plurima à Christo miracula & signa edita fuisse, cæterum ipse historia sua, specimina tantum aliquot eorum descripsit, de aqua in vinum conversa, de triginta & octo annorum ægroto sanitati restituto, de quinque millibus hominum, quinque panibus pascitis ac saturatis, de visu, ei, qui cæcus erat natus, tributo, de Lazaro ex mortuis suscitato, idque ut miraculorum istorum occasione diviniissimos quosdam Christi sermones referret: quæ potissimum etiam causa Joanni fuisse videtur, ut aliorum libris de Christi rebus, & ipse suum superadderet.

Verf. 24. *Ipse autem Jesus non credebatur se ipsum eis.* Quasi dicat, illi credebant Jesu; sed Jesus non credebatur eis, nempe omnibus, non omnibus in se credentibus vitam suam committebat. Notanda est in *credendi* voce elegans *ἀντανάκλασις*.

Propterea quod cognosceret omnes. Proinde & eos, qui non ita crediderant in se, ut eis fidere deberet, & ut non essent mutabili ac proditorio animo. Multis

Christi miracula vim quandam faciebant, ut velut inviti crederent in Christum: at nullum violentum stabile ac diuturnum, cito redit ad ingenium, cujus animo improbitas insedit.

Verf. 25. *Et quia non opus habebat.* Nempe ad cognoscendum hominem, quis esset & qualis esset, an probus, an improbus?

Ut aliquis testaretur de homine. Quasi dicat, quare alii homines habent opus.

Ipse enim cognoscebat, nempe spiritu divino, quo à Deo unctus erat Marc. 2. 8. Act. x. 38.

Quid esset in homine. Quasi dicat, non tantum, quæ essent ejus facta, qui mores, quæ vitæ conversatio, sed etiam, quæ hominis mens & cogitatio in pectoris penetralibus abdita, quod ita Deo proprium est, ut id per spiritum suum communicare possit, cui velit.

C A P U T. III.

Verf. 1. **E**rat autem homo ex Phariseis. Unus nimirum ex illis, qui crediderunt in Jesum ob miracula. Confer cap. 2. 23.

Nicodemus nomen ei princeps Judæorum. Id est, unus ex principibus seu senioribus Judæorum,

Verf. 2. *Hic venit ad Jesum nocte.* Ut scilicet vitaret invidiam, & simul tamen coram Jesu aperiret animum suum. Hujus asseclæ seu Nicodemitæ non sunt, qui nemini fidem suam aperiunt; sed illi Nicodemitæ sunt, qui coram mundo fidem suam celant, ceterum coram veritatis professoribus fidem suam confitentur. Qui homines magis consulunt & profunt, cum possunt, veritatis professoribus, quam suæ salutis. Corde enim credimus ad justitiam, ore confitemur ad salutem Rom. x. 10. Talem se gessit & Nicodemus iste cap. vij. verf. 50. & Josephus ille Arimathensis, occultus Christi discipulus, propter metum Judæorum. cap. xix. 30, 38, 39. Quod Nicodemus ad Christum venerit, & Phariseus & princeps Judæorum, apparet inde, quanta sit vis veritatis: quod vero noctu venerit, non palam, non interdiu, id arguit, quantum in via salutis impedimentum sit dignitas, eruditio, & nominis claritas, & huc sine dubio etiam respexit Christus, dum ei tradens viam salutis, monet, oportere omnino eum renasci & aliam hominem fieri, seu, ut alibi ait, abnegare semetipsum, opes, honores, & vanam in mundo gloriam, quam tantopere Pharisei aucupabantur, spernere, & paratum esse, egestatem, infamiam, exilium, crucem denique subire.

Magister, scimus. Quasi dicat, non ego tantum, sed & alii multi mecum ex principibus, vide xij. 42.

Quod à Deo venisti, nempe missus Magister. Non venisti à te ipso, quod pseudodidascali aut pseudoprophetæ faciunt.

Nemo enim hac signa potest facere, quæ tu facis, nisi sit Deus cum ipso. Dixit: *scimus*, nunc causam exponit; scire enim, est rem per causam cognoscere, quali dicat, ex signis, quæ facis, patet, Deum esse tecum, id est, virtutem tibi signa ista faciendi communicare; cum talia sint, ut nulla alia, nisi Dei virtute queant perfici: at tecum non esset Deus, nisi ab eo missus

esses & venisses doctor. Hoc ex signis Jesu recte colligitur, conf. Act. x. 38, non autem Jesum esse ipsum unum illum Deum. Solent quidem & pseudo-prophetæ ac falsi doctores, efficacia Satanæ, miracula facere, cum Satanæ vis humanas & naturæ vires exsuperet: sed Satanæ miracula nunquam adsurgunt ad maiestatem miraculorum Christi, qui vere in forma Dei erat, & instar Dei, solo jussu ac nutu vel contactu omnia agens ferensque, & quæ volebat, perficiens Phil. 2. 6, 7. Heb. 1. 3. Ut falsi Prophetæ futura prædicant, & dæmonia ejiciant in Dei vel Christi nomine, falsum puto, neque enim illis Deus & Christus nomen suum ad fraudes & seductiones commodaret, neque etiam illud obtendi & præferri ab iis pateretur, ut in filiis illis Scevæ Act. xix. 14, 15 apparet, etsi seductores, ut arbitror, non agerent, sed tantum exorcistas. Sed quæcunque tandem fiant miracula, si à veritate in scripturis tradita abducant, si contrarium aliquid scripturæ, aut tanquam ad salutem necessarium, præter id quod scriptura tradidit, doceant, curanda non sunt. Quo pertinet illud Apostoli monitum Gal. 1. 8: *Si etiam nos aut Angelus ex celo annunciet vobis præter id quod annuntiavimus vobis, anathema sit &c.* Nam quod Christus per Euangelium suum quædam in lege Mosaicâ antiquaverit, ritus puta & ceremonias legales, hoc ob legis illius imperfectiones evenit, quas omnes cedere necesse fuit, adveniente Christi Spiritu, sicut umbræ cedunt adveniente ipso corpore. Et cum metallum ad purum reducit aurum, scorias omnes abire necesse est. At umbræ & imperfectiones, & scoriæ in Christi Euangelio semel tradito, & scripturis comprehenso, nullæ omnino sunt. Nihil istic reperies, nisi meram perfectionem, meram lucem, purum putum aurum.

Verf. 3. *Respondit Jesus & dixit ei: amen, amen, id est, vere, vere, dico tibi, nisi quis natus fuerit denuo, non potest videre regnum Dei.* Sine ambagibus docet ea quæ ad salutem pertinent, quasi dicat, quandoquidem scis, me à Deo esse missum, & venisse doctorem ac magistrum, jam ergo te docebo, quid facto sit opus. Iterum nascaris, & sic novus & alius homo fias oportet, ut consequaris vitam æternam. Notat Phariseos, nam & cum Phariseo loquebatur, qui sanctimoniam legali confidebant; & ostendit oportere, ut Nicodemus alius homo fiat, si velit videre regnum Dei, id est, particeps ejus fieri, per metonymiam effecti, vide verf. 5. Similem phrasin habes 1 Pet. iij. 10. Non levem aliquam mutationem requirit & designat, sed quæ totum vertat & transformet hominem.

Non potest. Nempe ob Dei decretum & constitutionem æquissimam, qua vult, ut non secundum carnem, sed secundum spiritum sibi communicatum ambulent, qui regnum ejus adire velint.

Verf. 4. *Dicit ad eum Nicodemus: quomodo potest homo nasci, cum senex sit? Num potest in uterum matris suæ secundo ingredi & nasci.* Carnali sensu Christi sermonem intellexit, de spirituali sensu non cogitans. Forte & senex erat, cum senem distincte nominet.

Verf. 5. *Respondit Jesus, amen, amen, dico tibi, nisi quis nascatur ex aqua & spiritu, non potest ingredi in regnum Dei.* Ostendit, se spirituali, non carnali sensu loqui.

Ex aqua & spiritu. Non dicit ex aqua & ex spiritu, tanquam ex duabus rebus diversis, sed ex aqua & spiritu, voce spiritus, cui nec articulum adjecit, per exegsin addita, id est, ex aqua quæ spiritus est, spiritus ille adoptionis, quem Christus effundit in suos discipulos. Ideo mox verf. 6, 8 solius spiritus meminit. Solet enim spiritus aquæ comparari, qui ideo & effundi dicitur. Confer Tit. iij. 5, 6, 7, qui locus istius egregiam continet interpretationem. Idipsum enim docet Apostolus, quod hic Christus, nempe nos à Deo servatos, & sic in regnum suum esse assertos, *per lavacrum*, quo sane aqua continetur. Quale autem hoc lavacrum sit, per genitivos differentiam seu speciei, ut vocant, exponit, cum addit; *Regenerationis & renovationis*, id est, per lavacrum, quod est regeneratio & renovatio. Quia vero tale lavacrum spirituale est, ideo istius lavacri aquam exprimens addit, *Spiritus Sancti*; unde autem hæc aqua profluxit? *quem* inquit, *effudit* (quod aquæ convenit) Deus nimirum, *in nos*, videlicet credentes in Christum, *abunde per Jesum Christum servatorem nostrum, ut justificati illius gratia*, dum nimirum nobis fidem imputat ad justitiam, *heredes sumus secundum spem*, quæ scilicet ex regeneratione ac renovatione, id est, vitiorum pristinatorum, de quibus egerat verf. 3, expurgatione (lavacro enim sordes purgantur) consequitur, *vita æterna*. Nimirum justificationem nobis primum confert fides; lavacrum autem istud confert nobis spem primum, deinde & hæreditatem ipsam vitæ æternæ, vide & ejusdem Epistolæ cap. 2. 11, 12, 13. Hujus autem spiritualis lavacri signum ac sacramentum est baptismus in aqua, per quem nos ad vitiorum expurgationem obstringimur, eamque profitemur, & promittimus, ac repræsentatione quadam contestamur. Unde baptismus in aqua nos servat; non servat nos depositio sordium carnis quæ fiat in baptismo, sed conscientiam bonæ interrogatio in Deum, quam acquirimus, & ad quam nos obstringimus per baptismum 1 Pet. iij. 21. Ex spiritu porro natum esse, est spiritum factum esse, ut verf. 6 dicitur ab ipso Christo. Proinde secundum spiritum, non secundum carnem ambulare, ut Apostolus loquitur Rom. viij. 1. Renati ex spiritu habent quidem carnem, sed mortificatam Rom. viij. 10, quo respectu nec in carne dicuntur esse, sed in spiritu verf. 9, ideo nec secundum carnem ambulant verf. 1, 4. Verbum *γεννησθαι*, hoc loco nasci potius, quam generari vertendum esse patet ex verf. 4. Porro, quod antea dixit Christus; *non potest videre regnum Dei* nunc eandem rem repetens dicit; *non potest ingredi in regnum Dei.*

Verf. 6. *Quod natum est ex carne, caro est.* Causam adfert, cur oporteat nasci ex spiritu, si quis velit ingredi in regnum Dei, & Nicodemum frustra de carnali nativitate cogitare significat. Quasi dicat, caro est corruptioni obnoxia, nec regni Dei capax 1 Cor. xv. 50. Omnis enim caro est sicut gramen, & omnis gloria carnis sicut flos graminis. Exaruit gramen, & flos ejus cecidit 1 Pet. i. 24. & quod ex carne natum est, caro & ipsum est, & nisi carnem mortificet, carnale est, & ad regnum Dei adspirare non potest Rom. viij. 5, 6, 7. Gal. v. 16, 17, 18, 19, 20, 21.

Et quod natum est ex spiritu, spiritus est: carnem enim mortificavit Rom. viij. 9, 10. Proinde regni Dei capax est. Idipsum etiam ex Dei verbo natum est, quod manet in aeternum 1 Pet. i. 23, 25.

Verf. 7. *Ne mireris.* Quasi dicat, ne mireris igitur, quod dixi tibi oportet vos nasci denuo. Quasi dicat, oportet enim vos fieri spiritus. Nam & vos Pharisei (in unius Pharisei persona omnes alloquitur) non spiritus estis, sed caro. Proinde nec ad ingressum in regnum Dei idonei. Ita & Paulus ante conversionem, Phariseum agens, etiam si secundum justitiam legalem esset inculpatus, Philip. iij. 6. tamen, quia carnem non mortificaverat, carnalis fuit Ephes. ij. 3. Fuit natura Judæus, Gal. ii. 15. & tamen peccator verf. 17. & natura filius iræ, ob vitia & conversationem carnalem Tit. iij. 3, 4. ideo, ut supra vidimus, verf. 5. ibidem dicit se secundum Dei misericordiam per lavacrum regenerationis & renovationis Spiritus Sancti per Christum effusi, servatum esse. Hinc & Christus suis dixit: *Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum & Phariseorum, non ingredimini in regnum calorum* Matth. v. 20.

Verf. 8. *Spiritus, quo vult, flat.* Similitudine declarat, hominem spiritum factum, & consequenter spiritualement. Ventum nemo potest impedire, quo vult, convertit se.

Et vocem ejus audis, id est, sibilum.

Sed nescis, unde venit, & quo vadit. Nemo scit, unde primum prorumpat ventus, nec ubi terminetur ac desinat? Ideo & scriptura ait; quod Deus educat ventum ex thesauris suis Jerm. l. j. 16. Jobi autem xxxvij. 8. dicitur, eum erumpere ex locis abditis.

Sic est omnis, qui natus est ex spiritu. Id est, sic se habet, sic comparatus est. Homo spiritualis omnia, quæ vult, bona facit, non enim impeditur à carne, quam mortificavit; non est similis illi, sine lege primum viventi, deinde sub lege posito & spiritum, qui carnem mortificet, non habenti homini, (quem Paulus per mimesin repræsentat Rom. vij. 9. & sequentibus) *qui, non quod vult, facit bonum, sed quod non vult, malum, hoc facit* verf. 19. Homo item spiritualis loquitur res divinissimas & Dei magnalia Act. 2. 11. Sed nemo carnalium scit, unde exoriatur homo spiritualis, nec scit, quem scopum & finem petat. Notetur hic locus, in quo spiritui, id est, vento ea tribuuntur, quæ personarum sunt; ne protinus ex ejusmodi loquendi modis personas inferamus. Vide 1 Cor. xij. 11.

Verf. 9. *Respondit Nicodemus & dixit ei; quomodo possunt hæc fieri?* Fatetur, se hæc non intelligere, proinde nec ita credere, ut sciret distincte, quod crederet. Nam, quæ non intelligimus, distincte credere non possumus; quod etiam patet ex verf. 12, ubi Christus Nicodemo objicit, quod non credat.

Verf. 10. *Respondit Jesus & dixit ei: Tu es magister Israël, & hæc nescis?* Quasi dicat, atqui tu Magister & Doctor Israëlitarum, qui populus Dei sunt peculiaris, adde etiam senex, verf. 4, debebas scire, quæ Israëlitarum quilibet scire deberet, quid nimirum sit ex spiritu nasci, & ex spiritu natum esse; cum id aliquando futurum scriptura prædicat, qua de re vide cap. vij. 38.

Verf. 11. *Amen, amen, dico tibi: quod scimus loquimur.* Quasi dicat, quamvis tu id nescias.

Et quod vidimus. Quasi dicat, quod adhuc plus est, quam scire; nempe apud Patrem in cælis.

Testamur, & testimonium nostrum non accipitis. Quasi dicat, quamvis oculati testis, & cui tot signa divina fidem faciunt. Pluralem de se numerum usurpat, per communicationis figuram, modestiore sensu.

Verf. 12. *Si terrena locutus sum vobis, & non creditis.* Dixerat enim Nicodemus supra verf. 9. quomodo possunt hæc fieri?

Quomodo, si dicam vobis cælestia, credetis? Terrena dicit, quæ de regeneratione per Spiritum Sanctum locutus est, quia regeneratio in terra fit. *Terrena* sunt, quæ in terra fiunt, & in terra locum habent: cælestia erant, sessio Filii hominis à dextris Dei in cælestibus, seu regnum ejus cæleste, adventus ejus è cælis ad judicandos vivos & mortuos, quæ ideo difficilia sunt intellectu & creditu, quia sunt *ὑπερβόλαι*, id est, cælestia. Expertus est ipse Christus, eos cælestibus, ut hic argumentatur, non credituros, cum enim illa loqueretur, protinus à summo Sacerdote, & toto Synedrio damnatus est blasphemiae Matth. xxvj. 64, 65, 66. Post resurrectionem & ascensionem suam & effusionem Spiritus Sancti locutus est cælestia per Apostolos, qui nec ipsi antea portare, & capere poterant omnia, Joan. xv. 12, 13.

Verf. 13. *Et nemo ascendit in cælum, nisi qui ex cælo descendit, Filius hominis, qui erat (vel est) in cælo.* Addit hæc Christus, ne quis sibi Moysen, qui cum Deo fuerit locutus, & alios Prophetas objiciat, quasi ipse non magis cælestia loqui posset, quam illi locuti sunt; docens, magnum inter se & alios prophetas omnes hac in parte discrimen esse; quia nimirum nemo in cælum ascenderit, & ex cælo descenderit, sicut Filius hominis. *Nemo ascendit, ἀναβήσκει* in præterito. Loquitur enim non de ascensu suo futuro, sed de ascensu præterito, ut scilicet in cælo cælestia edoctus, ea deinde è cælo remeans loqueretur & doceret in terris. Hoc docet hic de se Christus, quod Joannes de ipso docuit cap. i. 18. Atqui, inquires; ascendit Enoch & Elias, qui tamen non descenderunt. Intellige ergo; Nemo hominum, qui in terris versentur, nam nec Moyses, qui versabatur olim in terris, è cælo descenderat, proinde nec eo ascenderat. Ex descensu enim hominis è cælo, probat ejusdem ascensum in cælum. Homo enim in terris natus, è cælis descendere nequit, nisi prius eo ascendat.

Filius hominis. Docet, quis iste homo sit, qui ex cælo descenderit, & proinde in cælum ascenderit; se designans, ut solet, Filii hominis, cum articulo emphatico, nomine. Libenter Christus de se, pro modestia, in tertia persona, quasi de alio, loquitur; præsertim, cum de sua dignitate ac divinitate agit.

Qui erat in cælo, quippe quia eo, ut dixit, ascenderat. Idem de eodem Filio hominis, id est, de se, dicit infra cap. vj. 62. vel, *qui est in cælo* utrumque enim significat participium *ἦν*, & *qui erat, & qui est*, per temporis consuetam, præsertim hac in re, enallagen, pro, qui brevi in cælum iterum ascensurus, & ibi habiturus est. Quasi dicat: ut inde cognoscatis, vera fuisse, quæ vobis de suo in cælum ascensu & descensu dixerat. Eodem enim argumento, eadem in re, loco

dicto cap. vj. 62 utitur. Ita ex descensu de cælo probat hoc loco se ascendisse in cælum & rursus se descendisse è cælo, probat ex futuro suo in cælum ascensu & in cælo habitatione. Huic enallage præsentis pro futuro favent sequentia, in quibus docet, quid prius fieri oporteat, antequam Filius iste hominis in cælo sit & habitet. Utitur autem Christus hac enallage fere semper, cum de suo futuro in cælum ascensu, & in cælo habitatione loquitur. Vide inter alia cap. vij. 34, 36. xij. 26. xiv. 3. xvij. 24. xx. 17. Negat, se amplius in mundo esse cap. xvj. 4. ait enim; *hæc vobis ab initio non dixi, quia vobiscum eram*, & xvij. 11, 12. &c. Cæterum verba Christi clarissima sunt, Filium hominis. (ante suam nimirum prædicationem) ascendisse in cælum & è cælo descendisse, & res ipsa loquitur, nullum hominem posse prius è cælo descendere, quam in cælum ascenderit. Qui hic ad metaphoras & improprias locutiones confugiunt, sine ulla necessitate id faciunt; cum non tantum absurdum non sit, ut Filius hominis, id est, Christus ille Dei & Filius ejus unigenitus, ante suam prædicationem, ad Patrem in cælum ascenderit, & rursus à Patre è cælo descenderit ad homines; sed etiam maxime conveniat. Ascendit Apostolus Christi in cælum ad gentes mittendus; cur non ascenderit Christus Apostolorum Magister & Dominus? Ascendit servus, cur non ascenderit Dei Filius unicus? Quid magis decuit, quam ut is, qui Dei sermo *ῥῆμα* futurus esset, non per solam Spiritus Sancti vim, Dei arcana cognosceret, sed etiam apud Deum esset, & Deum videret? ascenderat Moyses, Christi typus, in typo, qui erat mons ille Sinai excelsus; cur non ascenderit Moysis antitypus, Christus, in antitypo, id est, in veritate, in ipsum cælum? Ascendit Enoch & Elias, cur non ascenderit Christus? & illi quidem, ut descenderent, nihil erat opus, at, ut Christus descenderet, opus erat. Neque facile metaphoras & improprias locutiones expediverint, qui eas hoc in loco quærunt, præsertim, quia Christus alibi, ut vidimus dicit: *Si igitur videritis Filium hominis ascendentem, ubi erat prius* Joan. vj. 62. Certe non per metaphoram, seu animo tantum erat, (nam etiam tum, cum hæc diceret, animo in cælis erat) sed proprie. Nec per metaphoram, sed proprie illuc erat ascensurus. Cur igitur, si proprie in cælo erat Filius hominis, ante hunc, quem futurum esse dicit ascensum; & in cælum etiam ante hunc eundem ascensum dicatur ascendisse; non proprie eum ascendisse putemus? Neque enim alius modus dari poterat, ut Filius hominis proprie loquendo in cælo esset, quam ut proprie loquendo, in cælum ascenderet. Scimus quidem, aliquem in cælum ascendisse, in cælo esse, de cælo descendisse dici posse, propter animum ad cælestia evectum, in cælestibus totum hærentem & occupatum, & cælestia deferentem ad homines: sed nulla causa est, ut in Christo à proprio & opulento sensu recedamus ad metaphoricum, præsertim cum alibi Christus dicat, se Patrem vidisse, se à Patre exivisse, & venisse in mundum, rursus relinquere mundum, & ire ad Patrem. Non ibat autem animo tantum ac mente, seu per metaphoram, sed vere ac proprie. Cur ergo non etiam eodem modo credatur à Patre exivisse & in mundum venisse. Oppositio enim ut

apta sit, iisdem in terminis versari debet. Qui hic duas in Christo naturas nobis exhibent, aliunde prius eas demonstrare debent. Nam & totum hoc de Filio dicitur hominis, & in Filium hominis omnia quadrant optime. At aliquem simul esse & Deum illum unum, & hominem, res talis est, quæ ut credatur, apertum requirit scripturæ testimonium. Nam ex hoc solo ac per se, quod Filius hominis, qui Christus est, ascenderit in cælum, & descenderit de cælo, & esset in cælo, quis talem hauriat sententiam, ut Filii hominis, qui Christus est nomine, putet Deum illum unum simul designari; & quia Deus ille unus de cælo descenderit, putet, Filium hominis de cælo descendisse; quia etiam Filius hominis in cælum ascenderit, putet Filium hominis, unum illum Deum esse factum; quia denique Filius hominis esset in cælo, putet, Filium hominis unum illum Deum esse? immo vero, si hæc essent vera, haud dubie etiam essent dicta. Nam, ut hoc modo dicerentur, nulla ratio permittit, ac ne ipsorum quidem sententia, qui Deum illum unum neque descendere de cælo, neque ascendere in cælum proprie loquendo posse statuunt, quippe quem ubique suam substantiam esse credunt, tantum abest, ut hinc evinci & colligi queant, multo vero minus debeant. Et si Filius hominis de cælo descendisse dici potest, quia Deus ille unus descenderit, & in cælo simul ac in terra esse, quia Deus ille unus in cælo & in terra & ubique simul sit, propterea quod Deus ille unus Filius hominis sit factus, seu Deus & Filius hominis persona sit una (quam loquendi rationem isti, qui talia dicunt, communicationem idiomatum appellant) profecto nulla unquam contradictio erit, quæ hoc modo conciliari nequeat. Hoc non est contradictiones tollere, sed aliis verbis repetere, & in circulum redire. Vide hac de re plura cap. j. 1, 2, 18, 52.

Verf. 14. *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, sic exaltari oportet Filium hominis.* Mysterium mortis suæ Nicodemo aperit, quod ille tamen haud dubie tum non perspexit; perspecturus postmodum ex rerum eventibus, & divinitatem Christi tanto magis agnitus & admiraturus, quasi dicat, quamvis Filius hominis in cælum ascenderit, & de cælo descenderit, & ita venerit à Deo Doctor & Magister, & in cælo habitaturus sit, tamen oportet eum prius exaltari in ligno à Judæis, id est, crucifigi, sicut serpens ille æneus in ligno exaltatus fuit à Mose. Præoccupat nimirum Christus scandalum ex morte sua. Ideo nec simpliciter de morte sua loquitur, sed typum ejus adfert egregium, ut tanto facilius fidem inveniat, & dubitationem de sua dignitate tollat, ob mortem tam ignominiosam.

Verf. 15. *Ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Finem ostendit mortis suæ. Quasi dicat, ut & omnis in eum credat, & qui credat, non pereat, sed habeat vitam æternam. Utrumque enim ex morte Christi consequitur, quatenus per eam factus est victima pro peccatis omnium. Hinc enim fit, ut & omnes ad eum per fidem confugiant, & qui confugiunt, non pereant propter peccata sua, quippe sanguine Christi expiati; sed habeant vitam æternam. Porro, ut omnis, qui adspiceret in serpentem (qui etiam ideo in sublimi suspensus fuit, ut cui-

vis pateret in eum aspectus) non periret, sed haberet vitam temporariam, sola faciebat Dei voluntas; at ut omnis, qui in Christum credat, non pereat, sed habeat vitam æternam, non sola facit Dei voluntas, sed etiam in Christi morte per se magna continetur efficacia. Nam & Deus per eam validissime sese obstrinxit, & Christus Deum, ad peccata omnibus in Christum credentibus remittenda, vitamque æternam dandam, sicut & tam Deus, quam Christus omnes homines sibi obligavit ad obedientiam, qua de re vide plura cap. 1. 29. Dum vero credentibus in Filium hominis vitam æternam pollicetur, aperte significat eum resuscitatum iri ex morte, & omnem in cælo & terra potestatem adepturum esse. Neque enim in eum tanquam in æternæ vitæ datorem credi posset, nisi viveret, & omnem in cælo ac in terra potestatem haberet.

Verf. 16. *Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Poterat aliquis mirari, Filium hunc hominis, id est, Messiam exaltari debere in ligno, seu crucifigi, & cogitare, quomodo fieri potest, ut Messias Dei Filius unigenitus in lignum exaltetur & crucifigatur? Potest, inquit, Christus, hoc fieri, & omnino fiet;

Sic enim Deus dilexit mundum. Id est, omnes homines, per metonymiam continentis. Ergo non certos tantum quosdam homines peculiariter ad id ab æterno prædestinatos omnibus aliis infinite pluribus ab hac dilectione exclusis. Quis vero Deus? Triunus? at hic Filium non habet; sed ipse etiam Filius est. Ergo solus Pater. Solus ergo Pater etiam, unus ille Deus est & fons ac primus auctor nostræ salutis.

Ut Filium suum unigenitum daret, &c. Immensa Dei erga homines dilectio id faciet. Jam vero, si dilexit, idque adeo, certe tum non irascebatur, si dedit, certe jus suum in debitis exigendis non persecutus est. Dedit autem non aurum & argentum, sed Filium suum unigenitum, id est, Christum illum suum, qui Filius Dei unigenitus dicitur, quia summe charus & dilectus est Deo, (vide cap. 1. 14.) & solus absolute & subjective, & *ὁ υἱος* Dei Filius dici meretur & dicitur. Dedit, quatenus permisit, ut ab inimicis raperetur & in crucem ageretur & occideretur. Dedit, quia dare decrevit, & daturus erat, per temporis enallagen.

Ut omnis. Repetit eundem finem mortis Christi, qui tantus, tamque salutaris est omnibus, ut satis memorari & inculcari nunquam possit, *ut omnis*, quisquis sit hominum, sive Judæus, sive Græcus.

Qui credit in eum, quamvis maximus peccator ante fidem esset, & post fidem ac in fide omni culpa non vacet, dummodo totus in eo sit, ne unquam peccet, & ut non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulet, qui fidei in Christum fructus est.

Non pereat, ut peccatis suis meritis est.

Sed habeat vitam æternam. Fide illi imputata ad justitiam. Validissime enim consequitur ex Christi morte, ut omnis, qui in eum credat, non pereat, sed habeat vitam æternam, quia Christus pro peccatis omnium est crucifixus. Nam & serpens ille in deserto pro peccatis populi suspensus erat in ligno. Qui fieri ergo potest, ut ullus peccator ad Christum confu-

giens & in ipsum credens pro peccatis suis patiatur, cum pro iis Christus Dei Filius jam passus sit? idque ex Dei voluntate. Qui fieri etiam potest, ut vitam æternam non consequatur? cum multo pluris apud Deum sit dare Filium proprium in mortem pro peccatoribus, quam peccatores in sanguine Filii sui iustificatos, servare per eundem Filium suum viventem, ab ira; & inimicos reconciliare sibi per mortem Filii sui, quam reconciliatos servare per vitam Filii sui? Rom. v. 8, 9, 10. Et si Deus proprio Filio non percipit, sed pro nobis omnibus eum tradidit, quomodo non etiam cum illo omnia nobis largietur? Rom. viij. 32. Si dicas, Deum etiam sine morte Filii sui servare nos potuisse. Potuit sane; quid enim Deus non possit? Marc. xiv. 36. Sed præter alia maxima bona, quibus nos per mortem Filii sui affecit, dum eum pro peccatis nostris victimam esse vult, obligare sese hoc certissimo pignore voluit ad dandam omnibus in Filium suum credentibus peccatorum omnium remissionem & vitam æternam, nosque de ea plane certos reddere. Neque enim Christus in solutionem debitorum nostrorum mortuus est, sed in eorum remissionem. Ideo & conditio credendi in Christum, & per Christum in Deum, ab omnibus requiritur: in qua fide, poenitentia & mandatorum Christi observatio continetur. Vide cap. 1. 12. at ubi debitum jam solutum est creditori, nulli conditioni relictus est locus. Porro quem modo Filium hominis dixit, nunc Dei dicit Filium unigenitum. De utroque hoc titulo vide cap. 1. 24, 51. Hinc apparet, unam & eandem esse personam, Filium Dei unigenitum, & Filium hunc hominis. Nimirum quia hæc persona homo erat, non Deus ille unus; alioquin enim nec dari, nec rapi, nec occidi poterat, nec una persona simul esse potest homo & non homo, Deus ille unus, & non Deus ille unus: simul autem & Dei Filius unigenitus erat, quia ex Spiritu Sancto & virtute altissimi concepta & ex virgine genita erat, & Christus ille Dei erat, cui titulus Filii Dei unigeniti recte competit. Hinc & in symbolo Apostolico Filius Dei unigenitus non aliter describitur, quam quod conceptus sit ex Spiritu Sancto, & natus ex Virgine Maria, quodque sit ex mortuis resuscitatus, à dextris Dei collocatus, & Judex vivorum ac mortuorum à Deo constitutis.

Verf. 17. *Non enim misit Deus Filium suum in mundum, ut judicet mundum, sed ut servetur mundus per eum.* Rationem reddit superiorum per prolepsin. Quasi dicat. Nam, si quis putat, Deum misisse Filium suum, id est, Christum suum, ad judicandum & perdendum mundum, fallitur. Non enim eo fine Deus Filium suum misit in mundum, id est, ad homines.

Ut judicet, id est, puniat ac perdat mundum per metonymiam causæ.

Sed ut servetur mundus per eum. Ab interitu, nimirum sempiterno, & asseratur in vitam æternam. Hic proprie finis est adventus Filii Dei in mundum. Loquitur de primo adventu. Veniet enim ultimo die ad judicium simul & ad salutem, & impios judicabit, & pios servabit. Ita propria sua culpa mundus perit, quia non credit in Dei Filium, nimirum ita, ut par est, & ut credi in se Filius Dei vult. Hanc fidem; si amplecteretur, servari poterat.

Verf. 18. *Qui credit in eum, non judicatur.* Id est, non judicabitur, per enallagen temporis præsentis pro futuro,

Qui vero non credit, jam judicatus est. Id est, certo judicabitur: itidem per enallagen Hebraicam præteriti pro futuro. Reddit enim causam superioris dicti.

Quia non credidit in nomen unigeniti Filii Dei. Causam adfert, cur mundus sit judicandus. De vita æterna solet Christus in præsentis tempore loqui, sic & de pœna. Magna est hæc contumacia hominum, quod non crediderint in unigenitum Dei Filium. Nomen enim hic ponitur pro re, Hebræa phrasi Unigenitus Dei Filius, seu unicus Dei Filius, (nam vox *ἐκ* in Græco, voci *μονογενῆς* additur, quod vox *μονογενῆς* communis sit generis) appellatur Christus, quia, ut præmonuimus, etsi homo est, solus tamen dignus est, ut *χρῖς* seu subjective & absolute ac per antonomasiam Dei Filius vocetur.

Verf. 19. *Hoc autem est judicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem.* Poterat aliquis dicere: annon majus est crimen, quod mundus, seu homines, non crediderint in nomen Dei; & tamen ita dilexit Deus mundum, ut pro eo Filium daret unigenitum? anne pluris est non credere in nomen Filii Dei, quam in nomen ipsius Dei Patris ejus, qui creator est omnium? Rationem ergo reddit, cur mundus sit judicandus ob id, quod in nomen unigeniti Filii Dei non crediderit.

Hoc autem est judicium. inquit, pro: hæc autem est causa judicii ac damnationis mundi. Judicium vocat causam judicii per metonymiam effecti. Eandem metonymiam in re contraria habes Cap. XVI. 3, ubi Christus vitam æternam dicit esse cognitionem Dei.

Quia venit lux in mundum. Id est, lux Evangelii venit ad omnes gentes illuminandas. Opponitur enim tenebris. Hæc lux antea non illuxerat, propterea obtendere aliquid poterant, qui antea in Deum non credebant. At postquam Filius Dei venit unigenitus, verus mundi sol, qui vitam illam æternam & gratiam illam salutarem omnibus hominibus annunciavit, qui innumera fere, tum per se, tum per suos Apostolos & discipulos miracula fecit, qui pro peccatis omnium in crucem se agi passus est, qui a Deo suscitatus est ex mortuis, in cælum assumptus, & hæres ac Dominus omnium factus, & judex vivorum ac mortuorum constitutus est, qui è cœlo vim Spiritus Sancti vicariam immensa copia in discipulos suos effudit, & innumeris signis se revixisse ex mortuis, & regem esse cœlestem factum, declaravit, jam non habent homines, quod obtendant, quominus in Dei Filium unigenitum, & per eum in Deum ipsum Patrem ejus credant; ex quo & Filius & omnis ejus majestas divina ad hominum salutem profecta est, & a quo is hunc in finem ad homines ablegatus est.

Et dilexerunt homines magis tenebras quam lucem. Quasi dicat, antea mirum non erat, quod homines in tenebris essent; sed nunc exorta tanta luce, nulla superest excusatio, quin potius summa est in eo malitia, quod & Judæi suam legem, suam pristinam ignorantiam, suas traditiones; & gentes, suas tenebras, suos errores ac fragmenta magis diligant, quam lucem Evangelii. Hoc adeo verum est, ut etiamsi tandem mundus ad Christi nomen sese converteret, non ante

tamen id faceret, quam luci isti inducerentur variorum errorum tenebræ, quæ subinde majorem vim, ipsorum hominum voluntate ac culpa fumentes, vix aliquam lucis istius stricturam reliquam facerent? Sane quamdiu Filius hominis, ita pro Dei Filio unigenito prædicatus & creditus est, ut ante sui conceptionem ex Spiritu Sancto & nativitatem ex Maria virgine matre sua, non cogitaretur extitisse, & Deus, præsertim ille unus, fuisse, semper mundum adversantem habuit, qui hominis, ejusque in crucem acti, cultor esse nolebat. Tunc demum mundus æquiores se præbuit, postquam doceri & credi cœptum est, Deum, carnem & naturam humanam induisse. Quam sprete & fastiditi Filii hominis culpam, sicut major indies consequbatur caligo, sic etiam major mundi ad Christi nomen accessio: donec tandem ita res versa sit, ut mundus Christum professus, sub Christi nomine, Christum, & quæ secundum pietatem est doctrinam, seu puram illam, sicut primitus per Apostolos tradita, veritatem Dei, omnibus modis impugnet. Filius ille Dei unigenitus, mitem & innoxium & patientem & securum sese præbuit, & in se, & in suis discipulis, at mundus pro suis opinionibus anxius ac sollicitus, persecutorem agit acerrimum eorum, qui in illo solo, quod erat a principio, manent. Sic semper ille Dei Filius patitur, sed veniet tandem tempus, quando fidei certamine finito, in suis & cum suis in æternum regnabit. Nunc fidei certamen est.

Erant enim mala eorum opera. Causam addit tantæ hominum contumaciæ, & tam averſi ab Evangelii luce animi.

Verf. 20. *Omnis enim, qui mala operatur, odit lucem, & non venit ad lucem, ne arguantur opera ejus.* Explicat his verbis rationem consequentiæ. Tanta enim lux est Evangelii, ut, sicut bona facta, sic nec mala facta, esse patiatur occulta.

Verf. 21. *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem, ut manifesta fiant ejus opera.* Rem illustrat & confirmat a contrario. *Qui facit veritatem.* Id est, id quod verum ac justum. Substantivum ponit pro adjectivo, per Hebraismum. Sic I. Cor. XIII. 6. Veritas injustitiæ opponitur.

Venit ad lucem. Homines recti amantes libenter veniunt ad Evangelii lucem.

Ut manifestentur ejus opera. Neque enim bonorum operum quemquam pudet.

Quia in Deo sunt facta. Id est, per Deum, quia Deum habent auctorem, vel quia cum Deo sunt facta. Ideo cum ea manifestari volunt probi homines, non suam, sed Dei gloriam quærunt. Particula *in* Hebræa phrasi, ponitur pro *per* vel *cum*. Sic cum Deo ambulare dicuntur, qui recta faciunt, iisque dediti sunt. Gen. v. 27. & VI. 9.

Verf. 22. *Post hoc venit Iesus & discipuli ejus in Iudeam terram.* Venit ex Jerusalem in terram circumjacentem. Nam superiora Hierosolymis sunt acta. Idem patet ex Cap. IV. 3. ubi demum Judæam deseruisse dicitur.

Et ibi commorabatur cum iis; & baptizabat. Euangelium scilicet prædicando: & baptizabat. Nempe credentes Evangelio, & sic discipulos faciebat.

Verf. 23. *Erat autem Joannes baptizans in Ænon.* Id est, baptizabat.

Prope Salim. Superiora acciderant nondum Joanne Baptista in captivitatem abducto. Nam quod Matth. vj. 11 dicitur, Dominum Jesum, postquam audisset Joannem esse traditum; coepisse prædicare vers. 17, intelligendum est de prædicatione in Galilæa, ut ex vers. 12, constat; & modo dictum est, Jesum adhuc vivente & baptizante Joanne, in Judæa baptizasse, proinde & prædicasse. Petrus rem ac negotium Christi a Galilæa coepisse dicit Act. x. 37, sed, ut ibidem additur, post baptismum prædicatum a Joanne, id est, ut Matthæus narrat, Joanne jam tradito. Vide cap. vi. 3.

Quia aqua multe erant ibi. Magnus erat hominum ad Joannem Baptistam concursus, ideo multas aquas quæsit, ut baptizarentur omnes qui accederent, tum per ipsum Joannem, tum per ejus discipulos. Solus enim non suffecisset operæ. At quid aquarum multitudine opus erat, si non toti homines tingebantur & abluebantur, sed vertice inclinato aliquot aquæ guttis adaspergebantur? Nondum tunc Joannes cessabat a baptismo, ut adhuc hominibus monstraret viam ad Christum. Sed tamen Christo munus suum inchoante, cito cessavit. Nondum desierat baptizare, sed brevi desiturus erat. Nam sole exoriente, phosphorus obscurabatur.

Et adveniebant & baptizabantur. Non sine successu prædicabat.

Vers. 24. *Nondum enim erat conjectus in carcerem Joannes.* Vide vers. 23.

Vers. 25. *Facta est igitur questio ex discipulis Joannis cum Judæis de purificatione.* Nempe ex eo quod & Jesus baptizaret, & Joannes vers. 22, 23. Erant autem qui quærebant nonnulli ex Joannis discipulis, una cum Judæis, qui discipuli Joannis non erant, de purificatione, nempe a peccatis.

Vers. 26. *Et venerunt ad Joannem.* Ut scilicet decideret quæstionem:

Et dixerunt ei: Magister qui erat tecum trans Jordanem, cui tu testimonium dedisti; ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum. Exponunt quæstionem. Quasi dicat, utrius igitur vestrum baptismus & purificatio certior est, & uter vestrum pro magistro nobis amplectendus est? perplexi sumus & ambigui, cum & tu baptizes, & tamen & illi testimonium dederis. Fortassis eos urebat & invidia, Judæos præsertim. Rem hanc narrat Apostolus, ut iterum illustre testimonium Joannis Baptiste de Jesu referat. Adeo cavebat Apostolus, ne cuiquam Joannis dignitas, & inchoata per eum Evangelii prædicatione, ad Jesum pro Christo agnoscendum, impedimento esset.

Cui dedisti testimonium. Nempe eum a Deo missum esse.

Ecce hic baptizat. Idem facit quod tu, discipulos colligit.

Et omnes veniunt ad eum. Quasi dicat, tanto successu. Hyperbolice, ut solet in exaggerationibus, quia multi, & plures quam ad Joannem. Nam alioquin comparatione & respectu illorum qui non veniebant, dicit Joannes infra, *nemo testimonium Jesu accipit*, vers. 32. Baptizabat autem Jesus per discipulos suos cap. iv. 1, 2, qui baptizabant in nomen Jesu, in quod & discipuli Joannis rebaptizabantur Act. xix. 3 & sequentibus. Post resurrectionem in nomen Patris & Filii & Spiritus Sancti baptismus a Christo institutus

est. Quia innotescere debebat hominibus non tantum Pater, id est, Deus ille unus, & Filius, id est, Christus ejus; sed & tertius magister veritatis Spiritus Sanctus in Apostolis: qui nondum tunc erat, quia Jesus nondum erat glorificatus cap. vi. 39. Nec ante resurrectionem tanta erat & haberi poterat ipsius etiam Patris & Filii notitia.

Vers. 27. *Respondit Joannes & dixit: Non potest homo sumere quicquam nisi sit datum ei ex celo.* Quasi dicat, ne vos hoc quicquam tardet & dubios reddat quod Jesus baptizet, & omnes ad Deum veniant:

Non potest homo. Id est, quisquam, Hebræa phrasi, *Sumere quidquam.* Nempe sic, ut id vere ac reipso habebat. Quasi dicat, proinde nec ego id possum sumere & habere, ut major sim Jesu, aut Jesu par, quia id mihi datum non est, nec Jesus id sumere posset, ut major me esset, nisi id similiter ex celo ei datum esset.

Ex celo. Id est, a Deo, qui in celo habitat. Locutus ponitur, sed simul & res locata intelligitur, per metonymiam synecdochicam.

Vers. 28. *Ipsi vos mihi testamini, quod dixerim: non sum ego Christus, sed quod missus sim ante illum.* Ad ipsorum proprium testimonium appellat, qualem se gesserit in hoc negotio, & quam sibi non arrogarit id quod sibi datum non esset.

Vers. 29. *Qui habet sponsam, sponsus est, amicus vero sponsi, qui stetit & audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi, hoc igitur gaudium meum impletum est.* Quasi dicat; ego non sum princeps in hoc divino Evangelii opere legatus, non sum id quod sponsus est in nuptiis. Per sponsam designat Ecclesiam Christianam, per sponsum Christum, Dei Filium.

Amicus autem sponsi. Qualis ego sum, quippe ante eum missus, ut ei viam parem.

Qui stetit & audit eum. Nempe jam præsentem.

Gaudio gaudet. Id est, vehementer gaudet, Hebræa phrasi.

Propter vocem sponsi. Sic & ego gaudeo vehementer, cum audio jam Christum prædicantem.

Hoc igitur gaudium meum. Id est, mihi competens, *Impletum est.* Id est, ad plenum venit & consummatum est.

Vers. 30. *Illum oportet augeri, me autem minui.* Quasi dicat, ego amplius nulli sum usui, & jam venit tempus, ut sensim dispaream, sicut oriente sole phosphorus. Oportet ut omnes fiant ejus discipuli etiam mei, & ego ipse, quod & sum. Ita Joannes Baptista docet apud quem vera & plena quærenda sit a peccatis purificatio.

Vers. 31. *Qui desuper venit, supra omnes est.* Continuat sermonem suum Baptista. Nam Joannem Baptistam esse qui loquitur, non Joannem Evangelistam, patet ex vers. 32, ubi de Jesu in terris tum adhuc versante & testante agitur. Omnia enim hæc didicerat Baptista, partim a Deo, partim ab ipso Jesu.

Qui desuper venit. Id est, ex celo, ut mox dicitur. Nempe a Deo ex celo missus.

Supra omnes est. Quasi dicat, & supra Moysen, & supra Prophetas, & supra me. Sic & Paulus, quia fuit in cælum raptus a Christo, & ex celo venit, hoc nomine superior est omnibus Apostolis.

Qui est ex terra. Id est, qui ex terra, aut aliquo terræ

terræ loco mittitur & venit, *ex terra est*. Id est, is est, qui esse dicitur. Corydon est Corydon, & similia multa.

Et ex terra loquitur. Id est, terrena & humilia, respectu ejus, qui ex cælo venit.

Qui ex cælo venit. Explicat illud ἀνωθεν ἐρχόμενος,

Desuper veniens. Qui ex cælo missus est,

Supra omnes est. Repetit quod dixit. Multum omnibus dignitate præstat. Egregie hoc congruit cum ipsius Christi verbis vers. 13, quibus se in cælum ascendisse & è cælo descendisse dixit.

Vers. 32. *Et quod vidit & audivit*. Nempe in cælo: *hoc testatur*, in præsentī tempore. Dicta igitur sunt hæc verba, Christo adhuc in terris versante: proinde a Joanne Baptista: (ut monuimus) ad Judæos illos, qui cum discipulis ejus quæsitum venerant, de purificatione, non a Joanne Evangelista.

Et testimonium ejus nemo accipit. Quasi dicat, quamvis tam certi, oculati, & auriti testis, *nemo accipit*: usitata hyperbole, qua nemo facere dicitur, quod plerique & præcipui non faciunt Psalm. xiv. 1, 2. Nam alioquin non deerant, qui testimonium ejus reciperent, ut mox sequitur. Vide & supra vers. 26, & cap. 2. 23. Quanquam nec isti testimonium Jesu ita accipiebant, id est, ei credebant. ut oportebat.

Vers. 33. *Qui recepit ejus testimonium, obsignavit, quod Deus verax sit*. Id est, hoc suo facto confirmavit, & veluti signum apposuit, Deum esse veracem; sicut qui non recipit testimonium ejus, non ipsum, sed Deum facit mendacem. Tale est illud est 1 Joh. v. 9, 10, 11.

Vers. 34. *Quem enim misit Deus, verba Dei loquitur*. Rationem reddit consequentiæ: neque enim is, qui a Deo missus est, alia verba loquitur, quam Dei. Proinde, qui ejus testimonium recipit, hoc suo facto obsignat, Deum esse veracem. Nisi enim Deum esse veracem crederet, testimonium ejus, qui Dei verba loquitur, non reciperet.

Non enim ex mensura dat Deus Spiritum. Addunt αὐτῷ ei, scilicet Christo. Atqui Joannes de eo loquitur, quod Deus facere soleat, ideo nec dicit *dedit*, sed *dat*. Confirmat scilicet superiora per prolepsin. Ne quis diceret: atqui & alios, & te ipsum misit Deus, proinde & alii & tu verba Dei locuti estis, nec Jesu estis inferiores. Nihil refert, inquit; non enim ex mensura, nempe eadem, dat Deus spiritum, id est, non omnibus ex æquo. Qui enim æqualiter dare volunt, eandem mensuram adhibent. Alioquin cuilibet gratia datur secundum mensuram doni Christi quod Spiritus est Sanctus. Ephes. iv. 7, quasi dicat Joannes Baptista: Dedit quidem & nobis Deus Spiritum Sanctum, sed non tanta copia, quanta huic, quem ex cælo misit. Nota, Spiritum Sanctum a Deo dari dici, idque sic, ut eum non ex mensura det omnibus eadem & æquali, sed secundum mensuram unicuique convenientem. An vero talia de Spiritu Sancto locuti essent divini viri, si Deus ille unus esset.

Vers. 35. *Pater diligit Filium*. Id est, Christum illum suum, qui υἱὸς ἐξ ὅλης & cum articulo emphatico vel absolute & subjective per antonomasiam, etiam ante suum exorū, Scripturæ ductu 2 Sam. vii. 14. Psal. 2. 7 Filius Dei appellabatur; post suum vero exortum, & illata Euangelii luce, tanto magis hoc ti-

tulo appellatur; tum, quia est a Deo per Spiritum Sancti, virtutem ex virgine genitus, Luc. i. 35. tum quia est a Deo in Filium singularissimum electus Matth. xii. 18. Hebr. i. 5, tum quia est sanctificatus a Patre & in mundum missus Joh. x. 36, tum, quia est ex mortuis resuscitatus Act. xii. 33, tum, quia est in Regem & summum sacerdotem populi divini exaltatus Hebr. v. 5, & Judex vivorum ac mortuorum constitutus Act. x. 42, tum, quia est hæres omnium factus a Deo, Heb. i. 2, [Nam quia Filius Dei per metaphoram ab hominibus dicitur, ideo quanto plures & majores sunt appellationis istius causæ, tanto plenior est metaphorā, quæ, quia in Christo sunt plurimæ & maximæ, fit hinc, ut Christus absolute & υἱὸς ἐξ ὅλης Filius Dei, vel unicus seu unigenitus Dei Filius appelletur, quasi omnibus aliis Christi comparatione, a filiatione Dei exclusis; ut frustra sint, qui totidem Dei filios numerari dicunt, quot istius appellationis in Christo numerentur causæ. Nimirum metaphoram in hac appellatione non cogitant.] Neque enim Filius Dei unum illum Deum significat, qui nullum habet Patrem, nec ullius est aut esse potest filius, nec cujusquam favore & gratia ac dilectione & beneficentia opus habet: at Filius Dei, Deum habet Patrem, cujus dilectione & gratia ac beneficentia opus habuit, & habet, quippe, qui nullum alium, quam hominem significet. Cæterum jam etiam Baptista Jesum esse Dei Filium, seu Christum illum, confessus est cap. i. 34.

Et omnia dedit in manum ejus. Quasi dicat, magna est inter nos omnes & inter illum differentia. *Dedit*, id est, dare constituit. De re mox futura loquitur, tanquam de jam præterita, per usitatam temporis enallagen.

In manum ejus in τῇ χειρὶ αὐτοῦ, in pro *in*, ut Joh. v. 4. xii. 3. Marc. ix. 15. Luc. i. 77. iv. 19. Rom. 2. 5 Exod. xiv. 34. Simili phrasi dicit Paulus *Deus dedit in corde Titi*, pro, in cor Titi 2 Cor. vii. 16. Vides Filium omnia habere in sua manu, sed ex dilectione & beneficio Patris, qui unus ille Deus est.

Vers. 36. *Qui credit in Filium, habet vitam æternam*. Fides in Filium Dei, observationem mandatorum ejus complectitur; nisi quis vanam intelligat fidem. Loquor enim de iis, quibus, ex quo crediderunt, ad servanda Filii Dei mandata vita non defuit. Nam, si qui credere distulerunt, donec vita transiret, frustra in exitu demum vitæ ad sterilem fidem confugiunt, & cum Deum decipere vellent, seipsos deciperunt. His paria faciunt, qui, cum sæpe poenitentiam peccatorum professi essent, nunquam eam rebus ipsis, id est, emendatione vitæ & peccatorum abdicatione præstiterunt; frustra enim hanc suam poenitentiam ratam & ad salutem efficacem putant; cum non ipsi peccata relinquunt, sed a peccatis relinquuntur. Nam si hac in opinione non falluntur, non est, ut eos unquam peccatorum vere poeniteat. Olim in Ecclesia, veritate jam declinante, receptum erat, ut baptismus a credentibus ad exitum vitæ differretur, quod & Constantinus & Theodosius, uterque Magnus fecit: nunc re in contrarium versa in vitæ ingressu baptismus (seu potius rhantismus loco baptismi) infantibus Christianorum ministratur. Ita evenit, ut dum & illi sacramentum poenitentiae, tempore veræ & efficacis poenitentiae jam elapso susceperent,

rent, & hi antequam peccandi locus sit, suscipiant, nec illi ad veram & efficacem poenitentiam unquam pervenerint, nec illi de non peccando unquam cogitent; tanto magis si credant se nihil peccare posse, quod virtute baptismi jam pridem sit abolitum.

Qui autem non credit Filio. Proinde & is qui mandata ejus non servat: si enim crederet, mandata ejus servaret. Nam si credit se à Filio vitam æternam adepturum esse, etiam si mandata ejus non servet, non Filio credit, sed mendacio. Filius enim non simpliciter vitam æternam pollicitus est, sed cum conditione, si ejus mandata servemus, si alii alios diligamus, si secundum spiritum, non secundum carnem ambulemus. Quia vero in ambulatione, quamquam invitis, tamen cespitare & labi etiam interdum contingit; ideo Deus, pro sua paterna misericordia, fidem nobis semper imputat ad justitiam, sed fidem in ambulatione secundum spiritum efficacem. Itaque non credere Filio, & mandata ejus non servare, tantundem est.

Non videbit vitam. Nempe æternam, quæ vere vita est, id est, non adipiscetur.

Sed ira Dei manet super ipsum. Id est, manebit, per enallagen præsentis pro futuro. Ira Dei continet in se suum effectum, id est, æternum exitium, per metonymiam synecdochicam. Unde vero Joanni Baptiste tantarum rerum notitia? Jam Christi discipulus, audita Christi doctrina, haud dubie factus erat. Nemo enim noverat Filium nisi Pater, nec Patrem nisi Filius, & cui vellet Filius revelare Matth. xj. 27. Joanni tanta vis spiritus non inerat, nec inesse debebat, ut tanta mysteria, non edoctus à Christo, cognosceret.

CAPUT IV.

Verf. 1. **C**um igitur cognovit Dominus. Nempe etiam citra relationem, per Spiritum Sanctum cap. 2. 24, 25. Marc. 2. 8. Ideo enim Spiritu Sancto fuit unctus, ut per eum divina opera faceret, quæ alioquin facere non posset Act. x. 38, inter quæ erat & rerum longe remotarum notitia. Nam per Spiritum Sanctum Deus ille unus erat cum ipso, non ipse erat Deus ille unus cap. 1. 1. 2. Act. x. 38.

Dominus. ὁ κύριος, cum articulo emphatico, id est, Christus ille Dei.

Quod audierint Pharisei, quod Jesus plures discipulos faciat & baptizet, quam Joannes. Non alii nominantur quam Pharisei, quia isti, cum maxime velent haberi pro sanctis & perfectis, maxime invidabant & Joanni Baptiste & Christo.

Quod Jesus, per mimesin, plures discipulos faciat & baptizet, quam Joannes. Fremebant & rumpebantur invidia adversus Joannem, quanto magis adversus Jesum, plures etiam quam Joannes discipulos facientem & baptizantem. Baptizandi verbo modus exprimitur faciendorum discipulorum. Per baptismum enim initiabantur discipuli in nomen magistri. Ideo & Matth. xxviii. 19, *discipulos facite*, inquit Christus, *baptizantes eos in nomen Patris & Filii &*

Spiritus Sancti. Hic videmus, Joannem etiam discipulos fecisse & baptizasse, unde & sæpe discipuli Joannis nominantur, & discipuli illi Act. xix. 3 dicunt, se in Joannis baptismata baptizatos esse, id est, in doctrinam Joannis, de baptismate poenitentiae in remissionem peccatorum: per metonymiam subjecti pro adjuncto.

Verf. 2. *Quamquam Jesus ipse non baptizabat, sed discipuli ejus.* Jesus ipse non baptizabat, credo, ut ostenderet, verum suum ac proprium esse munus, non in aqua baptizare, sed in Spiritu Sancto & igne cap. 1. 26, 27. Matth. iij. 11. Nam & Paulus paucos inter Corinthios ipse baptizaverat, *Quia non misit me Christus*, inquit, *ut baptizem, sed ut Evangelium prædicem* 1 Cor. i. 17. Discipuli igitur baptizabant Jesu nomine, seu Jesu in eo ministrabant, ut in nudo ritu: Nam Spiritus Sanctus post baptismum dabatur per impositionem manuum Apostolicarum, Christo in cælos profecto Act. viij. 16, 17.

Verf. 3. *Reliquit Judæam.* Erat ergo in terra Judæa post discessum Hierosolymis cap. iij. 22. Reliquit autem Judæam, ut vitaret à Phariseis pericula. Non enim utebatur miraculosis sui servandi modis, nisi cum aliter fieri non posset Luc. iv. 30. Joh. viij. 59.

Abiit rursus in Galileam. Ex qua nimirum venerat cap. 2. 12, 13. Nondum enim tum in Galilæa publice prædicaverat, adhuc in Judæa manserat cap. iij. 22. Confer cap. iv. 47, 54, ubi sanatio illius filii, pro quo orabat pater, ostendit, Christum in Galilæa nondum publice prædicasse. Ideo & cap. 2. 4 dixerat Christus, *nondum venit hora mea*: Hierosolymis enim fieri debebat Evangelii initium, ut monuimus cap. 2. 4. Nam etiam si Christus de miraculo loquatur, tamen hora prædicationis comparente, simul aderat & hora miracula faciendi, dummodo sese offerat occasio, quæ nunquam solet deesse. Nam privatim tantum huic aut illi & paucis aliquid dicere, nondum est prædicare. Distinguenda igitur est prædicatio Christi, quam Johanne adhuc salvo & prædicante fecit, à prædicatione, quam post cladem Joanni illatam, majoribus veluti copiis aggressus est. Illa Hierosolymis cœpit; hæc in Galilæa. Illam quia alii Evangelistæ prætermiserunt, Johannes post alios narrat.

Verf. 4. *Proportabat autem ipsum transire per Samariam.* Quæ regio sic dicta est à metropoli. Regionem autem illam infederant Assyrii, abductis in captivitatem decem Israëlitarum tribubus 2 Reg. xvij. 6 & sequentibus.

Verf. 5. *Venit igitur in civitatem Samaria, quæ dicitur Sichar.* Locus habitatione Jacobi Patriarchæ nobilis. Sichar idem quod Sichem, oppidum ad radices montis Garizim.

In civitatem. εἰς πόλιν, id est, ad civitatem. Nondum enim eam erat ingressus, vide verf. 28, 30, 40.

Prope prædium. Locum notat in specie in quem venit ad oppidum.

Quod dedit Jacob filio suo Josepho.

Verf. 6. *Erat autem ibi fons Jacobi.* Nempe in illo prædio vel agro.

Jesus igitur fissus ex itinere sedebat sic. Nempe sic, ut erat fessus.

Apud fontem. Refrigerii nimirum causa.

Hora erat quasi sexta. Proinde circa meridiem. Meridies deprehenderat Dominum, lassitudo recreationem postulabat, fons invitabat. Dubie dicit, *quasi sexta*, quod dubium erat. Vide etiam supra 1. 40. Luc. iij. 23. xxij. 59. xxij. 44. Vide quam abhorreant sancti homines à mendacio.

Verf. 7. *Venit mulier ex Samaria.* Id est, Samaritana, ut paulo post nominatur verf. 9. Ex Samaria dicere maluit, quam ex oppido Sichar, quia Samaritanum nomen ex Judæorum odio notius erat. Sic & infra oppidani, non Sicharitæ, sed Samaritani appellantur verf. 39, 40.

Haurire aquam: dicit ei Iesus, da mihi bibere: non tam ut sitim restingeret, (neque enim legitur bibisse,) quam ut occasionem haberet cum ea colloquendi, & sic sitim restingeret animi, qua ardebat ad loquendum salutaria, videns animum ejus probum, licet sciret mores ejus improbos.

Verf. 8. *Discipuli enim ejus abiverant in civitatem, ut cibos emerent.* Causam exprimit Joannes, cur à muliere aquam ad bibendum petiverit, quia scilicet præter mulierem illam erat nemo, qui Christo aquam ministraret, post abitum discipulorum in oppidum.

Ut cibos emerent. Quia nolebant cum Samaritanis cibum capere. Vide, quam Christus non refugerit colloquium cum muliere, immo quæsierit ejus occasionem. Male igitur hodie laicis & mulieribus prohibentur colloquia & meditationes de rebus sacris, & sacræ scripturæ lectiones. Infra hæc mulier etiam quæstionem Christo proponit Theologicam, neque eam Christus rejicit aut increpat, & ad fustum columque remittit, sed benigne respondet, eamque erudire non dedignatur. Ita & Apostolus 1 Cor. xiv. 35, non prohibet eis divina scrutari, sed discere & interrogare eas viros jubet. Proinde & viri, etiam laici, debent scire.

Verf. 9. *Dicit igitur illi mulier illa Samaritana, quomodo tu, cum sis Judæus, à me potum petis, quæ sum mulier Samaritana?* Unde apparet, Judæos habitu fuisse distinctos à Samaritanis, forte & dialecto vel pronuntiatione. Inde mulier hæc protinus cognovit, Dominum fuisse Judæum.

Non enim commercium habent Judæi cum Samaritanis. Causam addit Johannes, ob quam mulier ita Christum sit allocuta: *ὁ γὰρ συγγενεύει*, abhorrent a Samaritanis, ut ne cibum quidem ac potum ab eis recipiant; nisi quis putet & hæc verba à muliere dicta esse. Causa tantæ abhorrentiæ potissima fuit, in eadem scilicet religione diversitas. Hæc odiorum pestis & hodie regnat inter Christianos propter eandem causam. Et inter illos quidem mirum non erat, homines quippe carnales: at inter homines Christi spiritum professos, id vero à Christi spiritu alienissimum est, tanto vero magis, quod Samaritani merito damnarentur hæreseos à Judæis: at inter Christianos nihil usitatus, quam hæreseos damnare eos, qui nihil minus sint, quam hæretici. Sola inanis opinio hæreseos hominibus ad odia & diras persecutiones sufficit, ut vel hinc appareat, illos ipsos esse hæreticos.

Verf. 10. *Respondit Iesus & dixit ei:* Maluit respondere quam bibere, sitim animi & gloriæ divinæ

magis restinguere cupiens, quam corporis. Vide verf. 32.

Si scires donum Dei, & quis est, qui dicit tibi, da mihi bibere, tu peteres ab ipso, & daret tibi aquam viventem. Id est, vivificantem. Sic panis vivens cap. vj. 51. id est, vivificans, seu vitam dans mundo verf. 33. Intelligit autem per aquam viventem Spiritum Sanctum, qui vitam æternam affert hominibus. A re materiali & proprie dicta sumit Christus occasionem de rebus spiritualibus differendi. Ita nunquam deesse pio homini occasio ad spargendum Dei verbum potest.

Verf. 11. *Dicit ei mulier, Domine.* Consuetudo honoris titulo, neque enim sciebat Christum esse.

Neque haustrum habes, & puteus est profundus, unde igitur habes aquam viventem? Salientem aquam haud dubie intellexit. Vivere enim per metaphoram dicitur aqua, cum ex fonte suo salit & decurrit.

Verf. 12. *Num tu major es patre nostro Iacob.* Samaritani enim videri volebant Israëlitis posteri verf. 20.

Qui dedit nobis hunc puteum, & ipse ex eo bibit, & filii ejus & pecora ejus? Quasi dicat, num aliam habes aquam hac aqua potiolem?

Verf. 13. *Respondit Iesus & dixit ei: omnis, qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum.* Dicit potiolem aquam se daturum esse. Loquitur enim de rebus ad spiritum & animum spectantibus, proinde spiritualement aquam & sitim intelligit. Solent enim ex comparationibus elegantes oriri *καταχρησμοί*, ac metaphoræ & allegoriæ.

Verf. 14. *Qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei.* Id est, qui Spiritum Sanctum acceperit. Nam Spiritum Sanctum intelligi docet cap. vij. 38, 39.

Non sitiet in seculum. Id est, nunquam, nulla eum animi ægrotudo afficiet & affliget. Hæc enim animi hoc loco sitis est.

Sed aqua, quam dabo ei. Id est, Spiritus Sanctus.

Fiet in ipso fons aquæ salientis in vitam æternam. Id est, fons gaudii perennis & efficacissimi, quod in vitam æternam exeat. Solent enim aquæ salientes in alveum suum exire. Spiritus igitur Sanctus excitat in hominibus spem haud dubiam & gustum quandam vitæ æternæ. Spes autem hæc non pudefacit Rom. v. 4, sed tandem in vitam æternam terminatur. Hinc est, ut semper gaudere jubeamur, videlicet in spe vitæ æternæ Rom. xij. 12. Philip. iv. 4.

Dicit autem, *fiet in ipso.* Quia Spiritus Sanctus tum demum fit fons aquæ salientis invitam æternam, cum est in homine; citra & extra hominem hanc aquam & hæc gaudia non fundit. Sicut ergo, qui haberet in se fontem aquæ salientis, nunquam fiteret, sic, qui habet Spiritum Sanctum, nunquam sitiet. Hinc & infra cap. vij. 38, 39 de eodem Spiritu Sancto loquens ait: *Qui credit in me; flumina ex ventre ejus fluent aqua viventis*, quasi dicat, proinde nunquam sitiet.

Verf. 15. *Dicit ad eum mulier; Domine, da mihi hanc aquam, ut non sitiam, neque veniam huc haurire.* Manet in carnali intellectu. Et quid mirum mulierem non capere protinus spiritualia, cum supra viderimus Nicodemum doctorem legis & Phariseum tam tardum & hebetem ad percipienda spiritualia fuisse. Num ergo propter stupiditatem arcendæ sunt mu-

mulieres & idiotæ à tractatione rerum divinarum; alioquin enim & magistri & doctores arcendi essent; sed tanto magis excitandi sunt omnes, ut se in rerum sacrarum lectione ac consideratione exercent, quo aptiores paulatim evadant ad rerum sublimium intellectum.

Verf. 16. *Dicit ei Jesus, abi, voca virum tuum, & veni huc.* Quasi dicat: non enim decet mulieri dona dare sine viro. Hoc præ tendit, ut occasionem habeat se Prophetam & Messiam esse ostendendi.

Verf. 17. *Respondit mulier & dixit; non habeo virum.* Legitimum intelligit, qui absolute vir vocari solet à muliere, & qualem mulieri habere fas est.

Dicit ei Jesus, recte dixisti, quod virum non habeo. Per mimetismum refert ejus sermonem.

Verf. 18. *Quinque enim viros habuisti.* Illegitimos videlicet.

Et nunc quem habes, non est tuus vir. Nempe legitimus ac proprius: quasi dicat, non minus quam priores.

Hoc vere dixisti. (ἀλλ' οὐκ) neutrum pro adverbio) quod scilicet virum legitimum ac proprium non habeas. At illegitimos & non tuos, quinque habuisti, & nunc habes sextum.

Verf. 19. *Dicit ei mulier, Domine, video quod Propheta sis tu.* Agnoscit sibi cum Propheta, & homine, divino spiritu prædito sermonem esse.

Verf. 20. *Patres nostri in hoc monte adoraverunt, & vos dicitis, quod Hierosolymis sit locus, ubi oporteat adorare.* Pudenda haud dubie Christi responso, collegit tamen sese, & tanta occasione oblata, dissimulato pudore, cui etiam callum obduxerat antea vita, proponit quæstionem tanquam Prophetæ & viro divino, de re quæ maxime torquebat Samaritanorum conscientias, scrupulum in Religione, qui se magis urgeret quam mali mores, eximi sibi cupiens. Unde patet mulierem hanc, etiamsi moribus esset profanis, animo tamen non fuisse irreligiosam.

Patres nostri. Israëlitas intelligit, qui se à tribu Juda per Jeroboamum separaverant, quorum Samaritani videri volebant posteri ac nepotes:

In hoc monte. Quia in conspectu erat; mons hic vocabatur Garizim, de quo vide Deut. xj. 20. xxvij. 12, 13. 2 Maccab. vj. 2.

Adoraverunt. Non addit, *Deum*, quia hoc ex re ipsa intelligebatur. Sic 1 Cor. x. 9. Colos. i. 19 vox Dei reticetur. Hoc exemplum docet, quam non sit fidendum Patribus & eorum traditionibus. Non frustra & Petrus Judæos redemitos esse dicit per Christi sanguinem, ex vana ipsorum conversatione à Patribus tradita 1 Pet. i. 18. Sermo Dei veritas est, inquit Christus cap. xvij. 17, Patrum, qui homines erant, sermo, sæpe mendacium est.

Verf. 21. *Dicit ei Jesus; mulier, crede mihi, quod venit hora, quando neque in monte hoc, neque Hierosolymis adorabitis Patrem.* Quasi dicat, ista quæstio non adeo amplius jam est necessaria scire, an in hoc loco, an in alio, an in hoc monte, an Hierosolymis adorandus sit Deus,

Crede mihi. Quasi dicat, jam enim agnovisti me Prophetam esse,

Quod venit hora. Id est, tempus, per synecdochen partis.

Tempus, inquit, jam adest, *quando neque in monte hoc, neque Hierosolymis adorabitis.* Alligando nimirum adorationem ad hunc vel illum, vel ullum alium locum:

Patrem. Non addit meum, sed intelligit suum & omnium in se credentium Patrem. Hic enim est unus ille Deus verf. 24. Ubique libertas erit adorandi Patrem, Messiam se esse, singularem illum Dei Filium, innuit, post expresse dicit.

Verf. 22. *Vos adoratis quod nescitis; nos adoramus quod scimus.* Quasi dicat, cæterum, ut antea cti temporis respectu, tuam ad quæstionem respondeam,

Vos adoratis. Intellige, in hoc monte,

Quod nescitis. Quasi dicat, & ideo quæritis, suspensionem hic & anxiam habentes merito conscientiam. Magna vos hic tenet ignorantia.

Nos, nempe Judæi, adoramus, nempe Hierosolymis. *Nos*, inquit, seipsum adoratoribus annumerans, & sic vel maxime ab uno illò Deo distinguens.

Quod scimus. Cujus rei certam notitiam ex Dei verbo habemus, nec quidquam hac de re dubitamus, securam hic habemus conscientiam.

Quia salus ex Judæis est. ἡ σωτηρία cum articulo emphatico. Salus illa per Messiam afferenda. Messias enim ex tribu Juda, secundum carnem erat oriundus. Quasi dicat, ergo etiam non alibi quam apud Judæos locus est, in quo adoretur Deus. Salus ex Jerusalem per Messiam promulgari debuit, & consequenter ex loco divini cultus & adorationis Esa. ij. 3.

Verf. 23. *Sed, quasi dicat, ut præterita linquam, venit hora, & nunc est.* Jam enim Messias aderat, licet nondum glorificatus esset.

Quando veri adoratores. Id est, perfecti. Nam quod in suo genere perfectum est, id dicitur verum, ut lux vera, vitis vera, panis verus & similia. Hinc & Pater infra xvij. 30 solus dicitur verus Deus, quia summus & altissimus est Deus. Alioquin enim & Christus est verus Deus, sed quatenus verus opponitur falso, non quatenus opponitur non-summo & non-altissimo.

Adorabunt Patrem. Nempe meum & tuum, qui Deus ille unus est, agnita nimirum paterna illius gratia, quam ego annuncio.

In spiritu. Id est, spiritu, animo, mente, ideo semper & ubique. Non restringent Dei cultum & adorationem ad templum aliqua, seu loca & tempora certa. Spiritus enim liber est & expeditus. Particula *in* redundat ex Hebræorum idiotismo, ut Rom. x. 9.

Et veritate. Id est, vere: quasi dicat, in spiritu & sic vere. Adoratio enim quæ fit spiritu, vera est & perfecta. Hinc & veri adoratores dicuntur. Vera adoratio opponitur adorationi, quæ fit per ritus & ceremonias. Non dicit in spiritu, & in veritate, sed in spiritu & veritate. Non enim duo diversa ponit, sed duo consentanea. Cæterum, nomen ponitur pro adverbio, Hebræa phrasi. Vide 2 Joan. verf. 1.

Etenim Pater tales quærit, qui adorent eum. Causam exprimit istius adorationis, tales quærit, nempe nunc per Messiam Filium suum, qui omnia in meliorem statum reducturus est.

Verf. 24. *Spiritus est Deus.* Rationem addit dicti: *πνεῦμα ὁ Θεός*, verbum substantivum non additur, sed intelligitur. Articulus : docet vocem Dei subiectum esse; vocem spiritus prædicatum. Neque enim hic agitur de Spiritu Sancto, sed de Deo illo uno, (qui absolute & subjective Deus dicitur) Patris nomine significato. Neque hic vox spiritus afflatum significat, ut in Spiritu Sancto, sed eo sensu accipitur, quo & Angeli Spiritus esse dicuntur, & Christus glorificatus dicitur esse factus spiritus vivificans 1 Cor. xv. 45, quo & anima nostra dicitur spiritus, quo & à Christo, spiritus carnem & ossa habere negatur Luc. xxiv. 39. nisi quod unus ille Deus omnibus aliis spiritibus longe sit, ut sic dicam, spiritualior, quippe Spirituum pater & auctor Heb. xij. 9. Quasi dicat, spiritus est Deus ille unus, Pater; non caro, non corpus aliquod, cui sit ministrandum manibus, qui indigeat templis, adytis, altaribus, mensis, lucernis, victimis pecudum & similibus. Vide Act. vij. 48. xvij. 24, 25. Cæterum notetur, pro Patre nunc dici Deum illum unum, ut appareat, Patrem illum, & Deum illum unum inter se reciprocari.

Et eos qui adorant eum. Quasi dicat, proinde eos qui adorant eum,

In spiritu & veritate oportet adorare. Concludit argumentum. Non est profecto mirum, quod Deus post tam multa demum secula Messiam miserit cum spirituali disciplina. Expectabat enim, ut homines sensim ad eam maturescerent. Cui ne nunc quidem idonei sunt, commutantes eam in varios ritus & in opiniones pravas. Interpretando sibi quisque disciplinam Christi, aptam facit, nec suos potius mores ad eam accommodat.

Verf. 25. *Dicit ei mulier, scio quod Messias veniat.* Non vult huic responso acquiescere. Provocat ad Messiam venturum, ignara, Messiam esse, quicum loquebatur. *Ἐξ ἑστίαι*, id est, venire debeat & venturus sit, per enallagen temporis. (*Qui dicitur Christus*) hæc in parenthesi legenda sunt, quippe verba Evangelistæ, non mulieris, quæ Græce loqui nesciebat, nec ut vocem Messiae Græce interpretaretur quidquam intererat. Joannes ergo vocem Hebræam Messiae, Græce scribens, lectoribus exponit. Vide cap. j. 39, 41, 43.

Quando veniet ille, annuntiabit omnia. Videlicet ad cultum Dei ac religionem pertinentia. Vox enim *omnia* & hic & ubique ex subiecta intelligitur materia.

Verf. 26. *Dicit ei Iesus: ego sum.* Intellige Messias. Solet enim, cum se Messiam esse significat, Messiae vocem reticere. Vide cap. viij. 24, 28, 58, quam hic tanto commodius reticere poterat, quod ex sermone mulieris intelligi posset:

Qui loquor tibi. Beata sane mulier, quæ confessionem hanc adeo disertam ex ipsius Christi ore audire meruit! Vitabat enim in illo suo humili secundum carnem statu, Christi seu Messiae appellationem, ne videretur statui suo parum consentanea loqui, & Regem se mundanum facere, & sic occasionem dare calumniis. Maluit uti Filii Dei titulo, qui magis ad spiritum, quam ad carnem refertur, nec ita accusationibus apud Romanum præsidem erat obnoxius. Comprehensus demum Messiam & Regem se diserte

dixit, & huic confessioni immortalis est; non ut Pseudo-Christi solent, qui comprehensi & in potestatem redacti, libenter negarent, quod, cum liberi essent, de se affirmabant.

Verf. 27. *Et super hoc.* Id est, in hoc sermonis articulo,

Venerunt discipuli ejus. Revertentes scilicet ex civitate.

Et mirabantur, quod cum muliere loqueretur. Nempe Samaritana, quod eam alloquio suo dignaretur.

Nemo tamen dixit, quid quaris. Id est, quid potulas à muliere Samaritana,

Aut quid loqueris cum ea. Id est, quare, aut quare? Mirabantur Christi factum, sed improbare non audebant. Nimirum nondum intelligebant, eum esse lucem veram, quæ illuminat omnem hominem (proinde & Samaritanum) *veniens in mundum* cap. j. 9: paulo post in oppido didicerunt, quid cum Samaritide ista locutus esset. Patet hinc, quanta fuerit Christi gravitas & auctoritas apud discipulos, de qua quotidiana eum illis conversatio & familiaritas nihil deterere potuerit.

Verf. 28. *Reliquit igitur hydriam suam mulier & abiit in civitatem.* Abrupto, discipulorum adventu, colloquio, reliquit hydriam suam, non tantum, ne sibi festinanti in civitatem, ad renunciandum quæ vidisset & audivisset, impedimento esset; sed etiam in usum Christi & discipulorum ejus, ut biberent & haurirent aquam ex puteo, & ita Christus haberet affatim, quod initio colloqui ab ea petierat verf. 7.

Et dicit hominibus. Nempe palam & publice, obvio cuilibet, & omnibus, ut fieri solet rebus in novis, ad eam concurrentibus.

Verf. 29. *Venite, videte hominem, qui dixit mihi omnia quaecunque feci.* Usitata hyperbole. Nihil enim amplius ei dixerat, quam de viris ejus.

Numquid hic est ille Christus? Quasi dicat, nam eum se dixit esse. Ego mihi hac de re pronuncio, vos ipsi venite, videte, judicate.

Verf. 30. *Exiverunt igitur ex civitate, & veniebant ad eum.* Non contemserunt hunc nuncium, quamvis mulieris: erat hoc indicium animi non improbi. *Ἐξ ἑστίαι* *veniebant* pro *ibant*.

Verf. 31. *Interim autem.* Dum scilicet illa it, dum nunciat, dum homines conciti ex civitate veniant,

Rogabant eum discipuli; magister, ede. Cibos attulerant, ideo rogant, ut cibum capiat.

Verf. 32. *Ille vero dixit eis, ego cibum habeo ad edendum, quem vos nescitis.* Sane nesciebant: nam de cibo spirituali, quem Christus intelligit, non cogitabant.

Verf. 33. *Dixerunt igitur discipuli alii ad alios; numquid tulit ei ad edendum?* Existimabant enim, eum loqui de cibo corporis.

Verf. 34. *Dicit eis Iesus; meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus, qui misit me.* Declarat, quem cibum habeat, nempe non corporis, sed animi. Occasione & comparisone cibi appellat voluntatis paternæ executionem cibum, quod homines cibum valde appetant, & illo delectentur ac recreentur. Sic & Christus vehementer appetebat, ut Patris voluntatem faceret, & hac re unice delectabatur & recreabatur. Discendum Christi exemplo anteferre spiritualia corpora-

poralibus, & cibum ac potum non curare, ut peragi divina tanto commodius queant. Ex comparationibus multæ oriuntur *ἡμετέρας*. Sic & ante, Spiritum Sanctum vocavit aquam viventem, fontem aquæ salientis in vitam æternam, & infra cap. vij. 38, flumina aquæ viventis ex ventre credentium in se fluentia, & cap. vj, & se & sermonem suum potum, comparatione & occasione mannæ invitatus, adeo, ut etiam hanc metaphoram ad carnis suæ manducationem extendat.

Et perficiam ejus opus. Ad operis istius perfectionem pertinebat, ut moreretur pro mundi vita cap. vj. 51.

Verf. 35. *Nonne vos dicitis, quod adhuc quatuor menses sint, & messis venit.* Id est, ventura est, per enallagen temporis.

Ecce dico vobis, attollite oculos & videte regiones, quod alba sint ad messem jam. Sensus est: messis post quatuor menses ventura est; sed quod attinet ad messem spiritualement, quam intelligo, ecce attollite oculos vestros, maturi sunt multorum hominum longe lateque animi ad messem: quasi dicat, ut mirum non sit, me ad messis istius perfectionem totum anhelare. Hæc recte cum superioribus cohærent, quia in tali messe consistebat illud opus, de quo locutus est.

Verf. 36. *Et qui metit, mercedem accipit, & congregat fructum in vitam æternam.* Ostendit felicitatem eorum, qui sibi in demetendis hominibus erant servituri, quales imprimis erant Apostoli.

Mercedem accipit. Nempe singularem in vita æterna & cælesti Regno dignitatem 1 Cor. iij. 14, collato cum verf. 15, ubi salutem, quæ in vita æterna consistit, à mercede ministrorum distinguit:

Et congregat fructum in vitam æternam. Id est, homines ad capeffendam vitam æternam: congregantur enim credentes in Christum ad vitæ æternæ adeptionem. Per fructum ergo intelligit homines credentes, ut alibi per triticum. Vitam æternam considerat ut locum, in quem fructus hic congregatur. Hinc ille loquendi modus, intrare in vitam æternam.

Ut & qui serit, simul gaudeat, & qui metit. Quasi dicat, ut hac ratione non tantum is qui serit, sed etiam is qui metit gaudeat, licet is qui metit, alienum, id est, ferentis demetat laborem.

Verf. 37. *In hoc enim ille sermo verus est, quod alius est qui serit, & alius qui metit.* Id est, in hac re de qua loquor, verus est sermo ille proverbialis. *ὁ λόγος ὁ ἀληθινός*, cum articulo emphatico: quasi dicat, valde verus.

Verf. 38. *Ego misi vos.* Id est, mittere constitui & missurus sum, nec dum enim quoquam à Christo moverant.

Metere, quod non vos laborastis. Alii laborarunt, & vos in laborem eorum ingressi estis. Id est, ingressuri estis, eadem ut prius enallage temporis. Intelligit se, qui præcipuus sator erat, semen illud jaciens, ex quo Christiani sunt orti Matth. xij. Intelligit & Joannem Baptistam, qui multum laboraverat, & multos ad fidem in Christum suscipiendam præparaverat, & ad Christum direxerat, & tandem etiam mortem pro veritate ac justitia perpeffus est. Intelligit & veterum prophetarum laborem, qui Scripturis suis maximum ad hanc messem adjumentum attulerant. Messem enim intelligit, qua demetendi & colligendi erant ex omnibus gentibus homines ad fidem in

Christum. Hoc quia Apostoli facturi erant, ideo eos in aliorum laborem ingressos dicit, non ut eum interverterent, sed ut eum non irritum & inanem redderent. Paulus nolebat ædificare in alieno fundamento Rom. xv. 20. 2 Cor. x. 15, 16, id est, nolebat prædicare Euangelium, ubi jam ab aliis esset prædicatum; sed ramen & Paulus & omnes alii metebant, quæ Christus & Prophetæ maximo labore conseverant. Hinc & ipse Paulus toties prophetarum testimoniis utitur.

Verf. 39. *Ex civitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum.* Redit ad Sicharitas, qui interim adveniebant, dum Christus loqueretur. Multi Samaritanorum crediderunt in ipsum, postquam nimirum ad eum venerunt & eum conspexerunt; crediderunt autem, tanquam in Messiam.

Propter sermonem mulieris illius, testantis, quod dixerit mihi omnia, quacunque feci, verf. 29. Una res, & unius mulieris testimonium Samaritanos permovit, ut in Jesum, tanquam in Christum illum Dei crederent, cum tot divina miracula Judæos commovere non possent, quæ ipsimet oculis suis usurpabant.

Verf. 40. *Cum igitur venissent ad eum Samaritani illi.* Intelligi & jam in eum crederent.

Rogarunt eum, ut maneret apud ipsos. Id est, ut apud se aliquandiu hospitari dignaretur. Volebant hospitii officio Regem Messiam sibi obligare, fortassis & multa ad religionem spectantia mulieris illius exemplo ab eo sciscitari.

Et mansit ibi duo dies. Non sprexit eorum humanitatem ac benevolentiam, præsertim fidem eorum videns. Unum atque alterum diem illis benigne indulxit. Hæc, credo, Christi apud Samaritanos hospitatio, infame illud & invidiosum Samaritani nomen ei apud Judæos peperit cap. vij. 48. interim tamen Samaritani Judæis multo probiores erant.

Verf. 41. *Et multo plures crediderunt.* Non frustra mansit, messem enim, de qua loquebatur verf. 35 & sequentibus multo uberiores fecit.

Propter sermonem ejus. Quasi dicat, quamvis non faceret miracula. Confer verf. 48. Solus Christi sermo iis suffecit ad credendum, & erat eis pro maximo signo ac prodigio, quippe quod plenus esset divinæ sapientiæ & auctoritatis, quodque Scripturis undique conformis esset & confirmaretur à Christo. Vide cap. vij. 15, 46. Cæterum sermonem Christi opponit loquelæ mulieris, ut docent sequentia.

Verf. 42. *Mulier autem dixerunt, quod non amplius propter tuam loquelam credimus, ipsi enim audimus.* Ex proprio illius sermone videlicet,

Et scimus. Ab ipso nimirum edocti, & ex Scripturis instituti;

Quod hic sit vere ille servator mundi. Non dicunt Israël, sed mundi, ut se quoque tanto certius includerent. Forte etiam hac de re Christi sermone magis edocti.

Ille Christus. Utrumque cum articulo emphatico: *ὁ σωτὴς ὁ Χριστός*. Quasi dicat, ille singularis & insignis servator, ille singularis & insignis Christus. Alterum alteri sine conjunctione apponitur, majoris declarationis causa. Similis oppositio est, quoties dicitur *ὁ Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ*. vide cap. xx. 31 Non tantum

tantum ergo Samaritani crediderunt, eum esse a Deo missum, quod Judæis difficulter persuaderi poterat tot miraculis, sed etiam esse Christum illum Dei, quod solo suo sermone Christus Samaritanis persuasit. Et hæc historia plurimum facit ad Euangelistæ scopum, ut nimirum ostendat Jesum esse Christum illum Dei, quam etiam haud dubie idcirco præmittendam non duxit.

Verf. 43. *Post duos autem dies exiit inde, & abiit in Galileam.*

Verf. 44. *Ipse enim Jesus testatus est, quod Prophetæ in propria patria honorem non habeat.* Causam addit, cur Jesus non abiverit recta Nazarethum, sed in aliam Galilææ partem. Quia Nazarethum erat patria Jesu, quatenus in ea educatus est, crevit, adolevit, in qua & matrem & fratres habebat; in Patria autem propria Prophetæ honorem non habeat. Videtur hoc accidere I. quod familiaritas illa in propria patria cum fratribus & consanguineis & vicinis non parum auctoritati & existimationi demere soleat. Unde vulgo dicitur: Familiaritas nimia parit contemptum. II. Quod Prophetæ fuerint semper in statu secundum carnem humili, pauperes, contemptui obnoxii. Tales erant & veteres illi Prophetæ, quos Deus voluit esse sine ullo splendore mundi ad probandos hominum animos. Talis erat & ipse Christus, pauper, nihil habens secundum carnem, quo se a contemptu vindicaret; At apud consanguineos tales æstimantur, qui sibi honori sint & emolumento, non dedecori & periculo ac nocumento. III. Quod inter fratres & cognatos facile oriatur invidia, & ex invidia ac odio contemptus. Nam, ubi se omnes pares & æque dignos putant, non libenter aliis de honore concedunt. Iosephus apud Ægyptios in summo honore fuit, a fratribus pro mancipio venditus est. Quo in honore & Jesus apud fratres suos fuerit, vide cap. vij. 3 & sequentia.

Verf. 45. *Cum igitur venisset in Galileam, receperunt eum Galilæi.* Nempe tanquam Prophetam & a Deo missum,

Omnia videntes, quæ fecit Hierosolymis in festo; & ipsi enim venerant ad festum. Ex tot divinis miraculis, quæ propriis oculis viderant, colligebant eum esse Prophetam & a Deo missum; Vide cap. 2. 3, 29. Hinc autem patet, Christum necdum in Galilæa publice prædicasse. An enim Galilæi in ipsa Galilæa miracula Jesu, quæ publicæ prædicationi addere solebat, non vidissent? Vide cap. iij. 24. Nam aquæ in vinum conversio, inter paucos erat facta, & ideo paucis nota, & principium tantum signorum, & non multa signa; nec in prædicatione factum, sed in nuptiis.

Verf. 46. *Venit igitur Jesus rursus in Canam Galilææ, ubi fecerat aquam vinum.* Qua de re vide cap. ij. Comparaverat sibi istic tanto miraculo nomen & auctoritatem, idcirco rursus eo venit, non dubitans, se ab iis receptum iri.

Et erat quidam regius. Βασιλεύς, id est, quidam ex aulicis & ministris regis.

Cujus filius ægrotabat in Capernaum.

Verf. 47. *Hic cum audivisset, quod Jesus veniret ex Judæa in Galileam, abiit ad eum.* Nempe Canam, excitus haud dubie fama miraculorum ejus.

Et rogavit eum, ut descenderet & sanaret suum fi-

lium, erat enim moriturus. Jam nulla spes vitæ supererat. Non putavit Christum ex longinquo posse sanare:

Ideo dicit, *descende.* Nempe ex Cana in Capernaum. Putavit enim, sibi homini regio hunc honorem deberi. Nec putavit, Christum etiam mortuum posse suscitare, ideo addit, *priusquam moriatur puer meus* verf. 49. Multo major & perfectior fuit fides centurionis illius ex eadem Capernaum, quamvis alienigenæ Matth. viij. 8. Ideo & encomium illud tulit à Christo, se tantam fidem in Israël non reperisse verf. 10.

Verf. 48. *Dixit igitur Jesus ad eum; nisi signa & prodigia videretis, non crederetis.* Quasi dicat, non sane rem magnam in eo præstatis vos Judæi, quod signa & prodigia videntes a me fieri, credatis me a Deo missum esse, cum Samaritanis ad fidem in me satis esset sermo meus. Credo, imputabat fidem suam Christo, quod ad eum homo regius profectus esset, & ab eo filium sanari postulare.

Verf. 49. *Dicit ad eum regius, Domine, vulgato honoris titulo, descende priusquam moriatur puer meus.* Non respondet ad Christi sermonem, verum enim eum esse agnoscebat; sed tantum petitionem suam repetit, cum putaret periculum esse vel in minima mora: qui sane magnus erat fidei ejus defectus. Divinæ enim potentiae nullum est in ulla mora periculum.

Verf. 50. *Dicit ei Jesus, abi, filius tuus vivit.* Jam est extra mortis periculum, jam convaluit.

Et credidit homo ille sermoni, quem dixit ei Jesus, & abiit. Cogitavit, vir Sanctus est, Prophetæ est, non mentitur,

Τὸ λόγον ὃν ἔπει. Per enallagen casus, propter antecedentem dativum.

Et abiit. Quia credebat puerum suum jam vivere, non erat Jesu amplius molestus, & festinabat ad videndum fidei suæ effectum.

Verf. 51. *Cum autem jam descenderet, servi ejus: Quippe hominis regii, in opibus & dignitate politi, servis & familia instructi,*

Occurrerunt ei. Rem tam lætam ferentes,

Et annunciarunt, dicentes, quod puer tuus vivit. Id ipsum annunciant, quod Christus dixit.

Verf. 52. *Quærebat igitur ab iis horam, in qua melius habere cœpit.* Ut cognosceret, an illo ipso tempore, quo Christus filium suum vivere dixit, id evenisset. *Et dixerunt ei, quod heri hora septima reliquerit eum febris.*

Verf. 53. *Cognovit igitur pater, quod illa hora, in qua dixit ei Jesus, quod filius tuus vivit, & credidit ipse.* Nempe Jesum esse a Deo missum, quandoquidem ad ejus, idque longe absentis, dictum, lethaliter decumbens, protinus sanatus sit, credidit, nimirum multo quam ante certius, & sublata omni dubitatione. Nam & antea credebat; neque enim ivisset ad Christum, nec ejus opem implorasset, nec sermoni ejus protinus credidisset. Sed postquam eum rem tam stupendam ac prodigiosam perfecisse vidit; in fide sua plane confirmatus est. vide cap. 2. 11.

Et domus ejus tota. Id est, omnes in domo, per metonymiam continentis. Non in gratiam Domini, sed ob tantum Christi miraculum, cujus una cum Domino & per ipsum erant conscii. Locus hic docet, quam

quam vana sit illatio : baptizatus est cum toto domo :
ergo & infantes sunt baptizati. An ergo, quia tota
domus credidit, etiam infantes crediderunt, Christi
miraculo convicti ? crediderunt omnes, credendi sci-
licet capaces, id est, sui potentes, ratione & arbitrio
utentes. Sic & baptizati sunt omnes, sed sacro baptis-
mo idonei, quales infantes esse, aliunde prius proban-
dum est. Tam multas dari domos sine infantibus,
exempla alia, familiæ totius, Patrefamilias præeunte,
ad fidem in Christum conversæ. Vide Act. xvi. 15, 33.
xviii. 8.

Verf. 55. *Hoc rursus secundum signum fecit Jesus.* Nempe in Cana Galilææ, *cum venisset ex Judæa in Galilæam.* Nam primum in Cana Galilææ fecerat, cum ex Galilæa iturus esset in Judæam cap. 2. 12, 13. Ita Cana illa duobus Christi signis nobilitata fuit, ante publicam Christi in Galilæa prædicationem.

CAPUT V.

Verf. 1. **P**ost hæc erat festum Iudæorum, & ascen-
dit Iesus Hierosolyma: Ex lege videlicet,
cujus observans erat.

Verf.2. *Eft autem Hierofolymis ad probaticam. five portam, five forum* *πύλην* vel *ἀγορὴν*, ab ovibus dictam, *Piscina, qua dicitur Hebraice Bethesda. Domus beneficentiæ, domus ab adſtructis porticibus, beneficentiæ, a beneficiis fanationum, quinque porticus habens.*

Verf. 3. *In quibus decumbebat multitudo magna agrotantium, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motionem.*

Verf. 4. *Angelus enim secundum tempus. Quo scilicet Deo placuit, descendebat in piscinam ἡ τῆς κολυμβή-
της, pro, ἡ τῆς κολυμβήσεως & turbabat aquam, qui igitur
primus ingressus erat post turbationem aque, sanus fie-
bat, quocumque tenebatur morbo. Sunt & hodie ther-
mæ & aquæ, quibus morbi sanantur. Verum hic in-
dicatur, non naturaliter vim sanandi fuisse in aqua,
sed miraculose & supra naturam factum, ut homi-
nes per eam sanarentur. Notandum hic, Deum sem-
per aliqua signa visibilia suæ in Judaica gente præsen-
tiæ edidisse, ea cum nunc cessarint, ex eo Judæi se re-
jectos esse colligere debere, visibilia autem ejusmodi
miracula; etiam si fuerint argumentum divinæ circa
gentem istam curæ ac providentiæ, tamen etiam si-
mul fuere magnæ in fide imbecillitatis & imperfe-
ctionis Judæorum, qui talibus fulcris, ut subinde ful-
cirentur, indigebant, documenta.*

Verſ. 5. *Erat autem quidam homo ibi, triginta octo annos habens in infirmitate.* Hebræa phraſi, pro triginta octo annis infirmus. Erant ibi multi alii ægroti, ſed hunc præ cæteris delegit Chriſtus, in quo ſanando potentiam ſuam exerceret: quia gravitas & pertinacia morbi à Chriſto pulſa, magis divinam vim ejus declaratura erat, & quia eadem magis Chriſtum ad miſericordiam movebat, & quia æger in tam diuturno morbo ſatis exercitus, patientia ſua quodammodo merebatur magis, ut ejus ratio haberetur, & denique, quia is magis quam alii, indigebat auxilio, cum alii adjutores haberent, iſte neminem, cujus ope in piſci-

nam descendere posset in tempore. Ita Deus novit, quos & quando potissimum respicere & juvare debeat. Et qui per piscinam illam sanari poterant, merito piscinæ relinquendi erant.

Verf. 6. *Hunc cum vidisset Iesus decumbentem & cognovisset.* Nempe spiritu divino, quod multum jam tempus haberet. Id est, jam à multo tempore, ab annis triginta octo ægrotaret,

Dicit ei, vis sanus fieri? Non quærit, vis á me sanus fieri? vel, credis me posse te sanare? nihil enim adhuc de Christo audiverat, itaque fidem non requirit ab eo, cui facultas credendi defuit. Sic nec infantum fidem requirit Christus ad salutem; proinde nec baptismum.

Verf. 7. *Respondit ei agrotans, Domine. Consveto*
honoris titulo. Neque enim adhuc sciebat Christum
esse.

Hominem non habeo, ut quando turbata sit aqua, mittat me in piscinam, dum autem venio ego, alius ante me descendit. Non respondet directe, se velle sanum fieri, de eo enim nullum erat dubium, nec Christus hoc quærit, ut voluntatem ejus expiscaretur, sed ut ei sanitatis lætum afferret nuncium. Respondet, se sanum fieri non posse, cum nec ipse posset in piscinam ingredi, nec hominem haberet ullum, qui se in eam mitteret primo turbatæ aquæ momento, vel antequam alius præveniret, nec ordo, ut apparet, à magistratu servaretur, posthabitis semper pauperibus, ut solet. Pauperi ergo & posthabito succurrit Christus.

Verf. 8. Dicit ei Jefus: surge, tolle lectum tuum, & ambula. Tria imperat ut faciat, ex quibus constaret, eum plane sanatum esse.

Verf. 9. *Et statim factus est sanus homo ille.* Proinde surrexit ex lecto, surrexit inquam, à Domino sanatus. Sic & Christus surrexit ex mortuis à Patre excitatus,

Et sustulit lectum suum, & ambulavit. Lectum ni-
mirum portans.

Erat autem Sabbathum in illa die. Facta hæc sunt
die sabbathi, ut portatione lecti omnes commoveren-
tur ad spectaculum tanti miraculi.

Verf. 10. *Dixerunt igitur Judæi sanato illi, Sabbathum est, non licet tibi portare lectum.*

Verf. 11. Respondit eis, qui fecit me sanum, ille mihi dixit, tolle lectum tuum & ambula. Quasi dicat, ego non sum in culpa, ille hoc iussit, qui me sanavit. Magno se tuetur auctore.

Verf. 12. *Interrogarunt igitur eum, quis est homo ille, qui dixit tibi, tolle lectum tuum & ambula.* Transmittunt id, quod erat maxime considerandum, nempe sanationem tam miraculosam, quæ non nisi divina virtute perfici potuit, hoc solum arripiunt, ut quærant, quis sit ille homo, qui lectum tollere & ambulare cum lecto illa die jusserit? haud dubie suspicati Jesum esse, qui hoc fecerit. Nam Ἰωάννης Ἰουδαίων nomine solet Johannes Judæorum seniores intelligere ἡγεῖται.

Verf. 13. *Ille autem sanatus nesciebat, quis sit?* Jesum enim, quia decumbebat ægrotus, antea non viderat.

Jesus enim subduxit se cum populus esset in illo loco.
Nempe, ut vitaret periculum. Tempus ergo homo
ille non habuit cognoscendi Dominum. Exemplum
habe-

habemus, ut nos subducamus imminenti periculo, nec nos obijciamus multitudini, quam etsi Christus virtute sua divina comprimere posset, tamen quando prudentia evitare periculum poterat, non utebatur virtute extraordinaria & miraculosa.

Verf. 14. *Posthac invenit eum Jesus in templo.* Fuit homo ille, ut apparet, gratus tanti beneficii divini. Idcirco in templum venit, ut laudes diceret Deo & offerret gratiarum actionem. Agnovit hoc tantum opus auctorem habere Deum, qui homini tantam dedisset virtutem. Non hominem pro uno Deo agnovit, sed vidit hominem id ex seipso facere non potuisse, sed virtutem id faciendi à Deo accepisse. Hoc ipsum agnovit, quod mox ipse Jesus Judæis dicit verf. 19. Sic & turbæ illæ videntes, quod Jesus remitteret peccata, glorificarunt Deum, qui dederit potestatem tantam hominibus Matth. ix. 8.

Et dixit ei, ecce sanus factus es, amplius non peccas, ne pejus quid tibi fiat. Sanavit corpus, sanat & animum hoc tam salutari monito. Apparet, hominem illum propter peccata sua tam diuturno morbo à Deo fuisse punitum & lecto affixum, ne peccare & Deum offendere posset, & ut poenitentiam ageret: quasi dicat, graviter fuisti punitus propter gravia peccata; si ad peccata redieris, redibit ad te poena divina, eaque multo gravior. Christus igitur poenam peccatorum ab eo abstulit, & sic non verbis tantum, sed etiam facto ipso peccata ei remisit. Docemur hoc exemplo & Christi monito, ut à Christo per fidem & baptismum à peccatorum reatu sanati, vitam impofterum sanctam ac fidei & baptismo convenientem agamus. Secus si fiat, sique mores ad pristinos relabamur, omnia in cassum fore, immo posteriorem nostram conditionem longe deteriore fore priori. Vide 2 Pet. 2. 20, 21, 22.

Verf. 15. *Abruit homo ille, & annuntiavit Judæis.* Τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ ἰεροχάρην, Judæorum senioribus,

Quod Jesus sit, qui fecit eum sanum. Non, ut accusaret Jesum, sed ut ex tanto miraculo cognoscerent, Jesum esse à Deo missum.

Verf. 16. *Et propter hoc persequiebantur Jesum Judæi, & quarebant eum occidere, quod hac fecerit in sabbato.* Vide Judæorum summam improbitatem. Pro eo ut crederent in Jesum, videntes miraculum tantum, quæsiwerunt ut Jesum occiderent, quod die sabbati sanasset, & lectum portare jussisset.

Verf. 17. *Jesus autem respondit eis.* Apparet, eos statim confectatos esse & accurrisse ad Jesum, eumque circumstitisse, ac truci expostulatione adortos esse, cur auderet sabbatum violare? Hoc enim est quod dixerat, & persequiebantur Jesum, &c. Existimabant se nactos esse egregium prætextum, quasi sabbatum violasset.

Pater meus usque nunc operatur, & ego operor. Quasi dicat, quia Pater meus, Deus ille unus, usque nunc, id est, etiam hoc ipso die sabbati, operatur, ideo & ego Filius ejus operor. Patrem sequor ducem, sine quo nihil operari possem. Non respondet ad portationem lecti, sed tantum ad sanationem ægroti. Res enim ipsa loquebatur, non profanationis sabbati, aut privati commodi causa, lectum portare jussum, sed ut signum attolleretur omnibus tanti miraculi. Rem enim insolitam videntes in sabbato, nempe portatio-

nem lecti, exciebantur homines, & causa cognita occasionem habebant glorificandi Deum, & in Jesum credendi. Sed Judæi isti contumaces & perversi & invidi, quod fiebat in salutem, arripiebant sibi ipsis in perniciem, justo Dei judicio, qui suis divinis operibus in Christo semper aliquid adesse voluit, quod improbos homines propria illorum culpa præcipites daret. Hinc colligitur, illo ipso sabbato dicta hæc fuisse, quod sanaverat ægrotum.

Verf. 18. *Propter hoc igitur magis quarebant Judæi eum occidere, quod non solum solverit sabbatum, sed etiam Patrem proprium dixerit Deum, æqualem seipsum faciens Deo.* Nihil hoc responso profecit Christus. Hominibus perversis & improbis, quanto magis te purgare coneris, tanto plura arripient, quæ criminantur & accusent.

Magis illum quarebant occidere Judæi, quia non tantum solverit sabbatum, sed etiam Patrem proprium dixit Deum, æqualem se faciens Deo. Hæc Joannes per mimesin, & ex illorum, non ex sua sententia loquitur. Nam reipsa nec sabbatum solvit, nec seipsum Deo æqualem fecit. Deum quidem illum unum Patrem suum esse dixit, & se Dei Filium, καὶ ἰεροχάρην, seu singulari & sibi propria ratione; sed hoc fecit, quia Christus ille Dei erat, à Patre sanctificatus & in mundum missus cap. x. 36. Cæterum hoc arripuerunt Judæi, quod dixerit, *Pater meus*, non, *Pater nostrum* omnium, excludens omnes alios.

Et ne viderentur solis vocibus in hac criminatione niti, addunt; *æqualem se faciens Deo*, dum scilicet sibi sumit potestatem operandi in sabbato, quia Deus in sabbato operetur, quasi dicat, hoc certe Deo est æqualem, ac proinde Dei Filium, qualis nemo hominum alius sit, sese facere. Vere arguebant de Filio. Erat enim talis Filius; nam erat Christus ille Dei & Dominus sabbati, & ob id ipsum omni honore afficiendus, atque ex hoc ipso tam divino opere, is esse agnoscendus erat, non occidendus. Sed non propterea Deo æqualem se faciebat, nisi quatenus hoc in Christum illum Dei conveniebat. Nam, ut ex sequentibus Christi verbis apparet, quibus id, quod dixit, declarat & confirmat, hoc sibi vult Christus, ut dicat, *Pater meus usque nunc*, & in die sabbati operatur, monstrando mihi scilicet etiam in die sabbati effectiorem tam divinorum operum, & ego operor, id est, illa efficio.

Verf. 19. *Respondit igitur Jesus, & dixit eis; amen, amen, dico vobis: non potest Filius à seipso facere quicquam, nisi quid videat Patrem facientem.* Persistit in titulo Filii, quem sibi καὶ ἰεροχάρην tribuit, & hinc defensionem suam sumit.

Amen, amen. Id est, vere, vere; etiam atque etiam vere,

Dico vobis. Non potest Filius. Nempe Dei, Christus nimirum ille,

A seipso. Id est, sibi & suis propriis ac naturalibus viribus relictus, quippe cum sit homo verf. 27.

Facere quicquam. Nempe divinum & admirandum. Hoc Christus tanta cum asseveratione dixit, & tamen ei hodie non creditur. Asseveritur enim esse Deus ille unus, qui omnia à seipso facere potest.

Nisi quid videat, pro, sed si quid videat, καὶ μὴ
pro

pro αλλὰ ἔτι. Neque enim hæc limitatio est superioris dicti, sed affirmatio contrarii.

Patrem. Unum illum Deum videlicet,

Facientem. Id est, sed si ei monstret Pater opus aliquod divinum, seu illius efficiendi rationem, tum demum illud facit, ut mox se ipsum explicans loquitur. Summa defensionis huc reedit. Non ego feci hoc tam divinum opus, sed Pater, Deus ille unus, per me. Quid ego ipse meis viribus facere potuissem? Itaque dum me accusatis, Deum ipsum accusatis. Quid vero opus esset, ut Filius videret aliquid Patrem facientem, si Filius unus ille Deus esset, aut ipse per se divinam haberet omnia faciendi virtutem ac potestatem? Secundum humanam naturam, inquirunt, nihil à se ipso potest facere. An ergo secundum humanam naturam verum dixit, secundum divinam autem naturam falsum?

Quæ enim ille faciat. Ἀ γὰρ οἱ ἰκεῖνοι ποιῶ. Signa nimirum & miracula.

Hæc & Filius similiter facit. Cum scilicet opus est. Confirmat dictum superius: quasi dicat, unde vero hoc posset Filius, nisi monstratorem & institutorem haberet patrem? Filius enim homo est, non Deus ille unus, qui Pater.

Verf. 20. *Pater enim diligit Filium.* Id est, Christum illum suum, quem genuit, & in Filium elegit singularissimum.

Et omnia. Quasi dicat, & ideo omnia monstrat ipsi, quæ ipse (nempe Filius) facit, divina scilicet & admiranda.

Nam ipse. De eodem accipiendum est de quo & præcedens *ipse*. Causam enim addit, ob quam Pater omnia monstret Filio, quæ is faciat divina & admiranda signa, quia nimirum Filium diligit, singulari videlicet dilectione, quippe Filium singularissimum. Qui hæc ad creationem mundi, & alia omnia Dei opera & actiones trahunt, non tantum materiam subjectam, sed etiam verbum præsentis temporis facit, faciat, monstrat, non considerant, nec quod sequitur de majoribus quam quæ hæcenus monstrata erant operibus, Filio monstrandis, & pronomen *ipse* ad Patrem referunt, quod intelligendum est de Filio, & superiora verba, quæ enim ille faciat (nempe Pater) absolute accipiunt, cum accipienda sint de signis tantum & miraculis. Sumit enim similitudinem Christus ab homine, qui Filium unice diligens, modum ac rationem ei monstret eximia quædam faciendi, quæ nemo alius facere queat. At Deum non aliter modum & rationem monstrat faciendi miracula divina, de quibus hic res est, quam per divinæ virtutis & potestatis communicationem. Similem locutionem Christi habemus infra de discipulis, qui credit in me, opera quæ ego facio & ille faciet, & majora his faciet cap. xiv. 12. Ubi nisi similiter nos intra subjectam materiam, id est, intra miracula ad Evangelii confirmationem spectantia, contineamus, ad omnium in universum operum & actionum Christi societatem Apostoli admittendi erunt. Ideoque si quis pronomen *ipse*, in Christi verbis, quæ ipse facit, cum scilicet opus est, ad Deum referri putet, tamen hoc materiam subjectam, quæ signa & miracula sunt divina, non debet excedere, ut & sequentia docent.

Monstrat ei. Successive nimirum. Sequitur enim;

Et majora his. Nempe quæ adhuc fecit & facit Filius,

Monstrabit ei opera. Quasi dicat, magna sunt hæc quæ adhuc fecit, Patre monstratore Filius, sed majora eodem Patre monstratore faciet. Non viderant adhuc à Filio mortuos excitari, non viderant judicium extremum; illud postea viderunt, istud visuri sunt.

Ut vos miremini. Quasi dicat, hæc vos, vos, inquam, quamvis tantopere mihi adversantes, ad summam cogent admirationem, eamque vobis expriment invitis, quod in Lazaro excitato usu venit cap. xj. xij. Si Filius ea faceret qui unus ille Deus esset, nullum foret miraculum, sed quod ea faciat Filius hominis, id vero est omnibus modis admirandum! Vides divina Filii opera ad Patris dilectionem erga Filium, & sic ad Patrem auctorem referri. Nec mirum, Filius enim Dei, καὶ ἱερότης dictus, hominem significat, ad hanc tantam dignitatem ac divinitatem à Deo electum, & in ea constitutum Matth. xij. 18. Heb. i. 5. infra verf. 27.

Verf. 21. *Sicut enim Pater excitat mortuos & vivificat.* Quando scilicet vult, & quos vult.

Sic & Filius quos vult vivificat. Probat quod asseruit, & ostendit quæ sint hæc majora, & illis etiam ipsis admirationem expressura opera. Ponit præsens pro futuro, id est, quos volet vivificabit. Necdum enim vivificabat, & Pater hoc ei monstraturus erat.

Dicit, quos vult, quia loquitur de iis quos Evangelium prædicans vivificaturus erat. Nam in extremo judicio omnes vivificabit, ut ipse dicit verf. 28. Cæterum vivificandi verbo exponit, quid sit excitare mortuos; est nimirum mortuis vitam dare.

Verf. 22. *Neque enim Pater judicat quenquam, sed judicium omne dedit Filio.* Quali dicat, quid mirum quod Filius quem velit in vitam revocet, cum Pater neminem judicet, id est, in illo extremo judicio judicaturus sit? Est enim & hic enallage temporis consueta.

Sed omne judicium. Quia omnis hominis judicium,

Filio dedit. Constituit enim illum judicem omnium & vivorum & mortuorum Act. x. 42. Dedit, id est, dare decrevit, per metonymiam effecti pro causa, vel dabit, per enallagen temporis Hebræis familiarem, vide verf. 21, 24.

Pater neminem judicat. Intellige per seipsum. Nam omnes judicaturus est per Filium Rom. j. 16.

Verf. 23. *Ut omnes honorent Filium.* Quippe suum judicem, suum Dominum ac Regem cælestem. Judices enim, Hebræa phrasi, appellantur rectores summi. Omnia enim Deus subjecit pedibus Filii sui. Quia vero eum judicem tantæ majestatis fecit, quid hoc aliud est quam quod eum Elohim, id est, Deum fecerit? Judices enim summi Hebræis consueve dicuntur Elohim, id est, Dii.

Sicut honorant Patrem. Tantam enim majestatem, tantus honor necessario consequitur, id est, ut omnes Filium una cum Patre adorent, in Filium credant, nomen ejus invocent, & cælestibus colant religionibus: in Filio enim & per Filium hæc omnia præstantur Patri, & ad gloriam Patris fiunt P. il. 2. 11.

Vide hic, unde Filio divinus debeatur honor. Non ex eo, quasi unus ille Deus sit, sed quod ei Pater, qui Deus ille unus est, omne iudicium dederit, idque ideo, quia Filius hominis est, ut infra dicitur vers. 27.

Qui non honorat Filium, non honorat Patrem, qui misit eum. In legato enim vel honoratur, vel ignomina afficitur is qui eum misit. Nam legati personam tum adhuc sustinebat Filius. Vide hic Dei Filium dici, qui sit à Patre missus; quod certe cadere non potest in eum, qui sit unus ille ac summus Deus. Secundum hominem, inquiunt, quasi vero & hoc in unum illum Deum cadat, ut homo fiat? nec ipsa Filii appellatio cadit in unum illum Deum. Unum enim illum Deum dici, & Filium dici, contradictoria sunt. Significat autem Christus Judæos non honorare Patrem, quamvis ejus cultores videri velint, quia non honorent Filium ab ipso missum. Non honorabant autem, quia in illum non credebant, quin & legis divinæ violatorem, & blasphemum, & pseudo-prophetam & pseudo-Christum judicabant, & occidere quærebant vers. 18. Idem & hodie fit: Filius enim Dei, qui Deus ille unus non sit, rejicitur ab omnibus, & in sui nominis cultoribus damnatur & persecutionem patitur. Sed habent quo se solentur, & de quo maxime gloriantur, qui cum hoc Dei Filio, & propter ipsum dura perferunt, cum eodem enim & regnabunt. Interea vero certissimum habent argumentum, se discipulos ejus esse, neque enim discipulus major esse potest suo magistro, & servus suo domino. *Si me persecuti sunt, inquit ipse, & vos persequentur* cap. xv. 20, 21.

Vers. 24. *Amen, amen, dico vobis, quod, qui sermonem meum audit & credit ei, qui misit me, habeat vitam æternam.* Dixit quanto crimine se obstringat, qui Filium à Patre missum non honoret; nunc ex adverso docet, quid maneat eum qui honore afficiat Filium, idque cum asseveratione, *amen, amen, dico vobis, quod, qui sermonem meum audit.* Pars est honoris Christi sermonem ejus audire. Nam, qui ne audire quidem eum dignatur, magna Christum afficit contumelia, & eum damnat inauditum.

Et credit ei qui misit me. Nimirum satis non est sermonem audire Christi, & aures ei præbere, sed & credendum est ei qui Christum misit, id est, uni illi Deo. Non dicit, & credit mihi, sed *ei, qui misit me*, ut ostendat fidem sibi adhibitam tendere in Deum, qui se miserit. Neque enim Christus à se ipso venit, nec à se ipso loquebatur, sed à Deo missus erat, & Dei verba loquebatur cap. xiv. 10. Vides quanto honore Filius afficiat Patrem, & quam se Patri submittat. Mira est Christi in tanta dignitate modestia. Si quid de sua dignitate ac divinitate loquitur, vel in tertia persona loquitur, tanquam si de alio, non de se loqueretur, vel omnem suum honorem ad Patrem, tanquam ad auctorem, refert. Nihil his in verbis de fide in se, de suo honore, de obedientia & præceptorum suorum observatione expresse loquitur. Nimirum, quia sermoni Christi, & sic Deo, qui Christum misit, credi non potest, quin protinus credatur, Jesum esse Dei Filium, *ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ* dictum, seu Christum illum Dei, esse judicem vivorum ac mortuorum; & consequenter, quin credatur in ipsum, quin ei omnis divinus deferatur honor, quin ejus nomen invocetur,

quin ejus præceptis obtemperetur, si velimus ejus promissa, id est, vitam æternam ab ipso adipisci: fides enim in Christum trahit secum observationem mandatorum ejus, quæ nisi sequatur, vanam & irritam esse fidem oportet. Quia cæcus ille natus Joan. ix. 7 & seqq. Christo credidit, protinus à Christo jussus ivit ad piscinam Siloam, ut lutum ablueret, & abluit, & visum accepit; quod, si non fecisset, quid eum fides ipsa per se juvisset, ad obedientiam non progressa? Simile quiddam & in Naamano Syro 2 Reg. v. 14 usu venerat. In fide igitur in Christum observatio mandatorum ejus includitur. Non quidem tanta, ut per opera aut per legem justificemur, tantam enim obedientiam nullus habet; sed tanta tamen, ut secundum spiritum, qui cum vera in Christum fide semper conjunctus, ambulemus, non secundum carnem. Hic fidei effectus si consequatur, eadem illa fides imputabitur ad justitiam, sicut scriptum est; *jussus ex fide vivet* Habac. 2. 4. Rom. i. 17. Fidem nimirum justus Deus æternæ vitæ dono dignabitur, etiam si justitia ejus multis ex partibus sit defecta; sed tamen eam fidem, quæ eum effecit justum. (communi sensu hac voce accepta) non quæ fuit ignava, aut inefficax, aut falsa; qua sibi quis æternam vitam despondeat, etiam si secundum carnem, non secundum spiritum ambulet, nec renascatur cap. iij. 3, 5.

Habet vitam æternam. Id est, habebit,

Et in judicium non venit. Id est, non veniet in damnationem, per metonymiam causæ. Sic supra cap. iij. 18 *non judicatur*, id est, non judicabitur;

Sed transivit ex morte in vitam. Id est, transibit. Ubique occurrit consueta temporis enallage.

Vers. 25. *Amen, amen, dico vobis, quod venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei, & qui audierint, vivent.* Confirmat id quod asseruit. Poterat enim aliquis cogitare, quomodo id fiat, ut aliquis ex morte transeat in vitam.

Amen, amen, inquit, dico vobis, quod venit hora. Id est, veniet, per solitam enallagen. *Hora.* Id est, tempus, per synecdochen,

Et nunc est. Quia instabat. Vide cap. iv. 23. Loquitur enim de iis, quos Evangelium prædicans, resuscitaturus erat, ut viderent Filium Dei posse mortuos suscitare. *Quando mortui audient vocem Filii Dei.* Id est, quando mortuos jubebit reviviscere: per metonymiam effecti pro causa. *Et qui audierint, id est, quos jusserit reviviscere, idem tropus,*

Vivent. Id est, reviviscunt, simplex pro composito, Hebræa phrasi. Talis erat Lazarus, & multi alii. Postea de omnibus loquitur; ideo hic non dicit, omnes mortui, sed indefinite *mortui*. Nec dicit, omnes vivent, *sed qui audierint, vivent.* Ex istorum autem exemplis capere poterant argumentum futuræ resurrectionis mortuorum omnium.

Vers. 26. *Sicut enim Pater habet vitam in se ipso, sic dedit & Filio vitam habere in se ipso.* Causam addit tantæ efficacæ: quia nimirum, sicut Pater ita vitam in se habet, ut eam possit & mortuis communicare, sic & Filio dedit vitam habere in se ipso, ut eam possit mortuis tribuere. Et mortalis quidem mortalem vitam largiri poterat, immortalis autem factus, etiam immortalem largiri potest, & suo tempore credentibus in se largietur. Itaque mirum non est, quod Filius

lius Dei, quamvis non alius sit quam Filius hominis, mortuos sit suscitaturus. Non enim id habet à seipso, sed à Patre, seu ex Patris datione ac dono. Omnis qui vivit, vitam quidem habet in seipso, sed sicut Pater, nemo eam habet in seipso, ut scilicet eam communicare possit mortuis; solus Filius eam sic habet: sed Pater ex seipso, Filius ex Patris dono.

Verf. 27. *Et potestatem dedit ei, etiam iudicium facere.* Id est, quiddam multo majus ac divinius: nimirum potestatem, ut iudicium *κατ' ἐξουσίαν* dictum, id est, ultimum illud omnium vivorum ac mortuorum, peragat, & cuique secundum opera mercedem retribuat.

Quia Filius hominis est. Hoc addit, ne quis putet, Filium hominis rem tantam perficere non posse. Immo vero docet Christus, Filium Dei, si Filius hominis non esset, hanc potestatem non fuisse habiturum. Nec mirum, cum ne quidem esset Dei Filius ille *κατ' ἐξουσίαν* dictus, si hominis Filius non esset. Nam Dei Filius ille singularissimus, humani generis servator & iudex, non alius esse debuit quam homo. Per hominem enim Deus homines servare constituit. Potuitne magis Dei Filius docere quis esset substantiæ suæ respectu? Qui vertunt *quatenus est Filius hominis*, lucem fugiunt, & tenebras quærun, verbis enim clarissimis vim faciunt, *ὅτι οὐδὲ ἀνθρώπου ἐστὶ*. Qui dicunt Deum tantam potestatem Filio hominis dare non potuisse; non tantum Dei potentiæ infinitæ contradicunt, sed etiam sui sunt obliti qui hominem unum illum Deum fieri potuisse & factum esse affirmare non dubitant; quod, si contradictorium non esset, multo plus esset quam homini dare omne iudicium. Solebant Judæi, cum se Christus Filium Dei absolute & propria sibi ratione diceret, aut aliud aliquid divinum de se affirmaret, verba ejus sic interpretari, quasi se substantiæ suæ respectu hominem esse negaret, & tale aliquid de se assereret, quale hodie de ipso credunt Christiani: ita ut vere dicere possis Judæorum olim interpretationes abivisse nunc in fidei articulos. Hanc interpretationem coarguit Christus, dum se iudicem vivorum & mortuorum, & sic Dei Filium *κατ' ἐξουσίαν* dicit, quia Filius hominis est, significans se Filium Dei & iudicem vivorum ac mortuorum non fore, nisi Filius hominis esset. Non quidem hæc est causa unica seu solitaria, ut vocant, sed socia: accessit enim Dei ad tantam dignitatem electio & sanctificatio. Quidam interpretantur, *quia Filius hominis est ille à Daniele prædictus* Dan. viij. 13 & sequentibus. At hoc esset nimium sagaces & memores auditores requirere: neque enim ulla facta erat Danielis mentio. Neque Christus ad vocem Filii hominis ullum addidit articulum, qui hominum mentes ad illum à Daniele prædictum Filium hominis referret. Denique Filium Dei esse absolute dictum, & Filium esse hominis illum à Daniele prædictum, eadem sunt. Ideo alterum pro alterius causa adferri non potuit.

Verf. 28. *Ne miremini hoc, quod venit hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem ejus.* Quidam post verba *ne miremini hoc*, punctum faciunt, ut ea adjungant superioribus. Sed consequentibus potius connectenda videntur. *Ne miremini hoc,*

quod venit, id est, *veniet, hora.* Exponit enim istud iudicium Christus, quia vero de ultimo iudicio loquitur, ut patet ex effectu, ideo hic non addit *& nunc est*, nempe *hora*, & dixit, *omnes qui sunt in monumentis*, id est, mortui, *audient vocem Filii Dei.* Id est, excitabuntur ex morte, per metaphoram à dormientibus & somno sepultis. Supra autem dixit: *qui audierint vocem Filii Dei, vivent*, hic omnes audituros affirmat.

Verf. 29. *Et exhibunt qui bona fecerunt in resurrectionem vitæ, qui vero mala fecerunt, in resurrectionem iudicii.* Exhibunt, nempe ex sepulchris & monumentis, *qui bona fecerunt*, id est, qui in Deum crediderunt, & ejus mandata servarunt.

In resurrectionem vitæ. Id est, ut per suam resurrectionem vitam æternam consequantur. *Resurrectio vitæ* dicitur per genitivum effecti. Neque enim ante resurgunt quam resurgant.

Qui vero mala fecerunt. Id est, Deum creatorem suum non coluerunt, nec mandatis ejus obediverunt.

In resurrectionem iudicii. Id est, ut per suam resurrectionem veniant in iudicium, eadem phrasi qua ante iudicium ponitur pro damnatione, vide verf. 24. Nam quos Deus damnare & punire non vult, etiam non iudicat. Sunt qui hæc verba de spiritali resurrectione interpretentur: sed primum hæc verba manifestam continent explicationem iudicii, cujus facienda potestas data est Filio, quod ultimum illud imprimis esse, dubium non est: neque enim reticere poterat rem omnium maximam & maxime admirabilem. Deinde in spiritali resurrectione illi tantum resurgunt qui mala fecerunt; at hic resurgent etiam qui fecerunt bona. Tertio; qui spiritaliter resurgunt, non resurgunt in damnationem, nec resurgunt immediate in vitam æternam, sed in vitam spiritualem & novam. At hic agitur de resurrectione aliorum in vitam æternam immediate, aliorum in damnationem. Neque hic res est de iis qui post resurrectionem bona vel mala agunt, sed de iis qui ante resurrectionem bona vel mala egerunt. Est enim in Græco *παισιωντες, πρῶτον*, præteriti temporis. Hæc igitur Christi verba manifeste & diserte docent, non tantum bonos resurrecturos ad vitam, sed etiam malos ad damnationem & poenam. Quæ altera pars est Christianæ fidei; quam qui non habet, totam fidem Christianam non habet. Multum profecto pietatis interfuit, ut prædicaretur hominibus resurrectio, non tantum ad præmiæ, sed etiam ad poenam. Quæ quia prædicata est, etiam suum fortietur effectum. Potens enim est & verax Deus, ut non solum quæ promisit, sed etiam quæ comminatus est, per Filium suum exhibeat ac repræsentet. Notandum autem est *vitam* opponi *iudicio*. Id est, poenæ ac damnationi, quia malorum vita quam per resurrectionem recipient, vitæ nomen non meretur, ideo & poena malis debita mors appellatur.

Verf. 30. *Non possum ego facere à me ipso quicquam.* Hoc iterum repetit, ne quis miretur quo pacto fieri possit, ut ipse rem tantam peragat.

Non possum, inquit, *ego à me ipso facere quicquam*,
F 2 nempe

nempe divinum & admirandum, præsertim rem tantam, ut mortuos omnes resuscitem, bonos ad vitam, malos ad poenam. Scio me Filium hominis esse. Sed Deus est ille unus & omnipotens, Pater meus, qui hoc per me faciet, id est, tantas vires mihi dabit, ut id faciam.

Sicut audio, judico. Hoc addit, ne quis in iudicio injustitiam aliquam vereatur. Jam tum hætenus judicabat Christus, quatenus credentibus in se vitam æternam pollicebatur, non credentibus autem damnationem denuntiabat. Unde facilis erat collectio, quale futurum esset illud Christi iudicium.

Dicit ergo, *sicut audio.* Id est, audiui, per temporis enallagen, nempe à Deo Patre meo.

Sic judico. Id est, judicabo, per eandem temporis enallagen.

Et iudicium meum iustum est, quia non quero voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me, Patris. Non quærebat sic voluntatem suam, ut se voluntati Patris in omnibus non attemperaret. Nam alioquin & suam quærebat voluntatem, sed quatenus Patris voluntati, ut & Filium, & legatum decebat, attemperata erat. An vero Filius voluntatem suam non æque ac Patris quæreretur, an si suam quæreretur voluntatem, injuste judicaret, si unus ille Deus esset? Secundum humanam naturam, inquiunt, hæc de se Filius loquitur. Credo equidem, homo enim erat; proinde unus ille Deus non erat, nec ulla ex parte, nedum majori ex parte, secundum divinam scilicet naturam, quicquam falsi de se loquebatur.

Verf. 31. *Si ego testor de me ipso, testimonium meum non est verum.* Confirmat ea quæ de se asseruit, nempe se Dei Filium esse, & iudicem vivorum ac mortuorum. Si ego testor de me ipso, nempe sic, ut mihi non attestetur unus ille Deus, quem ego Patrem meum dico.

Testimonium meum non est verum. Tunc enim appareret me à me ipso venisse, & seductorem ac mendacem agere. Etiam hoc evidentissimum argumentum est, Filium Dei haudquaquam unum illum Deum esse. Contrarium videtur dicere cap. viij. 14: *Etiam si ego testor de me ipso, verum est testimonium meum.* Sed nihil minus quam ut contrarium dicat. Ponit enim loco citato, se ita de se testari, ut sibi attestetur Pater verf. 16.

Verf. 32. *Alius est qui testatur de me.* Quasi dicat, non solus ego de me ipso testor. Nam si hominem testem requiritis, est alius præter me, qui testatur de me: Joannem Baptistam designat, ut patet ex sequentibus. Nam & hujus viri testimonium erat magni momenti, cum de ejus sanctitate & integritate nemo jure dubitare posset, quod & vitæ ejus exitus docuit.

Et scio quod verum sit testimonium quod testatur de me. Vide cap. j. 19 & sequentia. Ipse vicissim testatur de Joanne.

Verf. 33. *Vos misistis ad Joannem.* Vide cap. j. 19, & sequentia.

Et testatus est. Id est, testimonium dedit veritate. Vide ibidem.

Verf. 34. *Ego autem non ab homine testimonium accipio, sed hæc dico ut vos servemini.* Hoc addit, ne quis putet Joannem se esse majorem, ita ut sine testimonio Joannis fides sibi constare non posset.

Ego autem non ab homine testimonium accipio. Id est, requiro. Non opus habeo, ut mihi ullus homo attestetur. Sic accipiendi vox etiam verf. 41, 44 sumitur: *Gloriam alii ab alio accipitis.* Id est, queritis, ut ex oppositione constat. Addit enim: *Et gloriam qua à Deo est, non queritis.* Possum ego, inquit Christus, sine ullius hominis testimonio consistere; sed ego etiam hominis testimonium adduco, vestri, non mei causa, ut vestram salutem modis omnibus promoveam, præsertim cum multi Judæorum essent, qui Joannem pluris facerent quam Jesum.

Verf. 35. *Ille erat lychnus ardens & lucens:* Docet quis fuerit Joannes, longe nimirum ipso minor, quamvis in multorum Judæorum oculis esset major. Ille erat, inquit, instar lucernæ ardentis & lucentis. At lucerna conclave tantum & exiguum spatium illuminat ac brevi consumitur. Significat se totius mundi solem esse.

Vos autem voluistis exultare ad horam in luce ejus. Quasi dicat, & Joannes quidem is erat, quem dixi; vos autem voluistis exultare in luce ejus ad horam, id est, quæ ad horam seu breve tempus duratura erat, quippe lucerna, non sol, quo adveniente lucerna extinguatur.

Verf. 36. *Ego autem habeo testimonium majus quam Joannis, opera enim qua dedit mihi Pater, ut perficiam ea, ipsa hæc opera qua ego facio, testantur de me, quod Pater me miserit.* Ego autem: quasi dicat, quamvis Joannis testimonium allegem, habeo testimonium majus quam Joannis. Intellige, testimonium est.

Opera enim. Exponit istud testimonium, *qua dedit mihi Pater, ut perficiam ea.* Id est, quorum perficiendorum virtutem & potestatem Pater mihi contulit. Intelligit miracula sua divina.

Ipsa hæc opera qua ego facio, testantur de me, quod Pater me miserit. Quasi dicat, nisi enim me misisset, nunquam mihi ista opera quæ facio dedisset, nec ego ea à me ipso facere possem. Nam si à seipso miracula facere potuisset, argumentum à miraculis seu operibus divinis nullum esset missionis à Patre. Nam qui à seipso miracula facere potuit, etiam à seipso venire potuit. Iterum hic est argumentum efficacissimum, quod Christus non sit unus ille Deus, & quod actiones personarum (ut hic testatio operibus) tribui possint, adeoque & tribuantur rebus quæ personæ non sint. Vide infra cap. x. 29.

Verf. 37. *Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me.* Nempe etiam jam olim per Prophetas suos. Testatus enim est de Messia Filio suo, *וְהָיָה עִדּוּתוֹ* dicto. Significat se hunc esse. Neque enim respicit ad testimonium illud cælitus editum in baptismo, quod Joannis Baptistæ causa tantum fuit editum cap. j. 33, 34, ideo nec in illo additur, *hunc audite*, quia solus Joannes vocem illam audiebat; quæ postea cum repetetur in transfiguratione Christi, quia discipulorum, qui aderant, causa fiebat, appendicem hanc habuit Matth. xvij. 5.

Neque vocem ejus audivistis unquam, neque speciem ejus vidistis. Quasi dicat, ego autem & vocem ejus audiui, & speciem. Id est, faciem ejus vidi, cum scilicet apud eum essem in cælo cap. iij. 13.

Verf. 38

Verf. 38. *Et sermonem ejus.* Quem scilicet mittit ad homines per suos Prophetas & legatos, ipse cum hominibus non loquens, nec iis speciem suam ostendens.

Non habetis manentem in vobis. Nempe ut ejus memores sitis. In prioribus duobus erant extra culpam. Deum enim nemo vidit unquam, neque videre potest, nec Deus ipse loquitur cum hominibus; sed in hoc tertio maxima tenebantur culpa.

Quia, quem misit ille, huic vos non creditis. Probat, quod Dei sermonem in se manentem non habeant. Si enim legis & Prophetarum oracula animo recondita haberent, etiam sibi crederent; quippe cum & ipse sit à Deo missus, isque ille ipse sit, de quo sermo Dei præcipue loquitur.

Verf. 39. *Scrutamini Scripturas.* Occupat objectionem; ne dicerent se Scripturas habere, quibus Dei sermo contineatur, easque diligenter scrutari. Concedit Christus, quod Scripturas habeant & scrutentur, ideoque hoc in indicativo dictum puto, non in imperativo:

Quod & sequentia verba; *& illa sunt, quæ testantur de me*, arguunt. Quasi dicat, male Scripturas scrutamini. Nam, si eas probe, & ut par est, scrutaremini, inveniretis in illis clarissimum de Messia, proinde de me, testimonium.

Quia vos putatis, quod in eis vitam æternam habeatis. Rationem exprimit, cur tantopere Scripturas scrutentur, quia ipsi putent quod in iis vitam æternam habeant, id est, & promissionem vitæ æternæ, & illius consequendæ rationem. Omnibus enim natura insitum est, vota ultra mortem extendere. Expetebant illi vitam æternam votis omnibus, ideo scrutabantur diligenter Scripturas, sicut qui putant se in monte habere aurum vel thesaurum reconditum.

Et illa sunt quæ testantur de me. Nempe de Messia, Dei Filio; venturum nimirum esse Messiam, & omnibus in ipsum credentibus vitam æternam annunciatum ac promissurum esse. Hæc scrutatio scripturarum docet, abditam & reconditam in Scripturis fuisse vitam æternam, & illius consequendæ rationem, non in aperto positam. Scrutamur enim quæ sunt abdita. Neque lex erat data, ut per eam vitam æternam consequeremur. Messias erat, qui aurum hoc ex Scripturis erueret & in lucem proferret, qui clarissimum vitæ æternæ nuncium adferret, eamque omnibus in se credentibus polliceretur, & sic eam non per opera legis, quæ multis ex partibus sunt defecta, sed per fidem consequendam esse doceret 2 Tim. j. 10. Judæi igitur non falso putabant, quod in Scripturis vitam æternam haberent, sed quod eam haberent citra hunc qui Messias ille erat, in ea opinione sua plurimum fallebantur.

Verf. 40. *Et non vultis venire ad me, ut vitam habeatis.* Quasi dicat, quamvis vos Scripturæ ad me ablegent. Frustra igitur Scripturas habetis & scrutamini. Vitam æternam non habebitis, nisi Scripturis obsecuti ad me veniatis. Tanta est vestra cæcitas ac stultitia, ut ad me venire nolitis, duce Scriptura, quo vitam nempe æternam habeatis. Vitam absolute dicit, quia æterna vita vere vita est.

Verf. 41. *Gloriam ab hominibus non accipio.* Non

accipio, id est, requiro, non curo humanam gloriam, neque hæc dico gloriæ ab hominibus consequendæ causa, nempe sic, ut mea gloria non redundet in Dei gloriam, Patris mei.

Verf. 42. *Sed novi vos, quod dilectionem Dei non habeatis in vobis ipsis.* Quasi dicat, ego quidem non curo gloriam hominum, sed novi vos, quod dilectionem Dei, id est, erga Deum (per genitivum objecti) non habeatis in vobis. Hæc est unica causa, ob quam ad me venire non vultis, quia Deum non diligitis.

Verf. 43. *Ego veni in nomine Patris mei, & non accipitis me, si alius veniret in nomine proprio, illum reciperetis.* Probat quod dixit, ab effectu: quasi dicat, hæccine est charitas vestra erga Deum? ego veni missus à Patre meo, & non vultis me recipere. Si veniret alius, qui prætenderet nomen Dei, quamvis non esset missus à Deo, illum reciperetis. Pseudo-prophetam seu Pseudo-Christum notat. Verum id fuisse eventus docuit in Barchocheba & aliis.

Veni in nomine Patris mei. Id est, non jactans & prætendens inaniter nomen Dei & Filii Dei, sed vere ac reipsa à Deo missus, & Deum Patrem habens, quod testantur opera mea, quæ Deum esse Patrem meum, & me Dei Filium, *καὶ ἐξ ὧν* dictum, clarissime docent.

Si alius veniret in nomine proprio. Nempe reipsa, licet Dei nomen præferret & jactaret. Nota, *venire*, nempe in mundum, non significare nasci, sed jam pridem natum venire tanquam à Deo missum. *λαμβάνετε, ἀψύχως*, simplicia pro compositis, Hebræa phrasi.

Verf. 44. *Quomodo potestis vos credere, gloriam alii ab aliis accipientes, & gloriam, quæ à solo Deo (est) non queritis.* Causam exprimit tantæ contumaciæ Judæorum, in tantis Christi operibus. Quasi dicat, vos studetis ambitioni, gloriæ vanæ, vultis alii ab aliis gloria & honore affici, quomodo ergo potestis mihi credere, & discipuli mei fieri? Videtis hoc fore probrosum, si quis in me credat. Si quæreretur gloriam quæ à solo Deo est, quamque nemo præter Deum conferre potest, id est, vitam æternam, contemneretis hominum gloriam; sed vobis gloria mundi magis est cordi, quam gloria Dei:

Quomodo potestis credere? Nimirum posito in vobis tam pravo animi affectu & studio. Videmus veram causam, ob quam homines veritati non credant, nec credere possunt: quæ tamen ab ipsorum propria voluntate proficiscitur. Pravos nimirum hominum mores & affectus.

Verf. 45. *Non existimate quod ego accusabo vos apud Patrem: est qui accuset vos, Moses, in quem vos sperastis.* Ne dicerent, quid nos te curamus, habemus Mosen, cui, si obediverimus, vitam æternam adipiscemur.

Non putate, inquit, quod ego vos accusaturus sim apud Patrem. Non erit opus, ut id faciam;

Habetis jam paratum accusatorem Mosen ipsum, in quem vos sperastis. Id est, speratis, per enallagen temporis Hebraicam: in quo spem posuistis, fore, ut vobis tanquam discipulis suis patrocinetur.

Qui vos accusat. Id est, accusabit, similiter per temporis enallagen, in futuro scilicet judicio.

Verf. 46. *Si enim crederetis Moysi, crederetis mihi.* Confirmat quod dixit, per prolepsin. Ne dicerent, atqui nos credimus Moysi. Non creditis, respondet Christus.

Si enim crederetis Moysi, crederetis mihi. Quare? seu, quæ ratio consequentiæ? *De me enim ille scripsit.* Nempe de Messia. Messiam se esse significat. Inter alia quæ de Messia scripsit vide Deut. xvij. Ideo hæc verba allegat Petrus Act. iij. 22 seqq. & Stephanus Act. vij. 37.

Verf. 47. *Si vero illius Scripturis non creditis, quomodo meis verbis credetis?* Non quod dignior esset Moyses Christo, sed quod Moysi scripturæ apud Judæos in summo essent pretio, Christi verba in nullo. Infert nullam esse spem ut verbis suis Judæi credant. Est argumentum ad personam, ut vocant.

C A P U T. VI.

Verf. 1. **P**osthæc abiit Jesus. Conscensa scilicet navicula,

Trans mare Galilææ Tiberiadis. Nam quæ superius descripta sunt, facta erant Hierosolymis. Vide cap. v. 1. *Trans mare*, id est, trans lacum Galilææ, ea parte qua alluebat urbem Tiberiadem, in honorem Tiberii Cæsaris exstructam.

Verf. 2. *Et sequebatur eum turba multa.* Tanquam doctorem ac magistrum à Deo missum.

Quia videbant ejus signa, quæ faciebat super infirmis. Causam exponit ob quam eum consectarentur: *quæ faciebat*, nempe passim, quocunque veniebat:

Super infirmis. Nempe sanando omnes morbos. Jam enim Christus prædicare cœperat in Galilæa, cujus prædicationis acta Joannes omittit, quippe ab aliis Evangelistis narrata; historiam tamen sequentem & ipse refert, ut illius occasione habitum à Christo divinissimum sermonem simul referret, ab aliis non narratum.

Verf. 3. *Ascendit autem in montem Jesus, & ibi sedebat cum discipulis suis.* Nempe docendi eos causa. Sic & Matth. v. 1 ascendit in montem, & confidens docebat discipulos.

Verf. 4. *Erat autem prope Pascha, festum Judæorum.* Tempus opportunum & commodum, colligendæ multitudinis ad festum confluentis, & collocandæ in gramine verf. 10.

Verf. 5. *Cum igitur sustulisset Jesus oculos, & vidisset quod multa turba veniat ad se, dicit ad Philippum; unde ememus panes, ut comedant isti.* Nimirum non curabat Apostolos, ut turbas dimitteret ad quærendas escas monentes Luc. ix. 12 & seqq. sui consilii ac propositi certus. De hoc Philippo vide cap. j. 44.

Verf. 6. *Hoc autem dicebat tentans eum, ipse enim sciebat quid esset factururus.* Ita semper novit Dominus quid factururus, & quomodo rem expediturus sit, etiamsi nos consilium omne destituat. Ideo si quid accidat adversi, cogitemus nos tentari, ut experimentum demus fidei nostræ in Deum & vicissim experiamur Dei providentiam.

Verf. 7. *Respondit ei Philippus, ducentorum dena-*

riorum panes non sufficiunt eis, ut quisque illorum panem quid accipiat. Quasi dicat, nedum saturetur.

Verf. 8. *Dicit ei unus ex discipulis ejus, Andreas frater Simonis Petri.*

Verf. 9. *Est puer unus hic, qui habet quinque panes hordeaceos, & duos pisciculos; sed hæc quid sunt in tam multos.* Agnoscit ipse nihil hæc esse pro tanta multitudine.

Verf. 10. *Dixit autem Jesus, facite ut homines accumbant; erat autem gramen multum in illo loco. Recubuerunt igitur viri numero quasi quinque millium.* Nam accuratus eorum numerus non fuit initus.

Verf. 11. *Accepit igitur panes illos Jesus.* De quibus videlicet verf. 9.

Et postquam gratias egisset dabat discipulis, discipuli autem recumbentibus, similiter & ex pisciculis, quantum volebant. Antequam cibos distribueret gratias egit Christus, nempe Deo, rerum omnium creatori, Patri suo, ut cibi sanctificarentur, confer 1 Tim. iv. 3, alioquin sunt impuri; sed & post cibum sumtum gratiæ agi solitæ sunt, præsertim hymnus canebatur; quod ex Christi apparet exemplo Matth. xxvj. 30.

Quantum voluerunt. Id est, quantum cuique edere libuit.

Verf. 12. *Cum autem impleti essent.* Id est, ad satietatem comedisent omnes,

Dicit discipulis suis, colligite quæ superfuerunt fragmenta, ne quid pereat. Voluit ut omnia fragmenta accurate colligerentur, quæ satiatis superfuerunt, ne quid ad magnitudinem miraculi demonstrandam deesset, & ne quid ex sacratis cibis periret abjectum.

Verf. 13. *Collegerunt igitur & impleverunt duodecim cophinos fragmentorum ex illis quinque panibus hordeaceis, quæ superfuerunt iis qui comederant.* Cophinos duodecim repleverunt, credo secundum numerum discipulorum, qui panes distribuebant.

Verf. 14. *Homines igitur illi cum vidissent quod fecerit signum Jesus, dicebant, quod hic sit vere Propheta ille qui venturus erat in mundum.* Id est, ad homines à Deo missus, de quo Deut. xvij, Moysi similis, qui etiam populum pavit in deserto cap. j. 21.

Ὁ ἰησοῦς ὡς εἰς τὸν κόσμον. Similem loquendi rationem habes cap. xj. 27. Non dicunt Jesum esse Christum illum, quod nihil circa eum regibus mundi consuetum viderent. Ideo Prophetam dicunt, sed illum maxime insignem. Neque enim adhuc intelligebant Prophetam hunc & Christum unum & eundem esse. Quare vide cap. j. 21.

Verf. 15. *Jesus igitur cum cognovisset quod essent venturi, & rapturi eum, ut facerent eum Regem.* Nam & Moyses rex quidam erat populi Israëliti. Credebant enim se per talem regem non minus beatos fore, & vindicatum iri à potestate Romanorum, quam majores eorum beati erant per Moysen, & vindicati fuerunt ex potestate ac servitute Ægyptiorum. Lentum ipsis videbatur expectare adventum ipsius Messiae.

Reversus est iterum in montem. Descenderat enim ad cibandum in locis inferioribus populum: sed cum videret turbam talia agitare, rursus regressus est, & subduxit se in montem.

Ipsæ solus. Nempe sine discipulis, ut tanto facilius posset latere, nec comitatu discipulorum proderetur.

Nimi-

Nimirum non ab hominibus, sed à Deo, nec mundanus, sed divinus ac cælestis Rex constituendus erat. Cæterum dum in monte versatur, totus in orationibus & precibus ad Deum erat Matth. xiv. 23.

Verf. 16. *Cum autem vespere esset.* Nempe jam fera, frustra expectato Christo. Nam & miraculum ante ipsam vesperam factum erat, & dies jam cœperat inclinari, auctoribus Matthæo & Luca,

Descenderunt discipuli ejus ad mare. Ex loco nimirum illo, in quo sub radicibus montis populum cibaverant, existimantes Christum iis occursum. A mari venerant, ad mare redeunt, idque facere jussi sunt à Christo, cum scilicet ipse se reciperet in montem Matth. xiv. 22.

Verf. 17. *Et ingressi in navim, ibant trans mare in Capernaum.* Quid enim in littore facerent, & tenebris jam ingruentibus?

Et tenebrae jam erant, & non venerat ad eos Jesus. Quamvis eum ad tenebras in littore expectassent.

Verf. 18. *Et mare, vento magno flante, excitabatur.* Nocte intempesta navigabant.

Verf. 19. *Profecti igitur tanquam stadia viginti quinque aut triginta, vident Jesum ambulans super mare, & navi appropinquantem, & timuerunt.* Credebant esse spectrum aliquod, ut Matth. xiv. 26 indicatur. Est enim præter & supra naturam, hominem ambulare super fluctus. Nimirum nondum satis intellexerant divinam Christi potentiam. Hoc autem factum erat jam quarta noctis vigilia, teste Matthæo. Vide quam parum navigando promoverunt absente Christo, sed ubi Christus venit, momento appulsi sunt ad littus. Et deprehendendi etiam erant mediis in fluctibus, ut Christi potentiam & miraculum viderent.

Verf. 20. *Ille autem dicit eis, Ego sum.* Non spectrum.

Ne timere. Bono estote animo. Habetis me quem queritis.

Verf. 21. *Voluerunt igitur accipere eum in navim, & statim navis erat apud terram ad quam tendebant.* Ex Matthæo Matth. xiv. 32 constat, Jesum fuisse receptum in navim. Sed quia sine necessitate, (vix enim illò recepto, terræ protinus sunt appulsi) ideo sola ponitur à Joanne recipiendi voluntas.

Verf. 22. *Postero die turba quæ stabat trans mare, ut vidit quod navicula alia non esset ibi, nisi una illa in quam ingressi fuerant discipuli ejus, & quod non introisset cum discipulis suis Jesus in naviculam, sed soli discipuli ejus abissent.*

Verf. 23. *Alia vero supervenerunt navicula à Tiberiade, juxta locum ubi comederant panem, posteaquam gratias egisset Dominus.*

Verf. 24. *Quum ergo vidisset turba, quod Jesus non esset ibi, neque discipuli ejus, ascenderunt & ipsi in naviculas & venerunt Capernaum, quærentes Jesum.* Exponit quid turbæ illi factum sit, constiterunt illo die quo cibati erant ad littus, & manserunt in littore, quod viderent nec ullam aliam navim ad transeundum superesse, nec Jesum etiam illam quæ erat, cum discipulis ingressum esse, proinde eum adhuc cis mare esse crederent, sed postero die transmisisse, quod interea aliæ naves Tiberiade appulissent, quibus transmitterent, ac præterea viderent Jesum istic amplius non esse, & discipulos abivisse.

Venerunt in Capernaum quærentes Jesum. Quia quærebant panem.

Verf. 25. *Et cum invenissent eum trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando hic factus es? Id est, quando huc venisti? Heri, an hodie? Heri non potuisti, nam unum tantum erat navigium, quod tu non es ingressus; hodie etiam non venisti, nam nobiscum venisses; & hæc res miraculo non caret! sane nec carebat.*

Verf. 26. *Respondit eis Jesus, & dixit, amen, amen, dico vobis, queritis me, non quia vidistis signa, sed quia edistis ex panibus & saturati estis.* Non respondet ad interrogationem: nam majora & utiliora erant quæ diceret.

Queritis me. Quia quærebant.

Non quia vidistis signa. Quasi dicat, non jam ideo quia vidistis signa. Nam prius quærebant & sectabantur Jesum quod signa ejus viderent verf. 2. Vel non eo fine, ut in me credatis, & vitam æternam consequamini. Causam ponit, sed simul & effectum intelligit, per metonymiam synecdochicam. Signa enim eo fine fiebant à Christo ut homines in ipsum crederent, & vitam æternam consequerentur.

Sed quia edistis ex panibus, & saturati estis. Quasi dicat, carnalia commoda queritis, non spiritualia; temporalia & caduca, non æterna. Pluris est vobis panis, (qui tamen discipulis meis non deerit) quam regnum Dei, & justitia ejus. Quærebant Jesum, non propter Jesum, sed propter esum.

Verf. 27. *Operamini cibum, non qui perit, sed cibum, qui manet in vitam æternam, quem Filius hominis vobis dabit, hunc enim Pater obsignavit, ille Deus.* Post reprehensionem addit salutarem admonitionem.

Operamini, inquit, non cibum. Id est, non id quod cibis paratur.

Qui perit. Per metonymiam effecti.

Sed cibum qui manet. Id est, qui nunquam perit.

In vitam æternam. Ostendit quo pacto maneat, quatenus nimirum vitam affert æternam. Quo sensu & verbum Dei in æternum manere dicitur. Quis sit iste cibum, docent sequentia. Loquitur autem Christus comparate: quasi dicat, non tam cibum qui perit, quam eum qui manet in vitam æternam. Nam & cibum pereuntem, & huic vitæ necessarium simpliciter querere Christus non prohibet. Est in Christi verbis *κατάχρησις* ex comparatione orta. Nam operari cibum corporalem, seu eum qui perit, improprie dicitur, propter operationem cibi spiritualis, id est, operum Dei, ut mox explicatur. Et opera Dei, per eandem *κατάχρησις*, cibis vocantur, propter comparationem cum cibo.

Quem Filius hominis vobis dabit. *ὃς ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἰμὴν δώσει.* Pronomen *ὃς* referri potest & ad *βρώσις* & ad *ζωὴν*. Ego ad vitam æternam referri putem, propter futurum dabit. Nam cibum istum qui manet ad vitam æternam, id est, fidem in se jam dabat, vide infra verf. 32. Monet ut apud se, non panem quærant, sed vitam æternam, sicut apud Matthæum loquitur; quærite primum regnum Dei, & justitiam ejus, & cætera omnia adjicientur vobis.

Filius hominis. En Dei Filium, qui præter vel ante Filium hominis quærendus non est.

Hunc enim Pater obsignavit Deus. Rationem affert

fert dicti. Ne quis id credibile non putet. Verum hoc est, inquit, quia eum Pater obsignavit & auctoravit, id est, signo suo munivit, ad fidem ei in omnibus habendam. Quod signum seu sigillum erant divinissima illa opera & miracula, quæ etiam idcirco dicuntur signa. Vide cap. iij. 2. v. 36.

Ille Deus. ὁ Θεός. Appositione declarat quem Patris nomine designet, nempe Deum ὁ Θεός dictum. Qui quia unus tantum est, alius esse non potest quam Pater, & quia per appositionem coniungitur Patri, latius patere non potest quam Pater.

Verf. 28. *Dixerunt igitur ad eum, quid faciemus, ut operemur opera Dei?* Non intellexerunt quid esset operari cibum manentem in vitam æternam. Nempe operari opera Dei, id est, opera quæ Deus mandat & præcipit, per genitivum causæ. Neque enim aliud quidquam vitam æternam quam solus Deus largitur, hominibus conciliare potest, nisi ut operentur ea quæ Deus ab illis sub hac promissione requirat.

Verf. 29. *Respondit Jesus, & dixit eis, hoc est opus Dei, ut credatis in eum quem misit ille.* Exponit quod sit opus istud Dei, afferens hominibus vitam æternam. Non dicit simpliciter, ut credatis in me, sed describit seipsum, ut simul causam indicet, ob quam in ipsum credendum sit, & ob quam fides in ipsum sit. Ideo enim in Christum credendum est, & fides in ipsum Dei opus est, quia Christus non à seipso venit, sed à Deo missus est. Ita Christus comparatione cibi, fidem in se cibum appellat. Nam sicut cibus vitam affert temporariam, sic fides in Christum vitam affert æternam. Recte autem fidem in se vocat opus Dei: nam & ipsa per se opus est, quod Deus unice requirit, & omnia alia opera Dei secum trahit, & in se complectitur.

Verf. 30. *Dixerunt igitur ei, quod igitur tu facis signum, ut videamus & credamus tibi? quid operaris?* Parum scilicet signi erat quinque panibus pavisse tot hominum millia, & fragmentorum duodecim cophinos insuper retulisse, præter alia signa innumera quæ faciebat super ægrotis? Forte miraculum illud non satis consideraverant, divina potentia panes insensibiliter augente. Nam & ipsis discipulis idem usu venerat Matth. xvj. 9, 10. Et hoc ipsum turbis istis objicere videtur Christus, quod viderent se saturatos esse, & non viderent quanto id factum esset miraculo verf. 26. Non tamen plane negant Christi signa, ut apparet ex verf. 14, sed elevant comparatione signorum, quæ patribus eorum in deserto per Moysen evenerant: quasi dicant, quod signum adeo magnum facis? fac majus, ut videamus & credamus tibi. Minus facere volunt quam Christus docet, si majora signa faciat: minus enim est credere alicui, quam credere in aliquem, præsertim sic ut ab eo expectes vitam æternam.

Quid operaris? Quod scilicet nos cogat tibi credere, & Moysen deserto tibi adhærere. Placuit illis quod fuerant semel à Christo pasti & saturati, ideo volunt rursus tale quid à Christo fieri, & propterea elevant illud ejus miraculum: quasi dicant, quid hoc est quod nos semel pavisti? Multo majus est quod fecit Moyses, qui pane de cælo non semel, non per exiguum tempus, sed per annos quadraginta, in deserto patres nostros aluit.

Verf. 31. *Patres nostri Manna comederunt in de-*

serto. Quasi dicant, vide quid Patribus nostris olim in deserto evenit! Quasi dicant, tanto & tam diuturno tempore! Ne putes nos temere & sine causa signis quæ à te fiunt nondum acquiescere. Manna illud edere volebant, quo patres eorum vescerantur in deserto, & non intelligebant se multo verius ac divinius Manna habere, nec cogitabant se non amplius in deserto versari.

Sicut scriptum est, panem ex cælo dedit eis ad edendum. Commendant illud Manna ex Scriptura, quod fuerit panis ex cælo: quasi dicant, patres nostri per Moysen ex cælo panem acceperunt; vilescit tuus panis respectu illius Mosaici. At vero longe majus erat miraculum Christi: hoc enim etiam per naturam fieri potest, ut Manna vel cum rore cadat, vel cum rore colligatur ex herba, quæ illud proferat.

Verf. 32. *Dixit igitur eis Jesus, amen, amen, dico vobis, non Moyses dedit vobis panem ex cælo, sed Pater meus dat vobis panem ex cælo verum.* Elevat panem illum quem Moyses dedit, respectu panis quem eis tum dabat Pater, per Filium seu Christum suum.

Amen, amen, dico vobis. Id est, verissime dico vobis.

Non Moyses dedit vobis. Id est, vestris majoribus, quorum personam vos nunc sustinetis; eosdem dicit, quia genere vel specie erant iidem. Simili ratione loquitur & Petrus 1 Pet. iij. 20.

Panem ex cælo. Nempe quod vere & ὁ Θεός cælum dicitur, supremum nimirum illud, in quo Deus habitat. Nam alioquin & Moyses dedit panem ex cælo, id est, ex aere sublimi, qui etiam cælum appellatur in Scriptura.

Sed Pater meus dat vobis panem ex cælo. Nempe illo supremo, verum, τὸ ἀληθινόν; excellenter verum panem: quasi dicat, ille panis, sicut non ex vero illo & ὁ Θεός dicto cælo datus fuit, sic nec verus, & ὁ Θεός dictus panis fuit; at iste quem vobis Pater meus dat, verus & ὁ Θεός est panis, & cui hæc appellatio vere & ὁ Θεός conveniat, quamvis non proprie loquendo. Panis enim iste ad animum pertinet, non ad corpus; & vitam æternam affert, non temporariam.

Dat vobis. Quotidie nimirum, dummodo illum accipere & eo frui velitis, seipsum intelligit Christus, ut patet ex verf. 35. Triplicem excellentiam sui panis præ illo Manna exprimere voluisse videtur I. quod Manna illud non sit ex cælo illo, vere & ὁ Θεός sic dicto, id est, supremo; hic panis vero sit ex cælo isto. II. quod Manna temporariam tantum vitam dederit Israëlitis, & ad tempus breve eos sustentaverit; hic panis autem det vitam æternam iis qui ipso fruuntur. III. quod Manna uni tantum nationi datum sit; hic panis autem detur toti mundo. Sic Christus solide & sufficienter turbæ illius objectioni, occurrit.

Verf. 33. *Panis enim Dei est qui descendit ex cælo, & vitam dat mundo.* Confirmat quod asseruit, *Panis Dei*, id est, Panis quem Pater meus dat. Deum ὁ Θεός & absolute dictum ponit pro Patre suo. Neque enim ullus alius Deus est ille unus, quam Pater Christi.

Qui descendit ex cælo & vitam dat mundo. Quasi dicat, recte dixi, quod pater meus det vobis panem ex cælo illum verum. Nam profecto panis Dei est ille qui ex cælo descendit, & vitam dat mundo, cujus enim

enim alius esse potest? At hunc panem dat vobis Pater meus, nempe me, ut mox dicit, qui ex cælo descendit, & vitam do mundo, ex cælo nimirum illo sumpremo.

Qui descendit ὁ ἡγούμενος. Per enallagen præsentis pro præterito, vide vers. 51, ubi in præterito loquitur.

Et vitam. Nempe æternam, quæ vere vita est, non temporariam, ut manna illud in deserto, & panis terrenus seu proprie dictus.

Dat mundo. Non uni tantum genti aut populo, ut olim manna vestris majoribus, sed omnibus totius mundi populis & hominibus. *Dat*, id est, dandi vim habet, & suo tempore facto ipso dabit omnibus hunc panem comedentibus.

Vers. 34. *Dixerunt igitur ad eum, Domine, semper da nobis panem istum.* Cogitabant de carnali pane, ut Samaritana illa mulier de aqua cap. iv. 15.

Semper. Quasi dicat, non cupimus ullum alium.

Panem istum. Nempe ex cælo descendentem, & vitam dantem mundo.

Vers. 35. *Dixit autem eis Iesus, ego sum panis vita.* Quasi dicat, ecce ego sum iste panis: *panis vita*, id est, vitam dans & afferens omnibus, per genitivum effecti. Non opponit hic Moſen sibi, sed Patri.

Pater vobis dat. Non dicit ego do, quia dicturus erat se illum panem esse quem Deus det. Comparatione panis Christus se panem appellat, per elegantem metaphoram seu ὑποχρησιν.

Qui venit ad me. Id est, qui in me credit, ut mox exponit. Sed sic maluit loqui, ut simul ad panem alluderet, ad quem veniunt qui eo frui volunt.

Non esuriet. Panis facit ne esurias, potus facit ne sitias; idem præstat Christus. Nam qui ad eum venit, id est, in eum credit, non esuriet, nec sitiet unquam: quia consequitur vitam æternam, in qua nec esuritioni nec siti ullus erit locus Apoc. vij. 16. Dicit se esse panem & aquam vitæ simul, ne quid in se desiderari aliquis putet ad vitam æternam perti-

Et qui credit in me. Explicat quid sit venire ad se.

Non sitiet unquam. Non tantum non esuriet, sed etiam non sitiet unquam. Omnia in me & ex me habebit ad vitam æternam spectantia.

Vers. 36. *Sed dixi vobis, quod & vidistis me & non creditis.* Quasi dicat, sed quamvis res sic se habeat, *dixi vobis, quod & vidistis me*, id est, videtis me, per enallagen Hebraicam præteriti pro præsentis: neque enim semel tantum viderant Christi sermonem & miraculum, sed continuo, & sermonem ejus & miracula varia auribus & oculis usurpabant, & tamen non credebant. Loquitur de visione sui, quæ fiat animo, & qua doctrina ejus cognoscatur. Vide vers. 40.

Et non creditis. Nempe in me. Habetis ante oculos hunc panem, sed eo frui non vultis. Dixit id eis vers. 26, obijciens iis quod non fidei causa se quærent, & ad se confluerent, sed quod ex panibus edissent & saturati essent. Et vere id illis à Christo fuisse objectum patet ex vers. 30, 31. Conjungit utrumque, & vidistis me, & non creditis, ut eis causam credendi non defuisse ostendat. Vide vers. 40.

Vers. 37. *Omne quod dat mihi Pater, ad me venit,*

& venientem ad me non ejiciam foras. Docet in se culpam non esse si quis vitam æternam non consequatur.

Omne. Neutrum pro communi.

Quod dat mihi Pater. Nempe per sermonem meum, & miracula. Nam & sermo meus Patris est sermo, & miracula mea Patris sunt miracula. Et sic in quo Patris mei operatio, qua omnes ad fidem in me vult adducere, efficax est.

Ad me venit. Id est, mihi se conjungit & aggregat, in me credit, meus fit discipulus: quasi dicat, vos autem non vultis dari, non vultis ut mihi demini a Patre meo, cui resistitis & contumaciam vestram opponitis. Proinde si vita excidatis æterna, vobis id adscribite, ego in causa non sum:

Ideo addit. *Et venientem ad me.* Quasi dicat, quisquis sit.

Non ejiciam foras. Non repellam à me, & consequenter à vita æterna.

Vers. 38. *Quia descendi ex cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me.* Causam adfert dicti. Hic exserte dicit se descendisse ex cælo, respiciens ad superius dicta vers. 32, 33. Descenderat autem ex cælo, quia prius in cælum ascenderat, ut cap. iij. 13 docuit.

Non ut faciam voluntatem meam. Nempe ad ejus qui me misit voluntatem non attemperatam. An vero qui sic loquitur non aperte se summum illum Deum haudquaquam esse significat? Significat enim se sui juris non esse, & suam voluntatem alterius voluntati subjectam esse debere. Dicit quidem Christus alibi cap. xvij: *Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi sum ego & illi sint mecum* vers. 24. Sed dicit in oratione ad Patrem, id est, dicit rogans, non imperans; dicit, quia hanc ipsam Patris esse voluntatem sciebat: dicit, inquam, ut suum testaretur affectum erga discipulos à Patre sibi datos, quem Patri gratissimum & voluntati ejus plane conformem esse noverat. Deus voluntatem facit, sed se timentium, id est, voluntatem suam divinæ voluntati submittentium, spe præmii & formidine pœnæ si secus faciant; facit, sed ex gratia, non ex debito seu officio. At officium Christi erat, nulla in re voluntatem suam à Patris voluntate separare.

Sed voluntatem ejus qui misit me. Quasi dicat, cujus hæc est voluntas, ne quenquam ad me venientem ejiciam foras, ut sequitur. Decet autem legatum, ut principalis sui voluntatem observet in omnibus, nec ab ea usquam recedat.

Vers. 39. *Hæc autem est voluntas ejus qui misit me Patris, ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed suscitem illud in ultimo die.* Exponit voluntatem illius qui se misit, *ut omne quod dedit mihi non perdam ex eo*, id est, ut ex omni quod dedit mihi nihil perdam, nec perire sinam; per rectum casum pro obliquo, & pronominis appositionem, Hebræa phrasi.

Sed suscitem illud. Ne quis dicat; atqui moriuntur, etiam qui ad te veniunt, & quos tibi Pater dat? Non pereunt, inquit, licet videantur perire: excitabuntur enim omnes à me ad vitam æternam.

In ultimo die. Notat tempus quo credentes vitam æternam accipient, tam vivi, quam mortui; quo, inquam, mortui resurgent incorruptibiles, vivi red-

duntur immortales. Hic autem est ultimus ille mundi dies 1 Cor. xv. 52. De tempore quo in morte erunt nihil loquitur, quia id mortuis nullum est. Cæterum ex Christi verbis liquido patet, resurrectione fieri ne mortui pereant.

Verf. 40. *Hæc autem est voluntas ejus qui misit me, ut omnis qui videt Filium & credit in ipsum, habeat vitam æternam, & suscitabo ipsum ego ultimo die.* Repetit quod dixit, idque clarius; quia multum in eo situm erat, ut omnibus de hac Dei voluntate constaret: neque enim satis dicitur quod nunquam satis discitur. Quasi dicat, hæc, inquam, est voluntas ejus qui misit me, ut omnis qui videt Filium, & credit in ipsum; ibi dixit, *ut omne quod dedit mihi Pater*, hic autem, *ut omnis qui videt Filium*, id est, cognoscit, dum cognoscit ejus sermonem & credendi causas. Neque enim hic tam de sensibus corporis quam animi loquitur.

Et credit in ipsum. Vicitus nimirum sermonis ejus efficacia. Exponit quid sit à Patre dari Christo, seu quomodo Pater Filio det discipulos: Antea dixit, *ut non perdam ex eo*, nunc dicit; *ut habeat vitam æternam*, exponens modum quo pacto non periturus sit ullus qui credat in Christum. Neque enim satis est videre Filium, nisi etiam credas in ipsum. Ideo utrumque conjunxit Christus, illud antecedit, hoc sequi debet.

Et suscitabo vel suscitem, intellecta, ἀνέσταξω, particula *ut*,

Eum ego in ultimo die. Nempe ad vitam æternam. Ultimum diem dicit, quia post hunc nullus erit, quippe mundo abolito, & sanctis in novum illum mundum translatis, in quo nullæ sunt dierum & noctium vices, sed lux perpetua. Ultimus ergo mundi dies omnibus expectandus est, ad accipiendum vitæ æternæ præmium.

Verf. 41. *Murmurabant ergo Judæi de ipso, quia dixit, ego sum panis qui descendit ex cælo.* Exponit Joannes effectum divinissimi istius sermonis in Judæorum animis. Pro fide in Christum murmurabant de Christo, cujus murmuris occasionem illis dedit, quod dixerit, ego sum panis qui descendit ex cælo. Hoc autem dixit verf. 33 collato cum verf. 35, 38. Obstabat nimirum illis ad fidem humilis conditio Christi secundum carnem, quam Deus summo consilio adhibuerat, ut tam divinis miraculis aliquid adesset quo animi hominum probarentur. Probos id non offendeat, sed perversis & improbis & tumidis ac fastuosis plurimum oberat.

Verf. 42. *Et dixerunt, non hic est Jesus filius Josephi, cujus nos novimus patrem & matrem? Quomodo igitur dicit iste, quod ex cælo descendit?* Exponit quid murmuraverint. *Filius Josephi*: sic enim putabant. Nam si scivissent eum ex Spiritu Sancto fuisse conceptum, & sic à Deo genitum, credo non murmurassent. Nescio an Josephus tum adhuc vixerit. Nam *ὁ δὲ πατήρ* de Josepho, præteriti significationem habere potest: cum apud alios Evangelistas, & apud hunc ipsum Joannem, matris tantum, adhuc eo tempore quo Christus Euangelium prædicabat, viventis, fiat mentio cap. 2. 1. xix. 25, 26.

Quomodo igitur dicit iste. Per contemptum: quasi dicat, iste tam vilibus parentibus natus: quasi pu-

gnarent inter se, ex cælo descendere & esse Filium Josephi ac Mariæ, cum hæc possint simul consistere, si Deus hominem, quamvis pauperrimis parentibus natum, in cælum assumat, & è cælo mittat, ac descendere faciat ad homines. Habebant sane tot Christi miracula, quæ huic rei & Christi dictis fidem faciebant. Vide quam Propheta inter notos sine honore sit! Credebant Eliam Thesbitem in cælum evectum esse; credebant eundem ex cælis descensurum esse: Jesus autem, qui tanta miracula faciebat, & se Dei Filium singularissimum esse per ea ostendebat, indignus illis videbatur ut in cælum assumeretur à Deo Patre suo, & è cælo mitteretur ac descenderet ad homines.

Verf. 43. *Respondit igitur Jesus & dixit eis, ne murmurate inter vos.* Quasi dicat, non habetis causam ullam murmurandi, frustra inter vos murmuratis. Quod dixi, verum est.

Verf. 44. *Nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, trahat eum.* Probat se vera dicere: quasi dicat, est mihi alius pater, quam Joseph, Deus nimirum ille unus, qui me misit, qui omnes ad me trahit divinissimis suis operibus & miraculis, quæ per me facit; & nemo ad me potest venire, nisi Pater, qui me misit, eum trahat. Nam quis unquam in me crederet, nisi tanta miraculorum divinitate, & sic ab ipso Patre, qui me misit, tractus? Unde constat, me vera loqui. Itaque trahit quidem Deus omnes, sed non omnes patiuntur se trahi. Alioquin enim nulla in hominibus esset culpa, sed omnis in Deo, & quisque dicere posset: ego non veni ad Christum, quia non tractus sum à Patre. Sic & magnes trahit ferrum, at si objicias impedimentum, non trahit in effectum, quamvis trahendi vim & efficaciam habeat. Sic & Deus contumaciam objicientes in effectum non trahit. Neque enim ullis eam vim facit, ut virtuti & vitio nullum relinquat locum. Nec quælibet tractio ita violenta est ut ei resisti non possit: *Trahit sua quemque voluptas*, dixit ille. Trahuntur lapides & trunci sola vi, sed homines ratione & arbitrio præditi, trahuntur ad fidem in Christum ut homines, non ut lapides & trunci.

Et ego resuscitabo eum ultimo die. Quasi dicat, & ego, quisquis vobis videar, & quantumcunque contemnar ac despiciar à vobis, resuscitabo eum qui ad me venit, ultimo die, sicut dixi, & sic rebus ipsis ostendam me panem esse vitæ qui ex cælo descendit: quod nisi verum esset, nec Deus esset mihi Pater, nec ego Dei Filius essem, nec Pater quenquam ad me traheret.

Verf. 45. *Est scriptum in Prophetis: & erunt omnes docti Dei.* Tempore nimirum Messiae. Probat ex Scripturis istam tractionem Patris.

In Prophetis. Id est, in Prophetarum libris, per metonymiam causæ pro effecto.

Erunt omnes docti Dei. Id est, à Deo, per genitivum causæ efficientis. Sic Esaiæ Lij. 4 percussus Dei, id est, à Deo. Effectus ponitur pro efficacia. Nam effectum ipso multo plures erant non docti ea Deo, sed sua culpa. Sic eodem tempore Messiae dicuntur omnes fore justī, dicitur fore pax ubique Esai. ix. 7. xj. 5 & seqq. & similia. Trahit igitur Deus, quando efficaciter docet, ut porro Christus exponit.

Omnis igitur qui audiuit à Patre. Quasi dicat, non à me, sed à Patre. Est enim mea doctrina Patris doctrina, ut apparet ex operibus Patris.

Et didicit. Id est, assensus est, in animum admisit quæ à Patre audiuit, tñhi se passus est Euangelii & tantorum signorum efficacia.

Venit ad me. Id est, mihi se associat, & meus fit discipulus. Ergo, qui non veniebant ad Christum, ipsi in causa erant. Quia nimirum audiebant à Patre, per Filium loquente, sed non discebant, & contumaciam suam ac animum à veritate & præceptis Christi alienum & aversum tractioni Patris opponebant. Vere Deus p̄r Messiam docturus erat & docuit omnes homines. Vide Jerm. xij. 31. Hebr. viij. 8 & seqq.

Verf. 46. Non quod Patrem quis viderit nisi qui est à Deo, hic vidit Patrem. Quasi dicat, non hoc ita intelligendum est, nempe de Deo & Patre omnes docturo, quasi aliquis Patrem ipsum unquam viderit. Deum enim nemo vidit unquam.

Nisi qui est à Deo, παρὲς τοῦ θεοῦ. Id est nisi, qui à Deo missus venit ex locis illis in quibus Deus habitat.

Hic vidit Patrem. Se solum designat. Nec mirum quod ipse solus is sit, cum Dei sit Filius ille unicus, id est, Messias. Significat ergo, nihil opus esse, ut homines ipsum Deum videant, sed sufficere, ut videant & audiant ejus Filium ab ipso missum. Ideo infra cap. xiv. 9 dicit: *Qui videt me, videt Patrem meum.*

Verf. 47. Amen, amen, dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam. Compressa murmuratione redit ad id quod de se asseruerat: quasi dicat, verissime vobis dico quicquid vobis de me videatur, *qui credit in me habet*, id est, habebit, per enallagen temporis, *vitam æternam*.

Verf. 48. Ego sum panis vitæ. Quasi dicat, proinde vere dico me panem esse vitæ, id est, vitam æternam afferentem, per genitivum effecti.

Verf. 49. Patres vestri comederunt manna in deserto, & mortui sunt. Quasi dicat, objicitis illud manna, quod comederunt patres vestri, sed quid erat illud manna, respectu mei? Comederunt & mortui sunt. Nihil hoc illis ad vitam æternam profuit. At qui in me credit, vitam habet æternam.

Verf. 50. Hic est panis, qui ex cælo descendit, ut quis ex illo edat & non moriatur. Id est, vitam adipiscatur æternam. Huic pani, qui hanc vim habet, vere tribuendum est, quod sit panis, qui ex cælo descendit. Comparatione panis inductus panem se vocavit; nunc porro etiam eidem comparationi insistens, fidem in se, manducationem istius panis appellat, & hic & mox in sequentibus. Neque enim aliter hic panis, qui Christus est, manducari potest, quam ut credatur in ipsum; ut profecto mirandi & miserandi sint, qui in sequentibus Christi verbis, eandem in manducatione carnis ejus allegoriam non intellexerint.

Verf. 51. Ego sum panis vivens qui ex cælo descendit. Quasi dicat, ego sum iste panis. Repetens quod y. 48 asseruerat. Antea se panem vitæ dixit, nunc panem viventem dicit, eodem sensu, quod non tantum ipse vivat, sed & alios vivificandi vim habeat. Panis corporalis vivificat tantum sed ipse non vivit. At iste panis & ipse vivit, & alios vivificat.

Qui ex cælo descendit. Quasi dicat, quamvis id vobis absurdum videatur. Κατεβὰς in præterito, ut & y. 41, quo & Christus hic respexit, asserens id quod ipsis videbatur absurdum. Descenderat autem de cælo, quia

prius in cælum adscenderat, ut istie panis iste fieret. Nam & vapor ex terra in cælum adscendens fiebat illud Manna in deserto, cui se Christus comparat.

Si quis edat ex isto pane, vivet in æternum. Id est, si quis in me credat. Nam ut sic Christus loqueretur comparatio effecit.

Et panis autem quem ego dabo. Particula & redundat, more Hebraico, vel ponitur pro porro: quasi dicat, porro autem panis quem ego dabo. Dixit adhuc quem panem Pater dederit; nunc etiam dicit, quem ipse daturus sit, opponens se Mosi verf. 31, 32.

Quem ego dabo. Omnibus videlicet, seu mundo verf. 33, non vobis tantum ad manducandum.

Caro mea est. Unde patet panis voce cibum hic intelligi, per synecdochen speciei. Nam & infra carnem suam cibum appellat, & sanguinem suum potum y. 55: hoc quomodo futurum sit, statim exponit, cum addit,

Quam ego dabo. Nempe, ut sanguine & anima privetur.

Pro mundi vita. Id est, hoc fine, ut mundus universus vitam, eamque æternam, consequatur. Ita caro mea fiet panis, id est cibus, vitam æternam mundo afferens. Significat se morte sua vitam æternam mundo allaturum. Mortuus enim est pro mundi peccatis, ut omnis qui in se credat non pereat, sed habeat vitam æternam c. iij. 15, 16. Omnia quæ in se sunt divina, Patri tribuit; solam mortem suam etiam opus facit, adeo diligens mundum, ut eum sua propria carne pascere, & suo proprio sanguine potare ad vitæ æternæ adeptionem non recusaverit. Vide quantum Mosi, qui Manna dederat, præferendus sit! Qui hic panem eucharisticum designari putant, ipsis Christi verbis manifeste refutantur. Caro enim Christi est panis improprie & per metaphoram dictus, ex comparatione cum Manna. Panis autem, quem Christus daturum se dicit, est caro Christi; ergo panis, quem Christus daturum se dicit, panis est improprie & per metaphoram dictus. Proinde non ritualis ille seu eucharisticus, qui panis erat proprie dictus.

Verf. 52. Pugnant igitur inter se Judæi, dicentes, quomodo potest hic nobis dare carnem ad comedendum? Pugnarunt, nimirum verbis & disceptationibus. Proprie & carnaliter carnales accipiunt verba Domini, quod etiam antea, ut patet ex y. 34, fecerunt. Ita & Nicodemus supra cap. iij. 4. Argumentabantur videlicet; oporteret eum primum interfici, deinde quis carne hominis vesceretur, nisi ἀϊσθησάμενοι? quis humana carne cibus esset imperior? an vero etiam unius hominis caro sufficeret omnibus? At Christus loquebatur de eo quod se daturus esset in mortem pro mundi vita y. 51. Qua ratione caro ejus, sanguine & anima casta, futura erat panis, id est, cibus, vitam æternam adferens: panis seu cibus dicta, propter comparationem cum pane illo & cibo, quem Moses dederat, id est, cum Manna. Qua comparatione inductus, & supra, ut vidimus, se ipsum panem appellavit, & fidem in se manducationem istius panis. Comparatio enim non tantum ὁμοειδὲς omnem excusat, sed etiam admodum elegantem facit.

Verf. 53. Dixit igitur eis Jesus: Amen, amen, dico vobis, nisi comedatis carnem Filii hominis & bibatis ejus sanguinem, non habetis vitam in vobis ipsis. Quasi dicat, certate inter vos ut lubet, ego vobis verissime dico, nisi edatis carnem Filii hominis, & bibatis ejus sanguinem, id est, nisi ego pro vobis moriar (mortem intelligit violentam, qua sanguis separatur à corpore) & vos (ut

ipse explicat vers. 63. confer & vers. 29, 40.) nisi credatis verbis meis, & consequenter in me; per fidem enim in Christum vim & efficaciam mortis ejus in nos derivamus. Sicut ergo, nisi quis comedat panem & bibat potum, vim ejus in se non derivabit ad vitę hujus sustentationem: sic, nisi quis in Christum credat, vim ac virtutem mortis ejus in se non derivabit ad vitę æternę adeptionem.

Non habetis. Id est, non habebitis.

Vitam. Nempe æternam, ut sequenti commate additur.

In vobis ipsis. Vitam enim quisque habet in se ipso. Quia carnem suam panem & cibum dixit, etiam illam edi, & sanguinem suum bibi vult. Cibus enim & potus non juvat nisi edatur & bibatur. Sic & caro & sanguis Christi, etsi vitam æternam adferendi vim habet, nemini tamen vitam æternam adferet, nisi quis carnem Christi ederit, & sanguinem ejus biberit; id est, in Christum crediderit. Hac enim ratione fiet ut caro & sanguis Christi vitam æternam unicuique adferat. Per carnem enim & sanguinem suum intelligit mortem suam, metonymia effecti. Nam per mortem Christi factum est ut caro ejus redderetur anima & sanguine cassa, & sanguis ejus separaretur à carne. Frustra sunt qui hic aliam ullam carnis Christi manducationem & sanguinis ejus potum intelligunt. Neque enim ullam aliam Christus tradidit vitę æternę consequendę rationem quam fidem suis verbis adhibitam, & consequenter fidem in se per charitatem efficacem. Ideo & supra cap. iij. 14, 15, 16 dixit, se datum esse in mortem, ut omnis qui credat in se non pereat, sed habeat vitam æternam. Sic editur Christi caro, sic bibitur ejus sanguis, & nobis salutaris redditur. Vide infra vers. 63.

Vers. 54. *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem habet vitam æternam.* Pergit Christus, & adeo id quod dixit verum esse ostendit, ut omnis qui manducet carnem ejus, & bibat ejus sanguinem, habeat, id est, habiturus sit, vitam æternam.

Et ego resuscitabo eum in ultima die. Docet quomodo vitam æternam habiturus sit: quasi dicat, etiam si moriatur, in morte tamen non manebit; sed resuscitabitur per me in ultimo die ad vitam æternam. Hic erit in ipso carnis meę & sanguinis mei, id est, mortis meę effectus.

Vers. 55. *Caro enim mea vere est cibus, & sanguis meus vere est potus.* Quia nimirum non temporariam vitam sed æternam adferendi vim habet omnibus in me credentibus. Vere dicitur aliquid esse quod in suo genere perfectum est, quamvis improprie id dicatur esse. Sic Christus dicitur lux vera, vitis vera, panis verus & similia. Confirmat dictum superius, ne quis dicat, nullum esse talem cibum ac potum, qui vitam adferat æternam. Nimirum respondet Christus, quia nec ullus cibus ac potus cum mea carne & sanguine comparari potest.

Vers. 56. *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem.* Id est, qui in me credit, ut dictum est v. 53.

In me manet & ego in illo. Docet qui fiat ut is qui manducet ejus carnem & bibat ejus sanguinem, vitam æternam habeat. *Quia,* inquit, *in me manet & ego in illo,* id est, mihi penitus unitur & conjungitur. Hęc autem omnia Christi verba docent, non agi de manducatione panis, & potu vini in eucharistico ritu. Panis

enim indigne edi, & vinum indigne bibi & ad judicium potest; at manducatio carnis Christi & potus sanguinis Christi, indigne fieri non potest, & absolute ac simpliciter secum æternam vitam infert.

Vers. 57. *Sicut me misit vivens Pater, & ego vivo per Patrem, & qui manducat me & ille vivet per me.* Confirmat vitam æternam habiturum qui ipsum manducet. Cogitare enim quis posset, quomodo alios vivificaret, & ex mortuis resuscitaret qui ipse moriturus esset?

Sicut, inquit, *misit me vivens Pater.* Id est, qui ita vivit, ut & mortuis vitam, eamque æternam communicare possit.

Et ego. Id est, sic & ego, per ellipsin particulę similitudinis Hebraicam.

Vivo. Id est, vivam, nempe in æternum, ex mortuis resuscitatus, cum virtute & potestate alios ex mortuis resuscitandi, & vita æterna donandi: quasi dicat, quam certum est quod à vivente Patre sim missus, quodque sim ejus Filius ille unicus, id est, Christus, tam certum est quod & ego sim victurus licet moriar.

Per Patrem. Quasi dicat, qui suum Filium à se missum sua virtute resuscitabit ex mortuis, & ita viventem faciet, ut & alios in æternum viventes reddere possit. Loquitur per enallagen temporis præsentis pro futuro. Notetur quod Filius vivat, Patris, qui eum misit, & Filium suum fecit, opus ac donum esse, non minus ac Filii opus ac donum erit ut qui manducet eum vivat.

Et qui manducat me. Particula & hoc loco Hebręa phrasi, illativam vim habet: quasi dicat, proinde vel ideoque. Sequitur enim, & ille vivet per me.

Qui manducat me. Id est, credit in me, ut patet ex v. 35, 50, 51. Nihil hic de manducatione carnis suę dicit, ut eo ipso doceat, credere in se, esse carnem suam manducare, & quid ultra fidem in Christum per charitatem efficaciter operantem requiratur ad salutem?

Et ille vivet. Quasi dicat, non minus quam ego.

Per me. Quasi dicat, sicut ego vivo per Patrem. Pater mihi auctor est vitę, ego credentibus in me.

Vers. 58. *Hic est panis qui ex cælo,* nempe illo supremo descendit. Quasi dicat, non Manna. *Καμπὰς* iterum ut vers. 41, 51 se designat, qui ex cælo missus à Patre, vitę æternę auctor est omnibus in ipsum credentibus.

Non sicut comederunt patres vestri Manna & mortui sunt. Intellige, sic qui manducat hunc panem, morietur, nempe ita, ut non resurgat ad vitam æternam.

Qui manducat hunc panem, vivet in seculum. Quasi dicat, proinde tacete de vestro Manna, nec mihi illud objicite. Ex contrarii negatione affirmat contrarium.

In seculum. Id est, in æternum. Nam etiam hoc seculo finito, seculum erit aliud quod nunquam finietur.

Vers. 59. *Hęc dixit in Synagoga, docens in Capernaum.* Locum notat ubi hęc dixerit Christus. Unde apparet homines illos qui Christum quærebant, eum in Synagoga deprehendisse, confer vers. 14, 24, 25.

Vers. 60. *Cum igitur multi (non omnes) audivissent.* Nempe hunc Christi sermonem, ex discipulis ejus, id est, ex iis qui sese Jesu, tanquam magistro à Deo misso, aggregaverant.

Dixerunt, durus est iste sermo. Concoctu difficilis.

Quis potest illum audire? Quasi dicant, nedum in animum admittere, & ei assentiri. Ex se nimirum alios omnes æstimabant. At Petrus & Joannes, & eorum similes, offensi non sunt vers. 68, 69. Hunc divinissimum

num

num sermonem suum sic à multis exceptum iri, haud dubie scivit Christus, & tamen sic locutus est. Nimirum, ut animi à veritate averſi patefierent. Sic & Scripturam Deus prodi voluit, ut multas locutiones contineret quibus errare volentes ad errorem abuti possent. *Oporteret*, inquit Apostolus, & *hæreses inter vos esse, ut qui probati sunt, manifesti inter vos fiant* 1 Cor. xj. 19. Et hæreses omnes ex Scripturis ortæ sunt, sicut ex vino, re optima, ebrietas. Durum autem & absurdum illis videbatur. I. quod Christus ex cælo se descendisse diceret. II. quod carnem suam se daturum ad manducandum affirmaret, ut patet ex y. 41 & 62, & ex responsione Christi quæ sequitur. Poterant illi Christum seorsim interrogare de eo quod non intelligebant, sicut alias sepe faciebant Apostoli. Notandum etiam est, non protinus si quid non intelligamus contemnendum esse, multo vero minus in offendiculum arripiendum: sed Mariam matrem Domini imitandam, quæ etsi non intelligebat verba Christi, ea tamen asservabat in corde suo, intellectu suo tempore Luc. ij. 51.

Verſ. 61. Cum autem sciret Jesus in se ipſo. Id est, per se ipsum, sine ullius narratione. Erat enim spiritu divino præditus, quo etiam animos hominum, non obmurmurationes tantum noverat, vide verſ. 64.

Quod murmurarent de hoc. Murmurare eos audiebat, sed quo de murmurarent, ipse per se intelligebat.

Discipuli ejus. Quasi dicat, non tantum Judæi alii.

Dixit eis. Ut scilicet animos eorum sanaret, sed frustra fuit, ut docet verſ. 66. *Hoc vos scandalizat?* Id est, animos vestros, qui jam discipuli mei facti eratis, lædit, & à me avertit? quasi dicat, immerito sane.

Verſ. 62. Si igitur videritis Filium hominis adscendentem ubi erat prius. Nempe in cælum.

Ubi erat prius. Ante hunc suum ascensum scilicet: quia nimirum etiam prius eo ascenderat. Intellige autem; an adhuc scandalizabimini, quod dixerim me ex cælo descendisse? an assertioni meæ non credetis? Atqui videbitis id, nempe vel ipsi, si mihi adhæseritis, vel in eorum persona qui oculis suis id videbunt. Priorem ascensum meum in cælum nemo vidit, nec descensum etiam. Sed posteriorem adscensum meum multi videbunt, & descensum omnes. Erat ergo prius in cælo, quia in cælum prius ascenderat. Et sane, qui in terris natus (quippe filius hominis) ex cælo missus est, inde mitti non potuit, nisi in cælum prius adscendisset. Perinde ergo est atq; si se iterum in cælum adscensurum esse diceret.

Filius hominis se appellat, non tantum propter naturam suam, sed etiam propter statum & conditionem secundum carnem humilem. Potentes enim & majestate secundum carnem præditi, deorum nomine gaudent in scripturis; viles & pauperes secundum carnem, appellantur homines vel filii hominum: quasi dicat, quantumcunque vobis Filius iste hominis vilis ac despectus videatur & habeatur. Vide plura cap. iij. 13.

Verſ. 63. Spiritus est qui vivificat. Quasi dicat, quod autem ad manducationem carnis meæ attinet, neque hic habetis quod vos debeat offendere.

Spiritus est, qui vivificat. Id est, vitam æternam adfert, quippe qui hominem à servitute peccati, & consequenter legis ac damnationis exsolvit 2 Cor. iij. 6.

Caro non prodest quicquam. Recte. Caro enim non est spiritus. Carnem opponit spiritui, etiam suam. Nam & Christi caro erat caro, non spiritus. Unde autem spiritus iste petendus sit, mox docet. Caro,

nempe carnaliter, ut vos stulte cogitatis, manducata.

Non prodest quicquam. Nempe ad vitæ æternæ adaptionem. Nam alioquin caro & sanguis Christi plurimum nobis ad vitam æternam prodest; & caro carnaliter manducata, prodest ad vitæ temporariæ sustentationem. Merito autem dicit carnem carnaliter manducatam nihil prodesse ad vitæ æternæ adaptionem; quia, quod carnaliter manducatur, in ventrem ingreditur, ut Christus ipse docet Mat. xv. 17, nec ad animum ac spiritum illuminandum quidquam pertinet: quasi dicat, quid vos caro mea juvaret ad vitam æternam, etiam si eam carnaliter ederetis? quid habet commune caro & sanguis cum vita æterna? 1 Cor. xv. 50. non intelligitis me, occasione manne illius in deserto, cujus vos ipsi mentionem fecistis, & me ad sermones istos invitastis & adduxistis, per comparationes & allegorias loqui.

Verba quæ ego loquor vobis. Docet unde spiritus ille petendus sit, id est, meus sermo, mea doctrina, cum me Dei Filium esse dico, cum credentibus in me vitam æternam promitto, cum me carnem meam pro mundi vita daturum affirmo.

Spiritus sunt & vita sunt. Quasi dicat, proinde verbis meis credere est carnem meam edere, & sanguinem meum bibere. Nam qui verbis meis, & consequenter in me credet, is carnis & sanguinis mei, id est, mortis meæ vim in se derivabit, & sic vitam æternam consequetur, vide verſ. 54. Verba sua spiritum & vitam esse dicit, per metonymiam effecti, quia spiritus & consequenter vitæ sunt causa. Spiritus enim est qui vivificat, qui vitam æternam adfert, quippe qui carnem & carnis opera mortificat, & ut secundum eum, non secundum carnem ambulemus, facit, ideoque legi, & consequenter damnationi eximit, quem spiritum verba Christi animis induunt omnium credentium, quo de spiritu, deque ipsius mortis Christi, non tantum nobis vitæ æternæ asserendis, sed etiam Christo penitus mancipandis efficacia. Vide Rom. viij. 2, 3. 2 Cor. iij. 6. v. 14, 15. Gal. 2. 20. v. 5. Monet ergo Christus, ut verbis suis credant, idque se intelligere significat, cum carnem suam manducari & sanguinem suum ab iis bibi vult. Et sic à carnalibus eos ad spiritualia revocat, sicut & Nicodemo & Samaritanæ mulieri fecit cap. iij. 5. iv. 14. Hæc Christus ipse de verborum suorum sensu docuit, & tamen Christiani hodie de pane & vino eucharistico credunt eum locutum esse, verborum specie quadam induciti, nec ad rem quam Christus agit & tractat, attendentes. Hinc apud alios ortum traxit transsubstantiatio proprie dicta panis & vini in corpus & sanguinem Christi; apud alios consubstantiatio panis & vini cum corpore & sanguine Christi, & consequenter oralis seu proprie dicta manducatio carnis Christi cum pane, & potus sanguinis Christi cum vino. Apud alios spiritualis quidem, sed inexplicabilis, quia & sacramentalis ac realis per panem & vinum carnis Christi manducatio & sanguinis Christi potus. Credere se Christi verbis adjungi, id quidem recte faciunt, sed in eo valde perperam, quod Christi verbis sensum absurdum & contradictorium plenum subjiciant, & sic Christianam veritatem apud cordatos deridiculo proponant, quodq; Christum dicere credant quæ non dixit, immo quibus contrarium aperte dixit, dum carnem nihil prodesse disertis verbis asseruit, & carnis suæ manducationem non ad panem eucharisticum, sed ad fidem verbis suis adhibendam retulit. Insistere se ajunt simplicitati verborum Christi:

insistant sane, sed cum ratione ac iudicio, ne cum ratione insaniant. Alioquin enim, qui fit ut cum Christus dicit, ego sum vitis vera, vos estis palmites: Pater meus est agricola, & alia complura his similia, non ita simplicitati verborum inhæreant, ut non protinus elegantes metaphoras & allegorias agnoscant. An putant plures in eo scatere contradictiones & absurda, si quis hæc & alia his similia Christi & Scripturæ sacræ verba in propria significatione accipiat, quam in proprie dicta carnis Christi manducatione & sanguinis ejus potui? Aut panis & vini in carnem & sanguinem Christi transmutatione? Aut carnis & sanguinis Christi cum pane & vino conjunctione? Aut in spirituali, nescio qua, vel etiam sacramentali ac reali carnis Christi manducatione, quæ per manducationem panis fiat? Errant si hoc putant, cum hæc non tantum manifestæ rationi æque ac illa; sed sensibus etiam ipsis omnibus repugnent. Fidem ergo suam approbent Christo, non, in credendis & Christo affingendis contradictionibus, sed in credendis iis quæ vera sunt ac solida, quæque à Christo vere sunt dicta, non inanem à Christo dictorum speciem habentia. Christus, tantum abest ut carnem & sanguinem nunc habeat, ut spiritus vivificans totus sit factus 1 Cor. xv. 45. Neque enim caro & sanguis regnum Dei hæreditate obtinere potest vers. 50. Et cum Christi caro sanguine & vita cassâ manducanda sit, ac sanguis ex corpore fusus sit bibendus, (quod & res ipsa, & ipse sacer ritus eucharisticus docet, in quo fracti & exanimati corporis Christi, & sanguinis ex corpore effusi memoria celebratur) quis nunc locus esse potest, orali aut etiam spirituali, vel sacramentaliter reali, quæ carnaliter seu per panem & calicem fiat, carnis Christi manducationi, & sanguinis ejus potui? Christus enim vivit, & jam pridem mortuus esse desiit. Alias manifestas contradictiones colligere nihil attinet, cum eas nemo non videat, etiam ex illis ipsis qui eas propugnant. Quas tamen tantum abest ut abjiciant, ut etiam in illis credendis, fidei & obsequii apud Deum gloriam quærant, vel simplicium animos ultro detineant! Sunt qui per manducationem carnis, & potum sanguinis Christi, intelligant diligentem mortis Christi meditationem & ruminatorem; nec id repugnat metaphoræ. Sed primum, etiam illi ipsi includere habent necesse ut credamus verbis Christi, proinde in Christum Dei Filium, quodque is pro mundi vita, proque peccatis omnium sit mortuus: nam sine hac fide quid esset & quid valeret mortis Christi meditatio? Deinde carnem Christi edere, & sanguinem Christi bibere debent omnes, idque tanquam unicum vitæ æternæ adipiscendæ medium omnibus proponitur. At non omnes, simpliciores præsertim, ad aliam mortis Christi meditationem sunt idonei, quam ut simpliciter credant Christum Dei Filium pro mundi vita & pro peccatis omnium esse mortuum, ut omnis qui in eum credat non pereat, sed habeat vitam æternam. Quod solum etiam unicuique satis est ad id ut cum Paulo dicat, & in se exhibeat, *Ego per legem legi mortuus sum, ut Deo vivam, cum Christo crucifixus sum, vivo autem non amplius ego, vivit autem in me Christus. Quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit seipsum pro me. Non abjicio*

gratiam Dei. Si enim per legem justitia, igitur Christus frustra mortuus est Gal. 2. 19, 20, 21. Hoc enim qui vere de se dicit, haud dubie vitam per Christi mortem adipiscitur æternam. Quid, quod mortis Christi meditatio, vitiose & perperam & in condemnationem fieri queat, ut sane fit à plurimis, qui morte Christi iræ divinæ satisfactum putant. At edere carnem, & bibere sanguinem Christi, nemo perperam, nemo nisi in vitam æternam, potest. Ideo ei spiritualiter vita æterna addicitur.

Vers. 64. *Sed sunt ex vobis quidam qui non credunt.* Quasi dicat, atque hæc est vera causa ob quam scandalizimini, non verba mea. Isti quidam erant multi, ut patet ex vers. 60, 66, sed quia non omnes, (discipulos enim alloquitur) idcirco quidam. Causam veram indicat Christus, ob quam discipuli, qui sese Christo jam aggregaverant, & in nomen ejus haud dubie baptizati fuerant, verbis ejus scandalizarentur: quasi dicat, sed sunt ex vobis quidam qui non credunt, me nimirum esse Filium Dei. Proinde mirum non est, quod verbis meis scandalizentur, quamvis in illis nulla sit vera scandali causa. Si crederent ex animo me Dei Filium esse, non scandalizarentur verbis meis, quin potius illis mirum in modum erigerentur & edificarentur. Apparuit id in Petro & aliis Apostolis ac discipulis vers. 66, 67, 68, 69. Nec enim omnes discipuli discesserant à Christo, sed multi.

Qui non credunt. Vere nimirum & ex animo. Nam aliquam tamen in illis fuisse fidem oportuit, siquidem discipuli facti erant. Sed fides diffidentia mixta, præsertim si diffidentia præponderet, censetur pro nulla. Credebant, sed ita, ut facile & quavis de causa discederent. Hodie contraria ratione, Christiani ita credunt Christo, ut etiam hunc absurdum & verbis Christi affectum sensum, qui istos à Christo penitus averterat, verum & à Christo proditum putent. Nihil à Christo dictum tam absurde interpretati sunt Judæi, ut hanc eorum interpretationem pro fidei articulo hodie non ducant Christiani. Judæi sic interpretati sunt verba Christi, quasi juberet oraliter & carnaliter carnem suam edere, & sanguinem suum bibere; hoc credunt nunc Christiani. Judæi sic acceperunt verba Christi, quasi dixerit, quod Abraham viderit; hoc credunt Christiani. Judæi objecerunt Christo, quasi se Deum illum unum faceret Joan. viij. 57. x. 33, hoc itidem credunt Christiani. Contra vero quæ Christus vere dixit ac docuit de Filii hominis divinitate, non minus nunc blasphema videntur plurimis Christianorum, quam olim videbantur Judæis. Ita quæ Christus non dixit creduntur, quæ vero dixit ac docuit damnantur ac rejiciuntur. Nimirum absurda credere, & vera damnare, salutis consequendæ compendia putamus. Nam & per solam panis eucharistici manducationem vitam æternam acquiri posse, quis non libenter audiat? Sic habent omnes in Christi & Scripturæ verbis, sive veritatis ac pietatis amantes, quibus mirifice recreentur, sive à veritate ac pietate alieni, quibus ad suam perniciem abutantur.

Sciebat enim ex initio Jesus, qui essent qui non crederent. Causam attexit Joannes, cur eis Jesus objecerit, quod non crederent: quia nimirum sciebat ex initio, nempe accessus cujusque ad ipsum, (est enim

vox principii semper ex re subjecta intelligenda) quoniam essent qui non crederent; non postea demum humano more id cognoscebat, sed ab initio statim sciebat per spiritum divinum, quo præditus erat, confer Marc. 2. 8. Ideo id illis jure poterat objicere; quos tamen recipiebat Christus, ne illis causa & occasio deesset animum in melius mutandi.

Et quis esset, qui traditurus erat ipsum. Etiam hunc ab initio noverat, ne quis putaret Christum ignorantia aliqua & illos in numerum discipulorum recepisse, & hunc inter duodecim etiam illos præcipuos allegisse. Deus in Juda non procreavit malitiam, sed paratam invenit, qua ad suum consilium exequendum usus est.

Verf. 65. *Et dixit, propter hoc dixi vobis, quod nemo possit venire ad me, nisi sit datum ei ex Patre meo.* Propter hoc, nempe, quod inter vos essent quidam qui non crederent me Dei Filium esse.

Dixi vobis. Nempe auditoribus meis omnibus, verf. 44.

Quod nemo possit venire ad me. Id est, discipulus meus vere fieri.

Nisi sit datum ei ex Patre meo. Quasi dicat, ecce enim quidam ex vobis videbantur mihi credere, & discipuli mei facti esse, tam evidentibus & efficacibus Patris mei signis convicti, vere tamen mihi non credebant, nec discipuli mei facti erant. Quid fieret si meus sermo ex Deo non esset, si mihi Pater non adesset, si divina sua efficacia discipulos mihi non daret? Fierine posset ullo modo, ut quisquam ad me veniret? Nimirum Christi doctrina ita est à carnalibus affectibus & cogitationibus remota, ut, nisi ei divina vis & argumenta adessent, nemo eam amplecteretur. Non excusat hic Christus non credentes, sed accusat, nec eorum culpam conjicit in Patrem, qui eis dabat ut crederent, & ex animo ad Christum venirent, sed id accipere volebant. Alioquin enim dicere quisque posset: ego non veni ad Christum, quia non potui, non potui autem, quia id mihi datum non erat à Patre. Itaque quod quis ad Christum veniat, id Patri acceptum ferre debet; si non veniat, id sibi imputet. Pater enim, cum alicui sermonem Evangelii mittit, fidem ei dare vult. Fides enim est ex auditu, auditus per verbum Dei, nec fides ex nobis est, sed ex Deo, & donum est Dei Rom. x. 17. Ephes. 2. 8. Sed non omnes fidem sibi dari volunt, non omnes eam volunt accipere. Multa per vim auferri possunt, sed dari non possunt. Haud dubie etiam Christus habuit in dicendo vim quandam peculiarem, & in ipsa voce divinum quidpiam. Nam & moriturus vocem emisit humana majorem Marc. xv. 34, 37, 39; ex qua etiam in ipso mortis momento emissâ centurio cognovit, eum non vulgarem hominem, sed Dei Filium fuisse Luc. xxij. 46 collato cum Marc. xv. 39. Unde dicitur docuisse, ut potestatem habens Matth. vij. 29, & illi qui missi erant ut Jesum comprehenderent, infra cap. vij, re infecta reversi respondent; *Nemo hominum unquam sic locutus est sicut hic homo*, verf. 46. Haud dubie & in vultu, & in oculis, & in actione, & in sono, non tantum in sensu sermonis Christi, aliquid fuit supra communem hominum modum.

Ex Patre. Id est, à Patre.

Verf. 66. *Ex hoc multi abiverunt discipulorum ejus retrorsum.* Ex hoc. Nempe, tempore. Multi abi-

verunt &c. non quidem omnes; sed multi deseruerunt Christum. Nihil illis profuit admonitio. Gaudebant quod occasionem aliquam abeundi invenissent.

Nec amplius cum ipso ambulabant. Non facile solent apostatæ reverti.

Verf. 67. *Dixit igitur Jesus illis duodecim.* Primoribus illis discipulis. Credo, ut istorum exemplo abeuntes convinceret, & malum exemplum expungeret bono. Haud dubie enim sciebat quid responsuri essent.

Num & vos vultis abire? Ita interrogat ut & illis, si velint, copiam faciat abeundi. Neminem Christus invitum retinet, & qui alios ad fidem sive suscipiendam, sive retinendam cogunt, Christi spiritum non habent, immo fidem se falsam & hæreticam habere produnt. Nec ulla unquam tetrrior & capitalior & effectu sævior ac truculentior fuit hæresis, quam hæreses civili magistratui puniendas & ulciscendas subicere, cujus nulli unquam orthodoxi & vere catholici auctores extiterunt; sed qui suis dogmatibus, quæ verbo Dei, quod solum veritas est, probare non poterant, præsidium in carnali potentia quævisere. Fides quam Christus docuit, adeo sancta est, adeo cælestis ac divina, adeo preciosa, ut neminem velit nisi qui ultro & ad eam veniat & in ea maneat. Christus certe ex illis qui abibant nullum vi retinuit; nec cum posset carnalibus pœnis affecit; quod hodie Christiani non tantum faciunt, sed etiam jure se facere contendunt. Distinguunt autem vulgo quidam inter coactionem ad fidem recipiendam, & inter coactionem ad fidem jam receptam retinendam; & hanc licitam, illam illicitam esse ajunt, sed utraque coactio hoc loco refellitur. Nam nec Apostolos voluit cogere ad fidem retinendam, nec desertores tum punivit ob non retentam. Notandum quoque Christum istos qui se deserebant, neque rogasse ut manerent. Nimirum non Christus nobis indiget, sed nos Christo, & sciebat frustra se elabi cupientes rogaturum esse. Invitum qui servat idem facit occidenti.

Verf. 68. *Respondit igitur ei Simon Petrus.* Suo nimirum & aliorum nomine, ut solebat, quod alios forte ætate superaret, & animo præsentiore esset.

Domine ad quem abibimus? verba vitæ æternæ habes. Id est, verba quibus vitam æternam, & modum eam consequendi, etiam in his ipsis verbis quæ istos offenderunt annuncias, & per quæ, si iis credamus & obediamus, vitam æternam haud dubie consequemur. Priori sensu verba vitæ dicuntur, per genitivum objecti, hoc posteriori, per genitivum effecti. Hinc patet verba vitæ æternæ tam clara & aperta, nec apud Moysen, nec apud ullum alium Prophetam fuisse. Alioquin enim non dixisset Petrus; *ad quem abibimus?* Habebant quidem & illi vitæ æternæ verba, sed quorum occultus & abditus erat sensus, quem in Christus (de quo omnes testabantur cap. v. 39, 40,) in lucem protulit per Evangelium 2 Tim. I. 10.

Verf. 69. *Et nos credidimus, & cognovimus, quod tu es ille Christus ille Filius Dei viventis.* Quasi dicat, ne quis inani spe ludi nos putet.

Et cognovimus. Quod majus quiddam etiam est quam credere, certissimis nimirum argumentis & do-

cumentis convicti quod tu sis ille Christus, ille Filius Dei viventis, proinde & Mose & Prophetis major omnibus. Utraque hac appellatione ex Scripturæ & communi apud Judæos usu, eandem dignitatem designat: ideo & absque conjunctione altera ad alterius declarationem opponitur. Subjectum istius dignitatis erat homo Jesus, seu, sicut ipse se vocabat, Filius hominis.

Christus. Id est, unctus, nempe Dei viventis, appellatur ab unctione.

Filius. A generatione. Sed & ungendo Deus illum generavit, ac sibi similem fecit, & generando illum seu sibi similem faciendo unxit, spiritu nimirum ac virtute. Nisi quod præterea Filii appellatio, & generationem ejus per Spiritum Sanctum in utero matris virginis, & resurrectionem ex mortuis, apertius significet. De prioribus vide Luc. j. 35. De posteriori Act. xij. 33. Rom. viij. 29. Col. j. 18.

Et quia omnes summi judices & reges à Deo uncti, filii Dei appellantur in Scriptura, merito Christus ille Dei singularissimus Rex regum omnium, & Judex vivorum ac mortuorum, & Christus, & Filius Dei, absolute seu subjective, & *ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ* dicitur. Est enim in textu *ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ*, utrumque cum articulo emphatico. Qui articulus, sicut insignem illum ac singularem Christum & Filium Dei designat, sic non minus universo populo notum; qui certe non erat Filius ex Dei essentia ab æterno & perpetuo profluens, idem numero cum Patre Deus, Judæorum genti semper, & ad hæc usque tempora penitus ignotus, quin & seipsum destruens. Idem Dei Filius singularissimus, etiam unigenitus seu unicus Dei Filius, eandem ob causam dicitur, quod scilicet est, & charitate apud Deum, & charitatis istius effectus omnium longe excellentissimus, ita ut cæteri omnes illius comparatione servi potius sint Dei & ipsius Christi, quam Dei Filii. Filium Deo illi uni opponunt Apostoli, tanquam relatum & correlatum, non tanquam duas personas, & unum numero Deum. Hæc est fides & confessio Apostolorum de Jesu, hæc totius Euangelii scopus est. Ultra qui tendunt, Filium hominis, qui Jesus est, dedignantur ac fastidiunt. Personam enim inducunt quæ fuerit antequam Filius iste hominis ex Spiritu Sancto conciperetur & nasceretur ex virgine. Quia igitur discipuli isti credebant ex animo, Jesum esse Christum illum & Filium illum Dei, idcirco ei firmiter adhærebant, nec ullis ejus dictis abalienabantur, quamvis ea forte non protinus intelligerent. Hanc confessionem repetiverunt, etsi alia occasione Matth. xvj. 16, quo in loco cæteri Evangelistæ Marcus & Lucas Christi tantum titulum ponunt, Filii Dei titulum omittunt, ut sit in synonymis. Neque enim majorem & potiorē confessionis partem de Jesu omisissent, si Filii Dei titulus aliud quid, idque multo præstantius ac divinius significaret in Jesu, quam titulus Christi Marc. viij. 29. Luc. ix. 20.

Epitheton *τὸ υἱὸν τοῦ Θεοῦ* docet Deum illum unum Christi Patrem, non tantum vivere, sed etiam sic vivere ut solus vitam ex se habeat æternam, eamque omnibus communicare potens sit. Non frustra hoc addit. Docere enim voluit Deum, qui verba vitæ æternæ Filio suo dederit, posse etiam eorum effectum præstare, id est, omnibus in Filio credentibus vitam æternam dare.

Verf. 70. Respondit eis Jesus, non ego vos duodecim

elegi, ex vobis unus diabolus est? Hoc respondet Jesus ad confessionem istam quam Petrus protulit nomine duodecim discipulorum, ut ostenderet se Judam nosse, quamvis etiam illius nomine Petrus loqueretur.

Non ego vos duodecim elegi? Nempe præ cæteris discipulis omnibus, ut mihi comites essetis perpetui, & in Evangelio præcipui legati Marc. iij. 14, tanto vos honore, tanta gratia sum dignatus.

Et ex vobis unus diabolus est. Id est, diabolo similis, per metaphoram, vel simpliciter, malus & improbus, proditor meus. Diaboli enim vox natura sua communis est, sed per antonomasiam facta est ei propria qui summe malus est. Proprie significat calumniatorem, sed per synecdochen speciei ponitur pro malo & improbo quolibet. Idem accidit & in voce satanæ, qua & Petrus appellari meruerat à Christo Matth. xvj. 23, quod adversaretur Dei consiliis ac decretis: satanas enim adversarium significat, sed itidem per antonomasiam, nomen hoc occupavit is qui maxime Deo adversatur.

Verf. 71. Dicebat autem Judam Simonis Ischarioten. Id est, hoc dicendo, Judam Simonis Ischarioten designabat.

Hic enim erat enim traditurus, cum esset unus ex illis duodecim. Causam exprimit cur Judam hunc esse significaret. Nam prodere & tradere Christum Dei Filium, Dominum suum, maximæ profecto malitiæ & improbitatis erat effectus. Prævidit hoc Christus & prædixit, quia id Judas, tanquam malus & improbus & fur & lucris avidus facturus erat. Non enim id facturus erat quia id Christus prævidit & prædixit; maluisse enim eum Christus emendari, quam suam prædictionem impleri, quæ Judæ necessitatem peccandi non adferebat. Ideo etiam aliquem à se inter duodecim illos eximios discipulos electum esse, & eundem diabolum esse, tanquam valde discrepantia opponit. Judas, quamprimum à magistro tam divino susceptus & in societatem tam sanctam allectus erat, malitiam & improbitatem omnem excutere debuit, quod quia non fecit, eo progressus est, ut primum fur, deinde & Christi Filii Dei ac Domini sui ob lucrum proditor fieret, & tandem, quod omnium pessimum erat, ex desperatione vitam sibi adimeret. Exempla *αὐτοκτενίας* pauca sunt in sacris literis: quam Aristoteles *θρονοδουλίας* dixit; sed Stocii vicissim eandem obijciunt Aristoteli, qui mortem ita horreat, ita ab ea refugiat, ut indignissima quæque pati malit quam eam sibi consciscere. *θρονοδουλίας*, ajunt, iis tribuendam esse, qui ex desperatione, non ex turpitudinis fuga, mortem sibi inferant. Illius fortudinis Stoicæ exemplum habemus in Samphone & Saule, ne contumelias ferrent in Deum ipsum redundaturas, & Saulis armigero, & in Radfia 2 Macc. xiv. 41, 42, quorum hic etiam cum fiducia recuperandæ à Deo olim vitæ vitam lubens profudit. Nec defuerunt etiam inter Christianos, qui pudoris violationes & constuprationes & lupanaria & lenones (cum graviores hanc Christianis scæminis poenam viderent impii, quam si ducerentur ad leones) morte sibi illata prævenerint. Virginius certe civis Romanus, cum filia sibi unica, ingenue nata, scædissimo Decemviri decreto raperetur in servitutem ac stuprum, nec ullius alius liberandæ filiæ restaret modus, ab lanio cultro arrepto: *Hoc te uno, quo possum, ait, modo, filia in libertatem vindico.* Pectus deinde

deinde puellæ transfigit, eamque dat neci, Liv. lib. iij. Apud Christianos tamen *αὐτοχρεια* pro infami habetur, non quod Christiani vitam juxta & mortem contemnere non norint cum opus est, aut ulli hominum magis & certius ergastulo se corporis in veram libertatem ac vitam per mortem solvi credant; sed quod non minus adversum cruciatus & contumelias, & quidquid tandem morte ipsa tristius & calamitosius queat accidere (præsertim si etiam per hæc de Christo testandum sit, & illa defugere sit deforme) quam adversus mortem fortes & invicti sint. Est tamen in usu Christianis, & ex disciplina militari ac sacramento, ut sæpe naves & arces, seu loca munita, una secum perdant potius, quam in hostium potestatem pervenire patiantur. Cui facto etsi amorem patriæ & commodum prætendunt, tamen nec patria, nec illius commoda tanti sunt æstimanda, ut aliquid à Christiano fiat quod ullo modo fas non sit. Ideo & illi qui in gladios inter se mutuo incurrunt ne in hostium manus deveniant, *αὐτοχρεες* sunt. Sed qui necessitatem moriendi ab Imperatoribus olim accipiebant, ab iisdem etiam non à se occidi censerī debebant.

CAPUT VII.

Verf. 1. **E**T ambulabat Jesus. Id est, agebat, conversabatur, Hebræa phrasi; *ambulabat*, intellige, cum Evangelio, discipulos colligans & baptizans.

Post hæc. Non tantum post hæc dicta, sed etiam post festum Paschatis Hierosolymis peractum cap. vj. 4.

In Galilæa. Nempe usque ad festum Scenopægiæ verf. 2. Invisibat enim Judæam ad singula festa, sed festo peracto recipiebat se in Galilæam.

Non enim volebat in Judæa ambulare. Id est, consuete ac ordinarie versari, & Evangelium circumferre, quamvis Judæa locus esset præcipuus ubi homines erant docti, clari, nec Jesus fugiebat lucem.

Quia querebant ipsum Judæi occidere. Hæc est causa consilii & facti ejus. Vitabat ergo Judæorum insidias. Nam cum media adessent ordinaria, non erat opus, ut se per miracula tutaretur. Præsertim cum in Galilæa majore cum fructu conversari posset, & messiem quam in Judæa uberiores haberet. Sic & Apostoli convertiebant sese ad homines magis dignos, ut eorum exactis constat Act. xij. 46, 47. Querebant autem Judæi ut Christum occiderent, prætextu blasphemix & sabbati violati. Confer supra cap. v. 18.

Verf. 2. Erat autem prope festum Judæorum Scenopægiæ. De hoc festo vide Levit. xxij. 34. Deut. xvj. 13.

Verf. 3. Dixerunt igitur ad eum fratres ejus, transi hinc & abi in Judæam. Occasione festi appropinquantis dixerunt hoc fratres ei. Apparet Jesum speciatim tum apud ipsos fuisse: quasi dicant, quid hic apud nos privatus versaris, festum instat publicum, discede hinc, non tantum ex nostra domo, sed etiam ex Galilæa, & abi in Judæam. Fratrum istorum nomina prodiderunt Matthæus cap. xij. 55, & Marcus

cap. vj. 3. Quos eadem ex domo cum Christo fuisse Marcus indicat cap. iij. 21. collato cum verf. 31, 32, & Christus ipse Marc. vj. 4.

Ut & discipuli tui spectent opera tua. Nempe omnes, non tantum nos fratres. Opponunt se Christi discipulis, quia ipsi discipuli non erant. Solent enim invidere fratres fratribus, ut apparet in fratribus Josephi, qui Christi etiam hac in parte typuserat. Metuebant etiam aliquod periculum ex tam propinqua cognatione cum Jesu.

Quæ facis. Id est, quæ facere diceris, aut videris, ut ex versiculo sequenti patet. Opera dicunt, per antonomasiam, pro operibus divinis & admirandis.

Verf. 4. Nemo enim in occulto aliquid facit. Quasi dicant, merito id tibi dicimus, quia nemo aliquid, nempe magnum & gloriosum, itidem per antonomasiam.

In occulto facit. Sine testibus, sine arbitris ac spectatoribus.

Et querit ipse in publico esse. *Ἐν παρρησίᾳ ἔιναι*. Per metonymiam: *παρρησία* enim locus est in publico. Ipse id querit, non habet opus ut ad id instigetur ab aliis.

Si hæc facis. Nempe quæ facere diceris aut videris; vel si hæc vere facis, non per præstigias aliquas, aut mendacia.

Manifesta te ipsum mundo. Id est, omnibus hominibus in publico. Non est ut cujusquam judicium & censuram reformides. Apparet ergo istos magis ex aliorum narratione opera Christi cognovisse, quam ex conspectu proprio, quod ea vel spectare nolent, vel non mererentur. Nam & supra testatus est Christus, Prophetæ honorem exiguum esse in patria. Alibi addit, inter cognatos & in domo sua. Unde nec multas inter eos virtutes faciebat, insignem & eximiam nullam, propter incredulitatem eorum Matth. xij. 57, 58. Marc. vj. 4. 5. Dicunt ergo, si ista vere facis, fac eadem in loco publico, in Judæa, inter illustres & sapientes viros, in festo, ad quod undique ex omnibus partibus homines confluunt, ut omnes homines te talia facientem spectent & de iis judicent. Quod si isti aliqua opera viderunt, non crediderunt à Deo fuisse profecta, sed forte putabant per præstigias, per incantationes quasdam & arte dæmonum esse facta, additur enim,

Verf. 5. Neque enim Fratres ejus credebant in eum. Quasi dicat, non tantum alii, sed neque fratres credebant in eum. Vide quid possit invidia! cogitabant, hic est frater noster. An ergo nobis esset dignior? & ut non omnino aspernarentur, eum Prophetam aliquem esse, aut esse posse; at ut in eum crederent, & sic Messiam illum, Dei Filium illum esse agnoscerent, adduci non poterant. Marcus certe testatur, eos aliquando exivisse ut Jesum tenerent, quod dicerent illum furere Marc. iij. 21. Furorem appellabant vim divini spiritus quæ sese in Christo exferebat. De matre non dicit Joannes quod in eum non crederet, sed tantum de fratribus: credebat enim haud dubie, quippe quæ sciret se eum ex Spiritu Sancto concepisse. Nam etsi & ipsa cum fratribus istis Christi exivit, alio tamen procul dubio exivit animo, quam ut Christum furere, & ideo tenendum esse putaret. Jacobus tamen & Judas, fratres Domini consobrini Gal. j. 19. Jud. verf. 1, fide in Christum insignes sunt;

sunt; filii Alphæi Matth. x. 3, quorum mater Maria itidem pia, soror fuit matris Domini Matth. xxvij. 56. Marc. xv. 40, coll. cum Joan. xix. 25.

Verf. 6. *Dicit igitur eis Jesus; tempus meum nondum adest; tempus autem vestrum semper est paratum.* Non negat se iturum ad festum, sed nondum adesse sibi tempus eundi Hierosolyma. Aliam esse sui, aliam eorum rationem. Illis semper esse integrum commere Hierosolyma, nempe quod nemo istic illorum vitæ insidiaretur.

Verf. 7. *Non potest mundus odisse vos, me autem odit.* Vos nihil adversus mundum facitis, ideoque vos mundus odisse non potest: mihi autem caute agendum est, quia apud mundum in maximo sum odio. Non quod id merear ullo meo malo opere, sed,

Quia ego testor de eo quod opera ejus mala sint. Hæc est unica & perpetua causa, ob quam mundus odio habet professores, & imprimis doctores veritatis, & sectatores pietatis. Hæc eadem & Abelem justum, Caino etsi fratri objecit 1 Johan. iij. 10, 13.

Verf. 8. *Vos ascendite ad festum hoc; ego nondum ascendo ad festum hoc, quia tempus meum nondum impletum est.* Quasi dicat, quia exspecto mihi commodum eundi tempus, quod nondum venit. Ascendo pro ascendam, per enallagen temporis præsentis pro futuro.

Verf. 9. *Cum autem hæc dixisset eis, mansit in Galilæa.* Nempe, ut dixit.

Verf. 10. *Cum autem adscendissent fratres ejus, tunc & ipse ascendit ad festum: non manifeste, sed quasi in occulto.* Cavebat sibi etiam à suis fratribus, quos sciret sibi invidere, memor exempli fratrum Josephi, sui typi. Venit, quantum fieri potuit, occulte, latuit quantum potuit; venit tamen, ut præceptum legis exsequeretur. Præcepta Dei semper sunt exsequenda, licet in eorum executione etiam pericula quoad fieri potest, sint declinanda. Atque hoc est, quod Christus jubet, ut simplices simus tanquam columbæ, & prudentes tanquam serpentes Matth. x. 16.

Verf. 11. *Judæi igitur quærebant eum in festo, & dicebant, ubi est ille? Judæi.* Id est, Judæorum principes ac seniores, per antonomasiam verf. 13.

Quærebant eum. Quia occulte venerat, venisse tamen non dubitabant.

Ubi est ille? Per aposiopesein, ille blasphemus & sabbati violator, seductor ille? Solent interrogare, qui aliquem quærunt, ubi sit, ubi lateat, non nominabant ex dedignatione, & nomen ipsum perosi.

Verf. 12. *Et murmur multum de eo erat in turbis.* Id est, in populo, qui ad festum confluerat undique.

Hi quidem dicebant, quod bonus sit. Quod non sit seductor, quod sit à Deo missus.

Alii autem dicebant, non: sed seducit turbam. Id est, populum, vulgus indoctum & imperitum.

Verf. 13. *Nemo tamen palam loquebatur de ipso.* Παρρησία, id est, libere. Intellige, nemo loquebatur in bonam partem.

Propter metum Judæorum. Id est, quia metuebant Judæos, Judæorum principes ac seniores. Sunt semper non pauci, qui de professoribus veritatis bene sentiunt & loquuntur, sed non libere & aperte, propter metum eorum qui primatum habent inter illos. Metus Judæorum dicitur pro metus à Judæis, per genitivum causæ.

Verf. 14. *Cum autem adesset festi medium, adscendit Jesus in templum, & docebat.* Non tum deum adscendit Hierosolyma sed in templum.

Et docebat. Ut se manifestaret omnibus. Poterat & ante in templo fuisse, sed non docebat, quia adhuc latere volebat.

Verf. 15. *Et mirabantur Judæi.* Id est, Judæorum doctores & magistri, qui Jesum nunquam in scholis viderant.

Dicentes, quomodo hic literas novit, cum non didicerit? Sacras literas intelligunt, Mosis nimirum & Prophetarum. Apparet Dominum Jesum plurima inter docendum ex Scripturis de se allegasse. Admirantur ergo tantam in illo Scripturarum scientiam, quas nunquam didicisset, nempe ex hominum institutione; sed eas didicerat à Patre per Spiritus Sancti virtutem.

Verf. 10. *Respondit eis Jesus, & dixit; Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me.* Quasi dicat, nolite mirari quod doceam, etiamsi non didicerim literas ab hominibus.

Doctrina mea. Quam scilicet ego trado ac doceo.

Non est mea. Id est, non ex me proficiscitur, non ego sum illius auctor.

Sed est ejus qui misit me. Nempe Dei. Ille eam animo & ori meo inseruit, ille eam me docuit. Habui doctorem & magistrum Deum, unde nec mirum est quod multo majorem scripturarum notitiam habeam, quam ulli homines. Videtur esse contradictio in adjecto, seu oppositum in appposito, *mea & non mea*, sed sensu diverso utrumque verum est; mea quatenus à me docetur, *non mea* quatenus mihi à Deo tradita est, nec me habet auctorem, sed Deum. Sic dicere possis, Christus est homo, & Christus non est homo, voce hominis diversimode sumpta. Est homo naturæ respectu; non est homo, divinæ virtutis respectu. Ideo & Gal. j. 1, 12 Christus opponitur homini, ob divinam majestatem. Sic infra Christus idem; *qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me* Joan. xij. 44, quatenus fides in Christum non terminatur in Christo, sed transit in ipsum Deum. An vero Christus diceret, doctrina mea non est mea, si Deus ille unus erat? Secundum humanitatem ajunt. An ergo secundum humanitatem verum dixit; secundum divinitatem falsum? Certe, si Christus simul etiam unus ille Deus erat, non magis illud quam hoc, propter humanitatem negaret. Neque ideo vulgaris erat homo Christus, si unus ille Deus non erat: quia erat homo ex Spiritu Sancto conceptus & genitus; eodemque spiritu ac virtute longe supra omnes alios unctus. Nam Christum dicere nudum hominem, nugari est. Homo enim est homo, nec potest simul esse eodem significato & non homo. Dicere etiam Christum esse non tantum hominem, sed unum illum Deum, seu hominem unum illum Deum, est alterum tollere per alterum, proinde nihil dicere.

Verf. 17. *Si quis velit voluntatem ejus facere, cognoscat de doctrina, utrum ex Deo est, an ego à me ipso loquor?* Ne dicerent, unde id possumus scire doctrinam tuam non esse tuam, sed à Deo profectam? Facile est unicuique id cognoscere, respondet Christus, si modo velit facere voluntatem ejus qui misit me, id est, Dei: si ita sit animo comparatus, ut à facienda Dei voluntate (quæ nulla alia est, quam fiducia in

Deum,

Deum, & vera pietas, sanctitas, justitia) propter opes, honores, voluptates, vitia, persecutionum fugam pravos affectus, & alia carnalia non abhorreat, & sic animo sit probo & candido.

Cognoscat de doctrina. Nempe quam doceo, *utrum ex Deo est, an ego à me ipso loquor?* Cognoscat nimirum doctrinam meam ex Deo esse, & me non loqui à me ipso, nec seductorem esse, sed vere missum à Deo: cum non solum doctrina mea sit sanctissima, & Deo dignissima, & Scripturis undique conformis, sed etiam tanta, tam manifesta divinitatis habeat opera & argumenta. Hoc ipsum quid miramini me tantam scripturarum notitiam habere, cum eas ab homine non didicerim, cuius oculos aperire potest, me à me ipso non loqui, sed doctrinam meam esse ex Deo. Id unum cuilibet obstat eorum qui mihi non credunt, quod Dei voluntatem facere nolit, quod vitiis magis quam veritate & virtute delectetur. Ideo querit effugia, quæ & suo malo reperit. En veram & unicam causam, ob quam homines divinam veritatem, sole meridiano clariorem, non agnoscant, seu ut supra dixit Christus, tenebras magis ament quam lucem cap. iij. 19, ubi etiam eandem istius eorum facti ponit causam. Notetur autem, quam Christus seipsum Deo, tanquam diversum opponat, ut, si loquatur à seipso, doctrina sua non sit vera, sed falsa. Quod non magis faceret ac facere posset, si unus ille Deus esset, quam ut se unum illum Deum esse eodem modo negaret. Sed quominus & hanc manifestissimam de Christo veritatem mundus agnoscat, eadem illa quam Christus declaravit causa, impedimento est.

Verf. 18. *Qui à seipso loquitur, gloriam propriam querit. Qui autem querit gloriam ejus qui misit ipsum, hic verus est, & injustitia in eo non est.* Probat se non loqui à seipso. *Qui à seipso loquitur:* id est, qui mendax & seductor est. Intelligit enim eum qui ita à seipso loquitur, ut interea prætendat se à Deo missum esse, & loqui à Deo sibi mandata. Nam alioquin & Deus à seipso loquitur, & homines à seipsis loqui possunt, etiam si mendaces non sint.

Gloriam propriam querit. Et consequenter propria commoda. Cur enim alias à seipso loqueretur & seductorem ageret? Nemo gratis est improbus: intellige; at ego non quero propriam gloriam. Videtis enim agere me modeste, ab omni ambitu alienum esse, nullos affectare honores, nullas opes, nullas voluptates, vitam ducere pauperem & injuriis obnoxiam: id tantum agere ut Deus gloriam consequatur. Non loquor ergo à me ipso.

Qui vero querit gloriam ejus qui misit ipsum. Id est, unice, suis etiam maximis cum incommodis. Nam alioquin & seductores Dei prætexunt gloriam.

Hic verus est. Tam in eo dum se missum à Deo dicit, quam in eo quod docet.

Et iniquitas in eo non est. Non est iniquus, non est mendax & seductor, per synecdochen generis. Contrarii negatione, ut Hebræi solent, prius illustrat. Cum igitur, inquit Christus, & ego unice quæram Dei gloriam, & ab eo me dicam missum, hinc apparet me verum & in hoc esse, & consequenter in omnibus quæ doceo, nec ullam esse in me injustitiam, ullum mendacium ac imposturam.

Verf. 19. *Non Moses dedit vobis legem, & nemo ex*

vobis facit legem? Defensa sua innocentia, accusat & redarguit Judæos neglectus divinæ legis, de quibus verf. 11, 13, 15, id est, Judæorum seniores ac principes, ut hinc pateat quam illis cordi non sit ut faciant Dei voluntatem; unde nec mirum sit, ut nec cognoscant doctrinam suam ex Deo esse: quasi dicat, Moses, quem mihi opponere soletis, licet injuria, nonne vobis dedit legem?

Et nemo ex vobis. (Judæos enim illos alloquebatur ipsi adversantes, qui quærebant ipsum occidere v. 1.)

Facit legem. Id est, observat & exsequitur.

Quid me queritis occidere? Id est, ob quam causam? quid mali feci? quid commerui? Non ergo facitis & observatis legem, quæ hominem innocentem vetat occidere. Egregii sane estis observatores legis, quam contra me prætenditis. Ego hominem sanavi, vos me qui sanavi, legis obtentu queritis occidere. Agnoscite ergo vos esse hypocritas, & homini innocenti, & à Deo misso, non tantum adversari, sed etiam necem moliri.

Verf. 20. *Respondit turba, & dixit; Daemonium habes, quis te querit occidere?* Non respondent isti ad quos sermonem direxerat, (tetigerat enim illorum conscientiam) sed populus, qui sibi tanti criminis non erat conscius. Pro se igitur respondet, & ex se metitur & alios.

Demonium habes. Acerbe & sine verecundia respondent indignati, credo ob calumniam, ut putabant: quasi dicat, quis tam vecors est, ut te quærat occidere? Non sumus nobis conscii istius consilii ac facinoris. Quod, quia nobis objicis, daemonium habes, id est, insanis, & tui compos non es, malus spiritus te agit. Ita Judæi qui arguebantur à Christo, populi judicium de se audiebant. Sed nec turba eo honore habuit Christum quo debuit ac decuit.

Verf. 21. *Respondit Jesus & dixit eis: unum opus feci, & omnes miramini.* Non respondet turbæ, nec immeritum curat convitium, quod reipsa magis Judæos illos petebat quam Christum; sed rem suam persequitur.

Unum opus feci. Occupat objectionem de sabbato violato. Intelligit enim opus de quo cap. v.

Et omnes miramini propter hoc. Quod scilicet illud fecerim, ac si sabbatum violassem. Videtis ergo me gloriam meam non quærere, sed Dei, cui necesse est ut in hoc opere gloriam detis, & ejus divinam potentiam agnoscatis. Ego autem nil nisi odium vestrum & calumnias, & capitis accusationem, & cædem, quantum in vobis est, hinc refero. Si meam gloriam hoc opere quævissem, facile à sabbato aut jussione portationis lecti potuissem abstinere, ne vos offenderem. Si verba *propter hoc* novum comma incipiunt, ut communiter habent exemplaria, ellipsis erit particulæ causalis ὅτι, pro διὰ τὴν ὅτι, *propter hoc quia Moses, &c.*

Verf. 22. *Moses dedit vobis circumcisionem (non quod ex Mose sit, sed ex patribus) & in sabbato circumciditis hominem.* Ostendit eos immerito mirari & criminari quod in sabbatho sanarit hominem.

Moses dedit vobis circumcisionem. Id est, præceptum circumcisionis, per metonymiam effecti.

Non quod ex Mose sit, sed ex patribus. Inferit hoc ne quis dicat, antiquior est Mose circumcisionis ritus. Respondet, scio quod non Moses sit primus istius moris

moris auctor, sed quod circumcisionem lege divina comprehenderit, ut & alia à patribus accepta.

Et in sabbato. Si scilicet in sabbatum dies octavus incidat, *circumciditis hominem.*

Verf. 23. *Si circumcisionem accipit homo in sabbato, ne solvatur lex Moysi, mihi indignamini quod totum hominem sanum fecerim in sabbato?* Colligit argumentum suum Christus: quasi dicat, quo jure mihi indignamini, & me solvisse legem criminamini? Nonne totum hominem sanare multo pluris ac majoris est quam infanti cuticulam præcidere? Annon habetis itidem legem charitatis de proximo diligendo? An pluris est lex ritualis quam lex dilectionis? Atqui vos ipsi etiam asinum in sabbato extrahitis ex puteo. Habuit Christus satis rationum adversus ipsos. Mirum eos non usos esse prætextu, quod homo ille lectum die sabbati portare sit jussus. Videbant, credo, non operandi causa, sed ad gloriam Dei manifestandam hoc eum facere jussum esse. Nam & in gloriam Dei sacris operabantur Sacerdotes & Levitæ in sabbato Matth. xij. 5, & ex lege est ab operibus ad Dei gloriam spectantibus, vel maxime in Sabbato, non abstinere.

Verf. 24. *Non judicate secundum aspectum, sed justum judicium judicate.* Convictos monet ne judicent secundum aspectum, id est, secundum vanam speciem, per metonymiam effecti.

Sed justum judicium judicate. Judicare judicium, per pleonasmum Hebræis familiarem, dicitur. Monet ut juste judicent, ut rem penitus introspeciant, non odio sui & invidia in externa specie hæreant.

Verf. 25. *Dicebant igitur quidam ex Hierosolymitanis: non hic est quem querunt occidere?* Hierosolymitani isti de hoc Judæorum proposito & conatu occidendi Christum resciverant, quod turbis aliunde confluentibus non innotuerat verf. 20.

Verf. 26. *Et ecce libere loquitur, & nihil ei dicunt.* Παρρησια λαλεῖ nomen pro adverbio. Mirantur quod seniores eum publice concionari & docere in templo, quin & contra se disputare patiantur.

Nunquid vere cognoverunt principes, quod hic sit vere ille Christus? In specie hic designantur isti Judæi qui Christum quærebant occidere verf. 11, & hic principes esse dicuntur; metuebant nimirum suæ auctoritati, & ideo Christum cupiebant & quærebant sublatum.

Verf. 27. *Sed hunc scimus unde est, Christus autem quando venit, nemo scit unde est.* Quasi dicant, proinde hic Christus esse non potest. Rem contra Christum & tot divinitatis documenta concludunt argumento vanissimo. Sic solent qui adversantur veritati.

Quando venit. Id est, quando veniet.

Nemo scit. Id est, nemo sciet, per enallagen temporis. Traditio hæc erat ex Scripturis prave intellectis profecta, ut in traditionibus fieri solet. Scripturæ enim id tantum prædicebant, fore ut nemo Messiam cognoscat cum venerit, id est, nemo eum Messiam esse credat: non autem fore ut personam ejus nemo cognoscat, cum omnibus constare deberet, eum ex stirpe Davidica ortum, & in Bethlehem natum esse. Persona igitur ejus per se omnibus debuit esse nota.

Verf. 28. *Clamavit igitur in templo docens Jesus, &*

dicens, & me nosis, & nosis unde sum, & à me ipso non veni, sed est verus qui misit me, quem vos non nosis. Clamavit igitur. Cum hæc eos dicere inter se intellexisset.

Docens in templo. Vocem sustulit adversus hæc eorum dicta: quasi dicat, omnia in me conveniunt quæ de Messia prædicta sunt.

Et me nosis. De facie, de genere, de domo ac familia.

Et nosis unde sum. Ubi natus sum, ubi educatus, ubi habitent mei.

Et à me ipso non veni. Non veni mea sponte, meo motu, non missus.

Sed est verus qui misit me. Proinde & ego sum verus, neminem mendacio seduco, nec mentior, nec mendacium dico: quasi dicat, & missus sum, & à vero, non à mendace missus sum, id est, à Deo, non à diabolo. Significat Christus, si à se ipso venisset, mendacem ac seductorem fore, quod profecto in Deum illum nullo modo cadit.

Quem vos non nosis. Quatenus non noverant eum à Deo missum esse: quasi dicat, ita omnia in me eveniunt quæ in Messia eventura erant, ut scilicet cognoscatur secundum carnem ab omnibus, & rursus non cognoscatur secundum spiritum, seu quod is Messias sit.

Verf. 29. *Ego autem novi eum, quia ab ipso sum, & ille me misit.* Novi quæ sit ejus voluntas.

Quia ab ipso sum. Id est, ab ipso veni.

Et ille me misit. Prioris causa. Quia enim Christus à Deo missus erat, ideo ab ipso erat seu venerat. Quæ omnia in Messia plane sic erant eventura.

Verf. 30. *Quærebant igitur ut eum comprehenderent.* Hierosolymitani nimirum illi argumentatores, de quibus verf. 25, ut rem gratam principibus facerent. Idipsum repetitur infra verf. 44. Ita patuit eos nec Deum nosse, neque Messiam, & evenire in se quæ in Messia eventura erant. Occidere Christum non tam facile poterant; comprehendere igitur eum volunt.

Et nemo iniecit in eum manum. Frustrati sunt suo conatu.

Quia nondum venerat hora ejus. Id est, nondum venerat tempus illud quo comprehendi & pati debuit. *Hora* pro tempore. Non per ipsos stetit, quominus id perficerent, sed Deus adhuc conatum eorum impedivit.

Verf. 31. *Multi autem ex turba crediderunt in eum.* Opponit istos principibus, & istis illos addictos Hierosolymitanis. Quamvis homines ex turba, tamen saniores erant principibus, & eorum sectatoribus.

Et dicebant, quia Christus quando venit, nunquid plura signa his faciet quam quæ hic fecit? Causam addunt suæ fidei: quasi dicant, cur igitur hunc ipsum Christum esse non credamus.

Verf. 32. *Audiverunt Pharisei turbam murmurantem de ipso hæc.* In specie nominat Christo maxime invidentes & infestos, quia maxime gloriam suam quærebant.

Et miserunt Pharisei, & principes Sacerdotum. Idem hac in parte spirabant cum Phariseis.

Ministros ut comprehenderent eum. Conantur Christum comprehendere.

Verf. 33.

Verf. 33. *Dixit igitur eis Jhesus.* Nempe istis qui miserunt ad se comprehendendum, ut docet particula *igitur*, & res consecuta.

Adhuc breve tempus vobiscum sum, & vado ad eum, qui misit me. Quasi dicat, intra breve tempus abibo à vobis, & ibo ad eum qui me misit. Non diu hærebo in oculis vestris. Loquitur in præfenti, per enallagen temporis, ut & in sequentibus.

Verf. 34. *Quæretis me.* Nempe cum audietis me resuscitatum esse ex mortuis, & vivere post mortem.

Et non invenietis. Non continget vobis hæc gratia propter contumaciam vestram; nolebat enim Deus Christum redivivum omnibus exhibere, ut locus esset credendi & non credendi probitati & malitiæ, & consequenter præmio & pœnæ. Solis discipulis suis videndum se Christus exhibuit, postquam resuscitatus esset ex mortuis. Quem si Deus exhibuisset omnibus, vim intulisset omnibus. Nam etiam obstinatissimi credidissent.

Et ubi sum ego vos non potestis venire. Id est, ubi ego ero vos non poteritis venire: per enallagen temporis. Non poteritis propter hoc ipsum quod me non invenietis nec videbitis post mortem meam. Manebitis enim in vestra pertinacia. Ideoque non poteritis eo venire ubi ego ero, id est, ad Patrem, ubi est æterna vita.

Verf. 35. *Dixerunt igitur Judæi alii ad alios; quo iste abiurus est, quia nos non inveniemus eum? num in dispersionem Græcorum abibit & docebit Græcos?* Judæi à turba distincti verf. 13, iidem illi qui miserunt ad Christum comprehendendum, dixerunt autem hoc inter sese. Christum enim alloqui verebantur, carpere illum quam cum illo disputare & colloqui. Putabant Christum de loco aliquo in terra Judæa loqui: quasi dicant, nosne non inveniemus? nos Pharisei, nos principes Sacerdotum & Judæorum? Num in dispersionem Græcorum est iturus? proinde in loca longe à nobis & à Judæa remota? Est enim hoc diversum à priori: quasi dicat, nisi forte in dispersionem Græcorum abeat. Dispersionis nomine intelligunt dispersos Judæos. Sic enim vocabantur dispersionis voce, Hebræorum phrasi. Græcorum autem, per genitivum, eorum inter quos dispersi erant. Sic dispersio Ponti, Galatiæ, Cappadociæ &c. 1 Pet. j. 1, per genitivum regionis, id est, in Ponto, Galatia, Cappadocia. Rariores enim erant in Occidente & in Latinorum urbibus Judæi, quam in Græcorum.

Et docturus Græcos. Nam & Judæi inter Græcos dispersi, Græcos docebant. Rem acu tetigerunt, etsi alio, quam putabant & Christus loquebatur sensu. Vere enim Christus in cælum profectus, per Apostolos suos in dispersionem Græcorum abiit, & docuit Græcos, & Judæos inter Græcos dispersos.

Verf. 36. *Quis est hic sermo quem dixit, quæretis me & non invenietis, & ubi sum ego vos non potestis venire?* Id est, quid sibi vult hic sermo? Scrupulum iis infixit, quem non poterant eximere.

Verf. 37. *In ultimo autem die magno festi illius,*

stetit Jhesus & clamavit, dicens; si quis sitiat veniat ad me & bibat. Superiorem sermonem habuit in medio festi verf. 14. Nunc refert Joannes eum quem habuit die festi illius Scenopægiæ ultimo, id est, octavo, quem magnum vocat, quia festorum primus & ultimus dies erat celeberrimus.

Sicut Jhesus. Alioquin enim solebat sedendo docere cap. viij. 2, nunc stat erectus, ut tanto editior & conspectior esset, tantoque magis vox ejus exaudiri posset. Rem enim singularissimam dicturus erat.

Et clamavit. Vocem sustulit, haud dubie humana majorem, ut etiam ex ipsa voce pateret ejus divinitas, omniumque aures in illa templi capacitate articulatim & distincte personaret.

Dicens, si quis sitiat veniat ad me, & bibat. Sermo divinissimus, & plane dignus qui divina voce proderetur. Habuit haud dubie causam & occasionem, ut hac & sequenti allegoria uteretur. Nam & cum Samaritide supra cap. iv, & cum Judæis cap. vj, per similitudines & allegorias locutus est, data occasione, sine qua gratiam tantam non habent ejusmodi sermones allegorici. Festum erat Tabernaculorum, quo populus celebrabat memoriam vitæ in tabernaculis, cum per desertum duceretur, actæ, & consequenter aquam bibeat ex fontibus, sicut majores eorum biberant aquam ex petra percussa in deserto copiosissime profluentem. Ideo & salices de torrente sumere debebant ad usum festi Levitic. xxij. 40, 42, 43. Hinc igitur occasione sumta comparat se uberrimo fonti, vel potius Petræ illi in deserto, ex qua torrentes aquæ salientis profluxerunt, in gratiam et usum Israëlitiæ populi.

Si quis sitiat. Nempe secundum spiritum, similitudine sumta à siti secundum carnem, id est, si quis animi aliqua ægritudine laborat, & cupit ac desiderat verum animi refrigerium ac solatium.

Veniat ad me. Videlicet tanquam ad fontem uberrimum & copiosissimum. Veniat tanquam auditor ad docentem.

Et bibat. Id est, in me credat, per catachresin elegantem ex comparatione ortam, cujus exempla supra habuimus cap. vj. 50, 51, 53, 56, 57, 58. Neque enim satis est ut ad fontem venias, nisi etiam ex eo bibas: sic non satis est ut quis ad Christum docentem veniat, sed opus est ut etiam in eum credat.

Verf. 38. *Qui credit in me.* Explicat quid sit istud bibere, & quid sit futurum ad se venienti & bibenti, id est, in se credenti: id nimirum, ut nunquam sitiat.

Sicut dicit Scriptura. Scripturæ auctoritatem verbis suis inferit, ut se secundum Scripturam ostendat loqui, & tanto plus fidei inveniat. Designat illa Scripturæ loca, in quibus Prophetæ per fontes & flumina viventis aquæ, Spiritus Sancti vim & copiam per Messiam effusum iri prænunciant Esa. xliv. 2. lv. 1. Jerm. 2. 12. Ezech. xxxvj. 24. Joël. 2. 28.

Verf. 39. *Flumina ex ventre ejus fluent aquæ viventis.* Quasi dicat, adeo non sitiet, ut flumina ex ventre ejus fluant aquæ viventis. Petræ illi in deserto &

ipse similis erit, ex qua flumina aquæ viventis, id est, salientis profluxerunt. Flumina aquæ viventis dicit, per genitivum materiæ. Quid autem intelligat per hanc metaphoram, exponit Joannes ipse versu sequenti. Intelligit nimirum maximam vim et copiam Spiritus Sancti. Continent enim flumina maximam aquæ copiam, quam ut tanto magis designaret, non flumen dixit, sed flumina. Spiritus autem sanctus aqua vivens dicitur, ut et supra cap. iv. 10, quod vitam æternam adferat, & per similitudinem cum aqua vivente, id est, ex fonte suo saliente, quod adferat maxima solatia et refrigeria animi. Est enim arihabo futuræ hæreditatis ac vitæ Ephes. i. 14, quem, quia fluminibus comparavit, etiam convenienter fluere dixit, et quia dixit fluere, dixit etiam, allegoriam continuans, unde flumina ista fluxura sint.

Ex ventre, inquit, ejus. Nempe credentis in me, & sic ex intestinis. Credentes enim in Christum, intus & intra se accepturi erant Spiritum Sanctum, & venter capacissima hominis pars est. Elegantissima profecto & divinissima allegoria, ad significandum fore ut qui credat in Christum nunquam sitiatur, & abundantissimum ac jure refrigerium animi habeat. Quæ tanto elegantior ac diviniore est, quod ex hoc Spiritu Sancto in primos Christianos effuso, tanquam ex perpetuis & abundantissimis fluminibus, omnium sequentium temporum Christiani veritatis divinæ cognitionem & confirmationem copiosissime hauriant, ut hæc tamen etiam simul in omnes effusus esse dicendus sit. Ponitur porro rectus casus pro obliquo, *qui credit in me*, pro *ex credentis in me ventre &c.* Et quia rectum casum usurpavit, ideo in sequentibus apponit pronomen *eius*. Dixit autem indefinite, *qui credit in me*, non addita universali particula *omnis*. Idem & Joannes mox facit, referens se ad Christi verba, *quem accepturi erant credentes in ipsum*, non addens vocem *omnes*. Neque enim ad sequentium temporum credentes hæc tam miraculosa Spiritus Sancti datio aliter pertinuit, quam quatenus, ut dictum est, ex fluminibus istis, quæ ex ventre primorum Christianorum manarunt, omnes divinam veritatem & ejus confirmationem hauriunt. Miracula enim, ut Evangelio satis superque confirmato tandem cessarent, fidei et pietatis Christianæ plurimum interfuit. Quamvis & nunc, quoties opus est, et quantum opus est, credentibus Spiritum Sanctum, etsi invisibili ratione, larga tamen manu, Christus ex cælo suppeditat: nam, qui ex fide in Christum manat, omnibus hanc fidem habentibus semper inest Rom. viij. 9, 15.

Quem accepturi erant. Nempe post Christi glorificationem.

Credentes in ipsum. Aliis enim Spiritus Sanctus non datur nisi credentibus in Christum Act. ij. 38. Ephes. j. 13. Ideo & ipse dicit:

Qui credit in me. Quasi dicat, non alius ullus. Quod & res ipsa loquitur. Sicut enim hæreditas illa cælestis nulli datur nisi credenti, sic & arrhabo ejus.

Nondum enim erat Spiritus Sanctus. Causam addit,

cur & Christus de futuro tempore locutus sit, et ipse dixerit; *quem accepturi erant*, non, jam tum acciperent credentes. *Quia*, inquit, *nondum erat Spiritus Sanctus.* Nempe cum Christus hæc loqueretur. Nondum erat, quia nondum dabatur. Erat in Christo, quia Christo datus erat. Erat & olim in Prophetis, quia & illis olim datus erat. Spiritus enim Sanctus etsi semper est in Deo, tanquam in suo fonte, tamen in effluxu tum demum est cum datur & à Deo emittitur. Sic pluvia tum demum est, cum eam dat cælum Jacob. v. 18. Ideo temporibus Eliæ per triennium & sex menses nulla pluvia erat, quia non dabatur 3 Reg. xvij. 1. Sic lux non est, quando sol non lucet, & similia.

Quia Jesus nondum erat glorificatus. Simili ratione diceret aliquis, lux nondum erat quia sol nondum erat exortus. Causam enim addit Joannes cur Spiritus Sanctus tum nondum daretur, & consequenter hæc tamen non esset, seu credentium in Christum respectu non esset. Quia nimirum Jesus tum nondum esset glorificatus, id est, ex mortuis suscitatus, et gloria et honore cælesti coronatus Heb. ij. 9. Nimirum hoc tam divinum et cæleste Spiritus Sancti donum, pro credentibus reservatum Deus voluit coronationi sui Filii et Regis illorum. Solent enim Reges cum coronantur, munera liberaliter spargere in populum subiectum. Sic & Christus *adscendit in altum, captivam duxit captivitatem*, ut victor & triumphator, & *dedit dona hominibus*, quibus sese Regem cælestem effectum esse testaretur. *Adscendit supra omnes cælos, ut impleveret omnia*, Spiritu nimirum Sancto, & per eum donis cælestibus Ephes. iv. 8, 10. Ideo Petrus; *dextera, inquit, Dei exaltatus, & promissione Spiritus Sancti accepta, effudit hoc quod nunc videtis & auditis* Act. 2. 33. Videbant autem et audiebant Spiritum Sanctum in discipulis Christi loquentem. Hinc et Christus ipse discipulis infra dicit; *Expedi vobis ut ego abeam; nisi enim abeam, Paracletus ille non veniet ad vos. Sin autem abeam, mittam eum ad vos* cap. xvi. 7. Initium autem maxime sumsit hic promissionis Christi miraculosus effectus, in proximo post adfensionem ejus festo Pentecostes, ut legere est Act. 2, & duravit quoad vixerunt Apostoli, quorum per manuum impositionem et precationem hoc tantum donum credentibus et baptizatis in Christum conferebatur Act. viij. 15, 16, 17. Dedit quidem etiam Christus post resurrectionem suam, antequam in cælum adscenderet, illis undecim Spiritum Sanctum Joan. xx. 22; sed illis undecim tantum dedit, et dedit quasi aliquid in antecessum, pro temporis illius ratione & necessitate, & dedit post resurrectionem suam, quæ principium erat glorificationis ejus. Ut non immerito tum quoque principium aliquod dationis Spiritus Sancti faceret, quæ plena plenam glorificationem ejus erat secutura. Cæterum locus hic docet quam longe absint à veritate, qui Spiritum Sanctum unum illum Deum esse dicunt. Quis enim de uno illo Deo tali utatur allegoria, ut cum flumina aquæ viventis ex ventre credentium profluentia vocet? Quis eum pro dono et munere dari & accipi dicat? Deus ille unus dat dona & mune-

munera, inter quæ præcipuum est Spiritus Sanctus, tantum abest ut Spiritus Sanctus unus ille Deus sit. Quis de uno illo Deo affirmet, quocunque tandem sensu, Deus ille unus nondum erat? Et, non erat quia Jesus nondum erat glorificatus? At quis Jesum glorificavit, nisi Deus ille unus? Act. 3. 23: nec enim Jesus glorificavit seipsum Heb. v. 5. An ergo unus ille Deus erat antequam esset, aut nondum erat quamvis esset? Discipuli illi Joannis Baptistæ, de quibus Act. XIX, cum interrogarentur à Paulo, an Spiritum Sanctum credentes accepissent? *Sed neque*, inquiunt, *si Spiritus Sanctus est audivimus* vers. 2. Discipuli Joannis, qui ab uno illo Deo missus erat, in baptisma ejus baptizati, & perfectiores quam discipuli Moysi, si Deus ille unus sit, ne audirent quidem? Et cum eis Paulus imposuisset manus, Deus ille unus super ipsos venit? et non potius, secundum hanc ipsam Christi promissionem, sanctus Dei afflatus? vers. 6. De quo, si esset, & si daretur, poterant antea non audivisse, & non audiverant; at de uno illo Deo non tantum audiverant quod sit, sed etiam in eum credebant, et Joannis baptisma in poenitentiam & remissionem peccatorum ab uno illo Deo consequendam profitebantur. Docet etiam idem hic locus, glorificatione Jesu fuisse opus ad tantæ et tam divinæ promissionis ab eo exhibendæ effectum, et sic Jesum haudquaquam unum illum Deum esse, qui ad dandum Spiritum Sanctum nulla glorificatione opus habet.

Vers. 40. *Multi igitur ex turba, cum audirent hunc sermonem, dicebant, hic est vere ille Propheta.* Multi, non omnes, ex turba, non ex principibus & Phariseis.

Cum audirent hunc sermonem. Tam augustum, tam divinum.

Dicebant, hic est vere ille Propheta. ὁ προφητῆς cum articulo emphatico. Ille insignis, de quo Moses vaticinatus est Deut. xvij. vide supra cap. I. 21. & vj. 14.

Vers. 41. *Alii dicebant, hic est ille Christus.* ὁ χριστός, similiter cum articulo emphatico. Utrique dicebant quod verum erat, utroque enim hoc titulo, ex mente Scripturæ, non diversæ personæ significabantur, sed unius personæ diversæ munera, quamvis utrique opinionis errore Prophetam illum insignem alium esse putarent quam Christum, Christo videlicet minorem. Nondum illi in tantum fide assurgebant in quantum isti.

Alii autem dicebant; numquid ex Galilæa ille Christus venit? Quasi dicant, erratis. Causamque dicti afferunt, quia ex Galilæa Christus non veniat. Noverant Christum à teneris in Galisæa, ideoque putabant eum etiam in Galilæa natum. Εἰς γὰρ τὴν γῆν ἐξ ἧς ἐγὼ εἰμι pro venire debet, vel, venturus est, per enallagen temporis. Supra dixit Christus, & me nostis, & unde sum nostis vers. 28, quia id in propatulo erat ipsum esse ex familia Davidis & Bethlehemi natum, si ullam ejus rei curam habere voluissent. Sponte ignorabant quod ignorabant.

Vers. 42. *Nonne Scriptura dicit, quod ex semine Davidis, & ex Bethlehem vico, ubi erat David, Christus veniat?* Probant Christum ex Galilæa

non venire auctoritate Scripturæ; quæ dixerit, quod ex semine Davidis, & ex Bethlehem vico,

Ubi erat David. Quippe ibi natus & educatus, tanquam in paterna domo & hæreditate, cujus Filius secundum carnem Christus erat futurus.

Christus veniat. Id est, venire debeat, vel venturus sit, ut paulo ante. In eo non errabant, quod Christus ex gente Davidis oriturus esset, in Bethlehem nasci deberet, idque etiam in Jesu evenit. Sed Christum ex Bethlehemo in exorsu muneris sui venturum, falsum erat, neque hoc Scriptura dixit. Christus enim munus suum exorsurus, è cælo missus venit. Sed Jesum ex Galilæa venisse dicunt, quia in Galilæa educatus erat, & adoleverat, & parentes, fratres, sorores habebat, & habitabat. Unde Christus ipse Nazarethum patriam suam appellat Luc. iv. vers. 23, 24, collatis cum vers. 16. Joan. iv. 44.

Vers. 43. *Diviso igitur in turba facta erat propter ipsum.* Quippe aliis aliter de ipso judicantibus.

Scinditur adversum studia in contraria vulgus.

Vers. 44. *Quidam autem volebant ex ipsis comprehendere eum.* Vide supra vers. 30, 32.

Sed nemo injecit in ipsum manus. Voluntati & conatui effectus defuit, quia tempus nondum venerat à Deo destinatum, quo Christo manus injicerentur.

Vers. 45. *Venerunt igitur ministri illi.* (De quibus vers. 32.) ad principes sacerdotum & Phariseos.

Venerunt. Re infecta, ob quam missi erant.

Et dixerunt eis illi, propter quid non duxistis eum? Sic solent exostulare Domini cum ministris jussa non exsequentibus.

Vers. 46. *Responderunt ministri; nunquam sic locutus est homo sicut iste.* Quasi dicant, confudit nos hic homo suo sermone, & voluntatem conatumque nostrum plane disturbavit.

Nunquam sic locutus est homo. Intellige ullus alius. Agnoscunt enim ipsi mox eum hominem esse.

Sicut hic homo. Quasi dicant, omnia in istius hominis sermone divina erant, & vox divina, & res divinissimæ; quis unquam aliorum hominum in se credere jussit? quis cuique credentium in se res tantas pollicitus est, & se vera loqui, & Scripturis & tantis miraculis confirmavit? Non metum turbæ causantur, sed se in conscientia sua convictos indicant, & non potuisse ipsi injicere manus. Hinc patet quanta sit vis in animis hominum verbi Dei efficaciter prædicati. Non immissa ministris cœcitate, aut alia aliqua vi se tutatus est Christus, non etiam fuga, ut alias solebat, sibi consuluit; sed animos eorum, & sic etiam manus; quasi catenis invisibilibus divinæ suæ prædicationis, constrinxit.

Vers. 47. *Responderunt igitur eis Pharisei: num & vos seducti estis?* Pharisei respondent, quippe qui maxime legis profitebantur scientiam.

Num & vos. Quasi dicant, non turba tantum sed & vos, vos ministri sacerdotum, eorumque principum, cuique ad illum comprehendendum missi fuistis.

Seducti estis? Ita ut eum laudibus afficiatis;

& pro divino homine habetis. Jamne & vos in ipsum vultis credere & ejus discipuli fieri?

Verf. 48. *Num quis ex principibus credidit in eum, aut ex Phariseis?* Pro argumentis adferunt auctoritatem principum & Phariseorum, hominum doctorum. Sic solent qui veritatem impugnant?

Verf. 49. *Sed turba hæc quæ non novit legem, maledicti sunt.* Ne populi judicium objicerent ministri illi:

Quæ non novit legem. Id est, imperita, incondita, divinæ legis ignara, ex qua de omnibus, & imprimis de Prophetis ferendum est judicium.

Maledicti sunt. Per anomaliam numeri *ἡγοῦντο τὸ ἐμμενέμενον*. Dicere debebant, credunt in ipsum verf. 31, 32; sed malunt dicere consequens, quod putabant, fidei in Jesum; nempe maledictos esse, qui in Jesum credant, ut tanto magis ministros illos absterreant. Videmus quanto rectius turba illa judicaret de Jesu quam Principes & docti, maledictos dicunt isti qui benedicti erant, & se benedictos putant, cum essent maledicti. Nimirum quia turbæ non tam obstabant pravi affectus, quam principibus & doctis, ad religionem Christi. Vide 1 Cor. 1. 26, et sequentibus. Phariseos istos imitantur hodie, qui verba illa Prophetæ; *maledictus qui confidit in homine* Jer. xvij. 3, ad eos applicant, qui cum eadem illa turba in hominem Jesum, à Deo Dominum & Christum factum credunt Act. 2. 36. Nimirum applicatores isti non considerant, fidem in hunc hominem, qui Christus ille Dei est, fidem esse in ipsum Deum, ut, qui maledictum putant in hoc homine confidentem, maledictum putent confidentem in ipsum Deum. Verba igitur Prophetæ de tali agunt in hominem fide, quæ non sit simul fides in ipsum Deum, seu, quæ per hominem hunc non tendat in ipsum Deum. Proinde agunt de homine qui non sit missus à Deo, nec in servatorem hominibus datus. Talis enim homo, qui à Deo missus est, & in servatorem hominibus datus est, pro uno cum Deo hætenus reputandus est. Alioquin enim & Israëuitarum populus olim credidit in Deum & in Moysen servum ejus Exod. xiv. 31. Nec maledictus in hoc fuit, sed benedictus. Ideo & Prophetæ addit, dictum suum explicans ac limitans: *Et ponit carnem brachium suum, & cor ejus recedit à Deo.* Videmus ad religionem Christi non tam eruditionem & ingenium requiri, quam judicii rectitudinem & animi probitatem, mundi contemptum, & ad ferenda pro veritate adversa promptitudinem. Inde fit ut magis idonei plerumque sint ad veritatem Christianam amplectendam simplices, humiles, pauperes, quam docti, clari, divites.

Verf. 50. *Dicit Nicodemus ad eos, qui venerat noctu ad illum, cum unus esset ex iis.* Non potuit se continere Nicodemus, cum bene sentiret de Jesu.

Cum esset unus ex eis. Nempe tunc congregatis, quippe quod esset unus ex principibus & ex Phariseis. Vide cap. iij. 1, 10.

Verf. 51. *Num lex nostra judicat hominem, nisi audiat ab ipso prius, & cognoscat quid faciat?* Quia legem allegabant collegæ Nicodemi, ex lege eos vult convincere. Legi tribuit, quod hominis est secundum legem agentis: quasi dicat, num is qui

ex lege nostra agit, *judicat hominem*, id est, de homine aliquo decretoriam fert sententiam, qualem vos jam de Jesu tulistis, eum scilicet esse seductorem?

Nisi audiat ab ipso prius? Id est, nisi eum prius causam dicere faciat?

Et cognoscat quid faciat? Id est, rectene, an secus? Quasi dicat, deberetis prius dare isti homini dicendi & defendendi se locum ac facultatem, & sic cognoscere quid faciat, ac tum demum, re bene cognita ac explorata, sententiam de illo ferre. Hoc lex nostra præcipit, quod vos in isto homine non observatis. Quasi dicat, ego eum non absolvo, sed nec ante tempus inauditum & indefensum damnari velim. Moderate locutus est, ut & se subduceret invidiæ, & Jesum, cui bene volebat, periculo. Idem & hodie fit, inauditi & indefensi damnamur, præoccupatis hominum animis cæco adversum nos odio & prava de nobis opinione. Accedit & hoc, quod licet causæ suæ maxime confidere videantur, ei tamen revera vehementer diffidant, & vereantur, ne si res ad legitimum examen & judicium veniat, causa sibi cadendum sit. Ita semper fieri necesse est iisdem et accusatoribus et iudicibus. Cæterum Deus habet varia media suos liberandi et improborum consilia disturbandi. Ita per Gamalielē Actor. v disturbavit quoque crudelia Judæorum adversus Apostolos consilia. De Nicodemitis etiam dici potest, quod illi ecclesiæ sæpe profint, sibi non, similesque sint lignis illis et tignis, quæ ad ædificationem ædium adhibentur, post eam abjiciuntur et comburuntur. Nicodemi etiam virtutem non habent, qui malorum consiliis interfunt, et ne verbo quidem juvant quos innocentes esse noverunt.

Verf. 52. *Responderunt, & dixerunt ei; num & tu ex Galilæa es?* Quasi dicant, qui pro isto Galilæo loqueris? Qui malam causam habent, sine convicio respondere vix possunt. Ne tamen viderentur conviciari tantum, addunt rationem sui de Jesu præjudicii.

Scrutare & vide, quod Prophetæ ex Galilæa non suscitatus est. Scrutare, nempe Prophetarum vitas.

Et vide. Id est, cognosce:

Quod Prophetæ ex Galilæa non suscitatus est. Futilissimum argumentum opponunt tot tantisque divinitatis in Christo documentis, ut solent homines improbi et à veritate alieni. Nam nec Jesus ex Galilæa ortus erat, sed ex Judæa; non ex Nazaretho, sed ex Bethlehemo, quod intellexissent, si prius, ut Nicodemus monebat, Christi causam cognoscere voluissent; nec sequitur, quia Prophetam antea Deus ex Galilæa non suscitaverit, idcirco nec posterum suscitare potuerit. Contemnebant præ se Galilæos, absurdum putantes, ut Deus Judæa præterita et postposita, ex Galilæa Prophetam excitaret? Negant hoc suo futili argumento, non tantum Jesum esse Messiam: sed etiam simpliciter esse Prophetam, et hæc etiam causa erat, ut eum per contemptum & opprobrium Galilæum aut Nazæranum, et discipulos ejus Nazaræos appellarent Matth. 1. 23. Joh. xix. 19. Act. xxiv. 5.

Verf. 53:

Verf. 53. *Et abiit quisque in domum suam.* Erant enim congregati, exspectantes donec à ministris captus adduceretur Dominus; sed eorum conatus & exspectationem divina providentia & potentia elusit. Conscii futilitatis, non exspectant responsum Nicodemi, nec Nicodemus operæ pretium duxit, ut eos ex concilio abeuntes suo responso moraretur, & frustra contenderet cum hominibus quibus non scientia deesset, sed conscientia & probitas Tit. III 10, 11: quo loco Apostolus jubet vitare hominem hæreticum post unam atque alteram admonitionem, cum sit *ἑαυτοῦ κατακρίνων*, seipsum damnans, id est, contra suam agens conscientiam; quod istis etiam usu venerat.

CAPUT. VIII.

Verf. 1. **J**esus autem abiit in montem olivarum. Quasi dicat, illi quidem abiverunt quisque suam in domum, Jesus autem exacto ultimo festi die, in montem abiit olivarum, vitans, ut puto, in urbe nocturnas insidias.

Verf. 2. *Diluculo autem rursus aderat in templo.* Apparet Christum id fecisse toto insequente octiduo & ultra. Vide cap. ix. 14. Nota, quam diligens & impiger fuerit in docendo.

Et omnis populus veniebat ad eum. Captus haud dubie sermonis ejus divinitate: quod in furorem agebat Phariseos.

Et confidens docebat eos. Nunc sedet, doctorum more, cum autem sermonem illum proferret ultimo festi die, & in maximo hominum concursu ac panegyri, stabat erectus cap. vii. 37, 38.

Verf. 3. *Ducunt autem Scribæ.* Id est, literati ac Legisperiti.

Et Pharisei. Perfectissimam in lege sectam professi: *Ad eum, mulierem in adulterio deprehensam.* Quo consilio id fecerint docetur verf. 6.

Et cum statuissent eam in medio. Accusatores isti cum muliere intervenientes concioni Christi, sermonem ejus interruperunt, ad quem postea illis dilapsis revertitur verf. 12.

Verf. 4. *Dicunt ad eum, Magister; hæc mulier deprehensa est in ipso facto adulterans.*

Verf. 5. *In lege autem Moysi nobis mandatum est, ut tales lapidemus, tu igitur quid dicis?* Quasi dicant, an cum Mose consentis, an ab eo dissides?

Verf. 6. *Hoc autem dicebant tentantes eum.* Quid nimirum esset responsurus.

Ut haberent de quo accusarent eum. Putabant enim, non jubeat eam necari, quandoquidem dicit, se ad servandos peccatores venisse: proinde causam habebimus eum accusandi, quod legem Moysi convellat, & simul cum adultera lapidandi.

Jesus autem deorsum sese inclinans. Nimirum, ut occasionem haberet sese iterum post responsum suum inclinandi deorsum.

Digito scribebat in terram. Aliis quasi cogitationibus intentus. Solent enim cogitabundi digito scribere, & Jesus, quia sedens ad terram sese inclinaverat.

Scribebat in terram. Nec enim sedebat in cathedra aliqua edita, sed in terra, qui orientalium mos est.

Verf. 7. *Cum autem persisterent interrogantes eum.* Id est, urgerent pertinaciter responsum, hac ipsa in terram inclinatione & scriptione tanto magis incitati, quod putarent eum non reperire quid responderet.

Reclinans sese, dixit ad eos. Qui vestrum est sine peccato, primus lapidem in ipsam jaci. Sapientissimum responsum, & mundi omniumque servatore dignissimum, quo & legi divinæ nihil derogavit, & peccatricem servavit, & omnium conscientiam compunxit, & causam dedit, ut omnes apud ipsum, non in lege justitiam ac justificationem quærent. Non vetat Christus fontes plecti etiam capitis pœna, sed significat eos qui scelerum pœnas ab aliis exigere volunt, ipsosmet esse debere scelerum puros verf. 8. Quo pertinet illud Pauli: *sine excusatione es, ô homo, omnis qui judicas: dum enim judicas alterum, teipsum condemnas, eadem enim illa facis qui judicas* Rom. 2. 1.

Verf. 8. *Et rursus deorsum sese inclinans, scribebat in terram.* Id est, hoc responso dato, protinus iterum sese inclinavit deorsum, & ut cœperat, scribebat in terram. Pudori consulere volebat ipsorum, & illis dilabendi sensim opportunitatem præbere, quod ne studio fecisse videretur, idcirco ante suum responsum idem fecerat, ut sic quasi aliud agens redire tantum videretur ad inceptum. Et ex hac iterata inclinatione & responso jam accepto videre poterant priorem inclinationem non hæsitacionis causâ factam, quasi non protinus posset responsum expedire.

Verf. 9. *Illi autem cum andivissent, & à conscientia arguerentur, exhibant unus post alium, initio factò à Senioribus usque ad ultimos.* Amplexi sunt hanc opportunitatem abeundi, pudore per Christi in terram inclinationem, & oculorum ab iis aversionem, sublato.

À Senioribus. Id est, à Scribis & Phariseis verf. 3.

Ad ultimos. Nempe eorum qui mulierem hanc adduxerant & lapidare volebant. Nam, ut cæteri dilaberentur, opus non habebant. Aderant enim præter istos accusatores plurimi auditores ex populo, quos Christus docebat verf. 2.

Et relictus est solus Jesus, & mulier illa in medio stans. Quæ non audebat cum accusatoribus suis excedere, manere maluit cum suo servatore. Solus Jesus relictus dicitur, quod nullus remansisset accusatorum. Nam populus qui convenerat ad sermonem audientum, non abiverat, ut patet ex sequentibus.

Verf. 10. *Reclinans autem sese Jesus, & neminem videns.* Nempe ex accusatoribus, præter mulierem, accusatam scilicet:

Dixit ei; mulier, ubi sunt illi accusatores tui? Quasi dicat. Excesserunt, abiverunt.

Nemo te condemnavit? Nemo sententiam in te tulit damnatoriam?

Neque ego te condemno. Licet alia de causa. Illi quidem, quia sibi peccatorum erant conscii, ego autem, quia ad servandos, non damnandos peccatores veni.

Abi. Salva nimirum & incolumis;

Et non amplius pecca. Hoc addit salutare monitum. Neque enim Christus venit ad conservanda peccata, sed ad conservandos peccatores; peccata vero perdenda & exterminanda. Ideo enim peccatores exsolvit à peccatorum pœnis, ut eos

tanto beneficio à peccatis imposterum retrahat. & hac tanta gratia penitus obstringat Deo. Quod nisi consequatur, multo deterior fit illorum conditio quam fuerat prior Rom. vi. 14, 15, 16. 2 Petr. 2. 20.

Verf. 12. *Rursus igitur Iesus locutus est, dicens; Nempe post dilapsos importunos illos accusatores, & peccatricem hanc dimissam, rursus rediit ad populum docendum.*

Ego sum lux mundi. Id est, hominum omnium, annunciabat enim omnibus peccatorum omnium remissionem, vitam æternam, iustitiæ imputationem ex gratia per fidem in se, sed per fidem vivam & per charitatem efficacem. Sine hoc Euangelio omnes homines sunt in maximis animorum tenebris, ut merito se mundi lucem ac solem esse dixerit. Occasionem huius sermonis sumsit, ut arbitror, ex solis ortu verf. 2. & ex servata peccatvice, cui lucem salutis attulerat in maximis tenebris.

Qui sequitur me. Accommodate ad lucem. Lucem enim sequi solemus in tenebris. Sensus est: qui credit in me, qui meus est discipulus, & mihi obedit.

Non ambulabit in tenebris. Et hoc convenienter luci, id est, non versabitur in ignorantia veri ac summi boni, & rationis illud consequendi, nec in vitiis & peccatis.

Sed habebit lucem vitam. Id est, talem in animo suo lucem, quæ eum ducet ad vitam æternam. *Vita* absolute, pro vita æterna, & *lux vita*, per genitivum effecti. Sic *panis vita*, & similia.

Verf. 13. *Dixerunt igitur ei Pharisei.* Christi scilicet adversarii & inimici populo immixti, qui omnia excipiebant & carpebant in Christo.

Tu de te ipso testaris, testimonium tuum non est verum. Quasi vero, quia quis de se ipso testatur, idcirco testimonium ejus non sit verum! potest enim aliquis de se vera testari, & omnes Prophetæ de se testati sunt. Quin et innocentes omnes de se vera testantur. Sed illud sequitur; testimonium tale non esse validum, nec sufficiens, nisi etiam aliorum testimoniis suffulciatur. Quanquam, si quis se Prophetam & à Deo missum esse testetur, nec habeat istius rei divina testimonia, verum non sit ejus testimonium. Quo pertinent verba Christi cap. v. 31.

Verf. 14. *Respondit Iesus, & dixit eis; Etsi ego testor de me ipso, verum est testimonium meum.* Ponit enim Christus se etiam habere ipsius Dei testimonium, divinissima illa opera, idque mox commemorat verf. 18.

Quia scio unde veni, & quo vado. Quasi dicat, non mentior de me testans, quia scio me ex cælo à Patre venisse, & in cælum ad Patrem iterum proficisci.

Vos autem nescitis unde venio, & quo vado. Quasi dicat, hinc fit ut mihi mendacium objiciatis, sed rerum eventu refutabimini. Est autem hic entallage tempotis in utroque membro, in priore præsentis pro præterito.

Unde venio. Pro unde veni; in posteriore præsentis pro futuro.

Quo vado. Id est, quo vadam. Supra cap. vij. 28 dicebat: *Et me nescitis, & scitis unde sum*, quia de eo quod

quod secundum carnem erat loquebatur, hic de eo quod erat secundum spiritum loquitur.

Verf. 15. *Vos secundum carnem judicatis.* Id est, secundum ea quæ ad carnem spectant, non secundum ea quæ spectant ad spiritum; quia me carnali potentia & splendore destitutum videtis contemnitis me, & non respicitis ad ea quæ sunt secundum spiritum, carnalibus multo potiora. Hæc si consideraretis, longe aliter de me judicaretis.

Ego non judico quenquam. De nemine sententiam damnatoriam fero; ne putarent, se quoque vicissim judicari & damnari à Domino. Non enim venerat ad damnandos peccatores, sed ad servandos; nec loquitur de re futura, sed de præsentis.

Verf. 16. *Etsi judico autem ego.* Particula & redundat, more Hebræo, sicut & mox versu sequente.

Judicium meum verum est. Quasi dicat, si autem ego judicarem, judicium meum verum esset, non, quale vestrum est de me, falsum.

Quia solus non sum, sed ego, & qui misit me Pater. Intellige, simul sumus, semper mihi adest qui me misit Pater: quippe, qui & misit me, & Pater meus est. Non ergo possum judicare quenquam, quin simul mecum & per me judicet is qui me misit Pater. Hic autem unus ille Deus est, cujus judicium semper est verum. Erat autem Pater cum Christo Filio suo per Spiritum suum sanctum. Significat Christus, si solus esset, & si Pater secum non esset, judicium suum non fore verum. Quod certe dicere non poterat, si Deus ille unus erat æque ac Pater.

Verf. 17. *Et in lege autem vestra scriptum est, quod duorum hominum testimonium verum sit.* Iterum particula & redundat. Quia se solum non esse dixit, sed se & Patrem qui se miserit, citat id quod de duorum hominum testimonio in lege scriptum extat, ut hinc arguat, vere se mundi lucem esse quam se esse dicebat & testabatur, quasi dicat, lege vestra vos convincam, in qua scriptum est:

Quod duorum hominum. Nempe nulla in re suspectorum,

Testimonium verum sit. Jubet enim lex duobus ejusmodi testibus credere. Quam legem & Paulus allegat 2 Cor. xij. 1.

Verf. 18. *Ego sum qui testor de me, & testatur de me qui misit me Pater.* Quasi dicat: me profecto nullius peccati potestis coarguere verf. 46; tantum abest ut impostorem agam. Quid habetis contra me, quominus mihi credatis? Ne tamen dicatis me unum esse testem, idque in causa propria, & quidem tali, ut nisi accedat Dei ipsius testimonium, fides nullo modo dictis meis sit habenda:

Et testatur de me qui misit me Pater. Sicut me misit, sic etiam de me testatur. An ergo Pater, qui Deus ille unus est, mecum & de me testans, non pro mille testibus, & unus instar omnium erit? Propria igitur lege vestra convincimini, quæ duorum hominum testimonium verum esse pronunciat, quanto magis meum & Patris mei testimonium? 1 Joh. v. 9.

Verf. 19. *Dixerunt igitur ei; ubi est Pater tuus?* Dixerunt hoc Pharisei, iidem illi qui prius verf. 13. Conviçti legis auctoritate, volunt sibi Patrem, alterum testem, exhiberi.

Respondit Iesus, neque me nostis, neque Patrem meum.

meum. Quasi dicat : satis illam habetis ante oculos in operibus diviniſſimis quæ per me facit.

Sed neque me noſtis. Quatenus ſcilicet non noſtis me Dei filium eſſe ;

Neque Patrem meum. Quatenus non noſtis, Deum illum unum eſſe Patrem meum. Quæ veſtra maxima culpa eſt.

Si me cognosceretis, & Patrem meum cognosceretis utique. Id eſt, ſi cognosceretis me Dei filium eſſe, quod omnino debeatis ex divinis quæ facio operibus, cognosceretis utique & Deum eſſe Patrem meum.

Verſ. 20. Hæc verba locutus eſt Jeſus in Gazophylacio. Notat circumſtantiam loci, ad majorem narrationis fidem. Locus erat templi haud dubie munitus, in quo cuſtodiebatur Gaza templi.

Docens in templo. Id eſt, tum cum publice doceret in templo. Hic etiam circumſtantiam temporis notat.

Et nemo comprehendit eum. Quasi dicat, in tali loco ex quo nullum dabatur effugium, inter tot infeſtos hoſtes, tum cum publice doceret, & talia Phariſæis objiceret, nec ulla vi carnali munitus eſſet. Notetur Dei providentia & virtus Chriſti diviniſſima. Hoc ipſum erat inter Chriſti præcipua miracula & divinitatis ejus argumenta.

Quia nondum venerat hora ejus. Qua ſcilicet ipſe Patris obſequens voluntati comprehendendi volebat.

Verſ. 21. Dixit igitur rursus eis Jeſus, uſus eſt *παρρησία* : *Ego vado, & queretis me, & in peccato veſtro moriemini. Quo ego vado, vos non poteſtis venire. Ego vado,* nempe ad Patrem, id eſt, vadam.

Et queretis me. Nempe ubi audiveritis me ex mortuis ſuſcitatum. Vide cap. vii. 33, 34.

Et in peccato veſtro. Id eſt, per & ob peccata veſtra. Singularem numero pro plurali, ut patet ex verſ. 24, in quo dicit, *moriemini in peccatis veſtris.*

Moriemini. Æterna videlicet morte. Nam, quia me non invenietis, nec videbitis redivivum, ideo in me non credetis, & ſic a peccatorum veſtrorum reatu ac pœna non liberabimini.

Quo ego vado vos non poteſtis venire. Per enallagen temporis præſentis pro futuro, id eſt, quo ego vadam vos non poteritis venire, nempe in cælum ad vitam æternam, quæ opponitur morti.

Verſ. 22. Dixerunt igitur Judæi : Numquid occidet ſeipſum, quia dicit, quo ego vado vos non poteſtis venire ? Nempe dixerunt inter ſeſe. Cogitabant neminem qui ſit in vivis, eo poſſe vadere quo & alii non poſſint pervenire. An ergo, inquiunt, ſeipſum occidet, quandoquidem dicit, *quo ego vado*, ſibi ipſi exceſſum ſive profectionem hanc tribuens. Nimirum, non meminerant Eliam in cælum evaſiſſe, vel ſi meminerant, Jeſum haudquaquam cælo dignum eſſe putabant, aut ſe cælo indignos.

Verſ. 23. Et dixit eis, nempe porro : *vos ex iis qui infra ſunt eſtis, ego ex iis qui ſupra ſunt ſum.* Non reſpondet ad eorum fatuam & perverſam verborum ſuorum interpretationem ; ſed cauſam potius adfert ob quam non poterunt eo pervenire ubi ipſe erit.

Vos, inquit, ex iis qui infra ſunt eſtis. Id eſt, ex hominibus terræ affixis, quorum omnis cura & cogitatio eſt de rebus terrenis, proinde ex hominibus peccatis ac vitiis deditis.

Ego ex iis qui ſupra ſunt ſum. Id eſt, ex iis qui ſuperna cogitant, & ad ea perpetuo adſpirant, qui animo & cogitatione toti ſunt in cælo Colof. iij. 1, vel ex eorum numero qui ſupra ſunt ſacroſanctorum ſpirituum, qui ſemper voluntatem Dei faciunt.

Vos ex mundo hoc eſtis. Rem eandem aliter declarat, id eſt, ex hominum mundanorum numero, qui mundum hunc diligunt, mundi hujus bona unice ſpectant, & mundi mores habent.

Ego non ſum ex mundo hoc. Id eſt, ego ad hominum hujus mundi ſocietatem non pertineo : quai dicat, totus à vobis animo & cogitationibus & ſtudiis & factis differo, ideo mirum non eſt, quo ego vado, vos non poſſe pervenire : vide cap. xv. 19. Mundus hic, ſeu homines hujus mundi, opponuntur illius mundi habitatoribus, cum quibus etiam Chriſtus brevi habitaturus erat.

Verſ. 24. Dixi igitur vobis. Nempe *ſ. 21.*

Quod moriemini in peccatis veſtris. Id eſt, per peccata & ob peccata veſtra : quai dicat, facile id potui veſtris ex moribus inferre. Nam quicquid vobis blandiamini & videamini ſancti & juſti eſſe, peccatores eſtis miſerrimi, quippe homines terræ & mundo huic plane dediti.

Niſi enim credideritis. Quai dicat, à quo penitus propter mores veſtros & mundi hujus amorem abhorretis.

Quodego ſum. Nempe ille qui venturus erat, ille Meſſias ſeu Chriſtus, ille Dei filius illuſtris, ac Prophetarum oraculis & votis omnium celebratus, ſolita ſibi hac in re apoſiopheſi. Vide verſ. 28, 58. cap. xij. 19.

Moriemini in peccatis veſtris. Quai dicat : nam hæc unica ratio eſt evadendi mortem æternam & damnationem ob peccata, ipſaque peccata, ut credatis quod ego ſum ille Chriſtus ille filius Dei. At hoc quam vobis grave eſt & erit, ubi videritis me morte, eaque crucis affectum, & non videbitis me ex morte reſuſcitatum ! Quam id erit veſtris ſtudiis & moribus contrarium, ut in me credatis ! Docet aperte Chriſtus Judæos non ideo perituros eſſe, quod ad hoc ante ſecula prædeſtinati eſſent ; ſed quod in ipſum nollent credere ; nec hoc ob eandem prædeſtinationem, ſed ob pravos ſuos mores. Ideo & prædicit eis mortem, ſed quam, ſi ſuam excutere vellent improbitatem, poſſent effugere. Apoſiopheſi illa in verbis, *ego ſum*, libenter utebatur Chriſtus, & malebat potius intelligendum relinquere Judæis, quam ſe Chriſtum illum & regem à Deo promiſſum eſſe verbis exprimere. Malebat etiam *Filii Dei* nomine hoc ipſum ſignificare, quia titulus iſte multo minus habebat invidiæ apud civilem Magiſtratum. Semel inter Judæos palam & publice, idque coram ſynedrio, idque etiam adjuratus, expreſſe & diſerte ſe Chriſtum illum Dei, & iterum coram Pilato, ſe Regem eſſe profeſſus eſt, ut huic immoreretur veritati. Unde & mortis ſuæ cauſam capiti ſuo in cruce pendens ſuperſcriptam habuit : JESUS NAZARENUS REX ille JUDÆORUM cap. xix. 19.

Verſ. 25. Dicebant igitur ei, tu quis es ? Volebant ut non reticeret, ſed expreſſe diceret quis eſſet. Non quod non intelligerent quid ſibi vellet Chriſtus, ſed ut eum criminationibus & periculis objicerent. Si dixiſſet ;

dixisset ; sum Christus ille Dei , accusassent eum rebellionis contra Cæsarem ; si dixisset , sum Dei filius , accusassent eum blasphemiae coram synedrio.

Et dixit eis Iesus. τὴν ἀρχὴν ὃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν. Neque interrogatus expresse respondet quis sit , sed sese ad dicta sua refert. Est autem in his verbis transpositio quædam , & consueta Græcis ellipsis particulæ κατέ, ut Joan. xv. 10. Hebr. x. 22, quasi dicat, ὃ ἐγὼ κατέ τὴν ἀρχὴν λαλῶ ὑμῖν, id est, id sum quod etiam à principio loquor vobis. Scitis id optime quem me dicam esse , ab ipso principio prædicationis meæ perpetuo loquor quis sim , sed vos fingitis vos nescire.

Verf. 26. *Multa habeo quæ de vobis loquar & iudicem.* Quam scilicet sitis mihi infensi , quam adversi & insidiosi , vel in hac ipsa interrogatione quis sim.

Sed qui misit me verus est. Quasi dicat, sed quicquid vos mihi adversemini , quicquid contra me moliamini.

Qui misit me verus est. Mentiri non potest. Est enim Deus ille unus , ut omnis boni , ita & veritatis fons & auctor.

Et ego quæ audivi ab ipso hæc dico ad mundum. Proinde vera dico : εἰς τὸν κόσμον, εἰς, pro πᾶσι: vel εἰς respondet Hebræorum *lamed*, quod est nota Dativi casus, εἰς τὸν κόσμον pro τῷ κόσμῳ.

Verf. 27. *Non cognoverunt quod Patrem eis diceret.* Quæriverant enim verf. 19, *ubi est Pater tuus?* id est, non cognoverunt seu non intellexerunt quod hæc dicens Patrem eis suum diceret ac proderet, seu quod diceret Deum esse Patrem suum, & se Dei Filium esse illum singularem seu Christum. Si enim hoc intellexissent, iterum ut antea, tumultuati essent, & Christo blasphemias objecissent cap. v. 18. Hoc autem inprimis erat quod audiverat à Deo, & quod dicebat ac prædicabat mundo, etiam si ab expressa Christi appellatione pro temporis ratione abstineret. Vide verf. 24.

Verf. 28. *Dixit igitur eis Iesus.* Quandoquidem non cognoverant quod eis Patrem indicasset Deum, proinde se Dei esse Filium & Christum illum :

Quando exaltabitur Filius hominis, tunc cognoscetis quod ego sum. Id est, quando me in crucem attolletis & morte afficietis cap. iij. 14. xij. 32, tunc maximas cognoscendi causas habebitis, per metonymiam effecti pro causa. Nam eas curaturi non erant vs. 24.

Quod ego sum. Christus scilicet & Filius ille Dei. Eadem quæ supra aposiopesis verf. 24. Deus enim me suscitabit ex mortuis, & Dominum ac Christum faciet, & ego me per divinissima opera Dominum ac Christum esse omnibus ostendam, ipsaque mors pro hac confessione à me obita, maximum addet illi confirmandæ momentum. Et sic omnes ad me traham Joh. xij. 32. *Et à me ipso facio nihil*, nempe in loquendo & docendo ; Nam quod miracula non faceret à seipso, nulli dubium erat, & loqui ac docere etiam facere est, idque & sequens docet oppositio.

Sed sicut docuit me Pater meus, hæc loquor. Tunc cognoscetis me, & hoc ipsum quod me Dei Filium dico, non ex me ipso locutum esse, sed id doctum esse à Patre meo. Vide quem Dei Filium se dicat Christus, primum cum qui Filius hominis sit isque in crucem agendus : deinde qui nihil à seipso fa-

ciat, nihil à seipso loquatur, sed sicut se docuerit Pater, hæc loquatur. Cæterum hic expresse Patrem suum illis nominat, eumque unum illum Deum esse significat.

Verf. 29. *Et qui misit me mecum est.* Docet quid vicissim sibi præstet Deus tam fidei suo legato ac ministro, immo Filio, ut causam exprimat ob quam non solum tanta miracula faciat, & inter tot hostes incolumis adhuc perftet, sed etiam in crucem actus ex morte ad regnum cæleste sit evasurus.

Qui misit me, inquit, *meum est.* Mihi adest, sua nimirum paterna cura, & sua divina virtute ac potentia.

Non reliquit me solum Pater. Qui me pro Filio singularissimo, id est, Christo illo suo suscepit, proinde nec in cruce nec in morte me relinquet. Nam istud præteritum *non reliquit*, ita intelligendum est, ut & præsens & secuturum tempus complectatur. Significat Christus, si Deus ille unus secum non esset, si se solum relinqueret, actum de se iri.

Quia ego quæ placent ipsi facio semper. Causam exponit cur secum semper sit Deus, cur se solum non reliquerit :

Quia ego, inquit, *quæ ipsi placeant facio semper.* Nunquam discedo à meo officio, ita semper ago, ut Dei Legatum & Filium decet. Nihil magis placuit Deo, quam cum se Christus ex mandato Patris subiecit cruci ; ideo nec mirum est, quod cum Deus non tantum eripuerit ex morte, & in vitam revocarit, sed etiam supra omnia in tantum extulerit, ut pedibus ejus omnia subiceret Phil. 2. 9, 10, 11. Ephes. 1. 20, 21, 22. Non dicit quia ego sum idem essentia cum Patre, sed, quod huic plane contrarium est, quia ego semper facio quæ Patri placent.

Verf. 30. *Hæc cum diceret, multi crediderunt in eum.* Nempe Judæorum, qui sermoni ejus aderant. Cognoscebant enim ex miraculis vere cum ipso Deum esse cap. iij. 2.

Verf. 31. *Dixit igitur Iesus ad eos qui crediderant ipsi Judæos.* Credere in Christum, & credere Christo parallela sunt seu inter se connexa. Nemo enim Christo vitam æternam se daturum pollicenti credere potest, quin protinus in ipsum credat. Credere enim in aliquem est ei confidere.

Si vos manseritis in sermone meo, vere discipuli mei estis. Id est, si à sermone meo non defeceritis, si constantes fueritis in fide sermone meo adhibita.

Vere discipuli mei estis. Quasi dicat, ex constantia vestra apparebit, vos vere discipulos meos esse, & vere mihi credidisse. Et qui deficiunt à sermone Christi vere discipuli non sunt, etiam tum cum illi adhuc adhærent. Apostatæ ex nobis exeunt, sed non erant ex nobis : alioquin enim mansissent nobiscum 1 Joh. 2. 19. Hortatur novitios istos discipulos ad constantiam in fide.

Verf. 32. *Et cognoscetis veritatem.* Nempe plene & perfecte. *Veritatem*, nempe divinam, quæ in meo sermone continetur, quam nunc plene & perfecte non potestis cognoscere cap. xvi. 12, 13.

Et veritas. Nempe plene & perfecte cognita.

Liberos faciet vos. Ingenti bono vos beabit, vera nimirum & solida libertate. Liberabit vos à peccatis, & consequenter à lege, & ab omnibus peccatorum pœnis,

nis, æternæ vitæ vos asseret, Respicit enim ad id quod supra dixit: *Nisi credatis quod ego sum, moriemini in peccatis vestris* vers. 24, quæ maxima servitus est. Libertatem suis discipulis pollicetur, tanquam Messias ille Dei, per quem omnes libertatem se adepturos esse sperabant, secundum Esaïæ prophetiam, de qua Luc. iv. 18.

Vers. 33. *Responderunt ei.* Non qui crediderant, sed qui non credebant, ut apparet ex vers. 37, 43, 44, 48 & sequentibus.

Semen Abrahami sumus. Id est, filii seu posteri. Proinde sumus homines ingenui.

Et nemini servivimus unquam. Id est, nullius unquam fuimus mancipia, pretio emta.

Quomodo tu dicis. Nempe ad tuos discipulos.

Quod liberi eritis? Tacite nobis servitutem objicis, seu servos nos esse significas. Quasi dicant, sub Romanorum quidem imperio sumus, sed tamen liberi & ingenui esse non desimus. Volebant, credo, ut aliquid adversus Romanorum imperium, & præsentem Judæorum statum loqueretur; quamvis ipsi nihil magis averent, quam ut Romanorum jugum excuterent, & quamvis se maxima servitute à Romanis premi gement. Sed jam servitus illis in libertatem vertit, dummodo verum libertatis vindicem è medio tollant! Hinc & postea clamabant, *non habemus Regem nisi Cæsarem: si hunc dimittis, Cæsaris amicus non es, qui se Regem facit, contradicit Cæsari* cap. xix. 12, 15.

Vers. 34. *Respondit eis Jesus; Amen, amen, dico vobis, quod omnis qui facit peccatum, servus est peccati.* Nisi enim servus peccati esset, peccatum non faceret, rem turpem, foedam, adeo sibi noxiam & perniciosam. Trahitur ergo quisque veluti obtorto collo à peccato qui facit peccatum. *Facit*, nimirum sciens prudens, deliberata voluntate, ex consuetudine. Quasi dicat. Non loquor de carnali servitute, sed de servitute Spirituali, de servitute peccati, in qua vos positi estis; cujus servitutis specimen expressit Apostolus per mimesin cap. vij. ad Rom. Hinc Joannes, *qui facit peccatum ex diabolo est, omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit, & non potest peccare* 1 Joan. iij. 8, 9, ut hinc appareat, quam servus sit peccati qui peccatum faciat!

Vers. 35. *Servus autem non manet in domo in seculum.* Docet quæ sit conditio servi; ea nimirum, ut non habeat jus manendi in herili domo. Subjectus enim semper est venditioni. Actum manendi ponit pro manendi jure.

Filius manet in seculum. Est enim hæres bonorum paternorum, adeoque Dominus. Docet hac similitudine, Judæos non habere jus ullum hæreditatis in domo Dei, & consequenter ad vitam æternam, quippe servos peccati. Solum Filium, id est, Messiam illum, qui omnis peccati purus est, jus hæreditatis habere.

Vers. 36. *Si igitur Filius.* Qui solus habet jus hæreditatis. Se solum intelligit, quia illi soli titulus Filii Dei absolute & subjective competit, quippe Christo illi Dei.

Vos liberos faciat. Nempe ea libertate quam ille largitur.

Vere liberi eritis. Eritis enim liberi à peccati servitute, in qua qui manent, etiam si Reges sint ac Regum filii, servi sunt, nec ullum jus æternæ vitæ & cælestis hæreditatis habent; sed æternæ damnationi subiecti sunt: At nunc *nulla condemnatio est iis qui per Christum Jesum, non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum* Rom. viij. 1.

Vers. 37. *Scio quod Abrahami semen sitis.* Nempe secundum carnem.

Sed queritis me occidere. Unde patet, vos peccati servos ac mancipia esse:

Quia sermo meus non habet locum in vobis. Quasi dicat, non ob ullum meritum meum, sed ob id solum, quod sermonem meum non recipiatis. Quid ergo vos juvat quod semen Abrahami sitis secundum carnem?

Vers. 38. *Ego quod vidi apud Patrem meum, loquor.* Ne di erent eum falsa docere, & homines seducere, significat se apud Patrem in cælo fuisse, & ea loqui quæ apud Patrem, non auribus tantum, sed oculis etiam ipsis hauserit ac perceperit, veritatem nimirum, justitiam, charitatem, sanctitatem.

Et vos igitur quod vidistis apud patrem vestrum, facitis. Quasi dicat, pari consequentia, & vos quod vidistis apud patrem vestrum, nempe diabolum, cujus filios factorum & homicidii & mendacii imitatione vos reddidistis.

Facitis. Solent enim filii quæ apud Patrem vident facere, seu patris facta imitari. Vidistis diabolum sermoni Dei semper adversari, & à Deo missos occidere, hoc ipsum & vos facitis. Non tantum sermonem meum non recipitis, sed etiam adhuc occidere me vultis, idque ut faciatis modos omnes queritis.

Vers. 39. *Responderunt, & dixerunt ei, pater noster Abraham est.* Quasi dicant: quem patrem nostrum tu dicis? pater noster Abraham est, homo sanctissimus & Deo gratissimus.

Dicite eis Jesus, si filii Abrahami essetis. Nempe veri, non degeneres.

Opera Abrahami faceretis utique. Quasi dicat, quid juvat ex patre præstanti natum esse, nisi etiam ejus facta imiteris? Hoc est negare te tali patre satum esse: vel patris nobilitatem dedecore afficere. Hinc Deus ipse ad Israëllem; *pater tuus Hettæus & mater tua Hamorrhæa: Quod non Israëllem & Isaaci & Abrahami, sed Hettæorum & Hamorrhæorum mores & opera imitarentur.*

Vers. 40. *Nunc autem queritis me occidere.* Quasi dicat, pro operibus Abrahami sanctis & justis, queritis ut me occidatis, non hominem fontem & nefarium, non mendacem & seductorem.

Sed hominem qui veritatem vobis locutus sum. Nec vulgarem aliquam, sed quam audivi à Deo. En! ipse Christus hominem se diverse dicit, & ab uno illo Deo distinguit.

Hoc Abraham non fecit. Ut scilicet quæreretur homi-

hominem innocentem occidere, multo vero minus veritatem à Deo auditam sibi loquentem. Putant quidam Abrahamum hoc non fecisse dici, quia Christum hospitio exceperit & humanitatis officiis coluerit Gen. xviii. 2 & sequentibus. At id verba Christi non docent, in quibus nihil est opus, ut eundem numero hominem intelligamus. Certe non magis quam eadem numero opera & Abrahami & Judæorum & Diaboli. Similia hic intelliguntur opera, seu genere vel specie eadem, non numero; sic & homo. Vide cap. xiv. 12. Sed neque Christus tum homo fuit. Aliud enim est, speciem hominis vel viri gerere, aliud revera hominem vel virum esse, & tres illi viri, seu speciem virorum gerentes reipsa Angeli erant Hebr. xii. 2. Et quam causam habuisset Abraham ut occideret hominem, rem gratissimam sibi nunciantem, quod scilicet ex Sara habiturus esset anno vertente filium? Hæc igitur sententia non ex Christi verbis accepta est, sed aliunde præconcepta, in Christi verba infertur, qui hominem se dicit, & Deo illi uni tanquam diversum se opponit, Deum illum unum se esse negat.

Verf. 41. *Vos facitis opera patris vestri.* Id est, Diaboli, non eadem numero, sed eadem specie vel genere. Vide verf. 38.

Dixerunt igitur ei. Quod negarentur esse veri & genuini ac legitimi filii Abrahami.

Nos ex scortatione non sumus geniti. Non sumus Ismaëlitæ, qui non ex vera conjugē Abrahami, sed ex concubina sunt geniti, scortationem maligne dicunt, & adversus ipsum Abrahamum patrem improvide, ex odio gentis Ismaëliticæ, vel si ad Ismaëlitas non respexerunt, multo magis ex scortatione vere dicta, genitos se negant.

Unum patrem habemus Deum. Quatenus scilicet omnes vi divinæ promissionis & accedente Dei potentia, ex Sara, legitima Abrahami uxore, miraculose sumus progeniti. Proinde, quia nobis spiritualem Patrem assignas, alium assignare non potes nec debes quam Deum.

Verf. 42. *Dixit igitur eis Jesus.* Excipit hoc eorum dictum Christus.

Si Deus Pater vester esset. Nempe secundum spiritum, & respectu morum ac operum.

Diligeretis me utique: ego enim ex Deo, pro à Deo, exivi. Missus videlicet, ut mox dicitur.

Et venio. Consequens prioris, præsens pro præterito veni. Rationem reddit dicti sui: quasi dicat, non possetis enim non diligere eum qui à Deo exivit & venit.

Si Deus. Ratione morum & operum

Esset vester Pater: neque enim à me ipso veni. Probat quod asseruit per negationem contrarii. Non veni mea sponte, meo arbitratu. Nam quo fine, aut qua spe id facerem, nulla carnali potentia munitus, nec muniri cupiens?

Sed ille misit me. Quod ex operibus divinis, quæ per me facit, omnes possunt agnoscere. Significat Christus seductorem se fore si venisset à seipso nec à Deo missus esset. Quod in Deum illum unum nullatenus cadit.

Verf. 43. *Propter quid loquelam meam non cognoscitis.* Id est, non intelligitis, ut supra verf. 27. Quasi dicat, quare non intelligitis quid mihi velim, cum dico vos facere opera patris vestri, aut vos facere quæ vidistis apud patrem vestrum? (neque enim solet Christus doctrinam suam *λαλιαν* appellare.) Quid huc facit quod Abraham sit Pater vester secundum carnem, aut quod non sitis ex scortatione geniti, sed unum Patrem habeatis Deum, eo nimirum sensu quo vos id intelligitis? nihil ego contra hæc loquor. Qui fit ergo ut loquelam meam non intelligatis? Dabo causam.

Quia non potestis audire sermonem meum. Præ nimio scilicet odio mei. Non potestis me ferre loquentem, quia me dico esse Dei Filium & à Deo missum, hinc fit ut animum non advertatis ad ea quæ loquor.

Verf. 44. *Vos ex patre Diabolo estis.* Quasi dicat: loquar ego clarius, ut quid loquar cognoscatis.

Vos ex patre Diabolo estis. Respectu nimirum morum & operum vestrorum.

Et cupiditates patris vestri vultis facere. Declarat quod dixit, id est, ea quæ cupit pater vester diabolus, vultis facere. Cupiditates pro iis quæ cupiuntur, per metonymiam, quia ergo diabolus factis & studiis imitamini ac refertis, merito vos ex hoc patre fatos dico. Digni erant tam infandi homicidæ hac tam acri objurgatione, cum alioquin Christus mitis & mansuetus esset. Non enim repugnant modestiæ ac mansuetudini objurgationes acres, si sint iustæ ac meritiæ: nec animo ulciscendi ac lædendi, sed corrigendi & veluti ex somno excitandi adhibita.

Ille homicida erat ab initio. Quasi dicat, & adhuc est & erit quoad homines erunt. Voces *ab initio*, ex subiecta materia protinus intelliguntur. Docet quæ sint cupiditates Diaboli, homines nimirum occidere & mentiri. Ab initio mundi ille erat homicida, quia parentes nostros seducens occidit & mortis eorum causa fuit. Haud dubie & ad cædem Abelis operam contulerat 1 Joā. iij. 12.

Et in veritate non stetit. Non est verum locutus, cum dixit parentibus nostris non moriemini. Quod dicens, non tantum mentitus est, sed etiam Deum mendacem fecit, qui contrarium dixerat, & iis mortem comminatus fuerat.

Quia non est veritas in ipso. Id est, nunquam vera loquitur, nec scit vera loqui.

Quando loquitur mendacium ex propriis loquitur. Significat, si diabolus aliquando vera loquitur, aliunde id eum accipere, non ex se loqui.

Quia mendax est. Id est, mendacio plane deditus.

Et pater ejus. Nempe mendacii; quatenus illud primus omnium edidit, & ad mendacia homines instigat.

Verf. 45. *Ego autem, quia veritatem dico, non creditis mihi.* Id est, quia autem ego veritatem dico. Opponit se Diabolo.

Non creditis mihi. Quasi dicat, unde merito conclud-

concludo, vos ex patre diabolo esse: crederetis mihi, si mendacium loquerer, si ea dicerem, quæ diabolus finxit. Nunc, quia veritatem loquor, fidem apud vos non invenio. Hinc apparet vos non veritate delectari, sed mendacio. Confer cap. v. 43. vers. 46.

Quis ex vobis arguet me de peccato? Probat quod dixit. Quasi dicat. Nam si ideo mihi non creditis quod mentiâr, quis ex vobis arguit me de peccato? At in quo peccatum nullum est, in eo nec ullum est mendacium: homines enim mentiuntur ad contegenda peccata. Obijcitis quidem mihi mendacia, sed frustra & inique. Nam nullius peccati me potestis arguere, id est, argumentis efficacibus reum peragere. Si ego mendax essem, appareret in me ambitio, avaritia, libido & alia quæ in mendacibus & vanis sunt. Nunc autem nihil in vita & moribus meis quod carpatis habetis. Hæc est illa aqua puritatis quæ testabatur de Jesu 1 Joan. v. 6, 8. Mendacium est mater omnium vitiorum, & mater furti, ut ait Syracides. Hoc est peccatorum velum, hoc si tollas tolluntur peccata, sicut & peccatis ablatis tollitur mendacium. Nemo vestrum me peccati alicujus arguit, quo me mendacem esse convincat: adeo ut etiam fama de moribus meis mentiri vereatur. Quomodo igitur mentior? Huc facit quod alibi pseudo-Prophetas ex fructibus eorum jubet cognoscere, quia non possit mala arbor bonos fructus ferre Matth. vij. 26. Ideo doctoribus veritatis unice curandum est, ne eam improbe vivendo in suspensionem adducant mendacii.

Si autem veritatem dico, propter quid vos non creditis mihi? Quasi dicat, nulla alia causa est quam propter hoc ipsum quia veritatem dico, cui vos, tanquam filii diaboli, adversamini.

Vers. 47. *Qui est ex Deo.* Quasi dicat: ut vos de vobis jactatis vers. 41. Intelligit autem hominem probum, veri amantem, & recte factis deditum, similitudine animi Dei filium, seu ex Deo natum. Ex Deo esse opponitur illi ex patre diabolo esse vers. 44. Sic & Cain ex malo, id est, diabolo erat 1 Joan. iij. 12.

Verba Dei audit. Nempe libenter & cum assensu, cum videat omnia in illis ad justitiam unice tendere, nec ullam iis inesse justam non credendi causam. Hoc dicto causam consequenter aperit & infert ob quam illi verba Dei & consequenter sua (sua enim verba Dei erant verba,) non audiant, quod eis vers. 43 objecerat.

Propter hoc, inquit, vos non auditis. Nempe verba Dei, & consequenter mea.

Quia ex Deo non estis. Non estis homines probi, veritati & justitiæ dediti, ejusque amantes. Vitiorum amor vobis obstat quominus audiat Dei verba: quasi dicat, jure hoc infero: si enim ex Deo essetis, verba Dei audiretis, cum omnis qui ex Deo est, verba Dei audiat, ut dixi.

Vers. 48. *Responderunt igitur Judæi, & dixerunt ei.* Convicti argumentis, convitia, & probra, & mendacia regerunt.

Non bene dicimus nos, quod Samaritanus sis tu, &

demonium habeas? Quasi dicant, bene profecto & probe! Apparet eos hæc de Christo dicere solitos fuisse. Prius quidem, quod apud Samaritanos diverterit, & cum iis per biduum conversatus fuerit, quodque multi Samaritanorum in eum crederent. Posterius autem, quod miracula faceret & supra hominem in operibus esset. Ut vero nunc utrumque in os Christo ingererent, iracundia & ægre faciendi libido fecit. Ulcisci se volebant quod eos ex Deo non esse, & filios diaboli esse Christus coargueret.

Samaritanus es, inquit. Quasi dicant, quid enim pejus Samaritani Judæis objicere possent, quam Judæos ex Deo non esse?

Et demonium habes. Quia nisi dæmonis instinctu talia de Judæis loqui non posses, & ut homines seducas per dæmonium miracula facis. Ideo alibi dicunt, quod in Beelzebub ejiciat dæmonia.

Vers. 49. *Respondit Jesus; Ego demonium non habeo.* Samaritani appellationem silentio transmittit, ut mansuetudinem ac modestiam Christi decebat, cum ipsimet scirent unde esset cap. vij. 28, 41, 52, & contra propriam conscientiam & confessionem Christo conviciarentur. Dæmonium habere se negat, quod in hoc color aliquis esset apud rudes & imperitos propter miracula, citra omnem tamen in tam atroci maledicto impatientiam.

Sed honore afficio Patrem meum. Quasi dicat: Unde cuivis constare potest me dæmonium non habere; qui dæmonium habent, Deum honore non afficiunt. Sunt enim dæmones Deo contrarii spiritus. *At ego Patrem meum honore afficio.* Id est, colo, veneror, adoro, nomen ejus deprædico, legem ejus observo, idque merito facio. Pater enim meus est, qui me ultra omnes alios amore complexus est, ut ex amoris istius effectis conspicitur, & magis magisque conspectum fiet. (Generationem ex virgine per Spiritus Sancti virtutem tacite quidem semper intelligit, quoties Deum Patrem suum, & se Dei Filium appellat: sed eam non exprimit, quia nondum erat in propatulo) Itaque, inquit, dum Deum Patrem meum dico, & eum mei ac omnium quæ habeo, auctorem unicum assero, per hoc ipsum eum maximo honore afficio, & spiritu ejus, quo me unxit, adversus dæmonia vel maxime agor.

Et vos ignominia afficitis me. Quasi dicat: Et vos me, qui honore afficio Patrem meum, ignominia afficitis, dum me non tantum Samaritanum appellatis; sed etiam, quæ maxima contumelia est, dæmonium habere dicitis. Non cogitatis non meam hanc esse contumeliam, sed Patris, & Spiritus ejus Sancti blasphemiam, cui nulla est apud Deum venia Matth. xij. 31.

Vers. 50. *Ego autem non quero gloriam meam.* Meam laudem & exultationem; ne putetis me maledictis & contumeliis vestris quicquam offendi. Hoc enim faciunt qui ipsi suam gloriam quærunt.

Est qui querit. Nempe gloriam meam. Deum designat, Patrem suum: quasi dicat, quid opus est ut ego ipse gloriam meam quæram, cum sit alius qui eam quærat, nempe Deus ille sumus & unicus, Pater meus. Hoc dum dicit Christus, se

Deum illum unum esse manifeste negat. An enim Deus ille unus gloriam suam non quæreret?

Et iudicat. Nempe de me & omnibus: quasi dicat, non ego moror vestrum de me iudicium. Est Deus qui & de me & de vobis iudicat, cuius iudicium verum ac iustum est. Ille patefaciet quis ego sim, & qui vos sitis. Meminerimus & nos patienter ferre ini- quas hominum contumelias propter Christum, & alium esse qui gloriam nostram quærat & judi- cet.

Verf. 51. *Amen, amen, dico vobis; si quis sermonem meum servet, mortem non videbit in aeternum.* Effectum exprimit ejus quod dixit, quia enim Deus quærebat Christi gloriam & iudicabat, idcirco Christum in tantum extulit & evexit, ut, si quis sermonem ejus servet, mortem non videat in seculum, quasi dicat, quidquid vos contra me dicatis, quidquid de me sentiat ac judicetis.

Amen, amen. Id est, vere, vere, etiam atque etiam vere.

Dico vobis, si quis sermonem meum servet. Id est, credat quæ credenda, & faciat quæ facienda dico.

Mortem non videbit in seculum. Id est, vitam habebit æternam, quia resuscitabitur per me in ultimo die ad vitam æternam. Nam mors temporaria piorum non tam est mors, quam somnus verus & quies, & ad vitam veram transitus. Vide cap. vi. 40. Quod si quis mortem temporariam excludi dicat, tum tempus quo hæc Christi promissio implebitur, ab adventu Christi & ultimo mundi die computet.

Verf. 52. *Dixerunt igitur ei Judæi, nunc cognovimus quod demonium habeas.* Id est, plene & citra omnem dubitationem cognovimus. Loco pœnitentiæ quam illis Christus exprimere voluit, tum sui purgatione, tum singulari modestia, tum pollicitatione adeo divina, iterant, & profundius infigunt prius de dæmonio convicium.

Abraham mortuus est & Propheta, & tu dicis, si quis sermonem meum servet, non gustabit mortem in seculum. Exponunt argumentum suum. At quid in hoc est absurdi & quod dæmonium spiret? Pergunt igitur.

Verf. 53. *Num tu major es patre nostro Abrahamo qui mortuus est, & Propheta mortui sunt?* Quasi dicant, sequeretur te majorem esse Abrahamo patre nostro, & simul Mose, & omnibus Prophetis; quippe qui mortui sint, tantum abest ut sermonem locuti sint, quem qui servet nunquam moriatur. At hæc dæmonis est blasphemia & infania, te majorem esse patre nostro Abrahamo & Mose & Prophetis omnibus.

Quem teipsum tu facis? Quasi dicant: vide quem tu ipse te facias.

Verf. 54. *Respondit Jesus: si ego glorifico me ipsum, gloria mea nihil est.* Quasi dicat, si verum est quod dicitis, si, inquam, ego me ipsum facio eum quem dico, gloria mea nihil est, id est, mentior, vanissima sunt quæ de me dico. Quibus verbis profecto se Deum illum unum haud esse ostendit; An enim unus ille Deus ullatenus hoc de se diceret & dicere posset? Cujus gloria non alias magis vera ac solida est quam cum ipse seipsum glorificat, qui etiam solus omnes

vera gloria potest afficere, & Christum affecit.

Est Pater meus qui glorificat me. Id est, gloriam mihi tribuit, & eam potestatem, ut omnis qui sermonem meum custodiat, vitam æternam adipiscatur, quam si ego mihi tribuerem, verba hæc essent inania.

Quem vos dicitis quod Deus vester sit. Id est, cuius vos cultores esse profiteamini. Ostendit illis suum Patrem Deum nimirum illum unum. Ne putarent alium aliquem à Christo designari. Docet Patrem suum, & Deum illum unum inter se reciprocari. Nam si Deus ille unus latius pateret quam Pater Christi, sequeretur dici posse, aliquis Deus ille unus est Pater Christi, & aliquis Deus ille unus non est Pater Christi. Quod implicat contradictionem. Diceretur enim, Deum illum unum esse & non esse unum.

Verf. 55. *Et non nostis eum.* Hoc addit ne dicerent, si Deus ille unus, Deus noster, esset Pater tuus, nos id sciremus, cum Deum nostrum & ejus voluntatem norimus. Negat hoc Christus. Dicitis, inquit, illum esse Deum vestrum, sed non novistis eum, quia scilicet ejus præcepta non servatis. Nam me hominem ab ipso missum quæritis occidere; & ut id jure facere videamini, mentimini adversum me, & me dæmonis instinctu agi ac loqui affirmatis. Quod nunquam faceretis, si Deum cognosceretis.

Ego autem novi eum. Quasi dicat, ideo mihi major est habenda fides, quod Dei sim Filius & à Deo missus, quam vobis id negantibus.

Et si dicam quod non norim ipsum, ero similis vestrum mendax. Id est, tam mentiar negando me Deum nosse, quam vos mentimini id de vobis affirmando.

Sed novi eum. Quasi dicat: Sed absit ut id de me unquam dicam. Nam novi Deum ac voluntatem ejus.

Et (ut me verum dicere appareat) sermonem ejus servo. Nullus enim vestrum me peccati potest alicujus coarguere verf. 46. Vide 1 Joh. 2. 2. Tit. 1. 16. 2 Petr. 2. 1. Jud. verf. 4: quibus in locis cognitio Dei negatur de illis qui præcepta Dei non servant. Est enim ea vis & efficacia cognitionis Dei, ut obedientiam mandatorum Dei inducat; quæ si absit, merito & causam ejus abesse statuendum est: cum causa posita ponatur & effectus.

Verf. 56. *Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum.* Respondet ad instantiam de Abrahamo.

Pater vester, inquit, quia Christo secundum spiritum, quæ multo potior erat ratio, alius erat Pater, nempe Deus ille unus Rom. 1. 4.

Exultavit ut videret diem meum. Id est, cum exultatione desideravit, per synecdochen partis pro toto. Solent enim homines, cum iis spes sit alicujus magni boni, gestire & exultare, & sic cum exultatione desiderare ut illud videant & consequantur. Sic Psal. Cxxxiv. 3: *Concupivit & desideravit anima mea ad atria Domini, & cor meum & caro mea exultabunt ad Deum vivum.* Abraham igitur, dicit Christus, cum illi spes mei à Deo facta esset per promissionem divi- nam, (promissionem haud dubie designat de semine illo,

illo, in quo benedicendæ omnes gentes essent;) cum exultatione desideravit ut videret diem meum, id est, tempus meum, quo scilicet re ac facto ipso exhibendus eram: solet enim dies per synecdochen poni pro tempore Luc. xix. 42. 2 Cor. vi. 2. 1 Petr. 2. 12. Quod Abrahamo usu venit, id ipsum & multis aliis Prophetis & Regibus & justis evenit, eodem teste Christo Matth. xij. 17.

Et vidit. Nempe diem meum. Non quidem oculis corporis, sed oculis animi, per spiritum Propheticum. Erat enim Propheta. Hinc Prophetæ Hebræis *videntes* dicti sunt, quod longinqua; & multis post seculis eventura viderent & prænuncarent. Quocirca Abrahamo vivente, seu Abrahami diebus, erat dies Messia, & consequenter Messias ipse. Erat, inquam, tum, immo & ante Abrahamum, & ante secula, dies Messia & Messias ipse, quatenus erat Dei destinatione & constitutione. Nam si nullatenus erat, nullatenus etiam videri poterat. Non entis enim, ut ajunt, nullæ sunt affectiones. Et hinc de Messia & rebus Messia sæpe tanquam de jam præsentibus ac præteritis loquuntur Prophetæ.

Et gavisus est. Quasi dicat, licet eum tantum in spiritu Prophetico, & tanquam olim re ipsa futurum viderit. Hinc Christus vult ut colligant, quid de ejus præstantia cogitare debeant, & annon ipse multo major sit Abrahamo & Prophetis omnibus, & consequenter Messias ipse? Hæc verba manifeste docent, Dominum de se, tanquam de Messia loqui. Messias enim erat, cujus diem Prophetæ videre suis oculis avebant, & per spiritum propheticum videbant & gaudebant 1 Petr. i. 10, 11, 12. Quis ergo dubitet eum etiam mox, cum assertum hoc confirmans dicit, se ante Abrahamum esse, de se tanquam de Messia loqui.

Verf. 57. *Dixerunt igitur Judei ad ipsum, quinquaginta annos nondum habes, & Abrahamum vidisti!* Cum non haberent quod responderent, verba Christi pervertunt, & id dicentem faciunt, quod sicut per se absurdum & contradictorium est, sic nec a Christo ullatenus dictum est.

Quinquaginta annos, ajunt, *nondum habes.* Longe adhuc aberat Christus à quadraginta annis, sed augment annorum numerum liberaliter: nihil enim hoc erat ad annos ultra bis mille.

Et Abraham vidisti? Qui longe ultra duo annorum millia vixit ante tuam ætatem? Vide quanta Judæorum istorum fuerit perversitas in detorquendis Christi verbis! Rem plane contrariam significavit Christus, nempe diem suum, & consequenter seipsum, Abrahami temporibus non nisi divina prædestinatione & constitutione fuisse. Sed quia in eo nihil absurdi erat, ut Abraham diem alicujus tanquam Propheta videret, mutant & invertunt verba Christi, quasi dixerit, quod ipse Abrahamum viderit. Nam si idem erat, vidi Abraam, & Abraam vidit diem meum, seu, si alterum ponit alterum, & alterum ex altero consequitur, quare mutant verba Christi?

Verf. 58. *Dixit eis Jesus; Amen, amen, dico vobis, priusquam Abraham esset, (nam *πρίν*, unde *πρίν* est, tam significat sum, quam fio) ego sum. Dixit eis Jesus, non curans videlicet eorum manifestam calum-*

niam, cujus illi ipsi non poterant sibi non esse conscii, sed assertum suum confirmans, & sic simul ostendens aliud se dixisse, aliud Judæos dicentem se fecisse, & se, ut solebant, calumniatos esse.

Amen, amen, dico vobis, antequam Abraham esset ego sum. Quasi dicat, merito ergo dixi, quod Abraham diem meum viderit.

Ego sum. Nempe eo modo quo Messias & dies Messia ante Abrahamum, immo ante mundum conditum erat: de se enim tanquam de Messia loquitur, ut verf. 56 vidimus, proinde tanquam de homine: Messia enim seu Christi nomen, hominis est nomen. Nam & Judæi ipsi dicunt, legem ac Messiam longe ante mundum conditum fuisse. Quod & Salomon de sapientia quam lex divina docet asserit Proverb. viij. 22, 23 & sequentibus. Multo vero magis sensu mystico id de Evangelio Messia, quod exactam continet sapientiam, quam de lege Mosis intelligendum est. Erat nimirum Messias & ante Abrahamum, & ante mundum conditum apud Deum. Nam quæ à Deo destinata & constituta sunt, antequam rebus & factis ipsis exhibeantur, apud Deum esse dicuntur. Sic Joannes de vita æterna dicit; & *vita manifestata est, quæ erat apud Patrem, & manifestata est nobis*, 1 Joh. i. 2, ubi ait de vitæ æternæ aperta promissione, quæ per Christum manifestata est. Manifestari enim ac revelari dicuntur, quæ à Deo destinata, vel saltem prævisa rebus ipsis exhibentur cap. ix. 3. Rom. viij. 18, 19. 2 Theff. 2. 8. 2 Tim. i. 10. Tit. i. 2. 1 Petr. i. 5. Hinc & Petrus, *Christum præcognitum* dicit, *ante mundi constitutionem: manifestatum autem*, id est, re ipsa ac facto exhibitum, *ultimis temporibus propter nos*, 1 Petr. i. 20. Ideo & verba illa; *In Principio erat sermo*: (qui est Messias) si quis ad principium mundi referre omnino velit, ita possint intelligi; In principio mundi erat Messias, & *Messias erat apud Deum*, nempe nondum re ipsa ac facto exhibebatur, sed Deus jam apud se constituerat eum suo tempore exhibere, & *Deus erat Messias*. Eodem nimirum modo; quod & eventus docuit. Deum enim seu Elohim ipsum fecit Deus ille unus. *Hic erat in principio apud Deum.* Conjunctim repetit quæ disjunctim dixerat: *Omnia per ipsum facta sunt.* Quasi dicat, adeo erat in principio rerum omnium apud Deum, ut omnia per ipsum facta sint: nempe tanquam per causam finalem, quæ efficientem impellit ad agendum, & Judæi ipsi fatentur mundum conditum esse propter Messiam.

In ipso vita erat. Quippe quæ etiam tum demum, cum Messias manifestaretur, manifestata est. Christus ipse cap. xvij. 5 rogat Patrem; *glorifica me Pater apud te ipsum ea gloria quam habui antequam mundus esset apud te.* Quibus verbis exhiberi sibi rebus & factis ipsis petit eam gloriam quam habuerit apud Patrem antequam mundus esset, nempe quia Pater eam sibi jam tum destinaverit & dare constituerit; sic & sermo factus est caro, cum scilicet manifestaretur, id est, rebus ac factis ipsis exhiberetur, cum antea apud Deum esset, id est, Dei constitutione ac decreto. Qui dicunt quemlibet hominem à Deo destinatum esse ante mundum conditum, tanto magis id negare non debent de Messia. Et iidem etiam hæc de quolibet homine dicere queant, quod ante mundum conditus esset: Sed scriptura id tanquam rem singularis-

simam de Messia prædicat, nec ulli alii homini communem, ut merito & Abraham & alii Prophetæ diem Messia multis seculis ante quam reipsa exhiberetur, videre potuerint, & viderint. Quod his verbis confirmare Christus voluit, qui etiam propterea non asserit quod Judæi objiciunt, ut sane debebat, si id vere Christo objiciebant, sed hoc tantum asserit quod necessarium erat ad id, ut Abraham diem ejus videret. Idem verborum Christi manet sensus, si quis verba Christi *ego sum*, cum solita intelligit ellipsi, vel aposiopesi, id est, antequam Abraham esset, ego sum Messias ille, ut supra vers. 24, 28. et xij. 19. Hoc enim sensu verba ista, *ego sum*: absolute prolata, Christus de se usurpare solebat. Quin et pseudo-Christi usurpaturi erant Marc. xij. 6. confer cum Matth. xxiv. 5. Nec alia potior ratio dari potest, cur non dixerit *ego eram*, sed *ego sum*, quam ut hac formula se Messiam esse significaret. Argumentum Christi est: *Qui est Messias ille, antequam Abraham esset, illius diem Abraham vidit. Ego sum Messias ille, antequam Abraham esset* (divina nimirum constitutione) Ergo Abraham diem meum vidit. Majorem negare non poterant Judæi: minorem ipse asserit, & divinis demonstrabat operibus. Ita docet Christus, se Messiam illum esse, ante secula à Deo præcognitum, & sic Abrahamo multo majorem, & docet cum iterata asseveratione. Sic et infra cap. x. 33, cum Judæi ex verbis Christi similiter perverse inferrent quod se Deum faceret, quamvis aperte sese à Deo, tanquam Filium à Patre distingueret, calumnia eorum prætermissa, id tantum confirmat & evincit quod asseruit, nempe se Dei Filium esse vers. 34 & sequentibus. Si verba Christi, *ego sum*, sic accipiantur, ut iis per solitam ellipsin seu aposiopesin significet, se Messiam scilicet Christum illum esse, valde est elegans, nec ullo modo spernenda hæc verborum Christi interpretatio, ut dixerit Christus: *Amen, amen, dico vobis, priusquam Abraham pater multarum gentium fiat*, (id enim vox Abraham significat) *ego sum*, Messias scilicet ille à Deo promissus, et à vobis expectatus. Quasi dicat, verba mea pervertitis, ideo non est ut vobiscum amplius argumentis et rationibus agam, hoc unum vobis pro re certissima & verissima dixisse sufficiat. Nam ubi ea res evenit, nec vos interea credatis, rejiciemini à Deo, aliis gentibus in nomen & hæreditatem filiorum Abrahami assumtis, ut ita, quod in nomine Abrahami prænunciatum est, eveniat. Ita utrumque orationis Christi membrum, & *priusquam fiat*, & *ego sum*, pendeat à verbis, *dico vobis*. Omnia in hunc sensum eleganter congruunt. Nam & voces *Πατήρ μου*, alibi, *priusquam fiat*, vertuntur: & similiter à verbo *dico* vel *dixi* pendent, & verba *ego sum*, iis juncta, eandem significationem habent Joh. xij. 19. xiv. 29: quo posteriore loco, etsi non exprimuntur verba *ego sum*, tamen intelliguntur. Nec ulla causa est, ut verba *Πατήρ μου*, inter præsentis temporis verba posita, & cum iis constructa, non vertantur, *priusquam fiat*. Nam si cum verbo *dico* construuntur, ut & alibi fit, certe Christus hoc non dicebat, antequam persona Abrahami nasceretur; si vero verbis *ego sum* simpliciter tantum existentiam suam ante Abrahamum significare volebat, nulla ratio erat

ut cum verbis *priusquam Abraham fieret, vel esset*, non conjungeret verbum præteriti similiter temporis, et diceret *ego eram*. Et præterea sicut sensus iste Christo dignissimus est, sic non minus irritare potuit Judæos ut lapides arriperent, cum his verbis non tantum se Messiam illum esse assereret, quod Judæi ipsum per se ferre non poterant; sed etiam Judæis, nisi id crederent, rejectionem, & gentium profanarum eorum in locum pro filiis Abrahami receptionem minaretur; quod Judæos in rabiem prorsus agebat, cujus rei illustre exemplum in Apostolo Paulo habemus Act. xxij. 21 & sequentibus. Suntque ejusmodi repentinæ & insperatæ ejusdem vocis in aliam, rei de qua agitur, accommodatissimam significationem, usurpationes, cum primis ingeniosæ & memorabiles. Quarum exemplum & infra cap. ix. 41. collato cum vers. 39 & 40 habemus in cæcorum voce. Et qui ex verbis istis colligunt, Christum ante Abrahamum reipsa extitisse, dicant nobis prius, quomodo dies Christi temporibus Abrahami erat? Nam eam Abraham vidit. Constitutione divina erat, inquit, cur ergo non simul et Christus seu Messias eodem modo & Abrahami temporibus, & longe ante Abrahami tempora esset? Neque enim citra diem seu tempus suum esse quisquam potest.

Vers. 59. *Tulerunt igitur lapides ut projicerent in ipsum*. Tulerunt, id est, sustulerunt. Simplex pro composito, Hebræa phrasi. Habebant, ut apparet, lapides ad manum.

Ut jacerent in eum. Vel, quod se Messiam illum esse significaret, & Abrahamo ac porro et omnibus aliis Prophetis anteponeret: (lex enim pseudo-Prophetas, quanto magis pseudo-Christos lapidibus obruere jubeat: Ita non ob mendacium, sed ob veritatem ipsam Christum lapidare volebant, quia eam mendacium & blasphemiam ducebant) vel, si verba Christi sic interpretabantur, quasi se Deum illum unum faceret; injuriam Christo faciebant maximam, qui Deum illum unum Patrem suum esse, & hic vers. 54, & ubique semper professus est, nec minus ab uno illo Deo, quam à Patre sese distinxit; cujus iniquitatis exemplum quoque est cap. x. 33. Rem Deo illo uno dignam scilicet diceret, quod esset priusquam Abraham fieret! Hocne etiam tanta cum asseveratione dicendum erat, ut fidem inveniret, eum qui Deus ille unus sit, esse priusquam Abraham esset aut fieret? Nonne dixisset: Ego sum Deus ille unus, mundi & Abraham & rerum omnium creator, si verum erat? an enim protinus, quia esset, priusquam Abraham esset, unus ille Deus esset? Immane quantum hæc adhuc inter se distant! Si vero id tantum intellexerunt, quasi aliquid de se diceret, quod in hominem nullo modo posset cadere, (quale ipsorum opinione & illud erat, quod visuri essent Filium hominis sedentem à dextris majestatis, & venientem in nubibus cæli Matth. xxvj.) blasphemiam itidem ducebant, quod erat ipsa divina veritas. In hominem quidem cadere non potest, ut sit unus ille Deus, aut ut reipsa sit antequam reipsa sit; at ut longe ante sit Dei constitutione, quam in effectu ac representatione, aut, ut à Deo ad dextram ejus exaltetur, & veniat in nubibus cæli; id vero in hominem cadit, & in homine Messia evenit.

Jesus autem absconditus est. Nempe ab eorum oculis, divina virtute, quæ oculos eorum retinuit ne illum viderent, quod & Sodomitis illis olim evenerat, ne viderent ostium in Lothi domo Gen. xix. 11. Sic & vis ignis in Babylone cohibita fuit, ne tres illos juvenes adureret Dan. iij. 25, & similia.

Et exivit ex templo. Quo veluti inclusus erat.

Transiens per medium eorum. Quamvis non tantum templo inclusus, sed etiam ab illis undique cinctus ac septus esset, transivit per medium eorum: nec enim opus erat ut templi parietes moliretur, aut per sublime evaderet oculis eorum detentis.

Et transit sic. Frustratis adversariorum conatibus.

CAPUT IX.

Verf. 1. **E***T transiens.* Id est, in illo transitu & evasione ex manibus adversariorum.

Vidit hominem cæcum ex nativitate.

Non vulgariter cæcum, sed cæcum natum. Affidebat templo ut aliquid emendicaret, ut dicitur verf. 8. Hostium manus evadens Christus, adeo protinus ingenti miraculo ostendit eum se esse quem dixerat, id est, Messiam illum, cujus inter alia proprium erat, secundum Prophetarum vaticinia, cæcorum oculos aperire.

Verf. 2. *Et interrogaverunt eum discipuli ejus, dicentes; Magister, quis peccavit, hic, an parentes ejus, ut cæcus nasceretur?* Existimarunt cæcitatem fuisse peccati pœnam. Solent plerumque homines ad pœnam Dei referre si quid adversi alicui accadat. Parentum peccatum cæcitatæ istius causam putant, tum quod cæcitas hæc ad calamitatem parentum pertinuerit, tum quod cæcus ante nativitatem suam non fuerit: quasi dicant, atqui non peccavit iste; natus enim est cæcus? ergo parentes peccarunt, & filii sui cæcitate puniti sunt. Exemplum hoc docet, male vulgo fieri ut protinus improbitatis damnentur qui in calamitatem aliquam incidunt. Sic perverse de Jobo judicabant amici ejus, confer Act. xxviii. 4. Sic et Christus ipse pro malefico habitus est, quia tanquam maleficus patiebatur. Docet item eam esse Deo potestatem in homines, ut etiam innocentissimis calamitates queat immittere, seu quibus velit bona tribuere, quibus velit negare. Non enim est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei Rom. ix. 26.

Verf. 3. *Respondit Jesus, neque hic peccavit.* Quasi dicat, peccare enim non potuit nondum natus. Peccatum, ut apparet, originale quod ajunt, Christo non erat notum.

Neque parentes ejus. Intellige, peccarunt, ut scilicet cæcus iste nasceretur, id est, non factum est hoc peccato parentum, (nam alioquin parentes ejus haud dubie sæpe peccarunt) nec peccato ipsius cæci nati.

Sed. Intellige, evenit hoc, naturæ videlicet defectu, & Dei permisso vel consilio etiam.

Ut manifestentur opera Dei in illo. Opera Dei, de quibus mox versu sequenti, id est, ut opera, quæ Deus per Messiam suum fieri destinavit, rebus ipsis in illo exhibeantur. Opera, id est, miracula sua,

Dei vocat opera, quod ea faceret non sua virtute sed virtute à Deo accepta cap. v. 19. Pluralem autem numerum ponit pro singulari.

Opera Dei. Id est, unum ex operibus Dei: unum enim tantum Dei opus in isto homine manifestatum est. Nam dicere, ut manifestetur in illo, quam Deus in operibus suis, id est, in dandis vel negandis beneficiis sit liber, & remotius est, & per se hinc non apparet, cum ad naturæ defectum referri possit: & isto sensu non opus aliquod Dei manifestatur hac cæcitate, sed tantum Dei libertas in dandis vel negandis citra cujusquam meritum beneficiis.

Verf. 4. *Me oportet operari opera ejus qui misit me.* En opera illa Dei de quibus dixit verf. 3: quasi dicat, non mea opera, tanti enim non sum ut ea meis viribus faciam, sed ejus opera qui me misit, ut me non à me ipso venisse, nec seductorem agere, sed a Deo missum esse appareat, cujus rei in hoc cæco nato egregia mihi præbita est materia.

Donec dies est. Similitudinem sumit ab hominibus qui operantur donec dies est.

Venit nox, quando nemo potest operari. Nisi forte ad lucernam, neque tamen tam commode, & lucerna tunc pro die est. Significat Christus, facienda sibi miracula esse, quamdiu tempus ei rei sit idoneum. Non enim semper fore idoneum, nempe perpeffionis suæ tempore, quo Dei formam depositurus, & formam servi sumturus erat Philip. 2. 7.

Verf. 5. *Quamdiu in mundo sum.* Id est, apud & inter homines palam & publice verfor. Significat, non semper se in mundo fore, immo brevi non fore.

Lux sum mundi. Id est, hoc meum est officium ut per me ipsum oculos hominum, sive mentis, sive corporis, illuminem. Nam & illuminatio oculorum corporis eo faciebat ut oculi animarum illuminarentur.

Verf. 6. *Hæc cum dixisset, exspuit in terram & fecit lutum ex spuro, & illevit lutum illud super oculos cæci.* Poterat Christus solo contactu vel jussu sanare cæcitatem, sed operationem hanc adhibuit, tum ut experimentum caperet fidei istius cæci, tum ut tanto magis in apertum produceret Phariseorum improbitatem, qui Christum criminaturi erant quod sabbatum violasset. Deus enim justo suo judicio improbis majores subinde occasiones exercendæ improbitatis merito suggerit, ut indurentur, & mensura miseriæ impliant. Quia araneis in eo sunt similes, ut ex qualibet, etiam innoxia re venenum exfugant, suppeditat eis talia ultro, ex quibus quam plurimum veneni colligere possint.

Super oculos cæci. Id est, cæci nati verf. 1: super oculos, in quibus erat totalis, ut ajunt, privatio visus, proinde per *κατάχρησιν* oculos dictos.

Verf. 7. *Et dixit ei, vade, lava in piscina.* *Εἰς ἡλυμνίθεαν, εἰς pro ἐν, Siloam.* Etiam cæco imperat ut operetur. Ipse sputo indidit sanandi virtutem ex quo lutum fecit, ut magis adhæreret oculis cæci. Sic ad contactum vestis Christi Matth. ix. 20, egressa est virtus ex corpore ejus, quæ mulierem illam fluxu sanguinis laborantem protinus sanavit. Sic sufflans in Apostolos Spiritum iis Sanctum communicavit Johan. xx. 22. Quia vero lutum tandem erat ablucendum

dum ab oculis; in piscina Siloam, alioquin & ipsa certis temporibus sanante, id facere iussus est, credo, ne Phariseorum improbitati deesset occasio sanationem à Christi virtute in piscinam Siloam derivandi.

Quod exponitur missus. Quia Deus scaturiginem illius piscinæ ex visceribus terræ emiserat, tanquam singulare munus, lectoris causa addidit interpretationem Hebrææ vocis Siloam. De hac piscina vide cap. v. 2, quæ istic ab adstructis porticibus & divina beneficentia appellatur Bethesda, domus beneficentiæ. De hac piscina ad radices montis Sion perennibus aquis fluente, vide Esa. viij. 6.

Abiit igitur: & lavit, & venit. Id est, rediit. Simplex pro composito, Hebræo more:

Videns. Credidit Christo, & credens obedivit, & fidei ac obedientiæ suæ fructum tulit: nam & Christus haud dubie experimentum capere voluit, an sibi homo iste crederet, & dicto obediens futurus esset. Utrumque enim erat necessarium, credere ut obediret, & obedire ut ex cæco videns fieret. Expressum specimen habemus, ut credamus & obediamus Christo, si velimus vitam æternam adipisci. Nihil enim derogat gratiæ divinæ, sicut fides, sic & obedientia, quæ in spirituali ablutione consistit. Valde enim exigua res est, credere & obedire, id est, vitia abluere, respectu immen si illius, quod nobis propositum est, præmii. Sicut & hic exiguum quiddam erat, ut cæcus iste crederet, & iret ad piscinam Siloam, & lutum ablueret, respectu visus, quem per hoc acquireret. Simile exemplum habemus in Naämane Syro, qui, ut mundaretur à lepra, ad Jordanem proficisci, & in illo corpus abluere ab Elisæo iussus est, non quod in Jordane ulla sanandi vis esset, sed ad explorandam Naämanis fidem & obedientiam, quam Deus sanitatis dono prosecutus est. Hic accessit Christi sputum, & ex sputo lutum oculis illitum cæci, ut eum Christi virtute sanatum fuisse appareret; non ut Naäman sanatus erat sola Elisæi fide.

Verf. 8. *Vicini igitur, & qui videbant eum prius quod cæcus esset.* Quasi dicat, quamvis vicini non essent.

Dicebant, non, pro nonne, hic est qui sedebat & mendicabat? Ut solent qui pauperes sunt, & labore victum parere non possunt, præsertim cæci. Isti admirandi dubitant.

Verf. 9. *Alii.* Nempe ex vicinis, & qui eum prius cæcum videbant, dicebant, quod hic sit. Isti non dubitant quod hic sit;

Alii, quod similis ei sit. Isti non putant illum esse, sed illi similem.

Ille dicebat, quod ego sum. Nempe cæcus ille. Nemo poterat hic certior esse testis quam ille ipse. Et ideo sua confessione omnibus exemit dubitationem.

Verf. 10. *Dicebant igitur ei.* Nempe omnes, quandoquidem amplius dubitare nemo poterat, quod ipse cæcus ille esset.

Quomodo aperti sunt tui oculi? Expone nobis tantum & tam incredibile miraculum.

Verf. 11. *Respondit ille & dixit; homo qui dicitur Jesus.* Cognovit hæc omnia non ex visu quo care-

bat, sed ex auditu & tactu, nec Jesum ex tanto miraculo Deum illum unum esse putat, sed hominem agnoscit Deo charissimum.

Lutum fecit. Nempe ex sputo suo in terram demisso, & hoc factum esse audivit.

Et inunxit meos oculos. Hoc tactu percepit;

Et dixit mihi, abi in piscinam Siloam. Id est, ad piscinam. Sic venire in mundum, est venire ad mundum, id est, ad homines.

Et lava. Ut lutum abluas.

Verf. 12. *Postquam vero abiit & lavi, visum recepi.* Ἀνέβλεψα, non quod unquam antea viderit, sed quod ex privatione totali pervenerit ad habitum.

Dixerunt igitur ei, ubi est ille? Jesum simul ad manus habere volunt.

Dicit, nescio. Dum enim ille ad piscinam it, Jesus interea alio divertit.

Verf. 13. *Ducunt eum ad Phariseos, qui quondam erat cæcus.* Ut scilicet hac de re cognoscerent. Sed ab istis iudicibus quid æquisperandum erat, qui modo Christum lapidibus volebant obruere.

Verf. 14. *Erat autem sabbatum, quando lutum fecit Jesus, & aperuit ejus oculos.* Hæc erat causa ducendi cæcum ad Phariseos: quorum improbitatem ut in apertum produceret Christus, hanc luti factionem & oculorum inunctionem de industria in sabbato adhibuit, & ipsum cæcum ad piscinam ire, & lutum abluere iussit.

Verf. 15. *Rursus igitur interrogabant eum & Pharisei.* Nam prius interrogaverant qui eum ad Phariseos adduxerant.

Quomodo visum receperit? Ἀνέβλεψα, vide verf. 12.

Ille vero dixit eis, lutum imposuit super oculos meos, & lavi & video. Breviter & rotunde rem refert, jam ante coram aliis expositam

Verf. 16. *Dicebant igitur ex Phariseis aliqui.* Extremæ videlicet & insanabilis malitiæ, non omnes.

Hic homo non est à Deo, quia sabbatum non servat. Id est, quia & nunc in sabbato lutum ex sputo fecit, hoc sputo oculos cæci inunxit & aperuit, & cæco ipsi operari imperavit: quasi dicant, ut detur eum facere miracula, quia tamen legem violat, pseudo-Propheta est. Si solo contactu & jussu in sabbato Christus sanaret, sabbatum ipsorum iudicio violabat, quanto magis si accederet ulla vel minima operatio, aut lecti illa ad Dei gloriam portatio cap. v. 8. At Christum eodem illo sabbato lapidare cap. viij. 59 sabbatum illis violare non erat. Vide hominum extremam perversitatem & nefandem hypocrisin.

Alii dixerunt. Non tam improbi videlicet, & prioribus saniores aut sanabiliores. Inter malos semper sunt aliqui minus mali, qui tamen ferme aperte deteriori & majori vincuntur, ut & hic factum.

Quomodo potest homo peccator. Id est, seductor, pseudo-Propheta, pseudo-Christus, sabbati violator, per synecdochen generis,

Talia signa facere? Quasi dicant, quæ non nisi divina virtute possunt fieri, seu, ut Nicodemus dixit, quæ nemo potest facere nisi Deus sit cum ipso. An ergo Deus cum peccatore, cum seductore erit, & per

& per eum alia signa faciet? Deus ergo ipse homines seducet? Atqui Deo cum peccatoribus, & maxime seductoribus, nulla communitas est.

Et scissio erat in eis. Id est, inter eos: quasi dicat, & sic scissio erat inter eos, aliis damnantibus Christum, aliis absolventibus.

Verf. 17. Dicunt cæco iterum. Cum inter se convenire non possent iterum ad cæcum recurrunt, & interrogant. *Cæco.* Id est, ei qui fuit cæcus. Sic Simon dicitur leprosus, quia olim fuerat Matth. xxvj. 6.

Tu, quid dicis de ipso? Tuum judicium ac sententiam audire volumus de isto homine.

Quia aperuit tuos oculos. Quasi dicant, quia tua res acta est; tui, non alterius oculi ab ipso sunt aperti: tu forte igitur tanto certius de eo judicare potes. Docti coguntur ad idiotas recurrere. Putabant, credo, aliquid eum adversus Christum dicturum.

Ille vero dixit, quod Propheta est. Id est, homo à Deo missus, & verba Dei loquens. Sine tergiversatione dicit quod verum putabat. Mollius hoc erat in Phariseorum auribus, quam si Messiam eum dixisset: ideo hominem nondum objurgant. Quo igitur se vertant?

Verf. 18. Non crediderunt igitur Judæi de ipso, quod cæcus erat, & visum receperit, donec vocarent parentes ejus qui visum receperat. Non habent ullum aliud effugium, quam ut non credant hominem hunc cæcum fuisse natum, & visum recuperasse. Sed quanto magis veritati repugnant & inquirunt, tanto magis convincuntur, & veritas patet. Pertinacium mos est, omnia etiam apertissima in dubium vocare, & in scirpo nodum, ut ajunt, quærere.

Verf. 19. Et interrogaverunt eos, dicentes; hic est, pro hiccine est, filius vester, quem vos dicitis quod cæcus natus sit? quomodo igitur nunc videt? Tria sunt de quibus interrogant. I. An eum pro filio suo agnoscant. II. An verum sit quod cæcus natus sit. III. Quis factum quod visum receperit? Parentes ad duas priores quæstiones affirmative respondent simpliciter, neque in gratiam Phariseorum contra conscientiam loqui volunt, quamvis probe intelligerent quid illi sibi responderi vellent. Ad tertiam respondent in sequentibus.

Verf. 20. Responderunt ipsis parentes ejus & dixerunt, scimus quod hic sit filius noster, & quod cæcus natus sit.

Verf. 21. Quomodo autem nunc videat nescimus, aut quis aperuerat ejus oculos nos nescimus; ipse autem habet. Puer non est, sed vir ætate maturus.

Ipsam interroga, ipse de se loquetur. Quasi dicant, quidquid hac de re scimus ab ipso scimus, ex nobis nescimus, superiora ex nobis scimus. Sic respondent parentes: rem hanc ad filium rejiciunt, qui etiam solus rem certo scire poterat, parentes fide tantum sciebant. Causam tam circumspecti responsi addit Joannes:

Verf. 22. Hæc dixerunt parentes ejus, quia metuebant Judæos. Quasi dicat, quamvis narrationi filii plane crederent.

Judæos. Id est, Judæorum seniores, per antonomasiam, ut & mox.

Fam enim constituerant Judæi. Id est, Judæorum Seniores, sacerdotes nimirum, Scribæ, Pharisei.

Ut si quis eum confiteatur Christum. Non simpliciter Prophetam: hoc enim populus credebat, hoc & cæcus iste professus est verf. 17: neque ipsi tot signis ac miraculis tam aperte contraire audebant: sed si quis eum Christum esse confiteatur. Conditionem Jesu vilem et pauperem secundum carnem allegare poterant, & totius gentis à Romanis periculum. Interim tamen, si Jesus non erat Christus, ne Propheta quidem erat. Christum enim & Dei Filium se esse dicebat.

Ex Synagoga ejiciatur. Id est, Judæorum omni communione & sacra & profana privetur. Odio suo privato & invidiæ adversus Christum prætexebant salutem publicam.

Verf. 23. Propter hoc parentes ejus dixerunt, quod etatem habeat, ipsum interroga. Causam hanc omnem à se rejiciunt ad filium, annis jam maturum, ne se Judæorum furori & constitutioni sine necessitate objiciant.

Verf. 24. Vocaverunt igitur iterato hominem qui erat cæcus. Apparet cum examinarentur parentes, cæcum secedere jussum, visuri an seorsim interrogati inter se convenirent.

Et dixerunt ei. Ubi scilicet viderunt omnia convenire. *Da gloriam Deo.* Id est, fateri verum. Obstringunt hominem, ut verum fateatur, & veri confessione Deum gloria afficiat, tanquam omnium quæ fiunt conscius, & mendacii vindicem, etiam cum vitæ suæ periculo, seu etiam si ageretur de vita. Vide eandem phrasin hoc ipso sensu Josuæ vij. 19.

Nos scimus quod homo iste peccator sit. Id est, seductor & sabbati violator. *Nos,* inquit, ut eum sua auctoritate permoveant: quasi dicant, propterea fieri non potest ut is oculos tuos aperuerit, vel si aperuit, ut id divina virtute fecerit.

Verf. 25. Respondit igitur ille & dixit; si peccator est, nescio. Quasi dicat, ego me vobis non æquo, malo hic ignorantiam fateri; homo sum simplex & idiota, vobis viris tam doctis & literatis nullo modo comparandus. Vos scitis illum peccatorem esse, ego an peccator sit, nescio. Nolo vobis contradicere, sed nec affirmare quod nescio. Atqui evincit infra argumento solidissimo, eum peccatorem haud esse verf. 31. Nimirum quia hic adhuc Phariseorum invidiam declinans minus dicit quam verum esse credebat. Licet enim non semper omnem veritatem dicere.

Unum scio, quod cum cæcus essem nunc video. Ne putarent hic esse aliquas præstigias aut fascinum. Hinc autem quid concludendum sit ipsis relinquit.

Verf. 26. Dixerunt autem ei rursus; quid fecit tibi? quomodo aperuit tuos oculos? Non contenti superioribus, iterum de modo quærunt, si forte aliquid quod Christo detrahatur inveniant.

Verf. 27. Respondit eis; dixi vobis jam, & non audivistis? Sumit animum adversus Seniores & doctos, tam evidentis veritatis fiducia: quasi dicat, ita vos geritis tanquam si non audivissetis.

Quid rursus vultis audire? Id est, quam causam habetis ut rursus audire velitis? nihil novi dicam.

Num & vos. Quasi dicat, sicut multi ex populo, & ego ipse.

Vultis ejus discipuli fieri? Quasi dicat, nam ego nullam

nullam aliam iterum interrogandi me causam video.

Verf. 28. *Conviciis igitur affecerunt eum, & dixerunt; tu esto discipulus illius.* Per concessionem ironicam: quasi dicat, tu homo vilissime & insulsiſſime, talibus enim discipulis magister iste dignus est. Quia illos cæcus iste coarguerat, ideo conviciantur.

Nos autem Moſis ſumus discipuli. Opponunt Jeſu Moſen, ne videantur ſine ratione loqui, & ut hominem iſtum perterrefaciant, quaſi à Moſe defecturum ſi Jeſu fiat diſcipulus.

Verf. 29. *Nos ſcimus quod Moſi locutus ſit Deus.* Cauſam addunt facti ſui. Locutus eſt in monte Sinai & alibi.

Hunc autem neſcimus unde eſt. Quaſi dicant, at ſi à Deo eſſet ſciremus id non minus quam ſcimus Moſen à Deo fuiſſe. Signum nimirum quærebant ex cælo. Iterum ſe tanquam ſcientes cæco, tanquam rudi & ignaro opponunt.

Verf. 30. *Reſpondit ille homo & dixit eis, in hoc enim mirum eſt.* Id eſt, res omnino mira in hoc eſt.

Quod vos. Quaſi dicat, viri tam ſapientes, *Neſcitis unde eſt.* Id eſt, quod à Deo ſit.

Et aperuit meos oculos? Quaſi dicat, meos, qui cæcus natus ſum? An hinc cognoscere & ſcire non poteſtis quod à Deo ſit? Veritas homini ſuggerebat & animum & argumenta, quantoque diutius cum iis colloqueretur, tanto magis animum ſumebat. Neque enim adverſarii veritatis tam ſunt terribiles in congreſſu, quam primo adſpectu. Particula *enim* aliquid eum intellexiſſe docet: quaſi dicat, neſcio quid de vobis ſentire ac ſtatuerere debeam?

Verf. 31. *Scimus autem.* Pertexit ſuam argumentationem, & eorum quam jaſtabant ſcientiæ, aliam multo veriore, & omnibus communem, opponit ſcientiam.

Quod peccatores. Id eſt, ſeducatores, præceptorum Dei violatores, qualem hunc eſſe dicitis.

Deus non audit. Ut ſcilicet miraculum aliquod per eos, aut in eorum gratiam quicquam faciat. Audit, pro exaudit, vel etiam ne audit quidem, quos enim audit, hos etiam exaudire ſolet I Joan. v. 14, 15. *Sed ſi quis Dei timens eſt, & voluntatem ejus facit, hunc audit.* Proinde ſi quem audit, ita ſcilicet ut miraculum per eum faciat, hunc Dei timentem eſſe, & voluntatem ejus facere neceſſario ſequitur. Hauſit hoc dictum ex auditu verbi Dei, cum legeretur ſacra Scriptura, & ex ipſa ratione. Vide Pſal. xxxiv. 16. Lxvj. 18. Cxlv. 19, 20. Eſa. 1. 15. Sic Cæini oblationem non reſpexit Deus; at Abelis reſpexit. Exiſtimavit Chriſtum precibus id obtinuiſſe à Deo ut oculos ejus aperiret. Sed hoc ad argumentum ejus perinde eſt, ſive Deus ad preces Jeſu oculos ejus aperuerit, ſive Jeſu virtutem eos aperiendi dederit. Nam utrumque divini erga Jeſum amoris eſt argumentum. Cæterum tantum abeſt, ut ex tanto miraculo colligat Jeſum eſſe unum illum Deum, ut hinc colligat Jeſum eſſe Dei cultorem ac timentem.

Verf. 32. *A ſeculo non auditum eſt.* Id eſt, ex quo ſeculum ſeu mundus cœpit,

Quod aperuerit aliquis oculos cæci nati. Exaggerat rem: quaſi dicat, ſi alia aliqua miracula Deus per Jeſum faceret, quæ & per alios fecit Prophetas, ta-

men credendum erat quod à Deo eſſet, quanto magis id credendum eſt ob tantum, nec unquam à mundo condito auditum miraculum?

Verf. 33. *Si non eſſet hic à Deo,* coucludit ſuum argumentum, *non poſſet facere quicquam.* Nempe eorum quæ ſolus Deus poteſt facere, nedum tantum miraculum, quod citra omnem dubitationem ſolius eſt creatoris, & ejus qui ab ipſo facultatem ejus faciendi acceperit. Merito igitur dixi verf. 30, majus prope miraculum in eo eſſe quod vos, vos inquam, neſciatis unde ſit Jeſus, cum aperuerit meos cæci nati oculos, quam in hac ipſa meorum oculorum apertione. Tacite illos, vel tam ſanctos, (ut videri volebant) maximi mendacii, vel tam ſapientes, incredibilis arguit ſtultitiæ.

Verf. 34. *Reſponderunt & dixerunt ei; in peccatis tu natus es totus, & tu doces nos? & ejecerunt eum foras.* Nimirum ad furias properant qui ratione carent.

In peccatis tu natus es totus. Id eſt, tu ab ipſa natiuitate totus peccatis oppletus es, immo etiam cum naſcereris, & antequam natus eſſes adhuc in utero matris hærens: quaſi dicant, quod ex hac ipſa tua cœcitate manifeſtum eſt. Hyperbolica locutio, qualis & illa Pſal. lvij. 4°: *Defecerunt impii ſtatim à natiuitate, ab utero errarunt:* quali utitur & David de ſe Pſal. xj. verf. 7, unde probare conantur peccatum originale, ſed iſti Pharifæi haud credebant ſe in peccatis fuiſſe natos, nedum totos, opponunt enim ſeſe iſti homini, *tu*, non *nos*. Et David alibi de ſe canit: *In te conſido à natiuitate mea; ex utero matris meæ tu es Deus meus.* Et alibi: *ab utero matris meæ ſperavi in te* Pſal. xxij. 11. Lxxj. 6, quæ etiam foret originalis juſtitia.

Et tu doces nos? Tu homo indigniſſime & inſulſiſſime doces nos, nos ſanctos, totos in virtutibus natos, nos magiſtros & doctores? Singulis verbis ineſt emphasiſ.

Et ejecerunt eum foras. Nempe ex congregatione illa ſua & domo in qua congregati fuerant. Non tantum eum videbant animo & affectu totum in ſervatorem ſuum propendere, ſed etiam ſe ab homine, ut putabant, viſiſſimo argui & doceri, ferre non poterant. Nimirum eadem ſemper agitur tragœdia, perſonis tantum mutatis.

Verf. 35. *Andirvit Jeſus quod ejecerint eum foras, & cum inveniſſet eum, dixit ei; tu credis in Filium Dei?* Patiebatur pro Chriſto, & ejectus erat propter Chriſtum; ideo quærit eum Chriſtus & invenit, ut eum ſuſcipiat.

In Filium Dei? Id eſt, in eum, quem Deus pro Filio ſingulariſſimo & Chriſto illo ſuo elegit et ſuſcepit, ſibiſque ſimilem fecit, qui oculos tuos aperuit, & tot divinis operibus Dei majeſtatem reſert ac repræſentat. Quærit an credat, antequam eum ad ſe recipiat.

Verf. 36. *Reſpondit ille & dixit; quis eſt Domine, ut credam in eum?* Nondum enim eum viderat, ideo eum monſtrari ſibi petit, ut in eum credat: quaſi dicat, paratus omnino ſum in eum credere, quamprimum ſcivero quis ſit, id eſt, quamprimum mihi monſtratus fuerit: nam nondum eum viderunt oculi iſti mei quos mihi cæco nato aperuit. Jam pro illo patior indigna. Hoc tantum reſtat ut eum videam & cognoscam, & ei me totum lubens applicem.

Verf. 37.

Verf. 37. *Dixit autem ei Jesus, & vidisti eum.* Id est, vides; Hebræa phrasi præteriti pro præsentis.

Et qui loquitur tecum ille est. Magis specificè. Se nimirum Dei Filium esse, & oculos ejus aperuisse ostendit. Modestissime Christus, ut solet, in terra de se persona loquitur.

Verf. 38. *Is autem dixit: credo Domine.* Quasi dicat, quandoquidem tu es Domine, qui meos oculos aperuisti, credo te Dei Filium esse, & consequenter in te tanquam in Dei Filium credo: cum facile videam in Dei Filium credere, esse in Deum ipsum credere. Neque enim Filius à Patre separari potest.

Et adoravit eum. Ore fidem professus, etiam adoratione testatur. Conjuncta hæc sunt, credere in aliquem ut Dei Filium singularissimum, & eum adorare & invocare.

Verf. 39. *Et dixit Jesus.* Nempe ex occasione istius cæci.

In iudicium. Id est, ad iudicii, nempe Dei, executionem, per metonymiam causæ pro effectu. Iudicium intelligit de probis per Euangelium illuminandis, & improbis excœcandis.

Ego in mundum hunc. Nempe ex superno illo mundo missus à Patre.

Veni ut qui non videant. Qualis erat iste cæcus & alii homines simplices, indocti, idiotæ, cæcis similes.

Videant. Et secundum corpus, si iidem & secundum corpus cæci sint, & secundum animum, id est, ut videant & agnoscant me Dei Filium esse.

Et qui vident. Id est, qui docti sunt & alioquin sapientes.

Cæci fiant. Id est, non videant quod simplices & indocti vident, non mea culpa, sed ambitione & vitiis suis impediti, quod illis sermo meus & totius vitæ meæ status plane sit contrarius. Iudicium continet duas partes, & beneficium & pœnam, ut scilicet bene fiat bonis, & male fiat malis. Fiebant illi cæci per ea omnia quibus in Christo, immerito scandalizabantur. Ideo ipse dixit, *Beatus qui non scandalizatur in me* Matth. xi. 6. Offendebant eos sanctissima Christi præcepta. Offendebat multo diviniore quam ipsorum erat doctrina, offendebat humilis Christi secundum carnem vitæ conditio, offendebantur ipsis miraculis, quibus maxime debebant ad fidem adduci. Hæc enim maximam invidiam ambiciosi movebant, quantoque majora erant, tanto magis insanos eos reddebant. Aliquando etiam tales sermones usurpabat Christus, per quos suo vitio, sua culpa scandalizabantur, ut supra cap. vj de pane qui de cælo descendit, de carne & sanguine. Non solus igitur eventus his verbis, *ut cæci fiant*, significatur, sed & causa finalis: quasi dicat, hunc in finem veni ut cæci fiant, suo nimirum merito ac culpa. Hinc apud Esaiam sensu mystico jubetur Christus excœcare cor populi istius cap. vj. 10. Supra dixit Christus se missum non esse ut iudicet mundum cap. iij. 17, se neminem iudicare cap. viij. 15, nimirum quia ibi de sententiæ damnatoriæ pronuntiatione & executione loquitur, hic de conversatione, qua fiat ut probi illuminentur, improbi excœcentur.

Verf. 40. *Et audiverunt ex Phariseis hæc qui erant*

cum ipso. Solebant Pharisei Christum sectari, ut aliquid exciperent quod calumniarentur.

Et dixerunt ei; num & nos cæci sumus? Senserunt se tangi: quasi dicant, num & nos Pharisei cæci sumus, nec videmus ea quæ videnda sunt, quæque Deus à nobis cognosci vult?

Verf. 41. *Dixit eis Jesus; si cæci essetis non haberetis peccatum.* Declinat Christus invidiam deflexione vocis in alium sensum, sicut cap. viij. 58, vocis Abraham.

Si cæci essetis. Id est, si videre non possetis, me scilicet esse Dei Filium, & à Deo missum.

Non haberetis peccatum. Id est, non essetis rei peccati, quod me pro Dei Filio non agnosceretis, sicut cæcus non peccat, quod non videat. *Nunc vero dicitis, quod videatis.* Nempe me peccatorem esse, nec à Deo missum esse, multo minus Dei Filium esse, dicitis quod Deum cognoscatis.

Peccatum igitur vestrum manet. Id est, non tantum peccatum habetis, seu rei peccati estis, ejusque maximi, cum nullam ignorantiam possitis prætexere; sed etiam nulla pœnitentiæ & emendationis vestræ spes est. Non tollitur peccatum vestrum, proinde nec pœna gravissima. Notent hoc omnes, qui cum sint docti, & doctos ac rerum divinarum scientes se putent, veritati divinæ resistunt, eam vocantes mendacium. Quorum multo deterior est conditio, quam si nullam ejus cognoscendæ facultatem habuissent. Nimirum præconcepta de se opinio illis obstat ad cognitionem veritatis. Multi enim scivissent nisi jam se scire putassent.

CAPUT X.

Verf. 1. *A Men, amen, dico vobis.* Pergit in cœpto ad Phariseos sermone, & docet quis sit fur & latro, id est, seductor, pseudo-Prophetes & pseudo-Christos, ut hinc discant eum se non esse. Adhibet autem solitam sibi asseverationem.

Qui non ingreditur per ostium in caulam, id est, in stabulum subdiale, *ovium.* Id est, qui non venit legitimo modo, per vocationem nimirum & missionem à Deo ad populum, Prophetam vel Christum se ferens.

Sed ascendit aliunde. Nimirum per septa ovium, per quæ ascendere non habet opus qui ingreditur per ostium, id est, venit non vocatus, nec missus à Deo, sed seipsum pro Propheta vel Christo ingerens, & vim ac potentiam carnalem adhibens, eaque fretus.

Ille fur est & latro. Id est, ille venit ut furetur & occidat oves verf. 10. Ille seductor est, pseudo-Propheta & pseudo-Christus, non spectans nec curans bonum ac salutem populi, sed sua commoda.

Verf. 2. *Qui autem ingreditur per ostium.* Id est, modo legitimo, vocatus nimirum à Deo ad Prophetæ vel Christi officium, & divina virtute ac operibus instructus, quibus fidem faciat se à Deo missum esse, nullam vim carnalem adhibens, nec ea fretus vel præditus.

Pastor est ovium. Id est, verum Prophetam, verum Christum agit si Christum se ferat. Non sua commoda, sed populi salutem quærit & curat.

Verf. 3. *Huic.* De Christo loquitur in specie.

Janitor. Id est, Lex & Prophetæ, janitor enim pastore minor est. *Aperit.* Dum nimirum Legem & Prophetas pro se habet, dum ei omnes Prophetæ testimonium præbent, ut Petrus loquitur Act. x. 47.

Et oves. Id est, homines ovibus similes, simplices & probi, quibus nihil aliud quam veritas est cordi.

Vocem ejus audiunt. Id est, sermoni ejus obediunt, per metonymiam causæ pro effecto, vel cum effecto. Intelligunt enim sermonem Christi nihil aliud continere quam sanctitatis præcepta, & promissiones veræ & æternæ beatitudinis.

Et proprias. Id est, suas oves, homines probos & veri amantes.

Vocat secundum nomen. Id est, unamquamque de nomine, quippe optime sibi notas, quod fures & latrones facere non possunt. Ad alienas enim & sibi ignotas oves veniunt. Describit pastorem Christum, qui oves suas optime novit, & ante fidem, & post fidem in se. Sic vocat de nomine Simonem filium Jonæ; sic Saulum, qui postea Paulus, Saule, Saule, quid me persequeris?

Et educit eas. Nam & pastores oves suas educunt, sic & Christus educebat suos discipulos ad sacra pabula.

Verf. 4. *Et quando proprias oves emittit, ante eas incedit.* Sic & Christus incedebat ante suos discipulos. Sed similitudine ad spiritum, ut oportet, relata, educit Christus oves suas ex veteri synagoga & ex mundo, educit eas ad pascua spiritualia sermonis sui, & cum primum eas educeret, ibat ante ipsas, iis relinquens exemplum, ut subsequerentur vestigiis ejus. 1 Pet. 2. 21, & nunc, cum emittit oves ad pascua, incedit ante eas sua divina cura & providentia, ne quidquam vere mali & noxii iis eveniat.

Et oves ipsum sequuntur. Id est, adhærent ipsi, nusquam ab exemplo & sermone ejus recedunt.

Quia norunt vocem ejus. Id est, quia approbant, amant sermonem ejus. Nolle pro approbare & amare, per metonymiam, Hebræa phrasi, eaque huic paræmiæ convenienti.

Verf. 5. *Alienum autem non sequuntur.* Id est, pseudo-Prophetam & pseudo-Christum.

Sed fugient ab ipso. Averfabuntur eum homines probi, si nimirum veniat.

Quia non norunt alienorum vocem. Id est, non probant. Sic dicitur, *Deus novit vitam iustorum* Psal. 1. verf. ultimo: *Novit Dominus qui sunt ejus* 2 Tim. 2. 19. Rom. vij. 15. Matth. vij. 23.

Verf. 6. *Hanc paræmiam.* Id est, sermonem hunc proverbialem è medio petiit, ex re omnibus nota.

Dixit eis Jesus. Nempe Pharisæis. Vide cap. ix. verf. 40.

Et illi non cognoscebant quæ erant, id est, quid sibi volebant, *quæ loquebatur eis.* Non intelligebant hoc sermone pseudo-Prophetas & pseudo-Christos & verum Christum designari & describi, ipsumque esse qui se hoc sermone pastorem ovium significaret.

Verf. 7. *Dixit igitur rursus eis Jesus.* Ut scilicet rem intelligerent.

Amen, amen, dico vobis, quod ego sum ostium ovium. Non protinus dicit se pastorem esse, sed incipit ab eo quod minus quidpiam videbatur, ut sensim & facilius illaberetur animis. Ostium se dicit ovium, non il-

lud quo pastores ingrediuntur ad oves, (nam & ipse per hoc ostium ingressus est verf. 2) sed quo oves ingrediuntur & egrediuntur, ut mox verf. 9 exponitur: quatenus nimirum nemo in vitam æternam ingreditur nisi per Christum, & postquam is venit nemo nisi per fidem in ipsum, quatenusque omnes rem salutis suæ peragunt per Christum. Nam per *ingredi et egredi*, Hebræa phrasi, tota vitæ conversatio designatur Act. j. 21. Dum vero se januam hanc ovium dicit, eo ipso se per januam pastorum ingressum esse, consequenter verum pastorem esse docet, quod & verf. 11. infert.

Verf. 8. *Omnes quotquot ante me venerunt.* Intelligence, dicentes se Christos esse. Est enim hoc intelligendum ex subjecta materia, talis erat Theudas, & Judas Galilæus Act. vj. 37.

Fures sunt & latrones. Furati sunt homines Deo, & mortis ac perditionis causa iis extiterunt. Vide verf. 1.

Sed non audiverunt eos oves. Id est, homines probi, quieti, pacati, Dei timentes, non fuerunt sermoni eorum obediens. Vide verf. 3. Secuti sunt eos homines improbi, facinorosi, peccatis dediti, et ii quibus omnis spes erat ex rebus novis. Doctrina quam non facile alii suscipiunt nisi homines probi, & virtutis ac veritatis amantes ex Deo ut sit oportet.

Verf. 9. *Ego sum ostium.* Repetit quod de se dixit, ut id explicet.

Per me si quis ingrediatur. Accommodate ad ostium, id est, si quis in me credat. Sicut cap. vj accommodate ad panem, fidem in se, mandicationem sui, immo & carnis suæ dixit.

Salvabitur. Nempe ab æterno interitu. Loquitur enim de temporibus suis, id est, Messias, quibus nemo potest in vitam æternam ingredi, nisi per fidem in Christum.

Et ingreditur & egreditur, & pastum inveniet. Et hic accommodate ad oves, quarum omnis beatitas est, ut pastæ ingrediantur in ovile, & egrediantur ad pastum, & egressæ pastum inveniant, id est, erit vere beatus, nihil illi deerit ad beatitatem perfectam. Vide Apoc. vij. 16, 17.

Verf. 10. *Fur non venit nisi ut furetur, & maclet & perdat.* Opponit sibi furem, includens & latronem. Significat autem pseudo-Prophetam & pseudo-Christum.

Ego veni ut vitam habeant. Vitam opponit maculationi & perditioni, & simul exponit illum quem dixit pastum.

Et abundanter habeant. Πλεονάζοντες, neutrum adjectivum pro adverbio, ut Philip. 2. 6. Vitam intelligit æternam, nunquam deficientem, & omni bonorum affluentem copia. Neque enim satis est ut oves pastum habeant, sed requiritur ut eum abunde habeant, si eis omni ex parte bene debeat esse.

Verf. 11. *Ego sum pastor bonus.* Ὁ καλός, cum articulo emphatico, id est, excellenter & eximie bonus. Nunc porro merito infert se pastorem, eumque eximie bonum esse. Qui enim venit ut oves per ipsum vitam habeant, & abunde habeant, omnino pastor eximie bonus est. Significat se Messiam esse, qui credentibus in se vitam æternam erat allaturus.

Pastor bonus. Ὁ καλός, iterum, id est, eximie bonus.

Ani-

Animam suam ponit pro ovibus. Aliam descriptionem eximie boni pastoris adfert, quam sibi vers. 15 applicat: quod nimirum pastor eximie bonus ita suas oves amet & curet, ut etiam animam suam pro iis ponat contra lupum venientem, ut ex sequentibus intelligitur, id est, lupo se obiciat, etiam mori paratus potius, quam ut oves deferat, & se vivo dilaniari ac dispergi patiatur. Animam enim ponere & ille dicitur, non tantum qui eam amittit, sed etiam qui ejus amittendæ periculum adit Rom. xvi. 4.

Vers. 12. *Mercenarius autem.* Bono pastori mercenarium opponit. Sacerdotes, Scribas & Phariseos designat, qui non salutem populi, sed sua quærebant commoda.

Et qui non est pastor. Nempe verus.

Cujus non sunt oves propria. Explicat quod dixit. Verus enim pastor est ille, cujus oves propriæ sunt. Quisque enim sua propria magis curat quam aliena. Hic iterum Christum pastorem designat, cujus Christiani proprius sunt populus, tanquam unici Dei Filii & hæredis omnium à Deo constituti.

Videt lupum venientem. Rem ob oculos ponit, persecutores intelligit piorum, & principem eorum diabolum cap. xiv. 30.

Et relinquit oves & fugit. Non enim est paratus pro alienis ovibus mori. Dicit quid fieri soleat à mercenariis, & ab iis quorum non sunt oves propriæ. Nam alioquin veri ministri Christi, quamvis eorum propriæ non sint oves, quia tamen non temporaria sed æterna sibi habent proposita præmia, non deferunt oves Christi Domini sui, nec fugiunt, sed mori parati sunt, quoties videant fugam suam non multo magis ovibus profuturam esse quam mortem.

Et lupus rapit eas, & dispergit oves. Alias rapit & devorat ac discerpit; alias dispergit ac dissipat, cum nemo est qui oves defendat. Hoc pati non debent pastores ovium Christi, ut per suam fugam oves aliæ rapiantur à lupis, id est, persecutorum præda fiant, deserta veritate; aliæ dissipentur, id est, sine pastore maneant, si his malis manendo vel se ad oves recipiendo mederi queant. Dissipatæ enim oves, nisi subinde congregentur, pro perditis habendæ sunt. Non satis est ne pastor veritatem abneget, hoc enim & ovium officium est; sed requiritur ut in persecutionibus & periculis, vitationem periculorum ex ovium salute moderetur, ne dum vitæ suæ temporariæ fatagit, æternam ovium vitam prodatur: quanquam nec vitam propriam sine ullo usu prodere debet.

Vers. 13. *Mercenarius autem fugit.* Ut scilicet vitæ suæ consulat. Repetit quod dixit, ut rem tanto magis oculis exponat. Quasi dicat, & lupus quidem rapit ac dispergit oves, mercenarius autem ab ovibus sibi fuga consulit.

Quia mercenarius est. Id est, quia oves non sunt illius propriæ, nec spectat æternam sibi in cælis propositam mercedem, nulla ei spes est ullius post mortem vitæ.

Et nullæ ei cura est de ovibus. Quippe alienis, non suis. At qui pascunt oves Christi, sub spe æternæ etiam post mortem vitæ, quamvis aliquando fugiant, fugiendo quoque curam habent ovium, cum ob id ipsum fugiant, ut iis fugiendo multo magis quam

manendo & occumbendo profint. Sic Paulus in corbe de muro demissus fugit pro salute ovium, ut illis diutius prodesset 2 Cor. xi. 32. Et Christus ipse persecutionis tempore ex uno loco in alium Apostolos suos iussit fugere, & exemplo suo prævit, citra ullum detrimentum; immo cum emolumento gloriæ diviniæ & salutis ovium Matth. x. 23. Luc. iv. 30. Joan. viij. 59.

Vers. 14. *Ego sum pastor bonus,* ὁ καλὸς. Iterum sibi pastoris eximie boni titulum attribuit, omnia sibi applicans quæ supra de pastore, Christum significante, dixit.

Et cognosco mea. Id est, meas oves. Neutro genere pro communi. De hac cognitione vide supra vers. 3.

Et cognoscor à meis. Id est, meæ oves vicissim me cognoscunt, quatenus nimirum voci meæ, id est, sermoni meo obediunt, credunt quod credendum doceo, faciunt quod faciendum dico, per metonymiam causæ synecdochicam. Ideo mox vers. 16, & infra vers. 27, rem eandem significans, ait: *Oves meæ vocem meam audiunt*, id est, sermoni meo obediunt, & supra vs. 8 dixit: *sed non audiverunt eos oves*, cum negaret de ovibus respectu furum & latronum, quod hic de illis affirmat respectu sui.

Vers. 15. *Sicut cognoscit me Pater.* Intellige, sic ego cognosco oves meas.

Et ego cognosco Patrem. Intellige, sic & oves meæ cognoscunt me, id est, mihi obtemperant in omnibus.

Et animam meam pono. Id est, ponam, per enallagen temporis, occidi me patiar ultro.

Pro ovibus. Id est, ut oves servem, ut eas in vitam æternam asseram: quasi dicat, multum enim salutis earum interest ut ego me patiar occidi, quo me à Deo missum esse ostendam & tester, quo scædus novum de peccatorum remissione, & justificatione per fidem ad vitam æternam obtinendam, deque spiritali libertate & regeneratione, sanguine meo sanciam, quo victima fiam pro peccatis omnium, ut omnis qui credet in me non pereat, sed habeat vitam æternam. Neque enim ego in morte manebo; nam hæc foret ovium perditio; sed ex morte suscitabor ad vitam immortalem, & omnem in cælo & in terra potestatem. Ita oves meæ videbunt dari exitum ex morte, quamvis atroci & ignominiola, ad vitam æternam & regna cælestia. Hinc fiet ut omnem mortis metum depellant, immo exemplo meo animati beatos se ducant, si mecum in afflictionibus & morte communicent, utque sic meum & Patris mei summum erga se cernentes amorem, & salutis suæ certitudinem, rapiantur vicissim in ardentissimam mei Patrisque mei dilectionem. Animam igitur pro ovibus meis ponam & moriar, ut per mortem meam lupum venientem, id est, diabolum, mortis imperium habentem, & ovibus meis imminentem devincam, & oves meas conservem, ac in veram libertatem, mortis metu ablato asseram Hebr. 2. 14, 15. Quanquam etiam in hujus tantæ rei signum quoddam, cum lupus in Iudæa & in illa Iudæa associatorum caterva veniret, non fugit Christus ab ovibus, id est, discipulis suis, sed se pro eis lupo venienti obiecit, utque discipuli sui abirent incolumes effecit

cap. xvij. 12. xvij. 8, 9. Ita Christus omnes bonos pastores, proprie sic dictos, longe superavit. Illi enim etsi se periculo pro ovibus objiciant, mori tamen nolunt, quia & vitam ovium tanti non ducunt, & sciunt mortem suam futuram ovium mortem: at Christus, quia sciebat mortem suam fore vitam & salutem ovium, tanti vitam & salutem earum duxit, ut non tantum mortis adiret periculum, sed etiam ipsam mortem subiret pro ovibus.

Verf. 16. *Et alias oves habeo.* Id est, homines ovibus similes, & aptos ac idoneos ut oves meæ fiant, per anticipationem, ut cum hospites & convivæ invitari, aut milites conscribi dicuntur.

Qua non sunt ex ovili hoc. Exponit quomodo sint aliæ. Id est, quæ non sunt ex gente & populo Israëlítico, sed ex gentibus profanis & incircumcisis, veri Dei notitia carentibus, idolorum cultoribus. Nam inter istas gentes, ut docuit eventus, multi erant ad fidem in Christum apti, quos Lucas appellat ordinatos ad vitam æternam Act. xij. 48.

Et illas me oportet adducere. Nempe ad me & ad fidem in me, per Apostolos nimirum & ministros meos. Et hoc boni pastoris proprium est, oves dispersas undique colligere & congregare yf. 3.

Et vocem meam audient. Id est, sermoni & Euangelio meo obedient. Non erit opera mea frustranea. Apparebit me pastorem esse, quem oves, id est, homines probi & veri ac recti amantes cognoscant.

Et fiet unus grex. Id est, una ecclesia Christiana ex omnibus gentibus collecta, in qua non erit Judæus neque Græcus &c, sed omnia & in omnibus Christus Col. iij. 11.

Et unus pastor. Id est, unus Rex omnium Christus. Res sic evenit sicut prædicta est, quam & Prophetæ oraculis suis olim, id est, temporibus Messiae eventuram celebrarunt Ezech. xxxvij. 22 & sequentibus. Nam his verbis prædici unam tantum in terris fore, Christianam videlicet religionem, extinctis & abolitæ aliis, quin & hæresibus omnibus inter Christianos, commune quidem & vulgò receptum, & antiquum, sed pravum, ut solet, interpretamentum est. Vide cap. i. 21.

Verf. 17. *Propter hoc Pater me diligit, quia ego pono animam meam, ut iterum sumam eam.* Quasi dicat: nemo ex morte mea colligat quod me Pater non amet. Tantum enim id abest, ut Pater ob hoc ipsum me diligat quod ego ponam, id est, ponere velim, & positurus sim animam meam, ut sic eam iterum Patris potentia ac beneficio recipiam. Sic enim ostendam quanto pere Patri confidam, & Patri causam & occasionem præbebo maximæ suæ potentiae & bonitatis in me declarandæ, & exempli statuendi, patere omnibus per potentiam & bonitatem ejus exitum ex morte ad vitam, eamque immortalem. Vides præcipuam dilectionis Paternæ erga Filium causam, obedientiam nimirum usque ad mortem, mortem autem crucis Phil. 2. 8, quam etiam immensum illud exaltationis præmium est consecutum yf. 9, 10, 11. Unde manifestum est, Filium Dei absolute seu subjective & *ὡς ἑξ ἑαυτοῦ* dictum, non alium esse quam hominem Jesum, Nazarenum dictum, nec ante vel præter hunc alium Dei Filium, quem dixi, quærendum esse. Ejusdem autem Paternæ dilectionis consortes fiunt, qui itidem pro Christo animas suas ponunt, ut eas iterum à Deo per Christum resumant.

Verf. 18. *Nemo tollit eam à me.* Explicat & illustrat quod dixit: ne quis putaret Christo animam ablatum iri, quod violentiæ adversariorum non posset resistere. Potuit omnino, sed noluit, ut Patris obsequeretur voluntati.

Sed ego eam à me ipso pono. Id est, ultro, non coactus, non adhibens meam virtutem, qua facile possem inimicos repellere, me ipsum exinanire Phil. 2. 7, 8, & formam servi sumo, & similis hominum fio, & figura invenior ut homo, quamvis reipsa sim ut Deus, humilio me ipsum, non humilior ab aliis, & obediens fio usque ad mortem, mortem autem crucis. Melior sum omni bono pastore proprie sic dicto, qui si occumbat pro ovibus, ideo occumbit quod lupus illo sit validior: ego autem occumbo quamvis lupo multo sim validior, eique nullo negotio possem resistere, quippe quod sciam, me per mortem multo magis & efficacius servaturum esse meas oves. Loquitur Christus per enallagen præsentis pro futuro.

Potestatem habeo ponere eam. Nempe à Patre: ne quis dicat; male facis quod animam tuam ponas, cum eam servare & retinere possis. Hoc enim perinde videtur, atque si ipse te vita privares. Bene facio, inquit: nam hanc potestatem & jus dedit mihi Pater, quin & mandatum: alias enim id facere non aude-rem. Scio neminem vitæ suæ prodigium esse debere, nec ante ponendam quam cum accedit Dei voluntas, qui solus in vitam cujusque jus ac potestatem habet, aut ea necessitas ut mortem alia ratione quam desertione officii vitare nequeas.

Et potestatem habeo rursus accipere eam. Eo nimirum modo quo mortui rursus animas accipiunt, cum scilicet à Deo suscitantur ex mortuis. Ipsorum in eo nulla proprie loquendo est actio, sed omnis actio est Dei. Cæterum per metaphoram hoc illis tribuitur. Proinde & potestatem istius rei dicuntur habere, quatenus promissionem à Deo habent fore ut eos resuscitet ex mortuis. Sic & Christus potestatem dedit omnibus in se credentibus, ut filii Dei fiant cap. i. 12, & consequenter, ut si moriantur animas suas rursus sumant. Simili phrasi dicuntur & animas suas servare, invenire, vivas generare, & sic ejus rei potestatem habere quia promissionem habent divinam resurrectionis ex mortuis ad vitam æternam Matth. x. 38. xvi. 25. Marc. viij. 35. Luc. ix. 24. xvij. 33.

Hoc mandatum accepi à Patre meo. Ipse Christus verba sua exponit, & docet quo pacto utramque hanc potestatem habeat; quatenus nimirum mandatum à Patre accepit ponendæ animæ, cum promissione illius recipiendæ. Solet enim Deus mandatis talibus promissiones apponere. Itaque in mandati voce, per synecdochen, Christus etiam promissionem completur; qui certe pro gaudio sibi proposito sustinuit crucem, pudore contempto, & in dextra throni Dei consedit Hebr. xij. 2. Sic mandati vox haud dubie accipitur infra cap. xi. 57. Proditoribus enim præmia constitui solent, et mandata talia dantur non nisi mercede proposita. Sic & Abraam potestatem habuit offerendi Isaaci, & potestatem habuit ejus iterum recipiendi. Nam & offerre eum jussus erat, & promissionem acceperat fore ut in Isaaco nominaretur illi semen. Ideo cum eum offerret, cogitabat quod etiam ex mortuis suscitare potens sit Deus

fit Deus Hebr. xi. 19. Qui ex his verbis colligunt Christum seipsum ex mortuis suscitasse, illi eum affirmant vivum fuisse cum esset mortuus. Et sic non tantum contradictionem implicant, dicentes unam & eandem personam simul vivere & non vivere, mortuam esse, & mortuam non esse proprie loquendo, Deum illum unum esse, & hominem esse (hinc enim ista interpretatio profecta est, ex qua proinde illud probari non debet) sed etiam exemplum mortis & resurrectionis Christi, ad firmandam resurrectionis nostræ fidem, plane nobis inutile reddunt. Nos enim cum morimur, bona fide morimur, & vivere definimus, tantum abest, ut etiam nosipsum ex mortuis suscitare queamus. Nisi forte Christus seipsum ex mortuis suscitasse dicatur, eodem illo sensu quo & illi qui pro Christo animas perdunt, eas inventuri & servaturi, & vivas generaturi, & in vitam æternam custodituri dicuntur, quia factum illorum hic consequetur divinæ gratiæ & potentiæ effectus. Qua loquendi ratione & pauperes recipient in æterna tabernacula, eos qui in se fuerant benefici Luc. xvi. 9, quia id fiet propter pauperes & beneficentiam iis exhibitam.

Verf. 19. *Scissio igitur rursus facta est.* Vide cap. vi. 43. ix. 16. *In Judæis.* Id est, inter Judæos, antonomastice, pro Judæorum senioribus à turba & populo distinctis.

Propter sermones istos. Id est, occasione sermonum istorum.

Verf. 20. *Dicebant autem multi ex ipsis.* Exponit hoc schisma. Non frustra dicit *multi*: quia multi erant isti, respectu paucorum rectius de Christo judicantium.

Dæmonium habet. Id est, à dæmone obsessus est.

Et insanit. Effectum prioris. Non simplicem ei tribuunt insaniam, quæ ex naturæ aliquo defectu seu morbo, sed quæ à dæmonio insidente proveniat. Verborum Christi non assequebantur sensum, & quia ipsi non bene sani erant, Christum insanire putabant; quia vero etiam pessime illi erant affecti, idcirco ad dæmonium insaniam ejus revocabant, non Dei legatum & Filium, sed diaboli eum dicentes mancipium. Quæ erat manifesta Spiritus Sancti blasphemia.

Quid eum auditis? Quasi dicant, hominem à dæmone infessum & insanum, qui loquitur quæ nemo, nec ille ipse intelligat. Indignus est quem audiat.

Verf. 21. *Alii dicebant.* Nempe pauci, collati prioribus,

Hæc verba non sunt dæmonium habentis. Δαιμονίζομαι, qui à dæmone agitetur. Probant statim quod dicunt:

Num dæmonium potest cæcorum. Nempe totaliter, qualis erat ille cæcus natus, cujus occasione ad hunc sermonem Christus venit cap. ix. 41,

Oculos aperire? Quasi dicant, hoc solus Deus potest, non diabolus, proinde nec ullum dæmonium. Nihil minus igitur est quam ut hic homo dæmonium habeat. Vindicant Christum à dæmonio, de infania tacent, quia priore sublato hoc posterius per seipsum ruebat. Et ipsa Christi verba per se, quamvis tum non satis intelligerentur, parem miraculo quod fecerat divinitatem spirabant.

Verf. 22. *Erant autem encenia Hierosolymis.* Nem-

pe post hæc quæ supra memorata sunt. Festum intelligit quo templi renovati celebrabatur memoria. Vide i Macchab. iv. 59. Apparet Christum à festo Scenopagiæ, de quo cap. vii. 2, ad hoc usque tempus ex monte olivarum Hierosolyma frequentasse cap. viij. 1, 2. Nam superiora omnia cum his continuata serie narrantur.

Et hyems erat. Quippe quod in hyemem festum hoc incideret.

Verf. 23. *Et ambulabat Jesus in templo.* Forte frigoris causa, ut se corporis motu calefaceret, non enim frustra hyemis facta mentio.

In porticu Salomonis. Notat in specie eam templi partem in qua deambulabat, quippe quæ etiam huic usui inter cæteros destinata erat.

Verf. 24. *Circumdederunt igitur eum.* In loco angusto, ne elabi posset.

Judæi. Id est, Judæorum seniores, per antonomasiam, ut toties supra *οἱ Ἰουδαῖοι*, cum articulo.

Et dixerunt ei, quousque animam nostram suspendis? A'geis, tollis, simplex pro composito, Hebræa phrasi.

Sit es Christus, dic nobis libere. Παρρησια, palam, aperte, sine ullis ambagibus & obscuritatibus. Senferant opinor etiam superiorem Christi sermonem eo collimare, ut se Christum esse significaret. Abstinebat enim ab expresso Messiae seu Christi titulo, ne illis videretur seditionem moliri, & rebellionem cœptare contra Cæsarem. Tum se Christum esse palam, libere & diserte coram illis professus est, cum in manibus illorum esset, pro hac veritate moriturus.

Verf. 25. *Respondit eis Jesus, dixi vobis.* Non addit, *me Christum esse*, sed intelligit, etiamsi id verbis expressis illis non dixerit. Ita nec veritati quidquam derogat, & insidias ac criminationes illorum frustratur. Habebant enim hæc verba simul hunc sensum, dixi vobis quis sim. Dixerat autem se Dei Filium esse, se pastorem illum esse cujus oves sint propriæ, & qui oves suas novit unamquamque de nomine, & alia quæ nulli alii competere possunt quam Messiae. Sed in civili foro, apud Romanos præsertim, non tam hæc erant criminationibus obnoxia, quam si diserte dixisset se Christum seu Regem esse. Docuit hic Christus exemplo suo, quam caute agendum & loquendum sit, quando cum adversariis perversis & sophistis nobis res est. Ideo memores esse debemus illius moniti Apostolici Ephes. v. 15, 16. Col. iv. 5, 6. *Et non creditis.* Quasi dicat, non in me causa est ut nesciatis quis sim, sed in vobis ipsis. Ego vobis dixi, & vos non creditis.

Opera quæ ego facio. Ostendit quam immerito sibi non credant, id est, tot & tanta miracula, quæ me facere videtis, quorum unum & in cæco nato vidistis.

In nomine Patris mei. Id est, per nomen Patris mei, seu per Patrem meum, accepta nimirum ab illo virtute ac potestate. Nomen Patris, Hebræa phrasi, ponit pro ipso Patre.

Hæc testantur de me. Nempe quod sim ab illo missus, & vera omnia esse quæ de me dico & quæ doceo. Iterum hic operibus actio personarum tribuitur, ut supra cap. v. 36.

Verf. 26. *Sed vos non creditis.* Quasi dicat, quamvis tanta, tam liquida testimonia habeatis.

Non enim estis ex ovibus meis. Causam adfert tantæ illorum contumaciæ : quasi dicat , quia non estis homines probi , & veri ac recti amantes , & sic minime idonei ut fiat is oves meæ. Gloriam ab hominibus magis amatis quam gloriam Dei & à Deo cap. v. 44. xij. 43.

Sicut dixi vobis. Nempe tum cum de meis ovibus loquerer , & dicerem quod oves meæ me cognoscant , & vocem meam audiant , supra yf. 3, 4, 14, 16. & cap. viij directe, aliis licet verbis vers. 47.

Vers. 27. Oves meæ. Iterum hic dicit quod se iis dixisse ait , nempe in memoriam id revocat , si forte obliti erant.

Vocem meam audiunt. Id est , sermoni meo obediunt , credunt ei. Agnoscunt enim eum omni ex parte sanctum , & Deo dignissimum esse.

Et ego cognosco eas. Unamquamque de nomine & cognomine , animi etiam cujuscvis earum intima perspecta habeo , nedum dicta & facta vers. 3, 14, qua cognitione per metonymiam continetur & amor erga oves , & singularis earum cura. Est autem hæc cognitio ex perfectiore Christi statu intelligenda perfectior. Nam nunc omnes ubique probos homines novit & amat Christus , & si nondum sint in ecclesia , ad se vocat & ecclesiæ aggregat.

Et sequuntur me. Id est , meis incedunt vestigiis 1 Petr. 2. 21, sequuntur me etiam extra castra , opprobrium meum portantes Hebr. xij. 13. Filius enim hominis est qui expellitur , non nos , nos eum sequimur , seu ei nos ipsos commodamus.

Vers. 28. Et ego vitam æternam do eis. Id est , dabo cuilibet earum , per enallagen præsentis pro futuro. Docet quantam beatitatem ipse vicissim conferat ovibus suis cum voci suæ obediunt , & se sequuntur. Quasi dicat , talis sum pastor qui nullam ovium mearum perdo , sed cuilibet earum vitam æternam largior.

Et non pereunt in seculum. Iterum præsens pro futuro , id est , non peribunt unquam. Prius illustrat per negationem contrarii. Loquitur autem de futuro seculo.

Et non rapiet quisquam eas ex manu mea. Nequis dicat , etsi tu eas ipse non perdas , sunt alii & alia quæ eas perdant & ex manu tua rapiant. Nemo est , inquit Christus , nullus hominum , nullus Angelorum , nulla creaturarum aliarum , non mors ipsa ultimus inimicus , non infernus Rom. viij. 38, 39. 1 Cor. xv. 26. Loquitur de se , ut & mox de Patre suo , per metaphoram ab hominibus qui in manu tenent quæ sibi nolunt eripi. Hinc & Christus ipse jamjam moriturus spiritum suum commendabat & tradebat in manus Patris Luc. xxij. 46. Significat Christus multo se validiorem esse ad servandas suas oves , quam ullum suum adversarium , ullum lupum ad eas rapiendas , quominus à se servari & in vitam æternam asseri possint. Rapiendi verbo de ovibus eleganter utitur , solent enim oves à lupis rapi. Notandum hoc de credentibus & Christum sequentibus dici , si constanter & ad extremum in fide ac obedientia permaneant , seu non desinant esse oves Christi. Omnes enim credentes in Christum eumque sequentes , ad salutem prædestinati & electi sunt. Sed diligenter sibi cavere debent , ne ex electis fiant reprobi 1 Cor. ix vers. ult. Nam

etsi nemo possit rapere oves Christi ex manu ejus ; tamen possunt oves sua propria culpa sua salute excidere. Oves proprie dictæ non possunt desinere oves esse : quia nec fieri oves sua voluntate possunt. Sed spirituales oves , ut ex non ovibus sua voluntate factæ sunt oves ; sic sua voluntate iterum ex ovibus possunt fieri non oves. Hinc in sacra Scriptura toties ad constantiam & perseverantiam in fide & sanctis operibus admonemur , ne gratia divina & nostro statu excidamus Rom. xi. 20, 21, 22. 2 Petr. i. 10, 12. Hebr. iij. 12, 13. iv. 1, 2 & c. Quod si nulla fieri ratione posset , ut homo Christianus sua culpa desinat esse ovis Christi , certe tam absurdæ essent hæc admonitiones quam si quis ovem admonerat ne desinat esse ovis , vel hominem ne desinat esse homo.

Vers. 29. Pater meus. Probat quod dixit , *qui dedit mihi.* Id est , dat mihi , nempe oves , proinde eas servari vult. Præteritum ponit pro præsentis , Hebræa phrasi. Dat Pater oves Christo , quatenus Euangelii sui efficacia homines probos & veri ac recti amantes ad fidem in Christum adducit. Ad Patrem omnia revocat Christus , tanquam ad omnium bonorum & fidei in se primam causam & auctorem.

Major omnium est. Id est , fortior ac potentior , ipsaque morte & inferno , adeo ut ex mortis & inferni faucibus oves meas non tantum illæsas & incolumes , sed etiam immortales possit educere , cum sit Deus ille unus , infinitæ potentæ & sapientiæ , rerum omnium creator.

Et nemo potest rapere ex manu Patris mei. Quasi dicat , quidquid enim est præter Patrem meum , Deum illum unum , creatura ut sit necesse est. Quid vero creatura contra factorem suum potest ? quid mors contra eum qui est vita ipsa ?

Vers. 30. Ego & Pater unum sumus. Hoc ad concludendum argumentum erat necessarium. Alioquin enim dici poterat , quid hoc ad te ? Num tu Pater es ? Num tu Deus ille unus es ? Respondet Christus : Ego quidem Pater non sum , nec unus ille Deus ; sed ego qui Filius sum , & Pater qui unus ille Deus est , unum sumus , penitus inter nos consentimus et conspiramus , ut proinde qui meas oves velit ex manu mea rapere , necesse sit ut eas rapiat simul ex manu Patris mei. Unum inter se dicuntur , qui inter se uniti sunt , et plane consentiunt , unum spirant , quod maxime locum habet inter Filium Patri obsequentiissimum , et Patrem Filii amantissimum. Quo et Christus , Filium se dicens , et Deum illum unum Patrem , haud dubie respexit. Pater autem et Filius unum sunt et dici solent , non quia unus homo sunt , sed quia inter se consentiunt et conspirant. Hoc ergo Christi dictum ad essentiam trahere nugari est : Pater enim et Filius personis distincti sunt , proinde et essentiis ; cum unaquæque res , proinde et persona , per suam essentiam sit id quod est , et ab alia qualibet distinguatur. Itaque totum hoc pertinet ad Patris et Filii plenissimum et perfectissimum , sicut in omnibus , sic in servandis ovibus , qua de re hic agitur , consensum. Profecto , qui ex istis Christi verbis inferunt , quod Pater & Filius sit unus ille Deus , Judæos id ipsum inferentes imitantur , et Christo directe contradicunt. Additur enim :

Vers. 31. Tulerunt igitur iterum lapides Judæi , ut lap-

lapidarent eum. Iterum, nam & antea idem fecerant cap. viij. 59. *Tulerunt.* Id est, sustulerunt, simplex pro composito, Hebræa phrasi. Apparet lapides præsto fuisse, quibus ad lapidationem uti possent.

Vers. 32. Respondit eis Jesus. Dum nimirum lapides corripunt, in manibus tenent conjecturi. Iram & impetum eorum responsione sua moratur, & illi quid responsurus sit adhuc expectant, jam non evasurum putantes.

Multa bona opera monstravi vobis ex Patre meo. Quasi dicat, non ex me ipso; id enim facere nullo modo possum cap. v. 19; sed ex Patre meo, qui mihi illa faciendi virtutem & potestatem dedit. Opera hæc talia sunt, ut nulla alia nisi Patris mei, unius illius Dei virtute perfici possint.

Propter quale eorum opus lapidatis me? Id est, in eo estis ut me lapidatis. Facere eos dicit quod agebant ut facerent: voluntatem faciendi habere consummatam facere est. Quasi dicat, hoc prius scire velim à vobis. Nam causam aliam me vobis præbuisse non video. Cohibent pudæfacti lapidationis impetum, & ne videantur inique agere, blasphemix ingentis & intolerandæ Christum arguunt suo more, id est, per summam injuriam & calumniam. Sequitur enim.

Vers. 23. Respondent ei Judæi dicentes; de bono opere non lapidamus te. Quasi dicant: ne nos hoc nomine crimineris.

Sed, quia tu homo cum sis, facis te ipsum Deum. Nempe unum illum, seu absolute & ὁ θεὸς dictum. Id vero mirum erat, hominem blasphemum tam multa opera ex Deo potuisse monstrare & exhibere. Quia se & Patrem unum esse dixit, inferunt isti quod se Deum illum unum & summum faciat. Atqui hoc aperte negat, manifeste enim se ab eo, tanquam Filius à Patre distinguit, & hæcenus se ei opponit. Filius enim & Pater relata sunt. Relata autem sunt opposita; & in servandis ovibus ad Patris potentiam, tanquam majoris omnium, & (cap. xiv. 28) sui etiam provocat; haudquaquam eo opus habiturus, & his ambagibus usus, si unus ille Deus erat. Itaque respondens in sequentibus Christus, hanc eorum per se manifestam calumniam responso non dignatur: Sed quod se dixit, nempe se Dei Filium esse, argumento ex ipsa eorum lege ducto confirmat. Quia vero ad illorum objectionem & criminationem non respondet, eo ipso ostendit eos calumniatos esse. Probat nimirum se citra ullam blasphemiam dicere, quamvis homo sit, Dei se Filium esse, proinde & unum cum Patre; ea nimirum ratione qua Filius & Pater unum esse soleant, & consequenter vera esse omnia quæ de se, etsi divinissima, affirmet. Si vero non fuerunt adeo impudentes Judæi ut objicerent Christo, quod se Deum illum unum proprie loquendo faceret, sed tantum quod se faceret illi æqualem, ea sibi tribuendo quæ uni illi Deo sint propria: (nam & supra cap. v. 18 ob similia Christi dicta id ipsum tanquam blasphemum objecerunt Christo. Et dici potest aliquem se Regem facere si Regi se æquet, & ea sibi tribuat quæ solius sint Regis;) aut quod se faceret Deum, etsi non illum unum; (cum vox Dei natura sua latius pateat; nec hic articulum excellentiæ notam adjunctum habeat;) Responsione sua quæ sequitur, à Dei titulo abstinere se significat; licet eum multo meliori jure, quam quo alii

quibusdam hominibus à Scriptura tribuitur usurpare posit: æqualem autem illi uni Deo Patri suo non aliter se facere, quam quatenus hæc æqualitas in hominem cadat, quem Deus ille unus in Filium singularissimum suscepit; cum hoc solum de se affirmet, idque meritisimo, ut sequitur.

Vers. 34. Respondit eis Jesus; non est, pro nonne est, scriptum in Lege. Id est, in volumine, seu libris, qui à præcipua sui parte per synecdochen denominantur Lex. Nam alioquin scriptum hoc legitur Ps. lxxxij. 6.

Vestra. Quasi dicat, qui libri sunt apud vos ipsos in summa auctoritate.

Ego dixi, Dii estis. Recitat id quod scriptum est:

Ego. Nempe Deus ille, absolute altissimus.

Dixi, Dii estis. Elohim. Hinc porro argumentatur Christus ut sequitur.

Vers. 35. Si illos dixit Deos ad quos sermo Dei factus est, & ἄγγελοι. Articulus: sermonem designat allegatum, id est, illos quos hoc sermone suo alloquebatur, nempe supremos populi sui iudices ac rectores.

Et non potest solvi Scriptura. Id est, redargui. Sic solvi dicuntur argumenta cum redarguuntur.

Vers. 36. Quem Pater sanctificavit. Id est, ab omnibus aliis hominibus, quamvis & ipsum hominem, fecerit, ac Spiritu Sancto unxit, idque sic ut eum sibi similem divina virtute ac potestate fecerit.

Et in mundum misit. Id est, ad homines, ut scilicet inter illos Dei majestatem divinissimis operibus referret ac repræsentaret, & omnibus in se credentibus vitam sese daturum æternam polliceretur. Mundus pro hominibus, usitata synecdoche; & hoc loco significat ad, ut cap. ix. 11. xx. 3, 6.

Vos dicitis quod blasphemas, in secunda persona, per mimesin, quia dixi Filius Dei sum. Id est, à Deo sum in Filium singularem electus & Dei Filius singularis factus? quasi dicat, an tanta dignitas, tanta cum Deo similitudo, non meretur Fili Dei nomen? an ergo iudicibus Deus ipse dicere recte potuit & dixit:

Dii estis. Et sic iudices Deos dixit & appellavit; quamvis & ipsos homines, propter iudicandi potestatem & muneris dignitatem, quo à cæteris hominibus segregantur ac Dei referunt imaginem; & ego blasphemio, quod, cum itidem homo sim, dicam me Dei Filium? Minorem usurpavi titulum, propter multo majorem ac diviniorem sanctificationem & muneris dignitatem. Iudices, inquam, appellantur Dii, & ego majestate ac divinitate Deo multo similior blasphemio, quia dixi quod Dei sim Filius? Vide te quam fitis in me iniqui! Ex hac responsione Christi manifeste patet, eum non defendere quod homo cum sit dixerit se Deum illum unum esse. Neque enim hoc argumento id ullo modo defendisset, & à blasphemia vindicasset; cum non sequatur, si homines possunt dici Dii propter officium citra omnem blasphemiam, etiam citra blasphemiam hominem posse dici Deum illum unum, aut Dei Filium qui sit Deus ille unus. Quocirca si Judæi illud objecerant Christo, quod dixerit se Deum illum unum esse, calumniati sunt Christum, nec Christus calumniam hanc eorum, quippe per se manifestam, responso magis dignatus est, quam cum eum Samaritanum esse dicerent supra cap. viij. 48. Id tantum agit, ut quod de se dixit defendat, & blasphemiam haudqua-

quam esse ostendat. Simul enim hinc & Judæos, longe aliud ipsi quam dixerit objicientes, calumniatos esse consequitur & apparet. Nam si Christus hoc quod sibi objiciebatur dixisset, etiam id haud dubie defendisset. Unde nec causam aliam adfert, ob quam homo cum sit, dicat se Dei Filium esse, quam quæ in hominem tantum cadit.

Quem Pater sanctificavit, inquit, *& in mundum misit*. Sanctificare & in mundum mittere solius Dei proprium est; sanctificari & in mundum mitti solius hominis. Cum igitur hanc ob causam Dei se Filium dixerit, aperte significavit se Dei Filium non futurum fuisse si homo non esset; tantum abest ut blasphemet, quod homo cum sit, Dei Filium se esse dicat. Sic & supra cap. v. 27, ob id ipsum potestatem sibi datam esse etiam judicii faciendi dixit; (quod certe vel maxime Filium Dei esse significat,) quia Filius hominis est. Hoc eodem argumento Christi valide refutantur, qui Christum hominem, Deum & Filium Dei dici blasphemiam damnant, nisi simul sit unus ille Deus. Hoc profecto quid aliud est, quam cum Judæis blasphemiam damnare, quod Christus de se dixit ac docuit, illud autem quo Judæi Christum summa cum injuria onerare voluerunt, pro vero agnoscere. Unus ille Deus & homo, valde sunt disparata, & ita inter se opponuntur, ut Deus ille unus, & non Deus ille unus, ut homo & non homo. Definitionibus enim inter se differunt quam longissime. Sic homo non est Angelus, nec Angelus est homo. Sic equus non est leo, nec leo est equus, nec ulla res alia res est. Quanto magis homo non est Deus ille unus, nec Deus ille unus est homo? multo enim magis disparata sunt homo & Deus ille unus, quam homo & Angelus, Leo & equus, & omnes aliæ res inter sese. Humanam ajunt naturam assumptis Deus. Hac phrasi nusquam Scriptura utitur. Humana enim natura, si homo non sit, ratione tantum concipitur. At Christus homo erat verus. Hunc hominem vere assumptis Deus ille unus, non quia Deus ille unus homo factus sit, (factus enim esset non Deus ille unus, quod contradictionem involvit, nec ullius usus est) sed quia hunc hominem Deus ille unus in Filium unicum ac singularissimum suscepit, eumque sibi maiestate simillimum fecit; in quo & omnes alios homines in ipsum credentes assumit, ac in filios & regni sui hæredes suscipit.

Verf. 37. *Si non facio opera Patris mei*. Urget argumentum suum Christus, id est, si non facio opera quæ solus Pater meus facere potest, non credite mihi, nempe quod sim Dei Filius à Patre sanctificatus & in mundum missus, proinde nec ullis meis dictis ac sermonibus credite.

Verf. 38. *Sin autem facio*. Nempe opera Patris mei; quasi dicat, ut sane facere me videtis.

Etiam si mihi non credatis. Id est, meo sermoni & affirmationi meæ per se.

Operibus credite. Quod scilicet sim Dei Filius &c: opera enim ista certissimum hujus rei testimonium & argumentum præbent.

Ut cognoscatis & credatis quod in me Pater, intellige sit, *& ego in ipso*, intellige sim. Id est, quod ego, ut Filius sim conjunctissimus Patri, & Pater mihi, & sic, quod ego & Pater, ut dixi, unum simus. Summa enim unitas & conjunctio significatur cum alterum in alte-

ro dicitur esse. Vide cap. xv. 4. xvij. 21, 23. 1 Joann. iij. 24. iv. 13. Prius autem ponit *cognoscere* Christus, deinde *credere*. Ad veram enim fidem requiritur ut prius argumentis idoneis convincamur quæ nobis persuadeant assensum & fidem. Cæterum ex operibus ac miraculis colligi non potest Christum esse Deum illum unum; cum ea facere possit & is qui eorum faciendorum virtutem ac potestatem à Deo acceperit. Sed colligi potest ac debet, Christum, quamvis hominem, esse Dei Filium, & Deo, ut Filium Patri, conjunctissimum. Non igitur Dei Filium esse, & quod hinc consequitur, Patrem esse in Filio, & Filium esse in Patre, ullo modo significare potest Christum esse Deum illum unum.

Verf. 39. *Querebant igitur iterum ut eum comprehenderent*. Extorsit illis Christus lapides ex manibus responso tam evidenti. Mitius jam agunt solidissimis argumentis contusi. Remittunt aliquid de furore. Comprehendere Christum prius volunt, non protinus occidere.

Iterum. Nam & antea idem facere conati sunt cap. vij. 30. Et hic loci invitabat angustia.

Et exivit ex manu eorum. Ne eum scilicet comprehenderent. Haud dubie divina usus est virtute ac potentia, ut etiam hoc ipso ostenderet se vere Dei Filium esse.

Verf. 40. *Et abiit iterum ultra Jordanem*. Vide cap. iv. 13. Flumine ab ipsis dividi voluit.

In locum ubi Joannes primum baptizabat. Tutiores nimirum eum existimans esse, sed Joanne jam pridem tradito & extincto Matth. xi. 2. xiv. 10.

Et mansit ibi. Non frustra. Colligebat sementem quam Joannes fecerat. Additur enim;

Verf. 41. *Et multi venerunt ad eum*. Nempe ut fierent ejus discipuli, tanquam perfectioris Joanne Magistri.

Et dicebant, quod Joannes quidem signum fecerit nullum, omnia autem quæ dixit Joannes de isto, vera essent. Exponunt ipsi quid se adduxerit ut venirent ad Jesum. Primum Joannis testimonium, qui etiam si nullum ipse signum fecerit, omnia tamen quæ de Jesu dixerit, vera essent & eventu complerentur, & sic Joannem divinum fuisse virum appareret. Alterum, signa illa divinissima quæ Jesus faciebat secundum prædictionem Joannis, ut ita & Joannes divinus vir fuerit, & Jesus adhuc Joanne multo divinius esset.

Verf. 42. *Et crediderunt ibi multi in eum*. Multi venerant ut crederent, igitur & multi crediderunt; præsentia non minuebat famam. *Ibi*. Cum Hierosolymis multi essent adversarii. Sic invenit Christus alibi messem, quamvis eam magnis in urbibus non inveniat.

In ipsum. Nempe ut in ejus nomen baptizarentur, quippe in nomen singularissimi Filii Dei, & sic confessionem ederent suæ fidei. Vide cap. xij. 42.

CAPUT XI.

Verf. 1. **E**rat autem quidam egrotans Lazarus ex Bethania. Aliquot Christi miracula speciatim enarravit majoris subinde divinitatis, nunc adjicit unum quo nullum fieri poterat

terat divinius. Ideo & in hoc miraculo finem narrandi Christi miracula fecit. Dum Dominus moratur loco memorato, Lazarus incidit in morbum. Describit Lazarum, quod fuerit Bethaniensis.

Ex vico Maria & Martha sororis ejus. Id est, Mariæ. Vicum intelligit, in quo Maria & Martha habitabant. Cur mulierum istarum mentionem faciat, sequens docet de Lazaro narratio.

Verf. 2. Erat autem Maria. Quasi dicat, & hoc in parenthesi de Maria dicam, illa erat

Quia Dominum unxit unguento &c. Cujus mulieris tanta hoc nomine laus est in Evangelio Matth. xxvi. 13. Marc. xiv. 9, qui eam non nominant. Rem hunc iterum infra narrat Joannes suo loco, hic per anticipationem. Nisi putemus idem iterum à Maria factum esse cap. xij. 3. Nam quæ apud Lucam cap. vij. 37 pedes ungit Domino, mulier erat peccatis famosa, & facit id in domo Simonis Pharisei Luc. vij. 36, 40, non Simonis leprosi, ut Matthæus & Marcus habent, quam in rem alia sunt argumenta plurima, si lectorem illis detinere operæ pretium esset.

Unxit Dominum. Testantur enim Matthæus & Marcus unguentum hoc super caput recumbentis Christi effusum fuisse, unde haud dubie etiam defluxit in corpus.

Et absterxit pedes ejus capillis suis. Nempe cum & pedes Christi seorsim vellet ungere. Nam & pedes unxit cap. xij. 3. *Cujus frater Lazarus agrotabat.* Et Martha dicitur soror Mariæ, & Lazarus frater Mariæ, denominationem sumentes à Maria credo, quod Mariæ nomen, ob singularem ejus erga Dominum Jesum pietatem, & tam insigne factum maxime celebres esset.

Verf. 3. Miserunt igitur sorores ad ipsum, dicentes; Domine, ecce quem diligis agrotat. Non dicunt, agrotat frater noster, *sed quem diligis.* Quasi dicant, ipsa te dilectio invitat ut ei opem feras.

Verf. 4. Audiens autem Jesus dixit, hæc infirmitas non est ad mortem. Ut scilicet Lazarus in morte maneat. Nam alioquin mortem appetiit.

Sed pro gloria Dei, ut glorificetur Filius Dei per eam. Nempe infirmitatem, id est, illius occasione & causa. Gloriam Dei conjungit cum glorificatione Filii ejus, quia glorificatio Filii Dei rendit in gloriam Dei. Filius enim Dei omnia habet à Deo Patre suo. Vides hic Dei nomine solum Patrem intelligi, & Filii nomine hominem Jesum, qui omnia Dei faciat virtute.

Verf. 5. Diligebat autem Jesus Martham & sororem ejus & Lazarum. Quasi dicat, quæ dilectio erga omnes tres eum incitavit, ut per Lazari excitationem Dei gloriam vellet promovere. Beati quos Dominus Jesus diligit: neque enim eos in morte relinquet.

Verf. 6. Cum igitur audiret quod agrotaret, tunc quidem mansit in quo erat loco duos dies. Hoc amor contrarium videbatur, non festinare ad amicum agrotantem, idque periculosissime; sed Christo constabat facti sui ratio. Sciebat enim se semper in tempore venturum esse. Mansit ut interea Lazarus moreretur & suscitaretur ex mortuis. Majus enim est beneficium ac longe divinius mortuum suscitare, quam ægrotum sanare.

Verf. 7. Deinde, pro deinde autem, præcessit enim particula quidem: post hoc dicit discipulis; age, eamus in Judæam rursus. Erat enim trans Jordanem cap. x. 40. Dixit hoc, postquam spiritu divino cognovit Lazarum esse mortuum.

Verf. 8. Dicunt ei discipuli, Magister, nunc; id est, paulo ante, per hyperbolem, quærebant te lapidare Judæi cap. x. 31, & rursus vadis eo? Quasi dicant, rem facis inconsultam.

Verf. 9. Respondit Jesus, nonne duodecim sunt horæ diei? Quasi dicat, quæ ubi præterierint nox est. Loquitur respectu illarum regionum quæ æquales fere habent dies & noctes, non longe enim absunt ab æquatore.

Si quis ambulat interdum non offendit. Ambulare & offendere in protasi hac proprie accipitur.

Quia lucem mundi hujus videt, si vero qui ambulet noctu, offendit.

Verf. 10. Quia lux non est in ipso. Id est, lucem non habet in oculis. Docet hac similitudine Christus opportunum bene agendi tempus negligendum non esse. Nunc tempus esse ut miracula faciat, nunc sibi lucem adhuc affulgere libertatis, mox futurum ut sibi tenebræ ingruant tristis captivitatis, cum sibi crux subeunda, & mors oppetenda erit. Nunc se esse in forma Dei, mox futurum in forma servi, nunc se Deo æqualem ac similem esse Philip. 2. 6 & seqq. factis nimirum divinis & operibus, mox similem se hominum futurum, & figura ut hominem repertum iri, patiendi nimirum vincula, sputa, alapas, verbera, virgas, crucem, iridentibus Judæis & dicentibus; si Filius es Dei, descende de cruce.

Verf. 11. Hæc dixit, & post hoc dicit eis. Exponens scilicet, quid sibi similitudine illa velit.

Lazarus amicus noster obdormivit. Quasi dicat, nunc habeo optimam occasionem maximi & divinisimi operis in Judæa & in oculis Judæorum faciendi. Lazarus enim amicus noster obdormivit. Dormire dicit eum qui mortuus erat, quia & supra dixerat morbum hunc non esse ad mortem. Somnus enim merito dici poterat mors, ex qua Lazarus mox erat expergefaciendus. Nam & dormire dicuntur, qui in Domino moriuntur, quamvis in ultimo demum die sint resuscitandi. Sciebat autem spiritu divino Lazarum jam obiisse.

Sed vado ut expergeficiam eum. Id est, ut eum resuscitem ex mortuis. Quia mortem somnum dixit, recte etiam resuscitationem ex morte appellat expergefactionem ex somno: quasi dicat, si alius aliquis esset mortuus, minus stringerer ad eum excitandum, nunc cum amicus noster singularis & notus omnibus sit mortuus, dicerent Judæi me in amico ægrotante non potuisse miraculum facere, proinde nec Dei Filium esse vs. 37.

Verf. 12. Dixerunt igitur, si obdormivit servabitur. Nempe à morbo & à morte, non morietur, sanitatem recuperabit: quasi dicant, proinde non opus est ut in Judæam eamus ad hostes nostros capitales; quando incipiunt ægroti dormire, solet morbus declinare, & somnus prænuncius solet esse sanitatis.

vs. 13. Dicebat autem Jesus de morte, illi vero putabant quod de dormitione somni loqueretur. Id est, quæ somnus est proprie dictus, per genitivum differentię, non

de dormitione improprie & per metaphoram dicta, quæ mors est.

Verf. 14. *Tunc igitur dixit eis Iesus aperte.* Quia verba ejus aliter intelligebant. *Παρηγορία.* Confer. cap. x. 24.

Lazarus mortuus est. Ne eum dormire proprie loquendo putetis.

Verf. 15. *Et gaudeo propter vos.* Quasi dicat, non Lazari causa, quem mortuum esse tristior, sed vestri causa, ut credatis. Exprimit hanc causam, id est, ut tanto magis credatis me Dei Filium esse. Credere, pro magis vel plene ac perfecte credere. Confer. cap. 2. 11.

Quia non eram ibi. Quasi dicat: nam eum sanare, precibus omnium, & lamentationibus sororum, & ipsius Lazari miseratione, aliisque de causis coactus fuisset.

Sed eamus ad ipsum. Ut scilicet eum ex morte resuscitem. Non sanavi amicum, mori eum sum passus, quem etiam absens sanare poteram; præstabo igitur quod majus est, mortuo reddam vitam. Seipsum incitat Christus per primam personam plurativam subjunctivi, ut in illo, *faciamus hominem* Gen. 1. 26. Nam ad discipulos seorsim mox dicit Thomas; *eamus & nos.*

Verf. 16. *Dixit igitur Thomas, qui dicebatur Didymus.* Forte enim jam obiverat cum hæc scriberet Joannes. Cæterum Thomas Hebraice dicebatur, Didymus Græce; idem enim utraque vox significat.

Condiscipulis, eamus & nos. Nempe discipuli cum Domino. Nam Christus seipsum jam ad eundem incitaverat.

Ut moriamur cum illo. Nempe Lazaro. Nihil ille minus quam de Lazari in vitam restitutione cogitat. *Ut moriamur,* inquit, *cum Lazaro,* tantum abest ut Lazarus vivat nobiscum. Semper Thomas difficilis est ad credendum, non credit nisi videat cap. xx. 25, 27, 28. Ideo & solos condiscipulos alloquitur. *Ut moriamur cum illo,* inquit, ex animi affectu & amore nimirum, per hyperbolen in amicorum casibus usitatam; ut in illo, *Tecum vivere amem, tecum obeam libens.* Haud dubie enim & discipuli Dominum imitari amici erant Lazari. Ideo & supra dixit Christus, Lazarus amicus noster *ψ. 11,* nisi quis putet respicere Thomam ad periculum versandi in Judæa verf. 8.

Verf. 17. *Postquam igitur venit Iesus, invenit eum quatuor dies jam habentem in sepulchro.* Similem phrasin vide cap. v. 5. Jam quatuor dies egerat in sepulchro; Ergo plures erant dies quam quatuor, ex quo mortem oppetierat. Neque enim moris erat apud Judæos, neque usquam est ipso mortis die protinus corpora mortuorum sepelire. Tamdiu expectabat Christus, ut tanto majus ac certius esset miraculum.

Verf. 18. *Erat autem Bethania prope Hierosolyma quasi à stadiis quindecim.* Notat hoc, ut ostenderet ipsam vicinitatem invitasse multos Judæorum ad invisendam Martham & Mariam in hoc earum luctu; & quam prope Christus accesserit ad suos maximos adversarios.

Verf. 19. *Et multi ex Judæis venerant ad Martham & Mariam,* *αὐτῆς καὶ τῆς Μαρίαν καὶ Μαρίαν,* phrasi Græca, pro *αὐτῆς καὶ τῆς καὶ τῆς Μαρίαν,* ut consolarentur eas de fratre earum.

Verf. 20. *Martha igitur ubi audivit quod Iesus*

veniat, occurrit ei. Occursus iste ostendit quanto cum desiderio expectarit, quanto cum gaudio receperit Dominum, quantumque honoraverit Dominum; forte etiam, quod vereretur ne Dominus in turbam insensibilium sibi Judæorum incideret, vide verf. 28.

Maria autem in domo sedebat. Nempe quia Iesus venire non audiverat *ψ. 28 & 29.*

Verf. 21. *Dixit igitur Martha ad Iesum, Domine, si hic fuisses, frater meus non esset mortuus.* Quia nimirum eum sanasses tua divina virtute. Ideo & tibi significaveramus ejus morbum verf. 3; sed nescimus quæ tibi causa fuerit moræ.

Verf. 22. *Sed & nunc.* Quasi dicat, quamvis frater meus sit mortuus.

Scio quod quacunque petieris à Deo. Quasi dicat, proinde, si petieris ut eum suscitet ex mortuis.

Dabit tibi Deus. Non habet Iesum pro ipso Deo, sed pro Dei charissimo Filio, quod & infra testatur verf. 27, cui Deus petenti nihil deneget. Ad Deum refert Christi miracula. Idem fecit & cæcus ille natus supra cap. ix. 31 & c. Videtur Martha nondum credidisse Christum habuisse in se potestatem excitandi mortuos, sed putasse eum precibus tantum hoc posse apud Deum efficere, ut fratrem ejus in vitam reducat, ut & hinc tanto magis appareat quam Christum Dominum & Magistrum suum non crediderit esse unum illum Deum. Et in illo quidem adhuc tum sine periculo salutis errare potuit; at hoc ignorare non potuit si verum erat.

Verf. 23. *Dicit ei Iesus, resurget frater tuus.* Promittit ei fratris resurrectionem.

Verf. 24. *Dicit ei Martha, scio quod resurget.* Putabat enim Dominum de hac resurrectione loqui quam à Domino prædicari audiverat;

In resurrectione, nempe universali, *in ultimo die.* Id est, quæ fiet ultimo die.

Verf. 25. *Dixit ei Iesus; ego sum resurrectio & vita.* Id est, resurrectionis & vitæ efficiens causa, per metonymiam effecti.

Qui credit in me. Id est, mihi confidit.

Etiam si moriatur, vivet. Quasi dicat, sum ergo resurrectio. Non dicit, ero resurrectio, sed sum: significans sibi jam inesse virtutem & potestatem suscitandi mortuos.

ψ. 26. Et omnis qui vivit & credit in me, non morietur in seculum. Quasi dicat, sum ergo vita. Viventes & in se credentes negat morituros in seculum, id est, unquam, quatenus, etiam si moriantur (neque enim omnes morientur) iterum tamen victuri sint. Mors enim, quam resuscitatio ad vitam, eamque immortalem sequitur, somnus verius est quam mors verf. 11. Nam quos in ultimo die vivos offendet, vivos immutabit, & ex mortalibus immortales faciet. Ideo hæc verba etiam sic intelligi possunt.

Et omnis qui vivit. Nempe sic ut mortis expers sit ad meum adventum & diem ultimum, & credit in me, jam non morietur unquam. Itaque neque mors, neque vita separabit ullum credentem à charitate Dei quæ est in Christo Jesu Rom. viij. verf. ultimo.

Verf. 27. *Credis hoc?* Quasi dicat, si hoc credis, facile etiam credes Lazarum amicum meum à me ad vitam temporariam nunc excitatum iri.

Dicit ei; etiam Domine. Quasi dicat, credo omnino Domine id quod dixisti.

Ego credidi quod tu sis Christus ille. Ὁ Χριστός, cum articulo emphatico, qui designat Christum illum eximium. Causam exprimit cur ei credat: quasi dicat, tu Christus ille Dei es, mentiri non potes.

Filius ille Dei. Ὁ υἱός, itidem cum articulo emphatico. Altero titulo eandem exprimit dignitatem. Nam quem Deus Christum fecit illum eximium, eundem etiam eo ipso fecit Filium illum eximium, quod Christus ipse docuit cap. x. 36. Quis enim magis diligitur à Deo aut Deo fit similior quam Christus ille Dei? At vero, qui Deo charissimus est, & charitatis istius effectis omnes longe exsuperat, eo ipso Dei filius ille singularissimus efficitur. Nam alioquin, sicut multi sunt Christi Dei, sic etiam multi sunt Filii Dei; sed ὁ υἱός & subjective unus tantum est Christus, unus Filius Dei, cui significando articulus excellentiæ index adhibetur. Uterque titulus, quia rem eandem designat, ideo per appositionem & sine copula conjungitur. Vides Martham credidisse Jesum esse Filium illum Dei singularissimum, & tamen nihil minus credidisse quam eum esse unum illum Deum vers. 22.

Qui in mundum veniebat. Ipsa declarat quem Christum, quem Dei Filium intelligat, illum nimirum, qui in mundum, id est, ad homines veniebat, id est, venire debebat, & à Prophetis venturus prænunciabatur, ut nimirum mundo vitam æternam annuntiaret, & omnibus in nomen ejus credentibus donaret. Ἐρχόμενος, & venientem, & eum qui veniebat declarat, qua posteriori significatione hic accipitur. Jam enim Christus ille Filius ille Dei advenerat, vide cap. vj. 14. De generatione Jesu per conceptionem ex Spiritu Sancto Martha forte nondum notitiam habebat, nec de generatione per resurrectionem ex mortuis adhuc cogitare poterat, multo etiam minus de unctione in Regem cælestem. Solam illam dignitatem & divinitatem, quam in Christi dictis & factis videbat considerat, & illius solius respectu Jesum pro Christo illo, Filio illo Dei, præsertim cum id ex ejus ore audiret, agnoscit. Nam ut Martha hæc dicens crediderit unum illum Deum non esse persona unum, sed aliam ejus personam esse Patrem, aliam Filium, ne illi quidem ipsi puto dicent qui sic de Deo illo uno sentiunt. Filium illa designat Dei qui venturus erat in mundum, omnium notitiæ expositum, omnium votis expetitur. Jam vero, si Jesus Filius ille Dei erat propter illa sola divinæ charitatis effecta quæ tum in illo apparabant, quanto magis titulus iste tribuendus est illi propter omnia quorum quædam tunc adhuc erant ignota, quædam etiam, eaque multo maxima, tunc nondum erant in ipso exhibita? Cæterum genitivus ὁ υἱός, non tantum ad Filium, sed etiam ad Christum referendus est, & sicut appellatio Christi hominem significat, sic non minus appellatio Filii Dei usurpata de Christo, etiam voci Dei articulus additur exoches causa, ad significandum Deum illum unum, qui absolute & subjective seu ὁ υἱός Deus dicitur, à quo Christus, tanquam Filius à Patre, distinguitur.

Vers. 28. *Et postquam hæc dixisset abiit, & vocavit Mariam sororem suam, clam dicens, Magister, & Δ-*

δάσκαλε, per antonomasiam, adest & vocat te. Clam hoc dixit haud dubie, ne Dominum proderet, Judæos veritatem, qui præsentem aderant ibi.

Vers. 29. *Illam cum audivit.* Apparet igitur prius illam non audivisse vers. 20. *Surgit celeriter & it.* (ἔρχεται) ad eum. Ἐρχομαι pro eo.

Vers. 30. *Nondum enim venerat Jesus in vicum, sed erat in eo loco ubi occurrerat ei Martha.* Forte quod & ipse nollet se hostibus ingerere, vel quod mallet prius Lazari sepulchrum adire quam vicum & domum ingredi, prius maximum beneficium exhibere quam ullum hospitalitatis officium experiri. Nec enim arbitror in ipsum Lazarum inofficiosus erat, ut eum fruentem jam cælitum consortio & gaudiis immortalibus, ex beatis sedibus in hanc miseriæ vallem retraheret.

Vers. 31. *Judæi igitur qui erant in domo, & consolabantur eam, videntes Mariam quod celeriter surrexerit & exiverit, secuti sunt eam, dicentes, quodeat ad sepulchrum ut ploret ibi.* Maria nimio studio & festinatione veniendi ad Christum, Judæos secum nolens elicit.

Ut ploret ibi. Solent qui luctui indulgent ad sepulchra mortuorum flere.

Vers. 32. *Maria igitur, postquam venit ubi erat Jesus, videns eum cecidit ad pedes ejus.* Et reverentia erga Dominum & luctu dejecta.

Dicens ei; Domine, si hic fuisses, non fuisset mortuus meus frater. Eadem loquitur quæ Martha, sed Martha occursum tantum Dominum honoraverat, Maria, quia à Domino evocata veniebat, ad pedes ejus procumbit.

Vers. 33. *Jesus ergo, ut vidit eam plorantem & Judæos qui erant cum ea plorantes, infremuit spiritu, & turbavit seipsum. Infremuit spiritu, id est, animo; (ut cap. xij. 21 turbatus est spiritu) & turbavit seipsum.* Explicat quod dixit, ideo rem eandem exprimens vs. 38 dicit, *Jesus igitur rursus infremens in seipso.* Nisi quod turbatio causa esset fremitus, qui sine sono ac gemitu non erat.

Turbavit seipsum. Id est, spiritum & animum suum penitus commovit & concussit, ad Lazarum videlicet excitandum. Ejulatus nimirum & lamentationes & casus amici id effecerunt. Neque enim Dei Filius erat sine commotionibus & affectibus animi; homo enim erat; sed eos semper spiritu regabat ac temperabat.

Vers. 34. *Et dixit, ubi posuisti eum?* Quasi dicat, ut eam & illum excitem; quærit aliorum hominum more, nam ut id spiritu divino sciret nihil opus erat.

Dicunt ei, Domine veni & vide. Quasi dicant, miserabile sepulchrum.

Vers. 35. *Lacrymavit Jesus.* Nempe inter eundem; flevit nimirum cum flentibus, non in speciem, ut Stoici docent, sed ex animo Rom. xij. 15. Doluit & amici casum & sororum lugentium vicem, quamvis mox remedium allaturus erat. Risisse Christus non legitur, lacrymasse aliquoties legitur.

Vers. 36. *Dicebant igitur Judæi, vide quomodo diligebar eum.* Nam in lacrymas effundi ob amici mortem, signum est singularis dilectionis.

Vers. 37. *Quidam autem ex ipsis dicebant.* Nasutuli videlicet, & animo magis perversi.

Non poterat hic qui aperuit oculos cæci, facere ut hic non moreretur? Quasi dicant, ergo apparet & illam apertionem oculorum veram non esse. Nam quod noluerit Lazarum sanare, hæc tanta erga eum dilectio credere non patitur. Sed in promptu erat istius cavillationis dissolutio. Passus est Lazarum mori, ut eum suscitaret ex mortuis, quod multo divinus erat, quam ne moreretur efficere.

Verf. 38. Jesus igitur rursus infremens in seipso. Prius sletibus, nunc cavillationibus Judæorum commotus.

Venit ad sepulchrum, ἵς ὁ μνησθεῖς. Sic cap. ix. 11, sic venire ἵς ὁ κέρμας, id est, ad mundum, ad homines y. 27, & supra i. 9. iij. 19. vj. 14. ix. 39. xij. 46. xvj. 28. Nam & Apostolos misit Christus in mundum cap. xvij. 19, eodem modo & pseudo-Prophetæ dicuntur in mundum, id est, ad homines exivisse i. Johan. iv. 1.

Verf. 39. At Jesus, tollite lapidem. Non enim solebat miracula patrare, nisi tunc cum ab hominibus aliquid fieri non posset; nolebat etiam ex lapidibus panes facere, cum ut id faceret nihil esset opus.

Dicit ei Martha soror ejus qui mortuus fuerat, Domine, jam olit. Quasi dicat, quorsum jubes lapidem amovere? Jam scetet, scetore te complebit.

Quatriduanus enim est. Nempe ex quo in sepulchrum est conditus verf. 17.

Verf. 40. Dicit ei Jesus: non dixi tibi? Aparet hinc Martham, cum ad rem ventum esset, in fide labasse.

Quod si credas. Nempe Lazarum per me excitatum iri, erigit ejus fidem Christus.

Videbis gloriam Dei? Id est, opus ex quo Deus maximam gloriam consequetur, per metonymiam effecti pro causa: videbis fratris tui resurrectionem. Non ad se facti istius gloriam derivat, sed ad Deum Patrem suum; Filius enim à seipso nihil facere poterat cap. v. 19, 30. Deus erat qui omnia illa per Filium faciebat cap. xiv. 10. Dixerat autem hoc Marthæ implicite & quod ad rem verf. 24, 25, 26, 27.

Verf. 41. Sustulerunt ergo lapidem à loco ubi is qui mortuus fuerat erat positus. Id est, ab ore vel ingressu sepulchri.

Jesus autem sustulit sursum oculos & dixit, Pater, gratias ago tibi, quoniam audisti me. Sustulit oculos sursum, significat Patrem animo & cogitatione & oculis sursum quærendum esse. Pater, merito Deum Patrem, nempe suum, appellat, cum Christus Filius ejus ille singularissimus esset, tot & tantis divinæ charitatis argumentis insignitus.

Gratias ago tibi, quod audivisti. Id est, exaudivisti, simplex pro composito, Hebræa phrasi.

Me. Nempe in hoc, ut Lazarum excitem. Hinc apparet Christum id à Patre orasse, ut, cum juberet Lazarum è sepulchro prodire, protinus consequeretur effectus.

Verf. 42. Ego autem sciebam quod semper me audis. Quasi dicat, proinde non ideo tibi gratias ago quasi nescirem quod semper me audias, id est, exaudias, quoties scilicet aliquid te rogo.

Sed propter populum circumstantem dixi. Nempe hanc gratiarum actionis sermonem.

Ut credant, quod tu me misisti. Quandoquidem me in tanto opere perficiendo exaudivisti. Nisi enim

me misisses, certè me non exaudivisses. Quia vero Christus ex suis divinis operibus se missum à Deo vult colligi, manifestè hinc patet Christum non propria virtute & à seipso hæc opera patrassè, nec patrare potuisse, sed Patris gratia & beneficio. Alioquin enim ex illis colligi non posset Christum à Patre missum esse.

Verf. 43. Atque hac quum dixisset, voce magna clamavit. Reipsa ostendit se à Patre exauditum esse.

Voce magna. Humana majore, quam & mortuus audiret, id est, qua mortuum excitaret, ut ex ipsa voce virtus appareret in Christo divina, & qui tot divinis operibus virtutem suam divinam testabatur, cur non & ipsa voce, præsertim quam adhibuit in tanto divinitatis opere præstando. Sic & alibi vox magna vocem humana majorem significat Matth. xxiv. 31. Apoc. j. 10. xij. 10; & Paulus vocem magnam in faciendo illo claudio adhibuit Act. xiv. 9.

Clamavit, Lazare, exi foras. Mortuum alloquitur tanquam vivum. Ita Rom. iv. 17 Deus dicitur vocare non existentia ut existentia. Deo etiam mortui vivunt Luc. xx. 38, quia vocantem audiunt. Sic & Christo, in quo divina virtus fuit, Lazarus vixit, & jure de ipso supra Christus dixit eum obdormivisse, & se eum expergetacturum.

Verf. 44. Et exivit qui mortuus erat. Et quatriduo in sepulchro jacuerat, & jam scetebat. Effecit nimirum Deus potentia sua, ut ad hunc Filii sui jussum consequeretur effectus.

Vinctus. Non valde stricte, sed ut mortui solent, pedes & manus fasciis sepulchralibus, ita fuit vinctus ut posset incedere aliquo modo.

Et facies ejus sudario circumvincta erat. Ita exivit ut erat in sepulchro compositus, ne ulla esset imposturæ suspicio.

Dixit eis Jesus, solvite ipsum. Manus enim & pedes ligatos habebat.

Et finite abire. Quippe jam sanum & bene valentem.

Verf. 45. Multi ergo ex Judæis qui venerant ad Mariam & Martham, & viderant quæ fecit Jesus, crediderunt in eum.

Verf. 46. Quidam autem ex ipsis abierunt ad Phariseos, & dixerunt eis quæ fecit Jesus. Effectus tanti miraculi. Multi crediderunt, non omnes, maluerunt quidam ire ad Phariseos, capitales Christi hostes, & factum hoc deferre, quam credere; opponuntur enim prioribus. Nihil eos juvit miraculi conspecti magnitudo, tanta est pertinacia & improbitas multorum, ut nulla evidentia vel rationum vel miraculorum ad frugem revocari possint. Frustra igitur athæi vel increduli miracula poscunt fieri, & tunc se credituros. Recte enim in parabola Luc. xvj. 31 dictum est; si Moſen & Prophetas non audiunt, neque si quis ex mortuis resurgat credituri sunt. Ecce hic resurrexit à mortuis Lazarus, quo miraculo nullum majus dari potuit, & tamen non tantum Pharisei, ubi eis narratum est, non crediderunt, sed neque ii omnes qui præſentes miraculo aderant, & oculati resurrectionis istius testes fuerunt.

Verf. 47. Congregarunt igitur. Effectus apud Judæorum principes & Phariseos auditi miraculi.

Quid facimus? Id est, quid nobis faciendum est? Res erat in expedito, si probitas adfuisset. Credite in ipsum.

ipsum. Non possunt negare signa à Christo fieri, & tamen obluantur & contra tendunt. Sic & Act. iv. 16 ajunt, quid faciemus hominibus istis? Quia notum signum per eos factum est, omnibus Hierosolymis habitantibus manifestum, & non possumus negare. Et tamen obsistunt tam manifestæ veritati.

Verf. 48. *Si sinamus eum sic.* Nempe non captum, non coercitum.

Omnes credent in eum. Nempe tanquam in Regem illum & Messiam à Deo promissum. Quid autem fiet inde mali?

Et venient Romani, & tollent nostrum & hunc locum. Id est, urbem cum templo.

Et gentem. Quod eum pro Rege arripuerit. Quia improbitati suæ prætexebant respectum boni publici, (neque enim revera hic illis boni publici cura erat, ambitionem & affectus suos curabant) ideo divino judicio res vertit in contrarium, ut scilicet Romani venirent, & urbem & templum & gentem eorum tollerent, Deo per Romanos pœnas fumente, quod Regem suum Messiam rejecerint & occiderint. Deus enim confundit solertiam sapientum hujus seculi 1 Cor. i. 19, 20, fugiendo fata in media fata ruunt.

Verf. 49. *Unus autem ex ipsis Caiphas nomine, qui summus Sacerdos erat ille anno.* Ex Judæorum nimium ambitione & Romanorum avaritia. Nam ex lege munus hoc erat non annuum, sed ad mortem perpetuum.

Verf. 50. *Vos nihil scitis.* Quasi dicat, quandoquidem quid hic faciendum sit nescitis. Satis pro imperio & auctoritate summi Pontificis. Hærebant, ut apparet, in occidendi Christi consilio, tanto miraculo obstupesciti.

Neque cogitatis quod conducatur nobis ut unus moriatur homo pro populo. Explicat quo pacto nihil eos scire dixerit, quod scilicet non cogitarent rem per se obviam: quasi dicat, cum aut populo & toti genti pereundum sit, aut huic homini; conducit nobis ut unus homo pereat & moriatur pro populo, & non tota gens pereat. Hoc sane hic verum erat, Deo ita rem moderante, & Christum resuscitante ex mortuis, & ad regnum ipsi destinatum perducende, si nimium accederet per hanc mortem ad Christum conversio: sed Pontifex hujus consilii divini ignarus, rem hanc per se spectabat. Ideo ipse, cum se solum sapientem putaret, nihil sciebat, quid enim & ipsis, & populo, & toti genti perniciosius esse per se poterat, quam si occiderent hominem innocentem, sanctum, à Deo missum, Prophetam, immo ipsum Messiam Dei Filium? Quod & eventus docuit, postquam eos morte sua ad se non convertit. Christum enim occidendo, & se & populum Hierosolymitanum, & totam gentem Judæorum perdiderunt. Salus populi suprema lex esto, sed ea per nefas nunquam procurabitur, tollitur potius.

Verf. 51. *Hoc vero à seipso non dixit.* Quia verba ista Caiphae verum & egregium divini consilii respectu sensum habebant, ut diximus, monet Apostolus eum hoc non à seipso dixisse, id est, non ex suo ingenio, non suo motu & instinctu. Neque enim ulli hominum in mentem venire posset, mortem unius hominis, nullius criminis convicti, immo tot divinis operibus inclyti, ad salutem populi & totius gentis

pertinere, cum res plane contraria humano pateat ingenio, si innocens & justus immo sanctus & à Deo missus aut ipse Messias & Dei Filius, quem se Jesus ferebat, & tot divinis operibus testatum dabat, occideretur.

Sed cum summus Sacerdos esset anni illius, prophetabat quod deberet Jesus mori pro gente. Qui prophetabat hoc dicens, loquebatur non à se, sed à spiritu prophetico. Sunt enim eadem prophetare & spiritu loqui prophetico. Unde vero Caiphae spiritus propheticus? Summus sacerdos erat illius anni. Dedit hoc Deus illius muneri, ut eum ad hæc verba proloquenda spiritu prophetico afflaret potius, quam ullum alium. Nec refert quod fuerit improbus, nam & Balaam & multi alii probi non erant, & tamen prophetabant. Non sequitur autem, quia Deus ad hæc verba proferenda summum Sacerdotem potius quam ullum alium ex illo concilio spiritu prophetico afflavit, idcirco eo vel ante vel post afflatus fuit, aut muneri huic spiritum adjunctum fuisse propheticum. Ex uno enim actu consuetudinem vel regulam facere non licet. Una hirundo, ut ajunt, non facit ver. An enim quia Balaami asina semel spiritum loquendi accepit, semper eum habuisse censenda est? Nec si summus Sacerdos sub lege aliquando prophetavit, idem de summo Sacerdote sub Evangelio concludendum est. Ille enim à Deo institutus erat; at hic ab hominibus contra legem divinam, qua solus Christus summus Sacerdos constitutus est, cæteri omnes ejus ministri, nullo alii in alios dominatu præditi. Docet & exemplum hoc Caiphae, non omnes qui spiritu prophetico loquantur, semper eo loqui & veros esse doctores; cum hic Spiritu Sancto locutus sit, & tamen non semper eo sit locutus, quinimmo falsus ac Christo plane contrarius doctor fuerit. Et homines, licet alioquin etiam spiritu divino præditos, non semper tamen prophetare, docet exemplum illorum septuaginta seniore, qui cum primum de spiritu Mosis afflarentur prophetarunt, & postea nunquam Num. xj. 25: nedum ut Caiphas unquam alias prophetasse dicendus sit. Mortuus autem est Jesus pro gente, nempe Judæorum, quia eam per mortem suam à peccatis omnibus purgavit, ad se convertit, & in jus æternæ vitæ asseruit. Per mortem enim suam ad regnum suum pervenit.

Verf. 52. *Et non pro gente tantum.* Nempe Judæorum. Hoc addit Joannes, quippe Propheta quam Caiphas major & certior.

Sed ut etiam filios Dei dispersos congregaret in unum. Nempe eadem illa vi mortis suæ. Filios Dei vocat omnes credentes, per fidem enim firmus filii Dei. Credentes autem congregari dicuntur per anticipationem, quo pacto convivæ vel hospites invitari, milites conscribi vel legi, & similia.

Dispersos. Nempe per omnes gentes.

Congregaret in unum. Nempe ad se, & sic in unam ecclesiam suam; quo respiciens Christus, ipse dicit infra; & ego, si exalter ex terra (mortem suam designans) omnes traham ad me ipsum cap. xij. 32, 33. Traxit enim omnes ad se vi mortis suæ, & vi Regni sui, ad quod per mortem pervenit.

Verf. 53. *Ab illa die consilium coeperunt.* Tantæ auctoritatis oraculo persuasi, læti quod prætextum invidiæ,

invidiæ & improbatati suæ invenerint bonum publicum. At si seductor erat, per se occidendus erat; si Filius Dei erat, nullo prætextu occidendus erat.

Verf. 54. *Jesus autem.* Cum sciret spiritu divino quid consilii cœpissent.

Non amplius. Nempe ad ultimum illud Pascha verf. 55.

Aperte, Παρρησια ambulabat in *Judais.* Id est, palam inter Judæos versabatur, utens videlicet humana prudentia, ne haberet necesse divinam adhibere virtutem.

Sed abivit inde. Nempe ex Bethania & locis urbi vicinis.

In regionem prope desertum. Maluit prope desertum versari, quam in urbe vel prope urbem. Exemplum nobis dedit Christus, ut prudentia utamur, & loca vitemus in quibus præsentissimum est nobis ab hostilus veritatis vitæ periculum, & exigua spes profectus.

In Ephraim dictam civitatem. In specie designat locum istius regionis.

Et ibi versabatur cum discipulis suis. Quos scilicet una secum periculo subduxit. Hos docebat & instruebat, cum alii nonnisi de cæde ejus cogitarent.

Verf. 55. *Erat autem prope Pascha.* Ultimum illud, in quo Christus passus est, ut sequentia docent.

Et ascenderunt multi ante Pascha. Præceperunt Paschatis tempus.

Ut purificarent seipsos. Et sic puri illud festum obirent purificatione, ritu Judaico, per sacrificia peracta.

Ex illa regione. Verf. 54. Quanquam & regio absolute intelligi potest urbi opposita.

Verf. 56. *Querebant igitur Jesum.* Quippe quod in eorum regione egisset.

Et loquebantur inter se in templo stantes. Cum scilicet Jesum non invenirent.

Quid videtur vobis. Id est, quam causam putatis,

Quod non veniat ad festum? Quasi dicant, cum se Prophetam & à Deo missum ferat, & tantis miraculis sit inclytus, nec festa negligere soleat ac debeat. Clarus erat Jesus, & in ore ac circulis hominum versabatur. Bono autem animo & affectu populum hos agitalle sermones docent sequentia quæ habentur cap. xij. 9 & sequentibus.

Verf. 57. *Dederant autem & Summi Sacerdotes.* Qui scilicet Summum Sacerdotium annuis obibant vicibus.

Et Pharisei. Sanctitatis & perfectionis nomine apud populum præfulgentes.

Mandatum. Præmio proposito.

Ut si quis cognoscat ubi est indicet, ut capiant eum. Quasi dicat, ut mirum non sit Jesum ante tempus furori eorum objicere sese noluisse. Nimirum id quod consuluerant verf. 53, exequi volebant.

CAPUT XII.

Verf. 1. *J*esus igitur ante sex dies Pascha venit. Id est, quam Pascha veniret.

In Bethaniam. Maluit ante Pascha venire in Bethaniam quam Hierosolyma, propter illos hostes suos qui se constituerant occidere.

Ubi erat Lazarus. Quippe Bethaniensis cap. xj. 1.

Qui mortuus erat, quem excitavit ex mortuis. Consultit se ad amicos, & ingenti recenter affectos beneficio.

Verf. 2. *Fecerunt igitur ei cœnam ibi.* Ut amicum & gratum animum tanto hospiti testarentur, Lazarus nempe & sorores & alii qui istic erant amici. Ex Matthæo & Marco apparet in domo Simonis leprosi cœnam hanc factam fuisse, haud dubie quod locus esset commodior. Cœnam, non prandium, quod illic locorum cœnæ lautiores esse soleant quam prandia. Intelligit autem singularem & solito lautorem, Christo sequenti die Hierosolyma abituro verf. 12.

Et Martha ministrabat. *Διούσης,* nempe accumbentibus, ex singularis hospitalitatis officio & erga Christum studio. Unde & illi qui Christianorum simul convivantium mensas curabant, peculiariter Diaconi dicebantur.

Lazarus autem! quasi dicat, non ministrabat, sed unus erat ex illis qui cum Christo accumbebant. Credo sic volente Christo.

Verf. 3. *Maria igitur.* Ne & ipsa deesset officio, accipiens libram unguenti *Nardini liquidi pretiosi, pedes recumbentis unxit, & extersit capillis suis pedes ejus.* Nempe antequam eos ungeret. Cur enim unguentum detergeret? Et longe majoris humilitatis & honoris erga Christum erat sordes & pulverem de pedibus ejus capillis suis detergere, quam pretiosum & odoriferum unguentum. Hinc & peccatrix illa Luc. vii pedes Christi prius capillis deterfit, quam unguento imbuat, sed postremo narratur, quod maxime notabile erat, per *ὑστερον πένοντι.* Summum honorem Maria exhibuit Domino, quippe Messiae & Filio Dei, mundi & suo Servatori. Non est hæc Maria peccatrix illa, quæ etiam in domo Simonis idem officii Christo præstitit. Ille enim Simon erat Phariseus, & Christo non satis æquus hic Christi discipulus. Vide cap. xj. 2.

Domus autem impleta est ex odore illius unguenti. Præstans & pretiosum fuisse apparet. Licet autem Maria & caput Domini hoc unguento liquido seu oleo perfuderit, ut ex verf. 7 apparet, & Marcus testatur cap. xiv. 3, (ex capite enim defluebat in corpus) tamen quia Maria eodem pretiosissimo unguento de industria pedes etiam ungebat Christi, & eos capillis suis extergebat, & sic præcipuum muliebris capitis ornatum ac decus ad ministerium pedum Christi adhibebat, id solum exponendum sibi duxit Johannes. Hoc enim insolitum erat, nec ulli alii quam Dei Filio convenientis honoris.

Verf. 4. *Dixit ergo unus ex discipulis ejus, Judas Iscariotes, qui erat eum traditurus.* Matthæus discipulos dixisse cap. xxvj, Marcus quosdam discipulos di

los dixisse ait, sed sic loqui solemus per communicationis figuram, si unus dicat ex aliorum numero. Sic & latrones dicuntur maledixisse Christo apud Matth. xxvij. 44, quia unus maledixit, ut apud Lucam videre est xxij. 39.

Verf. 5. *Quare hoc unguentum non venit trecentis denariis, & datum est egenis?*

Verf. 6. *Dixit autem hoc, non quia de egenis ipsi cura esset, sed quia fur erat, & loculos habebat, & quæ immittebantur, portabat.* Exemplum præbuit hic Judas veri hypocritæ, qui suæ avaritiæ pietatem prætexit. Sed non fallunt tales hypocritæ Deum, qui novit quo quid quisquam faciat animo. Quemadmodum nec Judas fefellit, qui etiam tacite Christum reprehendit quod tam sumtuosam unctionem admiserit. Maluisset enim ut unguentum hoc cum suo vase conjectum fuisset in marsupium sibi commissum. Scivisset enim quo pacto prædam inde caperet non exiguam. Vide cap. xij. 29. Pauperes prætexit, furtum spectat, cujus occasionem habebat marsupium & peram habens, & quæ immittebantur portans. Nec enim id agebat ut Maria ipsa pretium pro hoc unguento pauperibus daret; sed, ut Christus unguento accepto, istius rei curam & custodiam sibi committeret. Videmus hic Dominum Jesum accepisse ab auditoribus ea quæ ad suos usus pertinebant; mittebantur hæc in marsupium vel peram. Ipse Dominus ex Euangelio vixit. Hinc etiam videmus officium esse discipulorum & auditorum, ut suis pastoribus & ministris prospiciant de rebus necessariis, ad victum & amictum; conf. 1 Cor. ix. 14, immo etiam ut abundant ad usus pios Gal. vj. 6. Nam & Dominus ea quæ supererant distribuebat inter pauperes cap. xij. 29. Dominus Jesus quidem opus non habuit istis, potuisset vivere sine hoc officio, potuit ex uno pane panes in quantum voluit multiplicare. Sed cum aliquid fieri potest modo ordinario, quid opus est ut modo fiat miraculoso? Et par erat ut illi, præsertim quibus erat copia, (quales Lazarum & Martham & Mariam fuisse apparet) amorem & gratum suum animum, etiam ad abundantiam, hoc modo testarentur erga Christum. Apparet etiam id Dominum grato animo accepisse. Hinc mentio fit mulierum quæ Domino ministrabant ex facultatibus suis Luc. viij. 3, & hoc fine eum comitabantur in itinere. Hac potestate usus est Dominus, qua uti noluit Paulus apud Corinthios; alias usus est, cum videret nullum exinde oriri posse scandalum 1 Cor. ix. 6, 7 & seqq. 2 Cor. xj. 7, 8, 9. Phil. iv. 10, 14 & seqq. Dicit aliquis, etiam Dominum ea calumnia potuisse à Judæis onerari, quod prædicaret ut munera acciperet; sed hæc calumnia in Christo non tam fuisset probabilis. Ex perpetuis enim miraculis & operibus illis divinis quisque poterat videre, non exhiberi Domino aliquod beneficium, sed potius à Domino exhiberi beneficium cum aliquid accipere dignaretur. Videbant eum omnia in sua potestate ut Dei Filium habentem, facile sibi potuisse prospicere de rebus necessariis. Exiguum etiam hoc admodum erat, pro eo quod dabat Dominus per divina sua opera & miracula omnibus.

Verf. 7. *Dixit ergo Jesus, sine eam.* Ne sis illi molestus, noli eam hoc nomine reprehendere;

In diem funerationis meæ servavit hoc. Non quidem intentione, sed eventu. Apparet eam servasse hoc unguentum, ut illud captato tempore in Dominum effunderet. Significat ergo Dominus id eam valde commodo tempore fecisse. *Ἐνταφιάσµει* erat præparatio corporis ad sepulturam: solebant inungi & condiri corpora ut diutius conservari possent in sepulchris. Dominus autem non erat mortuus, sed brevi moriturus. Ideo Marcus habet, *præcepit ungere corpus meum ad funerationem.* Ad funerationem enim ungebantur corpora post mortem: Maria unxit ante mortem, sed jam instantem. Significat hic Christus suum corpus post mortem non debuisse ungi. Parata quidem erant unguenta, sed ungendi non erat tempus; Sabbatum enim appetebat cap. xix. 31. Ideo involutum Christi corpus cum aromatis & unguentis posuerant in sepulchrum verf. 40, 41, 42. Duo ergo sic prædixit, I. Mortem suam imminere, II. Corpus suum post mortem unctum non iri. Vide autem quam Dominus non refugerit ea quæ etiam ultra necessitatem liberali hominum more fierent, sicut nec aspernatus est in cœna convivium lautius pro se apparatus. Vidit enim Mariam hoc fecisse non ex luxu, sed ex summo quem sibi habuit honore. Ideo non reprehendit ejus factum, sed approbat, non rejicit hoc, sed grato animo accipit. Nullum igitur in eo peccatum est si quis Dominum & servos ejus liberalius habeat & tractet, quin potius si hoc non ad ostentationem fiat, sed ad testandum debitum animi affectum, laudandum est. Omnia habent suum tempus, etiam in pauperes beneficentia. Ideo addit:

Verf. 8. *Pauperes enim.* Quasi dicat, nam pauperes quod attinet, hos *semper habetis vobiscum*, in præsentem loquitur, ut perpetuam istius rei continuationem indicet. Nunquam igitur deest pauperibus beneficiendi occasio, quia nunquam desunt pauperes.

Me autem non semper habetis. Id est, habituri estis, nempe sic ut vobis corpore præsens adsum, in quod impendere aliquid possitis. Falsum igitur est corpus Christi corporaliter esse in pane, cum pane, sub pane. Edi quidem caro Christi debet ubique, & sanguis ejus bibi; sed quia credendo in Christum caro ejus editur, & sanguis ejus bibitur, id est, vis & efficacia mortis ejus in nos derivatur, non aliter caro & sanguis Christi ubique est quam quatenus mortis ejus vis & efficacia ubique præsto est ad salutem omnibus credentibus in ipsum. Vide cap. vj. 63. Significat autem Dominus, licet id non exprimat, non defuturum unquam quod pauperibus detur: quasi dicat, quamvis hoc unguentum sit profusum, semper tamen erit quod erogetur in pauperes. Non exhaustit per hoc Maria omnes suas opes. Corpora mortuorum inungere & condire pretiosis unguentis & aromatis, videtur esse luxus; & tamen Dominus in seipso morem hunc non improbat. Quod si hoc improbandum non sit, non videtur etiam improbandum esse, ut corpora vestiantur vestibus pretiosis, & urnæ ornentur tegumentis, sericis, & alii sumtus adhibeantur circa mortuorum sepulturam. Respondeo, Dominus Jesus hoc in corpore suo non improbat, quia id & vivum adhuc erat, & mortuum mox erat resuscitandum: at ut cum cadaveribus res pretiosæ computrescant, rationi non congruit, nec ambitione ca-

ne caret; à qua Maria & alii in Christi corpore aromatis condiendo, & quàm honestissime curando longe abfuerunt. Solus erga Christum amor, qui etiam cum vita ejus exstingui non potuit, cuncta effecit, cui modum ponere, erga pios præsertim, difficile est. Sola ambitio vitio non vacat. Maria, quia simplici & sancto erga Christum affectu profusionem hanc fecit, Christus eam merito probavit. Tempia, altaria extruere magnifica, & auro, argento, pretiosis lapidibus exornare, superstitionis est ambitiosæ sub Euangelio, per quod Deus declaravit talia sibi cordi non esse, post traditam perfectioris pietatis disciplinam. *Non enim Dominus habitat in templis manu factis* Act. vij. 48, 49. Esa. lxxvj. 6. Cœnam apparare non est luxus, sed si quis in eo capet gloriam ob quam fit omnis luxus, reprehendendum est. Stemmatum insignia in urnis non possunt adhiberi, nisi ex ambitione & inanis gloriæ cupidine, idque tum cum vel maxime admonemur conditionis nostræ, & ad humilitatem ducimur. Cadaver vestiri potest honeste, si splendide & sumtuose, luxus est. Urna tegi potest, si exornetur, luxus est. Condiri & inungi cadaver potest, ne sordet. Christus non erat supersticiosus, ut hodie sunt Monachi qui nolunt gestare marsupia. Permisit etiam unguentum pretiosum in corpus suum effundi. Non erat vita ejus sic austerâ, ut in externis istiusmodi opinionem sanctitatis captans cilicio tectus & cucullatus incederet, carne non vesceretur, & his similia faceret. In Christo Jesu hæc non valent, sola fides valet per charitatem efficaciter operans Gal. v. 6. Pauperes, quos habemus nobiscum, etiam sunt extranei, non tantum fidei domestici Gal. vj. 10: idcirco & in illos exercenda est beneficentia. Hæc enim est voluntas Dei, ut in hac vita semper alii sint divites, alii sint pauperes, eo fine ut locus sit semper exercendæ beneficentiæ. Etiam in ecclesia hoc discrimen esse vult inter fideles. Propterea monentur ditiores ut benefaciant omnibus indigentibus; imprimis autem domesticis fidei Gal. vj. 10. Neque semper necesse est, ut statim una vice elargiamur omnia pauperibus. Sic enim facile fieri posset, ut amplius benefacere non possemus, immo ipsi aliorum ope & beneficentia egeremus. At hoc expresse Apostolus cavere jubet ne ullius egeamus 1 Thess. iv. 12, & dare operam ut nostrum, non alienum panem edamus 2 Thess. iij. 12.

Vers. 9. *Cognovit igitur populus multus ex Judeis, quod ibi est.* Nempe Jesus in Bethania. Facile poterant cognoscere, ob vicinitatem loci.

Et venerunt. Eadem vicinitate invitante.

Non propter Jesum tantum. Quem videre & cui adesse avebant.

Sed ut & Lazarum viderent &c. Videre volebant ipsi quod ab aliis visum audiebant.

Vers. 10. *Consilium autem ceperant summi Sacerdotes, ut & Lazarum occiderent.* Quasi dicat, & populus quidem Lazarum videre avebat; summi Sacerdotes autem consilium ceperant etiam Lazari, non tantum Christi, occidendi. Extrema malitia. A deo illis Lazari excitatio non profuit ad fidem, ut quia multis proderat, & illis ipsis prodesse debebat, concluderint non tantum Lazari excitatorem,

sed & ipsum excitatum occidere. Ergone occidere merebatur, non tantum qui mortuum excitaverat, sed etiam qui mortuus excitatus erat?

Ἐβελύσαντο, ex consilio statuerunt. Credo equidem! Facilius enim erat Lazarum occidere quam eum suscitare mortuum. Ita ad tuendam ambitionem & pertinaciam suam perfas nefasque grassabantur Judæi, & Jesum & Lazarum ad mortem deposcentes.

Vers. 11. *Quia multi propter ipsum ibant Judæorum.* Causa consilii additur, quia scilicet Judæorum multi propter ipsum ibant, id est, ejus videndi causa, & eo conspecto credebant in Jesum, tanquam in Messiam illum Dei Filium. Volunt ergo & Lazarum medio tollere, ne multis esset causa in Jesum credendi. A quo tamen nequissimo consilio eos superfedisse apparet, postquam Christum, & sic simul & fidem in ipsum, ut putabant, sustulissent.

Vers. 12. *Postero die.* Nempe post cœnam illam; inter quam & Pascha duo dies intercedebant Matth. xxvj. 2. Marc. xiv. 1.

Turba multa. Apparet hanc credidisse in Dominum, hoc enim apparet ex acclamatione & officio illi præstito. Ideo Lucas xix. 37 vocat turbam discipulorum. Ubique enim Dominus habuit discipulos, qui undique confluerant ad festum, etiam si mox mutati sint, cum viderent Dominum esse captum & vinctum, & omnia in contrarium spei ipsorum evenire. Discipulorum est ramos frangere, sternere in via, obviam procedere, acclamare Hosanna &c.

Postquam audiverunt quod Jesus venit Hierosolyman. Hinc apparet cœnam illam postero die discessu, ro fuisse præbitam.

Vers. 13. *Acceperunt ramos palmarum.* In signum lætitiæ & victoriæ.

Et exiverunt in occursum ei. Tanquam suo Regi & Messias illi à Deo promisso, honoris causa.

Et clamabant. Solet enim populus venienti Regi acclamare.

Hosanna. Acclamatio sumpta ex Psal. cxviii. 25? Significat autem, *serva quæso ô Deus:* eodem ferme sensu, quo nostri solent acclamare, *vivat, vivat.*

Benedictus, intellige, *sit.* Id est, beatus sit, prospere agat;

Qui venit in nomine Domini. Id est, à Deo missus? quod ex tam divinis ejus colligebant operibus ac miraculis.

Ille Rex Israël. Id est, ille Messias à Deo promissus, & Prophetarum oraculis celebratus. Titulum Filii Dei non addunt, quia Regem illum Israël esse, & Filium illum Dei esse, vocibus differre, sensu & significatione convenire & idem esse sciebant.

Vers. 14. *Postquam autem invenit Jesus pullum asini.* Hanc historiam vide apud alios Evangelistas.

Sicut est scriptum. Zach. ix. 9. Conformiter Scripturæ, quam in Christo impleri oportuit.

Vers. 15. *Noli timere.* Recitat Scripturam, id est, bono animo esto, procul sit omnis à te metus ac trepidatio.

Filia Sion. Jerusalem ad montem Sion exstructa; per Metaphoram.

Ecce Rex tuus. Nempe Messias ille.

Venit sedens super pullum asinae. Non super equum ferocem, & in regali pompa, bella gesturus, & populum tributis oneraturus: sed mitis & placidus, & pauper, pacem allaturus omnibus, id est, non terrenus, sed cælestis Rex futurus. Solent Reges in metropoles suas invehi. Idem & Christus fecit.

Verf. 16. *Hæc autem non cognoscebant discipuli ejus.* Nempe divinitus esse prædicta.

Primo. Id est, cum hæc fierent & implerentur in Jesu.

Sed quando glorificatus est Jesus. Id est, in Regem cælestem est evectus.

Tunc recordati sunt quod hæc essent de eo scripta; & hæc fecerant ei. Ut scilicet impleretur Scriptura. Cum implerent Scripturam, id est, cum Christo pullum adducerent, & Christum pullo imponent, nesciebant se Scripturam implere, eamque impleri, cum Christus pullo insidens urbem inveheretur: sed post ex regno Christi cælesti, accepto etiam Spiritu Sancto, in memoriam Scripturæ istius venerunt, eamque se implevisse cognoverunt.

Verf. 17. *Testabatur igitur turba quæ erat cum ipso.* Nempe acclamationi illi suæ, argumentum addens certissimum: tot testes habuit Christus hujus facti sui turbam ac multitudinem. Negare hoc non poterant Pharisei: ideo tanto magis urebantur & concitabantur ad Christum occidendum, cum deberent incitari ad credendum.

Testabatur quod Lazarum vocavit è sepulchro & suscitavit. Quali dicant, & vocem secutus sit effectus.

Verf. 18. *Propter hoc etiam occurrit ei turba.* Huic multitudini læta alia turba ex urbe occurrit.

Quia audivit hoc eum fecisse signum. Tanti signi fama turbam excivit. Ita impletum est quod Christus dixerat de Lazari morbo, quod non esset ad mortem, sed pro gloria Dei cap. xj. 4. Notandum hic duas fuisse turbas, unam quæ venerat Hierosolymis Bethaniam, ut videret Lazarum excitatum verf. 9, & alteram quæ postero die Christo ex Bethania Hierosolyma tendenti occurrit verf. 12, 13: illa ergo prior turba, quæ pridie Bethaniam venerat, & tunc cum Christo redibat verf. 17, testabatur alteri turbæ Christo occurrenti de Lazaro excitato, tanquam de re probe explorata.

Verf. 19. *Pharisei igitur dixerunt ad invicem; videtis quod nihil proficimus; ecce mundus.* Hyperbolice, ut solet in exaggerationibus. Nam & hodie non ita magnæ piorum congregationes adversariis videntur maximæ.

Post ipsum abiit. Eum sequitur tanquam Regem & Messiam illum. Tandem ipsi adversarii coguntur agnoscere sua consilia nihil valere contra Dei consilium, & hoc magis postea sunt experti, cum non Judæi tantum sed & gentes in eum crediderunt, & sic revera mundus eum secutus est. Recte igitur eos monuit Gamaliel Act. v, ut desinant Apostolorum prædicationem opprimere, quia si ex Deo sit, non possint Deo resistere. Ergo & nunc frustra divinæ veritati resistitur. Hic relinquit tantisper Phariseos Joannes, omnes interea modos occidendi Christi ineuntes, donec nobis enarret quid Christus, antequam ab iis caperetur, & fecerit & locutus sit, iis omissis quæ ab aliis Evangelistis narrata sunt Matth. xx. Luc. xix.

Verf. 20. *Erant autem quidam Græci.* Nempe gentes. Etiam Græcos hæc tanta de Jesu fama commoverat.

Ex ascenduntibus ut adorarent in festo. Id est, ex eorum Græcorum numero, qui veniebant ut adorarent, nempe Deum, quippe veri Dei cum Judæis cultores.

In illo festo. Quod unum erat ex solennibus, quibus populus universus undique confluebat ad cultum divinum ex Legis præscripto.

Verf. 21. *Hi igitur accesserunt ad Philippum qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eum, dicentes, Domine, volumus Jesum videre.* Nempe propius, ut eum alloquamur & ei innotescamus.

Verf. 22. *Venit Philippus & dicit Andrea: Andreas rursus & Philippus dixerunt Jesu.* Erat Andreas cum Philippo ex eodem oppido oriundus cap. i. 45. Hunc ergo primum Philippus adit, & deinde uterque adit Christum: credo quod non soleret Christus Ethnicos admittere. Nondum enim tempus venerat ut Ethnicis & incircumcisis aditus ad Christum pateret Matth. xv. 24.

Verf. 23. *Jesus autem ipsis.* Nempe Andreæ & Philippo,

Dixit, venit hora. Quia in propinquo erat, præteritum pro mox futuro, Hebræorum more.

Ut glorificetur Filius hominis. Id est, ut ad gloriam & regnum suum cæleste, sibi à Patre destinatum, perveniat: quasi dicat, & tum erit tempus ut omnes gentes ad eum veniant, nunc parum refert. Filium hominis se dicit naturæ suæ respectu, sicut Dei Filium & naturæ & officii & dignitatis suæ respectu.

Verf. 24. *Amen, amen, dico vobis.* Significat sibi prius moriendum esse, & exemplo grani docet, fore ut per mortem suam multum fructum ferat.

Nisi granum tritici cadens in terram moriatur. Id est, in terram cadat & moriatur, resolutum nimirum in lacteam materiam 1 Cor. xv. 36.

Ipsum solum manet. Sine ullo fructu scilicet.

Si vero moriatur multum fructum fert. Quia multa grana ex se uno profert. Significat ergo Christus, se similiter, nisi moriatur, ipsum solum mansurum: perire enim non poterat qui absque peccato erat? si vero moriatur, innumeros Christianos ex se parituum; quippe qui per mortem suam, Patris executus voluntatem, perventurus esset ad regnum suum, quo facto, nihil futurum erat quod quenquam retinere posset quominus Christianus fieret, præter solam improbitatem & nequitiam. Quis enim hac amota, & videns Dei Filium ad cæleste regnum à Deo destinatum, in mortem eamque crucis prius fuisse traditum pro peccatis, & pro salute totius humani generis, & ex morte suscitatum ad regnum suum pervenisse, non protinus in illo salutem æternam sibi despondeat, & illi se totum addicat? Quis in illum non credat, ut non pereat, sed habeat vitam æternam? Deus igitur, quia spectavit fructum hunc uberrimum ex morte Christi proventurum, ideo non mutavit consilium, licet Dominus suppliciter petierit ut à se transferret hoc poculum, quanquam ita ut sese Patris voluntati submitteret Matth. xxvj. 39 & seqq.

Verf. 25. *Qui diligit.* Ex hac occasione qua se ipsum

ipsum ad mortem, eamque & violentam & maxime atrocem ac infamem excitavit, monet suos discipulos ne pro suo nomine, proque veritate ac iustitia Dei, mori recusent, sed suum sequantur exemplum, si Deus velit & res ita ferat.

Qui diligit animam suam. Nempe sic ut illius conservanda causa me abneget, Dei veritatem ac iustitiam deferat.

Perdet eam. Id est, hic peribit.

Et qui odit animam suam. Nempe tradendo eam in mortem, pro me, pro veritate ac iustitia Dei.

In hoc mundo. Nam in futuro non erit locus isti odio.

In vitam eternam custodiet eam. Id est, hic vitam æternam per beatam resurrectionem adipiscetur. Sic dicuntur nos recepturi in sua tabernacula pauperes quibus benefecimus Luc. xvi. 9, benefaciendo pauperibus consequemur ut recipiamur in tabernacula piis pauperibus destinata. Multo plus hic dicit Christus de fidelibus quam de se dixit cap. x. 18, & tamen hinc nemo colligit fideles sese suscitatos esse ex mortuis.

Verf. 26. *Si mihi ministraret aliquis.* Id est, si quis meus est minister ac famulus.

Me sequatur. Id est, ne me deferat, eat mecum ad mortem, ego præeo, ille sequatur. Liberum est cuique mihi ministrare vel non: sed si quis mihi ministraret, me sequatur. Ministrorum est sequi dominum. Non debet minister sperare meliorem conditionem quam sit heri sui.

Et ubi sum ego. Id est, brevi ero, per enallagen presentis pro mox futuro ut cap. iij. 13.

Ibi & minister meus erit. Quippe qui me secutus est, perveniet mecum per mortem ad vitam, nec ego illum deferam in morte versantem & constitutum, postquam & ego ex morte evadam.

Et si quis mihi ministraret. Quasi dicat, ne forte quem à me abigant, quominus mihi ministraret, ignominia, opprobria, contumelia.

Honorabit ipsum Pater. Nempe meus. Pater enim solet honorare fideles ministros Filii charissimi. Nemo autem est fidelior quam qui pro meo nomine morietur. Honorabit igitur illum meus Pater, Rex ille regum & Dominus dominorum 1 Tim. vi. 15, 16. Ita contumeliis omnibus quas coguntur pati servi Christi, cum ignominiose tractantur & occiduntur, opponit honores infinitis partibus majores, quos consequentur à Patre Domini nostri Jesu Christi. Habet aliquid simile Paulus 2 Tim. 2. 10. 2 Cor. iv. 17. Rom. iij. 18. Quem ergo non excitabunt talia, ut paratus sit etiam ignominiosissima & durissima quæque perferre pro nomine Christi? Multos honores Rex potest conferre in hominem, ut in Josephum Pharaon, in Mardochæum Asuerus; quanto majores hominibus conferre potest unus ille Deus?

Verf. 27. *Nunc anima mea turbata est.* De morte sua loquebatur, ideoque mortem hanc suam jamjam instantem, (nocte enim insequente comprehensus est,) adeo ignominiosam & acerbam animo reputans, turbabatur. Homo enim erat, & humanis affici debuit conturbationibus, ne nobis dissimilis esset. Nimirum non ignarus mali, miseris succurrere didicit

Hebr. v. 11. Significare simul voluit hæc dicens, se minime ignarum esse eorum quæ sibi proxima nocte, & eam insequenti die eventura essent.

Et quid dicam? Intellige, in hac animæ meæ conturbatione.

Pater, serva me ex hora hac. Quasi dicat: hoc ne dicam, Pater, qui me genuisti virtute Spiritus tui, qui me in singularissimum Filium elegisti, qui me sanctificasti & in mundum misisti, & Christum illum tuum fecisti, serva me. Id est, libera me.

Ex hac hora. Id est, ex hoc instante tempore. Intelligitur autem, per metonymiam continentis, id quod futurum erat in illo tempore, nimirum tristes illæ & acerbæ perpeffiones & mors crucis.

Sed propter hoc, nempe ut ista patiar, *veni in horam hanc.* Id est, in hoc instans tempus morti meæ à te destinatum, & præverti festum istud Paschatis, tuæ obsequens voluntati: quasi dicat, non igitur hoc dicam, sed hoc potius, *Pater glorifica tuum nomen.* Id est, fac id mecum quod ad nominis tui gloriam pertinet. Tuus sum, tibi in me plenum est jus & arbitrium, trade me, si tua est omnino voluntas, in mortem crucis, ut me ex illa resuscites, & Regem facias, & sic immensam gloriam consequaris.

Verf. 28. *Venit igitur vox ex cælo.* Huic posteriori Filii sui voci annuit Pater, eique voce sua vicissim respondit.

Et glorificavi. Nempe nomen meum per ingentia illa miracula tua. Omnia enim in Dei gloriam cedebant, quia tantam potestatem dederat homini Christo.

Et rursus glorificabo. Cum scilicet te ex morte tertio die suscitabo, & ad cæleste regnum eveham, Dominum & Christum efficiam. Vide Phil. 2. 9, 10, 11. Qui putant addendum vel subaudiendum esse pronomen *te*, faciunt aliud orantem Filium, aliud respondentem Patrem; quamvis alioquin verum sit, Patrem glorificasse nomen suum in eo quod glorificaverit Christum cap. xij. 31. Vide Ephes. 1. 20 & seqq.

Verf. 29. *Turba igitur qua stabat & audierat, dicebat; tonitruum esse factum.* Apparet vocem hanc non intellectam fuisse à turba. Articulata incidit in aures Domini Jesu, sed in aures multitudinis adstantis inarticulata, ut sonitus quidam ingens ac tonitruum. Idem factum in conversione Pauli Actor. ix. 7. Conf. cum cap. xxij. 9. Alii licet non intelligerent vocem, dicebant tamen, Angelum illi fuisse locutum, & sic vocem hanc non fuisse inarticulatam. Poterat ipse Deus fuisse locutus sine interventu ministerii Angelici.

Verf. 30. *Respondit Jesus & dixit.* Ne quis putaret Dominum opus habuisse hac voce, quasi dubius & incertus esset suæ post mortem resuscitationis & glorificationis; ideo populo hoc respondit & dixit.

Non propter me hac vox facta est. Qui optime scio Patrem nomen suum in me glorificaturum esse.

Sed propter vos. Ut intelligeretis me Dei Filium esse, cui Pater oranti ex cælo respondeat. Soletis petere signum ex cælo. En vobis signum ex cælo, vocem Patris mei voci meæ respondentem & annuentem.

Verf. 31. *Nunc judicium est mundi hujus.* Per enallagen presentis pro futuro, *est pro erit*, & judicium pro damnatione accipitur, quasi dicat. Nunc damna-

damnabitur mundus hic (id est, homines, per metonymiam vel synecdochen consuetam.) Nunc habebit Deus justissimam causam ut mundum hunc judicet, atque adeo etiam illum judicabit, postquam nimirum Filium suum unicum pro mundi vita in mortem tradiderit, & mundus tamen convertere se ad Deum, & in Filium hunc ejus, quem ex mortuis resuscitabit, & rerum omnium Dominum efficiet, credere noluerit. Mundus, quod Deum ignoraret, quod Deo non serviret, habuit adhuc multas excusationes, multos prætextus (licet iniquos) in illis tenebris ignorantiae. At mox fiet ut omnes istae excusationes mundo adimantur, & ut mundus habeat maximas causas sese ad Deum convertendi & Deo serviendi, quod, nisi faciat, judicium ac damnationem non effugiet. Vide cap. iij. 18, 19. Actor. xvij. 30.

Nunc princeps mundi hujus ejicietur foras. Quasi dicat, antea tenebatur mundus sub dominatu ac tyrannide diaboli, sed *nunc princeps mundi hujus*, id est, diabolus,

Ejicietur foras. Mundum tanquam domum Dei propriam invasit, & in ea dominatur, ex hac ejicietur & expelletur foras, data omnibus ad Deum sese convertendi maxima & justissima causa.

Verf. 32. *Et ego si exalter ex terra.* Id est, ut mox Johannes interpretatur, si in crucem agar, *omnes traham ad me.* Exponit quo pacto diabolus ejicietur foras, quatenus scilicet ipse morte sua, resuscitatus ex mortuis, & in Regem caelestem eversus, omnes homines ad se tracturus sit, considerantes nimirum tam admirandam Dei charitatem, quod Filium & Christum suum pro omnium hominum bono ac salute, & mortem, & violentam mortem, & omnium acerbissimam & ignominiosissimam mortem experiri voluerit. Intelligenda autem sunt Christi verba, non tam de effectu, quam de efficacia. Mundus enim efficaciae mortis Christi contumaciam suam opponit, & diabolo servire mavult quam Christo, aut mortem Christi unicum animorum pharmacum in perniciosissimum venenum sibi convertit, quanquam & effectus satis insignis & eximius secutus est, ut patet ex Actor. 2. 11. 14. 4, & ex tot ecclesiis inter gentes congregatis.

Verf. 33. *Hoc autem (nempe si exalter ex terra) dixit, significans qua morte esset moriturus.* Significabat se in crucem actum iri & in cruce moriturum. Quanto tetrior erat mors Christi Dei Filii, tanto etiam omni ex parte efficacior.

Verf. 34. *Respondit ei turba; nos audivimus ex Lege.* Sacra volumina intelligunt, per synecdochen, ut supra Christus x. 34.

Quod Christus maneat. Pro mansurus sit, per enallagen praesentis pro futuro.

In seculum. Quippe in seculum regnans Psal. lxxij. 5. lxxxix. 30. cx. 4. Esai. ix. 6. Ezech. xxxvij. 25.

Et quomodo tu dicis, quod oportet exaltari. Id est, in crucem tolli,

Filium hominis? Apparet Dominum Jesum hæc verba addidisse, oportet enim exaltari Filium hominis. Nam & cap. iij. 14 illa dixerat.

Quis est iste Filius hominis? Quasi dicant, Christus esse non potest, qui nunquam moritur, & quis Christum illum Dei in crucem ageret? Nimirum non-

dum ex Lege didicerant, Christum ad vitam & regnum in seculum manens, pervenire debuisse per mortem, eamque crucis Luc. xxi. 26, 27.

Verf. 35. *Dixit igitur eis.* Non respondet ad eorum objectionem, non tam verbis, quam rebus ipsis tollendam. Necdum enim tanti mysterii capaces erant, ut mortem crucis & regnum æternum Messiae inter se conciliare possent, quod neque post rem factam plerique possunt. *Christus enim crucifixus, Judæis est scandalum, Græcis stultitia, solis credentibus est Dei sapientia & Dei potentia, quia stultum Dei sapientius est quam homines, & infirmum Dei potentius est quam homines* 1 Cor. i. 23, 24, 25.

Adhuc parvum tempus vobiscum est. Quasi dicat, quod dixi, adhuc parvum tempus, vix ad occasum solis,

Lux. Id est, Messias,

Vobiscum est. Proxima nocte capietur, & crastino die videbitis eum flagris cædi, damnari, in crucem tolli, occidi, sepeliri. Messiam, id est, se lucem vocat, quod gratiam & veritatem, & consequenter vitam æternam & immortalitatem, per Euangelium, tanquam luce illata, mortalibus ostenderit, verus mundi sol. Vide cap. i. 9. iij. 19.

Ambulate donec lucem habetis. Ex dicto monitionem infert, manens in metaphora lucis. Solent homines ambulare dum lucem habent. Monet ergo ut & ipsi in lucem credant, sicut mox loquitur, donec occasionem credendi habeant.

Ne tenebrae vos comprehendant. Id est, ne Deus contumacia vestra irritatus auferat à vobis lucem, ablato Euangelio & omni occasione credendi. Eandem phrasin habuimus cap. i. 5.

Et qui ambulat in tenebris, nescit quo vadat. Docet quam malum sit in tenebris ambulare. Qui in tenebris animi ambulant, putant quidem se scire quo vadant, sed revera nesciunt. Ideoque tanto periculosior est in tenebris animi ambulatio. Nam dum putant & confidunt homines se ad salutem tendere, tendunt ad interitum; quod plane Judæorum genti evenit.

Verf. 36. *Donec lucem habetis.* Id est, Messiam, habentes ejus Euangelium.

Credite in lucem. Id est, in Messiam verf. 46.

Ut filii lucis sitis. Id est, ut semper in luce versemini, nec unquam vos tenebrae comprehendant. Opponit enim filios lucis iis quos tenebrae comprehendunt, qui certe sunt tenebrarum filii, Hebræa phrasi.

Hæc locutus est Jesus, & abiens absconditus est ab iis. Typo quodam & imagine expressit quod dixit, brevi fore ut eorum ex oculis tollatur. Virtutem incolummem odimus, sublatam ex oculis quærimus invidi. Credo etiam subduxisse se, ne motum aliquem & tumultum excitaret in populo, qui eum Regem Israëlitis tantis cum acclamationibus salutaverat & in urbem deduxerat vs. 12, 13. Vide vi. 15.

Verf. 37. *Tanta autem signa cum fecisset coram eis, non crediderunt in ipsum.* Post tanta signa recensita, quæ peculiariter excerpfit ex innumeris eorum similibus, docet Judæos tamen non credidisse in Jesum, nec eum pro Messia recepisse.

Non crediderunt in ipsum. Nempe quia gens & gentis duces ac principes, in commune loquendo,

non crediderunt. Egerunt enim illum in crucem.

Verf. 38. *Ut sermo Esaia Prophetæ impleatur.* Ne quis miraretur, & de tantis miraculis dubitaret an unquam facta essent, docet id ab Esaia prædictum fuisse. Cæterum, non quia Esaia id prædixerat, ideo illi non crediderunt, sed quia illi credituri non erant, ideo Esaia id prædixit, qui maluisset prædictionis suæ eventu frustrari quam eam impleri, si Judæorum genti mens tam læva non fuisset. Mallet Deus ipse non impleri tales prædictiones: hæ enim neminem ad peccandum cogunt. Prævidet talia fore; sed ita ut nemini inferat necessitatem peccandi. Viri prudentes multa prævident, dum ex causis colligunt effecta. Prævident ex moribus, educatione & ingenio, tristem multorum exitum, quamvis illi possent seipfos vincere. Pater quandoque ex moribus filii prædicat, fore ut filius suspendatur, vel turpi morte pereat; & tamen, si filius evadat vir bonus, non irascitur propterea pater, immo gaudet filium ad saniora conversum. Sic & Deus Judæos videbat malos, ex malis ortos, peiores ex se duros, vidit fuisse invidos, ambitiosos, à pietate alienos. Prævidit ergo quid acturi essent cum Christo, quem ita missurus erat ut malis & improbis non deesset adversus illum peccandi occasio. *Domine.* Exponi tunc sermonem Esaia, quo sub persona Messia, sensu mystico alloquitur Deum cap. Lij. 1. *Quis credidit auditui nostro?* Id est, sermoni nostro, per metonymiam effectus pro causa. Conqueritur de paucitate eorum qui Evangelio crediderunt, præ iis qui illud rejiciebant. *Et brachium Domini.* Id est, Messias, per quem Deus, tanquam per brachium suum, divina opera est executus. Solent enim ministri regum in exequendis eorum operibus brachia regum appellari. *Cui revelatum est?* Ut scilicet Messiam agnosceret: quasi dicat, paucis admodum, non Dei culpa, sed ipsorum hominum, qui Christi paupertate, & humili, infirmo ac calamitoso secundum carnem statu offendeantur, nec intelligebant Christum, cum dives esset, pro nobis pauperem vitam egisse, ut nos divites fieremus sua paupertate 2 Cor. viij. 9. Potest & brachium Dei, per metonymiam, pro effectu brachii ejus accipi, id est, pro operibus ejus divinis, quæ Judæis revelata non sunt: quatenus ea divina esse non cognoverunt. Nam brachium Dei, per metaphoram & metonymiam, pro potentia Dei accipitur, etiam hoc ipso apud Esaia loco paulo ante cap. Lij. 10.

Verf. 39. *Propter hoc non potuerunt credere.* Docet qui factum sit, ut tanta signa videntes non potuerint credere.

Quia rursus, id est, alio in loco, dixit Esaia cap. vi. 10: *Excæcavit eorum oculos.* Non quidem proprie propter hoc non potuerunt credere, quia istud dixit Esaia, sed quia Deus istud fecit quod Esaia dixit. Cognatum posuit pro cognato. Nam quia Deus hoc facturum erat, ideo hoc dixit Esaia. In textu Hebræo alloquitur Deus Prophetam, & sub Prophetæ persona Messiam sensu mystico: *Excæca oculos eorum.* Prophetæ ergo ipse id faciebat, quia prædicatio ejus ita erat comparata, ut quanto magis prædicaret ille, tanto minus illi crederent. Sic & Christus, quanto magis prædicabat, tanto magis eos excæcabat,

quod jam per se essent ab illius prædicatione averfi. Ipsi suis miraculis eos excæcabat & indurabat. Quanto plura & majora Christus edebat miracula, ut, cum Lazarum excitasset, vel cæcum natum sanasset, tanto magis illi obdurabant animos; hoc faciebat cæca ambitio & invidia; unde & cæcum illum ejecerunt, & Lazarum interficere voluerunt: sic facere solent homines obstinati. Hinc fit, ut quanto magis & nos conamur illis per scripta & conciones veritatem commendare, tanto magis obfirmant animum, & non tantum veritatem rejiciant, sed etiam professores ejus persequantur. Unde patet Deum ita homines excæcare, & corda seu animos eorum indurare, ut id sit citra omnem & Dei accusationem & hominum excusationem. Proprie & per se sua quemque improbitas excæcat & indurat: Deus per accidens, quatenus hominum improbitas, omnia quæ in salutem data sunt, rapit in suam perniciem, & ex optimis succis merum fugit venenum.

Ne videant oculis. Exponit ipse Deus fines quorum in excæcatione & induratione spectet, primo, ne videant oculis, nempe Dei veritatem, loquitur enim de oculis mentis.

Et intelligant corde. Exegesis est prioris. Id est, ne animo intelligant hanc esse veritatem Dei, hoc vero iterum facit

Ne convertantur. A sua nimirum malitia & improbitate. Ex quo colligitur neminem indurari, nisi malum & improbum: istud denique eo fine,

Ne eos sanem. Nempe à pœnis peccatorum: quasi dicat, sanarem enim eos si converterentur. Hinc apparet, homines qui à Deo excæcantur & indurantur, esse jam ante malos, & perire plane meritos. Alioquin enim Deus ipse non vult mortem peccatoris, sed ut convertatur & vivat. Proinde hæc excæcatio & induratio tota in eo consistit, ut malis & improbis justissimo & sapientissimo Dei consilio, non desit occasio peccandi, quo vel peiores fiant, vel malitiam & improbitatem suam vincant, quod raro facere solent.

Verf. 41. *Hæc dixit Esaia.* Addit hoc Joannes, ne quis putet Esaia verba ad Christum non pertinere. Pertinent, inquit Joannes, sensu nimirum mystico, quia hæc, quæ scilicet ex illo citavi, dixit Esaia,

Quando vidit. Spiritu nimirum Prophetico,

Gloriam ejus. Id est, Christi, quam scilicet post toleratas perpassiones & crucem adepturus erat Luc. xxiv. 26. Nam & proxime ante verba priore loco ex Esaia citata, agitur de ingenti Messia gloria: *Ecce intelliget servus meus, exaltabitur & elevabitur & sublimis erit valde. Iste asperget gentes multas, super ipsum continebunt reges os suum, quia quibus non est narratum de eo viderunt, & qui non audierunt contemplati sunt* cap. Lij. 13, 14, 15. Et post eadem illa verba ac descriptas Messia perpassiones, iterum eadem ejus gloria celebratur cap. Lij. 10, 11, 12. Omnia, inquam, agunt de Christi perpassionibus, & eas consecuturis gloriis, ut Petrus loquitur 1 Petr. i. 11. Hinc ergo patero vult Joannes verba illa ex Esaia citata, in Christo sensu mystico impleta esse.

Et locutus est de eo. Nempe etiam cap. vi, ubi extant verba posterius citata. Locutus autem est Esaia sensu mystico de Christo in sua persona yf. 8, 9. Agitur enim

turenim in hoc capite de gloria Dei, cujus plena sit omnis terra vers. 3, & de refectione Judæorum, eorumque iterum ad Deum conversione vs. 11, 12, 13: quæ omnia ad tempora Messiae maxime spectant, per quem omnes gentes ad Deum conversæ sunt, & sic omnis terra gloria Dei repleta est, & Judæi ob suam contumaciam rejecti sunt, & iterum convertentur Rom. xi vs. 25 & sequentibus. Non minus ergo & quæ de excæcatione & induratione dicuntur, ad tempora Messiae mystico sensu pertinent. Solet ex hoc loco sumi argumentum Christum esse unum illum Deum, quippe quem Esaias viderit sedentem super thronum excelsum, cui accinebant Seraphim, Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Zebaoth. At non dicit Joannes quod viderit Esaias Christum; (id omnino dicturus, si Christus erat Dominus ille Zebaoth. Nam & Esaias dicit se vidisse (in illa nimirum imagine) ipsum Dominum Zebaoth, non gloriam ejus) sed quod viderit gloriam Christi; quam certe vidit cum verba illa diceret; *Domine quis credidit auditui nostro?* ut ostendimus; quanquam etiam eandem vidit, & de ea vaticinatus est, cum audiret in illa visione cani a Seraphim, *plena est omnis terra gloria ejus*, nempe Domini Zebaoth. Hæc enim est ista gloria, quæ ei tribuitur ab omnibus gentibus in Christo Jesu, quam Esaias vidit, non tanquam jam tum præsentem, sed tanquam futuram: vidit spiritu Prophetico, quemadmodum & Abraham vidit diem Christi cap. viij. 56. Et verba illa, *excæcavit, induravit*, respectu Christi, multis post seculis erant implenda, & tum demum cum Christus venit impleta sunt. Ait enim Joannes, *Ut impleretur &c.* Cur ergo non & visio illa temporibus Christi similiter impletionem habitura esset. Nempe cum omnis terra gloria Dei per Christum impleta est, conversis ad Deum & Christum ejus omnibus gentibus? Sed jam dictum est, visionem gloriæ Christi, sicut prius à Joanne ponitur, sic etiam ad prius citatum ex Esaiâ locum referri, & quod posterius, tanquam generalius ponitur, nempe *& locutus est de eo*, ad posteriorem ex Esaiâ citatum spectare locum.

Verf. 42. *Crediderunt tamen etiam ex principibus multi.* Quasi dicat: Etiam si vero non crediderint, nec credere potuerint in eum, propter excæcationem & indurationem; multi tamen etiam ex principibus, non tantum ex populo crediderunt in eum; tanta vis erat signorum ejus. Unde etiam patet excæcationem & indurationem non tantam fuisse, ut eam, si vel mica probitatis inesset, exsuperare non possent. Proinde verba mea *ἐγὼ ὁ παῖς* intelligi volo.

Sed propter Phariseos non confitebantur. Quasi dicat, sed confessio defuit illorum fidei, non erat ipsorum fides ad confessionem valida, proinde nec ad salutem. Non confitebantur autem *propter Phariseos*, qui scilicet plerique insensissimi erant Christo.

Ne ex Synagoga ejicerentur. Quam scilicet Pharisei ob existimationem summæ sanctitatis & doctrinæ in sua potestate habebant ac possidebant. Vide principibus etiam à Phariseis & à Synagoga metuendum esse.

Verf. 43. *Diligebant enim gloriam hominum.* Causam exponit ob quam tantopere excommunicatio-

nem horrebant, quia diligebant gloriam hominum, id est, laudem & honorem ab hominibus, per genitivum causæ.

Magis quam gloriam Dei. Id est, gloriam quæ à Deo proficiscitur, similiter per genitivum causæ, vel quod eodem recidit, magis illis cordi erat ipsorum gloria quam gloria Dei, quam ex ipsorum confessione habiturus erat, qua in re fuerunt, & omnes eorum similes sunt, miserrimi ac stultissimi. Ille enim deum gloriæ suæ vere consulit, qui totus in Dei gloriam defixus est.

Verf. 44. *Jesus autem clamavit & dixit.* Alio tempore. Nam illo die jam abiverat & absconditus erat ab illis vers. 36. Quasi dicat Joannes, & illi quidem non credebant in Jesum, Jesus autem elata voce dicebat,

Qui credit in me. Quibus verbis commendat fidem in se.

Non credit in me. Nimirum sic ut fides ejus in me terminetur.

Sed in eum qui misit me. Id est, in ipsum Deum credit, cujus verba ego loquor, quippe missus ab illo. Est ergo ut quis in me credat, cum fides in me non sit fides in me, sed fides in ipsum Deum. Significat Christus, si fides in ipsum terminaretur in ipso, fidem in ipsum vanam fore. Significat ergo se haudquam Deum illum unum esse, sed Christum ejus & ab illo missum.

Verf. 45. *Et qui videt me, videt eum qui misit me.* Id est, nihil opus habet ut eum qui misit me videat, cum à me omnem ejus voluntatem possit cognoscere.

Verf. 46. *Ego lux.* Nempe animorum.

In mundum. Id est, ad homines, *veni*, à Deo scilicet missus:

Ut omnis qui credit in me, in tenebris. Id est, in ignorantia divinæ voluntatis,

Non maneat. Proinde nec in vitiis, nec in vitiorum pœnis.

Verf. 47. *Et si quis mea audiat verba, & non credat.* Locutus de eo qui credit, nunc loquitur de eo qui non credit.

Non credat. Nempe meis verbis, & consequenter in me, qui me Dei Filium esse dico.

Ego non judico, id est, non damno eum, pro non damnabo, per Enallagen præsentis pro futuro. Loquitur de ultimo judicio vers. 48. Quasi dicat, non id ex me fiet ut damnetur, non mihi imputet suam damnationem, nollem ego quenquam condemnare, alienus sum ab omni condemnatione, ne quis me ob contemptum mei privatæ ultionis cupiditate flagrare putet.

Non enim veni. Nempe missus à Deo Patre meo ad homines,

Ut judicem. Id est, damnem & perdam.

Mundum. Id est, homines, hoc ut faceret Deus, missione mea & adventu meo ad homines nihil opus fuit.

Sed ut servem mundum. Id est, homines, hic verus & unicus est adventus mei scopus ac finis. Deus enim vult ut omnes in me credant, & per fidem in me serventur: misit me Servatorem mundi 1 Joh. iv. 9, 10, 14. Damnatio sine me commode peragi poterat, sed ut

sed ut homines fervarentur, meo ad illos adventu, mea morte, & ex mortuis resurrectione & glorificatione plurimum erat opus.

Verf. 48. *Qui rejicit me & non accipit verba mea, habet qui judicet eum.* Quasi dicat: Ne putet se judicem non habere & damnationis expertem fore.

Sermo quem locutus sum, ille judicabit eum in ultimo die. Id est, erit ei damnationis causa. Sic diceret iudex, ego non damno maleficum, sed Lex, si quis servet Legem, non damnatur; sic, si quis servet sermonem Christi, non damnabitur, si vero quis non servet, non à Christo damnatur, sed à Christi sermone, proinde ipse sibi damnationis est causa, quia in manu ejus erat sermonem Christi servare.

Verf. 49. *Quia ego ex me ipso non locutus sum.* Causam exponit, cur sermo suus non creditus & receptus damnet: quasi dicat, si ex me ipso locutus essem, nullam vim damnandi non credentes sibi sermo meus haberet. An hoc Deus ille unus de se diceret?

Sed qui misit me Pater. Nempe Deus ille unus.

Ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, & quid loquar. Cum igitur nihil extra Patris mandatum dicam, nihil loquar, merito sermo meus damnabit eum qui illum aspernatur & rejicit.

Verf. 50. *Et scio quod mandatum ejus vita aeterna est.* Exponit hoc mandatum sibi datum à Deo, id nimirum esse ut vitam aeternam omnibus annunciet in se credentibus. Vita aeterna, pro annunciatione vitae aeternae, per metonymiam subjecti pro adjuncto. Sic cap. 1. 4.

Scio, inquit, non fallor.

Quae igitur loquor. Ex dictis verf. 49. *Pater mihi dedit mandatum quid dicam & quid loquar.* Conclusionem infert, *quae igitur loquor ego, sicut dixit mihi Pater sic loquor*, nihil addo, nihil detraho, nihil mutuo.

C A P U T XIII.

Verf. 1. **A***n te festum autem Paschatis.* Intellige, executus est Jesus singulare factum, quod narraturus sum, quae narratio incipit verf. 4. Intelligit diem parasceves, quo mactabatur Pascha, & qui primus erat azymorum Matth. xxvi. 17. Marc. xiv. 12. Luc. xxij. 7. Nam ipsum Paschatis esum & festum differebant Judaei in Sabbatum, si proxime sequeretur, ut tum acciderat. Incipiebat autem, Hebraeorum more, dies à vespera computari. Itaque hoc factum est post vespeream, diem sextum, qui Veneris profano nomine dicitur, proxime antecedentem Matth. xxvi. 20. Marc. xiv. 17.

Sciens Jesus quod venerit hora ut transeat. Alludit ad vocem Paschae, quae transitum significat.

Ex mundo hoc ad Patrem. Hic Christi futurus erat transitus, hoc Pascha. Enarraturus in sequentibus Christi factum singularissimum, sicut & sermones divinisimos, praemittit haec & sequentia ad verf. 4, id est, cum Dominus sciret instare horam transitus sui ex hoc mundo per mortem & resurrectionem ad Pa-

trem, etiam in hoc extremo vitae suae actu voluit testari singularem suum amorem erga discipulos.

Diligens. *Azymorum*, id est, cum semper dilexit.

Proprios. Id est, suos.

Qui in mundo. Intellige erant, discipulos nimirum suos.

In finem. Id est, etiam ad extremum vitae suae dilexit eos, ut ex sequenti facto & sermonibus constabit.

Verf. 2. *Et coena facta.* Aliam magis specialem & propiorem notat circumstantiam, nempe post coenam Paschae solennem & Lege imperatam, quam Dominus, tum Legi potius quam Judaeorum mori obsecutus, praecipit. Nam nec adsequentem vesperam ac coenam provicturus erat.

Cum diabolus jam iniecisset in cor Judae Simonis Iscariotae, ut eum traderet. Jam enim cum Sacerdotibus pactus erat Matth. xxvi. 14. Marc. xiv. 10. Notavit hoc Apostolus speciatim: quasi dicat, quamvis sciret quid Judas jam cum Sacerdotibus pactus esset & in animo agitare; tamen nihil ea re motus est, quominus pedes etiam sui proditoris lavaret, & exemplum daret summæ charitatis & humilitatis. Diabolus hominem avarum & argenti cupidum nactus, iniecit in animum ejus cogitationem & consilium de prodendo per pretii licitationem Christo; quod ille lubens arripuit, Sacerdotes adiit & cum iis transegit. Videmus diabolum suggerere facta, quae humanae impietatis modum videntur excedere, si animum ad ea dispositum inveniat.

Verf. 3. *Sciens Jesus.* Etiam hoc addit, ne quis putaret Jesum ignorance futuræ suae majestatis, ad sequens factum, id est, ad lavandos discipulorum pedes sese demississe.

Quod omnia dederit, id est, dare constituerit, *ei Pater in manus.* Hoc est quod cap. iij. 35 dicitur *dedit in manus*, tanquam Christo suo, quem rerum omnium Dominum & haeredem facturus erat.

Et quod à Deo exiverit. Tanquam ejus Legatus, scilicet hac tanta dignitate se jam affectum sciebat.

Et ad Deum vadat. Ut scilicet apud Deum habitet, & omnia in manus suas, id est, sub imperium & potestatem accipiat. Sciebat autem haec Christus à Deo Patre suo.

Verf. 4. *Surgit ex coena.* Nunc incipit narrare factum Christi, surgit à coena, non ut discipuli simul surgerent, sed ut famulum ageret, qui surgere solent à coena ut dominis adhuc accumbentibus ministrant. Nimirum discipuli tunc erant domini, Dominus erat eorum minister.

Verf. 5. *Deinde mittit aquam in pelvim.* Jam ministerium suum incipit, cujus causa à coena surrexerat, & vestitum herilem deposuerat, & sumto linteo se praecinxerat.

Et cepit lavare pedes discipulorum. Nimirum prout quisque propior erat. Quisque se accumbens, pedibus demissis, elevabat, Dominus afferebat pelvim cum aqua, & lavabat pedes, non unius alicujus discipulorum & servorum suorum, sed uniuscujusque. Credibile est ab ultimo ince-

incepisse, & ordine ad Petrum venisse, qui primo loco accumbuerat. Solebat enim ille inter Apostolos primas ducere. Et hoc erat humilitatis ab ultimo incipere.

Cœpit lavare pedes. Id est, lavabat pedes; & cœpit & continuabat. Sic Actor. I. 1 *cœpit docere & facere*, id est, docebat & faciebat. Itaque venit ad Petrum, non lavaturus discipulorum pedes, sed jam lavans, seu cum aliorum pedes jam lavisset, & extersisset lotos.

Verf. 6. *Venit igitur ad Simonem.* Nempe ordine eum deducente.

Et dicit ei ille; Domine, tu meos lavas pedes! Quasi dicat, res profecto indigna, ut tu, Dominus & Dei Filius, meos, qui tuus discipulus & servus sum, lavas pedes, ut ad pedes meos lavandos te demittas! Mirum est quod nullus discipulorum contradixerit Domino, & omnes passi fuerint sibi lavari pedes, summa auctoritate Christi victi: solus Petrus contradixit, tanto etiam forte magis quod alii passi essent. Habuit ergo aliquid singulare, solus è navi se dedit in mare ut super fluctus iret ad Dominum, solus gladium arripuit & ictum intulit ut Dominum defendéret, solus cæteris fugientibus, (Joanne excepto, cujus disparerat ratio) Dominum secutus est, solus etiam temeritatis suæ poenas luit. Erat, ut apparet, animo ardentiori quam alii.

Lavas. Id est, lavare vis: per metonymiam effectus pro causa.

Verf. 7. *Respondit Jesus & dixit ei; quod ego facio.* Non improbat adhuc Dominus cogitationem & dictum Petri, sed tantum monet ne se impediatur, cui monito par erat ut Petrus acquiesceret. Simile quiddam videmus in Joanne Baptista, qui tamen à Domino admonitus protinus cessit, & hoc ipso humilitatem animi sui magis testatus est, quam recusatione exhibendi Christo baptismi Matth. iij. 14, 15.

Tu nescis. Quatenus scilicet causam istius facti Christi nesciebat.

Cognosces autem postea. Nempe post absolutum hoc ministerium dicam vobis illius causam verf. 13, 14, 15 & seqq.

Verf. 8. *Dicit ei Petrus; Non lavabis mihi pedes in aeternum.* Hic jam peccat Petrus, & dum humilis esse vult elatum se ostendit. Resistit enim Domino, summo consilio cuncta facienti, & alios discipulos tacite accusat, & significat indignum esse ut major lavet pedes minoris. Caveant ergo ne cum Petro peccent, qui specie humilitatis inducti, lavari sibi pedes ab iis detrectant, qui Domini exemplum imitari & mandatum exequi volunt. Nam si Christo lavare volenti pedes retrahendi non erant, cui obsecro erunt retrahendi, Christi exemplum imitari & mandatum exequi volenti & cupienti? Ita sæpe vitia specie virtutum imponunt. Neque enim minor est humilitas admittere humilitatis ministeria quam exhibere.

Respondit ei Jesus si non lavo te. Nempe respectu pedum, per synecdochen totius pro parte.

Non habes partem mecum. Nihil tibi mecum

est commune; renuncio tibi plane. Tristis sententia adversus eos qui lavari sibi pedes à Domino per servos suos lavare volenti non sinunt. Petrus adhuc carnalia sapiebat, uti & cum Dominum increparet, mortem suam ignominiosam prædicentem Matth. xvi. 22, 23. Ideo sicut tunc asperam objurgationem, sic & nunc tristem denunciationem audire meruit. Dominus spiritualia semper spectabat, eadem & ab eius discipulis unice spectanda sunt Rom. viij. 5. Col. iij. 1.

Verf. 9. *Dicit ei Simon Petrus, Domine.* Responsione Christi ceu fulmine percussus, protinus resilit à sua pertinacia, adeo ut ad aliud extremum delabatur, & sicut modo defectu peccaverat, sic nunc modum excedit in obedientia: quasi dicat, Domine, si hæc res tanti est ut agatur de meo consortio tecum,

Non tantum pedes meos, sed & manus & caput. Intellige, lava. Omnia tibi permitto. Ita Petrus pertinaciam obedientia correxit, & exemplum & hic dedit singularis resipiscentiæ.

Verf. 10. *Dicit ei Jesus; qui lotus est.* Nempe toto corpore,

Non opus habet nisi ut pedes lavet. Propterea quod pedes incedendo subinde inquinantur. Nam manus haud dubie laverant accubituri.

Sed est purus totus. Proinde & quod ad manus ac caput.

Et vos puri estis. A propria significatione transit ad metaphoricam, ut hac occasione tangeret Judam proditorem. Addit enim: *Sed non omnes.*

Verf. 11. *Sciebat enim tradentem se.* Id est, tradere se volentem, quique in hoc erat ut se traderet, per metonymiam, ut supra verf. 6 *lavas*, id est, lavare vis, & id agis ut laves.

Propter hoc dixit non omnes puri estis. Puritatem animi intelligit. Ille animo purus est qui in animo nihil habet mali, nihil cogitat & agit improbi. Tales erant omnes discipuli, excepto Juda cujus animus scædo avaritiæ crimine pollutus erat, quique de Christo prodendo jam cum Sacerdotibus pretium licitatus transegerat.

Verf. 12. *Postquam igitur lavit pedes eorum, & accepit vestimenta sua, cum recubuisse.* Ministerio peracto, & sumtis quæ deposuerat vestimentis, recumbens iterum ad mensam, necdum enim mensa plane sublata erat verf. 26, & discipuli adhuc discumbebant verf. 23,

Dixit eis, cognoscite quid fecerim vobis. Nunc vobis dicam istius facti mei causam. Videbant enim quid fecerat, sed hætenus quid fecerit ignorabant, quatenus ignorabant facti causam. Exhibet id quod Petro supra pollicitus est. verf. 7.

Verf. 13. *Vos vocatis me magister & dominus.* Cum scilicet ad me vel de me loquimini, magistri & domini titulo me vocatis.

Et recte dicitis. Cum scilicet me magistrum & dominum dicitis.

Sum enim. Quippe Christus ille Dei, Magister & Dominus *καὶ ἡγεῖς*. Et si se demiserat ad pedes lavandos, conscius tamen sibi erat suæ dignitatis, ut indicatur *ψ. 3.*

Verf. 14. *Si igitur ego laui vestros pedes, & vos.* Quasi dicat, qui omnes mei discipuli, mei servi estis, & alii aliorum domini & magistri non estis.

Debetis alii aliorum lavare pedes. Lavare alicujus pedes pars est hospitalitatis. Hinc Christus occasionem sumit lavandi pedes discipulorum suorum, non ut eos hospitalitatem per hoc doceret, sed ut doceret singularem charitatem & humilitatem. Officium enim hoc hospitalitatis ipsum per se etiam per famulum peragi poterat: at tanta charitas & humilitas non poterat. Idcirco illius causa non semper per famulos, sed sæpe per nos ipsos alii aliorum pedes in hospitalitatis exercitio lavare debemus. Nam & Christus in hac cœna patremfamilias agebat, ipsius enim mandato erat appaata Matth. xxvi. 17, 19. Marc. xiv. 12, 15. Luc. xxij. 8, 9, 12. Qui si ad lavandos discipulorum suorum pedes se demisit, quanto magis nos debemus ad pedes condiscipulorum! Non enim hic tam agitur de eo ut hospites nostri lotos habeant pedes; hoc enim manus nostras non exigit, quam ut nos singularem charitatem & humilitatem animi contestemur, ad quod manuum nostrarum admotione ac ministerio opus est. Nec Christo defuissent alii qui id officii discipulis ejus præstitissent. Christus quidem semel id tantum fecit; sed & multis simul fecit, & Dominus fecit servis, & nec forte usquam antea præter hanc ultimam cœnam patremfamilias egit. At quin nos id sæpe faciamus hospitibus & fratribus nostris in Christo, nulla profecto causa est. Nos vero, ne semel quidem propriis manibus ministerium istud cuiquam in Christo exhibere conati, egregie tamen hoc Christi præcepto nos defungi arbitramur? At Christus non animum tantum, sed & manum ad lavandos aliorum pedes requirit, ut manuum ministerium animum istum ad lavandos aliorum pedes demissum ac semper paratum exhibeat; ad quod ministerium, si necessitatem expectemus, nunquam ea advenerit. Ideo nec Christus eam expectavit.

Verf. 15. *Exemplum enim dedi vobis.* Rationem reddit præcepti superioris, quia, inquit, exemplum dedi vobis hoc meo facto:

Ut sicut ego feci vobis, & vos. Pro, sic & vos, per ellipsin particulæ similitudinis, Hebræis familiarem.

Faciatis. Nempe alii aliis. Ego semel, id enim in me Domino & magistro vestro vobis sufficiebat ad exemplum, vos sæpe: id enim requiritur ad obedientiam. Nam ut id semper faciamus non magis requiritur quam ut semper sacrum panem frangamus; cum ejusmodi res, in quarum omissione nulla natura sua turpitudine est, temporum & occasionum intervalla pati possint; baptismum sane semel tantum suscipimus. Cæterum cum nobis datur exemplum, ut sicut Christus fecit sic & nos alii aliis faciamus; idem omnino specie requiritur factum aliorum erga alios. Non fatissit exemplo per factum specie diversum, præsertim cum ut idem specie factum præstetur, occasio est. Nam exemplum, & quod fieri jubetur ad exemplum, maxime inter se convenire debent.

Verf. 16. *Amen amen dico vobis.* Urget præceptum & exemplum suum Christus.

Non est major. Id est, dignior, per *μείων*. Significat enim Dominum servo, & mittentem Apostolo seu legato majorem & digniorem esse. Nullo modo igitur detrectare debent servi & Apostoli, quod non detrectavit Dominus, & qui misit ipsos: quod annon detrectent, experiendum est. Cæterum ministerium hoc charitatis & humilitatis, qua nos exemplo & mandato Christi ad lavandos & abstergendos alii aliorum pedes demittimus, non jam lotis & puris, sed illotis & impuris pedibus exhibendum est, nec loco & tempore alieno, nec cum status, & ordinis, & sexus, & ætatis confusione, aut decori ulla ex parte neglectu, nec tanquam ritus aliquis & ceremonia, sed tanquam verum eximæ charitatis & humilitatis inter Christianos, qua alii alios dignos censemus quibus pedes lavemus & detergamus, officium ac ministerium. Debemus enim alii alios honore prævenire, & excellentiores præ nobis ducere Rom. xij. 10. Phil. 2. 3: quod præceptum etiam ipsum suum habet convenientem modum ac certos fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum.

Verf. 17. *Si hoc nostis.* Nempe quæ dixi, ut scilicet alii aliorum pedes exemplo meo lavare non detrectetis, si ad istius rei notitiam profecistis.

Beati estis si faciatis hæc. Neque enim ad beatitudinem satis est scire & nosse quid faciendum sit, sed etiam ut id facias requiritur, nec animo tantum, sed & manu ac opere.

Verf. 18. *Non de omnibus vobis loquor.* Quasi dicat: est inter vos ad quem hæc non pertinent, neque ut hæc norit, neque ut beatus sit, neque ut faciat, meus ex discipulo & servo & Apostolo proditor, quem suum scelus agit in exitium.

Ego novi. Ne quis diceret, an ergo nesciebas quos eligebas? novi, inquit,

Quos elegerim. Non me fallebat & ille.

Sed ut Scriptura impleteretur. Intellige, non mirum est rem hanc evenire.

Qui edit mecum panem. Recitat Scripturam Psal. xli. 10: nempe meum panem. Judas enim edebat panem Christi.

Sustulit in me calcem suam. Equo vel asino indomito similis, qui calcem excutit in dominum ex cujus præsepi saturatur. Etiam si vero Scriptura prædixit fore ut unus ex discipulis familiaribus Christum proderet, nullam illi tamen tanti sceleris committendi necessitatem intulit. Facile enim passus fuisset Deus, ut hæc non implerentur, si homo improbus, & à Christo in tam sanctam societatem electus, mores suos mutare voluisset. Nam talia non prædicat Deus, nisi de hominibus improbis & in improbitate sua pergentibus, quæ sola illos agit in ea quæ de illis prædicantur facinora. Possunt & verba, *ut Scriptura impleteretur*, in parenthesi legi, ut sit sensus, ego novi quos elegerim, non nego me vos omnes elegisse, sed qui edit mecum panem, & à me electus est in familiare consortium, sustulit in me calcem suam: verba Scripturæ recitat pro suis, sicut & Paulus 1 Cor. 1. 31. Immo idem Christus apud hunc ipsum Joannem cap. xv. 25.

Verf.

Verf. 19. *A modo dico vobis, priusquam fiat.* Nempe ut unus ex vobis à me electis & discipulis meis familiarissimis me prodat.

Ut quando fiat credatis. Nempe tanto magis ac fortius,

Quod ego sum. Nempe Messias ille, per aposiopesein Christo solitam. Nam quando quis se pro Propheta, multo vero magis pro Messia gerit, & id evenit quod prædicit, argumento hoc esse debet eum esse Prophetam vel Messiam; secundum legem divinam Deuter. xvij, nisi forte à vero Deo abducatur. At Christus omnes ad verum Deum adduxit.

A modo. Id est, nunc. Ideo in eadem sententia cap. xiv. 20 particula *nunc* reponitur.

Verf. 20. *Amen amen dico vobis.* Locutus de lavandis aliorum pedibus, quæ hospitalitatis pars est, commendat in specie hospitalitatem erga suos legatos, ad quos merito referri possunt omnes Evangelii ministri.

Qui recipit. Ὁ λαμβάνων, simplex pro composito, hebræa phrasi, intelligitur in domum suam, qua in re includuntur omnia hospitalitatis officia.

Si quem mittam me accipit. Nempe in persona mei legati & ministri; tanti hoc est atque si me recipiat.

Qui vero me recipit, recipit eum qui me misit. Id est, Deum illum unum, quod quia magnum videtur, ideo præmisit repetitam asseverationem. Vide Matth. x. 40. xxv. 40, 45. Non ergo nos pudere debet, ut pedes alii aliorum, & imprimis ministrorum Evangelii lavemus: perinde enim hoc est atque si ipsius Christi pedes lavaremus, nec id sibi fieri recusare debent qui Christum & nos diligunt.

Verf. 21. *His dictis Jesus conturbatus est spiritu.* Id est, animo commotus est, sciens nimirum quid mox secum esset futurum. Non caruit humanis affectibus hominis Filius, neque ullo modo carere debuit, cum nos iis carere noluerit Deus in perpeffionibus, ut tanto major esset fidei nostræ victoria; & charitas Dei ejusque Filii tanto major apparuit, quanto acerbiora bono nostro sustinuit: *teneamus ergo confessionem*, inquit auctor ad Hebr. iv. 15: *non enim habemus Pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato.*

Et testatus est & dixit. Non dubitanter asseruit spiritu Prophetico instructus.

Amen amen dico vobis. Ipsum Christi sermonem asseverantem exponit, ut quanta vi futura prævidendi & prædicendi præditus fuerit appareat.

Quod unus ex vobis. Meis discipulis singulariter electis, qui hic mecum mensæ accumbitis.

Tradet me. In manus scilicet adversariorum.

Verf. 22. *Respexerunt igitur ad invicem discipuli.* Nempe qui sibi male non erant conscii. Nam Judas haud dubie facinoris conscientia tactus, oculos dejecit, nec tamen resipuit, immo sumta ex impudentia audacia, & ipse quærit num proditor esset?

Dubitantes de quo dicat. Ideo vestigantes oculis improbum.

Verf. 23. *Erat autem accumbens unus ex discipulis ejus.* Nempe ex more accumbendi, quia proximus accumbebat Jesu.

In sinu. id est, ad sinum.

Quem diligebat Jesus. Id est, singulariter præcæteris. Causam indicat ob quam ad sinum Jesu accumberet. Mores præcæteris amabiles haud dubie effecerant ut etiam præcæteris amabilior esset, quod & scripta ejus indicant nil nisi amorem & dilectionem spirantia. Atque hic est iste ipse Joannes, scriptor hujus libri cap. xxi. 20, 24.

Verf. 24. *Innuvit igitur huic Simon Petrus ut percontaretur quis esset de quo diceret.* Voluit omnino Petrus scelestum & proditorem à Christo edi, sed cum ipse non auderet ex Christo percontari, innuit Joanni. Apparet in summa Dominum fuisse observantia & reverentia apud discipulos, ita ut nihil minueret de illius auctoritate quotidiana familiaritas, sed nec invidebant Joanni peculiarem apud Christum gratiam. Ita suavitate morum vicerat etiam invdiam.

Verf. 25. *Is vero cum se inclinasset ad pectus Jesu.* Quia ad sinum Domini positum erat Joannis accumbentis caput, facile se ita allevare potuit, ut caput ad pectus Domini acclinaret & admo-veret amabiliter. Admoto igitur capite pectori Domini,

Dicit ei, Domine, quis est? Credo submissa voce.

Verf. 26. *Respondit Jesus.* Submissa itidem, ut arbitror, voce.

Ille est cui ego intinctum panem porrexero. Itaque Christus non tantum in genere scivit unum ex discipulis suum esse proditorem, sed etiam Judam hunc esse.

Verf. 27. *Et post frustulum tunc introivit in eum Satanas.* Ne scilicet à Christo tactus animum & consilium mutaret poenitentia, antea diabolus injecerat in cor Judæ ut Christum proderet, & cum Sacerdotibus transigeret verf. 3, nunc seipsum injicit, Juda non resistente.

Dicit igitur ei Jesus. Quia nimirum sciebat quid agigaret.

Quod facis. Id est, quod agitas.

Faccito. Id est, cito exequere, noli morari. Hora instat: quasi dicat, quandoquidem te jam Satanæ permisisti, age exequere sine mora tuum facinus. Tale est illud, & vos implete mensuram patrum vestrorum, audientes audite & non intelligite. *I sequare Italiam ventis.*

Verf. 28. *Hoc autem.* Nempe, quod Christus dixit,

Nemo accumbentium intelligebat. Excepto Juda, quia nemo tantam improbitatem capere poterat, saltem scelus in tam propinquo esse non cogitabat.

Verf. 29. *Quidam enim putabant, quandoquidem marsupium haberet Judas, quod diceret ei Jesus; eme quibus opus habeamus ad festum, aut pauperibus ut aliquid daret.* Probat neminem intellexisse quorsum ei dixerit illud, quia quidam putabant longe alio fine id ei dictum esse; at si quisquam intellexisset, facile id aperuisset aliis.

Marsupium. Ei commiserat Dominus, ut haberet, in quo vel fidem exerceret vel perfidiam: ad deteriora flectere maluit. Locus hic docet non defuisse Christo marsupium, ex quo & necessitatibus suis suorumque, quin & pauperibus prospiceret. Unde etiam patet neutiquam eum communionem bonorum instituisse, ut nemini sua privatim possidere, & in hac parte Christum imitari liceret.

Verf. 39. *Sumto igitur frustulo statim exiit.* Quippejam verebatur Christi conscientiam, & jam in potestate Satanæ erat. Exiit autem ut consilium exsequeretur, & præstaret quod Sacerdotibus condixerat, instante festo.

Erat mox. Nam & cœna vesperi cœperat, & in noctem producta erat, & Judas noctu scelus suum tegere poterat facilius. Credo ritum fractionis panis ante lotionem pedum fuisse peractum. Erat enim appendix cœnæ Lucæ xxij. 20, 21, & supra verf. 2, 4.

Cœna facta. Christus lavisse discipulorum pedes dicitur, quibus lotis tamen iterum accubuit, quia nondum mensa ita sublata erat, quin reliquias cœnæ cui liberet legere licuerit. Ideo Matthæus & Marcus præmittere hanc de proditore narrationem, temporis ordine non observato, potuerunt.

Verf. 31. *Quando igitur exiit.* Nempe ad Christum prodendum & tradendum illa ipsa nocte in manus Sacerdotum.

Dicit Jesus, nunc glorificatus est Filius hominis. Id est, nunc glorificabitur, per enallagen Hebræam præteriti pro futuro: quasi dicat, mors crucis ignominiosissima, quam mox subihit, erit illi gloriosissima, quod eam pro Euangelii veritate, pro mundi vita subire non recusaverit. Sic & nunc glorificantur fideles, quando pro Christo pati & mori non recusant. Hoc ipsum, cum contumeliis, infamia & ignominia onerantur, gloria ipsorum est. Hoc intelligebant Apostoli, ideo gavisi sunt Act. v. 41, inprimis Paulus, qui non alia de re magis gloriari voluit, quam de suis afflictionibus & contumeliis quas patiebatur pro Christo.

Et Deus glorificatus est. Id est, per eandem enallagen, glorificabitur.

In ipso. Id est, per ipsum, dum fiducia & amore in Deum non dubitat pro ejus veritate mori, dum ei obedit usque ad mortem, mortem autem crucis. Omnes martyres Deum morte sua glorificant cap. xxi. 19, sed omnium maxime Christus glorificavit.

Verf. 32. *Si Deus glorificatus est.* Id est, glorificabitur, summam gloriam consequetur.

In ipso. Id est, per ipsum.

Et Deus glorificabit ipsum. Id est, suscitabit eum ex mortuis, & cælesti honore ac gloria coronabit.

In seipso. Id est, per seipsum, per suam infinitam potentiam & sapientiam Ephes. i. 19, 20 & seqq. Rependet illi Deus suam vicem. Hanc & suam, veram ac solidam, & Dei gloriam, & vicissim ex Deo in se redundaturam, cælestem gloriam cogitare debent, exemplo Christi, omnes qui vocantur ad martyrium, per ignominias & cruces, & mortes infames.

Et statim glorificabit eum. Tertio enim die suscitabit eum ex mortuis, & exactis quadraginta diebus, ad contestandam satis superque discipulis resurrectionis suæ fidem, assumet eum in cælos, & ad dextram suam collocabit, omnibus sub pedes ejus subjectis. Hoc Christus, quippe credentium Novi Fœderis Dux ac Princeps salutis æternæ, præ cæteris omnibus habere debuit, ut statim post mortem ad gloriam suam perveniret. Cæteris omnibus dies ultimus & Christi adventus expectandus est 1 Cor. xv. 23: interim fruuntur apud Deum & Christum hac gloria, quod mortem pro veritate & iustitia & conscientia Dei non dubitaverint optere.

Verf. 33. *Filioli.* Paternum amorem hac tam blanda appellatione discipulis suis testatur.

Filioli. Id est, filii charissimi.

Adhuc paululum vobiscum sum. Hac ipsa nocte abripiar à vobis. Ita omnia sibi mox eventura prædicit.

Quæretis me. Nempe à vobis abreptum, quod Petrus & Johannes & Maria cap. xx. 2, 5, & omnes alii fecerant, audito quod corpus ejus in sepulchro non esset, maxime vero resurrectione ejus audita.

Et sicut dixi Judæis. Cap. vij. 34.

Et vobis, pro sic & vobis. Per ellipsin particulæ similitudinis, more Hebræo.

Dico nunc. Alio tamen quam Judæis sensu, ideo nec iisdem plane verbis. Judæis enim dixit, *Et non invenietis me.* Hoc discipulis non dicit, quia eum inventuri erant post mortem suscitatum ex mortuis, & antequam iret ad Patrem. Judæis dixit: *ubi sum ego,* discipulis dicit, *quo quo vado ego, vos non potestis venire.* Quia Judæis loquebatur de cælo, discipulis loquitur de morte ad quam vadebat pro Euangelii veritate. Eo venire non poterant discipuli, ut ex verf. 36 colligitur. Nam nec vires tantas habebant, nec id Dei consilium erat. Judæi credere nolentes nunquam poterant in cælum venire; discipuli non poterant venire ad mortem pro Euangelio illius tantum temporis respectu verf. 36. Hoc dicit Christus, ne putarent se deferi ab illo, quasi eos dignari in posterum nolle suo consortio; hujus etiam cogitationis amoliendæ causâ, tam blando, & amabili filiorum nomine, compellavit eos titulo. Cæterum si Christus etiam tempus illud inclusit, quo cum iis post resurrectionem versatus est, significat se iturum ad Patrem, quo ut illi secum veniant, fieri, pro illo videlicet tempore, non possit. Cui sensui hoc obstat, quod Christum in cælos profectum, quia in cælo apud Patrem esse sciebant, quæsituri non erant discipuli, nisi forte animi desiderio.

Verf. 34. *Mandatum novum do vobis.* Quasi dicat, tanquam Pater filiis charissimis, ut solet pater moriturus mandata dare filiis. Idem facit & Christus, non multa dat mandata, sed unum tantum, aliorum omnium breve compendium.

Ut diligatis alii alios. Nihil magis pater filiis mandat quam mutuam dilectionem. Ita de Sciluro patre octuaginta filiorum traditur, quod moribundus

bundus ad concordiam eos exhortatus sit, fasciculo totidem sagittarum ipsis ad frangendum dato, cum singulas & extra fasciculum quisque nullo negotio fregisset, significans unitos inter se semper invictos fore, dissolutos autem mutua discordia injuriis omnium obnoxios & expositos fore. Sed quare dicit novum? Quid antiquius & magis usitatum est dilectionis mandato, non tantum apud Moſen & Prophetas, sed etiam apud omnes alios homines? Hoc ex sequentibus Christi verbis intelligitur.

Sicut dilexi vos, ut vos diligatis alii alios. Id est, ut alii pro aliis animam ponatis, sicut ego eam pro vobis mox ponam 1 Johan. 3. 16. Hoc mandatum est novum & Christo proprium, qui destruxit mortem, & vitam æternam illuminavit per Euangelium 2 Tim. j. 10. Hæc est nobilis illa Christianorum charitas. Tria paria ejusmodi charitatis recenset antiquitas: at inter Christianos, in primitiva præsertim ecclesia, innumera sunt talia charitatis exempla, de Aquila & Priscilla idipsum testatur Apostolus Rom. xvj. 4.

Verf. 35, *in hoc*, id est, per hoc, *cognoscent omnes quod discipuli mei estis, si dilectionem habeatis alii erga alios.* Εἰ ἀλλήλους, pro ἰς ἀλλήλους: quasi dicat, rarum est inter homines bonum mutua dilectio. Ideoque si ea in vobis erit, omnes per hoc cognoscent vos meos esse discipulos, quod mihi maximæ gloriæ erit.

Verf. 36. *Dicit ei Simon Petrus.* Hæret Petro in animo Christi discessio, ideo quærit,

Domine quo vadis? Respondit ei Jesus, quo vado non potes me nunc sequi. Neque in mortem pro Evangelii veritate, neque ex morte in cælum ad Patrem.

Postea autem sequeris me. Et in crucem & in mortem, & ex cruce ac morte in cælum ad Patrem.

Verf. 34. *Dicit ei Petrus, Domine.* Si de periculo vitæ agitur, (neque enim video quid aliud me possit impedire) *animam meam pro te ponam.* Id est, tui causa, ut te servem, vel tecum oppetam. Nec fane deerat Petro militaris fortitudo pugnandi & moriendi pro Christo, ut res docuit, sed Christus de alia fortitudine loquebatur, cui tum Petrus multum impar erat.

Verf. 38. *Respondit ei Jesus; animam tuam pro me pones?* Interrogatio vim habens negationis; nempe, non gladium pro me stringendo, & carnalem ineundo pugnam, sed pro me & confessione mea mortem quiete patiundo. O quam tu longe nunc abes ab hac fortitudine.

Amen amen dico tibi. Asseveranter rem futuram prædicit Christus, si nimirum Petrus iret, & se in periculum daret. Omni ex parte patet divina Jesu sapientia, proinde quem se profitabatur esse Christum, quippe qui eventura, idque contingenter, tam accurate & cum circumstantiis prævidit & prædixit, atque si ea jam fieri videret: non canet gallus, nempe hac nocte, non canet secundo, ut ex Marco intelligitur.

Donec abneges me ter. Vide cap. xviii. 17, 25, 27. Ita post primam abnegationem gallus in primo gallicinio ultimo cecinit. Cæteræ duæ evenerunt antequam secundum gallicinium inciperet. Futura contingentia tam asseveranter prævidere & prædicere multo major ac diviniore est sapientia quam prævidere

& prædicere certo & ex Dei destinatione futura. Neque vero falsus fuisset Christus si ea non evenissent, quippe qui sciret nullam esse in istiusmodi rebus necessitatem veram. Habent enim sibi semper annexam tacite conditionem aliquam, ut in hoc facto; si Petrus iret, & se in tentationem hanc cui non sufficiebat conjiceret, si interrogaretur, idque ter, ante secundum gallicinium; quod quia nihil impediabat quominus fieret, idcirco Christus ternam istam Petri abnegationem prævidit & prædixit, idque cum asseveratione. Neque culpandæ sunt ejusmodi prædictiones si non eveniant, sed si eveniant maxime admirandæ.

CAPUT XIV.

Verf. 1. **N**E turbetur vestrum cor. Videbat illos animo valde fuisse conturbatos ob dicta sua tam tristitia, & multo magis turbatum iri rebus quas prædicebat evenicentibus.

Ne turbetur vestrum cor. Id est, animus vester, ægritudine scilicet & metu.

Creditis in Deum. Qui omnia vertet in bonum.

Et in me credite. Quippe Dei Filium, Messiam illum. Videtur respexisse ad illa Scripturæ verba: *Credidit populus in Deum & in Moſen servum ejus* Exod. xiv. 7. ultimo. Erat enim Moſes typus Messiae. Est vero hoc præceptum Evangelicum, ut & in Christum credamus, seu ut in Deum credamus per Christum 1 Pet. i. 21. Vide hic Christum tanquam diversum Deo opponi, & Christianos à Judæis per fidem in Christum discriminari. Irenæus lib. 4. cap. 27. *Quid autem, inquit, erat plus, nempe quam in Lege? Primo quidem non tantum in Patrem, sed & in Filium ejus jam manifestatum credere, capite vero 47: In Novo Testamento ea quæ est ad Deum fides antea est, additamentum accipiens Filium Dei.*

Verf. 2. *In domo Patris mei.* Id est, Dei illius unius, qui me Christum & Filium suum fecit.

Mansiones multe sunt. Alludit ad magnorum Regnum domos, in quibus multæ solent esse mansiones. Significat in illa cælesti Patris sui domo mansionem etiam fore pro suis discipulis.

Si vero non. Id est, si non foret ibi mansio pro vobis discipulis meis.

Dicerem vobis. Quasi dicat, cur enim vos seducere & vana spe lactarem? Cur mille calamitatibus & me & vos sub inanissima spe objicerem?

Proficiscor parare vobis locum. Nunc abitus sui causam exponit. *Proficiscor*, nempe ad Patrem, *ut parem vobis locum*, in Patris mei domo: quasi dicat, in quam non admitteremini, nisi ego prius singularis ejus Filius in eam intrarem, & ea facerem omnia quæ eo pertinent ut istic locum habeatis. Significat se suscitatum iri ex morte. Neque enim aliter ad Patrem proficisci, & nobis in domo Patris locum parare, nostram salutem procurare, & ad nos redire, nosque ad se recipere, in summa, Christus ille Dei, & Rex & caput nostrum esse poterat, per quod nobis in cælo locus paratus est.

Verf. 2. *Et si proficiscar & parem vobis locum;*

iterum venio & accipiam vos ad me ipsum. Ne dicerent, at quomodo tamen nos eo perveniemus? Ipse redeo, inquit, & recipiam vos ad me ipsum. Vide 1 Theff. IV. 17.

Ut ubi sum ego & vos sitis. Id est, in domo Patris. Jam se ibi esse dicit, quia brevi futurus erat. Eadem enallage temporis est in verbis, *proficiscor, rursus venio.* Ex his à Christo dictis facile erat inferre; non est igitur ut vel morte vel discessu meo quicquam turbemini.

Verf. 4. *Et quo ego vado nostis.* Ne dicerent, ubi ergo eris? Nostis, inquit, quo ego vado, & sic ubi ero & manebo. Nosse eos dicit, quia id eis sæpe dixerat, per metonymiam effecti pro causa. Dixit autem etiam in superioribus verbis, quod proficiscatur in domum Patris, ut eis ibi locum paret, & sic ad Patrem.

Et viam nostis. Nempe me, quod scilicet sim Christus ille Dei Filius.

Verf. 5. *Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quo vadis, & quomodo possumus viam scire?* Nimirum, quia Thomas de loco aliquo terreno & via terrena cogitabat.

Verf. 6. *Dicit ei Jesus: ego sum via.* Revocat Thomam à cogitatione rerum terrenarum ad cælestia, à via terrena ad spiritualem: quasi dicat, ego sum ista via de qua loquor.

Et veritas. Quia veritatem docebat, per metonymiam effecti pro causa.

Et vita. Eadem metonymia, quia vitam, nempe æternam, confert. Utraque & veritatis & vitæ appellatione causam exprimit ob quam se viam appellet. Via enim ad terminum suum ducit, & veritas quam Christus docet ad vitam ducit.

Nemo venit ad Patrem nisi per me. Clarius rem explicat: quasi dicat, viam merito me dico, quia nemo venit ad Patrem, id est, unum illum Deum, nisi per me, id est, nisi in me credat. Ego duco ad Patrem instar viæ, qui ergo ad Patrem venire velit, per me illi est incedendum.

Verf. 7. *Si cognosceretis me, & Patrem meum utique cognosceretis.* Rem adhuc confirmat: quasi dicat, cognitio Patris est via ducens ad Patrem: at si me cognosceretis, & Patrem meum cognosceretis. Cognoscitur Christus cum ejus doctrina cognoscitur; at cum ejus doctrina cognoscitur, voluntas Patris, & sic Pater cognoscitur.

Et à modo. Id est, nunc. Vide cap. xiii. 19.

Cognoscitis eum. Dum scilicet me cognoscitis.

Et vidistis eum. Dum scilicet me vidistis, id est, videtis, Hebræo more, qui verba præsentis temporis non habent: ideo & cum præsentis *cognoscitis* conjungitur: quasi dicat, nihil enim aliud ex ipso audiretis & disceretis quam id ipsum quod ex me auditis & discitis. Ipse Christus dicti sui causam mox explicat verf. 10.

Verf. 8. *Dicit ei Philippus.* Tacite negat Philippus se cognoscere & vidisse Patrem, dum eum sibi petit ostendi; nimirum quia non intelligebat Christi mentem.

Ostende nobis Patrem. Id est, Deum illum unum, fac ut eum videamus.

Et sufficit. Id est, sufficet, per enallagen temporis,

Nobis. Jam nihil ultra desiderabimus, jam erimus

hoc contenti. Credo visionem Dei poscit, quales in veteri Testamento multis sanctis contigisse norat. Christus eo non opus esse significat, & pro eo quod ille dixit, sufficet nobis si Patrem nobis ostenderis, docet sufficere illis abunde quod se Filium illum unicum Patris videant.

Verf. 9. *Dicit ei Jesus.* Ut nimirum eum in viam & ad mentis suæ intellectum deducat.

Tantum tempus vobiscum sum & non cognovistis me? Nempe quod sim Christus ille Dei Filius.

Philippe, qui vidit me vidit Patrem meum. Nempe in me.

Et quomodo tu dicis, ostende nobis Patrem? Quasi tibi nunc non satis sit me vidisse.

Verf. 10. *Non credis.* Ostendit & convincit Philippum, quod dum ipsum videat Patrem videat, *non credis*, inquit, *quod ego in Patre & Pater in me est?* Non dicit, quod ego sim unus ille Deus qui Pater, sed quod sim Patri conjunctissimus. Aliud enim est alterum esse alterum, aliud alterum esse in altero. Vinum non est aqua, nec aqua est vinum, sed vinum esse potest in aqua, & aqua in vino, propter arctissimam conjunctionem, quæ ad personas translata de personis intelligenda est convenienter, & de Patre ac Filio eo modo quo statim exponit ipse Filius.

Verba quæ ego loquor vobis à me ipso non loquor. Explicat hanc conjunctionem, quod scilicet verba quæ iis loquatur, à seipso non loquatur, proinde sua verba non sua, id est, non à se inventa & excogitata, sed Patris esse verba, & à Patre ori suo imposita, ut sic qui se videat, id est, cognoscat, Patrem videat, id est, cognoscat. Loquitur enim de animi visu non corporis.

Pater autem qui in me manet. Dum scilicet per me loquitur, & mihi sic conjunctissimus est.

Ipse facit opera. Nempe illa miraculosa, ut scilicet me à me ipso non loqui, sed me in se & se in me esse demonstret. Neque enim ego per me & mihi relictus illa facere ullo modo possem.

Verf. 11. *Credite mihi.* Quia dixerat, non credis? instat exhortando ad fidem, cui efficiendæ Pater ipse faciat illa opera.

Quod ego in Patre & Pater in me. Quod ego sim conjunctissimus Patri, ita ut verba quæ ego loquor vobis, à me ipso non loquar, sed ea per me loquatur Pater. En unionem Dei illius unius cum homine Christo, Patris cum Filio, ut alias uniones hic cogitare & excogitare nihil attineat: immo plurimum attineat nullum aliam cogitare. Jam enim nec Filius esset in Patre nec Pater in Filio, si Filius & Pater iidem essent ulla ratione numero.

Si vero non. Id est, si vero non credatis mihi propter solam assertionem meam.

Propter opera ipsa credite mihi. Quasi dicat, etiam si alia ut hoc mihi, credatis non haberetis documenta. Atqui opera illa non probant Jesum esse Deum illum unum, ut ex sequentibus patet, sed hoc solum, eum esse à Deo missum, & à Deo non à seipso loqui: sicut opera Apostolorum miraculosa non ostendebant eos esse Deum illum unum aut Christum, sed consentire cum Deo & Christo, nec quicquam loqui extra ejus voluntatem. Quo pacto

& Apo-

& Apostolierant in Christo, & Christus in Apostolis vers. 20. cap. xv. 5. xvij. 21, 23.

Vers. 12. *Amen amen dico vobis.* Ut magis confirmet se Deo conjunctissimum esse, promittit cum asseveratione, fore ut & is qui credat in ipsum, eadem opera faciat quæ ipse, & his adhuc majora.

Qui credit in me. Tanquam in Dei Filium seu Messiam. Non universaliter hoc dicit, sed indefinite, quia multos, non omnes in se credentes hic intelligit. Similem locutionem habuimus cap. v. vers. 25.

Opera quæ ego facio & ille faciet. Id est, dæmonia ejiciet, cæcis visum, surdis auditum, claudis gressum, ægrotis sanitatem, mortuis vitam testituet. Manendum enim est intra subjectam materiam; & opera eadem specie non eadem numero intelligenda sunt.

Et majora his faciet. Id est, linguis loquetur variis. Apostoli etiam id habuerunt ut per manuum suarum impositionem daretur Spiritus Sanctus, & ut eorum umbra & sudaria morbos sanarent.

Quia ego ad Patrem meum vado. Id est, vadam, per enallagen temporis: quasi dicat, apud quem cum ero, efficiam ut id fiat quod dixi, & ipse per vos majora his quæ ego per me nunc facio opera faciam.

Vers. 13. *Et quicquid petieritis.* Extendit adhuc quammaxime promissionem suam, sed ad Apostolos directam. Nam & superius in Apostolis maxime erat locum habiturum. Pertinet tamen hæc promissio etiam ad omnes Christi discipulos, secundum cuiusque rationem ac modum. Petere enim quisque debet ea quæ divinæ voluntati sunt conformia, cui se quisque Christi ipsius exemplo debet subicere.

In nomine meo. Id est, nomen meum præferentes tanquam mei discipuli. Similis phrasis occurrit Jerem. xiv. 14, 15. xxij. 25. Vel quod magis precibus respondet, per nomen meum, *in pro per*, sueto Hebraismo, qui etiam in hoc ipso commate mox occurrit. Per nomen autem Jesu Christi petere, est eum quem petis, nominis Jesu Christi amore ac gloria obligare, per metonymiam subjecti. Sic dicere solemus; rogo per nomen Dei vel Christi, id est, ut propter nomen Dei vel Christi facias, seu quam tibi charum est nomen Dei & Christi illiusque gloria. Deo certe nihil est nominis Jesu Christi gloria charius, quia in hac gloria maxima Dei continetur gloria.

Hoc faciam. Quasi dicat, etiamsi vel maxima miracula petatis, & montium translationem, *faciam*, inquit, non tantum illa qua polleo apud Patrem gratia & auctoritate, sed etiam quam habiturus sum apud Patrem rerum omnium potestate. Quia se facturum hic dicit quicquid petierint, ideo etiam hic absolute dixisse videtur, quicquid petieritis, innuens nos etiam ad se preces dirigere posse. Sive enim Patrem petimus per nomen Filii ejus, sive ipsum Jesum Christum per nomen suum, perinde est. Nam & Pater invocatur in Filio, & Filius ab iis qui per nomen ejus petunt invocatur in Patre supra vers. 7. Docuit novam fidem: nunc etiam docet novam orandi rationem. Olim orabatur Deus per nomen Abrahami, Isaaci, Jacobi & Davidis; nunc orandum est per nomen Christi: per illorum nomen tanquam in memoria Dei viventium, per Christi nomen tanquam reipsa cum Deo & apud Deum viventis & à dextris ejus collocati.

Et glorificetur Pater in Filio. Id est, per Filium. Docet quare facturum sit quicquid in suo nomine petierint, ut, inquit, gloriam maximam consequatur Pater per Filium, id est, Christum suum, cui rerum omnium potestatem tradidit. Finis enim omnium est gloria Patris unius illius Dei, hanc & ipse Filius unice quærit, in hanc & omnis Filii seu Christi ejus gloria dirigitur ac tendit Phil. 2. 11.

Vers. 14. *Si quid petieritis in nomine meo ego faciam.* Repetit quod dixit, ut id tanto magis inculcet, quippe rem multo maximam, & ad consolationem discipulorum maxime spectantem & efficacissimam: quasi dicat, non est ergo quod ob meum à vobis discessum quidquam turbemini; quin potius est quod ob eum exultetis. Nisi enim ego ad Patrem abeam, tanta bona vobis non contingent: sed si abeam, omnino contingent.

Antea dixit, *hoc faciam*, nunc expressius dicit, *ego faciam*. Quasi dicat, ego, ego faciam, ne putarent ullum alium id facturum esse. Docet hic locus divinam Christi suorum curam, & rerum omnium potestatem, & quam merito invocetur à suis in Dei Patris gloriam.

Vers. 15. *Si diligitis me.* Quasi dicat, non in eo vester in me amor se exerceat, ut ob meum à vobis discessum tristemini, qui vobis tanta bona allaturus est,

Sed si me diligitis, mandata mea servate. Id est, in nomen meum tanquam Filii Dei credite, & alii alios diligite, sicut ego vos dilexi. In hanc enim summam Joannes ipse Christi mandata retulit 1 Joh. iij. 23. Nulla in re melius exercetur & sese exercet amor in Christum, quam in diligenti mandatorum ejus observatione.

Vers. 16. *Et ego rogabo Patrem.* Rem novam iis promittit, eamque omnibus aliis signis & miraculis longe majorem: quasi dicat, & ego vicissim amorem meum erga vos exercebo.

Rogabo Patrem. Nempe ante mortem meam, & resuscitatus ex morte, antequam à dextris Dei Patris mei confideam.

Et alium Paracletum dabit vobis. Nempe per me! Ita enim mihi Pater rerum omnium potestatem conferet, ut etiam hunc Paracletum juris & possessionis meæ faciat Act. ij. 33, quem ego vobis nomine Patris mei dabo, ut non tantum me apud Patrem in cælis; sed etiam in terris mei loco alium Paracletum habeatis. Ego adhuc vobiscum manens fui vester Paracletus, vos consolatus sum, vos docui, vox rexi ac duxi, pro vobis interpellavi, (hæc enim omnia continet Paracleti appellatio) sed me à vobis abeunte succedet pro me Paracletus alius, quem vobis Pater, & propter me, seu rogatus à me, & per me dabit.

Ut maneat vobiscum in seculum. Id est, non ad tempus sicut ego, sed semper quamdiu vixeritis, si nimirum me diligitis & mandata mea servetis. Omnes enim Christi promissiones hanc conditionem habent adjunctam, sive expresse, sive tacite, ut frustra sint qui ex ejusmodi promissionibus colligant ecclesiam errare non posse. Neque enim qui Spiritum Sanctum habent, ideo & peccare, & errare, & ultra quam oportet sapere, & sic desipere non possunt; cum legamus multos qui in nomine Christi prophetarint & varia fecerint miracula, operatores fuisse ini-

qui-

quitatis, multos Spiritui Sancto restitisse, eum contumelia affecisse, contristasse; & tot Apostolicæ admonitiones ad eos extent qui Spiritum Sanctum acceperant, ut Christianæ pietatis officia exercent, & secundum spiritum ambulent, non secundum carnem, & à spiritu se regi, nec à veritate abduci patiantur. Nam & errare sæpe peccare est, idque etiam gravissime, cum scilicet errant, qui errare, & ubi errare minime deberent, & quod peius est, etiam alios errare docent: & peccare vix unquam datur sine aliquo errore. Nec qui Spiritum Sanctum habent, semper illum in se excitant ut illo acti loquantur, cujus rei exemplum in Elisæo videmus 2 Reg. iij. 15. Quid quod Prophetæ possint etiam ob Spiritus Sancti dona inflari & animo efferri. Hinc lex Dei in Prophetam qui superbe agat, & loquatur verbum à Domino sibi non mandatum Deut. xvij. 20, 21. Apostolo Paulo, ne ob revelationum excellentiam sese efferret, Angelus satan additus fuit, qui ipsum colaphizaret 2 Cor. xij. 7. Et quis magis seducere queat quam Prophetæ, si ad prava declinet? Hinc Prophetarum sermones alii dijudicare jubentur, & si alteri sedenti revelatum sit primus tacere jubetur, & Spiritus Prophetarum Prophetis dicuntur esse subiecti, quia non sit tumultuationis Deus sed pacis 1 Cor. xiv. 24, 30. Quo vero fine hæc dicuntur, quam ne Prophetæ alii aliis obstrepant, alii alios impediant, sibi cedant invicem, nihil inter se dissensaneum loquantur & doceant? *Ex vobis ipsis*, inquit Paulus, seniores alloquens ecclesiæ Ephesinæ Spiritu Sancto præditos, *exsurgent viri loquentes perversa, ut abstrahant discipulos post se* Act. xx. 30. Non quidem Prophetæ tunc agitur Spiritu Sancto cum perversa loquitur, sed antea agebatur, ut Balaam, vel citra & præter talia agi potest, ut Caiphas. Nicolaitæ certe, jure an injuria Nicolai illius Diaconi de quo Act. vj. 5 nomen & auctoritatem præferebant. Et tot hærefes tanta vi & tanto successu in ecclesiam invectæ, an putamus vires auctores habuerunt? Apostoli sane non errarunt in doctrina de fide, quia semper de fide per Spiritum Sanctum loqui voluerunt & locuti sunt. At hoc alios fecisse ex Apostolorum doctrina tanquam ex norma cognoscendum est. Extra fidem & Paulus ignoravit sibi cum summo Sacerdote rem esse Actor. xxij. 3, 5. Nam si quis Paulum ex inconsiderantia lapsum dicat, perinde est, cum inconsiderantia causa sit ignorantia, & in eum qui Spiritum Sanctum habet cadere potest inconsiderantia, cadere etiam potest & ignorantia. Ecclesiam certe secundum Apostolorum vaticinia, adeo moribus corruptam ac depravatam videmus, ut vi pietatis extincta sola pietatis inanis species superfit 2 Tim. iij. vers. 1 & sequentibus: & dubitabimus adhuc de corruptione ejus quæ secundum pietatem est doctrinæ? 2 Tim. iv. 3, 4, deque apostasia ab Apostolo prædicta? 2 Thess. 2. 3, 11, 12. Doctrina qualis nunc habetur in ecclesia, ita corruptis ecclesiæ moribus est attemperata, (iis quæ sola primitus in ecclesia fuerunt, & ab Apostolis tradita sunt, ab admixtione errorum mente separatis & exceptis) ut in vocum musicalium concentu nulla major detur harmonia. Omnia enim eo tendunt, ut hominibus fidem faciant æternæ salutis, citra vitam, quam Christus discipulis suis præcepit, sanctitatem.

Verf. 17. *Spiritum veritatis*. Id est, spiritum veracem, per duo substantiva, Hebræa phrasi. Exponit quid per Paracletum intelligat, nempe non personam aliquam proprie dictam, sed spiritum, id est, afflatum divinum, veritatem inspirantem & mentiri nescium. Hinc Joannes de eodem spiritu: *spiritus est qui testatur quia spiritus est veritas* 1 Joh. v. 6. Poterant enim discipuli putare Christum de persona aliqua proprie dicta loqui. Quod autem cum tanquam personam inducat, id facit comparatione sui, per elegantem metaphoram ac loquendi rationem, quales ex comparationibus oriri solent. Simili ratione David Psal. cxix, cum dixisset, *principes adversum se consultare*, illorum comparatione, *statuta divina viros consilii* seu *consiliarios suos* appellat. Hac loquendi ratione hic cœpta, eandem porro Christus observat verf. 26. cap. xv. 26. xvj. 7, 8, 13, 14. Ut mirum non sit, quod de eodem spiritu in cælum jam profecturus loquens, eundem Patri & Filio, veris personis, tanquam personam tertiam, eadem loquendi ratione adjunxerit Matth. xxvij. 19. Constat enim Apostolis ita datum, ita missum Spiritum Sanctum, quin & aliis omnibus Christi discipulis, ut eo quisque fuerit afflatus, & quisque intra se portionem ejus acceperit.

Quem mundus. Id est, homines in me non credentes. Semper enim mundus veris Christi discipulis opponitur, etiam nunc postquam mundus ad Christi nomen est conversus. Non ante enim converti voluit quam veritas Christiana per varias corruptelas ad mundi sensum & gustum attemperaretur 2 Thess. 2. 11, 12: quæ cum pura mundo exhibetur, semper mundi odia irritat adversus ejus professores. Appellatur autem adversarii Christianæ veritatis mundus, non tantum quod mundum hunc ultra quam par est ament, sed etiam quod eorum plenus sit mundus. Veritatis autem puræ sectatores, & non solum ejus professione, sed etiam moribus ei conformibus ab aliis discrepantes, semper sint aliorum comparatione paucissimi.

Non potest accipere. Quatenus nimirum illo plane indignum sese reddit.

Quia non videt eum. Nempe in me, id est, videre non vult, quamvis tot illius effecta in me videat.

Neque cognoscit eum. Nempe esse Dei & veritatis spiritum, quamvis cognoscere posset & omnino deberet, quinimmo blasphemias eum incessit.

Vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet. Id est, in contubernio vobiscum, nempe in me.

Et in vobis erit. Quasi dicat, nunc est apud vos in me, sed postea in vobis etiam ipsis erit.

Verf. 18. *Non relinquam vos orbos*. Quasi dicat, etiam si moriar & vos interea futuri sitis tanquam orbi sine Patre, sine tutore & defensore: sed non diu in hac orbitate manebitis.

Venio ad vos. Id est, veniam suscitatus ex mortuis cap. xx. 19, 20, 26.

Verf. 19. *Adhuc paululum & mundus me non amplius videbit*. Quasi dicat, nam crastino die me occidet.

Vos autem videbitis me. Quasi dicat, quamvis me mundus occiderit.

Quia ego vivo. Id est, vivam, tertio die suscitatus ex mortuis.

Et vos

Et vos vivetis. Quasi dicat, eodem modo quo ego, quamvis moriamini. Solent quidem & illi per metaphoram vivere dici, quibus ex tristitia singularis affulget lætitia 1 Thess. iij. 8, sed sensus proprius plenior est, qui & metaphoricum illum in summo gradu continet.

Verf. 20. In illa die. Cum scilicet videbitis me à Deo suscitatum esse ex mortuis. Diem ponit pro toto illo tempore.

Cognoscetis. Nempe plene & perfecte. *Vos.* Quasi dicat, nam mundus me non videbit, ut dixi.

Quod ego in Patre. Intellige, & Pater in me, (hæc enim sunt reciproca) per ellipsin verbi substantivi, quæ & in sequentibus statim occurrit, id est, quod ego sim Patri conjunctissimus, & Pater mihi, ita ut nihil à meipso loquar. Vide verf. 10.

Et vos in me. Intellige, eritis.

Et ego in vobis. Intellige, ero, id est, illa dies efficiet ut vos mihi penitus jungamini, & ego vobis, ut, inquam, mihi & meæ doctrinæ penitus adhæreatis. Non enim dicere voluit, in illa die cognoscetis quod vos in me estis & ego in vobis sum, cum hoc habere nemo possit quin id sciat & cognoscat. Hic videmus Filium esse in Patre & Patrem esse in Filio, nihil minus significare quam Filium esse unum illum Deum qui Pater est; cum & discipuli sint in Christo, & Christus in discipulis, quin & omnes Christiani sint in Deo, & Deus in illis, neque tamen hoc quidquam ad unam & eandem numero pertinent essentiam, non magis quam cum dicimus palmitem esse in vite, & vitam in palmitē, vel annulum esse in annulo. Conjunctionem hoc artificissimam significat, quin & unitatem, sed in mente præditis seu personis, unitatem concordix, non essentix. Quorum alterum in altero est, duæ sunt essentix; ut si vinum dicatur esse in aqua, & aqua in vino; sed inter se conjunctæ & commistæ: quod ad personas transfertur ad significandam artificissimam inter ipsas animorum conjunctionem.

Verf. 21. Qui habet mandata mea. Quatenus ea novit. Docendo enim nobis traduntur Christi mandata, nos ea accipimus, & sic habemus cognoscendo.

Et servat ea. In omnibus suis actionibus, ne ulla in re violentur & lædantur.

Ille est qui me diligit. Quasi dicat, ille demum, non ille qui tristatur ob meum ad Patrem discessum, aut aliud aliquid facit quod ego non mandavi, nec mihi acceptum est. Causam tacite reddit superioris dicti sui verf. 15. Habenda sunt Christi mandata ut ea servemus, servanda sunt ut per id dilectionem erga Christum exerceamus.

Qui vero diligit me diligitur à Patre meo. Quid enim gratius est Patri quam si quis Filium ejus charissimum diligit?

Et ego diligam eum. Quid enim æquius quam amantem redamare.

Et manifestabo ei meipsum. Effectum dilectionis suæ exponit. Conspiciendum ei meipsum dabo, nempe per Spiritum Sanctum, ut tam certus sit mei & mearum promissionum, atque si me suis oculis videat; quin & arcana doctrinæ meæ cognoscet cap. xvj. 13. Videtur enim Christus longe ultra quam ad illud tempus, quo se statim post resurrectionem

fuis conspiciendum dedit, respexisse, & hanc promissionem etiam nunc implere.

Verf. 22. Dicit ei Judas, non Iscariotes. Nam ille jam abiverat cap. xij. 30. Judas hic est Apostolorum unus, qui & Lebbæus, cognomento Thaddæus.

Domine quid factum est? Quid causæ intervenit?

Quod nobis manifestaturus es teipsum, & non mundo? Quasi dicat, an non in oculis mundi totius regnabis? Secundum carnem hanc manifestationem intellexit Judas; alioquin hoc non miraretur, neque interrogaret: cur non mundo? jam enim ex Christo causam istius rei audiverat verf. 17.

Verf. 23. Respondit Jesus & dixit ei. Non respondit ad interrogationem minime necessariam, neque Judas tum spiritualis ac cælestis regni Christi & manifestationis capax erat.

Si quis diligit me sermonem meum servet. Quasi dicat, omite quæstionem non necessariam, & patere me sermonem persequi de dilectione mei. Ut sciatis (in quo sita vobis sunt omnia) quæ sit vera dilectio mei. Dixi eum qui mandata mea servat me diligere, nunc vicissim dico, si quis diligit me, sermonem meum servabit. Convertibilia sunt ista, sermonem meum servare & me diligere, unum ab alio separari non potest. Sermonem pro mandatis ponit, quia omnem suum sermonem intelligit quem nobis ad servandum dedit.

Et Pater meus diligit eum. Repetit priorem dilectionis erga se fructum; neque enim satis celebrari & inculcari potest: de sua vicissim dilectione expresse nunc non dicit, sed eam intelligit, & in effectu qui sequitur, ponit ac manifeste includit.

Et ad eum venimus. Nempe Pater & ego.

Et mansionem apud eum faciemus. Nempe per Spiritum Sanctum Eph. 2. 8. ult. Ideo non est ut de meo à vobis discessu solliciti sitis: habebit quisque vestrum non me tantum, sed & Patrem meum semper apud se manentem: id tantum quisque vestrum agat ut me vere diligat, id est, mandata mea servet. Exponit illud quod prius dixit, *manifestabo ei meipsum* verf. 21.

Verf. 24. Qui non diligit me sermones meos non servat. Hoc addit, ne quis dicat, posset aliquis sermones tuos servare etiam si te non diligeret. Negat hoc Christus, & dictum suum omni modo convertibile ostendit: si quis me diligit mandata mea servat verf. 23. Ergo, qui mandata mea non servat is me non diligit. Et si quis mandata mea servat is me diligit verf. 21. Ergo qui me non diligit mandata mea non servat. Ruditatem sermonis notat hic Maldonatus. Miror sane homo alias acutus! cum hoc Christi sermone nihil sit eruditius, nihil magis logicum. Sermones hic dicit in plurativo, ne quis unum aut alterum Christi sermonem hic intelligat, sed omnem.

Et sermo quem audivistis. Nempe ex me, omnem suum sermonem significat.

Non est meus. Id est, à me inventus & excogitatus. Hoc addit ne quis putet impune laturum si eum non servet.

Sed ejus qui misit me Patris. Ut ita qui sermonem meum non servet, non meum, sed Patris à quo sum missus sermonem non servet. Pater est sermo istius auctor; ego sum Patris, qui unus ille Deus est, Legatus. Vide hic manifestam distinctionem Filii à Patre, tanquam ab uno illo Deo. An enim negaret sermonem,

monem quem prædicabat esse suum, si unus ille Deus esset?

Verf. 25. *Hæc*, quæ scilicet ex me audivistis, *locutus sum vobis apud vos manens*. Quasi dicat, neque enim omnia vobis apud vos manens dicere potui cap. xvj. 12.

Verf. 26. *Paracletus autem*. Nempe quem dixi. Vide verf. 16.

Spiritus ille Sanctus. Quem *spiritum veritatis* appellavit, per similem apositionem verf. 17.

Quem mittet Pater. Loquitur enim de eo tanquam de persona. Vide verf. 16.

In nomine meo. Id est, ut nomen meum præferat, & meus appelletur spiritus, proinde qui nomine meo vos doceat, vel, quem mittet Pater iis qui nomen meum profitentur. Patri missionem hanc tribuit, quia Pater eum misit per Christum. Christus enim accepto Spiritu Sancto à Patre, effudit eum in discipulos suos, sicut promiserat. Vide Act. 2. 33. & cap. xvj. 26.

Ille vos docebit omnia. Nempe plene & perfecte, quod ego vobiscum manens facere propter infirmitatem vestram non potui. Alioquin enim eis omnia nota fecerat quæ audiverat à Patre cap. xv. 15, sed ad captum eorum cap. xvj. 12, 13.

Et in memoriam vobis revocabit omnia quæ vobis dixi. Hic etiam est peculiaris Spiritus Sancti effectus, non patietur vos oblivisci eorum quæ dixi; & ea quorum obliti estis aut obliviscamini, reducet vobis in memoriam; nam alioquin hominum memoria labilis est. Ita & illa memoria retinebitis quæ à me audivistis, idque cum eorum intellectu quæ nunc non intelligitis cap. xij. 16, & adhuc plura vobis addet Spiritus Sanctus, id est, profundiora mysteria.

Verf. 27. *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis*. Quasi dicat, etsi ego abeam, non auferam tamen mecum pacem, sed vobis pacem relinquo.

Pacem meam do vobis. Exponit quam pacem intelligat, *pacem meam*, inquit, quæ scilicet exsuperat omnem mentem Philip. iv. 7, quæ ego semper fruor ex spe certa æternæ vitæ & beatitudinis, summam scilicet animi tranquillitatem & lætitiā.

Do vobis. In præfenti loquitur, quamvis magis ad tempus illud respiciat quo in cælum profecturus erat ad Patrem, hac pace mea vos quoque erigam & communiam, qui nunc estis mœrore dejecti, ut animo semper sitis tranquillo & læto, & vestra conditione semper contenti, non invidentes mundanis hominibus suas opes ac voluptates.

Non sicut mundus dat ego do vobis. Id est, sic ego do vobis, per ellipsin particulæ similitudinis Hebræam. Solebant Hebræi abeuntes ut & advenientes cap. xx. 19, 26, pacem dare, id est, pacem precari, in pacis voto omnia includentes bona. Christus alio modo se pacem suis dare dicit, non votis sæpe inanibus, sæpe fallacibus, nec ex animo profectis, sed ipso effectū, per Paracletum nimirum illum qui Spiritus Sanctus est. Mundus dat pacem quam ipse non habet: at Christus habet, & eam suis communicat.

Ne turbetur vestrum cor. Nempe tristitia, neque formidet, nempe propter abitum meum. Recte monitum hoc dictis subjicit. Quomodo enim turbemur animo & formidemus, pace Dei & Christi communiti?

Verf. 28. *Audivistis quod ego dixi vobis*. Aliam causam addit sui moniti.

Vado & venio ad vos. Per enallagen temporis præfentis pro futuro: dixit hoc verf. 2, 3, 12, 18. Non est igitur ut turbemini, cum iterum sim venturus ad vos.

Si me diligeretis gauderetis utique. Aliud argumentum moniti sui sumit ab eorum erga se dilectione: quasi dicat, vos quia me diligitis tristamini ob discessum meum. Atqui si me vere diligeretis, gauderetis.

Quod dixi vado ad Patrem. Rationem subjicit, *quia Pater meus major me est*. Quasi dicat, qui proinde multo me beatior & majorem apud se faciet quam nunc sum, & esse possum apud vos manens. Hoc cum sciatis, annon gauderetis ex tanta mea beatitate, (quæ etiam in vos ipsos redundatura est,) si me diligeretis? Quid ad hæc verba dicent, qui Christum summum illum Deum esse statuunt, quo nemo major est nec esse potest? Filius, ajunt, hoc dicit secundum suam humanitatem. Id vero magnum erat, si Deus ille unus major esset quam homo? Filius hoc dicit secundum suam magnitudinem ac divinitatem quæ præditus erat. Et si Filius unus ille Deus erat, ex parte eaque multo minore, verum diceret? ex parte autem eaque multo majore ac potiore, falsum. Et cur Patrem se majorem diceret? Cur non se potius diceret esse majorem Patre propter duplicem naturam? Quid vero habuit opus ut iret ad Patrem, si unus ille Deus erat qui Pater? quid? quomodo magis ad Patrem ire potuit quam ad seipsum. Unus, ajunt, est Deus, sed duæ personæ. Id quidem primum nemo aliter intelligit quam tanquam contradictorium. Deinde quæ persona unus ille Deus est, neminem se majorem habere potest, nec ut ad ullam aliam personam proficiscatur quidquam habet opus, ac ne secundum humanitatem quidem, etiamsi eam adjunctam habeat sibi. Humanitas enim cum divinitate foret una eademque persona. Persona Patris, inquiunt, major est quam persona Filii. Hoc sane verum est: neque enim persona Filii unus ille Deus est, quo nemo major est nec esse potest ulla ratione. Deinde Filius ea ratione Patrem se majorem dicit, ut se multo beatior fore dicat si apud eum sit, quam si in terris apud discipulos maneat. Qui Christum ajunt corporaliter esse ubique, dicant quis sit locus profectionis ex hoc mundo ad Patrem, & rursus adventus à Patre in mundum? Et cur tristarentur discipuli? Cur & Christus hoc solatium non adhibet? Dicit quidem se cum ipsis futurum usque ad consumationem seculi, sed sua defensione & cura, non suo corpore & essentia. Nam & sol nobiscum est suo lumine & calore & operatione, licet corpore & essentia sua absit longissime.

Verf. 29. *Et nunc dixi vobis priusquam fiat*. Nempe me proficisci, id est, profecturum ad Patrem esse.

Ut quando fiat credatis. Non hoc fieri quod fiat, quid enim opus erat ut crederent quod viderent.

Sed ut credatis quod ego sum. Nempe Messias ille. Vide cap. xij. 19. Ex eo enim quod eveniant quæ prædico, potestis cognoscere me veracem esse, proinde eum esse me quem esse me dico, non tantum ex ipsa profectione ad Patrem. Docet quo fine prædicat suam eis ad Patrem profectionem.

Verf. 30. *Non amplius multa loquar vobiscum.* Etiam hoc ad prædicationem pertinet: prædicat enim instare suam captivitatem & mortem.

Venit enim mundi hujus princeps. Id est, diabolus, in Juda nimirum, in quem intraverat cap. xij. 27. Venit, ut me comprehendat. Ducebat enim Judas Sacerdotum ministros ad Christum comprehendendum, quod fieri Christus spiritu divino videbat absens. Mundi hujus princeps appellatur diabolus, quia homines hujus mundi ei se subjiciunt.

Et in me non habet quidquam. Nempe quod suum sit, licet mundi sit princeps facile possem cum repellere.

Verf. 31. *Sed ut cognoscat mundus.* Id est, ut omnibus hominibus documentum dem. Effectum ponit pro causa. Mundus enim id effectum ipso tum non cognoscebat.

Quod ego diligo Patrem. Quanam in re? *Et sicut mandavit Pater mihi sic facio.* Exponit suam erga Patrem dilectionem eadem illa ratione qua dilectionem erga se definiverat verf. 15, 21, 23, 24. Quasi dicat, mandavit mihi Pater, ut me capi, & in crucem agi, & occidi permittam. Ut ergo mundus cognoscat quod Patrem diligam, faciens ejus mandata, quamvis per se nimium quam dura & acerba & tristia; tamen Patrem supra omnia amanti jucunda & læta.

Surgite. Nimirum à mensa, adhuc enim accumbebant mensæ, & his à Christo detinebantur ac pasciebantur divinis sermonibus. Vide cap. xij. 12, & sequentibus.

Eamus hinc. Nempe in locum in quem mundi princeps in Juda cohortem suam ad me capiendum ducit, ut me in manus eorum ultro tradam, quas mihi nemo me invito posset injicere. Occurram Deo sic volente ac jubente mundi principi, ut eum per mortem meam vincam. Nobis Christi discipulis currendum non est ad mortem quia horam mortis ignoramus: veniet illa ad nos, & tum demum subeunda est cum eam aliter quam peccato vitare nequeamus. Paulus quidem tendebat ad vincula, sed victus Dei spiritu, qui eum ad vincula illa agebat Act. xx. 22.

CAPUT XV.

Verf. 1. **E** *Go sum vitis vera.* Excitatis ab accubitu discipulis continuat nihilominus sermones suos Christus, forte ipse adhuc, ut Dominum & magistrum decebat, accumbens. Nam cap. xvij. 1 demum exivisse cum discipulis suis dicitur. Unde enim exiret nisi ex domo in qua erat? Orditur sermonem allegoricum, fortassis occasione à vino sumpta, quo in cœna fuerant usi. Aliam ex eodem vino allegoriam vide Matth. xxvj. 29. Luc xxij. 18.

Ego sum, inquit, *vitis vera.* Comparat & simul opponit se viti proprie dictæ, veram se dicens vitem, non propter vocis proprietatem, sed propter significationis perfectionem. Sic dicitur lux vera, panis verus, tabernaculum verum Heb. viij. 2 & similia. Veram ergo se dicit vitem, quia longe plures & præstantiores palmites ex se progignat quam vitis proprie dicta, & longe præstantiorem fructum ferat quam illa. Absurdi sunt qui metaphoram à voce transferunt ad rem ipsam, quasi dicamus, verbi causa, Deum esse Pa-

trem non verum sed metaphoricum, quia per metaphoram dicitur Pater, aut Christum esse Filium Dei; non verum, aut redemptorem non verum, sed metaphoricum, quia per metaphoram dicitur & Filius & redemptor & his similia. Ergo nec vitis erit vera, sed metaphorica, quia metaphorice dicitur vitis? Metaphora ad vocem pertinet, non ad rem ipsam, quæ sæpe tanto verior est, quanto vox minus propriam habet significationem.

Et Pater meus agricola est. Per eandem metaphoram: cujus scilicet vinea propria est, qui vitem plantavit, vineam construxit, colit & curat, cujus sunt omnes vineæ fructus. Servat decorum, cum se vitem appellasset, recte Patrem dicit agricolam. Nam & vinea est ager, & agricolæ non tantum frugibus, sed & vitibus agros conferunt.

Verf. 2. *Omnem palmitem in me.* Solent agricolæ palmites infructuosos recidere. Idem facit & Pater. *Omnem palmitem in me.* Id est, omnem meum discipulum. Nam sicut ex vite palmites, sic ex magistro nascuntur discipuli, & sicut in vite sunt palmites, id est, adhærent palmiti, sic & magistro adhærent discipuli, doctrinam ejus amplectentes & profitentes.

Non ferentem fructum. Palmites enim in id sunt ut fructum ferant: & discipuli Christi tam præstantem doctrinam amplectentes ac profitentes, ex tam præstanti vite enati, maxime sunt in id ut fructum, id est, omnis generis bona opera, eaque prorsus eximia, non vulgaria tantum ferant.

Tollit eum. Pronomen Hebræa phrasi redundat, id est, amputat à vite, separat à Christo, decreto nimirum suo, cum scilicet nullam spem videt fructus. Vide quam necessarium sit ut palmites in vite fructum ferant.

Et omnem qui fructum fert purgat eum. Idem in pronomine pleonasmus. Etiam in hoc imitatur Pater agricolæ, palmitem fructum ferentem purgando, id est, omnia bonorum operum impedimenta ei adimendo, etiam errores qui adhuc proventum pietatis impediunt; & Spiritum Sanctum ei suppeditando: illum *aliget*, hunc *regaliget*.

Ut majorem, id est, ulteriorem, *fructum ferat.* Gaudet enim agricola fructu vineæ suæ, qui quanto major est tanto majus gaudium est. Et Pater cælestis quidquid facit & fecit in Christo, omnia fructus istius causa fecit & facit. Omnis ejus gratia, & ipsa mors Christi, pro nobis hunc in finem directæ est Tit. 2. 11 & sequentibus, cap. iij. 8.

Verf. 3. *Jam vos estis.* Cogitare enim poterant an & ipsi puri essent? Jam, inquit, *vos puri estis:* habiles ad fructum ferendum.

Propter sermonem quem locutus sum vobis. Id est, propter doctrinam meam à vobis susceptam, quæ omnia bonorum operum impedimenta tollit, & hominem qui eam admisit, ad omne opus bonum habilem & promptum reddit.

Verf. 4. *Manete in me.* Tanquam palmites in vite, loquitur ad similitudinem propositam accommodatè.

Et ego in vobis. Quasi dicat, sic fiet ut & ego in vobis maneam, tanquam vitis in palmitibus. Conjunctionem intelligit inter se & discipulos; quæ consistit in fide sermoni seu doctrinæ suæ adhibita.

Disci-

Discipuli enim in Christo manent per assensum ac fidem, Christus in discipulis per suum sermonem ac doctrinam, ut ipse explicat vers. 7.

Sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso. Inhærens similitudini causam adfert moniti præcedentis.

Nisi maneat in vite. Id est, sed si maneat in vite, tum demum fructum ferre potest. *Ἐὰν μὴ* pro *ἀλλὰ* est. Ex vite enim omnem vim & vitam suam accipit.

Sic nec vos. Intellige, fructum ferre potestis, eum nimirum qui discipulos meos deceat.

Nisi in me maneatis. Id est, constanter sermoni seu doctrinæ meæ adhæreatis, ex qua vis omnis & vigor proficiscitur ad fructum ferendum qui discipulis meis conveniat. Apposite addit admonitionem, cum dixisset eos jam puros esse; ne putarent nihil sibi deesse, nihil amplius sibi faciendum esse. Ostendit hoc illis adhuc deesse ut in se maneant. Ita Heb. x. 34, 35, 36. Hinc etiam patet ad constantiam in fide ac pietate operam hominum & studium requiri. Frustra enim alioqui discipulis dixisset Christus, *manete in me.*

Vers. 5. *Ego sum vitis, vos palmites.* Rationem reddit superioris comparationis: quasi dicat, ego enim sum vitis, ut antea dixi, vos mei discipuli estis palmites, ex me scilicet enati. Metaphorice Christum loqui quilibet intelligit.

Qui manet in me & ego in ipso. Scilicet ut palmes in vite & vitis in palmitē, id est, qui mihi constanter adhæret.

Hic fert. Id est, hic solus fert, neque enim omnis fert, ut patet ex vers. 2,

Fructum multum. Qui scilicet à meis discipulis requiritur. Potest aliquis Judaicæ, Philosophicæ, moralis disciplinæ fructum ferre, sed meæ disciplinæ fructum ille solus fert qui in me est, & ego in ipso.

Quia sine me. Rationem addit asserti, quia sine me, id est, à me separati, per apostasiam seu defectionem.

Non potestis facere quidquam. Nempe quod proprie meum sit. Nam alias poterant Judaice vivere sine Christo, sed quidquam quod vere Christianum sit facere non poterant. Opera quæ vere Christiana sunt, non inveniuntur nisi in solis Christianis. Animam pro fratre ponere, mundum non diligere, carnem cum concupiscentiis & affectibus crucifigere, non secundum carnem sed secundum spiritum ambulare, spiritus fructus ferre, nemo sine Christi spiritu, proinde nemo præter Christianos potest.

Vers. 6. *Si quis non manserit in me.* Docet, eidem insistenti similitudini, quis tandem futurus sit exitus apostatarum à veritate Christiana.

Ejectus est. Id est, ejicietur, per temporis enallagen, ut rem quasi jam factam ponat ob oculos.

Foras. Nempe extra vineam. Non dicit hic, ut supra vers. 2, tollit eum Pater, sed ejectus est foras. Quid enim opus est eum à vite tollere qui jam ipse defecit?

Tanquam palmes. Qui separatus à vite extra vineam ejicitur, sic apostata foras ejicitur à Deo & ab ecclesia; non satis enim est quod ipse se ab ecclesia separaverit, sed oportet ut & ecclesia se ab eo separet. Deterior enim est apostata quam extraneus, immo quam quilibet alius qui se fratrem nominat vitiosus.

Et exaruit. Eadem temporis enallage, palmites à vite separati exarescunt. Idem fit & apostatis, ut omnem succum, omnem vim ad fidem & pietatem Christianam recipiendam amittant, multo hac in parte deteriore conditione quam alii vitiosi qui adhuc à veritate divina non desciverunt.

Et colligunt eos. Exponit executionem decreti divini, similitudini & allegoriæ etiam hic convenienter. Loquitur per enallagen temporis præsentis pro futuro, ut rem velut jam præsentem oculis spectandam exponat. Solent palmites extra vineam coniecti & arefacti suo tempore cum sarmentis colligi, & in ignem conjici & exuri. Idem fiet & apostatis; quod quia certo futurum est, in rem veluti præsentem deducit nos Christus. *Colligunt eos,* nempe Angeli.

Et in ignem conjiciunt. Illum scilicet æternum, iidem Angeli.

Et ardent. Nempe apostatæ. Eadem fors manet & alios qui extra sanctorum sunt communionem & consortium Apoc. xxj. 8. xxij. 15.

Vers. 7. *Si maneatis in me.* Docet quantum ex adverso bonum sint habituri si non deficient.

Et verba mea in vobis mancant. Exponit quod antea dixerat.

Et ego in vobis. Ut intelligamus Christum in nobis manere dici cum verba ejus in nobis manent, & nos in Christo cum verbis ejus credimus. Intelligit autem hic Christus talem alterius in altero mansionem, quæ sit cum effectu suo conjuncta, id est, cum fructu copioso & Christiana fide digno, ut patet ex sequentibus. Vide vers. 5 & 2.

Quod volueritis. Quasi dicat, neque enim voletis, aut velle debetis divinæ voluntati contraria & vobis noxia.

Petitis. A Deo scilicet, vel à me: quasi dicat, opus enim est ut petatis si vultis accipere, cum id Dei gloria & officium vestrum requirat.

Et fiet vobis. Nempe à Deo per me.

Vers. 8. *In hoc.* Id est, per hoc, *glorificatus est;* id est, glorificatur, per enallagen temporis Hebræam,

Pater meus. Cui omnis gloria debetur.

Ut fructum multum feratis. Id est, si fructum multum feratis, vel cum fructum multum fertis. Similem locutionem vide supra cap. iv. 34. 1 Johan. iv. 17: quasi dicat, ut mirum non sit quod omnia quæ velitis & petatis, ipse vicissim vobis faciat, cum & vos fructum copiosum ferendo voluntatem ejus faciatis, & sic ut glorificetur ab omnibus causa sitis Matth. v. 16. 1 Pet. 2. 12. Habet enim Deus maximam gloriam, si Christiani, qui filii ejus sunt, fructum copiosum ferant, id est, ea bona opera faciant quæ Christianos deceant, & omnium aliorum hominum bonæ opera longe exsuperent.

Et eritis mei discipuli. Id est, vere tum demum eritis mei discipuli, si nimirum fructum multum feratis, tum demum & ego vos pro meis discipulis agnoscam, & omnia in gratiam vestri faciam. Si fructus multus & copiosus absit, frustra vos pro discipulis meis geritis, frustra in nomine meo petitis. Non novi vos.

Vers. 9. *Sicut dilexit me Pater.* Id est, diligit, per Hebræam enallagen.

Et ego. Pro, sic & ego, per ellipsin Hebræam.

Dilexi, id est, diligo vos. Testatur suam erga discipulos charitatem, eamque non levem ac vulgarem, sed paternæ erga se charitati similem, quod scilicet, sicut Pater se velit hæredem omnium bonorum suorum facere, sic & ipse velit eos suos facere cohæredes, & sicut Pater omnia faciat in gratiam sui, sic & ipse omnia facere velit in illorum gratiam.

Manete in dilectione mea. Qua scilicet ego vos diligo. Date operam ne tantum bonum quo nullum est majus amittatis.

Verf. 10. *Si mandata mea servaveritis.* Docet quomodo Christi erga se dilectionem conservare debeant; sic nimirum si ejus mandata servant.

Sicut ego Patris mei mandata servavi. Id est, semper servo, per Hebraïsmum.

Et maneo in ejus dilectione. Quasi dicat, similis dilectio simili conservanda est modo. Vide Filium non ideo constanter à Patre diligi quod sit unus ille Deus qui Pater, sed quod mandata Patris sui servet; quod priori plane contrarium est.

Verf. 11. *Hæc locutus sum vobis.* Docet quo fine superiora locutus sit.

Ut gaudium meum. Id est, gaudium quo ego gaudeo, gaudium ex certissima spe vitæ æternæ jugiter manans. Quam antea pacem suam dixit cap. xiv. 27, nunc gaudium suum dicit.

In vobis maneat. Quasi dicat, quod in vobis non maneret, si & vos in me non maneretis, si fructum uberem non ferretis, si in mea dilectione mandata mea servando non maneretis.

Et gaudium vestrum impleatur. Nempe adeptione vitæ æternæ, ob cujus spem gaudetis. Quod suum gaudium dixit, nunc discipulorum gaudium dicit, quia discipuli gaudent gaudio Christi, non eodem numero quo Christus gavissus est, sed eodem genere seu specie. Itaque nec spem vitæ æternæ fontem istius gaudii, nec ipsam vitam æternam spei ac gaudii istius impletionem habere possumus, nisi præcedentibus Christi monitis obsequamur.

Verf. 12. *Hoc est mandatum meum, si diligatis invicem.* Quod peculiariter meum est, quippe à nullo ante me mandatum. Ideo id antea vocavit novum cap. xiii. 34. Non vult hic omnia sua mandata commemorare, sed hoc unum tantum quod maxime suum est.

Ut diligatis alii alios. Id est, vos mei discipuli inter vos invicem, Christiani Christianos.

Sicut dilexi vos. Exponit qualem iis inter sese dilectionem mandet, talem nimirum, ut alii alios sic diligant sicut ipse eos dilexerit. Nam alioquin & Lex dilectionem mandabat, sed longe infra mensuram hanc consistentem.

Verf. 13. *Majorem hac dilectionem nemo habet.* Exponit dilectionem suam erga ipsos: eam nimirum esse tantam qua nemo hominum majorem habeat.

Ut quis. Id est, quam ut quis, per ellipsin,

Animam suam ponat. Id est, morti se objiciat,

Pro amicis suis. Non tantum cum agitur de illorum æterna salute, nam talem dilectionem etiam inimicis Christus præstitit; sed etiam cum agitur de vita illorum temporaria. Christus enim tradidit se in manus hostium, ut discipuli ejus salvi omnes abirent

cap. xviii, 8, 9, & sic eos objectu capitis sui liberavit. Talem ergo dilectionem Christus discipulis suis aliis erga alios mandavit, qua nulla major est, & quam ipse iis exhibuit, ne discipulus & servus facere detrectaret quod Magister & Dominus & Dei Filius fecit. Hujus mandati Christi memores Priscilla & Aquila pro Pauli anima collum suum supposuerunt Rom. xvi. 4. Pro fratribus, seu ejus qui mecum Christi discipulus est, æterna salute mori me non est opus, cum is sit jam in salutis statu, & ejus nomen scriptum sit in libro vitæ, nisi forte ne ex hoc statu excidat. Dilectionem hanc aliis etiam hominibus, exemplo itidem & mandato Christi debemus, ut pro illorum æterna salute vitam hanc impendere non recusemus: certe Paulus etiam anathema à Christo pro Judæis fieri voluit. At fratribus in Christo peculiariter id debemus, ut etiam pro vita eorum temporaria morti temporaria nos objicere non recusemus. Neque enim fas est, ut Damon & Pyrrhus magis inter se dilexerint quam Christiani inter sese, quibus vita æterna post mortem à Christo est proposita: quamvis & hac in re non minus quam in aliis certus sit modus ac certi fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum.

Verf. 14. *Vos amici.* Quia discipulos suos intelligens usus est amicorum nomine, ut convenientius dilectioni loqueretur, causam adfert ob quam hac de illis appellatione sit usus.

Vos, inquit. Pro quibus ego animam pono,

Amici mei estis. Id est, amicorum nomen ac dignitatem apud me obtinetis,

Si faciatis quæcunque ego mando vobis. Ostendit eos officio servos suos esse, & se Dominum eorum esse, jus habentem mandandi ac jubendi; sed si faciant, non hæc aut illa tantum, sed quæcunque iis mandat, proinde & hoc quod maxime ac peculiariter suum mandatum in se continet, amicos eos suos esse; & active (amicorum enim proprium est omnia quæ velit & cupiat amicus lubenter & promte facere) & passive, id est, pro amicis eos à se duci. Sane si in hoc obedientes sumus Christo, ut alii pro aliis animas ponamus, in aliis omnibus obedientes sumus. Nam hoc ponit & maximam fidem in Christum, ac per Christum in Deum, & summum erga Christum amorem, ac in Christo erga Deum, & omnia alia istius fidei & amoris effecta. Sobrie scilicet & caste, & iuste, & pie vivere recusabit, aut pro Christo mori, qui ad mandatum Christi pro fratre non dubitabit mori?

Verf. 15. *Non amplius vos dico servos.* Nempe nunc, & in consideratione ejus rei quam dicam: quasi dicat, quamvis servi sitis, & antea vos sæpe dixi servos, & in posterum etiam cum usus feret dicam, ut verf. 20.

Quia servus. Nempe ut servus,

Nescit quid facit ejus dominus. Id est, quid facere in animo habet, non aperit servo sua consilia, sua arcana, servus tantum accipit mandata à domino. Facere ponit pro faciendi consilio & proposito, per metonymiam.

Vos autem dixi amicos. Quasi dicat, merito: quia omnia quæ audivi à Patre nota feci vobis. Exponit cujus rei consideratione dixerit eos amicos.

Omnia, inquit, non aliqua tantum, quamvis & hoc signum esset me vos pro amicis ducere; nunc

cum omnia vobis nota fecerim quæ à Patre meo audivi, nonne vos pro amicis duxi, & sic merito amicos dixi? nonne vos hæcenus eo loco habui quo Pater me Filium suum habuit? Vides hic Filium arcana Evangelii sui audivisse à Patre suo. At si is Deus ille unus erat qui Pater, ut ea ex Patre audiret opus non erat. Solet Christus ex mente sua Deum illum unum Patrem suum appellare, non tantum quod Christus ejus esset ille singularis; sed etiam quod à Deo per Spiritus Sancti virtutem ex matre sua, virgine à viro intacta, genitus esset; quamvis hoc ab ipso nondum publicaretur.

Nota feci vobis. Quatenus nimirum ea capere nunc potuistis. Sed postquam Spiritum illum Sanctum acceperitis, tum demum omnia plene intelligetis, cap. xiv. 25, 26. xvi. 12, 13.

Verf. 16. *Non vos me elegistis.* Nempe in magistrum & Dominum, antevertentes scilicet meam electionem.

Sed ego elegi vos. Nempe ad munus Apostolicum, ex numero tot aliorum hominum, cum vos adhuc nihil de me cogitaretis.

Et posui vos. Id est, constitui vos, hoc munere vos exornavi.

Ut vos eatis. Nempe ad omnes gentes cum Evangelio.

Et fructum feratis. Nempe dignum Evangelio, uberem & copiosum, de quo verf. 8.

Et fructus vester maneat. Id est, semper duret, nunquam sit caducus, nunquam deficiat, sicut terrenæ vitis fructus deficit.

Ut quidquid petieritis Patrem in nomine meo det vobis. Superiora laborem continere videbantur, hic exprimit laboris finem summe optabilem. Vide cap. xiv. 13, 14, & supra verf. 7. Commemorat hoc Christus, ut ostendat quanto beneficio eos affecerit, & quam vere eos in amicos legerit.

Verba dñi ipsi det vobis, etiam *dem vobis* verti possunt, sicut supra dixit cap. xiv. *hoc faciam, ego faciam* verf. 13, 14. Potius tamen vertendum, *det vobis*, ut sicut petitio, sic & datio referatur ad Patrem, quod & infra fit cap. xvi. 20. Nam cap. xiv. 13, 14 ad quem petitio sit dirigenda non definitur, quod hic fit.

Verf. 17. *Hæc mando vobis ut diligatis invicem.* *Hæc*, pro hoc, per enallagen numeri pluralis pro singulari, tanto aptiorem huic loco, quod in hoc mandato multa contineantur, immo omnia fere Christi mandata. Repetit superius mandatū verf. 12: quasi dicat, si ergo me diligitis, si amici mei estis, si vicem amicitiae & tantorum beneficiorum mihi rependitis, facite quod vobis mando, id est, alii alios diligite, hæc mandatorum meorum omnium est summa, hoc facientes me diligitis; hoc vobis mando quod ad usum vestrum totum spectat. Repetit autem hic mutuæ dilectionis inter suos discipulos mandatū, non tantum quia nunquam satis dicitur quod nunquam satis discitur, sed etiam quia de mundi odio adversus eos erat acturus.

Verf. 18. *Si mundus vos odit.* Charitati inter discipulos suos mutuæ subnectit de mundi adversus eos odio, quod per *ἀντιπαρουσία*, quandam, Christianorum inter se charitatem magis accendere debet, non extinguere. Idque ne fiat, ne, inquam, per mundi adversum

Christianos odia, charitas inter eos frigescat Matth. xxiv. 12, agit hic Christus. Mundi nomine intelligit homines à veritate Christiana alienos, quod eorum plenus sit mundus.

Scitote. Id est, cogitate, animo expendite, per metonymiam causæ. Nam qui aliquid non expendunt cum opus est, videntur id nescire.

Quod me priorem quam vos. *Πρῶτον ἡμῶν*, ut supra cap. i. *πρῶτος μὲν* verf. 30.

Odio habuerit. Hoc enim cum cogitaveritis, nihil odio mundi turbabimini, nihil de justitia causæ vestræ dubitabit. In odio complectitur etiam omnia ejus effecta, quæ erga Christum Dei Filium fuere maxima, usque adeo ut etiam in crucem sit actus.

Verf. 19. *Si ex mundo essetis.* Exponit odii causam, id est, si essetis ex numero eorum qui à veritate quam docui, sunt alieni, si ita crederetis & faceretis in omnibus quemadmodum illi credunt & faciunt, si non essetis ab eis diversi fide, confessione, vita ac moribus. Et ut rem ad hodiernum mundum, qui Christianum se dicit, referam, si crederetis Deum illum unum personis esse trinum, & Christum illum Dei ita hominem fuisse, ut esset unus ille Deus homo factus, & alia quæ veram Dei & Christi ejus cognitionem obscurant ac impediunt, quæque hominibus etiam si vitiosos mores non deponant, aditum ad salutem æternam expediunt, si inquam hæc crederetis ac profiteremini, & in vita ac moribus exhiberetis, nihilo sanctiores ac meliores aliis.

Mundus proprium, id est, id quod suum est, *diliget: quia vero ex mundo non estis, sed ego elegi vos ex mundo.* Dum vos ad veritatem suscipiendam & errores deponendos adduxi, & meos discipulos feci, ut vos mecum vitæ æternæ hæredes facerem & ex mundi vindicarem exitio & interitu.

Propter hoc. Non propter vestra scelera & improba facta.

Odit vos mundus. Itaque pulcherrima istius iniqui & immeriti odii causa sit vobis maximo solatio. Vacare culpa magnum est solatium, quanto magis etiam propter rem omnium honestissimam pati? Objicitur hic veris Christi discipulis Judæorum exemplum; quos omnes Christiani merito damnent & aversentur. Sed primum Judæi externa sunt gens, & inter alias gentes dispersa, & ad odium aliarum omnium gentium imbuta ac instituta. Deinde & Judæi hæcenus ex mundo non sunt, quatenus antiqua sua mundo adversa retinent instituta, quæ Deum habuerunt auctorem, & quibus olim separabantur à mundo, etiam si nunc per novam & spirituales Messiae legem sint antiquata. Porro etiam Judæi, verorum Christi discipulorum respectu, mundus sunt, non minus quam hodierni Christiani: nam utrique in verorum Christi discipulorum, & ejus quæ secundum pietatem est doctrinæ odium conspiciant, nec Filium hominis, à Deo in Regem cælestem exaltatum æque pati possunt: Judæi quidem cum simpliciter damnant ac rejiciunt, Christiani autem nisi simul sit unus ille Deus. Unde etiam fit ut Judæi, quia & ipsi mundus sunt, inter Christianos tolerentur, & blasphemias suas contra Christum palam & impune exercent, ac multis aliis privilegiis securitatis ac libertatis gaudeant: at veris Christi discipulis, quam-

is, quamvis inter suæ gentis homines, quamvis ad omnium hominum perfectissimam dilectionem imbutis & edoctis à Christo, nec ullis externis ritibus & institutis, sed solis sanctis moribus ab aliis discriminatis, quamvis denique inter Christi nomen itidem professos, Christum colere & divinis honoribus afficere non licet. Mundus nimirum ulcisci Deum voluit, ut quia in hominem crucifixum credere debeat, non aliter in eum credere velit quam ut eum prius ipsum unum illum Deum faciat!

Verf. 20. *Memineritis illius sermonis quem ego, & ipse, per enallagen casus in Græco, dixi vobis, tum cum lavarem pedes vestros cap. xij. 16.*

Non est servus major domino suo. Id est, dignior & beatior: quasi dicat, nam si hujus memineritis sermonis, acquiescetis ei conditioni quæ mea fuerit, qui Dominus vester sum, & cujus vos servi estis.

Si me, intellige, Dominum vestrum. Exponit conditionis suæ & ipsorum æqualitatem in utramque partem.

Persecuti sunt. Nempe homines, qui me variis injuriis & contumeliis affecerunt. *Et vos, qui servi mei estis, persequuntur.* Non verebuntur vos aggredi, qui me reveriti non sunt, propter eandem veritatem & sermonis mei professionem.

Si sermonem meum servaverunt. Id est, sermoni meo obedientes fuerunt, ut scilicet crederent, & facerent ea quæ per meum sermonem docui.

Et vestrum servabunt. Quasi dicat: Cum meus & vester sermo sit idem. Non addit Christus, sed supplendum relinquit: atqui me persecuti sunt, ergo & vos persequentur: meum sermonem non servaverunt, ergo nec vestrum servabunt.

Verf. 21. *Sed hæc omnia facient vobis.* Significavit Christus discipulos suos odio hominum, & odiorum effecta experturos esse, propter nomen suum, nunc causam indicat tanti adversum se & nomen suum odii; ut tanto æquiores se præbeant ad omnia discipuli.

Hæc omnia facient vobis. Ut scilicet vos odio habeant, persequantur, rejiciant.

Propter nomen meum. Id est, propter nominis mei professionem.

Quia non noverunt eum qui me misit. Quasi dicat: Ideo cum hæc sit causa ob quam propter nomen meum hæc omnia vobis facient turbari non debetis, & æquo esse animo. Si nossent eum qui me misit, non facerent hæc, nunc quia eum non norunt, etiam existimant se recte facere, & servitium offerre Deo.

Non noverunt eum qui misit me. Quatenus non noverunt voluntatem & veritatem Dei, Deus enim cognosci dicitur cum ejus voluntas & veritas cognoscitur.

Verf. 22. *Si non venissem.* Ne quis diceret, ergo sunt sine culpa. Non sunt, inquit Christus, *si non venissem & dixissem eis*, voluntatem scilicet & veritatem Dei.

Peccatum non haberent. Quod scilicet voluntatem & veritatem Dei non cognoscerent. Neque enim arcana Dei cognosci possunt sine prædicante, & fides est ex auditu per verbum Dei Rom. x. 14, 17.

Nunc autem prætextum non habent peccati sui. Ita

in eo quod Deum non noverint peccant, ut ne prætextum quidem & excusationis aliquam speciem habeant. Sic nec illi prætextum habituri sunt ullum peccati sui qui veritatem non agnoverunt, quamvis ejus agnoscendæ non deesset illis occasio.

Verf. 23. *Qui me odit & Patrem meum odit.* Quasi dicat: dicat quidquid velit. *Patrem meum.* Id est, unum illum Deum, qui me Christum illum & singularissimum Filium suum fecit. Non consistit hoc odium in me; sed terminatur in meo Patre. Nemo potest Filium Patri charissimum odisse, quin oderit & Patrem. Docet quam grave sit peccatum se & nomen suum odisse.

Verf. 24. *Si opera non fecissem in eis.* Id est, inter eos, in pro inter, per Hebraismum, intelligit opera divina & miraculosa.

Quæ nemo alius fecit. Non Moses, non Prophetarum ullus, si & magnitudinem & multitudinem eorum, & modum ea peragendi spectes; etiam si eam exterius speciem non haberent quam habebant miracula per Moysen facta, nec in oculis sexaginta myriadum hominum simul congregatorum sint patrata, quippe quod tali congregationi nullus tum locus esset, populo non in castris simul, ut olim, sed in oppidis & vicis per totam Judæam & Galilæam degente ac disperso, & quod talia miracula fidem quam Dei Filius adferebat decerent, quæ non tam externa specie oculos etiam improbissimorum perfringerent, quam animos proborum intrinseca virtute permoverent. Illud Legem decuit, disciplinam illam servilem; hoc Evangelium, sub quo dandum erat aliquid improbitati quo se pasceret, ne fides quæ cunctis imputatur ad justitiam, etiam improbiis extorta, pretium suum apud Deum amitteret. Cæterum si omnes collectim numerarentur, qui diversis temporibus & locis divina Christi miracula toto illo quo prædicavit tempore spectarunt, dubium non est quin eorum numerus sexaginta hominum myriades longe superaret. Non duxit Christus populum per mare, non columnam nubis interdiu, & columnam ignis noctu præcedere fecit, nec populum terroribus implevit montis ardentis, terræ motus, tubarum clangoribus, quia non Legem promulgabat, sed prædicabat Evangelium plenum gratiæ & veritatis. At quod Evangelii erat, morbos omnes sanabat, dæmonia fugabat, mortuos suscitabat, singula ejus miracula, quæ erant innumera divina erant beneficia, eaque solo Christi jussu collata. Ne hic de miraculis quæ postea per tot Apostolos & alios discipulos suos innumeros toto terrarum orbe patravit, loquar, inter quæ Spiritus Sancti datio erat copiosissima, omnia Moysis miracula longissime supergrediens.

Peccatum non haberent. Quod scilicet Dei voluntatem & veritatem, & sic me Dei Filium illum singularissimum, id est, Messiam illum esse non cognoscerent. Messias enim talia miracula facturus erat, qualia nemo ante ipsum fecerat.

Nunc autem. Postquam scilicet talia opera feci.

Et viderunt. Oculis ipsis usurparunt me Filium illum Dei seu Messiam illum esse. Effectum ponit pro causa, quia nihil defuit quominus viderent & manibus suis palparent. Similem loquendi rationem habemus inter alia Rom. i. 21, 32.

Et oderunt. Quasi dicat, & tamen oderunt,

Et me & Patrem meum. Quasi dicat, cum odium erga me Dei Filium tendat in ipsum Deum Patrem. Nullam ergo excusationem habent peccati, seu nullum ignorantiae prætextum. Qui Christum unum illum Deum faciunt, quod illis alioquin & absque hoc si esset, indignus videatur Filius ille hominis, ut Dei Filius sit singularissimus, ut sit Christus ille Dei, in quem omnes credant, & quem divinis honoribus ad Dei gloriam afficiant, quique cultores ejus oderunt & persequuntur, his æque Christus & Pater ejus odio est, quia illis odio est de Christo & Patre ejus veritas, quæ non in eo est ut Christum & hominis Filium faciamus non Christum, non Filium hominis, id est, Deum illum unum; sed ut Filium hominis, tanquam Christum illum Dei, tanquam eum quem Deus Filium suum singularissimum effecit, amemus & colamus, & in illo Deum, qui solus est Pater ejus.

Verf. 25. *Sed ut impleatur.* Quasi dicat: sed mirandum non est, evenit hoc

Ut impleatur sermo scriptus in Lege ipsorum. Nempe Judæorum de quibus agit. Prædictum hoc fuit, & nunc evenit ac impletur. Eventus notatur non finis. Legem per synecdochen partis dicit, pro toto sacro volumine vel codice, cujus pars præcipua Lex erat. Vide cap. x. 34: scriptus enim est hic sermo.

Quod odio habuerint me gratis. In Psalmis Davidis, qui figuram Christi sustinens conqueritur de Israëlitis, quod se Regem suum & à Deo unctum odissent.

Gratis. Id est, sine ulla causa vera & justa, tantum ex sola malitia & invidia, & suo malo proprio, immo cum habuerint maximas me summopere diligendi causas. Quod verissime in Christo impletum est, & adhuc etiam inter ipsos qui nunc sunt Christianos impletur. Rejiciunt enim Christum hominem à Deo cælesti honore & gloria coronatum, nisi sit ipse unus ille Deus.

Verf. 26. *Quando vero veniet Paracletus ille.* De quo antea dixit cap. xiv. 16, 26. Docet adhuc restare magnum & cælestem ad coarguendos suos adversarios doctorem, Paracletum illum.

Quem ego mittam vobis. Non mundo, non Judæis cap. xiv. 17: sed vobis discipulis meis, ut ejus auxilio mundum arguere possitis. Loquitur convenienter Paracletum cap. xiv. 26, quem tanquam personam induxit.

A Patre. Quasi dicat, non à me; quatenus scilicet eum mittam, non eum à me ipso habens, sed acceptum à Patre. Antea dixerat, *quem mittet Pater in meo nomine* cap. xiv. 26, hic dicit eodem sensu, *quem ego mittam vobis à Patre.* Nimirum quia Pater eum missurus erat per Christum. An vero hæc personæ quæ unus ille Deus sit conveniunt? & quem hic mitti dicit, supra cap. xiv. 16 dari dixit. Missio enim hæc Spiritus Sancti in datione consistit.

(*Ille spiritus veritatis.* Vide cap. xiv. 17. Hac parenthesi Paracletum istum definit, ne personam aliquam proprie dictam cogitent.

Qui à Patre exit.) Causam insinuat cur eum spiritum veritatis, id est, nil nisi vera inspirantem appellet: quasi dicat, quippe qui Patris Legatus sit. Pater enim eum mittit per Christum. Sic & Christus à

Deo & à Patre se exivisse, & in mundum venisse, & missum esse dicit infra cap. xvi. 27, 28. xvij. 8. Cum ergo Patris Legatus sit, nil nisi vera loqui potest. Patet hinc quam nihil ad hunc locum, immo nec ad veritatem pertineant, quæ ex hoc loco de processione personali Spiritus Sancti, quam vocant, inter Græcam & Latinam Ecclesiam disputantur: cum apertum sit Christum hic de Spiritu Sancto tanquam de Legato Patris, per metaphoram & per figuram, comparatione sui loqui, ut cap. xiv. 17 diximus.

Ille testabitur de me. Pergit in metaphora & figurata locutione, sicut Spiritum Sanctum, afflatum illum divinum fecit personam, id est, Paracletum & Legatum, & Patris & suum facit etiam testem.

Ille. Nempe Paracletus, revertitur enim absoluta parenthesi ad Paracleti nomen, ut docet pronomen *ἐκεῖνος*, voci Paracleti non *ὁ αὐτός* respondens.

Testabitur de me. Quod nimirum sim Filius Dei singularissimus ille, id est, Christus ille. Hoc autem testabatur Spiritus Sanctus, quia discipulis Christi, seu nomen Christi præferentibus, & sic in nomine Christi dabatur, & per ejus dationem replebantur divina sapientia & aliis cælestibus donis, ut & linguis loquerentur variis, Jesum esse Christum prædicantes, & in ejus nomine divina facerent miracula. Nam Spiritui Sancto figurata locutione testimonium tribui res ipsa docet. Neque enim separatam ab Apostolis personam constituabat, sed quæ eo afflata & inspirati Apostoli loquebantur & agebant Spiritui Sancto tribuuntur, sicut & ea quæ Deus vel Christus per Spiritum Sanctum operatur.

Verf. 27. *Et vos autem testabimini.* Particula *ἄρα* autem redundat. Testimonio Spiritus Sancti adjungit eorum testimonium, quatenus & ipsi per se, non habito respectu ad id quod Spiritu Sancto afflata essent, & illius virtute miracula facerent (hoc enim verius Dei testimonium erat Hebr. 2. 4. 1 Joh. v. 9, vel Christi Marc. xvi. 20) testaturi erant de Jesu, quod nimirum esset Dei Filius ille singularissimus seu Christus. Nam si duorum vel trium minime suspectorum, nec ullam causam mentiendi habentium concordii testimonio standum est, quanto magis tot testimonium?

Quia à principio mecum estis. Quasi dicat: quia tot mea divina opera vidistis, & perpetui comites mei fuistis, ut vos veritas latere nullo modo potuerit. Hinc idem iste Joannes 1 Epist. 1. 1, 3: *Quod fuit à principio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod spectavimus & manus nostræ conrectaverunt de sermone vitæ &c. nunciamus vobis. À principio.* Hoc ex re subjecta intelligendum est, nempe à principio meæ prædicationis. Cur vero non idem facimus in primis hujus libri verbis, *in principio erat sermo*, ut principium hoc ad rem subjectam referamus? Nam rem subjectam Euangelium esse quisque videt.

Mecum estis, dicere maluit, quam eratis, ut tanto magis continuatam eorum ab ipso principio ad illud usque tempus conversationem secum exprimeret.

CAPUT XVI.

Verf. 1. **H**Æc locutus sum vobis. Nempe de mūdi adversum vos odio. *Ut non scandalizemini.* Nempe per defectionem à me Matth. xij. 21. Luc. viij. 13. Tela prævifa minus feriunt. Facilius adversa sustinet, qui dicere potest, omnia percepi atque animo mecum ante peregi. Hinc monet Petrus: *Dilecti, ne tanquam re nova & peregrina percellamini illo igne quo exploramini, quasi novi quid vobis contingat* 1 Petr. iv. 12. Qui in puteum sponte & consulto descendunt, nihil se illic esse tristantur nec mirantur tanquam rem inperatam. Sed qui casu aliquo inviti in eum incidunt, ægre ferunt se in puteo esse, & casu illo magnopere turbantur, quia eis hoc præter votum ac cogitationem eorum accidit. Idem usu venit Christianis, si deliberato animo & omnibus bene perpensis ad Christum accedant, nihil moventur ullis adversis quæ sibi eveniunt. Sed si temere susceperint religionem Christianam, animo nil præparato, fieri non potest quin admodum ingruentibus procellis turbentur, & subinde seipsos interrogent, quid nos hic facimus? quid opus erat nos hic esse? & si scandalizantur & deficiunt.

Verf. 2. *Ex Synagoga ejicient vos.* A genere descendit ad speciem seu ad odii effecta. A conventibus & congregationibus sacris tanquam impuros vos arcebunt & notabunt, ne quidquam vobiscum commune sit populo Dei. Huc referuntur omnia anathemata, excommunicationes, execrationes, damnationes pro blasphemis, impiis hæreticis, quæ de re jam legem tulerant Judæi cap. ix. 22.

Sed venit hora. Quasi dicat, durum quidem est hoc quod dixi, sed dicam adhuc quod multo durius, ac omnium durissimum est. *Venit hora.* Id est, veniet, per enallagen temporis præsentis. *Hora,* pro tempore, per synecdochen.

Ut omnis, in commune scilicet loquendo, qui occiderit vos, existimet cultum offerre Deo. Id est, ut non tantum occidamini, sed etiam ut omnis qui vos occiderit, existimet se sacrificium offerre Deo, ita ut pro cæde vestra etiam præmium à Deo speret, tantum abest ut pœnam metuat. Pessima est hæc conscientia quæ male facere jubet; nihil autem est pejus quam homines conscientiam lædere nolentes occidere. Tali conscientia nunquam laborant Christi discipuli, ut quenquam quod conscientiam propriam lædere nolit oderint aut ullo malo afficiant, nedum occidant.

Verf. 3. *Et hæc facient vobis quia non cognoverunt Patrem.* Id est, Patris mei, qui Deus ille unus est, voluntatem & veritatem, quamvis cognoscere potuerint ac debuerint.

Neque me. Quod scilicet sim Dei Filius ille singularissimus seu Christus ejus: quasi dicat, non fiet hoc vestro merito, sed illorum inficitia ac cæcitate. Quid ergo dicendum est de iis qui alios occidunt & persequuntur, quia non credant Jesum esse Deum illum unum, etiamsi eum credant esse Christum ullum & Filium Dei unicum? Id ipsum nimirum quod non cognoverint Patrem neque Filium. Nam & Pater illis est non Deus ille unus quantus quantus est, & Filius illis est non homo Jesus ab uno illo Deo distinctus,

sed Deus ille unus: adeo ab homine Jesu abhorrentes, ut si non sit unus ille Deus, abominabilis sit, ac odio & persecutione omni dignus in suis discipulis. Ita & isti dum eos occidunt, existimant se victimam offerre gratam Deo, immo & Christo, quo ipso produnt se veros Christi discipulos haud esse. Isti enim alienam conscientiam & religionem persequi rem Deo maxime invisam esse judicant.

Verf. 4. *Sed hæc dixi vobis.* Quasi dicat, quamvis ingrata auditu, multo magis experientia.

Ut quando veniat hora, nempe quam dixi, memineritis eorum quod ego dixerim vobis. Id est, memineritis quod vobis ista prædixerim; proinde ne vos ista tanquam nova & inopinata turbent. Vide 1 Petr. iv. 12.

Hæc autem vobis ex initio. Nempe prædicationis meæ, ut supra cap. xv. 27. Vide hic iterum vocem principii ex subiecta re intelligi.

Non dixi quia vobiscum eram. Quasi dicat, quod satis temporis esset vobis ista dicendi.

Verf. 5. *Nunc autem abeo.* Id est, abibo, per enallagen temporis.

Ad eum qui misit me. Id est, Deum illum unum Patrem meum. Antequam igitur abire velui vobis ista dicere, præsertim hoc ipso tempore quo rei istius exemplum in me habituri estis. Misit Deus Christum ad homines, nimirum non ut nasceretur, sed jam natum, & ad virilem ætatem perductum Luc. iij. 23.

Et nemo ex vobis interrogat me, quo abis? Jam quidem ipse dicit se ire ad eum qui se misit, & supra, se ire ad Patrem cap. xiv. 28, se ire in domum Patris verf. 2; sed nemo ex illis interrogabat sic ut sciret quis esset iste abitus, & qualis, quid commodi sibi abitus hic allaturus esset? Petrus etiam supra cap. xij. 36 interrogavit quidem, Domine quo abis? sed ibi Dominus agebat de abitu in crucem cap. xiv. 5: dixit etiam Thomas, Domine nescimus quo vadis, sed nec ibi cogitavit Thomas aut ullus ipsorum ut de abitus Christi ad Patrem ratione & commodis interrogaret. Patrem sibi monstrari petiit Philippus verf. 8, ad alia delapsus. Hic ergo jure perstringit Christus eorum hac in parte socordiam.

Verf. 6. *Sed quia hæc dixi vobis.* Nempe me abire ad eum qui me misit.

Tristitia implevit vestrum cor. Quasi dicat, non ratione sed affectu ducimini, non hoc facitis quod debetis. Non videtur improbaturus fuisse modicam tristitiam, dicit enim, *tristitia implevit cor vestrum*, quasi nullo relicto loco rationi & consilio. Ita solent homines, non consulta ratione, nec re bene expensa turbari & affectibus abripi, qui si prius rem expendissent, sæpe viderent quæ sibi prima fronte occurrant tristitia, in melius esse cessura.

Verf. 7. *Sed ego veritatem dico vobis.* Quasi dicat: tristitiamini ob vestrum proprium bonum.

Veritatem dico vobis. Hoc est, quod alibi dicit: *Amen amen dico vobis.* Non fallo, non decipio, non frustror vos inani solatio, ut solent interdum qui mœstos consolantur.

Consert vobis, ut ego abeam. Nempe ad Patrem. Est hoc ex usu & commodo vestro.

Si enim non abeam. Nempe ad Patrem: probat quod asseruit.

Paracletus ille. De quo vobis dixi cap. xiv. 16, 26, cap. xv. 26.

Non veniet ad vos. Nimirum quia ad hoc ut veniat, meo ad Patrem abitu, mei glorificatione est opus cap. vij. 39. Nisi enim Filius ad Patrem ivisset, quomodo à Patre Spiritum Sanctum mittere potuisset? Significat Christus plus in eo commodi suis discipulis esse, ut post suam cum illis conversationem Spiritum Sanctum accipiant, quam ut semper Christus cum illis in terris corporaliter maneat: quod sane verum est, Spiritus enim Sanctus reddidit eos ipsi Christo simillimos. At si Christus unus ille Deus erat, nec ut ad Patrem iret ad mittendum nobis Paracletum, nec ut nobis melius esset, ullius alterius Paracleti ad nos missione quidquam erat opus.

Si autem eam. Nempe ad Patrem.

Mittam eum ad vos. Quatenus eum Pater per me mittet ad vos. Vide cap. xiv. 16, 26. xv. 26. Pater enim Filio glorificato Spiritum Sanctum dedit ut eum effunderet in discipulos suos Act. 2. 33: quasi dicat, qui cum ad vos veniet, multo melius vobis erit quam nunc est.

Verf. 8. *Et cum venerit ille.* Exponit Paracleti illius effecta.

Arguet, nempe per vos, *mundum.* Id est, homines veritatis, quam docui, adversarios,

De peccato, de justitia, de judicio. Hæc Christus in sequentibus exponit.

Verf. 9. *De peccato quidem quod non credant in me.* Tanquam in Dei Filium seu Christum illum: arguet huius peccati mundum efficacibus argumentis, dono Sapientiæ divinæ, linguarum, miraculorum multiplicitatem, quæ fient in meo nomine.

Verf. 10. *De justitia autem, quod ad Patrem meum ab eo, & non amplius videtis me.* Per enallagen præsentis pro futuro, id est, arguet mundum, maximam in eo Dei justitiam esse, quod ego ad Patrem meum abiturus sim, & non amplius me visuri sitis; quis enim locus esset credendi, scilicet in me, si ego suscitatus ex mortuis vobiscum adhuc manerem & oculis vestris conspicerer? cum ad fidem suffectura sint argumenta, quibus Paracletus mundum arguet me à mortuis resuscitatum & Dominum ac Christum a Deo factum esse.

Verf. 11. *De judicio autem, quod princeps mundi huius judicatus sit.* Id est, damnatus sit, causa ceciderit, me tanquam blasphemum & pseudo-Prophetam ac pseudo-Christum in mortem agens. Unde fiet ut omnes probi ab eo deficiant & mihi se adjungant, nec crucem ac mortem eo nomine metuant, cujus terrore princeps mundi solebat homines in sua retinere servitute. De hac damnatione similia Christi verba cap. xij. 31 recte possunt intelligi. Sequitur enim,

Et ego si exalter ex terra, omnes traham ad me. Nempe à mundo & à diabolo per mortem meam, insequente scilicet eam resurrectione mei ad gloriam & regnum cæleste. Hinc enim apparebit, me Filium Dei illum singularissimum, quem præ omnibus elegit & dilexit, & in Regem illum singularissimum Spiritu Sancto unxit totius mundi bono, mortem, eamque crucis subiisse: quæ res admirabilem & Dei & meum erga homines amorem testabitur, & vicissim homines ad Deum & me redamandum incitabit ve-

hementissime. Arguet ergo Paracletus mundum causam Christi & discipulorum ejus justam & veram & bonam esse, causam autem diaboli Christo & discipulis ejus adversantis malam & injustam. Et sicut Christum post mortem vivere & regnare, sic discipulos ejus victuros ac regnuros esse: diabolum autem mundi principem & consequenter mundum ei se subicientem damnatum ac perditum iri. Conjunxit Christus hæc tria, peccatum, justitiam, judicium, quia priora duo inter se opponuntur, & tertium illorum solet esse consequens.

Verf. 12. *Adhuc multa habeo.* Aliud maximum commodum ex adventu Paracleti commemorat.

Dicere vobis. Nempe clarius quam dixi. Nam alioquin dixerat illis omnia quæ audiverat à Patre cap. xv. 15.

Sed non potestis portare. Id est, intelligere, non erudirent vos ista, sed obruerent.

Nunc. Prout nunc estis, & ante Paracleti illius adventum. Intelligit Christus mysteria de regno suo cælesti ac spirituali, de circumcisionis & rituum Legis abrogatione, de justitiæ imputatione per fidem in Christum, de ambulatione secundum spiritum, non secundum carnem, de gentium omnium ad fidem in Christum & Regni Dei hæreditatem vocatione. Hæc enim tanta erant mysteria ut tum adhuc à discipulis Christi capi & intelligi nequirent. Sunt qui tres unius Dei personas, & duas unius personæ naturas, id est, hominem & unum illum Deum designari putent; sed frustra: cum hoc dogma ne nunc quidem à quocumque possit portari & intelligi.

Verf. 13. *Quando autem veniet ille.* Nempe Paracletus, spiritus ille veritatis. Vide cap. xiv. 17.

Ducet vos. Nempe interna illuminatione,

In omnem veritatem. Nempe ad salutem æternam pertinentem, ita ut omnia sciatis & intelligatis quæ vera sunt & ad salutem pertinent. Est enim veritatis vocis articulus præfixus, quæ eam ex subjecta materia docet intelligi. Docemur hoc loco Apostolos in omnem veritatem deductos fuisse, proinde dogmata post Apostolos inuenta ad divinam veritatem non pertinere, sed anathema esse Galat. i. 8, 9.

Non enim loquetur à seipso. Rationem adfert, ob quam nullum periculum sit ut in errorem vel mendacium ducat. Quia Spiritum Sanctum sui comparatione Paracletum per metaphoram vocavit; ideo metaphoræ isti convenienter per prosopopœiam de Spiritu Sancto loquitur. Alioquin enim Spiritus Sanctus persona esset quæ a seipsa non loqueretur: quæ ideo veritatem loqueretur quod à seipsa non loqueretur, quæ ea quæ audiat loqueretur: quod de persona quæ Deus ille unus sit dici non potest.

Non loquetur à seipso. Id est, se auctore & repertore, seu id quod in mandatis non habeat.

Sed quaecunque audiet. Nempe à Deo qui veritas est ipsa.

Loquetur. Quasi dicat: proinde & veritatem, & omnem veritatem loquetur, omnem enim audiet. Res aperta est, Spiritum Sanctum induci tanquam fidelem Dei legatum, cujus est legantem audire, & nihil à seipso loqui, & omnia quæ audierit ac in mandatis acceperit, loqui.

Et ve-

Et venientia. Id est, ventura, per enallagen temporis.

Annunciabit vobis. Quasi dicat, hoc etiam præstabit spiritus ille veritatis, ut ventura seu futura vobis annunciet, quæ ubi evenerint, & vos & omnes argumentum hinc capietis nil nisi veritatem vobis à Spiritu Sancto suggeri & inspirari. Sic Propheta per Spiritum Sanctum prædixit famem sub Claudio; sic prædixit vincula Paulo, & multa alia. Crebrum hoc erat in primitiva Ecclesia. Sic Paulus luculenter prædixit venturum Anti-Christum 2 Thess. 2, Petrus exoriturus hæreses 2 Petr. 2.

Verf. 14. *Ille me glorificabit.* Id est, non feret se alium à me doctorem, sed feret se meum legatum; meum donum, quæ res mihi maximæ gloriæ erit.

Quia ex meo accipiet. Id est, ex meis opibus & copiis,

Et annunciabit vobis. Proinde meo nomine.

Verf. 15. *Omnia quæcunque habet Pater mea sunt.* Ne quis diceret, cur non accipiet ex paterno, sed ex tuo? respondet, omnia quæcunque habet Pater mea sunt; proinde & mysteriorum omnium paternorum & futurorum scientia. Pater mecum communicavit omnia sua bona, & hæredem me instituit omnium. Quod ex ratione ac natura rei debet intelligi Luc. xv. 31, nempe omnium quæ sunt communicabilia.

Propter hoc dixi quod ex meo accipiet & annunciabit vobis. Nihil enim est Paternum cujus ego ex Patris gratia hæres & Dominus non sim. Non potest ergo Spiritus Sanctus quidquam habere quod ex meo acceptum non sit, quidquam vobis annunciare quod ex me vobis non annunciet, cum & ipse Spiritus Sanctus meus sit, & mihi à Patre datus sit Act. 2. 33.

Verf. 16. *Parum, nempe temporis, & non videbitis,* id est, videbitis me. Prædicat eis instantem suam mortem, quam sequente noctem illam die debuit optetere.

Et iterum parum. Nempe tertio post mortem meam die,

Et videbitis me, cap. xx. xxi, *quia ego vado ad Patrem.* Proinde suscitabor ex mortuis, ut ad Patrem vadam.

Vado. Id est, vadam, per enallagen temporis.

Verf. 17. *Dixerunt igitur ex discipulis ejus alii ad alios; quid est hoc quod dicit nobis: parum & non videbitis me, & iterum parum & videbitis me, & quia vado ad Patrem?*

Verf. 18. *Dicebant ergo, quid est istud parum?* Nempe in utramque partem, *nescimus quid dicat,* vel hinc patet quod non potuerint tunc portare Dei mysteria.

Verf. 19. *Cognovit ergo Jesus quod vellet eum interrogare, & dixit eis: de hoc quaritis inter vos quod dixi; parum & non videbitis me, & iterum parum & videbitis me?* Ostendit se scire secreta eorum colloquia, & quid se vellent interrogare.

Verf. 20. *Amen amen dico vobis.* Asseveratione confirmat id quod dixit, effectum ejus in illis & in mundo exponens, licet rem ipsam non exponat, quippe quam eventus ipse mox interpretaturus esset.

Quod flebitis & lamentabimini vos. Nempe videntes me in crucem actum & occisum.

Mundus autem gaudebit. Quod scilicet me cui adversatur & quem odit occiderit, idque tam infami & atroci supplicio.

Vos autem tristabimini. Discipulos opponit mundo, & tristitiam eorum (cujus effecta futura erant fletus & lamentatio) gaudio mundi.

Sed tristitia vestra in gaudium fiet. Nempe cum me tertio post die videbitis suscitatum ex mortuis & redivivum, multo vero magis in cælum proficiscentem ad capeffendum regnum meum, & inde cælestia munera in vos dispensantem.

Verf. 21. *Mulier quando parit.* Subitam illorum tristitiam, & post hanc subitum gaudium, illustrat eleganti similitudine mulieris in partum incidentis & partu solutæ.

Tristitiam habet quod venerit hora ejus. Id est, hora partus, proinde hora dolorum & periclitandi de vita. *Hora,* per synecdochen, pro tempore brevi.

Quando autem nascitur puer. Solent enim mulieres magis gaudere puerum enixæ.

Non amplius meminit afflictionis. Quam scilicet in partu sustinuit.

Propter gaudium quod natus sit homo in mundum. Quod ex utero matris in mundum prodierit. Significat gaudium ex hac causa non afflictionem tantum ex partu, sed etiam afflictionis obliterare memoriam, quatenus scilicet nil curat se afflictam fuisse, quinimmo valde lætatur. Nam alioquin etiam præteritorum dolorum dulcis est recordatio.

Verf. 22. *Et vos igitur.* Pro sic igitur & vos, per ellipsin particulæ similitudinis, more Hebræo.

Tristitiam quidem nunc habetis. Id est, habebitis, ex cruce & morte mea.

Rursum autem videbo vos. Resuscitatus scilicet ex mortuis.

Et gaudebit vestrum cor. Vide cap. xx. 20.

Et gaudium vestrum nemo tollet à vobis. Non mundus, non diabolus, non ullæ calamitates, non ipsa mors. Nam etiam in media morte maxime gaudebitis. Gaudebitis enim ex me à mortuis resuscitato, & à dextris Dei collocato, proinde ex certissima spe vitæ æternæ Rom. xij. 12. Phil. iij. 1. iv. 4, quæ morte instante vividissima est 2 Tim. iv. 6, 7, 8. In mediis tribulationibus semper gaudere debent Christi discipuli; cum habeant fontem perennem gaudii. Possunt hæc gaudia turbari, sed tolli non possunt. Sicut aquam ex fonte manantem limpidam potest aliquis turbare, sed obstruere fontem non potest, quin illa erumpat, & aliquantulum turbata mox fluat limpida. Sic se habet & gaudium hoc spirituale, turbari aliquantulum potest, tolli & inhiberi nunquam potest, & turbatum mox redditur suæ puritati. Nec mors illud magis tollet quam nos ipsos, quia mors nobis aperit & adfert gaudii istius verum complementum.

Verf. 23. *Et in illa die.* Id est, in illo tempore, *dies,* per synecdochen, pro tempore, ut cap. viij. 56.

Non interrogabitis me quicquam. Non principium temporis illius quo suscitatus est ex mortuis intelligit, nam tunc adhuc interrogabatur à discipulis Act. 1. 6: sed temporis illius progressum, cum in cælum evectus misit illis Spiritum Sanctum, qui eos

in omnem deduxit veritatem. Respicit ad id quod se voluerint interrogare, ignari quid diceret vers. 18, 19.

Amen amen dico vobis, quod quaecunque petieritis Patrem in meo nomine. Id est, per nomen meum, meo nomine, & nominis mei gloria, Patrem veluti obligantes & obtestantes, vide XVI. 11, 12.

Dabit vobis. Ponit enim eos & mandata sua observaturos, & ea petituros quæ voluntati ejus sint conformia, (cui nos subicere debemus in omnibus, exemplo Christi,) & quæ ipsis sint bona ac salutaria, & petituros certa cum fide, nihil de petitionis effectu dubitantes; quæ fides peculiare est Spiritus Sancti donum in edendis miraculis 1 Cor. xij. 9. Docet quanta bona sint in illo die consecuturi, proinde quam etiam ex his bonis ingens gaudium habituri.

Vers. 24. *Usque modo non petistis quicquam in nomine meo.* Neque enim adhuc Christus erat ad cælestem apud Patrem majestatem evectus.

Petite. Nempe in illa die vers. 26.

Et accipietis. Ego enim omnium rerum in cælo & in terra habiturus sum à Patre potestatem.

Ut gaudium vestrum sit impletum. Id est, ne quidquam vobis desit ad spirituale gaudium, ad spirituale, inquam, non ad carnale. Ita enim hæc omnia debent intelligi, ne excludantur afflictiones propter Christum, quibus hoc spirituale gaudium maxime excitatur Rom. v. 3.

Vers. 25. *Hæc in proverbii locutus sum vobis.* Significat se iis non clare, non aperte dicere se mox in crucem actum iri, & tertio post die ex morte resurrecturum, ad Regnum suum sibi à Patre destinatum capeffendum. Videbat eos & jam expertus erat clari & hac de re aperti sermonis haud esse tum capaces Matth. xvi. 22. Luc. xxiv. 25.

Sed venit hora. Id est, veniet brevi, per enallagen, hora pro tempore vers. 2, 21.

Quando non amplius in proverbii loquar, sed aperte de Patre. Id est, de Patris voluntate & mysteriis.

Annunciabo vobis. Partim per me post resurrectionem meam, partim per Spiritum Sanctum post mei glorificationem.

Vers. 26. *In illo die.* Nempe cum in Regnum meum exaltatus fuero, & vobis Spiritum Sanctum mittam, qui vobis majestatem meam apud Patrem aperiet.

In nomine meo, id est, per nomen meum, *petetis.* Non erit opus ut ad id incitemini.

Et non dico vobis quod ego rogabo Patrem pro vobis. Ut scilicet vobis det quæ petitis. Hoc addit ne putarent Dominum Jesum sibi dicere, quod pro se rogaturus esset Patrem. Negat se iis hoc dicere, & causam adfert:

Vers. 27. *Ipse enim Pater diligit vos.* Quasi dicat, ut nihil necesse futurum sit ut pro vobis rogem; tam Pater vos diligit quam ego. Loquitur Dominus Jesus, ut cœpit, de illa die qua ipse rerum omnium potestatem erat habiturus à Patre. Nam ante hunc diem sæpe rogavit pro discipulis. ut supra dixit: *Ego rogabo Patrem, & alium Paracletum dabit vobis* cap. xiv. 16, & capite sequente describitur ejus oratio ad Patrem, quæ fere tota pro discipulis est. Li-

cet enim etiam tum Pater diligeret discipulos Christi; tamen Christum decuit, cum adhuc in hac mortali vita versaretur, & præcipue cum jamjam moriturus esset, Patri sicut pro se, quamvis maxime diligeretur ab ipso, sic & pro discipulis supplicem fieri. Nam si quis dicat Christum etiam in cælos evectum pro discipulis orare, & tanquam summum Sacerdotem pro iis interpellare, tanquam Paracletum causam eorum apud Patrem agere, metaphoram in eo necesse est ut agnoscat, quatenus nimirum Dei Filius ad mandatum Patris mortem, eamque crucis pro omnibus subire non dubitavit. Hæc enim tanta Filii obedientia perpetuo est incitamento & obligationi Patri, ut discipulis Christi in omnibus sese faventem & propitium exhibeat, nec iis quidquam denegat. Et quia Deus princeps est salutis nostræ causæ, & quidquid Christus facit, potestate à Deo accepta facit, ideo ut hæc Patris indicetur prærogativa, iste loquendi modus de Christo usurpatur.

Quia vos me dilexistis. Id est, diligitis, per enallagen Hebræam præteriti pro præsentis. Causam exponit dilectionis Paternæ erga ipsos, quid enim gratius est Patri, quam si quis Filium ejus dilectissimum diligit?

Et credidistis. Id est, creditis, eadem enallage.

Quod ego à Deo exivi. Exiverat ab eo, nempe ab eo missus & ablegatus. Vox *ἐξ* cum genitivo personæ non semper significat locum, ut cap. xvij. 7, nisi cum significatur motus, ut hic. Causam exprimit ob quam discipuli se diligant, quis enim non diligit eum quem à Deo exivisse credat, præsertim si nobis à Deo vere Euangelium, vere nuntium bonum ac desideratum adferat? ô quam jucundi pedes Euangelizantium pacem, Euangelizantium bona! Rom. x. 15.

Vers. 28. *Exivi à Patre.* Asserit rem sic se habere sicut crediderint, proinde eos verum credidisse & credere: quasi dicat, ita se res habet sicut credidistis.

Πατὴρ τὸ πῦρ ἐστίν. *À Patre,* & ex loco in quo Pater habitat.

Et veni in mundum. Id est, ad homines, in hoc convexum, tanquam Legatus Dei, postquam nimirum natus essem. Legati enim prius nascuntur quam ablegantur.

Rursus. Id est, repetita retro via, ut cap. xvij. 33.

Relinquo mundum. Non homines tantum, sed etiam totum hoc convexum.

Et proficiscor ad Patrem. Id est, in cælum, à quo & unde missus sum, Legatus ad ablegantem legatione peracta proficiscor. Vis oppositionis ipsa requirit ut Christus ex cælo in hoc inferius convexum venisse dicatur, quandoquidem ex hoc inferiori convexo profectus est ad Patrem in cælum, ascenderat enim ad Patrem in cælum, à quo deinde descendit ad homines in mundum cap. iij. 13.

Vers. 29. *Dicunt ei discipuli ejus; Ecce nunc aperte loqueris, & proverbium nullum dicis!* Interim tamen non intelligebant mortem prius oppetendam esse Christo.

Vers. 30.

Verf. 30. *Nunc scimus.* Nempe plene & perfecte. Vide cap. 2. 11.

Quod scias omnia. Quia nimirum illis dixerat quæ de re inter se quærerent & se vellent interrogare verf. 19. Sunt qui hinc colligant Christum etiam diem iudicii scivisse: quos vellem monitos ne Christi honorem ita augeant, ut cum id ipse negaret mentitum fuisse arguant. Neque enim in ejusmodi locutionibus omnia protinus in universum, & sine ulla exceptione accipere necesse est, cum in iis plerumque consueta sit synecdoche totius. Vide inter plurima supra cap. iv. 29. 1 Joan. 2. 20, 27. Apoc. xxj. 5, 7. 1 Cor. 2. 15 &c.

Et non opus habes ut quis te interroget. Nempe ad id ut ei respondeas, cum antequam interroget jam ejus cogitationes & quid interrogare velit scias. Vide cap. 2. 24, 25.

In hoc. Id est, per hoc,

Credimus. Nempe modò, ut patet ex sequente responsione Christi, plene scilicet & perfecte, jam nunc nobis ad fidem nihil deest, sicut paulo ante dixerunt,

Nunc scimus quod à Deo exivisti. Nempe tanquam ejus Legatus & ab eo missus: quasi dicant, nisi enim à Deo missus esses & exivisses, nunquam hanc divinam sapientiam haberes, quam certe Deus, qui solus eam dare potest, pseudo-Prophetæ non daret. Vide quid Apostoli ex divina Christi sapientia inferant, & quomodo argumententur; quod sane totum falsum esset si Christus ipse unus ille Deus esset. Sic & Christi ipsius argumentatio falsa foret, quoties ex divinis suis operibus se missum à Deo concludit. Deus enim ille unus miracula facere potest etiam si à nemine mittatur. Notandum est quod dicant *ἀπὸ τοῦ Θεοῦ*, non *παρὰ τοῦ Θεοῦ*, ut Christus dixit, quia utrumque eandem habet significationem, nisi quod *ἀπὸ τοῦ Θεοῦ* exire latius pateat, & locum in quo Deus habitat necessario non includat.

Verf. 31. *Respondit eis Jesus, modo creditis.* Quasi dicat, post tot divina opera mea modo creditis? mirum sane: sed fallimini in hoc, quod ut modo fides vestra ad plenum & perfectum pervenerit, adeo, inquam, in hoc fallimini, quod ut modo fides quæ ante fuit, maximam ecclipsin passura sit.

Verf. 32. *Ecce venit* (*ἔρχεται*, in præsentī) *hora & nunc venit* (*ἔλθουσιν*, in præterito) per enallagen præteriti, pro instanti & mox futuro. Ne putetis eam adhuc longe abesse, jam præ foribus est.

Ut dispergamini quisque in propria. Nempe ex desperatione rerum, ad sua quisque vestrum redibit, suam domum, suas res privatas repetet.

Et mo solum relinquatis. Ex eadem videlicet desperatione. Ita Christus iterum suam divinam prodit sapientiam futurorum prænotione & prædictione. Non tamen hæc erat discipulorum improbitas, sed pro temporis illius & rerum ratione ac constitutione infirmitas & imperfectio. Credebant illi quidem, ut verf. 27 Christus dixit, sed prout tum credere poterant, ita nimirum ut mors Christi, eaque tam dira & ignominiosa fidem eorum turbare & confundere ac morte afficere posset, quæ resurrectione demum Christi restituenda ac resuscitanda & vivificanda & ad plenum ac perfectum perducenda erat.

Et non sum solus. Alio nimirum respectu.

Quia Pater. Id est, Deus ille unus, qui me sibi in Filium singularissimum elegit, & in Regem illum unxit ac sanctificavit, & ad mundum misit,

Mecum est. Non deserit me unquam. Adest mihi suo spiritu, sua cura & infinita potentia; proinde neutiquam res sunt desperata, etiam si mox capiar, & crudeliter ac miserabiliter tracter, & in crucem agar, & occidar. Suscitabit me Pater ex mortuis, & Dominum ac Christum faciet. Si Pater mecum non esset & me desereret, actum esset de me: sed quomodo Pater deserere potest Filium suum sibi in omnibus, etiam in morte crucis fubeunda, obsequentissimum? Hoc & nostrum debet esse, cum ab amicis deferimur, ab inimicis affligimur & occidimur, unicum solatium! Soli non sumus, est nobiscum Deus & Christus Matth. xxviii. verf. ultimo. Sic & cum Josepho Deus erat, descendit cum eo & in foveam. Vides quod Christus non eo se soletur, quod sit unus ille Deus, sed quod Pater, unus ille Deus, secum sit.

Verf. 33. *Hæc.* Nempe quæ toto hoc superiore sermone continentur,

Locutus sum vobis, ut in me. Id est, per me. *In pro per*, ut paulo ante verf. 30.

Pacem habeatis. Id est, immunitatem à divinis pœnis, animi tranquillitatem, pacem illam Dei, æternæ vitæ spem, & tandem ipsam vitam æternam, adhærendo scilicet mihi per fidem in me & mandatorum meorum observationem; huc enim spectant omnia quæ iis Christus toto hoc sermone locutus est.

In mundo. Id est, per mundum, à mundo.

Afflictionem habebitis. Non pacem. Alterutrum vobis eligendum est, vel pax à me & à mundo afflictio, vel pax à mundo & à me afflictio. Ita veri discipuli Christi mundum nunquam affligunt, sed semper habent afflictionem à mundo.

Sed confidite. Id est, bonum animum habete, res vobis optime cedet, & afflictio in maximum bonum vertet.

Ego, pro quo affligemini, vici mundum. Factum jam dicit quod mox futurum erat. Vici per id ipsum per quod maxime se vicisse mundus putavit, nempe per mortem meam, subsequente eam Patris qui mecum est beneficio, resurrectione & gloria mea cum potestate in omnem carnem seu mundum universum conjuncta. Non est ergo dubitandum quin vos discipulos meos vindicaturus sim in vitam æternam, & mundum vobis & mihi adversantem sim perditurus. Vincetis & vos per afflictiones & mortem mundum meo beneficio, sicut ego vici Patris beneficio. Nihil mundus vobis faciet sine meo permisso. Ego autem scio quid & quantum illi sit permittendum. Quamvis etiam citra & ante resurrectionem vincit mundum, qui ne mortis quidem ullo supplicio (qui ultimus mundi conatus est,) à veritatis divinæ confessione depelli potest. Hoc illud est pulcherrimum certamen à Deo propositum, cujus dux maximus est Christus. In hoc certamine, sicut ipse vicit, sic & nos vincere faciet; quam victoriam corona vitæ & gloriæ æternæ, sicut in Christo consecuta est, sic & in omnibus qui eodem modo vicerint consequetur.

CAPUT XVII.

Verf. 1. **H**æc locutus est Iesus. Nempe ad discipulos.

Et sustulit oculos suos in cælum, & dixit. Concludit sermones suos ad discipulos oratione ad Deum, tum pro se tum pro discipulis, cum sciret omnia ex Dei gratia pendere & proficisci, & sine Deo nihil quod vere bonum sit fieri posse. Dum autem oraturus oculos in cælum attollit, quid aliud significat quam Deum in cælo habitare, nec aliter in terra & ubi vult esse quam per spiritum suum, & consequenter per infinitam suam sapientiam & potentiam & providentiam? Nam & sol per radios suos est etiam ubi ipse non est. Alioquin enim, si Deus persona sua ubique esset, cur imperiti vulgi morem imitaretur sapientissimus & rerum omnium scientissimus Dominus? Et cum apud omnes gentes in usu sit ut oraturi oculos & manus in cælum attollant, ipsa natura docuisse videtur Deum persona sua non alibi quam in cælo esse. Hinc ex ejusdem Christi institutione oraturi dicimus, *Pater noster, qui es in cælis.* Est autem Deus quoquoersum majestate sua in cælo, unde & sapiens ille Salomon: *Cæli cælorum non capiunt, inquit, te Domine.* Quippe quod Deus etiam cælis cælorum, id est, supremis cælis major sit, nec tam illis contineatur quam illos contineat: hinc est & infinitus ac immensus, nihil enim est quod eum finiat, & quod non potius ab eo finiatur. Et lux illa inaccessible quam inhabitare dicitur, ab ipso prodit, & cum ipsius persona computanda est, ut cum soles lux solis.

Pater. Id est, suum & unice Deus, qui me spiritu tuo ex matre mea genuisti, & in Filium singularissimum suscepisti, spiritu tuo peculiariter sanctificasti, & ad mundum misisti.

Venit hora. Ἡ ὥρα, id est, tempus illud à te destinatum ac definitum. Non peto extra tempus rei legitimum. Venisse jam dicit tempus, quia in propinquo erat, ut supra verf. 33 *vici mundum*, inquit, quia jam in eo erat ut vinceret.

Glorifica tuum Filium. Illum singularissimum, nempe gloria quam ei ante secula destinasti, cælesti majestate verf. 5. Non dicit *me*, sed *Filium tuum*, efficacius *Patrem* referens ad Filium, & Filium ad Patrem.

Ut & Filius tuus glorificet te. Dum scilicet tibi Filii tui glorificatio maximæ erit gloriæ. Vide cap. xij. 27, 28. xij. 31, 32. Philip. 2. 11. Neque enim Deus aliter à quoquam glorificatur quam quatenus ex suis erga eum operibus ac beneficiis gloriam consequitur. Cæterum hæc oratio Christi ad Patrem, manifestum continet documentum, solum Patrem esse unum illum Deum, & Filium non minus ab uno illo Deo distingui quam à Patre. An enim unus ille Deus preces ad aliquem funderet? Ut homo, ajunt. At dicere aliquem simul esse unum illum Deum & hominem, est alterum tollere per alterum. Et qui simul sit unus ille Deus & homo, quibus obsecro

precibus indigeret? Non indigeret ullis ad suam quanto minus ad alienam personam!

Verf. 2. *Sicut dedisti ei.* Quasi dicat, glorifica eum convenienter tuo decreto.

Potestatem omnis carnis, id est, in omnem carnem, in omnem hominem mortalem, per genitivum objecti, *dedisti*, id est, dare constituisti. Rem ponit pro rei decreto, per metonymiam, ut verf. 22. Quasi dicat, quam potestatem reipsa habere & exercere non posset, nisi eum glorificares, quod ex fine potestatis istius apparet. Sequitur enim:

Ut omne. Pro omni, per enallagen casus, obsequens

Quod dedisti ei. Neutrum pro communi. Intellegit enim in se credentes; quos Deus dedit Christo, quatenus ipse effecit ut in Christum crederent, & ejus essent, tanquam Domini & Regis sui divini. Vide cap. vj. 37, 39, 44. 65.

Det eis. Per pleonasmum pronominis Hebraicum.

Vitam æternam. At vitam æternam omni homini mortali in se credenti, eique etiam mortuo, dare non posset, nisi à Deo glorificaretur, id est, nisi non solum ipse naturam immortalem haberet, & vitam viveret æternam, sed etiam virtute polleteret & immortalibus & jam mortuis vitam æternam conferendi, ac cælesti coronaretur majestate.

Verf. 3. *Hæc autem est æterna vita.* Discipulorum qui audiebant causa exponit quæ sit vita æterna, id est, vitæ æternæ adipiscendæ medium seu ratio, per metonymiam effecti pro causa, ut supra in re contraria *judicium* dixit *judicii causam* cap. iij. 19.

Ut cognoscant. Nempe homines, (intellige) *te Pater*, id est, ut cognoscant personam & voluntatem tuam, in qua cognitione etiam consequens ejus includendum est, per metonymiam synecdochiam, cum causa ponitur, sed effectus ejus simul includitur. Consequens autem & effectus cognitionis Patris unius illius Dei est, ut ejus obtemperemus voluntati. Ideoque qui voluntatem ejus non faciunt, nec mandata Dei servant, Deum cognoscere merito negantur cap. viij. 55. 1 Johan. 2. 3, 4. Tit. j. 16.

Qui solus es verus Deus. Articulus enim præpositivus in Græco nominibus ut & pronominibus affigitur, & respondet postpositivo verbis affixo: quasi dicat, *ὁς ἐστὶς μόνος ἀληθινὸς Θεός.* Cæterum sive solus Pater dicatur esse verus Deus, sive Pater dicatur esse solus verus Deus, perinde est, ut ex inductione omnium similium exemplorum constare potest. Sive enim vocem *solus* subjecto addas, sive prædicato, æque excludit omnes alios, ut, sola Maria est virgo quæ concepit ex Spiritu Sancto, & Maria est virgo quæ sola concepit ex Spiritu Sancto, & sic in cæteris omnibus. Describit Patrem, ut causam indicet cur in ejus cognitione vita æterna sit posita, quia nimirum ille solus est verus Deus, id est, Deus κατ' ἐξοχήν dictus. Sic Christus dicitur lux vera, vitis vera &c: alioquin enim & Christus est Deus verus, ut jam alibi monuimus, cum verum opponitur falso. Ideoque hoc sensu epitheton istud veri semper de Christo debet intelligi, licet nusquam de Christo reperiatur expressum: At solus Pater di

ter dicitur verus Deus, cum verum denotat id quod in suo genere summum est, (sic solus Christus est lux vera, vitis vera, Sacerdos verus, & similia) qui idcirco etiam simpliciter & absolute, vel subjective & per antonomasiam Deus, vel cum articulo emphatico *ὁ Θεός*, ille Deus, vel unus Deus, vel summus & altissimus Deus dicitur. Cum igitur solus Pater sit hic Deus, res ipsa docet citra cognitionem ejus vitam æternam non dari. Notetur hoc tam illustre Christi testimonium, quo Patrem suum solum verum Deum esse asserit, & se ab illo distinguit, seu ei tanquam diversum opponit, non tantum tanquam Filium Patri, tanquam mittenti missum, sed etiam ipsis Jesu Christi nominibus. Addit enim, & (intellige, *ἐπεὶ οὐκ οὐκ*, ut cognoscant) quem misisti Jesum Christum. Cognitioni Patris merito cognitionem Jesu Christi adjungit, quod Pater Jesum Christum Filium suum miserit, per quem nobis sui cognitionem plene & perfecte exposuit, id est, & vitam æternam nobis clarissime promisit, & illius consequendæ rationem tradidit. Deum enim nemo vidit unquam, unigenitus Filius qui erat in sinu Patris, ille enarravit cap. j. 18. De se loquitur in tertia persona, tanquam de alio, majoris coram Deo humilitatis causa, & Christi appellationem de Jesu id est, de se usurpat, ut se Christum illum Dei, perfectum divinæ voluntatis interpretem, non alium aliquem Dei legatum aut Prophetam esse ostendat, & sic, ne quis sibi nunc extra cognitionem Jesu Christi magis quam extra cognitionem Dei vitam æternam despondeat. In Christo enim vere & perfecte Deus cognoscitur, unde & imago Dei inconspicui Christus dicitur Col. j. 15. Cur vero Christus rationem vitæ æternæ consequendæ exponens, solius Patris & Jesu Christi cognitione eam definiat, & Spiritus Sancti non æque ac Patris, & non multo magis quam Jesu Christi, (qui & hominem designat, & missus esse dicitur) mentionem faciat? Cur inquam de Spiritus Sancti cognitione non tantum plane taceat, sed etiam solum Patrem verum Deum esse doceat, & Jesu Christi à Deo nisi cognitionem commemoratu potiore ducat, si Spiritus Sanctus, non Dei Patris virtus & afflatus proprie, sed proprie dicta persona sit, quæ non minus quam Pater sit unus ille Deus? Sed hanc Spiritus Sancti ignorance induxit Patris & Filii ignoratio. Si enim cognoscerent Patris vocem ita accipi, ut solus significet unum illum Deum, Filii vocem ut significet hominem Jesum Christum, protinus etiam cognoscerent Spiritum Sanctum esse Dei afflatum & virtutem divinitissimam.

Verf. 4. *Ego te glorificavi.* Exposita velut in parenthesis discipulorum gratia, medio vitæ æternæ consequendi, instat in petitione glorificationis, & jam loquitur de se in prima persona.

Super terram. Annunciando nimirum hominibus sermonem tuum, & eum in omnibus observando, & omnia divina opera quæ feci ad te referendo, te auctorem eorum & omnis meæ divinitatis asserendo. Maxime autem glorificavit Deum, dum ei fuit obediens ad mortem, mortem autem crucis. Nam etsi id nondum fecerat, tamen dicere potuit se fecisse, quia jam in eo erat ut faceret. Sciebat enim se prius pati debuisse, & sic intrare in gloriam suam Luc. xxiv. 26.

Opus consummavi quod dedisti. Id est, demandasti mihi, & ad quod me instruxisti spiritu tuo.

Ut faciam. Exponit qua ratione Patrem glorificaverit super terram.

Consummavi dicit, per enallagen temporis, quia mox consummaturus erat. Sic & Paulus loquitur, cursum consummavi 2 Tim. iv. 7.

Verf. 5. *Et nunc glorifica me tu Pater.* Quasi dicat, jam tuæ sunt vices, & tu Pater me glorifica, nunc, non illo ipso momento, sed post opus à me consummatum: quod sicut se jam consummasse dicit per temporis enallagen, sic etiam per eandem temporis enallagen se nunc glorificari petit.

Apud te ipsum. Hæc verba opponit illis *super terram.* Ego te glorificavi super terram, apud homines ad quos me misisti; tu me glorifica apud te ipsum, ibi ubi tu ipse es, supra omnes cælos: quasi dicat, non peto ut me super terram & apud homines glorifices Regum mundanorum gloria & splendore, non peto mihi Salomonis gloriam & divitias; sed apud te ipsum glorificari cupio, ubi tu es, ubi sunt cælestium tuorum Angelorum myriades.

Gloriâ, quam habui priusquam mundus esset, apud te. Exprimit qua gloria cupiat affici & glorificari, ita ut simul causam istius suæ glorificationis & petitionis insinuet: quasi dicat, gloria quam mihi non à multis seculis, sed antequam mundus & secula essent, dedisti. Recte enim dicimur apud eum habere bona & hæreditatem, qui eam nobis destinavit. Petit ergo Christus, ut gloriam, quam ante mundum conditum apud Patrem habuit, nunc apud se, id est, reipsa & de facto habeat, nempe ut supra omnes cælos evehctus divino apud Patrem splendore in perpetuum radiet, cujus gloriæ imago quædam in transfiguratione Christi apparuit Matth. xvij. Petit gloriam quæ ad habendam & exercendam in omnem carnem potestatem, eo fine ut omnibus sibi à Patre datis vitam æternam daret, necessaria erat, & quam etiam suis daturus esset verf. 22. Gloriam hanc tacite opponit ignominiosæ cruci. Qui dicunt hanc gloriam Christum antequam mundus esset reipsa habuisse, necesse est ut ponant Christum etiam reipsa antequam mundus esset fuisse: at hoc locus iste non docet, aliunde probandum id foret. Nam petitio gloriæ istius per se docet Christum ita gloriam hanc antequam mundus esset apud Patrem habuisse, ut eâ tum adhuc de facto & reipsa careret, quinimmo Christum ante mundum conditum reipsa fuisse huic loco contrarium est. Si enim erat, gloriam hanc reipsa habebat: at non habebat, quia eam nunc petit. Non igitur & ante mundum conditum reipsa erat, sed eo modo erat quo gloriam habebat. Habebat eam apud Patrem, id est, ex Patris destinatione, sic etiam apud Patrem, id est, ex Patris destinatione erat. Solemus dicere, hoc vel illud peto quod pridem habui apud te, cum rem nobis ab aliquo pridem promissam vel destinatam vel debitam postulamus. Si Christus fuit Deus ille summus, quomodo potuit petere eam gloriam quam habuit ante mundum conditum? annon enim eam etiam tum cum oraret habuit? an eam amiserat? an Deus summus esse desierat? Petit, ajunt, ut humanitati ejus detur ista gloria. At gloria ista erat, quod fuerit Deus ille summus. Hæc gloria dari

dari humanitati non poterat. Deinde quid opus erat ut à quoquam id peteret, multo vero minus ut id acerbissima morte mereretur, cum id in sua potestate haberet? per quod & illi refutantur, qui hic non gloriæ collationem, sed ejus tantum manifestationem à Christo peti dicunt. Quid enim Deo illi uni opus est ut gloriam suam manifestari ab alia per persona petat, idque etiam summa obedientia apud eam mereatur? Potuitne Deus ille unus sine manifestatione gloriæ suæ magis esse quam alia ulla unius illius Dei persona? An unionis hypostaticæ gloriæ manifestari peti? Atqui & hanc ipsemet manifestare poterat si Deus ille unus erat, certe poterat non minus quam Pater. Hanc vero gloriam antequam mundus esset haudquaquam reipsa habuit: nam ante mundum conditum incarnatus non fuit. Cur igitur non dicamus quod planum, quod certum, quod SS. Literis apertissime testatum est, Christum petere gloriam illam sibi dari quæ sibi ante mundum conditum à Patre Deo illo uno destinata erat, quamque ei post mortem exantlatam collatam esse viderimus? Cæterum ὃ ἐξ ἑαυτοῦ, pro ὃ ἐξ ἑαυτοῦ dicitur, propter antecedentia ἡ δὲ ἐξ. Similis constructio vers. 9.

Vers. 6. *Manifestavi.* Redit ad commemorationem sui operis, & exponit quo effectu illud peregerit.

Tuum nomen. Id est, te. Solet enim Dei nomen pro Deo poni, sic nomen Christi pro Christo cap. 2. 23. Manifestavit autem Deum, quatenus manifestavit ejus voluntatem per Euangelium.

Homnibus quos mihi dedisti ex mundo. Quasi dicat, si mundo non manifestavi propter ejus contumaciam, at hominibus iis manifestavi quos ex mundo mihi dedisti, id est, per divinissimam Euangelii prædicationem mei juris ac domini fecisti, quibus ipse auctor fuisti ut in me tanquam in Filium & Christum illum tuum crederent. Neque refert quod ipse eos elegerit cap. xv. 16: quam quos elegit hos ei Pater dedit. Discipulos suos describit, & viam sibi parat ad orandum pro ipsis postquam pro se jam orasset.

Tui erant. Tanquam Dei & creatoris sui.

Et mihi eos dedisti. Ut mei juris ac domini essent. Liberum id tibi erat, fecisti cum tuo quod tibi placuit. Ego mihi eos non vindicavi, à te mihi dati sunt. Docemur Deum nobis auctorem esse ut Christi simus, ut Christo serviamus, ut Christum colamus, in Christum credamus, & per Christum in Deum.

Et sermonem tuum. Quasi dicat, non meum, sed tuum, cujus tu auctor es, & quem ego à te accepi.

Custodiverunt. Id est, custodiunt, per Hebraismum, dum scilicet in me credunt.

Vers. 7. *Nunc cognoverunt.* Commendat magis eorum probitatem: quasi dicat, hoc tempore, & in hoc meo paupere, humili & afflicto secundum carnem statu, non obfuit illis ad cognitionem hic meus status, qui aliis, seu mundo, obest.

Quod omnia quæ dedisti mihi. Sive verba, sive opera.

A te sint. Id est, te auctorem habeant, & à te mihi data sint.

Vers. 8. *Quia verba quæ dedisti mihi dedi eis, & ipsi acceperunt & cognoverunt vere quod, &c.* Ar-

gumentum addit dicti: quasi dicat, nisi cognovissent omnia quæ dedisti mihi à te esse, quomodo verba quæ tu mihi dedisti & ego illis dedi accepissent, id est, iis assensu essent, & cognovissent vere, id est, sine ulla dubitatione quod à te exiverim, & credidissent quod tu me miseris? Rem eandem aliter atque aliter, uberius explicandi causa, effert. Nam cognoscere vere, id est, sine ulla dubitatione in iis quæ fidei sunt objecta, est credere. Neque enim credi distincte potest quod non cognoscitur quid sit, neque ibi certa fides est ubi dubitatio est. Deinde,

A te exivi, & tu me misisti. Respondent invicem sibi tanquam effectus & causa. Exivit enim à Patre quia missus est à Patre: & hic est παρὸς ὃ ἐξ ἑαυτοῦ. Vide cap. xvj. 27, 28, 30. Respicit enim hic Christus ad illa discipulorum suorum verba. Notandum, non frustra à Christo addi, & ipsi acceperunt, quia non satis est quod Christus det, sed opus etiam est ut homines accipiant.

Vers. 9. *Ego pro iis rogo.* Commendatis Patri discipulis nunc pro iis rogare incipit, & ad finem rogat: quasi dicat, ego, Filius tuus singularissimus,

Pro iis. Qui crediderunt quod à te missus sum.

Rogo. Atqui supra dixerat: non dico quod ego rogabo Patrem pro vobis cap. xvj. 26, nempe in cælum evectus, & quasi Pater esset vobis precibus meis conciliandus, ut vobis det quæ petitis: & nunc non tam eo fine rogat pro discipulis, quam ut iis orationem hanc tanquam pignus amoris sui relinquit, & quo animo sit erga eos affectus ostendat. Nam & pro se oravit ut animi sui demissionem testaretur coram Patre, & eum omnium suorum bonorum datorem & auctorem esse celebraret. Et Christiani omnes, quamvis Deo alioquin sint charissimi, hoc tamen etiam sine debent orare. Reliqua vide loco allegato, ubi causa quam affert, quia ipse Pater diligit vos, non est solitaria sed socia. Nam etiam tum cum Dominus Jesus oraret pro discipulis suis, Pater eos diligebat. Sed tum cum mors illi subeunda esset, non alia ratione magis juvare poterat discipulos suos quam precibus ad Deum. Non exprimit hic quid oraret, quia cum pro aliquo dicimur orare, eo ipso intelligitur nos orare ut ei bene sit. Infra tamen vers. 11, 17, 20, 24 exprimit quid præcipue pro discipulis petat.

Non pro mundo rogo. Quasi dicat, si pro mundo rogarem, poteras recusare, cum mundus sit tuus & meus adversarius, & sese indignum tua gratia rediderit. Deus quidem adeo dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, & Christus est propitiatio pro peccatis totius mundi, & misit Filium Servatorem mundi: sed ut mundus vicissim credat in Christum, & sic desinat esse mundus. Quod si pervaciter mundus maneat mundus, pars ei nulla cum Deo & Christo est. Et ita mundum hic considerat Christus. Alioquin pro mundo rogare ut convertatur, & conversus fervetur, bonum est & Deo acceptum 1 Tim. 2. 3, 4; sed hic Christus orat ea quæ discipulis tantum conveniebant, non mundo.

Sed pro iis quos dedisti mihi. Quos mei juris ac domini fecisti, efficiendo ut in me credant. παρὸς τῶν ὃς δίδωδες μοι. Constructio similis ei quæ erat

erat vers. 5. Articulus postpositivus imitatur casum articuli præpositivi quamvis omitti.

Quia tui sunt. Nempe sicut per me credant in te, & colant te, & serviant tibi. Nam alioquin & mundus Dei & Christi est.

Vers. 10. *Et mea omnia tua sunt.* Quasi dicat, non tantum qui credunt in me te auctore & datore tui sunt, id est, in te credunt & te colunt per me, sed etiam omnia mea, nempe & verba, & opera, tua sunt, quatenus ea à te, non à me, habeo.

Et tua, intellige αὐτὰ καὶ ὅσα, omnia, mea. Quatenus me hæredem tuorum omnium effecisti, nunc jure, mox possessione.

Et glorificatus sum in eis. Id est, per ea, nempe tua, per tua omnem meam gloriam sum consecutus, quam sive jam habeo sive mox habiturus sum, per enallagen præteriti pro futuro usitatum vers. 2, 11, 12, 13, 22: proinde omnis mea gloria in te tendit & ad te refertur. Qui hinc argumentum ducunt etiam Patris essentiam esse Filii essentiam, eadem opera licet arguerent etiam Patris personam esse Filii personam, & Filii personam esse Patris personam, & Patris Filium esse Filii Filium, & Filii Patrem Patris esse Patrem, & quid non? imo Filium esse Patrem, & Patrem esse Filium: quando videre nolunt ita alterius omnia alterius esse dici, ut tamen alter maneat alter, seu ut uterque suam habeat & retineat propriam essentiam.

Vers. 11. *Et non amplius sum in mundo.* Id est, ero, per enallagen præsentis pro futuro. Ne quis diceret, cur pro illis oras cum illis adsis ipse? Ego, inquit, non amplius sum in mundo, mox cedam ex mundo, primum per mortem, deinde resuscitatus per abitum ad Patrem.

Et isti in mundo sunt. Id est, ex mundo non excedunt, sed in mundo adhuc erunt, præsens ponitur cum inclusione futuri. Manent inter homines veritati & pietati adversos, quorum plenus est mundus, & penes quos est omnis secundum carnem potentia.

Et ego ad te venio. Id est, mox veniam, jam in itinere sum ad te, per mortem & resurrectionem, & ad te assumptionem. Ostendit ubi futurus sit postquam in mundo esse desierit, nempe apud Patrem. Occupatio. Nam si quis dicat Christum ad Patrem assumptum, ipsum omnem potestatem servandi suos habiturum fuisse, ut necesse non esset pro illis temporis illius respectu orare: verum hoc est, sed quia discipuli tum temporis istud non capiebant, reliquit illis hanc orationem, æternum animi sui pignus ac monumentum, & quia potestas illa Christo nondum in possessionem tradita erat, merito Christus pro modestia & humilitate animi coram Patre, ad preces, sicut pro se, sic & pro discipulis suis, saltem pro illo tempore confugit, postquam hanc potestatem accepisset, ipse id quod petebat à Patre factururus.

Pater sancte. Qui longissime abes ab omni contaminatione vitiorum. Orare vult quæ ad sanctitatem suorum pertinebant à Patre, ideo eum congruenter sanctum appellat.

Serva eos. Exprimere incipit quæ speciatim pro discipulis suis petat.

In nomine tuo. Id est, per nomen tuum. Nomen Dei iterum pro ipso Deo ponit, & consequenter pro ejus potentia ac majestate vers. 6, 26.

Quos dedisti mihi. Id est, in me credentes, teipso auctore & effectore.

Ut sint unum. Exponit qua ratione velit eos servari, nempe sic *ut sint unum*, id est, ut sint inter se consentientes, concordantes, amantes. Rem maxime necessariam petit discipulis suis.

Sicut nos. Quasi dicat, exemplum nostrum imitantes. Hoc igitur ad animum & facta pertinet, non ad unam numero essentiam. Unum enim esse debent qui numero & essentia multi sunt, & duos vel multos unum esse voluntatis effectus est, non naturæ.

Vers. 12. *Quamdiu eram cum eis in mundo.* Iterum significat se non amplius esse cum discipulis suis in mundo, eadem temporis enallage.

Ego servavi eos. Nempe ut unum essent, sicut supra vers. 11.

In nomine tuo. Id est, per nomen tuum, proinde non per meam, sed per tuam potentiam quam mihi communicasti.

Quos dedisti mihi custodiri. Aliam curæ suæ partem exponit: quasi dicat, quos dedisti mihi, tanto in pretio habui, ut eos custodiverim à lupis rapacibus, ab adversariis tuæ veritatis, ne quam noxam iis afferrent, imo custodivi eos ab omni noxa.

Et nemo ex iis perit. Quasi dicat, ne morte quidem temporaria, nedum æterna cap. xvij. 9. Nam alioquin mori naturaliter non repugnat curæ & providentiæ Christi, neque etiam mori pro veritate ac justitia, nisi si quis nondum tantas vires habeat ut possit pro veritate & justitia mortem subire. Nam si quis in tali statu sit, valde pertinet ad curam & providentiam Christi, ne in tentationem viribus suis imparem incidat. Et in tali statu erant tum discipuli Christi, quod in Petro apparuit. Propterea etiam Christus eos defendit, ne in talem tentationem inciderent. Si quis sit pius, & tamen vires nondum habeat pares tentationi, non permittit Deus eum tentari. Atqui hinc est illa orationis Dominicæ pars: *Ne nos inducas in tentationem*, & illud Christi ad discipulos: *Orate ne incidatis in tentationem* Matth. xxvj. 41. Potest enim aliquis esse pius, & tamen animo adhuc esse debili ac imbecilli, seu magnis tentationibus impari. Nec solet Deus alio fine tentationum certamina piis proponere nisi ut vincant, & coronam vitæ æternæ consequantur. Hinc Deus quenquam tentare negatur Jac. j. 13, quia neminem tentat ad malum. Abrahamum tentavit, sed ad bonum. Diabolus autem ideo tentare dicitur, & tentator appellatur Matth. iv. 3. 1 Thess. iij. 5, quod non alio fine calamitates & mortem intentet, quam ut homines tentet, & in peccatum ac perditionem præcipitet. Cum Deus videt sufficientes vires piorum, aut ipse eas extra ordinem per spiritum suum iis suggerit, permittit ut tententur, quo ad victoriam gloriosissimam perveniant. *Fidelis enim est Deus, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione exitum, ut possitis sustinere* 1 Cor. x. 13.

Nisi filius perditionis. Nempe Judas, quem filium perditionis appellat & periisse dicit, quia etsi nondum perierat, tale tamen facinus & jam commiserat, & porro committebat ac perpetrabat, quod perditio

consecutura erat. Filius perditionis est perditioni devotus, Hebræa phrasi. Sic filii iræ, filii mortis, filii lucis, filii Regni & similia. Devotus autem erat perditioni propter proditoris scelus, & alia vitia quæ tantum ad scelus eum adduxerunt cap. xij. 6, non ante secula nullo suo merito.

Ut Scriptura impleatur. Eventum notat potius quam causam finalem. Neque enim quia Scriptura prædixit hoc futurum erat, sed contra potius, quia hoc futurum erat Scriptura prædixit. Erat autem futurum si mores non emendaret, si pœnitentiam veram non ageret. Nam & Judas vitia sua debuit excutere, & si pœnitentiam egisset veram cum fiducia in Deum, non cum desperatione, tam potuisset adipisci veniam proditoris, quam Petrus abnegationis. Major enim est Dei gratia quam totius mundi peccatum, si tempestiva & efficax sequatur pœnitentia. Nam & occisores Christi, qui talem pœnitentiam egerunt, veniam consecuti sunt, cum Christus mundi peccatum sustulerit cap. j. 29. 1 Joan. j. 7, 8. ij. 1, 2. 1 Pet. j. 24. Neque ideo falleretur Scriptura aut potius Deus, si hac ratione non responderet eventus prædictioni; cum Deus semper malit ut homines vitia deponant & pœnitentiam agant, & si id faciant, prædictionem suam non impleri gaudeat: non secus ac pater, si filium resipuisse videat, quem furem futurum & in furca moriturum prædixerit. Scriptura talia prædicit, ne homines mirentur ea evenire si eveniant, & simul ut Dei sapientiam ac providentiam agnoscant, qui etiam multo ante incertos & ab hominum arbitrio pendentes rerum eventus prænoscat, nemini ut male agat illata necessitate. Si quis dicat non amplius in Judæa potestate fuisse ut sese ad Deum converteret proditoris peracta, parum refert. Sufficit si ab initio & cum in Christi reciperetur consortium frugis fieri potuerit, imo debuerit.

Verf. 13. *Nunc autem ad te venio.* Vide verf. 11: quasi dicat, nunc autem ab illis ad te venio.

Et id loquor in mundo. Quasi dicat, non quod nesciam me suscitatum iri ex mortuis, & apud te manentem multo etiam magis cum discipulis meis futurum per divinam quam mihi daturus es potentiam; sed hæc discipulorum meorum causa loquor in mundo, ut de tuo & meo in se summo non dubitent amore.

Et sic, *ut habeant gaudium meum impletum in seipsis.* Gaudium Christi erat gaudium ex certissima divini amoris fiducia, & consequenter ex spe vitæ æternæ. Ut ergo idem specie gaudium in discipulis impleteretur, & ad summum perduceretur, hæc loquebatur Christus in mundo, æternum discipulis suis in mundo relinquens amoris sui monumentum ac documentum. Neque enim apud Patrem manens verbis amorem suum iis testaturus erat.

Verf. 14. *Ego dedi eis, intellige, & illi acceperunt,* ut verf. 8 exprimitur.

Sermonem tuum. Quasi dicat, non meum, cujus ego sum auctor, sed tuum.

Et mundus odit eos. Quasi dicat, hanc causam habet mundus sui adversus eos odii. Unde vides Pater quam merito tibi debeant esse curæ. Ex te causa est adversum eos odii, ex te etiam sit illorum defensio. *Ἐπίσταται*, præteritum pro præsentis, Hebræa phrasi.

Quia non sunt ex mundo. Exprimit qui fiat ut mundus eos oderit propter sermonem Dei à Christo sibi datum: quasi dicat, quia jam aliter sentiunt, aliter credunt, aliter loquuntur, aliter agunt quam mundus. Omnia apud eos vera, iusta, sancta, voluntati tuæ conformia sunt, cum apud mundum plurima sint his contraria.

Sicut ego non sum ex mundo. Nempe propter eundem sermonem tuum. Ejusdem causæ idem est, sicut in me, sic & in illis effectus verf. 15.

Non rogo ut tollas eos ex mundo. Ne quis putaret orare Dominum ut eos ex hominum consortio & ex hac vita transferret in cælum ubi eis mundus non posset nocere. Non illud rogo. Necessè est ut illi in mundo maneant, doctrinam tuam prædicent. Nul- lum alioqui præsentius esset remedium contra odia mundi quam si in cælos transferremur: nostrum nil magis interest quam exire quamprimum ex seculo, inquit Tertullianus. Sic & Paulus cupit ex hac vita solvere & cum Christo esse, sed fidelibus suam præsentiam magis utilem judicat Phil. j. 23, 24.

Sed ut serves eos ex malo. Nempe quod vere malum, id est, saluti noxium est: etiam vexatio malum est, si sit saluti noxia. Nam si vexatio, si mors, non tantum non obstat sed prodest fidelibus ad salutem, permittit eam inferri Deus. Illo autem tempore multum vexationes discipulis nocere potuissent. Non est igitur dubium pios semper defensum iri ab omni malo quod eorum saluti sit noxium. Ideo Paulus 2 Tim. iv. 18, *Eripiet me Dominus ab omni opere malo,* ne scilicet aliquid indignum vocatione mea faciam, & *servabit in regnum suum celeste:* quasi dicat, etiam si me non eripiat ex morte violenta pro nominis sui gloria.

Verf. 16. *Ex mundo non sunt.* Quasi dicat, ex mundo, inquam, non sunt,

Sicut ego ex mundo non sum. Repetit hoc ut hinc sequentem petitionem inferat.

Verf. 17. *Sanctifica eos.* Quasi dicat, ego tradendo illis sermonem tuum fundamentum jeci segregationis eorum à mundo, tu Pater perfice rem, *sanctifica eos*, id est, segrega penitus tibi & tuis usibus à profano mundo. Simpliciter fieri sæpe dicitur quod fit plenius & perfectius cap. xvj. 30.

In veritate tua. Id est, per veritatem tuam, quod fiet cum eam illis plene cognoscendam dederis, effundendo nimirum in eos Spiritum Sanctum.

Sermo tuus veritas est. Definit veritatem. Sermone Dei opponit sermonibus hominum quibus multa solent admisceri mendacia; sed sermo Dei nil nisi veritas est. Proinde sermonem intelligit à se traditum. Hoc procul dubio respondisset Pilato querenti quid sit veritas cap. xvij. 38, dixisset, sermo Dei veritas est. Nulla enim melior veritatis de qua agebatur definitio dari potest.

Verf. 18. *Sicut me misisti.* Rationem affert petitionis suæ à pari.

In mundum. Id est, ad homines, intellige, & propterea me sanctificasti per veritatem tuam cap. x. 36.

Et ego. Pro, sic & ego, per ellipsin particulæ similitudinis, Hebræis familiarem.

Misi eos. Id est, legatos constitui ac mittere decrevi.

In mun-

In mundum. Id est, ad homines. Jure igitur peto ut eos sanctifices in veritate tua. Ex hoc loco apparet, *mitti in mundum*, ut & *venire in mundum* (quod prioris consequens est) sua vi non significare missionem & adventum ex loco qui sit extra orbis istius convexum. Nec enim Apostoli ex tali loco missi sunt, aut pseudo-Prophetae venerunt in mundum 1 Joan. iv. 1. Mundus in hac phrasi significat homines ad quos mittuntur & missi veniunt, quibus dicitur à Deo ut hominibus aliquid ejus nomine annuncient.

Verf. 19. *Et ego pro illis me sanctifico.* Exponit quid & ipse faciat in hunc finem, ut & discipuli sui sanctificati sint.

Et ego, inquit, facio quod mei muneris esse voluisti, *Pro illis sanctifico me ipsum.* Id est, segrego me tibi tanquam victimam, & foederis novi, & piacularem, ut remissionem peccatorum & salutem æternam consequantur: quasi dicat, quo facto mihi eos penitus obstringam, ut traditæ à me veritati firmiter adhæreant, & sic in ea sanctificati sint.

Ut & ipsi. Quasi dicat, non tantum ego, *Sint sanctificati in veritate.* Id est, per veritatem. Solebant Sacerdotes victimas sanctificare Deo. Unde apparet Christum, qui seipsum sanctificavit, etiam ante mortem fuisse Sacerdotem, sed qui non maneret in terris, (alioquin enim nec futurus fuisset Sacerdos Heb. viij. 4) quique in cælis consummaretur, ut in sanctis illis cælestibus offerret, & semper pro nobis appareret & intercederet Heb. vij. 26.

Verf. 20. *Non pro istis autem rogo tantum*, nempe pro Apostolis, *sed intellige etiam, pro credituris per sermonem eorum in mis.* Tanquam in Christum illum tuum, quem tu ex mortuis suscitabis & Dominum ac Christum facies. Ita & pro nobis, quique nos eadem in sanctissima fide consequentur ad mundi finem, Christus oravit, & sic nobis quoque hoc sui erga nos amoris monumentum reliquit.

Verf. 21. *Ut omnes.* Quamvis multi. Exprimit quid pro iis oret,

Unum sint. Id est, inter se consentiant, concordent sint, ament: amor enim & concordia & consensus multos unit, ex multis hominibus unum hominem, cor unum, animam unam facit Act. iv. 32, multi enim homines unus sunt homo, multa corda unum cor, multæ animæ una anima, cum idem sentiunt, idem volunt, idem loquuntur, idem agunt, non secus ac si omnes unus homo essent,

Sicut tu Pater in me intellige, es & ego in te intellige, sum. Id est, sicut nos conjunctissimi & inter nos uniti sumus,

Ut & ipsi in nobis, id est, per nos seu nobiscum prius unum facti, *unum sint.* Inter se nimirum: quæ enim sunt eadem uni tertio, inter se sunt eadem. Ita unum inter se discipulos suos vult esse Christus, ut hæc unitas in unitate ipsorum cum Deo & Christo fundetur, ut scilicet omnes divinæ veritati adhæreant, & hoc vinculo inter se jungantur. Effectum istius orationis legimus in Actis cap. 2. 44. iv. 32 & seqq.

Ut mundus credat quod tu me misisti. Tam admirabili scilicet credentium in me commotus concordia Act. 2. 47. Et sane dissensiones & hæreses tum de-

num in ecclesiam coeperunt invehi, cum homines non depositis mundanis affectibus & moribus, concordia & sanctitate Christianorum victi, ecclesiæ sese aggregarent. Hi Christianam corruerunt veritatem ac disciplinam, & ad mundi attemperarunt ingenium, quo factum est ut mundus Christi quidem nomen tandem suscipere, sed sicut merebatur, puram illam quæ ab initio fuit veritatem non adipisceretur. Qua de re vide 2 Theff. 2. 11, 12, 13. Cæterum si vel Apostoli vel primi Christianorum inter se discordes ac dissentientes fuissent, ipsi sibi fidem inter se derogassent, & mundum à Christi nomine penitus avertissent. Concordiâ nimirum res parvæ crescunt, discordiâ maximæ dilabuntur. Nam & nunc discordia maxime nocuit & adhuc nocet ecclesiæ ex Papatu emergenti, de quo jam dudum actum esset, si omnes qui ab eo recesserunt unum inter se fuissent, sicut Christus cum Patre unum est. Sed hoc factum non est, quod priores Prophetæ per vanam gloriam posterioribus concedere nollent, dum sibi quisque Reformatæ ecclesiæ gloriam in solidum vindicare cupit, quæ soli Deo competit, qui non uni omnia, sed omnibus omnia tribuere consuevit, nec per unum aliquem, sed per plures tantum opus perficere voluit, quod & sapientiæ ejus & gloriæ consultius erat.

Verf. 22. *Et ego gloriam quam dedisti mihi.* Id est, dare mihi constituisti & promisti, vide verf. 2, gloriam nimirum illam cælestem,

Dedi eis. Id est, dare constitui & promisi.

Ut unum sint, sicut nos unum sumus. Nam tanti boni spes, omnibus una, maximam vim uniendorum animorum habet Eph. iv. 4.

Verf. 23. *Ego in eis*, intellige *sum*, nempe per meum sermonem, & *tu in me*, intellige *es*. Nempe per tuum sermonem qui idem est cum meo. Exprimit præcipuam unitatis causam, quod omnes eundem Christi & Dei sermonem habeant. Ideo addit causæ istius effectum,

Ut sint consummati in unum. Id est, consummati & perfecti in id ut sint unum, id est, & consequenter,

Ut cognoscat mundus quod tu me misisti. Eundem finem repetit unitatis & concordie quem supra dixit, quippe pertinentem ad Dei gloriam. Non dicit ut mundus te & me cognoscat, id enim mundo quamdiu mundus est repugnat, sed tantum ut cognoscat quod tu me misisti, quod non venerim & prædicarim à me ipso, non fuerim seductor, pseudo-Propheta, pseudo-Christus; sed verus Propheta, verus Christus: quasi dicat, ita salvabitur apud mundum tua in me gloria.

Et dilexisti eos sicut me dilexisti. Hoc prioris est consequens. Neque enim mundus cognoscere potest Jesum esse à Deo missum & à Deo dilectum, quin simul cognoscat discipulos ejus similiter esse Deo dilectos. *Sicut* non æqualitatem hic notat, sed tantum dilectionis communitatem pro cujusque ratione ac modo. Utrumque istorum Christus obtinuit, cum apud mundum Christi & discipulorum ejus nomen in tanta sit gloria, ut mundus Christianum se vocet, licet Christi doctrinam quamdiu pura erat spreverit, & nunc quatenus pura est spernat & infectetur.

Verf. 24. *Pater quos dedisti mihi.* Id est, in me credentes & servos meos effecisti.

Volo. Non iubentis est, sed orantis. Facit enim Deus voluntatem timentium se.

Ut ubi sum. Id est, brevi ero & manebo.

Ego. Tuus Filius singularissimus, Christus ille tuus, respicit enim ad appellationem Patris.

Et illi sint mecum. Proinde apud te in tua domo cap. xiv. 2, 3, supra omnes cælos Ephes. iv. 10. Hoc Filius vult apud Patrem pro iis quos sibi dedit Pater. Quis ergo dubitet de voluntatis istius effectu.

Ut videant, ἵνα θεωρῶσιν. Perpetuo spectent & intueantur,

Gloriam meam quam dedisti mihi. Id est, dare constituisti & promissisti vers. 2, 5, 22, & mox daturus es ipso facto, vers. 1, 5. Quasi dicat, spectatores sunt & participes meæ contumeliæ, meæ crucis ignominiosissimæ, spectatores etiam & participes sint meæ gloriæ quam tu mihi didisti, quod etiam in tuam tanto majorem vertet gloriam, quanto plures illius spectatores & participes erunt. Videri enim illa gloria non potest sine participatione sui. Hebræa phrasim est, videre vitam, videre bona, qua vitæ & bonorum significatur participatio. Nimirum communicatio cum Christo in afflictionibus & contumeliis afferet nobis cum ipso communicationem in gloria Rom. viij. 17. 2 Timoth. 2. 11, 12. 1 Pet. iv. 13.

Quia dilexisti me. Quasi dicat, dilectioni tuæ id debeo Pater qua me complexuses.

Ante fundamentum mundi. Id est, antequam fundamentum mundi poncretur, similitudine sumpta à structoribus: quasi dicat, quid ergo mirum est quod apud te gloriam habuerim priusquam mundus esset, cum etiam priusquam mundi fundamentum jaceretur me dilexeris? Deus enim vocat non existentia tanquam existentia Rom. iv. 17. Hoc ipsum dicit Petrus de Christo, quod esset præcognitus ante fundamentum mundi 1 Pet. j. 20. In hac enim præcognitione includitur & dilectio Rom. viij. 29. xj. 2. Præcognosci dicuntur ea quæ nondum existunt. Sicut ergo Christus à Deo fuit cognitus antequam existeret, sic etiam fuit dilectus, idque in tantum antequam existeret, ut necdum etiam ipsius mundi poneretur fundamentum, cum jam Deus Christum cognosceret & diligeret, in cujus gratiam etiam ipsum mundum condidit. Sic & in Christum credentes Deus simul præcognovit & dilexit & prædestinavit ad regni cælestis hæreditatem Eph. j. 4, 5. 2 Tim. j. 9. Matth. xxv. 34. Si vero Pater Filio gloriam dedit ex dilectione, ergo non ex æterna generatione.

Vers. 25. *Pater juste.* Instat petitioni suæ, & Patrem vocat justum, id est, bonum, clementem, liberalem, beneficum. Innuere vult justitiæ ac bonitati ejus convenientissimum esse ut sibi credentes in se in communione gloriæ conjungat.

Et mundus te non cognovit. Quasi dicat, non id ago ut mundum quamdiu mundus est mihi velim conjunctum vers. 9, scio quantum inter mundum, & inter me ac meos sit discrimen. Particula & Hebræo more hic redundat cap. vj. 5.

Mundus te non novit. Quia scilicet noscere te non vult, quatenus non vult recipere veritatem Evangelii, & secundum eam vivere.

Ego autem. Tuus scilicet Filius, Messias ille. Te

novi. Id est, tuam divinam veritatem quam me docuisti, & secundum eam in omnibus me gero. Quam vero inepta foret hæc Christi cum mundo comparatio, si is unus ille Deus esset?

Et isti cognoverunt quod tu me misisti. Quasi dicat, quod primum est in cognitione tui, & quo caret mundus.

Vers. 26. *Et notificavi eis nomen tuum.* Id est, te, ut vers. 6, notificando eis veritatem & voluntatem tuam.

Et notificabo. Nempe suscitatus ex mortuis Act. j. 3, maxime vero per Spiritum Sanctum, necdum enim portare poterant omnia cap. xvj. 12, 13.

Ut dilectio qua dilexisti me. Ἡ ἐκλεκσις in Græco, per enallagen casus, cui similem habes 1 Joan. 2. 25.

In eis sit. Id est, erga eos sit, ἵνα pro iis 1 Joan. iv. 9, 16, id est, ut eos eadem dilectione qua me complectaris vers. 23.

Et ego in eis. Intellige, *sim*, dum scilicet in illis erit & sermo meus & vita ac mores mei. Ita enini fiet ut in illis me diligas, proinde in cælestium bonorum possessione mihi eos jungas. Hæc enim est vita æterna, ut cognoscant te qui solus es verus Deus, & me quem tu misisti. Eandem ellipsin verbi substantivi vide versu 21, 23.

C A P U T XVIII.

Vers. 1. **H**Æc postquam dixisset Jesus exiit cum discipulis suis trans torrentem Cedronum. Scripsisse puto Joannem trans torrentem Kedron, ut in hoc quoque similis esset Christus Davidi suo typo 2 Samuel. xv. 23. Torrentem hunc docti Kedron dictum putant à Kedruth, Hebræa voce, nigritiam & tenebras denotante, quod fluere in valle tenebricosa & umbrosa, eoque coloris esset nigricantis. Nam Cedris aliud est apud Hebræos nomen.

Ubi erat hortus. Nempe trans torrentem.

In quem ingressus est ipse & discipuli ejus. In hoc horto in faciem procubuit, rogans ut à se calix ille transferretur. Matthæus xxvj. 36. & Marcus xiv. 32 vocant agrum Gethsemane ad montem olivarum. Maluit Christus inter orandum capi quam inter cœnandum.

Vers. 2. *Sciebat autem & Judas qui tradebat eum locum, quia frequenter Jesus convenerat illuc cum discipulis suis.* De industria occurrebat Judæ. Sciebat eum se quæsiturum in eo loco in quem sæpe solebat cum discipulis convenire.

Vers. 3. *Judas igitur postquam accepisset cohortem.* Militum scilicet Romanorum. *Et ex, id est, à principibus Sacerdotum & Phariseis famulos, venit illuc cum facibus & lampadibus.* Propter nocturnas tenebras.

Et armis. Si quis scilicet repugnaret.

Vers. 4. *Jesus igitur sciens omnia quæ ventura erant super ipsum.* Divino scilicet spiritu & ex Dei revelatione,

Exiens dixit eis, quem queritis? Significatur Domini constantia, animus imperterritus, & paratus ad faciendā & patiendā ea quæ à Deo erant decreta

creta. Ultro enim iis obviam procedit, extra horti septa exit, interrogat etiam quem quærant. Non id fecit ignarus periculi & rerum instantium, sciebat quem quærent, sed interrogat ut se eum esse quem quærent animo intrepido responderet.

Verf. 5. *Responderunt ei, Jesum Nazarenum.* Galilæum generaliori nomine appellat ancilla illa quæ Petrum arguere cœpit quod cum Jesu fuisset Matth. xxvi. 69. Apparet eos Christi præsentia & tam fidenti interrogatione, quem tot tantaque divinitatis opera patrassè viderant, consternatos & conturbatos, non protinus eum cognovisse, vel non ausos fuisse respondere, te ipsum quærimus.

Dicit eis Jesus. Eadem nimirum animi præstantia ac fiducia.

Ego sum. Nempe Jesus iste Nazaræus quem quæritis.

Stabat autem & Judas qui tradebat eum cum ipsis. Non abscefferat ab eis suo indicio & osculo iis Jesum indicans. Tradebat enim iis Jesum, dum eos ad Jesum capiendum duxit, & osculo ut convenerat demonstravit.

Verf. 6. *Cum igitur diceret eis: Ego sum, abiverunt retro & ceciderunt humi.* Responso Christi se ipsum indicantis, repulsi ac prostrati sunt, nempe ut viderent non defuisse Christo divinam virtutem ad repellendos ac prosternendos adversarios. Adfuit & vultui divina majestas, & voci divina virtus.

Verf. 7. *Rursum igitur eos interrogavit,* postquam nimirum de terra se collegissent, *quem quæritis?* Jam se vult comprehendi, postquam eis divinam suam virtutem ostendisset.

Illi autem dixerunt, Jesum Nazarenum. Nondum poterant animum sumere, ut dicerent, te quærimus, quamvis & Judas Dominum osculo prodidisset, & ipse Dominus semet indicaret.

Respondit Jesus: dixi vobis quod ego sim. Ab ipso Domino quodammodo erigendi erant, ut ei manus auderent injicere. Ipse se iis ut ingereret opus erat.

Si igitur me quæritis, sinite hos abire. Non rogat, sed jubet. Ita etiam tum cum caperetur imperatorem agebat.

Verf. 9. *Ut impleretur sermo quem dixit.* Nempe in oratione ad Patrem cap. xvij. 12.

Quod quos dedisti mihi. Eventus hic indicatur, non finis. Christus enim hæc dicens de salute discipulorum cogitabat, non de verborum suorum impletione: quasi dicat Joannes, quo Christi jussu & imperio effectum est ut sermo ille impleretur.

Non perdidit ex eis ullum. Id est, omnes conservavi, omnes salvos & incolumes præstiti. Itaque non factum hoc est incuria aliqua hostium, ut nullus discipulorum caperetur; sed singularissima Christi cura & providentia, maxime cum Petrus gladium arriperet, & summi Sacerdotis famulo aurem amputaret. Nam & postea de discipulis Christum interrogat summus Sacerdos verf. 19. Habemus hic exemplum Christi curæ quam habuit de suis discipulis. Itaque ejus cura & providentia nos etiam solemur hoc periculoso tempore. Nullus nostrum ipso nolente peribit. Agitur de morte temporaria. Nam æternæ morti nullus eorum qui veri discipuli sunt Christi subiectus est.

Verf. 10. *Simon igitur Petrus.* Nempe quia videbat hostes jam non cessaturos, seu quod futurum erat Luc. xxij. 49.

Habens gladium. Significat aliis gladios defuisse. Nam in Christi comitatu duo tantum erant gladii Luc. xxij. 38. Eodem cap. apud Lucam verf. 49, ii qui circa Christum erant dicuntur ex eo quæsisse, an percuterent gladio? sed hoc vel respectu solius Petri dicitur, sicut latrones dicuntur maledixisse, quia unus ex illis maledixit, vel respectu duorum, qui duobus illis gladiis instructi erant, quorum unus erat Petrus.

Traxit eum. Nempe è vagina.

Et percussit summi Sacerdotis famulum. Ipsum ducem.

Et amputavit ei aurem dextram. Dextram aurem & Lucas notat xxij. 50, ne etiam hoc deesset ad rei fidem, præsertim quia alias dextræ manui ordinarius ictus videretur in sinistram adversarii partem. Ideo nisi scriptum fuisset dextram aurem fuisse amputatam, sinistram putassemus.

Erat autem nomen servo Malchus. Et hoc notat, ne quid deesset ad rei fidem. Alia ab aliis Evangelistis circa hanc rem relata repetere insuper habuit Joannes.

Verf. 11. *Dixit igitur Jesus Petro, mitte gladium tuum in vaginam.* Cohibet Dominus Petrum, & sanat servum vulneratum, ut alii narrant Evangelistæ. Nimirum cum vocamur ad martyria, gladiis uti non debemus. Omnia enim suum tempus habent.

Poculum quod dedit mihi Pater. Nempe ad bibendum,

Non bibam illud? Quasi dicat, absit. Nulla nunc defensione opus est. Exhaustiendum est hoc poculum quod mihi porrexit ad bibendum Pater. Perpessiones suas & mortem crucis intelligit pro Dei gloria & humani generis salute. Deprecari quidem hoc poculum voluit, sed ita ut suam voluntatem Patris subjiceret voluntati Matth. xxvi. 39, 42.

Verf. 12. *Igitur cohors & Chiliarchus & famuli Judæorum comprehenderunt Jesum & ligaverunt eum.* Postquam scilicet viderent Dominum nolle defensione uti, gladium pro se strictum inhibere, vulneratum etiam protinus sanare, discipulos omnes à se dimittere, neminem remanere, divina sua virtute nonnisi ad salutem hostium uti, ultro semet ad comprehendendum & vinciendum offerre. Christus etiam cum capitur hostibus suis benefacit, sanando vulneratum, opere & facto præstat ipse quod discipulis suis præcepit Matth. v. 44. Nam etiam hoc, ut omnia, suum rectum & convenientem modum ac tempus habet. Cæterum ne hoc quidem miraculo & beneficio permoti sunt hostiles animi.

Verf. 13. *Et abduxerunt eum ad Annam primum,* erat enim socer Caiphæ, qui erat summus Sacerdos anni illius. Romani enim hanc dignitatem annuam fecerant, quæ secundum Legis institutum durare debuit ad vitæ tempora: nimirum in Republica illa jam omnia tendebant ad finem, & regnum, & Sacerdotium adveniente Messia, spiritali & æterno Rege ac Sacerdote. Cæteri Evangelistæ Annæ istius non meminerunt, Joannes ut oculatus testis hæc narrat distinctius.

Verf. 14. *Erās autem Caiphas qui consuluerat Judæis.* Id est, Judæorum senioribus, per antonomasiam,

Quod conferat unum hominem interire pro populo. Vide cap. 2. 50. *Pro populo*, id est, ne populus pereat, & ut populus conservetur. Vere enim mortuus est Christus ne populus Dei in mortem æternam incideret, sed ut vitam æternam adipisceretur.

Verf. 15. *Sequebatur autem Jesum Simon Petrus.* Nempe à longe Matth. xxvi. 58. Marc. xiv. 54. Luc. xxij. 54, ut videret tantæ rei exitum.

Et ille alius discipulus. Quasi dicat, quem omnes nostis, se designat: confer cap. xx. 2, 3, 4, 8. Hi duo secuti sunt Christum, iidem etiam postea simul currerunt ad sepulchrum.

Discipulus autem ille erat notus Pontifici. Quasi dicat, ut mirum non sit quod fiducia notitiæ quam cum summo Sacerdote habuit secutus sit.

Et ingressus est cum Jesu in aulam summi Sacerdotis. Eadem fiducia. Annam intelligit ob annuas in Sacerdotio vices. Vide verf. 19, 22, 24. Luc. iij. 2.

Verf. 16. *Petrus autem stabat ad ostium foris.* Quippe nullam notitiam ac familiaritatem cum summo Sacerdote & domesticis ejus habens. Satis erat audaciæ quod ad januam steterit, ultra non audebat, tum quod nullam istic haberet notitiam, tum quod præ cæteris Christi discipulis esset insignis & notabilis, & insigniorem se adhuc facto suo in Malchum reddidisset.

Exivit igitur discipulus ille alius qui erat notus Pontifici, & dixit janitrici. Nempe ut intromitteret quem secum adducturus esset.

Et introduxit Petrum. Janitricis videlicet permissu. Ita Petro stratus est aditus ad implendum Christi vaticinium cap. xij. 38.

Verf. 17. *Dixit igitur ancilla illa janitrici Petro: non & tu?* Id est, nonne & tu

Ex discipulis es hominis istius? Quasi dicat, seductoris & pseudo-Prophetæ, quem nunc pro meritis tractari vides.

Dicit ille, non sum. Vide cui non deerat militaris fortitudo adversum viros, huic deest Christiana adversus fœminam, eamque ancillam ac janitricem.

Verf. 18. *Stabant autem servi & famuli qui acervam prunarum fecerant, quia frigus erat, & calefaciebant se.* Omnia cum circumstantiis narrat, quippe rei spectator:

Erat autem cum eis Petrus stans & calefaciens se. Accessit & ipse ad ignem.

Igitur summus Sacerdos. Relicto tantisper ad prunas & ignem Petro, regreditur ad Annam summum Sacerdotem verf. 13, ut exponat quid interim istic actum sit cum Christo.

Verf. 19. *Interrogavit Jesum de discipulis ejus.* Quinam scilicet essent & ubi essent? Miratur haud dubie nullum cum eo fuisse adductum.

Et de doctrina ejus. Quænam esset? Rei solent examinari cum sistuntur eorum judicio. Sed iste querit de Christi doctrina, postquam eum tanquam falsum doctorem adduci curasset. En judicem seipsum injustitiæ damnantem!

Verf. 20. *Respondit Jesus, ego παρρησια Id est, palam, aperte, publice, cui opponitur mox ἐν κρυπτῷ.*

Locutus sum mundo. Id est, omnibus hominibus qui voluerunt audire, non his aut illis tantum.

Ego semper. Id est, quavis occasione,

Docui in Synagoga. in publicis congregationibus:

Et in templo. In loco omnium celeberrimo.

Quo undique. Id est, ex omnibus mundi locis,

Judei conveniunt, & in abscondito locutus sum nihil. Nam nec ea quæ privatim discipulis loquebatur in abscondito loquebatur, neque enim quærebat latebras. Exemplum habemus veritatem divinam nullam locorum & hominum celebritatem reformidare. Vult & gaudet videri, tractari, examinari ab omnibus. Si ex locis celebribus expellitur, cedit & se præbet etiam vilissimis 1 Cor. 1. 27 & sequentibus.

Verf. 21. *Quid, id est, quare verf. 23, me interrogas?* Quasi dicat, quandoquidem me doctrinæ meæ causa victum adduci curasti.

Interroga eos qui audiverunt quid locutus sim ipse. Ita enim negare non potero si quid pravi locutus sim. Dixit nimirum se Dei Filium esse, idque divinissimis demonstravit operibus, & omnibus in se credentibus, & consequenter mandata sua omnis justitiæ ac sanctitatis plenissima servantibus vitam æternam pollicitus est. Hæc erat summa doctrinæ Christi ob quam tam male tractatus est, & quia salutem afferebat hominibus, ab iis in crucem actus & occisus est. Sed & hoc salutis eorum causa lubens & ultro perpassus est.

Ecce isti sciunt quæ dixi ego. Quasi dicat, istorum ergo testimonio convincendus sum, si quæ mala & & pœna digna dixi & docui.

Verf. 22. *Hæc autem cum dixisset, unus famulorum adstans dedit rhapisma Jesu.* En vide quæ fuerit judicii istius dignitas! inspectante & præsidente summo Pontifice, unus, non ex assidentibus, sed ex famulis adstantibus, tantum sibi permittit in Jesum! Sed non mirum: noctu enim contra omnium hominum morem peragebatur hoc judicium: cui non frustra quæsitæ sunt tenebræ, cum ejus puderet in luce.

Dedit rhapisma. Rhapisma distinguitur à colaphis apud Matth. xxvj. 67. Significat ergo ictum bacillo inflicto. De tali ictu loquitur & Christus Matth. v. 39, si quis te *percuti*. Quidam etiam putant significare ictum crepidæ; sed crepidis non utebantur nec percutiebant Romani milites, qui tamen infra cap. xix. 3 dicuntur Christo dedisse rhapismata:

Dicens, sic respondes summo Sacerdoti? Atqui non Christus suo responso, sed tu facto tuo insolentissimo summi Sacerdotis honorem maxime læsisti. Sed nimirum apud judices iniquissimos omnia licebant in Christum, imo & imputabantur.

Verf. 23. *Respondit ei Jesus.* Patienter fert ictum & indignissimam contumeliam; eo solo contentus est ut eam se haudquaquam ostendat meruisse.

Si male locutus sum testare de malo. Id est, ostende, convince me male locutum esse, per metonymiam speciei pro genere.

Si vero

Si vero bene quid me cedis. Id est, quare? Videmus summam Christi patientiam & modestiam. Non refert malum pro malo, non corrigit hominem verbis asperis & minacibus; sed tantum immerito se cædi ostendit. Exemplum nobis reliquit quod imitemur in similibus injuriis. Satis est Christiano innocentiam suam ostendisse. Nocentem se facit, nisi etiam patiatur injuriam.

Verf. 24. *Misit igitur eum Annas vinctum.* Intelligence, sic ut erat verf. 12, non solvit eum vinculis.

Ad Caiphā summum Sacerdotem. Quippe cujus anno illo vices essent in summo Sacerdotii munere peragendo.

Verf. 25. *Erat autem Simon Petrus,* intellige, ut dicere cœpi, *stans & calefaciens se* verf. 18. Redit ad Petrum, qui, dum Christus coram Anna tenetur, negat Christum.

Dixerunt igitur ei. Nempe servi & famuli cum quibus ad prunas stabat.

Non & tu. Id est, nonne & tu, ex discipulis ejus es?

Negavit ille & dixit: non sum. Inter hos adstantes fuit ancilla de qua Matth. xxvi. 7. Matthæus & Marcus ancillæ speciatim meminerunt, ut ostenderent Petri pusillanimitatem. Qui in vires antea gladio irruebat, nunc paret ad ancillæ vocem!

Verf. 26. *Dicit unus ex servis summi Sacerdotis, cognatus ejus cujus abscepsit Petrus auriculam: non ego,* id est, nonne ego, *te vidi in horto cum ipso?* Hic maxime poterat notare Petrum ob vulnus cognato suo inflictum.

Verf. 27. *Rursum igitur negavit Petrus,* tertio nempe, *& statim gallus cecinit.* Omnia evenerunt secundum prædictionem Domini cap. xij. 38, qui sua prædictione neutiquam effecit ut hæc evenirent, sed quia eventura suis ex causis erant, ideo ea Christus divino spiritu prædixit. Lucas narrat Christum conversum respexisse in Petrum cap. xxij. 6, quia nimirum Christus adhuc in eadem erat summi Sacerdotis aula, ut videre Petrum posset.

Verf. 28. *Ducunt igitur Jesum à Caipha.* Quasi dicat: sicut ante dicere cœpi, quod eum Annas miserit ad Caiphā verf. 24: quasi dicant, igitur re apud Caiphā peracta,

Ducunt. Nempe milites Romani. Non refert Joannes quæ apud Caiphā & in Synedrio gesta sunt, quippe ante se ab aliis Evangelistis narrata. Properat ad ea quæ coram Pilato sunt gesta.

In prætorium. Ubi Pilatus habitabat & jus dicebat, qui tum Judæam nomine Cæsaris procurabat.

Erat autem matutina, intellige hora, *& ipsi,* nempe Judæi, *non ingressi sunt in prætorium ut non polluerentur.* Nempe impuri alicujus secundum Legem contactu.

Sed ut ederunt Pascha. Quod pollutis edere fas non erat. Tales hypocritæ multi sunt, qui in rebus externis & ritibus religionem exercent, à qua in factis & moribus absunt longissime. Aliis temporibus ingrediebantur in prætorium, sed tunc imminabat festum Paschatis, cujus propinquitus purificationes excludebat. Jesum tanquam jam eorum judicio impurum ac damnatum in prætorium duci curaverunt.

Verf. 29. *Exiit igitur Pilatus ad eos foras.* Obse-

cutus est hac in re Pilatus eorum religioni, nolebat conscientis eorum dominari. Exemplum hoc in homine profano observandum est, quod utinam imitarentur Principes Christiani! Magnum hoc erat in homine Romano, qui personam Imperatoris referret, exire ad Judæos Romanorum servos.

Et dixit, quam accusationem affertis adversus hominem hunc? Audire prius vult Pilatus accusationem & defensionem rei quam damnare. Et in eo præbuit Pilatus exemplum Principibus imitandum, ne damnent inauditos, præsertim in religionis causa.

Verf. 30. *Responderunt & dixerunt ei; si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum.* Nolunt ut inquirat de ejus crimine, sed tantum ut exequatur illorum sententiam: quasi dicant, nos eum jam judicavimus & damnavimus tanquam scelestum, tu amplius inquirere noli, alioqui cum tibi non tradidissemus nisi esset maleficus. Volunt Pilatum ex judice facere carnificem, sicut & hodierno tempore faciunt Romanæ Ecclesiæ antistites. Nam quos hæreseos damnarunt, eos magistratui tradunt sine ulla ulteriori cognitione necandos, quia in re dum Christianus magistratus iis obsequitur, longe prudentia & æquitate superatur à Pilato.

Verf. 31. *Dicit igitur eis Pilatus: accipite eum vos, & secundum legem vestram judicate eum.* Quasi dicat: Quandoquidem jam pro malefico eum judicatis, accipite vos illum, & secundum legem vestram judicate, id est, punite: jam enim ante judicaverant. Punite secundum legem vestram, si secundum legem vestram est maleficus. Vos eum judicatis, vos poena afficite, quam lex vestra in ejusmodi crimine constituit. Nolite à me requirere ut ego eum puniam, cum politis ut ego de crimine ejus judicem.

Dixerunt igitur Judæi: nobis non licet interficere quenquam. Id est, capitali poena afficere, quandoquidem sub Cæsaris & tua potestate sumus; at hic poenam capitis est commertus. Adulantur & submitunt se Pilato ut vicissim eum sibi reddant obsequentem & obnoxium. Atqui jam licebat permittere Pilato! Cur vero & Stephanum postea occiderunt inconsulto Præside, & Jesum ipsum aliquoties lapidare voluerunt? Neque videtur fuisse verisimile Cæsarem & ejus Procuratores impedivisse ipsorum capitalia judicia, etiamsi possent cum vellent intercedere.

Verf. 32. *Ut sermo Jesu impleretur.* Quasi dicat, quod dum prætendebant Judæi, Christum crucis supplicio volebant affici. Nam ipsi secundum Legem non poterant eum in crucem agere, quandoquidem eum pro blasphemo judicassent: blasphemus enim Lex lapidibus obruere jubebat. Neque etiam in crucem agere Judæis usitatum erat: Romanorum erat hæc poena in servos: unde etiam servile supplicium appellatum est. Judæos vero Romani pro servis habebant, & mortem meritos ex iis in crucem tollebant, sicut & Syros & alios Orientales, inter quos Judæi extrema pars servientium erant, notante Tacito.

Ut sermo Jesu impleretur quem dixit, significans qua morte esset moriturus. Particula *ut* hoc loco eventum notat non finem: neque enim Judæi quidquam de impletione sermonis Christi cogitabant. Dixerat autem Dominus se moriturum esse crucis supplicio.

Dixerat

Dixerat id & aperte apud alios Euangelistas, & obsecurus Joan. iij. 14. xij. 32, quo potissimum hic Joannes digitum intendit.

Verf. 33. *Ingressus est igitur in pratorium rursus Pilatus.* Audita scilicet hac eorum præensione & submissione, ingressus est rursus, id est, regressus est, ut cap. xvi. 28, & vocavit Jesum jam in pratorium deductum, ut scilicet causam ejus cognosceret. Noluit inauditum damnare. Hoc utinam observarent magistratus Christiani, in causis eorum qui iis à Sacerdotibus hæreseos damnati traduntur puniendi.

Et dixit ei; tu es, id est, tune es, ille rex Judæorum? Non interrogavit an ille se ferat & gerat pro Rege Messia, sed simpliciter an sit ille quem Judæi expectant Messias? Hoc enim non poterat ignotum esse Pilato, Judæos Regem Messiam expectasse. Videtur Dominus in magna fuisse apud Pilatum auctoritate, quam sibi comparavit miraculis divinis: quasi dicat, si tu es Rex ille Judæorum certe hoc non negabis: & si id non negabis credendum tibi erit, non enim affirmares quod verum non esset.

Verf. 34. *Respondit ei Jesus, à teipso tu hoc dicis, an alii tibi dixerunt de me?* Quasi dicat: non dicis tu hoc à teipso, sed alii tibi dixerunt de me. Nec enim ego ullam tibi causam & occasionem dedi ut putares me regnum Judæorum affectare, quiete me gessi, & nihil contra te & Imperatorem commisi.

Verf. 35. *Respondit Pilatus: nunquid ego Judæus sum?* Intellige, ut de Messia seu Rege quem Judæi expectant sollicitus sim?

Gens tua & summi Sacerdotes, Annas scilicet & Caiphas, tradiderunt te mihi. Quasi dicat, isti sunt qui te accusant quod te pro Messia & Rege illo Judæorum geras. Ego te missum facerem. Neque enim quidquam seditiosum in te deprehendi, nisi tua gens propria & summi Sacerdotes te mihi tradidissent, & vinctum ad me adduxissent, tuumque supplicium exposcerent. Credo cum Jesus in pratorium inductus esset ipsos accusationis suæ capita coram Pilato exposuisse, de quibus Luc. xxij. 2. Ideo etiam quærit Christus, à teipso hæc dicis, an alii tibi dixerunt de me?

Quid fecisti? Quasi dicat, dic igitur mihi, quid fecisti? an te pro Rege Judæorum gessisti? Nam illis simpliciter accusantibus te nolo credere. Tui oris propriam confessionem requiro. Volo ex teipso scire an sit verum quod Rex ille Judæorum sis? Et hinc patet quanti Pilatus fecerit Dominum, & quam multo propior fuerit fidei in ipsum quam Judæi!

Verf. 36. *Respondit Jesus, Regnum meum non est ex mundo hoc.* Id est, non habet ex hoc mundo originem, proinde non est hujus generis cujus sunt regna istius mundi, per metonymiam synecdochicam, in qua causa ponitur non pro effectu, sed cum effectu intelligitur. Mundum hunc opponit mundo illi qui nostri respectu futurus est, in quo Deus habitat & sancti Angeli. Nam regna quæ ex hoc mundo originem habent, habent in hoc mundo suam sedem, oculis hominum sunt conspicua, habent hujus mundi splendorem & pompam, habent militum & satellitum magna præsidia. Tale non est meum re-

gnum, proinde nec Imperatori Romano quidquam contrarium.

Si ex mundo hoc esset Regnum meum, ministri mei certarent. Probat quod dixit: quasi dicat, haberem multos ministros qui certarent pro me.

Ne traderer Judæis. Id est, summis Sacerdotibus & eorum asseclis, qui maximam & potissimam partem Judæicæ gentis constituunt. Sed talibus ministris semper fui destitutus, nec unquam curavi ut eos haberem. Hinc etiam factum est ut discipulos pro se pugnare volentes cohibuerit, & ultro se comprehendendum præbuerit.

Nunc vero Regnum meum non est hinc. Id est, ex mundo hoc: quasi dicat, ideo nec quidquam eorum quæ regibus mundanis propria sunt habeo. Particulæ *nunc vero* adhiberi solent in illationibus.

Verf. 37. *Dixit igitur ei Pilatus: nonne igitur rex es tu?* Quasi dicat, quandoquidem tibi regnum tribuis.

Respondit Jesus: tu dicis. Id est, sic se res habet, ita est, Hebræa phrasi.

Quod Rex sim ego. Jam fatetur Regem se esse, postquam ostendit regnum suum regnis mundi hujus nihil officere. Hæc est illa præclara confessio Jesu Christi coram Pontio Pilato cujus meminit Apostolus 1 Tim. vi. 13. Nam cum Christus liber esset, palam & publice se Regem esse non dicebat, at cum staret coram Pontio Pilato vinctus, tunc demum palam & publice & diserte Regem se esse confessus est, & confessionem hanc suam morte sua confirmavit. Pseudo-Christus quamdiu liber & suæ potestatis esset, Regem se esse jactaret; at captus & coram judice constitutus, libenter id se jactasse & dixisse negaret. Hoc igitur quod Christus confessus est credere & confiteri vere Christianum est, huic fidei universa pietas Christiana tanquam fundamento innititur. Omnis enim qui credit Jesum esse Christum, ex Deo natus est 1 Joan. v. 1, & qui Jesum ore confitetur Dominum, & corde credit quod eum Deus suscitaverit ex mortuis, salvabitur Rom. x. 9.

Ego in hoc natus sum. Causam addit cur se Regem confiteatur: quasi dicat, in hoc me Deus nasci voluit.

Et in hoc veni in mundum. Id est, ad homines à Deo missus,

Ut testimonium dem. Nempe suo loco ac tempore, seu quoties opus est,

Veritatem. Quam scilicet audiavi à Deo, & ad quam confitendam & asserendam missus sum & in mundum veni, qualis est hæc veritas, quod Rex sim, id est, Messias ille Judæis à Deo promissus. Locus hic manifeste distinguit inter nasci & in mundum venire, tanquam inter prius & posterius. Prius enim nascuntur homines quam à Deo mittuntur, ut ad homines veniant.

Omnis qui est ex veritate. Poterat dicere Pilatus, qui sit igitur ut tibi non credant gens tua propria & tui Sacerdotes?

Omnis, inquit, qui est ex veritate. Qui veritatis est filius, id est, veritatem amat, colit, sectatur, ut filius matrem, qui propter pravos affectus non quærit quod veritati opponat, non quærit effugium credendi.

Audit.

Andi. Cum assensu nimirum & approbatione,

Meam vocem. Id est, meum sermonem, videns tot divinissima eorum quæ dico argumenta, ipsumque sermonem divinissimum, omnis iustitiæ & sanctitatis plenissimum: quasi dicat, quod Judæorum summi Sacerdotes & alii non obediant meæ voci, inde fit quod non sint ex veritate, quod sint homines pravi.

Verf. 38. *Dicit ei Pilatus, quid est veritas?* Videtur Pilatus non tam definitionem veritatis quæsisse; cur enim eam non expectaret? Et quis nescit quid sit veritas in genere? (nam in specie ea de qua agebatur veritas quid esset & quæ esset in aperto erat) quam veritatem susque deque habuisse, ut sapientes hujus mundi solent, & Christum tacite perstrinxisse, quod veritatis causa tantis discriminibus se objiciat; ideo hoc dicto protinus abruptum sermonem cum Christo, ut solent qui ejusmodi profana dicta jaciunt. Si tamen definitionem veritatis quærebat, & responsum expectasset, credo audivisset à Christo sermonem Dei veritatem esse cap. xvij. 17.

Et hoc dicto rursus exiit ad Judæos. Si definitionem veritatis quærebat, verebatur credo ne ei Jesus doctrinam suam exponeret. Ideo responsum non expectat. Hinc videmus quam Principibus hujus seculi curæ sit ut divinam veritatem cognoscant. Si contingat ut quærant quid sit veritas, responsum non expectant.

Et dicit eis, ego nullam causam, nempe pœnæ, invenio in ipso. Quasi dicat, fatetur quidem ille se Regem esse, sed non ex hoc mundo, nihil hoc ad Cæsarem, nullas turbas dedit, nihil seditiose egit, capi se & vinciri quiete passus est, nec ulla alia re quam divinis miraculis inclytum se fecit, quibus doctrinam suam confirmavit. Vide quanto rectius judicat homo profanus de Christo quam summi Judæorum Sacerdotes; nimirum quia illi pravi affectus non obstabant, at his obstabat invidia, & fastuosa superbia, & mores à sanctitate doctrinæ Christi averfi.

Verf. 39. *Est autem consuetudo vobis, ut unum,* nempe ex vinctis (facinorosis dicere noluit, cum sciret Jesum esse infontem) vobis dimittam in Paschate. Nempe in honorem tanti apud vos festi. Ipse modum proponit liberandi Christi.

Vultis igitur vobis dimittam Regem Judæorum? Quasi dicat, vestrum interest ut vobis Regem vestrum dimittam. Eum enim vestrum Regem esse credo illum quem expectatis, sed cujus regnum non est ex hoc modo, nec Cæsari quidquam noxium. Semper Pilatus Jesum Regem Judæorum dicit, & supra v. 33, & cap. xix. 14, 15, 19, 22.

Verf. 40. *Clamaverunt igitur rursus.* Quia jam ante cum clamore venerant, & dixerant, nisi hic esset maleficus &c v. 26. Omnes. Sacerdotes nimirum & eorum ministri. Vide xix. 6. Multos enim ex aliis credendum est non clamasse Luc. xxij. 27. Ita omnes, per Synecdochen, dicuntur pro parte maxima.

Dicentes, non hunc. Nempe Regem Judæorum, Messiam illum dimitti nobis volumus. Ita ipsi suo proprio ore nolentes se damnant.

Sed Barabbam: erat autem Barabas latro. Latronem vocat quem alii Evangelistæ homicidam appel-

lant. Credo latro erat, & cum esset latro seditionem movit, & in seditione eadem fecit, rem latrone dignam. Sic odio & invidia cæci Barabbam prætulerunt Messias, latronem Servatori. Eadem fors & discipulorum est Christi ut longe peiores habeantur quam latrones. Ideo & graviori supplicio quam latrones afficiuntur, dum vivi exurantur igne, Et sæpe multoque facilius latronibus, aliisque facinorosis particitur quam Christi discipulis, quod mihi ipsi usu venit, qui propter Christianam Catholicam confessionem proscriptus, restitui non potui, cum in iisdem Comitibus Regni restituerentur non pauci ob facinora sua damnati. Christus igitur morte sua latronem liberavit à morte, & solvit vinculis, in signum redemptionis quam toti mundo peperit morte sua, factus victima piacularis pro peccatis omnium.

CAPUT. XIX.

Verf. 1. *T*unc igitur accepit Pilatus Jesum. Id est, accipi à militibus fecit. postquam scilicet vidit Judæos nolle ut dimitteretur Jesus, & maluisse Barabbam latronem dimitti.

Et flagellavit. Id est, flagellari fecit: credo quod existimaret Judæos hac pœna fore contentos. Vide Luc. xxij. 16, 22. Sed Pilatus flagris istis auxit dolores Christi, non servavit, ut voluit, Christum. Nimirum etiam flagra sustinere debuit Dux fidei & salutis nostræ, ne quid esset quod non experiretur Hebr. 2. 17, iv. 15.

Verf. 2. *Et milites.* Quasi dicat: non jam Pilatus, sed milites, militari nimirum, ut solent, petulantia. *Nexa corona ex spinis, imposuerunt capiti ejus, & veste purpurea circumdederunt eum.*

Verf. 3. *Et dicebant, ave Rex Judæorum, & dabant ei rhapismata.* Id est, percutiebant & cædebant eum bacillis. Hæc omnia in ludibrium, quod se Regem illum Judæorum & Messiam esset confessus. Ο βασιλεύς, nominativus ponitur pro vocativo. Vide Marc. xv. 18. Hæc omnia ludibria Christus expertus est nobis in exemplum, ne ullis propter veritatis divinæ & Filii hominis confessionem moveamur ludibriis & contumeliis. Cum Husto corona imponeretur papyracea, dixit, ô Domine Jesu, tu pro me spineam coronam gessisti in capite tuo, ego pro te cur non geram papyraceam, quanto leviores tua! Etiam Michaëli Serveto, cum similiter ad ignem auctore Calvino duceretur, propter Filium hominis, corona fuit imposita, pice ac sulphure illita.

Verf. 4. *Exiit igitur rursus foras Pilatus, & dicit eis: ecce adduco vobis eum foras.* Id est, duci facio, eum vobis reddo.

Ut sciatis quia nullam in eo causam, nempe pœnæ ullius, tanto vero minus capitalis, invenio.

Verf. 5. *Exiit igitur Jesus foras.* Id est, extra prætorium.

Fereus coronam spineam & pallium illud purpureum, & dicit eis, nempe Pilatus, ecce homo, ὁ ἄνθρωπος. Articulus vocem ἄνθρωπος ad Jesum restringit: quasi dicat. Ecce habetis hominem quem in vestri gratiam, non quod id esset meritis, flagris concidi

di ac lacerari feci, ludibriis & contumeliis affici permisi. Jam me missum facite, qui eum prorsus inson-tem esse judico.

Verf. 6. *Cum igitur viderunt.* Tantum aberat ut essent contenti, & Pilati testimonio ac iudicio, & flagris illis ac ludibriis contumeliosis, ut eo viso magis adhuc fuerint ira & odio efferati.

Summi Sacerdotes. Credo quod alii ex turba essent commoti; sed isti in furore perstant.

Et ministri. Ut dominis suis blandiantur.

Clamaverunt dicentes, crucifige, crucifige. Ex ipso clamore & vocis intentione apparet, quanto animi affectu desideraverint Christum crucifigi, & ex ingeminatione ipsa.

Crucifige, crucifige. Illi qui modo dicebant nobis non licet interficere quenquam, nunc clamant ut crucifigatur, quasi non occidat qui cædis auctor est & impulsor. Ita & hodie quidam faciunt, dicunt non licere sibi manus maculare sanguine ullius etiam nocentissimi, & tamen contra homines innocentes, quos hæreticos ducunt. Magistratum instigant, & similiter clamant crucifige, crucifige. Non alia ratione exsatiari poterant quam morte Christi, ea-que tam acerba & infami. Videmus quantum odium sit Sacerdotum in eos qui veritatem profitentur. Populus non adeo sitivit & expetivit mortem Christi, à quo tot beneficiis erat affectus, non invidebat Christo, nec ejus urebatur gloria. At Sacerdotes metuebant ne suis honoribus, suis opibus ac redditibus multum decederet per Christum. Quanquam etiam multi ex populo instigati & persuasi à senioribus, iisque magis obnoxii, in Christum instigarint eique illuserint, tot ejus beneficiorum obliti. Nimirum varium & mutabile semper etiam vulgus est. Vide Matth. xxvij. 20, 25. Marc. xv. 11. Luc. xxij. 35.

Dicit eis Pilatus, accipite ipsum vos & crucifigite. Quasi dicat, si ita animo vestro infedit, ut non tantum morte, sed etiam crucis morte pereat, nolite me facere ministrum vestrum injustitiæ.

Ego enim non invenio in illo causam. Id est, innocentem eum judico. Ergo eum liberare debebas Pilate, non libidini Sacerdotum permittere.

Verf. 7. *Responderunt ipsi Judæi, nos legem habemus, & secundum legem nostram debet mori, quia seipsum Filium Dei fecit.* Verbis nimirum id de se asserendo. Judæi ostendunt se merito eum pro fonte agnoscere. Nam nos habemus legem, quam quia tu ignoras, non mirum est quod eum inson-tem judices. Nos autem Judæi habemus legem, cui & ille subiacet, est enim & ille Judæus. Secundum nostram legem debet mori. Lex nostra illum condemnat. Quare? quia seipsum Filium Dei fecit. Quasi dicant: lex nostra blasphemus jubet morte affici, at iste blasphemus est, quia seipsum Filium Dei fecit, nempe singulari & speciali ratione, absolute se Filium Dei dicendo, quod blasphemum est. Atqui blasphemum id non fuisse Christus evicit cap. x. 34, 35, 36. Intelligebant ipsi haud dubie, Christi & Filii Dei titulum æquipollere, quod vel ex Psalm. lxxxij. 6 didicerant. Nam si quilibet Dei unctus, Dei filius ab ipso Deo dicitur, non minus etiam singularis ille Dei unctus, jure ac merito singulariter & excellenter

Dei Filius dicitur. Sciebant Judæi verba illa Dei, *Filius meus es tu, hodie genui te*, in figura Davidis, & illa alia, *Ego illi ero Pater, & ille mihi erit filius*, in persona Salomonis spiritu prophetico de Messia dicta esse, in illo longe perfectiore sensu implenda. Nam si Filii Dei nomen sic interpretabantur, quasi Jesus diceret se personam esse ex Dei essentia ante secula genitam, non recedebant ab ingenio suo calumniandi verba Christi, non magis quam cum appellationem Regis in Jesu, de mundano Rege interpretabantur, sed qui Christi & Regis nomine Jesu nocere non poterant apud Pilatum, ex Filii Dei titulo crimen struunt apud hominem phrasium Hebraicarum ignarum & imperitum.

Verf. 8. *Cum igitur audivit Pilatus hunc sermonem, magis timuit.* Nempe sibi, ne Christum dam-nando & injuria afficiendo, tanto magis Dei iram in se converteret. Videbat hunc titulum cum Christi miraculis egregie convenire. Ita neque hac criminatione quidquam proficere poterant Judæi, quinimo profuerunt Christo.

Verf. 9. *Et ingressus est prætorium iterum, & dicit Jesu, nempe in prætorium reducto: unde es tu?* Distinctius vult cognoscere natales & originem Christi. Nec de veracitate Christi quidquam dubitabat: quasi dicat, ubi tu mihi tuam originem edisserueris, ego te dimittam. Credo cogitabat Jesum esse heroem aliquem, ex Deorum semine cretum. Et revera Christus erat ex Spiritu Sancto & virtute Dei conceptus, proinde haudquaquam vulgaris homo: nec sane dubitandum est Christum in tituli istius Filii Dei usurpatione huc quoque semper respexisse, licet hæc causa nondum esset evulgata. Vide Angeli verba Luc. i. 35.

Jesus vero responsum non dedit ipsi. Videbat Pilatum jam inclinare ad se dimittendum, & se dimissurum fuisse rem edoctum, ideo Christus tacet: nam si respondere voluisset, non poterat aliter quam ut diceret id quod erat. Maluit ergo filere, non ex contumacia & contemptu Pilati, sed ut Patris voluntati in morte crucis subeunda obtemperaret.

Verf. 10. *Dicit igitur ei Pilatus, mihi non loqueris? nescis quod potestatem habeam crucifigere te, & potestatem habeo dimittere te?* Videtur hoc Pilatus in sui contemptum accepisse quod ei non responderet. Sed dum dicit se habere potestatem crucifigendi & dimittendi Christi, contra semetipsum testimonium dicit, & seipsum accusat, quod innocentiam ejus videns, tamen eum occidi passus sit. Cum etiam videmus nihil nos defensione nostra proficere, optimum est constantis animi consilium filere, & ad patientiam omnium quæ Deus permiserit sese componere.

Verf. 11. *Respondit Jesus: non haberes potestatem ullam contra me.* Hic jam respondet Christus: quasi dicat, verum quidem est te habere potestatem me crucifigendi; sed non haberes ullam, nedum tantam potestatem,

Nisi tibi datum esset superne. Id est, à Deo, permittendo scilicet ut me crucifigas. Hoc ipso significat se Deo charissimum ejusque Filium esse, & nihil secum fieri sine singulari Dei providentia. Eadem cura etiam est Deo de omnibus in Christum credentibus, ut nihil mali iis à quoquam inferri possit, nisi Deo permittente.

Propter

Propter hoc qui tradit me tibi majus peccatum habet. Non protinus apparet quo pacto consequatur ut majus peccatum habeat is qui Christum tradat, id est, Judæi. Nam nec illi Christum potuissent tradere nisi Deus id illis permisisset. Apparet igitur aliquid esse intelligendum in verbis Christi: quasi dicat, cæterum tu mihi mortem non moliris, non es in eo ut me perdas; si per te solum staret tu me plane misum faceres, imo operam das ut me dimittas. Hoc intellecto, jam recte consequitur; *Propter hoc qui me tibi tradit majus peccatum habet.* Nam Judæi id unice quærebant ut Christum perderent: ideoque longe majus peccatum habebant quam Pilatus. Adde quod Judæi majorem Dei notitiam haberent aut habere deberent quam Pilatus, & se habere profiterentur. Non negat, imo asserit, Pilatum etiam habere peccatum, sed dicit Judæos majus habere peccatum. Eo ipso innuit se innocentem esse, & omnes graviter peccare qui sibi ullo modo nocerent. Illos quidem magis qui mortem suam quærent, sed & Pilatum, qui se malitiæ eorum ministrum, etsi quodammodo invitatus & reluctans, præberet. Patet hinc non omnia peccata esse æqualia. Majus enim Judæorum fuit peccatum quam Pilati. Unde jure colligitur & pœnam non æqualem fore.

Verf. 12. *Ex hoc quærebat Pilatus, ut dimitteret ipsum.* Ex hoc, intellige tempore, vel etiam ex hoc responso. Etsi Christus minuebat peccatum Pilati, tamen Pilatus quærit, id est, rationem apud se init ut Christum dimittat, haud dubie credens rem sibi esse cum Dei Filio, qui etiam istius rei fiducia mortem, eamque crucis non deprecetur nec reformidet. Antea etiam quærebat; sed absolute quærere dicitur, quia multo magis quærebat. Quærebat autem, quia volebat ut Christi dimissio cum Judæorum fieret venia, & sine eorum offensione. Nam alioquin si Judæos hac in parte nil curasset, poterat Christum simpliciter dimittere. Erat politicus, nolebat Jesum ita servare ut principes Sacerdotum offenderet.

Judei vero clamabant dicentes. Quasi dicat, hæc agitabat Pilatus, Judæi autem id quod erat veriti, clamabant ita ut voces eorum in prætorio exaudirentur.

Si hunc dimittis non es amicus Cæsaris. Solent ministri honoratiores Regum amici dici, quod amico sint & esse debeant in Reges suos animo, idque profiteantur. Loquuntur per *μίσους*: quasi dicant, inimicus es Cæsaris. Minus loquuntur, plus intelligunt. Pilatus autem magis curabat amicitiam Cæsaris quam Dei: malebat Deum offendere, quam Cæsarem, qui tum Tiberius erat, homo valde suspicax & crudelis.

Omnis qui regem se facit. Nempe dicendo se Regem esse. Vide verf. 7. Loquuntur autem de Rege Judæorum.

Contradicit Cæsari. Ergo factionem intelligunt quæ fiebat dictione. Contra Cæsarem loquitur, & consequenter facit. Cæsar autem immediate ad suam potestatem Judæos revocaverat. Quasi dicant: Proinde qui tali homini favet eumque dimittit, amicus Cæsaris non est. Hæc Judæorum ratio in Christo non valebat, quia ille se non faciebat Regem terrenum: idque Pilatus jam didicerat à Christo, sed tamen verebatur ne criminationibus & calumniis Judæorum apud Cæsarem periclitaretur.

Verf. 13. *Igitur Pilatus audito hoc sermone eduxit Jesum.* Nempe ex prætorio, ommissa intra prætorium cogitatione de Jesu dimittendo. Magis nimirum timebat Tiberium quam Deum *ψλ. 8.*

Et sedit super tribunal. Judicaturus nimirum Jesum, *in loco ἡς τόπος*, pro *ἡς τόπος*.

Qui dicitur Lithostroton, Hebraice autem Gabbatha. Notat locum in quo tribunal erat positum. Hebraice Gabbatha pavementum elatum significat.

Verf. 14. *Erat autem Parasceve Paschatis.* Id est, dies ille quo agnus Paschatis mactabatur, & Judæi sese præparabant ad eum edendum, instante scilicet ipso Paschatis festo. Hoc ipso nimirum die mactari decuit verum illud Pascha, agno Paschali adumbratum, ut tanto magis responderet figura suo figurato.

Hora vero quasi sexta. Notat & horam diei, non plane sextam, sed quasi sextam. Marcus Evangelista cap. xv. 25 dicit fuisse horam tertiam cum crucifigerent Jesum, propterea quod jam signum datum fuisset horæ tertię, Joannes vero dicit quasi sextam, quod nondum esset signum datum horæ sextæ. Itaque collatis inter se Evangelistis Marco & Joanne, apparet Dominum Jesum inter tertiam & sextam horam fuisse damnatum, propius tamen sextæ. Non enim singularum horarum signum dabatur, sed secundum vigilias singulis ternis horis signum tuba dabatur. Sic Petrus hora sexta ascendit supra tectum ad orandum Actor. v. 9. Sic idem cum Joanne hora precationis nona ascendunt in templum Actor. iij. 1.

Et dicit Judeis: Ecce Rex vester. Tentat adhuc Judæorum animos, an possit eos ad dimissionem Christi flectere: quasi dicat, dicite quidquid libeat, hic est Rex ille vester quem expectatis.

Verf. 15. *Illi autem clamabant: Tolle, tolle, crucifige eum.* Etiam modum præscribunt quo eum tollat, nempe per crucis supplicium, maxime durum & infame: quasi dicant, sic par est tolli vilissimum istud Cæsaris mancipium, quod se Regem Judæorum & quidem Messiam illum audet facere.

Dicit eis Pilatus: Regem vestrum crucifigam? Quasi dicant, nonne hæc erit vestra maxima contumelia, vestrum summum dedecus? Omne hoc in maximum vestrum vertet detrimentum. Cogitate etiam atque etiam quid postuletis, vos videritis!

Summi Sacerdotes responderunt, non habemus Regem nisi Cæsarem. Quasi dicant, solus Cæsar noster est Rex: non dicunt hoc Cæsaris amore, sed odio Christi. Vilissima ista mancipia, ut Messiam & Regem suum perdant, adulantur Cæsari, cujus in se regnum maxime oderant. Ideo postea Cæsari rebellaverunt, & quia nolebant vero Christo adhærere, per quem in veram vindicarentur libertatem, justo Dei judicio pseudo-Christis adhæserunt, per quos ad rebellandum Romanis, & in meritis pœnas præcipitati sunt.

Verf. 16. *Tunc igitur.* Postquam nimirum vidit se nihil proficere, & Cæsaris majestatem mordicus obtendi.

Tradidit eum ipsis ut crucifigatur. Nempe decreto suo tradidit eum ipsorum libidini.

Acceperunt autem Jesum. Nempe milites Romani verf. 23.

Et abduxerunt. Ad crucis supplicium scilicet duxerunt

runt extra urbem in locum supplicii. Dominus Jesus enim ut sanctificaret, id est, expiaret populum, passus est extra portam Hebr. xij. 12. Cujus rei typum fuisse dicit idem auctor in animalibus quorum sanguis in Sancta inferebatur per summum Sacerdotem pro peccatis populi, eorum corpora cremabantur extra castra. Ubi monet idem, ut exemplo Christi exeamus & nos quoties opus est cum ipso extra castra, opprobrium ejus portantes. Beati crucis & opprobrii Christi participes: non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram quærimus.

Verf. 17. *Et portans crucem suam.* Solebat enim ad crucem damnatis sua cuique crux imponi quam portaret ad locum supplicii, vicissim portandus à cruce. Hinc intelligitur quid sibi velit Christus, cum præcipit, ut & nos crucem portemus quotidie, & se sequamur, nimirum ut quotidie parati simus ad crucem duci, imposita nobis cruce, aut aliam quamlibet mortem pro Christo & ejus veritate. Narrant autem alii Evangelistæ cum Christus onere crucis premere-tur, oblatum ipsis in exitu ex civitate Simonem Cyrenæum, coactum fuisse ad portandum onus crucis.

Exiit in dictum Cranii locum, qui dicitur Hebraice Golgotha. Extra portam videlicet. Christus totius mundi erat *κρίμα* seu piaculum, ideoque mirum non est quod extra portam fuerit abductus & occisus, quasi urbis Hierosolymorum everriculum. Quamquam alioqui Judæorum mos erat ut extra urbem supplicio afficerentur damnati quia censebantur impuri. Locus hic erat supplicii capitalibus destinatus, & hinc occisorum craniis & ossibus albus.

Verf. 18. *Ubi eum crucifixerunt.* Omnino decuit ut princeps fidei dux, & simul ejusdem consummator, mortem subiret, quandoquidem ad fidei experimentum Deus mori vult pios: & si mors ei subeunda erat, decuit ut violenta; & si violenta, decuit ut omnium dirissima & maxime infamis, qualis erat mors crucis, ab ipso subiretur, ne quisquam piorum fidei suæ testandæ causâ ullam mortem reformidaret Hebr. 2. 10 & seqq.

Et cum eo alios duos hinc & hinc. Id est, inter duos, latrones nimirum (ut ex aliis Evangelistis constat) medium, tanquam pejorem latronibus. Non tantum volebant esse Jesum socium latronum, sed principem. Ipso comitatu volebant ostendere Dominum Jesum esse hominem maxime nefarium: nam inter tres medius est primus. Ita nihil ad contumeliam in supplicio Christi defuit.

Verf. 19. *Scriptit autem & titulum Pilatus, & posuit super crucem.* Eo nimirum fine ut indicaret causam Christi. Alii Evangelistæ describentes titulum, non curarunt ipsa verba, sed rem tantum.

Erat vero scriptum: JESUS NAZARÆNUS REX ILLE JUDÆORUM. ὁ βασιλεὺς, ad denotandum Regem illum insignem, Messiam scilicet à Judæis expectatum Marc. xv. 32. Luc. xxij. 35, 37. Hoc titulo Pilatus & testimonium Christo dare voluit, & simul Cæsari satisfacere. Et sine dubio Deus hoc ita direxit, ut omnibus constaret Jesum morte tam infami obsignare se Regem illum Judæorum seu Messiam illum esse. Appellationem Filii Dei patet quod Pilatus crimini non duxerit Christo.

Verf. 20. *Hunc igitur titulum multi Judæorum*

legerunt, quia prope civitatem erat locus ubi crucifixus est Jesus. Et erat scriptum Hebraice, Græce & Latine. Tot simul linguis voluit publicare Pilatus causam Christi, ut qui Hebraice nesciret Græce legeret, qui Græce nesciret Latine legeret & vice versa. Nimirum hoc omen & indicium erat, fore brevi ut omnium gentium linguis prædicaretur Jesus esse Rex ille Judæorum à Deo promissus, mundi Servator.

Verf. 21. *Dixerunt igitur Pilato summi Sacerdotes: Noli scribere Rex Judæorum, sed quia ipse dixit, Rex sum Judæorum.* Offendit eos veritas. Nolebant videri auctores fuisse necis sui Regis Messiae.

Verf. 22. *Respondit Pilatus: quod scripsi, scripsi.* Non mutabo scriptum: quasi dicat, scio quid & quare scripserim. Vestri causa aliter non scribam, sufficiat vobis quod vestri causa Regem illum vestrum, hominem innocentissimum & sanctissimum, & vere Dei Filium in crucem dederim. Satisfactum & Cæsari quod tantopere prætendebatis, & veritati: ego credo Jesum vera dixisse, & vos ob solam invidiam ei mortem tam diram struxisse.

Verf. 23. *Igitur milites cum crucifixissent Jesum.* Et consequenter vestibus prius nudassent. Milites, Romano more, suppliciorum erant ministri.

Acceperunt vestimenta ejus. Operæ suæ pretium.

Et fecerunt quatuor partes, cuique militi partem. Diviserunt ea inter se. Hinc apparet quatuor fuisse milites in hoc infelici ministerio.

Et tunicam. Nempe quæ præter alia vestimenta restabat.

*Erat autem hæc tunica insutiles à summo, & τὸν ἀνωθεν, scilicet *πίγον*, texta per totum.* Hoc addit, ut causam indicet ob quam non diviserint tunicam, ut sequitur.

Verf. 24. *Dixerunt igitur inter sese.* Ex communi consensu:

Ne dividamus eam. Cum non sit ex partibus confuta.

Sed sortes jaciamus de ea. Quasi dicant, cui nostrum forsnaverit, totam habeat.

Ut Scriptura impleteretur. Quasi dicat, qua ratione, nempe & divisione vestimentorum, & sortium de tunica jactione, evenit ut Scriptura impleteretur. Ut hic non finem sed eventum notat: neque enim milites de implenda Scriptura cogitarunt. Vide sapientiam Dei, qui futura, eaque contingentia, tot ante seculis prænoverit & prædixerit, quamvis ita, ut nemini ad ea peragenda vim afferret.

Qua dixit: Diviserunt vestimenta mea sibi, & in vestem meam miserunt sortem Psalm xxij. 19. Cum igitur hæc in Jesu sint impleta, argumento debent esse Jesum esse Messiam illum.

Igitur milites quidem ista fecerunt. Quasi dicat, ut ad sequentia progrediar.

Verf. 25. *Stabant autem apud crucem Jesu, mater ejus & soror matris ejus, Maria Cleopæ.* Sive filia, ut Arabs habet, sive uxor, ut illa dicitur Uriæ Matth. 1. 6.

Et Maria Magdalena. Viri se abdiderant metu periculi, mater duabus fidissimis mulieribus comitata non deserit filium, nec abscedit à cruce, quo tempore maxime impletum est quod ei eventurum prædixerat Simeon Luc. 2. 35.

Verf.

Verf. 26. *Jesus igitur videns matrem & discipulum adstantem quem diligebat.* Se designat Joannes, in quo amor vicerat timorem, credo etiam fiducia notitiæ, quæ ei cum summo Sacerdote intercedebat, audaciorem eum cæteris effecerat. Apparet Petrum & Christi casu & suo lapsu perculsum abivisse, Joannes solus perduravit ad finem usque.

Dicit matri suæ, mulier. Quia pro se alium ei assignat filium, ideo non dicit mater, sed mulier. Filium tamen agit, dum ejus curam habet ut matris.

Ecce filius tuus. Quasi dicat, qui tui curam habebit, & tibi omnia quæ filium deceant exhibebit officia. Ego enim nunc morior, & postea suscitatus ex mortuis, ad Patrem proficiscar in cælum, & non Filium tuum, sed Dominum tuum ac servatorem agam. Interim tu habebis hunc pro filio. Videtur Christus quavis occasione de industria voluisse hanc opinionem destruere, in quam postea devenit Christianus orbis, existimans apud Christum maximi ponderis esse, quod Maria fuerit ejus mater secundum carnem. In re salutis æternæ nihil apud Christum valet nisi fides per charitatem efficax, nisi nova creatura & observatio mandatorum Dei. Ideo & alibi dicit: *quæ est mater mea?* Matth. xij. 48: & mulieri illi exclamanti: *Beatus venter qui te tulit, & ubera qua suxisti,* respondet: *imo vero beati sunt qui sermonem Dei audiunt & servant* Luc. xj. 28.

Verf. 27. *Deinde dicit discipulo illi, ecce mater tua.* Non satis enim erat prius illud dicere matri, nisi hoc etiam diceret discipulo. Mandat ei ut Mariæ curam habeat, eamque honoret non secus ac matrem suam.

Ab illa hora accepit eam discipulus ille in propria. Executus est protinus Christi mandatum, non post resurrectionem demum Christi, sed tempore maxime duro & tristi. Nempe amicus certus in re incerta cernitur. Credibile est Mariam perpetuo mansisse in domo Joannis, & usam esse uti matrem ejus facultatibus, ipso interim iis in locis quo Christus eum vocaret Evangelium prædicante. Habuerunt ergo & Apostoli sua propria, quamvis iis ob muneris sui administrationem affixi non essent.

Verf. 28. *Post hoc sciens Jesus,* nempe spiritu divino, *quod omnia jam consummata essent.* Nempe omnia alia quæ sibi scilicet patienda erant ex Dei permissione, à Prophetis prædicta; hoc unum restabat ut aceto potaretur.

Ut consummaretur Scriptura. Id est, id adhuc perficeretur quod Scriptura prædixit, fore nimirum ut Christus aceto potaretur Psal. Lxix. 22. Christus sitire se dicit quia sitiebat, ut sit in tormentis.

Dicit, sitio. Dum vero hoc dicit, evenit ut perficeretur quod Scriptura illa prædixit. Itaque & hic particula *ut* eventum magis quam finem significat, etiam si & prædictionis istius Christus haud dubie meminisset.

Verf. 29. *Vas igitur positum erat aceti plenum.* Credo ex consuetudine, quod in crucem acti solerent aceto refici: habet enim acetum vim reficiendi, & ex Matthæo & Marco patet eos refectionis causa, ut interim viderent an Elias veniret, acetum hoc Christo porrexisse.

Illi vero. Nempe milites supplicii istius executores & ministri.

Impleta spongia aceto & hyssopo circumposita obtulerunt ejus ori. Virga erat ex hyssopo, qui illis in oris excrescit in magnitudinem virgarum. Virgæ hyssopi circumposuerunt spongiæ aceti plenam. Matthæus & Marcus arundinem ponunt pro hyssopo, per metaphoram.

Verf. 30. *Cum igitur accepisset acetum Jesus.* Non enim est ingratum animo delinquentibus. Hinc apparet acetum hoc non fuisse illud cum felle mixtum, seu myrrhatum vinum quod Christo dabant, cum eum in locum supplicii adduxissent, & jam vellent crucifigere: hoc enim cum gustasset, noluit accipere Matth. xxvij. 34, 48. Marc. xv. 23, 36. Credo quod vim haberet alienandæ mentis, ad levandos dolorum sensus, miseris præberi solitum.

Dixit, consummatum est. Nempe id omne quod Scriptura de meis perpeffionibus prædixit, sola mors restat.

Et inclinato capite. Quippe protinus, Deo volente & id efficiente, deficiens,

Tradidit spiritum. Nempe Deo Patri suo Luc. xxij. 46. Unde patet in solius Patris potestate fuisse à mortuis eum suscitare. Alii Evangelistæ simpliciter dicunt *expiravit*, id est, mortuus est, mors enim est separatio spiritus à corpore. Ita acetum illud, non ut speraverant, Christo vitam & vires ad diutius tolerandos cruciatus suffecit, sed eum & vita & doloribus simul divina procuratione exsolvit. Argumentum futurum omnibus piis, neminem eorum ultra passurum quam quatenus unicuique à Deo benignissimo Patre definitum est. Inclinauit Dominus Jesus caput, viribus jam & vita deficientibus. Toto corpore ad terram procumbere non poterat, manibus & pedibus clavis affixis, sed solo capite inclinato labeatur ad terram, & simul tradebat spiritum suum ac moriebatur, quod etiam Patrem rogaverat illis verbis: *Deus mi! Deus mi! quare me dereliquisti?* Matth. xxvij. 40.

Verf. 31. *Judæi igitur ut non manerent super crucem corpora in sabbato.* Religio erat Judæis relinquere corpora in cruce per sabbati diem; sed occidere innocentem, & ipsum Dei Filium in crucem agere, nulla illis erat religio.

Siquidem Parasceve erat. Id est, dies quo se parabant Judæi ad celebrandum festum: quasi dicat, si Parasceve non fuisset, sed alius ante Parasceven dies, potuissent adhuc corpora manere super crucem, intercedente adhuc alio aliquo ante sabbatum die, quo tolli possent crucifixorum corpora.

Erat enim magnus dies ille sabbati. Nempe qui proxime sequebatur. Causam adfert cur Parasceve fuerit, quia nimirum dies ille sabbati qui proxime sequebatur, erat magnus, ob incidens videlicet in eum Paschatis festum. Itaque tanto minus putabant decere, ut per magnum sabbatum corpora crucifixorum manerent in cruce.

Rogarunt Pilatum ut frangerentur eorum, nempe crucifixorum, *cruva.* Partem ponunt pro toto, simul enim eos necari petunt, sed quia diutius cruciari poterant, & occidi illis erat pro beneficio, ideo hoc beneficium crurum fractione rependere prius miseri cgebantur.

Et tollerentur. Nempe tanquam mortui de cruce ad sepulturam.

Verf. 32. *Venerunt igitur milites.* Nempe jussu Pilati, qui precibus Judæorum id concesserat.

Et primi quidem fregerunt crura, & alterius qui cum eo crucifixus erat. Utrique latronum crura fregerunt, & simul utrumque necarunt.

Verf. 33. *Ad Jesum autem venientes.* Sive primo, sive secundo, sive tertio, non notat Apostolus,

Cum viderent eum jam mortuum, non fregerunt ejus crura. Cur enim mortuo id facerent?

Verf. 34. *Sed unus lancea latus ejus fodit.* Id est, perfodit, simplex pro composito, Hebræa phrasi; nempe ut rimaretur animam, & exploraret an adhuc vitæ aliquid in eo residuum esset. Forte & alii crucifixi post crurum fractionem eodem modo necabantur. Nam in ipsa per se crurium fractione mori non poterant, dolore illo retinente vel etiam excitante spiritum. Itaque à crurum fractione Deus exemit Christum, à transfixione non exemit, ne ulla de morte ejus esset dubitatio. Quod ossa Christi manserint integra & illæsa, symbolum erat fore ut Christus maneret integer & à mortuis mox resuscitaretur. Homo enim si ossa non frangantur erectus manet, nec corrui. Ideo & Psalm. xxxiv. 21, cum divina providentia celebratur circa homines justos, dicitur Deus eorum ossa servare integra, id est, non permittere ut, licet affligantur, in afflictione sua corruant.

Et statim exiit sanguis & aqua. Quasi dicat, quo signo haud dubie constitit eum esse mortuum. Sunt qui dicant tunicam quæ circa cor est fuisse lancea ruptam, & ipsum cor Domini Jesu fuisse perfossum, ideo effluxisse sanguinem ex venis ruptis, & aquam, quod in tunica illa sit aqua naturaliter ad cordis refrigerium, sed hoc viderint anatomici. Probabilius videtur hoc ideo accidisse, quod sanguis in Domino Jesu tanquam in homine mortuo, jam circa cor coagularus fuerit. Solet enim sanguis in mortuis circa præcordia primum coagulari, sicut in phlebotomia videmus. In sanguine est vita, quo coagulato, & in sua resolutio principia, & vitam interire necesse est. Cæterum etiam si adhuc vitæ aliquid superfuisset in Christo, hoc tanto & tam lethali vulnere penitus effusum fuisset. Non dicitur an dextrum an sinistrum latus fuerit perfossum; sed sive hoc sive illud perfossum fuerit, ideo perfossum fuit, ut Christus penitus conficeretur, aut eum confectum esse appareret. Nam & in dextro latere tale vulnus est lethale, non tantum in sinistro.

Verf. 35. *Et qui vidit testatus est.* Nempe omnia ita se habere, & ossa Domini Jesu non fuisse fracta, & latus ejus fuisse lancea confossum, & ex hoc vulnere sanguinem & aquam effluxisse.

Qui vidit testatus est. Se intelligit oculatum testem. Hoc nullus alius Apostolorum de se poterat dicere. Omnes eum alii fuga se occultabant. *Testatus est.* Id est, testatur, præteritum pro præsentis, Hebræa phrasi. Nam etiam tum testabatur.

Et verum ejus est testimonium. Consequens prioris, quippe testis oculati.

Et ille scit quod vera dicat. Non mentitur, non loquitur contra conscientiam. Veri testes sciunt quod

vera loquantur, sicut & falsi sciunt quod loquantur falsa. Vide infra cap. xxj. 24.

Ut vos. Nempe qui ista non vidistis,

Credatis. Hæc omnia ita acta esse, credatis, inquam, ob tam certum testimonium, quod vobis loco sensuum vestrorum debet esse.

Verf. 36. *Hæc enim facta sunt ut Scriptura impleatur.* Confirmat rem per prolepsin: quasi dicat, non debetis mirari hæc ita evenisse. Hæc enim facta sunt ut Scriptura impleatur. Prædixit hæc Scriptura, quid ergo mirum hæc evenisse? Particula *ut* etiam eventum notat, non finem. Neque enim milites à quibus hæc facta sunt finem hunc intendebant, etsi non aberat divina directio.

Verf. 37. *Oss non confringetur ejus.* Recitat Scripturæ verba de agno Paschali, qui typus erat Christi. Est ergo in antitypo impletum quod figurabatur in typo Psalm. xxxiv. 21. Metaphora est: at hic de proprie dicta ossium agitur fractione.

Et rursum alia Scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt. Ad perfossum lateris allegat aliam Scripturam. *In quem,* ex idiotismo Hebraico, pro *quem,* ut habetur Apoc. j. 7. Verba sunt Dei apud Zachariam cap. xij. 10: *Videbunt me,* nempe in Christo meo, cum veniet ad judicium Apoc. j. 7: Joannes enim sensum sectatur mysticum, *quem transfixerunt,* itemdem in Christo meo. Per latus enim Christi ipse Deus petitus est. Simili ratione apud eundem Zachariam dicit Deus, *qui vos tangit, pupillam tangit oculi mei* cap. ij. 8. Tanto magis qui tangit, imo qui transfixit Christum, transfixit ipsum Deum. Sic & Christus ad Saulum, *Saule Saule cur me persequeris?* Et similia multa. Non frustra vero Joannes omittit pronomen *me* in verbis Dei, nimirum ut significaret hæc ad Christum proprie pertinere, quod & sequentia apud Prophetam verba docent; quibus non in prima persona Deus de se, ut cæperat, sed in tertia de Christo suo loquitur, & *plangent eum,* & *dolebunt super eum,* nempe Christum meum quem confixerunt Apoc. j. 7.

Verf. 38. *Post hæc rogavit Pilatam Joseph.* Describit quo pacto res ad sepulturam Christi devenerit, nam & sepeliri eum oportuit, ut constaret eum vere fuisse mortuum.

Arimathensis. ὁ ἀπὸ Ἀριμαθίας, phrasi Græca. Viderat Pilatum favisse innocentiae Christi, hinc fiduciam sumit petendi & impetrandi à Pilato, cujus in potestate corpora illa peremptorum erant. Hic Josephus ab aliis Evangelistis dicitur senator, vir gravis, dives, bonus & justus.

Cum esset discipulus Jesu. Nimirum talem virum decuit, ut Jesu discipulus esset. Sui igitur officii putavit esse, ut magistri corpus indigna morte perempti honeste sepeliret.

Abconditus autem. Non palam se pro Christi gesset discipulo,

Propter metum Judæorum. Quod Judæos, id est, Judæorum principes, Sacerdotes, Seniores, per antinomiasiam, metueret. Vide quid faciat occultus Christi discipulus. Metuebat nimirum ne senatu moveretur & ex Synagoga ejiceretur, ne persecutionem irritaret & pateretur. Solent divites & in dignitate positi, etsi veritati credant, latere, ne se invidiæ & persecutionibus obijciant; sed Christo mortuo,

mortuo, existimavit se sine periculo posse corpus ejus sepelire, credens odium & invidiam una cum ipso fuisse extinctam.

Ut tolleretur corpus Jesu. Ut illud sibi liceret accipere & honestè sepulturæ mandare.

Et permisi Pilatus. Quippe cum sciret innocentiam Jesu, nolebat etiam ultra mortem in eum sævire.

Venit igitur. Re à Præsidente impetrata.

Et tulit. Id est, abstulit, simplex pro composito, Hebræa phrasi.

Corpus Jesu. Demptum nimirum de cruce & loco supplicii: quo illud detulerit, infra indicatur vers. 41, 42.

Vers. 39. *Venit autem & Nicodemus.* Nempe in locum in quem delatum erat corpus Christi.

Qui venerat ad Jesum noctu primò. Id est, antehac. Vide cap. iij. 1, 2. Similis simili sese associat. occultus Christi discipulus occulto similiter Christi discipulo, dives diviti, honoratus honorato.

Ferens mixturæ myrrha & aloës quasi libras centum. Ad condiendum nimirum & pollinciendum affatim corpus Christi. Hic, quamvis corpus Christi non sustulisset, fortassis non habens tantum animi quantum Joseph, tamen attulit mixturam myrrhæ & aloës, id est, unguentum ex myrrhæ & aloë confectum in magna quantitate. Non dubitarunt isti Jesum fuisse virum divinum & Prophetam à Deo missum, etiamsi sub crimine blasphemix & pseudo-Christi, Judæorum opera actus esset in crucem. Meminerant & Prophetas omnes ante ipsum à majoribus occisos fuisse.

Vers. 40. *Acceperunt igitur corpus Jesu.* Josephus nimirum & Nicodemus admoverunt manus corpori jam delato.

Et vinxerunt illud linteis cum aromatibus. Id est, adjunctis aromatibus affatim ex illis centum libris.

Sicut mos est Judæis. Nempe honorationibus,

Funerare. Id est, sicut Judæi honoratiores solent corpora ad sepulchrum componere, ut nimirum corpora condiant aromatibus, quod tamen Christi corpori factum non est, quia festo imminente tantum non suppetebat temporis, cum aromatis solummodo fuit in sepulchrum illatum. Evenit nimirum quod Christus prædixerat supra cap. xij, unctionem illam à Maria factam fuisse ad se funerandum, seu ut habet Marcus, Mariam præoccupasse ungere corpus suum in sepulturam, eventu nimirum, non intentione Mariæ.

Vers. 41. *Erat autem in loco,* id est, prope locum, in quo crucifixus erat, hortus, & in horto illo monumentum, id est, sepulchrum novum. Quod Josephus excindi fecerat ex petra Matth. xxvij. 80.

In quod nemo unquam posuit fuit. Docet quam fuerit novum, ita nimirum ut primus esset Christus qui in eo poneretur. Hortus erat Josephi & monumentum illud, ut patet ex aliis Evangelistis: neque enim in alieno horto & monumento id facere ausus fuisset. Extra urbem sepeliebantur mortui intactis ea superstitione Judæorum animis, quæ Christianos infecit, existimantes corporibus mortuorum ad salutem profutura cœmeteria & sepulchra in templis, vel prope templa, quæ mortuorum quidem salutem nil profunt, at vivorum sanitati plurimum obsunt, superstitio interim hæc multis magno est quaestui.

Vers. 42. *Ibi igitur propter Parasceven Judæorum.* Quæ instans parum temporis sepulturæ dabat:

Quia prope erat monumentum. Ut mox & sine temporis mora corpus in eo recondi posset,

Posuerunt Jesum. In alio fortassis honoratiore nec tam propinquo Golgothæ loco, si tempus suppetiisset, eum posituri.

CAPUT XX.

Vers. 1. **U***Na vero.* Id est, prima, per Hebraismum,

Sabbatorium. Id est, dierum in hebdomade. Sabbati enim nomen manavit etiam ad alios dies, quod numerarentur à sabbato, sicut & nomen feriarum. Diem intelligit primum à sabbato, qui Christianis dominicus dicitur, tertium à die quo Christus mortuus est, & resurrectione Christi sacrum. Sabbato enim Christus quietem egit in sepulchro, die post sabbatum primo resurrexit, qui etiam idcirco congregationibus sacris à Christianis dicatus est. Illud autem falsum est, festivitatem sabbati in diem dominicum ab Apostolis esse translatum; uti & illud, fas non esse operari etiam die dominico si sit opus. Nam libertas Christiana permittit operari etiam die sabbati, à mundo condito sacra, multo magis die dominico. Illam enim Deus sacraverat, hanc homines.

Maria Magdalena. Alii Evangelistæ plures adjungunt mulieres, quod & res ipsa docet. Maria enim sola ire non fuisset ausa. Joannes principem sceminarum illarum nominare satis habuit, post alios scribens.

Venit. Id est, it, ut vers. 3. & cap. xxj. 3.

Mane cum tenebræ adhuc essent. Id est, valde mane.

Ad monumentum. Marcus habet similiter, valde mane, & tamen addit, *exorto sole*: quia antequam venirent solerat exortus. Exoriente enim sole, Christus, verus mundi sol, etiam exortus est ex morte.

Et videt. Nempe postquam venit ad monumentum,

Lapidem sublatum ex monumento. Nempe quo monumentum erat clausum & obstructum. Vide Matth. xxvij. 60. Marc. xiv. 4. Ablatus aut sum-motus erat lapis ab Angelo. Angeli enim ministrarunt Deo in resurrectione Christi? nam & in nostra resurrectione ministrabant.

Vers. 2. *Currit igitur.* Vide Marc. xvj. 8. Currit ut quam celerrime deferret rem à se visam,

Et venit ad Simonem Petrum, & ad alium discipulum quem diligebat Jesus. Se designat Joannes. Luctus ex morte Christi omnes in unum locum compulerat Marc. xvj. 10. Luc. xxiv. 9. Apparet tamen his duobus seorsim Mariam dixisse.

Et dicit eis, tulerunt. Id est, abstulerunt, simplex pro composito, Hebræa phrasi,

Dominum ex sepulchro. Non solum enim lapidem amotum viderant, sed etiam sepulchrum ingressæ fuerant Marc. xvj. 5. *Dominum* dicit ex priori consuetudine: sic & vers. 13,

Et nescimus quorsum posuerint eum. Putabant credo à Josepho, & iis qui Christum in illud monumentum condiderant, ablatum & alio translatum fuisse, aut etiam à Judæis Christi adversariis, seu eorum cura, à militibus. Cæterum quia Maria Magdalena in plurali numero loquitur, *nescimus*, significat & alias mulieres sibi adfuisse Marc. xvj. 1. Luc. xxj. 10: sed Joannes solam Mariam Magdalenam nominat, ut diximus vers. 1. tanquam insigniorem, ob Christi in eam singulare beneficium Marc. xvj. 9, & ejus vicissim in Christum singularem affectum. Etiamli vero ab Angelis audiverint Christum à mortuis resurrexisse Marc. xvj. 5, tamen hoc tum erat supra earum caput. Totæ in eo erant ut possent Christi corpus condire aromatis. Joannes insuper habet referre de Angelis in sepulchro visis, quippe rem ab aliis narratam Marc. xvj. 5.

Verf. 3. *Exiit igitur Petrus, & ille alius discipulus. Visuri quid rei esset,*

Et ibant ad monumentum. Ἐρχομεν εἰς τὸ μνηματεῖον. Hic iterum ἔρχομεν pro ibant: nondum enim venerant, ut patet ex seqq.

Verf. 4. *Currebant vero isti duo simul.* Cursu certabant cupiditate videndæ rei.

Et ille alius discipulus præcurrit celerius Petro. Docet à se Petrum cursu victum, credo quod junior esset.

Et venit primus. Id est, prior, positivus pro comparativo, (sic vers. 8) *ad monumentum.*

Verf. 5. *Et inclinans se vidit jacentia lintea.* Corpore scilicet amoto,

Non tamen ingressus est. Ausus est introspicere, sed non ausus est intrare.

Verf. 6. *Venit igitur Simon Petrus, sequens eum, & intravit in monumentum.* Audacior est, etsi tardior.

Et videt lintea jacentia. Videt idem quod Joannes.

Verf. 7. *Et sudarium quod erat super capite ejus, non cum linteis jacentis, sed separatim convolutum in unum locum.* Quasi dicat, non neglectum positum, nec cum linteis credo. Christus ex morte suscitatus & vivus factus, amotis primum linteis quibus obvinctus & obvolutus erat, sudarium deinde capiti suo demisit, & illud seorsim in unum locum convolvit, non trepidus, non festinus. Descriptione ista compositionis linteorum & sudarii Johannes removet suspicionem furti. Fures enim solent festinare, & lintea potius accepissent quam corpus.

Verf. 8. *Tunc igitur introiit & ille discipulus qui venerat primus ad monumentum.* Nimirum & exemplo & comitatu Petri factus audacior.

Et vidit. Nempe id quod erat, & credidit, nempe Christi corpus in monumento non esse. Hic credere catachrestice fumitur: proprie enim non credimus quæ videmus. Fides est credere quæ non vides. Ergo hic credere significat plane certum esse. Vide infra 29.

Verf. 9. *Nondum enim sciebant Scripturam, quia oportebat eum à mortuis resurgere.* Causam adfert ob quam re demum visa crediderint corpus Christi non esse in sepulchro, quia nimirum nondum sciebant, nempe discipuli Christi, Scripturam, quod oporteret eum ex mortuis resurgere: quasi dicat, si enim Scripturam hanc sci vissent, nihil de corpore ejus ex sepul-

chro amoto, re audita, dubitassent. Ideo Christus ex mortuis suscitatus, antequam se iis cognoscendum exhiberet, necesse habuit Scripturam hanc illis exponere, & animos eorum ad credendum, se conspecto & agnito, præparare Luc. xxiv. 17, 44, 45. Mirum tamen est eos ita tardos fuisse ad credendum, cum id & sæpe iis Christus prædiceret, & resurrectionis exemplum haberent in Lazaro, & aliis ante Christi mortem. Poterant cogitare eundem Deum qui Lazarum per Christum suscitaverit, potuisse etiam Christum suscitare: sed fieri potuit ut putarint in aliis omnibus, etiam in ipso Lazaro, animam adhuc latuisse in corpore. Solet enim id fieri in ecstatis, quæ opinio de Christo nullum habuit locum, quem Deus in conspectu omnium voluit mori, & latus mortui lancea perfodi. Inde etiam nemo unquam dubitavit Christum fuisse vere mortuum. Huic tantæ veritati vim faciunt, qui Christum sese ex mortuis suscitasse, vel suscitare potuisse dicunt. Excitatum vero ex mortuis esse, tum demum discipuli crediderunt, cum oculis & sensibus suis, & Scripturarum id prædicentium interpretatione & intellectu convicti sunt.

Verf. 10. *Abiiverunt igitur rursus ad seipsos,* id est, unde venerant, *illi discipuli.* Meditabundi videlicet ac mirabundi quid factum esset, & cum corpus ablatum esset, cur non simul ablata essent & lintea, quæ magis usui poterant esse quam corpus? Luc. xxiv. 12.

Verf. 11. *Maria autem stabat ad monumentum.* Ergo ad monumentum, discipulos illos secuta, redierat. Non abit protinus cum discipulis illis, sed manet adhuc apud monumentum,

Plorans. Ob Dominum occisum, & insuper adhuc corpus ejus ablatum,

Extra. Non audebat ingredi in monumentum priore ingressu ob conspectum Angelorum exterrita Marc. xvj. 5, & forte quod tum sola secundo advenisset Marc. xvj. 9.

Cum igitur plorasset. Nempe abunde,

Incurvavit se in monumentum. Vult tamen adhuc inspicere in monumentum, antequam abeat.

Verf. 12. *Et videt duos angelos in albis.* Intellige vestibibus. Pro corpore Christi videt duos Angelos,

Sedentes; unum ad caput, & unum ad pedes ubi jacuerat corpus Jesu. Id est, unum in ea parte ubi jacuerat caput Jesu, alterum in ea parte ubi jacuerunt pedes. Pietate sua meruit ut Angelos iterum videret iisque colloqueretur, & mox videret Dominum ipsum.

Verf. 13. *Et dicunt ei illi: mulier quid ploras?* Priores alloquuntur, ut ei animum addant secum colloquendi.

Dicit eis, quia tulerunt. Id est, abstulerunt, ut supra vers. 2,

Dominum meum. Id est, corpus Domini mei, per synecdochen totius pro parte, ejus qui erat Dominus meus.

Et nescio quorsum posuerunt eum. Quasi dicat, si saltem hoc scirem, aliquod haberem in tanto luctu solatium, dum corpus ejus ungo, & extremum ei præsto ministerium.

Verf. 14. *Et postquam hæc dixisset, conversa retrorsum.* Forte territa, nec sustinens Angelorum conspectum, avertit se. Haud dubie enim species eorum humana

humana augustior, & vestes ultra communem modum albæ apparebant.

Et videt Jesum stantem, & nesciebat quod Jesus esset. Forte quia in alia specie apparebat, ut & posthac duobus illis discipulis apparuit Marc. xvj. 12. Luc. xxiv. 16.

Verf. 15. *Dicit ei Jesus, mulier quid ploras?* Eodem modo eam prævenit quo Angeli. Ita sensim ad videndum Jesum redivivum deducitur, primo vidit sepulchrum apertum, & in sepulchro linthea tantum, mortui corporis Christi exuvias, deinde videt Angelum in sepulchro testantem de resurrectione ejus, tertio videt iterum Angelos in sepulchro, quarto videt ipsum Jesum stantem, sed in ignota sibi forma. Nimirum infirmitati ejus consultum ibat Dominus, & animum ejus sensim præparabat, ut se conspecto protinus crederet, quod & factum est verf. 16.

Quem quæris? Ostendit se scire quod aliquem quærat.

Illa existimans quod hortulanus esset. Id est, horti illius custos & curator à Josepho constitutus,

Dicit ei, Domine! Benevolentiam hortulani, ut putabat, Domini titulo emereri conabatur.

Sit ut tulisti eum. Id est, abstulisti eum, Hebræo more, qui composita verba non habent. Non dicit quem quærat, forte quod crederet illum per se intelligere quem istuc quæreret, ad rem ipsam protinus accedit.

Sit ut tulisti eum. Quasi dicat, cum sis horti istius curator & custos, forte quod eum hoc sepulchro censes indignum, aut Domini jussu.

Dic mihi ubi eum posuisti, & ego eum tollam. Id est, tolli curabo, sola enim non tulisset. Hinc apparet quanta Mariæ pietas fuerit erga Christum. Non erat cum Christo mortuus affectus erga Christum. Cæterum Maria necdum suspicari poterat Christum ex mortuis revixisse. Adeo tardi erant ad id credendum etiam amicissimorum Christo animi. Nam neque suis sensibus protinus credebant Luc. xxiv. 37. An ergo Jesum ex mortuis surrexisset credidissent, & de eo omnibus modis testati fuissent, nisi fidem hanc illis ipsi sensus, & alia invicta veritatis documenta expressissent?

Verf. 16. *Dicit Jesus, Maria!* Jam se dat cognoscendum.

Conversa illa. Apparet eam se illis à se dictis avertisse, non minus quam se averterat ab Angelis verf. 14, muliebri pavore & pudore, quod non satis sciret quicum loqueretur. Sed ubi audivit vocem Domini, & suum nomen voce Domini prolatum, statim se convertit, simulque haud dubie Dominum in sua vera specie sese exhibentem videns.

Dicit ei Rabboni, quod dicitur, nempe Græce, *Magister.* Quia Christum protinus agnoverat, protinus etiam illi consueto Magistri titulo respondet. Primæ mulieres venerunt ad monumentum, primæ etiam Dominum vident ex morte resuscitatum.

Verf. 17. *Dicit ei Jesus, ne me tange.* Apparet Mariam sese simul ad pedes Domini & Magistri sui abjecisse, & totam in eorum amplexatione & osculatione hærare voluisse, quod his verbis prohibet Christus, credo & manu & corporis aliquo regressu, ut

solet fieri. Nam illa haut dubie diu morata fuisset, nec se facile à Christi pedibus abstrahi passa fuisset.

Nondum enim ascendi (quasi dicat, ut vides) *ad Patrem meum.* Adhuc sum in terris, proinde erit aliud tempus ut in pedum meorum amplexatione hæreas.

Vade autem ad fratres meos. Quasi dicat, hoc potius nunc age, hoc nunc multo magis necessarium est, ut sine mora vadas,

Ad fratres meos. Et nunc nuncium illis quo exhalarentur & afflicti erigantur feras. Discipulos suos fratres suos appellare non dedignatur, quod licet ipse longe excellentior, ac singularissima ratione sit Dei Filius, & ex Deo genitus, tamen & illi sint à Deo geniti, & sicut ipse à Deo electus & in Filium susceptus est Heb. j. 4, sic & illi à Deo in filios sint adoptati, & sic cum ipso communem habeant Patrem, Deum. Hoc cogitat Christus, quamvis jam mortem superasset, & plenum jus omnis in cælo & in terra potestatis adeptus esset, & quos servos suos dicere poterat, fratres appellat. Vide bonitatem Christi Domini nostri! quam & auctor ad Hebræos celebrat cap. ij. 2.

Et dic eis. Verbis nimirum meis:

Ascendo ad Patrem meum. Id est, Deum illum unum,

Et Patrem vestrum. Suos enim fratres eos appellaverat: quasi dicat, quandoquidem mortem superavi, & ex ea resuscitatus sum à Patre meo, jam ascendo, id est brevi ascendam, sicut vobis prædixi, ad Patrem meum, supra omnes cælos, & Patrem vestrum. Hinc quam bene vobis futurum sit facile potestis colligere.

Et Deum meum, & Deum vestrum. Quasi dicat, qui ita est Pater meus & Pater vester, ut simul sit & Deus meus, & Deus vester; hoc in honorem addit Patris. Aperte Christus negat se unum illum Deum esse, qui nec Patrem nec Deum habet ullum. Frustra ad distinctionem humanitatis & divinitatis hic confugiunt. Persona enim Christi hoc loquitur, quæ si etiam unus ille Deus erat, hætenus falsum locuta esset. Multa sunt & alia Scripturæ dicta quæ æquipollent isti negationi, Christus non est unus ille Deus, quale inter cætera est illud: *Filius nescit diem judicii, nisi Pater meus solus* Matth. xxiv. 36. Marc. xij. 32. Ut omittam manifestam in eo esse contradictionem, aliquem dici Deum illum unum & hominem. Nam qui Deus ille unus dicitur, eo ipso homo esse negatur, & contra, cum Deus ille unus & homo contradictorie opponantur, tanquam Deus ille unus & non Deus ille unus, homo & non homo. Eadem contradictio est dicere unum illum Deum esse alicujus Filium, aut unum illum Deum non esse unam personam sed duas, quarum una sit Pater, altera Filius.

Verf. 18. *Venit Maria Magdalena, annuntians discipulis quod viderit Dominum & hæc dixerit ei.* Nempe superiora omnia, & imprimis quod eis dici mandaverat. Unde cognoscere poterant, Mariam Magdalenam nec spectro aliquo vano delusam fuisse, nec mulierem alioqui probam & simplicem hæc tam multa ac varia fingere sibi potuisse. Hic est alter adventus Mariæ ad discipulos, nunciantis jam de Domino à se viso Marc. xvj. 10. Matthæus omnia in unum conjunxit compendii causa cap. xxviii. 8, 9, 10 quod ipsum etiam

in apparitionibus Domini post resurrectionem fecit vers. 16. 17, non multum in eo situm esse putans ut omnia distinctè narrarentur in resurrectione Christi, re omnibus discipulis notissima & testatissima. Quomodo hunc nuncium acceperint, Joannes non narrat, sed apparet animo perplexos fuisse & dubios, nec scivisse quid statuere deberent, propiores tamen multo ut tantam rem non crederent Marc. xvj. 11, 14. Luc. xxiv. 10, 11, 20, 36, 37 & seqq. Non ergo credulitas eorum effecit ut crederent, sed nimia veritatis evidentia fidem illis extorsit, quam deinde vita etiam & sanguine suo propugnare non dubitarunt.

Vers. 19. *Cum ergo sero esset die illo uno sabbatorum.* Non respicit hic ad Hebræorum consuetudinem, qui vespere ab occasu solis inchoabant novum diem, sed ad vulgi morem: quasi dicat, finita die prima sabbatorum, vesperi.

Et januis clausis. Id est, cum clausæ essent januæ, *Ubi erant discipuli congregati.* Id est, ibi ubi erant discipuli congregati. Non omittunt discipuli congregationem,

Propter metum Judæorum. Clausæ erant januæ, non tantum quod jam sero esset, sed etiam quod discipuli congregati metuerent Judæos, ne suæ congregationi supervenirent, & iram quam in Magistrum effuderant in se verterent. Non omittunt, inquam, discipuli congregationem. Cæterum prudenter agunt, dant hominum odiis & periculis quantum possunt, noctu conveniunt & januas claudunt. Ita & Act. xij. 12. Et Plinius scribit nocturnos conventus à Christianis in persecutione haberi solitos, in quibus Christo carmen dicebant ut Deo, & mutuo sese ad justitiam & bona opera obligabant. Congregationes propter metum hominum non sunt negligendæ, sed caute celebrandæ, ne in periculum incidamus.

Venit Jesus. Scilicet ad discipulos congregatos. Januæ clausæ illum non prohibebant neque obstant illius adventui, cum illas divina sua virtute facile potuerit referare & aperire, quod & fecit, & iterum occlusit. Non est opus dimensionum & corporum solidorum penetrationes hic fingere. Vide Act. v. 19, 23. xij. 10.

Et stetit in medio. Scilicet discipulorum, *is & pater,* *is* pro *is*, ex improvviso, seu non ante visus nec observatus quam in eorum medio stetisset, hoc ipso divinam suam declarans virtutem.

Et dicit eis, pax vobis. Salutat illos solita formula. Pacem illis precatur, qua maxime tum indigebant inter infestissimos hostes. Erat autem hæc salutatio haud dubie efficacissima, non verbis tantum pacem precando, sed etiam reipsa præstando. Vide cap. xiv. 27: quasi dicat, en me ipsum vobis redivivum exhibeo, quandoquidem eorum qui me viderunt & mecum locuti sunt testimonio non creditis, oculis ergo vestris credite.

Vers. 20. *Et hoc cum dixisset, monstravit ipsis manus & latus suum.* Poterant Dominum cognoscere ex conspectu, voce, salutatione, sed ut magis certi redderentur se esse redivivum & à Deo suscitatum, monstravit ipsis manus, in quibus erant vestigia clavorum, monstravit & latus, in quo erat vestigium lanceæ. Apparet vulnera ista non fuisse clausa, nec cicatrice jam obducta; sed ad majorem fidem aper-

ta, utpote recentia: alioqui, quomodo dixisset Thomæ, *mitte digitum tuum huc*, & *vide manus meas*, & *fer manum tuam*, & *mitte in latus meum* vers. 27. Haud dubie absque ullo doloris sensu, & sine ulla noxa Christus ista vulnera habuit aperta, habuit tamen ad faciendam suæ resurrectioni fidem.

Gavisi igitur sunt discipuli cum vidissent Dominum. Sublata nimirum omni dubitatione, eum ex mortuis suscitatum esse, & vivere, proinde regnaturum, & se maxima felicitate beaturum esse. Ita impletum est quod eis eventurum prædixit cap. xvj. 20.

Vers. 21. *Dixit igitur eis Jesus rursum, pax vobis.* Repetit suam salutationem, postquam iis fidem fecit se esse, & addit mandata sua,

Sicut misit me Pater, & ego, pro sic & ego mitto vos. Ut nimirum annuncietis mundo, me esse Christum illum, Dei Filium illum, & omnem qui in me credat, habiturum per me vitam æternam. Missi sunt Apostoli jam pridem nati. Missus igitur est & Dei Filius, non ut nasceretur, sed jam ante pridem natus ex virgine. Cæterum etsi mittebantur, nondum tamen abire debebant antequam Christus intraret in gloriam suam, & illi Spiritu Sancto longe uberius & copiosius implerentur Luc. xxiv. 40.

Vers. 22. *Et cum hoc dixisset insufflavit, & inquit, & ego, id est, immisit halitum, nempe in discipulos, ut scilicet eos ad legationem pro temporis illius ratione & usu præpararet, longe abundantius idem post suam glorificationem factururus, & rem plane perfecturus. Adami corpus animatum est inspiratione divina, & Apostolorum animus inspiratione Christi animatus est. Illa inspiratio attulit animam corpori, hæc Spiritum Sanctum animo.*

Et dicit eis, accipite Spiritum Sanctum. Verbis declarat quid reipsa fecerit, Spiritum nimirum Sanctum dare se illis dicit. Erat enim afflatus ille afflatus sanctus, quia erat à Christi divina virtute eadem virtute imbutus. Nihil autem Christo decessit cum daret Spiritum Sanctum. Sic & Moysi nil decesserat cum ex ejus spiritu inter 70 Spiritus Sanctus divideretur. Soli nihil decedit per radios & per lucem quam communicat Orbi. Imprimat enim lucem aliis corporibus ex sua luce, lucis suæ veluti egyptum & effectum. Sic corpus imprimit umbram alteri corpori, sic speciem suam speculò. Non est dubitandum reipsa Spiritum Sanctum à Christo datum esse Apostolis. Nam nec halitus & afflatus iste fuit inanis, & cum diceret, *accipite Spiritum Sanctum*, necesse est ut acceperint eum, ut si quis diceret, accipe centum aureos, reipsa daret, nisi falsum diceret, & opus omnino fuit ut Christus aliquam Spiritus Sancti portionem eis daret, ad dicta illius & sacræ Scripturæ testimonia tanto melius intelligenda, & in Petro insigniter apparuit eum accepisse Spiritum Sanctum ex illa oratione quam habuit in medio discipulorum, de qua legimus Act. j. 16 & seqq. Ante mortem suam illis non dedit Spiritum Sanctum, quia semper cum illis erat: at post resurrectionem dedit, quia eos subinde relinquebat, & sensim assuefaciebat absentiae suæ. Agebat dies 40 cum discipulis, sed non continuos, medium se quodammodo gerens inter absentem & præsentem, ne subita mutatione,

tatione ab uno extremo ad aliud obruerentur discipuli. Objicies, *nemo nisi in Spiritu Sancto Jesum dicit Dominum*. Respondeo, nemo qui per spiritum & afflatum aliquem loquitur, dicit Jesum Dominum nisi in Spiritu Sancto & afflatu sancto. Neque obstat quod supra dixit Joannes: *Nondum erat Spiritus Sanctus, quia Jesus nondum erat glorificatus* cap. vii. 39: principium enim glorificationis Jesu erat ejus resurrectio. Itaque in principio glorificationis principium etiam facit dationis Spiritus Sancti, glorificatione perfecta & consummata perfecit etiam & consummavit dationem. Adde, quod exiguum, comparatione magnæ copię & abundantię, attendi non solet: quasi dicat Christus, accipite Spiritum Sanctum, posthac eum multo uberius & copiosius accepturi. Specimen hoc fuit dationis illius Spiritus Sancti copiosissimæ, sicut transfiguratio cælestis gloriæ Christi, & resurrectio Christi resurrectionis nostræ. Patet hinc Spiritum Sanctum, qui tum à Christo datus fuit, spiritum & afflatum fuisse Christi, divina virtute imbutum. Unde colligere licet Spiritum Sanctum qui de cælo venit similitudinem cum spiritu & afflatu proprie dicto habere, & ideo Spiritum ac afflatum dici. Hinc & descendit cum sonitu, tanquam ruentis flatus violenti, & implet totam domum, & conspicitur in specie visibili, & confidet super unumquemque quibus datur, & sic in partes ac portiones distribuitur, & quilibet illo impletur, & quia divina virtute à Deo & Christo imbuatur, varios divinitatis effectus in hominibus producit, vocaturque Dei virtus, per metonymiam adjuncti. Qui Spiritum Sanctum personam proprie dictam, imo Deum ipsum esse dicunt, hoc sancto Christi afflatu & halitu manifeste refutantur. Cæterum Thomas, quia non aderat, non accepit Spiritum Sanctum, nam nec credebat. Postquam credidit, credibile est datum & illi fuisse Spiritum Sanctum, quamvis Joannes nihil de eo habeat, non judicans id necessarium fuisse dictum.

Vers. 23. *Quorum remisistis peccata remittuntur eis, quorum retinueritis retenta sunt*. Docet quid legationem suam obeuntes præstituri essent: hoc nimirum, ut quibus dixerint remissa tibi sunt peccata, eis remittantur, à Deo videlicet, & quibus dixerint retenta tibi sunt peccata, retenta sint. Dictum eorum protinus consequetur effectus. Illi dicent, Deus faciet. Nam quia remissionis ac retentionis, quæ fieret ab Apostolis, consecuturus esse dicitur apud Deum effectus, necesse erat ut hæc remissio ac retentio intra decretum tantum ac pronuntiationem Apostolorum consisteret. Remittebant autem peccata iis omnibus qui credebant in Jesum Christum, & ex hac fide vitam instituebant: eorum autem peccata retinebant qui credere nolebant, vel à Christo deficiebant, vel secundum hanc fidem mores suos non componebant. Aliter enim si peccata remisissent vel retinuisissent, hoc in cælo ratum non fuisset. Ut si quis Rex alicui judici diceret, quem tu absolves à me absolvetur, quem condemnabis à me condemnabitur: tamdiu ejus sententia rata apud Regem esset, quamdiu secundum jus & fas judicaret. Alias non tantum pro rato hoc non haberet Rex, sed etiam improbum aut insipientem judicem sede sua

deturbaret & potestate privaret. Perperam igitur hoc jus & privilegium ad se trahunt, qui non secundum normam ab Apostolis usurpatam & traditam judicant. Proinde nec absolutiones, nec damnationes eorum quidquam curandæ sunt. Ecclesia idem facit Matth. xviii. 18; sed ab Apostolis edocta. Ideo si vel minimum recedat ab Apostolorum doctrina, nullius valoris est illius vel absolutio vel condemnatio. In eo igitur inter Apostolos & ecclesiam hic est differentia, quod Apostoli essent *ἀποστολοι*, ecclesia vero respicere semper debeat ad regulum doctrinæ Apostolicæ, & secundum eam judicare. Habet quidem & ecclesia Spiritum Sanctum, sed ad cognoscenda & facienda ea quæ sunt ab Apostolis tradita; quo quamdiu se regi sinit, tamdiu non errat. Expresit autem his verbis Christus, quo fine Spiritum Sanctum potissimum dederit Apostolis, eo nimirum ut peccata possent remittere & retinere cum effectu, quod facere non poterant, nisi Spiritu Sancto instructi fuissent, per quem divinæ voluntatis fierent gnari. Quia vero à Spiritu Sancto edocti peccata remissuri & retenturi erant, ideo mirum non est quod eorum pronuntiatio & decretum in terris, approbaretur & ratum esset in cælis. Hoc ipsum sunt claves Regni cælorum, id est, facultas aperiendi & claudendi regni cælorum, quam Christus ipse declarat per ligare & solvere: quem enim Apostoli ligabant vel solvebant in terris, hic ligatus vel solutus erat in cælis. Non est autem quod dicas, Deum etiam citra talem remissionem & retentionem peccatorum, quæ verbis Apostolorum fieret, credentes in Christum servare, non credentes autem damnare. Id enim Deus ut faceret, verbo hoc suo, cujus Apostolos præcones fecit, semet obstrinxit, quod nisi prædicatum esset, nec scire id quicquam, nec in Christum credere, proinde nec remissionem peccatorum per fidem in Christum consequi, nec, quia in Christum credere nolit, damnari posset. Solvebant quidem Apostoli sæpe temporariis pœnis, & iisdem etiam afficiebant, spiritu & virtute divina quam à Christo acceperunt, sed hic maxime de vitæ æternæ adeptione & mortis æternæ pœna agitur, quarum illam facto ipso conferre, hanc vero irrogare, nemo nisi Deus & Christus potest. Remittebant vero & retinebant peccata Apostoli dupliciter, & in genere, & in singulari. In genere simpliciter remittebant omnibus in Christum vera & efficaci fide credentibus. Retinebant itidem simpliciter peccata omnium qui in Christum nolent credere. In singulari remittebant peccata, per *si*, seu cum adjectione conditionis, si profiteretur quispiam veram fidem, & quæ eam consequitur pietatem haberet: cum vera fides & pietas hominum oculis non ita pateat ut falli non possint. Retinebant vero peccata, per *quia* vel *quandoquidem*, seu cum adjectione causæ: quandoquidem aliquis in Christum credere nolit, vel secundum hanc fidem non vivat, ideo peccata ejus sese retinere, eum ligare. Nam *ἀνίστα* & vitiosi mores etiam hominum oculis patent. Ajunt quidam, hac ratione & mulierculam aliquam posse remittere peccata & retinere. Hoc quidem & muliercula quævis ab Apostolis edocta, dicere & repetere potest

potest ac debet : sed remissio & retentio peccatorum ex vi dictionis ejus non consequitur ; at ex vi dictionis & prædicationis Apostolicæ omnino consequitur.

Verf. 24. *Thomas autem unus ex duodecim, qui dicebatur Didymus, (Græce nimirum) non erat cum eis quando venit Jesus.* Qua de causa Thomas abfuerit non additur ab Euangelista : fortasse quia jam desperaverat de rebus Jesu. Ideo nec aliis discipulis resurrectionem ejus nuntiandis credere voluit, nisi ipse propriis sensibus esset convictus. Vide quam negligendæ non sint sanctorum congregationes, ad quas venire & quibus interesse solet Dominus.

Verf. 25. *Dixerunt ei alii discipuli : vidimus Dominum.* Nempe post mortem redivivum; quem Thomas non vidit, quia congregationi eorum non interfuit.

Ille vero dixit eis, nisi videro in manibus ejus typum clavorum, & mittam digitum meum in locum clavorum, & mittam manum meam in latus ejus. Non satis illi erat ut videret Domini faciem & personam, etiam typum clavorum in manibus ejus videre vult; nec hoc sufficiebat, etiam digitos in clavorum typos, & totam manum in latus lancea patefactum vult immittere. Ita nec oculis suis vult credere nisi manibus etiam id ipsum palpet.

Non credam. Atqui jam non creditur quod videtur & palpatur.

Verf. 26. *Et post dies octo iterum erant intus, id est, in eadem domo, discipuli ejus.* Nimirum post peractum Paschatis festum, cujus causa necdum in Galilæam abiverant.

Et Thomas cum eis. Jam non negligit congregationem, rei veritatem explorare cupiens.

Venit Jesus januis clausis. Idem tempus observat, vide verf. 19, proinde jam sero, & octavo die jam exacto. Octavum tamen diem sacris conventibus dedicarunt Christiani, & appellaverunt Dominicum. *Et stetit in medio & dixit : pax vobis, vide verf. 19.*

Verf. 27. *Deinde dicit Thomas : ser digitum tuum huc.* Nempe in typum clavorum,

Et vide. Ostendit sese gnarum eorum quæ dixerat Thomas, immo ipsarum cogitationum & animas Thomæ. Ideo ad ipsius verba & cogitationes sermonem suum refert, & hoc eum facere jubet, quod nisi faceret sese crediturum esse negavit. Dubium est an Thomas conspecto Christo nihilominus digitum suum vestigiis clavorum, & manum suam lateri ejus immiserit. Sed quominus id faceret per Christum non stetit. Probabile est eum viso Christo & audita hac ejus voce acquievisse & non tetigisse.

Et ne sis ἀπιστος, fidem non præbens. In hac nimirum re tam certa ac minime dubia. Hoc enim esset hominis non satis sani & sobrii, aut improbi & contumacis.

Sed fidelis, πιστός. Docet Christus nos, sicut credulos esse non debere, sic adversus veritatem & rei evidentiam non debere esse contumaces.

Verf. 28. *Et respondit Thomas.* Et redundat ex Hebræorum idiotismo,

Et dixit ei ; Dominus meus & Deus meus. Sunt qui hæc Thomæ verba tanquam admirantis, & ad hoc inusitatum insperatumque spectaculum attoniti interpretentur. Nam nominativum hic poni pro

vocativo dubium non est. Sic illa Christi verba apud Matthæum : *Deus mi, Deus mi* cap. xxvij. 46, Marcus per nominativos effert, *Deus meus, Deus meus* cap. xv. 34. Sed quominus hæc verba mirantis esse credamus facit primo, quod Thomas hæc verba Christo dixerit id est, his verbis ipsum Christum compellaverit. Ait enim Joannes, & dixit ei, nempe Christo, non simpliciter dixit, quod admirantis erat. Deinde, ex ipsa admiratione non pateret Thomæ fides, quam tamen illi Christus mox tribuit; cum etiam speciem apparentem rei alicujus quæ nobis incredibilis videatur, tanto magis admirari possumus, quanto minus rem ipsam vere fieri credamus. Non dubium igitur est quin Thomas rei veritate convictus, sicut à Christo fuit admonitus, ab infidelitate desisterit, & fidelem se præbuerit. Ideoque Christum appellat Dominum suum & Deum suum: quasi dicat, ô Domine mi, & Deus mi! Agnosco te Dominum meum, & Deum meum esse, quia nimirum eum agnoscebat Messiam illum esse, cui titulus Domini tribuitur Psal. cx. 1: *Dixit Dominus* (nomine tetragrammato) *Domino meo*, Messiam Regem intelligens. Hinc & Petrus: *Certo cognoscat universa domus Israël, quod Jesum quem vos crucifixistis, Deus fecit Dominum & Christum.* Eisdem Messia tribuitur & titulus *Dei, Elohimi* Psal. xlv. 7, 8, qui titulus etiam apud Hebræos consueve tribuitur summis judicibus. Ideo quoties Jesus dicitur esse factus à Deo Christus & Judex omnium, toties etiam dicitur factus à Deo Deus. Itaque Christus vere Deus est, sed ab uno illo Deo factus, cujus proinde Deus ille unus Deus est verf. 17. 1 Cor. xj. 3. Vere, inquam, & verus Deus est. Neque enim unus ille Deus falsos Deos facit, homines hoc faciunt. Non satis habuit Thomas Jesum appellare Dominum suum, quod titulus iste sit communior; sed eum, tanto miraculo motus, primus omnium Apostolorum appellat & Deum suum, ut exprimat qualem Dominum suum intelligat, nempe Christum illum. Qui in his Thomæ verbis unum illum Deum intelligi putant, Christi videntur obliti, cui tituli isti quatenus Christus est recte conveniunt. Thomas nimirum id credidit quod Jesus de se docuit, & quod ex resurrectione Jesu verum esse patuit. Vide infra verf. 31. Articulus δ, non emphaseos causa hic additur: neque enim simpliciter dicitur ὁ κύριος, ὁ θεός, sed additur pronomen μου, & nominativus pro vocativo ponitur. Id ipsum fit Psal. xlv. 7, 8 in Græca versione, ὁ θεός μου ὁ θεός μου, & iterum ὁ κύριός μου ὁ θεός μου, ubi ὁ θεός, sicut in priore, sic & in posteriore membro pro vocativo ponitur. Articulus igitur non habet hic vim denotandi altissimum Deum, cum quisque Hebræorum Regem & judicem suum supremum, non tantum Dominum suum, sed etiam Elohimi, id est, Deum suum ex usu linguæ appellare posset, nedum ut Thomas, Christum illum, Regem omnium Regum & Judicem appellare non potuerit? Videmus Thomam rebus ipsis ad fidem fuisse compulsus, quamvis ad credendum difficilem, ut hinc argumentum capiamus, verissime Jesum à mortuis esse resuscitatum, & Christum factum, siquidem & illi qui ad credendum huic rei valde sese præbebant difficiles, & ab hac fide alieni erant, ad credendum sint coacti rei evidentia. Ita nobis plurimum profuit Thomæ ad credendum difficultas.

Verf. 29.

Verf. 29. *Dicit ei Jesus: quia vidisti me Thoma, credidisti.* Quasi dicat, non adeo rem magnam præstitisti quod credideris me à mortuis resuscitatum esse, & Dominum & Deum tuum esse. Ipsi enim oculis & sensibus tuis convictus es, nec si velles aliter facere posses, nisi plane sis obstinatus & amens.

Beati qui non viderunt & crediderunt. Quasi dicat, hi enim demum vere credunt, cum fides sit credere quod non vides, quamvis fides etiam non sit credere quod falsum esse vides & evidenter intelligis, nisi stulta & infana. Tempus præteritum usurpat, sed rem futuram respiciens. Beatos dicit, quia hæc fides illis imputatur ad justitiam, & sic vitæ æternæ fiunt hæredes verf. 31. Non negat Thomam & alios Apostolos esse beatos; sed fidei respectu beatiores significat eos qui non viderunt & crediderunt. Simpliciter beatos dicit, quia magis beati sunt. In priori membro, cum de Thoma agitur, vox credendi per catachresin quandam à Christo usurpatur, in posteriori vero proprie. Fides enim est argumentum eorum quæ non videntur, & hypostasis eorum quæ sperantur, id est, quæ nondum reipsa sunt Hebr. xi. 1. Merito igitur & nobis gratulari debemus, nec inferiores illis discipulis qui Christum viderunt nos esse existimare, immo hætenus superiores ac beatiores, quod, sicut Petrus loquitur, Christum, quamvis eum non viderimus, diligamus, & credamus in eum quem nunc non conspiciamus 1 Petr. i. 8. Ob hanc enim fidem exultamus gaudio ineffabili & glorioso, reportantes finem fidei nostræ salutem animarum verf. 9.

Verf. 30. *Igitur, quasi dicat, ut tandem concludam, multa quidem & alia signa fecit Jesus in conspectu discipulorum suorum.* Valde congrue hac Thomæ confessione, & hoc Domini Jesu sermone historiam suam terminat Joannes, cum scopus istius historiæ scribendæ non alius fuerit, quam quod mox verf. 31 ipse dicit, ut credamus Jesum esse Christum illum, Dei Filium illum, id est, hoc ipsum quod Thomas de Jesu, quamvis aliis verbis confessus est. Fatetur Joannes, multa quidem etiam alia signa esse à Jesu facta coram discipulis suis, tanquam perpetuis spectatoribus & testibus,

Quæ scripta non sunt in libro hoc. Quippe quod illis describendis aut memoria comprehendendis nemo sufficiat. Vide XXI. 25.

Verf. 31. *Hec autem, intellige quæ scripta sunt, scripta sunt ut credatis quod Jesus sit ille Christus, ille Filius Dei.* Quasi dicat, quippe quod hæc fidei istius stabiendæ satis superque sint. Finem scriptio- nis seu libri istius sui exponit. Huc nimirum pertinet & libri istius exordium, quo Jesum cum Joanne Baptista componit, & eos qui hunc Jesu tanquam Magistrum discipulo præferrent refutat, ut hac ratione simul sui temporis Anti-Christos, qui Jesum negabant esse Christum illum Dei, quos & in suis petit epistolis, refutaret.

Ut credatis, inquit. Si Christianos alloquitur, vult ut constanter & firmiter credere pergant; si lectores libri in genere, vult, ut si non credant, fidem hanc amplectantur.

Quod Jesus sit ille Christus. ὁ Χριστός. Ille unctus, cum articulo emphatico, ille nimirum eximius & sin-

gularis, à Mose & Prophetis prædictus cap. i. 42, 46. Rex ille Israël insignis & maxime eximius. Solebant enim Reges ungi, & Jesus etiam ut iste Rex esset, spiritu & virtute à Deo unctus est Actor. x. 38. Rom. i. 4. Quia vero Jesus est Christus, seu unctus ille eximius, ideo etiam Christus seu unctus absolute & simpliciter seu subjective, per antonomasiam, dicitur.

Ille Filius Dei, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Alium apponit titulum, ad significandam eandem majestatem. Solebant enim Reges & summi Judices filii Dei appellari Psal. lxxxij. 6, quod eos Deus majestate sibi similes effecerit. De isto vero Rege, sensu mystico peculiariter prædictum erat; *Filius meus es tu, ego hodie genui te* Psal. 2, & *Ego illi ero in Patrem, & ille mihi erit in Filium* Hebr. i. 5. Est enim Rex maxime insignis & eximius, & hac de causa etiam ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ad indicandam excellentiam, vel simpliciter & absolute seu subjective Filius Dei, per antonomasiam, appellatur. Dicit ergo Joannes, *ille Filius Dei, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ*, cum articulo emphatico, ille nimirum qui in mundum erat venturus cap. xi. 27. Ille Rex Israël cap. i. 50, quem Israël omnibus votis exoptabat. Unde patet talem Filium Dei intelligi qui Israëli-universo notus esset, qui certe non erat secunda aliqua unius illius Dei persona, quæ non tantum Israëli nunquam nota, nunquam cogitata fuit, sed ne quidem nunc à quoquam sine contradictionis implicatione potest cogitari. Manifestum igitur est, sicut Christi, sic etiam Filii Dei nomine Regem illum à Deo per Prophetas promissum designari. Hinc tituli isti vel inter se permutantur, ut inter alia Luc. xxij. 70, collato cum ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, & cap. xxij. 2, 33, 37. 1 Joh. v. 1, 5, vel alter omittitur, ut in synonymis fieri solet; confer Matth. xvj. 16, cum Marc. viij. 29. Luc. ix. 19, vel uterque sine copula, quod itidem synonymorum est, per appositionem conjungitur, ut sit hoc etiam loco. Hinc Jesus Dei Filius definitus à Deo ex resurrectione à mortuis dicitur, id est, Rex ille Israël constitutus Rom. i. 4. Hinc nomen hoc *Filii Dei υἱοὶ Θεοῦ* sortitus asseritur, & inde Angelis multo præstantior esse factus arguitur Hebr. i. 4, 5, & hæc filiatio tanquam olim demum futura à Prophetis prænunciatur 2 Sam. vij. 14. Hinc titulo Filii Dei titulus Regis Israël per exegefin additur supra cap. i. 50. Tanto vero convenientius Christi & Filii Dei titulus pro synonymis usurpantur, (licet ille ab unctione, hic à generatione & cum Deo similitudine sumatur) quod Jesus Spiritu Sancto unctus sit in Regem, & sic secundum spiritum sanctitatis, ut Paulus loquitur, Filius Dei, id est, Rex, sit definitus, dicto ad Romanos loco. Sunt quidem & aliæ istius in Christo tituli causæ, ut, quod sit ex Spiritu Sancto conceptus, & sic à Deo genitus ex virgine, quod sit in Filium, eumque singularissimum à Deo electus, quod sit sanctificatus & in mundum missus, ad promittendam & dandam omnibus in ipsum credentibus vitam æternam; quod sit ex mortuis à Deo resuscitatus; sed eas hoc loco repetere & explicare non attinet, cum omnes in eo quod Jesus sit Rex ille Israël à Deo promissus contineantur. Ex his Apostoli verbis videmus quid de Jesu credendum sit; nempe non id ut credamus eum esse unum illum Deum, sed rem isti fidei con-

tradictorie oppositam, nempe Jesum esse Dei illius unius Christum & Filium, id est, Regem illum Israël, per Prophetas promissum.

Et ut credentes. Nempe Jesum esse illum Christum, illum Dei Filium,

Vitam habeatis. Nempe æternam, quæ per antonomasiam & absolute vita dicitur, cujus respectu mortalis vita umbra verius est vitæ quam vita. Hæc igitur salutaris est fides, hanc qui habet ex Deo genitus est 1 Joh. v. 1, & mundum vicit vers. 5. Huic fidei Joannes tribuit vitam æternam, per metonymiam synecdochicam; quia hæc fides secum trahit fidem seu fiduciam in Jesum, tanquam in Christum illum, ac Dei Filium illum: hæc vero includit in se ambulationem secundum spiritum & spiritus fructus Gal. v. 22. Similem locutionem vide apud Paulum Rom. x. 9, 13 & passim alibi. Nam qui unum in catena orbem trahit, totam trahit catenam.

In nomine ejus. In pro per, Hebraismo consueto, Per nomen autem Christi intelligit vel ipsum Christum, vel majestatem ac potestatem ejus, hoc ipso illius Christi, & illius Filii Dei nomine significatam. Nomen rei pro re ipsa cap. xvij. 6, 11. Per Christum credimus in Deum, & per Christum etiam à Deo vitam æternam consequimur. Christus est unus ille Dominus per quem omnia, & nos per ipsum: Pater Christi est unus ille Deus, ex quo omnia & nos in illum 1 Cor. viij. 6.

CAPUT XXI.

Verf. 1. **P**ost hæc manifestavit seipsum rursus Jesus discipulis. Caput hoc quidam adjectum ab aliis putant historiæ Joannis.

Sed non video cur id putemus ullam causam. Nam quod superiori capite videatur finivisse historiam; id nihil impedit quo minus hoc appendicis loco addat. Solent enim quædam post absolutum scriptum in mentem venire, quæ peculiariter digna sint ut addantur. Nam quod infra de Joanne in tertia persona fiat sermo vers. 24, hoc ipsum est quod Joannem redolet. Vide cap. xix. 26, 27. xx. 2, 3, & hoc cap. vers. 29, immo & vers. 2, cum unus esset ex filiis Zebedæi. Cæterum hæc historia & Joanne digna est, & stylum habet Johannis; immo Joannes ipse auctorem se facit etiam hujus capituli vers. 24.

Ad mare Tiberiadis. Id est, quod Tiberiadem urbem alluit. Fortassis hæc manifestatio accidit tum cum Jesus tenderet in Galilæam, in quam tendebant discipuli à Domino præmoniti; ideoque urbe egressi, & ex Judæa profecti erant.

Manifestavit autem sic. Ut scilicet in sequentibus describitur.

Verf. 2. *Erant simul Simon Petrus & Thomas, qui dicebatur Didymus.* Ille nimirum qui tam difficilis erat ad credendum.

Et Nathanaël qui erat à Cana Galilæa. Cujus cap. 1 fit mentio. *Et Zebedæi, intellige, filii, Jacobus & Joannes.*

Et alii ex discipulis ejus duo. Joannes hos non nominat. Credo quod non essent adeo noti, ut eos nominare referret. Causa quod sic consociati essent haud dubie erat communis in Christum fides, illiusque videndi spes & expectatio, quæ nec eos sefellit.

Verf. 3. *Dicit eis Simon Petrus, vado piscari.* Erat enim credo in sua domo, & apud suam navim ac retia, nec enim omnia ita reliquerant Matth. xix. 27, ut etiam de jure in ea protinus cesserint. Id autem dicit hospitibus, ut scirent quo iret, & cujus rei causa, & si placeret & illis secum ire; haud dubie subsidium rei domesticæ quæsiturus.

Dicunt ei: imus & nos tecum. Ἔρχομεθα, venimus ponitur pro imus.

Exiverunt & ascenderunt in navim statim. Nulla scilicet interposita mora, ne temporis quidquam ad piscationem idonei perderent.

Et in illa nocte ceperunt nihil. Quamvis nihil essent morati, & totam illam noctem in piscatione transegerint. Aberat nimirum Dominus, ideo nihil ceperant. Sine Christo nihil possumus. Quamvis & noctu, nihil tamen ceperunt. Nocturnum enim tempus commodissimum est ad occultanda retia & capiendos pisces.

Verf. 4. *Mane vero jam facto stetit Jesus in littore.* Id est, ad littus accedens in littore constitit.

Non tamen sciebant discipuli quod Jesus esset. Oculi eorum fuerunt detenti, ut Lucas loquitur de duobus illis discipulis cap. xxiv. 16. Quo pacto autem fuerint detenti explicat Marcus, de eadem re loquens, quod scilicet Christus in alia μερῇ apparuerit cap. xvj. 12. Detinuit eorum oculos Christus, ut prius ex miraculo divino se cognoscerent, quam ex proprio vultu.

Verf. 5. *Pueri.* Blando nomine eos compellat, ut solent qui ad piscentes piscem aliquem petitori accedunt.

Nam quid obsonium habetis? Προσφάγην est id omne quod cum pane editur, hic autem Christus piscem in specie designat, per synecdochen generis. Appellebant autem credo ad littus discipuli, nec forte illo die amplius piscaturi, cum noctu nihil potuissent capere. Quare interrogat, cum sciret eos non habere? quia loquitur tanquam alius homo aliquis, cum sese cognoscendum non daret: deinde ut id quod erat responderent, & sic Christus occasionem haberet divinam suam potentiam declarandi. *Responderunt ei, non.*

Verf. 6. *Ille autem dixit eis; mittite in dexteris partes navis rete, & invenietis.* Fit hoc, ut accedens aliquis ad pisces, jubeat eos suo auspicio jacere rete & fortunam experiri; sed hic Christus & in quam partem rete mittere debeant definit, & pollicetur fore ut inveniant & capiant pisces; sua enim potestate fecerat ut in illam partem congregarentur, & sic ibi invenirentur ac caperentur pisces. Omnia famulantur voci Filii Dei. Sic Petrus ad eandem Christi vocem

vocem piscem cepit, in cujus ore Staterem invenit.

Miserunt ergo. Fortunam tentaturi. Neque enim adhuc sciebant Dominum esse qui hoc diceret.

Et non amplius illud trahere poterant, nempe in navim ex aqua, à *multitudine piscium*. Præstitit abunde Dominus quod futurum pollicitus est. Credo piscaturam hanc fuisse typum & figuram piscaturæ spiritualis: fore nimirum ut magnam hominum multitudinem essent ad fidem perducturi, quod sine Christi ope nullo modo possent facere, immo ne unum quidem hominem ad fidem in Christum convertere; hoc & ipse affirmavit, cum diceret; *Sine me nihil potestis facere* cap. xv. 5. Nam nec Christus ipse sine Patre id facere potuit cap. vj. 44, 65. Cur in dextris navis partes rete jusserit mitti, causa est quod in his partibus maximam piscium multitudinem esse sciret, immo eam congregasset; nisi quis significatum putet dextre jaciendum esse Euangelii rete, & in dextras, non sinistras mentes. Similis captura piscium describitur Luc. v. 1, nisi quod tum rumperetur rete præ multitudine piscium, & duæ naves replerentur piscibus ut pene mergerentur.

Verf. 7. *Dicit igitur discipulus ille quem diligebat Iesus Petro.* Se significat, eo quo solet modo.

Dominus est. Ex tanto miraculo conjecit Dominum esse. Apparet summius primū voce dixisse.

Simon igitur Petrus cum audisset, quia Dominus est. Monitus à Joanne, statim & ipse rem ita se habere agnovit.

Indusum præcinxit. Vestes non induit, sed cingulum tamen arripuit, & indusum præcinxit.

Erat enim nudus. Nudus dicitur, quod solo indusio tectus esset, vestibus ad piscaturam depositis; solent enim nudi vocari etiam illi qui superiori veste carent; multo vero magis qui solo indusio sunt vestiti. Sic de Saulo 1 Sam. xix. 24. Esai. xx. 2, 3. Nudus dicitur, qui deposito sacco indusio erat indutus. Paulus etiam sæpe dicit nudum se egisse, quod sufficientem non haberet vestitum. Unde & ii qui ad baptismum accedebant, nudi dicuntur accessisse, quod simplici amiculo induti baptizarentur, ut aqua penetraret facilius, & undique ablueret corpus. Indusum igitur præcinxit Petrus, ne sibi esset ad nandū impedimento. Nam & ventus non tantum aqua impedit motum, nisi quis laxius amiculum præcingat. Ideo nec vestem induit, hoc enim obstitisset ad natandum. Natasse autem res ipsa loquitur.

Et projecit se in mare. Relictis scilicet & piscibus & navi, & impedimentis omnibus, ut quamprimum perveniret ad Dominum.

Verf. 8. *Alii autem discipuli navigio venerunt.* Quasi dicat: Petrus natatu, alii navigio venerunt. Itaque Petrus amore erga Dominum superare eos videbatur, quæ res occasionem dedisse poterat ut Christus eum interrogaret an se magis amaret quam reliqui? verf. 15.

Non enim longe erant à terra, sed quasi à cubitis distantis. Præmittit rationem cur ita navigio venirent, ut rete piscium traherent, nec protinus rete cum piscibus reliquerint, quia nimirum non longe aberant à

littore, ita piscationem promoventē Domino, ut non opus esset longe in altum provehi. Etiam prope littus uberrimus esse potest piscationis proventus. Neque apparuisset miraculum, si pisces isti non fuissent in littus extracti, visi & numerati. Neque conveniebat aut consultum erat ut in mari relinquerentur, cum tam prope littus essent.

Trahentes rete piscium. Per genitivum contenti, trahentes nimirum ad littus. Nam in navim non poterant verf. 6.

Verf. 9. *Cum igitur exscenderunt in terram.* Nempe ut salutarent Dominum, relicto interea reti cum piscibus in aqua verf. 11.

Vident prunas positas & piscem super positum. ὁψά-
ται hoc loco pro pisce, per synecdochen generis pro specie, ut supra πρὸς φάγην, verf. 5.

Et paucem. Cum quo nimirum piscis ille comedere-
retur. Hoc Angelorum ministerio fieri poterat Matth. iv. 11. 2 Regum xix. Nam si Angeli ministrabant Prophetis cibandis, quanto magis Filio Dei? Voluit ostendere se discipulorum ministerio non indignuisse ad vescendum, neque sui causa, sed potius illorum causa jussisse rete in mare ad capiendos pisces projicere, ut suam potentiam & sapientiam viderent, & ut eorum necessitatibus interim prospiceret, donec munus suum aggrederentur. Sicut & in Cana Galileæ, mutatione aquæ in vinum prospexerat iis à quibus erat invitatus.

Verf. 10. *Dicit eis Iesus: Afferte ex opariis.* Id est, piscibus: ὅ, pro ὅ, enallage casus propter antecedentem genitivum, ὁψάσαι. Nimirum ut viderent miraculum. Nam piscis ille prunis impositus satis erat Christo ad eos cibandos.

Quos cepistis nunc. Quasi dicat, neque enim antea quicquam cepistis.

Verf. 11. *Ascendit Simon Petrus.* Nempe in navim, quippe illius & piscium captorum dominus verf. 3, & in navi erant funes quibus traheretur rete.

Et traxit rete in terram. Petrum haud dubie juvabant & alii.

Plenum piscium magnorum centum quinquaginta trium. Accurate notat magnitudinem & numerum piscium.

Et cum tot tantique essent, non est scissum rete. Et hoc notat tanquam appendicem miraculi. Nam etiam si plane fuisset rete novum; ruptum tamen fuisset citra divinam potentiam, præ tanta piscium, & quidem prægrandium, copia. Jam ante diximus Christum hac ratione prospicere voluisse necessitati discipulorum, ut haberent unde viverent usque ad acceptionem Spiritus Sancti, nec opus haberent redire ad piscaturam, & manibus victum quærere; sed potius, ut una versarentur, de rebus divinis colloquerentur inter se, semper intenti & parati ad excipiendum Dominum, quoties illis appareret, & cum illis conversari vellet. Nam ex piscium istorum quæstu facile toto illo tempore poterant sustentari. Si quis allegoriam quærat in hac historia, dici potest, Christum significare voluisse Apostolos piscatores animarum, non tantum magnam vulgarium hominum multitudinem; sed etiam multos ex magnatibus ad fidem conversuros esse, & disciplinam Euangelii, quamvis

quamvis nulla carnali potestate suffultam, maximam tamen hominum multitudinem & magnos ac potentes, sola religione in officio posse continere. Talis fuit Sergius Paulus Proconsul Asiæ, & Theophilus vir eximius & inter Magnates, cui Euangelium & Acta Lucas inscripsit.

Verf. 12. *Dicit eis Jesus: venite, prandete.* Ipse eos post laborem ad prandium jam paratum vocat, ut se Dominum esse ostendat. Jusserat quidem adferri de capris piscibus, sed ut expectarent donec pararentur nihil opus erat. Cum antea duobus pisciculis & quinque panibus, quinque hominum millia ad satietatem pavisset cap. vj.

Nemo autem audebat discipulorum interrogare ipsum; tu quis es? Apparet adhuc fuisse detentos eorum oculos, neque Dominum sese in sua propria forma conspiciendum præbuisse: Nam quid alioquin opus esset interrogare quis esset?

Scientes quod Dominus esset. Nimirum ex tanto miraculo. Cur igitur auderent interrogare quis esset? Expectabant nimirum donec ipse se in sua propria forma conspiciendum præberet, non irrumpentes in ejus arcana consilia.

Verf. 13. *Venit igitur Jesus & accepit panem & dat eis, similiter & pisces illum.* De quo verf. 9, suum illis cibum & panem præbet, non eorum labore quæsitum.

Venit igitur Jesus. Nempe ad prandium, ad quod & ipsos vocaverat.

Et accepit panem. Tanquam Pater-familias, & suo more haud dubie gratias prius agens & benedicens.

Et dat eis. Tanquam suis famulis: idem facit & in pisce. Non addit Joannes, Dominum sese tum in sua propria forma conspiciendum præbuisse: sed tamen hoc vult intelligi. Nam & discipulis illis Emmauntem eunibus, ad mensam & in benedictione ac fractione simili panis videndum sese præbuit in sua propria forma: *Ipsorum vero oculi aperti sunt, & cognoverunt ipsum* inquit Lucas cap. xxiv. 31. Propria tunc forma ejus apparuit, ut faciem ejus propriam viderent. Ideo & Joannes addit:

Verf. 14. *Hoc jam tertium manifestatus est Jesus discipulis suis, suscitatus ex mortuis.* Duas quæ præcesserunt manifestationes supra descripsit cap. xx. 19. 26. Intelligit autem manifestationes pluribus simul factas discipulis, quarum hæc tertia est, sed nequaquam ultima: secuta enim est illa maxime insignis in Galilæa loco à Christo designato, de qua Matth. xxviii. 16, cui videntur interfuisse quingenti circiter fratres illi, de quibus 1 Cor. xv. 6. Secutæ deinde sunt & complures aliæ, ut patet ex Actor. 1. 3, 4, quas singulas describere, in re fatis superque testata, necessarium non duxerunt Sancti auctores verf. 25. Non addit Joannes quod Christus ipse comederit; sed meminit Lucas cap. xxiv. 43. Idem testatur Petrus Actor. x. 41. Exinde patet Christi corpus nondum fuisse spirituale; quia vere comedere non potuisset. Nam eum vere comedisse, vere carnem & ossa habuisse, & illum ipsum qui ante mortem erat vere fuisse, non spectrum aliquod, aut Spiritum, qui mortui hominis corpus induerit, illudque loqui (ut olim in Paradiso Serpentem) & obambulare fecerit, nec ullam aliam imposturam hic fuisse,

constans tot dierum cum tot discipulis conversatio manifestum facit, hunc ipsum in finem à Deo adhibitam, ne ulla esse posset imposturæ alicujus suspicio. Ut omittam omnia alia ad amissim rei veritati respondisse. Nam & Angelorum accessit testimonium, & idem docendi fuit Spiritus, idem sermo, miracula etiam complura, afflatus Spiritus Sancti, in cælum adscensus Apostolis spectantibus, & Spiritus Sancti ex cælis in eosdem effusio, qua se vere resurrexisse, & post mortem vivere & regnare in cælis locupletissime testatus est, & denique, quod hæc omnia ipse sic post mortem suam eventura esse, sicut visa & spectata sunt à tot testibus, ante mortem suam disertis verbis prædixerit, ut profecto de resurrectione ejus nemo magis dubitare queat quam de morte & tota ante mortem vita. Si quis tamen ne his quidem contentus sit, meminerit hæc ad fidem aliunde sufficere, & nos hic de fide agere. Et à quo foret hæc tanta impostura? Non à Deo, nam Deus impostorem non agit. Non à diabolo, nam is regnum suum non evertit, quod per fidem resurrectionis Jesu eversum est. Cæterum Christus etiam sine cibo divina virtute vivere potuit: Nam & ante mortem totidem diebus sine cibo eadem virtute vixit, ut & Moses & Elias. Cibo usus est, ut omnem suspensionem spectri alicujus tanto magis tolleret; quod si tamen cibo indiguisset, haud illi defuisset Angelorum ministerium, ut in Elia & aliis Prophetis, immo in hoc ipso Christo ante mortem vidimus Matth. iv. 11. Iis vero temporum intervallis, quibus solus & sine discipulis fuit; haud dubie in montibus & locis desertis cum Deo conversatus, orationibus vacando. Nam & ante mortem totas solebat noctes in oratione Dei, idque in monte, consumere.

Verf. 15. *Cum igitur pransi essent, dicit Simoni Petro Jesus: Simon Jona!* Intellige, fili! dicitur enim alibi Bar-Jona, id est filius Jonæ.

Diligis me. Patet ergo Dominum jam oculos eorum solvisse, ut se in proprio suo viderent vultu, non in *ἡμέτερον ὄψον* Marc. xvi. 12. Nec tantum hoc fecit, sed etiam cum iis pransus est, & post prandium collocutus est, secus quam evenerat illis Emmauntem eunibus Luc. xxiv. 31.

Plus istis. Quasi dicat: nam & navi, & reti, & piscibus, & omnibus istis relictis, solus nando ad me pervenisti, observavi hoc tuum factum.

Dicit ei; ita Domine, tu scis quod amem te. Non audet sibi majorem præ istis erga Christum amorem tribuere; sed amorem sibi tribuit, & ipsius Christi conscientiam hac in parte appellat. Itaque cum Petrus Dicit:

Ita Domine. Non hoc vult dicere, quod magis quam cæteri Dominum Jesum amet; (id enim scire ipse non poterat) sed tantum quod amet: quasi dicat, negaveram quidem te; (tangere enim haud dubie volebat conscientiam ejus Christus, citra ullam tamen abnegationis exprobatorem) sed hoc ex summa infirmitate tum feci; & scis quantopere hoc mihi doluerit & doceat, quamque paratus sim omnibus amoris erga te mei officiis hoc indignissimum factum pensare. Supplex peto ne mihi hæc abnegatio tui quicquam apud te noceat, quo minus existimes me tui amore cæteris parem esse.

Dicit

Pasce agnos meos. Hac dilectionis audita confessione, simul sciens ita se rem habere, mandat illi munus Apostolicum, quo videri poterat propter illam abnegationem indignum sese reddidisse. Credentes in se, vocat agnos suos, similitudinem sumens à grege agnorum, quod credentes in ipsum similes sint & esse debeant agnis. Ideo & pascendi voce utitur, munus Apostolorum describens, similitudine sumpta à pastoribus, quorum est gregem pascere, & operam dare, ne quid gregi delit quod ad illius conservationem pertineat, & gregem regere. Sic Apostolorum erat providere, ne quidquam ad salutem necessarium Christi fidelibus deesset, & ecclesiam regere ex Christi præscripto. Non dominum ovium constituit Petrum, sed pastorem suarum ovium, non Petri propriarum, talem, inquam, pastorem, qui Dominum habeat cujus oves sint propriæ, & qui Domino rationem sui ministerii redditurus sit, & mercedem ab ipso accepturus. Qui constituitur Apostolus, illi dicitur, *pasce agnos meos.* Huic de novo dicendum id erat, quia nova hujus rei suberat causa, nimirum illius abnegatio, sed & aliis senioribus dicitur, *pascite gregem Domini* Actor. xx. 28. 1 Petr. v, quo in loco Petrus ipse, non se, sed Christum appellat pastorem Principem. Nam & Petrus alio respectu simul erat ex ovibus & agnis Christi, ut si aberraret alicubi, regeretur ab aliis, & rectus est à Paulo Gal. 2. 14. Hinc dicit ipse; *juniores subiecti estote senioribus, omnes autem alii aliis invicem subiacimini*, etiam seniores junioribus, quoties opus est.

Verf. 16. *Dicit ei rursus secundo, Simon Jona, diligis me?* Non dubitabat de ejus erga se amore, sed iterum interrogat, ut iteratam amoris confessionem eliciat, & iterum illi manus Apostolicum demandandi occasionem habeat. Non querit autem amplius, an se plus quam isti diligat, quia jam Petrus modeste hanc comparisonem declinaverat.

Dicit ei; ita Domine, tu scis quia amo te. Petrus ad eandem interrogationem eo modo respondet, quo prius.

Dicit ei: pasce oves meas. Dominus licet aliis vocibus, tamen idem munus ei mandat. Ibi erat βόσκου, hic ποιμαίνε, ibi πᾶς ἀγνός, hic πᾶς πρόβατον, sicut & vocibus φιλεῖν & ἀγαπᾶν idem significatur, ut ex dictorum inter se collatione patet verf. 15, 16, 17.

Verf. 17. *Dicit ei tertio, Simon Jona, amas me?* Nimirum tertia amoris erga Christum confessione, tertiam etiam abnegationem abolere debebat, & vice tertia in Apostolico munere confirmari.

Contristatus est Petrus, quod dixerit ei tertio, amas me? Traxit enim hoc Petrus in argumentum, quasi Dominus de ejus in se amore dubitaret, ternæ suæ abnegationis haud immemor.

Et dicit ei: Domine, tu omnia scis, tu nosti quod te amem. Non poterat melius sese tueri Petrus, quam ut Christi ipsius conscientiam ad extremum appellaret: quasi dicat, Domine, cum tu noris omnia, etiam abditas hominum cogitationes, & mentium intima, etiam futura, quamvis contingentia, quod ego miser in me ipso expertus sum, nullo modo ignorare potes quod te amem. Omnia scire dicuntur, per usitatam synecdochen, qui multa sciunt: quanto magis id de Christo dici poterat, cui etiam occulta mentium hu-

manarum & futura contingentia nota erant?

Dicit ei Jesus: pasce oves meas. Quasi dicat: non ideo tertium quero, quod tuum in me amorem nesciam, sed quod te ter abnegasse me sciam: quia igitur tu ter me negasti, volui etiam ut ter tuum erga me amorem confitereris, & ut ego terna repetitione in munere Apostolico te confirmarem. Unde & Spiritu Sancto te non minus quam ceteros afflavi cap. xx. 22. Qui hinc. quod soli Petro Christus dixerit, pasce oves meas, idque ter, colligunt Petrum esse universalem Ecclesiæ Pastorem magis quam alios Apostolos, & supra ipsos Apostolos constitutum, ii non tantum Apostolici muneris ignorantiam ostendunt, sed etiam ternæ abnegationis Petri obliti esse videntur. Ex verbis etiam ipsis id nullo modo colligitur, quæ ita sunt comparata, ut cuilibet Episcopo recte dicantur & dicta sint, vide verf. 15.

Verf. 18. *Amen amen dico tibi: quando eras junior cingebas te ipsum, & ambulabas quo volebas, cum autem senueris, extends manus tuas, & alius te cinget, & ducet quo non vis.* Quasi dicat, scio, scio quod me ames; id enim exitu vitæ tuæ testaberis, & abnegationem mei abunde confessione mei compensabis. Prædicit ei qualem habiturus esset exitum vitæ, & se simul vere omnia scire ostendit.

Amen amen dico tibi. Eadem asseveratione prædicit Petro mortem violentam pro suo nomine, qua illi prædixerat abnegationem, hanc prædixit certo propter Petri infirmitatem, illam propter hominum malitiam.

Quando eras junior cingebas te ipsum. Hoc dicit etiam respectu futuri temporis ad senectutem usque: am adhuc erat in vegeta ætate.

Et ambulabas quo volebas. Quippe liber ac tui juris, tuarum & manuum & pedum potens.

Cum autem senueris, extends manus tuas. Violenter nimirum ab aliis distractas, & clavis ad crucem fixas, (nec enim cum tantum ligantur & vinciuntur manus, extendi dicuntur) ita ut iis te amplius cingere non possis.

Et alius te cinget. Vinculis nimirum ad robur ac stipitem te alligans, vel etiam catenis in carcere.

Et ducet quo non vis. In carcerem nimirum, vel ex carcere extractum ad supplicium, quo nemo vult ire nisi vel cogatur, vel ut majus malum, nempe abnegationem Christi, & injustitiam evitet. ὅτι, hic dici nihil refert, cum solius oppositionis habeatur ratio, non ordinis rei gestæ. ὅτι, tollet, in sublime videlicet, cruci suffixum: quasi dicat Christus, senectutem tuam, Petre, cum jam alioquin & mors naturali cursu erit in proximo, decorabo corona Martyrii. Quamdiu eris viribus integris, aptus ad obeundum munus Apostolicum, non tradam te alienæ potestati, sic ut tibi vitam adimat. Sed postquam ætate & laboribus fueris perfunctus, hoc tibi adjiciam, ut pro meo nomine violentem ac similem meæ oppetas mortem, nempe crucis. Et sane, si à Romano Magistratu necatus est, haud dubie servili supplicio, id est, cruce fuit affectus, Judæi enim apud Romanos extrema pars servientium erant. Ideo idem Petrus, cum jam videret se senuisse, scribit posteriori sua epistola cap. i. vs. 14, scire se brevi secuturam depositionem tabernaculi sui, quemadmodum &

Dominus noster Iesus Christus manifestavit mihi. Idem & Paulo evenit, qui non ante martyrium subiit quam senuisset Philem. vers. 9. Jacobi ab Herode occisi mortem credo utiliore duxit Dominus promovendæ veritati quam vitam. Traditur Petrus petiisse, ut capite in terram obverso, pedibus in sublimi extensis crucifigeretur; sed hoc prædictioni Christi non responderet, qui manus ejus, non pedes extensum iri prænunciat; nec verisimile est, Petrum gravissimum Apostolum, ineptire voluisse, idque in maxime serio & ultimo vitæ actu. Romæ etiam hoc factum esse credibile non est, cum Paulus Romam scribens non salutet Petrum, qui, ut traditio habet, ibi jam erat, & cum Romam veniret Paulus, nulla mentio fiat ibi tum agentis Petri: quin & Roma scribens plures epistolas, non meminerit Petri, cum tamen meminerit plurium proborum & improborum. Nec nos Petrum crucifixum esse propter traditionem credimus, sed propter verba Christi, ex quibus hæc traditio orta est. Non contenderim tamen, non alia morte violenta Petrum affectum fuisse, nec alii morti violentæ Christi verba etiam accommodari posse, quamvis non ita proprie. Sicut autem nescimus certo in quo loco cæteri Apostoli vitæ exitum habuerint, ita & de Petro ubi finierit nihil habemus certi, vel quod harum rerum monumenta nulla prodita fuerint, vel quod perierint, nulla tum extante Typographa. Quod adeo mirum non est, ut etiam ubi Publius ille Scipio Africanus major mortuus & sepultus sit, inter scriptores non consistet. *Multa alia*, inquit Livius, *in Scipionis exitu maxime vitæ, morte, funere, sepulchro in diversum trahunt, ut cui famæ, quibus scriptis assentiar, non habeam; non de anno quo mortuus sit, non ubi mortuus aut clatus sit, alii Romæ, alii Literni & mortuum & sepultum; utrobique monumenta ostenduntur & statua.* Et aliquando post; *Hæc de tanto viro quanquam & opinionibus & monumentis literarum variarent, proponenda erant.* Et miremur de Petri & aliorum Apostolorum, qui tum in maximo contemptu mundi erant, exitu vitæ nihil certi proditum esse?

Vers. 19. *Hoc vero dixit, significans quali morte glorificabatur Deum.* Quasi dicat, quali morte ex violentis mortibus, morte nimirum crucis. Ut tanto specialior, proinde diviniore esset Christi prædictio, non tantum in genere violentam prædicentis mortem, sed etiam in specie mortem crucis. Violentis mortibus pro divina veritate & justitia, proprie glorificatur Deus, cum homines fiducia in Deum futuræ resurrectionis ac vitæ æternæ occidi malunt quam Deum offendere. Ad societatem crucis admittit Christus Petrum, singularem illi gratiam suam hac in re exhibens. Nam quem ad societatem crucis admittit, eundem etiam ad societatem gloriæ admittit. Nondicit Joannes, quali morte afficietur, sed quali morte glorificabit Deum, ut ostendat Deum ex morte martyrum singularem consequi gloriam, quam vicissim Deus gloria repensurus sit maxima, cum vita æterna conjuncta. Notetur autem Christi sapientia divina, qua Petro significavit quali morte glorificaturus esset Deum in sua senectute. Quam Christi prædictionem jam etiam tum impletam fuisse credo cum hæc scriberet Joannes.

Et postquam hoc dixisset, dicit ei, sequere me. Nempe ut discipulus Magistrum, servus Dominum. Apparet Christum his post prandium dictis surrexisse, & itineri se dedisse. Nam vocem *ἀκολουθεῖτε* proprie accipiendam esse docet Joannis Exemplum vs. 20. Uterque ergo sequebatur abeuntem Christum. Petrus imperio Christi, Joannes amoris fiducia, qua pollebat apud Christum. Cæteri puto, (quorum etiam alii non erant ex numero duodecim) curandæ navi & reti & piscibus erant relictæ. Neque enim aut tantum Christi munus spernendum, aut navis cum reti vacua possessore deferenda erat.

Vers. 20. *Conversus autem Petrus.* Inter eundem videlicet, dum jussus sequitur Christum.

Videt discipulum illum quem diligebat Iesus sequentem, qui etiam recubuit in cœna super pectus ejus, & dixit, Domine quis est qui tradet te? Describere se suo more mavult Joannes, quam nominare. Vide cap. xii. 23. Modestiae causa de se in tertia persona loquitur. Imitatur hac in re Dominum & Magistrum suum, qui etiam hoc modo eandem ob causam de se solebat loqui.

Vers. 21. *Hunc.* Quasi dicat: tam charum Christo, quæ causa etiam erat ut se hoc modo describeret.

Cum vidisset Petrus, dicit Iesu: Domine hic autem quid? Hæsit Petro mors violenta sibi à Christo prædicta, ideo de tam dilecto discipulo interrogat, quid huic futurum sit? Oratio elliptica: quasi dicat, num & hic tibi tam charum violentam oppetet mortem?

Dicit ei Iesus: si eum volo manere. Id est, non tantum violentæ, sed etiam naturalis mortis exsortem esse,

Donec veniam. Ubi jam nullus erit morti in meis discipulis locus.

Quid ad te? Intellige, hoc pertinet, per ellipsin: quasi dicat, noli interrogare de iis quæ nihil ad te pertinent. Non debemus esse curiosi in rebus ad nos minime pertinentibus, neque debemus velle, ut Dominus uno eodemque modo nobiscum agat. Liberum illi est, aliis brevior, aliis longior vitam concedere, alium martyrio coronare, alium martyrio subducere, & similia, quisque sua sorte contentus esto. Terminum præfigit istius mansionis adventum suum, quod minime dubium esset, Joannem, ut & alios discipulos Christi, in æternum mansuros esse, post Christi adventum; at ante Christi adventum ea de re dubitari & quæri poterat. Sic David non cognovit Michol usque ad diem mortis ejus, quia post diem mortis non erat dubium eam non esse cognitam; sed ante mortem Michol dubitari de hoc poterat. Sic & alibi Christus; *Et ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi.* Nam eum post sæculi consummationem nobiscum futurum esse nullum erat dubium.

Tu sequere me. Tu hoc age quod te facere jussi, & curiosas istas quæstiones relinque. Quamdiu & quousque tum Petrus secutus sit Christum, Joannes non narrat. Credibile est secutum esse usque in montem illum Galilææ designatum à Christo, in quo se discipulis suis omnibus qui eo convenirent videndum exhibiturus erat Matth. xxvii. 10, 16. 1 Cor. xv. 6.

Verf. 23. *Exiit igitur sermo hic ad fratres, quod discipulus ille non moritur.* Non sermo Christi ad fratres exiit, sed hic sermo, quod discipulus ille non moritur; qui, ut statim subjicit Joannes, Christi sermo non fuit.

Ad fratres. Id est, ad Christi discipulos: quos fides communis in Christum, sicut Dei filios, sic & fratres inter se facit, & fraterno consociat amore.

Et non dixit ei, id est Petro, Jhesus, quod non morietur, sed, si eum volo manere donec veniam, quid ad te? Quasi dicat, aliud est absolute dicere, volo eum manere donec veniam; (quo sane dicto significaretur eum non mori. Nam post Christi adventum nullus erit morti locus in ejus discipulis, ut supra diximus) aliud vero est dicere cum conditione,

Si eum volo manere donec veniam. Hoc non protinus infert voluntatem & voluntatis effectum. Ita videmus multa posse tradi & accipi pro Christi sermone quæ Christi sermo non sint, sed ex Christi sermone prava collectio & illatio. Unde patet quam non facile fidendum sit traditionibus, cum sæpe ex errore, aut male intellectis, nec bene perpenſis verbis oriantur, ut hic factum est. Cæterum hic sermo, qui tam constanti traditione manavit ad fratres, quod scilicet Joannes non moriatur; quia nullam aliam occasionem habere potuit, quam illum Christi sermonem, manifestum continet argumentum resurrectionis Christi.

Verf. 24. *Hic est discipulus qui testatur de istis & scripsit ista.* Proinde etiam hoc caput, Joannes nimirum, qui suo more in tertia de se persona loquitur.

Et scimus quod verum sit testimonium ejus. Dicere poterat, ut supra cap. xix. 35, & scit quod verum sit

testimonium ejus, tertiam personam retinens, sed ut se proderet, primam usurpat in plurativo, & tanquam etiam de aliis: singularem modestiam, ob quam etiam Christo tam charus fuit, ubique observans. Nam unum esse qui loquitur, sequens docet comma: *Neque ipse arbitror mundus caperet &c.* Neque enim alii de testimonio ejus testari potuerunt, cum alii testimonio ejus innituntur, & propter illud credant.

Verf. 25. *Sunt vero & alia multa quæ fecit Jhesus.* Repetit quod antea dixerat cap. xx. 30, & superiorem conclusionem post hanc insertam narrationem resumit. Ad hæc alia multa pertinent & aliæ multæ manifestationes Christi post resurrectionem ejus ex mortuis.

Quæ si scribantur singula, &c. Id est, non in genere, sed in singulari, nullo omisso.

Neque ipse arbitror mundus caperet. Usitata hyperbole, qua rerum magnitudinem & multitudinem, amplitudine mundi designamus. Vide Jacob. iij. 6. Hyperbolen esse etiam ipse significat, dum hoc non simpliciter asserit, sed mollius, ut in talibus loquendi modis fieri solet, arbitrari tantum se dicit.

Qui scriberentur libros. Non qui scripti sint, sed qui scriberentur; quomodo enim mundus non caperet libros qui jam in mundo scripti essent? Falluntur autem, qui ex hoc loco traditiones & verbum Dei non scriptum asserunt. Neque enim sequitur, non omnia ad salutem necessaria sacris in literis scripta esse, quia non omnia scripta sint minus ad eam necessaria.

Amen. Usitata vocula veritatem significante, ab Hebræis in alias linguas per Christianos traducta, finit Librum suum, quæ omnia quæ in eo scripta sunt, vera esse contestatur. Amen.

PARAPHRASIS

initii

EUANGELII

SECUNDUM

S. JOHANNEM.

TEXTUS.

Verf. 1. In principio erat sermo.

Qui ante me Euangelium scripsere, rem à principio, quod Joannis Baptistæ prædicatio est, executi sunt. Nam me principium intelligere rei de qua agitur, id est, Euangelii, quisque videt. Dicam ego rem aliis non dictam: Verbum seu sermonem Dei (quo titulo Jesum designo, tanquam primum & præcipuum perfectæ voluntatis Dei interpretem & executorem) in principio fuisse, id est, Jesum verbi seu sermonis Dei munus jam tum sibi à Deo demandatum habuisse, cum Joannes Baptista Euangelium de regni cælorum seu regni Dei (quod regnum Messiae est) appropinquatione, Jesu adhuc tacente, annuntiaret. Quod monendum duxi propter eos qui Joannem Baptistam Jesu præferunt, & consequenter negant Jesum esse promissum illum Messiam Dei factum: ideo quod Joanne Baptista Euangelium annuntiante, Jesus nondum usquam cum prædicatione Euangelii compareret. Si quis autem quærat ubi tunc Jesus fuerit, & quid rerum egerit, is sciat Jesum tum temporis apud Deum fuisse, sicut Dei Verbo & tanto ejus ad homines legato conveniebat. Tanta autem Verbi istius erat dignitas & præstantia, ut & ipsum Deus esset, divina virtute & sapientia à Deo instructum.

Marc. I. 1.
Confer cap. 6. 65
viii. 25, 44.
xv. 27. 1 Job. 1.
1, 3.

Et sermo erat apud Deum.

Et Deus erat sermo.

Verf. 2. Hic erat in principio apud Deum.

Hoc igitur Verbum seu sermo Dei erat in principio Euangelii apud Deum: nam Joannis prædicatione & munere ad finem decurrente, venit Verbum à Deo ad homines, & inter eos munere suo fungi cœpit.

Verf. 3. Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil quod factum est?

Merito autem Jesu Verbi, seu sermonis Dei, & quidem plane singularis ac eximii titulum tribuo. Nam sicut olim in Veteri Creatione omnia per verbum seu sermonem Dei facta sunt (ad dictum enim & jussu Dei cuncta protinus extiterunt) sic in hac, quam videmus, nova rerum omnium creatione, omnia per Jesum facta sunt, & sine Jesu factum est nihil, addo quod factum est, non inani superfluitate; (quis enim nesciat factum non esse quod factum non sit?) sed ut quisque me de nova rerum creatione sub Euangelio facta loqui intelligat. Istorum enim verborum additioneifico me non loqui de creatione, in qua omnes in universum res à Deo factæ sunt, id est, de veteri, sed de nova, in qua omnia per Jesum facta sunt, quæ scilicet facta sunt, exclusis iis quæ facta & renovata non sunt, quod ad rerum creationem ac renovationem minime pertinerent.

Gen. 1. Ps. 33.
6. 9.
Confer Job. 5. 10.
xiv. 12. 1 Cor. vij.
12. x. 23.

Verf. 4. In ipso erat vita:

Et vita erat lux hominum.

Ad novam creationem imprimis pertinet plena & perfecta lux hominum: sicut & in veteri creatione primum omnium lux per Dei verbum seu sermonem facta est: in veteri quidem corporalis, in nova autem spiritualis: quæ per Jesum, ut omni ex parte constet me eum convenientissime Dei verbum seu sermonem appellare, facta est. In ipso enim, (non in Prophetarum ante ipsum ullo, non in eo qui ipsi à quibusdam præfertur, quod prior Euangelium prædicare cœperit) vita erat; vita, inquam, quæ vere vita est, id est, æterna. Jesus est qui vitæ æternæ clarissimum nuntium hominibus attulit: nuntium inquam tale, ut ipse sese vitam æternam Dei nomine daturum omnibus ipsi credentibus disertissimis verbis promitteret: quæ vitæ æternæ tam clara & aperta promissio lux hominum vera & perfecta erat, sine qua tristes tenebræ hominum mentes occupabant.

Paraphrasis initii Euangelii secundum S. Johannem.

Verf. 5. *Et lux in tenebris lucet,* Porro lux hæc, id est, vitæ æternæ per fidem in Jesum obtinendæ clarif-
& tenebræ eam non comprehenderunt ut fimus nuntius ac promissio, quamvis undique tenebris ignorantiae prematur,
runt. tamen mediis in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt ut
 eam eliderent.

Verf. 6. *Erat homo missus à Deo,* Quod ad principium Euangelii attinet, ut eo revertar unde sum exorsus;
 erat homo missus à Deo, Joannes nomine.
cui nomen Joannes.

Verf. 7. *Hic venit in testimonium ut testaretur de luce,* Hic venit testimonii causa, nempe ut testaretur lucem hominum veram
Ut omnes crederent per ipsum. & perfectam post se venire & brevi adfore, ut scilicet ea adveniente omnes
 testimonii illius autoritate adducti, crederent Jesum esse veram & perfe-
 ctam mundi seu hominum lucem, & consequenter promissum illum
 Messiam.

Verf. 8. *Non erat ille lux,* Valde errabant qui Joannem Baptistam lucem hanc esse credebant: non
 erat ille mundi ista lux, sed venit ut testaretur de hac luce, eique advenienti
Sed ut testaretur de luce. viam in hominum animis præpararet.

Verf. 9. *Erat lux vera quæ illuminat omnem hominem veniens in mundum.* Erat alius, nempe Jesus, lux vera & perfecta, quæ omnem hominem il-
 luminat veniens ad homines, id est, quæ propter magnitudinem & perfe-
 ctionem suam, non ad unam aliquam gentem pertineat, seu certis in locis &
 brevi tempore luceat, lychno similis, qualis lux Joannes erat; sed quæ
 post suum ad homines adventum solis exorientis instar in omnes homines
 clarissimam suam lucem effundat, nec quamdiu hominum genus duret ra-
 diare desinat.

Verf. 10. *In mundo erat,* Hæc lux, quæ Verbum seu sermo Dei est, veniens ad homines, inter ho-
& mundus per eum factus est; mines erat ac versabatur, & homines per hoc Dei verbum seu sermonem fa-
Et mundus eum non cognovit. cti sunt, dum scilicet per eum renovati sunt, seu novæ creaturæ effecti: &
 tamen alii homines, eorumque longe maxima ac potissima pars, tantæ
 erant cæcitatæ & contumaciæ, ut sermonem istum Dei non cognoscerent,
 proinde eum rejicerent ac repudiarent.

Confer.
Johann. x. 36.
xiv. 17.
Confer.
Psal. lx. 12.
Esa. lxxv. 17.
Mal. 2. 10.

Verf. 11. *In propria venit,* Quodque magis mireris, ad propriæ suæ gentis homines, id est ad Ju-
& proprium eum non receperunt. dæos venit, quibus erat à Deo promissus, & à quibus sollicitè expectabatur,
 & proprii ipsum non receperunt.

Verf. 12. *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem ut filii Dei fierent, credentibus in nomen ejus.* Quotquot vero acceperunt ipsum, dedit eis potestatem & ejus, ut filii
 Dei, id est, Deo naturæ immortalitate similes fiant, credentibus inquam in
 nomen ejus.

Verf. 13. *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.* Quippe qui fidei istius & sanctitatis ac justitiæ, quæ fidem hanc conse-
 quitur respectu, non ex sanguinibus parentum & majorum suorum, neque
 ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, quæ carnalis generatio est, sed
 ex Deo ipso nati sunt.

Verf. 14. *Et sermo caro factus (natus) erat,* Nec est ut dicas eos nihilominus naturæ suæ respectu carnem seu ho-
& habitavit in nobis. mines mortales natos & factos esse, proinde Dei filios, id est, naturæ im-
 mortalitate Deo similes fieri non posse: nam & Verbum seu Sermo, qui
 Dei Filius est, & Deo naturæ immortalitate similis evasit, caro, id est, mor-
 talis homo natus & factus fuit, & habitavit inter nos, mortalis inter
 mortales: & quamvis mortalis esset, tamen dum inter nos habitaret, specta-
 vimus gloriam ejus, gloriam quam à Patre acceperat talem, qualem dari Fi-
 lio unico, id est, Christo illi conveniebat. Qui sermo sicut erat plenus
 gloriæ diviniissimæ, sic erat plenus gratiæ verissimæ & solidissimæ, quam &
 annunciabat omnibus & conferebat in se credentibus.
& spectavimus gloriam ejus, gloriam tanquam unigeniti à Patre,
plenus gratiæ & veritatis.

FINIS.

COM

COMMENTARIUS

I N

EPISTOLAM

PAULI APOSTOLI

A D

ROMANOS.

CAPUT I.

Vers. 1.

Aulus servus Jesu Christi &c.

Servum Jesu Christi se vocat communi nomine : nam omnes Christiani servi sunt Jesu Christi : unde apparet non tantum Deo, sed etiam Jesu Christo serviendum esse, & sic per Christum Deo : proinde Christum esse conscium omnium actionum nostrarum, & cuique nostrum secundum ejus actiones & opera retribuere, cum servire alicui sit secundum ejus voluntatem & nutum actiones suas moderari. Hinc porro sequitur adoratio & invocatio Christi. Servorum enim officium est Dominum, præsertim talem qualis Christus est, nempe cælestem, adorare & in necessitatibus suis operam illius implorare.

Vocatus Apostolus. Titulum addit magis specialem. Apostolum se vocat, id est, nuncium, nempe Dei & Christi, dicit enim se vocatum esse Apostolum, nempe à Deo & Christo, ne quis existimet quod sese in munus Apostolicum ingesserit ; nec enim deerant qui id Paulo objicerent.

Segregatus ad Evangelium Dei. Evangelii vox significat bonum nuncium, quem Dei dicit esse Apostolus, quod Deus illum curaret asseri & publicari, seu quod autore Deo adferretur & ad notitiam hominum deduceretur.

Segregatus. Ab ipso matris utero, nempe per Dei decretum & constitutionem, ut in Epistola ad Gal. j. 15, 16 ipse asserit. *Segregatus ad Evangelium.*

Vers. 2. *Quod ante promisit per Prophetas suos in Scripturis sacris.* Auctoritatem Evangelio Dei majorem conciliat. *Quod ante promisit*, id est, jam olim à multis retro seculis, *promisit*, se missurum seu asserri curaturum hominibus.

Per Prophetas suos. Videlicet Abrahamum, Moysen, Davidem, & alios omnes qui de adventu Messie sunt vaticinati. Exprimit cos per quos Evangelium istud jam olim promiserit.

In Scripturis sanctis. Ostendit ubi promissio ista contineatur, nempe in sacris Scripturis à Prophetis istis editis. Non nova res erat Evangelium respectu consilii & decreti ac promissionis divinæ, licet noviter ab Apostolis afferretur.

Vers. 3. *De Filio ejus.* Rectius hæc verba conjunguntur cum remotioribus in *Evangelium Dei*, quam cum proximè dictis, quæ in parenthesi legi debent. Apud Prophetas enim nulla expressa mentio Jesu. Filii Dei appellatio accipitur *μωϋσῆς* & per antonomasiam pro Christo illo à Deo promisso, qui singularissimus & excellentissimus est Dei Filius. Docet Apostolus qua de re Evangelium, id est, bonum istud nuncium, agat ; nempe de Filio Dei. Quis autem sit iste Filius Dei, exprimit paulo post, eum esse Jesum Christum Dominum nostrum. Hoc nimirum continet Evangelium, Jesum Christum esse Dei Filium, seu id qui esse dicitur, nempe Christum illum Dei, Dominum nostrum.

Interjicit Apostolus descriptionem istius Filii Dei, Jesu Christi, dum ait : *Nato ex semine Davidis secundum carnem, definito Filio Dei in potentia secundum spiritum sanctitatis, ex resurrectione mortuorum.* Quâ descriptione docet primum Apostolus Jesum Christum habuisse id requisitum quod necessarium erat in Christo illo à Deo promisso, nempe ut nasceretur ex semine Davidis : id enim divina oracula & promissiones Davidi factæ continebant, de quibus alibi idem Apostolus memoriæ Timothei id infigit, Jesum Christum excitatum à mortuis ex semine Davidis esse, ut hinc certissimo argumento colligeret eum vere Christum illum Dei esse 2 Tim. ij. 8.

Semen Davidis. Sunt Davidis posterii, ex quibus Jesus Christus natus est, ut ex Genealogiis ejus à Matthæo & Luca descriptis constat. Nec refert quod Jesus Christus ex Josepho Davidis Filio, qui proximus Christi pater nuncupatur, eo modo natus non sit quo cæteri omnes ex Davide sunt prognati, nempe naturali modo, sed ex solo Spiritu Sancto in utero Mariæ, uxoris Josepho desponsatæ, conceptus. Mariæ enim nisi Josepho Davidis filio in uxorem fuisset desponsata, Jesum Christum ex Spiritu Sancto non

con-

concepisset. Ita nihilominus Josephus, vicem ejus obeunte Spiritu Sancto & virtute altissimi, pater Christi secundum carnem fuit, & per eum Christus merito genus suum ad Davidem refert, quamvis ex carne & sanguine Josephi non prodierit.

Secundum carnem. Id est, quatenus Jesus Christus caro, seu homo mortalis fuit, secluso omni respectu ad Spiritum Sanctum, hactenus ad Davidem genus suum refert, alioquin enim quatenus ex Spiritu Sancto & virtute altissimi conceptus est, etiam hactenus Dei Filius est, & quidem meliori jure quam Adamus, qui quod à Deo ex terra formatus & creatus esset, Dei Filius dicitur Luc. iii. 38: at Jesus Christus, Dei spiritu & virtute ex muliere genitus est, & sic Patrem habuit Deum, matrem sanctissimam & castissimam virginem. Ita simul omnia quæ debebant, in Christo concurrerunt: nam & homo erat, quippe ex muliere natus, & Davidis filius, quippe ex posteris ejus eo modo quo dictum est progenitus, & Dei ipsius Filius, quippe ex ejus virtute & spiritu conceptus. Prælusit huic rei & Adami creatio, & Isaaci miraculosa conceptio, Nimirum quia dignum erat ut ultimus ille Adam, & secundus ille homo Christus, novam & cælestem originem haberet, quia novum & cæleste genus hominum per ipsum oriturum erat. Et Christiani omnes ex Spiritu Sancto, & ex virgine, quæ veritas est Evangelii, ducunt originem. Secundo loco docet his verbis Apostolus, quo pacto Filius iste Dei divinam suam majestatem sit adeptus.

Verf. 4. *Definitus est*, inquit, *Dei Filius*. Definitus, id est, constitutus, per metonymiam causæ pro effecto. Nam per definitionem seu designationem constituebantur magistratus. Sic accipitur eadem vox de eodem Christo Act. x. 42, & xvij. 31. Nam & David dicitur constitutus Rex super Sion, ad quem locum hic respexit Apostolus.

Dei Filius. Id est, Rex & Dominus populi Dei. Reges enim & summi judices à Deo constituti, Dii & filii Dei vocabantur. Et Apostolus inquam respicit ad verba Psal. 2, ubi Deus ipse de constitutione Regis sui, id est Messiae agens, constitutionem istam suam & hac de re decretum his verbis exprimit: *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, Messiam vocans Filium suum, quod eum Regem fecerit populi sui, & constituerit super sanctum montem suum, quem & ideo genuisse se dicit illo ipso die, quo eum plene Regem fecit, quanquam generatio ista, sensu mystico. & ad Jesum Christum relato, (nam alioquin literaliter sensu verba hæc referebantur ad Davidem Christi typum & figuram) plenior significationem habeat, ut mox videbimus:

In potentia. Id est, per potentiam, nempe Dei proxime nominati; qua de potentia idem Apostolus agit inter alia Ephes. j. 19, 20 & seqq. Convenientius enim videtur Dei potentiam hic diserte celebrari, quam voces *in potentia* ad Dei Filium referri, qui eo ipso potentissimus dicitur, quod Dei Filius, id est Rex & Dominus cælestis constitutus sit. Docemur his Apostoli verbis Jesum Christum esse Filium Dei à Deo constitutum, per ejus virtutem ac potentiam, (voce Filii Dei in excellenti significatione accepta) non ex ipsius essentia ab æterno genitum. Lucem enim defugiunt, qui vocem *γεννητός* hoc loco pro nuda manifestatione

accipiunt, cum hæc vox significationem istam nusquam habeat.

Secundum spiritum sanctitatis. Nempe quo in Regum à Deo unctus erat. Spiritus sanctitatis significat Spiritum Sanctum, duobus substantivis pro substantivo cum adjectivo. Sic nomen sanctitatis pro nomine sancto Dei Psalm. xxxij. 21, thronus sanctitatis Psalm. xlviij. 9, mons sanctitatis Psalm. xlvij. 2, spiritus sanctitatis Psalm. l. j. 13, oleum sanctitatis Psalm. lxxxix. 21, spiritus servitutis apud eundem Paulum, spiritus filiationis pro spiritu servili filiali Rom. viij. 15. Docet Apostolus Jesum Christum non tantum carnem & hominem mortalem fuisse, sed etiam Spiritu Sancto fuisse unctum & peculiariter sanctificatum, quin & ex ipso conceptum, & haud dubie ab ipsa conceptione eo repletum. Hujus igitur Spiritus Sancti respectu, quo Jesus ad tantum munus sanctificatus & idoneus redditus fuit, constitutus est Rex & Dominus populi divini: nam & Propheta à Deo constitutus est, secundum eundem spiritum, seu quod Spiritu Sancto muneri ejus Prophetico convenienti unctus & instructus esset Actor. x. 38. Sic & David Christi typus, rex populi Dei constitutus est, quatenus erat jussu Dei unctus oleo illo sancto, cui oleum cæleste, nempe Spiritus Sanctus, respondet. Sic & alii Reges Israëliti eodem oleo ungebantur cum Reges constituerentur. Manifeste autem Apostolus spiritum istum opponit carni, seu verba

Secundum spiritum, opponit verbis, *secundum carnem*. Quæ oppositio inter carnem & spiritum (quamquam spiritus voce non semper Spiritum Sanctum significante) & alibi reperitur: ut frustra sint qui in Christo, carni naturam qua fuerit ipse Deus altissimus, opponi putant, cum carni in Christo opponitur Spiritus Sanctus, quo nomine natura ista quam illi in Christo cogitant nusquam in sacris literis appellatur. Etsi dubium non videtur veteres Christianos non aliam divinam in Christo naturam agnovisse, quam hunc ipsum Spiritum Sanctum; posteriores vero, ut fieri solet, in devia prolapsos esse. Docemur igitur ab Apostolo, in Jesu Christo nihil aliud agnoscere, quam quod esset homo; deinde quod esset Spiritu Sancto unctus, & ex illo conceptus; tertio, quod sit à Deo Filius Dei, id est, Rex & Dominus & summus Sacerdos constitutus. Nam auctor ad Hebræos, etiam ad sacerdotium Christi verba illa Psalm. 2 refert Heb. v. 5. Inepti sunt qui ob plures filiationis in Christo causas, plures inferri Filios statuunt: neque enim in Christo locum habet filiatio physica. Quæ de Christi filiatione ex Deo dicuntur, metaphoram continent: cujus quanto plures sunt causæ, tanto plenior & convenientior ac decentior est.

Ex resurrectione mortuorum. His verbis occurrit Apostolus objectioni. Poterat aliquis dicere, atqui Jesus fuit in crucem actus & morte affectus, quomodo igitur Rex populi Dei est constitutus? Est, inquit Paulus, *ex resurrectione mortuorum*, id est, ex quo eum Deus à mortuis resuscitavit; nam & in hoc ipsum est à Deo à mortuis resuscitatus cap. xiv. 9. Quæ Christi resuscitatio etiam ad potentiæ seu virtutis Dei effecta pertinet, & simul modum ac rationem quandam specialem continet, qua Filius iste Dei à Deo fuit genitus. Dum enim eum à mortuis resuscitat, eo

ipso eum generat ; unde & *primogenitus* (nempe à Deo) *ex mortuis* appellatur , & hic ipse Apostolus verba Dei *ego hodie genui te* , de Christi resurrectione ex mortuis interpretatur Act. xij. 32, 33, 34. eamque iis confirmat ; & Apostoli ipsi cum vellent docere Jesum esse Dei Filium , seu Regem illum populi Dei cælestem effectum , necesse habuerunt primum docere & confirmare eum esse à Deo ex mortuis resuscitatum , unde & testes resurrectionis Christi nominantur. Resurrectione enim Jesu evicta , protinus consequitur eum esse Christum illum Dei , siquidem eum sese esse constanter affirmavit , & non solum miraculis & operibus divinis ac Christo illo plane dignis confirmavit , sed etiam morte sua obsignavit. Recte autem Apostolus Jesum Christum Dei Filium constitutum esse asserit ex resurrectione mortuorum , seu ex quo resuscitatus est ex mortuis. Nam tum demum jure pleno regiam suam potestatem est adeptus , ex quo omnes suos hostes , præsertim vero ultimum ac terribilissimum hostem , nimirum mortem , in seipso devicit. Sic David , Christi secundum carnem pater & typus , post devictum Absolonem , revertens in regnum : *hodie* , inquit , *factus sum Rex Israël* 2 Sam. xix. 22. Sed & ipse Christus à mortuis resuscitatus , datam sibi omnem ait in cælo & in terra potestatem Matth. xxviii. 18. Christus dicitur resurrexisse , non quod sua virtute id fecerit , sed quod Dei virtute effectum sit ut resurgeret : nam & nos resurrecturi dicimur , quod Dei virtute at potentia simus resuscitandi ; ideo & Christus non tantum ipse resurrexisse , sed etiam resuscitatus esse à Deo & à Patre pluries asseritur. Porro resurrectio mortuorum per ellipsin particulæ *ex* ponitur ab Apostolo , pro resurrectione *ex mortuis* , *ex mortuis*.

Jesu Christo Domino nostro. Voces Jesu Christi referantur ad superiora verba *de Filio ejus* , ita ut interjacentia in parenthesi legenda sint : vox Christi voci Jesu adjecta non habet hic vim prædicati de Jesu , sed vim appellationis Jesu , seu Jesu usitatum cognomen continet : quasi dicat , Jesus qui dicitur Christus , quod tamen recte adjecit Apostolus , ut ostenderet Jesum hunc ipsum esse qui dicitur , nempe Christum illum Dei , nec falso vel otiose cognomen hoc gerere : qua de re jam supra monuimus.

Domino nostro. His vocibus exprimit Apostolus Jesu Christi majestatem , illam ipsam quæ vocibus Dei Filii significatur , nisi quod Filius Dei dicatur Jesus respectu Dei , Dominus vero respectu nostri.

Verf. 5. *Per quem accepimus gratiam & Apostolatam in obedientiam fidei in omnibus gentibus pro nomine ejus*. Addit hoc Apostolus ut exprimat effectum Regiæ potestatis Christi , nempe quod per ipsum , à Deo scilicet , acceperit munus suum Apostolicum , præsertim cum ab initio , auctore non expresso , vocatum tantum sese dixerit Apostolum. Hic auctorem exprimit , simulque muneri suo auctoritatem conciliat. Deus nimirum Jesu Christi Pater est , ex quo omnia , & nos in illum , tanquam finem & scopum ultimum. Jesus Christus autem Dominus noster , est is per quem omnia in nos à Deo manant , & nos vicilim per illum tanquam scopum & finem intermedium referimur in Deum 1 Cor. viij. 6.

Gratiam. Id est , beneficium , per metonymiam causæ pro effecto.

Et Apostolatam. Exprimit istud beneficium , nempe munus suum Apostolicum , quod sane ingens erat beneficium , idque nullo Pauli merito , sed ex sola Dei Christique gratia ipsi collatum.

In obedientiam fidei. Docet quo fine munus hoc collatum sibi sit : *in* sive *ad obedientiam* , inquit , hoc est , ad efficiendam obedientiam. Obedientia ponitur pro effectione obedientiæ , per metonymiam subjecti pro adjuncto. *Fidei*. Docet quam obedientiam intelligat , per genitivum differentia seu speciei , nempe obedientiam quæ consistit in fide , ut scilicet credatur Evangelio , non ut Lex Mosis recipiatur , quod avebant Judæi , sed ut suscipiatur fides Christi.

In omnibus gentibus. Id est , inter omnes gentes , *in* pro *inter* , usitato Hebraismo , ut & infra verf. 13. Docet inter quos obedientia ista effici debeat , nempe non in una aliqua gente , verbi causa , Judaica , sed in omnibus gentibus. Unde & gentium Apostolum & Doctorem Paulus sese appellat. Nimirum per Paulum Deus aperuit omnibus gentibus ostium fidei in Christum , eaque sicut ad fidem , sic & ad salutem aternam vocavit.

Pro nomine ejus. Exprimit finem & muneris sui & obedientiæ istius ac fidei ad ipsum Christum pertinentem , nempe gloriam nominis ejus. Nomen pro nominis gloria , per metonymiam subjecti , quod & alibi fieri solet. Magnam enim Christi nomen gloriam consequbatur , cum tot gentes ac nationes fidem in ipsum susciperent , & nomen ejus invocarent. Quæ tamen Christi gloria tota refertur ad Dei , cujus Filius ac Christus est , gloriam.

Verf. 6. *In quibus estis & vos , vocati Jesu Christi*. *In quibus* , nempe gentibus , *in* iterum pro *inter* , *estis & vos* , scilicet Romani , quibus æque ut cæteris gentibus omnibus jus fidei in Christum datum est , seu ad fidem in Christum accessus.

Vocati Jesu Christi. Id est , à Jesu Christo , per genitivum causæ. *Vocati* , nempe ad fidem , & quæ fidem consequitur , salutem : quasi dicat , non ipsi vos ingessistis in fidem , sed ab ipso Jesu Christo per ministros ejus vocati estis , proinde de fructu fidei vestræ nolite dubitare. Uterque versiculus 5 & 6 in parenthesi legi debet.

Verf. 7. *Omnibus qui sunt Romæ , dilectis Dei , vocatis sanctis*. Hæc verba , quæ nomen continent eorum quibus epistola hæc inscribitur , cum superioribus , quibus auctor epistolæ nomen suum exprimit , conjungi debent.

Omnibus qui sunt Romæ. Nempe non omnibus absolute qui Romæ sint ;

Sed , ut addit , *dilectis Dei*. Omnibus qui Romæ sunt Dei dilectis , *dilectis* nimirum ob fidem in Christum , seu obedientiam Deo præstitam , quæ fide ista continentur. Deus enim eos diligit qui sibi obediunt.

Addit adhuc , *vocatis sanctis* , ut ostendat se scribere omnibus qui Romæ essent sanctis , non profanis ; sanctis nimirum propter eandem fidem & obedientiam. Per hanc siquidem homines sanctificantur , seu sancti redduntur , id est , à profanis & impuris hominibus segregantur ad serviendum Deo. Non simpliciter autem sanctos appellat , sed iterum addit *vocatis* , ut Deum ipsum & Christum sanctitatis istius auctorem esse ostendat. *Vocati sancti* , id est , tales sancti qui à Deo

& Christo ad id ut sancti essent vocati sunt. Sic vers. 1 vocatum Apostolum sese dicit Paulus, ut istuc videmus.

Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo. Salutatio est Apostoli.

Gratia vobis. Scilicet fit, per ellipsin nominis substantivi. Precatur eis *gratiam*, id est favorem, & *pacem*, id est felicitatem, favoris & gratiæ effectum.

A Deo Patre nostro. Ostendit à quo gratiam & pacem precatur; primum à *Deo Patre nostro*, id est ab illo unico & altissimo Deo, qui Pater est nostrum omnium, in Filium ejus credentium; quem Patris nostri titulo describit, ut spem nobis haud dubiam faciat, gratiæ istius & pacis ab ipso consequendæ. Deinde gratiam istam & pacem precatur à *Domino Jesu Christo*, quippe quod Jesus Christus noster sit Dominus, ideoque & Dominum eum vocat, per quem scilicet Deus & gratiam suam paternam nobis exhibet & pacem largitur. Notandum autem est in hac salutatione, quod & in aliis fit, solum Patrem Deum illum unum esse dici, & Jesum Christum ab eo distingui, non tanquam secundam aliquam unius ejusdemque Dei cum Patre personam, sed tanquam Dominum ab uno illo Deo effectum ac constitutum. Spiritus vero Sancti nullam fieri mentionem, qui si ab Apostolo credebatur esse unius illius Dei persona non minus quam Pater; nulla ratione debebat omitti: quem tamen in omnibus Apostolorum salutationibus omissum videmus, & sicubi in voto seu precatione Apostolica ponitur, quod semel fit 2 Cor. xij. 13, ponitur non tanquam is cujus gratia vel dilectio voveatur, sed cujus voveatur communicatio, quæ eum haudquaquam personam esse evincit: siquidem Spiritus Sancti communicatio in eo consistit, ut quisque partem aliquam, seu portionem Spiritus Sancti adipiscatur, quod & auctor ad Hebræos expressit cap. 2, 4. & ipsa datio Spiritus Sancti in sacris litteris descripta docet. Ideoque & ab alio, id est à Deo & Christo communicari intelligitur. Nam quod attinet ad votum illud in Apoc. j. 4, quo gratiam & pacem Joannes à VII spiritibus precatur, hoc magis adhuc evincit, Spiritus Sancti personam, præsertim quæ Deus ille unus sit, nullam esse. Cur enim Apocalypseos istius auctor à VII spiritibus potius precaretur pacem, quam à Spiritu Sancto? Nam eum per VII istos spiritus, septem Angelos intelligere, non tantum numerus plurium, sed etiam hæc ipsa quam addit descriptio docet. Addit enim, *qui sunt coram throno Dei*, id est, qui coram Deo apparent & illi ministrant. Idem patet ex cap. iij. 1. iv. 5, v. 6. Qua de re pluribus agendi nunc locus non est. Spiritus certe Sancti unicam personam, septem spiritus appellare propter dona (quæ tamen multo sunt plura 1 Cor. xij. 8, 9, 10) nulla ratio patitur, idque in precatione gratiæ & pacis, quam nemo à donis precatur. Hoc tantum monendum videtur, ex appreciatione ista gratiæ & pacis à spiritibus istis VII, invocationem & consequenter adorationem Angelorum colligendam non esse. Etsi enim ab iis Joannes vovet & optat gratiam & pacem ecclesiis, tanquam ab iis per quos Deus & Christus ecclesiam suam gubernet & protegat; tamen votum hoc ad ipsum Deum & Christum, non ad Angelos dirigitur ac refertur: à Deo, inquam, ac Christo optat & vovet, ut gratia & pax ab Angelis istis proficiscatur & derivetur in ec-

clesias: qua ratione & Jacobus Patriarcha à Deo vovet, Deumque precatur ut ille idem Angelus, cujus opera ipsum Jacobum eripuerat ex omnibus malis, benedicat filiis Josephi, nepotibus ejus Genes. xlviij. 15, 16. Nam Angelos præsentés adesse & injustos facere quidquam posse, præsumi non debet.

Vers. 8. *Primum quidem gratias ago Deo meo &c.* Incipit Epistolam, ut par erat, à gratis agendis Deo. Ideo ait, *primum quidem*: quasi dicat, ante omnia. Particula *quidem* redundare videtur, nisi quis eam addi dicat aliarum rerum respectu, de quibus Apostolo scribere animus erat; sed hoc esse primum omnium, non solum & unicum; cujus locutionis exemplum habebimus cap. iij. 2.

Gratias ago Deo meo. Id est, uni illi & altissimo Deo, hic enim erat Deus Apostoli: quem suum vocat Deum, affectus sui erga Deum, & cultus quem ei deferbat testandi causa. Alias, cum Deus, alicujus se Deum dicit, ipse affectum suum & gratiam erga hominem declarat.

Per Jesum Christum. Id est, ita ut omnia Dei beneficia in nos per Jesum Christum proficisci agnoscam, tanquam unicum Dominum nobis à Deo datum: proinde Deo gratias agendo nomen Jesu Christi simul commemorem ac præferam, adeo ut gratiarum ista actio per Christum referatur ad Deum. Huc pertinent verba Apostoli Ephes. v. 20, & Coloss. iij. 17, *Gratias agentes Deo & Patri per ipsum.* Quanquam etiam sæpe ad ipsum Christum gratiarum actio dirigitur, quæ & ipsa in Christo non consistit, sed redundat in Deum, tanquam Christi Patrem & auctorem. Notandum est Jesum Christum aperte hic distingui ab uno illo Deo, seu Deo Apostoli: unde consequitur solum Patrem ab Apostolo pro uno illo Deo agnitum & cultum fuisse; Jesum Christum autem pro Domino & Christo ab ipso effecto, cujus cultus referretur ad Dei Patris gloriam: quæ observatio fere ubique occurrit, & supra vers. 1, collato cum vers. 3 & 4. vers. 7, vers. 9, &c.

Pro omnibus vobis. Id est, pro beneficio omnibus vobis collato, per metonymiam subjecti pro adjuncto. Sic pro omnibus hominibus gratias agere jubemur 1 Tim. 2. 1, id est pro beneficiis quæ Deus in omnes homines confert.

Quod fides vestra annuncietur in toto mundo. Exprimat istud Dei beneficium, seu potius illius consequens, beneficium istud erat fides ipsorum, fides nimirum in Christum, quæ Dei donum est, ut alibi Apostolus ait Ephes. 2. 8. Fides enim est ex auditu, auditus per verbum Dei Rom. x. 17. Itaque iis Deus donaverat fidem, quatenus iis miserat verbum & Evangelium suum ad persuadendos hominum animos efficacissimum: sed Apostolus maluit ponere consequens pro antecedente; non enim simpliciter gratias agit Deo pro ipsorum fide; sed pro eo quod fides illorum annuncietur in toto mundo: id fiebat propter Romanorum in toto mundo celebritatem. Nam quia Romani per totum orbem terrarum fama differebantur; fieri aliter non poterat, quin & fides eorum seu ad Christi nomen conversio famâ & nunciis ubique celebraretur: quæ res quia pertinebat ad Dei & Christi gloriam, merito pro ea gratias agit Apostolus Deo per Jesum Christum.

Vers. 9.

Verf. 9. *Testis enim meus est Deus, cui servio in spiritu meo in Evangelio Filii ejus.* Confirmat se gratias egere pro Romanis, eorumque fide.

Quam indefinenter mentionem vestri facio. Quasi dicat, ut hinc colligatis quantopere Deo gratias agam pro vobis. *Mentionem* nimirum coram Deo, *in precibus*, ut mox addit. Nam qui pro aliquo assidue preces fundit, ut Deus beneficia sua in eum effundat, fieri non potest quin pro effusis & collatis in eum beneficiis Deo gratias agat. Quia vero Apostolus de se rem asserit quæ à Romanis credita, plurimum eis prodesse poterat ad Apostolum amandum, ideo non simpliciter id asserit, sed cum juramento Deum testem invocans. Nolebat videri Apostolus hæc sese de se, more aliis hominibus solito, non tam veritatis quam blandimenti causa asserere. Exemplum hic habemus jurare sanctis licere, seu Deum testem invocare, si ex vero sit usu, & imprimis si id Dei gloriæ & hominum saluti conducatur, quod hoc loco factum videremus.

Cui servio in spiritu meo, in Evangelio Filii ejus. Addit hoc Apostolus ut ostendat sese non temere sed magna religione jurare, & Deum testem invocare; poterat enim aliquis Judæorum dicere, quæ tua est in juramento religio? tu Dei cultum deseruisti, templum ejus sanctum vix unquam adis, cærimonias in Lege Dei præceptas & sacrificia negligis! Respondet Paulus, se Deo servire in spiritu suo, id est intus, in animo suo, spiritum & animum suum Dei templum esse, in quo Deus habitat, id est sese Deo confidere, Deum timere, venerari, in omnibus suis actionibus ad Deum perpetuo respicere, & unice operam dare ne qua in re ipsum offendat, sed ut omnibus in rebus ipsi complaceat. Hoc enim est in spiritu Deo servire. Potest & particula *in* redundare ex Hebraismo, in spiritu meo, pro spiritu, id est animo meo.

In Evangelio Filii ejus. In positum pro *per*, vel *secundum*: quasi dicat, etsi Deo non servio per Legem Mosaicam, id est ex Legis Mosaicæ præscripto, per cærimonias illas & ritus, tamen servio Deo per Evangelium Filii ejus, id est, ex Evangelii præscripto. Servio, inquam, in spiritu & veritate, quod ipse Dei Filius veros cultores facturos docuit, quod servitium seu ratio serviendi Deo longe perfectior est, & Deo qui spiritus est dignior, quam servitium illud quod Deo præstabatur secundum Legem. Ad hoc ipsum spirituale & Evangelio conforme servitium Apostolus hortatur & Romanos cap. xij. 1, tacite illud cultui ac servitio Legali opponens. Idem Apostolus Philipens. cap. iij. 3 de Christianis ait, *quod spiritu Deo serviamus*, & ad Galatas, quod spiritus per fidem spem justitiæ expectent, ubi etiam spiritum circumcisioni & ritibus Legis opponit cap. v. 5. Evangelio porro auctoritatem conciliat Apostolus, cum illud *Evangelium Filii Dei*, id est Christi illius, appellat, qui sicut Mose longe est præstantior, sic & Evangelium ab ipso allatum longe præstat Legi. Vox Evangelii per synecdochē partis pro toto Filii Dei sermone accipitur, quod ejus præcipua pars sit bonum nuncium.

Quam indefinenter mentionem vestri facio. Indefinenter sese mentionem Romanorum facere scribit Apostolus, quod id faceret creberrime, & qua-

quavis occasione oblata, suo tempore semper; nam quæ sic facimus, indefinenter facere dicimur. Sic & nos indefinenter orare jubemur, id est, quoties orandi tempus est & occasio; nullum tempus, nullam occasionem orandi prætermittere. Addit autem Apostolus particulam *quam*, ut assiduitatis istius perfectionem denotet. Mentionem autem eorum faciebat, quatenus Deum orabat ac precabatur ut eos in fide confirmaret & augetet, & efficeret ut in fructus uberrimos & consequenter in eorum salutem hæc eorum fides exundaret. Magna hæc profecto fuit Pauli erga Romanos dilectio, tam assidue pro iis vota fundere. Hæc enim faciebat, ut tædium ac molestiam ea in re, quamvis alioquin per se laboriosa, vel non sentiret, vel libenter devoraret.

Verf. 10. *Semper in precibus meis rogans, si quomodo tandem prosperum iter mihi detur.* Dicit Apostolus quid inter alia rogaverit Deum, mentionem Romanorum coram Deo faciens, *semper*, inquit, *in precibus meis*, non absolute semper, sed quoties preces faceret, semper. *Επι*, pro *in*,

Rogans. Nempe Deum per Christum.

Si quomodo tandem aliquando prospero itinere utar. Quasi dicat, ad hoc enim usque tempus id habere non potui.

In voluntate Dei. Id est, per voluntatem Dei, *in prospero.* Exprimit prosperi itineris causam, nempe Dei voluntatem.

Venienti ad vos. Id est, ut veniam ad vos: terminum itineris istius significat. Hic exemplum habemus Deum non semper nobis concedere ea quæ cupimus, quamvis assidue rogemus, nempe si ea divinæ voluntati non respondeant, seu si Deus aliud velit; ideo voluntati Dei in talibus nos subijcere debemus, quod hic Paulum facere videmus. Nota enim sunt Deo consilia sua, quæ etiam sanctissimis viris possunt esse ignota, & in hoc Pauli negotio eventus docuit, voluisse quidem Deum ut Paulus Romam adiret, sed ita ut prius captivus fieret propter Christi Evangelium, & captivus eo abduceretur; quo prædicatio ejus majorem haberet auctoritatem & fidem apud probos, & viilior ac contemptibilior redderetur apud improbos. Apparet etiam hinc, Deum servorum suorum, præsertim ministrorum Evangelii sicut omnes actiones quæ ad eorum munus spectant; sic & itinera propter gloriam ejus suscepta vel suscipienda dirigere, ut non semper eo proficisci possint quo velint, & sæpe eo proficiscantur quo iis proficisci animus non erat. Cracoviam certe ut sub præfidia Suecorum veniremus, & hic commentarios istos conficeremus, ne per somnium quidem unquam cogitavimus.

Verf. 11. *Desidero enim videre vos.* Causam reddit propter quam hoc quod dixit semper à Deo petat; desiderium nimirum videndi Romanos: non ex curiositate aliqua & carnali causa profectum; sed ut addit:

Ut aliquod impertiar donum vobis spirituale. Vel donum Spiritus Sancti, qui per manus Apostolicas dabatur intelligit, vel etiam dogma aliquod ad majorem Christi cognitionem spectans; nemo enim mysteriorum Dei tam gnarus esse poterat quam Apostoli, præsertim Paulus. Locus hic argumento est

Apostolum Petrum Romæ tunc non fuisse, neque enim opus fuisset Pauli adventu ad impertiendum Romanis aliquod spirituale donum, si Petrum, tantum Apostolum, istuc habuissent; præsertim hoc fine, qui statim additur, *ad confirmandos vos*. An enim Petrus Apostolus non satis superque eos in Christi fide confirmare potuisset? Igitur apparet ad illud usque tempus nullum Apostolum Romanos adiisse, sed solos Evangelistas, qui Apostolis in circumferendo Evangelio ministrabant, & sæpe ea loca adibant quæ Apostoli alio avocati adire non poterant, sic Philippus ante Apostolorum adventum Samariam ad Christum converterat. Jam vero si Petrus Romæ tum nondum erat, tota id affirmantium collabitur Chronologia, & consequenter fundamentum Sedis Romanæ, quam volunt.

Ad confirmari vos. Græca locutione, id est, ad confirmandos vos, nempe in fide Christi. Nam per Spiritus Sancti dona ministeria Apostolorum creditibus collata, & per uberiorem mysteriorum Dei notitiam, magnogere confirmantur credentes.

Verf. 12. *Hoc vero est, simul consolari in vobis.* Consequens & effectum confirmationis istius exprimit. *Hoc vero est*: quasi dicat, hujus vero rei, nempe confirmationis vestræ, consequens & effectum est. Solent enim causæ nuncupari nomine effectus, & effectus nomine causæ, per metonymiam. Ex confirmatione Romanorum in fide hoc oriturum dicit, ut simul consolaretur, seu mutuam consolationem caperet cum illis Apostolus, *in vobis*, pro *vobiscum*, *in*, pro *cum*, usitata Hebræis locutione.

Per mutuam fidem vestram & meam. Paulo magnum solatium allatura erat fides Romanorum confirmata & stabilita, Romanis quoque non minori solatio futura erat Pauli fides in Christum firmissima; quæ per sua effecta, nempe Spiritus Sanctus dationem imprimis, & profundam mysteriorum Dei notitiam sese exerebat ac noscebatur. Æquat sese quodammodo cum iis Apostolus, summæ modestiæ causâ, ne in eo quod superius dixerat, aliquid sibi præsumpisse videretur.

Verf. 13. *Nolo autem vos ignorare fratres, quod sæpe proposui venire ad vos.* Addit hoc Paulus, ne quis existimaret Paulum non sæpe conatum esse ut veniret ad Romanos. Non vult eos nescire quod sæpe proposuerit venire ad ipsos. Hoc enim pertinet ad confirmandum id quod dixerat, se desiderio teneri videndi Romanos. Nam alioquin dicere poterant, si tantopere desiderares nos videre, jam pridem ad nos venire potuisses.

Sæpe, inquit, *proposui venire ad vos, & prohibitus sum usque adhuc.* Ne quis diceret, cur ergo non venisti? Ideo non veni, quia prohibitus ad hoc usque tempus fui. Particula *&* videtur poni pro *sed*, per Hebraismum. Prohibitus credo Dei seu Spiritus Sancti monitu & instinctu: cujus rei exemplum habemus Actor. xvj. 6, 7. Nam Satanæ impedire Dei permisso Pauli propositum poterat, quemadmodum & fecisse legitur 1 Thess. 2. 18: sed ne Paulus aliquid faceret, prohibere eum non poterat. Prohibere enim superiorum est, & potestatem in aliquem habentium. Verba hæc in parenthesi legi debent. Sequitur enim, *ut fructum aliquem habeam & in*

vobis. Quibus verbis causam explicat, cur toties propositum hoc habuerit. Commodum suum in causa fuisse ait, ut tanto facilius fidem inveniat, commodis enim suis maxime reguntur homines: tale tamen Pauli commodum hoc erat, ut non minus & ipsorum Romanorum esset.

Ut fructum aliquem habeam & in vobis, sicut & &c. Fructum intelligit laboris & operæ suæ, quæ in eo erat, ut quamplurimos ad Christi fidem converteret, vel ad fidem conversos in fide confirmaret, & efficeret ut fides eorum in omnes pietatis fructus exuberaret.

Et in vobis. Id est, & inter vos. Quod exemplo illustrat.

Sicut & in reliquis gentibus. Id est, inter reliquas gentes, notans simul & causam: quasi dicat, cum inter reliquas gentes fructum habeam per Dei gratiam non exiguum, cuperem etiam inter vos fructum aliquem habere.

Verf. 14. *Græcis & Barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum.* Causam affert Apostolus cur inter omnes gentes circumferat Evangelium, quia, inquit, *debitor sum* omnibus gentibus, non solis Judæis. Distinguit autem gentes profanas in Græcos & Barbaros. Barbari Græcis dicti sunt omnes alii populi, quanquam Barbari dici non viderentur, inter quos Græca lingua & consequenter Græcæ disciplinæ communes erant, ut inter Italos & imprimis Romanos, qui hac ratione barbariem exuerant. Haud dubie etiam Apostolus inter Barbaros non ponit Judæos, quorum hic nullam facit mentionem, quod per se manifestum esset, illum Judæis obligatum fuisse ad prædicandum Evangelium.

Sapientibus & insipientibus. Id est, doctis & indoctis, literatis & illiteratis, qui in omnibus Gentibus esse possunt & solent. Nam docti sapientes absolute vocari possunt, quia indoctis sapientiores sunt, & indocti seu literarum rudes insipientes, quia cum doctis comparati minus sapiant, & minus mentis habere videantur. *Ανοήτους* dicit Paulus, quasi mente & cognitione carentes, nempe, ut diximus, comparati cum doctis & disciplinis excultis. Neque enim Apostolus eos intelligit qui plane amentes erant & intellectu carebant. Cur enim talibus prædicaret Evangelium? Hoc perinde foret atque si quis brutis animalibus prædiceret. Ut mirari subeat eos qui rationem & intellectum humanum in rebus fidei exclusum eunt, & credi volunt ea quibus omnis humana ratio reclamatur! Porro si indoctis & rudibus debitor erat Apostolus ut iis Evangelium prædicaret, certe non minus rudes & indocti Evangelii capaces erant quam docti & sapientes. At si capaces erant ut audirent, cur negemus eos capaces esse ut legant?

Debitor sum. Videlicet ex munere & officio meo Apostolico, mihi à Deo & Christo imposto, *debitor* ad prædicandum iis Evangelium.

Verf. 15. *Sic*, nempe sicut dixi, *quod ad me attinet.* Græcè, *ὡς ἄν μοι*, intellige *ἀν*, *promptum*, *αὐτόματον*, intellige *est*. Quasi dicat, dommodo Deus velit & mihi permittat, in me nulla est mora, & *vobis qui in Roma*, intellige *estis*, eadem ellipsi,

Evangelium prædicare. Quasi dicat Apostolus, quamvis Romæ habitetis, in urbe toto orbe celeberrima

rima, & gentium aliarum domina : in qua viros doctissimos & cultissimos esse necesse est.

Verf. 16. *Non enim me pudet Evangelii Christi.* Causam dicti superioris affert, per prolepsin. Poterat aliquis dicere ; non tam tibi promptum est Paule Romanis Evangelium prædicare quam aliis gentibus ; puderet te in conspectum Romanæ urbis prodire, in tantam hominum lucem, ubi sedes est imperii, ubi confluxus omnis doctrinæ & sapientiæ. Respondet Apostolus, falluntur vehementer qui sic existiment. *Nam me non pudet Evangelii Christi.* Non pudet ullo in loco, ullo tempore, ullis hominibus coram : non pudenda res est Christi Evangelium : quidquid ei contradicant, & quocunque loco illud habeant adversarii, quos ipsos vel maxime pudere deberet quod Evangelio adversentur. *Evangelii Christi.* Id est, de Christo illo, intellige Dei, per genitivum objecti. Voci *Christi* additus est articulus, excellentiæ nota ; Christum illum Dei singularem & maxime eximium designans. In Evangelio autem de Christo includit Apostolus omnia quæ ad Christi istius, & consequenter Dei in Christo cognitionem pertinent.

Potentia enim Dei est in salutem omni credenti. Causam affert Apostolus cur ipsum Evangelii Christi nulla ratione pudeat nec pudere debeat, quia, inquit, Evangelium illud, *est Dei potentia*, id est, de Dei potentia. Res ponitur pro rei nuncio, usitata loquendi ratione ac metonymia, ut si quis bonum aliquem nuncium Cracoviam, hoc periculoso & ancipiti in quo nunc versamur tempore, allatum esse audiens, quærat quis sit iste bonus nuncius ? recte alter responderet, pacem esse in Polonia compositam, id est, nuncium esse de pace composita. Porro potentia Dei voce, itidem per metonymiam, significat Apostolus Dei potentia effectum seu factum & opus, in quo immensa Dei potentia sese exeruit & apparuit, hoc vero est quod Jesum in Regem ab ipso Spiritu Sancto & virtute unctum, & ad Judæos secundum promissiones suas missum, ab iis vero, Dei permissu & sapientissimo consilio, supplicio crucis affectum & occisum, ex mortuis tertio die resuscitaverit, & in cælos evectum à dextris suis collocaverit, longe supra omnem principatum & potestatem & virtutem & dominationem & omne nomen quod nominatur, non tantum in hoc seculo, sed etiam in futuro, & omnia pedibus ejus subjecerit, Regem & Dominum & Judicem omnium fecerit, non vivorum tantum, sed etiam mortuorum, & caput ecclesiæ super omnia constituerit, tradita illi universa in cælis & in terris potestate, hujus tantæ Dei potentia nuncius est Evangelium, quam potentiam idem Apostolus alibi vocat efficaciam roboris virium Dei quam operatus est in Christo Ephes. I. 19, 20, & supra, eadem de re loquens, Christum definitum seu constitutum esse Dei Filium dixit *in potentia*. Quare igitur, dicit Apostolus, pudere me debeat istius nuncii ; præsertim cum huic nuncio adesset similiter Dei potentia, Dei virtus, quæ sese exerebat in signis & prodigiis, & virtutibus variis, & Spiritus Sancti distributionibus, quæ omnia per manus eorum, qui cum nuncio isto missi à Deo & Christo erant, efficiebantur, ut hac quoque ex parte Evangelium merito Dei potentia appellari potuerit, quod non tantum potentissimi facti Dei

nuncius esset, sed etiam assistentem sibi Dei potentiam habuerit.

In salutem omni credenti. Poterat aliquis dicere, cui vero bono nuncius iste affertur ? continet quidem maximam Dei gloriam : sed nobis hominibus quid inde manat commodi ? Maximum commodum inde manat, respondet Paulus, & quo nullum majus cogitari possit. Affertur hic nuncius *in salutem*, sive *ad salutem*, id est, ad consequendam salutem, per metonymiam subjecti pro adjuncto. Salus hæc est salus omnium maxima, quæ continet liberationem ab æterno exitio, & vitæ æternæ adeptionem, quam Petrus Apostolus salutem animarum appellat 1 Petr. I. 9.

Omni credenti. Docet cui per hunc nuncium salus ista contingat, *credenti* inquit, sufficit huic nuncio credere, ut salutem tantam consequaris : unde & infra idem Apostolus : *Si confessus fueris ore tuo Dominum Jesum, & credideris in corde tuo quod eum Deus resuscitaverit à mortuis, salvaberis* Rom. x. 9. O ingentem Dei gratiam ! Sed an omni credenti Paule ? *Omni*, respondet Paulus, & ideo etiam omnibus hunc nuncium afferebat, ut omnes crederent, & credendo salutem tantam adipiscerentur.

Judæo primum & Græco. Specialius dicit quod dixerat generalius. Omnes omnium gentium homines distinguit in Judæos & in Græcos : in Græcis hoc loco includens & Barbaros, per synecdochen partis pro toto. Dicit igitur omnem, & Judæum & Græcum salvatum iri qui huic nuncio credat : ne tamen videretur Græcos Judæis prorsus æquare, nec ullam juris hac in parte prærogativam istis relinquere, dicit : *Judæo primum* : quasi dicat, etsi & Judæo & Græco, tamen Judæo primum, propterea quod Judæis hæc gratia jam olim promissa esset, & ex hac promissione jus illius haberent præ Græcis & aliis gentibus. Ideo infra Apostolus ait ; *Jesum Christum ministrum fuisse circumcisionis* cap. xv. 8, 9, id est, circumcisorum, *pro veritate Dei, ut firmaret promissiones patrum : Gentes vero pro misericordia glorificarent Deum.* Judæis promissus erat Messias & salus per ipsum : de Gentibus prædictio tantum istius salutis facta erat, sed nulla Gentibus promissio.

Verf. 17. *Justitia enim Dei in ipso revelatur, ex fide in fidem, sicut scriptum est : justus ex fide vivet.* Dixerat Apostolus nuncium istum afferri ad salutem omni credenti, poterat aliquis dicere : atqui huic nuncio credere potuerunt & homines impii & maximi peccatores ; an ergo & isti salutem consequentur ? Consequentur, inquit Apostolus, dummodo nuncio isti ex animo credant. Nam per hunc ipsum nuncium revelatur simul Dei justitia ex fide. *In ipso.* Id est, per ipsum, nempe Evangelium. Per justitiam Dei intelligit Apostolus justitiam quam Deus ex gratia imputat homini ; hanc Dei appellat, ut eam hominis justitiæ opponat, tum quod ista justitia Dei perfecta sit, & omnibus numeris absoluta ; quæ tamen quia ex gratia imputatur, peccatorum remissionem non tollit, sed ponit : hominis autem justitia multis partibus sit defecta, & imperfecta : tum quod justitia hominis opus sit hominis, justitia autem Dei sit donum Dei. Eadem de re Apostolus agens Philip. iij. 9, *ut Christum, inquit, lucrer, & inveniar in ipso,*

non habens meam justitiam quæ est ex Lege, sed quæ est per fidem Christi, illam quæ ex Deo est justitiam. Justitiam pro justificatione accipere est à proprietate vocis sine causa recedere. Justitia enim non est ipsa justificatio, sed justificationis causa, & justificatio est justitiæ effectus. Ideo enim homo justificatur, seu justus pronuntiatur, quod justitiam habeat seu justus sit. Si homo per sua opera justitiam haberet omnibus numeris absolutam, seu perfecte justus esset, justitia ei suo jure ac merito imputaretur, isque justificaretur; sed quia hanc justitiam homo non habet, Deus ex gratia sua fidem hominis pro perfecta & absoluta ducit justitiam, & sic homini justitiam istam ex gratia adscribit & imputat; quam adscribendo & imputando hominem justificat. Hominis justitia justificationem coram Deo non assequitur, proinde nec vitæ æternæ præmium, quod Deus ex liberalitate sua justitiæ constituit. At Dei justitia, quam diximus, justificationem coram Deo secum affert, & quod justificationis est consequens, vitam æternam. Justitia igitur Dei est, quam Deus homini ex gratia sua, in suis, ut ita dicam, cum homine rationibus imputat, adscribit & acceptum fert: justificatio autem ex justitiæ istius imputatione, adscriptione & acceptatione, proxime proficiscitur. Dicat aliquis justitiam hanc quæ omnis peccati vacuitate continetur, nullum in peccatore locum habere. Sed notandum est, justitiam hanc à Deo peccatori imputari dici, quatenus illi jus ad eam à Deo tribuitur. Ut etiam si justitiam hanc non habeat, nihilominus ejus usu ac fructu gaudeat, non secus ac si eam haberet. Sic, verbi causa, jus trium liberorum apud Romanos dabatur nonnullis ex gratia qui tres liberos non sustulissent, & multa alia huic similia. Ideo Deus justitiam imputare dicitur, cum hominem pro justo ducit & declarat, & ut justum tractare constituit, ac porro tractat. Justitia ergo hic propriam significationem retinet: sed justitiæ imputatio justificationis vim habet.

Revelatur. Significat Apostolus Deum & antehac semper solitum fuisse justitiam imputare; sed id non fuisse revelatum, nempe publico & universali nuncio ac scedere; reservatum hoc fuisse ad Christi adventum, cum quo venire debuit & venit fides, quæ omnium dignissima est ut ad justitiam imputetur.

Ex fide. Voces hæ referendæ sunt ad justitiam Dei, non ad verbum *revelatur*. Docet Apostolus justitiam istam Dei hominibus obvenire ex fide, id est propter seu per fidem, quæ post Christi adventum & allatum de hac Dei justitia Evangelium, non alia est quam fides in Christum, seu per Christum in Deum. Continet vero hæc fides, primum, ut credamus Jesum esse Christum illum, Dei Filium: deinde, ut ei tanquam Christo & Domino nostro confidamus; fore ut nobis vitam æternam quam promisit largiatur: & quia non aliter promisit quam si peccatis valedicamus & justitiæ nos dedamus, consequens istius fiduciæ est, ut id re ipsa præstemus, & à peccatis averfi justitiam toto pectore confectemur: qui effectus nisi sequatur, fiducia ista non vera fiducia est; sed vanæ quædam & inanis opinio. Igitur Deus, quamprimum homo Evangelio credit, & consequenter fiduciam in Christo collocat; protinus illi justitiam imputat: quam idem homo conservat ac retinet, fiduciæ illius

fructibus & effectis: quæ si absit & fidem non consequatur, justitiam illam Dei amittit. Porro quia ex fide Deus justitiam imputat, ideo quod eam homo nihil delinquendo adipisci nequeat, res ipsa docet, in fide non requiri ut quispiam omni delicto vacet; sed sufficere si sese totum Deo & Christo tradat, & in eo sit ne eum ulla in re offendant, ullumve peccatum committat: hinc enim ad minimum consequitur ut ultra & dedita opera, proinde graviter & enormiter non peccet, nec in ullo vitio hæreat.

In fidem. Id est, ad efficiendam in omnibus fidem, seu eo fine ut omnes homines amplectantur, fidem, fidem, inquam, in Christum Jesum, proinde ne quisquam in Lege & operibus Legis ullum salutis collocet præsidium: similem locutionem habuimus *vs. 5, in obedientiam fidei*, & *vs. 16 in salutem omni credenti*. Nam si Deus justitiam homini imputat ex fide seu propter fidem; quisque habet causam urgentissimam ut fidem amplectatur, & sic justitiam à Deo consequatur.

Sicut scriptum est, justus ex fide vivet. Confirmat Apostolus Prophetæ dicto Deum justitiam imputare ex fide. Nam etsi justitia hæc publico & universali nuncio ante Evangelium prædicata non erat; à Prophetis tamen variis testimoniis & dictis significata fuit; quibus veluti præludebant Evangelio, qua de re idem Apostolus infra cap. iij. 21.

Dicit igitur Prophetæ, seu potius Deus apud Prophetam, justum ex fide victurum. Verba ista *ex fide*, si jungantur cum verbo *vivet*, sensum hunc efficient, justum victurum esse, id est ab exitio conservatum iri, non ex operibus, seu non ex eo quod nihil unquam deliquerit, quamvis justus sit; (nam & ille justus dicitur qui justitiæ deditus est, quamvis ex humana imperfectione interdum delinquat) sed ex eo quod Deo confidat, & ex fiducia ista justitiam totis viribus sectetur: si vero jungantur cum nomine *justus*, sensus erit, eum qui ex fide sit justus, id est, cui Deus propter fidem justitiam imputavit, victurum esse. Prior sensus planior est, & ex verbis ipsis non ex eorum interpretatione elucet, quæ arbitraria videri possit, quia non minus ad Pauli scopum accommodatus est. Nam si tantum justi homines, delictis coram Deo non vacant, proinde non ex operibus suis, nec ex eo quod nihil unquam peccaverint, sed ex eo quod Deo aliquid promittenti credant ac confidant, vitam & salutem adipiscuntur; quanto magis si injusti ac peccatores à Deo salvandi sint, non alia ratione quam per fidem salvari possunt! quæ causa est ut ad fidem, in verbis istis Prophetæ, Deus omnes hortetur, & in primis injustos, quippe quæ eos ex injustis justos factura sit, non tantum illis vitam ac salutem allatura. Nam ut hic justum intelligamus, qui justus sit non ex solo respectu Legum, seu quod sic deceat; (quam justitiam Philosophi docebant) sed ex remunerationis in Deum fiducia, ad scopum Apostoli non pertinet, qui non est ut discrimen aliquod ostendat in hominum justitia, ex diversa illius causa profectum: sed ut ostendat Deum imputare hominibus fidem ad justitiam, quamvis antehac injusti, imo & impii essent, dummodo post fidem in Deum, & fidei istius virtute si vita supersit, justi fiant, id est justitiæ sese totos dedant. Ita hoc Prophetæ dictum, admira-

bili trium vocum compendio, universam salutis nostræ rationem exponit. Nam primum, non alium victurum esse dicit nisi justum (paucissimis exceptis, quibus vita post fidem defuit, ut latroni illi in cruce. Deinde docet, justum non ideo victurum esse, quod sine omni culpa & crimine sit, seu quod iustitia sua vere ac proprie justus pronuntari & absolvi mereatur, sed quod fidem habeat in Deum, quam illi Deus ea gratia & clementia sua, contactis omnibus iustitiæ ejus defectibus, imputaturus est ad iustitiam, quod in hoc argumento præcipuum, illo sensu non exprimitur, quo is qui non ea solo honesti amore, sed ex fide justus sit, victurus esse dicatur; cum nilominus iustitia posset intelligi, cui citra omnem Dei gratiam & remissionem peccatorum suo jure ac merito deberetur justificatio, qualem iustitiam in hominibus dari negat Apostolus & ipsa veritas. Porro apud Apostolum conjuncta sunt iustitiam alicui à Deo imputari, & vivere. Unum enim ex alterutro necessario consequitur. Et in verbis Prophetæ per vivere, sensu literali, vita intelligitur temporaria, à Dei pœnis erepta ac vindicata, & pace ac bonis terrenis simul affluens: mystico autem & perfectiore sensu, quem Apostolus consecratur, intelligitur liberatio ab æterno exitio & vitæ æternæ collatio.

Verf. 18. *Revelatur enim ira Dei ex cælo super omnem impietatem & injustitiam hominum.* Dixit Apostolus Evangelium afferri ad salutem omni credenti, & in Evangelio iustitiam Dei revelari ex fide, & Prophetæ verba commemoravit, quibus iusto ex fide vita promittitur: nunc causam affert cur de salute & vita loquatur, illiusque consequendæ medium ostendat. *Quia inquit, ira Dei revelatur ex cælo:* quasi dicat, ex hac igitur ira ut servemur & vitam adipiscamur æternam unicum est remedium, ut credamus Evangelio, & cum ipsi simus injusti ac peccatores, iustitiam Dei consequamur, quam se ex fide daturum revelat in Evangelio. *Revelatur*, id est, revelabitur, præsens pro futuro, per enallagen temporis consuetam, nempe in adventu Christi.

Ira Dei. Id est, pœna à Deo infligenda, eaque gravissima, per metonymiam causæ.

Ex cælo. Quia ex cælo à Deo adveniet; sicut & olim in Sodomam ex cælo venerat; quod idem Paulus explicat 2 Thess. 1, cum ait *Dominum Jesum revelatum iri ex cælo cum Angelis potentibus suis in flamma ignis, dantem vindictam iis qui non cognoverunt Deum, & non obediverunt Evangelio ejus, qui vindictam ferent exitium æternum &c.* verf. 7, 8, 9. Ex hac igitur pœna servatum iri dicit Apostolus omnem credentem, & ut verba Prophetæ habent, victurum esse, id est exitio isto non periturum; sed loco exitii æterni vitam æternam habiturum. Hoc nimirum est quod idem Apostolus 1 Thess. 1. 10 scribit, *nos expectare Filium Dei ex cælis, Jesum, qui liberat nos ab ira veniente*, ubi similiter præsens pro futuro ponitur, de eadem ira, id est, ab ira ventura: utrobique enim Apostolus de eadem ira haud dubie loquitur: neque ulla alia est & esse potest ex qua magis liberationem cupere & optare debeamus: quippe quæ non solum extendetur in vivos, sed etiam in mortuos, & liberatio ab illa conjuncta erit cum feli-

citæ maxima, nempe vita æterna. De hac ira utitur Apostolus *revelandi* verbo, ut ostendat eam decreto & constitutione Dei jam paratam esse; quæ suo tempore revelabitur, & omnium oculis exponetur: nempe ut infra loquitur eadem de ira, *in die iræ & revelationis iusti judicii Dei* cap. 2. 5.

Super omnem impietatem & injustitiam hominum. Id est, ad puniendum & ulciscendum omnem impietatem & injustitiam &c. Utitur voce *super* Apostolus, quod pœna ista ventura sit desuper, nempe ex cælo.

Per impietatem. Ἀσέβεια, intelligit omne peccatum seu crimen adversus Dei cultum & religionem commissum, id enim vox Græca declarat. Merito igitur ex cælo veniet pœna criminum, quæ contra cælum, id est, Deum in cælo habitantem perpetrantur.

Et injustitiam. Quam injustitiam hic intelligat Apostolus, ipse mox explicat, nempe injustitiam similiter erga Deum ipsum.

Hominum qui veritatem in injustitia detinent. Exprimit Apostolus quorum hominum & quam impietatem ac injustitiam intelligat, *eorum*, inquit, *hominum qui veritatem in injustitia detinent.* Non addit Apostolus de cujus rei veritate loquatur; sed ex materia subjecta intelligitur significari veritatem de Deo, seu ut ipse infra expresse loquitur, *veritatem Dei* verf. 25, per genitivum objecti: de Deo enim hic res est, de iustitia Dei, de ira Dei, id ipsum exigunt & sequentia, in quibus quæ sit ista veritas exprimitur, nempe verf. 19, 20, 21: & istius veritatis contrarium, mendacium seu error describitur ¶f. 21, 22, 23, 24, 25. Hæc igitur veritas, quam hoc loco denotat Apostolus, in eo inprimis consistit, Deum non esse simulacris ullis, hominum manibus factis, repræsentandum, ut in iis colatur: nullam creaturam, citra & præter Dei creatoris voluntatem; sed solum Deum creatorem tantum, religiose colendum esse. Intelligit igitur homines qui hanc veritatem *detinebant*, id est, non permittebant ut ad omnium hominum notitiam perveniret & ab omnibus reciperetur, dum ei contradicerent, & omnibus modis tum veritatem ipsam, tum ejus professores premerent & infectarentur; quo mendacia & errores huic veritati oppositos quam maxime stabilerent. Homines autem isti erant gentes profanæ, quæ populo Dei, qui veritatem hanc profitebatur & propugnabat, adversabantur. Istorum idololatriam, gravissimum peccatum, hic tangit Apostolus. Dicit vero eos *in injustitia* veritatem hanc detinere, exprimens injustitiam illam paulo ante memoratam, *in injustitia*, id est, summa cum injustitia, *in pro cum*, seu alio Hebraismo, pro *injuste*: nimirum quia id faciebant quod nullo modo facere debebant; & hoc facto non tam homines quam ipsum Deum gravissima afficiebant injuriâ.

Verf. 19. *Propterea quod cognoscibile Dei manifestum sit in ipsis.* Rationem reddit cur dixerit eos injuste id facere. Poterat enim aliquis dicere hoc eos facere ex mera ignorantia. Non faciunt id ex ignorantia, respondet Apostolus, neque possunt gravissimæ suæ culpæ ignorantiam ullam prætexere.

Propterea quod cognoscibile Dei. Id est, id quod de Deo ab hominibus cognosci potest ac debet, seu quod

quod homini de Deo cognoscere datum est.

Manifestum est in ipsis. Particula *in* redundat hoc loco, ut saepe alibi, ex usu Hebræo, pro manifestum est ipsis, nisi quis dicat Apostolum sic loqui, ut dicere velit manifestum id esse in ipsorum animis. Alias *in ipsis*, phrasi Hebræa, significare posset *inter ipsos*. Sed Apostolus hic omnes ferit. Significat vero Apostolus multa esse in Deo, seu ad Deum spectantia, quæ hominibus cognoscere concessum non sit, quæ etiam ut cognoscant, Deus ab hominibus non requirit; sed multa etiam cognosci omnino debent, & nisi cognoscantur, hominem pœnæ divinæ reddunt obnoxium. Inter quæ est, ut cognoscamus esse Deum, id est, creatorem rerum & Dominum supremum esse unum, proinde omnium rerum creatorem & Dominum supremum esse æternæ potentiae ac divinitatis, ut mox Apostolus docet, esse ab hominibus colendum, eique gratias agendas, simulacra nulla ei facienda esse ab hominibus ut in iis colatur: solum Deum religioso cultu afficiendum esse, non ullam ejus creaturam citra & præter ejus voluntatem. Nam quod ad Christum attinet, hunc quia Deus ipse religiose coli vult: ideo cum Christus colitur, in Christo Deus ipse colitur, aut hominum arbitrio ac voluntate creaturam ullam religioso cultu afficere nefas est, & gravi supplicio piandum.

Deus enim ipsis manifestavit. Rationem annectit superioris dicti. Poterat aliquis dicere, Deum videri à nemine posse, proinde difficile esse quidquam de eo cognoscere. Non est difficile, inquit Apostolus, verum est id quod dixi, nam Deus ipsis manifestavit: quasi dicat, si Deus non manifestasset, difficile erat, sed Deus manifestavit ipsis.

Verf. 20. *Nam invisibilia ipsius à creatione mundi, operibus intellecta conspiciuntur.* Rationem affert cur dixerit Deum ipsis manifestasse, nec ullum hominem debere sese excusare eo, quod sicut Deus, sic omnia quæ ad Deum ejusque naturam (si modo hac voce de Deo uti fas est) pertineant, inconspicua sint.

Nam, inquit, inconspicua ipsius conspiciuntur, idque statim, ab ipsa mundi creatione. Ut omnium temporum & seculorum homines, & ab eo tempore à quo homines esse cœperunt. Dei inconspicua possent conspiciere.

Quo vero modo conspiciantur exprimit, *operibus intellecta*: quasi dicat, etsi oculis corporis conspici non possunt Dei inconspicua, conspici tamen possunt oculis mentis; intelligi, inquam, possunt ex Dei operibus, quæ ante oculos omnium hominum versantur. Quis exempli causa sellam aliquam aut mensam videns, non protinus intelligit artificem? Quis videns hominem pictum, aut fictum, aut mundum imagine vel simulacro aliquo expressum, non protinus videt & agnoscit artificis & opificis manum? Quanto magis qui verum ac vivum videt hominem, verum mundum & omnia quæ sunt in mundo, cogitare & agnoscere protinus debet eorum auctorem & effectorem? qui nullus alius est aut esse potest, quam Deus. Nam cum videmus opus aliquod, in quo evidentissima sunt rationis & sapientiæ vestigia, ipsum vero ratione & intellectu præditum non sit, fieri aliter nequit quin ab intelligente & sapiente constructum sit, qui omnia ad certum finem & usum ma-

nifeste direxerit, nec quidquam passus sit esse frustraneum, omniaque eleganti ordine, pulchritudine & proportionem ac commensurationem composuerit, quæ evidentissimum est ac certissimum rationis & intellectus documentum. Qui enim dicunt ejusmodi aliquid opus casu, seu ex atomorum concursu fieri potuisse & factum esse, perinde loquuntur atque si quis dicat, ex multarum literarum in aërem dispersarum concursu factum esse aliquem Virgilii versum vel integram Æneida, aut Ciceronis secundam Philippicam: aut multis lapidibus in aërem jactis, factam esse Basilicam aut urbem aliquam integram. Sed homo inprimis Deum creatorem suum exhibet, qui cum à se ipso factus non sit, necesse est ut factus sit ab alio, nempe qui omnia illius membra formaverit & ad certum finem direxerit, ut ne minimum quidem sit frustraneum, & multis membris inter sese aptis & connexis unum hominem eximia commensuratione ac structura effecerit. An autem is qui homini intellectum dedit, seu hominem intelligentem fabricatus est, ipse non intelligeret? Qui ei omnes sensus attribuit, ipse non sentiret? Qui homini facultatem contulit, ut mirabilia opera, suo intellectu & suis manibus efficere possit, ipse mirabilium effector operum esse negetur? Qui innumera bona paravit, quibus & intellectum, & omnem sensum hominis, visum puta, & auditum, & gustum, & tactum, & olfactum, maxima delectatione afficeret. Cum vero videmus omnia hominis usibus inservire, negare non possumus illius causa omnia esse facta. An ergo homo non agnosceret benefactorem suum? Quæ homo ipse ad suos usus efficere non potuit, hæc effecta & parata accepit; quæ vero ipse sibi ratione & manu, instrumento instrumentorum, parare potuit, eorum materiam invenit: verbi causa, equum homo efficere non potuit qui ipsum veheret eique inserviret, ideo à Deo effectum accepit: at currum, vel sellam cui insideret, quia ipse sibi construere potuit, materiam ex qua construeret ab eodem Deo paratam invenit. Videmus mare ad fœminam referri, & fœminam ad mare, ut ex conjunctione animantium propagentur animantia, & pereuntibus individuis conserventur species. Videmus cætera animantia ab ipsa natura vestiri & armis ad sui conservationem instrui; at hominem nudum & inermem nasci, quippe qui sibi varios vestitus & arma comparare possit, quibus quoties velit tegi & muniri, quoties velit & commodum putet levare semper possit. Videmus matrum ubera protinus post fœtum editum lacte repleri, quo fœtus alatur, & quæ pluribus fecundantur fœtibus, eorum ubera pluribus meatibus fluere. Videmus cætera animantia cito adolescere, ut cito hominum usibus idonea esse possint, cito pedibus insistere & ingredi, cito volare, quia non habent qui ea portent, qui eorum diuturnam curam gerant: at hominem sensim adolescere, quod & parentes habeat omnium providos, & quod plurimum intersit hominem rerum omnium dominum multo labore & diuturna cura educari, & compluribus annis adolescere, ut tanto pretiosior illius habeatur vita. Qui omnia ista ad naturam referunt, si naturam istam intellectu & sapientia præditam esse volunt, naturam appellant quam nos Deum dicimus: si vero ei intellectum & sapientiam

tiam non tribuunt, dicant quo pacto id quod intellectu & sapientia, caret omnia sapientissime & summo consilio ac bonitate faciat? Dicant quo pacto sagitta semper feriat scopum, nisi ab intelligente dirigatur? aut quo pacto horologium monstret & numeret horas & una cum Sole decurrat, nihil istorum intelligens, nisi hanc vim & facultatem ab intelligente acceperit, imo ab ipso constructum sit? Igitur & natura, quæ tam sapienter facit omnia, si ipsa non sapiat, non tantum directorem sed etiam effectorem habuit sapientem. Quidquid enim sapienter agit, vel suo intellectu agit, vel alieno. Cum ergo natura sapienter agat, & suo non agat intellectu, necesse est ut agat alieno, id est Dei. Nam quæ suo intellectu agunt, nunc hoc nunc illud agunt pro arbitrio: at naturæ semper eadem & uniformis est operatio. Quis solem, quis astra, quis cælum, quis terram & elementa alia, quis rerum omnium semina, quis animantium uteros ac matrices, quis truncos & radices & arbores, quis lapides & metalla intellectu prædita dicat? Animalia quidem sensu & phantasia & memoria prædita sunt, homines etiam intellectu; sed cum hæc à seipsis non habeant, necesse est ut ea habeant ab illo qui istorum omnium efficiendorum virtute ac sapientia polleat. Qui certe Deus est, contra quem disputare, est intellectu, munere omnium præstantissimo, contra suum datorem abuti. Et cum videamus omnia quæcunque naturæ ambitu continentur ad suum finem referri, nec ullum eorum vel minimum frustra esse, quis dubitabit finem hunc illorum esse causam? At finis nihil operatur, nec ullum inter causas locum habet, nisi ab efficiente causa intendatur; finem vero nihil intendere potest, nisi quod mente & intellectu præditum est: per quam solum finis percipitur & consequenter intenditur, ac media ad consequendum finem & inveniuntur & disponuntur. Posita igitur in rerum natura causa finali, quam certe nemo sanus negaverit, necesse est ut ponatur earundem rerum causa efficiens mente & intellectu prædita, quæ Deus est. Merito igitur Apostolus asseruit invisibilia Dei ab ipsa mundi creatione, operibus Dei intellecta, conspici.

Et æterna ipsius potentia & divinitas. Exprimit ista Dei invisibilia seu inconspicua quæ ex operibus conspiciuntur: quorum primum est æterna Dei potentia. Nam qui æterna opera seu æternum duratura, nisi ab ipso met destruerentur, efficere potuit, illum ipsum æternum, esse & consequenter æterna potentia præditum necesse est.

Et divinitas. Id est, dominatio & majestas, qua omnia in sua potestate habet eaque regit ac gubernat. Æternam Dei potentiam commemorans respicit ad id quod Deus sit rerum omnium creator & opifex: æternam vero ejusdem divinitatem commemorans respicit ad id quod sit rerum omnium supremus arbiter ac Dominus. Nam hæc duo inprimis Dei appellatio καὶ ἡγεμονία sumpta significat.

Ut sint ipsi inexcusabiles. Consequens & effectum notat ejus quod dixit de conspectione inconspicuum Dei, nempe idololatræ nullam habere excusationem & defensionem. *Ipsi*, id est idololatræ & falsorum deorum cultores, hos enim hic petit & redarguit.

Verf. 21. *Propterea quod cognoscentes Deum, non*

tanquam Deum glorificarunt aut gratias egerunt. Docet quamobrem sint inexcusabiles seu ἀναπολόγητοι, seu rationem reddit consequentiæ. Propterea, inquit, quod cognoscentes Deum, hoc est cognoscentes esse Deum, esse rerum omnium creatorem ac Dominum, æternæ potentiae ac divinitatis (neque enim ulla gens est quæ divinitatis opinione non teneatur, seu Deum esse non credat.)

Non tanquam Deum glorificarunt. Id est, non exhibuerunt illi cultum & honorem Deo convenientem. Effectum posuit pro causa, per cultum enim & honorem glorificatur Deus. Si Deum esse non cognovissent, nec credidissent, in tam scædam idololatriam non fuissent prolapsi.

Aut gratias egerunt. Id est, non egerunt gratias suo & rerum omnium creatori ac benefactori. Utrumque istorum explicat Apostolus paulo post.

Sed vani facti sunt in cogitationibus suis. Quasi dicat, cum fundamentum haberent vera & solida de Deo ejusque gloria cogitandi, cognito Deum esse, seu esse rerum omnium creatorem & Dominum supremum, nihilominus vanas & inanes cogitationes de Deo amplexi sunt; quibus scilicet nulla veritas nulla soliditas subest.

In cogitationibus suis. Sic aliquis dicitur esse vanus in consiliis, in cogitationibus suis, cujus consilia & cogitationes sunt vanæ; poterant esse solidi, sed sua culpa facti sunt vani. Qua vero in re vanitas ista consistat, ex iis quæ infra scribit facile colligitur: nempe quod Deum simulacris ex materiis mortalibus factis effingerent; ut eum in iis colerent. Qua de vanitate idem Apostolus Act. xvij. 29, *Genus*, inquit, *cum simus Dei, non debemus existimare auro, aut argento, aut lapidi, sculpture artis, & cogitationis hominis, divinum esse simile.* Non minor vanitas in eo erat, quod creaturis religiose servirent, præter creatorem, qui est benedictus in secula, qua de re verf. 25.

Et obtenebratum est insipiens eorum cor. *Obtenebratum est*, id est, vehementer aberravit à veritate: tenebræ enim causa sunt erroris, per metonymiam causæ.

Ipsorum cor. Id est, intellectus seu mens, quod cor sit sedes mentis seu animi intelligentis, per metonymiam continentis pro contento.

Insipiens ipsorum cor, seu intellectum insipientem dixit Apostolus, quod ex iis quæ nota haberent, & plane ante oculos posita, non cognoscerent nec viderent proxime consequentia; nempe Deum rerum omnium creatorem ac Dominum, immensæ majestatis & gloriæ, eumque etiam inconspicuum, non esse in species aliquas rerum creaturarum & visibilium efformandum, creaturis præter creatorem religiose non esse serviendum. Et hæc cordis eorum insipientia causa fuit tam graviter aberrandi. Hinc & atheos insipientes dicit Psaltes Psal. xiv.

Verf. 22. *Dicentes esse sapientes*, id est, dicentes quod essent sapientes, *stulti facti sunt.* Sapiens ille est qui ex certis principiis scite colligit & infert consequentia, & quanto longius in eorum illatione progreditur, tanto sapientior habetur. At isti, quamvis eorum quidam Philosophorum aut etiam Sophorum nomen ferrent, & ipsi se pro sapientibus haberent & ab aliis haberentur, nihilominus hac in parte non tantum sapientes non fuerunt; (sapientia enim

enim intellectus perfectio quædam est) sed plane stulti & amentes facti sunt. Stultus enim ille est qui aliquid insanum & rationi manifeste contrarium facit: qualia istorum idololatrica, quæ diximus, quæque Apostolus ipse mox describit, facta erant. Jam si illi insigniter stulti sunt, qui Deum non tanquam Deum colunt eique gratias agunt; quid de eorum stultitia dicendum est, qui eo dementiæ devenerunt, ut Deum, qui cuncta creaverit, esse; aut si sit, rerum à se creatarum curam ullam habere negent? Istorum dum Apostolus non meminit, eo ipso indignos duxit quos vel inter homines poneret.

Verf. 23. *Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudine imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & reptilium.* Explicare incipit Apostolus istorum hominum stultitiam & vanitatem: & primum id quod dixerat, eos Deum non tanquam Deum glorificasse.

Mutaverunt, inquit, *gloriam incorruptibilis Dei in similitudine*, id est cum similitudine, *in pro cum*, *imaginis corruptibilis hominis*. Sensus est, gloriam Dei, seu quæ Deo conveniret, commutarunt similitudine imaginis corruptibilis hominis. Gloria Dei est, Deum rerum omnium Creatorem ac Dominum mente sola intelligere, ejusque majestatem & gloriam omni visibili specie infinitis partibus majorem & augustiorem, nec ulla hominis arte imitabilem, cogitare, eumque ut talem colere. Hanc Dei gloriam isti homines cum simulacris permutarunt, dum Deum variis simulacris effinxerunt, Deum, inquam, incorruptibilem & æternum, simulacris rerum corruptibilem & caducarum, & ipsis corruptibilibus & caducis, sæpeque formis & simulacris rerum hominibus ipsis longe viliorum. Fuerunt qui forma hominis Deum effingerent: nam omnes illi famosi Gentium Dii Deæque homines erant, quos hominum cæca impietas cælo intulit & Deos fecit: fuerunt qui forma volucris alicujus; fuerunt qui forma bovis cornuti & comedentis scænum, ut in Psal. cvj. 20 habetur, aut impuri canis, vel felis, aut alicujus alterius quadrupedis; fuerunt denique qui forma serpentis aut reptilis alicujus idipsum facerent: rem profecto indignissimam, & quæ non ad Dei gloriam, sed ad maximam contumeliam & contemptum spectaret: ut minime mirum sit idolorum istos cultores omnem Dei metum & religionem, quod opera eorum docent, penitus exuisse.

In similitudine imaginis. Per genitivum differentię vel speciei dixit, pro similitudine quæ est imago; sive hæc imago sit picta, sive ficta & sculpta.

Non frustra addit Apostolus voci Dei epitheton *incorruptibilis*, & voci hominis epitheton *corruptibilis*, quod cæteris animantibus, quæ subjungit non apposuit: quia homo est Dei quædam imago; sed cum sit corruptibilis, non debet incorruptibilis Deus hominis imagine effingi, ut in ea colatur & adoretur: cætera animantia quod attinet, quia nullam cum Deo similitudinem habent, res ipsa docet nefas esse ut ullis eorum formis referatur Deus.

Verf. 24. *Ideo & tradidit ipsos Deus in cupiditatibus cordis ipsorum in impuritatem &c.* Subjungit Apostolus quo pacto Deus hunc sui contemptum & contumeliam ultus sit.

Tradidit ipsos in impuritatem. Tradere dicitur Deus aliquem, cum aliquem rapi & abripi in rem malam non prohibet, quamvis possit. Sic & Filium suum tradidisse dicitur, quod non prohiberet illum capi & rapi ad supplicium: sic & istos tradidit in impuritatem, quod eos in impuritatem agi & rapi non prohibuerit.

In cupiditatibus cordium ipsorum. Id est, per cupiditates cordium ipsorum, *in pro per*. Exprimit quid eos in impuritatem egerit, nempe cupiditates ipsorum. Corda ipsorum pro illis ipsis posuit, & quod in corde fons sit cupiditatem. Has eorum cupiditates turpes ac fœdas Deus non impedivit, nec ullo fræno cohibuit, indignatus ob tantam sui contumeliam.

Ut contumeliis afficerent corpora sua in se ipsis. Exprimit Apostolus quid mali sit in ista impuritate, ne quis putaret nullam hic esse pœnam: est, inquit, maxime pœna: hac enim impuritate contumeliis affecerunt corpora sua. Est enim, inquit Apostolus, omne aliud peccatum extra corpus, sed qui impurus est, in proprium corpus peccat, idque tanto magis quanto major est ista impuritas, quæ quanta fuerit, infra explicat Apostolus verf. 26, 27, 28. *In seipsis.* Id est, per seipsos, *in pro per*: vel inter sese, *in pro inter*. Ita ipsi inter sese & per seipsos pœnas convenientes & congruas dederunt Deo: Deum per sua idola contumelia effecerant, Deus vicissim illos ire permisit, ut ipsi sese & corpora sua invicem fœdissimis probris & contumeliis afficerent.

Verf. 25. *Qui commutarunt veritatem Dei in mendacio, & coluerunt & servierunt creaturæ, præter creatorem, qui est benedictus in secula. Amen.* Pergit Apostolus in ostendenda istorum hominum stultitia & vanitate, & simul docet quomodo non egerint gratias Deo Creatori suo, quod est secundum membrum propositionis Apostolicæ verf. 21.

Qui, nempe iidem Ethnici illi idololatræ, *commutaverant veritatem Dei.* Id est veritatem de Deo rerum omnium creatore, nempe illum solum religiose colendum, eique soli religiose serviendum esse.

Hanc veritatem *commutarunt in mendacio* Id est, cum mendacio, eadem qua superius verf. 24 phrasi: veritatem dimiserunt, & loco veritatis mendacium, id est errorem gravissimum & perniciosissimum sunt amplexi.

Et coluerunt & servierunt creaturæ præter eum qui creavit. Exprimit qua in re fuerit mendacium illud seu error gravissimus & perniciosissimus, quod nimirum coluerint & servierint creaturæ præter creatorem. Vox Græca *ισχυρότης* cultum significat augmentum, nempe hoc loco religiosum, seu talem qui soli rerum omnium creatori debetur, hunc isti creaturæ deferebant, quos hoc nomine redarguit hic Apostolus. Cultus iste religiosus & soli Deo creatori rerum omnium debitus, ita ut eum nulli alii tribuere fas sit, nisi creatoris auctoritate, est aliquem tanquam cogitationum & actionum humanarum omnium, etiam occultissimarum, conscium, & quamvis inconspicuus nec ullis sensibus expositus sit, tanquam præsentem colere, & tanquam talem, qui quovis

quovis tempore & loco & à quovis homine, etiam si vel ab innumeris hominibus, diversissimis votis, simul invocatus & adoratus, nihilominus omnium vota intelligat ac percipiat, & adorari sese videat, & singulis quam ab ipso petunt opem uno momento simul ferre possit. Ad hunc religiosum ac divinum cultum pertinent ea honoris signa quæ hominum omnium consensu soli Numini exhibentur: quale est templum alicui extruere ac dedicare, simulacrum in quo colatur erigere, victimas cedere, suffitus facere, & alia ministeria, quamvis absenti, tanquam præsentem præstare; quale hodie est in genua, aut etiam in faciem coram eo quem non videas nec sentias procumbere, & ad eum tanquam cælestem manus tendere & oculos attollere, nec ullum externum honoris signum omittere ex iis omnibus quæ soli Deo exhibeantur. Ad religiosum & divinum cultum in genere hoc non pertinet, ut aliquem tanquam rerum omnium creatorem ac supremum ex se Dominum colas & adores, eique tanquam tali servias: cum appellatio Dei latius patere possit, & idololatræ multos tanquam minores & à supremo dependentes Deos coluerint & venerati sint; & qui creaturam aliquam, Solem puta aut Lunam, tanquam minorem aliquem Deum & à supremo dependentem coleret & adoraret, nonne religiosum cultum ei exhiberet?

Et servierunt creaturæ. Nempe religioso servitio, quod quale sit ex superioribus quæ diximus intelligitur. Verbum *σεβάζεσθαι* cultum animi qui metu & reverentia continetur, *ἐλάτρευσαι* cultum qui corpore & manuum fit opera significat.

Præter eum qui creavit. Hæc verba addit Apostolus non ut significet istos Creatorem etiam coluisse: hoc enim non fecerunt; sed ut doceat solum Creatorem, exclusis omnibus creaturis religiose colendum esse, quem isti adeo neglexerunt & contemptui habuerunt, ut eum qui solus colendus erat non colerent; solas autem creaturas, quæ colendæ non erant, religioso cultu afficerent. Hæc scilicet gratiarum actio erat quam Creatori suo, & pro se & pro aliis quas in usum eorum condidit creaturis, reddebant! Sic paulo post Apostolus ipse fæminas ipsorum commutasse dicit naturalem usum in eum qui est præter naturam: quasi dicat, qui solus retinendus erat. Idem Apostolus Gal. 1. 8, 9, *Si quis vobis annunciet præter id quod annuntiavimus vobis, aut præter id quod accepistis, anathema sit*, docens hoc solum retinendum esse quod Apostoli annuntiaverant. Nam si creaturas aliquas religiose colere illisque servire fas esset præter solum Creatorem, hoc tantum reprehendere debuisset Apostolus quod Creatori non servierint, non vero quod servierint creaturæ. Et res ipsa docet, si quis creaturam religioso cultu afficiat, cui Deus id non dedit ureo affici possit ac debeat, hunc contra Dei maiestatem peccare, id quod soli creatori debetur ad creaturam suo opte motu transferrendo seu illi communicando. Non satis recte vertuntur hæc Apostoli verba *præterito creatore*: quasi si Creatorem non præterissent, nullius criminis fuissent rei creaturam colendo, quod falsum esse, quia verba, *præterito Creatore*, non exprimunt; rectior & tam rebus quam vocibus convenientior versio est *præter Creatorem*, quibus solum Creatorem colendum esse docetur, & peccari si quis Creatorem in cultu

negligat, & solam creaturam relicto Creatore colat, siue Creatoris cultui cultum creaturæ religiosum adjungat; siue, inquam, non colat Creatorem, siue non solum religiose colat. Sicut peccabant qui præter naturalem fæminæ usum alium qui præter naturam est sectabantur; siue naturalem usum plane negligerent, siue naturali usui cum qui præter naturam est, adjungerent. Magnum crimen erat rerum omnium Creatorem ab honore & cultu religioso, cui soli omnis debetur, excludere: sed non minus est ad divini cultus & honoris participationem, sine Deo auctore, quæquam admittere. Docemur igitur ab Apostolo nulli creaturæ religiosum cultum ac servitium præstandum esse: proinde nec Angelis nec hominibus, nec ulli animantium, nec Soli, nec Lunæ cæterisque astris. Omnium vero stultissimi sunt, qui mortuos & omni anima cassos religiose colunt & invocant, quam hominum apotheosin irridens Vespasianus Cæsar, quamvis homo profanus, cum videret se meri: Ego, inquit, jam, ut puto, Deus fio; false tangens Senatus Romani consultum, quo mortuus in Deorum numerum referendus erat. Hinc videmus etiam eos crimine idololatriæ teneri qui cultui ac servitio Dei adjungunt cultum ac servitium creaturarum, quod aliquando ab Israëlitis factitatum, & à Prophetis reprehensum legimus in Scriptura. Sed hoc dolendum est id ipsum ab iis qui Christi nomen profitentur fieri. Nec est ut dicant sese eos quos colunt pro diis non habere: quid enim hoc dicendo sibi volunt? sese eos non colere religiose? hoc dicere non possunt, cum id faciant & faciendum esse dicant. An hoc tantum quod iis Deorum nomen & appellationem non tribuant? At quid refert non tribuere nomen, si rem ipsam attribuas? Quare enim eos religiose colunt & invocant? nonne quod iis divinam sapientiam & juvandi mortales cælestem aliquam facultatem adscribant, seu cælestes spiritus mente præditos esse credant? Quid vero hoc aliud est quam Deum quendam esse? Ipsam sane Deorum appellationem Scriptura etiam de creaturis quibusdam, ut Angelis, & inter homines summis iudicibus ac rectoribus usurpat. At ut ulla creaturarum religiose colatur, nusquam docet; sed ubique Deum solum religiose colendum esse testatur. Nec eos quidquam juvat qua uti solent latriæ & duliæ distinctio: hæc enim vocabulorum tantum in lingua Græca distinctio est, non rerum, quæ linguis in aliis locum non habet, & in ipsa Græca lingua utraque vox sua natura & ex profano usu idem significat; qua de re videantur lexica. Auctores etiam sacri sæpe duliæ vocabulum eodem sensu quo latriæ, nempe de religioso servitio accipiunt, & ipsam latriæ vocem nonnunquam de communi & profano servitio usurpant; quanquam verum sit eos cum de religioso servitio loquuntur, vocem latriæ communiter usurpare; de quo vox duliæ usurpata, id ipsum plane significat, quod vox latriæ. Vide Lexicon Pasoris in voce *λατρίαις mercenarius*. Obiiciunt, si solus rerum omnia Creator colendus est; sequitur Christum, aut rerum omnium creatorem esse; aut religiose colendum non esse. Negamus id sequi: solus enim nihilominus Creator colitur, quamvis Christus colatur: non quod Christus sit Creator (hoc enim manifestam continet contradi-

tionem) sed quod Christo creator dederit ut religiose coli possit ac debeat, quo in Christo tanquam in vera & viva sui imagine ipse solus colatur & adoretur. Si enim non homo, sed Deus homini hanc largiatur divinitatem, ut religioso afficiatur cultu, (quod Deo licitum esse quis negaverit?) is homo ratione divini & religiosi cultus non diversus & alius ab ipso Deo, sed unus idemque cum Deo reputandus est. Ea omnis creatura hic excludi debet, cui nisi homo sit propitius, id est, nisi eam opinionibus & decretis suis Deum faciat, Deus non erit. Deus in Lege sua præceperat ne ullum simulacrum adoraretur; & tamen excipienda erat arca illa fœderis cum suo operculo, quod propitiatorium vocabatur, cui imposita erant simulacra Cherubinorum alis ad sese invicem obversis & expansis, ut thronum Dei quodammodo referrent. Excipienda autem erat ideo, quod Deus ipse, sicut eam fieri iusserat, sic etiam singulari quadam numinis sui præsentia consecraverat: quanto magis cum creaturis omnibus cultus religiosus deferendus esse negatur, ex numero earum eximendus est Christus, Dei Filius, vera & viva Novi Fœderis, vetere illo longe præstantioris, Arca, verum illud propitiatorium, cui Deus ipse donavit nomen, omni nomine quod cuique à Deo donatum sit & donari possit, adeo sublimius, ut propter hoc nomen seu majestatem Jesu donatam, omne genu flecti debeat, cælestium & terrestrium & inferorum, & omnis lingua confiteri quod Dominus sit Jesus Christus, *in gloriam Dei Patris*, cujus dono hanc tantam majestatem est adeptus Philipp. 2. 9, 10, 11.

Mirari profecto hic subit humani ingenii Deo semper adversantis pervaciam: nullam in rem magis prona & proclivia sunt semperque fuerunt hominum ingenia, quam ut homines vita functos, quorum eximia aliqua virtus dum viveret enituit, aut enituisse credita est, in cælis collocent; & ex iis patronos ac opitulatores cælestes sibi faciant, quorum opem implorent, & ad quos magna cum religione confugiant. Hoc Deus ipse fecit in Christo, hominum tanto desiderio ac saluti gratificaturus. Quis Christo fuit virtute & sanctitate & divinis operibus conspectior? Hunc morte & quidem pro peccatis nostris affectum Deus revocavit in vitam, in cælum evexit, Dominum & Salvatorem nostrum constituit, omnia quæ cupere & optare possimus, in manu ejus posuit, hunc à nobis adiri, coli & invocari voluit: homines vero quo animo tantam Dei erga se gratiam, qua nulla major cogitari poterat, acceperunt? Horret animus meminisse! Christum, nisi Creator esse rerum omnium credatur, idolum & Deum falsum appellant, quasi offensi quod non ipsi hanc divinitatem Christo decretis suis tribuerint, aut quasi Deum ulturi, ut quia ipse hominem Jesum crucifixum ab illis coli velit; illi vicissim hunc hominem, Deum ipsum faciant, ne sibi pudori sit hominis crucifixi cultus, cum Deum ut putant non puduerit hominem crucifixum fieri! Ergo mater Christi & alii Christi servi, sive veri, sive ab hominibus existimati, idola non erunt, quos hominum scita & placita ad cælestes honores & religiones post mortem evexerunt; solus Christus quem non homines sed Deus ipse ad cælestem majestatem eique convenientem honorem extulit, eumque hoc fine ex

mortuo vivum fecit, idolum erit? Misereatur Deus tantæ hominum cæcitatæ & amentię, iisque mentem saniores concedat!

Vox creatura, in singulari numero intelligi debet in significatione plurali: neque enim isti unam aliquam creaturam, sed multas & varias divinis honoribus affecerunt: hoc ipso quoque infani & insipidi, quod multos Deos uni prætulerint, & in multos cultum ac religionem sparserint, quæ in uno defigenda erat. Porro si creaturis ipsis divinus ac religiosus honor deferendus non est, quanto minus eorum mutis & inanibus simulacris, & quæ vix unquam ex vero, sed expictoris vel fictoris licentia ac voluntate sunt expressa? ut hac quoque ex parte Scriptura idolum recte dixerit esse vanitatem ac mendacium. Denique etiam si verum esset homines aliquos vita mortali perfunctos in cælis vivere, & adorandos ac invocandos esse, ut sane Christus vivit, quippe ex morte in vitam à Deo revocatus, & in cælum translatus; non tamen ullus inter cælestes relatus, mortali forma & specie proponi deberet in qua coleretur, nec Christus ipse proponendus est. Nam sicut sanctorum hominum animi & spiritus à corporibus separati, nullam cum corpore mortali similitudinem habent, sic neque Christus spiritus vivificus & incorruptibilis effectus, in ulla corruptibilis hominis specie colendus & adorandus est, etiam si Christi formam, qualem mortalis inter mortales gessit, ad amissim referret. Hoc enim sine maxima divinissimæ ac cælestissimæ naturæ & majestatis ejus injuria fieri non posset. Ita omni ex parte vani sunt qui cælestes in formis colunt eorum qui degunt in terris. Ne nunc de eo dicam quod sæpe Scriptura commemorat, indignum plane esse ut homo operi manum suarum, quod Deus fieri non jussit, nec præsentia sui numinis consecravit, (quod olim in arca illa Fœderis usu venerat) sese inclinet & incurvet, idque etiam Deum suum, aut Dei sui formam & effigiem appellet. Vide Esai. XLIV. 15 &c. Non male à quodam dictum est, simulacra si sensu & ratione prædita essent, hominem factorem & opificem suum adorarent: quanto igitur cum dedecore homo opus suum adorat!

Qui est benedictus in secula. Amen. Addit hanc descriptionem Creatoris Apostolus, ut tanto magis doceat, Deum coli debuisse ab omnibus. Benedictio hoc loco & similibus laudes significat. Itaque benedictus *εὐλογητός* esse dicitur, quod sit omni laude plenus & cumulatus: proinde iis rebus quæ laudem & gloriam merentur, sapientia puta, potentia, bonitate, majestate, beatitate & similibus. Alibi Apostoli Deum vovendo benedictum dicunt, ideoque tum verbum *sit* intelligi debet, & sensus est, laudetur ac celebretur Deus ob suas divinas virtutes & collata in homines beneficia. Hoc autem loco affirmando *benedictus* dicitur; ut appareat istorum impietas, qui à laudibus & gloria excluderunt eum qui solus laudes & gloriam maxime meretur.

In secula. Id est, non ad tempus aliquod, sed semper, quamdiu secula & homines & creaturæ mente ac intellectu præditi erunt.

Amen. Sic se res habet, hoc ipsa est veritas.

Verf. 26. *Propter hoc tradidit ipsos Deus in passiones ignominie.* Simili crimini eandem quam supra subiungit

jungit pœnam aliis & pluribus verbis expressam. De verbo *tradidit* jam egimus vers. 24.

In passiones ignominiae. Id est, in passiones ignominiosas, foedas ac turpes: duobus substantivis rem expressit pro substantivo cum adjectivo, Hebræa phrasi. Sensus est, ut paterentur ignominiosa & dedecoris plena: nam & illi Deum dedecore affecerant.

Nam & femina ipsorum commutarunt naturalem usum in eum qui præter naturam est. Rem quam dixit demonstrat primum in fœminis: *femina ipsorum*, inquit, *commutarunt naturalem usum*, intellige *sui, in eum qui præter naturam est.* Justissima pœna: nam & ipsi commutarant veritatem Dei cum mendacio; *in eum qui præter naturam est.* Nam & illi præter creatorem qui solus religiose colendus erat, creaturis cultum religiosum tribuebant. A fœminis incipit Apostolus, quia hoc malum etiam à fœminis haud dubie incepit, & eadem via ac sceditate transivit ad masculos.

Vers. 27. *Similiter & mares relinquentes naturalem usum fœmina, exarserunt in appetitu suo alii in alios.* A fœminis transit ad mares, eadem pœna & sceditate affectos docens. *Dimittentes naturalem usum fœmina.* Id est, dimittentes usum fœminæ, qui solus naturalis, proinde & solus servandus est. Merito, nam & illi creatoris cultum dimiserant, qui solus colendus est: dimiserant autem naturalem fœminæ usum non plane: nam & fœminis naturaliter utebantur; sed quatenus non solum retinebant. Etiam creatoris cultum hætenus quisquam dimittit, quatenus non solum creatorem colit.

Exarserunt in appetitu suo alii in alios. Exponit quo pacto naturalem usum fœminæ dimiserint.

In appetitu suo. Id est, per appetitum suum: rem brutam & rationis non audientem.

Mares in maribus turpitudinem perficientes. *Turpitudinem*, id est rem turpissimam & sceditissimam, quam vel verbis exponere pudor vetat. Rem profecto nefandam in fœminis pariter & in masculis, tam agentibus quam patientibus, à qua etiam brutæ bestię tanquam universæ naturæ contraria penitus abhorrent. Quod nefandum crimen quanta severitate in extremo illo & universali vivorum pariter ac mortuorum judicio sit puniturus Deus, in lege sua testatum fecit, in qua gravissimum ignis supplicium huic scelestissimo facto constituit. Neque enim peccatorum pœna in ipsa peccati turpitudine ac sceditate consistit, sicut nec virtutis præmium in ipsa virtutis pulchritudine: sed & peccatum quanto turpius est ac sceditius, tanto graviores expectat pœnam, & virtus quanto pulchrior ac perfectior, tanto majorem gloriam.

Et retributionem quam oportebat erroris sui in seipsis recipientes. Id est, convenientem & plane congruam errori suo receperunt pœnam. Deum contumelia affecerant, contumeliam etiam receperunt.

In seipsis. Id est, in propriis suis corporibus.

Erroris sui. Id est peccati sui gravissimi, dum scilicet creaturam religiose colunt, Creatorem repudiant: quod peccatum errorem vocat, non minuen- do illius gravitatem, sed augendo potius: error enim iste affectatus erat ac voluntarius, ultro ac veluti data

opera rerum omnium & suum Creatorem ignorabant, qua dere vers. 25 actum est. Solent homines per illa plecti per quæ peccant, perque suos errores quibus pertinaciter adhærent, pœnas à seipsis gravissimas exigere. Exempli causa, veritati de Deo, de Christo, de Spiritu Sancto, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ, omni conatu resistunt, eamque à se repellunt: quid mercedis inde habent? vitia & peccata quibus mancipati sunt, inter quæ bella crudelissima & cædes mutux, quibus inter Christi nomen professos nullus est finis. Hæc omnia inter ipsos cessarent, si veritatis ejus quam diximus notitiam in animos admitterent: hæc veritas eos liberaret à peccatis & peccatorum pœnis; sed quia errore delectantur, erroris etiam, quas oportebat, dant pœnas.

Vers. 28. *Et sicut non probaverunt Deum habere in cognitione, tradidit eos Deus in reprobam mentem, ut faciant qua non conveniunt.* Convenientiam peccati & pœnæ uberius exponit. *Deum habere in cognitione*, id est Dei habere cognitionem, vel Deum cognoscere: sic dicimur aliquem habere in pretio, in existimatione; vel in cognitione, id est, cognitum, Hebræa phrasi.

Non probaverunt. Id est, reprobarunt Dei Creatoris cognitionem, quæ sese mentibus & sensibus eorum undique ingerebat: tulerunt etiam pro pœna mentem reprobam, quæ scilicet nemini sano probari potest. Mens reproba dicitur cujus cogitationes & consilia plane sunt reproba & omnibus sanæ mentis abominanda.

Ut faciant ea quæ non conveniunt. Finem notat mentis reprobæ, nempe facere reproba, inconvenientia, foeda, turpia, abominanda, ea scilicet quæ descriptis in fœminis pariter & maribus: peccata quæ vulgo vocantur Sodomitica, quæ qualia fuerint fateor me non intelligere nec intelligere unquam voluisse.

Inconvenientia. In genere dixit, cum eorum speciem maxime notabilem & enormem intelligeret, per antonomasiam quam vocant.

Vers. 29. *Repletos omni injustitia.* Docet mores istorum hominum etiam alioquin fuisse valde vitiosos & corruptos, ita omni ex parte meruerant tradi in reprobam illam mentem, ut suis malis moribus adderent illa tam foeda & execranda: si tamen moribus istis non addidissent reprobationem cognitionis Dei, si inquam in cognitione Dei & cultu Creatoris permansissent, non passus fuisset eos in tam turpia & pudenda ruere: sicut Judæis usque venit, qui etiam si alias moribus nihilo meliores essent Ethnicis, & vitia ista omnia quæ hic enumerat Apostolus, ipsis cum Ethnicis essent communia, ut infra videbimus; quia tamen in cognitione & cultu creatoris permanebant, in peccata illa execranda, communiter loquendo, prolapsi non sunt. Cæterum istorum enumeratione vitiorum Judæis cum gentibus communium, sensim sibi viam sternit Apostolus ad coarguendos peccatorum etiam Judæos, ut iis viam commonstret eandem ad fidem Christi, & quærendi justitiam Dei, per Evangelium revelatam.

Repletos eos fuisse dicit vitiis quæ enumerat, significans nihil illis defuisse ad plenitudinem quorumlibet vitiorum,

Omni injustitia. Injustitiam primo loco ponit, vitium

tium maxime commune. Injustitiæ effectus est injuria, cujus inferendæ quia multi sunt modi, ipsaque est multiplex, ideo dicit, *omni injustitia*: quasi dicat, nullus est modus inferendæ injuriæ quem non exerceant, nulla injuriæ species quam non inferant, si datur occasio. Cæterum injustitiæ vocem strictiore significatione accipit Apostolus hoc loco, propter sequentium vitiorum catalogum, quæ omnia vox injustitiæ lato sensu accepta complecteretur, cum tamen inter illa injustitia strictè sumpta non numeretur, nisi hoc loco. Videtur ergo hoc loco injustitia referri ad solas injurias quæ invitis etsi non inficiis inferuntur: quanquam furtum, quod hic includi nihil prohibet, injuria est, quæ inficiis fit & invitis.

Scortatione. Scortatio dicitur & de scortis ipsis quæ corpore quæstum merentur, unde & meretrices dictæ, & de iis qui scortis ac meretricibus miscentur. Ad hoc vitium refertur omnis cum fæmina citra conjugalem thorum congressus, omne stuprum, & fæmina quæ citra conjugium usum sui præbeat, etsi non communem ac promiscuum ut scorta, scortis tamen accedit. *Honoratum conjugium inter omnes*, scilicet *esto*, inquit auctor ad Hebræos & *cubile impolutum*; *scortatores autem & adulteros judicabit Deus* Heb. xiii. 4.

Improbitate, Græce *πονηρία*. Vitium quo alteri nocetur ex mera nocendi libidine, etsi nullum ad te commodum inde redeat; quo sensu & diabolus *πονηρὸς* appellatur.

Avaritia, Græcis *πλεονεξία*. Id est, defraudatione, cujus effectus est injuria, non invito quidem sed inficio illata. Vocabulum *πλεονεξίας*, à plus habendo dicitur, quia avarus in emtionibus, venditionibus, commutationibus, contractibus id agit ut ab altero multo plus habeat quam is ab illo accipiat, id est non quum & bonum, sed quæstum & lucrum spectat. Cæterum avaritia pecuniæ aviditas est, de qua vide i Tim. vj. 6, 9, 10.

Malitia, Græce *κακία*. Iracundia denotari videtur, seu ira nullo fræno coercita, quæ properat & ruit in vindictam, etiam ob minimam sive speciem sive opinionem injuriæ. Cujus exempla perpetua erant inrer Ethnicos.

Plenos invidia. Nihil illis ad plenitudinem invidiæ & cæterorum quæ eodem commate ponuntur vitiorum defuisse significat. Invidia est animi tormentum ob bonum & commodum alterius quo eum carere cuperes, quod & ipse eo careas. Invidia de seipsa pœnas exigit, qua, ut profanus author habet, Siculi non invenere tyranni, Majus tormentum.

Homicidii. Homicidium est, ut vox ipsa indicat, cædes hominis, sed injusta: Nam homicidam capite plectere pœna est justa homicidii, & ab ipso Deo constituta, non homicidium. Gentes homicidiorum plenas fuisse testantur eorum theatra & ludi gladiatorii, & magnatum funera, in quibus multa hominum paria ad mortem depugnabant. *Homo*, inquit Seneca, *res sacra, per ludum & jocum interficitur*. Vere sacra res est homo, cujus causa omnia quæ in universo mundo conspiciamus, a Deo sunt condita, & mundus ipse: homo autem creatoris sui causa, ut esset qui Creatorum cognosceret & gloria afficeret eique gratias ageret, viva & vera Creatoris sui

imago: hunc injuste interficere ingentis criminis esse oportet: & tamen inter eos qui Christiani audire volunt, homo viva & vera Dei imago, ab ipso Deo efformata, propter imaginem hominis arbitrio effectam occiditur: proh nefas! Ad homicidia referri debent omnia bella injusta, raro autem sunt justa, & si unquam justa sint, vix tamen unquam geruntur juste. Recte vero invidiæ subjungit Apostolus homicidium, *φθονὸν φόνον*; non tantum quod utraque vox una solummodo litera à se invicem distet, sed etiam quod invidus animum homicidæ gerat, & quem sese videre ægre fert, eum etiam malit non vivere.

Contentionis. Pleni contentionis, id est contentiosissimi. Homicidio subjungit contentionem, quia ex contentione & litigio facile nascitur homicidium: & sicut homicidium fit adversa manu, sic contentio acerba lingua: manus cædibus, lingua verbis depugnat. Cujus pugnæ causa est vel existimationis ac laudis vanissima cupido, vel lucri & commodi: illa prohibet ne opinione tua decedas, hæc ne decedas jure, sive tuo, pacis & concordiæ causa, sive alieno, justitiæ & æquitatis causa.

Doli. Pleni doli, id est dolosissimi homines, qui sub amicitiae & familiaritatis specie alteri struunt malum, & ipsam adeo mortem; cujus doli, inter alia innumera, exemplum habemus insigne apud Tacitum in tribus Romanis senatoribus, Titio Sabino Equiti Romano perniciem machinantibus Annal. 4 circa finem.

Κακηγελας. Hanc vocem interpretes vertunt malignitatem, & certe vitium istud malignitatis quædam species est, quod jure dolo adtexuit Apostolus, nam & hoc dolus est; vox Græca proprie malum morem sonat, sed illius usus & significatio speciale denotat vitium, cum quis sub laudis specie laudibus alterius detrahit, & ita laudat ut potiolem laudis partem dissimulet vel elevet quantum potest, & sic laudatorem professus detractorem agat.

Vers. 30. *Susurriones.* Quidam alterius famam & existimationem arrodunt.

Obloquentes, Græce *καταλόγους*. Qui palam & per apertam calumniam, *Dei ofores*, qui peccatorum & scelerum sibi conscii mallent Deum in cælis non esse, quibus ægre est vel audire aliquid de Deo. Oderunt nimirum quem ob scelera sua metuunt.

Contumeliosos. Qui sicut Deum odio habent, sic in homines contumeliosi sunt. Deum odio prosequuntur, nam factis lædere nequeunt, homines quos possunt levissima de causa persequuntur contumeliis.

Superbos. Merito superbos contumeliosis adjungit, nam contumeliosi etiam superbi sunt, imo ideo contumeliosi quia superbi. Græca vox *υπερηβάνους* eos proprie significat qui supra alios apparere & conspici amant, inprimis in iis quæ ad vitæ cultum pertinent: ita & ipsi sese quantum possunt supra alios extollunt, & ab aliis cultu & honoribus extolli volunt, impatientes vel minimi contemptus, ad alios vero contemnendos & contumeliose tractandos promptissimi: quod arbitrentur aliorum depreffione suam attolli dignitatem.

Gloriosos, Græce *αλαζόνους*. Etiam his jure locum assignavit pone superbos, tanquam superborum vicinis.

Super-

Superbi factis sese extollunt; gloriosi seu *εὐλαζονες* dictis & laudum suarum falsa & intempestiva prædicatione. Cujus generis homines veræ laudis & virtutis jejunos in Thraſonis persona eleganter depinxit profanus auctor, quem idcirco jure nomino quod profanorum mores hic taxet & recenseat Apostolus.

Repertores malorum. Quales erant, ministri libidinum vel crudelitatis, qui novos libidinum seu crudelitatis exercendæ modos inveniebant. Hinc Phalaridis ille taurus, & apud Tiberium nova & tunc primum reperta libidinum genera & nomina. Et quæ ad gulam, ad avaritiam, ad vitæ fastum spectantia subinde excogitantur nova, mala sunt. Repertores malorum erant & illi qui novorum Deorum introducebant cultum, & qui hodie novorum cælicolarum, quos mortales colant & invocant: qui item novas regulas & instituta præter regulam & instituta à Christo tradita, aut alia dogmata falsa & pernicioſa in religionem invexerunt. Et quis enumeret omnia mala quæ & olim hominum improbitate reperta sunt, & subinde reperiuntur!

Parentibus inobedientes. Inter maxima crimina & hoc unum est, parentibus, qui tibi vitæ auctores fuerunt, non procreatione tantum, sed & longa & moleſta educatione, inobedientem esse; iis molestiam afferre, qui te ideo procreaverunt, ideo sustulerunt, ideo innumeris affecerunt beneficiis, ut ex te vicissim omne solatium, omne obsequium, omnem honorem caperent. Non frustra Deus parentes honorantibus longævam ac beatam vitam pollicitus est, & hoc primum præceptum esse voluit cui promissionem speciatim annecteret: nimirum ut significaret quantopere sibi curæ esset honor parentum, et quam severe vellet ulcisci parentum injurias, nec minus quam eorum honorem large remunerari. Sicut enim qui omni honore & obsequio colunt vitæ suæ auctores, digni sunt vita & longa & beata, sic qui auctoribus vitæ suæ sunt refractarii, indigni sunt ut vivant, & hujus vitæ bonis perfruantur: quod etiam evenire innumeris exemplis est comprobatum.

Verſ. 31. *Inſipientes, αἰσυνέτους.* Qui rationem non advocant in consilium, sic se gerunt, sic agunt, ac si mente & intellectu carerent, cum scilicet bene agendum est, alioquin ad malum mens & intellectus iis non deest. Magnum haud dubie crimen! Non frustra enim Deus homini rationem indidit, nec ut ea abutatur ad malum, sed ut ea utatur ad bonum. Ad inſipientes istos merito referendi sunt qui dogmata fidei ad rationis examen admitti nolunt, & quamvis manifesta ratio dogmati alicui reclamet, eam captivandam esse dicunt. Etiam in hoc ipso inſipientes, quod verbis Apostoli abutantur, qui non suam rationem captivabat, sed alienam in obsequium Euangelio 2 Cor. x. 5. Scripturam & Dei verbum rationi opponunt, quasi Scriptura rationem & intellectum hominis excludat & non potius includat ac supponat: & quasi non eundem auctorem habeat mens & intellectus quem Scriptura. Non vident nec attendunt brutis Dei verbum & Scripturam datam non esse; sed solis hominibus. Quamobrem vero? nonne quia bruta sunt bruta, soli homines sapiunt? At si mens in Dei verbo percipiendo & rite intelligendo captivanda & excludenda est, profecto nulla causa sit quin brutis

quoque verbum Dei prædicetur: exclusa enim ratione quid aliud est homo quam brutum? Et quid non poterit Dei verbo & Scripturæ affingi, nobisque credendum obtrudi, si rationi examinare & judicare non liceat, an hoc vere sit Dei verbum, vere Scriptura, & non potius verbi Dei & Scripturæ abusus, ad palliationem falsi & perniciosi dogmatis? Itaque nisi inſipientiæ hoc gravissimo crimine teneri volumus, nuspiam magis quam in rebus fidei & salutis ratione & intellectu utamur, & omnia dogmata repudiemus quæ apertæ rationi repugnant, id est, manifestam contradictionem implicant: cujus conciliandæ modos quærere rationis abusus est, nec insania minor. Et illi qui rationis usum in Scripturæ intellectu oppugnant, abusum admittunt: non enim aliter nisi rationis abusu rationem oppugnare & modos conciliandarum contradictionum excogitare possunt.

Incompositos. Græce *ἁσυνέτους*, homines à pace & compositione in dissidiis alieni. Magnum crimen est temere & sine necessitate ab aliis dissidere; sed majus est adhuc justos & æquos compositionis modos rejicere & in dissidio pertinacem esse. Nam sicut ex pace & concordia omnia bona, sic ex dissidiis omnia mala oriuntur.

Ἀσόγους. Homines adversus propinquum sanguinem ita sese gerentes, ut storgas omnes, id est amoris innati affectus exuisse videantur, ipsis feris magis efferi, quæ suam prolem, suum sanguinem agnoscunt, & erga eum multo sunt mitiores. Istius *ἀσέγγους* notabile exemplum præbuit Tiberius, qui Germanici filios, nepotes suos, una cum Agrippina eorum matre, miserabiliter necavit; ut quidam eorum fame enecti etiam fomentum è culcitra mandere cogerentur.

Ἀσλόγους. Vetus interpretes vertit, *absque fœdere*, cum quibus nulla sponsio, nullum pactum est, qui etiam si vel centies spondeant ac paciscantur, centies si id sibi expedire putent, fidem datam ac juratam fallunt. Horum è numero sunt qui hodie cum hæreticis, quos ajunt, pacisci non dubitant, & fas esse putant; mox tamen, si occasio detur, quia hæreticos eos clamant, pacta cum iis rescindunt, & nisi rescindantur, nisi fides perjurio violetur, gravissimum crimen in Deum committi dicunt: quo profecto vel solo ipsi sunt maximi hæretici. Summam enim impietatem summam pietatem esse statuunt. Nec hodie quidquam magis est in usu quam fœdera inire, & si expediat rescindere. Ego certe pacis æternæ, diversis pactis ac fœderibus firmatæ finem non semel vidi.

Immisericordes. Qui humanam naturam exuerunt, humanitate & misericordia deposita: hominibus enim à natum inditus est miserationis erga miseros & calamitosos affectus, quo qui ita aliorum miseria & calamitate non tanguntur nec moventur, ut iis quantum possunt ac licet opem ferant, eosque calamitate exsolvant, feris quam hominibus sunt similiore.

Verſ. 32. *Qui justum statutum Dei cognitum habentes, quod qui talia faciunt digni morte sunt, non tantum ea faciunt, sed etiam consentiunt iis qui faciunt.* Rem novam de peccatoribus istis enunciat, ad exaggerandam eorum malitiam non parum pertinentem.

Qui, inquit, nempe homines quos recensuit; mali

mali ac vitiosi, non tantum faciunt ista quæ dixit mala: quod valde malum est; sed etiam, quod adhuc pejus est, & deterioris animi indicium, consentiunt & applaudant hæc eadem facientibus. Solent enim homines, quorum in animis vitia turpitudinem suam necdum plane deposuerunt, sibi quidem in vitiis indulgere, in aliis tamen ea reprehendere & ab iis dehortari; at qui & ipsi peccant, & ab aliis peccari volunt, nec suis tantum sed & aliorum vitiis favent, eo malitiæ ac vitiorum proveci sunt, ut provehi ulterius non possint, & latissimam portam cursumque vitiis aperiunt, omni eorum suffamine sublato, & quasi universali ad peccandum facta conspiratione. Hæc Ethnicorum erat vita, hi mores. Ne vero quispian eos excusare conaretur quod ignoraverint Dei legem & statutum adversus hæc talia facientes; ideoque mirum non esse, quod & se & alios in vitia dissolverint, quibus desiderii & cupiditatibus suis indulgerent; negat hoc Apostolus:

Statutum, inquit, *Dei cognitum habentes*. Eo malitiæ ut dixi prolapsi sunt. *ἀνευλόγητος* voce utitur Apostolus, qua simul statuti iustitia denotatur: sic cap. 2 vers. 26 *ἀνευλόγητον τὸ νόμον*, iusta Legis statuta. Quod vero sit statutum istud declarat.

Quod qui talia faciunt digni sint morte. Non ea quæ per naturam ipsam venit, mortalitatis expleto tempore; sed quæ per Numinis talia ulciscantis, iram & pœnam veniat. Hoc Dei statutum ab iis probe cognitum fuisse asserit Apostolus. Vox *ἐπιγινώσκεις*, qua utitur, iustam & sufficientem notitiam denotat. Verum autem esse id quod asserit, eorum testabatur conscientia, cujus irrequietos & acres morsus ob hæc sua facta sentiebant, etiam legibus soluti. Unde vero isti proficisci poterant nisi ex pœnæ ac supplicii, à Numine infligendi, metu? Hoc enim sublato, tolleretur simul omne conscientia tormentum, quod tamen malorum & improborum nemo evitare unquam potuit, ne maximi quidem & potentissimi Tyranni, quibus etsi ab hominibus nullus esset metus, perire sese nihilominus quotidie sentiebant & palam fatebantur: qua de re ipsius Cæsaris Tiberii verba ex epistola quadam ad senatum scripta recitat Tacitus Annal. IV. Ex statuti istius divini cognitione haud dubie fluxit id, ut & ipsi multa de Tartareis pœnis prodiderint. Ita hoc Dei statutum cordibus eorum ab ipsa natura alte insculptum erat, ut deleri nulla ratione posset: proinde & effectum suum haud dubie habiturum est. Vera enim ut sint oportet quæ naturam & consequenter Deum ipsum habeant auctorem. Quin hoc ipso Deus esset, haud dubie arguitur. Non dicit autem quod qui talia faciunt morituri sint; sed tantum quod morte digni sint: quia Deus etiam maximos peccatores salvat per fidem in Christum.

CAPUT II.

Vers. 1. **P**ropter quod inexcusabilis es ô homo omnis qui iudicas. Postquam ostendit Apostolus Gentes maximorum criminum reas, quæ Deus vindicaturus esset ira æ-

litus inmittenda, à qua servandus sit omnis qui credat Evangelio; nunc Judæos aggreditur, qui propter Legem sibi à Deo latam, & cuticulæ circumcisionem illam suam tumidi, gentes damnabant; se vero extra omnem damnationem esse, ideoque nec Evangelii ullius nec fidei in Jesum, nec iustitiæ Dei, quæ per Evangelium revelabatur, quidquam indigere putabant. Hos igitur non minus quam gentes propter ipsorum peccata damnationi subjectos esse docet, idque adeo ut Gentibus multo sint inexcusabiliores.

Propter quod. Id est, cum hoc ita se habeat, ut morte digni sint qui talia faciunt, inexcusabilis es ô homo omnis qui talia facientes iudicas ac damnas: hinc enim apparet, illud Dei statutum optime tibi cognitum esse: quasi dicat, gentes etsi alia ex parte pessime faciant, quod talia perpetrantibus applaudant, tamen tam stultæ non sunt, ut cum eadem ipsæ faciunt alios ob illa iudicent ac damnent. Ita Apostolus hoc ipsum quo sese Judæi iustos putabant, condemnationis eorum haud dubiam causam esse ostendit.

Inexcusabilis es ô homo. Convertit rationem ad hominem quisquis propter peccata alios damnet, cum ipse iisdem sit obnoxius. *ἀναπολόγητος* cum significat qui nullam habet apologiam seu defensionem sui in Dei iudicio: quasi dicat, omni defensione te ipsum privasti.

O homo! Non nominat diserte Judæum, quamvis Judæum maxime intelligat, cum & sententia natura sua sit generalior, & adhuc declinari posset invidia.

Omnis qui iudicas. Ostendit quem hominem intelligat & alloquatur, nempe eum qui iudicet, id est, qui peccatores & gentes propter illa eorum peccata ac flagitia, damnat & suppliciis æternis à Deo olim irrogandis adjudicat. Judæos, ut diximus, haud dubie tangit, qui gentes damnabant ob eorum peccata, cum gentes peccatis applauderent, & soli omnium optime scirent per Legem edocti peccatores morte dignos esse; unde etiam damnatio hæcoriebatur.

Addit, *omnis*, ne quisquam eorum qui iudicant exceptum se putet: quasi dicat, quisquis es, etiam si Judæus sis, inexcusabilis es, & omni defensione temet exarmasti? Qualem vero iudicantem intelligat, mox patebit, nempe talem, qui iis quos iudicat & damnat, ipse nihilo sit iustior; alias enim ex ecclesia iudicat ac iudicare debet, cum ipsa sancta sit & impolluta Ephes. v. 27. 1 Cor. v. 13.

Iudicas. Id est, damnas, per metonymiam causæ pro effecto. Judæos autem hic tangi & designari, quamvis nondum nominentur (quod infra fit vers. 17, animis eorum ad excipiendam correptionem magis præparatis) res ipsa loquitur. Gentes enim peccatores non damnabant cum iis applauderent; sed Judæi damnatione peccatorum & gentium, sanctitatem suam approbare conabantur, quam factis & operibus non probabant.

In quo enim iudicas alterum te ipsum condemnas. Causam & rationem asserit ob quam is qui iudicabat esset inexcusabilis & *ἀναπολόγητος*; quia scilicet is semetipsum condemnabat: at nemo magis est *ἀναπολόγητος*, quam is qui ipse sese condemnat: condemnabat autem semetipsum in quo iudicabat, id est damnabat alterum, *in quo*, id est dum: nam *in quo*, id est facto,

facto, non tum sic locum habet, ubi de pluribus for-
tribus res est, ut sequitur.

Hæc enim ipse agis. Causam addit cur alterum dam-
nando ipse sese damnet, quia hæc eadem aut eorum
similia agit propter quæ alterum damnat.

Qui judicas. Non simpliciter quia judicas tei-
psum damnas; sed quia hæc ipsa facis qui judi-
cas; si non faceres, non protinus ob iudicium alte-
rius teipsum damnares; nisi forte aliud esset in judi-
cio tuo vitium, ut si temere, si sine ulla iusta causa,
si non ex merito, sed ex opinione tantum tua fiat, si
nulla sit iudicandi ac damnandi necessitas, & lo-
cus sit misericordiæ, quo pertinent verba Christi, no-
lite iudicare ne iudicemini Matth. vij. 1.

Verf. 2. *Scimus autem quod iudicium Dei sit secun-
dum veritatem super eos qui talia agunt.* Hæc verba ad-
dit Apostolus, vel ideo ne quis existimet quicquid
homines damnent ac iudicent alios, Dei tamen iudi-
cium non venturum super peccatores: vanam esse
istius rei opinionem, quod profecto existimare viden-
tur ii qui maximi sunt aliorum damnatores, cum
ipsimet maxime peccatis indulgeant.

Scimus, inquit. Nempe ex ipsius Dei verbo, quod
ipsa veritas est, & fallere neminem potest.

*Quod iudicium Dei sit secundum veritatem super eos
qui talia agunt.* Iudicium Dei id est pœna à Deo irro-
ganda, per genitivum, causæ efficientis. *Iudicium,*
æquum pro pœna ut verf. 3, per metonymiam causæ.

Sit. Pro erit, per enallagen temporis usitatam,

Secundum veritatem. Id est vere, non inani opinatione.

Super hos qui talia agunt. Nempe qualia superius
enumeravit, quos neque mors ipsa huic iudicio ac
pœnæ eripiet. Vel si vocibus, secundum veritatem,
excludi dicamus in hoc Dei iudicio personarum om-
nem respectum, tum hæc verba ab Apostolo addita
sunt, ne Judei, quamvis hæc ipsa faciant quæ gentes, &
gentes ob ea damnent, sese tamen à Deo damnatum
haud iri crederent. Nam si Dei iudicium secundum
veritatem est super eos qui talia agunt, necesse est ut
omnes qui talia faciunt iudicio isti ac pœnæ equali-
ter subiciantur: alioquin enim non secundum verita-
tem super talium patratores Dei iudicium hoc esset,
id est, non mere & simpliciter hoc respectu quod ta-
lia patrent; sed alio alioquo respectu, verbi causa,
quod gentes quod sint incircumcisi, & his similia.
Verum ergo non est, quod Judæi opinantur, Judæum
omnem, quæcumque tandem sint illius peccata, par-
tem habiturum in futuro seculo, dummodo non de-
ficiat à confessione legis: sicut nec illorum opinio,
qui in credentibus & electis, nulla post fidem & ele-
ctionem crimina attendi putant. Non sic Petrus
1. Pet. j. 17.

Verf. 3. *Putas vero hoc o homo qui judicas eos qui
talia agunt & faciens ipsa, quod tu effugias illud iudi-
cium Dei?* Pergit Apostolus in sua apostrophe, &
causam inquit ob quam fiat ut homo iste, cum
alios ob peccata damnet, ipse iisdem in peccatis hæ-
reat. *Putas vero,* pro *an vero putas?* per ellipsin
particulæ interrogativæ, quasi dicat, quid causæ est
istius tui facti? De iudicii divini veritate dubitare
non potes, saltem non debes, quandoquidem ipse
peccatores Dei iudicio addicis. An vero putas te il-
lud evasurum esse? Erras si id existimas.

*O homo qui judicas eos qui talia agunt, & fa-
ciens ipsa.* Describit hunc hominem qui iudicium
illud Dei evasurus non est, & sic describit ut ex
ipsa descriptione appareat vanam esse illius spem &
opinionem, si forte eam animo conceperit: quasi
dicat, si vel ipse non faceres eadem quæ faciunt
illi quos ob ea judicas, vel si facient eadem, alios
saltem non iudicares, aliquam elabendi rimam ha-
bere videri posses; nunc vero & judicas seu damnas
eos qui talia faciunt, & ipse eadem facis: an igitur
fieri potest ut Dei iudicium effugias?

Qui tu effugias. In voce *tu* emphasis quædam est.
Tu qui simul & ipse peccator es, & peccatores con-
demnas, vel tu solus evadas cum alii non evadent?
tu solus, inquam, tam beatus ac felix sis, & ut dici
solet, gallinæ Filius albæ?

Illud iudicium Dei. Additur enim articulus vocis
illud ad designandum insigne illud Dei iudi-
cium. Nam de hoc Apostolum loqui & sequentia
docent verf. 5, 6, 7, 8, 9 & res ipsa: cum alia iudicia
Dei multi malorum evadant. Docemur his Apostoli
verbis Dei illud futurum iudicium, quod per Chri-
stum exercebit in die ultimo, neminem posse effu-
gere, siue vivum siue mortuum, proinde nec hunc
ipsum quem hic alloquebatur Apostolus, seu potius
illos omnes quos in istius hominis persona compella-
bat. Ideo Christus iudex vivorum & mortuorum
constitutus esse annuntiatur, qui scilicet potestatem
habeat, non vivos tantum, sed etiam mortuos, vita illis
ad fubeundam pœnam restituta, (sine qua nullum ve-
re esset mortuorum iudicium,) coram tribunali suo
statuendi, & cuique secundum ejus opera retribuendi:
cujus rei plenum est Evangelium. Et qui solos pios
resuscitatum iri credunt ad præmium, impios vero
resuscitatum iri non credunt ad pœnam, dimidium
tantum fidei Christianæ habent, non totam & inte-
gram fidem. Vide inter alia Act. xxiv. 15. 2 Cor. v.
10, 11. Johan. v. 27, 28, 29.

Verf. 4. *An divitias benignitatis ejus & tolerantia
& longanimitatis contemnis?* Pergit in sciscitanda ex
homine isto causa, qui fiat ut cum alios ob pec-
cata damnet, ipse in peccatis maneat? Quasi di-
cat, an ideo facis quod divitias benignitatis Dei &
tolerantiæ & longanimitatis contemnas?

Divitias benignitatis, &c, id est divitem benigni-
tatem, tolerantiam & longanimitatem *contem-
nis?* Id est Deum propter ejus divitem benigni-
tatem &c. Sic dicere solemus, contemptui tibi est mea
lenitas, mea patientia, id est ego tibi sum contemptui
propter meam lenitatem & patientiam. Dei ma-
xima bonitas te malum facit, quia Deus tibi tandiu
parcit, ideo existimas te evasurum esse & impunem
abiturum?

*Ignorans quod benignitas Dei ad pœnitentiam te
agit.* Causam exprimit quæ forte eum adducere po-
terat ad contemnendam hanc tantam Dei benignita-
tem &c, quod scilicet ignoraret ab ea se duci ad pœni-
tentiam, & Deum maximo ejus bono tanta adversus
ipsum uti bonitate.

Ad pœnitentiam te agit. Quasi dicat, non eo spe-
ctat Dei erga te benignitas & longanimitas in pec-
catis tuis tolerandis, ut pœnam non resipiscens effu-
gias, sed ut resipiscas & pœnitentiam tandem ali-
quando

quando agas. Docet Apostolus quo fine Deus utatur tam diuturna erga peccatores lenitate, nec iudicium illud ultimum acceleret, nempe quod nolit peccatores perire, sed velit ut peccata relinquant, & pœnitentiam agant: quod ipsum docet Apostolus Petrus 2. Pet. iij. 9, de hoc ipso Dei iudicio loquens: *Non tardat* (inquit) *Dominus promissionem illam, sicut quidam tarditatem ducunt, sed longanimitate utitur erga nos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam venire.* Quin paulo post vers. 15 ad hæc ipsa Pauli Apostoli verba respexisse videtur, cum ait: *Et illam Domini nostri longanimitatem salutem ducite, quemadmodum & dilectus noster frater Paulus secundum sibi datam sapientiam scripsit vobis.* Non mirum est Deum summa longanimitate uti adversus peccatores. Nam peccatorum nullus ei effugiet, sive vivus, sive mortuus: interim tamen dat iis spatium peccata relinquendi, & vitam emendandi, Nam ut ipse de se testatur, non vult mortem peccatoris, sed ut convertatur ac vivat.

Benignum Dei, *χρηστόν*. Neutrum adjectivum pro substantivo *χρηστότης*: sic *δυνατός* pro *δυναμει* cap. ix. 22. *ἐμμενής* pro *ἐμμενείᾳ* Phil. iv. vers. 5.

Ad pœnitentiam te agit. Pœnitentia hæc, *μετάνοια*, tria continet: primum, ut videas te male & cum perniciæ tua fecisse; secundum, ut te fecisse vehementer doleas; tertium, ut ab eo quod male & perniciose te fecisse agnoscis & doles, in posterum penitus abstineas. Priora duo docent eos pœnitentiam agere non posse, qui sibi malefacta, & peccata ad vitæ æternæ adeptionem obstare non posse putant. Cur enim me peccatis deditum fuisse doleam? cur non potius læter me cupiditatibus indulgisse, & vitam in voluptatum omni genere traduxisse, si nihilo secius me vitæ post mortem æternam futurum esse hæredem sciam? Tertium docet pœnitentiam tempestive esse agendam, cum scilicet quis malefacere & peccare adhuc possit si velit, non cum non potest peccare, etiam si velit. Videre hinc possunt, quam bene suæ & aliorum saluti consulant, qui omnem illius adipiscendæ rationem in Christi meritorum applicatione collocant, & qui confessioni & usui sacri panis in fine vitæ tribuunt peccatorum omnium remissionem, quibus ille tantum damnatur cui Sacerdos præsto non est, aut qui inopina morte prævenitur. Hinc mortem repentinam horrent, quæ piis & secundum spiritum ambulanti bus ponitur in lucro. In hac pœnitentia inclusit Apostolus fidem in Christum: nam post Christum exortum nulla datur vera & salutaris pœnitentia sine fide in ipsum. *Te agit.* Dei patientia & longanimitas ad pœnitentiam agit, quatenus spatium dat ad pœnitentiam, & bonitate sua homines ad bene agendum & Deum amandum invitat & allicit.

Vers. 5. *Secundum vero duritiam tuam & impœnitens cor thesaurizas tibi ipsi iram in die iræ & revelationis iusti iudicii Dei.* Quasi dicat, Deus te benignitate sua ad pœnitentiam agit, & consequenter ad salutem: tu vero pro pœnitentia peccata peccatis accumulas, & sic pro salute majus exitium tibi ipse paras. Deus erga te optimus est, tu ipse tibi pessimus es.

Secundum duritiam tuam. Id est, per duritiam, secundum propter, *κατὰ* pro *διὰ* sic §. 7 secundum patientiam

operis boni, pro per patientiam operis boni. Intelligit animi duritiam, qui sese nulla ratione emolliri & flecti finit ad pœnitentiam. *Duritiam* hanc ipse exponit per *impœnitens cor*, id est pœnitere nescium, & ab agenda pœnitentia prorsus alienum. Ex his Apostoli verbis intelligimus, Deum quidem longanimitate & patientia indurare homines, sed ipsos jam ante duos & seipso indurantes & cor impœnitens habentes.

Thesaurizas. Id est, colligis, coacervas, per metaphoram ab iis qui thesauros colligunt, &, quod vocabulum Græcum sonat, in crastinum semper aliquid reponunt. Sic inquit Apostolus, & tu tibi ipsi iram colligis, quotidie aliquid ad cumulum & acervum iræ adjicis. *Iram.* Intellige divinam: intelligit autem iræ: effectum, id est pœnam, significans tanto majores & graviores pœnas daturum peccatorem impœnitentem, quanto majore Deus erga ipsum usus est patientia: tarditatem nimirum pœnæ compensabit gravitate.

In die iræ. *Ἐν* positum videtur pro *in*, id est, in diem iræ: neque enim peccator in die iræ sibi colligit iram, sed longo tempore ante diem iræ collectam experitur & sentit in die iræ: et si vertendum esset *in die iræ*, oporteret aliquid intelligere in Apostoli verbis, nempe irrogandam vel inferendam. Ita Apostoli oratio foret elliptica, non sunt autem ellipses inducendæ absque necessitate: & præterea Apostolus manere videtur in metaphora. Nam & thesaurus colligitur in diem necessitatis: sic & peccator iræ thesaurum colligit in diem iræ divinæ, id est, in diem pœnæ à Deo constitutum; quem diem describit Apostolus cum addit,

Et revelationis iusti iudicii Dei. Id est, in diem quo justum Dei iudicium revelabitur: hic vero dies est dies ultimus adventui Christi destinatus; quod infra vers. 16 aperte dicit Apostolus.

Vers. 6. *Qui reddet unicuique secundum opera ipsius.* Docet quomodo Deus sit iudicaturus; ut simul iudicii istius iustitiam quam dixit demonstret:

Reddet, inquit, *unicuique Deus secundum ipsius opera.* Id est, prout cuiusque operibus congruum & consentaneum est. Duabus in rebus ostendit iudicii istius iustitiam, tum quod secundum opera cuiusque Deus retribuet, & sic nemini faciet injuriam; tum quod cuique nemine excepto, tam Judæo quam Græco vel Ethnico, retribuet sive vivo sive mortuo. Ceterum hinc manifestum est, sicut mala opera cuique pœnæ sunt causa; sic & bona opera causam unicuique esse præmii, post Dei gratiam & nostram in Deum fidem. Ut deplorandus sit illorum error, qui bona opera, quatenus fidei sunt fructus, à causis salutis excludunt. Nec ulla fides bonorum operum erit ferax, si sciat bonis operibus nullam inesse vim conficiendæ salutis.

Vers. 7. *Illis quidem qui secundum patientiam operis boni gloriam & honorem & incorruptionem quarunt, vitam æternam.* Cum homines à Deo iudicandi duplicis sint generis, alii boni, alii mali, sicut & opera eorum alia sunt bona, alia mala, per bona opera dicuntur boni, per mala mali; ideo docet Apostolus quid bonis in hoc iudicio Deus reddet, simul-

que

que bonos describit : quid item reddet malis, quos itidem describit : & primum agit de bonis.

Illis quidem. Quia sequetur oppositum *illis vero, qui secundum patientiam boni operis &c.* Describit bonos, & duas bonitatis eorum exprimit partes, una est patientia operis boni, altera est, ut secundum eam, gloriam & honorem & incorruptionem quærant; utraque pars id in se continet ut virtutem constanter sectentur, molestia virtutis nihil deterriti, & ut eam sectentur præmii post hanc vitam consequendi causa: quorum prius opera bona designat, posterius fidem in Deum omnium maximam, cujus opera bona sunt fructus. Nimirum non probat Apostolus Philosophorum illorum dogma, qui virtutem sectandam esse docebant propter ipsam: sic enim & fides in Deum, virtus omnium præstantissima & Deo gratissima, & pretium omnibus bonis operibus apud Deum factura excluderetur, & virtus in bonis & honestis operibus consistens ex summa sua opulentia ad pauperatatem redigebatur, ut mirum non sit paucos etiam virtutis sectatores fuisse. Hos probat Apostolus qui per virtutem vera & cælestia præmia etiam post mortem capessenda quærunt: quæ sententia non Judæorum tantum animis, sed etiam gentium fuit insita: cui plenam & perfectam lucem attulit Christi Evangelium 2 Tim. j. 10.

Secundum patientiam operis boni. Secundum, id est per, ~~est~~ pro dia.

Patientiam operis boni. Per genitivum objecti, id est, bonum opus constanter patiundo ac tolerando: omne enim opus bonum laborem ac molestiam secum conjunctam habet, & carni ingratum & grave est; præsertim si etiam illius causa à malis & bono operi inimicis patiendum & mors ipsa oppetenda sit.

Operis boni. Opus bonum in genere ponitur pro omni opere bono. Sic paulo post vers. 9, homo operans malum, pro omni homine quodvis malum operante: & vers. 10 bonum pro omni bono, & vers. 15 opus Legis, pro omni opere Legis. Videmus vitam æternam, de qua paulo post, non aliter quærendam esse, nec inveniri & acquiri, nisi per operis boni patientiam: fides quidem est quæ nos certos reddit, fore ut si in bono opere perseveremus, vitam æternam ex Dei gratia consequamur, proinde nos ad bona opera capessenda animat, excitat, & in iis constanter sectandis vires ac robur addit, ut quidquid bonorum operum fiat, fidei acceptum ferri debeat; quæ res etiam facit ut salus fidei, nulla bonorum operum facta mentione, sæpe tribuatur: sed tamen si nuda sit, si in bona opera non exeat nec exuberet, non fides est, nisi forte falsa, nec vera in Deum fiducia, sed opinio quædam, in dammandis nobis multum, in justificandis ne minimum quidem valitura. Quid enim me juverit ægrotantem, quod credam fore ut si hoc vel illo medicamento utar convalescam, nec tamen medicamentum illud usurpato, valetudinem recuperabo? Et valetudinem quidem aliquis spreverit, nec tanti ducat, ut illius causa medicamenti alicujus acerbiteriam velit subire; at vitam æternam quis spernat? Quis non illius causa omnes molestias & labores lubens suscipiat? Et si spernat, si eam omnes contra labo-

res & molestias non longe æstimet, certe sanus non fit, nec vita æterna ullo modo dignus. Nam si quis credat se vitam æternam adepturum, quamvis in omni bono opere tolerantiam non exerceat, is falsam fidem habeat, proinde si vel maxima sit, quia falsa est, nihil apud Deum valituram.

Gloriam & honorem. Nempe à Deo & apud Deum: proinde veram gloriam, verum ac solidum honorem, quia à solo Deo proficiscitur, sicut & incorruptio quam subjicit, ab alio proficisci non potest quam à solo Deo. Gloriam & honorem virtus non semper reperit apud homines, sed neque gloria & honor, qui ab hominibus proficiscitur, quidquam in se veri habet aut solidi: à mortalibus enim nil nisi mortale proficisci potest.

Et incorruptionem. Hanc merito apponit Apostolus, gloria enim & honor tunc demum verus ac solidus est, si corruptioni ac morti penitus eximaris, ut ipsemet tua gloria & honore perpetuo frui possis: sed homine corrupto & morte extincto, omnis gloria omnis honor qui ei tribuitur, res est vanissima. Et tamen in hujus vanitatis consecratione toti sunt etiam Christiani! Virtus igitur nobis totis viribus sectanda est; veram nobis gloriam & honorem & incorruptionem allatura: nec curanda ulla quæ nobis ab hominibus morti & corruptioni obnoxii virtutis causa inferri possit ignominia, ac ne mors quidem ipsa.

Quærunt. In præsentia, quia hoc dictum Apostoli perpetuæ est veritatis: quanquam descriptio ista bonorum, nullis melius ac verius competit quam Christianis, & si quis Christianos describere velit, rectius non possit, quam ut dicat homines esse qui per patientiam operis boni gloriam & honorem & incorruptionem quærunt. Christiani enim per clarissimam Evangelii lucem solide ac perfecte & bona opera & bonis operibus à Deo destinata præmia cognoverunt.

Vitam æternam. Exprimit id quod Deus bonis reddet, nempe id ipsum quod quærunt: in vita enim æterna, & gloria, id est laudes & honor, & dignitas, & incorruptio, id est immortalitas continetur, idque ab ipso Apostolo vers. 10 dicitur. Reddet enim vitam æternam Deus, non quod ulla boni operis patientia vitam æternam per se & sua dignitate mereatur; sed quia Deo ex mera gratia ac liberalitate, & fidem in se nostram, & virtutem ex fide profectam, ut virtuti pretium adderetur maximum, & omnium animi ad eam sectandam incitarentur, tanto præmio remunerari placuit.

Vers. 8. *Illis vero qui ex contentione, & inobedientibus quidem veritati, obediuntibus vero injustitiæ, indignatio & ira.* Nunc describit malos, & quid eis reddetur docet. *Qui ex contentione,* intellige sunt, per Hebraïsmum, id est contentiosus, quasi ex ipsa contentione natis, quales sunt qui veritatem & docentibus & asserentibus pertinaciter & acerbè contradicunt, nec cedere unquam volunt etiam si veritatem sole clariorem asserri videant. Sic esse ex veritate, est esse veracem, veritati deditum, Hebraica phrasi. Judæos hic maxime perstringit Apostolus, nulli enim magis & acerbius ac pertinacius sese opponebant Evangelio, quod ipsa veritas est.

Et inobedientibus quidem veritati, obedientibus vero injustitia. Figurata locutio, *ἀμετάνοια* iis qui sibi persuaderi non sinunt: quasi dicat, à veritate quidem sese persuaderi nulla ratione patiuntur, ut scilicet ei fidem habeant, & hanc fidem factis probent; sed si injustitia aliquid suadeat, protinus assensum præbent, & in iis quæ suadet obtemperant: Quid vero aliud injustitia suadeat quam injusta? homines ostendit à veritate quidem plane averfos, & quæ veritatem sequi solet justitia; injustitiæ autem & peccatis plane deditos, quales Judæi erant. Porro veritatis absoluto nomine, divina veritas hic inprimis intelligenda est, quæ maxime continetur sermone Evangelico.

Indignatio & ira. Intellige, reddetur à Deo. Effectum indignationis & iræ divinæ, nempe gravissimam pœnam, quæ est æterni ignis supplicium, significat: in manus enim Dei incidere terribile est, qui longe gravius punire potest, quam sunt ulla quæ per hominum manus fiant supplicia Hebr. x. 31.

Verf. 9. *Afflictio & angustia super omnem animam hominis operantis malum.* Exprimit hanc pœnam seu indignationis & iræ divinæ effectum.

Afflictio & angustia. Intellige, veniet vel erit & manebit super omnem animam &c. Per afflictionem corporis cruciatus & dolor, per angustiam animi anxietas intelligi potest.

Super animam hominis. Non temere sic loqui maluit, quam super hominem operantem malum, sicut mox loquitur de operante bonum. Videtur iis occurrere, qui corporibus extinctis, neminem pœnæ veræ & sensibili superesse putant. Docet hoc Deo minime obstat quod hominibus obstat, ad sensibilem infligendam pœnam. Nam corporibus morte extinctis supersunt animæ, in quas hominibus quidem nulla est potestas, at Deus non minus in animas quam in corpora perfectam habet potestatem: animabus vero post corpora divina potentia supersistentibus, de veris & sensibilibus sicut bonorum præmiis, sic malorum pœnis nihil est dabitandum: quod & Christus ipse docuit Matthæi x. 28. Luc. xij. 4. Nam si animæ nihil pati queant sine corporibus, quam pronum est Deo efficere ut corporibus induantur.

Omnem animam. Ne ullus sese exceptum iri putet quisquis sit, si malum operetur, nec per veram pœnitentiam & emendationem vitæ desistat.

Hominis operantis malum. Malum in genere posuit, pro quovis malo, id est peccato: operari autem malum est malo seu peccato deditum esse, data opera peccare.

Et Judæi primum & Græci. Dixit super omnem animam hominis operantis malum, nunc generi subicit majoris declarationis causa duas hominum species, quæ tum in mundo erant: nam ad Græcos hoc loco, per synecdochen, referendæ sunt omnes aliæ gentes: & de Græcis quidem ac Gentibus profanis Judæi non dubitabant eos in extremo judicio punitum ac perditum iri, sed Judæorum multi quamvis malum operarentur, meliora sibi pollicebantur. Huic persuasioni inani occurrens Apostolus, & *Judæi*, inquit, & *Græci*, sive sit Judæus, sive Græcus, si malum operatur, afflictionem & angustiam non effugiet, neque vivus neque mortuus.

Ad nomen Judæi addit Apostolus *primum*, ut do-

ceat Judæum & propiorem & magis obnoxium esse pœnæ divinæ quam Græcum; (nam & saluti propior est cap. 1. 16, & mox verf. 10,) tantum abesse, ut Judæum malum operantem excusare possit id quod Judæus sit. Judæis enim peculiariter sese Deus revelaverat, & eis Legem per Moysen dederat, & suos subinde Prophetas ad eos mittebat, & numinis sui singulari præsentiam iis sæpe testabatur, & admirabili liberatione ex servitute Ægyptiaca, ac in terram promissam introductione eos sibi præ cæteris gentibus auctoraverat, & sic longe majores causas habebant Judæi ab operibus malis sese continendi, & omne bonum opus confectandi, quam Gentes aliæ: merito igitur & primas partes in pœna ferent qui ex illis malum sunt operati.

Verf. 10. *Gloria vero & honor & pax omni operanti bonum.* Oppositionis ratio invitabat Apostolum ut hæc verba subjiceret, quamvis jam supra dixerit quid bonos maneat verf. 7. Sed juvabat rei tam bonæ immorari, de qua nihil nimium dici potest. Intellige autem in verbis istis, *dabitur vel reddetur*. Pro *vitæ æternæ* hic reponit gloriam & honorem & pacem, nempe illa ipsa bona quæ à bonis quæri dixerat verf. 7. Nisi quod hic pro incorruptione ponat *pacem*; sed quia pacis nomine beatam vitam Hebræorum more intelligit, in pace incorruptionem haud dubie inclusit. Nam qui corruptioni & morti obnoxii sunt, magnum sibi inimicum imminens semper habent, qui eos vera pace ac beatitudine perfrui non sinit; à quo liberati tum demum vera pace ac beatitudine perfruentur. Simul enim cum morte & corruptione omnis malorum & adversorum comitatus ac turba excedet.

Omnis operanti bonum. Nemine ex operantibus bonum excepto. *Bonum* similiter in genere ponitur pro omni bono opere, cujus operandi datur facultas & occasio. Ad pœnam sufficit uni alicui malo operi deditum esse, illudque patrare; ad premium autem vitæ æternæ consequendum opus est ut omni bono operi sis deditus.

Et Judæo primum & Græco. Hic iterum illa duo hominum genera subicit, ne Judæi Græcos bonum operantes à præmiis illis cælestibus exclusos putent, sive sit Judæus sive Græcus, si bonum operatur inque eo constanter ad extremum perseverat, vitæ æternæ præmio non excidet. Judæis tamen prærogativam juris hac in parte concedit, propterea quod illis solis vitæ æternæ dator & largitor Christus, cum gratia illa divina quam secum attulit, promissus esset.

Verf. 11. *Non enim est personarum acceptio apud Deum.* Causam reddit ob quam Deus nec in pœna, nec in præmio ad Judæum vel Græcum respiciet, sed tantum ad cujusque opera, quia apud Deum, inquit, non est personarum acceptio. Hebræis persona dicitur in judicio accipi, cum non juris & æquitatis, sed solius personæ ratio habetur, & judex longe aliter judicaret si res eadem alia cum persona esset; hoc apud homines sæpe locum habet, qui sæpe injusti sunt, sed apud Deum justissimum judicem nunquam. Homines ad favorem & gratiam & potentiam aliorum sæpe respiciunt, Deus super omnes est, nullius favore & gratia eget, nullius potentiam reformidat, omnes homines ex æquo æstimat, nec Regem ideo quod Rex sit pluris facit quam vilissimum mancipium, ideo

ideo quod mancipium sit. Omnes enim à Deo æque creati & facti sunt; unicum tantum probitatis & improbitatis discrimen apud illum est. Non igitur pœna afficiet, aut à præmio vitæ æternæ arcebit Græcum, quia Græcus est, sed quia improbus est, nec Judæum vitæ æternæ præmio remunerabitur aut pœnæ eximet, quia Judæus est, sed quia probus est. In utroque tam Judæo quam Græco, & in pœna & in præmio solus apud Deum ad probitatem & improbitatem respectus est, hæc sola in judicio ejus accipitur, non persona ulla.

Verf. 12. *Quicumque enim sine Lege peccaverunt, sine Lege etiam peribunt.* Occupat objectionem Apostolus: Poterat aliquis dicere, Gentes Legem non habuerunt, quomodo igitur puniri poterunt? Lex enim est quæ pœnam constituit. Poterunt, inquit Apostolus: nam qui sine Lege peccarunt, sine Lege etiam peribunt: quasi dicat, possunt homines peccare etiam si Legem scriptam non habeant: (scriptam enim Legem hic intelligit) quidquid enim sit contra honestum & decorum, quod humana ratio ipsa per se videt & agnoscit, peccatum est. Ubi non est lex, sive scripta, sive naturalis, ibi non est transgressio, proinde nec peccatum nam omne peccatum est transgressio 1 Joan. iii. 4. Quotquot igitur sine Lege peccarunt, id est peccarunt cum Legem scriptam non haberent, etiam sine Lege scripta peribunt, id est, nulla habita ratione ad Legem scriptam, quæ peccatum sub comminatione mortis & exitii vetat: quia peccarunt, etiam peribunt, quia sine Lege peccarunt, sine Lege etiam peribunt. Quomodo tamen peccatum non imputetur, cum lex non est, vide cap. v. 13.

Quicumque, vel quotquot, nemine excepto, peccarunt. Peccatis scilicet quæ Dei metum excludunt, & per emendationem vitæ sublata non sunt. *Peribunt.* Æterno videlicet exitio, æterni ignis supplicio.

Et quicumque in Lege peccarunt, per Legem judicabuntur. Hoc addit Apostolus, ne quis existimet se pœnam evasurum per hoc solum quod Legem à Deo acceperit.

Quicumque, inquit, nullo excepto, in Lege. Id est sub Lege. *In pro sub,* Legi videlicet quæ illis lata esset, obnoxii & subiecti.

Peccarunt. Eo nimirum modo quo supra dictum est.

Per Legem judicabuntur. Id est damnabuntur: ipsa Lex illis erit damnationis causa, ut pœnam subeant transgressoribus constitutam, nempe mortem æternam, tantum abest ut illis ullum in Lege sit præsidium, si peccarunt & Legis transgressores fuerunt.

Verf. 13. *Non enim auditores Legis apud Deum justi &c.* Confirmat quod dixit, quia non auditores Legis justī apud Deum: quasi dicat, non enim sufficit auditorem esse Legis, quod multi Judæorum olim sibi persuaserant, & nunc multi Christianorum sibi persuadent, apud homines justī esse possunt propter externam pietatis & religionis speciem: sed non protinus apud Deum, quamvis diligenter & assidue & magna cum devotione Legem Dei audire videantur.

Justi. Intellige erunt, propter sequens *justificabuntur*, futuri temporis, & propter versum 16, qui cum versu isto cohæret, ubi tempus exprimitur

quando justificandi sint Legis factores. *Justi erunt.* Id est, justī habebuntur & pronuntiabuntur.

Apud Deum. Id est coram Deo, in Dei judicio.

Sed factores Legis justificabuntur. Isti demum justificabuntur, qui Legis verba mutant in opera.

Factores Legis. Quantum scilicet homini Deum vere timenti & diligenti consequi datur.

Justificabuntur. Id est ut diximus, justī habebuntur ac pronuntiabuntur: & sic non tantum pœnæ eximentur, sed etiam æternæ vitæ præmio afficientur, plene nimirum & perfecte justificabuntur, non sub præstanda adhuc fidei & obedientiæ conditione, sed cum justificationis effectu, id est vitæ æternæ ademptione. Hic locus aperte docet *justificandi* & *justificationis* vocibus in hac epistola præmium & consequens justitiæ designari, non ipsam proprie loquendo justitiam, contra quam nonnulli viri docti, & alioquin eximii Scripturæ interpretes putaverunt: ponitur enim tanquam præmium eorum qui Legis factores sunt, id est qui justitiam proprio loquendo habent, seu justī sunt. Iustificari id ipsum hoc loco significat quod justum esse apud Deum, id est ut diximus, justum apud Deum haberi vel pronuciari, & respondet gloriæ, honori & paci de quibus supra loquutus est: agitur enim hic de eo qui illa sit adepturus, seu an ad eorum ademptionem sufficiat Legem à Deo accepisse, ejusque auditorem esse, & non opus sit Legis etiam factorem & exequirem esse. Denique justificatio ista in die ultimo demum futura esse dicitur verf. 16. Porro cum auditores Legis factoribus Legis opponuntur, *auditores* ita accipiendi sunt, ut tantum auditores sint, alioquin enim etiam auditores Legis justificabuntur. In adipiscendi salute primum est Dei verbum audire, etsi non sufficit solum.

Verf. 14. *Quando enim Gentes quæ Legem non habent, natura quæ Legis sunt faciunt, hi Legem non habentes, sibi ipsis sunt Lex.* Occupat in parenthesi objectionem Apostolus. Diceret aliquis, si factores Legis scriptæ (de hac enim agitur) justificabuntur, quo pacto Gentes poterunt justificari, quibus Lex per Moysen non fuit data? Poterunt, inquit Apostolus, non minus sine Lege justificari, quam sine Lege condemnari.

Quando enim, inquit, Gentes quæ Legem non habent &c. Quasi dicat, etsi enim Gentes Legem à Deo non habent scriptam & litteris consignatam,

Natura tamen, id est per naturam rationalem, seu naturæ rationalis ductu, *ea quæ Legis sunt*, id est ea quæ Lex præscribit, facere possunt. Ratio enim naturæ hominum indita Legum scriptarum fons & origo est; nam quid aliud Lex consignat & litteris mandat, quam id quod ratio æquum & justum & rectum & bonum & honestum & decorum & conveniens & consentaneum esse judicat? *Quando vero Gentes.* Id est, quicumque ex Gentibus naturam suam rationalem secuti ea faciunt quæ Lex scripta continet, tum *hi Legem non habentes* scriptam, *sibi ipsis sunt Lex.* Id est, sibi ipsis sunt pro Lege, pro norma & regula vitæ, & sic signata in tabulis vel membranis & chartis Lege nihil habent opus. Intelligitur enim Lex ad mores, id est ad justitiam & honestatem naturalem, non ad ritus ac ceremonias pertinens, quæ ex

folius Legislatoris arbitrio pendent, & uni alicui populo feruntur. At quia nihil Lege scripta habent opus, & sine ea quæ illa jubet faciunt, etiam sine Lege scripta justificari poterunt, atque adeo justificabuntur.

Vox *natura* non cum antecedentibus *Legem non habent* conjungenda est, sed cum sequentibus *ea quæ Legis sunt faciunt*. Neque enim scriptam Legem ulli naturâ habent, omnes eam habent ex institutione, quamvis aliqui sub ea nati sint, & ad eam servandam nascendi sorte obstricti: at homines natura sua rationali ea quæ Legis sunt, id est quæ recta & iusta & honesta sunt, facere non tantum possunt, sed etiam debent, & multi, saltem in quibusdam, si non in omnibus, fecerunt. Neque hic agitur de modo habendi vel non habendi Legem divinitus scriptam, sed de habendo vel non habendo simpliciter. Ideo nec posterius vox *naturæ* repetitur, sed tantum simpliciter dicitur, *hi Legem non habentes*, & additur, *sibi ipsis sunt lex*, quod quid aliud est quam naturæ instituto facere quæ lex scripta jubet. *Hi*, intellige qui ex Gentibus natura faciunt quæ Legis sunt.

Verf. 15. *Qui demonstrant opus Legis scriptum in cordibus suis*. Rem declarat uberius, quo pacto scilicet sibi ipsis sint lex: *qui*, nempe hi qui ex Gentibus naturâ faciunt quæ Legis sunt,

Demonstrant. Nempe factis ipsis & operibus.

Opus Legis. Id est omne opus quod Lex jubet, ad vitæ honestatem spectans: genus ponitur pro omni specie.

Scriptum in cordibus ipsorum. Intellige esse: quasi dicat, etiam si Legem Dei non habeant scriptam in tabulis ac membranis, tamen omnia opera Legis scripta habent *in cordibus suis*, id est animis (per metonymiam continentis pro contento, cor enim animi sedes est. Sic & verf. 29.) quandoquidem ea observant ac faciunt. *Attestante ipsorum conscientia & inter sese cogitationibus accusantibus aut etiam defendentibus*. Probat opus Legis in cordibus ipsorum scriptum & sculptum esse, & sic non temere, non casu eos opera Legis sectari; *attestatur*, inquit, *ipsorum conscientia*, nempe si quid recte vel prave faciant.

Et inter sese. Quasi dicat, non accito aliunde & exterius accusatore, cogitationes accusant, alicujus scilicet criminis reos, aut etiam defendunt, innocentes scilicet, quamvis vel ab omnibus hominibus accusentur. Vacare culpa, inquit ille, magnum est solatium; & alter hic murus ahæneus esto Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa. Internus conscientiæ defensor omni accusatore validior est, & contra, etiam si omnes accusatores quiescant, nullus accusator conscientia accusante simul & testante tristior & crudelior est. Conscientia mille accusatores, mille testes, mille condemnatores, mille carnifices. Hoc conscientiæ forum, in quo causam dicere necesse habent etiam potentissimi tyranni, argumento est haud dubie manere post hanc vitam pios præmia, impios supplicia.

Verf. 16. *In die quando judicabit Deus occulta hominum secundum Evangelium meum per Jesum Christum*. Absoluta parenthesis redit Apostolus ad orationis suæ filium. Nam versiculus hic cum vs. 13 coheret potius quam cum vs. 12, ut ex sequentibus patebit. Docet Apostolus quando factores Legis justificabuntur.

In die, inquit, *quando judicabit Deus occulta hominum*. Quasi dicat, nunc multi externa pietatis specie multis imponunt & pro factoribus Legis habentur, propterea quod occulta & clandestina eorum facta hominum oculos lateant, sed veniet dies *quando Deus occulta hominum judicabit*, id est in lucem proferet & palam puniet, ubi nemini licebit sese pro factore Legis venditare, cum non sit. Non semper in tenebris patrata tenebris abdita erunt. Sub nive quod tegitur, cum nix perit omne videtur. Nix est quæ occulta hominum peccata tegit, exoriente illo justitiæ Sole, nix colliquescet & tenebræ dissipabuntur, & quæ contexta erant, omnia apparebunt. Hic dies ubi venerit, veri factores Legis justii pronuntiabuntur, fucati autem & larvati & hypocritæ, ut ex contrario patet, meritis poenas ferent. Huc pertinent ejusdem Apostoli verba 1 Cor. iv. 5: *Ne ante tempus aliquid judicatis, donec veniat Dominus, qui etiam illuminabit occulta tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, & tunc laus unicuique erit à Deo. Per Jesum Christum*. Docet per quem Deus judicium istud sit peracturus, nempe per Jesum illum crucifixum, qui sicut Christus appellatur: sic vere Christus ille Dei est, quippe ex morte in vitam à Deo revocatus, & Christus ille Dei ac Judex vivorum & mortuorum constitutus. Vide Act. x. 42. xvij. 31.

Secundum Evangelium meum. Id est quemadmodum ego annuncio. Docet unde istius rei veritas constet, ex Evangelio, inquit, meo: cujus hæc erat quædam summa. Merito autem ad Evangelium suum provocat, quia erat certissimis & evidentissimis veritatis argumentis & documentis communitum. *Evangelium meum*. Id est quod ego assero & ubique prædico, non Judæis autem, sed & gentibus omnibus, cujus præco & minister sum, non auctor. Sic Evangelium suum vocat infra cap. xvj. 25. 2 Tim. 2. 8.

Verf. 17. *Ecce tu Judæus cognominaris, & acquiescis in Lege, & gloriaris in Deo*. Eundem quem coeperat hominem porro alloquitur, & Judæum esse ex ipsius cognomine quod illi tribuitur significat. Et quia dixit Deum occulta hominum die à se constituto per Jesum Christum judicaturum, & sic larvam externæ pietatis cuique detracturum, ponit ei ob oculos ipsius hypocrisin, & ostendit quam exterius speciosus, interiorum autem quam turpis esset, proinde quam vana sui opinione turgat.

Ecce, inquit. Quasi dicat, adverte oculos & aures ad id quod dicam, & tibi ob oculos ponam.

Tu Judæus. Id est confessor, nempe Dei veri & vivi, qui solus Deus est,

Cognominaris. Cognomen & appellationem geris, qua nulla possit esse pulchrior & gloriosior.

Et acquiescis in Lege. Omnia alia dogmata rejicis soli divinæ legi acquiescis, nec Evangelio ac fide in Jesum Christum tibi quidquam opus esse existimas.

Et gloriaris in Deo. Id est in eo quod veri Dei sis cultor, non idolorum, & is sit Deus tuus, non idola.

Verf. 18. *Et cognoscis voluntatem*. Nempe Dei modo nominati, per ellipsin pronominis. Magnum hoc est, & salutis fundamentum, si voluntas Dei plene cognoscatur.

Et probas ea quæ differunt. Nempe à Dei voluntate, cum speciem habeant divinæ voluntatis: hæc tu probas & exami-

& examinas & deprehendis adulterina esse : probatio enim hic intelligenda est cum effectu. Nosti quid distent æra lupinis.

Institutus ex Lege. Exprimit unde id habeat , ex Legis nimirum institutione : quo ipso significat Apostolus isti homini ad perfectam cognitionem divinæ voluntatis , & probationem eorum quæ differunt , multum defuisse , quod & vox ipsa *κατηχημένος* indicat , iis tribui solita qui principia quædam cognitionis habent. Euangelium enim Christi plenam lucem affert Legi , & perfectos ac mysticos illius sensus demonstrat , qua luce quia homo iste destitutus fuit , Euangelium rejiciens , in multis eum caligasse necesse est. Unde Apostolus ad Timotheum scribens , *ab infantia* , inquit 2 Tim. iij. 15 , *sacras litteras nosti* , (Legem & Prophetas intelligens) *quæ te possunt sapientem reddere ad salutem , per fidem quæ est in Christo Jesu* ; significans tum demum aliquem per sacras Litteras Veteris Testamenti vere sapientem ad salutem reddi posse , si accedat fides in Christum ; proinde Euangelii cognitio , qua tanquam lumine dirigatur in earum plena & perfecta intellectione.

Verf. 19. *Et confisus es te ducem esse cæcorum , lucem eorum qui in tenebris.* *Confisus es* , pro confidis , per enallagen temporis. Cæci ducem opus habent ne à via aberrant , vel impingant , vel cadant , vel in foveam præcipitent. Cæci sunt homines divinæ voluntatis & Dei veri notitia destituti , qui propter cæcitatem hanc suam à via vera serviendi Deo aberrant , & cum maxime Deum colere volunt , maxime offendunt , quantoque magis conantur ad salutem pervenire , tanto magis in exitium ruunt. Horum ducem verum se esse plane sibi homo iste persuaferat. Et erat quidem dux , sed qui ducem hunc in omnibus sequebantur , id eis eveniebat quod Christus dixit de ejusdem generis hominibus : *Cæcus cæcum si ducat , uterque in foveam cadit.*

Confisus es. Plane tibi persuasisti quamvis ipse in multis cæcutias & ducem opus habeas , & sic falsa sit multis ex partibus ista tua persuasio. Ex his & sequentibus Apostoli verbis apparet , non vulgarem aliquem & ex trivio sumtum Judæum hic introduci , sed unum ex præcipuis Rabbiorum & Sacerdotum , ex iis , inquam , qui sibi plurimum præsumebant.

Lucem eorum qui in tenebris. Intellige sunt , qui sunt in tenebris , etiamsi oculos habeant sanos , & videndi insitam facultatem ; tamen nihil vident , & à cæcis hæcenus non differunt. Sic qui in tenebris sunt animi , de quibus hic agitur , id est falsis opinionibus & persuasionibus animum habent oblitum , etiamsi mens & intelligendi facultas illis non desit , veritatem tamen divinam non vident , nisi illata verbi Dei luce. Maxime vero in tenebris istis erant Gentes profanæ , quæ Deum verum ejusque cultum plane non videbant , id est ignorabant , etiamsi alioquin mente & intellectu sagaces essent. Horum se lucem esse iste confidebat , quæ radiis verbi divini refulgens , verum Deum verumque ejus cultum , & sic æternam salutem ipsis monstraret. Et sane erat lux , sed quæ & ipsa majore adhuc & perfectiore luce indigeret.

Verf. 20. *Eruditorem insipientium.* Insipientes hoc loco sunt qui mentem habent , sed mente non utuntur , quod perinde est atque si mentem non haberent ;

non sapiunt ; sed sua culpa pueros agunt , cum possent ac deberent viros , & sæpe etiam senes agere. Horum se eruditorem seu castigatorem esse iste credebatur qui eos corripere & redargueret , eosque prout merebantur reprehendendo mentem iis ex calcaneo in cerebrum revocaret.

Doctorem infantium. Id est , hominum simplicium , imperitorum & idiotarum. Nam sicut cæci duce , in tenebris positi luce , insipientes castigatore sic isti Doctore opus habent.

Habentem formam cognitionis & veritatis in Lege. Docet Apostolus unde homini isti fuerit hæc fiducia & tanta sui opinio , inde nimirum quod haberet formam cognitionis & veritatis in Lege , nempe Mosaica , cujus erat discipulus.

Formam cognitionis & veritatis. *Μόρφωσις* , id est , non ipsam solidam cognitionem & veritatem , sed formam seu speciem externam , & effigiem cognitionis & veritatis : *cognitionis* , nimirum Dei.

Et veritatis. Nimirum divinæ. Sic idem Apostolus *Μόρφωσις* pietatis opponit pietatis *δυνάμει* virtuti , id est veræ ac solidæ pietati 2 Tim. iij. 5. Ignorabat in Lege exterius spectata , sicut ille eam spectabat , non esse ipsam veram ac solidam , ut diximus , cognitionem & veritatem Dei ; sed tantum illius formam quandam ac speciem , imo umbram Hebr. x. 1. Hanc umbram ille amplectebatur pro solido corpore , & tantos inde fumebat spiritus Euangelium Christi fastidiens , in quo solidum cognitionis & veritatis divinæ corpus exhibetur , non illius tantum forma & effigies. Sed tamen & formam cognitionis ac veritatis habere , & Legem etiam quod ad exteriorum sensum cognoscere magnum erat , antequam veniret sol gratiæ & veritatis , Christus , qui Legis illam lucem , veluti stellarum , magnitudine ac perfectione lucis suæ obrueret.

Verf. 21. *Qui igitur doces alterum , teipsum non doces ?* Quasi dicat , cum igitur talis sis , & talem te esse confidas , qui fit ut alterum docens teipsum non doceas ? An tibi alter propior est quam tu tibi ipsi ? An majorem curam habes alienæ salutis quam tuæ ? An ignoras Doctorem magis obnoxium sese reddere pœnæ , si ipse non faciat quæ alios docet ? Incipit nunc Apostolus ostendere qualia facta sub externa illa sanctitatis specie lateant.

Qui prædicas non furari , furaris ? Id est quare furaris ? Aut , itane fas est ut ipse fureris ? Apparet sanctos istos & magnos viros , qui sub persona istius hominis intelliguntur , magnos fuisse fures , cum non deesset occasio magni alicujus & notabilis furti ; verbi causa ex munere aliquo publico , circa pecuniam publicam versante. Unde & dici solet , parvos fures agi in crucem , magnos honorari.

Verf. 22. *Qui dicis non mæchari , mæcharis ?* Id est. Cur mæcharis ? Cur ab alienis uxoribus non abstinens ? Itane oportet te facere , quæ aliis vetas ? Nimirum facilius est alios docere quam seipsum.

Qui abominaris idola , sacrilegium facis ? Id est quare es sacrilegus ? aut sicine te facere decet , hominem qui idola abominaris ? Idola abominaris , sed non abominaris sacrilegia. Idola sunt simulachra & formæ quæ coluntur , & Dii falsi qui communiter in simulachris coluntur ; quorum respectu Apostolus ,
idolum

idolum nihil esse dixit in mundo. Deus enim falsus, seu non natura rei, sed hominum opinione Deus, nihil est in mundo, quisquis tandem is dicatur esse, sive Petrus, sive Paulus, sive Maria, sive Gabriël, sive homo, sive Angelus, sive anima, sive Spiritus. Non enim est is qui dicitur esse, sed sub sancto nomine, excogitata quædam ab hominibus, quam religiose colere fas sit, divinitas: augeturque crimen cum ea sanctus aliquis sive homo sive Angelus esse dicitur, eique sanctum aliquod nomen imponitur. Idola igitur jure meritoque abominabantur Judæi, sed à sacris donariis & pecunia sacra manus non abstinebant. Tangit haud dubie Sacerdotes & eos quibus sacrorum cura & custodia erat. Non mirum autem est hæc tam audacter ab Apostolo asseri: noverat enim homines, inter ipsos enutritus & educatus. Cæterum ea tantum peccata nominat quæ secreto fiunt; non tamen possunt sic abscondi, quin tandem in apertum veniant Dei providentia, qui talia latere non patitur.

vs. 23. *Qui in Lege gloriaris, per transgressionem Legis Deum ignominia afficis?* Siccine fas est? Deus te per dationem suæ legis maxima gloria affecit, tu Deum per transgressionem ejusdem Legis maxima afficis ignominia, quatenus transgressionibus Legis divinæ causam & occasionem præbes Gentibus profanis, Deum contumeliosis dictis incessendi, quasi Deus auctor esset istorum quæ committis criminum, aut saltem ad ea conniveret. Præsumitur enim quisque Deo suo quem colit, & religioni ac Legi quam sectatur nihil contrarium facere. Præstaret igitur ut in Lege, id est de Lege (in pro de) non gloriareris, nec te illius discipulum esse diceres, quam ut Legis divinæ transgressionibus in Deum ejusque gloriam tantopere injurius esses.

Verf. 24. *Nomen enim Dei propter vos blasphematur in Gentibus, sicut scriptum est.* Comprobat id quod dixit scripturæ testimoniis, quæ Judæis objicit, quod propter ipsos nomen Dei blasphemetur in Gentibus. Ea est hominum à Deo & Lege ac veritate ejus averforum iniquitas, ut non ipsam ejus Legem & veritatem spectent, qualis in se est, sed spectent facta & opera eorum qui ejus sese profitentur sectatores; & quicquid ab his peccetur & perpetretur mali, id Legi & veritati divinæ, & consequenter ipsi Deo imputent, quamvis ea Deus & Lex ac veritas ejus maxime detestetur, & gravissimæ pœnæ interminatione vetet. Ideo quibus Dei gloria cordi est, sanctæ ejus Legi ac veritati convenienter sese gerant, id est ab omni opere malo abstineant, omni autem bono & laudabili operi incumbant. Nam sicut mala opera eorum qui Dei cultores & veritatis divinæ professores audiunt, ad Dei ipsius tendunt contumeliam; sic eorundem bona & præclara opera in Dei redundant gloriam. Semper enim talis præcipitur ac judicatur esse religio, & consequenter Deus ipse, quales illius sectatores & cultores sunt. Ideo Christus ipse ad suos discipulos; *Sic luceat, inquit, lux vestra coram hominibus, ut videntes opera vestra bona glorificent Patrem vestrum qui in calis est* Matth. v. 16. Alio etiam modo, & quidem sensu magis conveniente scripturæ dictis, ad quæ Apostolus respicit, propter Judæos blasphemabatur inter Gentes profanas, à veri Dei cultu alienas, Dei nomen, quatenus scilicet Deus Judæos populum suum

Gentium potestati sæpe permittebat ut eum puniret per illos ipsos propter quos & in quorum gratiam Deum offendeabant. Hinc autem colligebant & credebant Gentes Deos suos veros esse Deos, qui ipsis victoriam & dominationem in Judæos darent: Judæorum vero Deum falsum, aut saltem Diis ipsorum longe imparem esse; quæ gravissima erat Dei veri contumelia: hanc vero propter Judæos patiebatur, qui peccatis suis sic à Deo puniri commerebantur. *Nomen Dei*, ponitur pro Deo ipso.

Propter vos. Id est vestra de causa: nisi enim vos peccaretis, & Legem Dei transgrederemini, sanctum Dei nomen blasphemis non violaretur nec profanaretur à profanis hominibus.

Blasphematur. Id est dictis impetitur famam lædentibus, quæ propria vocabuli istius significatio est.

In Gentibus. Id est inter Gentes: in pro inter. *Sicut scriptum est.* Esai. liij. 5. Ezech. xxxvi. 20.

Verf. 25. *Nam circumcisio quidem prodest si Legem facias; si vero transgressor sis Legis, circumcisio tua præputium facta est.* Occupat objectionem Apostolus. Poterat Judæus iste dicere: Quicquid sit, ego sum circumcisus, & signum corpori meo impressum gero populi Deo sacri & peculiaris. Simili quadam ratione qua hodie Christianorum nonnulli cogitant: ego sum ante secula electus & prædestinatus ad salutem: ego sum baptizatus, sacro pane utor, & similia. Hoc te nihil juvat, respondet Apostolus Judæo, nec tibi quidquam prodest.

Nam circumcisio quidem prodest, sed si Legem facias. Id est ad praxin & opera deducas, nihil contra Legem sciens prudens committas, totus in ea observanda sis: sicut nec Christianorum ullum quidquam juvat quod electus & prædestinatus sit, nisi conditionem sub qua electus & prædestinatus est præstet, id est fidem habeat per charitatem efficacem, & secundum spiritum ambulet non secundum carnem, nec quod baptizatus sit, & sacro pane utatur, nisi & baptismi sacramentum impleat, & sacrum panem digne manducet, id est purum & incontaminatum à vitiis sese præstet.

Si vero transgressor Legis sis. Id est si sciens & prudens extra Legis limites pedem ponas, si Legem violes.

Circumcisio tua præputium facta est. Id est tantundem valet quantum præputium; ejusdem plane cum præputio est pretii, & pro præputio apud Deum reputatur, seu idem est præputio.

Verf. 26. *Si igitur præputium statuta Legis custodiat, nonne præputium ipsius ad circumcisionem reputabitur?* Ex superiore infert eandem esse rationem, & oppositi: quasi dicat, si igitur ita se res habet in circumcissione sic se etiam res habebit in præputio? Per interrogationem loquitur Apostolus, quæ vim habet affirmationis rei liquidæ & manifestæ, cui contradicere non possit. Præputii vox primo loco ponitur pro ipso homine præputiato seu in circumciso, substantivum pro adjectivo, per Hebraïsmum, & ad hominem respicit pronomen ipsius.

Nonne præputium ipsius. Nempe hominis præputiati.

Statuta Legis custodiat. Id est ita se erga Legis statuta gerat, tanquam custos eorum diligens, qui omni

omni modo caveat, ne ea transgrediatur & violent.

Statuta. Græce διατάγματα. Voce Græca simul statutorum Legis justitia declaratur, seu ea ex ipsa justitia profecta esse, & sic tanto magis observanda significatur.

Præputium ipsius ad circumcisionem reputabitur. Hic præputii, sicut & circumcisionis vox, proprie accipitur. Sensus est: nonne Deus in suis rationibus & computationibus hominis istius præputium sic accipiet ac ducet, ut tantundem apud ipsum valeat quantum circumcisio? Recutitum scilicet & apellam esse pluris apud Deum erit, quam esse diligentem & circumspectum Legis ejus custodem & observatorem?

Ad circumcisionem. Id est pro circumcisione. Præiudicat hic Apostolus Gentium justificationi per fidem in Jesum Christum, quam infra exponit & propugnat. Nulli enim præputiatorum diligentius unquam custodierunt & custodire potuerunt Legem Dei quam credentes in Jesum Christum.

Verf. 27. *Et judicabit id quod ex natura* (scilicet est) *præputium Legem perficiens, te qui per litteram & circumcisionem transgressor Legis scilicet es.* Quasi dicat: Non tantum præputium hominis, statuta Legis custodientis in circumcisionem reputabitur, sed etiam, quod majus est, judicabit præputium te circumcisum transgressorem Legis.

Judicabit. Id est damnabit, causa tibi damnationis erit.

Quod ex natura, scilicet est, præputium. Hic iterum præputium pro præputiato accipitur. Addit *quod ex natura est*, ut opponat præputiato, qui non ex natura præputiatus est, sed ex actionum pravitate. Præputium naturale opponit voluntario, & carnale spirituali, quale erat etiam Judæorum Legem transgredientium. Simul quoque dum illud ex natura esse dicit, seu naturam illius esse causam, eo ipso significat nihil in illo esse per se mali: quæ enim communis naturæ lege fiunt, mala esse non possunt, cum Deum ipsum habeant auctorem.

Addit *Legem perficiens.* Non enim simpliciter præputiatus damnabit circumcisum, sed præputiatus Legem perficiens, eo scilicet modo quo eam Dei vere timentes & amantes perficere possunt & solent.

Te, manet in sua apostrophe, qui per litteram & circumcisionem transgressor Legis, scilicet es. Id est qui cum tua literali circumcisione Legis transgressor es. *Per* ponitur pro *cum*. *Litteram & circumcisionem.* Duo substantiva pro substantivo cum adjectivo, litteralem circumcisionem, Hebræa phrasi. *Transgressor es Legis*, id est te voluntarie contra Legem peccantem, te inquam, qui furaris, mocharis, sacrilegia & alia nefanda facis. Hic quoque significat Apostolus, non simpliciter circumcisum damnari, sed circumcisum qui transgressor Legis sit.

Verf. 28. *Non enim qui in aperto Judæus est, neque quæ in aperto in carne circumcisio.* Occupat objectionem. Poterat Judæus dicere: Ego Judæus sum, circumcisus sum, ab homine profano & præputiato judicari non possum: Potes, inquit Apostolus, & judicaberis: *non enim qui in aperto Judæus est.* Negat Apostolus eum vere Judæum esse.

Vox *Judæus* semel posita, ne repetitio ejus insuavis auribus accideret, bis & per reduplicationem intelligi debet. Plena oratio est; non is qui in aperto Judæus, Judæus est, & verbum substantivum est in fine positum intelligi debet & in priori membro.

Qui in aperto. Intellige Judæus est, ut diximus, id est qui Judæus est propalam, per notam corpori impressam & oculis conspicuam. *Judæus est*, nempe vere & sensu spirituali ac perfecto.

Neque quæ in aperto, in carne, circumcisio. Hic similiter eadem est ellipsis in voce circumcisionis, & in verbo substantivo geminata. Plena oratio foret, neque quæ in aperto in carne circumcisio est, circumcisio est. *In carne.* Hæc verba addit per exegesis, ut declaret quæ sit ista in aperto circumcisio, nempe quæ in carne est, quæ carnis non cordis præputium aufert, oculisque corporeis conspicua est.

Circumcisio est. Nempe vera & spiritualis ac perfecta.

Verf. 29. *Sed qui in occulto Judæus, & circumcisio cordis, in spiritu, non litera, cujus laus non ex hominibus sed ex Deo.* Docet quis vere & perfecto sensu Judæus sit, ut ostendat etiam incircumcisum vere Judæum esse posse, seu longe veriore & perfectiore sensu quam Judæum secundum carnem tantum; & consequenter ab illo Judæum secundum carnem judicari ac damnari posse. Hic quoque eadem ellipsis est quæ in superioribus Apostoli verbis.

Sed qui in occulto Judæus. Intellige Judæus est, vere scilicet & perfecte. *In occulto Judæus est* is quem Judæum esse corporis aliqua nota non prodit, sed cujus tota ratio intus & in animo latet abdita.

Et circumcisio cordis. Eadem ellipsis, intellige circumcisio est, videlicet vera & ad salutis adeptionem sola valitura. Similis ellipsis occurrit infra cap. iij. 29, *An Judæorum Deus ille tantum?* plena oratio est; *An Deus ille Judæorum tantum est Deus?* Nec credo erraverit, qui in Christi illis verbis, *Dico vobis, priusquam Abraham fiat, ego sum*, eandem ellipsin cogitet, ut plena oratio sit: dico vobis, antequam Abraham Abraham fiat, ego sum Messias ille, ut in me credatis dum tempus est, & antequam Gentes multæ Abrahami filii fiant per fidem in me.

Circumcisio cordis. Id est animi, cujus sedes est cor, continens pro contento. Circumcisio animi est, ut omne vitium animi tollatur & amputetur, omnes malæ cogitationes & consilia ac proposita, omnes pravi affectus & cupiditates, & consequenter omnia facta quæ ex illis proveniunt.

In spiritu non litera. Id est, quæ fit per spiritum; nempe Dei, cujus maximam copiam suppeditat Christi Evangelium, *non per litteram*, id est per Legem literis consignatam, seu ejus jussu ac præscripto: quam litteram etiam alibi Apostolus cum eodem spiritu Evangelii conferens ait, *Littera occidit, spiritus vivificat* 2 Cor. iij. 6. Particula *in* ponitur pro *per*, & ἀντὶ τοῦτο intelligenda est ante vocem literæ: quasi dicat, in spiritu non in litera.

Cujus laus non ex hominibus sed ex Deo. Commendat talem qualem descripsit Judæum ac circumcisum. *Cujus laus*, nempe Judæi spiritualis seu per spiritum Dei circumcisi; Nam pronomen *cujus* ad Judæum, non ad

non ad circumcisionem ipsam proxime nominatam referri textus docet Græcus, in quo pronomen *cujus* est generis masculini, ὅς, non ἡς. Idem fecit Apostolus & vers. 26, videturque id fecisse de industria, ut ostenderet circumcisionem carnalem, si quid valeat, nonnisi in Judæis, & iis qui in Judæorum nomen cooptabantur, valere, cum & multæ aliæ Gentes, videlicet ex Ismaële & Esauo prognatæ, circumcisione uterentur, quas tamen ob solam circumcisionem nemo beatas dixerit.

Non ex hominibus, intellige est vel erit. Id est, non homines laudatores habet, vel suo tempore habebit; ne quis eo moveretur quod Judæi carnaliter circumcisos tanti facerent & laudibus evcherent.

Sed ex Deo. Id est Deum ipsum habet laudatorem & laudis suæ auctorem: quasi dicat, nihil refert si laudem ex hominibus non habeat spiritualis Judæus, imo pro laude vituperium, homines sunt homines, & Deus est Deus, & quanto Deus hominibus major est, tanto laus ex Deo proficiens major est laude quæ proficitur ex hominibus, & ut Judæum talem etiam homines laudent, hoc illi minimum est, imo nihil est præ laude quam ex Deo consequitur. Sed Apostolus ad futuram ex Deo laudem magis videtur respicere: quasi dicat, cujus laus suo tempore non ex hominibus erit, evanida nimirum & ipsorum hominum similibus, frustra que immortalis appellata, sed ex ipso Deo, proinde vera ac solida vereque immortalis, quippe cum æternæ vitæ dono conjuncta.

C A P U T III.

Verf. 1. **Q**uod igitur abundans Judæi, aut quæ utilitas circumcisionis? Ex dictis movetur hæc quæstio, quæ contra superiora vim objectionis habet, quasi dicat: Si Græcus & incircumcissus æque potest salvari sicut Judæus & circumcissus, & Judæus æque potest à salute excludi sicut & Græcus, quid igitur habet vel habebit Judæus præ Græco, aut quæ utilitas est vel erit circumcisionis? Perinde ergo erit Græcum & Judæum esse, circumcissum & incircumcissum. Atqui hoc absurdum est, absurdum igitur est & illud ex quo hoc consequitur.

Quod abundans Judæi. Intellige est vel erit, id est quid est vel erit id in quo Judæus præ Græco abundat, quo Græcum exsuperat, ubi erit præstantia Judæi?

Aut quæ utilitas circumcisionis? Nulla igitur circumcisionis est vel erit utilitas?

Verf. 2. *Multum secundum omnem modum &c.* Respondet Apostolus per negationem consequentiæ, & docet quamvis ea vera sint quæ dixerat, abundans Judæi esse multum secundum omnem modum. Nam ad τὸ περισσόν, id est abundans, respici, docet vox πολλὸν ejusdem generis.

Multum secundum omnem modum. Id est multum omnimode, pro valde multum.

Nam primum quidem quod ipsis credita sint eloquia Dei. Probat quod asseruit. Nam, inquit, primum quidem hoc est &c.

Primum. Id est præcipuum & primo loco ponendum.

Quidem. Quasi dicat, ne alia nunc commemorem, primum quidem, sed non solum.

Quod ipsis credita sint eloquia Dei. Eloquia Dei sunt promissiones Dei de mittendo Messia, de danda per fidem in ipsum justitia & salute. *Ipsis credita sint*, id est apud ipsos sint deposita, & consequenter illis solis promissiones istæ sint factæ, non ulli alteri genti. Liberum erat Deo aliis Gentibus non mittere Messiam, nec eas vocare ad fidem in ipsum, nec si crederent fidem earum admittere, nec quæ fidem hanc consequitur salutem illis conferre: & quod omnia ista contingerint Gentibus, soli misericordiæ Dei & occasione ex Judæis acceptum ferendum est: at Judæis evenerunt ex jure quod illis Deus promissionibus suis fecerat. Cujus juris tanta vis est, ut quamvis nunc propter contumaciam suam sint rejecti & indurati, iterum tamen sint ad Messiam & justitiam ac vitam æternam à Deo vocandi, quæ de re ipse Apostolus agit infra cap. xi. Ob hoc jus Judæis primas partes Apostolus desert, quamvis alioquin Græcos ad communionem bonorum per Messiam allatorum una cum Judæis admittat. Prædicta quidem per Prophetas fuit Gentium vocatio & salus, sed non ideo Gentibus promissa; cum Deo integrum esset mutare consilium, & prædictionum eventum retrahere, vel non aliter gentes servare per Christum, nisi ut prius in Israëlitarum secundum carnem nomen transirent.

Verf. 3. *Quid enim si non crediderunt quidam?* Amolitur Apostolus id quod huic Judæorum juri ac prærogativæ poterat objici. *Quid enim*, intellige refert, quid in eo situm est. *Si non crediderunt quidam*. Intellige: quasi dicat, nemo hoc inferat, Judæos qui crediderunt aut credituri sunt jure isto ac prærogativa excidisse.

Non crediderunt quidam. Nam multi etiam crediderunt, ut tanto minus jure suo debuerint excidere omnes, quod quidam, quamvis multo plures, non crediderint.

Num incredulitas ipsorum fidem Dei destruet? Causam adfert cur ob incredulitatem quorundam jure suo non exciderint omnes: quia ipsorum incredulitas fidem Dei (ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίσυν τῷ Θεῷ) non destruet, fidem inquam Dei in servandis promissionibus, & data semel fide immotam Dei constantiam. Semper Judæorum genti jus suum manet, quod illis semel per Dei promissiones concessum est, dummodo in Messiam credant: quandoquidem non nisi hac conditio promissiones illis sunt factæ.

Verf. 4. *Ne fiat*. Id est absit ut hoc fiat.

Sit vero Deus verax, omnis autem homo mendax. Contrarium asserit Apostolus ejus quod negavit & reject. *Sit vero Deus verax*, id est sed agnoscaturne Deus verax, ὃν pro ἀλά, sit pro agnoscaturne & prædicetur esse. Homines enim Deum veracem non faciunt proprie loquendo, sed veracem esse agnoscunt & celebrant.

Verax. In omnibus scilicet sermonibus & promissionibus suis.

Omnis autem homo mendax. Intellige sit, ὅτι ἁπλοῦς. Comparatione hominis cum Deo, veracitatem Dei illustrat, id est omnis autem homo agnoscaturne & judicetur esse mendax.

Omnis homo. Qui scilicet cum Deo pactum aliquod, & ex hoc pacto disceptationem habeat.

Mendax. Id est peccator, foedi fragus, qui fidem Deo

Deo non servaverit, nec ita se gesserit ut justum ac verum est.

Sicut scriptum est. Rem comprobat Scripturæ testimonio.

Ut iustificeris in sermonibus tuis & vincas cum iudicaris. Verba sunt Davidis ex Psal. LI. 6 sumpta, qui sese mendacem, id est peccatorem esse confitens, in summam veracitatis Dei gloriam id cessurum ait, si ipsi peccatum remittat: quasi dicat, ego peccavi & iniuste feci.

Ut tu iustificeris. Id est ut justus ac verax prædiceris.

In sermonibus. Id est in promissionibus tuis: quippe quod etiam peccatoribus, qui jure promissorum exciderunt, promissa nihilominus præstes, & eorum jus iis non adimas.

Et vincas. Id est, ut causam maxima cum gloria obtineas.

Cum iudicaris. Nempe an promissis steteris. Græce *ἐν τῇ κρίσει, in iudicari te*, id est, ut diximus, cum iudicaris.

¶ 5. Si vero iniustitia nostra Dei iustitiam commendat, quid dicemus? Num iniustus Deus qui infert iram? Ex dictis movet hanc quæstionem & objectionem Apostolus, sub persona Judæorum non credentium.

Iniustitia. Id est, ἀπιστία, incredulitas nostra, ἡμῶν nostrum, id est Judæorum,

Dei iustitiam. Id est, veracitatem in promissionibus & bonitatem & clementiam,

Commendat. Quatenus iniustitia & peccatis nostris adduci se non patitur ut promissa sua revocet, & eorum jure nos privet, quatenusque peccata nobis remittit.

Quid dicemus? Quid hinc inferemus?

Num iniustus Deus qui infert iram? Id est, num hinc licebit inferre Deum esse iniustum, qui iniustitiæ nostræ irascatur eamque puniat? iniustum enim videtur ut Deus illi irascatur eumque puniat qui Dei iustitiam commendat, & majorem ac illustriorem faciat.

Qui infert. Græce *ἐπιτίθει* super iniustitiam seu iniustos scilicet.

Iram. Nempe suam, id est iræ suæ effectum, pœnam.

Secundum hominem dico. Nempe Judæum aliquem non credentem Evangelio, hujus personam nunc induo & induco.

Verf. 6. Ne fiat: siquidem quomodo iudicabit Deus mundum? Inferit hæc verba Apostolus, ut doceat hoc cum rei veritate non congruere. *Ne fiat*, id est absit ut Deus propterea quod iniustitiæ & incredulitati Judæorum irascatur eamque puniat, sit iniustus. *Siquidem quomodo iudicabit mundum?* Rationem adfert, quæ etiam apud Judæos valebat, quia si Deus iniustus est inferendo iram iniustitiæ & incredulitati Judæorum, quomodo iudicabit & puniet mundum? Id est homines universos; continens pro contento, cum & alii homines omnes prætereundum possint, Dei iustitiam & bonitatem ac clementiam vehementer commendatum iri, si eorum iniustitiæ parcat eamque non puniat, si illis omnia peccata remittat. Nimirum non considerabat iste homo, cujus in persona hic loquitur Apostolus, iniustitia hominum Dei iustitiam commendari, non per se sed per accidens, seu non vi ipsius iniustitiæ hominum, sed vi iustitiæ Dei; ideoque non

simpliciter & absolute, sed certos intra limites ac respectus, ultra quos non iustitia, non veracitas, non bonitas ac clementia hæc esset Dei, sed indigna Deo sanctissimo & iudice sapientissimo relaxatio ac remissio. Si nimirum peccator peccata sua agnoscat, si tempestive pœnitentiam agat, & vitam emendet, ut in Davide evenit, si in fontium etiam juri derogatio aliqua fieri debeat, ut hic fieret, si propter Judæos non credentes, etiam credentes aut unquam credituri jure ac privilegio genti suæ dato excidissent; si denique ulla ex parte Deo indignum non sit sed omni ex parte dignum ac gloriosum sit impunitatem peccatoribus concedere, & jus promissorum illis non adimere, tum demum id locum habet ut hominum iniustitia Dei iustitiam vehementer commendat.

Verf. 7. Si enim veritas Dei in meo mendacio abundavit in gloriam ipsius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor? Absoluta parenthesi personam, ut cœperat, hominis illius agit Apostolus, qui porro argumentatur & confirmare conatur injuste se punitum iri, si puniri debeat propterea quod Evangelio non credat.

Si enim, inquit, veritas Dei. Id est Dei veracitas,

In meo mendacio. Id est, per meum mendacium: *in* propter, per meam scilicet incredulitatem. Nam qui Deo aliquid nuncianti non credit, eo ipso nuncium istud mendacii insimulat; at qui Dei nuncium & sermonem, id est veritatem ipsam mendacii arguit, ipse mendax est.

Abundavit. Id est abundans facta est,

In gloriam ipsius. Id est ex qua veritatis Dei abundantia magnam gloriam Deus est consequutus. *Quid*, id est ob quid, (per ellipsin) quare, *adhuc*, id est postquam per meum mendacium veritas Dei abundavit, & Deus gloriam tantam est adeptus.

Et ego. Id est, non minus quam alii homines, ex quorum mendacio & peccatis nulla Deo gloria proveniat.

Tanquam peccator, id est, ac si peccator essem, qui sum veritatis & gloriæ Dei amplificator, *iudicor.* Id est iudicari debeo: præsens pro futuro: iudicor autem positum pro punior. Igitur etiam si ego Evangelio non credam, nihilominus extra damnationem sum.

Verf. 8. Et non. Id est & quare non, repetita particula *quid ἀπ' ἑαυτῶν*, intellige autem ex sequentibus, faciam mala, ut eveniant bona, id est non credam Evangelio, ut Dei veritas abundet, & Deus majorem consequatur gloriam.

Quemadmodum blasphemamur. Tangit hac oblata sibi occasione Apostolus Judæos, qui Apostolis gratiam Dei & peccatorum omnium veniam annunciantibus objiciebant, quod docerent homines mala facere ut evenirent bona, cum scilicet docerent nulla peccata hominibus obstare ad Dei gratiam consequendam, cum Dei gratia tanto sit major & abundantior, quanto majora & abundantiora sunt hominum peccata. Hanc, inquam, Judæorum calumniam hic tangit & perstringit Apostolus, & illius perstringendæ causæ maxime videtur hominem illum induxisse.

Sicut blasphemamur. Id est diffamamur, proscindimur, traducimur immerito. Non enim docemus male agere eos qui Dei gratiam sunt amplexi, sed eos qui male egerunt ad Dei gratiam amplectendam

hortamur & invitamus, idque ne in posterum male faciant.

Et sicut ajunt quidam nos dicere. Quidam nempe Evangelii hostes & adversarii, qui recta & vera conantur pervertere.

Ajunt. Falso scilicet & per calumniam.

Nos dicere. Nos Apostolos scilicet & alios Christianos.

Quod faciemus mala ut veniant bona. Exprimit quid ajant Apostolos & Christianos dicere, *faciemus mala.* Id est peccabimus, peccata peccatis cumulabimus, ut tanto uberiores & nos gratiam à Deo consequamur, & Deus per nos consequatur gloriam. Quam calumniam Apostolus cap. vj initio, quippe commodiore loco. ex professo retundit.

Quorum judicium justum est. Docet longe se abesse à tali sermone & consequenter opinione, cum existimet istorum hominum qui mala faciunt ut veniant bona, justum esse judicium.

Judicium justum est. Nihil profecto justius quam ut illi qui divinæ gratiæ fiducia peccant, divina gratia excidant: gratia divina iis qui in peccatum inciderunt perfugium est, non de industria peccantibus præsidium. Si quis antidotum habeat contra venenum, an venenum hauriet antidoti fiducia? & qui hauserit, nihil profecto sit justius, quam ut illum antidoti destituat efficacia. Antidotum est in casum veneni, non in consilium: sic & Dei gratia in casum est peccati, non in peccandi consilium.

Verf. 9. Quid igitur? Quasi dicat: Cum ergo sic se res habeat, & objectio de præstantia Judæi & circumcisionis nihil nos hic morari debeat, quid dicis? quid videtur? quid statuendum est de reliquo?

Præcellimus? Pro præcellimusne? Græce *πρωτεύομεν*; habemusne aliquid (nos Judæi scilicet) ante Græcos & gentes alios, intellige in eo de quo nunc agitur, id est in imputatione justitiæ seu justificatione, quasi eam magis operibus nostris meriti quam Gentes aliæ?

Non omnino. Id est nihil omnino, nullo modo. Qui putant Apostolum dicere præcellimus quidem, sed non omnino, contradicentem sibi videntur inducere, simul enim diceret Judæos præcellere omnino verf. 2, & præcellere non omnino. Nam in eo de quo agitur, ut diximus, Judæi nihil omnino præcellunt.

Præfati enim sumus & Judæos & Græcos omnes sub peccato esse. *Προηγουμένως*, id est ante allatis causis evicimus, demonitramus, & Judæos & Græcos omnes sub peccato esse: de Græcis id docuit cap. 1, de Judæis cap. 2. Quia igitur non minus Judæi quam Græci omnes sub peccato sunt, idcirco nisi Judæi una & æque cum Græcis ad Jesum Christum confugiant, nihil præ Græcis in salutis adeptione habent.

Omnes. Id est nemine excepto, tam ex Judæis quam ex Græcis.

Sub peccato esse. Id est peccati reatu teneri: proinde æque omnes damnationi subjectos esse. Quid igitur juvat Judæum te esse, circumcissum esse, Græcum non esse, si æque ac Græcum, nisi in Jesum Christum credas, damnari & in exitium agi te oporteat.

Verf. 10. Sicut scriptum est, quia non est justus ne-

que unus. Compluribus scripturæ testimoniis Judæos convincit peccatorum, si forte aliqui sese justificare velint, quod illis consuetum ac solenne erat, in primis sacerdotibus, scribis ac Phariseis.

Quod non est justus. Justus est qui justitiam facit, qui justitiæ est deditus.

Neque unus. Id est paucissimi justi præ injustorum multitudine, per hyperbolen usitatam, quæ eadem in sequentibus est.

Verf. 11. Non est qui intelligat. Nempe quid vere bonum, quid malum sit, si enim intelligeret, vitaret peccata, sectaretur justitiam.

Non est qui exquirat Deum. Id est, per metonymiam effecti pro causa, qui de Deo cogitet & ejus rationem habeat, quia Deum non videt Deum non curat, contra quam faciunt qui quærunt quem non vident; quia illum curant. Recte Deus quæri dicitur, quia oculis hominum obvius non est, sed non ab omnibus quæritur nisi ab intelligentibus, ut merito hæc duo conjunxerit scriptura, non intelligere & Deum non exquirere Psal. xiv.

Verf. 12. Omnes declinaverunt. Nempe à via justitiæ per Legem Dei monstrata.

Simul inutiles facti sunt. *Simul* veluti conspiratione facta *inutiles facti sunt.* Id est nulli usui & Deo ut ei obtinerent, & alii aliis ut se invicem multis officiis juvent.

Non est faciens benignitatem. Id est, id quod benignitas jubet.

Non est ad unum. Id est ne unus quidem, ad unum omnes benignitatem non faciunt. Eadem hyperbole buæ supra. Nam vel Propheta ipse qui hæc dequerabatur & deplorabat, excipiendus erat. Benignitas *γενναιοσύνη*, beneficentia, comitate, suavitate, continetur.

Verf. 13. Sepulchrum apertum guttur eorum. Pro benignitatis officiis alii alios devorant. *Sepulchrum apertum.* Id est simile sepulchro aperto quod paratum est ad devorandum cadaver, sic illorum guttur, quo vocem & sermonem emittunt, semper est paratum promptumque ad homines perdendos, vita, fama, fortunis evertendos.

Linguis suis dolose egerunt. Id est agunt, per enallagen temporis Hebræis suetam: dolos & fraudes linguis, id est sermonibus suis ferunt.

Venenum aspidum sub labiis ipsorum. Similes sunt aspidum, quæ venenum præsentissimum sub labiis habent, sic & isti sermonem habent perniciosissimum in ore suo & sub labiis suis, quo non minus homines perdunt quam aspides & viperæ veneno.

Verf. 14. Quorum os execratione & amaritudine plenum est. Nil aliud ex ore ipsorum perpetuo manat quam execratio, quam diræ, quam sermones amarissimi, id est acerba convitia, dicta contumeliosa: harum rerum inexhausta in ore illorum est copia.

Verf. 15. Celeres pedes illorum ad effundendum sanguinem. Homicidæ sunt, currunt & ruunt ad homicidia, ad cædes, ad vulnera infligenda, levissima de causa homines occidunt, cædunt, vulnerant.

Verf. 16. Contritio & miseria in viis eorum. Viæ cujusque sunt illius actiones consuetæ, in quibus contritio & miseria esse dicitur, quod eorum consue-

consuetæ actiones sint contere & miseros reddere homines: quoquo se vertunt comitatur eos perniciēs & calamitas, seu perniciem & calamitatem secum ferunt.

Vers. 17. *Et viam pacis non noverunt.* Id est, viam quæ ad pacem ducit & quam pax suadet, actiones nimirum pacatas,

Non noverunt. Id est, via pacis non incedunt, per metonymiam causæ, viam enim rectam haud dubie non noverunt, qui ea non eunt, vel viam pacis non diligunt, eadem metonymia.

Vers. 18. *Non est timor Dei ante oculos ipsorum.* Id est, Deum plane non timent, nec pœnas illius reformidant, tam sese à Deo non videri putant quam ipsi Deum non vident. Qui Dei metu reguntur in omni vita, Dei metum, sicut & Deum ipsum, ante oculos habere dicuntur Hebræis. Hinc & coram Deo vel cum Deo dicuntur ambulare Dei timentes. His tot tantisque Scripturæ testimoniis Judæos peccati reos agit Apostolus. Nec est ut quispiam excipiat, hæc dicta esse ἐν τῷ κοινῷ seu in commune, quod plerique, non plane omnes nemine excepto, tales essent: verum enim hoc est, sed Apostolo nihil obstat, qui etiam ἐν τῷ κοινῷ & Judæos & Græcos omnes sub peccato esse asserit; & Christus ad omnes in universum etiam maximos peccatores salvandos venit, non paucorum tantum justorum causa. Adde quod etiam pauci illi justi non fuerint tam justi, ut & ipsi fide in Christum Jesum & imputatione justitiæ ex gratia Dei non æque ac cæteri omnes indigerent, & ut longe justiores quam erant per Christi spiritum fieri non possent & deberent.

Vers. 19. *Scimus vero quod quæcunque Lex dicit, iis qui in Lege sunt loquitur.* Occurrit exceptioni, ne forte Judæorum aliquis diceret, hæc Scripturæ testimonia de gentibus profanis non de Judæis, Dei populo, intelligenda esse.

Scimus, inquit, *quod quæcunque Lex dicit, iis qui in Lege loquitur.* Quasi dicat, non est isti exceptioni & tergiversationi locus. *Scimus* nempe omnes, omnibus hoc constat, nullum est de eo dubium.

Quod quæcunque Lex dicit. Vox Legis tam late hic sumitur, ut etiam Psalmos & Prophetas includat, nam quæ citantur testimonia, ex Psalmis & Prophetis sumta sunt.

Iis qui in Lege, intellige *sunt.* *In Lege* id est sub Lege, *in pro sub*, ut cap. 2. 12, ex multiplici usu particulæ in apud Hebræos, Judæis proinde.

Loquitur. Nisi scilicet ipsa significet se profanas gentes petere, quod isti in locis non fit. *Iis loquitur*, quamvis, eos directe non alloquatur, illis tamen loquitur, quatenus de illis & in illorum usum. *Ut omnes obscuratur, & obnoxius fiat omnis mundus Deo.* Effectum istorum Scripturæ dictorum exprimit, nempe obstructionem & obturationem omnis oris, si scilicet aliquis hominum ore suo sese justificare velit, & peccati infontem dicere.

Et obnoxius fiat omnis mundus Deo. Nempe Scripturæ testimoniis convictus. *Obnoxius fiat*, ὁ παθήσας τὴν τιμωρίαν. Id est, reus & pœnæ subiectus peragatur. *Omnis mundus.* Id est universi in mundo homines, proinde non solæ gentes profanæ, quod per se patet, nec ullo Scripturæ testimonio indiget, sed etiam Judæi, quamvis peculiaris Dei populus.

Deo. Id est creatori suo, quem quisque multis pec-

catis offendit, etiam si hominibus videri possit aliquis justus & peccati expers esse; Deo reus est.

Vers. 20. *Propterea quod ex operibus Legis non justificabitur omnis caro coram ipso.* Causam reddit ob quam homines Deo sint obnoxii & pœnæ divinæ subiecti; quia scilicet ex operibus Legis non justificabitur omnis caro coram ipso.

Non justificabitur omnis caro. Hebræa loquendi ratio, pro nulla caro justificabitur. *Caro* est homo mortalis.

Non justificabitur. Id est, non agnosceretur & pronunciabitur justus.

Coram ipso. Nempe Deo, id est in Dei judicio & conspectu. *Coram hominibus* scilicet: in hominum judicio id fieri potest, sed non in Dei.

Ex operibus Legis. Id est ideo quod nulla in re contra Legem deliquerit: hoc enim requiritur si quis ex ipsis Legis operibus, seclusa Dei gratia, justus à Deo pronunciari velit. Nec est ut dicas, multos fuisse qui Legem exacte servaverint, adjunctis victimis & expiationibus in Lege constitutis, quibus infirmitates & ignorantiae purgabantur. Verum hoc est, sed Legem servarunt vulgari & populari sensu acceptam, ad quam bonum & justum esse, minimum est: quales multi Phariseorum erant, & Paulus ipse Philip. iij. 6 Sed ut quispiam coram Deo justus ex Legis operibus operibus pronunciatur, idque ad obtinendam vitam æternam, oportet ut omnia faciat & exsequatur quæ lex non tantum expresse & in specie præcepit, sed etiam quæ in generali sensu & implicite continet; id est ut omne malum vitet, & omne quod justum & rectum est perpetuo exsequatur, sic ut omnis delicti, omnis culpæ sit expers; quod qui præstitit, Christo solo excepto, nullus est. Et quod ad expiationes & purgationes per victimas attinet, hæc pœna aliqua, idque ex Dei indulgentia & benignitate, hominem liberare poterant, at hoc præstare non poterant, ut propter eas homo vere justus & omnis delicti vacuus à Deo pronunciaretur, & vitam æternam acciperet, cum nec peccata quibus pœna mortis constituta erat expiare possent. Multa præterea vitiosa erant, quibus nulla adhibebatur nec constituta erat expiatio; quod ea Lex aperte & ad litteram non vetaret. Neque enim à servis, quæ Judæorum sub Lege erat conditio, magna exigi potuit honestatis perfectio. Ideo hic ipse Apostolus loco ad Philippenses memorato vers. 6, 9, quamvis sese secundum illam quæ sub Lege erat justitiam irreprehensibilem fuisse dixerit, suam tamen hanc justitiam rejecit ac repudiavit, ut eam quam Deus ex gratia sua credentibus in Jesum Christum imputat & adscribit, consequeretur: hoc ipso docens suam illam exactam justitiam, si ad perfectum legis divinæ sensum exigeretur, valde fuisse mancā ac mutilā: & ab æternæ vitæ adeptione longissime distantem. At inquires, multos commemorari in Scriptura justos, inter quos Zacharias & Elisabeth, idque coram Deo Luc. j. 6. Sic sane est; sed justī dicuntur communi quadam ratione: quod justitiæ toti dediti fuerint, non vero quod omni culpa & delicto vacaverint. Ideo & justī isti non ex operibus, seu quod omni labe & peccato carerent, sed ex fide sua, quæ justitiam illorum produxit, victuri dicuntur.

Per Legem enim cognitio peccati. Causam addit superioris assertionis, quia per Legem peccatum cognoscitur: cum enim Lex aliquid vetat, peccatum & malum id esse ostendit; nisi enim malum & peccatum esset, lex illud non vetaret: at ostenso peccato, cupiditas illius tanto magis accenditur, & sic peccatum committitur, non quidem ulla Legis culpa; sed hominum vitio. Nam spiritum illum adoptionis qui à peccando continet & carnem domat, Lex non habet. Quia igitur Legis occasione homines carnales magis in peccata ruunt, hinc fit ut non solum ex Legis operibus nemo justus pronuntiari possit, sed etiam quisque per Legem condemnetur, adeo ut & illi qui spiritu adoptionis reguntur, nec amplius carnales sed spirituales sunt, damnationem à Lege non effugiant, neque enim & illorum tanta est perfectio, ut non aliquando quamvis nolentes & inviti peccent. Sed qui spiritu aguntur, sub Lege non sunt, proinde nec sub damnatione ulla cap. viij. 1. Gal. v. 18.

Verf. 21. *Nunc vero sine Lege justitia Dei manifestata est.* Nunc, his temporibus quibus Christus Dei Filius venit & Euangelium hominibus allatum est.

Justitia Dei. Id est justitia quam Deus ex sua bonitate & gratia hominibus imputat, quæ ideo Dei dicitur, ut nostræ justitiæ opponatur, quod & perfecta sit, & non operibus nostris parta, sed Dei donum sit, qua de re vide plura cap. j. 17.

Manifestata est. Semper quidem illam Deus sibi credentibus tribuit, sed non semper manifestata fuit, id est publica prædicatione hominibus annunciata & æterno fœdere sancita; nunc demum hoc factum est.

Sine Lege. Id est Lege Mosis exclusa & valere iusta, non quatenus mala vetat, & præcipit bona, hoc enim per Euangelium multo etiam fit clarius, & perfectius & efficacius, sed quatenus transgressores sui simpliciter damnat, & illis ad justificationem coram Deo viam præcludit.

Testimonium habens à Lege & Prophetis. Docet in ipsa Lege & Prophetis testimonium extare de hac Dei justitia, & sic Legem ipsam justitiæ isti ultro decedere: testatur, inquam, Lex & Prophetæ Deum hominibus propter fidem ipsi habitam aut alia aliqua eximia facta justitiam imputare. In Lege seu libris Mosis habemus exemplum ipsius Abrahami, Phineæ & aliorum; in Prophetis dicta varia huc pertinentia, quale dictum est illud Habacuci: *Iustus ex fide vivet*, quæ stricturæ quædam erant lucis istius quæ per Euangelium instar solis effulset. Apostolus ipse capite sequente ex Davidis Psalmo de hac justitia Dei testimonium illustre producit verf. 6, 7, 8.

Verf. 22. *Justitiam vero Dei per fidem Jesu Christi.* Docet quomodo seu per quod medium justitia ista Dei hominibus nunc contingat,

Per fidem, inquit, *Jesu Christi.* Non per quamvis fidem, sed in specie *per fidem Jesu Christi*, id est quam Jesus Christus tradidit, vel quæ in Jesum Christum dirigitur, per genitivum sive causæ sive objecti, qua Jesus creditur esse Christus, & qua in Jesum tanquam Christum illum creditur: qui hanc fidem audito Euangelio suscipit, protinus justitiam Dei adipiscitur, & qui hac fide regitur, injustitiæ istius possessione manet.

In omnes & super omnes credentes. Docet justitiam hanc Dei ad omnes omnino credentes pertinere & omnibus credentibus contingere. *In omnes*, sive ad omnes, intellige pertinens,

Et super omnes. Intellige veniens & manens, dummodo credant: prius ad oblationem, posterius ad colationem justitiæ pertinet.

Non enim est discrimen. Rationem affert cur dixerit in omnes & super omnes credentes, quia, inquit, nullum est hac in parte Judæorum & Græcorum & quorumvis hominum discrimen.

Verf. 23. *Omnes enim peccarunt & destituuntur gloria Dei.* Causam affert cur discrimen sit nullum, quia, inquit, omnes peccarunt tam Judæi quam Græci, & quicumque alii sint homines, ideo non est causa ut Deus aliis justitiam ex fide & gratia sua imputet, aliis non imputet, ex æquo peccaverunt, ex æquo justitiæ hoc beneficium adipiscuntur, si ex æquo in Jesum Christum credant.

Et destituuntur gloria Dei. Id est gloriam Dei non assequuntur, procul ab ea distant & manent.

Gloria Dei, est gloria quæ à Deo proficiscitur, & hoc loco significat eam gloriam cum Deus hominem pronunciat justum; hanc gloriam nemo assequitur operibus suis, neque Abrahamus ipse assequutus est, ut capite sequenti docetur.

Verf. 24. *Justificantur gratis ipsius gratia, per redemptionem quæ in Christo Jesu.* Justificantur, scilicet omnes, id est iusti pronunciantur, *gratis*, *donati*, id est Dei dono & sine ullo suo merito: Nam quæcunque cujusquam ante fidem in Jesum Christum fuerint vel non fuerint merita, id in conferenda per Christi fidem justitia à Deo non attenditur.

Ipsius gratia. Nempe Dei, quæ doni istius est causa.

Per redemptionem quæ in Christo Jesu, intellige est, vel facta est. Docet Apostolus quid Deo auctore factum sit seu accesserit ad id ut gratis & gratia Dei peccatores iusti pronunciarentur. Redemptio, inquit, in Christo Jesu, id est per Christum Jesum accessit, hoc est, Christus Jesus Deo auctore pro peccatis omnium victima piacularis factus est, sanguinem suum fudit, & hoc lytron sanguinis & mortis suæ dedit, ut omnes in ipsum credentes à peccatorum reatu ac poena liberaret. Deus enim hanc tantam Christi obedientiam, quod pro peccatis nostris morte affici, eaque crucis, non recusaverit, ita suscepit, tantique pretii duxit, ut non solum ipsi Christo maximam gloriam donaverit, sed etiam omnibus in ipsum credentibus peccatorum omnium veniam dare, justitiam gratis imputare, & vitam æternam largiri velit. Hinc apparet redemptionis istius, & consequenter sanguinis & mortis Christi, non eam vim esse ut debita nostra proprie Deo exsolverit. Nam et ipse Christus hanc obedientiam auctori & Patri suo per se debuit, & pro ea maximum præmium tulit, & ipse pro se meritis suis, quamvis maximis, mercedis sibi pro iis datæ magnitudinem nullo modo assequutus est: quæ quia prorsus incomparabilis est, donata ei gratis pro obedientia ab Apostolo dicitur Philip. ij. 9, & Christus non pro debitorum ac delictorum nostrorum exsolutione proprie loquendo, sed pro eorum remissione mortuus asseritur; & hoc ipso loco talis nobis per Christum facta redemptio ostenditur quæ gratuitam justificationem

ficationem & Dei in ea conferenda gratiam, & sic liberalissimam debitorum remissionem ac condonationem neutiquam tollat, vel ulla ex parte immineat; quam redemptionem & alibi idem Apostolus remissionem esse peccatorum nostrorum docet Eph. j. 7. Col. j. 14, & Christus pro peccatis nostris moriens victimæ piacularis rationem habuit: victimarum autem sanguine non fiebat pro delicto ulla proprie dicta solutio, sed efficiebatur, Deo sic volente, delicti remissio & condonatio: & peccatorum nostrorum reatus manet, nisi credamus in Christum, & peccatis moriamur, qui haudquaquam remaneret si per Christi mortem facta esset debitorum nostrorum persolutio, non quæ sita & parta, postquam & nos officium fecerimus, eorum remissio: debito enim persoluto tollitur omnis debitoris obligatio: & Deus ipse Christum Filium suum proprium pro peccatis nostris dedit, proinde sibi ipsi de suo debita nostra proprie loquendo persolvere non potuit. Denique Deus adeo pro debitis nostris proprie dictam persolutionem non accepit ullam, ut longe etiam majorem pro nobis impensam fecerit quam est debitorum nostrorum omnium condonatio: majus enim est apud Deum Filium suum unicum & innocentissimum in mortem, eamque crucis, tradere, quam totius mundi debita condonare, & insuper etiam vitam æternam peccatoribus conferre. An ergo Deus multo majorem impensam faceret ut ipse consequeretur id quod multo minus erat? Nimirum Dei gratiam immensam non intelligunt qui talia autumant. Deus pro ineffabili sua gratia & misericordia non tantum omnia nobis debita liberalissime condonavit, non tantum justitiam gratuito imputavit, & vitam æternam nobis largiri constituit, non tantum debita sua non recepit, sed insuper etiam de suo proprio, id quod erat sibi charissimum & pretiosissimum, ut sese nobis penitus obstringeret, & tantorum suorum beneficiorum tantæque gratiæ fidem sufficientissimam faceret, & pignus certissimum daret, Filium suum proprium, eumque unicum, pro peccatis nostris victimam fieri, & sanguinem innocentissimum sanctissimumque idque in cruce, fundere voluit: haud dubio argumento, peccatores & injustos si in ipsum credant, vitam justis decretam adepturos esse, postquam justus & omnis peccati insons, mortem injustis & peccatoribus debitam, idque pro ipsis & hunc ipsum in finem perpeffus est. Qua simul ratione Deus omnes peccatorum sibi conscios (conscii autem debent esse omnes homines) ad Christum traxit, & effecit ut certatim ad illum accurrerent, qui pro peccatis ipsorum victimam factus est, simulque cum ipso & Legi & peccatis morerentur, ut Deo viverent Gal. 2. 19, 20. Porro significat Apostolus non per aliam redemptionem, quam quæ est in Christo Jesu, seu quæ per Christum Jesum facta est, justificationem istam contingere, qua omnibus peccatoribus justitia imputatur, & vita æterna confertur. Excludit & removeret & tollit Apostolus omnes redemptiones & expiationes & propitiationes Legales, quibus Judæi frustra fidebant. Ideoque addit de Jesu Christo, ut sequitur,

Verf. 25. *Quem proposuit Deus propitiatorium per fidem in ipsius sanguine.* Redemptionem istam uberius describit, quem, videlicet Christum Jesum, proposuit Deus, id est, publici omnium juris fecit,

Propitiatorium. Id est, ut esset propitiatorium. Alludit & respicit Apostolus ad propitiatorium illud veteris Testamenti, cui Christum Jesum assimilat, tanquam longe verius ac perfectius propitiatorium; cujus propitiatorium illud Legale umbra quædam erat. Hoc nomine vocabatur operculum Arce quod thronum Dei referebat, propter Cherubinos expansis ad sese invicem alis ei impositos, eratque maximæ sanctitatis. Propositum erat ex mandato Dei in intimo sacrario, ut coram illo, tanquam Dei throno, & sic per illud populus Deum propitiaret. Sic Christum Jesum Deus ipse in vero illo & cælesti sacrario proposuit, ut ad illum omnes tanquam ad certum asylum confugerent, & per illum Deum sibi redderent propitium. Propitiabatur autem Deus non semper, quia ex irato reddebatur placatus; (ipse enim propitiatorium hoc proponi fecerat) sed quia efficiebatur ut propitius porro maneret, nec populi sui peccatis & delictis irasceretur, aut si forte jam cui iratus esset ob contumaciam, propitiabatur, quatenus se pœnitenti, fuso victimarum sanguine, ad dimittendam iram obstrinxerat.

Per fidem. Modum ac rationem ostendit Apostolus propitiandi Dei per Christum Jesum, ea vero est ut credamus in ipsum & per ipsum in Deum; fide scilicet viva & per charitatem efficaci.

In ipsius sanguine. Respicit & alludit Apostolus ad victimarum Legalium sanguinem: sicut enim Legale illud propitiatorium in sanguine victimarum propositum erat, id est eo modo ut sanguis victimarum pro peccatis prius funderetur; sic & Christum Deus proposuit propitiatorium in sanguine ipsius, id est eo modo ut & ipse prius sanguinem suum pro peccatis totius mundi fuderit. *In sanguine,* pro cum sanguine, seu accedente & interveniente sanguine, *ipsius,* id est Christi Dei Filii. Nimirum totius mundi peccata etiam gravissima, non alio quam ipsius Filii Dei sanguine purganda erant, idque sic ut maximis quoque peccatoribus per fidem in ipsum justitia imputaretur & vita æterna donaretur.

Ad demonstrationem justitiæ suæ. Docet quo fine Deus Christum Jesum propitiatorium per fidem in sanguine ipsius proposuerit, nempe ut demonstraret & omnium oculis exhiberet justitiam illam suam quam propter fidem imputare solet, quæ adhuc latebat, nec in publico omnium conspectu erat.

Propter transmissionem antefactorum peccatorum. Id est, propterea quod transmiserit antefacta & commissa peccata.

Verf. 26. *In tolerantia Dei.* Id est Deo tolerante peccatores, non ut merebantur tollente. *Ad demonstrationem:* quasi dicat, ad demonstrationem, inquam, *justitiæ suæ in hoc præsentis tempore.* Repetit priorem finem, addita etiam circumstantia præsentis temporis, Evangelii nimirum: quasi dicat, præterita tempora tanti boni erant exfortia. Adventus Jesu & Evangelii tantum bonum nobis attulit. Docet autem cur Deus toleraverit tanta peccata & scelera hominum, cur non protinus omnes impios perdiderit & exterminaverit, ut, inquit, hoc præsentis tempore justitiam illam suam demonstraret & testatam omnibus faceret, maximos peccatores justos pronunciando. Hoc vero iterum quo fine?

Ut esset ipse justus, & justificans eum qui ex fide Jesu. Duplici fine, primum ut iste justus esset, id est ut sese justum esse ostenderet. Res ponitur pro rei ostensione seu declaratione: justum, hoc est veracem & fidelem in servandis promissionibus, & benignum ac liberalem in conferendis beneficiis. Promiserat hanc justitiam sese manifestaturum & exhibiturum, hoc igitur nunc præstitit: & justitia Dei maxime in beneficentia & clementia celebratur: deinde *ut esset justificans eum qui ex fide Jesu*, id est ut ostenderet se justificantem esse, five sese justificare. Participium enim ponitur pro verbo ex Hebraico usu.

Eum qui est ex fide Jesu. Quasi dicat, ideo peccata tulit maxima cum patientia, ut deinde in hoc præfenti tempore per fidem in Jesum peccatores justificans, ostenderet clarissimo documento se per fidem in Jesum omnes justificare ac justificaturum esse, & sic fidem hanc obtinendæ justificationi in perpetuum consecraret ac dedicaret. Neque enim ulla alia fides justitia ista Dei dignior est quam fides Jesu, quæ obiecta habet circa quæ versatur omnium maxima & præstantissima. Fides Jesu est fides cujus auctor & magister est Jesus, vel quæ refertur ac dirigitur in Jesum & per Jesum in Deum ipsum vide vers. 22. *Eum qui ex fide Jesu*, scilicet est. Esse ex fide Jesu, est fidem Jesu habere, Jesu vel in Jesum credere, Hebræa phrasi. Sic esse ex Lege, est Legi deditum esse, esse ex veritate, ex contentione, est veracem, contentiosum esse, & similia.

Vers. 27. *Ubi igitur gloriatio?* Hanc interrogationem ex superioribus infert, postquam evicit neminem ex Legis operibus coram Deo justificari, sed ex fide Jesu justitiam à Deo gratis imputari credentibus. Interrogat Judæos re sic se habente, ubi sit eorum gloriatio, id est gloriatio ex operibus Legis, ex eo, inquam, quod Legis observatores essent, & hoc nomine gentes præ se contemnerent.

Exclusa est. Nullus illius locus est: nam si ex operibus Legis nemo coram Deo justus pronunciaripotest, sed fides Jesu ad id requiritur, quis ex illis gloriationi locus est?

Per qualem Legem? Operum? Per operumne Legem? per Legemne quæ opera requirit? id est per Legemne istius executionem ista exclusa est?

Nequaquam. Intellige, per hanc gloriatio ex operibus exclusa est.

Sed per Legem fidei. Id est per Legem quæ fidem requirit, eique justificationem ex Dei gratia & liberalitate promittit, quæ lex est Evangelii: per hujus Legis exemptionem gloriatio omnis sublata est.

Vers. 28. *Arbitramur igitur fide justificari hominem, sine operibus Legis.* Quasi dicat, quandoquidem igitur Lex fidei gloriationem hominum excludit, gloriam vero Dei infert, arbitramur fide justificari hominem, five sit Judæus, five Græcus, homo est, hoc satis est, dummodo credat in Jesum Christum, justificabitur.

Arbitramur, λογίζομεθα. Quasi putatis & subductis rationibus colligimus. Sic cap. 2 vers. 3.

Sine operibus Legis. Id est operibus Legis non requisitis, non requisito, inquam, eo ut quisquam sine delicto contra Legem sit, quod nulla caro assecuta est. Multum errant qui Jacobum Paulo contrarium

esse autumant, quod Jacobus doceat hominem ex operibus justificari, non ex fide tantum. Paulus enim per opera Legis, ut dictum est, vel etiam opera simpliciter, opera intelligit quæ delictum omne contra Legem, proinde & gratiam excludunt, eique opponuntur cap. xj. 6. Jacobus vero per opera intelligit fidei fructus & effectus simpliciter: Uterque adeo consentit, ut Jacobus cap. iij. 2 omnes in multis delinquere asserat, & Paulus fidem quæ per charitatem non sit efficax, quæque in fructus spiritus non exuberet, pro nulla & inani ducat, & mox Legem quatenus bonorum operum magistra est, per fidem stabiliri affirmet vers. 31. Deinde, *sine operibus*, est non spectatis ullis ante fidem, si quæ in ullo sint, operibus, propter eorum maximam imperfectionem, quod in primis respectu fidei in Christum verum est. Unde iterum patet alia Pauli et Jacobi conciliatio. Paulus enim agit de operibus ante fidem in Christum, Jacobus agit de operibus post fidem & per fidem ac cum fide; Paulus agit de justificationis principio, Jacobus agit de justificationis consummatione.

Vers. 29. *An Judæorum Deus ille tantum nonne vero & gentium? Certe & gentium.* Dixerat in genere hominem justificari fide, quemvis hominem designans, non Judæum tantum, sed cujusque gentis: id nunc confirmat.

An Judæorum Deus ille tantum? nonne vero & gentium? Quasi dicat, ut soli Judæi fide justificari debeant, gentes vero ab hoc beneficio excludi. Est vero ellipsis duplex in oratione Apostoli, prior in voce Dei, ad vitandam ipsius repetitionem. Integra oratio est: an Deus ille (additur enim in Græco articulus ad vocem Dei, Deum illum unum designans) Judæorum tantum Deus, id est creator & Dominus? Altera ellipsis est verbi substantivi est.

Vers. 30. *Siquidem unus ille Deus.* Id est, Deus absolute & ὁ ὁ θεὸς dictus, (nam & hic additus est articulus, qui creatorem & Dominum supremum significat) unus est: alioquin enim multi sunt Dii, hoc ipso Apostolo testante 1 Cor. viij. 5. Hic iterum occurrit ellipsis verbi substantivi est. Quia vero unus tantum est creator & Dominus supremus, idcirco omnium est creator & supremus Dominus, & sic non Judæorum tantum, sed & gentium.

Qui justificabit circumcisionem ex fide, & præputium per fidem. Effectum exprimit, seu consequens hujus rei, quod unus sit omnium hominum Deus, quia enim omnium ex æquo creator est Dominus supremus, ideo ex æquo etiam justificabit omnes ex æquo item credentes.

Justificabit circumcisionem. Id est circumcisos, substantivum pro adjectivo.

Ex fide. Non ex operibus Legis, non ideo, inquam, quod nihil contra Legem peccarint, sed ideo, quod quamvis peccaverint & peccatorum rei sint, fidem Deo per Jesum Christum habeant, (fidem enim intelligit Apostolus quam prædicabat) proinde justificabit per imputationem justitiæ gratuitam: justificare enim latius sua natura patet quam justitiam gratuito imputare: Justificare enim est, justum pronunciare ac declarare, à reatu & pœna absolvere: at justus pronunciari & ab omni reatu ac pœna absolvi potest, imo debet, etiam is qui nihil peccavit, imo huic soli id jure meritoque debetur. Justificatio inquam,

n quam, est effectum & consequens justitiæ. Justitia vero duplex est, altera hominis propria, altera homini gratis à Deo adscripta & imputata: illa quia est multis partibus imperfecta, justificationem merito suo non assequitur: hæc quia ab ipso Deo adscribitur, nonnisi perfecta esse potest, & idcirco justificationem necessario secum infert, & cum justificatione ex Dei decreto vitam æternam.

Et præputium. Id est præputiatus, eadem loquendi ratione, qua supra circumcisionem dixit pro circumcisis.

Per fidem. Nempe eandem quam diximus. Eadem in utrisque fides idem accipiet à Deo præmium & beneficium.

Ex fide, & per fidem sono differunt, sensu sunt idem.

Verf. 31. *Legem igitur destruimus per fidem? Ne fiat; sed Legem statuimus.* Videri poterat Lex quæ ab homine omnis peccati vacuitatem requirit, quatenus bonorum operum est magistra, per fidem istam destrui, idque etiam haud dubie à Judæis objiciebatur, quandoquidem fides imputationem justitiæ peccatoribus afferat. Proponit igitur quæstionem, an ipse & alii sui collegæ Legem, quatenus justitiæ & sanctitatis magistra est, destruant per fidem istam quam prædicabant? Negat hoc sese facere.

Absit, inquit, sed Legem statuimus. Quasi dicat, tantum abest ut hæc fides Legem tollat & destruat, quatenus nimirum Lex justitiam præcipit & ab omni peccato arcet, ut eam vel maxime constituat ac stabiliat. Longe enim fides ista validior & efficacior est ad efficiendam in hominibus omnis generis justitiam, & ad omne peccatum penitus excindendum, quam Lex. Primum, quia Lex severe agit & homines serviliter tractat, nullum verum delictum impunitum sinens; ideo secundum literam & sensum externum sumpta, nihil ultra servilis conditionis honestatem præcipit: at fides quia homines liberaliter habet, ideo longe majora & perfectiora honestatis opera & exempla ab iis postulat. Deinde, quia Lex peccatores ad desperationem veræ coram Deo justificationis adigit: fides eos ingenti beneficio remissionis peccatorum & imputatæ ex gratia justitiæ Deo obligat, & ad eum omni vicissim obsequio demerendum instigat. Tertio, quia Lex aperta & expressa vitæ æternæ & cælestis hæreditatis promissione destituta est, proinde spiritu illo caret, qui carnem cum affectibus & cupiditatibus domat, quibus non edomitis, acriores per Legem vires peccatum sumit: at fides in apertas vitæ æternæ promissiones, in Dei gratiam, qua sese vere Patrem nobis declaravit & exhibuit, tota refertur, & spiritum filialem omni Lege potentior nobis inserit: qui non solum in certissimam cælestis hæreditatis spem nos erigit, sed simul etiam dicat fore ut ea excidamus, si quid tanta Dei gratia & vocatione nostra indignum faciamus. Quarto, quia Lex ritibus & ceremoniis, & rerum natura sua ac per se licitarum abstinentia, servilia illa ingenia in opere assiduo detinebat: at fides tanquam ab ingenuis & Dei Filiis, nihil aliud nisi quod honestas ipsa suadet, requirit. Nimirum Lex tribus illis quæ servis ac mancipiis debe-

beri Sapiens dixit, usa est: *Servo debetur*, inquit, *opus, cibus & disciplina* Syrac. xxxiiij. 25. Opus & labor, qui contumacem animum ab otio contineat: cibus & quæ vitæ sunt necessaria, ut ei vires ad laborem sufficiant, & ne egestas extrema suadeat: disciplina, ne impunitate fiat deterior. Hæc omnia Lex observavit. Nam & per ritus varios externamque puritatis & sanctitatis omnis speciem, nullum à laboribus otium dedit, & cibum ac victum per terrenas promissiones affatim suppeditavit, & disciplinæ non pepercit, nullum gravius peccatum impunitum sinens, & quibus veniam indulserat, non tamen sine victima aliqua & oblatione ac veluti multa dimittens; quæ venia ac remissio non eo spectabat ut vitam æternam per victimas illas & oblationes quisquam obtineret; sed ut poenam aliquam delicto illi convenientem evitaret. Legem igitur ob id ipsum statuebant Apostoli, quod nos non amplius sub Lege sed sub gratia esse docerent, qua de re idem Apostolus agit cap. vj verf. 14.

CAPUT IV.

Verf. 1. *Q*uid igitur dicemus Abrahamum Patrem nostrum invenisse, secundum carnem? Inducit Apostolus Abrahamum, ut illius exemplo manifestum fieret utrum ex operibus, an ex fide justificemur.

Igitur. Quasi dicat, cum ostenderim fide justificari hominem, non ex operibus Legis,

Quid dicemus Abraham Patrem nostrum invenisse? Sic eum appellat, ut ostendat merito sese exemplum ejus adducere tanquam patris & auctoris Judæorum, hominis Deo gratissimi, cui divinæ promissiones contigissent. *Quid dicemus invenisse?* Id est acquisivisse, adeptum esse, justificationis nimirum respectu, tantæ gloriæ Patriarcham, exclusa, ut dixi cap. iij. 27, gloriatione?

Secundum carnem. Hæc verba per transpositionem locata sunt post verbum *invenisse*, & respiciunt ad verba *patrem nostrum*. Significat Apostolus Abrahamum esse quidem patrem Judæorum, sed secundum carnem, quatenus carnali ratione ex illo orti sunt; tacite innuens Abrahamum esse Patrem omnium credentium, longe potiori ratione, nempe secundum spiritum, quatenus spirituali quadam ratione, id est fidei ejus imitatione ex illo prodierunt, & sic credentes omnes, quamvis multos ex iis Græcos & Ethnicos, tanto majore & perfectiore cognatione Abrahamo conjunctos esse, quanto spiritus carne, & spiritualis generatio carnali major est & perfectior.

Verf. 2. *Si enim Abraham ex operibus justificatus est, habet gloriationem, sed non apud Deum.* Rationem affert propositæ de Abrahamo quæstionis: quasi dicat, dicendum enim est de Abrahamo quid invenerit justificationis respectu, cum eum à Deo justificatum fuisse constet.

Justificatus est. Id est justificatus fuisse dicatur: res ponitur pro rei dictione, ut cap. iij. 26. Nam si res ipsa intelligenda esset, hoc est, si Abrahamus re ipsa ex operibus justificatus fuisset, ha-

beret sane gloriationem etiam apud Deum, quod falsum esse mox ostendit Apostolus. *Iustificatus*, id est iustus à Deo pronuntiatus & declaratus.

Ex operibus. Id est ex eo quod nihil unquam deliquerit, nullum peccatum admiserit. Non addit operibus vocem Legis, quia necdum lex per Moysen lata erat; sed Abraham nihilominus habuit Legem recti & boni & iusti, cordi suo inscriptam, quam naturæ hominis cuiusque Deus insculpsit: qua de re Apostolus ipse cap. ij vers. 14, 15 loquutus est.

Habet gloriam. Id est causam & materiam gloriationis, & consequenter potest gloriari, per metonymiam effecti pro causa.

Sed non apud Deum. Docet gloriationem illam tantum apud homines locum habere, qui Abrahamum ex operibus iustificatum dicant, apud Deum non habere, qui id nequaquam dicat, proinde gloriationem illam fore falsam, non veram.

Apud Deum. Id est coram Deo, sicut apud homines gloriari, est coram hominibus gloriari, vel Dei respectu ut cap. v. 1. Admodum caute Apostolus de Abrahamo loquitur, & rem sic moderatur, ut nec Judæos offendat, nec veritati injuriam faciat, reticendo quidquam quod dicendum erat.

Vers. 3. *Quid enim Scriptura dicit? credidit autem Abraham Deo, & imputatum est illi ad iustitiam.* Ad Scripturam provocat Apostolus, ut se invidia omni apud Judæos exoneret: quasi dicat, dicat Scriptura non ego, quid res sit: Scriptura inquam quæ ipsam veritatem continet. Scripturæ tribuit dictionem, vel per prosopopœiam, vel si mavis metalepsin, cum instrumento vel medio tribuitur, quod proprie competit illi qui per instrumentum vel medium aliquod operatur: sic dicuntur oculi videre, os loqui, & similia: sic & Scriptura dicit, quod auctor Scripturæ dicit; & per metaphoram in voce *dicit*, pro literis significat: dicere enim proprie est vocum sono significare. Adducit autem Scripturam ad demonstrandum id quod asseruit, Abrahamum gloriationem istam apud Deum non habere, quod ex operibus iustificatus sit.

Credidit autem Abraham Deo. Verba sunt Scripturæ Gen. xv. 6, ex quibus Apostolus rem probat. *Credidit Abraham Deo*, nempe cum Deus ipsi ferme centenariis, & uxorem sterilem semper, tunc vero etiam annosam habenti, promitteret semen seu posteritatem tam numerosam quam sunt stellæ in cælo. *Particula autem*, innuit Deum promisisse, Abrahamum autem Deo credidisse: Dei enim est homini promittere, hominis autem est Deo credere. Fides Abrahami non innitebatur persuasioni aut opinioni alicui incertæ, quod sæpe usu venit hominibus credulis, sed certo Dei verbo & promissioni.

Et imputatum est illi. Nempe quod Deo credidit, à Deo scilicet,

In iustitiam. Id est in rationibus ductum & habitum illi est pro iustitia, seu ita ut ei iustitia ferretur accepto, utque pro iusto censeretur. Sic cap. ij vers. 26, nonne præputium ipsius in circumcissionem reputabitur? Id est pro circumcissione reputabitur; seu ita ut pro circumciso censeatur?

Vers. 4. *Operanti autem merces non reputatur secundum gratiam sed secundum debitum.* Docet quo-

modo ex allegato Scripturæ testimonio colligatur Abrahamum non esse iustificatum ex operibus: quasi dicat, Abrahamo id quod Deo credidit putatum est in iustitiam, teste Scriptura, proinde iustitia illi ex gratia est adscripta & accepto lata; operanti autem merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum.

Operanti. Nimirum sic ut nulla gratia ad consequendam mercedem indigeat. Mercedem autem imputari dixit, cum imputatur id quod mercedis causa est, seu ob quod merces debetur, opera nimirum & meritum; sed mercedem dicere maluit, quod merces merenti & operanti respondeat, merces enim est meriti merces, et meritum est mercedis meritum.

Non imputatur. Id est in rationes accepti non fertur nec ducitur;

Secundum gratiam. Id est ex gratia,

Sed secundum debitum. Id est ex debito.

Vers. 5. *Non operanti autem, credenti vero in eum qui iustificat impium, imputatur fides ipsius in iustitiam.* Docet cui demum fides ipsius reputetur in iustitiam: quasi dicat, operanti opera ipsius imputantur & in rationes accepti feruntur; non operanti autem, credenti vero, fides ipsius imputatur in iustitiam. Cur enim fides ipsius imputaretur ipsi in iustitiam, si ipsam haberet iustitiam, ipsa opera, ipsum meritum? iustitia illi adscriberetur ex debito; non fides ipsius illi duceretur ad iustitiam seu pro iustitia, quod fieri non potest sine maxima Dei gratia.

Credenti vero. Hoc addit Apostolus ne quis putet non operanti simpliciter iustitiam imputari, sed ut doceat tali non operanti iustitiam imputari qui credat: quasi dicat, non operanti quidem; sed tamen credenti, si enim non crederet seu fidem non haberet, fides ipsius imputari illi in iustitiam quæ posset?

In eum qui iustificat impium. Docet in quem fides collocanda sit, nempe in eum qui iustificat impium, maluit sic describere Deum, quam simpliciter nominare, ne cui impietas obstat, quominus in Deum credat, & iustitiam sibi imputatum iri speret, simulque ut doceat Deum iustificare sine operibus. Nam impius certe opera non habet, nisi mala, quæ non iustificationem sed damnationem merentur. Iustificat autem Deus impium, cum Dei verbo credit & ad Deum sese convertit, totumque se dat pietati & sanctis operibus.

Credenti in eum &c. Fiduciam in Deum ponit pro simplici fide, quo Dei verbo creditur, quia ex fide qua Dei verbo ac promissioni creditur, fiducia in Deum nascitur. *Super* ponitur pro *in*, *in* pro *is*.

Iustificat. Id est iustum pronunciat,

Impium. ἄσπετον, eum qui nulla religione vera, nullo veri Dei metu tenetur; sed, ut diximus, poenitentem & ex impio pium & religiosum factum.

Imputatur fides ipsius, nempe credentis, *in iustitiam.* Id est in rationibus à Deo pro iustitia ipsi ducitur, seu ita accipitur ut ei iustitia adscribatur: quod quia Abrahamo evenit, hinc necessario consequitur eum ex operibus iustificatum non esse. Nec Jacobus huic veritati adversatur, cum Abrahamum non ex fide tantum, sed etiam ex operibus iustificatum

catum docet. Utrumque verum est, sed alio atque alio sensu: Non est justificatus ex operibus, quatenus sine peccato & delicto non fuit, quamvis alioquin vir sanctus & pius esset, & hoc Paulus asserit: est vero justificatus ex operibus, quatenus fides ejus in Deum neutiquam fuit otiosa, sed operum ferax, quæ acceptam per fidem justificationem fidei conjuncta perficiebant; cum fides nisi exeat in opera sit mortua, nec qua mortua ullam vim perficiendæ justificationis habeat: Et hoc est quod asserit Jacobus. Uterque recte, uterque vere, & alter alteri plane consentiens.

Verf. 6. *Sicut & David dicit, beatitudinem hominis cui Deus imputat justitiam sine operibus.* Confirmat & Davidis testimonio justitiam homini ex gratia à Deo accepto fieri, seu imputatione rationis cum homine tribui & adscribi.

Sicut. Id est qua ratione, quo plane sensu & David vir ille eximius, qui & Rex & Propheta simul fuit: cujus testimonium merito adducit Apostolus, quia quam beatitudinem dictis celebrat, eam in seipso expertus est.

Dicit. Id est asserit, affirmat, loquitur, prædicat, canit.

Beatitudinem hominis. Τὸν μακαρισμὸν posuit pro beatitudine ipsa, sicut & paulo post verf. 9. Nisi quis malit hæc verba, *dicit beatitudinem hominis*, accipere, pro, *dicit beatum esse hominem*. Nam hoc plane dicit David, & μακαρισμὸς proprie significat beatitudinis prædicationem; quo sensu verba *beatitudinem hominis*, per duo substantiva posita essent, Hebrea phrasi, pro *beatum hominem*, per adjectivum & substantivum: Beatitas ista veram & perfectam, quæ homini à Deo tribui potest, significat.

Cui Deus imputat justitiam sine operibus. Id est opera quæ justitiæ imputationem mereantur non habenti, & sic imputat justitiam non habenti justitiam: quod non nisi ex gratia summa potest fieri, justitia enim & opera sic hoc loco accipiuntur ut omne peccatum excludant, siquidem talem justitiam Deus homini ex gratia sua imputat.

Verf. 7. *Beati quorum remissa sunt iniquitates, & quorum contecta sunt peccata.* Verba ipsa Davidis recitat, quæ beatitudinem hanc quam modo dicit Apostolus, celebrant, seu hominem cui Deus justitiam sine operibus imputat, beatum ferant. Quid enim aliud est remitti alicui à Deo iniquitates, contegi peccata, non imputare alicui peccatum, quam ei justitiam imputare ex gratia & sine operibus? Opera enim non habet, qui iniquitates, qui peccata habet, habet autem, quia nisi haberet, nec remitti nec tegi, nec imputari possent: nisi etiam remissio iniquitatum & contectio peccatorum & non imputatio peccati, imputationem & acceptilationem justitiæ contineret & includeret, homo cui illa evenirent, vere & perfecte beatus non esset. Sine justitiæ enim imputatione non datur justificatio, sine justificatione non datur glorificatio, sine glorificatione vera & solida beatitudo. Dum vero David beatos prædicat quorum iniquitates remittuntur, peccata teguntur, nec imputantur, & in rationibus coram Deo ponuntur, eo ipso significat, neminem per opera seu per vacuitatem o-

mnis peccati, ad veram beatitudinem posse penetrare.

Beati. Quippe vitam æternam habituri.

Quorum remissa sunt iniquitates. Ἀνομίαι, à Lege tales discrepantiæ, quæ inde proveniunt quod aliquis legem non curet, quales hominem pœnæ divinæ alligant: remittuntur autem cum hoc vinculum ac ligamentum ex Dei gratia ac misericordia solvitur.

Quorum contecta sunt peccata. Nempe à Deo, similitudine ab hominibus sumpta, qui contegunt quæ videri & oculis apparere nolunt: sic Deus peccata contegere & cooperire dicitur, cum in ea non vult animadvertere.

Verf. 8. *Beatus vir cui non imputet Dominus peccatum.* Vir, id est quilibet homo, Hebrea phrasi.

Cui non imputet Dominus peccatum. Intellige, quamvis peccati reus sit, & quamvis id jure illi imputare & in rationes referre possit. Nam cui Deus peccatum in rationibus non putet, quod nullum admisserit, nullus est. Hæc verba docent *putari λογίζεσθαι*, etiam illa proprie dici, quæ jure & ex debito alicui putantur & in rationes feruntur; cum in peccatum peccatori putatur λογίζεσθαι, jure & merito & ex debito λογίζεσθαι, id est, putatur & scribitur. Mens igitur Davidis est, non illum beatum esse cui quod remittat, quod tegat, quod ad pœnam non imputet Deus non habet, cum talis nemo sit; sed illum demum esse beatum, cujus peccata nec punire, nec videre, nec putare & in rationibus ponere Deus vult: cum hoc perinde sit atque si omni peccato & culpa vacet.

Verf. 9. *Beatitudo igitur ista super circumcisionem, an & super præputium?* Postquam & Abrahami exemplo & Davidis testimonio evicit veram hominis beatitudinem in eo consistere, ut illi justitia imputeretur ex gratia & sine operibus, quærit Apostolus docendi causa, beatitas ista ad circumcisionem pertineat, an & ad præputium? Nimirum retundere vult Judæos, qui Gentes ad minimum circumcidi volebant.

Super circumcisionem. Intellige sese extendit? Interrogandi sensu, per ellipsin particulæ interrogativæ quæ in sequenti membro exprimitur; idem fit mox verf. sequenti. *Circumcisionem*, id est circumcisos per substantivum pro adjectivo, ex Hebræorum idiotismo, quibus pauca sunt adjectiva.

An & super præputium? Id est super præputiatos, eadem phrasi. Sic & cap. 2 verf. 26. iij. 30. Non negat beatitudinem hanc ad circumcisos pertinere, sed quærit, num etiam ad præputiatos pertineat?

Dicimus enim quod reputata est Abrahamo fides in justitiam. Quasi dicat, quæstio ista, ex eo quod de Abrahamo dicimus, egregie decidi potest. *Dicimus enim*, &c. Ita Apostolus rationem reddit ejus quod intelligendum est. Dicimus inquit, nempe ex Scriptura, quod reputata est Abrahamo fides in justitiam, proinde quod ei justitia ex Dei gratia & sine peribus sit imputata.

Verf. 10. *Quomodo igitur imputata est?* Quasi dicat, ut ad quæstionis propositæ decisionem veniamus,

In circumcisione existenti, an in præputio? Id est, an jam tum erat circumcisos, an adhuc erat

præputiatus cum illi fides putaretur ad justitiam?

Non in circumcissione sed in præputio. Intellige exstenti, participio *ἐστὶν* repetito. Respondet quod res est, Abrahamum nondum fuisse tunc circumcissum, sed adhuc fuisse præputiatum, quod ex historia patet Genes. xvij. 10, 11, collato cum cap. xv. 6. In circumcissione, in præputio esse, Hebræa loquendi ratio, pro circumcissum, vel præputiatum esse. Abrahami igitur exemplum docet etiam præputiatis fidem putari ad justitiam, non circumcissis tantum.

Verf. 11. *Et signum accepit circumcissionis, signaculum justitiæ fidei quæ in præputio.* Docet quem in finem signum circumcissionis acceperit Abraham, ut simul doceat quam posterior fuerit illius circumcissio fide, & imputata ipsi ex fide justitia, & sic non justitiam propter circumcissionem, quod Judæi putabant, sed circumcissionem potius propter justitiam contingere.

Et signum accepit. Nempe ex Dei præcepto.

Circumcissionis. Id est signum quod est circumcissio, per genitivum differentiæ vel speciei.

Signaculum justitiæ fidei quæ in præputio. Id est quod esset vel ut esset signaculum &c. Voluit Deus hoc circumcissionis Abrahamo imperatæ signo, tanquam sigillo, testatam facere & communire justitiam illam fidei quæ in præputio, id est justitiam illam quam ipsi imputavit & adscripsit.

Fidei. Per genitivum causæ, id est ob fidem, non propter opera.

Quæ in præputio. Intellige erat, id est quam Abraham habuit cum adhuc præputiatus esset.

Ut esset Pater omnium credentium per præputium, ut imputetur & ipsis justitia. Causam ostendit ob quam & Abrahamo, cum adhuc esset in præputio, fides ejus in justitiam sit putata, & Abrahamus postea justitiæ istius signaculum acceperit circumcissionem.

Primo autem reddit causam prioris rei. *Ut esset Pater omnium credentium per præputium.* Pater, qui virtutis ac fidei suæ exemplo præputiatis quam plurimos sibi similes gigneret, & consequenter beatitudinem ac justitiam, quam sua virtute ac fide consecutus est, in illos tanquam pater in veram suam progeniem derivaret.

Omnium credentium. Quotquot crediderint, nempe Deo.

Per præputium. Id est in præputio, seu præputium habentes, vel præputiatorum, *per pro in, vel cum.* Sic versu sequente, *quæ in præputio fidei.*

Ut imputetur & ipsis justitia. Hoc prioris est consequens: Nam qui Abrahami sunt filii imitatione ac similitudine fidei ac virtutis, etiam fiunt filii communione bonorum & felicitatis, quam per fidem ac virtutem suam est adeptus: filii enim Patris fiunt hæredes, & communitate bonorum cum patre gaudent. *Ut imputetur & ipsis justitia.* Nempe credentibus, quamvis præputiatis, propter ipsorum fidem, proinde ex Dei gratia.

Verf. 12. *Et Pater circumcissionis, iis qui non ex circumcissione tantum, sed & iis qui incedunt vestigiis quæ in præputio fidei patris nostri Abrahami.* Nunc reddit & posterioris rei quam diximus causam.

Et pater. Id est & ut esset pater, itidem secundum spiritum.

Circumcissionis. Id est circumcissorum, cujus phraeos exemplum jam sæpe habuimus.

Iis qui non ex circumcissione tantum. Limitat dictum, ne quis sufficere putet aliquem esse circumcissum, ad id ut Abraham pater ipsius sit secundum spiritum, iis inquit, *circumcissis ut esset Pater, qui non circumcissis tantum sunt* secundum carnem;

Sed etiam simul vestigiis fidei Abrahami incedunt. *Ex circumcissione.* Id est circumcissi sunt; sic ex veritate esse est veracem esse, quæ de phrafi & supra cap. 2. verf. 8 egimus.

Quæ in præputio. Intellige erat, cum adhuc esset præputiatus, seu durante adhuc ejus præputio, incedere vestigiis istius fidei, est fidem hanc imitari.

Patris nostri Abrahami. Patris, ut diximus, secundum spiritum. *Nostri ἡμῶν,* id est credentium omnium, sive sint circumcissi sive præputiati ut *ψ. 16* expresse dicitur.

Verf. 13. *Non enim per Legem promissio Abrahamo aut semini ejus, ut hæres esset mundi, sed per justitiam fidei.* Causam reddit, per prolepsin, cur oporteat imitari fidem Abrahami, si quis velit hæres promissionis Abrahamo, aut semini ejus factæ fieri. Poterat enim Judæis aliquis dicere, per legem & legis observationem hæreditatem Abrahami cuique contingere. Negat hoc Apostolus, & causam reddit: *Non enim per Legem promissio Abrahamo aut semini ejus. Per Legem.* Id est per Legis observationem, subjectum pro adjuncto, *promissio,* intellige facta vel data est,

Abrahamo. Qui multo ante Legem vixit tempore,

Aut semini ejus. Quasi dicat, hoc perinde est sive Abrahamo dicas, sive semini ejus, idem enim bonum & Abrahamo & semini ejus simulque promissum est, & sic una eademque est promissio. *Semini ejus,* id est filiis & posteritati Abrahami.

Ut hæres esset mundi. Exprimit promissionem istam, nempe quæ illi mundi promissa est hæreditas Gen. xvij. 6, 7, 8, & 16. xvij. 18. xxij. 17, 18. Mysticum ostendit promissionis Abrahamo factæ sensum, nec Judæis ipsis ignoratum; sensum videlicet plenum & perfectum, & Deo ejusque infinita bonitate, sapientia & potentia dignum: qui scilicet sensus Abrahamum post mortem exhibet redivivum, & sic de altera vita, & consequenter de altero mundo agit: de mundo nimirum illo futuro, sicut eum nominat auctor ad Hebræos cap. 2. 5, eumque non Angelis subjectum esse docet, sed filio hominis, id est Christo, per quem suo tempore subjicietur Abrahamo & semini ejus secundum hanc de qua loquitur Apostolus Dei promissionem. Nisi enim Abraham ex morte in vitam revocetur, quomodo ipse gaudeat de bonis sibi promissis? Obiit extorris, peregrinus, advena, sine patria, sine hæreditate; at patria & hæreditas & regnum illi promissum est: quod igitur aliud est, nisi futurum illud & cæleste? quod etiam ex eadem hac promissione Abrahamo & semini ejus data evincit idem ille ad Hebræos laudatus auctor cap. xi. verf. 14, 15, 16, quippe sententiarum, quæ inter Hebræos erant, optime gnarus. Hæc felicitas seu hæreditas, etiam si in promissionibus Legis, mystico similiter & penitior sensu acceptis, lateret, nihilominus quia nemo Legem, mystico etiam & perfectiore sensu

sensu (sic enim oportet mystica cum mysticis, perfecta cum perfectis componere) sic servat, ut sine delicto & transgressionem Legis sit, pro non promissa per Legem censeretur debet.

Ut hæres esset mundi. Græce τὸ κληρονομίαν αὐτὸν εἶναι, hæredem ipsum esse, id est fore vel futurum esse, per enallagen temporis præsentis pro futuro. Nam quæ Deus constituit ut suo tempore sint, propter eventus certitudinem dicuntur jam esse. Sic & Christus merito dicere potuit, quod antequam Abraham fieret, non tantum simpliciter esset, sed etiam Christus ille esset, qua de re in Commentario ad Joh. viij.

Hæres. Id est æternus possessor, non per posteritatem: non enim vera; sed potius imaginaria hæc est hæreditas, sed talis possessor, ut & ipse & mundus iste æternum duret, & jus possessionis ipsaque possessio æterna sit; quæ omnia cum non nisi in futuro illo mundo locum habeant, jure promissio Abrahamo data de illo intelligenda est.

Sed per justitiam fidei. Id est non propter Legem servatam & per opera, mundi hæreditas Abrahamo & semini ejus est promissa; sed propter justitiam quæ illi à Deo ex gratia est imputata, ob fidem Deo habitam. *Per justitiam,* id est propter justitiam, *per propter.* *Justitiam fidei,* per Genitivum causæ, cujus imputatæ fides est causa: sic & vers. 11. Quia vero Abrahamo hæreditas mundi promissa est per seu propter justitiam fidei, consequitur ut & semini ejus vero ac spirituali eadem conditione promissa sit. Neque enim ulla est causa ut Abraham Pater per imputatam ex fide justitiam hæres mundi fieri debeat, semen autem & posteritas ipsius per aliquid aliud, seu per Legem & opera. Eadem promissio eandem conditionem in Patre præsertim & filiis omnino requirit.

Vers. 14. *Si enim qui ex Lege hæredes, inanis facta est fides, & abolita est promissio.* Probat semini Abrahami similiter per justitiam fidei ejusdem hæreditatis promissionem datam esse; probat autem per prolepsin. Poterat aliquis dicere eos qui ex Lege sunt hæredes esse. Negat hoc Apostolus & rationem reddit.

Si enim, inquit, qui ex Lege hæredes. Qui ex lege, intellige, sunt. Id est qui Legem servant sine ullo delicto, sine ulla transgressionem: sic enim Lex servari postulat, si quis per illam æternæ vitæ hæreditatem velit adipisci infra cap. x. 5. Gal. iij. 10, 12. *Ex Lege esse,* est Legem servare, sicut ex fide esse est fidem habere vers. 16.

Hæredes. Intelligunt aut erunt, nempe mundi illius futuri.

Inanis facta est fides. Id est fides quatenus operibus Legis, seu omnis delicti vacuitati opponitur, vim suam omnem in concilianda homini per Dei gratiam justitia amisit, nihil est amplius fides efficacæ istius suæ respectu, præter vacuum & inane nomen. At hoc absurdum est, ut fides in Abrahamo tantam vim habuerit, in semine illius nullam.

Fides. Qua scilicet Deo promittenti, & consequenter in Deum creditur. *Et abolita est promissio.* Id est irrita facta est promissio, actum est de promissionis effectu: nempe respectu seminis Abrahami, non perveniet semen Abrahami ad hæreditatem promissam.

Aboletur promissio cum illius vis & obligatio, & consequenter effectus, tollitur.

Vers. 15. *Lex enim iram operatur.* Probat abolitum iri promissionem, si per Legem detur aut petenda sit hæreditas, aut si qui ex Lege sunt hæredes sint. *Lex enim iram operatur,* non hæreditatem illam cælestem.

Iram. Nempe Dei, id est poenam, mortem videlicet æternam, proinde non vitam æternam, quæ gratiæ Dei effectus est, non iræ.

Ubi enim non est Lex, neque transgressio. Probat quod Lex iram operetur. Est vero in Apostoli argumentatione cryptis quædam. Evoluta argumentatio talis est: Lex operatur iram, quia operatur transgressionem, cujus effectus & consequens est ira Dei & poena: operatur autem transgressionem, quia ubi non est Lex ibi nec transgressio Legis locum habet ullum. Lex enim & Legis transgressio ad sese invicem referuntur: at talium uno sublato tollatur & alterum. Neque est ut dicas per accidens fieri ut Lex transgressionem & consequenter iram operetur: sufficit enim ut quocunque modo eam operetur, ad destruendam hæreditatis promissionem, si per Legem petenda sit hæreditas: præsertim cum ista quæ dicitur accidentaria operatio perpetua sit, nec aliter hominum culpa fiat. At Dei promissionem in universum, ne per accidens quidem, destrui fas est. Fides certe in Christum, quia spiritum adoptionis infert, obedientiam operatur, & consequenter Dei gratiam ac, verbi causa, hæreditatem.

Ubi non est Lex. Nempe scriptam comminationem poenæ seu mortis expresse adjunctam habens: hæc enim demum talem operatur transgressionem, quæ hominem iræ & poenæ magis ac validius obstringit. Non dicit Apostolus peccatum non esse ubi lex scripta non sit, est enim peccatum etiam sine scripta Lege cap. 2. 12, & v. 13, sed transgressio talis qualem diximus non est, ubi lex scripta non est: ideo Deus credentes & qui spiritu aguntur Legi scriptæ exemit, ut eos transgressionem tali, & consequenter iræ ac damnationi penitus eximeret. Sic idem Apostolus peccatum non imputari dicit non extante Lege cap. x. 13. Id est non imputari tam valide & pari jure, quo imputatur Lege scripta extante. Hæc Apostoli dicta comparate intelligenda sunt, non simpliciter & absolute.

Neque transgressio. Id est neque ibi transgressio est, per ellipsin.

Vers. 16. *Propter hoc ex fide, ut secundum gratiam, ut esset firma promissio omni semini.* Docuit hæreditatem illam non obvenire ex Lege, id est ex Legis, quam ipsa suo jure exigit, observatione, proinde ex fide; nunc causam affert cur ex fide.

Propter hoc, inquit, ex fide. Intelligit hæreditas obvenit vel datur.

Ut secundum gratiam. Intelligit detur vel obveniat. *Secundum gratiam,* id est per gratiam vel ex gratia, nempe Dei, κατὰ pro κατὰ vel ex: quem loquendi modum & supra aliquoties habuimus. Cum enim ex fide datur hæreditas, ideo datur quod fides reputetur pro justitia: at cum fides reputatur pro justitia maxima in eo est Dei gratia. Hic locus docet, ex fide justificari, esse simul ex gratia justificari: quia vero

ex fide justificari, & justificari ex operibus opponuntur apud Apostolum. Patet hinc ex operibus justificari, esse justificari sine gratia; proinde opera sic accipi ab Apostolo, ut sicut omnem gratiam in justificando excludunt, sic & omne delictum, omnem culpam excludant.

Ut esset firma promissio omni semini. Docet cur secundum gratiam hæreditas illa detur, ut inquit, *esset firma promissio*: significat si ex hominum operibus effectus promissionis divinæ pependisset, non futuram fuisse firmam ac stabilem promissionem illam. Omnis enim homo mendax est & peccator cap. iij. vers. 4. At quia in Dei gratia fundata est, immota manet ac stabilis, Deus enim verax est, nec suam gratiam unquam mutat, quibus eam simpliciter & absolute addixit ac pollicitus est.

Omni semini. Semini Abrahami gratiam suam simpliciter pollicitus est & addixit, ideoque semini Abrahami manebit inconcessa, quæ ex Dei gratia dependet promissio. *Semini*, intellige secundum spiritum, non secundum carnem.

Non ei quod ex Lege tantum, sed & ei quod ex fide Abrahami, qui est pater omnium nostrum. Ostendit cur non simpliciter dixerit *semini*, sed *omni semini*, ne quis putaret illis tantum qui ex Lege sunt, si spirituale Abrahami semen fiant, id est Abrahami fidem imitentur & Evangelio credant, firmam fore hæreditatis cælestis promissionem.

Ei quod ex Lege tantum, intellige est. Id est cui Lex data erat, & quod sub Legis disciplina habitum fuit, quodque Legi adhuc adhæret & addictum est, proinde quod Abrahami secundum carnem semen est, huic enim soli Lex per Moysen fuit tradita.

Sed & ei quod ex fide Abrahami, intellige, est. Quasi dicat, quamvis ex carne Abrahami non sit, sufficit si ex fide Abrahami sit; ex fide Abrahami esse, est fidem Abrahami, id est similem Abrahami fide habere: ea vero est fides in Christum Jesum: hanc quicumque habet, sive sit Judæus, sive Græcus, sive Legi fuerit deditus, sive minus, verum ac spirituale Abrahami semen est, & spiritualium bonorum hæres: qui vero non habet, nihil illum juverit ex Lege esse, Legi omni conatu deditum esse, ex Abrahami sanguine satum esse.

Qui est pater omnium nostrum. Nempe omnium Evangelio credentium, ex qua tandem gente quisque sit ortus. *Pater*, nempe secundum spiritum, fidei suæ exemplo & hæreditatis in nos derivatione.

Vers. 17. *Sicut scriptum est (Genes. xvij. 5) quod patrem multarum gentium posui te.* Testimonio Scripturæ in parenthesi probat Abrahamum esse patrem omnium Evangelio credentium, ex quacunque tandem gente quisque illorum sit ortus. Dicit enim Scriptura, seu Deus per Scripturam, Abrahamum alloquens.

Quod patrem multarum gentium posui te. Cujus dicti ac promissionis divinæ vera ac solida impletio non nisi spiritualis esse potest: neque enim multarum ac diversarum gentium quæ ex Abrahamo secundum carnem prognatæ non sunt, aliter quam secundum spiritum Abrahamus pater esse potest: hoc vero nunquam verius ac melius impletum est implerive

potuit, quam cum multæ & variæ gentes Evangelio crediderunt, & in eadem jura, quæ Abrahamus per fidem suam est adeptus, venerunt. Est quidem istius dicti divini & literalis sensus, secundum quem Abraham hæc Dei verba intellexit, ut ex versu sequente apparet, quatenus scilicet non ex Ismaële tantum, sed etiam ex Isaaco multæ gentes orituræ essent: sed hic sensus multo spirituali sensu est angustior: spiritualis vero sensus multo augustior. Adde quod Abraham multarum gentium sic dicitur pater, ut ad hæreditatem ejus pertineant: quod in gentibus ex Ismaële & Esau ortis locum non habet, & si spiritualis ac cælestis intelligatur hæreditas, non habet locum nisi in solis credentibus; qui si ex sola Israël secundum carnem posteritate petendi essent, unius tantum gentis, non multarum Abrahamus pater foret, & una tantum gens ad hæreditatem paternam pertineret.

Coram eo cui credidit Deo. Post parenthesin redit ad id quod de Abrahamo dicere cœperat,

Qui est pater omnium nostrum. Idque pertexit: quasi dicat, etiamsi coram hominibus sive hominum opinione ac judicio (qui cum caro sint omnia ad carnem exigunt) Abraham credentium omnium pater non sit; tamen coram Deo, (qui spiritus est, & apud quem potiora sunt spiritualia quam carnalia) pater omnium credentium est, id est à Deo pro patre illorum censetur, ut in illos jus hæreditatis ipsi à Deo datæ derivetur, & illi mundi hæreditatem cum ipso tanquam filii cum patre cernant. Quoniam enim credentes ob fidei similitudinem filii ejus fiunt: ideo & ipse vicissim sit illorum pater. Neque enim ullius ante Abrahamum tam illustis fuit fides, & tot tantisque experimentis celebrata.

Cui credidit Deo. Græce ὃν ἐπίστευσεν, per enallagen casus genitivi pro Dativo ᾧ, propter nomen οὗτος quod sequitur casus genitivi, & construitur cum voce ἐπίστευσεν. Hoc addit Apostolus, causam reddens ob quam Abrahamus coram Deo pater credentium est, quia nimirum Deo credidit, hac sua tam insigni fide meritis est ut pater omnium credentium haberetur, ad quos sicut fidei suæ exemplum, sic justitiæ & hæreditatis donum sibi propter fidem collatum propagaret, & simul ut occasionem haberet de fide Abrahami differendi.

Qui vivificat mortuos, & vocat quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt. Describit Deum, ut doceat quam merito ipsi & Abraham in re admodum ardua crediderit, & nos in omnibus quanquam maxime arduis credere debeamus.

Vivificat mortuos. Mortuos reddit vivos, nempe quando vult: proinde mortuos in vitam revocandi vim virtutemque habet; cujus rei nec sub Veteri Testamento exempla deerant, sed omnium illustrissimum est in Jesu Christo, quod infra ipse Apostolus commemorat vers. 24. Christum enim vere mortuum fuisse toti mundo constabat, eundem etiam in vitam reductum à Deo esse, idque sic ut in æternum vivat, invictis documentis mundus convictus est. Hæc Dei descriptio valde appositæ est ad nos in fide nostra Christiana confirmandos, siquidem præcipuum illius objectum est nos ex morte in vitam à Deo revocatum iri.

Et vocat ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt. Alterum addit in Deo describendo non minus illustre potentiae ejus argumentum. Magnum est efficere ut illi qui esse & vivere desierunt iterum sint & vivant; sed nec minus est ea quæ non sunt vocare & appellare tanquam ea quæ sunt, proinde in manu habere & efficere posse, ut quæ non sunt, reipsa sint: cujus rei memorabile exemplum habemus in Cyro Persarum Rege, quem Deus apud Prophetam Esai. XLIV. 28. XLV. 1 & seqq. multis annis hoc ipso nomine vocavit, antequam in rerum natura esset. Sed multo memorabilius in ipso Christo, tot seculis antequam nasceretur nominato & prædicto. Sic & de rebus aliis multis longo post tempore futuris, apud Prophetas Deus loquitur tanquam de præsentibus. Hæc quoque descriptio Dei valde pertinet ad firmandam nostram fidem, qua per Dei potentiam fore credimus ea quæ nondum sunt. Est enim fides nostra eorum quæ sperantur, proinde quæ necdum sunt, hypostasis Hebr. XI. 1. Cum igitur Deus tantæ sit potentiae, quid erit tam arduum, ut id non possit effectum dare? proinde in omnibus quæ promittit, quamvis naturæ vires longissime exsuperent, fides illi habenda est, exemplo Patris credentium Abrahami, cujus fidem sequentibus describit.

Verf. 18. *Qui præter spem super spe credidit, ut fieret pater multarum gentium, secundum illud quod dictum erat, sic erit semen tuum?* Describere incipit fidem Abrahami, ut ostendat quanta fuerit, & quam nobis merito sit imitanda.

Præter spem. Id est cum nullam in viribus naturæ spem amplius haberet & habere posset; ad quam respectare homines solent, & ubi naturæ & consiliorum humanorum vires deficere vident, ibi & fides eorum deficit.

Super spe. Id est de spe vel, in spem, in pro. Per spem, intelligit rem cujus illi Deus sua promissione spem fecit: per metonymiam adjuncti pro subiecto. Sic eadem vox spei accipitur pro re quæ speratur Rom. viij. 24. Gal. v. 5. Tit. 2. 13. Col. 1. 5. Sic dicimur credere in resurrectionem mortuorum, in vitam æternam &c.

Credidit. Spem illi Deus fecit filii ex Sara, promittens fore ut eum anno vertente pareret. Credidit de hac spe vel in hanc spem Deo.

Ut fieret pater multarum gentium. Id est, ut consequeretur id quod ei in Abrahami nomine significatum & promissum erat; nempe ut non tantum Ismaëliarum, sed etiam ex Saræ filio oriturarum gentium pater esset. Credendum est Deo ut consequamur id quod promittit. Rem profecto magnam credidit, cuius in naturæ viribus nulla verisimilitudo erat. Citat hæc verba Apostolus eo quem Abrahamus intellexit sensu, nempe carnali.

Secundum id quod dictum erat. Nempe à Deo, ipsi Abrahamo, id est convenienter Dei dicto & promisso.

Sic erit semen tuum. Dictum & promissionem Dei exprimit, qui monstrans Abrahamo, quod filium non haberet sollicito, stellarum in firmamento cæli innumerabilem multitudinem, dixit ei; *Sic erit semen tuum.* Sic erit, nempe multitudinis respectu: quasi dixerit, tam erit innumerabilis po-

steritatis tuæ multitudo quam est stellarum Gen. xv. 5.

Verf. 19. *Et non infirmatus fide, non consideravit suum corpus jam mortificatum, centenarius circiter existens, & mortificationem uteri Saræ.* Ostendit Apostolus quam Abrahamo ad fidem non oblitterint quæ poterant obstare, imo eam penitus excludere: & primum removet ab illo fidei infirmitatem omnem, quæ facile in contrarium argumenta solet arripere.

Non infirmatus fide. Ratione fidei infirmatus fide est qui fidem non habet firmam, sed vacillantem.

Non consideravit. Si fide non fuisset tam firmus, haud dubie ista considerasset. Negat Apostolus illum ista considerasse, non quod non consideraverit, sed quod iis ne tantillum quidem sit motus, quo minus Deo promittenti crederet, perinde atque si ista penitus non considerasset, imo atque si sese juvenem & vegetum, & proli generandæ habilem, uxoremque suam Saræ juvenulam & fecundam esse existimasset.

Suum corpus jam mortificatum. Id est tale quod etiam si nondum vitam, tamen vigorem, & in primis virtutem communicandæ aliis vitæ, amississet.

Centenarius circiter existens. Græce. *ἑκατοντάρης*. Causam reddit, quia jam centum annorum circiter erat. Non affirmat præcise Abrahamum tunc centum annos natum fuisse, sed si nondum esset non longe ab iis abfuisse. At qui tanta sunt ætate, multo propiores sunt mortuis quam viventibus, & corpora habent jam arida & exsucca.

Et mortificationem uteri Saræ. Ad prius illud magnum fidei impedimentum accedebat alterum multo etiam majus, mortificatio uteri Saræ: mortificatum habuit uterum & foetui prorsus inidoneum, etiam cum juvenula esset, propter sterilitatem & infecunditatem, tum vero etiam consenuerat & anus facta erat, quo tempore etiam quæ fuerant fecundissimæ, fiunt penitus effoetæ, ut Sara, fecundationis respectu, nihil distaret à mortua. Sic describit fidem Abrahami Apostolus, ut doceat eum credidisse Deo promittenti illa, in quibus efficiendis omnes naturæ vires penitus deficiunt. Nimirum quia & nobis Deus ea promissit, quæ naturæ vires longissime superant. Sed nos fidem Abrahami imitati, Deum universa naturæ longe majorem & potentiorum cogitemus, ideoque de promissionum divinarum effectu ne minimum quidem dubitemus. Nec sine consilio usus videtur Apostolus vocibus mortificati de Abrahamo, & mortificationis de Sara, monere videlicet nos voluit, ne fidei nostræ mors sit obstaculo, quominus nos etiam post mortem victuros credamus.

Verf. 20. *In promissionem autem Dei non disputavit incredulitate.* Quasi dicat: Hæc tanta fidei impedimenta habuit, & quominus crederet argumenta, ille autem in promissionem Dei, id est contra vel adversus promissionem Dei non disputavit, nulla ei argumenta objecit. *Incredulitate* modum disputandi tacitum exprimit, si forte loquendo contra disputare non liceat. Nam qui promissioni fidem derogat, eo ipso contra eam, quamvis tacitus, argumentatur & disputat. Omnem igitur & nos sive apertam sive ta-

citam contra Dei promissiones disputationem & dubitationem omittamus, quibus quæcunque tandem argumenta opponantur, eam vim habent quam stipulæ adversus ignem.

Sed corroboratus est fide. Id est fidei respectu: idipsum hic affert per affirmationem, quod paulo ante significavit per negationem,

Non infirmatus fide vers. 19. Ita corroboratus est fidei respectu, ut omnia in contrarium argumenta & naturam omnem, ea quæ Deus pollicebatur denegantem, fidei suæ robore vinceret ac superaret.

Dans gloriam Deo. Græce δὲς δόξαν τοῦ Θεοῦ, per participium præteriti temporis. *Dedit gloriam Deo*, quatenus scilicet agnovit Deum omnia posse, etiam quæ universa natura non potest. Nam qui hoc & alia huic similia ad Dei majestatem spectantia agnoscit, Deo gloriam tribuit, non Deo aliquid conferendo, sed id quod habet agnoscendo.

Vers. 21. *Et plene persuasus, quia quod promisit potens est & facere.* Generi subjicit Apostolus speciem, quasi dicat, & nominatim omni ex parte certus fuit,

Quia quod promisit, potens est & facere. Παντοκράτεις, metaphora ab iis sumpta, qui plenis velis invehuntur. Eum significat cui nihil ad plenam animi certitudinem & persuasionem deest. *Quod promisit*, nempe me ex Sara Filium habiturum, etiamsi hoc universæ naturæ vires excedat, sufficit quod promiserit.

Potens est & facere. Quasi dicat, potuit promittere, potes est & facere, idque eadem facilitate. Deo enim ad aliquid efficiendum dixisse ut fiat satis est. *Verbo Domini cali ipsi facti sunt, & spiritu oris ejus omnis exercitus eorum, dixit & facta sunt omnia* Psal. xxxiiij. 6, 9. *Potens est & facere*, proinde & faciet haud dubie. Nam se velle id facere promissione sua testatus est. Nisi quis de fide & veracitate, & consequenter de justitia ac bonitate Dei dubitet; at in eo quem infinitæ potentæ & sapientiæ esse agnoscas, nullus isti dubitationi locus relinquitur: infinite enim potentem & sapientem, infinite etiam justum & bonum esse necesse est. Neque enim ullam injuste & male agendi causam habet, & omnis injusta & mala actio ab infirmitate aliqua vel stultitia proficiscitur.

Vers. 22. *Propter quod & imputatum est ipsi in justitiam.* Id est propter quas fidei circumstantias, quodque per eam maxima Deum gloria affecerit, etiam illi vicissim *imputatum est*, intellige, id quod credidit Deo, *in justitiam*: quasi dicat, tanta fides digna etiam erat tanto præmio, ut quamvis operibus suis plenam & perfectam non assequeretur justitiam, tamen ei justitia imputaretur.

Vers. 23. *Non scriptum est autem propter illum solum, quod imputatum sit ipsi.* Intelligit ne quis putet hoc quod Abrahamo sit imputatum, propter illum solum scriptum esse. *Solum* Græcæ μόνον, propter illum tantum ut vers. 12, 16.

Quod imputatum sit ipsi. Intelligit, id quod credidit Deo, *in justitiam*: Apostolus enim concise loquitur.

Vers. 24. *Sed etiam propter nos, nempe Euangelio credentes, quibus imputabitur credentibus in eum, qui suscitavit Jesum Dominum nostrum ex mortuis.* Docet quare & propter nos hoc scriptum sit,

quia & nobis, inquit, imputabitur, intellige fides in justitiam. Respicit autem Apostolus ad plenam illam & consummatam justitiæ imputationem, post servatam ad extremum fidem, & bonum certamen decertatum & cursum peractum. Ideoque dicit *imputabitur* in futuro. Nam alioquin & nunc imputatur justitia credentibus, sed hæc imputatio continuatione & consummatione fidei & obedientiæ Christianæ adhuc pendet & cum illa pari passu procedit.

Credentibus in eum. Describit Apostolus nos quibus imputabitur.

Credentibus, inquit, in eum qui suscitavit. Id est Deum, *improvisus*, sicut & vers. 5. Describuntur igitur hic Christiani à sua fide. Maluit vero Apostolus dicere credentibus in Deum quam Deo. Et si enim hæc inter se conexas sunt, & unum ex alio consequitur, tamen aliquanto plus est credere in Deum aliquid promittentem, quam simpliciter Deo promittenti credere. Deo promittenti credere, est promissioni ejus firmum assensum præbere: at in Deum credere, est hunc assensum in Deo veluti defigere & collocare, id est, non tantum promissionis divinæ veritatem & certitudinem simpliciter agnoscere; sed simul etiam promissi desiderium ardens animo concipere, & Dei veracitati, fidei, bonitati, sapientiæ, potentiæ innixum, illud ab ipso quod promisit, sine ulla dubitatione expectare: quæ fides proprio nomine fiducia in Deum appellatur: cum qua proxime & individuo naturæ vinculo cohæret mandatorum Dei diligens executio: nisi plane stulta & stolidi sit ista fiducia. Res enim ipsa per se loquitur, ut si à Deo velimus consequi promissa, debere nos etiam exequi illius mandata, totosque nos dedere illius voluntati. Promisit nobis Deus res non minus naturæ vires omnes supergressas, quam illud quod Abrahamo promissum audivimus: promisit nobis mortalibus vitæ immortalitatem, eamque in cælis agendam, proinde vere ac perfecte beatam, & etiamsi interea moriamur, ex morte resurrectionem. Res prorsus ingentes & maximas, & Deo ter optimo & maximo dignissimas, ideoque ingentem & maximam similiter fidem & fiduciam in Deum requirentes. Istis igitur qui hanc in Deum fidem seu fiduciam habent, imputatum iri dicit Apostolus in justitiam, hoc nimirum quod sic Deo confidant. Nec profecto mirum apud Deum benignissimum. Non minore enim Deum gloria per hanc suam fidem afficiunt, quam eum sua fide Abraham affecerat. Nam qui tantis in rebus Deo fidem habent, & ob eam quicquid Deus jubet prompte faciunt, illi Deo infinitam potentiam, sapientiam, bonitatem, justitiam tribuunt. Recte autem ac merito Apostolus cum de plena illa & consummata, nec amplius ab ulteriore aliqua conditione dependente loqueretur justificatione, credentibus in Deum, non simpliciter credentibus Deo, illam obventuram esse dicere maluit: nimirum ut significaret, justitiæ quidem imputationem inchoari per solam fidem, sed non consummari nisi per fidem præceptorum Dei executione exercitam, qualis & Abrahami fides fuit, quod fiduciæ in Deum nomine melius exprimitur. Porro Deum

Deum describere maluit quam simpliciter nominare, quia illum sic describit, ut causam fiduciæ istius nostræ in Deum exprimat. Descriptiones enim ejusmodi non solent esse otiosæ, sed rei propositæ accommodatæ. Fiducia nostra in Deum est, ut diximus, fore ut nos ex mortuis suscitaret, & vitam æternam largiatur: quid vero nos magis ad hanc fiduciam excitare, & in illa confirmare potest, quam quod istius rei exemplum & experimentum Deus dederit in Jesu Domino nostro? præsertim quod Jesum non tantum ex mortuis suscitaverit ad vitam sempiternam, sed etiam illum Dominum nostrum fecerit: ideo enim eum ex morte suscitavit ut illum Dominum nostrum faceret; conf. xxv. 9: quod etiam ut significaret Apostolus, non simpliciter Jesum ex mortuis suscitatum dixit, sed ei titulum Domini nostri apposuit. Jam si Deus non tantum Jesum ex morte in vitam revocavit, sed etiam cælestem nostrum Dominum effecit, & in ejus manu vitam & immortalitatem per illum ipsum nobis promissam posuit, quid obsecro nobis deesse potest ad fiduciam hanc, quam diximus, in Deo, idque per Jesum Dominum nostrum collocandam? Abraham nullum rei à Deo sibi promissæ exemplum habuit, nullum vidit, nullum audivit; & tamen Deo promittenti credidit: quanto magis nobis credendum est, qui etiam si rem magis arduam credamus quam Abraham, tamen illius exemplum illustrissimum habemus in Jesu Domino nostro? Nam si quis dicat ad hoc ipsum fidem magnam requiri, verum quidem hoc est, sed istius rei fides tot testibus & documentis est confirmata, ut qui eam in dubium vocet, pro pertinaci veritatis adversario habendus sit. Ille ipse qui hæc scribebat Paulus, oculatus & locupletissimus testis erat viventis post mortem Jesu, & in cælesti luce agentis ac regnantis. Porro locus iste docet Jesum à Deo suscitatum esse, non à seipso, quod posterius si verum esset, omnem nostram fidem turbaret & everteret: neque enim consequitur si is à mortuis resurrexit qui seipsum suscitare potuit, etiam nos illius exemplo resurrecturos esse qui bona fide morimur, nec ullam in nobis ex morte in vitam redeundi vim & facultatem habemus, quam ne vivi quidem habemus, nedum ut eam habeamus mortui. Docet idem hic locus Deum illum unum, & eum qui Jesum Dominum nostrum suscitavit è mortuis, eundem esse. Unde consequitur Jesum Dominum nostrum tam unum illum Deum non esse, quam Jesus non est is qui Jesum Dominum nostrum ex mortuis suscitavit. Relatorum enim unum non est alterum.

Verf. 25. *Qui traditus est propter delicta nostra, & suscitatus est propter justificationem nostram.* Poterat aliquis dicere: Si Jesus erat noster Dominus & Christus ille Dei, quare fuit traditus, nempe in manus hostium, qui eum morte tam truculenta afficerent? Nonne vel ipse sese poterat defendere? vel à Deo debuit omnino non tradi, sed defendi?

Traditus est, inquit. Intellige ab ipso Deo, & sese tradi, ut Deo obideret, permittit.

Propter nostra delicta. Ut scilicet pro iis victima fieret piacularis, eaque sanguine suo lueret. Voluit enim Deus ejus sanguine sese ad remissionem eorum nobis obstringere. Si, inquires, propter delicta nostra

est traditus & mortuus, cur ergo ex morte suscitatus est?

Et suscitatus est propter justificationem nostri. Id est ut nos in se credentes ille ipse justificaret seu justos pronunciaret, qui nostris peccatis expiandis suum sanguinem & vitam impendit. Quid vero in se contineat justificatio, in sequentibus statim ab Apostolo explicatur.

CAPUT V.

Verf. 1. *Justificati igitur ex fide pacem habemus apud Deum, per Dominum nostrum Jesum Christum.* Concludens ex superioribus nos ex fide justificados esse, docet quid inde sumus adepti.

Justificati. Id est justii pronunciati, à peccatorum reatu ac pœnis absoluti.

Ex fide. Id est propter fidem, nempe illam quam superiori capite versu 24 descripsit.

Pacem habemus apud Deum. Ingens sane bonum, id est nihil adversum, nihil hostile, nulla pœna ac damnatio nobis à Deo imminet & metuenda est, omnia inde sunt pacata expectanda. Nihil igitur refert si nobis apud homines, quamvis Reges & Imperatores, pax non sit, satis superque est quando nobis apud Deum Regum omnium Regem & Dominum immortalem pax est, quæ apud ipsum nulla est impiis, & à fide Evangelii alienis & averfis.

Per Dominum nostrum Jesum Christum. Utrumque per Dominum nostrum Jesum Christum habemus, & justificationem ex fide, & quæ inde consequitur pacem apud Deum. Nam per ipsum justificamur, per ipsum etiam à pœnis immunes præstamur: quæ in re pax ista nostra apud Deum consistit. Significat autem Apostolus Deum primum esse auctorem & causam bonorum istorum omnium, Jesum Christum intermediam: seu Deum esse ex quo omnia, Jesum Christum per quem omnia, ut ejusdem Apostoli verbis utamur 1 Cor. viij. 6. Rem ita se habere id ipsum docet, quod Jesus Christus noster sit post Deum Dominus nobis à Deo datus. Nobis enim est unus Deus Pater, & unus Dominus Jesus Christus, ut habetur dicto ad Corinthios loco.

Verf. 2. *Per quem etiam accessum habuimus fide ad gratiam istam in qua stetimus, & gloriamur super spe gloriæ Dei.* Quasi dicat, per quem, id est Jesum Christum, etiam ad fidem ipsam adducti sumus, & sic accessum habuimus ad gratiam istam in qua constitimus.

Gratia in qua stetimus. Id est ad quam pervenimus, est justificatio & pax apud Deum, seu ab omni damnatione & pœnis divinis immunitas: quæ bona gratiam vocat, quod illorum causa sit Dei gratia, per metonymiam causæ pro effecto. Ut hinc appareat omnia in salutis nostræ negotio penitus excludi quæ cum Dei gratia nequeant consistere, aut eam ulla ex parte imminuant. Adducimur autem ad fidem per Jesum, & sic fide in gratiam istam Dei deducimur, quatenus Jesus Christus Evangelium nobis afferri curat: fides enim est ex auditu, auditus autem per verbum Dei Rom. x. 17.

Et gloriamur super spe gloriæ Dei. Amplificat istam gratiam

gratiam in qua stetimus, quod non solum à pœnis immunes simus, sed etiam super spe gloriæ Dei gloriemur.

Super spe. Id est de spe, ut cap. iv. 18. Gloria Dei opponitur gloriæ humanæ quam habent Reges huius seculi, id est splendori & dignitati & beatitati Regum & Imperatorum, quorum si tanta gloria est quantam videmus, quid de gloria ipsius Dei cogitandum est? *Qui solus beatus est, & solus dynasta, qui Rex est regnantium & Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessam, quem vidit nemo hominum, neque videre potest, cui honor & robur æternum, Amen* 1 Tim. vj. 15, 16. Huius solius & veri Regis gloriæ spem habemus, quandoquidem ipse nos ad æternum suum regnum & gloriam vocare dignatus est. Non dicit vero Apostolus simpliciter quod spem habeamus gloriæ Dei, sed id quod amplius est, nempe quod *gloriemur de spe gloriæ Dei*, quæ gloriatio certitudinem spei istius declarat: nisi enim hæc spes certa & indubitata esset, nisi immotis niteretur fundamentis, nullus de illa gloriatione apud sanos homines locus esset. Spei autem istius certitudo fundatur super Dei aperta promissione, super Jesu Christi morte & resurrectione & domatu in omnia, super nostri justificatione. *Quos enim justificavit, hos & glorificavit*, auctore Apostolo cap. viij vers. 30. Ista vero demum gloriatio inanis & vana nuntiquam est; de rebus terrenis & caducis, ac brevi momento perituris, earumve spe, quam & ipsam semper dubiam & incertam esse oportet, gloriari, maximæ levitatis est.

Vers. 3. Non solum autem, sed etiam gloriamur in afflictionibus. Non solum autem, intellige gloriamur de spe gloriæ Dei, sed etiam, ut nostræ felicitatis magnitudo & perfectio tanto magis appareat, gloriamur in ipsis afflictionibus. Occurrit tacitæ objectioni. Poterat aliquis dicere, gloriamini de spe gloriæ Dei, interim affligimini, vexamini, dedecore & contumeliis afficimini, nihil vobis est vilius, nihil contemptius. Nihil refert, respondet Apostolus: in istis ipsis afflictionibus gloriamur, easque maximo nobis honori & gloriæ ducimus: afflictiones istæ adeo nihil de felicitate nostra decerpunt, ut eam vel maxime augeant.

In afflictionibus. Pro de afflictionibus, in pro de. Hoc quia paradoxon est, Apostolus verum esse demonstrat, cum subijcit,

Scientes quod afflictio patientiam operetur. Scientes. Ne quis dicat hanc de afflictionibus gloriationem vanæ alicui aut dubiæ opinioni inniti; certæ scientiæ innitur, ei scilicet:

Quod afflictio patientiam operetur. Hoc sane certius est nihil, ubi enim non est afflictio, ubi, inquam, non est quod patiaris, ibi nec patientiæ ullus est locus. Afflictionis nomine etsi omnia intelligi possunt quæ nos urgent nobisque molesta sunt, præcipue tamen hoc loco intelligi debent quæ nobis tanquam Christianis, seu ideo quod Christiani simus, & Jesum credamus ac confiteamur esse Christum & Dominum nostrum cælestem ac divinum à Deo factum, dura & accrba eveniunt: de talibus enim afflictionibus loquitur Apostolus à quibus quia alii homines exempti sunt, ideo nobis illas exprobrant.

Vers. 4. Patientia vero probationem, probatio vero spem. Progreditur in sui paradoxii demonstratione ulterius, necdum enim res ideo confecta est, quod afflictio patientiam operetur, est quidem eximia virtus patientia, sed, quicquid tandem contra Philosophi disputent, misera, si in illa consistendum sit.

Patientia vero, inquit, probationem. Intellige, *in quo* operatur. Patientia etiam si, ut significavimus, tam late sumi possit, quam late afflictiones, tamen hic præcipue ad afflictiones propter Christum & iustitiam seu conscientiam Dei refertur: quæ patientia in eo est ne ullis afflictionibus nos adduci patiamur ad quippiam homine Christiano indignum faciendum, maxime vero ad Christi fidem abnegandam aut deferendam. Hæc patientia operatur probationem, id est efficit ut aliquis sit probatus. Probatio ponitur pro effectu probationis: nisi enim aurum probetur, non erit aurum probatum: sic nisi nos probemur, quomodo erimus probati? Aurum maxime probatur igne, & nos maxime probamur afflictione quæ instar ignis urit, unde & *πύρωσις* ab Apostolo Petro appellatur 1 Petr. iv. 12. Probamur autem an constantes simus in fide Christi, cum propter eam affligimur: quantoque magis affligimur, tanto magis probamur, & si sustinemus ac patimur, nihil decedentes de fide & sanctitate Christiana, tanto magis probati reddimur.

Probatio vero spem. Ex gradu in gradum scandit Apostolus, donec ad veram gloriationis in afflictionibus causam evehatur, ad quam nondum sufficit probatum esse, si probatum esse nulli sit usui, aut saltem non tanti ut afflictionum abunde repenset dolores & molestias. Ait igitur, *probatio vero spem*, intellige operatur: spem nimirum illam de qua locutus est gloriæ Dei, quam certe tantum esse bonum quisque fatebitur, quicum nullæ afflictiones, nulla proba & ignominia in comparisonem ullo modo venire possint. Quod & ipse Apostolus infra testatur cap. viij vs. 18. Etsi vero potuit dicere probatio operatur Dei gloriam quod alibi afflictionibus, quatenus per eas probati reddimur, tribuit 2 Cor. iv. 17, maluit tamen prius nominare tanti boni spem, quod & spes ipsa tanti boni per se sit bonum, & nobis propinquius, quippe in hac vita locum habens, & futuri illius boni vices tantisper sustinens donec ipsum veniat. Ex hac enim spe, quæ futuri illius boni libatio quædam est, iuge gaudium manat, omnium afflictionum tristitiam ceu aqua frigida ignem restinguens. Intelligit autem Apostolus spem plenam, id est iis omnibus subnixam quæ ad illius firmitatem pertinent, ex qua plenitudo illius proficiscitur. Nititur spes gloriæ Dei, primum divina promissione, & iis omnibus quæ ad promissionis istius confirmationem Deus est operatus: deinde nostra fide, ut scilicet promissioni divinæ credamus; sed quamdiu non accedit fidei nostræ probatio, per quam fides nostra probatam sese ostendat, tantisper aliquid ad spei nostræ plenitudinem ac perfectionem deesse. Ubi vero probatio accessit, & fides nostra probatam sese exhibuit; ubi, inquam, sicut ex parte Dei omnia sunt certa & indubitata, sic etiam ex parte nostra omnia redduntur probata & explorata; tum demum perfecta & consummata spes in animis nostris exoritur; qua nihil in hac

in hac vita optabilius esse potest : ad cuius spei templum & sacrarium quia nos afflictiones ducunt & deducunt, jure meritoque in iis non tantum animum non despondemus, sed etiam gloriamur & exultamus, & gloriari ac exultare debemus, quod & ipse Servator noster docuit Luc. vj. 23.

Verf. 5. *Spes vero non pudefacit.* Hoc addit Apostolus ne forte quispiam eventum istius spei in dubium vocet. *Spes*, nempe ista de qua loquitur, quod & articulus monet, in Græco *ἡ ἐλπίς*: nam alioquin non frustra dici solet, spes alit & fallit; nimirum spes certis & solidis fundamentis non innixa.

Non pudefacit. Id est non fallit, non decipit, per metonymiam effectus pro causa, qui enim spe sua frustrantur, præsertim si etiam de illa gloriantur, pudorem & confusionem pro eo quod sperabant referunt. Quia igitur spes ista quam afflictiones efficiunt, nullo modo vana futura est & irrita, consequitur hinc afflictiones nostras in Dei gloriam & regnum, tanquam ultimum finem & scopum definere, proinde justam nobis esse causam de illis gloriandi.

Quia charitas Dei effusa est in cordibus nostris. Docet quare tam certo ac fidenter affirmet spem nostram non pudefacere; quia, inquit, charitas Dei effusa est in cordibus nostris. Charitas Dei in cordibus hominum aliter effundi non potest, quam quatenus illius sensu & notitia corda hominum implentur; quando solus Deus charitatis sibi erga homines est conscius, charitas ista cordi Dei, veluti vasi, inclusa est: sed cum ad hominum quoque conscientiam devenit, tum in eorum cordibus quasi effunditur. Effusam etiam dixit, ut illius vim & copiam declararet.

In cordibus, id est in animis, *nostrum*, id est creditum in Jesum Christum, *per Spiritum Sanctum*. Docet per quod medium notitia charitatis divinæ cordibus nostris sit indita. *Per Spiritum Sanctum*, id est divinum illum afflatum, cui etiam alibi Apostolus arcanorum Dei revelationem tribuit 1 Cor. 2. 10, 11, 12.

Qui datus est nobis. Docet quo pacto Spiritus Sancti participes facti simus: *datus est nobis*, inquit, intellige, ab ipso Deo, per Jesum Christum Dominum nostrum.

Nobis. Nempe credentibus. Datur nobis Spiritus Sanctus cum eo afflamur & implemur Act. 2. 2, 3, 4. Ephes. v. 18. Videmus hic Spiritum Sanctum non tantum à Deo distingui, sed etiam tanquam medium & donum Dei constitui, per quod rerum divinarum, & in primis charitatis divinæ notitia, à Deo & Christo imbuimur.

Verf. 6. *Cum enim adhuc infirmi essemus, Christus secundum tempus pro impiis mortuus est.* Docet quæ sit ista Dei charitas copiosa, in cordibus nostris effusa per Spiritum Sanctum: qua explicata, evincit ex illa spem nostram nullo modo fore irritam, neque nos pudefacturam. *Enim vel nam*: quasi dicat, nam ut charitatem istam Dei exponam, quam effusam esse dixi in cordibus nostris:

Christus cum adhuc infirmi essemus pro impiis mortuus est. Ingens in eo foret Dei charitas, si pro nobis justis & Deo obtemperantibus Christum in mortem tradidisset, nunc vero prorsus est immensa & ineffabilis, quod cum adhuc essemus infirmi, Christus pro impiis est mortuus.

Christus. Dei Filius unicus, & plane singularis, ante secula à Deo præcognitus & dilectus:

Cum adhuc essemus infirmi. Id est peccatores, ut verf. 8 loquitur; peccatores enim animo sunt infirmi & ægroti: morbi animorum sunt vitia & peccata.

Pro impiis est mortuus. Quasi dicat, etiam si multi nostrum adeo peccatores essent & morbis peccatorum impliciti, ut etiam essent plane impii, & omni Dei metu soluti, tamen etiam pro illis Christus mortuus est, ut scilicet impietates illorum, & peccata omnium nostrum sanguine suo expiaret, & sic nos ab impietatibus & peccatis averteret, & ad Deum converteret, & porro ab æterna morte redimeret, & vitæ æternæ asfereret. *Est mortuus*, nempe ex Dei mandato & voluntate: alioquin enim non Dei, sed Christi tantum hæc esset charitas. Porro & Deus & Christus pro impiis & peccatoribus rem fecit omnium; quas facere pro hominibus potuit, maximam, Deus unicum suum Filium in mortem tradendo, ipse vero Christus mortem subeundo.

Secundum tempus. Id est tempore à Deo constituto: ne quis diceret, qui factum sit quod nunc demum Christus pro impiis sit mortuus, & non multis ante temporibus? Tempus, inquit, à Deo constitutum nondum venerat, qui temporum plenitudinem exequendis suis consiliis ac decretis, & conferendis humano generi beneficiis, pro suo arbitratu dispensat, liberimus enim est in agendo, neq; ulli quidquam debet, & per hoc ipsum nulli se quidquam debere ostendit. Hinc idem Apostolus eadem de re loquens, Christum ait semetipsum dedisse redemptionis pretium pro omnibus, testimonium temporibus propriis: quasi dicat, quæ res est testimonium immensæ charitatis erga genus humanum, temporibus propriis nempe à Deo destinatis serviens, quæ sunt tempora exorti Christi 1 Tim. 2. 6.

Verf. 7. *Vix enim quis pro justo moritur.* Causam affert cur ad Dei charitatem effusissimam demonstrandam dixerit, Christum cum adhuc essemus infirmi pro impiis esse mortuum. Nam, inquit, vix pro justo quisquam moritur, nedum ut ullus moriatur pro injusto & impio. *Vix.* Μάλις, difficulter.

Pro justo, id est propter justum, justici causa, *aliquis moritur.* Nempe si sit usus: quasi dicat, vix tanta in ullo homine erga justum, qui propter justitiam suam valde est amabilis, reperitur charitas, ut pro illo mortem oppetere non detrectet.

Nam pro bono forsitan quis etiam audeat mori. Causam in parenthesi adjicit cur dixerit *vix*, & non simpliciter negaverit quenquam pro justo mori, quia, inquit, pro bono forte quis etiam ausit mori.

Pro bono. Bonum nunc dicit, quem dixit justum, justum enim intelligit qui idem est bono, qui in omnibus suis actionibus virtutem sectatur, hæc enim sola homines facit bonos, inter omnes autem virtutes maxime bonos facit beneficentia & charitas erga homines, ut mirum non sit, si forte quispiam ita vicissim bonum redamet, ut pro illo etiam audeat mori.

Forte quis. Quasi dicat, ideo id præcise non nego, dari aliquem qui pro justo & bono moriatur, sed si datur, tam hoc sit rarum quam corvus albus. Intelligit autem Apostolus homines secundum communem eorum statum consideratos, ex quibus excipi debent homines Christi spiritu regeneriti, fide & spe vitæ æternæ pleni, quorum tanta est & esse debet aliorum erga alios

charitas, ut etiam alii pro aliis audeant mori, sciunt enim & exploratum habent pro fratre mori, esse vivere, idque in æternum.

Etiā audeat mori. Quasi dicat, potest aliquis multa in gratiam boni facere, multa illi officia præstare, sed qui etiam ausit mori pro bono, si forte quispiam sit, rarissimus sit. Significat Apostolus mortem naturæ hominum esse formidabilem, & magna ac singulari opus esse audacia ad eam ultro aggrediendam, proinde & charitatem illam erga bonum magnam prorsus & singularem esse oportere, quæ mortis metum ac formidationem superet & vincat.

Verf. 8. *Commendat autem suam charitatem erga nos Deus, quod cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est.* Ex opposito Dei charitatem demonstrat Apostolus: quasi dicat, hominum quicquam vix pro iusto & bono homine moritur; Deus autem suam erga nos homines charitatem commendat per id quod cum adhuc essemus peccatores, proinde iniusti & mali, Christus pro nobis est mortuus, traditus nimirum à Deo pro nobis in mortem. Quis satis effari possit tantam Dei erga homines charitatem? Deum opponit hominibus, Creatorem creaturis, immortalem & æternum, mortalibus miseris, qui Dei respectu viliores sunt quam minimi vermiculi respectu hominum. Homo hominem, quamvis iustum & bonum, vix ita diligit ut pro eo velit mori; Deus ita homines iniustos & malos & peccatores dilexit, ut cum ipse mori non possit, pro illis Christum Filium suum unicum voluerit mori.

Commendat. Non verbis sed factis ingentibus: quamobrem vero? an nostra vicissim charitate, nostris officiis opus habet? nihil minus. Quare igitur? Quia est ipsa bonitas, ipsa charitas, demereri nos vilissimos homunciones voluit, & ad sui amorem vicissim provocare & accendere; non quod nostro amore ulla ex parte indigeret, sed ne nos à se aversos perdere necesse haberet; conversos autem ad se, regni sui hæredes & Christi Filii sui cohæredes faceret. Videant vero quomodo opinionem suam cum istis Apostoli verbis conciliare possint, qui Christum iræ divinæ adversum nos, non summo amoris & charitati erga nos, pro nobis impensum putant. Huc pertinent & illa Christi ipsius verba; *Sic enim dilexit Deus mundum ut Filium suum illum unigenitum daret, ut omnis qui credat in eum non pereat; sed habeat vitam æternam* Joan. iij. 16.

Cum adhuc essemus peccatores. Non postquam peccatores esse desissemus, sed cum adhuc peccatores, id est Dei hostes & adversarii essemus. Significat Apostolus eos qui in Christum credunt non amplius peccatores esse, id est in peccatis hæreere iisque deditos esse. Merito, ideo enim Christus pro peccatoribus mortuus est, ut tanta Dei & Christi charitate victi, peccatores esse desinerent, seu ut & ipsi peccatis morerentur, iustitiæ vero viverent 1 Petr. 2. 24. Nam etsi iusti ac peccatis mortui sine imperfectione non sunt, peccatores tamen à Deo non censentur si peccandi voluntas & consuetudo absit. Reliqua verf. 6 sunt explicata.

Verf. 9. *Multo igitur magis iustificati nunc in sanguine ipsius servabimur per ipsum ab ira.* Postquam

Dei charitatem tantam descripsit, nunc ex ea infert & evincit spem nostram nullo modo fore irritam. Argumentatur autem à maiore ad minus: quasi dicat, Si Deus nostri causa fecit id quod longe majus est, multo magis faciet id quod longe minus est. Si ut iustificaremur, sanguinem Filii sui effundi fecit, tanquam victimæ pro peccatis nostris, multo magis iustificati nunc in sanguine Filii Dei, servabimur per ipsum ab ira Dei: proinde; quod salutis istius est consequens, hæredes fitemus gloriæ Dei.

Iustificati. Nempe à Deo, id est iusti pronunciati, à peccatis absoluti.

Nunc. Postquam scilicet credidimus in Christum.

In sanguine ipsius. Id est per sanguinem ipsius, tanquam victimæ piacularis, cuius sanguis causa est justificationis & absolutionis à peccato, seu quod idem est, remissionis peccati: Deus enim sanguine victimarum se obligatum volebat ad remittenda peccata.

Servabimur per ipsum. Nempe à Deo per Christum Dei Filium: per illum ipsum, qui ut iustificaremur, sanguinem & vitam suam ex Dei mandato profudit, in cuius manu & potestate salutem nostram Deus posuit.

Ab ira. Nempe illa ventura, qua omnes impii & peccatores impoenitentes æterno exitio perdentur. At iustificatis cum ira ista quid commune est? Ponitur ira pro suo effectu, vel cum suo effectu intelligitur; nempe æterno exitio, & iram illam insignem designat, de qua cap. 1 & 2 locutus est. Quæ ira simpliciter & absolute, vel cum articulo insignem illam iram denotante dicitur. Servari autem ab æterno exitio est vitæ æternæ & gloriæ Dei participem simul fieri. Nec enim aliter servabimur, quam quatenus ex morte erepti & immortales facti, in cælum illud novum & terram novam, ubi iustitia habitat, in mundum illum Abrahamo & semini ejus promissum cap. 14 verf. 13 transfere-mur. Firmissima igitur est argumenti Apostolici consequentia. Si Deus peccatoribus ut iustificarentur impendit suum Filium: multo certe magis Filii sui sanguine iustificatos per eundem Filium servabit ab ira illa sua. Dei enim ingens illa charitas, qua Filium suum unicum pro mundi peccatis dedit, tandem vertitur in iustissimam iram, adversus mundum tantæ charitatis ingratum & contemptorem. Ut & hinc appareat, Christi sanguinem commendandæ charitati divinæ fufum esse, non iræ placandæ: neque enim Deus unquam peccatoribus irasci posset. Dimittit quidem Deus iram adversus contumaces vel defectores sæpe conceptam propter Christi sanguinem, si mature resipiscant, & in viam salutis redeant: sed quia tanto charitatis pignore ad id faciendum sese obstrinxit; non quia Christi sanguine placetur, quem ipse fundi fecit ex immenso erga mundum amore.

Verf. 10. *Si enim cum inimici essemus reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati servabimur in vita ejus.* Quamvis consequentia superioris argumenti clara sit & aperta, tamen novo adhuc argumento demonstrat nos per Christum servatum iri ab ira: quasi dicat, si Deus ut nos inimicos suos sibi reconciliaret, in mortem pro nobis dedit Filium suum, multo profecto magis reconciliatos sibi & ex inimicis amicos per mortem filii sui factos, servabit ab ira sua, idque non per mortem amplius, sed per

per vitam Filii sui. Nihil certe hac consequentia clavius esse potest & nervosius.

Cum essemus inimici. Per opera scilicet mala, ut alibi Apostolus loquitur Col. j. 21. Qui enim opera mala faciunt quæ Deus detestatur & odit, illi Deo inimica & adversa faciunt, proinde & ipsi inimici & adversarii Dei per illa fiunt:

Reconciliati sumus Deo. Nempe ab ipso Deo, qui nos sibi reconciliavit, id est animo & factis sine ulla causa à se aversos, imo innumeris beneficiis affectos, ad se convertit, odium sui in animis nostris penitus extinxit, amorem vero sui ardentissimum accendit per mortem Filii sui, dum scilicet illum in mortem pro peccatis nostris tradit, dum eum qui peccatum non cognovit, peccatum pro nobis facit, ut nos qui ipsum peccatum eramus, iustitia Dei fieremus, *in ipso*, id est per fidem in ipsum. Hoc enim tanto pignore se nobis obstrinxit ad imputandam nobis peccatoribus, si in Christum credamus, iustitiam. Quis tanta tamque ineffabili Dei charitate erga nos inimicos suos cognita, non protinus colliquefceret animo, & totum sese in Dei ipsiusque Christi amorem, cultum, obsequium effunderet? Et hoc imprimis argumento utebantur Apostoli in obeundo suo reconciliandi Deo mundi ministerio 2 Cor. v. 19, 20, 21. Videmus hic non Deum mundo, sed mundum Deo fuisse insensum & inimicum cum Christus moreretur, proinde per mortem Christi non id esse actum, ut Deus mundo, sed ut mundus Deo reconciliaretur. Neque enim utrinque fit reconciliatio, ubi una pars alterius partis amicitiam omnibus modis & maximis etiam impendiis ambit. Quod Deus fecit, qui mundum sic illo tempore diligebat, ut Filium suum unigenitum pro illo daret, ut omnis qui in ipsum credat non pereat sed habeat vitam æternam Johan. iij. 16. Nec est ut dicas morte & sanguine Filii obstringi & obligari, & consequenter moveri Deum ad remittenda mundo peccata, & sic iram dimittendam. Obstringitur enim & movetur, quia ipse obstringi & moveri voluit, nec tam movetur ut iram dimittat, qui tum non ira sed ardentissimo amore flagrabat, quam ut dimittat jus iræ & pœnæ, in gravissimam iram & pœnam haud dubie erupturum, si quis tanta Dei gratia contemta & spreta, hostili in Deum animo esse pergat eique reconciliari nolit.

Multo magis reconciliati. Tanta videlicet erga nos Dei charitate, et consequenter non amplius inimici, sed amici, non amplius hostes & rebelles, sed fidelissimi subjecti, & omni obsequio dediti,

Servabimur. Nempe à Deo, ab ira illa Dei & exitio æterno,

In vita ipsius. Id est per vitam Filii Dei. Vitam Filii Dei opponit ejus morti, quæ oppositio ut tanto evidentior esset, phrasin mutavit Apostolus, cum antea dixisset, *in sanguine ipsius*, & per ipsum vers. 9: quasi dicat, ut hostes reconciliaremur Deo, opus fuit morte Filii Dei, nec id negavit Deus. Ut reconciliati servemur, non opus est morte Filii Dei, sed tantum ut ex morte suscitatus, sua vita, & consequenter sua divina virtute & potestate ad nos servandos utatur. Fierine igitur potest ut nos Deus per Filium suum non servet? Multo promptius est ut Deus reconciliatum sibi servet, quam ut hostem reconciliari quærat:

quanto vero promptius est, ut sine ulla impensa, imo sua maxima cum gloria per vitam Filii reconciliatos sibi servet, quam ut mortem Filii unici & charissimi impenderet quo hostes suos sibi reconciliaret? Nihil igitur spe nostra potest esse certius. Videmus omnem argumenti Apostolici vim in eo consistere, quod Filius Dei pro nobis mortuus sit, hunc vero Jesum Christum esse, Christianorum nullus dubitat: at si Jesus Christus non secundum illam ipsam naturam Dei Filius erat secundum quam mortuus est, sed secundum aliam, secundum quam semper Dei Filius fuerit, quanvis naturam secundum quam mortuus est non haberet: profecto vere & reipsa Filius Dei pro nobis haudquaquam est mortuus. Et sic tota vis argumenti Apostolici & maximum spei nostræ fulcrum collabatur. Quemque enim id quod est, natura sua constituit. Hic iterum negat Apostolus nos adhuc Dei inimicos, proinde peccatores esse: ait nos Deo reconciliatos, proinde amicos esse; amicum autem verum, non simulatum esse, omne includit obsequium, omne grata & amica faciendi studium; ideoque non inane sed efficax. Ait nos reconciliatos servatum iri, unde consequitur peccatis deditos, nisi vitam emendent, perditum iri.

Vers. 11. *Non solum autem, sed etiam gloriamur in Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus.* Pergit Apostolus, & in altissimum beatitudinis nostræ gradum, quem per Christum Jesum adepti sumus evehitur: quasi dicat, magnum hoc est quod in spe gloriæ Dei, & consequenter in afflictionibus ipsis gloriemur, quæ nobis spem istam conficiunt, sed omnium maximum est, & quo nullum majus cogitari & optari potest, quod in ipso Deo gloriemur. Deus enim omnia bona, & temporaria, & æterna, & præsentis, & futuri sæculi in se continet & complectitur, proinde qui Deum habet, omnia cum Deo bona, omnem veram beatitudinem adeptus est, cujus est Deus, illius sunt omnia.

Gloriamur in Deo. Id est de Deo, quod scilicet Deus ipse sit noster, quod Deum ipsum possideamus, quod Deus sit nostra fors & hæreditas, ut Scriptura loquitur. Non tantum igitur ab ipso gloriam illam cælestem speremus, sed etiam omnia alia bona, quibus in hac præsentis vita locus est, & hanc ipsam vitam, quatenus scilicet hujus vitæ & bonorum ad eam spectantium usus, æternis ac cælestibus bonis nullum impedimentum afferat. Est vero Deus noster, quatenus & nos Dei sumus, illius populus & hæreditas, imo ipsius Filii sumus, & quatenus Deus noster est Deus & Pater.

Per Dominum nostrum Jesum Christum. Docet sicut omnia alia bona, sic & hoc ipsum omnium maximum nos per Dominum nostrum Jesum Christum adeptos esse: non tanquam ab auctore ex quo, & causa prima, quæ Deus ipse est, sed tanquam auctore per quem, & causa secunda seu intermedia, qua de re dictum est vers. 1 & 2. Quem idcirco hoc etiam loco Dominum nostrum appellat.

Per quem nunc reconciliationem accepimus. Causam indicat propter quam per Jesum Christum in Deo gloriari nos dixerit. Poterant enim Judæi dicere; Quid ais Paule, nonne Judæi vel maxime in Deo gloriantur? Nonne populus Dei sunt peculiaris, &

Deus ipsorum est Deus? Negat hoc Apostolus: quomodo enim de Deo vere gloriari, quomodo & Deus illorum & illi Dei esse possunt qui Dei inimici sunt, & Deo factis & operibus adversantur? Quales esse necesse est omnes qui in Jesum Christum non credunt, siquidem nunc demum per ipsum reconciliationem accepimus, quam accipere nemo potest, nisi ipsum & charitatem illam Dei cognoscat, & consequenter in ipsum credat.

Per quem. Nempe à Deo: Deus enim nos sibi reconciliavit per Jesum Christum; Deus erat in Christo mundum sibi reconcilians, non imputans hominibus delicta; Deus est qui Christum pro nobis peccatum fecit, quo nos sibi reconciliaret, Deus est qui homines ut sibi reconcilientur rogat & invitat 2 Cor. v. 18, 19, 20, 21.

Nunc. Id est nunc demum, postquam Jesus Christus venit & Euangelium prædicare cœpit, & pro peccatis nostris mortuus est, & Dominus noster effectus est. Ante hoc tempus omnes in commune loquendo, inimici eramus Dei, variis peccatis & delictis eum offendentes, & qui ad Jesum Christum non accedunt, reconciliationem non accipiunt, sed inimici Dei esse pergunt, imo inimicitias adversus Deum augent.

Reconciliationem accepimus. Id est, reconciliati, nempe Deo, sumus. Deus per Christum omnia fecit & adhibuit, quæ ad nos sibi reconciliandos pertinebant, & sic nobis reconciliationem per Christum veluti offert ac porrigit, quæ media cum in nobis efficacia esse patimur, reconciliationem hanc quasi à Deo per Christi manum accipimus.

Verf. 12. *Propter hoc, sicut per unum hominem peccatum in mundum intravit, & per peccatum mors, & sic in omnes homines mors pervasit, eo quod omnes peccaverunt.* Ex his quæ de Christo dixit comparisonem illius cum Adamo, et si in re contraria, instituit, ad majorem rei illustrationem & confirmationem; idque merito; Christus enim est veluti secundus Adam & secundus homo, novi hominum generis Pater & auctor 1 Cor. xv. 45, 47, & cladis quam primus homo generi humano intulit, maximo cum emolumento reparatur.

Propter hoc. Quasi dicat, propter hoc quod homines per Christum reconciliationem cum Deo acceperint, & gloriæ Dei, qua vita æterna continetur, spem certam adepti sint, res similis evenit in Jesu Christo ei quæ olim evenit in Adamo

Sicut per unum hominem. Similitudinem istam explicat. *Per unum hominem,* id est Adamum. Hominem opponit homini, unum uni, hominem primum homini secundo, Adamum primum Adamo ultimo. Unum enim hominem sic Apostolus accipit, ut simul primum significet: nisi autem primus esset, seu cæterorum omnium parens, nihil ad illas delictum ejus pertineret: Et Hebraica phrasi unus dicitur pro primo: sic una sabbatorum est prima in hebdomade.

Peccatum in mundum intravit. Peccatum, id est factum divinæ voluntati contrarium. Hoc in Adamo fuit, quod ex fructu arboris scientiæ boni & mali comederit, id enim ne faceret, Deus sub comminatione mortis vetaverat.

In mundum. Id est in orbem terræ.

Intravit. Hominum videlicet respectu. Nam per serpentem prius adhuc intravit quam per hominem,

quem serpens seduxit, & seducendo peccavit. Sic & mors in orbem terræ intravit per hominis peccatum, hominum respectu. Nam aliorum animantium respectu per mortalem eorum naturam intravit, non per Adami delictum.

Et per peccatum mors. Nempe sicut homini Deus interminatus fuerat, fore ut si ex fructu vetito comederet, morte moreretur, id est morte plecteretur: *stipendium enim peccati est mors* cap. vj. 23, et Jacobus: *quisque tentatur, inquit, à sua cupiditate extrahitur & delinitus, deinde cupiditas concipiens parit peccatum, peccatum vero perpetratum edit mortem* Jac. j. 15. Mors, id est vitæ privatio qualiscumque, si ve sit violenta, si ve à sola mortalis naturæ conditione profecta. Omnis vero mors natura sua æterna est: neque enim aliter nisi solius Dei potentia super omnes naturæ vires mortuus in vitam redire potest. Deus hominem creavit natura quidem mortalem; (cibis enim & multis externis vitæ adminiculis indigebat, ne alia nunc commemorem) sed Dei beneficio, si contra vetitum non fecisset, haud unquam moriturum. Aderat enim & arbor vitæ, cujus fructu mortalis naturæ vires semper refici ac reparari possent, & peculiaris Dei cura ac providentia, quæ mortem exterius advenientem ab homine semper averteret; sed postquam Dei præceptum transgressus est, tunc & arbor vitæ ei ademta fuit, ipseque ex paradiso pulsus, & Deus ipsum mortalis naturæ sorti ac conditioni reliquit: unde mortem consequi necessarium fuit. Non dicit igitur Apostolus per peccatum ingressam esse mortalitatem hominum, sed mortem. Egregie antiquus auctor responsionum ad Orthodoxos, ut pleraque, quæst. 32: *Est ergo verum, inquit, quod Deus naturam nostram fecerit mortalem, quodque mors intravit hominis inobedientia. Si enim sicuti Deus fecit mortalem naturam, sic & mortem fecisset, non fuisset profecta ab inobedientia mors, & si Deus inobedientiam non fecit, ne mortem quidem.* Quærat aliquis, qui fiat igitur quod credentes in Christum, à quibus Christus omnem damnationem, omnem peccati pœnam, & in primis mortem abstulit, nihilominus moriantur, & sæpe mors illis per vim à malis hominibus aliisque casibus variis inferatur? Respondeo, Christus à credentibus omnem peccati pœnam abstulit, si nimirum & ipsi omne suum officium impleant, & fide sua omni ex parte dignevivant, alioquin mirum non est, si pœnam aliquam, & sæpe mortem ante præfixum naturæ suæ tempus incurrant. Deinde, postquam per hominis inobedientiam mors semel in mundum intravit, Deo sapientissimo visum non est, quamdiu mundus hic & hominum genus duret, etiam in iis qui ipsi maxime obediētes sunt, quin varia morte obeant, impedire: ut & pii suæ fidei, & impii suæ contumaciæ exercendæ ac demonstrandæ, nullum hac in parte discrimen inter se & pios videntes, latissimum campum haberent, & Deus in piis ex morte eripiendis, & ad cælestem ac immortalem vitam transferendis, suæ divinæ potentiæ ac bonitatis exferendæ. Sed in talibus mors non amplius habet rationem pœnæ, quippe immortalis & cælestis, vereque beatæ vitæ donatione abunde compensanda. Ideo Apostolus alibi etiam Christum cum Adamo comparans,

rans, cum dixisset, *quandoquidem per hominem mors*, non dicit, etiam per hominem immunitas à morte, sed, *etiam per hominem resurrectio mortuorum*, quæ mortem tollet, & mortalis vitæ jacturam immortalitate rependet; pergitque: *Sicut enim in Adamo omnes moriuntur, sic & in Christo omnes vivificabuntur*. Non dicit, omnes non moriuntur, sed quamvis moriantur, tamen vivificabuntur; nempe sic ut non tantum nunquam amplius moriantur, sed etiam nunquam amplius mori possint 1 Cor. xv. 21, 22. Quando mundi finis aderit, tunc omnes in Christum credentes qui reperientur vivi, quia fidei exercendæ nullus amplius erit locus, mortis plane exsortes erunt, mortalemque naturam sine morte deponent. Adeo, inquam, mors temporaria pænæ rationem in piis & sanctis non habet, ut neque in malis & impiis admodum habeat; quippe quod Deus, sicut piis secundam & vere vitam, sic impiis secundam & vere mortem paraverit. Atque hinc est, ut post Dei consilium, quo etiam justos omni peccatorum reatu solutos mori permittit, non mortem simpliciter peccati pœnam esse dicamus, sed mortem æternam. Nam etiam mors, cum pœnam significat, simpliciter nominata, mortem æternam denotat, per antonomasiam; quod mors æterna vere sit mors, temporaria sommus verius & quies quam mors.

Et sic in omnes homines mors pervasit, vel, ad omnes homines mors pervenit. Hæc verba docent de primo homine & cæterorum omnium hominum parente agi: neque enim ab alio homine ad alios omnes homines mors pervenisset. Ut frustra sint Præadamitæ, qui alium humani generis parentem ante Adamum quærunt. Sed postquam Pater possessionem paradysi & privilegium immunitatis à morte amisit, etiam omnes liberi eo exciderunt. Intelliguntur autem omnes homines qui ante Legem vixerunt, aut Legem sibi à Deo datam non habuerunt. Nam qui Legem à Deo acceperunt, sua propria transgressione, etiam citra Adami peccatum, mortui sunt.

Eo quod omnes peccarunt. Hoc addit Apostolus, ne cui iniquum esse videretur omnes homines morti subijci, quod Pater illorum peccaverit & morti subjectus fuerit: respondet, etsi hoc iniquum non esset, nam in liberis mors non haberet rationem pænæ, sed tantum effectus esset peccati parentis, qui sortem & conditionem quam culpa sua sibi accersivit, ad liberos propagasset; tamen tanto justius hoc evenit, quod omnes ejus liberi & ipsi peccarint. Dices, infantes non peccasse, & tamen multos illorum mori. In infantibus igitur mors non habet rationem ullam pænæ; & si quæ sit, non infantum est pœna, sed potius parentum; cum quibus alioquin etiam infantes, antequam adolefcant, & suo uti intellectu & arbitrio incipiant, pro uno veluti homine censendi sunt, & quasi agnata quædam parentibus membra, surculorum instar, antequam & ipsi peculiares fiant arbores. Significat Apostolus, si quis ex Adami posteris à peccato sese continuisset, eum potuisse non mori; quod Enocho & Eliæ evenit, quamvis & isti sine peccato non essent. Nam si quis iterum hic infantes objiciat, notandum est infantes non peccare, quia peccare non possunt; at hic intelligendi forent qui non peccarunt quamvis peccare possent. *Eo quod*

Græce ἐφ' ὃ . Sic eadem voces accipiuntur Philip. iij. 12. iv. 10, quo posteriore loco vulgatus interpres voces istas convertit *quoniam*. Qui putant dici, *in quo*, nempe homine, omnes peccaverunt, non solum à Græcarum vocum ἐφ' ὃ significatione recedunt, sed etiam verba Apostoli inter se egregie apta & cohærentia dissolvunt. Quam pulchre enim hæc cohærent, per hominem peccatum intravit, & per peccatum mors, & sic in omnes homines mors transivit, in quo homine omnes peccaverunt? Adde quod falsum sit, proprie loquendo, ullum alium hominem peccasse cum Adamus peccavit, nedum ut omnes peccaverint. Necdum enim cum Adamus & Eva peccarent ullus homo præter ipsos in terris erat. Neque vero quia Adamus reus peccati fuit, propterea & liberos suos ejusdem peccati reos fecit: Adamus enim peccavit, at liberi qui necdum erant, quam partem in peccato illius habere potuerunt? Neque igitur & in reatu peccati ejus partem ullam habere possunt. Per *Abrahamum*, inquit auctor ad Hebræos, & *Levi*, ut ita dicam, *decimas dedit* cap. vj. 9: nempe quia id proprie dici non poterat. Et tamen aliud est decimas dare, aliud peccare. Illud ad conditionem aliqujus pertinet, quæ Filios ac nepotes simul quodammodo cum parentibus ac majoribus involvit; sed peccatum & culpa auctorem suum non egreditur, nec egredi potest, cum ad illud voluntas & factum cujusque requiratur. Et Apostolus verum ac factum ipso patraturum cujusque peccatum intelligit, quod alias lege Dei prohibetur, ut ea quæ proxime sequuntur docent, quibus confirmatio istius rei, quod omnes peccaverint, continetur.

Verf. 13. *Nam usque ad Legem peccatum erat in mundo*. Occurrit objectioni. Poterat aliquis dicere: quomodo omnes peccare potuerunt, cum omnes Legem non haberent, quæ per Moysen demum multis post seculis lata est? Poterant, inquit Apostolus: *Nam usque ad Legem peccatum fuit in mundo*. Peccatum nimirum contra id quod ipsa hominum ratio justum & rectum & honestum esse dicat, etiam citra scriptam Dei Legem; quæ verba, ut diximus, manifeste ostendunt Apostolum loqui de peccato, quod & recta ratio per se, & Dei scripta Lex vetat, & hujus peccati reos omnes homines arguere. At originem ducere ex eo qui peccavit, quæ ratio, quæ honestas, quæ Lex prohibet, aut prohibere potest, idque etiam pœna in eum qui ex peccatore parente nasceretur constituta? Quæ quæso in hoc solo verum, & non potius fictum ac imaginarium cujusquam peccatum est, nedum ut morte plectendum sit? Non ortum esse ex peccatore, idque etiam post complures generationes peccatum est, & peccati reatum pœnamque inducit, sed peccata illius imitari peccatorem facit, & pœnæ reddit obnoxium. Deus peccata parentum in Filiis sese ulturum interminatus est; sed in Filiis parentum similibus, id est malorum parentum malos Filios gravius sese puniturum, non tamen ultra proprium cujusque, (solet enim Dei pœna & severitas citra meritum consistere) neque ultra tertiam & quartam generationem severitatem istam sese produci dicit: quanto minus hæc severitas ad infantes, etiam & ad millesimam usque generationem extendenda est? Neque quia quisque, si vivat, & ad peccandi

peccandi habilitatem, ut sic dicam, perveniat, peccaturus omnino est; idcirco tanquam si jam peccasset puniendus, & vere jam peccasse statuendus est. Neque etiam si quis ex parentibus vel maximam ad peccandum proclivitatem, & quamcunque tandem naturæ depravationem trahat, propter hoc ipsum peccati reus & pœnæ subjectus est, quin potius aliquam peccati per id excusationem haberet, ut in Davide videmus Psal. l. j. 1: quam tamen depravationem ullum hominem ex uno illo Adami peccato traxisse, nulla ratio ut credamus permittit. Si enim traxit, vel hoc peccati istius vi ac natura propria factum est, vel pœna. Non vi & natura propria, quis enim id dixerit? Non etiam pœna: Deus enim pœnam inflixit, at naturam hominum à Deo depravatam fuisse, idque ob unum illud delictum, vel cogitare impium est. Neque istius pœnæ ullam in Adami delicto mentionem Scriptura facit; quæ tamen omni morte tetrior ac detestabilior foret. Itaque originale illud, quod ajunt, peccatum, quocunque tandem modo explicetur, (nam de eo inter illius defensores non convenit, ut in erroris defensione solet :) si verum, & pœnæ, adeoque etiam mortis æternæ meritorium esse dicatur, nullo veritatis fundamento nititur: & quæ adferuntur Scripturæ dicta, ad illius ostensionem non pertinent; qua de re nunc non est loquendi locus. Nam ut mors, quia originem sumit ex Adamo, & in nos derivata est, peccatum vocetur originale, per metonymiam, ad rem non pertinet, nec nobis contrarium est.

Peccatum autem non imputatur cum non est Lex. Intellige, quamvis homines peccent. Aliam objectionem occupat, videlicet ne quis diceret, si peccarunt homines etiam ante Legem, non igitur per Adami peccatum, sed quisque per sua peccata est mortuus. Non sequitur, inquit Apostolus, excludendum esse Adami peccatum; erat quidem peccatum, quamvis non esset Lex, sed non imputatur cum non est Lex: ita prope perinde est pœnæ respectu ac si non esset.

Peccatum non imputatur. Non scribitur, non refertur in rationes ad dandam pro illo pœnam. Non quidem quod plane & simpliciter non imputetur, sed comparate, quod non eo nec tam valido jure imputetur quo Lege exstante: ita quod aliorum hominum peccatis defuit ante Legem latam, hoc Adami peccatum supplevit, & sic una cum peccatis illorum conjunctum morti illos subiecit.

Cum non est Lex. Lex nimirum positiva ut vocant, cum pœnæ comminatione & constitutione: tali enim Lege non exstante, quisque prætereundum posset, id sibi non esse Lege posita vetitum, nullam talia facientibus pœnam esse Lege lata constitutam: si ea facere fas non erat, si pœnæ, idque tam gravi, nempe mortis erat obnoxium, debuisse Legem pœna hac armatam ferri, et omnibus proponi. Etsi enim peccatores sua vincat conscientia, & mortis reos ac dignos peragat cap. j. 32, dissimulandi tamen & caufandi locus est, Lege non extante.

Verf. 14. *Sed regnavit mors ab Adamo usque ad Moysen, etiam super eos qui non peccarunt super similitudine transgressionis Adami, qui est typus illius qui futurus erat.* Potuisset aliquis iterum dicere: debuerant ergo homines, quamvis peccarent ante latam Legem, à morte esse immunes, quæ peccati pœna est. Respon-

det Apostolus: verum quidem est non imputari peccatum Lege non exstante, sed hoc hominibus nihil profuit: quasi dicat, si absque Adami patris eorum peccato fuissent, poterant forte homines propter peccata sua ante Legem datam à mortis pœna liberi esse; sed postquam Adamus contra datam sibi à Deo Legem mortis pœna proposita peccavit, & peccato suo mortem incurrit, omnes illius poster, quia & ipsi peccarunt, quamvis non contra latam sibi à Deo expressam Legem, eadem mortis pœna una cum patre suo involuti sunt. Vicissim etiam, si peccata illorum non accessissent, Adami peccatum in illis morte plectendis vires non habuisset; mutuam sibi utraque præstiterunt operam in miseris hominibus mortis regno subdendis. Peccata igitur posteris Adami imputata sunt ad mortem, non propter Legem Dei, quæ tum nondum extrabat, sed propter Adamum ejusque peccatum. *Regnavit mors ab Adamo usque ad Moysen.* Regnum & dominatum suum exercuit toto illo tempore quod inter Adamum & Moysen Legis latorem intercessit. Loquitur Apostolus de morte per prophetopoeiam: *Etiam super eos qui non peccarunt super similitudine transgressionis Adami.* Quasi dicat, non tantum regnavit super Adamum, & si qui alii expressam aliquam Dei Legem transgressi sunt, mortis pœna transgressioni constituta; hoc enim suo jure mors fecit; *sed etiam super illos qui non peccarunt super similitudine transgressionis Adami,* id est ad similitudinem, *in pro eis vel pro eis:* qui scilicet non ita peccarunt, ut peccatum eorum simile esset transgressioni Adami, id est, ut & illorum peccatum esset apertæ & expressæ Legis divinæ, mortis pœnam adjectam habentis transgressio. Mortem à Mose ad Christum regnasse non dicit Apostolus, sed tantum ab Adamo usque ad Moysen: quia illi qui Legem à Deo per Moysen acceperant, eodem modo quo Adam peccarunt. Nam quod ad eos attinet, qui eam per Moysen non acceperant, eorum erat par ratio cum iis qui ante Legem vixerunt, ut scilicet non tantum propter sua peccata, sed etiam propter Adami peccatum & transgressionem morerentur. Hactenus est similitudinis ab Apostolo institutæ protasis:

Qui est typus illius qui futurus erat. Apodofin similitudinis paucis istis verbis complexus est Apostolus; Adamum dicens esse typum Christi. Componamus igitur antitypum cum suo typo, & ex protasi apodofin similitudinis evolvamus, quam talem esse necesse est: sic per unum hominem obedientia omni peccato vacans in mundum intravit, & per obedientiam vita, quæ vere vita est, nempe æterna, & sic ad omnes homines ex illo ortos vita æterna pervenit, eo quod omnes obediverunt, quamvis nullus obediverit ad similitudinem illius, ut scilicet similiter sine ullo peccato & delicto esset. Unus iste homo, uni illi homini Adamo respondens, illiusque antitypus est Christus; quem hominem esse necesse fuit; nisi enim homo fuisset, quid ad homines & obedientia ejus, & vita æterna quam per obedientiam est adeptus, pertineret? propterea illum Apostolus paulo post v. 11 unum hominem expresse appellat, & 2 Cor. xv. 21, 22: *Quandoquidem,* inquit, *per hominem mors, etiam per hominem resurrectio mortuorum;* quorum illum Adamum, hunc Christum esse, versu sequente dicit.

Si vero

Si vero Christus homo fuit, profecto Deus ille unus non fuit: implicat enim contradictionem, aliquem simul esse hominem & non hominem; voce hominis eodem modo sive eadem significatione accepta. Cum enim Deus ille unus esse dicitur, homo esse negatur, eodem plane sensu & significatione qua homo esse affirmatur. Alioquin enim recte dici posset Christum fuisse hominem & non hominem. Homo fuit voce hominis simpliciter accepta, non fuit homo voce hominis vulgariter accepta: fuit enim homo singularissimus. Et sicut ex spiritu divino conceptus, sic divinum in se spiritum habens, & divinissimorum operum insita sibi Dei dono virtute effector. Similiter dici potest, Christum fuisse Deum, & non fuisse Deum: fuit Deus voce Dei de homine divina virtute & sapientia & potestate prædito sumpta, non fuit Deus voce Dei sumpta de uno illo Deo, aut naturam aliquam habente mortali, hominum naturæ oppositam. At Christum simul unum illum Deum dici, & unum illum Deum esse negari, id vero sibi ipsi adversum & contrarium est. Negatur autem per idipsum cum homo esse dicitur: siquidem homo & Deus ille unus disparata sunt, & tanquam homo & non homo, Deus ille unus & non Deus ille unus, sibi invicem opposita. Neque si fieri posset aliquem simul esse & hominem & unum illum Deum, Christus homo hominum à Deo datus servator, Deus ille unus simul esse debuit. Neque enim sequeretur, si homo qui simul unus ille Deus est, vitam æternam adeptus est, idque propter obedientiam omnibus numeris absolutam, idcirco & alii homines, idque propter obedientiam longe ab obedientiæ illius perfectione distantem, vitam æternam consequentur. Si ex Christi auctoris & capitis nostri obedientia, & quam per obedientiam obtinuit vita, aliquid juris in nos derivari debet, ut sane multum debet, tanta inter Christum & alios homines, & plus quam toto genere distans inducenda non erat diversitas. Vita quæ per obedientiam Christi intravit, non excludit quidem simpliciter mortem in omnibus; (nam & ipse Christus mortuus est) sed mors quam resurrectio consequetur ad vitam immortalem & cælestem, somni verius & requietis rationem habet, quam mortis. Sin autem mors etiam pro justitia oppetatur; ea vero mors, propter consequens præmium immensum, magni boni rationem habet. Nam si nec tanquam mortalis naturæ debitum solvatur, nec justitiæ causa alicui inferatur, sed pro pœna infligatur, mortalitatis nondum expleto tempore, id sibi quisque acceptum ferat, quod hac pœna affici commertus sit; in qua tamen magnum continetur beneficium, si vita alioquin etiam per se temporaria & caduca privetur, ne immortalē & æternam amittat, quod multis Christianorum usu venire ex Apostoli verbis 1 Corint. xj. 30, 31, 32 manifestum est. Intravit autem vita æterna in mundum, non quod in hoc mundo agenda sit, aut quod hic mundus illius sit domicilium, sicut mortis est; sed quod homines qui in hoc mundo nati sunt & degunt, illius jus adepti sunt, ipsiusque vitæ fient participes, sicut Christo ipsi evenit, cum scilicet in novum illum mundum, ubi justitia & immortalitas habitat, trans-

ferentur, quo & Christus evectus est. Nempe vita æterna in mundum intravit, quatenus ad omnes homines ex Christo ortos & obedientiam ejus imitantes, ut mox dicemus, pervenit. In verbis *intravit & pervenit* aliorum hominum præter Christum respectu, temporis est enallage præteriti pro futuro, si nimirum vitam ipsam spectes, non jus vitæ, quo l omnes per Christi obedientiam & vitam jam habent, sed nondum ipsam vitam. Ad omnes porro homines vita pervenit, nempe qui ex Christo prodierunt secundum spiritum, sicut ex Adamo prodierunt & proseminati sunt secundum carnem. Non minus enim ex Christo progenitum esse secundum spiritum necesse est, ut per illius obedientiam & vitam jus vitæ ipsamque vitam adipiscaris, quam necesse erat omnes homines secundum carnem ex Adamo nasci, ut illius peccatum & mors jus sibi in eos vindicaret. Ex Christo autem spiritualiter prodierunt & nati sunt omnes Christiani seu illius discipuli, qui scilicet sermonem & instituta ejus per fidem amplexi sunt, & palam profitentur, ipsiusque de nomine appellari volunt & gaudent. Christus inquam Christiani generis primus auctor & pater est, non minus quam Adamus humani generis pater & auctor fuit. Non simpliciter autem ad Christi discipulos seu Christianos vita æterna pervenit, sed eo quod omnes obdixerunt, sicut & ad posteros Adami mors pervenit, eo quod omnes peccaverunt. Hi peccaverunt Deo, illi obdixerunt itidem Deo, cujus plena & perfecta mandata Christus exposuit: nisi forte paucos aliquos excipias, de quibus mox. Nam alioquin, si quis Christianorum moribus & factis fidem ac professionem suam non exprimat, non habetur coram Deo & Christo pro vero Christiano; sicut & degeneres Filii à parentibus non agnoscuntur pro Filiis. Et sicut Christus ad vitam æternam non pervenit, nisi per obedientiam, sic neque Christianorum ullus perveniet. In hoc solo discrimen est, quod Christi obedientia nullo unquam delicto interpolata fuerit; Christianorum autem obedientia ad hanc perfectionis normam exigi nullo modo possit: eo tamen perfectionis pervenire debet, ut quisque ab omni peccato abhorreat, & ex animo conetur ne unquam peccet: nam qui talis est, saltem in vitio non hærebit ullo, nec enorme quidquam admittet, si eo eniti non possit ne unquam peccet. Excipiendi tamen sunt, ut monuimus, quibus post Christum primum agnitum, & fidem in ipsum susceptam, vita forte non suppetiit ad hanc quam diximus obedientiam. Quod latroni illi cruci affixo usu venit, qui propter suam fidem, qua Christum itidem cruci suffixum & morientem pro Messia agnovit, idque sic ut non tantum eum resuscitatum iri & post mortem regnaturum crediderit, sed etiam tantam habiturum potestatem, ut ipsum quoque ex mortuis suscitare possit, audire verba illa meruit; *amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso*; quo vita æterna continetur. Quæ profecto admirabilis & singularissima fuit fides, cujus exemplum nec fuit unquam, nec unquam esse poterit. Apostolorum & discipulorum Christi omnium fides una cum Christo moriebatur & mortua erat: istius vero fides moriente Christo nasci & vivere incepit: neque tamen & hæc bonorum operum sterilis fuit pro illo hominis statu & exiguo quod supererat vitæ tempore. Nam cum

propter animum quo Christum Regem illum à Deo promissum esse agnovit, os adhuc liberum ac in sua potestate haberet, & alterum latronum increpuit, & peccatorem se esse meritoque talia pati confessus est, & Christi innocentiam defendit, & fidem suam in Christum contestatus est, & illi precibus salutem suam commendavit: quid iste facturus fuerat si fidei suæ, ex cruce demtus, supervixisset? Si Jesum ex mortuis redivivum vidisset? Si in ejus nomine pœnitentiam & peccatorum remissionem & vitam æternam annunciari audivisset, & tanta miracula fieri, Spiritum Sanctum credentibus dari conspexisset? Resigitur perinde se habet in Christo, atque si quis ob egregia sua & præclara facta nobilitatis decus consequatur; nobilitas non manet in illo solo, sed transit ad omnes illius posteros, eo quod & ipsi digne nobilibus sese gerant, quamvis forte nullus ipsorum patris, vel auctoris generis sui merita æquet.

Quid ergo dicemus de infantibus Christianorum, qui necdum Christi discipuli esse, nec Christo obedire possunt? An eos ab æterna vita arcebimus? Et regno mortis ab Adamo inductæ mancipabimus? Minime vero. Nam si infantes per Adamum moriuntur, quamvis non peccarint, quanto magis infantes Christianorum per Christum vivificabuntur, quamvis nec in Christum crediderint, nec obediverint, cum id illorum culpa ac vitio factum non sit, sed conditione infantilis, & necdum rationis usus compotis ætatis. Neque enim unquam latius extenduntur pœnæ divinæ quam præmia ac beneficia divina: non quod in aliorum hominum infantibus mors pœnæ rationem habeat, infantium ipsorum respectu; in Christianorum vero infantibus vita præmii rationem habitura sit; sed quod sicut in aliorum hominum infantibus mors accessio est ad pœnam parentum, sic in Christianorum infantibus vita accessio fit ad parentum præmium. Et si enim infantes piorum ex Christo nati non sint: tamen nati sunt ex piis & ad Christum pertinentibus parentibus: ut ipsa nascendi sorte in jura parentum veniant.

Quæ vers. 13 ab Apostolo dicuntur, quia ad solius protaseos confirmationem pertinent, non habent in apodosi quod sibi respondeat. Adamus dicitur *typus ejus qui futurus erat*, τῆς μέλλουσης, non simpliciter futuri, neque enim Christus demum futurus est, sed qui jam est & semper futurus est, olim futurus erat; ideoque & hoc Adams typo & aliis typis variis significatus & divinis oraculis prænunciatus fuit. Hic locus aperte docet Christum olim, & antequam nasceretur ex matre, ex Spiritu Sancto conceptus, reipsa non fuisse nisi divina destinatione. An enim Apostolus simpliciter & absolute dixisset Christum futurum fuisse, si secundum longe potiore aliquam naturam reipsa semper fuisset? multo vero minus si Deus ille unus esset?

Vers. 15. *Sed non sicut delictum sic & donum, si enim unius delicto multi illi mortui sunt, multo magis gratia Dei, & donum in gratia unius hominis Jesu Christi in illos multos abundavit.* Ostensa inter Adamum & Christum similitudine, ostendit etiam dissimilitudinem, idque nihilominus ad rei suæ

uberiorem illustrationem & comprobationem. Omne enim quod ajunt simile, est etiam dissimile.

Ait igitur, *sed non sicut delictum.* Quasi dicat, est quidem similitudo in multis, sed non in omnibus.

Non sicut delictum. Intellige se habet,

Sic & donum. Et hic intellige se habet. Alia est ratio delicti, alia doni, quatenus scilicet multo major vis est doni, ut in multos redundet, quam delicti. Deus enim in donis ac beneficiis conferendis largissimus est, in pœnis & quæ ex pœnis ad alios manant incommòdis longe parcius ac restrictior. *Delictum*, nempe unius hominis Adams. *Donum*, nempe justitiæ & vitæ æternæ.

Si enim unius delicto. Ostendit dissimilitudinem & vim imparem delicti & doni.

Si unius delicto illi multi mortui sunt. Id est si unius delicto factum est ut non ille unus tantum, sed & illi multi morerentur. *Illi multi*, ὁ πολλοί, cum articulo: quasi dicat, illi quos dixi multi, nempe qui ante Legem & sine Lege vixerunt & peccarunt.

Multo magis gratia Dei. Quasi dicat, si illud sine ulla injustitia factum est, ut ob unius noxam & delictum multi illi morerentur, multo profecto magis id omni justitiæ & æquitati consentaneum est, *ut gratia Dei, & donum in gratia unius hominis Jesu Christi, in illos multos abundaret.*

Multo magis abundavit. De jure abundandi loquitur Apostolus, non de effectu ipso, id est multo majori jure abundavit. Nam quod ad effectum ipsum abundantationis attinet, æque utrumque in multos illos abundavit, & si utrique multi inter se conferantur, multo sunt plures illi qui mortui sunt, quam qui gratiæ Dei & Christi participes sunt facti. Sed hoc evenit ex accidenti & propria hominum culpa.

Gratia Dei. Id est justitia & vita æterna, per metonymiam causæ pro effectu. Docet Apostolus quod credentibus in Christum justitia imputetur, & vita æterna detur, non ullis ullius, ac ne ipsius quidem Christi meritis proprie dictis acceptum ferendum esse: sed soli gratiæ, bonitati ac misericordiæ Dei. Verum quidem est propter Christi obedientiam id factum esse; sed quia in immensum exsuperat id quod Deus & ipsi Christo dedit, & nobis propter ipsius obedientiam, idcirco id omne Dei gratiæ adscribitur. Christus homo (de ipso enim tanquam homine hic expresse agitur) fecit id omne ultra quod nihil facere potuit; Deus itidem Christo & in ipsum credentibus id omne dedit ultra quod nec ipsi Christo, nec in ipsum credentibus quidquam dare potuit: quanto igitur Deus est major homine Christo, tanto majus etiam est bonum ac præmium Dei Christi meritis & obedientia. Adamus sane cum sua posteritate nihil ultra meritum passus est; at quæ Christo & Christianis propter Christum & per Christum contingere & contingent, nullis æquari possunt meritis.

Et donum. Id ipsum significat quod gratia Dei, nempe justitiam & vitam æternam.

In gratia. Id est per gratiam, in pro per.

Unius hominis Jesu Christi. Significat Apostolus justitiam & vitam æternam in manu & potestate

state hominis Jesu Christi à Deo positam esse, ut eam aliis largiri possit. Unius hominis Jesu Christi gratiam opponit unius hominis peccato, ut doceat non tantum obedientiam, sed etiam gratiam Jesu Christi concurrere ad id, ut iustitia & vita æterna in nos exundet. Cum igitur mors sit peccati effectus, iustitia & vita æterna sit effectus gratiæ & Dei & unius hominis Jesu Christi, multo profecto majori jure iustitia & vita æterna in multos abundavit quam mors. Decet enim ut effectus gratiæ, præsertim divinæ, longe sint abundantiores, quam peccati & iræ.

In illos multos. Ἐν τοῖς πολλοῖς, cum articulo certos multos designante, videlicet omnes illos qui ex uno homine Jesu Christo per fidem & obedientiam nati sunt, eorumque etiam infantes. Qui Jesus Christus etiam si in manu ac potestate sua iustitiæ & vitæ æternæ donum non haberet; tamen propter solam illius exactam obedientiam, divinæ bonitati plane convenienter, iustitia & vita æterna redundaret in omnem illius veram progeniem, non divulsis ab illa, quod sine maximo dolore fieri non posset, adhærentibus illi surculis, id est infantibus. Quanto magis id fieri necesse fuit postquam id in Christi hominis gratia situm est. An enim hominibus ex se secundum spiritum natis gratiam suam & illius effecta denegaret? Pro quibus cum adhuc illius inimici essent, eo ipso fine mortem oppetere non recusavit ut illos ad iustitiæ & vitæ æternæ adeptionem eveheret?

Abundavit. Præteritum tempus etiam præsens & futurum includit: quasi dicat, abundavit & abundat & porro abundabit, præsertim vita æterna futuro demum tempore abundabit.

Vers. 16. Et non sicut per unum qui peccavit donatio. *Nam iudicium quidem ex uno in condemnationem, gratificatio vero ex multis delictis in justificationem.* Pergit Apostolus in dissimilitudine ostendenda: quasi dicat, & donatio non ita se habet sicut se habet id quod per unum qui peccavit factum est.

Donatio. τὸ δῶκεν, est actus gratiæ, cum scilicet peccatori iustitia imputatur. Id vero quod factum est per unum qui peccavit, est iudicium, κριμα, ut ex sequentibus patet.

Addit enim rem quam dixit probaturus, *iudicium enim ex uno in condemnationem, gratificatio autem ex multis delictis in justificationem.* Itaque verba priora Apostoli sic sunt supplenda: et non sicut se habet iudicium, quod per unum qui peccavit evenit, sic se habet donatio.

Per unum. Id est unius hominis causa, seu propter unum hominem.

Iudicium, est actus juris, cum peccatori imputatur suum peccatum: quod iudicium sic se habuit ut ex uno delicto factum sit. *Ex uno,* scilicet delicto Adami, tranquam ex causa.

In condemnationem. Intellige, factum est: imputatur enim peccatum in condemnationem, id est ut peccator morti adjudicetur. In damnationem autem intellige multorum illorum hominum quos dixit, qui etiam peccarunt.

Gratificatio. Nempe iustitiæ, quod modo dixit,

δῶκεν, & χάρισμα, quod hic dicit, idem est. Donatur autem nobis iustitia, cum nobis ex gratia imputatur.

Ex multis delictis. Et si non tanquam ex causa, tamen tanquam ex antecedente.

In justificationem. Intellige facta est. Ideo enim nobis iustitia donatur, & eam nobis Deus gratificatur, ut iustificemur, id est iusti pronuntiemur, & vita æterna nobis adjudicetur ac detur. Docet hic locus donum & imputationem iustitiæ gratuitam, à justificatione stricte & proprie sumta, qua aliquis iustus esse declaratur, differre tanquam causam à suo effectu.

Vers. 17. Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multo magis qui abundantiam gratiæ & doni iustitiæ accipiunt, in vita regnabunt per unum Jesum Christum. Probat eos quibus iustitia ex gratia imputatur, quamvis ex multis antecedentibus delictis, ita nihilominus iustificatum iri, ut iis vita æterna donetur. Justificationem enim sic accipiendam esse & ipsum hoc Apostoli argumentum, & vers. 18 manifeste docet, ubi justificationi vita conjungitur.

Si enim, inquit, unius delicto. Id est, ob unius hominis Adami delictum,

Mors regnavit. Seu regnum exercuit, id est homines longe lateque vita privavit, & sic sibi subiecit, per eandem prosopociam quæ fuit & supra vers. 14.

Per unum. Id est propter unum hominem Adamum, seu ex causa unius hominis Adami, quod ex ipso alii homines nati essent, quamvis contra expressam Dei Legem, quæ mortem transgressoribus constitueret, non peccassent.

Multo magis. Id est multo majori ac potiori jure, cum hoc beneficium sit, illud iudicium ac poena.

Qui abundantiam gratiæ. Id est, abundantem gratiam, per duo substantiva pro substantivo & adjectivo Hebræa phrasi: intelligit autem gratiæ divinæ effectum, nempe, ut sequentibus verbis explicat, *donum iustitiæ.*

Et doni iustitiæ. Intellige ἀπὸ τοῦ doni abundantiam, id est abundans donum iustitiæ, eadem qua ante loquendi ratione. *Donum iustitiæ,* est donum quod iustitia est, per genitivum speciei vel differentiæ; quæ donatur quando per gratiam imputatur. Abundans autem donum est iustitia, quia iis imputatur quorum abundantia erant delicta; quanto enim magis abundant delicta, tanto magis abundat gratia & gratiæ effectus donum iustitiæ.

Accipiunt. Nimirum à Deo: accipiunt autem quando illis iustitia datur & imputatur ex gratia.

In vita regnabunt. Id est mancipia mortis non erunt, mors in eos non regnabit, sed ipsi regnabant in mortem, status & conditio eorum erit vere regalis, omnium mundi Regum statu in immensum beatior, affluent enim omnium bonorum copia, quæ oculi mortalium non viderunt, nec aures audiverunt, nec mens hominum unquam cogitavit, simulque extra omnia adversa positi erant, quod nulli Regum mortalium contigit aut contingere potest. Regnabunt autem *in vita*, id est ibi ubi vita, quæ vere vita est, nempe immortalis habitat. Contentum ponitur pro continente, quæ sensu etiam dicuntur homines intrare in vitam.

Significat Apostolus eos in æternum regnuros, siquidem ibi regnabunt ubi vita æterna habitat, id est ubi qui habitant omnes in æternum vivunt. Nulla res infestior est Regibus quam mors, quæ tam imperat Regibus quam vilissimis mancipiis, & æquo pede pulsât pauperum tabernas Regumque tures. At isti Reges quibus iustitia à Deo donatur, etiam in mortem ipsam regnum exercebant, non minus quam mors illud exercuerat in ipsos cum mortales essent.

Per unum, nempe hominem, *Jesum Christum*. Id est & propter ipsum & per ipsum: propter ipsum, quia id obedientia sua obtinuit ut non ipse tantum in vita regnaret, sed etiam omnes ex ipso per fidem & obedientiam nati: sicut Adam inobedientia sua & sibi & ex se natis, quanquam multo minus quam ipse inobedientibus, mortis causa fuit: Et si hoc facere Deus jure meritoque potuit & fecit; multo magis illud Deum facere decuit, cujus proprium est benefacere. At punire actio est, quam peccata hominum ab ipso invito ac nolente extorquent: per Jesum Christum autem in vita regnabunt credentes, quatenus ipse id efficiendi potestatem à Deo accepit, & sic per ipsum id Deus effecturus est; quod vim argumentationis Apostolicæ magis auget & consequentiam confirmat.

Verf. 18. *Ergo igitur, sicut per unum delictum in omnes homines in condemnationem, sic etiam per unum justefactum in omnes homines in justificationem vita.* Infert hanc conclusionem ex superius dictis.

Sicut per unum delictum. Id est propter unum delictum, nempe Adami, *per pro propter*. *In omnes homines*. Intellige ex verf. 16, venit iudicium, quo scilicet illis imputata sunt peccata. Per omnes autem homines intelliguntur illi omnes de quibus verf. 12, 14, 15 loquutus est.

In condemnationem. Id est ut condemnarentur, & morti adjudicarentur, *καὶ μὴ εἰς χάριν*, ut habuimus verf. 16.

Sic & per unum justefactum. Seu justitiæ opus, *δικαιοσύνη*, id est propter unam Christi obedientiam, ut sequenti versu loquitur, omnia Christi iustafacta & opera, unum dicit justefactum seu justitiæ opus, quia ex una eademque unius hominis iustitia profecta sunt, sicut & omnia opera divinæ voluntati conformia unius hominis, una dicuntur obedientia. Loquitur enim Apostolus per catachresin, comparatione invitatus, ut uni delicto unum opponeret justefactum.

In omnes homines. Intellige ex eodem verf. 16, venit *δωρεῇ* vel *χάριτι*, id est donatio, actus gratiæ, quo illis qui peccarunt imputatur justitia. Isti autem omnes homines, sunt omnes homines Evangelio credentes, & pro viribus obedientes, de quibus verf. 15 actum est: omnes nimirum ex Christo per fidem obedientiæ effectricem orti.

In justificationem vita. Id est ut iusti pronuncientur, cum vitæ æternæ datione vel adeptione, justificatio vitæ, per genitivum effecti vel adjuncti, dicitur cujus effectus vel adjunctum est vita, *καὶ εἰς ζωὴν* dicta, nempe æterna.

Verf. 19. *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt illi multi, sic etiam per obe-*

dientiam unus iusti constituentur illi multi. Consequentiam magis illustrat & conformat.

Sicut enim per inobedientiam. Id est propter inobedientiam: hic quoque *per* ponitur pro *propter*, ut mirum non sit si per Christum mundus dicatur factus, quia sit factus propter ipsum.

Unius hominis. Nempe Adami.

Peccatores constituti sunt. Id est peccatores sunt pronuntiati, sunt damnati, morti adjudicati, & morte affecti: constitutio enim ista facta est decreto & decreti executione.

Illi multi. Nempe homines, qui scilicet ex Adamo progeniti pro suo modo peccarunt, ut dictum est verf. 18 & alibi.

Sic etiam per obedientiam. Id est propter obedientiam, *unius*, nempe hominis Jesu Christi.

Iusti constituentur. Decreto similiter & decreti executione, id est iusti pronunciantur, à damnatione absolventur, vita æterna ipsis adjudicabitur & dabitur.

Illi multi. Nempe homines ex Christo per fidem Evangelio habitam prognati, & pro suo quisque modo obediens. Neque enim majus apud Deum pondus habet inobedientia quam obedientia, neque latius vis illius dimanat quam istius, aut unus obedientiæ actus in Adamo majoris erat apud Deum momenti quam perpetui & innumeri, quidam etiam maxime ardui obedientiæ actus in Christo. Aut Deus Adamo & Adami posteris iratior fuit quam Christo, & veris Christi discipulis benignior, aut iudicium & iudicii effectus in plures extenditur quam beneficium & beneficii effectus, aut ira Dei ditior & abundantior est quam gratia. Tanti Deus duxit Christi Filii sui obedientiam omnibus numeris absolutissimam, ut non solum ipsi vitam æternam dederit, sed & omnibus qui ipsius sunt, quæcunque tandem eorum peccata fuerint, iustitiam imputare, & vitam æternam, idque per illum ipsum, donare constituerit.

Verf. 20. *Lex autem subintravit, ut abundaret delictum; ubi vero abundavit peccatum, superabundavit gratia.* Dicere aliquis poterat; si ante Legem homines ob Adami peccatum, eo quod & ipsi peccarent, moriebantur, & nunc ob Jesu Christi obedientiam, eo quod in ipsum credant eique obediant, iustificantur, & vitæ æternæ participes fiunt, quis igitur erat Legis usus? quid præstabat?

Lex autem, inquit, *subintravit*, vel accessit & intervenit, *ut abundaret delictum*. Eventum notat Apostolus non finem datæ à Deo Legis. Lex enim eo fine data fuit, ut delicta coërceret & tolleretur Gal. iij. 19, sed hominum culpa evenit, ut delictum per Legem abundantius fieret, tum qualitate tum quantitate; qualitate quidem, quatenus per Legem delictum longe majorem vim nactum est in hominibus morti subjiendis, propterea quod Lex mortis prænam transgressoribus statuatur. Hinc idem Apostolus alibi vim peccati Legem esse dicit 1 Cor. xv. 56. Quantitate vero, quatenus in hominibus carni mancipatis major delinquendi libido per Legem excitata fuit, unde plura & crebriora delicta orta sunt. Quam enim homines nitantur in verita cupiantque negata, disserit Apostolus infra cap. vij. Hic igitur erit Legis usus & fructus, hominum, non Legis vitio, in com-

mune

mune loquendo. Nam dicere Deum eo fine dedisse Legem ut abundaret delictum, quo deinde gratiam ejus tanto ardentius amplecterentur, quid aliud est quam dicere Deum intendisse malum, ut deinde consequeretur bonum? Quod tanto minus dicendum est, quia multi Legem literalis sensu servarunt, quod solum intendit Deus. At quod multi præstiterunt, omnes poterant ac debebant.

Ubi vero abundavit peccatum, superabundavit gratia. Hoc subjicit Apostolus ne quis exciperet, actum igitur est de hominibus quos non solum Adami delictum, sed etiam Lex ipsa multo magis premit & mortis damnat. Respondet Apostolus, nullum inde esse periculum, quæcunque tandem fuerit peccati abundantia, sive vim peccati, sive multitudinem ac magnitudinem peccatorum spectes. Ubi abundavit peccatum, superabundavit gratia: quasi dicat, ibi etiam gratia non solum abundavit, sed etiam superabundavit, id est sua abundantia omnem peccati abundantiam longe supergressa est & penitus obruit: vicit gratia vim omnem peccati. *Gratia*, nempe Dei per Euangelium revelata, intelligitur illa *χρησις* & *φιλανθρωπία* Dei, id est benignitas & amor humani generis cum suo effectu, id est peccatorum omnium venia.

§. 21. Ut sicut regnavit peccatum in morte, sic etiam gratia regnet per justitiam in vitam æternam per Jesum Christum Dominum nostrum. Docet cur gratia superabundaverit, ut scilicet peccato suam veluti vicem rependeret, & illi paria, sed in re contraria, faceret.

Regnavit peccatum. Id est longe lateque dominatum est. *In morte.* Id est per mortem, in pro per, omnes scilicet homines morte afficiendo.

Sic etiam gratia regnet. Id est longe lateque & in omnes pariter homines vim suam exferat.

Per justitiam. Id est justitiam illis imputando, seu per justitiæ imputationem, metonymia subjecti pro adjuncto.

In vitam æternam. Id est ut vitam æternam consequantur: hic enim est finis imputatæ hominibus justitiæ. Sic peccatum regnavit hominibus mortem inferendo, gratia regnat hominibus vitam æternam afferendo.

Per Jesum Christum Dominum nostrum. Intellige, gratia regnet. Docet per Jesum Christum, Dei gratiâ, & justitiam imputari, & vitam æternam dari; proinde omnibus qui justitiam sibi ex Dei gratia imputari & vitam æternam dari cupiant, ad Jesum Christum confugiendum esse: quem etiam *Dominum nostrum*, nempe à Deo effectum appellat, ut ejus potestatem in imputanda nobis justitia & vita æterna conferenda significet, & omnes cultus, honoris, servitii, ipsi tanquam cælesti omnium Domino debiti, admoneant.

CAPUT VI.

Verf. 1. **Q**uid igitur dicemus? manebimus in peccato ut gratia abundet? Dixit Apostolus, ubi peccatum abundavit, ibi superabundasse gratiam, supra verf. 20, & sic pec-

cati abundantia non tantum gratiam Dei non esse sublatam, sed etiam longe abundantiorum effectam: hinc quæstionem proponit: *Igitur, re sic se habente ut asserui, quid dicemus?* Nempe nos Christiani, quid hinc inferemus ac concludemus?

Manebimus in peccato ut gratia abundet? Intellige hocne dicemus, & consequenter faciemus? *Manebimus in peccato*, *ἡμεῖς τῷ αἵματι*, immanebimus peccato, *in* pro *in*, nempe postquam in Christum credidimus, & id nobis ad justitiam est imputatum? significat enim Christianos antehac peccato fuisse deditos & mancipatos.

Ut gratia abundet. Id est, hoc fine ut gratia Dei abundet: quanto enim abundantiora fuerint peccata, tanto & gratia Dei in illis remittendis & condonandis reddetur abundantior. An igitur dicemus, quod faciemus mala ut eveniant bona, sicut nobis ab adversariis objicitur cap. iij. 8?

Verf. 2. *Absit, qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in ipso?* *Absit*, id est ut hoc dicamus, multo vero magis ut hoc faciamus.

Qui mortui sumus peccato &c. Causam affert ob quam Christiani hoc non faciant, proinde neque hoc dicant, imo ne facere quidem possint, & consequenter nec dicere. *Qui mortui sumus peccato*, id est nos Christiani.

Quomodo adhuc vivemus in ipso? Quasi dicat, mortui non vivunt amplius; nos peccato sumus mortui, quomodo igitur adhuc ipsi vivemus? Mortuum esse peccato, est peccato nec mentem, nec sensum, nec corpus, ullumve corporis membrum commodare, peccato talem te præbere atque si mortuus sis, proinde non peccare, mortui enim non peccant. Est autem hic non proprietas, sed similitudo, qua hoc tantum significatur, Christianos à peccato alienissimos & averissimos esse, nihil enorme facere, nec in ullo peccato hære, totos in eo esse ne unquam peccent. Hic videmus quale sit Christianorum officium, si veri esse velint Christiani, & justitiæ donum non amittere. Apostolus enim non tam respicit quid fiat, quam quid à Christianis omnino fieri bebeat: ponit esse quod esse debet, ponit nos facere, quod ut faciamus nostrum est officium, nostra conditio ac professio, & nisi faciamus, frustra nos esse Christianos. *Quomodo adhuc*, vel amplius (ut verf. 9, 10) *vivemus in ipso?* Quasi dicat, fieri id non potest ut in peccato vivamus: *ἀδύνατον* sunt ista, in peccato vivere & peccato mortuum esse. Eodem sensu & Johannes Apostolus docet, eum qui ex Deo natus sit nec peccare, nec posse peccare 1 Joh. iij. 9. Sic & is qui peccato mortuus est, in peccato vivere nequit: nisi forte & ille ex Deo natus esse, & hic peccato mortuus esse, proindeque verus Christianus esse desinat.

Vivemus in ipso. Pro vivemus ipsi, id est vivos nos peccato præbebimus. Peccato vivere, & in peccato vivere eadem sunt, & significant peccato deditum esse, in peccato, ut ante fidem in Christum fiebat, manere. Verbis Apostoli tale inest dilemma, aut peccato sumus mortui, aut non sumus; si sumus, fieri non potest ut in ipso amplius vivamus & maneamus: Si non sumus, ad Christum vere non pertinemus: nam ut idem Apostolus alibi: *Qui Christi sunt*, inquit, *carnem crucifixerunt cum affectibus &c.*

concupiscentiis. Unde consequitur eos qui non crucifixerunt, Christi haudquaquam esse Gal. v. 24.

Verf. 3. *An ignoratis quod quicumque baptizati sumus in Christum Jesum, in mortem ipsius baptizati sumus?* Probat nos Christianos peccato mortuos esse, id est esse debere, si veri Christiani sumus, & officio ac vinculo professionique nostræ Christianæ convenienter agamus.

An ignoratis? Per interrogationem, id est non ignoratis nec ignorare potestis,

Quod quicumque baptizati sumus in Christum Jesum. Id est quotquot Christiani sumus: per baptismum enim in Christum homines initiantur Christo, & discipuli ejus fiunt. Ideo & Christus ipse cum mandasset Apostolis ut discipulos facerent, modum & rationem eorum faciendorum ipsis tradens Matth. xxviii 19, *baptizantes eos*, inquit, *in nomen Patris & Filii & Spiritus Sancti.* Baptizari in Christum, est baptizari in id ut Christi sis discipulus & nomen ejus profitearis, atque ad id faciendum te baptismo obligare. Baptismus enim in Christum est sacramentum quoddam Christianorum quo sese Christo obstringunt, ideoque baptismum suscepturi publicam Christi nominis professionem faciunt, Satanæ, mundo, peccato renunciant, Christo autem sese addicunt. Hinc videmus baptismi ritum Christianis nequaquam esse negligendum, dummodo & ab illis suscipiatur qui intelligant quid sit Christi discipulum ac servum esse, idque in animo ac proposito habeant; & ut eo modo suscipiatur quo par est, quoque ab ipsis Apostolis administratus, & ab eorum discipulis, imo ab ipso Christo cum baptizaretur usurpatus fuit. Eo inquam modo, qui aptus sit ad significandum, quod baptismus significare debet. Porro in Christum, vel quod idem est, in nomen Christi baptizari, id ipsum est quod baptizari in nomen Patris & Filii & Spiritus Sancti. Christus enim Filium significat, simulque notat & Patrem, cujus Christus, id est unctus ac Filius est, & Spiritum Sanctum quo unctus est, & quo Apostolos, ut doctores mundi essent, inunxit.

In mortem ejus baptizati sumus. Id est in id ut mortis Christi participes fieremus, seu ut cum Christo moreremur, ad hoc baptismum nos obstrinximus, imo & figura quadam ac similitudine expressimus. Huc nos volentes adegit tanta Dei gratia, tantus Dei & Christi erga nos amor, & proprium salutis nostræ studium, cum videamus nos aliter servari nec posse, nec ullo modo decere, nec quidquam in eo, diligentibus Deum & Christum & salutem propriam, sit arduum. Quæ vero mors alia, ad quam nos baptismum obstrinximus, omnibus quotquot sumus Christiani communis, hic intelligi potest, quam ut peccato moriamur? Hæc sola omnes Christianos mortis similitudine Christo inserit verf. 5. Nam morte affici propter Christum ejusque nomen, non omnibus Christianis contingit, nec in illis perpetuum est. Hinc quoque patet baptismum in Ecclesia Christiana omitti non debere: quis enim sese ad mortis Christi communionem ac societatem, seu ut cum Christo moriatur, obstringi ritu ad hoc ipsum destinato, & rem hanc exprimente negligat? non tantum ex illis qui aliunde ad Ecclesiam Christi veniunt, sed etiam qui in Ecclesia nati & educati sunt.

Verf. 4. *Consepulti sumus igitur per baptismum in mortem, ut sicut suscitatus est Christus ex mortuis per gloriam Patris, sic & nos in novitate vitæ ambulemus.* Conclusionem infert ex superioribus: quasi dicat, quia in Christi mortem baptizati sumus, igitur per baptismum in Christi mortem susceptum, Christo consepulti sumus, proinde cum Christo sumus mortui. Non enim alii sepe iuntur quam mortui. Sepultos autem esse nos dicit potius quam simpliciter mortuos cum Christo, quia ad baptismi ritum respicit & alludit, in quo sepulturæ quædam est similitudo. Conditur enim sub aquam totus qui baptizatur, sicut is qui sepelitur sub terram: qua sepulturæ imagine testamur ac declaramus nos cum Christo sepeliri, proinde & mortuos esse.

Consepulti sumus. Id est ad hoc nos obstrinximus, hoc testati & professi sumus, hoc ritu ipso baptismi expressimus, proinde idem factum esse de nobis jure meritoque præsumitur. Nam si factum non est, violatores sumus sacramenti Christo dicti, nec fideles sumus, sed perfidi. Hinc videre est baptismi ritum sic celebrandum esse, ut in illo sepulturæ quædam imago extet, id est non levi aliqua aspersione aquæ aut affusione, vel solius verticis absolutione, sed sub aquam totius corporis mersione: quod & vox ipsa baptismi evidenter docet, (aliud enim est βαπτισμός, aliud πρηνός, vel πέλχυσ) & ipsa praxis tam Johannis Baptistæ quam Apostolorum totiusque Ecclesiæ primitivæ. Posterior baptismi ritum mutare & in aliam formam convertere cæpit & ausa est, postquam vel corpore invalidos, clinicos olim dictos, vel ætate inhabiles, tandem etiam infantes primum natos, ad eum admisit, quasi in baptismi ritu plus situm sit quam in fide, & quasi pro infante responderi vere possit quod credat, aut si infans sine fide vitæ æternæ asseri possit, non multo magis possit sine baptismo, & si susceptorum sponsio ac responsio pro fide sit valida, non simul etiam pro baptismo valida esse queat? qui cum ritus sit, omnem suam vim ab eo quod animo sit accipit; hoc ex ritu baptismi tolle, id est fidem in Christum & sanctæ vivendi propositum, animam ejus sustuleris, & cadaver exanimum relinquant.

Ut sicut Christus suscitatus est ex mortuis. Docet quem in finem cum Christo mortui & sepulti sumus, in eum videlicet ut Christo etiam resurrectione conformes & consociati fiamus: quæ res docet mortem cum Christo eam hic intelligi, cum qua non minus necessario vinculo cohæreat similitudo & consociatio resurrectionis Christi, quam Christi mortem necessario consecuta est resurrectio. Quia vero conformari & consociari resurrectioni Christi est ex morte qua justitiæ fuimus mortui resurgere, & ut mox videbimus novam agere vitam, sequitur ut consociari & conformari morti Christi sit peccato & pristinae vitæ mori. Cum hac enim morte nova & sancta vita non minus cohæret quam cum Christi morte resurrectio copulata fuit. Hoc autem & quæ sequuntur eo fine ab Apostolo dicuntur, ut doceat Christianos semel peccato mortuos, non amplius ad peccatum redire debere, ut verf. 2 asseruit, ne forte quispiam putet Christianos posse quidem, ac debere etiam peccato mori; sed tamen interim ad illud reverti non plane nefas esse: *Sicut suscitatus*

fuscitatus est Christus ex mortuis. Nempe à Deo, Patre suo : fuscitatus autem est ex mortuis, ut regnum sibi à Patre destinatum adiret. Si enim cum mortuis & inter mortuos remansisset, quo pacto & mortuis & vivis dominari, eorumque iudex esse potuisset? cap. xiv. 9. Igitur ob decreta Dei fas non erat ut Christus inter mortuos relinqueretur; & sicut ob decretum Dei mori cum oportuit; sic non minus ob idem Dei decretum ex mortuis redire ad vivos, ex inferis ad superos, & ex inferno, loco omnium infimo, evehi super omnes cælos in locum omnium altissimum debuit, ut scilicet consideret à dextris throni majestatis divinæ, qua sede nulla excelsior cuiquam à Deo potest tribui.

Per gloriam Patris. Id est cum gloria Patris, *per pro cum*, vel propter gloriam Patris, *per pro propter*: illius exempla sunt obvia; hujus aliquot habuimus cap. v. 18, 19. Si priorem sensum amplectamur, significat Apostolus suscitationem Christi ex mortuis maxima cum Dei Patris gloria fuisse conjunctam, si posteriorem, significat Christum suscitatum esse propter Dei Patris gloriam. Utroque sensu significatur Deum Patrem summam esse gloriam adeptum ex suscitatione Christi & ad vivos reductione. Factum enim tam divinum, in quo immensa Dei & potentia & sapientia & bonitas elucet, non potest nisi cum maxima Dei gloria conjunctum esse, & in maximam ejus gloriam cedere; quam etiam à Deo quæsitam hoc in opere fuisse, & res ipsa & Scriptura loquitur Eph. I. 20, 21. Philip. 2. 11. Resurrectio igitur Christi non ipsi Christo tribuenda est, ad cujus rei opinionem homines præconcepti errores egerunt, sed Deo Christi Patri. Illius enim & opus est, cujus operis & gloria est. Quis unquam credidisset fore ut Christiani Christum vere & simpliciter mortuum esse negarent? Nam profecto qui mortuum in vitam revocare potest, & ipso facto revocat, ipse ut vel maxime vivat necesse est. Vivebat ergo Christus vel maxime cum mortuus esset, si sese mortuum viventem effecit. Vivebat, inquiunt, qua Deus, mortuus erat qua homo. Hoc vero non contradictiones tollere est, sed multiplicare & augere. Tam enim absurdum est aliquem simul esse & Deum illum unum & hominem, quam absurdum est aliquem simul esse vivum & mortuum. Nam qui dicunt, homines etiam alios secundum corpus mori, secundum animam vivere; non considerant, nec vitam, nec mortem, animæ vel corporis esse attributa, sed hominis; proinde hominem secundum animam vivere, secundum corpus mortuum esse, tam verum est quam verum esse potest hominem simpliciter vivere simul & simpliciter mortuum esse.

Sic & nos in novitate vitæ ambulemus. Sicut Christus ex morte suscitatus est, & post mortem novam vitam agit; sic & nos cum Christo mortui sumus, ut cum ipso ex morte, qua justitiæ mortui fuimus, suscitati, novam vitam agamus, atque ita sicut morti sic & resurrectioni Christi conformemur & consociemur. Quod quid aliud est quam jugiter justitiam colere sine ullo ad peccata reditu. *Et nos*, id est Christiani, non Christum tantum.

In novitate vitæ. Id est in nova vita, duo substantiva pro adjectivo & substantivo, per Hebraismum.

Vita ponitur pro vitæ adjuncto, id est moribus. Nam quorum mores sunt novi, eorum vitam novam esse dicimus, & bonos mores bonam ac probam vitam appellamus. Vel nova vita ponitur pro novis moribus, quod novi mores novam efficiant vitam, per metonymiam effecti pro causa. Consideratur autem hic nova vita tanquam via, ut docet sequens verbum.

Ambulemus. In via enim ambulatur. Ambulandi verbo omnes hominum actiones significantur, quippe quod ambulatione nihil sit frequentius. Itaque in novitate vitæ ambulare, est omnes actiones ad novam vitam dirigere, (nam & via ambulationem dirigit) sic omnia agere ut nusquam nec unquam à vita nova recedas. Eadem similitudine de bonis operibus usus est Apostolus Ephes. 2. 10. Verba *per gloriam Patris* & hic intelligenda sunt. Nam & Christianorum cum resurrectione Christi conformitas ac conjunctio, & in vitæ novitate ambulatio, cum Dei Patris gloria conjuncta est, & ad eam tota dirigitur: qui sicut resurrectionis & vitæ Christi auctor est, sic non minus & novæ Christianorum vitæ.

Verf. 5. *Si enim complantati facti sumus similitudine mortis ipsius, igitur & resurrectionis erimus.* Probat Christianos non tantum morte, sed etiam resurrectione Christo similes esse debere.

Si enim, inquit, *complantati facti sumus*, vel *fuimus*. Nempe nos Christiani. *Complantati*, id est simul plantati. Non respectu ejusdem temporis, sed respectu ejusdem plantationis. Diversis enim temporibus, nunc hi, nunc illi plantati sunt, sed tam hi quam illi, & sic omnes plantati sunt, intellige autem, plantati fuimus in Christo, Christo tanquam plantæ inserti fuimus.

Similitudine mortis ejus. Id est per similitudinem mortis Christi. Dum enim Christo morte fimus similes, in Christo plantamur, & Christo inferimur; ideoque hanc mortis similitudinem per baptismum repræsentamus, testamur, profitemur, & ad eam nos obstringimus, per quem in numerum discipulorum Christi allegimur & ecclesiæ adjungimur.

Igitur & resurrectionis erimus. Intellige & hic, *similitudine plantanti*, scilicet in Christo: quasi dicat, ne quis putet resurrectionis similitudine opus non esse.

Erimus. Consequentia notatur. Si hoc est, etiam hoc erit, id est etiam hoc ex priore consequitur. Neque sane ulla causa est ut Christo similitudine mortis inferamur, & non simul etiam similitudine resurrectionis, ex morte justitiæ ad novam vitam, tantoque magis, quod ista natura sint conjuncta, & similitudo mortis Christi secum inferat resurrectionis similitudinem. Nemo enim peccato mori potest quin simul resurgat justitiæ, & vivat justitiæ, novamque vitam agat. In Græco est & hoc, quod hoc loco significat *igitur*, ut Gal. 2. 14.

Verf. 6. *Hoc cognoscetes, quod vetus noster homo simul crucifixus sit ut destruat corpus peccati, ne amplius serviamus peccato.* Comprobat utrumque istorum in nobis conjunctum esse, seu omnino conjunctum esse debere, si in Christo vere plantati fuimus, & cum illo coaluimus.

Hoc cognoscetes. Id est cum hoc cognoscatis, & probe sciatis, vel cognoscamus & probe sciamus.

Quod

Quod vetus noster homo. Id est vetus ille animi nostri & morum nostrorum habitus, qui fuit in nobis antequam notitiam Christi haberemus, & fidem in ipsum amplexi essemus. Cujus veteris hominis anima est Christi & Evangelii ejus ignorantia: corpus autem est peccatum seu mali mores & vitia. Ex tali anima & corpore vetus homo compositus est.

Simul crucifixus sit. Id est cum Christo crucifixus sit, seu crucifixus esse debeat. Hæc crucis Christi vis est, hoc in nobis efficere voluit, cum se pro nobis & peccatis nostris crucifigi passus est. Hoc nostrum, si Christi esse velimus, officium est: crux enim Christi sicut maximum Dei & Christi erga nos amorem, sic adversus peccata odium declarat, & certissimam damnationem, si post fidem & baptismum iterum peccatis vivamus, iterum nobis Christum Dei Filium crucifigentes, (cum sciamus Deum non alia ratione peccata mundo remittere voluisse, quam ut Christus victimam se pro illis præberet) & eundem Christum Dei Filium conculcantes, sanguinem fœderis, quo sanctificati fuimus, communem ducentes, & spiritum gratiæ contumelia afficientes, cum per hæc omnia Deus nos à peccatis abducere voluerit Hebr. vi. 6. x. 29. *Crucifixus.* Id est crucis morte affectus est. Crux dolorem & mortem affert. Etiam veteri homini dolor antequam exspiraret allatus est. Doleat enim carni vehementer cum peccare non permittitur, seu à peccando continetur, & ad recte faciendum agitur.

Ut destruat corpus peccati. Finem exprimit ob quem vetus homo crucifixus est. *Corpus peccati* significat corpus quod est peccatum, per genitivum speciei, qui crucifigitur eo fine crucifigitur ut corpus ejus destruat. Sic & vetus noster homo crucifixus est, ut corpus ejus, id est peccatum cum omnibus membris suis destrueretur Coloss. iij. 5. Peccato corpus tribuitur, non tantum ut plenior esset ad hominem crucifixum allusio; sed etiam quod sicut corpus ex multis ac variis membris compositum est, sic & peccatum ex multis ac variis peccandi generibus ac modis seu partibus sit conflatum. Itaque corpus peccati totum peccati complexum significat: qui in nobis destructus & abolitus est, si cum Christo vetus noster homo, ut debet, crucifixus est. Alii *corpus peccati* per Hebraismum dici putant: quo pacto infra *corpus mortis* pro morte cap. vij. 24, & alibi *corpus* dici, pro die.

Ne amplius serviamus peccato. Illud iterum hoc fine, ne semel ex morte justitiæ suscitati, amplius peccato serviamus. Quomodo enim serviamus peccato, quod destructum & abolitus est? At peccato non amplius servire, quid aliud est quam novam vitam semper cum Christo agere, & sic non mortis tantum, sed & resurrectionis similitudine Christo infitum esse? Peccato servire per prosopopœiam dicitur, peccati tanquam domini cujusdam jussa, etiam contranimente animo & conscientia, exequi. Aliud enim est peccare, aliud peccato servire. Peccare quandoque possunt, etiam qui peccato minime serviunt: nimirum peccant, non quia peccatum jubeat; sed quia homines sunt, & ex ignorantia aut improvise aliquid delinquant.

Vers. 7. *Qui enim mortuus est, justificatus est à pec-*

cato. Probat Christianos non amplius peccato servire, quia mortui sunt peccato; ut vers. 2, 3, 4 dictum est. At mortuus, in perpetuum *justificatus est à peccato*, id est plane liberatus, per synechocchen speciei pro genere. Justificatio enim liberationis est species, justificatus autem dicere maluit, ad vivi hominis à peccato liberationem exprimendam commodius.

Vers. 8. *Si vero mortui sumus cum Christo, credimus quod & vivemus cum ipso.* Ex morte cum Christo infer vitam cum Christo perpetuam, & sic Christianos non amplius unquam vivere in peccato, semelque peccato mortuos ad illud nunquam reverti. Quid sit cum Christo mori, jam diximus: simul autem significatur Christum sua pro nobis morte hoc in nobis effecisse, ut cum ipso moreremur; eidemque vis est efficiendi, ut etiam cum ipso perpetuo vivamus.

Credimus quod etiam cum ipso vivemus. Nempe semper. Nom simpliciter autem dicit *etiam cum Christo vivemus*, ne dicto temeritas adfit: sed *credimus*, id est Deo confidimus, ejusque divino auxilio ferti sumus, fore ut etiam cum Christo semper vivamus. Cum Christo vivere, est vitam illius quam post mortem adeptus est imitari, id est justitiæ postquam peccato semel sis mortuus, & ex morte, qua justitiæ mortuus eras suscitatus, perpetuo vivere.

Vers. 9. *Scientes quod Christus suscitatus ex mortuis, non amplius moritur, mors ei non amplius dominatur.* Causam affert perpetuæ istius cum Christo vitæ.

Scientes, id est cum sciamus, *quod Christus suscitatus ex mortuis.* Id est postquam suscitatus est ex mortuis, seu post mortem cœpit vivere.

Non amplius moritur. Id est vivere nunquam desinit. *Mors ei non amplius dominatur.* Mors non habet in illum ullam potestatem, ut eum vita privet. Hæc est potestas & dominatus mortis. Sic nec in nos postquam Christo vivere cœpimus, mors justitiæ, id est peccatum, ullum habet dominatum, nisi nos ipsi ultro dominum hunc nobis imponamus. Cum igitur hoc sciamus, Christum vitæ sanctæ perpetuitate imitemur, & imitari omnino debemus.

Vers. 10. *Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel, quod vero vivit vivit Deo.* Rationem reddit superioris dicti, quia quod mortuus est (*ὁ ἀποθνήσκων*, similem locutionem habes Gal. 2. 20) peccato mortuus est semel: quasi dicat, non plus quam semel, ne amplius in eum per mortem dominaretur, peccatum enim per mortem dominatur, ut vidimus cap. v. 21, cum scilicet morte homines afficit, seu mortis causa illis est. Peccatum autem intelligit, non Christi qui sine peccato fuit, sed totius mundi, quod Christo tanquam Dei agno & victimæ incumberebat, eumque ad mortem tanquam dominus & tyrannus quidam urgebat & agebat. Hoc ut in æternam liberaretur & mundum expiaret, semel est mortuus. Ita peccatum mortem quidem attulit Christo, sed simul tamen per eam peccato in æternum exsolutus est. Semel enim tantum mori Christum opus erat, ut Deus ad remittenda omnibus in Christum credentibus peccata sese obstringeret, & iis adipiscendæ remissionis jus fieret, & quanto Deo odio peccata aversetur, quamque necessarium sit ab iis abstinere, toti mundo constaret. Hac phrasi de Christo per *ἀποθνήσκων* quandam usus est Apo-

est Apostolus, ut comparatio & similitudo nostri cum Christo tanto aptius congrueret. Nam & nobis peccato semel moriendum est, non iterum peccato vivendum ut ei iterum moriamur; sed nobis nostro peccato moriendum est, non alieno. Christo, non suo sed alieno, id est nostro moriendum fuit; nobis moriendum est morte spirituali & improprie dicta, Christus morte corporali & proprie dicta mortuus est. Christus ex illa morte revixit qua mortuus fuit, & vita Christi mortem Christi sustulit; at nobis in spirituali morte qua peccato mortui sumus semper manendum est, cum hæc mors à spirituali & nova vita non differat, & quod ad mortem attinet qua iustitiæ fuimus mortui, hæc non tantum similitudine resurrectionis & vitæ nostræ, cum resurrectione & vita Christi, sed etiam similitudine mortis nostræ cum morte Christi sublata est.

Quod vero vivit, εἰς τὸ ζῆν, eadem phrasi, *vivit Deo*. Quasi dicat, ut mirum non sit eum semper vivere. Deus ex illius æterna vita æternam habet gloriam, Dei usibus vivit & gloriæ, omni in posterum moriendi causa & peccato mundi sublato, Dominus est omnium, ad gloriam Dei Patris Phil. 2. 11. Vide hic inter Deum & Christum manifestum discrimen. Si Christus Deo vivit, profecto Deus ille unus ipse non est. Ex dictis Apostoli constat, quanto versentur in errore, qui quotidie Christianos peccare putant, & quotidie, poenitudine facti, peccato mori, eademque quotidie à peccato resurgere. Certe bona fide mortuus non est qui quotidie moritur nec resurrexit qui quotidie resurgit, nec vera poenitudine ducitur qui peccatum repetit, nec ullam poenitendi causam habet qui reatu illius se tam leviter defungi posse putat.

Verf. 11. *Sic & vos existimate vos ipsos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo in Christo Jesu Domino nostro*. Ex Christi exemplo infert adhortationem Apostolus. Exemplum Christi docet quod sit nostrum officium, nostrum sacramentum; huic igitur ut satisficiamus, & ipso effectu tales simus quales esse debemus, mone-mur.

Sic & vos. Sicut Christus peccato semel mortuus est, & post mortem semper vivit Deo,

Sic & vos existimate. λογίζεσθε, putate, rationibus subductis statuite, ducite. Quæri potest, cur Apostolus non dixerit simpliciter, sic & vos mortui estote peccato? Nempe quia hæc mors mente & firmo animi proposito ac inductione peragitur. Unde & Apostolus Petrus ad eandem cum Christo mortem nos exhortans, ait, *Christo igitur pro nobis passio carne*, & *vos eadem cogitatione armamini*, nempe patiendi & moriendi carne, qua mori simul est peccato mori, sicut ibidem ab Apostolo explicatur 1 Petr. iv. 1.

Vosmet mortuos quidem esse peccato. Quid sit peccato mortuum esse verf. 2 dictum est.

Viventes autem Deo. Intellige, ὡς τοῦ θεοῦ, esse. Vivunt Deo qui sese promptos & dicto audientes ac obsequentes Deo præbent in omnibus. Peccato opponit Deum, ut ipsa utriusque Domini oppositione nos à peccato avertat & Deo mancipet. Quid peccato turpius & pejus? quid Deo sanctius & melius?

In Christo Jesu Domino nostro. Docet quomodo Deo vivere debeamus: *in Christo Jesu Domino nostro*, inquit, id est per Christum Jesum: quasi dicat, non per Legem Mosaicam: Christus id suo jure à nobis exigit. Pro nobis enim est mortuus. Vivendo igitur Jesu Christo, vivere debemus Deo. Vivi enim Christo non potest, quin vivatur Deo, cum Christus unum sit cum Deo, & ipse vivat Deo, nec vivi Deo potest ita ut hæc vita Deo sit gratia, quin vivatur Christo. Vivendum autem esse Christo, id docet quod sit Dominus noster nobis à Deo datus; hunc enim in finem à Deo ex mortuis est suscitatus, ut Dominus noster esse posset, nosque ei vivere ac servire possemus: mortuus autem est pro nobis, ut id prompto & alacri animo, ardentique in ipsum affectu facere vellemus. Hinc idem Apostolus, *charitas Christi*, inquit, *constringit nos*, *judicantes hoc quod si unus pro omnibus est mortuus, ergo omnes sunt mortui, & pro omnibus est mortuus, ut qui vivunt non amplius sibi ipsis vivant, sed qui pro ipsis mortuus est*. Et ne quis dicat mortuo serviri non posse, addit Apostolus, *& suscitatus est* 2 Cor. v. 14, 15. Vivit & regnat is qui pro nobis mortem oppetierat, huic igitur vivendum nobis est. Ideo enim *semetipsum pro nobis dedit, ut redimeret nos ab omni iniquitate, & purgaret sibi ipse populum peculiarem ardentem, sectatorem bonorum operum* Tit. 2. 4. Vivere Christo est omnia Christi mandata alacri animo exsequi, & imprimis Christum divinis honoribus extollere, & sic in Christo ipsum Deum. Ad divinos honores pertinet invocatio. Qui enim invocatur tanquam ubique sua providentia & sapientia præsens, quamvis nullis hominum sensibus expositus, divino & cælesti honore afficitur; tanto vero magis si is in rebus invocetur ad quas efficiendas solius Dei opus est potentia. Hunc vero honorem competere Christo id ipsum docet, quod Dominus sit noster: quis enim Dominum suum necessitate pressus non invocet? quem & preces suas audire, & omnem in cælo & in terra potestatem habere, & divitem esse sciat in omnes qui ipsum invocent? cap. x. 12. Ut mirum non sit Christianos per id describi & designari quod Domini Jesu Christi nomen, vel ipsum Christum invocent 1 Cor. i. 2 & alibi.

Verf. 12. *Ne igitur regnet peccatum in mortali vestro corpore, ut obediat ipsi in cupiditatibus ejus*. Quasi dicat Apostolus, quandoquidem hoc vestrum est officium, & hæc pietatis Christianæ ratio, ut vos peccato ducatis esse mortuos, ne igitur regnet peccatum in mortali vestro corpore. Si enim mortui estis peccato seu pro mortuis peccato vos omnino ducitis, etiam corpus vestrum mortale est mortuum; corporis enim ratione potissimum quisque moritur. Si vero corpus vestrum est mortuum, quo pacto in mortuo corpore regnabit peccatum? Regnare dicitur peccatum per prosopopoeiam, ut & antea notavimus, cui figuræ locum hic fecit peccati cum Deo comparatio: quod usu venit etiam Christo de Spiritu Sancto loquenti, quem similiter personæ habitu induxit, quod eam secum tanquam alterum Paracletum & magistrum compararet Joh. xiv. xv. xvj.

Ne regnet peccatum. Id est non permittite ut regnet, D d jubeat,

jubeat, imperet, nempe ut sequitur, cum obediendi effectu.

In mortali vestro corpore. Tanquam scilicet in sua sede ac regia, in qua maxime solet exseri vis Regia. Non frustra autem Apostolus non simpliciter dixit in corpore vestro, sed *in corpore vestro mortali*, nimirum ne quis mortalitatem corporis arriperet ad excusanda peccata, quod tamen multi faciunt, existimantes tum demum nos à peccati dominatu fore liberos, cum mortalium corporum exuviis positis immortales reddemur. Imo vero dicit Apostolus, ne regnet peccatum in mortali vestro corpore, in corpore in quo regnare potest, sed ut regnet vos permittere non debetis. Non debet enim regnare, quia corpus peccato est mortuum, at mori non posset nisi mortale esset. Nihil refert quod mortale corpus habeamus, dummodo illud peccato sit mortuum, liberi à peccati regno erimus.

Ut obediatis ipsi. Finis regnationis & imperii est obedientia. Monemur ergo ne peccato obediamus. Nam si obedientia non sequatur, irrita & inanis est jussio, & tollitur regnatio. Et si igitur peccatum aliquid jubeat & imperet, prorsus nimirum, nos tanquam mortui jussiones & imperia & suasiones illius nullas audiamus & admittamus. Obediunt peccato qui scientes prudentes peccant, non qui per imprudentiam aliquam vel repente à peccato præventi & occupati delinquant, quod in enormibus factis aut consuetudine peccandi locum non habet.

In cupiditatibus ejus. Id est corporis. Est enim pronomen *αὐτοῦ*, quod responderet corpori, non *αὐτοῦ*, quod responderet voci *ἀμαρτίας*. In corpore nostro mortali variae sunt cupiditates pro objectorum varietate, harum occasione sese peccatum corpori nostro insinuare, & regnum, nisi caveamus, arripere solet, jubens & id agens ut illicita cupiamus. Obedire igitur peccato in cupiditatibus corporis, est illi obedire cupiendo illicita, seu per cupiditates corporis: *in pro per*. Nam & ipsa cupiditas eorum quæ nobis Lege Dei & justitiæ negata sunt, etiam si ad effectum non perducatur, si ab animo approbetur, peccatum est. Coram Deo tantum quisque fecit, quantum facere voluit.

Vers. 13. *Neque exhibete membra vestra arma injustitiæ peccato, sed exhibete vosmet ipsos Deo tanquam ex mortuis viventes, & membra vestra arma justitiæ Deo.* Monuit ne peccato exhiberemus cupiditates corporis, nunc etiam monet ne illi exhibeamus ac præbeamus membra corporis, per quæ scilicet cupiditates illicitæ deducantur ad effectum. Obedire peccato in cupiditatibus est animo peccare; membra corporis illi exhibere arma, est facto peccare, duplex dominii effectus.

Arma injustitiæ. Arma ad peragendam injustitiam, per genitivum finis vel effecti: significat enim quo fine & effectu membra præbeantur peccato. Cupiditates illicitæ & peccatum sine membris nostris est inerme, nihil potest opere ipso mali facere, non plus quam Rex sine militibus & armis, cui peccatum assimilatur Apostolus. Membra igitur nostra ad peccati jussum & imperium quiescant, & sese ne moveant tanquam mortua: quæ si peccato præben-

tur & exhibentur, sunt arma injustitiæ, quibus injustitia peragitur. Injustitia autem ponitur pro actionibus & operibus injustis. Abstractum ponitur pro concreto.

Sed exhibete vosmet ipsos. Contrarium sequitur ex contrario, vivimus Deo, non peccato, non peccato igitur sed Deo nosmetipsos exhibeamus, id est Dei jussibus & imperiis semper promptos ac paratos, quanti quanti sumus.

Tanquam ex mortuis viventes. Causam rei dictæ insinuat: quasi dicat, quippe ex mortuis viventes, eratis mortui Deo & justitiæ; sed per Christi mortem & resurrectionem mortui estis peccato & injustitiæ, suscitati vero & viventes facti estis ex mortuis Deo & justitiæ. Igitur tanquam ex mortuis viventes, Deo vosmet præbete, cujus beneficio ex tanta morte viventes facti estis.

Et membra vestra arma justitiæ Deo. Hoc ex priori consequitur: nam si totos nos Deo præbere debemus, etiam membra nostra illi præbenda sunt: sed nominatim hoc exprimere voluit Apostolus, ut doceret corpore non minus omnibusque corporis membris Deo serviendum ac ministrandum esse quam animo. Sunt enim qui etiam si corpore serviant & ministrent peccato, nihilominus se officio suo perfunctos putant, quod animo improbent quæ corpore faciunt. Sunt qui justitiæ corpus suum non commodant, ut non tantum non faciant mala; sed etiam faciant bona; immemores se pretio emptos esse ut Deum & spiritu & corpore glorificent quæ sunt Dei 1 Corinth. vi. 20. Deo membra nostra præbere, est ea præbere Dei jussibus & imperiis, ut quæ Deus jubet & imperat, protinus exequantur; quæ vetat, ab iis sese contineant.

Arma justitiæ. Id est arma ad justitiam peragendam, eadem praeferri qua dixit *arma injustitiæ*. Deus enim nil nisi justitiam jubet: ideo cum membra nostra Deo præbentur, præbentur illi tanquam arma ad peragendam per nos justitiam, id est omnis generis justas actiones ac opera.

Vers. 14. *Peccatum enim vobis non dominabitur: non enim estis sub Lege sed sub gratia.* Rationem reddit superiorum per prolepsin. Ne quis diceret: si ultra nos hortaris Paule, ne peccatum in mortali nostro regnet corpore, neve illi sed Deo nosmet & membra nostra præbeamus. Sic quidem oporteret, sed difficile est hunc dominum, quamdiu in hoc mortali corpore sumus, à cervicibus nostris depellere, & jugum ejus excutere. Non frustra hortor, respondet Apostolus: peccatum enim vobis non dominabitur, intellige, dummodo vos ipsi nolitis, (nolle autem vobis in promptu est,) nec ultro vosmet dominatui ejus subdatis. Dominatur peccatum illis qui, ut antea monuimus, scientes prudentes peccant, enormiter delinquant, vel peccati consuetudine aliqua tenentur.

Non enim estis sub Lege sed sub gratia. Probat quod asseruit: quasi dicat, si sub Lege essetis ut olim, poteratis forte hac uti exceptione, sed nunc sub gratia estis, non sub Lege amplius. Exemit vos Deus ex statu illo & conditione servili, & in statum ac conditionem transtulit liberalem,

beralem, non agit amplius vobiscum serviliter, sed plane liberaliter. Vobis igitur incumbit ut & vos tanquam liberi & filii ac hæredes Dei agatis, non servorum in modum, quos ægre severitas in officio continet: hoc si à vobis fiat, fieri autem & potest & omnino debet, nullo negotio vos à peccati dominatu in libertatem vindicabitis. Lex intelligitur per Moysen à Deo tradita, quæ norma & regula erat actionum humanarum, mortis pœnam transgressoribus constitutam habens, licet mors pro varietate transgressionum & delictorum varia esset, omnes tamen illius species in vitæ privationem definebant, quæ sua natura & per se non nisi æterna esse potest: huic, id est Legi opposita gratia, nempe Dei per Jesum Christum allata, seu ut Johannes Apostolus loquitur Joan. 1. 17, facta, est Evangelium de Paterno Dei amore & affectu erga homines omnes, qui nil nisi ea quæ per se justa sunt & recta ab illis postulat, omnem præteritorum delictorum veniam, & cælestem simul hæreditatem iis offerens & pro filiis adoptans, ac cælestis hæreditatis arrhabonem Spiritum suum Sanctum iis conferens, ea sola conditione ut sese gerant tanquam Dei filios & hæredes decet, id est omnis generis justitiam toto pectore sectentur, & ab omni illo quod per se turpe est, abhorreant & abstineant, & si quid in hoc suo sancto conatu delinquant, paterna moderatione sese cum illis acturum promittens: huncque suum tanti amoris ac benevolentiae affectum unici Filii sanguine pro peccatis hominum in mortem traditi obsignans. Hæc est Dei gratia sub qua sumus, quam qui cognovit, qui gustavit, profecto nisi ipse sibi salutique suæ deesse velit, & nisi peccatum regno Dei præferat, nullo negotio sese ex illius tyrannide vindicabit; quod Legi præstare promptum haudquaquam erat, quæ aperta vitæ æternæ ac cælestis hæreditatis promissione carens, & omnes qui peccarent, nullus autem erat qui non peccasset, morti damnans, solo potissimum metu homines in officio continebat: at Dei gratia tanta, ingentem in animis hominum erga Deum amorem excitat, qui omni metu validior & efficacior est; neque tamen & iustissimus, isque maximus, deest metus ex hac Dei gratia excidendi, si quis eam ardentissimo vicissim erga Deum amore non penset, nec illa digne sese gerat, illiusque causa peccatum omne relinquat. Ita gratia, maximo timore cum maximo erga Deum amore misto, longe validissima est ad nos à peccati iugo liberandos: quod Lex, quæ solum præcipue metum, eumque haudquaquam tantum, tanta gratia nondum apparente, incutiebat, præstare & peccati viribus resistere non valuit. Vide cap. viij. 3. Hinc Apostolus alibi gratiam Dei salutare omnibus hominibus apparuisse dicit, erudientem nos ut abnegata impietate & mundanis cupiditatibus temperanter & iuste & pie vivamus in presenti seculo, expectantes spem illam beatam, & apparitionem gloriæ magni Dei & Servatoris nostri Jesu Christi; cujus ipsius etiam tantus amor erga nos fuit, ut seipsum dederit pro nobis, quo nos redimeret ab omni iniquitate, & purgaret nos sibiipsi populum peculiarem, æmulatorem bonorum operum Tit. 2. 11, 12, 13, 14.

Verf. 11. *Quid igitur? peccabimus, quod non simus sub Lege sed sub gratia?* Absit. Ex dictis oriri poterat hæc quæstio quam hic proponit & tolli Apostolus. *Quid ergo, intellige faciemus? Peccabimus?* Id est peccabimusne, per ellipsin particulæ interrogativæ, manebimusne in peccato & illi serviemus?

Quia, id est propter id, *quia non sumus sub Lege sed sub gratia*. Illud enim ex hoc sequi videri possit: gratia siquidem impunitatem offert & continet, Lex pœnam minatur & intentat. Si igitur Legi exempti sumus, sub gratia vero constituti, pœnæ sumus exempti & impunitatis privilegio donati: quid igitur impediatur quin peccemus, si nobis hoc impune sit futurum?

Absit, respondet Apostolus. Nempe ut ideo peccemus, quod sub Lege non simus sed sub gratia. Magnus enim hic foret gratiæ Dei abusus, per quem id quod nobis in salutem datum est, ipsi converteremus in nostram perniciem.

Verf. 16. *Nescitis quod cui exhibetis vosmetipsos servos in obedientiam, servi estis ejus cui obeditis, sive peccati ad mortem, sive obedientiæ ad justitiam?* Causam affert cur longe id quod dixit à nobis abesse debeat: quasi dicat, si vobis peccatum dominabitur & vos peccabitis, tum vosmet præbebitis peccato servos in obedientiam. Eritis igitur peccati servi cui obeditis. Si eritis peccati servi, reportabitis id quod servis peccati debetur & solvitur, nempe *mortem*. At si obedientiæ obedietis, servi eritis obedientiæ, & præmium quod servis obedientiæ tribuitur referetis, nempe *justitiam*. Significat Apostolus, sicut rebus in omnibus modum esse & certos fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum, sic etiam in illa Dei tanta gratia convenientem nihilominus modum ac fines esse, citra quos gratia ista non consistat, ne quid ad perfectionem ejus desit, nec vicissim ultra eos extendatur, ne gratiæ naturam amittat, & gratia esse desinat, sed aliquid aliud fiat, Deo sancto & sapiente prorsus indignum. Nimirum hoc vult Apostolus, gratiam Dei ad illos tantum pertinere qui ea permoti dominatum omnem excutiant & obedientiæ sese manciant: istos vero qui peccato serviunt, gratia ista Dei plane indignos esse, eaque penitus excidere. Gratia videlicet Dei hanc vim habet ut nos peccati potestati eximat, sed hanc non habet nec habere debet, ut nos in potestate & mancipio peccati manentes, vitæ æternæ nihilominus asserat.

Nescitis? Per interrogationem, id est probe scitis, absit igitur ut scientes & prudentes perniciem vobis accerfatis. Cum de gratia Dei edocti estis, simul etiam edocti estis ac didicistis non debere nos in posterum peccati esse servos, si mortem effugere & vitam æternam adipisci velimus.

Quod cui exhibetis. Exprimit quid probe sciant, nempe id quod etiam res ipsa per se loquitur.

Cui exhibetis vosmetipsos servos. Id est cui vos in servitutem ultro ac benevole dedita opera traditis.

In obedientiam. Id est ut ei obedientes sitis, ejus iussa exequamini.

Servi estis ejus cui obeditis. Cui dicto audientes & obsequentes estis. Verbi causa, exhibetis vosmet Imperatori Romano servos in obedientiam, servi igitur estis Imperatoris, cui obeditis.

Obedientia quam Imperatori exhibetis, servos Imperatoris vos testatur.

Sive peccati in mortem. Quasi dicat, applicemus dictum hoc generale ad rem nostram. Duo sunt domini sibi invicem contrarii, alter est peccatum, alter est obedientia peccato contraria: peccatum enim excludit obedientiam divinæ voluntati, & obedientia vicissim excludit peccatum adversus Dei voluntatem, peccatumque nihil aliud est quam inobedientia. Si igitur obeditis peccato, servi estis peccati, & quidem sponte vos in hanc servitutem dedidistis, cum ideo peccato obeditis quod non sub Lege sitis sed sub gratia; si vero obeditis obedientiæ, servi estis obedientiæ. Obedientiæ obedire eadem phrasi dicitur qua justitiæ obedire. Servi porro peccati estis, quem in finem?

In mortem. Servi autem obedientiæ quem in finem?

In justitiam. Obedire peccato, ut non semel monuimus, est peccati jussa & imperia exequi, scientem prudentem peccare, peccandi consuetudine teneri; obedire obedientiæ similiter est ea facere quæ jubet ac imperat obedientia; facere, inquam, consuetudine perpetua & continua, nihil de industria contra obedientiam facere, sic, inquam, obedire, ut servus obedientiæ, isque frugi, dici merearis. De obedientia hic loquitur Apostolus, sicut & de peccato, per prosopopœiam, quæ loquendi figura in virtutibus ac vitiis usitata est.

In mortem. Hunc finem habet peccati servitus, quem etiam si non intendunt illi qui sese peccato in servitutem tradunt, tamen hic eos manet exitus: hoc referunt servitutis suæ pretium. Intelligitur autem præcipue mors illa secunda, quæ vere mors est, per ignem cælestem peccati mancipiis infligenda, ex qua nullus unquam dabitur exitus, per Evangelium non minus clarissima prædicatione revelata, quam vita illa secunda, quæ vere vita est, nullo unquam fine terminanda, nullis adversis contaminanda.

In justitiam. Docet quo fine serviatur obedientiæ, servitur, inquit, obedientiæ *in justitiam*. Justitiam pro præmio ferunt qui obedientiæ sunt servi. Intelligit justitiam quam Deus ex gratia sua imputat; cum qua individuo nexu copulata est justificatio & vitæ æternæ, morti illi æternæ opposita. Hic quoque locus docet justitiæ vocem ab Apostolo accipi, cum de imputatione illius agit non pro officio nostro, sed pro officii nostri præmio, officium enim nostrum obedientiæ nomine exprimit, eamque peccato opponit; at justitiæ voce exprimit obedientiæ nostræ præmium, & justitiam morti opponit. Idem locus docet obedientiam requiri, seu servum obedientiæ esse oportere, ad justitiam, quod & res ipsa docet, si servos peccati, nisi fiant servi obedientiæ, exitum manet inevitabile. Justitia nimirum ista per fidem primum acquiritur, sed obedientiæ serviendo conservatur & consummatur, tandemque vitæ æternæ præmio terminatur. Justitiam enim hic consummatam, & ad ipsam vitæ æternæ consequutionem perductam Apostolus intelligit. Nec mirum obedientiam requiri post fidem, ad justitiæ per fidem acquisitæ conservationem & continuationem, cum & fides ipsa, nisi eam consequatur obedientia, vel nulla sit, vel pro nulla censea-

tur, quippe inefficax & invalida & infrugifera, imo mortua.

Verf. 17. *Gratia vero Deo quod eratis servi peccati, obedivistis autem ex corde in quam traditi estis formam doctrinæ.* Postquam in genere dixit quid eos maneat si servi sint, sive peccati, sive obedientiæ, nunc in specie dicit quid ab illis & consequenter cum illis fiat, nempe quod peccato non amplius serviant, sed justitiæ, & sic morti erepti & justitiæ ac vitæ æternæ asserti sint.

Gratia vero Deo. Non simpliciter illud de iis dicit, sed cum gratia erga Deum. *Gratia Deo*, intellige sit, id est agatur & habeatur & à me & à vobis & ab omnibus piis. Docet Deo gratiam deberi etiam pro iis quæ ad officium ac obedientiam nostram pertinent. Deo siquidem duce & auctore & opitulatore facimus quicquid boni facimus, præsertim vero cum grave peccati jugum excutimus & justitiæ nosmet mancipamus: quis enim hoc absque spiritu Dei posset præstare? Ita Deus sua in nobis opera justitiæ & vitæ æternæ dono coronat, Idipsum docet Apostolus Ephes. 2. 10, sed tamen non ita bonorum operum in nobis auctor est Deus, ut ulli nostrum vim faciat; sufficit quod nulli necessariam opem denegat, sive ad fidem ipsi præbendam, sive ad obedientiam præstandam. Neque enim Deus virtuti ac vitio locum tollit, ut præmio & pœnæ locus esse possit. Quisque sua culpa Deo non credit nec obedit cum credere & obedire posset ac deberet: & qui credit ac obedit, à Deo quidem invitatus & adjutus, neutiquam vero per vim adactus, sed libere ac volens id facit; quæ tamen ipsa volendi nolendique libertas ac facultas, quicquid virium nobis adest ut Deo obsequamur, à Deo est: usus tantum illarum & abusus sapientissimo Dei consilio nobis relictus est. Particulam adversativam & apposuit Apostolus, quia rem adversam, quam ut crederent eos peccato & morti mancipatos esse significatum ibat.

Quod eratis servi peccati. Non simpliciter pro eo gratiam Deo deberi vult, quod illi unquam fuerint servi peccati, sed quod cum antea essent servi peccati, non Deo auctore, sed contra Deum, sua propria & sæculi ac Diaboli culpa, peccati servi per Christi disciplinam esse desierint, & justitiæ serviant: pro qua re merito gratiæ debentur Deo, cujus maximum in eo continetur beneficium, quippe quod secum affert liberationem ab æterna morte & adeptionem æternæ vitæ. Quid sit servum peccati esse supra dictum est.

Obedivistis autem ex corde &c. Hoc est pro quo Apostolus Deo gratias deberi dixit, nam prius illud ad illustrationem & exaggerationem beneficii divini pertinet. Magnum Dei beneficium est, si quis semper justitiæ sit deditus, sed multo majus est si quem ex mancipio & servo peccati faciat cultorem justitiæ, & sic ex morte ereptum afferat in jus vitæ æternæ. *Typus seu forma doctrinæ*, per genitivum specie, significat typum seu formam qui est doctrina. Doctrinam quam Romani susceperant, nempe Christi, assimilat typo seu formæ, Romanos autem materiæ cuidam, quæ in typum seu formam aliquam traditur vel datur, ut formam typi accipiat

accipiat eaque signetur. Huic, inquit, typo *ex corde obedivistis*, id est formam omnem doctrinæ Christianæ recepistis, eoque probe signati estis, omnia illius lineamenta in vobis expressa sunt, fides Christiana, justitia, sanctitas.

Obedivistis. Sequacem vos materiam præbuvistis.

Ex corde. Id est, ex animo, non inviti, non coacte, non simulate sed sincere, promte, proinde in omnibus. Qui veri Christiani esse volunt, ex animo Christi disciplinam suscipere eique sese subicere debent, alioquin veri Christiani nunquam erunt, nec vitis vacabunt. Nemo ad Christi fidem & pietatem cogendus est. Hoc enim qui faciunt, non Christianos faciunt, sed hypocritas, & qui intra animum execrentur eam fidem, ad cujus professionem adaçti sunt. Significat Apostolus eos qui peccato sunt dediti, ejusque formam & effigiem duxerunt, transfundendos esse, liquefactis prius eorum animis per ignem verbi divini, in typum Christi doctrinæ, ut peccati forma penitus abolita, novam accipiant formam Christianæ pietatis; quod usu venisse Romanis, hoc loco Apostolus docet. *Τύπον* dixit pro *ὑπόμω*, propter accusativi casus, ut in illo, *urbem quam statuo vestra est.*

Vers. 18. *Liberi facti autem à peccato, servi facti estis justitia.* Rem eandem clarius dicit: quasi dicat, disciplinæ Christi obedientes & obsequentes vos præbuvistis, à peccato autem liberi facti, servi facti estis justitiæ; peccatum antea vester erat Dominus, justitia vos in suo non habuit obsequio, nunc autem per Christi disciplinam res in contrarium versa est, peccatum dominatu suo in vos excidit, justitia autem in vos dominatum obtinuit. *Liberi facti estis.* *Ἐλευθερώθητε*, dicuntur qui ex servitute in libertatem vindicati sunt, à peccato, duro & sævo Domino, qui mancipia sua obtorto collo trahit & rapit in æternum exitium. In Christi igitur discipulos peccatum nullam amplius vim, nullam potestatem habet, liberi & sui juris facti sunt respectu peccati: si peccato sunt dediti, ultro & volentes sese peccato dedunt, & Christi discipuli ac servi esse desinunt.

Servi facti estis justitiæ. Non sic liberi facti sumus à peccato, illiusque in nos dominatu, ut non simul in contrariam peccato Domini servitutem transferimus. Justitia est Dominus peccato contrarius, (nam quid aliud est peccatum quam injustitia?) A peccati igitur dominatu liberati, protinus servi facti sumus justitiæ: huic assidue parent in omnibus Christiani quæcunque jubet & imperat, ad hujus omnes nutus semper intenti sunt; sed justitiæ servire ea demum vera libertas est: hac servitute nihil suavius, nihil lætius, quia nihil honestius, nihil pulchrius, nihil utilius, nihil gloriosius est, cujus finis ac præmium vita æterna est. Justitia porro quid aliud jubet & imperat, quam quæ justa, recta, honesta, & bona sunt? Justitiæ igitur servum esse, est istis quæ diximus unice additum esse, & illorum contraria penitus averfari.

Vers. 19. (*Humanum dico propter infirmitatem carnis vestra*) *quemadmodum enim exhibuistis membra vestra serva impuritatis & iniquitati ad iniquitatem, sic nunc exhibetis membra vestra serva justitiæ ad sanctificationem.* Priora istius versiculi verba in parenthesi legi debent, quibus excusat quodammodo quod illis

præteritam peccati scdam servitutem objiciat & obiecturus sit.

Humanum dico. Nihil de vobis dico & dicam quod non pro seculi moribus humanum sit, id est quod aliis hominibus commune non sit, ideoque offendi non debetis.

Propter infirmitatem carnis vestra. Quasi dicat, habet ea res suam in vobis excusationem, factum id est propter infirmitatem carnis vestræ, quæ peccati viribus non potuit resistere, succumbere eam fuit necesse; nunc alia res est, postquam spiritum Christi hausistis, & infirmitas carnis una cum carne spiritui cessit, & quisque vestrum totus spiritus factus est cap. viij. vers. 9, 10.

Quemadmodum enim exhibuistis membra vestra. Absoluta parenthesi redit ad propositum, & quod dixit confirmat, nempe illos liberos factos esse à peccato, & servos factos esse justitiæ: quasi dicat, qui præbet membra sua serva impuritatis & iniquitati, is profecto servus est impuritatis & iniquitatis, proinde peccati; è contra etiam qui præbet membra sua serva justitiæ, servus est justitiæ. Atqui vos sicut antea membra vestra serva præbuvistis impuritatis & iniquitati, sic nunc eadem membra vestra præbetis serva justitiæ. Liberi igitur facti estis à peccato & servi facti estis justitiæ.

Exhibuistis vel præbuvistis. Nempe antequam Evangelium ad vos allatum & à vobis susceptum esset, ante fidem in Christum.

Membra vestra serva impuritatis & iniquitati. Id est ut quæ juberet impuritas & iniquitas exequerentur eique ministrarent; quæ vero alia jubet impuritas & iniquitas, quam impura & iniqua? Impuritas continet scortationes, adulteria, lascivias, & alia non factu tantum sed & dictu scda: iniquitas *ἀνομία* enormitas, omne peccatum significat, omne enim peccatum est *ἀνομία* enormitas, quia cum Legis norma non congruit 1 Johan. iij. 4.

Ad iniquitatem. Effectum & eventum notat, id est ut essetis *ἀνομοι* enormes, seu quæ res vos *ἀνόμους* enormes effecit, sicut supra dixit, servi peccati ad mortem vers. 16.

Sic nunc. Id est postquam Evangelio credidistis, & Christi discipuli facti estis.

Exhibetis membra vestra serva justitiæ. Justitiæ dedita ac mancipata, ad exequenda omnia quæ jubet justitia: jubet autem quæ justa sunt & recta. Justitia tam late hic accipitur, ut omni peccato opponatur. Loqui autem Apostolum per indicativum, non imperativum, nexus & cohærentia cum antecedentibus & sequentibus docet. Nam ex antecedentibus & consequentibus apparet Romanis ista tribui, & de illis asseri quod sic faciant, non vero ut ea faciant præcipi. Ponit nimirum Apostolus eos jam facere, quod ut facerent illorum erat officii.

Ad sanctificationem. Finis & effectus notatur, id est ut sanctificati sitis, per justitiæ enim continuam operationem homines sanctificantur, id est sancti fiunt. Sancti opponuntur *ἀνόμοις* pollutis, profanis omnibus, & præcipue impuris, qui peculiariter dicuntur impuri. Sancti sunt homines Deo & divinis usibus à profano hominum vulgo segregati. Docet hic locus Christianos omnes sanctos esse de-

bere, si hæreditatem sanctis destinata velint adipisci, quod & universum docet Euangelium. Non sanctorum vita sanctorum intercessionibus pro nobis ambienda sunt, fusis ad mortuos precibus, quod sine gravi peccato & idololatria fieri nequit, tantum abest ut cum fructu & emolumento aliquo fiat, sed cum sanctis habenda nobis est sanctæ vitæ communitas, quæ propterea etiam inter fidei Christianæ articulos ab antiquis & sanctitati adhuc deditis Christianis est relata. Sanctos autem nos non faciunt vestis, aut à certis cibis abstinencia, aut alia his similia, quæ etiam ab impuris & ἀνόμοις præstari possunt, & præstantur: sed ea quæ omnem impuritatem & ἀνομίαν tollunt, cumque ea consistere nullo pacto possunt, id est quæ sua natura iusta & recta sunt Philip. iv. 8.

Verf. 20. *Quando enim servi eratis peccati, liberi eratis iustitiæ.* Causam affert cur dixerit eos nunc demum membra sua exhibere iustitiæ. Nam, inquit, quando servi eratis peccati, liberi eratis iustitiæ, proinde membra vestra iustitiæ serva non exhibuistis. Eratis autem servi peccati antequam Christi discipuli facti essetis.

Liberi eratis iustitiæ. Id est iustitia vobis non dominabatur, iustitiæ respectu eratis tanquam liberi homines qui sui juris sunt, alienis iussibus non subiecti & obnoxii; non quod id fieri liceret, sed quod à vobis fieret. Res autem ipsa docet vos cum servi peccati essetis, liberos fuisse iustitiæ, neque enim simul serviri potest duobus Dominis, iisque sibi invicem in omnibus iussibus adversis & contrariis: quorum alter id ipsum semper jubet, quod alter vetat.

Verf. 21. *Quem igitur fructum habuistis tunc, super quibus nunc erubescitis? finis enim illorum mors.* Docet per interrogationem ex illis ipsis nullum illos fructum habuisse prioris suæ vitæ, cum peccati servi essent. *Igitur:* quasi dicat, servi eratis peccati, quem igitur fructum habuistis tum cum servitutem istam serviretis? Nam qui serviunt, & quidem ultro semet in servitutem tradunt alicui Domino, fructum aliquem & emolumentum spectant. Quod igitur pretium istius servitutis tulistis?

Habuistis tum? Τότε respicit ad superius 7° verf. 20, tum cum servi essetis peccati quem fructum habuistis? dicite.

Super quibus nunc erubescitis. Intellige, ex iis super quibus nunc pudore afficimini: quasi dicat, nunc certe nullum alium fructum habetis nisi pudorem & ruborem. Voluptas quam inde ceperatis, momento præteriiit & periit, nihil aliud post se relinquens quam pudorem & poenitentiam. Intelligit enim Apostolus peccata illa impura, quibus dediti erant ante susceptam in Christum fidem. *Super quibus,* 2° 3° 4°, id est ad quorum mentionem, vel propter quæ, 5° 6° pro dicat.

Nam finis illorum mors. Quasi dicat, nam si de fine illorum loquamur, hic nullus alius est quam mors. Ita nec ullum verum fructum habuistis tum cum illa perageretis, neque nunc habetis præter pudorem, neque si in iis perrexissetis, habituri eratis præter mortem. *Finis,* id est exitus, illorum, id est peccatorum

impurorum, mors, intellige est, nempe mors illa secunda quæ vere mors est.

Verf. 22. *Nunc vero liberi facti à peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam æternam.* Ostendit supra quam miserabilis fuerit præteritus illorum status cum peccato servirent: nunc ex adverso ostendit quam beatus eorum præsens sit status, postquam per fidem in Christum liberi facti sunt à peccato, & servi facti sunt Deo.

Nunc vero. Intellige, suscepta in Christum fide, *Liberi facti à peccato.* Id est peccati dominatu vindicati,

Servi facti Deo. Deum ipsum hic opponere maluit peccato quam iustitiæ, non solum ut tanto melius beatitudinem status illorum præsentis exprimeret; (quid enim beatius est quam Deo servire?) sed etiam ut sibi aditum faceret ad declarandum, quod Deus servis suis largiatur præmium. Merito autem Deum pro iustitiâ posuit, quia qui iustitiæ servit, Deo servit, nec alius est ullus verus Deo serviendi modus, quam ut serviatur iustitiæ: hæc enim sola est quam Deus præcipit. Servum autem Dei esse, nimirum frugi, est assidue & magna cura divinis iussibus eorumque executioni intentum ac deditum esse. Docent hæc & superiora Apostoli verba, quid sit Christianum esse, & quantopere seipso & alios fallant, qui nescio qua fide & inefficaci bene agendi proposito omnem Christianæ pietatis rationem definiunt. An enim talis mutatio facta esset in Romanis & aliis hominibus per Christi disciplinam ac fidem, si ea vitia pati posset?

Habetis fructum vestrum. Docuit quam sterilis, pudenda, & perniciofa fuerit peccati servitus: nunc docet quam fructuosum sit Deo servire. *Habetis:* quasi dicat, non expectandus vobis est istius rei fructus, jam eum habetis.

Fructum vestrum. Id est fructum vobis debitum & convenientem.

In sanctificationem. Id est ut sanctificati, proinde sancti sitis, qua de re dictum est verf. 19.

Finem vero vitam æternam. Quasi dicat, non stabit res in sanctificatione vestri, tendit ulterius, finis & exitus istius rei, quod peccato non serviat sed Deo, & quæ inde consequitur sanctificationis ac sanctitatis vestræ, est vita æterna, bonum immensum nec ullo fine terminandum. Opponit hunc finem fini & exitui servitutis peccati: vitam scilicet æternam morti æternæ; cuius respectu verbum *habetis*, dicitur pro habebitis. Habere jam vitam æternam dicimur, propter certitudinem & arrhabonem.

Verf. 23. *Stipendia enim peccati mors, donum autem Dei vita æterna in Christo Jesu Domino nostro.* Rationem affert dictorum, quia, inquit, stipendia, quæ peccatum tanquam Rex & Imperator suis militibus & servis perfolvit, sunt mors. *Donum autem Dei vita æterna.* Id est hoc autem quod Deus servis suis donat, est vita æterna. Donum vere dignum Deo, licet nos eo simus omni ex parte indigni. Non dicit vitam æternam esse Dei stipendium. Nam stipendi m debetur & solvitur merentibus; & qui peccato militant ac serviunt, merentur mortem: at vita æterna non meri-

meritorum nostrorum proprie loquendo, sed solius gratiæ divinæ effectus est.

Vitam æternam dicit esse *donum*, non quod obtineatur sine sanctis operibus, eorumque assidua sectatione, sine abdicatione peccati, sine servitio Deo dictato: hoc enim contrarium foret istis ipsis quæ habuimus Apostoli verbis; sed vitam æternam appellat *donum*, tum quod illius dignitatem & præstantiam, quæ infinita est, nulla nostra opera, nulla merita, etiamsi perfectissima essent & omni defectu carerent, assequi & æquare possent, cum finiti ad infinitum nulla sit proportio; tum quod opera nostra multis ex partibus sint imperfecta, adeo ut omnes homines, necesse habeant ipsam iustitiam sibi à Deo donari, id est ex gratia per fidem imputari. Hoc respectu vita æterna vere donum Dei est, & immensæ illius gratiæ effectus: sed eadem vita æterna appellatur etiam merces, appellatur brabæum, præmium, corona. Merces, quod non detur nisi merentibus, prout eam mereri possunt miseri mortales: merces enim est meriti merces, & meritum est mercedis meritum: brabæum est, quod non detur nisi certantibus: corona, quod non detur nisi victoribus; victoribus nimirum carnis & mundi & diaboli & peccati: quæ tamen omnia ne tantillum quidem de gratia Dei delibant, eamve imminuunt, certe non magis quam de Christi illo dono quo cæcum natum videntem effecit, aliquid decessit quod ad piscinam Siloam iussus ire, & istuc lutum oculis suis à Christo illitum abluere; mandato Christi paruerit; aut Naâman Syrus minorem à Deo in lepræ sanatione gratiam expertus est quod ab ea liberatus non sit, antequam ex Prophetæ iussu ad Jordanum profectus corpus suum abluisset: & tamen inter beneficium visus ac sanationem lepræ, & inter id quod uterque istorum iussus fecit, possit iniri aliqua proportio, quippe inter utraque finita, licet maximo intervallo à se invicem distantia: at inter æternam illam vitam, & ea quæ jubemur facere ad testificandam fidem nostram, ut scilicet peccata & vitiosos mores abluamus, ut veterem hominem exuamus & induamus novum, (non Christi iustitiæ nobis appropriatione, quod conatu vanum est, sed Christi iustitiæ imitatione, quod effectum promptum est Christi spiritum habentibus) quæ obsecro potest esse comparationis commensuratio?

In Christo Jesu. Docet per quem donum istud vitæ æternæ Deus largiatur seu largitus sit; nempe per Christum Jesum, in positum pro per. Videtur tamen sic de industria locutus esse Apostolus, ut simul indicaret, quod tamen ex priori consequitur, iis tantum dari vitam æternam qui sint in Christo Jesu, id est qui illi per fidem sint inliti, à temporibus scilicet adventus Christi.

Domino nostro. Causam indicat propter quam per Christum Jesum, perque fidem in ipsum vita æterna à Deo donetur, quia nimirum Jesus Christus Dominus est noster, quem Deus Dominum nostrum effecit, eique potestatem omnem nos servandi & vitæ æternæ afficiendi dedit.

CAPUT VII.

Vers. 1.

AN ignoratis fratres, (*cognoscentibus enim Legem loquor,*) quod Lex dominatur homini quanto tempore vivit?

Redit Apostolus ad id quod dixerat, nos non esse sub Lege, sed sub gratia cap. vj. 14, postquam eos qui hoc tanto Dei beneficio ad maleficium abuti vellent, satis superque refutavit; & id quod dixerat uberius confirmat, neque ullum pietatis & consequenter salutis nostræ detrimentum in eo esse docet, sed maximum præsidium & adjumentum.

An ignoratis fratres? Quasi dicat, si forte id vobis mirum videatur quod dixi, vos, & consequenter nos omnes, non esse sub Lege, sed sub gratia; esset in eo sane quædam rei quam dicam ignoratio.

Cognoscentibus enim Legem loquor. Rationem inferit cur eos id quod dicturus est, haud ignorare putet; interrogatio enim illa vim habet negationis ignorantia: quia, inquit, non loquor hominibus Legis divinæ ignaris, sed iis qui Legis divinæ notitiam & scientiam habent.

Quod Lex dominetur homini quanto tempore vivit. Hoc est quod eos non ignorare existimat, quoque non ignorato & expenso eximitur scrupulus, qui ex Apostoli illo asserto hære alicui poterat. *Quod Lex dominetur homini*, id est vim habet hominem, ut ipsi pareat, obligandi. *Homini* absolute, pro cuilibet homini,

Quanto tempore sive *quamdiu* vivit. Id est dominetur homini, non ad certum aliquod vitæ tempus, sed quamdiu hominis vita durat. Gentes enim profanæ & Legis divinæ ignaræ sese quoties liberet Lege solvebant, & uxores eorum, cum displiceret maritus, in alterius mariti, priore deserto, matrimonium transibant, & fructus matrimonii inter illos erat divorcium.

Vers. 2. Nam quæ sub viro est mulier, viventi viro obligatur Lege, si vero moriatur vir, destructa est à viro. Exemplo demonstrat quod dixit. *Mulier quæ sub viro est*, id est maritata, *viventi viro obligatur Lege*, id est Lex divina eam viventi viro alligat, ut quamdiu vir vivit non possit ullius alterius viri uxor fieri. Ad repudia non respicit Apostolus, quia duritia Judæorum permissionem illorum extorserat.

Si vero moriatur vir, destructa est à viro. Id est libera facta est à viro, desiit esse *ἡνυδα*, mulier manet, uxor destructa est.

Vers. 3. Igitur vivente viro adultera vocabitur & fiat viro alteri: si vero moriatur vir, libera est à Lege, ut non sit adultera facta viro alteri. Hoc ex superiori inferit, quia viventi viro uxor obligatur Lege, ergo si vivente viro nubat alteri, adultera vocabitur, proinde pœnæ subiacebit in Lege contra adulteras latæ.

Si vero moriatur vir, libera est à Lege. Nempe quæ vetat alteri viro nubere, ut non sit adultera, facta viro alteri: hic est effectus libertatis ab illa Lege, ut scilicet adultera non sit.

Facta

Facta viro alteri. Intellige uxor : sed si vir non moriatur, semper quoad vivat, Legi de non nubendo alteri viro subiecta est.

Verf. 4. *Itaque fratres mei & vos mortificati estis Legi per corpus Christi, ut fieretis alteri, ei qui est à mortuis suscitatus, ut fructificemus Deo.* Ex hac Legis vi, & ratione exemplo isto declarata, assertum illud suum infert Apostolus. *Itaque*, rebus sic se habentibus. *Fratres mei.* Iterum eos fratres appellat, sicut verf. 1, memor præcepti Christi, unus est vester Pater & unus vester magister Matth. xxviii. 8, 9, vos autem omnes fratres estis. Ita testatur charitatis erga ipsos affectum, & alienum sese ab omni in eos dominatu, quamvis tantus Christi Apostolus esset, declarat.

Et vos mortificati estis Legi. Sicut mulier mortuo marito, mortificata est Legi de non nubendo alteri, sic & vos mortificati estis Legi per corpus Christi. *Mortificati estis Legi.* Id est liberi facti estis à Lege : nam qui mortuus est, liber est à Lege ; Lex mortuo non dominatur amplius, ut verf. 1 dictum est.

Per corpus Christi. Intellige, morte pro nobis affectum. Christus enim dum corpus suum pro nobis & peccatis nostris morte affici patitur, hac sua tanta erga nos charitate, mori secum fecit carnem nostram cum affectibus & concupiscentiis, sicque nos mori fecit peccato & consequenter Legi. Quis enim Legis amplius est usus ubi peccati non est locus, ubi caro est mortua, cui coërcendæ Lex est posita ?

Ut fieretis alteri. Docet eos Legi mortuos esse, non ut plane essent exleges & omni disciplina soluti, sed ut fierent *alteri*, non addit marito, ut Christus, quem hic designat, & Legi simul & carni opponi possit. Lex enim in hac similitudine non habet rationem mariti, sed Domini & Magistri : caro nostra habet rationem mariti, quo mortuo mortui sumus Legi. Legis igitur respectu, dicit Apostolus, ut fieretis alteri Domino servi, alteri magistro discipuli ; carnis autem nostræ mortuæ respectu, ut fieretis alteri viro uxor.

Ei qui ex mortuis est suscitatus. Non alteri ulli. Hic enim est Christus ille Dei, hic verus est noster Dominus & perfectissimus pietatis magister, hic noster est maritus : hujus mors pro nobis effecit ut servi ac discipuli ejus esse, eique nubere velimus ; resurrectio, ut etiam possimus ac debeamus.

Ut fructificemus Deo. Finem ostendit quo carne nostra mortua, Legi sumus mortui, & Christi servi ac discipuli & uxor facti sumus : *ut Deo fructificemus.* Alludit ad connubia, quæ fructificationis & proles edendæ causâ fiunt, id est ut fructum feramus qui Deo sit gratus & acceptus, & in gloriam ejus redundet. Hic autem est fructus omnium bonorum operum, hæc est proles numerosissima, quæ ex nostro cum Christo connubio Deo nascitur, fructus illi spiritus, quem ex Christo hausimus Gal. v. 22. Pertinent ad hunc locum illustrandum duo inter alios insignes ejusdem Apostoli loci, 2 Cor. v. 14. 15, & Gal. 2. verf. 19, 20.

Verf. 5. *Cum enim essemus in carne affectus peccatorum, qui per Legem operabantur in membris nostris, ad fructificandum morti.* Rationem dicti affert per prolepsin. Poterat enim aliquis dicere : quid ais

Paule ? An ergo cum sub Lege essemus non fructificabamus Deo ? Non, respondet Apostolus, *cum enim essemus in carne* &c. quasi dicat, quando prior noster maritus caro vivebat, quo vivente necessario eramus Legi subiecti, non fructificabamus Deo sed morti.

Cum essemus in carne. Id est à carne non essemus soluti ac liberati, caro nostra non esset mortua. Homines enim in carne dicuntur esse, quamdiu carnem non deponunt, quod fit per mortem. Eramus autem in carne ante fidem in Christum, qui eam morte sua mori fecit.

Affectus peccatorum. Id est affectus qui nos ad peccata agunt ac rapiunt, per genitivum effecti.

Qui per Legem. Intellige, excitabantur. Nitimur enim in vetitum semper cupimusque negata.

Operabantur in membris nostris. Id est suam vim & efficaciam in membris nostris exerebant.

Ad fructificandum morti. Id est ad perpetranda opera mala, qui malorum operum fructus morti feruntur, quia morti inserviunt & in rem sunt mortis, ut per eos homines perdat. Mortem opponit Deo tanquam auctori vitæ quam largitur illis qui ipsi fructus ferunt acceptos. Talis igitur status erat hominum cum in carne essent, & consequenter sub Lege, antequam ad Christum transfirent, per cujus corpus morte affectum & caro nostra mortua est, & nos carne mortua mortui sumus Legi.

Verf. 6. *Nunc vero destructi sumus à Lege mortui in quo detinebamur, ut serviamus in novitate spiritus, & non vetustate literæ.* Præterito statui nostro opponit præsentem. *Nunc vero*, nempe per Christi mortem, *destructi sumus à Lege*, id est à Lege sumus liberi facti : liber enim fit ab omni Lege qui destruitur. Sic verf. 2 destructa est à viro, id est libera facta, mortuo, nempe viro, *in quo*, id est per quem, *detinebantur*, nempe sub Lege, sub Legis vinculo ac dominatu. Vir autem iste caro nostra est nobis imperans ac dominans, quæ quamdiu vivit, Legi nos adstringit ac mancipat. Lex enim data est ut carnem premat & servitute sua refrænet ; carne mortua, quod fit per Christum, solvimur & liberamur à Lege. Hinc idem Apostolus, *si spiritu agimini*, inquit, *non estis sub Lege* Gal. v. 18. *Adversum fructus spiritus Lex non est*, id est eos non vetat verf. 23, *justo Lex non est posita* 1 Tim. j. 8 : justus enim sibi ipsi pro Lege est. Merito autem carnem viro comparat, dominatur enim homini sicut vir uxori, qui ut dominari definat, morte afficiendus est, & quorum caro non est mortua, his apud Christum locus non est, ad Legem relegandi sunt, ut ab ea tractentur tanquam servi, quando liberalis sub Christo disciplinæ capaces non sunt, vel esse nolunt.

Ut serviamus. Iterum finem exprimit nostræ à Lege liberationis, *ut serviamus*, intellige Deo ; non enim sumus soluti ab obligatione serviendi Deo, quia soluti sumus à Lege ; quin multo etiam magis ad serviendum Deo per idipsum sumus adstricti. Unde idem Apostolus alibi : *Non sum*, inquit, *ἀνὸν τοῦ Θεοῦ sed ἐν νόμῳ τοῦ Χριστοῦ* 1 Cor. ix. 21, *Legi sum mortuus, ut Deo vivam, vivit in me Christus, vivo in fide Filii Dei qui dilexit me & tradidit seipsum pro me.*

In novitate spiritus. Quasi dicat, servitus Deo debita manet, modus tantum illius mutatus est, & pro veteri

veteri modo, novus multo veteri perfectior indutus. *In novitate spiritus*, id est per novum spiritum in pro per, & duo substantiva pro substantivo & adjectivo. Servire per novum spiritum, est novo spiritu impulsore, duce ac magistro servire. Novus spiritus dicitur quod noviter eo afficerentur homines, nimirum Christo exorto & Evangelio ejus allato. Et opponitur tacite spiritui veteri, seu spiritui servitutis cap. viij. 15. Nam aperte mox opponitur novitati spiritus vetustas literæ. Intelligitur autem spiritus quo afficiuntur hominum animi cognita Dei gratia per Evangelium revelata & fide in Christum suscepta, spiritus ille filialis per quem clamamus Abba Pater cap. viij. 15. Sentiunt enim & intelligunt homines, quanta gratia, quanta charitate Deus ipsos complexus sit, vident sese in Filios à Deo adoptatos & ad cælestem hæreditatem vocatos esse, vident Dei Filium pro peccatis ipsorum victimam factum ac mortuum esse, vident sese ex Legis servitute in libertatem Filiis Dei convenientem vindicatos esse: ex quarum rerum clarissima, certissimaque notitia ac intellectu, oritur in animis hominum spiritus iste seu vis & efficacia divina, quæ ipsos in amorem & obsequium Dei & Christi totos inflamat & rapit. Ad quem spiritum accedebat & cælestis ille afflatus, qui per impositionem manuum Apostolicarum credentibus dabatur, qui spiritus, illius quem omnes ex fide in Christum hauriunt, perfectio quædam est, majore & uberiore arcanorum Dei scientia animos hominum imbuens, & admirabilem in illis lætitiā & ardorem excitans, robore invicto adversus omnia carnis & mundi & diaboli tentamina implens, aliosque divinos effectus in hominibus & per homines perficiens: cujus spiritus semper, quoties opus est, & quantum opus est, Christus discipulos suos, qui spiritu illo aguntur, quem ex Evangelio hauserunt, participes facit. Sicut igitur novum tum erat Evangelii gratia, sic novus etiam tum erat iste spiritus, per quem qui Deo servit, longe perfectiori & Deo acceptiori modo servit quam ille modus Legalis erat.

Et non vetustate literæ. Novitati spiritus opponit vetustatem literæ, nempe spiritui literam, vetustatem novitati. Vetustas literæ similiter per Hebraismum ponitur pro vetusta litera: quam vetustam vocat, non ut eam vetustate commendet, litera enim vetustate non commendatur, sed ut eam ipsa vetustate consenuisse & exolevisse significet; quod & auctor ad Hebræos fecit cap. viij. versu ultimo. Intelligit autem Apostolus legem Mosaicam, quam vetustam vocat quod multis ante sæculis lata esset, literam vero appellat, quod solis literis descripta esset; spiritu autem illo careret qui eam hominum mentibus inscriberet, & ad eam servandam mortificata carne homines adduceret. Per hanc vetustam literam, id est legem, Deo servire, est illi servire per prima tantum pietatis & justitiæ & charitatis elementa ac rudimenta, (perfectam enim ac solidam pietatem, justitiam, charitatem, litera ab hominibus exigere qui potuit, spiritu illo destituta?) per varios item ritus ac ceremonias, quæ corpore peraguntur, animum non attingunt, nec ullam per se recti ac honesti & justi

& boni rationem habent; proinde Deo per se grata esse non possunt, omnis earum bonitas ex solius Legislatoris arbitrio pendet. Qui sicut temporum & rerum causas habuit, ut eas institueret, sic temporum ac rerum mutatione, causaque sublata eas antiquat. Legi igitur, inquit Apostolus, mortui & ab ea liberati sumus, ut Deo, non ex Legis veteri ratione, sed ex nova spiritus ratione, veteri illa longe præstantiore, per fidem in Christum, charitatem, justitiam, sanctitatem solidam & perfectam, per spiritualem cultum, non per ritus ac ceremonias, serviamus.

Vers. 7. *Quid igitur dicemus? Lex peccatum? Absit: sed peccatum non noveram nisi per legem: concupiscentiam enim nesciebam nisi Lex dixisset, non concupisces.* Ex superioribus oritur quæstio; si per legem excitantur affectus peccatorum, si quia mortui sumus Legi & destructi seu liberati à lege, idcirco fructificamus Deo, non morti, & servimus in novitate spiritus, quid igitur dicemus? Quid hinc inferemus & concludemus?

Lex peccatum? Id est dicemusne quod Lex peccatum sit? Id est res mala & turpis & peccati causa per se. Peccatum ponitur pro causa peccati, per metonymiam causæ. *Absit*, absit ut hoc dicamus:

Sed peccatum non noveram. Quasi dicat, Lex non est res mala & turpis & causa peccati per se; sed ut rem explicem, & dicam quod verum est:

Peccatum non noveram nisi per legem. Sumit hic Apostolus personam hominis peccati vim ex Legis occasione in se experientis, ejusque aliquando sine lege viventis, ut infra vers. 9 expresse dicitur, ad exprimendam tanto melius vim peccati Lege abutentis. Quæ personarum sumtiones & mimeses non sunt infrequentes Auctoribus, nec sua carent emphasi. Sic idem Apostolus supra cap. iij. 7, 8 sumit personam Judæi Evangelio non credentis. Sic infra cap. viij. 2 sumit personam cujuslibet veri Christiani. Idem facit & Gal. 2. 18, 19, 20, 21. Neque enim semper necesse est aliam personam expresse induci cum id res ipsa doceat.

Peccatum, inquit, non noveram. Id est non noveram esse peccatum, nisi per legem, id est nisi id Lex vetasset. Non intelligit autem Apostolus omne peccatum, multa enim peccata etiam ante legem & sine lege à quovis cognoscuntur, imo multa quia ab omnibus cognoscuntur esse peccata idcirco lege vetantur; sed multa etiam sunt quæ non cognoscuntur esse peccata, nisi ea Lex vetaret pœna constituta. Lex ea vetando & pœnam iis statuendo peccata esse ostendit ac docuit. Loquitur autem Apostolus non de sapientibus viris, vix enim est aliquid per se turpe ac vitiosum quod isti non cognoscant, sed in commune de hominibus.

Concupiscentiam enim nesciebam &c. Quod asseruit demonstrat concupiscentiæ exemplo. Concupiscentiam, intellige rei alienæ, quam Lex expresse prohibet ultimo decalogi præcepto; sed consequenter intelligenda etiam est omnis vetitæ & negatæ rei concupiscentia.

Nesciebam. Id est nesciebam esse peccatum, ipsam inquam per se cupiditatem, si non exiret in factum, nesciebam esse peccatum.

Nisi Lex diceret non concupisces. Lex demum me docuit etiam ipsam per se alienam, & consequenter omnis vetitæ rei cupiditatem peccatum esse. Quædam Lege simpliciter negantur, ut uxor aliena, quædam ita negantur, ut ea tua facias cum defraudatione & injuria alterius, ut domum, servum, bovem & similia: quædam ut iis abutaris, usus permittitur, abusus negatur. Ad ista omnia quæ negantur & quatenus negantur extendit sese concupiscentia, vitiosa haud dubie si admittatur in animum seu ab animo comprobetur, etiamsi non veniat ad effectum, qui non semper est in potestate nostra, ut in senibus illis Susannæ pudori insidiantibus videre est. Cupiditatem absolute nominat Apostolus, ut ad omnia illicita referri possit.

Verf. 8. *Occasionem autem accipiens peccatum per mandatum, operatum est in me omnem concupiscentiam: sine Lege enim peccatum est mortuum.* Pergit Apostolus & docet quid ex hac Lege, qua concupiscentia vetatur, ortum sit: quasi dicat, Lex quidem cupiditatem hanc vetat, ut verum ac rectum est; peccatum vero occasione arrepta, & veluti impetu capto, per hoc mandatum de quo agitur, ut & articulus in Græco docet, id est ex hoc præcepto, (referri enim hæc verba, *per hoc mandatum*, ad priora, non ad posteriora, *operatum est in me* &c verf. 11 docet.)

Operatum est in me. Per peccatum intelligit Apostolus actum malum ac vitiosum, qui flagrantissimam sui cupiditatem *in me excitavit*, quæ vel nulla vel nunquam adeo flagrans fuisset, si eum Lex concupiscere non prohibuisset.

Sine Lege enim peccatum mortuum, intellige, est. Id probat quod dixit, quia peccatum sine Lege est mortuum, id est veluti mortuum, anima ac viribus quasi carens, languidum, adversa sibi Lege excitatur & animatur, non aliter quam carbones languidi & cinerescens frigidò afflatu.

Verf. 9. *Ego autem vivebam sine Lege aliquando, postquam vero venit mandatum peccatum revixit.* Quasi dicat, ego vero ne quis me putet semper sub Lege fuisse, vivebam aliquando sine Lege. Hæc verba docent Apostolum non suam hic personam sustinere sed alienam summis, nempe hominis antea Lege soluti. Israëlita puta, ante latam Legem. Apostolus enim sub Lege natus, & à puero educatus inque ea institutus, nunquam sine Lege vixit; & præceptum de non concupiscendo à teneris didicit, quin & sub Lege vixit irreprehensibilis Philip. iij. 6, & bona conscientia 2 Tim. j. 3: confer Gal. j. 14.

Postquam vero mandatum venit. Nempe ad me & meam notitiam.

Peccatum revixit. Id est vitam accepit, compositum pro simplici, neque enim iterum vitam recepit, sed per præcepti adventum demum vivere cœpit. Verum respicit ad vocem mortui de peccato usurpatam, mortuorum enim est reviviscere: diximus vero peccatum mortuum dici propter similitudinem cum mortuo. Vitam accepit, id est vim, vigorem multo quam prius majorem.

Verf. 10. *Ego autem mortuus sum.* Quasi dicat, peccatum quidem ex mortuo factum est vivum, ego

vero ex vivo factus sum mortuus, id est mortis reus & mortis per Legem damnatus. Peccatum enim viribus ex Legis occasione arreptis me subegit, ut concupiscerem Lege vetita, sicque ut mortis pœnam incurrerem effecit.

Et inventum est mihi mandatum quod ad vitam, hoc ad mortem. *Inventum est mihi*, id est exitu & effectu à me deprehensum est, *mandatum quod ad vitam*, intellige, datum est. *Ad vitam*, id est ad vitam adipiscendam, præcepta enim à Deo dantur ut servantur, & per eorum conservationem quisque vitam adipiscatur. Vita sensu mystico intelligitur æterna; sicut & præceptorum Dei conservatio sensu mystico, id est, pleno & perfecto & vitæ æternæ correspondente, intelligenda est.

Hoc in mortem. Id est hoc mihi conversum esse in mortem, in vitæ vel temporariæ, per mortem immaturam, vel æternæ privationem.

Verf. 11. *Peccatum enim occasione accepta per mandatum, decepit me, & per illud occidit.* Rationem dicti affert, modum ostendens quo id factum sit, ne quis putet hoc mandati ipsius culpa factum esse. *Peccatum enim*, inquit, *occasione summa per mandatum*: quasi dicat, mandatum non est causa per se mortis meæ, sed peccatum occasionem ex mandato accepit ut verf. 8 explicatum est, eaque accepta,

Decepit me. Suis videlicet illectamentis ac blanditiis, præsentem promptamque jucunditatem ac delectationem animo subjiciens & infusurrans, non frustra hæc à Lege vetari, nisi enim singularem afferrent delectationem ac voluptatem, nihil fuisse opus illa prohibere.

Et per illud. Quasi dicat, & sic per illud, nempe mandatum,

Occidit, intellige, *ἀπο θανάτου*, me: quasi dicat, mandatum ipsum per se me occidit, sed peccatum me occidit per mandatum; non mandati ipsius culpa, sed mea propria culpa, qui malui peccato aures animumque præbere quam mandato: occidit autem per mandatum, quatenus in mandato mortis pœna transgressoribus est constituta. *Occidit*, id est vita privavit, vel temporaria ante naturalem terminum, vel æterna.

Verf. 12. *Itaque Lex quidem sancta & mandatum sanctum & justum & bonum.* Ex superioribus conclusionem hanc infert, propositæ verf. 7 quæstionis, nimirum Legem haudquaquam esse peccatum, rem malam & turpem & peccati ullam per se causam, sed Legem quidem esse sanctam, & mandatum esse sanctum & justum & bonum. Particula *quidem* tacitam oppositionem hic insinuat: quasi dicat, ego autem non sum sanctus & justus & bonus, sed profanus, injustus & malus, ut & hinc appareat Apostolum alienam sustinere personam.

Verf. 13. *Quod ergo bonum mihi factum est mors? Absit; sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatur mortem, ut fiat secundum excellentiam peccans peccatum per mandatum.* Expedita una quæstione oritur altera. Dixi Legem esse bonam: an igitur quod bonum est mihi factum est mors? id est res omnium pessima, deterrima & teterima?

Factum est mors. Id est mortis causa, per metonymiam effecti, intellige autem causam per se; nam alioquin

alioquin jam dixit legem esse causam mortis per accidens *ŷ. 10, 11. Absit.* Nempe ut hoc sit & dicatur esse.

Sed peccatum. Quasi dicat, non id quod bonum est, sed peccatum per id quod bonum est, mihi operatur mortem, *καὶ ἐργαζομένη θάνατον, operans mortem,* intellige, est: pro, operatur mortem, participium pro verbo, per Hebraismum: similem locutionem habuimus *v. 11.* Operatur autem mortem peccatum per id quod bonum est, videlicet legem, quatenus nos adducit ad legem violandam, ex cujus violatione mortis poena sequitur, adducit enim nos ad cupiditatem lege vetitam, & consequenter per bonum operatur nobis mortem.

Ut appareat peccatum. Intellige esse, nisi enim nos morte mulctaret, peccatum esse non appareret, non mulctaret autem nisi nos ad Legis transgressionem adduceret.

Ut fiat, quasi dicat, ut inquam fiat, *secundum excellentiam peccans peccatum, per mandatum.* *ἡ ἀμαρτία,* est quidem semper *ἀμαρτολὸς peccatrix,* sed per præceptum fit *secundum excellentiam,* id est excellenter *ἀμαρτολὸς, peccatrix,* seu peccatum fit excellenter peccans, fit enim ex simplici peccato seu actione sua natura mala, Legis scriptæ, comminationem mortis adjunctam habentis, transgressio, majorem multo vim in nobis damnandis habens, adempta omni ignorantiae excusatione.

Per mandatum. Dum scilicet nos adducit ad transgressionem mandati, & sic ex causa & occasione mandati. Hoc agit peccatum; peccatum sese esse vult ostendere, & fieri excellenter peccans.

Verf. 14. Scimus enim quod Lex spiritalis est: ego vero carnalis sum, venundatus sub peccatum. Causam exprimit ob quam peccatum per bonum ipsi operaretur mortem; & per mandatum fieret excellenter peccans. *Scimus enim,* inquit, homo iste, *quod Lex sit spiritalis,* id est quod ea præcipiat quæ spiritui seu menti & animo nostro sunt grata, quæ spiritus approbat & recta bona ac iusta esse judicat. Sic infra cap. viij. 10, per spiritum intelligit animum nostrum:

Ego vero carnalis sum. Id est carni sum deditus, quæ neutiquam spectat quid rectum & iustum & verum honestumque sit, sed quid præsentem delectationem & utilitatem ipsi afferet. Futura non prospicit, non curat, non quærit.

Venundatus sub peccatum. Id est mancipium peccati, emptum pecunia, per metaphoram: nam proprie loquendo nec peccatum pro homine isto pecuniam numeravit, nec quisquam eum peccato vendidit. Sic & redemptionis vox sæpe pro simplici liberatione accipitur. Significat homo iste sese plane mancipatum esse peccato, quod sit propria hominis culpa. Deus enim homini non tantum carnem dedit, & qui carni inest appetitum, cum affectibus, sicut cæteris animantibus; sed præter carnem indidit & mentem seu animum recti, iusti & veri intelligentem, qui carnem regeret, & ad ea quæ recta, & vere bona, vere jucunda ac utilia sunt dirigeret. Itaque vitio hominis ipsius fit cum se carni, spreto rationis imperio, dat, & carni ac cupiditati eorum quæ vetantur mancipat. Quia igitur Lex non erat tantarum virium, ut hominem carnalem & peccato mancipatum, quales sunt fere omnes, spiritualem ipsa per se posset facere, & ex pec-

cati servitute emancipare. Mirum non est quod peccatum per legem operaretur mortem & fieret excellenter peccans. Quomodo enim Lex id præstaret, carnalibus quæ pollicebatur bonis, cum caro peccato ea magis & certius inesse crederet, quam Legis obsequio? Quomodo item suo rigore ac severitate permetteret animum attollere ad omnem recti & honesti experientiam, quæ vix ac ne vix quidem, in commune loquendo, poterat homines ab enormibus delictis cohibere, & intra civilis honestatis modum continere? Videmus hic discrimen inter imperium Legis & imperium spiritus Euangelii Christi. Lex jubebat, sed non juvabat, id est hominem carnalem non reddebat spiritualem: at Christi spiritus carnem simul perimit, & hominem spiritum seu spiritualem facit. Qui hic peccatum originale imaginantur, animum & cogitationem ludunt vana imagine. Peccatum enim hic intelligitur quod Lex vetat & tollere in hominibus conatur, eoque sine data est, quale originis istud, quod dicunt, peccatum non est. Porro hæc etiam verba aperte docent Apostolum hic alienam personam sustinere, non de seipso loqui, præsertim jam discipulo Christi facto, jam per spiritum Christi renato, jam Apostolo. Absit enim ut tantus Christi discipulus, & tantus Apostolus carnis esset, venundatus sub peccatum, talis, inquam, esset, qualis si vel minimus quispiam Christi discipulus esset, tolerari id in illo minime deberet. Apostolusne esset & se esse diceret carnalem, peccati vile mancipium? Qui Corinthios objurgat quod adhuc carnales essent 2 Corinth. iij. 1 & c? Qui Christi discipulos omnes negat esse in carne? Rom. viij. 1, 9, 15, 16, negat esse sub peccati servitute 2 Cor. x. 2 & c? Illene etiam quæ sequuntur de seipso jam Christi discipulo & Apostolo diceret, qui Christi discipulos omnes non secundum carnem sed secundum spiritum ambulare asserit? Ergone Christi spiritus, spiritus ille novus, tantum efficaciam non habet, ut quod vetus illa litera effectum dare non poterat, ipse præstet? Frustra igitur & caro discipulorum Christi mortificata est, & ipsi mortificata carne, mortificati sunt Legi, per corpus Christi: frustra ejus qui ex mortuis suscitatus est sunt facti, si non minus nunc, quam olim sub lege peccati sunt servi!

Verf. 15. Quod enim operor non cognosco, non enim quod volo hoc ago, sed quod odi hoc facio. Probat hic homo mancipium se esse peccati; nam *quod operor,* inquit, *non cognosco,* id est non probo, non amo. Quosensu & alibi in sacris verbum cognoscendi accipitur, quos enim non novimus, eos nec probamus, & quos probamus & amamus, eos novimus. Ponitur per synecdochen genus pro specie, vel per metonymiam causæ pro effectu. Certe mancipium est alienum ac dominatu alieno cogitur, qui contra animi sententiam ac voluntatem aliquid operatur, alienis jussis istum obsequi, & veluti obtorto collo ad agendum trahi necesse est.

Non enim quod volo, &c. Probat se id operari quod non probaret. Nam, inquit, non quod volo hoc ago, sed quod odi, hoc facio. Volo id quod iustum ac rectum est, quodque Lex præcipit, odi & averfor quod iniustum ac malum est, quodque Lex vetat; neque tamen illud quod

volō agō, sed hoc quod odi & animo averfor, facio. Video meliora proboque (dicebat illa apud Poëtam, huic homini, sed nequaquam Paulo Apostolo similis) deteriora sequor.

Verf. 16. *Si autem quod nolo hoc facio, consentio Legi quod bona.* Ex eo quod dixit demonstrat se Legem approbare. *Consentio Legi quod bona*, intellige sit. Idipsum enim nolo quod Lex non vult, nec minus contra meam quam contra Legis voluntatem facio quod facio.

Verf. 17. *Nunc vero non amplius ego operor hoc, sed quod habitat in me peccatum.* Quasi dicat, jam vero refic se habente; ne quis mihi dicat, quare igitur facis quod non vis? *Non amplius ego operor hoc.* Amplius, *non*, postquam scilicet hoc nolo & improbo.

Non ego operor hoc. Id est non mea sponte, non mea voluntate. Nam quæ non plane nostra voluntate & iniviti facimus alieno jussu & imperio, etiamsi nec voluntas nostra absit, culpam eorum à nobis amolimus, & totam illi adscribimus, cujus jussu & imperio facimus, & cui ministerium usumque nostri commodamus.

Sed quod habitat in me peccatum. Auctorem eorum quæ operabatur invitus, peccatum facit. *Peccatum*, id est cupiditas eorum quæ vetantur: quod in se habitare dicit, tanquam dominum in sua domo, qui domus suæ plenum habet usum, & facit in illa quæ vult. Dominum vero ex domo sua, præsertim si eam longa & diuturna possessione teneat occupatam, exturbare, difficile est.

Verf. 18. *Scio enim quod non habet in me, hoc est, in carne mea bonum.* Nam velle adjacet mihi; perficere autem bonum non invenio. Causam affert cur dicat peccatum in se habitare. Nam, inquit, *scio*, optime id mihi constat cognituque est, nec tam scio quam potius sentio & experior, *quod non habet in me bonum*, id est recti & honesti & eorum quæ Lex præcipit cupiditas.

Hoc est in carne mea. Interferit hæc verba ut sese explicet: quasi dicat, cum ajo non habitare in me bonum, carnem meam intelligo, seu de me loquor carnis respectu. Nam alioqui mentis & animi mei respectu habitat in me bonum; habitat, inquam, amor & cupiditas recti & honesti & boni ut ante dixi: at caro nulla honesti notitia, nullo desiderio tenetur, ea spectat unice, quæ jucunda sibi sunt & delectabilia, hoc carni innatum est quod per se malum & peccatum haudquaquam est; sed malum & peccatum fit, cum ad mala & peccata convertitur: quod homini innatum non est; sed ei propria illius culpa sic inolefcit tanquam si innatum esset. Hoc igitur malum in hominis istius carne federat, & sedet in omnium, si Christi spiritu non renoventur.

Nam velle adjacet mihi. Causam affert cur in sua carne bonum non habet. Nam, inquit, velle, nempe recta & honesta & à Lege præcepta, *adjacet mihi*, est pone me, est mihi ad latus, in proximo, in promptu.

Perficere vero bonum, quod sine carne fieri nequit, *non invenio.* Nusquam est, licet illud quæram: unde apparet in carne mea bonum non habitare; si enim habitaret, tam invenirem in carne mea, *non* perficere bonum, quam invenio in mente & animo meo, *non* velle bonum.

Verf. 19. *Non enim quod volo facio bonum, sed quod nolo malum, hoc ago.* Probat se non invenire, *non* perficere bonum. Nam, inquit, non quod volo, facio bonum, sed quod nolo malum, hoc ago, hinc enim apparet se illud & quærere, & non invenire; quærere, quia velit bonum, nolit malum, non invenire, quia non agat quod velit bonum, sed contra potius pro bono quod velit, malum agat quod nolit.

Verf. 20. *Si vero quod nolo ego, hoc facio, non amplius ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.* Quasi dicat, si vero sic se res habet ut dico, verum est quod dixi, non amplius me id operari quod operor malum, sed habitans in me peccatum.

Quod nolo ego. Quod abominor, detestor, *hoc facio*, hoc exsequor, *non amplius ego operor illud*, nempe id quod operor seu facio, quia de re dictum est verf. 17, cujus hic continetur conclusio.

Verf. 21. *Invenio igitur legem volenti mihi facere bonum, quod mihi malum adjacet.* Ex dictis hoc infert: quasi dicat, quia igitur habitat in me peccatum quod mihi imperat, *invenio Legem*, nempe aliam à Lege Dei.

Volenti mihi facere bonum quod mihi malum adjacet. Exprimit hanc legem, seu id in quo lex ista consistat, in eo videlicet quod cum volo bonum facere præsto est mihi malum.

Malum mihi adjacet. Mihi accubat, me pone est, & me sub sua jura cogit, volentemque facere bonum cohibet, ab eoque retrahit, & sic mihi lex est. *Bonum*, id est rectum, justum, & Lege divina præceptum. *Malum*, id est peccatum, seu id quod justo recto & Lege divina præcepto contrarium est. Sic homini isti non profuit quod illi velle bonum adjaceret verf. 18, cum ei simul ad latus alterum adjaceret malum, & in agendo faciendoque bono procul amoto & repulso, sese ingereret.

Verf. 22. *Delector enim Lege Dei secundum internum hominem.* Causam affert cur velit facere bonum & interea faciat malum. Volo, inquit, facere bonum. Nam, *delector Lege Dei.* Legem Dei approbo, amo, justam, rectam, bonam esse judico.

Secundum internum hominem. Id est secundum mentem & animum intelligentem, quem *internum* dicit, quod interius seu intra corpus lateat, & oculis corporis non appareat, *hominem* vero, quod similitudinem quandam cum homine habeat, diversas habens à carne cogitationes, diversa consilia, diversam voluntatem, diversa etiam habiturus facta, si non impediretur à carne.

Verf. 23. *Video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captivantem me legi peccati quæ est in membris meis.* Video autem, *&c.* Quasi dicat, ne quis mihi objiciat, quare igitur non facis id quod Lex Dei jubet, sed facis id quod vetat, si Lege Dei secundum internum hominem delectaris? *Video*, inquit, *aliam legem in membris meis*, proinde in carne mea quæ ex membris composita est,

Repugnantem legi mentis meæ. Lex enim mentis meæ jubet ut justa & recta, & à Lege Dei præscripta faciam: lex quæ in membris meis est, jubet ut faciam quæ jucunda sunt ac delectant, sine ullo recti & Legis divinæ respectu; quam Legem priori legi repugnare ac rebellare, & utramque sibi invicem adversari pater.

Et

Et captivantem me legi peccati. Ostendit quæ lex, respectu ipsius, hac in pugna & bello vincat. Lex, inquit, quæ in membris meis est, vincit & captivat me, id est captivum me facit, proinde servum ac mancipium legi peccati.

Quæ est in membris meis. Lex peccati est lex quæ peccare & peccata jubet, à qua lex quæ in membris est, tanquam diversa & legi peccati militans inducitur: rursus tamen lex peccati, tanquam eadem cum lege quæ in membris est, similiter in membris esse dicitur. Quia utraque Lex, re eadem est, ratione differt. Lex enim quæ in membris est, peccata jubet, non quatenus peccata sunt, sed quatenus præsentem voluptatem & delectationem habent. Lex autem peccati peccata jubet, quatenus peccata sunt. Cæterum illa quæ ab utraque Lege jubentur re ipsa sunt eadem.

Verf. 24. *Miser ego homo, quis me liberabit ex corpore hoc mortis!* Exclamat homo iste præ miseria, videns sese captivum & mancipium legis peccati & consequenter mortis, quæritque ac invocat aliquem liberatorem & vindicem; sed ullum inter homines posse reperiri merito desperat.

Miser ego homo. Omnes captivi miseri sunt, sed nullus miserior quam qui captivus est peccati, qui mente & animo reclamante facit quod peccatum jubet, & ita, quamvis se in æternum exitium irvideat.

Quis me liberabit? Quasi dicat, utinam mihi contingeret liberator aliquis!

Corpus mortis, dicit, Hebræa phrasi, pro morte, sic corpus diei pro die. Itaque sensus est, ex hac tam tristi morte: servitus enim peccati tristissima mors est, quippe secundæ illius & æternæ mortis causa, & antequam hæc mors veniat, indefinens malæ conscientiæ supplicium; quanquam nec corpori parcit peccatum. Pronomen, *τὸ* ad corpus referri potest non ad mortem: quandoquidem corpus mortis ponitur pro morte. Sed potest & ad mortem referri: quasi dicat, ex corpore hujus tam tetraæ mortis.

Verf. 25. *Gratias ago Deo per Jesum Christum Dominum nostrum.* Non potuit se continere Apostolus, quin, tanta miseria tactus, cum meminisset se quoque in eadem peccati servitute fuisse, erumperet in gratiarum actionem Deo per Jesum Christum Dominum nostrum. Hominis istius sermonem opportuno loco interfatur, ut solent qui ex eadem calamitate liberati sunt, in qua alios constitutos vident, & misere quiritantes ac lamentantes audiunt.

Gratias ago Deo. Quasi dicat, fui & ego in eadem miseria ac morte, sed Deus me liberavit per Jesum Christum Dominum nostrum. Deo igitur etiam per eundem Jesum Christum, pro hac liberatione gratias ago.

Per Jesum Christum Dominum nostrum. Id est sic Deo gratias ago ut simul etiam gratias agam Jesu Christo: Deo tanquam primæ causæ istius liberationis, Jesu Christo tanquam secundæ & intermediæ; Deo tanquam illi ex quo omnia, Jesu Christo tanquam Domino nostro nobis à Deo dato per quem omnia; cui proinde cum gratiæ aguntur, aguntur ipsi Deo per illum. Hæc quoque gratiarum actio

manifestum facit, Paulum de se, jam Christi discipulo, jam Apostolo, toto illo sermone haudquaquam loqui, pro quo enim gratias agit Deo per Jesum Christum Dominum nostrum, nisi pro eo quod eum liberaverit ex peccati servitute, & ex hoc corpore mortis in quo se positum esse miser iste conqueritur? Certe pro eo gratias non agit quod captivus ac mancipium peccati esset, & in summa miseria ipsaque morte versaretur, aut quod malum ipsi adjaceret, quod peccatum in ipso habitaret, illumque ageret ac raperet, quod non faceret bonum quod vellet, sed faceret malum quod nollet, quod carnalis esset & sub peccatum venundatus, & quæ alia homo iste de se loquitur: tantum profecto distans ab homine Christi spiritu regenito, quantum spiritus distat à carne, justitia ab injustitia & peccato, vera libertas à servitute maxima, vita à morte. Pro eo gratias agit, inquit, quod Christus pro se Legem impleverit, & sic justitia sibi propter Christum imputetur. At ne nunc dicam hoc falsum esse, eo quo volunt sensu, & Apostoli dictis contrarium, quo pacto gratiarum hæc actio ad id referri potest, cujus nulla in superioribus est facta mentio?

Ergo igitur ipse ego mente quidem servio Legi Dei, carne autem legi peccati. Inserta gratiarum actione Apostolus, hominis, cujus personam egit, sermonem pertexit. *Ergo igitur.* Quasi dicat, ut tandem concludam, *ipse ego*, id est idem ego, *mente quidem servio Legi Dei*, quatenus ei mente consentio, eam approbo, illa delector, & sic faciendum esse ut Lex præcipit agnosco ac judico.

Carne vero Legi peccati. Id est membris ex quibus caro constat. *Legi peccati*, intellige, *ἀντινομῶς* servio. Hoc est, facio quæ lex peccati jubet, mente & voluntate irrita, ac votis servio legi Dei; legi autem peccati servio factis & operibus, quæ per carnem ejusque membra peraguntur. Egregium vero servitium, dignum sane, ut vicissim à Deo convenienti sibi mercede, id est exitio æterno repensetur: quale profecto Christianorum non est, qui carnem domitam & morte affectam habent, proinde carne Legi peccati servire non possunt. Qui mente serviunt legi Dei, carne legi peccati, irritis etiam votis vitam æternam consequuntur. Hactenus homo iste carnalis sub disciplinam Legis Mosaicæ traditus. Qui omnia hæc quibus homo iste se peccati servum ac mancipium esse dequestus est, ad ipsam hominum naturam, seu naturæ humanæ corruptionem referunt, & arbitrium bene aut male agendi hominibus ademptum putant; peccata excusatum eunt, & homine isto, cujus personam egit Apostolus, multo sunt deteriores: qui neutiquam naturam vel naturæ depravationem, sed pravitatem suam incusat & accusat, quod carni potius, quam menti obsequatur, & in peccati servitium sese dedit, ideoque se damnationi ac pœnæ mortis obstrictum agnoscit, quæ certe nullo jure infligeretur illis quibus nullum inesset arbitrium, nullæ vires faciendi, quæ lex divina jubet, & abstinendi ab iis quæ vetat: certe non majori jure, quam si quis hominem natura oculis captum, aut manibus mutilum, aut pedibus claudum quæsitissimis afficeret pœnis, quod ea non fecerit, quæ sine oculis, aut manibus, aut pedibus fieri nulla ratione possunt.

CAPUT. VIII.

Verf. 1. **N**ulla igitur nunc condemnatio iis qui in Christo Jesu non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum. Do-

cuit Apostolus hominis istius quem diximus, singulari & evidenti hypotyposi, quæ sit in commune ratio hominum sub Lege constitutorum, quam scilicet sese nequeant per Legem ex peccati servitute vindicare, & carnem cupiditatesque illius edomare, & quam peccatum, Legis occasione, majores sumat vires hominem sibi manipandi, & consequenter damnationi ac morti subdendi. Nunc revertitur ad eum de quo agere cœperat superiori cap. vs. 4, 5, 6, beatum Christi discipulorum statum, quorum carnem mortuam ipsosque proinde legi mortificatos, & à Lege liberatos per Christi corpus esse, Christique factos, Deo, non morti, ut olim sub Lege fiebat, fructificare, & per novum spiritum servire dixit, quem beatum illorum statum porro descripturus, & pluribus argumentis confirmaturus infert:

Nulla igitur nunc condemnatio &c. Maxima profecto beatitas & qua nulla major homini contingere potest, nulli damnationi subesse, justificationem enim in se continet verf. 4, & quæ justificationem consequitur, vitam æternam & Dei gloriam. *Igitur.* Quasi dicat, cum damnatio omnis inde proveniat, ut ostensum est, quod homines carni sint dediti, & carne Legi peccati serviant, sequitur hinc nullam nunc damnationem esse illis qui in Christo Jesu, non secundum carnem, sed secundum spiritum vivunt; quæ certe conditio hominis illius de quo cap. vij actum est, conditioni prorsus est contraria.

Nulla condemnatio, intellige, est. Id est nulla pœna, per metonymiam causæ pro effectu: damnantur enim homines ad pœnam; præcipue vero intelligenda est mortis pœna Lege divina sancita. *Nunc.* Id est his temporibus: opponit hæc tempora allati & publicati Evangelii, anteaq̃ temporibus, præsertim sub Lege; quibus omnes in commune loquendo homines, damnationi subiecti erant. Nunc autem multis hominibus nulla est damnatio, & si omnes vellent, nulla esset omnibus.

Iis qui in Christo Jesu. Id est per Christum Jesum, seu Dei per Christum Jesum beneficio, quia in ipsum credunt, a quo spiritum hunc hauserunt. Christum Jesum opponit Moysi, & consequenter legi, quæ hoc efficere non valuit.

Non secundum carnem. Id est non ex carnis præscripto.

Sed secundum spiritum. Id est, ex præscripto spiritus, nempe illius novi, de quo superiori capite vs. 6 locutus est Apostolus. *Ambulant,* id est vitæ actiones obeunt, quæ ambulandi voce significari solent, quod omnes fere actiones hominum ambulando fiant, & hoc ipsum obire actiones vitæ, ab eundo dicitur. Qui igitur secundum spiritum omnia agunt, nihil secundum carnem iis, nulla damnatio, nulla omnino pœna metuenda est. At si quis alicubi se permittat carni potius quam spiritus ductui, videat ne sibi damna-

tionem accersat, si non ad æternam, saltem ad temporariam aliquam pœnam & mortem: quod Corinthiis illis evenisse docet Apostolus qui indigne ex sacro illo pane edebant & ex calice bibebant 1 Cor. xi. 30. Non protinus autem secundum carnem ambulat, qui imprudens aut affectu aliquo abreptus (enormes actus semper excipio, in quibus nullus excusationi locus est) delinquit. Lapsus hic est vel cespitatio quædam, non ambulatio, propter quem lapsum vel cespitationem, secundum spiritum ambulare quisquam non desinit, si protinus confurgat, & confirmato gressu in via spiritus ire pergat: sicut neque secundum spiritum ambulare dicendus est, qui aliquando spiritui obsequitur, & ex carnis via, in spiritus viam deflectit, quam mox relicturus est.

Verf. 2. *Nam Lex spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me à lege peccati & mortis.* Probat per Christum Jesum credentes in ipsum id adeptos esse ut non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulent.

Nam, inquit, *lex spiritus &c.* Quasi dicat: lex spiritus vitæ est in Christo Jesu, qui in omnes in ipsum credentes promanat. Hæc autem lex spiritus vitæ liberat quemque credentium à Lege peccati & mortis, quæ ambulatione secundum carnem continetur.

Lex spiritus vitæ. Per genitivum speciei seu differentiæ, significat legem quæ spiritus est vitæ. Spiritus autem vitæ per genitivum effecti, significat spiritum vivificantem seu vitam afferentem æternam, sive quæ vere est vita. Spiritus porro vivificans est spiritus Evangelii, literæ Legis oppositus, cui spiritum Evangelii opponens etiam alibi Apostolus, *litera,* inquit, *occidit, spiritus vivificat* 2 Cor. iij. 6, qua de re dictum est supra cap. vij. 6. Hunc spiritum vivificantem legem Apostolus appellat, non tantum quod eadem quæ Lex jubeat, sed etiam ut eum Legi literæ tacite opponat, à qua nos Christus liberavit, & pro Lege literæ legem dedit spiritus vitæ, longe quam Lex literæ erat efficacior.

In Christo Jesu. Intellige, qui est in Christo Jesu, proinde qui per Christum Jesum & ejus Evangelium in omnes dimanat & effunditur.

Liberavit me. Seu liberum me fecit. Sumit Apostolus personam cujusque credentis in Christum; neque enim de illo solo agebatur, cur per Christum Jesum, non secundum carnem ambularet, sed secundum spiritum: agitur de omnibus in Christum credentibus. Solet & alibi Apostolus personam cujuslibet Christiani seu Christiani in genere sumere ut Gal. 2. 18 & sequentibus, & quæ ad laudem pertinent convenientius in generali dicuntur quam in singulari.

A Lege peccati. Per genitivum differentiæ, à lege quæ est peccatum; quod legem appellat, ut Legem legi opponat, Legi spiritus legem peccati. Nam & peccatum vim jubendi ac imperandi habet. Spiritus ergo vitæ liberavit me à lege peccati, quatenus effecit ut legi peccati non amplius serviam, proinde secundum carnem non ambulem: caro enim cum peccato conspirat & eadem quæ peccatum jubet.

Et mortis. Legem peccati vocat legem mortis, ut eam

legi spiritus vitæ opponeret. Lex enim spiritus vitæ vocatur, quod vitam afferat : lex autem peccati lex mortis, quod afferrat mortem, per genitivum effecti. Quia vero is qui à peccato liberatur simul etiam liberatur à morte, merito iis qui per Christum Jesum ejusque spiritum liberati sunt à peccato, nulla dicitur esse condemnatio.

Verf. 3. *Nam quod impossibile erat Legi in quo infirmabatur per carnem, Deus suo Filio misso in similitudine carnis peccati, & pro peccato, condemnavit peccatum in carne.* Causam affert ob quam Deus Jesum Christum miserit, tacite occurrens objectioni, ne quis dicat, nihil hic opus erat alia lege, cum jam esset Lex divina per Moysen data. Opus erat, inquit Apostolus.

Nam quod impossibile erat Legi, & ἀδύνατον τῇ νόμῳ, Id est hoc quod Legi præstare possibile non erat.

In quo infirmabatur. Id est hoc in quo præstando infirma & viribus impar erat. *Per carnem.* Id est propter carnem, carnis de causa. *Per* ponitur pro *propter*. Causam exprimit quæ legi obstabat quominus præstare posset cujus causa lata erat, id est ut homines à Lege peccati & mortis liberaret, seu ut peccatum damnaret. Caro magno impetu ad peccatum ferebatur, cui lex resistere non poterat, imo carnis impetus Lege magis excitabatur ad vetita, nedum ut à Lege fitti & cohiberi posset.

Deus, inquit, Filio suo misso. Tanta hominum erat miseria ut solo opitulatore Deo ab ea liberari possent. Deus igitur misit, nempe ad homines, suum Filium, id est Christum illum suum, cui communis alioqui Filii Dei titulus propter singularitatem & excellentiam proprius est factus; misit vero jam à se per virtutem Spiritus Sancti genitum, & ex matre sua natum, & ad virilem ætatem perductum Joh. xviii. 37. Galat. iv. 4, non adhuc generandum & oriturum; quod dictu ipso absonum est, & Scripturæ plane dissonum.

In similitudine carnis peccati. Caro peccati est caro peccatrix, qualis omnium aliorum est hominum; duo substantiva posuit pro substantivo & adjectivo, per Hebraismum. Similitudo autem ista carnis peccatrici, per eundem Hebraismum, continetur simili carne carni peccatrici. In simili autem carne carni peccatrici mitti, est similem carnem carni peccatrici habentem, vel simili carne carni peccatrici præditum mitti. Non fecerat eum Deus nasci in corpore aliquo nobis dissimili, sed in carne aliorum hominum plane simili, nempe mortali, infirma, perpeffionibus obnoxia: hoc tantum intererat, quod aliorum omnium hominum caro esset peccatrix, id est multa peccaverit; Filii Dei caro omnis peccati expers fuerit. Sed tantum similis carni peccatrici. Nimirum sicut mortale & infirmum corpus, sic omnis peccati labe purum habere decuit eum qui missus fuit, (quod statim additur,) ut omnium hominum peccata morte sua emundaret. Non addit Apostolus, Filium Dei à Deo missum, ut Euangelium afferret, de vita æterna, de peccatorum omnium venia, de justificatione per fidem, & quæ alia continet Novi Fœderis gratia, hoc enim in ipsa missione directe includitur.

Et pro peccato. Id est & ut esset victima pro peccato, sic enim solet Scriptura per ellipsin loqui. In Græ-

co est *καὶ ἀντὶ τῶν ἁμαρτιῶν*, ut & Hebr. x. 6 eadem phrasi, eodemque sensu: hinc in Veteri Testamento crebo peccatum simpliciter dicitur, cum victima pro peccato denotatur. Sic igitur Deus Filium suum cum Euangelio gratiæ suæ misit, ut eum simul victimam pro mundi totius peccato esse voluerit, quo gratiam suam obsignaret, & omni ex parte testatam faceret, seque nobis ad dandam peccatorum remissionem tanto pignore obstringeret.

Condemnavit peccatum in carne. Hoc præstitit & effecit Deus Filio suo cum Euangelio misso, & pro peccato hostia facto.

Condemnavit peccatum. Id est morte peccatum affecit, solent enim damnati morte affici. Utitur autem damnandi voce, ut tanto melius condemnationi peccati justificationem nostri in sequentibus verbis opponat. Peccatum Deus condemnavit, ut nos justificaremur.

In carne. Quia in carne peccatum habitabat cap. vij. 18. Quod quia fieri non potuit, quin simul & caro mortificaretur, idcirco hic & carnis mortificatio intelligenda est, ut scilicet in carne, & dum mortificatur caro, peccatum sit condemnatum & morte affectum. Ideo in sequentibus mortificatio carnis in Christi discipulis jam ponitur verf. 8, 10. Nimirum tanta sua gratia, tanto nostri amore Deus effecit ut & peccato moreremur & carnem mortificaremus, quæ mortificata nobisque peccato mortuis, & peccatum ipsum mori necesse fuit.

Verf. 4. *Ut justificatio Legis impleatur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum.* Finem istius facti divini ostendit qui nostrum est summum bonum.

Ut justificatio Legis. Id est quæ in Lege promittitur iis qui ipsam servassent,

Impleatur. Id est effectum suum habeat.

In nobis qui non secundum carnem. Quasi dicat, in aliis impleri & effectum sortiri non potuit, eo quod secundum carnem ambulare maluerint quam secundum Legem. At in nobis implebitur, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum, quod idem est ambulationi secundum Legem: Spiritus enim cum Lege Dei, quæ spiritualis est, in omnibus consentit. Quid sit ambulare secundum carnem & secundum spiritum dictum est verf. 1. Hoc tantum hic addimus, carnis voce intelligi insitum carni rerum in præsentī jucundarum & delectabilium appetitum, cui inserviunt agnati affectus & cupiditates. Spiritus autem voce non solus noster naturalis intelligendus est spiritus, id est animus intelligens seu mens & ratio, quam solam carnis viribus imparem esse solere docuit superiore capite Apostolus; sed simul significatur spiritus Dei, spiritus ille novus, quem ex Christo & Euangelio ejus hausimus, quo spiritus noster corroboratur, & in omne bonum opus tam potenter & efficaciter agitur, ut caro nostra peccati respectu mortua sit; at justitiæ respectu ad spiritum imperata vivam sese & agilem præbere cogatur: atque hoc est peccatum in carne damnatum esse. Videmus hic non alios justificatum iri quam eos qui non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulant, & in quorum carne peccatum est damnatum. Videmus eodem non tantum ab omni damnatione liberos esse, sed etiam

sed etiam justificatum iri, proinde vitæ æternæ & gloriæ Dei hæredes fore.

Verf. 5. *Nam qui secundum carnem sunt, ea quæ carnis sunt sapiunt, qui vero secundum spiritum sunt, ea quæ spiritus sunt.* Causam affert cur Christiani non ambulent secundum carnem, sed secundum spiritum.

Nam, inquit, qui secundum carnem sunt. Intelligere, quales Christiani non sunt.

Ea quæ carnis sunt sapiunt. Curant, proinde & faciunt, id est secundum carnem ambulant;

Qui vero secundum spiritum sunt. Intelligere, quales Christiani sunt, ea quæ spiritus sunt sapiunt, curant, proinde & secundum spiritum ambulant. *Qui secundum carnem sunt.* Id est carnales, ad carnis arbitrium compositi, carni dediti, quorum caro non est mortua, sed vivit vigetque. *Ea quæ carnis, intellige sunt.* Id est quæ carni placent & grata sunt, quæ ad carnem demulcendam pertinent, sapiunt, curant, cogitant, spectant, ut scilicet iis possintur:

Qui vero secundum spiritum, intellige sunt. Id est qui spirituales sunt, ad normam spiritus compositi, spiritui dediti, quorum spiritus vivit ac viget carne mortua;

Ea quæ spiritus, intellige sunt. Id est quæ spiritui sunt accepta, quibus spiritus unice delectatur, intelligere, *καὶ τοῦτο, sapiunt*, curant, animo semper volunt ac cogitant.

Verf. 6. *Nam studium carnis mors, studium vero spiritus vita & pax.* Causam subicit, propter quam qui secundum spiritum sunt, ea quæ carnis sunt non sapiunt, non cogitant, sed ea quæ sunt spiritus. *Quia, inquit, studium carnis, φεγμὴ καὶ θάνατος.* Id est cogitatio carnis, sic infra v. 27, *φεγμὴ καὶ Πύμνησις*, cogitatio spiritus. Intelligit id cui caro studet, quod cogitat ac spectat. *Mors, intellige est, id est mortem* affert perpetratum, mortis est causa, per metonymiam effecti pro causa.

Studium vero spiritus. Id est quod spiritus cogitat, cui studet & perpetuo intentus est. *Vita & pax, intellige est.* Id est vitam & pacem affert, in effectum deductum, vitæ & pacis est causa, per eundem tropum. Vitæ addit pacem, ut vitam significet beatam, omni malo vacuum, omnibus bonis abundantem. Nam ubi malum aliquod urget & premit, vel metus est ne premat, vel boni alicujus defectus animum verfat, ibi vera ac solida pax non est. Hinc apud Hebræos pacis nomine felicitas omnis significatur, quæ in vita æterna demum vera erit & perfecta: proinde conjunctis vitæ & pacis nominibus vita æterna significatur. Vitam autem & pacem opponit morti, ut mortem illam secundam significet summa cum miseria conjunctam. Quia igitur homo spiritualis probe videt & intelligit quorsum sint evasura, tam illa quæ caro, quam ista quæ spiritus cogitat iisque studet, idcirco ab illorum cogitatione ac studio animum penitus avertit, in istorum autem cogitationem ac studium totus defixus est.

Verf. 7. *Propterea quod studium carnis inimicitia in Deum est.* Probat cogitationem ac studium carnis mortem adferre: quasi dicat, inimicitia in Deum mortem haud dubie adfert, suos enim inimicos morte

& perditione ulciscitur Deus: at ea quæ caro cogitat & spectat quibus studet, id est peccata, quid aliud sunt quam adversus Deum inimicitia? Mortem igitur adfert carnis studium seu φεγμὴ.

Legi enim Dei non subicitur, neque enim potest. Nempe caro, proinde & illa quæ cogitat, quæ spectat, quibus studet, adversa legi Dei ut sint oportet.

Non subicitur. Eo ipso igitur rebellat; at rebellis Deo omnia quæ cogitat, quæ molitur, quæ agit, rebellionem & inimicitiam adversus Deum spirant. Hinc videmus quamvis sub lege non simus, nihilominus nos legi Dei subjectos esse debere, cum ob id ipsum sub lege non simus, quod legi Dei subjecti simus. Non sumus enim sub Lege, quatenus non tractamur serviliter, quæ legis ratio ac conditio est; quare autem serviliter non tractamur? quia ut Dei filios decet paternæ legi nos in omnibus sponte & summa cum alacritate subicimus, id est non secundum carnem sed secundum spiritum à Patre acceptum ambulamus.

Neque enim potest. Rationem reddit dicti, caro legi Deo non subicitur, quia nec potest se subicere; adversatur hoc naturæ carnis, ut sese legi Dei subiciat. Lex enim Dei multa jucunda vetat; at caro omnia jucunda appetit. Lex multa ad præsens molesta jubet, at caro omnia in præsens molesta vitat ac refugit. Hæc carnis indoles est. Optimum igitur factum & plane necessarium, ut carnem crucifigamus & morte per Christi spiritum afficiamus, ne nobis ad subjectionem legi divinæ obstet. Præstat enim ut nos carnem hoc modo mori faciamus, quam ut illa nos in æternam mortem agat ac præcipitet.

Verf. 8. *Qui vero in carne sunt, Deo placere non possunt.* Quasi dicat: Carnis quidem hæc indoles ac ratio est quam dixi: eorum vero qui in carne sunt similiter hæc ratio est, ut Deo placere non possint.

Deo placere non possunt. Id est ita sese gerere non possunt, ut Deo placeant. *Qui in carne sunt, id est qui carnem non mortificaverunt, & sic domuerunt ut peccati respectu sine carne sint.* *Deo placere non possunt, id est, ita sese gerere non possunt, ut Deo placeant, proinde ut vitam & pacem ab eo consequantur, quam illis solis destinavit & daturus est, qui ipsi placent.*

Verf. 9. *Vos vero non estis in carne, sed in spiritu: siquidem spiritus Dei habitat in vobis, si vero quis spiritum Christi non habet hic non est ejus.* *Vos autem.* quasi dicat: vos autem, ne quis vestrum hoc quod dico ad se quoque pertinere putet, non estis in carne, de carnalibus ego loquor hominibus, eosque intelligo, qui vos non estis.

Non estis in carne. Jam pridem vos Christi facti, carne exsoluti estis; jam pridem carnem mortificastis & crucifixistis. Dicit eos fecisse, quod facere debuerunt, quodque eorum officii est ut omnino faciant, si Deo placere velint; itaque eos fecisse ponit, five reipsa fecerint, five minus.

Sed in spiritu. Id est vos totus estis spiritus, carnis locum spiritus in vobis occupavit, sublata carne plane spirituales facti estis. Intelligit autem spiritum nostrum naturalem, id est animum intelligentem cum Dei spiritu conjunctum; ut statim dicit.

Siquidem

Siquidem spiritus Dei habitat in vobis. Quasi dicat : non temere affirmo vos in spiritu ac totos spirituales esse , quia spiritus Dei in vobis habitat , qui cum vestro spiritu conjunctus non alium carni vestræ relinquit locum , quam ut illius sit habitaculum , & sanctis operibus peragendis instrumentum. *Spiritus Dei.* Quasi dicat , cujus maxima vis est & efficacia , quique omni carne potentior est : quem Dei spiritum hauserant ex Christi Evangelio ac fide , & nonnulli etiam credo inter ipsos , si qui ab ipsis Apostolis conversi , aut cum illis præsentes ac versati fuerant , per manuum Apostolicarum impositionem , cælitus acceperant.

Si vero quis spiritum Christi non habet. Occurrit illis qui forte dicerent se spiritum Dei non habere : quasi dicat , affirmavi vos spiritum Dei habere , si vero quis Dei spiritum non habet , is non habet Christi spiritum , quandoquidem Christi spiritus & Dei spiritus unus idemque est ; non quod Christus sit unus ille Deus , & unus ille Deus sit Christus , (id enim contradictionem implicat) cum Christus sit Dei Christus , & Deus sit Christi Deus ; sed quod unus idemque spiritus ex Deo per Christum in nos derivetur ; qui Dei dicitur , quatenus ex Deo est , Christi vero , quatenus per Christum est , seu nobis communicatur : Christus enim Spiritum Sanctum à Patre acceptum effundit in eos qui Evangelio credunt Act. 2. 33. Sic & mox pro spiritu Christi ponit ipsum Christum , quod Christus sit in nobis per suum spiritum. *At si quis Christi spiritum non habet , hic non est ejus.* Conjuncta enim sunt ista & indivulsa , Christi esse & Christi spiritum habere , cum per hoc ipsum Christi simus , quod spiritum ejus habeamus. Spiritus Christi nos Christo conjungit & conglutinat. Nam quis potest Christi esse si in Christum non credat ? At quis vere & ex animo in Christum credere potest , prout est veritas in Jesu , quin protinus per hanc fidem spiritum illum filialem , spiritum gratiæ hauriat , qui Christi spiritus est , spiritui servili , quem Legis disciplina hominum animis indebat , oppositus ; de quo infra vers. 15.

Hic non est ejus. Id est hic non pertinet ad Christum , & consequenter ad vitam & pacem illam æternam , hunc neque ego alloquor , nec ad ipsum verba mea pertinere volo , neque ullus vestrum , ut arbitrator is esse volet.

Vers. 10. *Si vero Christus in vobis , corpus quidem mortuum propter peccatum , spiritus autem vita propter justitiam.* Concludit argumentum suum.

Si vero Christus in vobis. Intellige est : quasi dicat , quod & ego reor , & quisque vestrum lubens agnoscit. Pro spiritu Christi ponit ipsum Christum , quia Christus est in nobis per spiritum suum. In quo spiritus Christi est , in hoc & Christus est. Est vero Spiritus Christi in nobis per fidem Ephes. iij. 17 , id est Evangelio Christi firmiter credendo , spiritum Christi & ipsum Christum animo concipimus & accipimus , eo scilicet modo quo concipi & accipi Christus potest ac debet , ad corporis nostri mortificationem & spiritus nostri vitam. Christum ipsum hic ponere maluit Aposto-

lus , ut tanto validius concluderet quod sequitur.

Corpus quidem mortuum , intellige est , *propter peccatum.* Id est peccati causa , ut illud scilicet & evitemus , quomodo & alibi dicit , quisque uxorem suam habeat propter scortationem , id est scortationis causa , ut eam evitemus , seu evitandæ scortationis causa 1 Cor. vij. 2. Porro quod antea dixit Christianos non esse in carne , nunc dicit corpus illorum esse mortuum , unum exponens per alterum : & *corpus* ponit pro carne , quod & infra facit 13. , tanquam rem unam & eandem , corpora enim nostra caro sunt.

Spiritus vero vita. *Spiritus* , id est animus intelligens , seu homo internus corpori oppositus , qua significatione eandem spiritus vocem accipit 16. Ephes. iij. 16. *Vita.* Id est vivus , abstractum pro concreto , seu substantivum pro adjectivo , per Hebraismum , vivus enim mortuo opponitur. Sed vitam diceremaluit , ut spiritum nostrum per habitantem in nobis Christum , adeo vivere significaret , ut vita ipsa factus sit. Antequam Christus in nobis esset , corpus erat vivum propter peccatum , animus mortuus propter justitiam ; sed postquam Christus in nobis esse cœpit , corpus est mortuum propter peccatum , animus factus est vivus & vita ipsa , *propter justitiam* , id est justitiæ causa , ad eam scilicet perpetuo faciendam. Hęc igitur est Christianorum , qui vere sunt Christiani , ratio , Christum ejusque spiritum in se habent ; proinde corpus eorum mortuum est , ne peccent ; spiritus autem vivus est , ut justitiam in omnibus vitæ actionibus colant. Non est ut Christiani in carne se esse dicant , corporis & carnis infirmitatem obtendant , peccato alicui dediti ; hoc enim si dicerent & obtenderent , Christi se haudquaquam esse eo ipso faterentur.

Vers. 11. *Si vero spiritus ejus , qui suscitavit Jesum ex mortuis , habitat in vobis , is qui suscitavit Christum ex mortuis , vivificabit etiam mortalia corpora vestra , propter inhabitantem ipsius spiritum in vobis.* Docuit Apostolus quam vim in nobis habeat Dei spiritus , ratione officii nostri , docet etiam quam vim habeat ratione seu respectu felicitatis nostræ : Ne quis putet Dei spiritum ad id solum facere ut laboremus , non vero etiam ad id , ut fructum & præmium laboris capiamus.

Si vero spiritus ejus qui suscitavit Jesum ex mortuis &c. Hac descriptione Deum significat , proinde Dei spiritum intelligit , quem antea Christi spiritum esse dixerat , & pro quo Christum ipsum nominarat ; eundem hic iterum sicut vers. 9 Dei spiritum esse dicit , quia ut monuimus , Christi spiritus est Dei spiritus , & Christus in nobis esse dicitur , cum ejus spiritus in nobis est. Non frustra vero Deum sic descripsit potius , quam simpliciter nominavit , quod & supra cap. iv. 24 fecit , nimirum ut suscitationis nostræ quam hic commemorat argumentum & documentum caperemus ex suscitatione Jesu ex mortuis. Nam qui Jesum ex mortuis suscitare potuit , & nos poterit. Neque enim Jesus minus mortuus fuit , quam quisque nostrum cum moritur , aut magis post mortem vixit , quam quisque nostrum mortuus vivet : aut præter hominem unus ille Deus , aut alius aliquis Deus immortalis fuit : quod qui credunt , spei suæ fundamentum , Christi videlicet suscitationem ex mortuis , quod etiam hoc loco ponit Apostolus , imprudentes

evertunt. Porro in suscitatione Jesu ex mortuis, includi debet id, quod illam est consecutum; nempe corporis Christi mutatio, per quam corpus illius factum est spirituale, cæleste, gloriosum, & natura sua prorsus immortale, & sic ipse factus est spiritus vivificans 1 Cor. xv. 45. Nimirum ut in Christo non solum resuscitationis ex mortuis exemplum esset illis qui ante adventum ipsius morentur, sed etiam illis qui viventes veram illam & immortalem vitam citra mortem ab ipso expectant, de quibus Apostolum hic loqui docent sequentia.

Vivificabit etiam mortalia corpora vestra &c. Docet quæ felicitas ex inhabitante in nobis Dei spiritu ad nos derivetur; hæc nimirum ut propter habitantem in nobis spiritum suum Deus mortalia nostra corpora sit vivificaturus. Nempe corpora nostra mortalia domicilium spiritus Dei facta sunt, per quem obsignamur à Deo in diem redemptionis; & Dei spiritus est arrhabo futuræ hæreditatis Ephes. 1. 13. Per Dei spiritum corpora nostra mortalia consecrantur immortalitati, neque ea deferere & relinquere potest Deus nisi suum ipsius spiritum in illis habitantem deferere velit ac relinquere: Non dicit vero hoc loco Apostolus, suscitabit etiam vos ex mortuis: quia non omnes moriemur, proinde nec omnes ex mortuis suscitabimur; sed omnes & mortui & vivi immutabimur; mortui resurgent incorruptibiles, nos autem vivi mutabimur 1 Corinth. xv. 52. 1 Thess. iv. 15 & seqq. Itaque hoc dicere maluit Apostolus quod pertineret ad utrosque & quidem magis ad vivos. De eorum enim qui in Christo mortui erant suscitatione minus erant solliciti, quippe jam edocti illorum salutem securo esse in loco, ipsi vero optabant, imo unice avebant & cupiebant, ut corporibus per mortem non depositis vivificarentur, id est immortalis vitæ, quæ demum vita est, participes redderentur: & sane sperasse ac persuasum habuisse priorum temporum Christianos, fore ut ipsorum seculo Christus veniret, & mundo finem imponeret, non pauca docent quæ nunc referre non est necesse. Neque Apostolus hoc desiderium vel spem in animis illorum minuere laboravit; cum & ipse idem unice cuperet vers. 23. 2 Cor. v. 2, 3, 4, & de se aliisque Christianis tum viventibus sic loqueretur tanquam ad Christi adventum victuris 1 Cor. xv. 52. 1 Thess. iv. 16. Et sane nostri officii est in singulos dies, imo momenta, Christi adventum expectare, inque eum intentos esse, ita tamen intra definita aliqua temporum spatia spem nostram ejusque eventum includamus, cum nostrum non sit nosse tempora & opportunitates, quas Pater posuit in sua potestate, ut Christus ipse Apostolos monuit Act. 1. 7, & salus nostra semper sit in tuto, sive vivamus, sive moriamur, sive unus tantum dies, sive mille anni intercurrent ante adventum Christi. Eandem enim rationem ac proportionem habent mille anni cum Dei æternitate collati, quam habet unus dies, id est nullam 2 Petr. iij. 8. Psal. xc. 4. Eccles. xvij. 8. Neque invidenda est aliis post nos oriturus æterna illa beatitas; præsertim cum mortis illud intervallum mortuorum

respectu prorsus sit nullum, quantumcunque tandem sit respectu viventium. Sed tamen quis non cuperet non mori? seu mortem non experiendo immortalis fieri, & in cælum evehi? Quis non cuperet potius, ut terreno corpore indutus, superindueret corpus cæleste, quam ut illud, terreno prius per mortem exutus, indueret? aut quis non optaret ut mortale absorberetur à vita potius quam à morte? 2 Cor. v. 4. Huic igitur Christianorum istorum desiderio ac voto insistens Apostolus, docet fore ut Deus mortalia ipsorum corpora vivificet, si scilicet ante Christi adventum ipsos non contingat mori. Aliter enim non tam mortalia ipsorum corpora vivificarentur, quam potius ipsi suscitarentur & resurgerent in corporibus spiritualibus, nulli corruptioni, nulli infirmitati obnoxii, gloriosis, cælestibus, carne & sanguine, quæ ipsa infirmitas & corruptio sunt, & omni terrea mole carentibus. Corpora mortuorum non dicuntur mortalia, sed mortua seu vita & anima cassa; neque per resurrectionem tam corpora vivificabuntur, quam ipsi homines mortui, quorum proprie est & vivere & mori, & ex morte iterum vivificari; & corpora mortuorum non amplius sunt spiritus Dei habitaculum, qui una cum spiritu nostro ex corporibus emigravit, & si corpora mortuorum in cineres redacta sint, & in sua principia resoluta, vel in alias formas conversa, corpora mortuorum quæ erant jam esse desierunt. Quæ in resurrectione, sive ea suis principiis iterum fiant, sive alia in locum illorum succedant, quantum ad identitatem, parum refert. Ut in seminibus, tritici puta, aut hordei & aliorum conspiciamus, quæ terræ mandata, in novis & vivis corporibus resurgunt: quo exemplo & Apostolus ipse utitur ad resurrectionem mortuorum ostendendam. Id est nulla causa est ut corpora mortuorum vivificatum iri negentur, quatenus per resurrectionem illorum in locum immortalia, spiritualia ac cælestia succedent. Nec refert quod alia, id est cælesti, non terrestri ex materia, nam & seminum resurgentium corpora ex alia & novâ fiunt materia, veteris & prioris materiæ quod remanet, totum fere in radices abit, quæ materiam novam attrahant ad novi corporis fabricationem, illudque statument, & respectu novæ materiæ exiguum illud est. Ut si etiam istius in locum alia numero succederet, nihilominus granum illud resurrexisse & revixisse dicendum esset, & quod ad unitatem, quæ successione unius in locum alterius continetur attinet, hoc ex accidenti est, si tam prius, quam succedaneum corpus ex una eademque numero materia constet. At si hæc successione unitas aliam numero materiam admittit, cur non aliam admittat specie ac genere? Nec propterea alius numero, qui resurget homo, erit ab illo qui mortuus est, aut successione tantum unus non reipsa. Unum enim & eundem hominem constituit non corporis eadem materia, proinde nec illud quod interierat corpus; sed unus idemque intelligens spiritus, licet corporis habitaculum & instrumentum diversum nactus: cum terrestris & mortalis homo esset, terreum ac mortale corpus habuit; cum cælestis & immortalis homo factus est, cæleste ac im-

ac immortale corpus adeptus est : & corpus quidem terreum ac mortale, cum spiritu intelligente conjunctum, constituere hominem terreum ac mortalem ; corpus autem cæleste ac immortale, eodem cum spiritu unitum, illum ipsum hominem constituit cælestem & immortalem. Nec est ut dicas, pereunte parte essentiali, perire totum essentialē. Non enim perit quod reponitur. Sic flumen non perit, quia semper aqua aquam trudit. Nec ignis perit, si semper nova suggeratur materia. Et corpus idem manet, quia semper novum suppeditatur alimentum quo reparatur, quantum de corpore absumitur. Ergo navis multa per secula mansit propter restaurationem, quamvis prioris materiæ nihil esset reliquum. Idem panes & pisces manebant, quibus tot hominum millia cibabantur, quia quantum de iis decerpebatur ; tantum divina potentiâ succrescebat. Et hoc modo quæ de iisdem in resurrectione corporibus credimus, recte conciliantur cum iis, quæ idem Apostolus differit 1 Cor. xv. 35, 36, 37, 38, 40, 42, usque ad 50 & seqq. 2 Cor. v. 1, 2, 3, 4. Ex quibus manifestum est corpora nos per resurrectionem mortuorum & immutationem vivorum, ex spirituali ac cælesti materia habituros esse. Quæ veritas, quia corporum unitati qualis hic dari potest, non obstat, recte Pauli verba, quæ nunc expendimus, & de mortuis & de vivis accipiemus ; nec temere Apostolus sic loqui maluit, quam solius resurrectionis meminisse, quamvis istius rei occasionem ex resurrectione Christi à se memorata haberet. Vivificabit nimirum Deus mortuorum corpora, quæ dum ipsi viverent, erant mortalia, (et si improprie vivificatio corporibus tribuatur, sicut & vita & mortalitas, & mors & resurrectio,) quatenus efficiet ut mortui in corporibus per quæ vere vivant & immortales sint, surgant & prodeant ; sicut seminum corpuscula vivificantur, cum mortua & resoluta, in vivis exoriuntur corporibus. Hoc autem Deus faciet, propterea quod mortalia illorum corpora fuerint aliquando spiritus ejus domicilia : vivorum autem mortalia corpora ita vivificabit, ut in momento fiant immortalia. Itaque non est à vero alienum, ut credamus Apostolum sic locutum & verba sua moderatum esse, quo & mortuis & viventibus vitam æternam paratam esse ostenderet. Nam & alibi cum non omnes resuscitatum iri ; (neque enim omnes morientur) sed omnes & vivos scilicet & mortuos immutatum iri dixisset, immutationem istam sic describit ut tam mortuis quam vivis applicari posset. *Oportet enim,* inquit 1 Cor. xv. 53, *corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem ;* non dicit superinducere, ut alibi loquitur, hoc enim ad solos viventes pertinet, sed simpliciter induere, quod utrisque convenit. Nam & mortuorum corpora induent incorruptionem & immortalitatem, cum eo quo explicatum est modo incorruptibilia & immortalia prodibunt, & vivorum, cum repente & sine morte fiant incorruptibilia & immortalia : & sic in utrisque tam mortuis quam vivis implebitur quod scriptum est : *Absorpta est mors in victoriam :* in viventibus autem peculiariter illud ; *Ubi tuum est*

ô mors spiculum ? Evalimus omnem tuum ictum, non attigisti nos, quod mortem experti non tam dicere poterunt. Icti enim erant, sed à Christo persanati sunt : in mortuis vero ; *Ubi tua est ô inferne victoria ?* Vicisse tibi videbaris & viceras ; sed nunc victus & triumphatus jaces, nobis ex faucibus tuis ereptis, & te penitus abolito 1 Cor. xv. 51 & seqq. Sed si de viventibus Apostoli verba accipimus *Vivificabit mortalia corpora vestra :* corpora quidem nostra mortalia vivunt, quatenus parti tribuitur quod proprie totius est ; sed vivunt vitam mortalem & caducam, quæ umbra est potius vitæ, quam vera vita : hæc Deus vivificabit, cum momento temporis, & sine ullo mortis interventu fiant immortalia, & mortale absorbebitur non à morte, sed à vita ; cum scilicet Deus per Christum transfigurabit corpus nostrum humile, ut fiat conforme corpori ejus glorioso Philip. iij. 21. Hoc si fiat mutatione qualitatum tantum, an vero ipsarum substantiarum corporis, aliunde cognoscendum est ; nec tam ad rem ipsam, quam ad modum rei pertinet.

Propter inhabitantem spiritum ejus in vobis. Spiritus Dei spiritui quidem nostro conjunctus est, sive spiritus noster spiritu Dei afflatus & affectus est ; sed sicut spiritus noster in nobis habitare dicitur, quatenus in corporibus nostris habitat, sic & spiritus Dei. Fieri igitur nequit, si Christus viventibus nobis veniat, quin Deus corpora nostra spiritus sui habitacula vivificet & reddat immortalia, sicut etiam si interea moriamur fieri non potest quin spiritus nostros spiritu divino afflatus & affectus, corporibus amiciat cælestibus, & sic nos incorruptibiles ex mortuis resuscitet 1 Cor. xv. 52. Ponit autem Apostolus, per Dei spiritum corpora nostra mortua fuisse peccato, & spiritum nostrum vivificatum & animatum, Dei spiritu omnis generis justitiam per nos operatum esse. Nam alioquin frustranea & inutilis foret spiritus Dei in nobis habitatio, nec inutilis tantum, sed etiam nobis valde detrimentosa, & damnationis potius quam salutis causa. Neque enim ullam peccatis excusationem prætexere possemus, eo ipso tanto gravius peccantes, quod spiritum Dei in nobis habitantem tristitia & contumelia affecerimus, illique adversati simus. Alii codices legunt, *per spiritum suum habitantem in vobis*, quam lectionem si sequamur, sensus erit idem. Particula enim *per* accipitur pro *propter*. Nam particula *per*, omne genus causæ natura sua significandi vim habet : quasi dicat, spiritus Dei erit causa, ut Deus corpora vestra mortalia vivificet : hic Deum ad id faciendum movebit & impellet. Nam Deum per spiritum istum suum qui in nobis habitat, tanquam per instrumentum quod tantæ sit efficacæ, corpora nostra vivificaturum, nemo opinor dixerit : cum tanta vis & efficacia nemini, quamvis Dei spiritum habeat, præter Deum & Christum insit. Cum igitur tantus sit spiritus Dei in nobis habitantis fructus, demus operam ut nos illi obsequentes in omnibus præbeamus, ne eum vel amittamus, vel inutilem & infructuosum, imo damnosum & adversarium nobis reddamus. *Si enim spiritu vivimus, spiritu etiam incedamus* Gal. v. 25.

Verf. 12. Ergo igitur fratres debitores sumus non-

carni, ut secundum carnem vivamus. Ex dictis conclusionem hanc infert: quasi dicat, quandoquidem & spiritum Dei in nobis habemus, & in carne non sumus, & corpus nostrum mortificatum est, & tantum nos præmium expectat, vita scilicet immortalis & æterna, cujus est spiritus Dei certissimum pignus & arrhabo, nostrique in diem redemptionis signaculum.

Fratres. Nimirum per fidem in Christum, quæ sicut nos omnes sine discrimine facit Dei filios, sic facit ut etiam simus alii aliorum fratres.

Debitorum sumus, non carni. Conjungit sese ipsis Apostolus, & in prima loquitur persona, ne sese ab eodem pietatis & sanctitatis officio videretur eximere. *Debitorum sumus*, id est obstringimur & obligamur, *non carni*, caro siquidem mortua est, & nos in carne non sumus.

Ut secundum carnem vivamus. Docet quomodo carni non simus debitorum, non quominus ei de necessariis, quibus vita temporaria indiget, prospiciamus: hæc enim & carni debitorum sumus; *sed ut secundum carnem vivamus*, id est vitæ actiones secundum carnis libitum instituamus. Debitorum sumus carni, ut eam cibo & potu reficiamus, vestitu operiamus, & alia vitæ necessaria ei præstemus, sed ut comessemur, inebriemur, scortemur, luxuriemur, ullumve peccatum aliud committamus, carni haudquam debemus; omni quam antehac in nos sibi usurpabat ad peccandum potestate, penitus exempti & soluti sumus.

Verf. 13. *Si enim secundum carnem vivatis, moriemini, si vero spiritu actiones corporis mortificatis, vivetis.* Rationem dicti reddit per prolepsin. Cogitaret enim aliquis, etiam si debitorum carni non simus, quæ inde noxa fuerit, si secundum carnem vivamus? Maxima, inquit, si enim secundum carnem vivatis, moriemini: certissima & teterrima mors vos manet; mors nimirum secunda, ad quam impii & secundum carnem viventes resuscitabuntur mortui: nulla Dei gratia, nulla Christi obedientia, nulla res vos juverit, ne patiamini vos seduci vanis sermonibus. Deus tantam gratiam per Christum omnibus exhibuit, non ut indulgerent vitiis, quæ semper odit & averfatur, maxime in iis quos maxima gratia complexus est; sed ut omnes à vitiis & peccatis penitus averteret, ac sibi manciparet. Neque etiam ullam hic difficultatem prætereundum potestis, mortificata per Christi spiritum carne, non ulla hic vestra esset imbecillitas, sed mera malitia & improbitas, aut Christi gratiæque per illum allatæ ignorantia; quæ in Christianos non cadit. Nam ea non possunt abuti qui eam recte norunt.

Si vero spiritu. Id est si vero rem contrariam vitæ & ambulatoni secundum carnem facitis, nempe

Si actiones corporis mortificatis. Id est perimitis, tollitis è medio, facitis ne amplius sint, sicut mors è medio tollit & aufert illos qui erant. *Spiritu.* Medium ostendit efficacissimum, per quod actiones corporis seu opera carnis perimenda, tollenda & abolenda sunt, per spiritum nimirum Dei & Christi, qui in nobis habitat, si Dei & Christi sumus. *Actiones corporis.* Id est actiones quas corpus appetit, ad quas corpus hominem impellit & adducit, per genitivum causæ, peccata videlicet & vitiosas actiones.

Vivetis. Vitam æternam pro præmio feretis. Hoc nisi facitis, tam poteritis vivere, quam mors potest vita esse. Eleganter hic Apostolus, vitæ mortem, & vicissim morti vitam opponit; vitæ secundum carnem opponit mortem; ut à dulcedine vitæ carnalis, acerbitate mortis nos avocet; morti autem actionum corporis opponit vitam, ut vitæ istius dulcedine omnem mortis illius acerbicatem edulcet & tollat. Ipsa enim ratio dicitur, quod & Epicurus vidit, ut levem & momentaneam voluptatem maximi & æterni mali evitandi causa fugiamus, & exiguum brevemque molestiam maximæ & æternæ voluptatis consequendæ causa subeamus. Hic sese Apostolus illis non conjungit; nolebat enim ut ullum de sua sancta & spirituali vita dubium esset.

Verf. 14. *Quicumque enim spiritu Dei aguntur hi sunt Filii Dei.* Probat illos victuros esse, si spiritu actiones corporis mortificent. *Nam*, inquit, *qui Dei spiritu aguntur, hi sunt Dei Filii.* Spiritu Dei agi, id est ferri, impelli, regi, & spiritu actiones corporis perimere, pro eodem accipit Apostolus. Hunc enim in finem quisque Dei spiritu agitur, ne usquam extent actiones corporis, sed ubique sint actiones spiritus.

Hi sunt Filii Dei. Nondum concludit quod debuit, hi victuri sunt, sed ad id concludendum magnum gradum facit, ut verf. 17 videbimus. *Hi sunt Filii Dei*, ratione videlicet perfectiori & pleno ac certo jure. Nam simul atque aliquis in Christum credit, Dei fit filius, & quia filius, spiritum Dei accipit Gal. iv. 6. Sed si sese non gerat ut Filium Dei decet, si spiritu Dei Patris sui non agatur, filii jure excidit, & Dei filius esse desinit; si vero digne hoc suo tam sublimi statu & Dei spiritu agat, tum demum in pleno & certo Filii Dei jure collocatur, & à Deo pro vero & genuino filio agnoscitur & habetur.

Verf. 15. *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timorem, sed accepistis spiritum adoptionis in quo clamamus Abba, Pater.* Probat Dei Filios esse, & à Deo pro filiis haberi, qui spiritu Dei aguntur.

Nam, inquit, *non accepistis spiritum servitutis.* Quasi dicat, si accepissetis spiritum servitutis, non sequeretur vos Dei Filios esse, quia illo ageremini, sed tantum vos esse Dei servos; nunc vero non spiritum servitutis accepistis, sed spiritum adoptionis, sequitur ergo vos esse Dei Filios, si spiritu isto agimini & regimini.

Non accepistis spiritum servitutis. Id est spiritum servilem, spiritum qui servorum est seu servorum proprium: duo substantiva posuit pro substantivo & adjectivo, Hebræa phrasi, spiritum servituti seu servili statui convenientem.

Iterum. Id est sicut prius factum fuit sub lege,

In timorem. Id est in solum timorem, vel præcipue in timorem ac metum. Finem ostendit spiritus servilis, & hoc ipso rationem illius ac naturam. Spiritus servilis natura ac ratio simulque finis est, ut metum incutiat. Servorum enim est metu ac timore regi, qui, quia servi sunt, non liberi, frugi non sunt nisi metuant, proinde nisi severe tractentur. Hunc spiritum Legis disciplina severior, hominum animis indebat.

Sed accepistis spiritum adoptionis. Id est spiritum qui filiorum est, spiritum filialem, qualem habent Filii, vel qui pro Filiis adoptantur à Patre libero, spiritum nimirum non tam timoris, quam ardentissimi erga Patrem amoris, & liberalis audaciæ ac fiduciæ, cum videant se etiam ardentissime à Patre amari, & liberaliter ac benigne haberi, quem spiritum Christi Euangelium de tanta & tam immensa Dei gratia & erga nos amore, animis nostris indit & ingenerat.

Adoptionis, υιοθεσίας. Neque enim nos naturales Filii Dei sumus, hominum sumus Filii naturaliter, non Dei, qui alioquin etiam essentiam suam propagare non potest, cum necessario sit unus, & essentiam habeat cujus nullum est principium, quæ proinde eadem esse genere vel specie non potest, cum propagata vel genita essentia. Nam qui dicunt personam Filii generari, non essentiam; quippe quæ eadem sit numero cum Patris essentia; id dicunt quod verborum tantum sonum habet, vim & sensum nullum: dicunt enim quæ sese mutuo evertunt. Nam Filius, vel ulla alia res aliquid esse, imo fingi ac cogitari non potest, quam sua ipsius essentia; nec Pater & Filius una numero potest esse essentia, cum Pater & Filius relata sint, relata sint opposita, oppositorum vero unam numero essentiam qui dixerit, opposita negabit esse opposita, & quod modo asseruit, protinus evertet. Etsi vero Deus essentiam suam propagare non potest, Christus tamen non sola adoptione, sed generatione Dei Filius est, quatenus non ex viro, sed ex Dei spiritu ac virtute fuit conceptus ac genitus: ideoque hoc respectu non certo demum tempore, postquam genitus esset, ut adoptivi filii solent, Filius Dei factus est, sed semper fuit ex quo esse incepit. Tanto vero major est Dei gratia erga nos, quod nos hominum filios, & ex hominibus proprie genitos, nihilominus pro filiis adoptarit, & filiorum loco habeat. Jam si filii naturaliter ex patre sati, ipsa genitura obstringuntur ad patris amorem & reverentiam, quanto magis obstringuntur adoptionis beneficio? Si Rex aliquis vilissimæ fortis hominem in filium suum adoptet, quantum & quam memorabile hoc sit beneficium? Et tamen homo hominem in filium adoptet. At hic, Deus ille unus, cum quo nulli Imperatores comparari possunt, nos, miseros mortales adoptavit in filios! Quis tantum beneficium vel animo complecti, vel verbis enarrare possit? Quantum vicissim ex tanto beneficio erga Deum amorem ac reverentiam in animis nostris oriri necesse est? Quis porro non agnoscat quanto obsequio & obedientia Deo sit obstrictus, ne tanta felicitate excidat in quam sola Dei gratia susceptus est? Etsi vero adoptati à Deo filii sumus, simul tamen sumus & geniti ex Deo, ejusque semine, respectu fidei nostræ, & quæ fidem consequitur vitæ sanctæ 1 Pet. j. 23. 1 Joan. 2. 29. Nam & Christus à Deo genitus est ex virgine, Spiritus Sancti virtute, & in Filium à Deo singularissimum electus ac susceptus. Unde porro etiam Deo simillimus, & hac similitudine singularissimus Dei Filius factus est.

In quo clamamus. Effectum ostendit spiritus istius filialis, effectum spiritus servilis oppositum, hujus effectus est metus, at illius effectus est filialis audacia & clamor ad Deum, Abba, Pater. Quare enim Deum

Patris nomine non compellemus, à quo nos in filios adoptatos esse, & quem nos Paterna prorsus gratia complexum esse videmus? Atque hinc est ut perpetuum sit Christianis Deum Patris titulo invocare, quod olim sub Lege & in illo servili statu vix aliquando licuit. Neque enim audebant homines ad tantam parrhesiam & fiduciam animum attollere, ab ipso Deo ad illam non sublevati. *In quo*, id est per quem, cujus instinctu & impulsu, vel quo. Solet enim particula *in* ex Hebræorum idiotismo redundare. *Clamamus*, intellige ad Deum, clara scilicet & aperta, non mullitante, non submissa & timida voce dicimus, quod solent qui causæ non satis fidunt.

Abba Pater. Abba Syriacum est, *πατήρ* Græcum, ex quo & Latinum pater: itaque & Syriacum & Græcum nomen idem significans posuit: Syriacum, quod blandius quiddam sonet, & forte etiam usus illius jam manare cœpisset ad Græcas Ecclesias. Græcum quod Syriaci interpretatio sit. Cæterum nominativum *αββα* posuit pro vocativo. Similis enallage occurrit in voce Dei & Domini Joan. xx. 28, & alibi. Ex hæc vero oppositione, spiritus servitutis qui olim ex Lege oriebatur, & spiritus adoptionis, manifestum est spiritus voce designari affectionem & qualitatem quandam à Deo profectam, sive per Dei sermonem, sive per divinum aliquem afflatum animis nostris cælitus allabentem, qui afflatus proprie etiam spiritus nomen sibi vendicat: diciturque Dei virtus seu *δύναμις*, quod maximæ sit efficacæ in præstandis iis omnibus, quorum præstandorum causa à Deo proficiscitur. Sicut enim spiritus servitutis animi affectio & qualitas erat, qua imbuebantur animi ex Legis auditu, sic & spiritum adoptionis, quatenus ab ipsius afflatus cælitus advenientis substantia distinguitur, esse necesse est, qua imbuuntur animi ex auditu Euangelii, cum oppositorum eadem sit ratio.

Verf. 16. Ipse spiritus contestatur spiritui nostro quod simus Filii Dei. Quasi dicat, itaque ipse spiritus, dum facit ut clamemus ad Deum Abba Pater, contestatur nostro spiritui, quod simus Dei Filii. Nisi enim Dei Filii essemus, & à Deo pro Filiis haberemur, certe spiritus Dei, qui est ipsa veritas, non esset nobis auctor tantæ fiduciæ, ut Deum Patris nomine compellere auderemus.

Contestatur spiritui nostro, σπυριτω εμω. Quasi dicat, spiritus noster id dicit & asserit per Euangelium edoctus, Spiritus vero Sanctus ei attestatur. Similis locutio est infra cap. ix verf. 1.

Quod sumus Filii Dei. Intellige, si spiritu isto agamur, & per eum carnis opera mortificemus, & ut Filios Dei eorumque statum ac conditionem decet, vivamus, si spiritum hunc Dei non contristemus nec contumelia afficiamus, eique resistamus ac refractarii simus. Filii, Græce *υιοι*, quæ vox & filios & filias significat.

Verf. 17. Si vero filii, & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes vero Christi, siquidem simul patimur ut & simul glorificemur. Pergit Apostolus in sua argumentatione. Ostendit & evicit nos Dei filios esse, ulterius nunc gradum facit. *Si vero*, inquit, *filii, etiam hæredes*, intellige sumus. Ita rem conclusit, nempe nos victuros. In hac enim hæreditate continetur vita æterna. Nam hæredem Dei esse, quid aliud

aliud est quam hæredem esse Dei bonorum, inter quæ primum omnium & cæterorum fundamentum, est vita æterna? Porro hæredem esse & Filium esse, inter se connexa sunt, & unum ex alio consequitur. Erimus autem hæredes non post Patrem, ut inter mortales solet, sed cum Patre, id est Patre vivente, qui immortalis est, & nos in suæ immortalitatis possessionem, proinde in veram hæreditatem admittet.

Hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi. Repetit & inculcat & simul illustrat quod dixit. Repetit & inculcat, cum ait, *hæredes quidem Dei*: quasi dicat, quod asserui verum omnino est; nemo ob rei tantæ magnitudinem, fidem illi deroget. Si nos homines mortales Deus in Filios adoptare dignatus est, quod ostendi, etiam hæredes suos facere dignabitur, dummodo spiritu Dei agamur, qui istius ipsius hæreditatis arrhabo est. Rem vero illustrat, imo confirmat, cum ait;

Cohæredes autem Christi. Exemplum Christi adducit, qui homo itidem fuit, & tamen hæres Dei factus est, nimirum quia & Dei Filius erat. Nec est ut dicas, Christum longe alia ratione & multo perfectiore quam nos Dei Filium fuisse, quippe quod ex ipsius spiritu conceptus & genitus esset. Verum hoc est, sed tamen homo non minus quam nos mortalis conceptus & genitus fuit. Et quod ad prærogativam Christi attinet, etiam factus est principalis Dei hæres, hoc est talis hæres, ut simul sit omnium nostrum Dominus, talis hæres per quem & propter quem nos ad hæreditatem Dei admittimur. Christus erat suo sibi; competentem modo Dei Filius, nos nostro, quatenus non tantum à Deo pro filiis adoptati, sed etiam ab ipso fidei & conversationis Christianæ respectu progeniti sumus: ob quam causam nec Christus ipse erubescit nos appellare fratres. Et sane, quid magis conjunctum esse potest quam Christiani Christo & fide & sanctis moribus? In Christum credunt, nomen & Evangelium ejus profitentur, Christus illorum caput est, ipsi membra corporis ejus, quod est ecclesia, quæ Christi sponsa est, Christus illius sponsus ac maritus. An igitur in tanta Christianorum & cum Deo & cum Christo conjunctione, aliter evenire potest, quam ut Christiani ad eandem cælestium bonorum hæreditatem admittantur, ad quam Christus admittus est, & sic Christi fiant cohæredes? Neque enim cælestium bonorum hæreditas talis est ut plurium admissione minuatur et arctetur per singulos. Vera ac solida felicitas individua est, tota est in quolibet. Vita æterna & cælestis illa beatitas uniuscujusque erit in solidum. *Victor*, inquit Deus ipse, *hæres fiet omnium, & ero ipse Deus & ipse mihi erit filius* Apoc. xxj. 7. Hoc certum est si Christus simul esset unus ille, aut alius aliquis immortalis Deus, antequam homo nasceretur, nullum argumentum & exemplum duci posset ex illius hæreditate ad aliorum hominum hæreditatem inferendam. Neque enim sequeretur, si homo ille, qui simul Deus immortalis fuit, antequam homo fieret, seu qui ab æterno ex Dei essentia genitus fuit, hæres Dei factus est, etiam alios homines una cum ipso Dei hæredes esse futuros; quia vero ex eo quod Christus hæres Dei factus est, colligi vult Apostolus, nos etiam una cum Christo hæredes Dei futuros esse, apparet Apostolum nihil tale de Christo cogitasse.

Siquidem simul patimur ut & simul glorificemur Novo insuper argumento confirmat, nos una cum Christo hæredes Dei futuros esse, inde ducto, quod cum Christo communitatem habeamus perfectionum: quasi dicat Apostolus: si Deus nolle nos ad communionem hæreditatis cum Christo admittere, nolle nos etiam communionem perfectionum cum illo habere: Christus enim per & propter suas perfectiones cælestis regni hæreditatem obtinuit; at istarum participes nos cum Christo Deus facit. Igitur & hæreditatis participes faciet. Æquum enim est ut qui partem habuerunt in laboribus, partem etiam capiant in præmiis. Huc pertinent ejusdem Apostoli verba 2 Thessal. j. 5. 2 Tim. 2. 12, & alterius Apostoli 1 Pet. iv. 13, ne alia his similia nunc commemorem.

Siquidem, ὡς, sic & vers. 9, *simul patimur*. Cum Christo scilicet. *Συμπαύχομεν*, intellige, *τῷ Χριστῷ*. Cum Christo pati, est propter Christi nomen & eandem veritatem ac justitiam pati propter quam Christus passus est. Veritas illa est, Jesum esse Christum illum Dei, justitia est vitæ sanctitas & innocentia, cujus Christus perfectissimum fuit exemplar. In perfectionibus autem istis includuntur omnia quæcunque Christianis hoc nomine inferuntur adversa, etiam mors ipsa, quam in Christi perfectionibus communionem & morti ejus conformationem, Apostolus longo prætulit omnibus terrenis bonis & honoribus, respiciens ad illius finem & exitum 2 Corinth. iv. versu ultimo. Philip. iij. 10.

Ut etiam simul glorificemur. Nempe cum Christo, *συνδοξασθῶμεν*, intellige & hic, *τῷ Χριστῷ*. Non tam hic significat Apostolus nostram intentionem & consilium, neque enim protinus sequeretur, quia nos hac intentione & consilio cum Christo patimur, ut cum ipso glorificemur, idcirco etiam intentioni nostræ eventum esse responsurum; quam potius Dei intentionem & consilium, qui nos ad societatem perfectionum Christi vocavit hoc fine, ut nos etiam socios gloriæ illius faceret. Huic divinæ intentioni nostra demum intentio innititur, & sic haud dubie ex perfectionum Christi societate consequetur & societas gloriæ. Gloria qua Christus affectus est, cælestem quam adeptus est beatitatem significat, de qua cap. v. vers. 2 actum est. Non frustra Apostolus & hic & paulo post quæsitis argumentis evincit Christianorum virtutibus præmium æternæ vitæ destinatum esse. Erant enim qui virtutem ipsam sibi esse præmium crederent, qui virtutem summum, alii etiam solum bonum esse dicerent. Et sane virtus tale bonum est, sine quo nemo in terris, etiam in maximis opibus, honoribus, voluptatibus corporis, beatus esse potest: sed tamen nisi virtutem cælestia consequerentur bona ac præmia, ipsa per se ad veram beatitatem haud sufficeret, tanto vero minus si virtutem comitentur variæ perfectiones & calamitates, & sæpe mors acerbata, quod Christianorum virtuti, quæ perfectissima est, usu venire solet. Profecto homines omnium optimi, omnium essent hac in parte miserrimi & calamitosissimi; quod contra omnem rationem ac naturam est: virtus enim non esset virtus, & bonum non esset bonum, sed vitium potius virtus esset, & malum esset bonum. Nam virtus bona est & esse dicitur, quod bene sit omnibus qui

qui eam sectentur, & optime illis qui sint optimi. Enititur ergo Apostolus, ut Christianorum virtutibus æterna in cælis reposita esse præmia doceat: quæ si non essent, nunquam profecto pateretur Deus, ut qui vere sunt boni & innocentes, tot malis & ærumnis, & imprimis improborum potestati essent subiecti.

Verf. 18. *Arbitror enim quod non sint digna perpeffiones præsentis temporis ad gloriam quæ revelabitur in nos.* Rationem proximè dicti affert per prolepsin: quasi dicat, nam ne quis objiciat, perinde esse non pati & non glorificari, atque glorificari & pati;

Arbitror quod non sint digna perpeffiones &c. *Arbitror*, λογίζομαι, rationibus bene subductis colligo & statuo.

Quod non digna, intellige sint, *perpeffiones*, πεινῆματα. Id est ea quæ patimur, quæcunque tandem patiamur, sive sint probra, sive verbera, sive mulctæ, sive bonorum direptiones, sive exilia, sive carceres, sive capitis supplicia.

Præsentis temporis. Quod scilicet nunc & hoc seculo durante fluit, seu quæ hoc tempore pati possumus; ut significet, futuri temporis & seculi mala, quæ impiis & à Christo alienis, imo Christianorum persecutoribus patienda erunt, longe esse præsentibus & quæ pii patiuntur malis graviora; quæ mala neque nos evitaremus, si præsentium malorum fuga pro Christo & cum Christo pati nollemus.

Ad eam gloriam quæ revelabitur in nos. Id est nullo modo comparari possunt cum gloria, nullius sunt valoris ac momenti si cum gloria conferantur. *Momentanea*, inquit idem Apostolus, *levitas afflictionis nostræ secundum excellentiam in excellentiam æternæ gloriæ pondus conficit nobis* 2 Cor. iv. 17. Hinc apparet quam merito Apostolus hoc arbitratus sit. Perpeffiones enim nostræ ab hominibus proficiscuntur, gloria proficiscitur à Deo, perpeffiones sunt terrenæ, gloria est cælestis, perpeffiones sunt breves & leves, (dolor enim magnus est brevis; at parvus levis) gloria æterna est ponderosissima, perpeffiones moderatur Deus ne sint unquam nimix, gloria autem est secundum excellentiam excellens, id est excellenter excellens. Quis igitur tam amens fuerit, ut non summo animi cum gaudio & alacritate subeat ac perferat, quicquid tandem pro Christo patiendum sit malorum, ut gloriam ac beatitatem tantam consequatur, cujus comparatione ac respectu omnia quæ pati possit adversa pro nihilo reputanda sunt? *Quæ revelabitur*, τὴν μέλλουσαν ἀποκαλύψῃναι: quasi dicat, nondum quidem hæc gloria apparet, nondum videtur, nondum oculis hominum est conspicua; quæ causa etiam est ut multi ad eam non respiciant, & quam non vident, nec esse credant; manus nostræ sunt oculatæ, dicebat ille, credunt quod vident. *At nos*, inquit Apostolus, *non spectamus ea quæ videntur, sed quæ non videntur.* Nam quæ videntur sunt temporaria, quæ vero non videntur sunt æterna 2 Cor. iv. 18. Quasi dicat, non tantum sunt quæ non videntur, sed etiam æterna sunt. Cum gloriam istam revelandam vel revelatum iri dicit, hoc ipso illam jam esse significat; ea enim revelantur quæ jam erant, sed non apparebant. Est vero jam hæc gloria quæ revelabitur in nos, propter immutabile Dei decretum &

destinationem, si fidem ad extremum servaverimus. Nam quæ Deus decernit & constituit ut sint, merito jam esse dicuntur. Sic & Jesus erat Christus antequam Abraham fieret, imo antequam mundus à Deo conderetur Johan. viij. 58. Significat autem Apostolus nos non tantum gloria affectum iri, sed ita iri affectum, ut id omnium in oculis fiat, & ab omnibus conspiciatur, ab illis etiam ipsis qui nos affligerunt Sapientiæ & v. 1 seqq. Quæ res etiam singulari nobis futura est solatio, tum enim nos innocentes fuisse agnoscent, qui nos tanquam nocentes injuste damnaverunt.

In nos, ἐν ἡμῖν. Id est in nobis, ἐν pro in; quæ sese ostendet in nobis, cum scilicet alii resurgemus incorruptibiles, alii viventes immutabimur, quisque in ictu oculi, ut ex mortalibus siamus immortales, ea claritate & splendore radiantes omnium in conspectu cui nec ipsa lux ipsis comparari queat: vel ἐν, respondet Hebræorum *Lamed* dativi articulo, ἐν ἡμῖν, id est nobis tanquam ejus possessoribus. Sic ἐν, accipitur Joan. viij. 26. & ἐν ὑμῖν 1 Pet. j. 25.

Verf. 19. *Nam sollicita expectatio creaturæ, revelationem filiorum Dei expectat.* Rationem reddit cur dixerit gloriam eamque tantam revelatum iri in nobis, quam rationem ducit ab omnium Christianorum expectatione sollicita, qui revelationem filiorum Dei expectant. Nam quando Filii Dei revelantur & sese ostendent, tum etiam revelabitur & sese ostendet eorum gloria, proinde & nostra, cum & nos ex filiorum Dei numero simus verf. 16.

Sollicita expectatio. ἡ ἀποκατάστασις. Expectatio urgentibus adversis summo & intentissimo cum desiderio rei quæ expectatur conjuncta.

Creaturæ. Id est Christianorum, qui nova sunt Dei creatura, *creati per Christum Jesum ad opera bona* Ephes. 2. 10. Hinc Deus dicitur omnia creasse per *Jesum Christum* Ephes. iij. 9. *Vetera præterierunt*, dicit alibi idem Apostolus 2 Cor. v. 17, *ecce nova facta sunt omnia*: quasi dicat, novi in terris homines exorti sunt, duo, id est Judæus & Græcus, *creati sunt unus homo novus* Ephes. 2. 15, ideo in *Christo Jesu* nihil valere dicitur nisi nova creatura Gal. vj. 15. Etiam si vero Apostolus dicto ad Corinthios loco 2 Cor. v. 17 solos homines intelligat, (neutro genere usurpato pro communi quod sæpe fit,) cum creaturam istam ante oculos esse dicit usurpando vocem *ecce*, tamen hæc creatio intra homines non consistit, etiam ad Angelos porrigitur; quo generali sensu voce creaturæ accepta, Christus dicitur *omnis creatura primogenitus* Col. j. 16, id est primus ac præstantissimus ex omni creatura: eo quod *per ipsum creata sint omnia*, & *quæ in cælis*, & *quæ in terra*, id est & Angeli & homines: ubi itidem vox neutrius generis ad sola rationalia refertur, quod etiam fit ibidem verf. 20. Creati autem dicuntur per Christum & Angeli & homines, propter novum qui per Christum inductus est & Angelorum & hominum statum ac conditionem: Eodem sensu & *principum creaturæ Dei* Christus appellatur Apoc. iij. 14. Quod ille primus à Deo in hac rerum omnium creatione nova factus & creatus sit, quippe quia per ipsum universa peragenda erat. Merito autem Apostolus hoc loco titulum istum Christianis tribuit, quod dixerat in spiritu

spiritu novo servire Deo, non in vetustatē literæ, non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulare, in carne non esse, sed esse in spiritu, quorum carnem dixerat esse mortuam propter peccatum, spiritum autem vitam esse propter iustitiam, quod Dei filios factos esse, & spiritum adoptionis accepisse asseruerat, in quo clament Abba Pater; quæ omnia quid aliud sunt quam nova hominum creatio? Jacobus etiam voces creaturarum Dei, de Christianis usurpat cap. j. 18. Nec refert quod Apostolus, nulla prius expressa mentione creationis istius facta, vocem creaturæ de nova creatura usurpet. Nam & in epistola ad Galatas idem fecit cap. vj. 15. Quod enim istuc addat vocem *novæ*, ad vocem creaturæ, hoc ideo facit, quia sensus absque illa non constabat; at hic optime constat: nec verum est, absoluta creaturæ voce, novam non designari creaturam, ut ex locis supra citatis apparet. Et quid attinebat, ut Apostolus expresse vocem novæ apponeret? cum res ipsa loquatur non aliam hic intelligi creaturam, quam non solum mente & ratione præditam; sed etiam summa cum solitudine revelationem filiorum Dei expectantem, & spem gloriæ divinæ habentem, & in afflictionibus ingemiscientem. Hæc vero quæ alia esse potest quam nova creatura, id est Christiani omnes seu Christianorum ecclesia? Unde & voci *κρίσις* additus est articulus qui eam ad certæ creaturæ significationem restringeret. *ἡ κρίσις*, non cuiusvis, sed illius quam hic intelligere oportet. Sic & alibi absoluta vox creaturæ ponitur; sed ex re ac materia subiecta intelligenda relinquitur: ut cum Christus Euangelium prædicare mandat omni creaturæ Marc. xvj. 15. Et Apostolus asserit, Euangelium esse prædicatum omni creaturæ quæ sub cælo est Col. j. 23. Nam ut in Apostoli verba prosopopœias inducamus inanes & frigidas, idque etiam propter unicam creaturæ vocem, nulla ratio est. Ajunt enim Apostolum hic, personæ habitu, inducere cælum & terram, revelationem filiorum Dei anxie expectantem: quo vero fine? Ut, inquiunt, magnitudinem gloriæ filiorum Dei per hoc ostendat. Quasi vero cælo & terræ personam tribuere necesse fuerit, ut sciremus cum gloria nostra futura, ea quæ nunc patimur, comparari non posse? Et quasi huiusmodi prosopopœias locus sit, ubi omnia robore & soliditate rationum aguntur, non ornatu orationis & verborum? Quam vero vim habet de cælo & terra dicere quod subiecta sint vanitati, non sponte & voluntate sua? Quasi vero vel sponte vel non sponte ei possint subijci quæ sensu & mente carent, & ipsa se esse nesciunt? Quis porro ferat dicentem cælum & terram subiectam esse à Deo vanitati, cum ea spe fore ut vindicentur in libertatem gloriæ filiorum Dei? An Apostoli institutum erat docere nos, quis cæli & terræ status sit, quæ conditio? Quid cælum & terram expectet? Multum enim nostri intererat scire, idque hoc loco, cælum & terram fore gloriæ filiorum Dei participem! Non ita vero alter Apostolus Petrus, qui cælum hoc & terram hanc igni abolitum iri docet, & à nobis cælum novum & terram novam expectari dicit, cælum & terram haud dubie intelligens, ubi iustitia, quod & ipse addit, & Servator noster habitat, unde ad nos veniet, & quo nos transferet, antequam cælum hoc & terra hæc igne cælesti

conflagret 2 Pet. iij. Non sic & Psaltes: *Cæli & terra abolebuntur*, inquit, *tu autem*, (Deum compellans) *permanes, & anni tui non deficient* Psal. cij. 26, 27. Quid vero & translatio cæli & terræ, tanquam factorum, aliud significat quam eorum abolitionem? Heb. xij. 27. Neque enim credo ex uno loco in alium transferentur, sed ita transferentur, ut nusquam amplius sint Apoc. xx. 12. Et si vetus creatura hic significatur ab Apostolo, quid causæ est ut cum cælo & terra & mari non simul intelligamus & omnia quæ in illis sunt? præsertim cum infra vers. 22 ad vocem creaturæ, expresse addatur vox *omnis*; ita & boves & asinos & canes & pisces etiam gloriæ filiorum Dei faciemus participes? quod erant qui ex hoc ipso Apostoli loco assererent; soli *creatura* voci tam absurdam sententiam superstruentes. Quam vere etiam & solide Apostolus diceret, scimus quod cælum & terræ simul suspiret & simul doleat, idque etiam pro ratione & confirmatione asserat rei non minus cælo & terræ afflictæ quam hoc ipsum est? Imo vero contrarium sciebat Apostolus & omnes sciunt, omnem istam creaturam quam hic intelligi volunt, cælum inquam & sydera & terram nec suspirare nec ullo dolore affici. Primum illud de expectatione revelationis filiorum Dei ferri aliquomodo poterat in cælo & terra per prosopopœiam: at quæ per fictionem personæ inducuntur & dicuntur, argumentis & rationibus confirmatum iri, iisque similiter meras fictiones continentibus, nec usu, nec fine ullo, Apostolo tribui non debet. Creaturæ igitur appellatione Christianos significavit Apostolus, quibus vere sollicitam & anxiam tribuit expectationem. Neque enim Christiani beatitudinem suam, & bonum suum summum, hac vita definiunt. Ultra hanc vitam suspiria & vota sua extendunt, & per hoc ab omnibus huius sæculi sapientibus longissime distant: quæ illorum expectatio, quia Christi Euangelio tanquam solidissimo fundamento superstructa est, fallere eos nullo modo potest; nec Romanis eidem Euangelio credentibus ullum ea de re dubium erat.

Revelationem filiorum Dei expectat. In revelationem filiorum Dei fertur ac dirigitur, & hanc pro objecto suo habet. Nam proprie loquendo ipsa expectatio non expectat, sed homines sunt qui expectant. Expectatio autem aliquid expectare dicitur, quatenus in id intenta est ac dirigitur. Docet Apostolus Christianos non tantum expectare ipsam gloriam sibi à Deo destinatam & promissam, ut scilicet ea afficiantur; sed simul expectare filiorum Dei revelationem & apparitionem: tempus nimirum quo sese Filii Dei omnium oculis ostendent cælesti Patris sui gloria corruscantes ac radiantes. Talis enim hic filiorum Dei revelatio significatur quæ splendorem, majestatem, gloriam, Filiis Dei convenientem includat. Nam si magnorum Regum & Imperatorum Filii maximo cum splendore ac pompa, præsertim in actu aliquo solenni, inveni & in publicum venire solent; quid de Filiis Dei, qui solus est immortalis & potens & beatus, Regis Regum & Domini dominantium statuendum est, cum sese in mundum hunc inferent, ut omnium hominum oculis, quanta eorum sit beatitas appareat? Revelabuntur autem Dei Filii tum cum & ipse Christus primogenitus Dei

Filius,

Filius, & omnium Dei filiorum princeps revelabitur, ac toti mundo sese conspiciendum dabit; cujus quantitas apparitura sit gloria ac majestas, mortalium mens concipere & lingua effari non potest. At Dei filii omnes eadem in gloria apparebunt: ad Christum enim undique congregabuntur, & lateri ejus aderunt, innumerabili Angelorum acclamantium multitudine stipati, cælesti tuba clangente, & voce Archangeli insonante, sicut hominum tubæ clangunt, cum Reges vel Regum filii adveniunt. Hanc igitur filiorum Dei revelationem, tanta cum animi solitudine ac desiderio Christiani omnes merito expectant. Nam cum Filii Dei una cum Christo revelabuntur & apparebunt, tum & ipsi, quippe similiter Dei Filii, eadem Dei gloria afficientur, et eodem in filiorum Dei beatissimo comitatu refulgebunt. *Vita nostra*, inquit idem Apostolus alibi, *abscondita est cum Christo in Deo, quando vero Christus manifestabitur, vita nostra, tunc & nos cum ipso manifestabimur in gloria*, id est maxima cum gloria Col. iij. 3, 4. Sic igitur Apostolus ostendit gloriam revelatum iri in nobis, eamque tantam, ut cum ipsa nullæ afflictiones, quas cum Christo & pro Christo patimur, comparari possint. Quod Apostolus creaturam istam, id est Christianos, à Dei Filiis distinguat, hoc eo fit, quia per Dei Filios eos intelligit, qui jam ex hac vita discesserunt, & hominum oculis conspici desierunt, quos etiam idcirco mundus ducit pro perditis. Isti primum omnium in Christi adventu & per Christum ex morte suscitabuntur immortales, nec ulli corruptioni obnoxii, neque fas est ulli filiorum Dei ad vitam æternam pervenire, nisi prius ad illam perveniant qui mortui sunt; hoc deinde sequentur residui, qui tum in vivis erunt Dei Filii, quos divina itidem Christi potentia ex mortalibus reddet immortales, tum demum simul omnes nubibus in sublime ad Christum rapti 1 Thess. iv. 16, 17, lateri ejus aggregabuntur, & sic omnium oculis conspicui ac manifesti fient, solis instar radiantes in Regno Patris sui Matth. xij. 4, 3.

Verf. 20. 21. *Vanitati enim creatura* (ἡ κτίσις, nempe de qua hic agitur) *subjecta est, non volens, sed propter eum qui subjecit ipsam super spe, quod & ipsa creatura* (αὐτὴ ἡ κτίσις) *liberabitur à servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.* Causam affert propter quam creatura de qua hic agitur, solícite expectet revelationem filiorum Dei: quia nimirum vanitati subjecta est, non volens.

Vanitati. Id est corruptioni, morti, & iis omnibus, quæ ad mortem & corruptionem ducunt, rebus adversis, tristibus, propter quas idem Apostolus externum nostrum hominem corrumpi dicit 2 Cor. iv. 16. Hinc Psaltes de Israëlitis variis cladibus in deserto absumptis, *consumpsit*, inquit, *in vanitate dies illorum* Psal. lxxviii. verf. 33, & Apostolus ipse versu sequente, pro vanitate, corruptionem ponit. Nam quæ corruptioni subjecta sunt, vere sunt vana & inania: ut merito Sapiens vanitatem ipsam esse dixerit omnia hujus vitæ bona, propterea quod corruptioni sint obnoxia. Quia igitur vanitati subjecta est creatura ista, idque haud volens, idcirco solícite expectat revelationem filiorum Dei, quæ ubi advenerit, omni vanitate exsolvetur.

Subjecta est. Non solum propter mortalem conditionem, quæ creaturæ isti cum aliis hominibus est communis; (nam & Christiani homines sunt, & humani à se nihil alienum putant) sed etiam (quod hic præcipue spectatur) propter idipsum quia sunt Christiani, quia veritatem ac Christi nomen profitentur, & justitiam ac sanctitatem in omnibus sectantur: quæ res illis odium apud alios homines parit, & ex odio varias persecutiones, ipsasque adeo persæpe cædes ac mortem, quibus injuriis paucitas & modestia illos reddit obnoxios.

Non volens, & ἡ κτίσις. Addit hoc Apostolus ut tanto magis appareat solícitæ istius expectationis causa. Nam si volens, si ultro, ac sua sponte vanitati subjecta esset ista creatura, causa non foret ut solícite expectaret ab illa liberationem. Volenti enim, ut ajunt, nulla fit injuria. Docet Apostolus Christianos summum suum bonum, huic vitæ & soli virtuti nequam includere, neque cum patiuntur dicere, huiusquam suave est! Patiuntur quidem fortiter & constanter, & sæpe cum gaudio; sed mallet non pati, si id illorum esset in potestate, neque se per solam fortem & constantem perpeffionem vere beatos putant, aut propter illam gauderent, nisi fortitudinem istam & patientiam alia vera ac solida sequeretur beatitas.

Sed propter eum qui subjecit. Ostendit quare igitur vanitati sit subjecta, cum ei volens & sua sponte subjecta non sit. Propter eum, inquit, qui subjecit: quasi dicat, Deus est qui illam vanitati subjectam esse voluit, cujus illa voluntati ac consilio sese submittit. Habuit Deus istius sui consilii rationes justissimas. Materiam scilicet nec illi deesse voluit ostendendæ fidei & exercendæ patientiæ, nec sibi exrendæ potentiæ, nec improbis alendæ contumaciæ, qui si viderent piis bene esse in hac vita, si eos omni vanitati animadverterent exemptos, current & ipsi ad veritatem ac pietatem Christianam, non ulla animi probitate ducti, sed solo tanti boni, quod ante oculos haberent, amore ac desiderio. Propter eum qui subjecit, scilicet tanquam causam sic volentem & jubentem.

Super spe quod & ipsa hac creatura &c. Docet Deum quidem creaturam hanc subjecisse vanitati, sed ita, ut illi spem fecerit certam liberationis à servitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei. Quia igitur illi spes hæc à Deo est facta, idcirco spei istius effectum solícite expectat.

Super spe, id est cum spe. Ἐπὶ super, pro cum, vel, spe illi facta,

Quod & ipsa hac creatura. Quasi dicat, non tantum illi Filii Dei quorum revelationem tanta cum solitudine ac desiderio expectat, sed & ipsa hæc quam dico creatura, quippe quæ etiam ad Dei Filios pertineat Christianos viventes intelligit.

Liberabitur. Nempe tum cum Dei Filii revelabuntur & apparebunt,

À servitute. A qua proprie fit liberatio,

Corruptionis. Exprimit à cujus rei servitute liberabitur hæc creatura, à servitute corruptionis, id est à servitute quæ est corruptio, seu à subjectione vanitatis, ut supra locutus est. Nunc creatura ista, Deo sic volente, vanitati subjecta est &

corruptionis ferva, habet in illam vanitas & corruptio dominatum: sed veniet tempus quando ex hac fervitute vindicabitur.

In libertatem gloria filiorum Dei. Hoc est, in libertatem quæ est gloria filiorum Dei, per genitivum differentiæ vel speciei: qua nulla major, nulla perfectior esse potest libertas. In gloria enim filiorum Dei continetur immortalitas, & omnis mali æterna vacuitas, omnium vero bonorum perpetua affluentia. Hanc videlicet spem creaturæ isti Deus fecit, fore, ut post modicas, idque sit sit opus, toleratas in præsentī vita afflictiones, æternæ & immensæ filiorum Dei gloriæ fiat particeps 1 Pet. j. 6. Vide maximam Dei, etiam tum cum nos duris ac tristibus subijcit, clementiam ac bonitatem!

Verf. 22. *Scimus enim quod omnis hac creatura* (πάντα ἡ κτίσις, ne quis de qualibet creatura putet agi) *simul suspirat, & simul dolet usque adhuc.* Probat creaturam minime volentem ac sua sponte vanitati subiectam esse, idque se haud temere asseruisse.

Scimus enim, inquit. Optime nobis id constat & exploratum est,

Quod omnis creatura. Quam scilicet intelligimus & de qua loquimur; nam & hic, ut ostendimus, voci creaturæ articulus significationem generalem restringens, oppositus est.

Simul suspirat, συνιδέει, & *simul dolet*, συνωδίνει. Quamobrem vero? Nonne propterea quod præsentī huic suo statui minime acquiescat, & ad statum longe meliorem ac beatorem adspiret? Quis suspirat? quis gemitus ex imo pectore ducit, qui se jam vere beatum & summa adeptum existimat? Quis item in summa felicitate dolet & cruciatur? Verbum ὀδύνω parturientium dolores proprie designat, & per metaphoram fynecdochicam accipitur de magnis & vehementibus doloribus. Intelligit autem Apostolus animi dolores qui graviores sunt corporis doloribus. Dolet & cruciatur animo universa Christianorum ecclesia, præsentis sui status miseram sortem ac conditionem secundum corpus videns, & ob futuri vere ac perfecte beati absentiam. De animi itidem dolore eandem vocem accipit Apostolus infra cap. ix. 2; quanquam nec corporis varii dolores à Christianis absunt, præsertim in persecutionibus. Dicit creaturam hanc simul suspirare & simul dolere, quia rem significat omnibus Christianis communem.

Usque adhuc, ἀχέει ἕως νῦν. Ad præsens hoc usque tempus, nimirum quia nondum ad præsens hoc usque tempus revelati sunt Dei Filii eorumque gloria, & Christus ipse Servator ac liberator noster, & quousq; id non fiet, non cessabunt suspiria & dolor Christianorum.

Verf. 23. *Non solum autem, sed & ipsi qui primitias spiritus habent, & nos ipsi in nobis ipsis suspiramus, filiorum adoptionem expectantes, redemptionem corporis nostri.* Non solum autem, intellige Christiani in commune, ne quis existimet hoc de solo Christianorum vulgo dici.

Sed etiam ipsi qui primitias spiritus habent. Id est, Christianorum precipui & præstantissimi, ipsi Christianorum primipili. Si vere & perfecte in hac vita beatus daretur status, certe nihil magis illum perficeret, quam Spiritus Sancti, præsertim vero pri-

mitiarum illius participatio. Atqui, ne hoc quidem Christianorum votis sufficit & animos illorum implet, non rerum divinarum, non futurorum scientia, non linguæ, non ulla miracula, non vita ad omnem sanctitatem & virtutem exacta, suspirant nihilominus & animi cruciantur, majora & meliora & ulteriora expetunt & expectant. *Spiritus* voce, cum articulo præfixo, Spiritum Sanctum designat, & similiter generalem spiritus vocem ad specialem significationem restringit, quod & supra fecit verf. 16, & infra facit verf. 26, 27.

Primitias spiritus. Ἀπρχὴ ἵς πρῶτης, sunt præcipuæ Spiritus Sancti partes, quæ datæ erant Apostolis, Prophetis, Evangelistis, cæterisque Christianorum ducibus & antesignanis. Sic de Daniele cap. vj. verf. 3 scriptum est, quod nobiliorem à Deo præ cæteris spiritum habuerit, nimirum prout cujusque munus prius ac præstantius erat, sic etiam Spiritum Sanctum à Deo accipiebat. Hic locus aperte ostendit creaturæ istius nomine Christianos intelligi. Christianorum enim populo recte opponitur Christianorum Senatus, id est illis qui Spiritum Sanctum in commune acceperant, illi qui primitias ejus habebant, quæ oppositio plane perit si quis creaturæ voce inanimas & brutas intelligat creaturas, quibus certe nulla Spiritus Sancti portio contigit. An vero Apostolus ἀρχὴν, seu primitias Spiritus Sancti dixisset, si Spiritum Sanctum divinam personam quam ajunt, esse credidisset? Quid enim est ἀρχὴ quam id quod ex re aliqua primo capitur, ut ἀρχὴ ex frugibus? Divina persona credo in partes divideretur, sicut & auctor ad Hebræos, in Spiritu Sancto μερισμῶς partitiones cap. 2. verf. 4. Et Elizæus ex spiritu Eliæ in tres portiones diviso duas sibi precatu est dari, idque etiam à Deo obtinuit: & spiritus plures 1 Corinth. xiv. 32. 1 Johan. iv. 1, 2, aliisque alio nobilior ac præstantior asseritur, ob nobiliora & præstantiora effecta, Danielis dicto loco, nam & primitiæ nobiliores censentur præ reliquis partibus. Etiamne ex Spiritu Sancto qui in Mose erat, Deus accepisset quem in LXX Seniores distribuerit, si Spiritus Sanctus divina persona erat? Et Paulus quidem alium numero spiritum habuit quam Petrus; an ergo aliam numero personam? & non potius aliam numero Spiritus Sancti portionem? Nam qui dicunt eundem numero spiritum, in numero divisus hominibus esse, & consequenter totum in quolibet homine, id dicunt quod nullum habet intellectum, nullum sensum, proinde dicunt quod nihil est. Spiritus enim Sanctus proprie loquendo & secundum suam essentiam inest quibus inest. Dividi igitur illius essentiam secundum eorum quibus inest divisionem oportet. Anima, inquiunt, tota est in qualibet corporis parte: id vero falsum est, ut animæ illa portio quæ est in pede, simul sit in capite. Anima ajunt nullas portiones habet. Quare igitur dicunt totam esse in qualibet parte? Si tota dici potest anima, certe partium respectu dicitur tota; quatenus igitur tota dicitur, hæcenus etiam partes & portiones illius dicuntur. Ajunt spiritus vocem de ipsius donis accipi; quamobrem vero non simul de ipsius essentia? quia, inquiunt, Spiritus Sanctus est Deus ipse. Atqui, si hoc de quo agimus, & aliis similibus in locis,

in locis, Spiritus Sancti voce non designatur ipse Deus, nulla causa est ut ullis in aliis designetur: cum omnes de divino afflatu recte possint accipi; quam significationem & hic locus requirit. Neque enim sola Spiritus Sancti dona seu effecta habebant Christiani & Christianorum præcipui, sed ipsum Spiritum Sanctum, idque etiam ab Apostolo hic dici & asseri debuit, ne reticeret id quod ad maximam in hac vita Christianorum felicitatem & dignitatem pertineret, demonstrare volens beatitudinem illorum præsentis vitæ terminis minime definiri.

Et nos ipsi. Seipsum etiam designat Apostolus, licet de se plurativo loquatur numero: quasi dicat, & ego ipse, non tantum alii mei collegæ, nemo etiam me exceperit, quicquid tandem de mea felicitate & dignitate sentiat.

In nobis ipsi suspiramus. Omnes scilicet quotquot sumus, qui Spiritus Sancti primitias accepimus, *in nobis ipsi*, intra animi nostri penetralia, suspiria ducimus.

Adoptionem expectantes. Causam istorum suspiriorum exprimit, expectationem adoptionis in filios, nempe à Deo: expectatio enim ista absentiam rei tantopere desiderabilis includit, unde suspiria ista oriri necesse est. Quis enim ad tanti boni adoptionem non semper adspiret & suspiret? *Adoptionem*, *ὑιοθεσίαν*, id est, *ὑιοθεσίαν* principalem effectum, per metonymiam causæ pro effecto. Jam enim à Deo pro Filiis adoptati sumus, & ideo spiritum, per quem clamamus Abba, Pater, accepimus; sed effectum istius gratiæ principalem nondum obtinimus, nempe gloriam & hæreditatem paternam Filiis Dei convenientem.

Redemptionem corporis nostri. Ipse Apostolus per appositionem explicat quid per *ὑιοθεσίαν*, hoc loco intelligat, *redemptionem* nimirum, id est liberationem, per synecdochen speciei pro genere, *corporis nostri*: quasi dicat, animus quidem jam redemptus & liberatus est à vitiis; sed corpus nostrum nondum est redemptum ac liberatum à morte & corruptione & iis quæ ad mortem & corruptionem ducunt, id est afflictionibus & perpeffionibus variis: quamdiu vero corpus nostrum in hac manebit servitute, tamdiu nostrum bonum, nostraque beatitas haud erit consummata & perfecta; manebit autem donec ab ea liberetur per gloriosam sui immutationem; qua de re egit vers. 11. Hoc est quod alibi dicit. *In hoc suspiramus*, *domicilium nostrum quod ex celo est superinducere desiderantes, si modo etiam induti non nudi reperiamur.* Etenim qui sumus in tabernaculo (nempe corporis mortalis & terreni) *suspiramus gravati; eo quod volumus exui, sed superindui, ut absorbeatur mortale à vita* 2 Cor. v. 1, 2, 3, 4. Nolunt Christiani sola animorum immortalitate beati esse; quod multis gentilium & Judæorum sapientibus placuit: sed ad animorum & corporum simul immortalitatem adspirant. Hoc primum Christianorum votum ac desiderium est, ut si fieri possit, ac Deo placeat, vivi immortales fiant; sin aliter Deus statuat, & sibi moriendum esse videant, secundum illorum votum est, ut ex mortuis vivi & immortales resurgant, seu, ut terrestri hoc tabernaculo per mortem dissoluto ac deposito 2 Cor. v. 1. 2 Pet. j. 14, ædificium quod habent ex Deo, domum non manu fa-

ctam æternam in cælis, ut dicitur loco ad Corinthios citato. Docet Apostolus nemini posse vere bene ac perfecte esse, quamdiu corpori male est, idque merito. Non solum enim animo constamus, sed etiam corpore; proinde ille demum vere beatus est, cujus & animo & corpori bene est. Recte vidit Epicurus summum hominis bonum esse animo non perturbari, corpore non dolere; sed illud in mortali corpore & vita frustra quæsit, cælesti & immortalis corpore ac vita ad illud obtinendum est opus, cujus spem certissimam quia Christiani habent, idcirco illuc omnia sua vota ac desideria referunt. De modo quo corpus nostrum redimetur, seu ex mortali fiet immortale, vers. 11 dictum est. Neque enim hic ipse per se corporis redemptio proprie loquendo spectatur; sed hominis ratione corporis, ut scilicet homo ratione corporis sui liber sit ab omnibus adversis, seu corpus habeat nullis malis obnoxium: figurâ loquendi, qua parti tribuitur quod proprie totius est per partem. Nam ipsum per se corpus brutum est, & intelligendi principium in sola residet anima.

Vers. 24. *Spe enim servati sumus, spes vero qua videtur, non est spes, quod enim videt aliquis, quid expectat?* Rationem affert Apostolus cur dixerit à se & aliis redemptionem corporis, proinde salutem expectari. Nam, inquit, *spe servati sumus*, spes nimirum de qua versu 21, locutus est: quasi dicat, sumus quidem jam servati, id est ab omnibus malis redempti ac liberati, omnibus bonis cumulati, sed spes, non re, quatenus scilicet nobis salutis istius spem Deus dedit minime dubiam.

Spes autem qua videtur non est spes. Pergit in demonstranda argumenti sui consequentia: quasi dicat; bonum autem speratum cum jam videtur, non amplius speratur: spes hic priore loco ponitur pro bono sperato, posteriore pro bono quod adhuc speratur, abstracta pro concretis, seu substantiva pro adjectivis, Hebræa phrasi, vel adjuncta & occupata pro subiecto occupante: exempla habuimus c. iv. 18. *Qua videtur*, proinde quæ re ipsa jam adest & habetur, videri enim aliter non potest. Sic vitam vel regnum Dei visuri dicimur, cum illius participes fiemus, sic & filiorum Dei gloriam videbimus, cum re ipsa jam aderit.

Quod enim videt aliquis &c. Probat quod proxime dixit, quod enim jam aliquis oculis suis adspicit, quod jam habet in manibus, quod re ipsa adeptus est.

Quid expectat? Id est quid adhuc vel amplius sperat? quo fine id faciat? Stultum hoc sit & inane: habere jam aliquid re ipsa, & adhuc illud sperare, simul non consistunt.

Vers. 25. *Si vero quod non videmus speramus, per patientiam expectamus.* Argumentum suum concludit. Si vero non id speramus quod jam videmus & re ipsa habemus, sed id solum quod non videmus, nondum re ipsa habemus, consequitur hinc quod nos quia salutem speramus, eam nondum re ipsa habeamus, & adhuc

Per patientiam expectemus. Recte hoc ex spe salutis inferitur, nam spes quid aliud est quam expectatio quædam? eadem salutis spes includit & patientiam, quæ patientia non solum sese exferit in molestia perfrenda quæ oritur ex boni, quod speratur. absentia &

mora, præsertim diturna, sed etiam in omnibus aliis adversis perferendis, quæ interim incidunt, idque sæpe ob hoc ipsum quod bonum istud speremus, ac spei istius causas palam & publice profiteamur, id est Jesum agnoscamus esse Christum, Dei Filium. Huic enim veritati spes nostra, tanquam solidissimo fundamento innititur. Patientia autem est modestia & constantia in adversis, quam salutis spes certissima inducit. Hæc enim animum & solatur & confirmat, ne adversis cedat, & ex honesto proposito deijci sese patiat, subjiciens animo consecuturæ salutis cogitationem, quæ omnia molestia, tristitia, infinitis pensabit voluptatibus.

Verf. 26. *Similiter autem & spiritus simul opitulatur infirmitatibus nostris, nam quid precemur, quemadmodum oportet, nescimus, sed ipse spiritus interpellat pro nobis suspiriis inenarrabilibus.* Etiam ipsum Spiritum Sanctum (vocem enim generalem spiritus, articulus appositus ad certam illius significationem restringit, nempe ad significandum Spiritum Sanctum de quo verf. 8, 11, 14, 15, 16 locutus est) in testimonium & argumentum adducit Apostolus, Christianorum bonum ac beatitatem hujus vitæ spatiis minime terminari, imo post hanc demum mortalem vitam vere inchoari: quasi dicat, similiter autem, ut ipsius spiritus, quem accepimus, testimonium adducamus, etiam ipse spiritus simul opitulatur infirmitatibus nostris.

Similiter, nempe suspirando, ut mox dicitur, *simul opitulatur*, συνυπαρκεῖν: quasi dicat, nos quidem nobis non desumus continuis ad Deum precibus ac suspiriis, sed spiritus conjungit suum auxilium.

Infirmitatibus nostris. Id est nobis in infirmitatibus constitutis, per substantivum pro adjectivo, vel adjunctum pro subiecto. Sic ille ad Christum, *succurre mee incredulitati*, id est mihi incredulo Marc. ix. 23. *Infirmitatum* voce intelligit Apostolus afflictiones & perpeffiones varias, præsertim Christi causa, per metonymiam causæ: quia infirmitas nostra, & ob naturam mortalem & maxime ob conditionem vilem, si cum principibus hujus seculi compareretur, & sic omni carnali potentia destitutam, illarum est causa ac fundamentum.

Nam quid precemur &c. Causam affert cur Spiritus Sanctus nostris suspiriis sua jungat suspiria nobis laborantibus. *Nam*, inquit, *quid precemur nescimus*, intellige, tum cum versamur in tentationibus, præsertim gravibus. Neque enim homini duris ac tristibus confligenti mens & consilium tam constet, quam libero nec ullis malis turbato, .

Sicut oportet. Emollit quod dixerat: quasi dicat, non plane nescimus quid precemur, sed nescimus sicut oportet. Scimus quidem in genere, nempe, ut servemur ad vitam æternam, sed nescimus in specie, nescimus sic, ut hæc scientia nostra divinæ voluntati & consilio per omnia sit conformis. Sæpe enim illa precamur, quæ si evenirent, nec Deus tantam haberet gloriam, nec nos tantam beatitatem. Hinc fit ut omnes pii Christum imitati, & se & petitiones suas, in talibus divinæ submittant ac permittant voluntati.

Sed ipse ille spiritus interpellat. Quasi dicat, nos quidem nescimus sicut oportet, sed ipse spiritus hic nobis subsidio venit, *interpellat*, ὑπερενθυσιάζει,

superinterpellat, id est non tantum interpellat, sed in excellenti gradu interpellat, proinde efficacissime.

Pro nobis. Id est in rem & bonum nostrum.

Suspiriis. Dum illa scilicet excitat.

Inenarrabilibus. Quorum scilicet mentem ac sensum nemo nostrum effari possit: quod mirum non est, cum etiam illa quæ Spiritus Sanctus loquebatur lingua aliqua exotica & peregrina, non possent enarrari lingua cuique propria & vernacula, nisi ab illo cui ab eodem spiritu donum interpretandi contigisset 1 Cor. xiv. 28. confer. xij. 10.

Verf. 27. *Qui autem scrutatur corda, scit quæ sit cogitatio spiritus*, (φρόνημα τῆ πνεύματος, sic supra, φρόνημα τῆς σαρκὸς quis sit sensus spiritus) *quod secundum Deum interpellat pro sanctis.* Occurrit tacitæ objectioni. Ne quis existimet, inutilia & inefficacia esse suspiria ista, quæ verbis explicari nequeunt. Hoc enim inde proficisci, quod nemo nostrum illa, ut oportet, capiat. Si enim caperet, cur eloqui non posset? Nos quidem, inquit Apostolus, illa effari, & consequenter, ut oportet, capere nequimus.

Sed qui scrutatur corda, scit quæ sit mens spiritus. Quid cogitet, quid intendat, quid sentiat. *Qui scrutatur corda.* Deum hac descriptione designat; unde apparet, hoc Deo proprium esse, corda scrutari, id est intimas animi cogitationes nosse: corda enim, per metonymiam continentis pro contento, animos hominum significant. Deus proprie loquendo scrutatione & vestigatione non indiget, nec utitur ulla, solo simplici intuitu omnia videt, omnia novit; sed hoc per metaphoram de Deo dicitur ab hominibus, ut multa alia, & per metonymiam, causa ponitur pro effectu. Ille igitur cui nota sunt omnia, qui rimatur & introspicit ipsa hominum corda, ut nihil in illis sit quod ipsum latere, & coram oculis ejus abditum esse queat. Scit quid sibi velint suspiria à Spiritu Sancto cordibus in nostris exitata. Significat Apostolus Spiritum Sanctum in cordibus nostris habitare, quod alibi expresse dicit Gal. iv. 6.

Quod secundum Deum. Particula ὅτι quod, accipitur ἐκ τῶν, non ἀπὸ λόγου τῶν. Explicatur enim quid sciat Deus, nempe *scit quod* Spiritus Sanctus *secundum Deum interpellat pro sanctis.* Id est secundum Dei voluntatem & consilium. Subiectum ponitur pro adjuncto. Sic Deus cognosci dicitur, cum voluntas ejus cognoscitur.

Interpellet. Hic jam simplex ἐνθυσιάζει ponitur pro ὑπερενθυσιάζει. Interpellat autem suspirando pro sanctis, id est Christianis, qui sancti sunt per hunc ipsum spiritum, qui & ipse sanctus est ac dicitur, & quibus inest sanctos facit, & sanctorum nomen illis conciliat. Sancti opponuntur profanis, seu iis qui sese profanis actionibus, id est peccatis polluant. Nam sancti ad Dei usus & sanctas actiones sunt segregati, quod per Spiritum fit Sanctum, nisi forte ipsimet se profanent, ac peccatis polluant. Tunc enim non amplius sancti sunt, sed profani. Tria nobis Apostolus exhibet ad precum efficaciam spectantia; primum, ut sancti sint qui precantur. Secundum, ut secundum Dei voluntatem precentur. Tertium, ut per Spiritum Sanctum precentur. Hinc idem Apostolus alibi: *precantes*, ait, *omni tempore in*
spiritu

spiritu Ephes. vj. 18. Quo etiam pertinet ejusdem eadem in Epistola monitum: *Ne inebriemini vino, sed impleamini in spiritu* cap. v. 18, 19. Et Judas expresse, *in Spiritu Sancto precantes*, inquit vers. 20. *In spiritu vero*, id est per Spiritum Sanctum precari, est ita precari, ut Spiritum Sanctum in nobis excitemus, & illo tanquam cælesti quodam ac divino igne animos nostros ardere faciamus. Hic Apostoli locus manifeste docet, voce spiritus ipsum Spiritum Sanctum intelligi, non nuda illius dona. Non est autem ulla causa, ut si hic Spiritus Sanctus ipse debeat intelligi, non etiam debeat intelligi supra vers. 23. De eodem enim Spiritu Apostolum agere, ipse contextus & series argumentationis evincit. Porro, cum Apostolus Spiritum Sanctum tanquam personam hic inducat, quæ à Deo distincta ad Deum & secundum Deum interpellat & suspiret pro sanctis, vel proprie de Spiritu Sancto loquitur, vel improprie, seu per figuram & prosopopœiam. Si proprie, certe Spiritus Sanctus Deus ipse haudquaquam esse dicendus erit; quis enim Deum ipsum ab ipso Deo distingueret? quis diceret Deum ipsum pro aliquo interpellare & suspirare ad Deum? Si improprie & per prosopopœiam, ipse Apostolus Spiritum Sanctum figurate loquendo personam esse docet, non proprie loquendo. Inducitur autem merito Spiritus Sanctus tanquam persona quædam actiones aliquas efficiens, quod illius virtute & efficacia fiant. Sic hoc loco illi tribuuntur suspiria, interpellatio, *φθνημα*, sicut & supra carni vers. 6, 7 eidem spiritui vers. 15, 16 tribuitur clamor ad Deum Abba Pater, & spiritui nostro attestatio. Sic & Christus ipse, *non vos estis loquentes, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis* Matth. x. 20, & Spiritus Sancti testimonium eadem prosopopœia distinguit ab Apostolorum testimonio Joh. xv. vers. ultimo.

Vers. 28. *Scimus autem quod diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt.* Recte hoc subjicit Apostolus, ne quis objiciat, qui fit igitur quod sancti tam dura & tristitia sæpe patiantur? Quasi dicat, scimus autem ne quis nobis sanctorum calamitates objiciat, quod iis qui diligunt Deum omnia cooperentur in bonum.

Scimus. Ideoque nihil adversitatibus nostris & sanctorum hominum turbamur. *Scimus*, inquam, non incerta aliqua & fallaci conjectura opinamur, quandoquidem causam istius rei cognoscimus quæ versu sequenti explicatur. Scire enim est rem per causam cognoscere. Loquitur in plurali numero quod non ipse tantum, sed & omnes sancti id sciunt.

Quod diligentibus Deum &c. Exprimit id quod se & omnes sanctos scire dixit. Diligentes Deum soli sunt Christiani temporibus Evangelii: illi siquidem soli per Jesum Christum Deo sunt reconciliati, & ex inimicis amici Deo facti. Soli enim Christiani immensam illam Dei gratiam cognoscunt, qua Deus homines in Christo Jesu complexus est; ideoque & illi soli sunt qui Deum vere diligunt ac diligere possunt. Nulli alii norunt, & tantas tamque efficaces Dei diligendi causas, & tam perfectam rationem ac modum. Deus enim maxime diligitur executione voluntatis ejus; at nullis aliis tam perfecte Dei voluntas cognita est

quam Christianis. Dilectionem vero suam erga Deum præcipue testantur, cum Deo & promissionibus ejus confisi, non tantum alia omnia perpeti, sed mortem etiam quamlibet oppetere malunt, quam Dei mandatum ulla in re deferere. Inter mandata vero Dei prima & præcipua illud est, ut Jesum Christum Filium ejus diligamus, ac nomen ejus profiteamur, quod qui non faciunt, Deum vere diligere non possunt. In Christo enim diligitur ac diligi vult Deus, in Filio Pater. Ideo Apostolus idem alibi; *Si quis non diligit Dominum Jesum Christum, sit anathema, Maranatha* 1 Cor. xvj. 22.

Omnia. Non tantum secunda, sed etiam quæ vel maxime videantur adversa, quorum non pauca enumerat infra vers. 35.

Cooperantur. Id est junctis operis agunt, veluti conspiratione facta & consensu unanimi.

In bonum. Id est in id ut bene sit diligentibus Deum, ut salutem æternam adipiscantur, sine qua nemini vere bene esse potest: omnia illis inserviunt ac ministrant. Neque sane mirum, omnia enim Dei sunt, ac Deo serviunt & servire coguntur; at qui Deum diligunt Deum habent, Deus illorum est, ideo & de Deo gloriantur cap. v. vers. 11. Omnia igitur ut illorum bono ac saluti inserviant, eamque promoveant ac operentur necesse est: quo respiciens idem Apostolus alibi; *Omnia sunt vestra*, inquit, *sive mors, sive vita &c, vos autem Christi, Christus vero Dei* 1 Cor. iij. ultimo versu. Hinc vidimus quæ evenere tristitia sanctis viris, etiam in hac vita, in illorum singulare bonum ac solatium cessasse: ut Jacobo Patriarchæ cesserat Josephi filii unice dilecti acerbissima amissio; Christo quantam gloriam attulit servile crucis supplicium? Christianis etiam ea quæ patiuntur levia ac momentanea, æternum pondus nimium excellentis gloriæ efficiunt; ideo Christus ipse afflictionum die lætari & exultare jussit suos discipulos Luc. vj. 23.

Qui secundum propositum vocati sunt. Apponit hoc ad describendos eos qui Deum diligunt, ut simul causam insinuet propter quam illis omnia cooperentur in bonum: quasi dicat, quippe iis qui secundum propositum Dei vocati sunt. Est vero hæc descriptio talis, ut diligentes Deum ad solos Christianos restringat, ne Judæi se quoque inter diligentes Deum ponerent ac numerarent. Proposuit Deus jam olim, imo ante secula, homines vocare ad fidem in Jesum Christum Filium suum, similiter ante secula præcognitum & dilectum, cui consilio & proposito suo exequendo, certa post orbem conditum destinavit tempora: hæc ubi advenerunt, secundum illud propositum suum vocavit homines, non Judæos tantum, sed etiam Gentes alias sine discrimine, vocavit inquam, per Evangelium ad fidem in Jesum Christum. In quibus vocatio Dei fuit efficax, seu qui Deo vocanti paruerunt, & in Jesum Christum crediderunt, hi dicuntur vocati secundum Dei propositum: qui vero non paruerunt, quamvis vocarentur, non dicuntur *κλητοί*, sed tantum *κεκλημένοι*, eo quod vocatio Dei effectum suum in illis non habuerit, ut quod ad vocationis effectum attinet, perinde sit atque si à Deo vocati & invitati non fuissent. Sic illos solos vere invitatos dixeris qui cum invitarentur ad convivium,

fese stiterunt. Unde etiam apparet eos qui divinæ vocationi refractarii fuere, pro diligentibus Deum neutiquam censeri posse. Mens igitur Apostoli est, iis qui in Jesum Christum credant, omnia cooperari in bonum. Significat Apostolus Christianos non temere, non hominum inventa secutos, sed ab ipso Deo cælestissima ratione vocatos, in Jesum Christum credidisse & credere: deinde fidem in Jesum Christum, spectato Dei consilio ac proposito, rem neutiquam esse novam, sed ipso mundo & seculis omnibus antiquiorem. Hinc idem Apostolus de eodem Dei proposito & alibi, *servavit nos*, inquit, *Deus & vocavit vocatione sancta, non secundum opera nostra, sed secundum proprium propositum & gratiam, quæ data est nobis in Christo Jesu ante tempora secularia, revelata vero est nunc per apparitionem Servatoris nostri Jesu Christi* 2 Tim. I. 9, 10.

Verf. 29. *Quia quos præcognovit, & prædestinavit, conformes imaginis Filii ipsius, ut esset primogenitus in multis fratribus.* Dixerat Apostolus, scimus quod diligentibus Deum omnia cooperentur in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt; nunc causam istius rei explicat, & sic scientiam istam demonstrat. Est autem in hac Apostolica demonstratione & argumentatione cryptis & occultatio quædam propositionis, quam res ipsa cujusque animo & cogitationi subjiciat, nempe, eos qui secundum Dei propositum vocati sunt, homines esse à Deo præcognitos, id est ad amatos ac dilectos; hoc verum esse res ipsa loquitur; nisi enim illos adamasset, nec vocare proposuisset. Cognoscere ponitur pro amare ac diligere, per metonymiam causæ, quod cognitio ac notitia amoris ac dilectionis sit antecedens & causa. Nam quos non novimus, nec amare possumus; ignoti, ut ajunt, nulla cupido. Sic Christus dicet operantibus iniquitatem; *Non novi vos*, id est non amo vos, non probo, nihil mihi vobiscum rei est. Sic Deus dicitur cognoscere, id est amare, approbare viam justorum, & his similia. Significat igitur Apostolus credentes in Jesum Christum à Deo præcognitos, id est jam olim & ante mundum conditum à Deo dilectos & ad amatos fuisse: sicut & ipse Dux & caput illorum Christus præcognitus, ad amatus & dilectus à Deo fuit Joh. xvij. 24. 1 Petr. I. 20. Hoc posito & cuique cogitandum relicto ait,

Quia quos præcognovit. Quasi dicat, dixi nos scire quod diligentibus Deum omnia cooperentur in bonum iis qui secundum propositum vocati sunt; nunc causam reddo. *Quia quos præcognovit*, id est ante secula approbavit, adamavit, dilexit, elegit, (quo sensu idem præcognoscendi verbum accipitur infra cap. xi. 2,) quos certe secundum propositum vocatos esse necesse est.

Etiam prædestinavit conformes imaginis Filii sui. Id est etiam ante secula destinavit, definivit, constituit, *conformes*, id est ut essent conformes, con-similes,

Imaginis Filii sui. Id est Christi, qui propter excellentiam absolute Filius Dei appellatur. Non dicit ut essent conformes Filio ipsius, quia tum cum decretum istud Deus faceret de credentibus in Filium ejus, ipse Filius nondum re ipsa erat, sed tantum erat

ipsius imago in Dei mente, jam Deus mente sua conceperat Filium suum talem qualem nunc videmus effectum, id est immortalem, beatum, cælesti splendore & gloria radiantem, sibi similem. Constituit igitur Deus jam olim & ante mundum conditum, ut omnes qui in hunc ipsius Filium credituri essent, nisi ejus imagini conformes & con-similes fierent, id est similiter ut ipse redderentur immortales, beati, cælesti gloria & splendore radiantes, Deo similes.

Ut esset primogenitus in multis fratribus. Finem & effectum istius divini consilii ac decreti exponit. Nimirum noluit Deus ut Filius ipsius solus esset, seu ut hunc solum ex hominibus haberet Filium, id est sibi ex hominibus immortalis natura & cælesti gloria similem factum: (similitudo enim cum Deo, Filium Dei maxime constituit) voluit habere multos ex hominibus filios & Filii istius sui fratres, id est sibi & Filio isti suo immortalitate naturæ & cælestis gloriæ splendore similes effectos; ipse vero Filius ut esset inter illos primogenitus; sicut in Dei mente ac consilio, sic etiam in effectu ipso: videlicet ut ille primus immortalis natura & gloria cælesti Deo similis fieret, & quod primogenito Dei Filio conveniebat, cæterorum omnium filiorum Dei, fratrumque suorum Dominus efficeretur. Generat Deus filios seu parens fit filiorum, cum homines ex mortuis vivos facit. Unde idem Christus primogenitus *πρωτογενής*, nempe Dei dicitur ex mortuis; maxime vero cum homines naturæ immortalitate sibi similes reddit, quo respiciens ipse Christus illos qui beatæ resurrectionis filii sint futuri, Dei filios futuros esse ait Luc. xx. 36, quod similem Deo, id est immortalem naturam ab ipso accepturi sint: & Christum imitatus Johannes, credentibus in nomen Christi datam esse ab ipso Christo potestatem dicit, ut filii Dei fierent Joh. I. 12, id est immortalitate naturæ Deo con-similes. Hactenus igitur Christus, etsi nunc est, tamen non semper erit unigenitus Dei Filius, quia multos habebit fratres, qui ipsi & Deo similes natura immortalis fient; sed tantum erit primogenitus: Unigenitus autem seu unicus filius (nam Græci ad vocem *μωρονής*, addunt vocem *υιός* filius, propter sexus distinctionem) est, & semper erit, quatenus solus divino spiritu ex virgine est genitus, & quatenus cæteris omnibus Dei filiis & charitate apud Deum, & charitatis effectis, id est dignitate sic præstat, ut ipse solus absolute & simpliciter Filius Dei appellari mereatur.

In multis fratribus. Id est inter multos fratres, *in pro inter.* Ex hac igitur Dei prædestinatione, de credentibus in Jesum Christum facta, haud dubie consequitur omnia illis cooperari in bonum, seu salutis eorum æternæ inservire. Dei enim prædestinatio suum effectum non minus necessario habitura est in Christi fratribus, quam habuit in ipso Christo. Alioquin enim Christus non esset primogenitus inter multos fratres, quod contra Dei decretum & prædestinationem foret, si ipse solus immortalitate & cælesti vita gauderet, nec haberet multos, id est omnes in ipsum credentes ejusdem immortalis & cælestis vitæ consortes. Itaque hoc ipsum quod Christi

flus ad vitam immortalem pervenit, necessario secum infert vitam & immortalitatem omnium in ipsum credentium. Neque enim vel de voluntate vel de potentia Dei ullum esse potest dubium. De voluntate quidem propter divinam prædestinationem, de potentia vero propter Christi glorificationem. Nam qui potuit unius Filii parens & sator esse, poterit & multorum; qui potuit Christum & mortuum resuscitare, & resuscitatum immortalitate sibi similem efficere, poterit & omnes in ipsum credentes. Abutuntur hoc & aliis Scripturæ locis de prædestinatione divina agentibus, qui ex illis inferunt, Deum ex universo hominum genere, quod oriturum esset, certa quædam individua nominatim ad fidem prædestinasse, cætera vero omnia à fide & consequenter à salute repulisse ac rejecisse. Absit ut hoc credamus quod Dei bonitatem ac justitiam evertit, & omnis mali causam ad Deum refert. Non docet hoc Apostolus; sed hoc docet, omnes qui credituri essent in Christum, ad salutem à Deo prædestinatos esse: cæterum à fide in Christum adeo neminem arcet, ut omnes ad illam invitet, omnes servari & ad veritatis cognitionem pervenire velit 1 Tim. 2. v. 4. Nam quæ de induratione quorundam obijciunt, hæc particularia sunt, & universali regulæ nihil præjudicant, nec quisquam induratur à Deo, nisi id peccatis suis sit commertus, nec sic induratur, ut non multo magis sua quemque improbitas induret, quæ si abesset, illico cessaret omnis induratio, qua de re cap. ix.

Vers. 30. *Quos vero prædestinavit, hos & vocavit, & quos vocavit, hos & justificavit, quos vero justificavit, hos & glorificavit.* Docet decretum istud prædestinationis divinæ jam cœpisse à Deo in effectum deduci, ut hinc tanto magis appareat, plenam illius consummationem ac perfectionem, quæ salute & gloria credentium in Christum continetur, haud dubie secuturam esse.

Quos vero prædestinavit. Nempe Deus, intellige, ad id ut conformes essent imagini Filii ejus, quos credentes in Jesum Christum esse diximus.

Hos & vocavit. Intellige ad fidem in Jesum Christum, seu ad id ut credentes in Jesum Christum essent. Credentes in Christum dicitur vocasse, sicut convivæ dicuntur vocari, non quod jam convivæ sint cum vocantur, sed ut convivæ fiant: sic milites conscribi, discipuli colligi, sic & Christus Apostolos vocasse & Ecclesiam acquisivisse dicitur, & similia alia multa per anticipationem quandam dici solent. Hic igitur primus in exequendo prædestinationis isto decreto Dei actus est, prædestinatos vocare ad fidem in Jesum Christum, hoc præstitit Deus per Evangelium, sanctam illam & vere divinam ac admirandam vocationem suam.

Et quos vocavit. Intellige cum effectum vocationis, id est sic vocavit ut Dei vocatio in illis efficax esset, qui scilicet Deo ad fidem vocanti paruerunt.

Hos & justificavit. Id est justos pronunciavit, ab omni peccatorum & pœnæ reatu absolvit, imputata illis fide ad justitiam: hic alter & ulterior Dei actus est, quo prædestinationem ad exitum deducit, in credentibus itidem jam peragi cœptus, qui consummata & ad extremum perducta per charitatem efficaci fide, & ipse consummabitur, ultimam-

que à Deo manum accipiet. Justificationis autem argumentum haud dubium est Spiritus Sancti donum, quod nemini à Deo contingit, nisi cui justitiam per fidem seu propter fidem imputat Gal. iij. 2.

Quos vero justificavit, hos & glorificavit. Hic tertius & ultimus est actus. In glorificatione enim ista conformitas imagini Filii Dei consistit; qui glorificationis actus, cum justificationis consummato actu, tanquam effectum cum sua causa proxima conjunctus est, cumque illo individuo nexu cohæret. Ideo enim Deus hominem justificat ut glorificet, id est cælesti illa filiorum Dei gloria afficiat, de qua v. 18, 21 egit, & cap. v. vers. 2.

Glorificavit. Id est haud dubie glorificabit, tam certo atque si jam glorificasset; præteritum ponitur pro futuro. Hic solus glorificationis actus, nondum à Deo effectus est; quia tempus illi destinatum necdum appetiit, quod ubi advenerit, nulla mora erit in eorum qui justificati sunt glorificatione.

Vers. 31. *Quid igitur dicemus ad ista? Si Deus pro nobis, quis contra nos?* Hactenus demonstravit Apostolus certissimam esse credentium salutem, proinde omnia illis cooperari in bonum, & salutem eorum conficere; nunc firmitati demonstrationis suæ confusus, interrogat an aliquid contra ista quæ attulit dici possit?

Igitur. Rebus sic se habentibus, ut ostendi.

Quid dicemus? Estne aliquis nostrum qui habeat quod dicat, quod respondeat?

Ad ista. Nempe à me allata, ut scilicet ea revincat ac refellat, vel in dubium ulla ex parte vocet? quasi dicat, nihil ad ista dici, nihil responderi potest, veritati & soliditati illorum concedendum omnino est.

Si Deus pro nobis &c. Confirmat ad ista nihil responderi posse: quasi dicat, ostendi Deum esse pro nobis; at si Deus pro nobis, quis contra nos? *Si Deus pro nobis, intellige est,* id est si Deus nostram causam tuetur, & in eo est ut nos ad vitam æternam & cælestem gloriam perducatur, ut nos conformes Filio suo efficiat.

Quis contra nos? Intellige sit, ut omni suo molimine salutem nostram impedire possit, & non potius illam, quicquid in contrarium conetur, magis promoveat? Nam alioquin Diabolus & mundus est contra nos, sed quia simul est contra Deum qui pro nobis est, quid efficiet? quanto plus saluti nostræ obesse niteretur, tanto plus illi proderit. Deo enim quis possit resistere? imo quis illius consiliis ministrare non cogatur? Dei siquidem sunt omnes & omnia, tanquam univerforum Creatoris ac Domini.

Vers. 32. *Qui sane (c. 24, sic particula & accipitur 1 Cor. iv. 8.) proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum ipso omnia nobis donabit?* Alio argumento confirmat, eo-que efficacissimo & nobis magis noto, quod ex divino proposito & pronotione ac prædestinatione ante secula facta petitur; Non tantum Deum esse, sed ita esse ut omnia quæcunque ad salutem & beatitatem nostram æternam pertineant nobis largiturus omnino sit.

Qui sane, adeo scilicet nos dilexit, proprio Filio non pepercit. Solemus iis parcere, id est ea minime impendere, quæ nobis charissima & pretiosissima sunt: quid vero Patri charius, quid pretiosius esse potest quam proprius Filius, præsertim unicus, isque Patri in omnibus

omnibus obsequentiſſimus? Talem filium habuit Deus Jeſum Chriſtum filium proprium, non alienum, non adoptivum, ſed quem ex ſuo ſpiritu a virgine concipi & ex ea naſci fecerat, filium unicum, & unice ſibi dilectum, omnium ſuorum bonorum hæredem, filium cujus unica voluptas erat facere & exequi paternam voluntatem; filium ante ſecula præcognitum & adamatum: hunc talem filium cum haberet Deus, & videret plurimum ſalutis noſtræ intereſſe, ſi priuſquam illum ad vitam immortalẽ & gloriam cæleſtem illi deſtinatam perduceret, morte eum, & quidem crucis, (qua nulla dirior & ignominioſior) ab adverſariis affici pateretur; adeo nos dilexit Deus, adeoque ſalutem noſtram cordi & curæ ſibi habuit, ut ne quidem iſti filio ſuo pepercerit, quin eum nobis ac ſaluti noſtræ impenſum, inimicis traderet ac permitteret, eoque ſemetipſum idque tam triſti modo privaret.

Proprio filio. Id eſt ſuo. Alieno enim filio non parere promptum eſt. Proprius filius opponitur alieno vel adoptivo: nam & adoptivus filius generatione alienus eſt. Qui putant proprium filium Dei dici Chriſtum, quod ſit ex Patris ſubſtantia ante ſecula genitus, non meminerunt Deum animantium more non generare filios, & ſi hoc modo proprius Dei filius eſſet Chriſtus, dicant quidquid velint, & humanam illi naturam, ut libet, adjungant, dici non poſſet quod Deus vere proprio filio non pepercerit, ſed eum tradiderit. Non parcere enim rei alicui, & tradere rem aliquam; quid aliud eſt quam eam impendere eaque ſeſe privare? An vero unquam Deus filio, qui ex ſua eſſentia natus eſſet, ante ſecula ſeſe vere privabit? an illo unquam caruit? quicquid tandem dicamus eam in humana natura perpeſſum eſſe? Perpeſſiones enim iſtæ, præſertim mors, naturam illam ſeu eſſentiam ſecundum quam proprius, id eſt ut volunt, ex Patris eſſentia generatus filius, haudquaquam attigerunt, ſemper illa & Patri & filio manſit incolumis & intacta. Et cum natura humana in Chriſto ipſa per ſe ſuppoſitum, ut vocant, ſeu perſona negetur eſſe, (quod ipſum etiam manifeſtam involvit contradictionem, ſingularem hominis naturam non eſſe perſonam) nec pati quidquam nec mori potuit: agere enim & pati ſuppoſitorum proprium eſt; neceſſe eſt ut oſtendant, quid in proprio tali, qualem aſſerunt, Dei filio proprie ac vere paſſum ac mortuum ſit? Non humana natura, ut dictum eſt, non etiam illa quam volunt divina, id eſt conſubſtantialis Patri eſſentia, quæ nullis perpeſſionibus; multo minus vero morti obnoxia eſt: quid igitur? An perſona ſeu ipſum ſuppoſitum filii? At hoc ab eſſentia filii nihil differt. Perſona enim eſt filius, filius autem, ut & res quælibet, quid aliud eſt quam ſua ipſius eſſentia? Proſecto per ejuſmodi de filio Dei ſententias, tandem eo deveniendum erit, ut non tantum Dei filius proprius, ſed etiam ipſe homo Jeſus Chriſtus, quem ipſi à Dei filio proprio natura diſtingunt putant, vere fuiſſe paſſus & mortuus negetur. Si enim filii perſona ſeu ſuppoſitum vere ac proprie mortuum eſt, certe filii perſona ac ſuppoſitum, vere ac proprie eſſe & vivere deſiit. Deſiit, inquit, ſed quatenus erat homo. Igitur quatenus erat filius Dei proprius, vere ac proprie eſſe ac vivere cum mortuum

eſſet non deſiit. Quatenus enim erat homo, Dei filius proprius veſtra ſententia non erat. Veſtra igitur ſententia Dei filius, proprius haudquaquam eſt mortuus. Unum etiam idemque ſuppoſitum & hominem eſſe & non eſſe hominem, & filium eſſe ex Dei eſſentia ab æterno genitum & non eſſe, vere ac proprie mortuum eſſe, & vere ac proprie mortuum non eſſe, ſimpliciter ſibi invicem contradicunt ſeſeque mutuo evertunt. Et ſi filii perſona ſeu ſuppoſitum, quatenus erat homo, vere ac proprie mortuum eſt, quatenus vero erat filius Dei conſubſtantialis non eſt mortuum, neceſſe eſt ut ſecundum humanam naturam ſit mortuum, ſecundum naturam Deo conſubſtantialem non ſit mortuum; hoc vero ſic intelligi non poteſt, quaſi natura humana proprie ſit mortua, quo pacto Æthiops dicitur albus ſecundum dentes, quia dentes ipſius proprie ſunt albi non ipſe. Ponimus enim non naturam humanam proprie, ſed filii perſonam eſſe mortuam. Aliter igitur hoc intelligi non poteſt, quam naturam humanam cauſam fuiſſe, ut moreretur filii perſona, idque vere ac proprie. At ſi filii perſona vere ac proprie eſt mortua, quo pacto ſimul vere ac proprie non eſt mortua? Non eſt mortua, inquit, ſecundum divinam naturam. At neque homo moritur ſecundum animam: & tamen quia homo vere ac proprie moritur, non poteſt ſimul vere ac proprie mortuus eſſe & non eſſe mortuus. An vero filii perſona idipſum eſt quod filii divina ſeu Deo ut dicitis conſubſtantialis eſſentia? an aliquid aliud? Si idipſum, proſecto divina & conſubſtantialis iſta eſſentia mortua eſt cum mortua eſt filii perſona: ſin aliquid aliud, quid ſit dicite. An aliquid eſſentiam conſubſtantialis filii conſtituens, an extra illius eſſentiam? Si prius, quomodo perſona filii mortua & deſtructa, non ſimul interiit & conſubſtantialis Dei filius? Certe corpore deſtructo, quod ad hominis conſtituendam pertinet eſſentiam, deſtruitur & homo. Si poſterius, quæ obſecro eſt iſta perſona filii, quæ non tantum non eſt ipſe filius, ſed ne quidem ad eſſentiam pertinet filii? Non igitur filius Dei proprius eſſet mortuus, quamvis vel maxime mortua eſſet ipſius perſona. Si perſona filii eſt, ut novi quidam aſſerunt, Philoſophi dicam an Theologi, ſubſiſtentia filii, ab eſſentia illius mente & cogitatione ſeparata, doceant quo pacto ſubſiſtentia iſta vere ac proprie mortua, proinde deſtructa, non ſimul deſierit ſubſiſtere & filii eſſentia? Ne nunc dicam, perſonam ſeu ſuppoſitum, definire per ſubſiſtentiam, eorum eſſe qui redacti ſunt ad incitas, qui unius numero intelligenti, eſſentiæ plures volunt eſſe perſonas, aut unius numero perſonæ plures eſſentias. Ergone cum perſona vel ſuppoſitum aliquod moritur, non ipſa ſubſtantia vere ac proprie moritur, ſed illius ſubſiſtentia? Aut cum ſuppoſitum naſcitur vel generatur, ſubſiſtentia vere & proprie naſcitur & generatur, non ipſa ſubſtantia? Et Patris vel filii perſona non ipſe Pater eſt vel filius, ſed Patris vel filii ſubſiſtentia? In ſubſiſtentiam igitur credimus, ſubſiſtentiam invocamus, non ipſum ſubſiſtentem Patrem & Filium? Subſiſtentia omnipotens creavit cælum & terram, ſubſiſtentia generavit ſubſiſtentiam, ſubſiſtentia ſubſiſtentiam ſuſcitavit ex mortuis, & cæli ac terræ Dominum Regemque fecit? ſubſiſtentia ſuppoſiti proprium eſt, non ipſum ſuppoſitum

positum. Recte igitur ab initio diximus istas de Filio Dei sententias eo tendere, ut fides de vera filii Dei morte tollatur vel in dubium vocetur. Humana enim natura per se & in abstracto mori non potuit, multo minus divina, persona item Filii Dei non potuit mori, five illa dicatur esse ipse consubstantialis Dei Filius, five illius tantum subsistentia. Unum est solidum fidei de vera Filii Dei morte fundamentum, ut credamus Filii Dei personam non fuisse ullam aliam quam ipsum hominem Jesum Christum. Neque dixeris Filium proprium nunquam appellari nisi proprie dictum, id est ex essentia Patris genitum. Hoc enim locum habet in iis quæ proprie loquendo generant, id est genus suum propagant, non in Deo. Nam generis propagatio proprie dicta, illorum est quæ cum ipsa pereant in suo genere se conservant, non Dei, qui non solum extra omnem finem, sed etiam extra omne principium est; proinde necessario semper unus est. Itaque Dei Filius proprius dici potest quamvis non proprie dictus, seu proprie loquendo ex Dei essentia generatus, quamvis, inquam, non quidem in re, sed in voce Filii, sit metaphora ac improprietas. An enim quia nos dicimur propriæ oves Christi, propterea sumus oves Christi proprie dictæ? Et ut proprius rei nostræ exemplum adferam, an quia Jesus est Dei Christus, id est unctus proprius, idcirco est Christus seu unctus Dei proprie dictus? aut quia Spiritus Sanctus est propria Dei unctio, idcirco erit unctio proprie dicta? Nequaquam: proprietas enim ista in talibus secundum rem non secundum vocem intelligenda est.

Non pepercit. Id est eum impendit, vitæ ejus non parcendo, neque curando ut immunis ab ignominiiis & doloribus ac cruciatibus & morte esset.

Sed pro nobis. Id est maximo nostro bono & commodo, inprimis vero ut pro peccatis nostris victima esset expiatoria. *Omnibus.* Nemo nostrum tanti beneficii divini est expers, ad nos omnes, quotquot sumus, fructus & effectus illius pertinet, eumque pertinere Deus voluit, non pro quibusdam nostrum tantum, ne forte quispiam sui non habitam fuisse rationem in hoc tanto Dei beneficio existimet.

Tradidit ipsum. Id est eo semetipsum sic privavit, ut eum permiserit rapi, capi, vinciri, cædi, ignominiiis affici, duci, in crucem agi, occidi.

Quomodo non etiam cum ipso omnia nobis donabit? Ex tanto Dei beneficio infert Apostolus omnia alia bona, quæ ad salutem ac beatitatem nostram pertineant, nobis à Deo donatum iri; infert autem per interrogationem: quasi dicat, fierine ullo pacto potest, quin etiam cum ipso omnia nobis Deus largiatur? Particula *et* vel *etiam* respicit ad vocem remotiorem *omnia*: quasi dicat, quomodo non etiam omnia nobis largietur?

Cum ipso. Quasi dicat: Deus Filium proprium nobis largitus & gratificatus est, pro nobis illum impendendo & in mortem tradendo, quomodo non & omnia quæ habet Filius, nobis donabit? eritne aliquid quod nobis dare & largiri recusabit, cum ipsum Filium proprium dare & elargiri in salutem nostram non recusaverit? An quidquam habet charius & pretiosius Filio? Nonne multo promptius est Deo vitam æternam nobis donare, quam Filium proprium pro nobis in mortem tradere? An Deo aliquid decedet,

quando nobis vitam æternam communicabit? At quando Filium unice dilectum in manus hostium crudelissimorum tradebat, filium proprium amittebat. Cum Deus nobis cælestem hæreditatem conferet, maxima afficietur ex hoc suo beneficio voluptate & gloria; at cum videret filium suum tam crudeliter tractari & cruci affigi, maximo afficiebatur dolore (*ἡτονεῖν* intellecto,) & contumelia.

Omnia. Τα πάντα, cum articulo, qui vocem *omnia* restringit ad illa omnia quæ ad rem subiectum, id est ad salutem ac beatitatem nostram æternam pertinent: ad illa inquam, omnia bona, quæ ut consequeremur, Filio suo non pepercit, eumque tradidit, quæ scilicet justificatione & glorificatione seu conformatione imagini Filii Dei continentur.

Nobis. Nullo nostrum, qui scilicet in Dei Filium credimus, excluso.

Donabit, χαρίσει. Ex mera gratia sua conferet, sine ullis operum nostrorum meritis proprie dictis.

Verf. 33. Quis accusabit electos Dei? Deus qui justificat. Quia nulla res magis obstare posset saluti nostræ quam peccata nostra, idcirco hunc præcipue scrupulum movet & eximit Apostolus. Si quis ob peccata sua damnari debeat, accusatore aliquo opus est, cum nemine accusante reus absolvatur. Interrogat igitur Apostolus:

Τίς ἐγκαλέσει adversum electos Dei? Non ideo sic interrogat quod accusator electorum desit; est enim Diabolus qui eos perpetuo accusat; sed significat frustra esse quemlibet illorum accusatorem; accusationem esse inanem & irritam, quæcunque tandem crimina electis Dei accusator objectet, eorumque eos reos agat & peragat.

Adversum electos Dei. Latini non dicunt accusare adversus aliquem, sed Græca locutio est ἐγκαλέειν κατὰ τίνα, qua utitur Apostolus, Latini simpliciter dicunt, accusare aliquem. Electorum Dei nomine significat Apostolus à Deo per Evangelium vocatos & justificatos, qui vocatione & justificatione digne se gerunt, id est peccatis penitus renunciarunt, & omni iustitiæ ac sanctitati sunt dediti. Hos enim Deus plenior & perfectiore ratione eligit ad salutem, & isti absolute & κατὰ ἑξοχὴν electi nominantur. Sunt quidem & vocati eo ipso electi, cæterorum hominum respectu, quatenus Evangelio crediderunt; sed quia non omnes qui Evangelio credunt, sic credunt ut Evangelio digne vivant, fidemque suam per effecta testentur, idcirco isti demum quorum fides per charitatem est efficax, quique nova creatura sunt facti, electorum nomen peculiariter sibi vindicant, & sicut priores illi inter cæteros homines, sic isti inter ipsos electos electi ac selecti sunt; quo sensu dixit Christus multos esse vocatos, paucos vero electos Matth. xxij. 14. Quod ipsorum hominum vitio ac culpa evenit, non Dei qui omnium credentium cuperet fidem esse ad novam vitam efficacem. Qui docent electos non posse fieri reprobos, electorum vocem de suis illis ab æterno prædestinatis individuis accipiunt; sed quia Scriptura illos dicit electos, qui fidem & charitatem habent, & ob hanc ipsam fidem & charitatem electos esse asserit; idcirco electos monet ut diligenter sibi caveant, ne in fide & charitate deficient, per quam electi facti sunt, qua deficiente deficeret & electio. Tu, inquit infra Apostolus, *fide stas*, id est electus

electus es, *noli altum sapere, sed time* cap. xi. 20. *Vide super te bonitatem Dei, si manes in bonitate, alioquin & tu excideris* vers. 22. Quid aliud magis est nostrum *ἐκλογὴς* quam electio nostrum; & tamen alter etiam Apostolus monet, ut vigilemus ne excidamus *τὴν ἰδίαν ἐκλογὴν*, ex propria confirmatione, qua scilicet firmata est ex parte Dei nostra salus, proinde ex electione 2 Petr. iij. 17. Ipse Paulus Apostolus quam serio certabat ne ex electo fieret reprobus 1 Cor. ix. 27, & ut æternæ vitæ brabæum reportaret Philip. iij. 11, 12, 13; qualia & monita & exempla ubique in Scriptura occurrunt. Docet igitur Apostolus frustra omnem institui accusationem adversus Dei electos: dummodo ipsi electionem suam firmam & stabilem faciant, constanti in Christum fide & sanctis operibus fidei fructibus 2 Petr. i. à vers. 5, ad 12. Maluit Apostolus dicere: *Quis accusabit, aut, accusationem instituet adversus electos Dei,* quam adversus nos: ut ipsa electorum Dei appellatione non tantum causam subiceret irritæ accusationis, sed simul etiam nos moneret, electos nos Dei esse oportere & in electione permanere, si causa cadere nolimus.

Deus, qui justificat. Causam affert propter quam adversus electos Dei irrita sit & inanis omnis accusatio: quasi dicat, nemo est qui damnet electos Dei, quorsum igitur est omnis adversus illos instituta accusatio? Si nemine accusante reus dimittitur, multo magis nemine damnante manet impunis. Neminem autem esse qui electos Dei damnet, inde probat, quod Deus sit qui illos absolvat & justificet. At Deo absolvente & justificante quis erit qui eos damnet? Dammare illos nemo potest nisi Deus, ideo & coram Deo illos accusare necesse sit; Deus autem illos justificat. Nam & electi sunt, quia iustificati sunt, & iustificati quia electi. Quis igitur est qui illos condemnet?

Deus, intellige est, qui justificat. ὁ δικαιῶν, per participium Atticorum & Hebræorum more, qui illis ex gratia iustitiam imputat, & sic illos iustos pronunciat, à peccatorum omni reatu poenisque absolvit, & vitam æternam illis adjudicat ac largitur.

Vers. 34. *Quis, intellige est, qui condemnet?* Non recte verba ista à superioribus, novo commate, per commatum istorum auctores dirempta sunt. Quid enim necesse foret novam instituere interrogationem, de eo quis sit qui condemnet, postquam dictum erat Deum esse qui justificat? Hoc enim ipso omnis damnator excluditur, & Christus in subjunctis verbis non consideratur tanquam Judex absolvens & justificans, sed tanquam patronus & Advocatus noster, ut si Apostolus utrique interrogationi suam responsionem voluisset subicere, debuerit accusatori, Christum, tanquam Patronum & defensorem; damnatori autem, Deum tanquam Judicem absolventem & justificantem opponere.

Qui condemnet? ὁ καταδικάζων, similiter per participium, intellige qui condemnet ad mortem illam secundam, veram peccati poenam, eaque damnatos afficiat. Nam alioqui multi sunt qui electos Dei damnant, etiam ad mortem, ac morte afficiunt, sed temporaria, qua corpora tantum Deo permittente necant, animas necare non possunt: quæ electorum

Dei damnatio, illorum est absolutio. Seipso condempnant impii electos condemnando. Non desunt etiam qui eosdem Dei electos tanquam impios & hæreticos anathemate feriunt, & æterni ignis supplicio addicunt; sed hoc illorum fulmen brutum est, nihil electis nocet.

Christus qui mortuus est, magis vero & suscitatus est, qui etiam est in dextra Dei, qui etiam interpellat pro nobis. Pergit ostendere frustra accusaturum electos Dei quisquis accuset, Deo enim adjungit Christum electis patrocinantem.

Christus, intellige est, qui mortuus est. ὁ ἀποθνήσκων, per participium pro verbo: quasi dicat, nam quod ad Christum attinet, Christus est is qui mortuus est, qui electos Dei, id est omnes in se credentes & credituros, sic dilexit, ut pro illorum salute mortem oppeterit, qua dilectione & charitate nulla major inter mortales dari potest. An iste causam in se credentium deferet? An eorum ullum perire & damnari patietur, cum in id ipsum sit mortuus, ne ullus pereat?

Magis vero & suscitatus. Morti Christi suscitationem ex mortuis merito adjungit. Nisi enim suscitatus esset, nec à dextris Dei sedere, neque nos tueri nobisque patrocinari posset. *Magis vero,* intellige causæ nostræ prodest; & *suscitatus est,* & hic participium *ἐκείνῳ*, ponitur pro verbo. Docet Apostolus magis salutem nostram juvare, quod Christus non tantum mortuus sit, sed etiam sit suscitatus ex mortuis: *Mortuus enim est propter delicta nostra, suscitatus autem est propter justificationem nostram* cap. iv. vers. ultimo. *Si Christus non suscitatus est,* inquit idem Apostolus alibi, *vana est fides nostra, adhuc estis in peccatis vestris* 1 Cor. xv. 17. Si enim Christus ex morte non evasisset ad vitam Dei potentia suscitatus, nullam nostri salutisque nostræ curam habere potuisset: Deus autem constituerat per Christum nos servare, & suæ gloriæ amplificandæ & nostræ spei firmandæ causâ. Hic locus duos errores coarguit. Prior est Christum debita nostra Deo proprie loquendo exsolvisse. Hoc enim si verum foret, Christi suscitatione salus nostra non indiguisset. Nam debitum solutione tollitur, nec amplius ullo jure potest exigi. Immo vero si Christus mortuus erat, ut debita nostra proprie loquendo dissolveret, solutionis istius ratio magis exigebat ut Christus in morte maneret, quam ut illi mors immortalī vitæ & gloriæ caelestis compensaretur. Alter error est, Christum consubstantialē Deo ab æterno ex Dei essentia genitum Filium fuisse. Nam si talis Dei Filius erat Christus, etiam si quatenus homo in morte mansisset, nihilominus tamen & semper vixisset & nos juvare potuisset. Nec refert quod nos ut homo seu quatenus homo juvare non potuisset, suffecisset si nos juvaret, quatenus consubstantialis Dei filius esset. Profecto omnem salutis nostræ ac fidei rationem imprudentes evertunt, qui nobis alium Dei Filium, alium Christum, quam hominem Jesum ex Spiritu Sancto conceptum & ex virgine natum, sua natura humana, & Spiritu Sancto quo à Deo sanctificatus ac unctus erat, descriptum ac definitum inducunt.

Qui etiam est in dextra Dei. Pergit in describendo Christo, ut tanto magis appareat quantum nobis in ipso sit præsidium. Non tantum pro nobis mortuus

tuus est, sed etiam suscitatus est, ut nobis post mortem redivivus prodesse posset; non tantum suscitatus est, & vivit post mortem nostro bono & saluti; sed idem etiam *est in dextera Dei*. Docet ubi sit Christus ex mortuis suscitatus; ibi nimirum ubi est Deus, supra omnes cælos, in luce illa inaccessa quam Deus inhabitat. Ibi enim decuit cælestem nostrum Patrum ac Servatorem esse, ut istic causam nostram apud Deum ageret. Est vero non simpliciter ibi ubi Deus est, sed apud Deum; sed ita apud Deum est, ut sit in dextera Dei.

In dextera. Id est ad dexteram, intellige in armum Dei. Alibi dicit Scriptura, in dextra throni Dei, *ἐκ δεξιῶν*, à dextris, intellige partibus Dei, quod etiam in ipso Psal. cx. 1, ex quo verba hæc petita sunt, legitur. Hæc loquendi ratio usurpatur de Deo per metaphoram ab hominibus, apud quos est dextra & sinistra manus, dextrum & sinistrum latus, dextræ & sinistræ partes: quarum illæ quia nobiliores habentur sinistris, idcirco & locus dexter honoratior habetur sinistro. Significatur igitur hac phrasi Christum honoratissimo apud Deum esse loco. Non dicitur autem Christus à dextris Dei esse respectu alicujus qui sit à Dei sinistris. Neque enim in Scriptura legitur ullum esse à Dei sinistris, quæ omnes cælitates eorumque etiam principatus ac potestates longe infra thronum Dei, imo & Christi collocat, & Deo ac Christo ministrare asserit. Solus Christus, quippe Filius ille singularissimus, dignus à Deo habitus est, ut ad latus Dei esset, idque etiam dexter non sinister. Non sequitur autem Christum honoratiore esse in loco, quam Deum ipsum, Deus enim absolute summus & altissimus est, nec similitudo nimis premenda est. Homines quantumvis majores ac digniores, minoribus non raro locum cedunt honoratiorem, humanitatis vel comitatus gratia. Sic Salomon matrem suam dextram sibi assidere fecit; idem & Regis Ægypti filiam sponsam suam ad se deductam à dextris suis constituit Psal. xlv. 10. De Nerone etiam Cæsare scribit Historicus, quod Armeniæ, ni fallor, Regi qui Romam venerat, diadema Regium ab ipso sumpturus, sellam poni jussit à parte dextra, sicque cum illo confederit in publico: sed Deus nonnisi semper loco celsissimus esse potest, cujus sublimitati sicut nihil unquam potest accedere, sic neque decedere, & qui à dextris Dei locus est, non respectu Dei, sed respectu aliorum locorum omnium dicitur excelsior, quorum major vel minor celsitudo ex majore vel minore ad Deum accessu proficiscitur. Summa huc redit, Deum tanto honore Christum affecisse, tamque sublimem illi locum apud se dedisse, ut nullo majore honore eum afficere, nullum ei locum sublimiorem tribuere potuerit. Quia vere Christus ita est à dextris Dei, ut à dextris Dei fedeat, merito hac sessione regnum significatur Phil. cx. 1. Et hic ipse Apostolus 1 Cor. xv. 25 sessionem Christi à dextris Dei de regno Christi exponit, idemque & aliis fit in locis sacræ Scripturæ; quæ sessione Christi à dextris Dei regnum ejus includunt, quod & in Symbolo Apostolico factum videmus. Regum enim est sedere in solio, cæterorum vero vel adstare Regibus, vel si assideant, solii assidere inferioribus & minus elevatis. Nam quod in matre & uxore Salomonis, & Rege Ar-

menæ aliter factum sit, mirum non erat, cum & mater Salomonis, & uxor, Reginæ essent, & qui assidebat dexter Neroni Cæsari, Rex esset Armeniæ. Christus igitur non tantum locum honoratissimum, sed etiam ob præsentem in hoc seculo statum populi divini, regnum ac dominationem in omnes & omnia à Deo accepit; quam futuro seculo, in illo beato populi divini statu, devictis & triumphatis à Christo hostibus omnibus ipsaque morte, cessaturam & immediate ad Deum redituram esse, idem hic Apostolus docet 1 Cor. xv. 24. Et hujus dominationis respectu Christus à dextris Dei sedere jussus est, donec ponantur omnes inimici ejus scabellum pedum ejus. Nam summi honoris ac dignitatis respectu etiam post abolitos omnes hostes futuro in seculo à dextris Dei sedere non desinet. Quem igitur metum nobis ullus accusator possit incutere, Christo tanto honore à Deo affecto, dextro illius lateri assidente, & ab ipso regnum ac dominationem obtinente in omnia? Scripturæ verba quæ Christum super domum Jacobi regnaturum dicunt in secula, & regni ejus non fore finem Luc. 1. 32, aut thronum ejus esse in seculum seculi Hebr. 1. 8, hoc volunt, Christi regno, quod absoluta ipsius in omnia dominatione continetur, nullum fore finem in hoc seculo; ideo etiam dicitur cum Sole & Luna duraturum esse, non autem finitum non iri cum hoc seculo, quando scilicet novus ille & cælestis succedet populi divini status. Sic Christus Sacerdos dicitur in æternum vel in seculum Psal. cx. 4. Hebr. vij. 17, 21, 24, & interpellatio ejus perpetua vers. 25, quia in hoc seculo Sacerdotii & interpellationis ejus nullus futurus est finis; at in futuro seculo nullus utriusque erit locus. Sic & Fœdus novum dicitur æternum Hebr. xij. 20. Seculi præsentis respectu, non futuri, in quo fœdus istud effectum suum plenum & sic finem accipiet. Sicut & Christi dominatio in omnia, postquam omnes hostes fuerint aboliti; & justii ac sancti omnes in cælestis regni possessione ab ipso collocati. Hunc enim in finem Christo omnis in cælis & in terris potestas à Deo concessa est. Idem dicit Apostolus, *Deinde finis, quando tradet regnum Deo & Patri &c* 1 Cor. xv. 24.

Qui etiam interpellat pro nobis &c. Poterat aliquis cogitare, etiam si Christus sit in dextera Dei, patrono tamen & propitiatore ac deprecatore apud Deum, miseri peccatores indigemus, quandoquidem nec populus Israëliticus illo caruit. Docet igitur Apostolus, eundem Christum non tantum Regem ac Dominum nostrum esse, sed simul & patronum, propitiatorem ac Sacerdotem apud Deum, quique non in terris, ut Veteris Testamenti Sacerdos, sed in ipsis cælis, interpellat pro nobis. Omnia habemus in uno Christo, quæcunque mente cogitare & complecti possimus, ad confirmandum & consolandum & erigendum animum nostrum spectantia.

Interpellat. *Ἐντυγχάνει*, intercedit; non verbis, non orationibus ac precibus: nec enim vel Dei in suos electos amor, Christi preces expectat Joh. xvi. 26, vel Christi absoluta in omnia potestas illas requirit, sed interpellat ac intercedit rebus ipsis ac factis, quæ omni prece sunt validiora.

Sua nimirum morte quam pro peccatis nostris, tanquam victima ab ipso Deo data, subiit, suo sanguine quem pro illis fudit, sua perpetua coram Deo apparitione. Res igitur ipsa efficacissime loquitur, etiam si Christus nullas interponat proprie loquendo preces. Hinc Auctor ad Hebræos Christi sanguinem meliora loqui scribit quam Abelem Hebr. xij. 24, cujus sanguis vindictam clamabat, ut Scriptura loquitur, at Christi sanguis veniam clamat peccatis omnium electorum Dei. Huc pertinent & illa omnia quæ idem Auctor, Christum cum Sacerdote Legali comparans, de illius per proprium sanguinem in cælestia adyta ingressu, & coram vultu Dei apparitione, proque nobis perpetua interpellatione, divino persequitur stylo. Huc referenda sunt & illa Joannis Apostoli verba 1 Epistola cap. 2. 1, 2. An igitur ullum majus solatium, ullum certius præsidium habere possimus quam istud est, quod nos habere docet Apostolus in Christo? Cur autem non addidit, qui etiam est Dei filius consubstantialis ex Patris essentia ab æterno genitus, unus idemque numero cum Patre Deus? Qui factum est, obsecro, ut hoc non apposuerit? Nulla alia causa exputari poterit quam quod hoc à Christo non didicerit, non acceperit. Si enim accepisset; an hoc isto præsertim in loco reticuisset, ubi omnia summam complexus est, & complecti voluit ac debuit, quæ nobis in Christo maximo possint esse præsidio? Sed quid mirum quod non acceperit? Accipere enim superioribus penitus adversa non potuit. Nam & mori, & ex morte suscitari, & à dextris Dei collocari, & Sacerdotis munere fungi, homini Christo recte conveniunt: at illi, quem dicunt, consubstantiali Dei Filio, nihil istorum convenit. Convenit, ajunt, ut homini. Nimirum hoc ipsum sibi ipsi non convenit; aliquem simul esse & hominem, & consubstantialem, quem dicunt, Dei filium. Sed fuerit homo consubstantialis iste Dei filius, fuerit & mortuus & resuscitatus ex mortuis, à dextris Dei esse quomodo potest, qui ipse Deus sit? A dextra Patris, inquirunt. At ne Patris quidem, qui idem cum Patre Deus sit. Non idem personâ, inquirunt. Personarum igitur divinarum una sedet ad dextram Patris, Pater sedet in medio, & Spiritus Sanctus persona tertia lævum Patris latus claudit. Hæc quidem in personis locum habere possunt, quarum quælibet suam habet ab alia distinctam essentiam; at quarum essentia prorsus est eadem & indistincta, ne personæ quidem sunt ullæ distinctæ, nedum ut situm aliæ ab aliis habere possint distinctum. Sed porro Christus non ante sedet ad dextram Patris, quam ad eam sedere jussus est; jussus autem est, postquam ex morte suscitatus, & in cælum ad Patrem evectus est, imo quia fuit ad mortem, eamque crucis obediens, universa Scriptura teste. Ut homo, ajunt. Atqui si homo iste, consubstantialis ille Dei Filius erat, nec jussum ullius expectare opus habuit, nec magis ad dextram Dei sedere potuit, quam ipse consubstantialis Dei Filius, cum quo personâ unus factus est. Et cum sessio ad dextram Dei Regnum significet Christo ut homini à Deo datum, quid attinuit Christo, ut homini, Regnum dare, qui eo ipso Regnum in omnia habuit, quod consubstantialis ille, quem ajunt, Dei filius esset. Eo ipso, inquirunt, Rex erat,

quod consubstantialis Dei filius factus est. Atqui ab ipsa incarnatione factum dicunt. Regnum autem quod Christus, ut homo, per sessionem à dextris Dei accepit, post suscitationem ex mortuis, & in cælos assumptionem demum universa Scriptura teste accepit: inter alia vide 1 Petr. iij. 22. Ephes. i. 20, 21, 22. Hebr. i. 3. x. 12. xi. 2. Homo igitur qui consubstantialis, quem volunt, Dei Filius esset, minime; ut in Regem à Deo ungeretur, opus habuit, nec magis ut ungeretur in Sacerdotem. Nam cui, obsecro, offerret? coram cujus vultu appareret? an ut offerret sibi ipsi, & coram sui ipsius vultu appareret? At hoc contradictorium est. An ut offerret Patri & coram Patris vultu appareret? At, credo, consubstantialis Dei filius opus habuit ut etiam Patris constitueretur Sacerdos. Et qui filium cum Patre unum eundemque numero Deum dicunt, mirum est, quomodo alterum alterius Sacerdotem ac Propitiatorem faciant. Serione rem agunt, qui scenas istiusmodi in fidem sanctissimam inducunt?

Pro nobis. Id est ne peccatorum nostrorum poenas demus, sed ab iis penitus absoluti, vitam adipiscamur æternam. Ex dictis constat, electos Dei non habere ullum alium deprecatores apud Deum in cælis, præter unum Jesum Christum, & vanos esse qui sanctorum vita functorum animas pro nobis apud Deum in cælis proprie loquendo deprecari & orare credunt ac docent; licet minime negemus eorum sanctissima Deoque gratissima facta in perpetua apud Deum esse memoria, & nobis, si eos imitemur & in eorum communione simus, non parum etiam prodesse. Sicut piorum parentum posteris, eorum similibus, memoria apud Deum, multum prodest. Alioquin isti ipsi sancti dum viverent, non alio deprecatore apud Deum in cælis, quam Jesu Christo sunt usi; nunc vero postquam vivere desierunt, multo etiam magis ipso indigent, ut ex morte erepti in vitam vindicentur æternam. Tanto autem error iste nocentior est, quod in mortuorum deserit apotheosin, id est invocationem & adorationem, quæ præstatur etiam illis qui hominum decretis sancti facti sunt. At graviore adhuc crimine illis qui vere sancti fuerunt. Neque enim ulli mortui adorari & invocari possunt absque idololatriæ crimine. Idola igitur fiunt qui mortui adorantur & invocantur: quid vero indignius est quam ex illis qui vere sancti Deoque dicati fuerunt, idola facere? Christus ipse ex mortuis est suscitatus ut nostrum apud Deum in cælis propitiatorem ac deprecatores posset agere; tantum abest ut ulli mortuorum id possint facere, multo vero etiam minus se à nobis invocari & adorari intelligere.

Verf. 35. *Quis nos separabit à charitate Christi? afflictio? num angustia? num persecutio? num fames? num nuditas? num periculum? num gladius?* Egit Apostolus de accusatoribus qui juris aliqua via nos damnationi subicere conantur, nunc agit de illis, quæ vi ingruunt ut nobis æternam salutem eripiant.

Quis? Græcus textus habet *τίς*, quod tam scæmininum est quam masculinum: quasi dicat, & quid? Hebræi enim cum neutra non habeant, scæminino utuntur. Nam & quæ enumerat Apostolus pleraque scæminini sunt generis.

Nos. Qui credimus in Christum, & sic electi Dei sumus,

Separa-

Separabit. Nempe ut Christus effectu ipso servare nos non possit.

A charitate Christi. Genitivus *Christi*, non objectum hic significat charitatis, sed subjectum, id est non agitur hic de charitate qua nos Christum complectimur, sed qua nos Christus complectitur. Egit enim Apostolus de Christi erga nos amore, quod pro nobis mortem oppetierit, proinde in vitam revocatus & à dextris Dei collocatus, nosterque Rex & Sacerdos factus, servatum nos haud dubie velit, & ut servemur totus curat. Quærit igitur Apostolus, cum constet nos à Christo sic diligi ut nos omnino servatos cupiat, (hæc enim est charitas Christi, sic Christus suos amat:) quis & quæ res usquam sit, quæ nos ab ista Christi charitate separare possit? Atque huc etiam diriguntur omnia sequentia. Neque enim hic Apostolus agit de nostra in officio præstando immota constantia, sed de salutis nostræ, si nos officium nostrum facimus, certitudine ac firmitate inconcussa: de illa præfidenter gloriari, verum ac rectum non est, at de ista nunquam nimia datur gloriatio. Hæc enim solius Dei & Christi actionem requirit, illa etiam nostram, quæ nequaquam tam certa esse potest quam quæ solius Dei & Christi est. Non interrogat Apostolus quid efficere possit quominus nos Christus diligit, hoc enim apostasia à fide & pietate Christiana, mali mores & Christi mandatorum neglectus, facile effecerint; sed quid efficere possit quominus Christus in sua erga nos dilectione persistens, & servare nos unice cupiens, cum tempus servandi nos veniet, servare nos haud possit & re ipsa servet? Quis & quæ res, inquam, faciet, quominus ardentissimus in Christo servandi nos affectus suum in nobis effectum, suo tempore non habeat? qui enim nos ab effectu charitatis Christi separaret, perinde esset atque si nos ab ipsa etiam separaret charitate. Nam cui usui esset Christi in nos charitas, tam Christo ipsi quam nobis?

Afflictio aut angustia? Enumerat Apostolus res varias, quarum vis eo tendit ac dirigitur ut nos à Christi separet charitate. *Afflictio?* Quærit an afflictio id poterit? intelligi enim debet in omnibus particula interrogativa, si Græcum *ἢ*, vertamus per *aut*. *Afflictio*, *ἀλγίς*, quasi dicas pressura, complectitur omnia quibus nos premunt & urgent adversarii ut nos perdant, citra mortem tamen, cujus effugiendæ pateat adhuc via, ut sunt probra, contumeliæ, verbera, mulctæ, bonorum direptiones, carceres, proscriptiones, exilia, & similia.

Aut angustia? Cum nos plane ad incitas redigunt, ut nisi nos Deus singulari sua cura eripiat, aut evadendi suggerat consilium, idque secundet, jam actum sit de vita nostra. Tali in angustia erat Apostolus Damasci, cum clausa & præfidiis undique septa urbe quæreretur ad mortem, aut in Asia, cum plane desperasset de vita, & mortis decretum in seipso haberet, à qua divina providentia liberatus, ex morte se à Deo liberatum duxit & dixit 2 Cor. I. 8, 9, 10.

Aut persecutio? Cum eos qui evaserunt, etiam ad alia loca persequuntur adversarii, & undique iis instant.

Aut fames? Ex persecutione oritur fames & inedia, cum persecutorum metu, vitare coguntur pii oppida, vicos, pagos, & omnes hominum societates, in locis desertis & avibus latitantes.

Aut nuditas? Et hæc ex persecutione profiscitur, vestibus enim detritis & laceris, non datur aliarum parandarum facultas. Ideo illi qui tempore persecutionis Antiochiæ diffugerant, dicuntur circumvisse *in ovibus & caprinis pellibus, defecti, pressi, male habiti, quorum non erat dignus mundus, in desertis errantes, & montibus, & speluncis, & cavernis terræ* Hebr. xi. 37, 38. Etiam Apostolus ipse famem & nuditatem expertum se dicit, persecutionis similiter de causa 2 Cor. xi. 27.

Aut periculum? Nempe assiduum, quod nec in ipsis quidem cessat latebris. *Et nos*, inquit Apostolus, *periclitamur omni hora* 1 Cor. xv. 29. Referrunt huc possunt & alia pericula omnia, in quæ terra marique incidimus quacunque de causa, quæ nec Apostolo defuerunt 2 Cor. xi. 25. Meminerimus igitur quocunque in rerum articulo constituti animo ne utique concidere, & salutis nostræ timere, agant quicquid velint adversarii, fremant & insurgant adversum nos omnia, in tuto est nostra salus, quæcunque tandem nobis incidat & ingruat calamitas.

Aut gladius? Hic periculi propter veritatem Christi solet esse exitus. Mortem intelligit violenter à persecutoribus illatam, per metonymiam causæ, quod communiter gladius usurparetur ad homines neciandos, & gladio separatio peculiariter conveniat. Separat enim caput à corpore. Sed neque hic electis Dei metuendus est: licet enim caput, & animam cum capite, à corpore separandi vim habeat; at ut electos à charitate Christi separet, vim non habet ullam. Cæterum in gladio includi debent & secures & cruces, & ignes, & omnia alia media ac instrumenta, quibus mors infertur, & consequenter omnia violentæ mortis genera. Hic Apostolus constitit, nam piorum hostes nihil habent quod ultra faciant, nec pii habent quod ultra patiantur ab hostibus; quam ob causam mors ultimus appellatur hostis ab eodem Apostolo 1 Cor. xv. 26. Nam cineres piorum fluentis, & animas Orco tradere, insana & irrita rabies est malorum.

Verf. 36. *Sicut scriptum est, quod propter te morte afficimur totum diem, reputati sumus tanquam oves mactationis.* Antequam neget Apostolus, & demonstret ullam istarum quas commemoravit rerum separationem nos à Christi charitate, ex mentione gladii inferit hoc Scripturæ testimonium, ut doceat minime moveri debere pios, quod impii & gladiis ac cædibus in ipsos sæviant, cum idem eveniret multis piorum qui sub Lege vixerunt, & qui typi quidam ac exempla nobis fuerunt.

Sicut scriptum est. Intellige, piorum adversarios gladiis ac cædibus in pios grassari.

Quod propter te &c. Verba ipsa Scripturæ recitat, ex Psal. xlv. verf. 22 sumpta, quibus pii persecutionis Antiochiæ tempore, se miserabiliter occidi & trucidari coram Deo queruntur.

Propter te. Intellige, ô Deus, tu nobis causa es istorum quæ patimur malorum. Patimur enim propter nominis tui professionem, & cultum tui, patimur

timur propter id quod Legis tuæ tenaces simus; & idola ac ritus gentium, quæque alia Legi tuæ contraria sunt, constanter aversemur. Hæc enim unica erat causa persecutionis Antiochicæ, ut in libris Macchabæorum legere est. O nimium beatos, quibus non ipsorum culpæ & crimina, sed solus Deus solaque in Deum pietas causa necis est!

Morte afficimur, *θανάτου*. Vario mortis genere extinguimur, adjectis etiam gravissimis tormentis, flagris ad necem cædimur, lapidamur, dissecamur, ustulamur, gladio truncamur Heb. xj. 36, 37.

Totum diem. Id est à mane ad vesperam, ob multitudinem eorum qui occidebantur. Ponit autem numerum singularem pro plurali. Neque enim per unum diem duravit illa calamitas, sed per multos.

Reputati sumus. Sic habemur sicut oves quæ mactationi addictæ sunt, sic nobiscum agitur sicut cum illis, cædimur magno numero, ut oves in sacrificiis solennibus. Egregie se ovibus assimilant, non tantum quod multi essent qui mactarentur, & quorum in cædibus toti dies absumerentur, sed etiam quod innoxii & infantes essent, sicut oves & quod intersectoribus suis non magis resisterent quam oves. *Occidistis*, inquit Jacobus, *justum*, & non resistit vobis cap. v. vers. 6, quanquam & hactenus ovibus, quæ in sacrificiis mactabantur, recte comparari possunt pii, quod & impii existiment se illorum cæde victimam offerre Deo gratam Johan. xvj. 2, & Deus, dum se occidi patiuntur propter nomen ac veritatem ejus, suscipiat illos pro victimis sibi gratissimis Philip. 2. vers. 17. 2 Timoth. iv. 6. Sic illorum temporum pii calamitatem suam, quam Dei causa sustinebant, coram Deo dequeiebantur, quorum patientia & constantia insigni nobis exemplo debet esse. Nam si illos sic affligi & occidi propter nomen & Legem suam passus est Deus, quamvis illos ad afflictiones non vocasset, quanto minus mirandum est, si nobis idem fieri permittat, quos ad hoc ipsum vocavit, ut cum Christo & pro Christo pateremur? Si illi tam constantes fuerunt in mortibus & tormentis perferendis, & occidi maluerunt quam Deum offendere, quanto magis nos decet tanta constantia, qui non tantum apertissimas Dei promissiones de vita æterna post mortem adipiscenda accepimus, quibus illi carebant; sed etiam Christum ducem nostrum obeandem veritatem & illius confessionem occisum, ex morte ad ipsam usque dextram Dei evectum esse videmus. Si illi Deo sunt confisi, se ab ipso ex morte suscitatum iri ad vitam beatam, nec pretio defectionis & peccati, oblatam ab hominibus susceperunt redemptionem, ut meliorem à Deo consequerentur resurrectionem, quanto magis nos hanc in Deum fiduciam habere oportet? Neque tamen omnes illi reportarunt promissionem, quippe quod *Deus melius quiddam de nobis providerit, nimirum ne sine nobis consummarentur* Heb. xj. 39, 40. Quod futurum erat, si nobis nondum natis consummati fuissent. Nam piorum hæc consummatio cum mundi consummatione ac fine conjuncta erit, quam sine ullo tædio ac detrimento mortui expectant.

Vers. 37. *Sed in istis omnibus superamus per eum qui dilexit nos*. Post inserta Scripturæ verba (nam superior versiculus in parenthesis legendus est) redit ad

propositum Apostolus, & docet nihil istorum, quæ enumeravit, separaturum nos à Christi charitate: quasi dicat, hæc omnia quæ memoravi, nobis vel accidunt, vel accidere possunt; sed nos in istis omnibus superamus.

In istis omnibus. Intellige, versantes, & ab iis oppugnati.

Superamus, *ὑπερνικῶμεν*, *supervincimus*. Id est, non tantum vincimus, sed etiam multo plus quam vincimus. Vincit enim qui adversario prostrato ipse manet superstes; unde superare dicuntur qui videntur; nos vero post ista omnia non tantum erimus illæsi ac superstites, sed etiam vitam adipiscemur nunquam finiendam, nullis turbandam adversitatibus, omni beatitudine cumulatissimam. Hoc vere vincere est & super superque vincere. Ponitur autem præsens pro futuro, per enallagen consuetam: supervincimus, id est supervincemus. Res hæc tam certa est, tamque certo fiet, atque si nunc jam fieret. Quia igitur rerum istarum omnium exitus est nostra salus & vita immortalis, non noster interitus; hinc apparet, nullam illarum five seorsim, five conjunctim cum aliis separaturam nos à Christi charitate.

Per eum qui &c. Docet per quem victoria ista & plusquam victoria nobis contingat, cum per nos ipsos nostrasque vires contingere non possit. *Per eum*, inquit, *qui dilexit nos*. Christum designat, nempe ut ad Christum ejusque dilectionem, ut caperat, salutem nostram referat. Docet Christum omnibus istis potentior ac fortior esse: nec mirum, habet enim omnem in cælis & in terris potestatem; habet claves inferni & mortis, & regni cælorem, habet efficaciam pedibus suis subjiciendi omnes inimicos, inter quos & mortem ipsam.

Particula *per* non significat hoc loco causam instrumentalem, per quam nos proprie loquendo operemur, sed causam efficientem, quæ sine nobis victoriam istam nobis operatur & confert. Maluit autem Christum describere quam nominare, ut descriptione ista causam indicaret, qua fiat ut Christus hanc tantam victoriam nobis largiatur; ea vero est Christi erga nos dilectio, quæ tanta olim erat, ut etiam animam pro nobis poneret, nunc vero tanta est, ut nos omnino fructum mortis suæ percipere, id est vitam æternam adipisci velit.

Dilexit nos. Non quod diligere cessaverit, actum enim de nobis foret, sed quod semel cæptam & morte testatam dilectionem perpetuo continuet. Hebræi enim præteritis utuntur pro præsentibus. Christi igitur erga nos charitas fortior est ac robustior ad nos servandos, quam totius mundi odia & molimina ad nos perdendos.

Vers. 38. *Nam persuasus sum quod neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neque virtutes, neque præsentia, neque futura*. Rationem affert cur asserat nihil omnino esse quod nos à Christi charitate separare possit, proinde nec ista quæ commemoravit: quasi dicat, nam si quid esset, etiam in istis omnibus quæ commemoravi, quod nos à Christi charitate posset separare, esset aut mors, ad quam & ista à me memorata ducunt, aut vita per quam ducunt; aut essent Angeli &c. cum præter hæc nihil amplius dari & cogitari possit. Atqui persuasus

suasus sum nullum istorum id posse facere : rectè igitur asserui nihil esse, quod nos à Christi charitate separare possit.

Per suasus sum. Argumentis scilicet efficacibus : scio Deum omnino nos velle servatum per Christum Jesum, cum nobis id per illum ipsum promiserit, & promissionibus suis fidem fecerit certissimam, scio Deum veracem, imo veritatem ipsam esse, scio omnia quæ promisit præstare posse, scio nihil Deo aliquid efficere volenti posse resistere, scio illum solo verbo & jussu suo cælum & omnia quæ in illis sunt condidisse. Scio illum mortuos vivificare, & quæ non sunt vocare tanquam ea quæ sunt cap. iv. 17.

Quod neque mors. Sive naturalis sive violenta ; quia si morimur ante Christi adventum, resuscitabimur, idque nulli corruptioni obnoxii ac immortales.

Neque vita. Quia si vivimus ad Christi adventum, immutabimur, & ex mortalibus momento temporis fiemus immortales, qua de re vide 1 Cor. xv. vers. 51, 52, 53. Alioquin enim, ut ibidem dicitur, caro & sanguis vitæ mortali subjectus, regnum Dei fortiri non potest, neque corruptio incorruptionem sortitur vers. 50. Id ipsum docet Apostolus infra cap. xiv. 8, *Sive vivimus, inquit, Domino vivimus, sive morimur, Domino morimur, sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus.*

Neque Angeli. Angelos nominat in genere, quia eorum naturalem potentiam in genere considerat, quæ divinæ potentiæ respectu nulla est. Omnis enim illorum potentia ac robur una cum ipsis à Deo est. Quod vero alii sint boni, alii mali, alii salutem nostram impedire nolint, alii velint, hoc respectu argumentationis Apostolicæ ex accidenti est, & boni quidem Angeli Christo sunt subjecti, ipsique salutem nostram desiderant, & Christo in illa perficienda ministrant ; mali autem cum suo principe, à Christo perdentur, tantum abest ut ipsi nos servare volenti possint resistere & effectum voluntatis illius impedire. Boni igitur Angeli non poterunt, non quod velint (velle enim quia boni sunt non possunt) sed etiam si vellent ; mali autem non poterunt, quamvis velint.

Neque principatus, ἀρχαί. Quasi dicat, non Angeli tantum in commune, sed neque ipsi Angelorum principes ac Coryphæi. Christus enim est omnis Angelorum bonorum principatus ac potestatis caput Col. 2. vers. 10 ; malorum autem Angelorum non minus destruet omnem principatum ac potestatem & virtutem, quam ipsos illorum Angelos 1 Cor. xv. 24. Jam vero si Angeli non poterunt, multo minus poterunt homines, si non poterunt Angelici principatus, multo minus humani. Utitur autem Apostolus abstracta voce ἀρχαί, pro concreta, id est pro iis qui principatum habent, seu aliorum principes sunt, non ordine tantum, sed etiam potestate & imperio.

Neque virtutes, δυνάμεις. Iterum abstractum pro concreto ; virtutes seu potentiæ pro iis quibus robur & vires præ cæteris insunt, & inde absoluto potentiarum nomine appellantur ; quorum nominatim mentionem facit Apostolus, quia de potentia agitur : quasi dicat, ne potentiæ quidem ipsæ ullæ poterunt nos à Christi separare charitate. Major inest potentia Christo quam potentiis omnibus. Intelligit au-

tem potentias Angelicas. Nam humanæ non merentur hic in censum venire. Significat Apostolus Angelos, non minus inter se robore ac viribus naturalibus differre, quam homines.

Neque præsentia. Id est quæ nunc usquam sunt.

Neque futura. Id est quæ unquam erunt, si forte Christus hoc præsentis rerum statu non veniat, & ante illius adventum res oriantur novæ, ne quispiam cogitet, etiamsi nunc nihil sit quod nos à Christi charitate separare possit, tamen futuro tempore potest esse. Neque nunc est, inquit Apostolus, neque unquam erit, quicquid erit, neque ipse qui venturus est Antichristus. Significat autem simul neque ullam temporum ac seculorum moram & intercapedinem, ullum salutis nostræ impedimentum allaturam. Apud Dominum enim mille anni sicut unus dies, & unus dies sicut anni mille, id est tam his quam illi nulla est cum Dei æternitate commensuratio.

Vers. 39. *Neque altitudo, neque profunditas, neque aliqua creatura alia poterit nos separare à charitate Dei quæ est in Christo Jesu Domino nostro.* *Neque altitudo.* Altitudo & sublimitas loci, in quo Deus & consequenter Christus est, quæ tanta est ut mente comprehendere non possit, non exiguum hic momentum habere videtur : quid enim nos magis à Christi charitate separare possit, quam tanta & plane immensa Christi à nobis distantia ? Neque hæc poterit, inquit Apostolus : *Christus enim ipse descendet de celo cum celestimate & voce Archangeli & tuba Dei, & mortui in Christo resurgent primum, postea nos viventes qui reliqui erimus una cum ipsis rapiemur in nubibus in occursum Domino in aërem, & sic semper cum Domino erimus* 1 Thess. iv. 16, 17. Et sicut eadem altitudo non impedivit, quominus Christus ad ipsum Deum eveheretur, sic neque impedire poterit quominus & nos ad Christum evehamur.

Neque profunditas. Altitudini opponitur profunditas, illa tendit in sublime, hæc descendit in imum. Quicumque igitur locus electos Dei contineat, etiamsi ad ipsum usque terræ centrum demittantur, & universa terræ mole obruantur, etiamsi ab ipsis maris voraginibus absorbeantur ; tamen neque hæc tanta profunditas, in qua demersi sint, poterit eos à Christi separare charitate, & vitam illis adimere æternam : cedit omnis terræ marisque profunditas Christi potentiæ immensæ, & reddet mare eos qui in ipso sunt mortuos, & mors & infernus reddent eos qui in ipsis sunt mortuos Apoc. xx. 13. Nulla major profunditas cogitari potest quam inferni, qui & ideo infernus nominatur. Infernus enim statum mortuorum significat, qui est non esse amplius ; at qui amplius non est, seu esse desiit, longius abest à vita, præsertim immortali, & profundius demersus est, quam ille qui in intimis terræ, vel maris, vel ceti alicujus visceribus, ut Jonas, lateat abditus : & tamen neque inferni profunditas in quem Christus per mortem descendit obistere potuit, quominus ab inferis rediret ad superiores, & à superis ascenderet ad omnium supremos & ad ipsum Deum Ephes. iv. 9, 10. Igitur neque nos eadem inferni profunditas à Christi poterit separare charitate.

Neque aliqua creatura alia. Ad extremum in genere reliqua omnia, quæ nominari & cogitari possunt,

sint, complexus est Apostolus : quasi dicat, quid multis morer? Si quid esse vel nominari & cogitari possit, creatura ut sit aliqua alia oportet; at quid poterit creatura ulla adversus suum creatorem? Significat Apostolus omnia quæ nominavit creaturas esse, nec quidquam dari tertium præter creaturam & creatorem. Nam quæ creatoris sunt, ut spiritus ac virtus ejus, & lux inaccessa in qua habitat, & alia divina attributa, in creatore includuntur, vel cum ipso simul intelliguntur.

Poterit nos separare. Id est poterit efficere quominus nos Christus servet, cum tempus aderit quo nos servare & vita immortalis donare volet. Ad tempus quidem ista omnia videntur aliquas habere vires arrendi nos ab æterna vita, sed suo & salutis nostræ destinato tempore, omnis illorum vis penitus evanescet.

A charitate Dei. Non frustra Apostolus nunc Deum ipsum nominat, nimirum quia creaturæ meminerat. Poterat enim aliquis objicere. Quid tu creaturam Christo apponis? An Christus rerum omnium creator est? Annon & ipse creatura Dei est? Respondet Apostolus, recte se creaturam Christo opponere, quandoquidem charitas Christi est ipsius Dei charitas. Deus enim ipse est qui nos diligit, qui nos servare vult, cum quo Christus, tanquam Filius cum Patre, unum est, ut qui Christo collidi velit, eique vim suam in servandis nobis opponere, cum ipso Deo & Patre Christi illum collidi necesse sit, quo argumento & ipse Christus utitur Johan. x. 29, 30.

Quæ est in Christo Jesu. Ne quis dicat, si hæc charitas Dei est quam dicis, quid tu illam Christi charitatem appellasti? Merito, inquit Apostolus, nam hæc Dei charitas Christo Jesu inclusa est, tota est ad Christum Jesum adstricta & alligata, ita ut si Christus nos diligit, etiam ipse Deus nos diligit, si Christus nos non diligit, nec Deus nos diligit. Christus Jesus est per quem Deus charitatem hanc nobis exhibere & ad effectum deducere constituit 2 Tim. j. 9, & qui effectum illius in se experiri velit, oportet ut & ipse in Christo Jesu sit & ad illum pertineat.

Domino nostro. Causam insinuat ob quam hæc Dei charitas sit in Christo Jesu, quia is Dominus noster est & Christus ille Dei, mundi & omnium in ipsum & per ipsum in Deum credentium Servator cap. v. 21. vj. 23.

CAPUT IX.

Verf. 1. **V**eritatem dico in Christo, non mentior, attestante mihi conscientia mea, in Spiritu Sancto. Postquam Apostolus docuit, non dari nunc justificationem & salutem nisi per fidem in Christum Jesum, devenit in cogitationem gentis Judæorum, quam à fide in Christum Jesum averfam, proinde à Deo rejectam videns, testatur ingentem animi sui ex eo dolorem. Quia vero rem dicturus erat prorsus arduam, & quam nonnisi totius Judaici populi immensa clades exprimere poterat; quo fidem inveniret, non simpliciter illam enunciat, sed cum varia asseveratione.

Veritatem dico. Id est dicere aggredior, quisque de veritate ejus quod dicam certus esto, dico id quod res est. Dictorum enim cum rebus congruentia veritas est. Ponit autem abstractum pro concreto, substantivum pro adjectivo, veritatem pro vero.

In Christo. Quasi dicat, cum Christo sim iustus, sim Christianus, quem decet in omnibus vera loqui, seu per Christum, in pro per: quasi dicat, ita me Christus amet. Sic dicere aliquid per Deum, est ejus Numine sese in dicendo obstringere.

Non mentior. Validius affirmat per negationem contrarii, Hebræorum more.

Attestante mihi conscientia mea. Quasi dicat, non mentior, quia contra conscientiam animi mei non loquor, testem habeo conscientiam, quæ mihi dicenti suffragatur & attestatur.

In Spiritu Sancto. Quasi dicat, cum Spiritum Sanctum habeam, quo pacto mentiar & contra animi conscientiam dicere aliquid ausim? Quicquid dico in rebus ad Christum spectantibus, in Spiritu Sancto dico, id est Spiritus Sancti impulsu & instinctu.

Verf. 2. *Quod tristitia mihi est magna & indefinens dolor cordi meo.* Hoc est quod cum tanta asseveratione & obtestatione dicere incipit. Particula *quod* ὅτι, δεικνῶς hic ponitur, non ἀπολογητικῶς.

Tristitia mihi est magna. Ingenti mœrore afficior, ut in malo ingenti par est;

Et indefinens dolor cordi meo. Intellige, ἀπὸ τῆς οὐχ ἔστι, indefinenter dolet & cruciatur cor meum, nullam habet doloris remissionem. Vox ὀδύνη parturientium dolores proprie significat, & per metaphoram usurpatur de maximis doloribus, quos per aliam metaphoram Latini cruciatus appellant.

Cordi meo. Id est non quidem corpori meo, sed cordi, id est animo meo, cujus dolores & cruciatus corporis doloribus graviores sunt, quia diuturniores & nullum ex corpore allevamentum habent, sicut corporis dolores habent ex animo constanti & bene sibi conscio.

Verf. 3. *Optarem enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, cognatis meis secundum carnem.* Non exprimit directe tanti mœroris & continui doloris causam, sed ingentem amoris erga gentem suam affectum, ex quo simul æstimetur quam magnum esse oporteat illius mœrorem, & quam irrequietum animi dolorem, & tamen etiam intelligatur mœroris & doloris istius causa, nimirum rejectio & damnatio totius Judaicæ gentis; quam si ita simpliciter & directe expressisset, Judæorum animos offendere & magis alienare poterat. Affert igitur argumentum magni sui mœroris & indefinentis cordi suo doloris.

Optarem enim, inquit, vel optarim. Non dicit opto, vel optabam; nemo enim sapiens optat quæ scit non posse fieri; sed optarem vel optarim, inquit, si fieri posset vel possit, non tantum non recusarem, sed in votis haberem, proinde libenti & prompto animo amplecterer.

Ipse ego. Duobus pronominebus semet designat, majoris asseverationis gratia.

Anathema esse à Christo. Id est, ut me Christus morti & exitio devoveret: vel, ut separarer à Christo per amissionem æternæ vitæ.

Pro fratribus meis. Id est eo pretio, ut fratribus meis vitam largiretur æternam. Libenter, inquam, salutem meam æternam, illorum omnium æternæ saluti impenderem, libenter victima devota & succedanea pro salute illorum fierem. Ingens profecto & plane stupenda est ista Apostoli erga gentem suam charitas! Vitam temporariam pro alterius vita vel salute æterna impendere magnæ charitatis argumentum est; at vitam æternam & cælestia gaudia aliorum æternæ vitæ & beatitati impendere, id vero omni exceptione majus est. Nec est ut dicas, Paulum, quia sciverit hoc fieri non posse, idcirco tam prodigum salutis suæ fuisse. Jam enim huic suspitioni tantis occurrit asseverationibus & obtestationibus ut vidimus, quibus ostendit se animo suo & conscientia probe examinata, & per Spiritum Sanctum hoc dicere. En quanto amoris ilice Apostolus gentis suæ animos sibi, & consequenter Christo, conciliare voluit! Simul tamen significat actum esse de salute ipsorum, quod à fide in Christum essent aversi. Quid enim opus foret pro salute illorum esse anathema à Christo, si damnationi & exitio devoti non essent? Ita causam magni illius sui mœroris & indefinentis animo suo doloris insinuavit Apostolus, vitata quantum per rei naturam fieri poterat, Judæorum offensa, quo etiam spectat blanda ac amabilis fratrum appellatio.

Cognatis meis, τῶν συγγενῶν μου. Explicat vocem fratrum, quod scilicet communis cum ipso generis essent, generis scilicet Israëliti.

Secundum carnem. Sic illos fratres, sic συγγενεῖς & cognatos agnoscit, ut hoc ad solam referat carnem, significans se illos secundum spiritum nequaquam pro fratribus & cognatis agnoscere. Verbis enim secundum carnem tacite opponuntur verba secundum spiritum, vel expresse, vel tacite seu implicite, quæ oppositio perpetua est. Fratres & cognati secundum carnem, sunt fratres & cognati secundum carnalem ortum, qui carnali ratione ex communi parente sunt prognati; fratres & cognati secundum spiritum, sunt fratres & cognati secundum spirituales ortum, quod spirituali ratione ex uno Patre Deo sint generati, quales sunt inter se omnes Christiani. Paulus igitur secundum carnalem ortum quo Israëlita ortus erat, & communem cum illis Patrem Israël habebat, frater erat & cognatus Judæorum Judæosque fratres suos & cognatos appellat; sed secundum spirituales ortum, quo ortus erat Christianus & Apostolus, frater & cognatus Judæorum non erat. Caro ponitur pro carnali ortu, per metonymiam subjecti per adjuncto, aut effecti pro causa. Sic domini secundum carnem, sunt domini secundum carnalem conditionem & statum quorundam Christianorum; secundum quem Christianorum aliqui sunt servi & mancipia, sed secundum spirituales Christianorum statum, secundum quem sunt Christiani & Dei Filii, non habent ullum alium Dominum quam Christum, & domini fideles ipsorum sunt conservi & fratres, non Domini. Hic simili metonymia caro ponitur pro statu & conditione carnali.

Verf. 4. *Qui sunt Israëlita, quorum adoptio, & gloria, & testamenta & Legislatio, & cultus, &*

promissiones. Postquam significavit Judæos quod in Jesum Christum non credant, à Deo rejectos & damnatos esse, enumerat illorum prærogativas varias, quibus singularis eorum præstantia continetur: ne forte quispiam putaret Paulum non satis expendisse aut intellexisse Judæorum dignitatem, quæ tanta sit, ut ipsos à Deo rejici & damnari ob id ipsum quod in Jesum Christum non credant, credibile non videatur.

Qui sunt Israëlita. Id est Israëlitis posteris, cujus posteritatem Deus peculiariter sibi elegit, Ismaélis & Esau posteros repudiatis, quem etiam in argumentum singularis gratiæ & benedictionis tanto nomine Israëlitis, quod victorem Dei declarat, insignivit.

Quorum adoptio. Intelligit est, (ut & in membris quæ sequuntur omnibus) quatenus scilicet Deus illos in filios adoptare constituit & promisit:

Et gloria. Quatenus ipsis gloriam illam cælestem destinavit & mundi futuri hæreditatem:

Et testamenta. Quatenus ad illos pertinent testamentum & pacta, quæ Deus cum Abrahamo, Isaac, Israël, Davide & aliis inivit.

Et Legislatio. Quatenus illis Lex à Deo per Moysen fuit lata.

Et cultus. Quatenus illis ratio cultus divini ab ipso Deo fuit descripta & tradita.

Et promissiones. Nempe Prophetarum de Messia, quatenus illi soli promissiones istas acceperant.

Verf. 5. *Quorum Patres, & ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnes Deus benedictus in secula. Amen.* Quorum Patres, intelligit sunt, nimirum insignes illi & Deo gratissimi, Abraham, Isaac, Jacob, seu Israël, quatenus ex illis orti & progenerati sunt.

Et ex quibus Christus. Intelligit est: hoc præ cæteris insigne habent, quod ex illis est Christus, quatenus ex illis est ortus.

Ex quibus. Id est Judæis, ad quos omnes istæ prærogativæ directe referuntur. ὁ Χριστός, cum articulo, insignem illum Christum mundi Servatorem designante, qui est Jesus, ob id ipsum Christi cognomen & appellationem sortitus.

Secundum carnem, & secundum carnem. Docet quatenus Christus ille sit ex Judæis, & secundum carnem, inquit, id est, secundum carnalem ortum per quem homo est. Hactenus enim genus suum ex Judæis & ex Davide ducit; sed secundum spiritum seu spirituales ortum, per quem Christus ille Dei est, ex solo Deo ortus est, cujus & Filius idcirco appellatur: sicut secundum carnem seu carnalem ortum appellatur Filius Davidis. Qui & secundum carnem opponi in Christo putant, non spiritui seu spirituali Christi ortui, sed naturæ divinæ secundum quam Christus Deus fuerit antequam homo fieret, nisi istius rei argumentum aliunde petant, ex sola vocum istarum & secundum carnem vi illud non exsculpent, quas vocibus secundum spiritum ubique opponi videmus, & paulo ante in ipso Apostolo exemplum habuimus, qui Judæos fratres & cognatos suos esse dixit secundum carnem ψ. 3. Carni in se non divinam aliquam naturam, secundum quam Deus fuerit antequam homo factus esset, sed spiritum seu spiritualium suum ex Deo ortum opponit.

Qui est super omnes. Ut ostendat quanta sit in eo Judæorum dignitas quod ex illis ortus sit Christus ille Dei, describit Christi istius summam præstantiam.

Qui est, ὁ θεός, pro ὁ θεός, phrasi Græca, qui nominibus & participiis articulum apponunt præpositivum.

Super omnes. Intellige, & homines & Patriarchas illos eximios, & ipsos Angelos: *vel super omnia*, neutro genere: intelligi enim hic possunt omnia quæcunque sunt in cælo & in terra, ipsumque adeo cælum & terra. Eodem sensu dixit & Petrus de Christo, *qui est omnium Dominus* Act. x. 36. *Omnia enim Deus subiecit pedibus illius: quando vero dicit quod omnia subiecta sint, manifestum est quod extra eum qui subiecit ei omnia, docet ipse Apostolus* 1 Cor. xv. 27. Christus enim est super omnia, quia illi subiecta sunt omnia. Res igitur per se liquida est, in omnibus istis neutiquam includendum esse eum qui Christo subiecit omnia, id est Deum Christi Patrem, neque enim seipsum subicere potuit.

Deus. Hæc vox quibusdam in codicibus, ut in Syriaco & aliis non legitur: & sane Pauli mos non est Christum appellare Deum, sed Dominum: *Nobis, inquit, unus est Deus, Pater ille &c. & unus Dominus, Jesus Christus &c.* 1 Cor. viij. 6, & alibi, *unus Dominus*, Christum intelligens, *unus Deus & Pater omnium*, Ephes. iv. 6. Et hæc est perpetua Apostoli consuetudo in omnibus salutationibus aliisque locutionibus, Patrem designare titulo Dei, Christum titulo Domini, à Deo distincti & facti: *Jesus enim Deus fecit Dominum & Christum* Act. 2. 36. Et vocem hanc, si Apostoli erat, ab ullo expunctam fuisse verisimile non est, cur enim id faceret quispiam? cum Paulus ad Psal. lv. verba de Christo respicere potuerit: *Thronus tuus o Deus, in seculum seculi; dilexisti iustitiam & odio habuisti iniquitatem, propterea unxi te, o Deus, Deus tuus, oleo exultationis præter participes tuos.* Istis enim Psalmi verbis Christus expresse appellatur Deus, (Elohim) nomine de summis Rectoribus ac Iudicibus in Scriptura sæpe usurpato. Nam Christum non appellari summum illum & unum Deum, res ipsa loquitur, cum ab illo manifeste tanquam à suo Deo distinguatur, cujus ex gratia thronum & divinitatem suam, & quidem ob dilectionem iustitiæ adeptus sit; & cum thronus Christo tribuatur in seculum seculi, Paulus etiam Christum eodem sensu Deum, benedictum diceret in secula; & Psalmus Christum oleo exultationis à Deo unctum dicit præter participes ejus; quid vero hoc aliud reipsa est, quam Christum esse super omnes Deum benedictum? Participes enim Christi sunt omnes qui communem cum ipso Patrem habent Deum, quos omnes Christo Deus subiecit & Christum illorum Dominum effecit. Multo igitur verisimilius est vocem hanc *Dei* verbis Pauli insertam ab aliquo esse, quam ab ullo exemptam; insertam, inquam, ab illo qui vellet hic testimonium aliquod exstare de Christi, antequam homo fieret, Deitate, & cum Patre consubstantialitate; sed irrito conatu, cum in promptu sit divinitas, quæ Christo ut Christo, seu quatenus Christus est, id est, quatenus omnium à Deo constitutus est Dominus & Iudex, competat, cui hæc Apostoli verba optime congruunt. Apostolum enim de Christo loqui, quatenus Christus est, & quatenus naturæ suæ respectu ad Judæos refertur, mani-

festum est. Eandem *Dei* vocem insertam fuisse verbis Apostoli 1 Tim. iij. 16, verisimile faciunt codices qui eam similiter non legunt, quos & Latinus secutus est interpres, & Act. xx. 28, pro *Dei* voce non temere alii codices legunt vocem Christi, alii, Domini. Et lectio quæ hoc ad Romanos loco vocem *Dei* non habet, nihil habet insolens, nihil superfluum; dicitur enim Christus esse *super omnia*, id est omnium Dominus, quo pacto idem Apostolus Christum datum esse ait, *Ecclesia caput super omnia* Ephes. j. 22, id est caput quod in omnia dominetur.

Dicitur, quod prioris est consequens, *benedictus in secula*, quod ipsum in Apocalypsi de agno, qui Christus est, & ab uno illo Deo manifeste distinguitur, concinunt Angeli: *dignus est Agnus qui mactatus est accipere virtutem & divitias, & sapientiam, & robur, & honorem, & gloriam, & benedictionem* cap. v. 12. Quæ cantio etiam nova appellatur vers. 9, quod sub Novo demum fœdere Agno, id est Christo cani sic ceptum, cum antea soli Deo caneretur, nunc vero una cum Deo canitur & Agno. Canit enim omnis creatura vers. 13, *Sedenti in throno*, qui Deus est, & *Agno*, qui Christus est, *benedictio & gloria & honor & robur in secula seculorum, & quatuor illa animalia dicunt, Amen.*

Benedictus, *Εὐλογητός*. Benedictione, id est laude & gloria dignissimus, proinde laudibus & gloria celebrandus. Quis enim omnium Dominum à Deo effectum & super omnia exaltatum laudibus & gloria non attolleret? Nos Deo benedicimus cum illi bene esse, illum beatum, sapientem, potentem, bonum, æternum, omnium rerum creatorem ac Dominum esse dicimus, cum virtutes ejus & opera deprædicamus; Deus nobis benedicit, cum ut nobis bene sit dicit ac jubet. Dictum enim & iustum ejus protinus consequitur effectus.

In secula. Id est, quandiu secula erunt ac durabunt. Merito: nam & ipse in secula dominabitur; quin finitis etiam seculis & regno Patri tradito non cessabit unquam Christi benedictio, quia nec cessabunt causæ, quæ præter Christi regnum ac dominatum in omnia, aliæ sunt & semper erunt plurimæ.

Amen. Vox est Hebræa, quam Lucas interpretatur *ἀληθώς*, *vere*, veritatem enim significat, & in omnes, ut arbitror, linguas una cum Christi religione manavit, quæ initio orationis affirmandi & asseverandi vim habet; in fine orationis vovendi, et, ut hoc loco, confirmandi, approbandi & contestandi. Sic omnino rem se habere, hoc verum esse, sicut asseruit, contestatur Apostolus; quod idem & quatuor illa animalia in Apocalypsi eadem voce facere, paulo ante vidimus. Ex hoc Pauli loco discimus, Christo una cum Deo laudes ac benedictiones tribuendas esse, Christumque divinis religionibus colendum esse, & per Christum Deum, in quem omnis honor qui Christo tribuitur, tanquam in auctorem, refluit ac redundat Philip. 2. vers. 11. Venire etiam alicui in mentem posset in Apostoli verba levem & facilem vocem istarum: *ἀμήν*, translationem irrepsisse, cum à Paulo scriptum esset *ἀμήν*, quorum, nempe Judæorum, intellige est, ille super omnia Deus benedictus in secula. Sic enim verba hæc superioribus responderent, quorum est adoptio

est adoptio & quæ sequuntur omnia, quorum sunt Patres, quorum ex gente est Christus, quorum denique, quo nihil majus dici potest, est ille super omnia Deus benedictus in secula; quatenus scilicet inter omnes gentes ab illis solis cognoscebatur & colebatur, unde & Deus Israël dictus est, quæ maxima Judæorum dignitas erat, & maxime ad rem pertinebat, ideoque nec prætermittenda videbatur, & nominatis Patribus, nominato Christo, etiam ipse Deus nominandus restabat. Sed huic conjecturæ duo obflare possint, unum, quod nullius codicis exemplo, quantum scimus, nitatur, alterum, quod Scripturæ phrasim non sit unum illum Deum, super omnia Deum nominare, cum Deo absolute, vel cum articulo excellentiæ indice nominato, eo ipso quod super omnia sit significetur. Solet quidem etiam Deus variis cum epithetis nominari, solent multa de illo dici, & hoc ipsum quod sit super omnes & omnia, solet & altissimus appellari, ad exprimendam & evolvendam illius majestatem, quæ absoluta Dei appellatione involvitur, sed super omnia Deus appellari non solet. Christo rectius hic titulus convenerit, ut intelligeretur Christum non super quædam tantum, sed super omnia Dominum ac Deum effectum esse.

Verf. 6. *Non potest autem fieri ut exciderit sermo Dei: non enim omnes qui ex Israël, isti Israël.* Tollit objectionem Apostolus quæ ex dictis inferri poterat: quasi dicat, non potest autem excidisse Dei sermo, quamvis significaverim Judæorum gentem à Deo rejectam esse, ideo quod & ipsa Christum rejecerit. Nemo ex Judæorum rejectione sermonem Dei excidisse inferat.

Dei sermo. Nempe quem in superioribus designaverat, quo scilicet Israël Deus adoptionem, gloriam, Messiam promiserat, & pactis ac testamentis adixerat.

Quod exciderit, ἐκπίπτειν. Nempe suo effectum, quod ceciderit in irritum.

Non enim omnes. Rationem affert ob quam ex Judæorum rejectione inferri non debeat sermonem Dei excidisse. Non enim omnes, inquit, qui ex Israël, isti Israël: quasi dicat, Israël Deus omnia quæ diximus, promisit; at non omnes qui ex Israël, hi Israël. Negat Judæos in Jesum Christum non credentes esse Israël, quamvis ex Israël sint. *Non omnes qui ex Israël:* intellige sunt: Israël nomine intelligit Jacobum Patriarcham, Israël appellatione à Deo insignitum, ut verf. 4 dictum est: quasi dicat, multi quidem qui sunt ex Israël, id est qui ex Israël secundum carnem orti sunt, sunt Israël, sed non omnes.

Isti Israël. Intelligunt sunt. Hic Israël nomine intelligit Israëlitas seu Israël progeniem, sed veram & secundum spiritum; non secundum carnem tantum: progeniem inquam, quæ fidem Israël imitatur, quatenus Deo credit in iis quæ Deus ab ipsa credi vult, (vult autem credi Evangelio Jesu Christi) sicut Israël credidit Deo in illis omnibus quæ ab ipso credi voluit Deus. Huic igitur vero ac spiritali Israël omnes divinæ promissiones de adoptione, de gloria, de salute per Messiam danda serviunt, ad hunc solum Israël sermo Dei pertinet, qui etiam nunquam excidet & suo effectum frustrabitur; qui Israël, cum Judæi

in Christum credere nolentes non sint, nequaquam propter illorum rejectionem sermo Dei excidisse dicendus est.

Verf. 7. *Neque quia sunt semen Abrahami, omnes filii: sed in Isaac vocabitur tibi semen.* *Neque quia sunt semen Abrahami,* id est, Abrahami progenies secundum carnem, *omnes filii*, intellige, ἀπὸ γυναικὸς sunt: quasi dicat, multi quidem qui ex Abrahamo sunt progenerati carnaliter, sed non omnes sunt Abrahami filii, id est, tales filii qui hæredes sint Abrahami, & de nomine illius tanquam vera posteritas censeantur.

Sed in Isaac vocabitur tibi semen. Demonstrat hoc Dei ipsius verbis, qui in Isaac semen Abrahamo vocatum iri dixit. Habuit Abraham filium Ismaëlem, qui non minus ex Abrahamo quam Isaac secundum carnem procreatus fuit; neque tamen in Ismaële Deus Abrahamo semen vocari voluit, sed in solo Isaac.

In Isaac. Id est per Isaacum, seu quod ex Isaac oriturum est.

Vocabitur tibi semen. Id est, tuum semen, tua posteritas esse dicitur, semen nempe verum quod de tuo nomine appelletur, & ad quod hæreditas pertineat regni tibi à me promissi ac destinati. Seminis vox in istis Dei verbis perfectiore accipitur sensu, quam paulo ante ab Apostolo est usurpata. Negat Apostolus Judæos qui Evangelio non credant, filios & verum Abrahami semen esse, ad quod scilicet cælestis spectet hæreditas, istiusque rei typum quendam in Ismaële & Isaac animis subicit.

Verf. 8. *Hoc est, non filii carnis, hi filii Dei, sed filii promissionis putantur in semen.* Mentem suam explicat Apostolus, & quid sibi velit docet; ne Judæi excipiant; atqui nos omnes sumus Isaacidæ, non sumus Ismaëlitas, non Ceturæ filii, sed Saræ; sumus ergo verum Abrahami semen & filii ac hæredes.

Hoc est. Hoc mihi volo, hæc mea mens est.

Non filii carnis. Id est, qui ex carne alicujus sunt nati, quatenus scilicet ex carne sunt nati. *Hi filii Dei:* quasi dicat, ad id ut aliquis Dei filius sit, alia præter carnalem & ex carne requiritur generatio: hic autem nobis tales Israëlitas, tales Abrahami filii spectandi & intelligendi sunt, qui simul sint Dei filii. Agitur enim de vera Abrahami hæreditate, de regno illo cælesti Abrahamo promisso, cujus qui hæredes futuri sunt, ipsius Dei futuri sunt hæredes; proinde necesse est ut ita sint Abrahami filii, ut simul ipsius Dei sint filii, quod aliter fieri nequit, quam per imitationem Abrahamicæ fidei.

Sed filii promissionis. Docet qui sint verum Abrahami semen, quale nimirum hic intelligi oporteat. *Filii promissionis,* inquit, id est, filii promissionis (divinæ nimirum) vi nati, per genitivum causæ efficientis, & consequenter filii à Deo promissi, per duo substantiva pro substantivo & adjectivo, proinde non naturæ, non carnis viribus, sed divina virtute & efficacia nati, quales sunt omnes Evangelio credentes, qui admirabili Dei vocatione & operatione ad fidem sunt adducti, & sic ex

ipso Deo pro geniti, quos Filios Deus Abrahamo promisit, cum illi Abrahami, id est Patris multorum gentium, nomen imposuit, & cum in ipso ejusque semine, omnes gentes benedictum & sic ad cælestem hæreditatem admissum iri pollicitus est. Hoc enim aliter fieri nequit, quam gentibus Filiis Abrahami factis & in semen illius cooptatis cap. iv. 16, 17. Cujus rei typus Isaac fuit, vi promissionis divinæ similiter ex Abrahamo genitus.

Putantur in semen. Quasi dicat, quamvis ex Abrahami carne nati non sint, tamen putantur ac censenter in semen, intellige Abrahami, nempe verum illud, quod simul sit & Dei semen. *In semen*, id est pro semine. Sic fides dicitur putari in justitiam, id est, pro justitia seu justitiæ loco duci & haberi; sicut credentes omnes ducuntur & habentur pro Abrahami semine; quorum etiam Abrahamus dicitur Pater ab Apostolo cap. iv. 26.

Verf. 9. *Promissionis enim sermo iste, secundum tempus hoc veniam, & erit Sara Filius.* Rationem affert ob quam non carnis sed promissionis Filios in semen Abrahami verum reputari dixit. Nam, inquit, & Isaacus verus Abrahami Filius, promissionis fuit Filius. Necessè igitur est, ut omnes veri Isaacidæ promissionis sint Filii.

Promissionis enim sermo iste. Intellige, est. Quasi dicat, iste enim sermo, quem mox subijciam, promissionem continet, per genitivum contenti, vel promissio est, per genitivum differentiæ.

Secundum tempus istud veniam. Subjicit sermonem istum Dei, quo promissionem de Isaac ex Sara orituro contineri seu promissionem ipsam esse, apertum est; quo etiam tempus orituri designatur Isaac, ut omnibus ex circumstantiis appareat Isaacum divinæ promissionis efficacia & miraculose natum esse; sicut omnes in Jesum Christum credentes nati sunt.

Veniam. Id est gratiâ mea te invisam.

Et erit Sara filius. Hic erit gratiæ & visitationis meæ effectus: Sara uxor tua semper sterilis & infœcunda, nunc vero etiam anus decrepita & emortua Filium pariet. Ego effectum dabo, quod per naturæ vires nequit fieri; ego idem etiam quod multo majus miraculum erit, profanas gentes & à me prorsus alienas, Filios tuos & hæredes efficiam. Venit autem Deus ad Abrahamum per Angelum, in quo Deus nomen suum posuerat, (ut testatur auctor ad Heb. xii. 2.)

Verf. 10. *Non solum autem, sed & Rebecca ex uno utero habens Isaac Patre nostro.* *Non solum autem.* Intellige, hoc evenit in Ismaële & Isaac, qui ex diversis matribus sunt nati, Ismaël etiam ancillam, non veram Abrahami uxorem, habuit matrem, ut Ismaël in censum veri Abrahami seminis & ad hæreditatem non admitteretur.

Sed etiam Rebecca, una mater, vera uxor, *ex uno utero habens Isaac.* Ex uno eodemque marito gravida Isaac: quasi dicat, si ex alio aliquo viro minus mirandum erat, sed ex Isaac, vero Abrahami filio & hærede. Græcus textus habet *ἡ μήτηρ*, cubile habens, per metonymiam causæ pro effectû.

Patre nostro. Nostrum Judæorum, qui vel maxime

secundum carnem Abrahami filii & hæredes sumus: intellige autem (pendet enim Apostoli oratio) idipsum de Filiis suis, iisque etiam gemellis & uno eodemque partu editis, à Deo audivit, fore ut unus, isque etiam major natus, verum Abrahami semen & hæres regni Abrahamo promissi haud esset. Sensim eo tendit Apostolus, quod præcipuum illius hoc capite institutum est, Deum in donanda justitia & vita æterna, non spectare per se carnalem originem ex Abrahamo, Isaac, Jacobo, non spectare ullius opera ac merita, quæ reipsa nulla sunt, licet homini videantur magna, sed solam gratiam ac misericordiam suam, & postquam Christus venit, fidem in Christum, quam qui habeat, quisquis sit, & qualiscunque sit, justitiæ & vitæ æternæ donum accipiat; qui ab ea animum aversum gerat, rejiciatur. Ita Judæis vanam ipsorum adimit fiduciam, quam in eo collocabant, quod ex Patriarchis illis secundum carnem orti essent, & quod Legem Moysi magno studio sectarentur; peccatores, & inprimis gentes, Legis divinæ ignaras, præ se contemnentes.

Verf. 11. *Cum enim nondum geniti essent, neque fecissent aliquid bonum aut malum, ut secundum electionem Dei propositum maneret; non ex operibus, sed ex vocante.*

Verf. 12. *Dictum est ipsi, quod major serviet minori.* Probat quod asseruit de Rebecca Scripturæ testimonio? Nam, inquit, dictum est ipsi quod major serviet minori, proinde quod major non erit verum semen, nec hæres Abrahami, cui & vero illius semini regnum à Deo promissum ac destinaum est; non servitus: sed quod minor tantum verum semen Abrahami & hæres futurus esset, quodque Deo Liberum sit minorem præferre majori, idque etiam adeo, ut eum minoris servum faciat, citra ullum vel minoris meritum, vel majoris culpam. Nexum orationis Apostolicæ ostendimus; nunc ipsam verborum seriem videamus. Particula enim ad verba verf. 12 dictum est illi, respicit.

Cum nondum geniti essent. Monet hoc Apostolus, ne quis putaret, ideo majorem minori postpositum esse, quod minor esset bonus, major malus, & sic Deum ad opera illorum respexisse. Negat hoc Apostolus, quia Deus id dixit Rebecca cum nondum essent nati, & utero matris adhuc includerentur.

Neque egisset quid bonum aut malum. Quasi dicat, proinde neque egissent aliquid boni aut mali: boni, quo mereretur alter alteri præponi; mali, quo mereretur alter alteri postponi.

Ut secundum electionem Dei propositum maneret. Dei propositum erat ut major serviret minori; quod secundum electionem dicit, quia per liberam, electionem minoris & rejectionem majoris factum est. *κατὰ πρόβητον*. Sic cap. 2. verf. 5, 7 vox *τῆς θεοῦ*, Dei, & ad electionem & ad propositum paritur refertur, ideo & situm habet intermedium. *Maneret*, id est, firmum & immotum esset, effectum suum omnino haberet.

Non ex operibus. Id est, non ex ullo respectu ad majoris & minoris opera. Nam si ad hæc respexisset Deus in suo proposito & electione, haud dubie sublatum fuisset Dei propositum, & effectû suo caruisset, propter Jacobidarum seu Israëlitarum peccata: Significat Apostolus Deum non idcirco minorem majori

majori prætulisse, quod illius bona opera præviderit, hujus vero mala. Hoc enim si verum esset, negari non posset ex operibus dictum id esse Rebecæ, quod major serviet minori. *Ex operibus.* Id est propter opera, seu operum de causa, ad illaque respectu.

Sed ex vocante. Id est ex vocantis arbitrio ac libera voluntate, cui placuit minorem ad regnum ac hæreditatem Abrahami vocare, majorem ad eam non admittere, minorem facere majoris dominum, majorem minoris servum. *Vocante,* nempe Deo. Docet hoc exemplo Apostolus, Deum cum homines vocat ad bona aliqua capeßenda, quæ ipsis nullo debentur jure, non respicere ad illorum sive bona sive mala opera, sed ad suam liberrimam voluntatem, cui bona sua pro arbitrio dispensare licet. Sic per Evangelium sine ullo respectu operum tam bonorum quam malorum vocavit omnes homines ad justitiæ donum; ad vitam æternam, ad regnum cæleste, quia sic voluit, daturus illud omnibus vocanti sibi credentibus, rejecturus ab illo omnes non credentes.

Quod major, major scilicet natus, Esau appellatus, *serviet minori.* Similiter, natus, Jacobi nomen sortito & postea ab ipso Deo Israël appellato. Non sunt autem in hoc Dei dicto intelligendi illi ipsi. Neque enim unquam Esau ipse servivit Jacobo, quin potius Jacob Esauum semper coluit ac reveritus & veneratus est, ut Sacra habet historia; sed intelligendi sunt illorum posterii, seu gentes ex utroque orituræ (quod & locus ipse Scripturæ docet Genes. xxv. 23) quæ Patrum suorum nomine designantur, Esau pro Esauidis seu Idumæis, Jacob pro Jacobidis, Israël pro Israëlitis, sæpe in sacris literis dicitur. Et hoc etiam evenisse, ut Idumæorum gens serviret ac tributaria esset Israëlitis, testatur Scriptura Sacra, qui etiam soli beatum illud terræ Chananæ regnum, Abrahamo promissum, tanquam Abrahami hæredes adierunt. Nec frustra Deus minorem majori prætulit, ne vel nascendi fors ac prærogativa, umbram aliquam liberrimæ Dei voluntati adspargeret, quasi Deus saltem nascendi jus ac sortem in sua electione ac proposito respexisset. Ne hoc quidem Deus respexit, ut se beneficia sua omni ex parte liberrime distribuere ostenderet. Hæc omnia eo spectant ut Judæi agnoscant, non teneri Deum in conferenda ex mera sua gratia ac liberalitate justitia & cælesti hæreditate ad illorum vel nascendi ex Abrahamo, Isaaco & Jacobo sortem, vel opera ulla, quibus nullo pacto tanta bona assequi possunt, respicere. Cæterum egregie & hoc evenit ut major, id est Esau, secundum carnem serviat minori, id est Israël secundum spiritum. Judæi enim serviunt Christianis.

Verf. 13. *Sicut scriptum est, Jacobum dilexi, Esavum autem odio habui.* *Sicut scriptum est,* intellige evenisse. Hoc enim scriptum est multo posterius quam illud fuit dictum, ideoque non illud secundum hoc, sed hoc secundum illud evenit. Evenit autem quatenus dicti istius divini ad Rebecam effectus evenit. Citat Apostolus in hanc rem Dei verba apud Malachiam scripta cap. i. verf. 2.

Jacobum dilexi, Esavum autem odio habui. Quibus causam reddit propter quam Jacobum, id est Jacobidas, velit in pristinum statum, post vastatas illorum civitates & regnum, restituere; Esavum autem,

id est Esavidas seu Idumæos nolit; quia, inquit, Jacobidas dilexi, quamvis me peccatis suis offenderint, & tam graviter puniri sint commeriti; Esavum autem, id est Esavidas odio habui; quod Deus dixit, postquam Esavidæ peccatis suis Dei odium essent commeriti.

Dilexi, id est diligo, *odio habui,* id est odi, per usitatum Hebraismum præteriti pro præsentis. Sic Psal. klv. Dilexisti justitiam, odio habitisti iniquitatem, id est diligis justitiam, odio habes iniquitatem. Cujus tanti inter Jacobidas & Esavidas discriminis hæc erat causa, quod Deus Jacobi posteros ad regnum & hæreditatem Abrahami elegisset, Esavidas ab illa repulisset, & quod Deus liberrime agat in remittendis & retinendis, cui velit, & sic Jacobum, id est Christianos diligat, Esavum, id est omnes non credentes in Christum odio habeat.

Verf. 14. *Quid igitur dicemus? Num injustitia apud Deum? Absit.* Ex superioribus infert questionem: quasi dicat, cum sic se res habeat, ut dixi, num ideo dicemus, Deum esse injustum, quod istorum, quos diximus alteri regnum destinet, alteri servitutem, alterum hæredem faciat bonorum patri à se promissorum, alterum æque nihil commeritum, ab hac hæreditate arceat? alterum propter peccata ipsius odio prosequatur, alterum quamvis æque peccatorem, & æque pro peccatis punitum, diligere non desinat, & pristinæ dignitati ac splendori restituat? Similiter igitur, num Deo injustitiam aliquam ideo impingemus, quod non credentes Evangelio Jesu Christi, qui qui sint, ab imputatione justitiæ & regni cælestis hæreditate excludat, credentibus autem, licet æque, vel etiam multo magis peccatoribus, licet ex profanis gentibus satis, & justitiam imputet, & vitam æternam largiatur, quod istos amore, illos odio prosequatur?

Injustitia apud Deum. Id est in Deo vel in Dei actionibus.

Absit. Scilicet ut hoc dicamus & existimemus.

Verf. 15. *Mosi enim dicit; Miserebor cujus misereor, & miserabor cujus miseror.* Ipsius Dei ad Moysen dicto demonstrat neutiquam id statuendum esse. Quo dicto Deus ostendit, liberum sibi esse cujus velit misereri, & beneficia, quæ nemo meretur, cui velit conferre.

Miserebor cujus misereor &c. Quia verbum futuri temporis cum verbo præsentis temporis conjungitur, & tamen ejusdem temporis actio designatur, idcirco vel prius verbum futuri temporis in utroque membro pro verbo præsentis temporis ex Hebræorum idiotismo accipitur, quasi dictum sit, misereor cujus misereor, & miseror quem miseror, id est cujus volo misereri, & quem volo miserari; effectus ponitur pro causa jam versante in actu: vel posteriora verba præsentis temporis, non pro ipso actu, sed tantum pro voluntate miserendi accipi debent: quasi dicat, miserebor cujus volo misereri, & miserabor quem volo miserari. Effectus similiter ponitur pro causa, sed nondum versante in actu; ut sensus sit, miserebor cujus voluero misereri, & miserabor quem voluero miserari. *Cujus misereor,* vel volo misereri, videlicet ut ei peccata remittam, eorumque reatu ipsum solvam, pœnas

nas auferam, iustitiam illi peccatori imputem, bonum aliquod vel temporarium vel æternum, quod non mereatur, nec ullo à me jure possit exigere, ipsi conferam: è contra etiam cuius nolo misereri non miserebor, liberum id mihi est, meo ago jure qui Dominus sum omnium. Nemini debeo quidquam ultra illius meritum, nisi cui me ipse debitorem ex mera gratia ac misericordia facio. Repetitur autem eadem sententia diversis verbis, Hebræorum more; idem enim est misereri alicujus & miserari aliquem.

Verf. 16. *Ergo igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.* Infert hanc conclusionem ex dictis.

Non est volentis neque currentis. Nempe hominis, id est non in hominis voluntate & cursu conatuque situm est, intellige ut beneficium aliquod à Deo consequatur sibi minime debitum, nemo id à Deo sua voluntate, sua contentione, quantacunque sit, extorquebit, nisi Deo ipsi conferre id alicui libeat. Quis verbi causa sua voluntate, sua contentione, suo cursu consequatur ut Rex fiat? ut fiat Apostolus? multo vero minus, ut cum peccator sit, pronuncietur à Deo justus, & regni cælestis hæres fiat, nisi Deus ipse hoc bonum alicui largiri dignetur?

Currentis. Per metaphoram, id est conantis, contendentis, anhelantis, totis viribus annitentis, quales Judæi erant, qui per Legis opera iustitiam & vitam æternam adipisci volebant, modum autem facilem & expeditum quem Deus illis proponebat, fidem in Jesum Christum, repudiabant. Quia igitur sine Deo, id est sine illius misericordia ac voluntate, sua voluntate, suis consiliis & conatibus tanta bona adipisci satagebant, frustra erant. Opera enim illorum multis ex partibus erant imperfecta, & maximis peccatis ac delictis, quamvis id ipsis forte minime videretur, interpolata.

Sed miserentis Dei. Id est sed tota res seu adeptio boni alicujus nemini debiti in eo sita est, ut Deus hominis misereatur & illum bono isto beare velit.

Verf. 17. *Dicit enim Scriptura Pharaoni, quod in ipsum hoc excitavi te, ut demonstrem in te potentiam meam, & ut annuncietur nomen meum in universa terra.* Rationem dicti adfert alio Scripturæ dicto, per prolepsin: quasi dicat. Nam Deus non semper hominis, præsertim peccatoris, misereatur ac misereri vult, sicut patet ex eo quod Scriptura dicit Pharaoni. Pharaonem opponit Mosi, dictum Pharaoni, quo Deus sese à misericordia erga ipsum alienum testatur, dicto Mosi quo Deus suam erga ipsum misericordiam declarat.

Dicit Scriptura Pharaoni. Scripturæ Dei ipsius dictum tribuit, quia id Scriptura consignatum est Exod. ix. 16.

Quod in ipsum hoc excitavi te &c. Particula quod ponitur ἐξήγειρά, ad dictum Scripturæ explicandum. Jam erat Pharaon aliquot cladibus à Deo affectus & prostratus, cum illi verba hæc Dei nomine dicerentur. *In ipsum hoc excitavi te,* id est erexi te jam jacentem ac prostratum, jam corrueras aliquoties, & ego te iterum stare feci, plagis meis ablatis: non id feci quod me tui misertum sit, alienus sum ab omni erga te misericordia, quam tuis gravissimis criminibus & nefandis, quibus populum meum affecisti, injuriis, omnem consumsisti. ἐξήγειρά, excitavi, He-

braica veritas habet, *stare feci.* Sunt qui putant dici à Deo, nasci te feci, Regem te feci, alii, destinavi te, alii etiam addunt, ante secula & ab æterno; sed hæc neque vocabuli significationi congruunt, nec vera esse probari possunt, & ab illis dicuntur qui omnia fatali necessitate agi fierique putant, & hac opinione animos præoccupatos habent. Alii dici putant; in hoc te erexi & constitui, tanquam scopum quem feriam, & in quo potentiam meam ostendam; hoc quidem per se verum est, dummodo intelligatur Deum hoc fecisse postquam Pharaon peccatis suis id commertus esset, non cum nasceretur, aut antequam nasceretur, imo ab æterno; sed quia Apostolus versu sequente ex istis Dei verbis infert Deum indurare quem velit, apparet in illis id simul dici, per quod Pharaon fuit induratus, quo pluribus ac majoribus subinde peteretur & afficeretur plagis; plures enim etiam ac majores fuerat commertus. Hoc autem est quod eum Deus plaga aliqua prostratum iterum excitaverit & stare fecerit, plagâ amotâ, ut diximus.

Ut in te ostendam potentiam meam. Id est erexi te ut te indurem, quominus mihi dicto sis obediens in populo meo dimittendo, & sic in hoc ipsum, ut te novis subinde ac majoribus plagis feriam, quo in te potentiam meam per plagas istiusmodi, quas nullæ humanæ vires efficere possunt, ostendam. Nimirum sicut tu peccata peccatis, scelera sceleribus cumulasti, sic & ego pœnas accumulem, donec te plane conficiam.

Et ut annuncietur. Id est ut & tu debitas luas pœnas, ac patiaris quæ meruisti, & ego inde maximam gloriam consequar, nempe ut nomen meum inter omnes homines quam late terra patet, gloria celebretur, & omnes dicant me, qui Deus sum Israël, verum esse Deum, cali ac terræ creatorem & Dominum, qui tanta tamque divina opera patrem, in ulciscendis meorum injuriis, illisque ab oppressione vindicandis.

Verf. 11. *Ergo igitur cuius vult misereatur, quem vero vult indurat.* Iterum aliam ex eo quod Pharaoni à Deo dictum & factum est, conclusionem infert Apostolus, Deum scilicet cuius velit misereari, quod priore Dei dicto & Mosi exemplo docuit; quem vero velit indurare, quod hoc Dei Pharaoni dictum & factum docet.

Indurat. Intellige peccatorem, qualis erat Pharaon: (neque enim Deus unquam probum hominem indurat, sed improbum & jam per se pervicacem) indurat autem, ne Deo aliquid iubenti, nisi prius animi improbitate deposita, obtemperet, & sic pœnas effugiat, seu, ut Scriptura loquitur, ne convertatur & vivat, sicut Pharaonem induravit, ne Deo populum suum dimittere mandanti, aures animumque præberet. Nam putandum non est, Deum idcirco peccatorem indurare, quod absolute & simpliciter nolit, ut ipsi peccator aliquid imperanti obediat; sed quod nolit, nisi animum mutet, & ea omnia excutiat, quæ illi jam antea ad parendum Deo obstabant. Neminem, inquam, Deus sic indurat, ut simpliciter non possit Deo iubenti obedire, atque adeo non debeat, si animum improbum exuat, si non sit superbus, ambitiosus, avarus, amore vitiorum ab eo quod Deus jubet ac mandat, jam per se averfus; quibus

quibus rebus multo magis seipsum quisque indurat, quam Dei circa ipsum aliqua induratur actione, quæ semper natura sua iusta ac recta & divina sapientia digna est. Pharaonem enim quid induravit, nisi primum quod Deus ad ipsum misisset homines in ipsius conspectu viles, nulla seculi dignitate, nullo splendore insignes, nec tantis instructos miraculis, quæ Magi Pharaonis nulla ex parte possent imitari; quam legationem homo superbissimus & crudelissimus, & durissimus facile contempsit. Deinde quod illum plaga aliqua domitum & jam parere volentem, subinde Deus erexit ac relevavit. Hinc alebatur & crescebat hominis efferi contumacia, existimantis se malum jam evasisse, ideo & ipse cor suum roborasse, & contra Dei mandatum obfirmasse dicitur Exod. viij. 15, 32. Quid vero dignius & iustius erat quam ut hoc modo cum homine tam improbo Deus ageret? quo aut animum improbum mutaret, quod Deus semper mavult, qui mortem peccatoris non vult, sed ut convertatur & vivat, aut perversitate animi non deposita, dignas scelerum suorum pœnas daret. Significat hoc dicto Apostolus, Deum eodem modo cum hominibus iisque peccatoribus nunc agere; ut scilicet quorum vult misceretur, quos autem velit induret; vult autem misereri omnium Evangelio credentium, sive sint Judæi sive Græci, cæteros autem omnes sive Judæos sive Græcos indurare. Indurabat autem Deus simili quo Pharaonem modo, misit ad homines superbos, ambitiosos & gloriæ captatores, Christum, & post Christum Apostolos, nulla seculi dignitate conspicuos, nulla carnali potentia instructos, statu & conditione secundum carnem viles, fabros, piscatores, injuriis opportunos & obnoxios, misit cum sermone qui avaris, voluptatibus deditis, aliisque vitiis corruptis, plane ingratus erat. Per hæc primum induratio cœpta est. Accessit deinde summa Dei patientia & longanimitas erga Judæos inprimis, (de quibus etiam nominatim Apostolus agit) qua plane depravati in sua adversus Christum & Evangelium ejus contumacia perstitere, donec tandem miseranda clade, Pharaonis in modum occiderent. Quid vero in hac induratione, & in his ac similibus Dei actionibus est, quod ulla ex parte vera peccati & contumaciæ causa hominibus sit? imo quid est quod non iustissimis ac sapientissimis Dei consiliis usquequaque conveniat?

Verf. 19. *Dices igitur mihi, quid adhuc conqueritur? voluntati ipsius quis resistit?* Judæum non credentem alloquitur Apostolus, & quod dicere posset occupat.

Igitur. Id est his quæ de induratione dixi auditis.

Dices mihi, quid adhuc conqueritur? Intellige Deus, id est quam causam adhuc de nobis Judæis conquerendi habet, quod Evangelio à vobis prædicato non credamus, postquam nos, ut dicis, induravit? Apparet igitur Deum omnino velle ut non credamus. At voluntati ipsius quis unquam resistit? quocirca Dei voluntati in eo obsequimur quod non credimus.

Quis resistit? Pro quis resistere potest, per Hebraïsmum præteriti pro præsentis. Quia vero Deus conqueritur de hominibus quamvis à se induratis, quod Evangelio credere nolint; hinc patet, nullam penes Deum esse culpam, & quod indurentur, & quod in-

durati non credant; sed omnem penes homines. Nam Deum velle ut credant Evangelio, res ipsa docet, cum hoc facere Dei nomine jubcantur, & efficacissimis (nisi sua cuique improbitas obstaret) causis ad credendum invitentur. Nam qui Deum aliud occulte velle dicunt, imprudentes duplicem & falsum Deum, qui veritas est ipsa, statuunt. Solet quidem Deus ita cum improbis agere, ut improbitas inveniat quibus semet perdat: hinc & contumaciam illorum prædicat, eaque utitur ad gloriæ suæ amplificationem, sed non propterea occulta voluntate tendit in contrarium apertæ suæ voluntati.

Verf. 20. *Imo vero, ô homo, tu quis es qui ex adverso respondas Deo? Num dicet fictile fictori, quid me fecisti sic?* Objurgat Apostolus hunc hominem, qui suam & sibi similem culpam in Deum conjicere mavult quam agnoscere. Dicis, quis voluntati Dei resistit? Imo vero ô homo tu quis es, qui ex adverso respondas Deo? qui Deum injuria & sine causa conqueri dicis, quod ab ipso induratus Evangelio ipsius non credas? Quasi vero Deus ita te induraverit, ut nisi tibi tua propria obstaret improbitas, animusque perversus, & ab eo quod Evangelium continet aversus, non facile obstacula ista fidei, quæ ipse tibi obstacula esse voluisti, evadere posses? Magna scilicet te injuria Deus affecit, quod tantas tibi machinas non admoverit, ut etiam si maxime velles, Evangelio ejus non posses non credere; sed ita tecum egerit, ut improbitati tuæ locus non deesset. Non meministi ô homo, hominem te esse, id est nihil, Dei creatoris tui respectu, aut si quid es, figmentum te illius ac lutum esse? Quare igitur contra Deum quia te induravit respondere audes? ἀντιπολεμεῖς αὐτῷ, participium pro verbo præsentis temporis, Hebræorum more.

Num dicet fictile fictori, quid me fecisti sic? Num ergo & tu dices Deo qui te induratum finxit & fecit, quid me fecisti sic? quid me indurasti? quare mihi anfas & occasiones non credendi dedisti? quare non ita mecum egisti, ut ad credendum & obsequendum tibi adigerer, nec possem tibi reluctari quamvis vellem? Hæc enim similitudo intra hominis culpam debet intelligi. Nam fictile quia sensu & intellectu caret, nullius injuriæ, nullius vel præmii, vel pœnæ capax est, nec dicet unquam fictori suo quid me fecisti sic? Quia non potest, & luto perinde est sive sit vas honoris, sive ignominiae. At homo & sensu & intellectu præditus est, & si quid sibi fiat citra suam culpam, exprobrare id facienti potest, nec illi perinde est sive damnetur, sive salvus fiat. Certe similitudine hac vehementer abutuntur, qui ex æterno Dei decreto homines ab ipso ortu suo ita à Deo fictos & factos esse dicunt, ut nullo modo ipsi credere & obedire possint. Hoc qui dicunt, omnem in Deum culpam ἀνίας & ἀνίελας hominum rejiciunt, & iustissimas illis conquerendi de Deo causas subministrant; quod absit ut piis hominibus unquam in mentem veniat.

Verf. 21. *Annon habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere, hoc quidem in honorem vas, hoc vero in ignominiam?* Uberius eadem similitudine à figulo & luto ducta rem propositam explicat, & confirmat Apostolus. Figulus significat Deum, lutum sunt homines, iique etiam peccatores. Ex hoc

hominum

hominum eorumque etiam peccatorum luto, facit ac fingit & credentes, & non credentes: credentes per divinam efficaciam vocationis suæ, non credentes per indurationem, id est per causas & occasiones non credendi, quibus improbi abutuntur ad contumaciam & inobedientiam. Credentes facit vasa in honorem, non credentes vasa in ignominiam. An igitur Deus hanc potestatem non habet? An Deo non licet in homines eosque peccatores, quod figulo licet in lutum? citra injuriam tamen omnem, ut diximus. Neque enim homines omni ex parte luto respondent, aut luto ita sunt similes, ut non etiam sint maxime dissimiles? Luto perinde est, ut diximus, sive vas fiat in honorem, sive in ignominiam; tam enim hoc quam illud non sentit, non intelligit. At homini perinde non est, sive cælesti afficiatur gloria, sive æterno cruciatu. Utriusque enim est & sentiens & intelligens.

Hoc quidem in honorem vas &c. Id est unum quidem in honorem vas, alterum vero in ignominiam.

In honorem vas, id est vas quod in honore sit & ad honoratos usus.

Vas in ignominiam. Id est quod in nullo sit honore, & adhibeatur ad usus viles & inhonoratos. Credentes sunt vasa à Deo facta in honorem cælestis regni & gloriæ, non credentes sunt vasa itidem à Deo, sed propria sua culpa, facta in ignominiam & dedecus æternæ damnationis & pœnæ.

Verf. 22. *Si vero volens Deus demonstrare iram, & notam facere potentiam suam, tulit in multa longanimitate vasa iræ perfecta in interitum.* Accedit ad alterum illum, quem diximus verf. 18, indurationis Judæorum modum Apostolus, & ostendit ne minimam quidem injuriæ speciem in illo modo esse, aut Deum veram esse causam contumacis Judæorum animi.

Si vero. Quasi dicat, ut ad Dei longanimitatem ac patientiam veniam, qua vel maxime Judæorum gens est indurata.

Volens Deus demonstrare iram. Scopum ostendit divinæ longanimitatis, quod vellet Deus demonstrare iram, *ἡ ὀργή*, cum articulo, insignem minimeque vulgarem iram denotante. *Iram*, id est pœnam, per metonymiam causæ pro effecto. Quia igitur Deus volebat insigniter punire Judæos, ideo longo tempore patienter tulit illorum tantam adversus Christum & Evangelium contumaciam, quo magis magisque impunitate crescerent, & accumularentur ipsorum peccata, & sic cresceret ac cumuleretur & Dei ira ac pœna. Quare autem obsecro Deus irascebatur Judæis? Quod illos ab æterno destinasset ad hoc ne crederent? Certe non ipsis sed sibi debuisse irasci: quæ enim in eo Judæorum esset culpa, quod peccatum? & si ipsos ita induraverat, ut credere nullo modo possent, cur eis ideo irascebatur quod non crederent? quomodo ira illius augebatur per id quod illi in rejiciendo Evangelio persisterent, si nulla ratione aliter facere poterant, nec ulla sua culpa, sed sola divina operatione? Et si illos Deus patientia sua ac diuturna impunitate indurabat, maxima profecto illorum culpa in eo erat, quod Dei patientia, quæ ipsis spatium resipiscendi dabat, eosque

ad pœnitentiam & salutem ducebat, abuterentur ad contumaciam & suam perniciem. Poterant igitur, imo debebant, etiam indurati, & cum indurarentur, sese revocare & ad Deum converti, nisi illis non tam divina induratio, (quæ ex accidenti tantum contumaciam operatur) quam animi improbitas, cujus ipsi soli auctores erant, obstitisset. Voluit autem Deus demonstrare iram hanc, ut exstaret illustre exemplum divinæ severitatis adversus contumaces. At frustra essent omnia ejusmodi exempla, si quisque ad contumaciam prædestinatus esset. Quid contumaciam dico? Contumaciæ nullus est locus ubi nulla est hominis culpa, nullum arbitrium, sed omnia ineluctabili fiunt fato ac necessitate. Hoc qui dicunt, è rerum natura tollunt & virtutem & vitium, & præmium & pœnam, & Dei sanctitatem ac justitiam.

Et notam facere potentiam suam. Hoc prioris est consequens vel adjunctum. Quanto enim Deus majorem demonstrat iram & pœnam, tanto magis etiam notam facit potentiam suam, quæ in pœnæ irrogatione sese exserit. Voluit Deus & illos tanto gravius punire, & per id suam potentiam tanto magis declarare, ut & illi referrent suam mercedem, & Deus consequeretur suam gloriam, sui que honoris vindicationem, quem illi sua adversus Deum pervicacia tantopere læserant. Notam autem fecit Deus hanc suam potentiam & iram per miserabile illud Judæicæ gentis & urbis & templi excidium, cujus hæc Apostoli verba illustre continent vaticinium. *Potentiam.* Græcus textus habet *τὸ δυνατὸν αὐτοῦ*, neutrum adjectivum pro substantivo. Sic cap. 2. verf. 4, *γενὴν τῆς θείας, pro γενεῇ αὐτοῦ.* Tulit, quamvis Deo contumacia sua & peccatis continuis adversus Christum & discipulos ejus valde graves essent. Ponitur autem præteritum pro presenti, Hebræorum more, tum enim adhuc Deus Judæos tolerabat.

In multa longanimitate. Id est per multam longanimitatem, seu quod longanimitate multa & ad pœnam tarditate uteretur.

Vasa iræ. Id est Judæos quibus irascebatur: quos vasa vocat, alludens ad propositam figuli & vasorum similitudinem. *Vasa iræ*, per genitivum adjuncti occupati: quasi dicat, quamvis Deus Judæis vehementer irasceretur, quod Evangelio nollent credere, & Christum rejicerent, ac modis omnibus oppugnarent; tamen multa adversus illos utebatur longanimitate ac patientia, pœnam debitam illis non inferens. Vides hic iterum dissimilitudinem inter homines & inter vasa lutea. An figulus vasis luteis irascitur? An figulo peccatis suis molesta & gravia sunt? An illorum peccata tolerat figulus, & longanimitate erga illa utitur? an illa præparat in pœnam? Res igitur ipsa loquitur, Judæos propria sua culpa & improbitate, vasa iræ factos, & consequenter in pœnam effectos ac efformatos fuisse, non æterno aliquo Dei decreto ac constitutione, de singulis nominatim facta.

Perfecta in interitum. Effectum iræ Dei exprimit perditionem & exitium. Facta autem sunt vasa iræ per-

iræ perfecta in exitium, quatenus per divinam vocationem, sua propria culpa & improbitate, facti sunt Euangelio obstinate non credentes, ut vers. 20, 21 explicatum est: tum demum enim jam plene malitia eorum perfecta & consummata est facta. Hęc igitur vasa, hos homines, hos Judæos tulit Deus in multa longanimitate, non accelerando pœnam ac perditionem; eosque hac ratione multo magis induravit & contumaces effecit. Est autem Apostoli oratio imperfecta, quæ ex superioribus ejus verbis perficienda est ἀπὸ τοῦ νῦν, hoc modo. An istius rei potestatem non habuit? an illi jus ac libertas non fuit, ut non protinus Judæos credere nolentes perderet, sed summa erga illos patientia ac longanimitate uteretur? Qua obsecro injuria ipsos hac in re affecit? Verum quidem est, illos hac Dei bonitate deteriores esse factos, sed hæc ipsorum culpa est, non divinæ bonitatis, qua ipsi uti poterant ac debebant ad pœnitentiam & salutem, non abuti ad majorem contumaciam & suam perniciem, nisi plane improbi ac perversi fuissent.

Vers. 23. *Et ut notas faciat divitias gloriæ suæ super vasa misericordiæ, quæ præparavit in gloriam.* Venit etiam ad credentes Apostolus, & Dei circa illos factum. Est autem & hæc Apostoli oratio ἀπὸ τοῦ νῦν, eodem quo superior supplenda modo. An Deus potestatem non habuit? an id illi facere non licuit? Cui obsecro hac in re vel minimam fecit injuriam? Magnum quidem, imo ingens & immensum in eo est Dei beneficium, sed injuria erga ullum nulla.

Ut notas faciat, id est ostenderet, exhiberet, *divitias gloriæ suæ.* Id est divitem gloriam suam, per duo substantiva, pro substantivo & adjectivo, per Hebraismum. Intelligit autem gloriam illam cælestem, gloriam regni sui, quæ quam dives & copiosa sit futura, nullius mens capere, nec lingua effari potest. Expectandum est donec veniat.

Super vasa misericordiæ. Id est quæ super vasa misericordiæ redundatura est. In voce vasorum iterum alludit ad superiorem similitudinem, intelligens per vasa misericordiæ, homines Euangelio credentes; quos vasa misericordiæ vocat eadem phrasi, qua supra non credentes vocavit *vasa iræ*, per genitivum adjuncti occupati; vasa quorum Deus misertus est ac miseretur, & misereri porro vult. Nimirum & hic discrimen apparet inter vasa lutæ & vasa quæ sunt homines. Figulus enim nulla tangitur misericordia erga lutum & vasa lutæ, nec ulla misericordia facit, ut vas aliquod formet ad honorem. At Deus erga homines misericordia afficitur, & misericordia illius facit, ut eos præparet ad gloriam. Credentes igitur sunt quos Deus sua prosequitur misericordia, peccata omnia ipsis condonando, justitiam imputando, mortis pœnam auferendo, & cælestem gloriam illis conferendo.

Credentes sunt quos cælestissima sua vocatione credentes effecit, & sic *præparavit in gloriam.* Id est ut gloriam consequantur; nempe cælestem illam & æternam, de cujus divitiis modo locutus est. An ergo, quia Deus tanta utitur misericordia erga credentes, eosque ad gloriam suam præparavit, ulla injuria per hoc affecit reliquos Judæos? Convertantur ad Deum & credant in Filium ejus Jesum Christum, ani-

mi improbitatem deponant, & illico cessabit omnis illorum induratio, fientque & ipsi vasa misericordiæ præparata in gloriam. Sibi imputent sua mala, suamque perniciem.

Vers. 24. *Quos etiam vocavit, nos, non tantum ex Judæis, sed etiam ex Gentibus.* Docet vasa ista misericordiæ, præparata ad gloriam, esse *nos*, nempe credentes in Jesum Christum, eosque non tantum ex Judæis, sed etiam ex gentibus vocatos & collectos.

Quos etiam vocavit, nos. Id est qui credimus Euangelio, neutrum genus mutat in masculinum ἡμεῖς & οἱ σκευωμένοι. Vasa enim ista homines sunt, & verbum *vocavit*, congrue de vasis non dicitur: quo verbo usus est Apostolus, ut modum quo præparatio ista vasorum ad gloriam facta est, exprimeret, nimirum per vocationem divinam, cum suo effectu, id est eorum qui vocabantur fide conjunctam. Nam si in vasorum voce mansisset, dixisset quæ etiam præparavit; non tantum ex Judæis, sed etiam ex Gentibus. *Vocavit*, nempe Deus per Euangelium; vocavit ad fidem in Jesum Christum, & ad cælestem gloriam, vocavit cum effectu ut diximus. Nam qui vocantur & non obtemperant, hæcenus perinde est atque si non vocarentur. Neque enim cum vocarentur jam erant vasa misericordiæ præparata in gloriam, sed vocabantur ut vocationi credentes & obtemperantes, fierent. *Etiam vocavit.* Quasi dicat, quandoquidem res ex Dei misericordia agitur, non ex ullis operibus ac justitia nostra, idcirco etiam Deus nos credentes vocavit, non tantum ex Judæis, sed etiam ex Gentibus; & hoc misericordiæ suæ voluit esse ingens augmentum. Cur enim Judæorum tantum misereri debuerit Deus, & non aliorum etiam hominum, qui æque à Deo sunt creati atque Judæi, æque ex misericordia illis exhibita gloriam maximam consequi potest, atque ex misericordia Judæis exhibita, imo tanto majorem ac illustriorem, quanto aliæ gentes videbantur esse remotiores à Dei gratia ac misericordia quam Judæi? Doluit hoc procul dubio vehementer Judæis non credentibus, Gentes à Deo in gratiam suscipi, ipsos rejici ac repudiari; sed quis illis vera istius rei causa fuit, nisi ipsi sibi? Deum certe ab omni injustitia & culpa vindicavit Apostolus ut vidimus. An enim Deus Judæorum gentem repulisset, sibi sacram & peculiariter dilectam? qui profanas Gentes non tantum admisit, sed etiam ultro vocavit & invitavit ad gratiam & gloriam, nisi ipsa sibi hoc tantum bonum invidisset, & animum à divina vocatione avertisset, ideo quod non ad illorum mentem instituta esset; ob id ipsum, ut animum suum proderent, & ut cujusque probitas ac improbitas tanquam in lapide lydio patefieret?

Vers. 25. *Sicut & in Oseâ dicit; (Ose. 2. 23, 24.) Vocabo non populum meum, populum meum, & non dilectam, dilectam.* Citat oraculum Dei per Oseam editum, quo se & Judæos & Gentes in gratiam suscepturum prædicit.

Sicut: quasi dicat, sic fecit Deus, sicut etiam se facturum dicit, *in Oseâ*, id est per Oseam, vel in libro & Prophetia Oseæ, dicit. Id est dictum reliquit. Citat autem hoc oraculum, ut vocationi divi-

næ per Euangelium factæ, fidem adstruat, tanquam oraculis divinis jam olim prænuntiata.

Vocabo non populum meum. Dei verba sunt, id vero est, Judæos ob mores, & multo magis Gentes profanas & penitus à me alienas, *vocabo*, id est appellabo populum meum, postquam nimirum & Judæos ab illorum malis moribus ac peccatis ad justitiam, & Gentes profanas ad me convertero, quod per Euangelium factum est. Eadem verba Petrus Apostolus etiam de Judæis ad Christi fidem converfis accipit 1 Petr. 2. v. 10.

Et non dilectam. Per allusionem ad uxorem à viro non dilectam. *Dilectam*, intellige vocabo, *ἀπὸ τοῦ*. Vocabo autem & appellabo ob rem ipsam, quia qui populus meus non erat, quemque ego pro populo meo non agnoscebam, populus meus reipsa erit, & à me agnoscetur, & quæ mihi dilecta non erat, reipsa à me diligetur.

Verf. 26. *Et erit in loco ubi dictum est ipsis non populus meus vos, ibi vocabuntur filii Dei viventis*, Ose. 1. 10. Hoc vere sub Euangelio & per Christum evenit ac impletum est. Omnes enim quibus antea ob illorum peccata & vitiosos mores ne populi quidem Dei nomen dabatur, imo populi Dei nomen negabatur, per fidem in Christum facti sunt filii Dei, & filiorum Dei nomen sunt adepti. Nam & spiritum adoptionis acceperunt, per quem clamant Abba Pater; nec ullis hominibus suctum ac familiare, imo perpetuum est, Deum Patris nomine compellare, præterquam credentibus in Christum, idque sine ullo Judæorum & Gentium aliarum discrimine.

Viventis. Epitheton usitatum quo Deus à falsis Diis distinguitur, qui omnes non magis vivunt quam illorum statuae ac simulacra. Porro Dei viventis ac veri, qui solus habet vitam & immortalitatem, quatenus illius fons est, filium esse & vocari quanta dignitas, & quantum quamque immensum bonum?

Verf. 27. *Esaias autem clamat super Israël; si sit numerus filiorum Israël sicut arena maris, reliquie servabuntur*, Esai. x. 22. Aliud oraculum ex Esaia citat de Israël, quo prædicitur ex innumera Israëlitarum multitudine, paucos conservatum iri, nempe ob rejectum ac repudiatum ab ipsis Euangelium.

Esaias autem. Quasi dicat, illa quidem in Osea dicuntur;

Esaias autem clamat. Id est magna & elata voce pronunciat, ut res tanto sit notior & testatior.

Super Israël. Id est de Israël, Euangelio scilicet non credente, opponit enim credentibus non credentes Israëlitas, & illorum quidem conditionem beatam ex Osea, istorum vero miseram & calamitosam ex Esaia ostendit. Israel autem ponitur pro Israëlitis seu Israëlitis universa gente.

Si sit, id est etiam si sit, *numerus filiorum Israël.* Quos Propheta filios Israël appellat, Paulus appellavit Israël. Filii autem Israël sunt omnes Israëlitis posterii.

Sicut arena maris. Id est tam magnus tamque copiosus quam arena maris.

Reliquie servabuntur. *Τὸ ὑπερλειπόμενον*, reliquum. Deus nullum numerum, nullam multitudinem Israëlitarum curabit, reliquias illorum tantum servabit, ne

penitus gens Israëlita intercitat. *Servabuntur.* Nempe ex communi Judaicæ gentis excidio, quo Deus illos ob rejectum Messiam & spretum Euangelium afficiet. Eventus respondit.

Verf. 28. *Rationem enim consummans & concidens in justitia, quia rationem concisam faciet Dominus super terram.* Causam affert propheta dicti sui. *Rationem* enim, id est computationem, numerum, *consummans & concidens*, intellige Deus, id est consummat & concidit, in parvam summam redigit, participia pro verbis præsentis temporis, Hebræorum more. Intelligitur autem numerus filiorum Israël.

In justitia. Id est cum justitia, iuste, jure, ac merito, quod scilicet sic commeriti essent filii Israël. Loquitur autem Propheta de Dei decreto. Nam quod Deus facere decernit & constituit, ea jam facere dicitur, propter eventus certitudinem. *Quia rationem concisam faciet Dominus.* Causam decreti istius divini adfert; quia id reipsa facturus est Deus.

Super terram. Id est in terra: ideo istius rei decretum facit in cælo. *Rationem concisam*, id est computationem valde abbreviatam faciet Dominus, ad exiguum numerum & parvam summam Israëlitas rediget. *Dominus.* Nomen hic est *πατριάρχης*, quod voce Domini reddere solent Græci lxx Interpretes. *Super terram.* Cum scilicet faciet, ut super terram pauci restent Judæi ex universali & internecina illorum clade, quæ per Romanos evenit, per quos Deus Judæorum contumaciam, sicut prænuntiavit fore, ultus est.

Verf. 29. *Et sicut prædixit Esaias, (Esai. 1. 9.) nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti fuissimus, & sicut Gomorrha assimilati fuissimus.* In eundem sensum alterum adducit ejusdem Prophetæ oraculum.

Et sicut prædixit Esaias. Intellige, sic evenit.

Nisi Dominus Sabaoth. Id est exercituum, nimirum unus ille Deus, qui cælestes habet Angelorum exercitus, quibus imperat, cujus proinde potentia nulla gens mortalium resistere potest.

Reliquisset nobis semen. Loquitur Propheta de re futura tanquam jam facta, ob immutabilem Judæorum malitiam ac contumaciam, quam Deus probe noverat. Id est nisi paucos Judæorum reliquisset instar seminis ad gentis pene deletæ restaurationem.

Tanquam Sodoma &c. Id est tam ad unum omnes interiissemus, quam Sodomitæ & Gomorrhæi interierunt, ne uno quidem superstitite. Loquitur Propheta sub persona Judæorum. Sic igitur Apostolus oraculis Oseæ docet, eos qui ex Judæis & Gentibus Euangelio crediderunt, vasa misericordiæ effectos esse; oraculis autem ex Esaia allatis docet Judæorum gentem, quod non crediderit, factam esse vasa iræ interitui destinata.

Verf. 30. *Quid igitur dicemus? quod Gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam, justitiam autem quæ ex fide.* *Quid igitur dicemus?* Id est quid ex dictis, nimirum de Judæorum induratione ac rejectione, de Gentium vocatione & ad Christum conversione, de gentis Judaicæ, quod futurum prædicitur, universali excidio, concludemus?

Quoniam

Quod Gentes quæ non sectabantur. Exprimit id quod ex dictis inferendum est, nempe quod Gentes profanæ, Judæorum genti oppositæ, quæ justitiam non consecrabantur, id est non curabant ut justæ coram Deo essent, quippe Dei veri ignaræ.

Apprehenderunt justitiam. Sicut brabeum solent, qui cursus certamine vincti, id est justitiam sunt adepti, seu id ut coram Deo justī sint. Res profecto mira brabeum apprehendere absque certamine & cursu ullo.

Justitiam vero quæ ex fide. Rem explicat, & docet quam justitiam apprehenderint. *Justitiam vero*, inquit, non quæ ex operibus Legis proveniat; hanc enim profanæ gentes, Legis divinæ ignaræ, adipisci qui poterant? Sed justitiam quæ ex fide, intellige provenit, quæ hominibus à Deo gratis imputatur, propter id quod ipsi credant ac fidem habeant. Hanc justitiam gentes apprehenderunt, cum per Euangelium vocatæ Deo crediderunt, quæ fides illis in justitiam seu pro justitia est reputata. Hæc est una pars illius quod ex dictis inferendum est.

Verf. 31. *Israël autem sectans Legem justitiæ, ad Legem justitiæ non pervenit.* Hæc altera pars est ejus, quod ex superioribus colligendum & dicendum est.

Israël autem. Id est Israëlī postēritas, Judæorum gens, Deo alioqui præ ceteris gentibus omnibus sacra & dilecta.

Sectans. Id est toto cursu petens atque consecrans.

Legem justitiæ. Id est Legalem justitiam, per duo substantiva pro adjectivo & substantivo, Hebræa phrasi.

Ad Legem justitiæ. Id est ad Legalem justitiam; sic 2 Thess. 2. 17 mysterium iniquitatis, id est occulta iniquitas 1 Cor. 1, 21, stultitiæ prædicatio, id est stulta prædicatio.

Non pervenit, & ἵψησεν. Ad tantum fastigium haudquaquam evasit, ut omni peccato & crimine vacuus pronuntietur. Hæc enim est justitia Legis, quæ impletur in iis qui in Christo Jesu non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum cap. viij. 4.

Verf. 32. *Propter quid? quia non ex fide, sed quasi ex operibus Legis: offenderunt enim ad lapidem offendiculi.* Interrogat Apostolus quid in causa sit rei dictæ; quia, inquit, non ex fide &c. Respondet ad interrogationem, & causam exprimit. *Quia non ex fide.* Id est quia id ut omni peccato & crimine vacui pronuntientur, non ex fide, id est non per fidem petit, quam Deus pro perfecta & omni labe vacua justitia reputare constituit.

Sed quasi ex operibus Legis. Non dicit Apostolus ex operibus Legis. Nam qui Legis opera haberet, haud dubie Legalem consequeretur justitiam, sed dicit, quasi ex operibus Legis; significans Judæos simulacrum quoddam & imaginem, seu verius larvam quandam operum Legis habere, non ipsam veritatem, & ex hoc simulacro seu larva, nihilominus justos coram Deo esse & censeri velle. Hec igitur est causa propter quam Israël, seu Judæorum populus, ad id non pervenit, ut justus coram Deo sit & habeatur. Hic videmus Judæorum gentem non

propter aliquod Dei decretum de singulis Judæorum nominatim ab æterno factum, rejectam ac damnatam esse, sed propterea quod & ipsa fidem in Christum rejecerit ac damnaverit.

Offenderunt enim. Causam adfert ob quam negaverit Judæos ex fide justitiam petere & consecrare, per occupationem. Poterat enim aliquis excipere, Judæos fidem in Deum habere, & ob hanc fidem legis divinæ observationi tanto studio ditos esse. Non frustra hoc dixi, respondet Apostolus. *Offenderunt enim ad lapidem offendiculi:* quasi dicat, quid juvat Judæos ipsorum fides, si hæc fides non sit conjuncta cum fide in Christum, per quem nunc Deus in se credi vult, aliter in se credi non vult, nec fidem in se sine fide in Christum accipit? Si non per fidem in Christum illiusque fructus, sed per opera, vel potius quasi per opera Legis, id quærunt, ut justī coram Deo sint & habeantur; cum Deus neminem nunc pro justo haberi velit, nisi qui fidem in Christum habeat, quam Judæi non habent.

Offenderunt enim ad lapidem offendiculi. Lapis offendiculi Christus est; quod promptum sit hominibus carnalibus, quales Judæi, & imprimis eorum proceres erant, quorum exemplum vulgus imitatur, ad Christum, tanquam ad lapidem in via vel pone viam positum offendere. Venit enim secundum carnem pauper, humilis, nulla mundi potentia munitus, nullo seculi splendore commendatus, nihil eorum in se habens quæ Judæi in Messia Rege à Deo sibi promisso imaginabantur. Venit sic ut obnoxius esset injuriis & contumeliis, ac tandem etiam ageretur in crucem, quod maximo scandalo & offendiculo Judæis erat, quibus plane absolum videbatur, ut Messias ille figeretur cruci, multo vero etiam magis ut crucis supplicio enectus fieret ille Dei Messias. Venit etiam cum tali sermone ac *ἀδυσκάλια*, quæ prorsus displiceret animis hominum carnalium, imprimis eorum qui alios docere sueti erant, & pro maximis habebantur magistris ac viris sanctissimis; quibus profecto acerbum erat ex tanto descendere fastigio, & ex summis doctoribus pauperis Jesu fieri discipulos, ac veram Dei cognitionem, veram sanctitatem ab ipso discere, & quæ sibi videbantur sanctissima & perfectissima perdenda fateri. Vere igitur Christus Judæorum genti lapis erat offendiculi, ad quem etiam miseri graviter offenderunt & impegnerunt, id est animos suos penitus ab ipso alienarunt, & sic fide, per quam solam justitiam consequi poterant, proinde & justitia, exciderunt. Hic videmus Judæorum gentem non ideo à fide animum aversisse, quod ad id faciendum ab æterno destinata esset, sed quod ad lapidem offendiculi impegnerit, id est iis in Christo offensa & à Christo abalienata sit, quibus minime offendi & alienari debuerat, & quibus nunquam offensa & abalienata fuisset, (cum altera ex parte tot divinitatis invicta argumenta Christo adessent) si quid probitatis & candoris in animo habuissent. Per quæ etiam si à Deo indurata sit; (respicit enim ad superiora Apostolus, & modum indurationis explicat) tamen quisque intelligit hanc indurationem propria illorum culpa & improbitate evenisse, sine qua nullam indurandi vim habitura fuerant illa omnia, per quæ indurati sunt.

sunt. Sed quid mirum Judæos offendisse ad hunc lapidem Christum, cum Christiani ipsi non multo post prædicationem Apostolicam, tam graviter ad eum offenderint? Nam Christi hominis, ejusque crucifixi, confessionem ac cultum dedignati, Christum non colunt ut hominem à Deo ex mortuis suscitatum, & Dominum ac Christum factum, sed ut eundem cum Patre Deum, ex illius substantia ab æterno genitum, quem nisi Christum esse crederent, eodem loci Christum haberent quo Judæi, id est idolum & falsum Deum, divino cultu & honore indignum Christum esse dicerent. Quandoquidem eos qui Christum ut Christum colunt, & colendum dicunt, Christiano nomine indignos & idololatrias pronunciant, & Patria proscribunt.

Verf. 33. *Sicut scriptum est; Ecce pono in Sione lapidem offendiculi, & petram scandali, & omnis qui credit in ipso, non pudebit.* Esai. viij. 14. xxviii. 16. Scripturæ testimonio docet Christum Prophetarum oraculis conformiter lapidem offendiculi fuisse, ne cuiquam id mirum videretur.

Ecce pono in Sione. Ipsa Scripturæ, seu potius Dei verba per Scripturam consignata, recitat. *Ecce.* Rem futuram quasi in conspectum producit, propter eventus certitudinem. *Pono.* In præsentī loquitur eadem de causa, pro *ponam*. Positurum autem se dicit, quia id lapidi convenit. *In Sione.* Populum Judæorum significat, quod in monte Sion regia sedes esset; sed *Sionem* dicere maluit, quod ponere lapidem & petram congrue Sioni monti dicatur, ut solet in metaphoricis & allegoricis sermonibus.

Lapidem offendiculi. Id est lapidem ad quem Judæi offenderent, per genitivum effecti.

Et petram scandali. Id est petram quæ ipsis scandalo futura est, eadem phrasi, in quam incurrendo exitium sibi afferent, sicut scandalum ac decipula solet muribus. Verba hæc de Christo intelligenda esse ponit Apostolus. De quo enim potius? cum illum loquerentur omnia Prophetarum oracula, & quæ fiebant in Dei populo insignia, illum præfigurarent. Inprimis David Rex, Christi typum gefit, qui etiam lapis offendiculi & petra scandali Israëlito populo, regnum ejus abnuenti, diu multumque fuit; sed nihilominus à Deo in Regem constitutus, & in Regia Sionis sede collocatus, mansit immotus, concussis & fractis adversariis, in ipsum incurrentibus. Verbis autem istis ad Christum sensu primario ac principali relatis, dicit Deus se Christum in cælesti Sione Regem constituturum esse, qui sit tanquam lapis immotus & petra inconcussa, cui quisquis illidatur, id est adversetur, nullum ipsi detrimentum, sed sibi certissimum exitium afferat. Simul etiam in Rege Christo multa talia apparitura esse, quæ malis & improbis hominibus occasionem datura essent illum non recipiendi, ac rejiciendi, & sic in æternum pereundi.

Et omnis qui credit super ipso. Non satis habuit Apostolus Scripturæ testimonio docere, eos qui in Jesum Christum non credant, ad justitiam coram Deo non pervenire; sed etiam ejusdem Scripturæ suffragio comprobatur, eos omnes qui in ipsum credant, fidei suæ effectu potituros, id est justitiam ac

vitam æternam adepturos esse. *Et omnis, quisquis sit, sive Judæus, sive Græcus, sive Barbarus, sive fuerit Legi deditus, sive fuerit impius, qui credit in ipso.* Id est qui super ipso tanquam super lapide à Deo posito & petra firmissima fidem suam collocat, proinde ipsi se regendum in omnibus tradit.

Non pudebit. Id est non excidet fidei suæ fructu & effectu, per metonymiam effecti. Solent enim non mediocri pudore affici, quorum spes, qua gloriabantur, decollavit. Non ergo frustrabitur sua fiducia, quæ est, fore ut nobis Christus vitam æternam largiatur, & quamvis interea moriamur, nos ex mortuis resuscitet; quicquid Judæos & alios credere nolentes Christi pudeat, quod homo fuerit, quod in crucem actus, & infami supplicio enectus fuerit. At qui illum à Deo ex mortuis suscitatum, & Dominum ac Christum factum credunt, illique confidunt, non pudebunt; contra vero maximo afficientur pudore, quos Christi puduit. Hebraicus textus habet, *non festinabit*, quo exprimitur veræ in Christum fidei qualitas, quæ est nullâ mora, nullâ temporis diuturnitate, & quam temporis diuturnitas secum afferre solet, nulla rerum mutatione, ac ne morte quidem ipsa moveri. Deus enim & Christus æternus est, æternæ ac immensæ potentix, quam nulla res impedire potest; de fide etiam illius ac veracitate nullum potest esse dubium; quod qui sciunt, Deo & Christo tamdiu spes suas credunt, quamdiu ipsi earum effectum differre videatur, de eventu plane securi sunt. At qui festinant, qui Deo tempus præfiniunt, non satis ejus potentiam ac fidem expendunt, proinde nec ipsi solidam Deo & Christo fidem habent, sed eam quæ cum tempore facile, ut infirma & ruinosa ædificia solent, collabatur.

CAPUT. X.

Verf. 1. *F*ratres, beneplacitum quidem mei cordis, & precatio ad Deum pro Israël est in salutem. Postquam ostendit Apostolus Judæorum gentem merito indurata esse, & quod in Jesum Christum credere nolit rejectam, eos vero qui credunt, sive sint Judæi sive Græci, justitiæ & salutis participes esse factos; redit ad contestationem sui summe benevoli in Judæorum salute promovenda affectus: quanquam tacite significet magis optandum quam sperandum esse, ut Israël illo tempore fidem in Jesum Christum susciperet.

Fratres. De hac appellatione, qua sese Christiani omnes mutuo compellare solent, jam aliquoties egimus.

Beneplacitum quidem mei cordis. Intellige est, Israël juvare totis viribus, ut contumaciam deponat, & fidem in Jesum Christum suscipiat.

Et precatio ad Deum. Id est quam ad Deum facere soleo.

Pro Israël est. In bonum & commodum Israël fit.

In salutem. Exprimit hoc bonum, ut scilicet salutem æternam consequatur, proinde credat in Jesum Christum, quo sine salutem æternam non datur adipisci. Particula *quidem* in Apostoli verbis adversativum aliquid requirit, quod intelligendum relinquere maluit quam exprimere. Videtur hoc significare voluisse, sed effectum mei beneplaciti, mei omnis conatus ac laboris, mearum precum Deo relinquo: mihi sufficiat me officio meo nulla in re defuisse. Unde patet Israëlitis indurationem nequaquam talem fuisse, ut non posset, si vellet, ad saniores mentem redire, nequaquam illius rejectionem ab æterna & immutabili prædestinatione, de singulis nominatim facta, pependisse. Alioquin enim id conatus, id precatus esset Apostolus quod fieri nullo modo posset. Paulo non constabat, inquires, an & qui inter illos reprobatii essent. Imo vero constitit. Pro Israël enim orat refractario & indurato. Et cur oraret ac contenderet pro absolute ac nominatim prædestinatis sive ad salutem sive ad exitium?

Verf. 2. *Testor enim ipsis quod zelum Dei habeant, sed non secundum cognitionem.* Causam exprimit quæ se movebat ad hoc beneplacitum cordis sui, & precationem pro Israël in salutem.

Testor enim ipsis, inquit. Quasi dicat, non enim possum negare, quin potius ipsis testimonium perhibeo.

Quod zelum Dei habeant. Zelus Dei, est zelus erga Deum, per genitivum objecti, qui in eo positus erat, quod ardentem Dei gloriam cuperent, eamque promoverent ac propugnarent.

Sed non secundum cognitionem. Quatenus scilicet non cognoscebant, quæ in re vera Dei gloria & voluntas posita esset, & quomodo promoveri ac propugnari deberet. Zelus illis non deest, cognitio deest, sine qua zelus cæcus est, & plus gloriæ Dei officit, quam prodest. Existimabant illi Dei gloriam ac voluntatem in eo positam esse ut Lex Moysi obtineret, & Christi Evangelium concideret, existimabant se Dei gloriam promotum ac propugnatum ire, cum Christi discipulos omnibus persequerentur modis & occiderent: cum plane contrario modo sese res haberet, & ipsi gloriam Dei maxime oppugnarent, non propugnarent. Cognitionem igitur illis à Deo impetrare voluit, quæ zelum ipsorum dirigeret.

Verf. 3. *Ignorantes enim Dei justitiam, & propriam justitiam querentes statuere, justitia Dei non sunt subiecti.* Probat illis cognitionem deesse, notans in illis summam & valde perniciosam ignorantiam. *Ignorantes Dei justitiam*, id est justitiam quam Deus ex gratia imputat & adscribit credentibus.

Et propriam justitiam. Id est justitiam quæ operibus ipsorum continebatur valde mancis & imperfectis.

Querentes statuere. Id est firmare, validam coram Deo reddere, vanissimo studio & conatu.

Justitia Dei non sunt subiecti, ex imbecillitate. Non cesserunt ut ei se subderent, eamque pronis animis exciperent. Suam justitiam statuere, Dei justitiam evertere conantur, suis operibus justii esse frustra contendunt, donari sibi & ex gratia imputari justitiam à Deo recusant: quanta hæc ipsorum insipientia, imo infamia est?

Verf. 4. *Finis enim Legis Christus in justitiam omni credenti.* Rationem reddit cur dixerit eos justitiam Dei ignorare, per prolepsin: quasi dicat, nam ne mihi quis Legem objiciat, quod Lex operum justitiam exegerit, *finis Legis Christus*, intellige est. Christus longe major ac perfectior justitiæ magister, Legi finem attulit, Christo adveniente Lex cessit.

In justitiam omni credenti. Docet quo fine Christus venerit, intellige enim qui venit, *in justitiam*, id est ut justitia imputetur, *omni credenti*, intellige in Christum, quisquis sit, etiamsi nulla opera habeat, etiamsi impius fuerit, quacunque ex gente, cujuscunque status & conditionis, sive sit mas, sive scæmina, credit in Christum, justitia illi protinus à Deo imputatur & donatur, ita ut justus sit coram Deo, & justus esse censeatur, & si fide sua ac Dei gratia tanta digne vivit in posterum, justus semper coram Deo manet & pro justo habetur.

Verf. 5. *Moses enim scribit justitiam quæ ex Lege, quod qui fecerit illa homo, vivet in eis.* Probat Christum Legi finem imposuisse, quatenus omni credenti justitiam attulit. Moses enim, inquit, qui Legis est lator, longe aliter justitiam quæ ex Lege sit describit, quam est ex fide justitia à Christo allata & prædicata.

Scribit. Id est describit, simplex pro composito, per Hebræismum.

Justitiam quæ ex Lege. Intellige sit. *Quod qui fecerit illa homo.* Ipsam descriptionem ponit verbis Moysi expressam.

Qui fecerit illa. Nempe Legis mandata, proinde qui contra Legem non deliquit, Legem transgressus non est.

Homo. Quisquis sit.

Vivet. Sensu aperto, quem literalem vocant, vivet longævus & beatus, beatus, inquam, secundum rationem vitæ præsentis; sensu mystico vivet in æternum.

In illis. Id est per illa: justitia igitur quæ ex Lege sit, est sine vero aliquo peccato ac delicto esse.

Verf. 6. *Quæ vero ex fide justitia sic dicit, ne dicas in corde tuo, quis ascendet in cælum? hoc est Christum deducere.* Allata descriptione justitiæ quæ ex Lege sit, nunc docet quæ & quam diversa sit ratio justitiæ ex fide per Christum annunciata.

Quæ vero ex fide justitia. Intellige est, quæ à Deo propter fidem in Christum donatur & imputatur.

Sic dicit. Ipsam ex fide justitiam per prolepsin, ut ipsa suam naturam ac rationem explicet, loquentem inducit, idque Moysi verbis, quæ de Lege à Moysi enuntiata Deut. xxx. 12, 13, 14, ipsa sibi accommodat.

Ne dicas in corde tuo &c. Monet & alloquitur (justitia scilicet ex fide) quemque nondum credentem, ne difficultatibus in causetur cognoscendi id quod credendum est ad salutem consequendam. *Ne dicas*, quisquis es qui nondum credis, *in corde tuo*, id est in animo tuo, ne tecum cogites.

Quis ascendet in cælum? Difficile est in cælum ascendere, nemo in cælum ascendit, nec ascendere potest.

Hoc est Christum deducere. Exponit cujus rei causa aliquis in cælum ascendere debeat, nempe ut Christum

stum inde deducat, si Christus in cælo sit, qui scilicet doceat qui credendum sit.

Verf. 7. *Aut quis descendet in abyssum, hoc est Christum ex mortuis reducere? Aut, intellige, ne dicas & cogites tecum, quis descendet in abyssum.* Non humanarum hoc est virium in abyssum vivum & incolumem descendere, in immensam profunditatem. Per abyssum hoc loco infernus designatur, in quem mortuos descendere dicit Scriptura, dicitur enim mox Christum ex mortuis reducere, nempe ex hac abyssu. Alias vox abyssi de maris voraginibus ac profunditate solet accipi;

Hoc est Christum ex mortuis educere? Exponit & hic qua fini aliquis in abyssum descendere debeat, ut scilicet Christum ex mortuis reducat, si adhuc sit inter mortuos, & in inferno; eadem de causa, nempe, ut doceat quid credi oporteat, ad justitiam & salutem obtinendam. Sensus est: neminem debere existimare ex locis longinquis & distitis petendum esse sermonem, cui credere debeamus ad justitiam & salutis adeptionem & sic difficultate aliqua non exigua constare, justitiam ex fide. Voces *hoc est*, similiter mox exponendi causa adhibentur.

Verf. 8. *Sed quid dicit? prope te verbum est in ore tuo & in corde tuo, hoc est verbum fidei quod predicamus.* Quasi dicat Apostolus; audivimus justitiam ex fide dicentem; non opus esse notitiam rei quæ credita justitiam & salutem afferat, ex locis distitis & inaccessis petere: *sed quid*, eadem justitia ex fide, dicit, ubi sermo ea de re sit, & quam nobis propinquus sit.

Prope te verbum est. Dicit porro justitia ex fide, alloquens eum qui ambigat & quærat ubi sit sermo, qui creditus justitiam & salutem protinus adferat, *prope te est*, non est tibi longe quærendus, in propinquo, imo in proximo est; *verbum* ῥῆμα pro λόγος, id est pro sermone, ut & mox. Sic & 1 Pet. 1. 25: & usitate verbum Dei dicitur pro sermone Dei.

In ore tuo. Docet quam prope sit quemlibet, in ore tuo, vicinum est ori tuo, ingerit sese in os tuum, nihil aliud requiritur, quam ut os aperias & illud in os tuum recipias. Nam quæ loco alicui proxima sunt, ea per hyperbolen quandam ipso illo in loco dicimus esse, præsertim quæ ori aut oculis sunt vicina & propinqua, dicimus alicui esse in ore & in oculis. Nam justitia ex fide, ut diximus, hominem alloquitur, nondum verbum hoc de quo agitur, in ore hactenus habentem, quatenus illud jam confiteatur & verum esse agnoscat, quod & sequens comma docet.

Et in corde tuo. Vicinum est cordi tuo, ingerit sese in cor & in animum tuum, hoc tantum restat, ut cor tuum aperias, & illud intra animum tui penetralia recipias.

Hoc est verbum fidei &c. Exponit Apostolus quid per verbum, de quo justitia ex fide loquitur, intelligendum sit. *Hoc est*, inquit, *verbum fidei quod predicamus*, id est sermo quem predicamus nos Apostoli, & alii Evangelii præcones & administri. ὁ κηρύσσων, cujus præcones sumus, quod vocat *verbum fidei*, per genitivum adjuncti occupati, verbum seu sermo cui fides sit adjungenda, seu qui credendus, sit non opere aliquo exequendus, licet credi non possit quin efficacissimus sit in opera.

Verf. 9. *Quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, & credas in corde tuo quod Deus illum suscitavit ex mortuis, salvaberis.* Probat verbum hoc quod prædicabant Apostoli & alii Evangelii administri, esse verbum quod creditum salutem adferat, simulque tale quod prope quemlibet sit hominem in ore & in corde cujusque: quasi dicat, quia nos prædicamus & annunciamus Jesum esse Dominum à Deo factum, & eo fini ex mortuis à Deo suscitatum. At qui hoc ore confitetur & corde credit, justitiam protinus adipiscitur, proinde servabitur. *Iam vero hoc verbum, hic noster sermo, nonne prope te est, in ore tuo & in corde tuo, quisquis nostram audis* (audiunt autem omnes verf. 18) *prædicationem?* Aperi tantum os & confitere, aperi tantum cor & crede. Nihil aliud ad tuam salutem requiritur, quam ut os aperias ad confitendum, & cor ad credendum, quo facto salus tua erit confecta. Qua in re maximum ac præcipuum ostendit Apostolus discrimen inter justitiam ex fide, & inter justitiam ex Lege. Magnum quidem in eo discrimen est quod multo facilius cognoscantur, quæ Evangelium proponit credenda, quam quæ Lex præcipit operanda, quæ propter suam multitudinem non facile memoria comprehendere poterant, ideoque multo meliori jure, verba quæ de facilitate cognoscendi mandata Legis Moses protulerat, justitia ex fide, de facilitate cognoscendi verbum fidei usurpat, ut vidimus. Sed longe majus discrimen in eo est, quod justitiam ex fide summa facilitate quisque consequi possit; justitiam autem ex Lege consequi tam arduum & difficile fuerit, ut nullus homo (si Christum excipias, qui unus sine peccato fuit) eam sit consequutus. Quid enim facilius quam confiteri & credere? At quid magis arduum ac difficile, quam omnia præcepta Legis exequi, & sine peccato seu Legis transgressionem esse?

Si confitearis in ore tuo. Confiteri prius ponit quam credere, quia respicit ad justitiæ verba, quæ, Moysen imitata, prius os posuit, quam cor: nam etiam quæ prope nos sunt, ori sunt propiora quam cordi, cum os extra sit, cor intra. *In ore tuo*, id est ore tuo. Particula *in* redundat ex Hebræorum idiotismo, ideo nec versu sequente apponitur.

Dominum Jesum. Id est Dominum esse Jesum, per ellipsin verbi substantivi usitatam. Sic 1 Cor. xij. 3. Philip. 2. verf. 11 & alibi. Intelligitur autem Dominus à Deo factus, id est Christus ille Dei, quem Deus unxit in Regem & judicem vivorum ac mortuorum, & hoc sensu Deum fecit. Usitatum enim est Hebræis & Scripturæ, Judices summos, Deorum titulo Elohim insignire. Unde & Psalmo xlv de Christo sensu mystico, de Solomone Christi typo sensu literaliter canitur: *Thronus tuus, ô Deus, in sæculum sæculi &c.* *Unxit te, ô Deus, Deus tuus.* Intelligitur, inquam, Dominus ille, quem Jesum esse Apostoli annunciarunt, & ubique ab uno illo Deo, qui Pater est, distinguunt. Sic Apostolus Petrus Israël alloquens: *Certo, inquit, sciat universa domus Israël, quod Dominum & Christum Deus fecit hunc Jesum quem vos crucifixistis* Act. 2. 36. *Nobis unus est Deus*, inquit Apostolus Paulus, *Pater ex quo omnia, & unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia &c.* 1 Cor. viij. 6.

Et credas in corde tuo. Ad cor venit Apostolus, ad justitiæ ex fide verba vers. 8 respiciens. Confessione subjungit fidem, quia ex fide oriri debet confessio. *Credidi, ideo & locutus sum* Psal. cxvj. 10, & 2 Cor. iv. 13, alioquin enim hypocrisis hæc foret, non confessio. *In corde tuo*, id est in animo tuo. Cordi enim competit credere, sicut ori confiteri.

Quod Deus ipsum suscitavit ex mortuis. Hoc de Jesu credendum dicit Apostolus, quia nisi hoc credatur, neque credi posset Jesum esse Dominum: creditum autem illo, etiam istud consequenter creditur. In hoc enim Jesum Deus ex mortuis suscitavit, ut eum Dominum & Christum faceret cap. xiv. 9. Et Jesus prædicavit se Christum illum Dei esse. Fieri igitur aliter non potuit, si vera erat illius prædicatio, (quam veram fuisse innumera quæ fecit miracula docebant) quin ex mortuis revocaretur in vitam, & in vitam revocatus Dominus & Christus ille Dei efficeretur, id est regnum cæleste adiret, quod sibi à Deo erat destinatum. Nam etsi Apostolus diversum quiddam tribuit confessioni oris, diversum fidei cordis, hoc tamen ideo facit, quod utrumque inter se conexum sit, & unum trahat alterum. Alioquin enim nihil debet esse in confessione oris, quod non sit prius in fide cordis, & quod est in fide cordis, si creditum sit ad salutem necessarium, etiam debet esse in confessione oris. Itaque & Jesum esse Dominum non minus corde credendum est, quam ore confitendum, & eundem ex mortuis à Deo suscitatum esse, non minus ore confiteri debemus, quam corde credere.

Salvaberis. Id est justitia tibi protinus imputabitur, & consequenter salus æterna dabitur. *Quos enim justificavit, eosdem & glorificavit* Rom. viij. 30. Salutem enim Apostolus intelligit veram & perfectam, quæ ideo salus absolute dicitur, *salutem illam animarum* 1 Pet. j. 6, quæ à morte liberati vitæ immortalis & regni cælestis efficiemur hæredes, ubi nihil amplius erit triste, nihil adversum, sed mera eaque sempiterna gaudia. Etsi vero Apostolus duo tantum expressit, quorum unum ore confitendum sit, alterum corde credendum; tamen simul & alia omnia intelligi debent, quæ ex istis dependent, aut cum illis naturæ vinculo ita coherant, ut nec illa sine istis, nec ista sine illis credi possint. An igitur, inquires, ad salutem sufficit ore confiteri & corde credere? An non requiritur & operari? Qui sit ut Apostolus tam præcise tribuat salutem cuilibet qui ore confiteatur & credat corde? Respondeo, primum quod justitiam protinus adipiscatur quamprimum quis ore confiteatur & credit corde, ut si eum contingat statim post hanc fidem & confessionem migrare è vita, habiturus sit salutem æternam. Deinde si supervivat, ut communiter fieri solet, requiruntur quidem & opera, quæ nisi sequantur quid juvet oris confessio, si factis fiat abnegatio, & confessionis istius refutatio? Quid juvet corde credere, si fides sit sine fructibus & suis effectis? Sed opera fidem, si vera sit, si hæc sit quam hic definit Apostolus, sua sponte sequuntur, non minus quam fructus nascuntur ex arbore bona ac fructuosa. Nam qui credit Jesum ex mortuis à Deo suscitatum esse, & consequenter Dominum ac judicem effectum vivorum & mortuorum, is simul concipit spem æternæ salutis certissimam: at qui spem istam

habet, purificat seipsum sicut Deus purus est 1 Joh. iij. 3. Cum non tantum expressum Dei verbum, sed etiam ipsa ratio doceat, impuris cum Deo puro nullum esse posse consortium; vita autem æterna incomparabile sit purificationis pretium. Alia quidem fides id nullo modo effecerit, præsertim si falsa sit. Adde quod justitia ex fide opera non exigit ad Legis rigorem, sed ad lumnam ac paternam æquitatem; quæ tamen ob id ipsum tanto uberiora ex se producit fides, & ex fide justitia, quod non tractemur duriter ut servi, sed habeamur liberaliter ut Dei Filii & hæredes. Antequam hinc abeamus, notandum est id quod Apostolus jubet de Jesu confiteri & credere; quæ etiam si ipsa per se non sint omnia quæ de Jesu confitenda sunt & credenda: profecto tamen necesse est ut sint principalia, & talia, quæ cætera omnia secum naturæ nexu trahant. Nam si aliquid magis principale de Jesu confitendum ac credendum esset; cur id potius non exprimeret Apostolus? Cur non diceret, si confitearis Jesum esse eundem cum Patre Deum, Patri consubstantialem, ab æterno ex Patris substantia genitum, & nihilominus hominem in tempore factum? Cur non diceret, si credas eundem, ut hominem mortuum, semet resuscitasse ex mortuis, ut eundem cum Patre Deum? Certe hoc omnino dicendum erat, si verum erat. Sic & Paulo Apostolo consentiens alter Apostolus Johannes: *Omnis, inquit, qui credit Jesum esse Christum ex Deo natus est* 1 Johan. v. 1. Cur non dixit eum qui Jesum credat esse eundem cum Patre Deum, & hætenus, non Christum Dei, ex Deo natum esse? Cur uterque de Jesu ut homine, ejusque ut hominis divinitate loquitur? & de ipso, ut de eodem cum Patre Deo, in fide & confessione saluari tradenda prorsus tacet? Neque dixerit quispiam in eo quod Jesus sit homo, & ut homo sit Dominus & Christus ille à Deo effectus, & hunc in finem à Deo ex mortuis sit excitatus, natura includi, Jesum esse eundem cum Patre Deum, ipsumque semet ex mortuis suscitasse. Adeo enim hæc inter se conjuncta & consentanea non sunt, ut nihil magis dissonum & à se invicem discrepans cogitari possit. Ad fructus etiam bonorum operum producendos, & ad doctrinam quæ secundum pietatem est, adeo hæc dissentanea non pertinent, ut nihil sit quod illi magis adversetur, & magis ad paradiatribas pertineat. Hinc etiam patet quam pie & Christiane agant, qui eos qui fidem hanc & confessionem habent, cui Apostolus salutem attribuit, hæreseos damnant, & eum Regno Dei, imo & è regnis hujus mundi proscribunt, qui etiam dissentaneorum illorum egregius fructus est.

Vers. 10. *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem fit confessio ad salutem.* Causam intexit in parenthesis ob quam & corde credendum & ore confitendum sit. Nam, inquit, *corde creditur ad justitiam*, id est ad id ut justitia à Deo imputetur. Fides enim imputatur ad justitiam seu pro justitia. Hic Apostolus primo loco ponit fidem, quia confessio fidei debet esse declaratio.

Ore autem confessio fit ad salutem. Id est ad id ut salutem consequamur. Docet Apostolus salutem obtineri non posse, nisi fidem sequatur fidei confessio. Merito. Sicut enim fidei fructus & effectus est confessio, sic justitiæ fructus & effectus est salus. Si

igitur fidem non sequitur suus fructus & effectus, neque etiam iustitiam suus consequetur fructus & effectus, salus æterna; & quia fides inanis fit & irrita sine suis fructibus & effectis, ideo & iustitia amittitur, nec ad salutem maturefcit ac pervenit, sine iisdem fidei fructibus. Nimirum Deus iustitia nobis propter fidem imputata & donata, protinus quidem nobis confert jus salutis, sed ipsam salutem non protinus confert, ut spatium & tempus relinquat fidei, & tantæ suæ gratiæ nobis exhibitæ, ad fructus quam uberrimos edendos, fructus, inquam, iustitiæ, charitatis, sanctitatis; qui nisi consequantur, impuram nobis ex gratia iustitiam Deus expungit, & jus salutis nobis adimit, & pro salute damnationi & exitio æterno subicit. Confessio oris primus fidei fructus & effectus est, quem jure ac merito Deus à nobis exigit. Per fidem enim cordi inclusam, & sese per confessionem in apertum non exferentem, nec Deus habet gloriam, ac nominis sui, quæ ore fit, celebrationem, nec alii ædificationem, cum ad alios fides propagari nequeat, nisi per illius confessionem. Id ipsum locum habet & in aliis fidei fructibus, sine quibus & fides & confessio, nec in Dei gloriam ac laudes, nec in aliorum ædificationem ac salutem exire potest. Opera enim & facta nisi fidei & confessioni tam sanctæ respondeant, illius conspurcandæ potius ac revincendæ vim habent, quam exornandæ & asserendæ; cum quisque factis magis & rebus fidem adhibeat quam verbis: speciosa enim loqui nullam difficultatem habet, idque etiam facere possunt hypocritæ. Et si vero confessio, non minus requiritur ad iustitiam quam ad salutem, sicut & fides non minus ad salutem quam confessio, quia tamen alterum alteri tribuere voluit Apostolus, conveniens erat, ut fidei quæ prior est, tribueret id quod prius est, nempe iustitiam, & confessio in quæ posterior est, tribueret id quod posterius est, nempe salutem. Et si etiam non minus confitendum est Jesum à Deo ex mortuis esse suscitatum, quam credendum, & Jesum Dominum esse non minus credendum quam confitendum, tamen quia fidei & confessioni res distinctas tribuit Apostolus, congruebat ut & hic fidei tribueretur, quod prius est & cæterorum fundamentum; confessioni quod plenius, imo quod plenum ac perfectum est.

Verf. 11. *Dicit enim Scriptura. Omnis qui credit in ipso non pudefiet.* Absoluta parenthesi, confirmat Scripturæ testimonio quod asseruit, nempe salvatum iri quemvis qui credat in corde suo Jesum à Deo suscitatum esse ex mortuis.

Omnis qui credit &c. Ipsum testimonium recitat, quod etiam supra cap. ix versu ultimo attulit, ubi explicationem vide.

In ipso. Id est Jesu, de Jesu enim agitur, ut ex verf. 9 apparet, in quo Jesus Dominus prædicatur, & versiculus hic tanquam confirmatio ad verf. 9 refertur. Merito autem Apostolus de eo qui credit Jesum à Deo suscitatum ex mortuis, usurpat hoc Scripturæ dictum, quod agit de credente in ipsum, vel in ipso. Nemo enim credere potest Jesum ex mortuis à Deo suscitatum esse, quin protinus credat, Jesum esse Dominum & Christum à Deo factum; qui vero hoc credit, consequenter etiam in ipsum, tanquam Dominum suum & Christum Dei credit,

cui omnis in cælo & in terra potestas à Deo concessa est, ipsiusque mortis & inferni claves. Videmus hinc, Apostolum sæpe unum expresse ponere, sed simul includere & intelligere omne quod cum illo connexum est. Sic & fidem in Jesum hic expresse ponit, sicut & supra confiteri & credere; sed tacite includit & intelligit, omnia quæ cum illis naturæ vinculo cohererent. Nempe hæc instar catenæ sunt cujus unum anulum qui trahit, totam trahit: & cum fidei in Christum salus tribuitur, non minus cum fide intelligendi sunt fructus fidei, quam cum de arbore & agro dicitur quod cultorem suum alat ac ditet, intelliguntur simul fructus & proventus arboris aut agri.

Non pudefiet. Id est quod verf. 9 dixit, salvabitur.

Verf. 12. *Non enim est distinctio & Judæi & Græci, nam idem Dominus omnium, dives in eos qui invocant ipsum.* Causam affert, ob quam omnis qui credit in Jesum, non confundetur. Nam, inquit, non est distinctio & Judæi & Græci. Intellige, hac in parte. Æque Græcus ac Judæus, si credat in Jesum, non confundetur. Solum Græcum nominat, sed & alium, cujuscunque gentis hominem includit, per synecdochien speciei præcipuæ pro genere. Neque enim ulla causa est ut non eadem hic ratio sit aliarum omnium gentium, quæ Græcorum: *In Christo Jesu non est Judæus neque Græcus, neque servus neque liber, neque mas neque femina* Gal. iij. 28. *Neque Barbarus neque Scythæ, sed omnia in omnibus Christus* Col. iij. 11. Id est omnia in omnibus valet, fides in Christum per charitatem efficax Gal. v. 6: ubi enim hæc est, ibi Christus est, & qui hanc habet, Christum induit Gal. iij. 27. *Nam idem Dominus omnium &c.* Rationem addit propter quam nulla sit distinctio, nullum discrimen hac in parte & Judæi & Græci: quasi dicat, nam qui est Dominus Judæi, idem etiam est Dominus Græci & cujuscunque hominis. Nulla igitur causa est, ut non ex æquo omnibus in ipsum credentibus salus debeat obtingere. Videmus Jesum, Dominum esse omnium à Deo effectum, & Jesu dominatum tam late patere, quam patent omnes: *Omnia enim subjecit pedibus ejus*, seum enim qui subjecit omnia excipi, per se manifestum est 1 Cor. xv. 27.

O &c. ille ipse, unus idemque, *Dominus omnium*, intellige est, *dives in omnes qui invocant ipsum.* Describit hunc Dominum, ut tanto magis appareat, nullo apud ipsum discrimine haberi, qua quis ex gente fit, dummodo in ipsum credat, & ipsum pro Domino suo agnoscat & colat.

Dives, inquit, *in omnes.* Id est divitem se exhibens omnibus; qua in re simul & opes ipsius in exhaustæ significantur, & summa bonitas seu omnibus ex æquo bene faciendi voluntas.

Qui invocant ipsum. Docet quid ex parte hominum requiratur, si velint erga se divitem experiri hunc Dominum. Id nimirum requiritur, ut ipsum invocent, id est precibus supplicibus compellent tanquam suum Dominum, in cujus manu Deus omnia posuit. Ratio enim ipsa docet invocandum esse Dominum si ab ipso velis juvari, & petendum quod expetis. Congruenter Apostolus hoc loco invocationem reposuit pro fide. Invocatio enim proxime respondet benefaciendi voluntati & potestati, & simul fidem includit. Nam qui in Jesum non credit, nec invo-

care illum potest, qui vero credit, illumque pro Domino suo cœlesti, & rerum omnium, ex gratia Dei potente agnoscit, etiam illum invocatur, & in suis necessitatibus opem ejus implorat, cum intelligat hunc ipsum in finem hominis Jesu potestati omnia à Deo subjecta esse, ut homines tanto majore fiducia ad ipsum & per ipsum ad Deum confugiant. Videmus hic fidei in Jesum Dominum & Christum effectum & consequens esse invocationem Jesu, Domini & Christi. Hæc enim tanquam concatenata & sese invicem naturæ vinculo consequentia posuit Apostolus; quod & res ipsa loquitur. Ideo mirum non est Christianos describi ab invocatione Jesu Christi 1 Cor. j. 2. 2 Tim. 2. 22, & alibi; neque enim ulli alii homines Jesum Christum invocant præter Christianos; quippe qui soli credant Jesum esse Christum Dei, & Dominum omnium ab ipso effectum; unde etiam fit ut invocatione Jesu Christi ab invocatione ipsius Dei non recedant, sed in Christo invocent ipsum Deum, ad quem tanquam ad auctorem omne redundat quidquid honoris Jesu Christo tribuitur. Perinde autem est si preces & invocationem ad ipsum Christum nominatim dirigamus, quod & Stephanus protomartyr fecit Act. vij. 59, & Apostolus 2 Cor. xij. 8, & ecclesia primitiva in more habuit; hinc et Plinius de Christianis ad Imperatorum Trajanum, Christo carmen dicunt, ut Deo; quæ aperta & directa Christi invocatio est; siue ad Deum in Christi nomine, id est sic ut in precibus testemur ac declaremus nos in Jesum Christum credere, illumque pro Domino nobis à Deo dato agnoscere, & ideo quæ petimus à Deo, idque per ipsum adepturos esse, quæ tacita quædam est Christi invocatio, eaque communiter in Christi ecclesia fieri solet. Sicut enim aperta Jesu Christi invocatio, ad Dei gloriam tota refertur & spectat; sic non minus & tacita ad Dei gloriam dirigitur, eamque illustrat. Dum enim preces communiter & plerumque in Christi nomine ad Deum fiunt ac diriguntur, eo ipso is & Christi Domini nostri Deus, & omnium bonorum summus & unicus auctor ac fons esse agnoscitur & ostenditur. Res hæc pendet à spiritu cujusque hominis pii, & ex rerum ac temporum occasionibus & causis.

Verf. 13. *Omnis enim qui invocaverit nomen Domini salvabitur.* Probat Scripturæ dicto Dominum istum divitem esse in omnes qui ipsum invocent. Quasi dicat, quæ majores divitiæ esse possunt, quam salutem adipisci? At hanc adipiscetur à Domino omnis qui nomen ejus invocaverit. *Omnis*, quisquis sit, respicit enim ad id quod dixerat, *dives in omnes &c.*

Qui invocaverit nomen Domini. Id est Dominum. *Nomen Domini* ponitur pro ipso Domino. Hæc verba ex Joële sumta sunt Joël. 2. 32, quibus ratio ac modus ostenditur effugiendi exitii, de quo istic illustre vaticinium est: & sensu mystico designatur excidium gentis Judaicæ, maxime vero totius mundi. Ad quod utrumque & quodvis aliud effugiendum Christus à Deo datus est. Quæ res etiam facit, ut hæc verba de Deo dicta, ad Christum referat Apostolus, deq; Christo usurpet, quandoquidem & Christus Dominus est, & in hoc ipsum à Deo Dominus

effectus, ut invocetur, & ut omnis qui nomen ejus invocet salvetur; & in quo Deus ipse invocatur & invocari vult. Est enim lapis in Sione à Deo positus, in quem quicumque credat non confundatur. Quæ verba de Christo dicta, paulò ante attulit Apostolus, illisque invocationem Christi, & verborum de Deo dictorum accommodationem ad Christum jure ac merito superstruit. Quo enim alio fine Deus in Christum credi, & consequenter nomen ejus invocari vellet, nisi ut omnis qui in ipsum crederet, & consequenter ipsum invocaret, salvaretur per ipsum? Hic locus aperte docet non minus necessarium esse ad salutem consequendam ut Christum invocemus, quam ut in ipsum credamus. Nam in omnibus enunciationibus quibus alicui actioni vel operi salus tribuitur semper significatur absque hac actione vel opere salutem non dari. Sic cum fidei, cum charitati, cum variis virtutibus & bonis operibus, Scriptura salutem pollicetur, eo ipso docet neminem alia ratione salutem adipisci posse. Neque est ut dicas præcepta jubentia semper hominem obligare, quotiescunque illorum exequendorum facultas detur, proinde semper nobis ad Christum preces essent dirigendæ. Nam ne repetam quæ de Christi invocatione aperta & tacita paulo ante diximus, verum quidem est quod de præceptis jubentibus asseritur; sed negatur tum præcepti alicujus jubentis exequendi facultatem esse, cum alterius præcepti jubentis executio illam potiori aliquo jure occupat, ac sibi vindicat. Est Christus aperte & directe invocandus; sed est etiam eodem modo invocandus Deus. Nihil igitur peccatur cum Christi directa & aperta invocatio, propter directam & apertam ipsius Dei invocationem, vicissimque hæc propter illam ab opere suspenditur. Cuique suum bono operi tempus est, sibi mutuo cedunt, prout res & occasio magis invitat. Sunt directe coram Christo genua corporis flectenda, sed sunt etiam directe flectenda coram Deo. Proinde non peccatur si altera genuum flexio ob rei aliquam exigentiam pro tempore cesset propter alterum: cum utraque bonum opus sit, & in Dei honorem cedat. Porro invocatio Christi, cui salus adscribitur, intelligenda est quæ tempore accepto & in die salutis fiat. *Tempore enim accepto*, dicit Deus ipse Esa. xlix. 8, *exaudivite, & in die salutis auxiliatus sum tibi.* *Querite Dominum*, inquit Propheta, *dum inveniri potest, invocate ipsum dum prope est* Esa. lv. 6. Multi enim Christum invocabunt, sed quia sero & in die iræ ac pœnæ, frustranea erit illorum invocatio. Dicitur enim illis: *Abite operatores iniquitatis, non novi vos.* Invocationi vero salus adscribitur eo modo quo fidei aut charitati, aut alii alicui virtuti; propterea quod omnia quæ ad officium nostrum spectant, sic inter se nexa ac concatenata sint, ut unum trahat secum alterum. Quis potest Christum invocare, quin ipsum Dominum suum agnoscat, et in ipsum credat? quis autem audeat invocare, aut se ab illo exaudiri iri sperare, quin sese totum mandatis ejus exequendis dedat? *Peccatores enim non exaudit Deus* Johan. ix. 31, dicebat cæcus ille natus Phariseis, innocentiam Christi defendens; sed illos audit qui voluntatem ejus faciunt. *Voluntatem facit timen-*

tium ipsum, canit Psalter Psal. cxlv. 19. Ita in Christi invocatione id omne includitur hoc loco, ubi illi soli salus tribuitur, quod ut salutem obtineamus, faciendum à nobis requiritur.

Verf. 14. *Quomodo igitur invocabunt in quem non crediderunt? quomodo autem credent de quo non audiverunt? quomodo autem audient sine predicante?* Ex Jesu Christi invocatione, tanquam ex re nova, nec unquam antea inter homines audita, quæ in ecclesiis Christianorum fiebat, demonstrat Apostolus, & per seriem quandam argumentorum evincit, se aliosque Jesu præcones à Deo missos esse. Proinde verbum quod annuntiarent, Dei verbum esse, cui qui credat, salutem adipiscatur, ut verf. 8, 9 asseruit.

Igitur. Hæc particula illativa docet argumentationem istam ex superioribus, id est ex Christi invocatione, inferri: quasi dicat. Igitur, ut ex Jesu Christi invocatione rem ulterius deducam, & eo deveniam quo intendi, nempe verbum hoc quod de Jesu annunciamus, Dei verbum esse, omnibus credentibus salutem allaturum.

Quomodo invocabunt? Incipit argumentatio Apostoli ab invocatione Jesu, de qua proxime egit. Ex invocatione Jesu infert fidem in Jesum. Neque enim quisquam Jesum invocaret nisi in ipsum crederet, tanquam in suum Dominum & Christum Dei: ex effectu infert causam. *Quomodo*, per interrogationem, id est nullo modo, *invocabunt*, id est invocarent, per enallagen & modi & temporis, ut patet ex sequenti verbo præteriti temporis, *in quem non crediderunt*.

Quomodo autem credent &c. Ex fide in Jesum infert porro Christianos de Jesu audivisse. Quomodo enim in Jesum crederent, nisi prius de illo audivissent? Ex effectu similiter arguit causam.

Οἱ οὐ κηρύττον, id est, *οὐ κηρύττοντες*, per ellipsin particulæ *οὐ*. *Credent*, pro crederent, per eandem enallagen.

Quomodo vero audient &c. Ulterius progrediens ex auditu de Jesu, infert prædicantem, itidem ex effectu causam, seu mavis ex relato correlatum. Audiens enim & prædicans mutuam ad sese relationem habent. Nam qui audit prædicantem audit, & qui prædicat, audienti prædicat. *Audient*, per eandem enallagen, pro audirent.

Absque predicante. In genere prædicantem dicit, quamvis in singulari plures designet, ut sequens membrum docet.

Verf. 15. *Quomodo autem predicabunt nisi mittantur? sicut scriptum est; quam speciosi pedes Evangelizantium pacem, Evangelizantium bona!* Ex prædicatione de Jesu, idque etiam multorum, infert tandem Apostolus missionem eorum qui Jesum prædicabant.

Quomodo predicabunt? Id est prædicarent, eadem hic enallage qua supra.

Nisi mittantur. Id est nisi missi essent, eadem temporis enallage. Intellige autem, nisi missi essent à Deo. Loquitur nunc in plurali numero de prædicantibus, cum antea prædicantem dixisset, ut plures prædicantes, esse doceat, & sic rem validius concludat. Iam vero si prædicantes Jesum missi sunt à Deo, haud dubie verbum Dei prædicant omnibus

credentibus salutem allaturum. Atque hoc est quod demonstrandum sibi sumsit Apostolus. Merito autem negat Apostolus ullo modo fieri potuisse ut Jesus prædicaretur, idque etiam à tam multis, nisi à Deo fuissent missi. Verum quidem est multos sæpe diversis temporibus prædicare, qui à Deo missi non sunt, quod faciunt omnes pseudo-Prophetæ, de quibus ipse Deus: *Currebant*, inquit, & ego non misi illos Jer. xxij. 21. Sed Jesum prædicare primi illi Evangelii præcones nulla ratione poterant, nisi à Deo fuissent missi. Quid enim de Jesu eoque crucifixo prædicabant? Nonne quod ex mortuis à Deo suscitatus, quod esset Rex & Dominus omnium, & iudex vivorum ac mortuorum, proinde Deus ab ipso effectus, in quem omnes credere, quem invocare, cui cælestes & divinos honores tribuere, cui sese subicere & per ipsum Deo, omnes homines debeant, si salvi esse & vitam æternam adipisci velint? At quis talia primus nuntiaret, nisi ut hoc faceret à Deo missus esset? Quis prædicaret ubique sese oculatum esse testem Jesu post mortem viventis & in cælum subvecti, nisi hoc verum esset? Nam, quæso, nisi sola Dei auctoritate & missione, ipsaque veritate armati fuissent Jesu præcones, quam spem habere potuissent fore ut ullos invenirent assecras? An enim ulla carnali potentia, ullis opibus instructi erant, ut adversariis resistere possent? Quibus mediis Machometes sese Prophetam esse asserbat, & quibus fidebant quotquot pro Messia sese falso venditabant. An prædicabant carni blanda & allubescencia, quorum prædicatione pseudo-Phrophetæ fidem sibi facile adstruebant? An speciem aliquam sanctitatis præferentia, quibus pseudodidascali fucum facere solent, & non ipsam veram ac solidam sanctitatem? à qua tam alieni sunt hominum mores, quam ad inanem illius formam propensi. Quo vero fine mentirentur? Nemo enim gratis est improbus, idque tam improbus, ut etiam impostorem ac seductorem agat? An mentiebantur, ut se omnium hominum, ipsiusque etiam Dei, odiis exponerent? ut illos & Deus & homines ex rerum natura exigerent, & diris omnibus persequerentur? Neque enim sperare unquam poterant ullas opes, ullas dignitates, ullas voluptates, ullam laudem & gloriam, ex prædicatione Jesu, crucis infami supplicio peremti, si ea quæ de Jesu prædicabant, mera mendacia esse sciebant: non poterant autem nescire, si ipsi auctores illorum erant? An vero interea tot calamitates, tot probra, carceres, exilia, cruces denique & mortes perferrent, propter mendacia quorum sibi conscii essent? Neque enim hic ulli seductioni, aut in seductione obstinationi ullus est locus, ubi agitur de rebus ipsis sensibus subjectis. Tanto studio, tanta contentione, tantis laboribus per omnes gentes cursitarent, Jesu nomen circumferendo, ut sibi infinita mala accerferent? Jesum credo cruce enectum tantopere amabant, ut in illius gratiam non tantum ipsum ex mortuis suscitatum, & Deum effectum esse fingerent, sed etiam huic suo figmento omnia & vitam denique suam impenderent? Credo etiam magnam sese apud Deum gratiam inituros sperabant, si falsos illius testes agerent, falso testantes quod Jesum ex mortuis suscitaverit, Christumque effecerit, & falsum Evangelium nomine Dei afferentes,

rentes, quo Legem everterent, quam ab ipso datam esse sciebant, & hominis divinum cultum falso inducentes, ut Lex de solo Deo divinis honoribus afficiendo penitus concideret! Concideret enim si homo toleretur ad divinos honores à Deo non evectus. An vero nunciabant quæ hominibus probabilia viderentur, & quæ ipsa per se facile fidem invenirent? An Philosophorum more agebant & sua dogmata adstruebant argumentis? At quid omnium hominum, & præsertim principum ac sapientum hujus seculi, quos reliqui sequi solent, animis ac cogitationibus magis absurdum, & ab omni fide alienum videri poterat, quam Christum Dei, servili supplicio fuisse affectum, & eum qui servili supplicio sit affectus, & suscitatum esse ex mortuis, & Christum Dei, id est cælestem Regem ac Dominum esse effectum? Solam ex mortuis resurrectionem credere quam arduum erat? quanto magis tantam post mortem dominationem ac divinitatem? Quid vero magis dissimile Philosophis & Philosophorum eruditioni ac doctrinæ, quam primi illi Evangelii præcones? Ponamus tamen unum aliquem adeo insanum reperiri potuisse impostorem; at ut multi essent, & tot quot erant Jesu præcones qui se illius & Dei dicebant Apostolos, id vero prorsus erat *admirabile*. Et inter tot mendaces ac impostores qui potuissent latere dolus? Unus saltem ex tanto numero repertus fuisset, qui terrore mortis ac tormentorum admoto, aut alia aliqua ex causa conspirationem & fraudem detexisset. Conjuraverant scilicet tot homines inter se ut pro mendacio vitam ponerent, nec ulla ratione sese ab eo dimoveri paterentur. An vero tantus prædicationis consensus, tam in omnibus consonans omnium sermo esse potuisset? Et cum negari non possit omnes Jesu præcones viros alioqui fuisse probos, & quorum moribus ac vitæ nullum flagitium inesset, fierine poterat, ut in probis tanta reperiretur seductionis nequitia & improbitas? *Nonne ex fructibus arbor cognoscitur? An ex spinis colliguntur uvæ? & ficus ex tribulis?* Matth. vij. Impostorum & hominum mendacissimorum boni & probi mores esse nullo modo possunt. Sed fuerint tot fatui impostores, iique vita ac morum probitate à seipsis, id est, à sua improbitate ac nequitia penitus dissidentes, cui obsecro persuadere potuissent, res tam longe ab omni sensu remotas, nullis naturæ argumentis innixas, nisi, sicut se dicebant, Dei legatos, sic ab ipso Deo cælestibus argumentis ac divino spiritu ad faciendam legationi & prædicationi suæ fidem fuissent instructi? Quem obsecro inducere potuissent, ut propter Jesum in crucem actum omnia terrena & præsentis vitæ bona sperneret? ut sese, quæ tum erat omnium nomen Jesu profitentium conditio, hominum odiis & diris persecutionibus & acerbissimæ morti objiceret, sola in Jesum fiducia, fore ut ab ipso suscitaretur ex morte, & cælestis vitæ bona ac præmia capefferet, nisi divinis miraculis in Jesu nomine patrat, & cælestis spiritus largitionibus, & quæ alia memorant qui primi & oculati testes literarum monumentis Christianæ fidei exordia nobis tradiderunt, convictum? Nam qui hæc facta unquam fuisse negant miracula, ipsi miracula hæc negando, omnibus istis mira-

culis longe majus inducunt miraculum: mundum videlicet ad fidem in Jesum, nullis armis, nulla humana vi munitam, imo totius mundi viribus oppugnatam & exercitam, sine iis quæ facta fuisse asseruntur miraculis potuisse converti; ad fidem, inquam, à qua hominum animi adeo sunt, propter summam quam præcipit sanctitatem & innocentiam, averfi, ut paucissimi essent qui eam à principio, quamdiu scilicet mansit pura & incorrupta, susciperent, præ innumerabili cæterorum multitudine, qui eam contemnerent, nedum ut ipsam ulli potuerint amplecti, nisi maximis divinitatis illius documentis adducti. Ipia denique summa sanctitas & innocentia Christianæ fidei, ne nunc de admirabili sapientia in illa recondita dicam, divinam illam & à Deo profectam esse arguit. Et, si nihil est quod hominem magis Deo commendet & acceptum faciat, quam fides in ipsum, & ex illa profecta sanctitas ac justitia, quæ fides, quæ sanctitas, quæ justitia ac obedientia Deo dignior & gloriosior dari potest, quam Christiana? Christiana, inquam, vera, & qualis à Christo & Apostolis ejus tradita est, hominum inquinamenti ac depravationibus amotis. Pro illa mori, est vere pro Deo mori. Et si quis miracula quæ illi confirmandæ sunt edita ad dæmones referat, rem dicat multo minus credibilem, quam vere divinis eam stabilitam fuisse miraculis. An enim dæmones ac mali spiritus fidem confirmarent, quæ omnis bonitatis, sanctitatis, innocentiae, justitiæ, charitatis, pietatis in verum Deum efficacissima magistra est? quæ tota in veri Dei gloriam & in dæmonum destructionem tendit, & per quam dæmonum regnum plane eversum, Dei regnum validissime inter omnes gentes adstructum est. Summa igitur ratione Apostolus ullo modo fieri potuisse negat, ut Jesum ulli hominum prædicarent, nisi ad id faciendum à Deo fuissent missi, & iis rebus, quibus ad tantam legationem digne & cum fructu obeundam opus est, instructi. Sunt qui hæc Apostoli verba, quæ de primis Evangelii præconibus protulit, ad omnes alios Evangelii præcones ac ministros referant, ad illos inquam, qui à primis eundem Evangelii sermonem acceperunt, eumque aliis annunciant. At obsecro quid istis, ut à Deo mittantur, opus est? Missio enim hæc fiebat à Deo vel Christo immediate per vocem ac sermonem ejus, quo itio ad homines diserte injungebatur; nec ulli alii cum Evangelio hoc pacto mittebantur, nisi qui oculati testes essent Jesum post mortem vivere, & in cælos evectum esse; & qui sic mittebantur, cælesti spiritus virtute præ cæteris omnibus instruebantur. Missione hac opus est, quoties Deus rem aliquam novam, nec antea publicatam, nunciare vult hominibus, aut legatis & nunciis cum rei novæ publicatione jam dimissis alios adhuc adjungere; sicut duodecim illis Apostolis additi fuerunt Barnabas, & præcipue Paulus, ut tanto majorem Evangelio fidem faceret, ex acerrimo illius oppugnatore factus acerrimus propugnator. Nec sane mirum additos fuisse, nam & res plane nova illis injuncta fuit, nimirum ut Gentibus sine ullo discrimine annuntiarent salutem per solam in Jesum Christum fidem, sine circumcisione,

& ullis Legis Mosaicæ ritibus obtinendam. At qui sermonem Evangelii ab aliis edocti, ipsi per se ad prædicationem illius, solo Dei & Christi amore incitati, feruntur, & ad id faciendum idonei sunt, nec sibi tanquam *ἀποστόλοις* credi, sed suam prædicationem omnem ad eorum qui *ἀκούοντες* erant, id est Apostolorum exigi volunt, nulla alia re opus habent ordinis in ecclesia conservandi, & confusionis aut abusus alicujus evitandi causa, quam ut ab ecclesia illiusque senioribus ordinentur; cuius rei & exempla in prima ecclesia, ab Apostolis fundata, & in Apostolicis scriptis præcepta habemus 1 Timoth. iij. 1 & seqq. iv. 13, 14. Tit. j. 5 &c. Quod tamen sic intelligendum esse res ipsa loquitur, ut si ecclesia illiusque Seniores in varios errores & corruptelas deveniant, nec ulla ordinatio speranda sit iis qui errores & vitia redarguant, & ecclesiam in rectum statum restituant, imo omnis persecutio & infectatio iis sit metuenda, liberum maneat cuilibet ad hanc rem idoneo manum operi tam sancto & Deo grato admove- re, ut errores commonstret, vitia taxet, & puram veritatem ab Apostolis traditam annunciet, ac pro virili ecclesiæ restaurandæ operam navet. Nec Philippus Act. viij ecclesiâ Hierosolymitana, post Stephani lapidationem, gravi persecutione dissipata, & ipse profugus, expectavit ut in ministerium verbi ex mensæ ministro ordinaretur, sed cum se ea facultate instructum videret, ubique circumtulit Evangelium, & Samariam ad Christum convertit. Republica conturbata & convulsa non expectandæ sunt Leges, quæ tum silent, sed cuilibet civium liberum est, imo cuiusque officium est, ut Rempublicam & patriam juvet quantum potest. Eodem plane modo res sese habet in ecclesia, cui juvandæ tanto plus quisque debet, quanto plus in ecclesiæ incolumitate situm est quam in patriæ.

Sicut scriptum est, Esa. lij. 7. Nahum. j. 15. &c. Scripturæ testimonio confirmat Evangelii de Jesu præcones à Deo missos esse. Nam etiam si non omnes qui Evangelium aliquod afferant à Deo mittantur, cum & pseudo-prophetæ cum Evangelio aliquo venire soleant: tamen verba ista sensu mystico necessario de Jesu præconibus intelligenda esse mox patebit.

Quam speciosi. Id est ô quam speciosi, per exclamationem: quasi dicat, quid illis potest esse speciosius, proinde gratius & acceptius?

Pedes. Quasi dicat, non tantum ipsi homines, sed etiam illorum pedes, quibus ad nos delati sunt cum Evangelio. Quare autem adeo speciosi & accepti? Non tantum quia cum Evangelio veniunt, sed etiam quia veniunt cum Evangelio vero, proinde quia veniant à Deo missi. Loquitur enim de Evangelio, quod Dei nomine affertur.

Evangelizantium &c. Nullis magis hæc verba convenire possunt, quam Jesu præconibus. Nulli enim unquam majorem ac veriore pacem, nulla majora ac veriora bona annunciarunt quam Jesu præcones. Quid enim majus ac melius esse potest quam regnum cælorum, cuius nuncii sunt præcones Jesu, qui Jesum factum esse cælestem Regem prædicabant, ut omnes in ipsum credentes in ejusdem regni posses-

sione collocet? Unde consequitur per Evangelizantes istos pacem & bona, nullos magis ac potius, quam Evangelium de Jesu afferentes intelligendos esse. Nam si non deberent intelligi, ideo non deberent quod à Deo missi non essent. At si isti à Deo missi non sunt, seductores fuerunt, qui se dicerent à Deo missos esse, cum missi non essent, quod fieri non potuisse ostensum est. Ergone seductores eam pacem, ea bona, nomine Dei nunciarent, quibus ipse Deus nulla majora ac veriora, imo nulla alia tanta ac tam solida nunciare queat? Hoc sane nimis absurdum sit. Dubium ergo non est Scripturæ hoc dictum de Evangelii Jesu præconibus potissimum intelligendum esse: quod & ipsa Evangelizantium vox arguit, quæ ipsis, ut & nuncio quod afferebant, vox Evangelii, propter excellentiam, facta est propria.

Evangelizantium pacem. Id est bonum nuncium afferentium de pace, de perfecta liberatione à malis omnibus, etiam ab ipsa morte.

Evangelizantium bona. Id est bonum nuncium afferentium de bonorum omnium affluentissima copia in regno cælesti, ubi Jesus est Dominus noster & caput nostrum. Sensu primo verba ista agunt de illis qui nunciaturi erant populo Judaico liberationem ex captivitate Babylonica, & reductionem in terram ipsorum, lacte & melle & omnium terræ bonorum copia abundantem; sed mystico sensu, & qui per figuram illam designabatur, agunt de Apostolis Jesu, qui perfectissimæ pacis ac felicitatis, nempe cælestis & æternæ, nuncium erant allaturi.

Verf. 16. *Sed non omnes obediverunt Evangelio: Esaias enim dicit* (Esa. lij. 1) *Domine, quis credidit auditui nostro? Sed non omnes obediverunt Evangelio.* Intellige, quamvis Evangelii istius præcones à Deo missi venerint. Quæ verba addit Apostolus, quod in illis signum contineatur prædicationis Messiae & illius ministrorum; ut vel ex hoc ipso, quod non omnes Evangelio Jesu crediderint, quisque colligat Jesum & alios Evangelii ejus præcones à Deo missos esse; tantum abest ut inde dubitationem aliquam de eorum fide ac missione animo concipiat.

Non omnes. Per meosin significat longe plures ac potiores Evangelio Jesu non obedivisse. Omnes summa cum animi alacritate ac lætitia obedire debent, & causas obediendi amplissimas habebant.

Sed non omnes obediverunt, ὁμήρου. Nempe ut crederent Evangelio, id est tam bono, tam læto nuncio, quo nullum melius, nullum lætius ac certius mortalibus afferri unquam possit.

Esaias enim dicit. Esaiæ testimonio confirmat prædicationi Messiae, & ejus ministrorum, non omnes, imo valde paucos, credituros fuisse. Nam si verborum istorum sensum mysticum spectes, qui in Prophetarum, & in primis Esaiæ oraculis, totus ad Messiam spectat & attendi debet, loquitur Esaias sub persona Messiae, & ejus in prædicando Evangelio ministrorum.

Domine. Deus hoc titulo, ex Veteris Fœderis Græca translatione compellatur; sed postquam venit Messias ille, quem Deus omnium Dominum effecturus erat, titulus Domini Messiae cessit; Deo autem, absolutus Dei titulus, quippe augustior, relictus est. *Nobis*, inquit Apostolus,

unus Deus, Pater &c, & unus Dominus Iesus Christus
1 Cor. viij. 6.

Quis credidit. Quotusquisque, pauci admodum, comparati cum iis qui non crediderunt. Loquitur autem de populo Iudeorum.

Auditui nostro. Τῇ ἀκοῇ. Non ipsam audiendi facultatem naturalem hac voce designat, sed facultatis istius actum, seu auditionem ipsam, quam suam dicit Propheta, quatenus eam sua prædicatione in auribus auditorum effecerat. Ideoque suam includit prædicationem, per metonymiam effecti synecdochicam, id est prædicationi & Euangelio nostro, seu à nobis audito. Hebræa phrasi λόγῳ τῆς ἀκοῆς alibi dicitur. Non est vero putandum prænotionem & prædictionem divinam ullo modo causam fuisse contumaciæ Iudeorum. Neque enim Deus decretum ullum fecit ut Iudæi contumaces essent; sed causas illorum contumaciæ, id est vitia ac malos mores (qui soli hominibus ad fidem Euangelio adhibendam vere obstant) prævidit, ex quibus & effectum prævidere ac prædicare facile potuit, qui ex causis suis sponte sequitur. Præviderat nimirum Deus Iudeorum posteros nequaquam meliores fore majoribus suis, aut seculum illud quo Messias exoriturus erat, seculo quo vivebat Esaias & alii Prophetæ incorruptius. Degenerare enim solent in pejor homines & deteriores subinde nasci. *Ætas parentum pejor avis, Tulit nos nequiores, Mox daturus progeniem vitiosorem,* canit ille. Prædictio non est causa ejus quod eventurum est, sed potius id quod eventurum est causa est prædictionis. Id autem quod eventurum est, suas itidem habet causas ob quas est eventurum, idque tam certo quam causæ sunt certæ.

Verf. 17. *Igitur fides ex auditu, auditus vero per verbum Dei.* Ex hoc Esaiæ dicto infert Apostolus idipsum quod supra affirmaverat, nempe fidem in Jesum esse ex prædicatione, & prædicationem istam esse ex verbi Dei prædicatione; quandoquidem in Jesu, sicut alia omnia, Messias, qui olim venturus erat, signa sunt impleta; sic & hoc non minus, quod pauci essent qui prædicationi ejus crederent.

Igitur fides est ex auditu. Quasi dicat, quandoquidem Esaias fidem ad auditum tanquam effectum ad suam causam refert.

Fides. Non de quavis fide loquitur Apostolus: licet enim quælibet fides sit ex auditu; tamen non quilibet auditus est per verbum Dei, ut statim additur. Loquitur ergo Apostolus de fide quæ sit ex auditu tali, qui fiat per verbum Dei: ea vero est fides Jesu, vel ob id ipsum, quod etiam hoc, sicut & alia omnia quæ de Messia prædicta sunt, in Jesu evenerit, ut pauci Iudeorum Euangelio ejus fidem adjungerent. Ad prædicationem pseudo-prophetarum certatim accurrunt homines, quippe quod placentia ipsis loquantur; sed prædicationi verbi Dei & nuncii ab ipso Deo missi, vix quisquam est qui obsequentes aures animumque præbeat. Ideo & articulus vocis *fidei* in Græco additus, vim suam hic retinet, ut fidei vocem ad rem subjectam, nempe ad Euangelium Jesu restringat. Nam & Euangelio Jesu credere, omnium excellentissima fides est; unde & fides absolute dicitur.

Ex auditu. Intellige est vel oritur: ex auditione seu audiendi actu, ut diximus. Potest etiam ex lectio-

ne, aut aliis signis oriri fides, sed Apostolus id dicit quod fit communiter, ac verbis Esaiæ significatur, & lectio aliave signa auditioni respondent, seu loco illius sunt.

Auditus vero per verbum Dei. Intellige & hic, est vel oritur. Vox *auditus* eodem modo accipitur quo prius.

Per verbum Dei. Id est prædicationem verbi Dei: subjectum occupans ponit pro adjuncto occupato. Prædicatione enim verbi Dei excitat & efficit auditionem verbi Dei.

Verf. 18. *Sed dico, num non audiverunt? imo vero in omnem terram exivit sonus eorum, & in fines orbis terrarum verba eorum.* Hæc adversativa particula superiori conclusioni opponitur: quasi dicat Apostolus. Igitur hoc certum est, Euangelium Jesu esse verbum Dei, & præcones Euangelii istius ad illud prædicandum à Deo missos esse.

Sed ut causam inobedientiæ Iudeorum explicem, dico, num non audiverunt? Dico, per interrogationem nimirum: quasi dicat, num idcirco οὐκ ἠκούσαν ὅτι ἐκ ἰουδαίου, non obediverunt quia non audiverunt. Nam & obedire Latinum, ad significationem & formam Græci ὑπακούειν obedire, quasi obaudire factum videtur. Num non in Iudæis est culpa, sed in Euangelii præconibus, aut in Deo ipso qui non omnibus curavit Euangelium prædicari?

Imo vero. Negat in Deo aut in Euangelii præconibus culpam ullam esse: quasi dicat, tantum abest ut non omnes Iudæi audiverint Euangelium, ut in omnem terram exiverit sonus Euangelii præconum &c. Verba hæc sumit ex Psal. xix. 5, quæ de cælis eorumque admirabili opificio dicta, eleganter & proprie usurpavit de Euangelii præconibus. Sic & verba de Deo dicta, sæpe solent accommodari ad Christum. Ut & de Christo dicta ad Apostolos, idque propter subordinationem, non ob solam metaphoram, ut hic. Sicut enim cæli & sydera, eorumque motus & effecta, auctorem ac opificem Deum ubique terrarum docent, ejusque sapientiam, potentiam, bonitatem ac providentiam infinitam enarrant, nec ulla gens est quæ verba illorum non audiat, non intelligat, omnium gentium lingua loquuntur, id est omnes Gentes ex tam admirabili opificio agnoscere possunt ac debent opificem: Sic præconum Euangelii Jesu in omnem terram dimissorum sermo ubique insonuit, & in ipsis extremitatibus terræ verba eorum audiuntur & intelliguntur, cum per Spiritus Sancti virtutem cujusque gentis propria lingua loquantur. Non frustra Apostolus verbis istis de Euangelii Jesu præconibus usus est, nempe ut significaret illos non minus ab ipso Deo fuisse missos, & ad hanc legationem peragendam instructos, quam cælos & sydera eorumque motus & effectus à Deo sunt creati. Unde enim obsecro hominibus idiotis, indoctis, piscatoribus, tanta & tam repentina sapientia, ut cujusque gentis ad quam venirent lingua loqui & Euangelium prædicare possent? Quæ ista foret tanta vis mendacii, ut tot homines in omnes orbis partes diversos ageret, nulla humana sapientia præditos, nullo hominum præsidio munitos, omnium injuriis & vexationibus obnoxios, ad prædicandum, tanta animorum contentione, dogma non mendacissimum tantum, sed simul etiam invidiosissimum, omnium hominum opinionibus ac moribus

moribus plane adversum; quamvis optime scirent se ad certissimas cruces & mortes ire: quæ inquam, tanta vis seu furor verius ac rabies mentiendi esset, ut maximo sibi bono ducerent pro dogmate quod à se nequiter confictum esse scirent, dirissima quæque perpeti, & atrocissimam etiam mortem oppetere? Hæc igitur tam publica, tam universalis, tam in omnes terras repente diffusa per tales, quales diximus, homines, & talibus cum circumstantiis Evangelii Jesu prædicatio, cælitus sese profectam ac veluti delapsam arguit, & non minus quam Sol & sydera omnes terras lustrantia & illustrantia, auctorem Deum præfert. Adde quod sonus & verba proprie competant ac tribuantur hominibus: cælis ac syderibus per metaphoram.

In omnem terram. Continens pro contento, id est ad omnes homines ubicunque terrarum habitantes.

Exiit. Nempe per homines,

Sonus. Id est prædicatio quæ fit cum sono,

Illorum. Id est Evangelii Jesu præconum, quorum duces erant Apostoli, peculiariter sic dicti, cæteri illorum administrati ac internuncii, Evangelistæ appellati.

Et in fines orbis terræ. Iterum continens pro contento, id est ad extremas usque gentes, ultra quas nulli sunt homines. *Orbis terræ,* τῆς οἰκουμένης, ab habitando, quod orbem terræ homines inhabitent.

Verba eorum. Ex quibus nimirum prædicatio constat. Dicat aliquis: non ad omnes omnino gentes pervasisse Evangelii Jesu præcones. Primum id nihil refert. In talibus enim locutionibus spectatur non plane universum, sed prope universum ac præcipuum: quo sensu idem Apostolus dixit Evangelium esse prædicatum omni creaturæ quæ sub cælo est Col. j. 23. Deinde, Gentes illæ ad quas non penetrarant Evangelii præcones, vel plane tum erant incognitæ, & immenso Oceano abditæ, ideoque in censu Gentium poni tum non poterant; vel erant immanitate barbaræ, & feris potius quam hominibus similiores, ideoque inter homines vix numerandæ, donec tempore mitterentur & ad humanitatem pervenirent, sine qua prædicatio Evangelii nullum habet locum; vel, si quæ non incapaces Evangelii restabant, ab Evangelii præconibus non aditæ, hoc ex accidenti factum est, non quod eas adire nollent Evangelii præcones, sed quod aliqua de causa impediti non possent; vix tamen ullagens erat, ad quam si non ipsi Evangelii præcones, tamen prædicationis illorum fama & verba non pervenissent.

¶ 19. *Sed dico, num non cognovit Israël? Primus Moses dicit,* (Deut. xxxij. 31.) *ego ad æmulationem provocabo vos super non gente: super gente insipiente ad iram provocabo vos.* Iterum particula adversativa *sed* opponitur superiori asserto: quasi dicat, non possunt ergo Judæi causam inobedientiæ suæ prætexere, quod non audierint Evangelium Jesu sibi prædicari; sed ut tandem causam inobedientiæ illorum demonstrem, *dico*, interrogando similiter ut prius, id est quæro,

Num non cognovit Israël? Quasi dicat, num hoc ideo factum est, quod Israël quidem, Evangelium sibi à Deo missum prædicari audivit, & tot tantaque divinitatis argumenta circa prædicationem illius conspexit. Sed hæc divinitus fieri, & Evangelium sibi

auctore Deo prædicari non cognovit, non intellexit, quod hoc absconditum sit, quanquam propria illius culpa ac vitio, coram oculis ejus. Non addit Apostolus hanc ipsam esse inobedientiæ Judæorum causam, sed eam vult intelligi, quod non solum res ipsa docet, sed etiam Scripturæ quod subiungit testimonium: & Christus ipse hanc eandem causam commemorat Luc. xix. 42. Joh. xvj. 3. & Apostoli Act. iij. 17. 1 Cor. 2. 8, & alibi. Id tamen, quod non cognoverint Messiam promissum, gravissimum illorum includit peccatum, ut infra dicemus.

Primus Moses dicit. Nempe hoc quod Judæi Messiam non essent cognituri. *Primus*, quia ante Moysen nemo hoc dixit, saltem ita, ut hoc Scripturæ mandaretur: sed post ipsum dixit Esaias, cujus verba secundo loco citat Apostolus, dixerunt & alii Prophetæ, tempore posteriores Moysi, quorum verba tanquam in re nota citare insuper habuit.

Moses dicit. Deus quidem est qui verba quæ sequuntur dixit; sed ea Moysen dicentem facit Apostolus, quod ea Moyses literarum monumentis consignata, semper loquatur ac dicat.

Ego ad æmulationem &c. Verba ipsa ex Moysi refert Apostolus. *Ego*, nempe Deus vester, *ad æmulationem provocabo*, παραζηλώσω, efficiam vos zelare, id est invidia uri ac rumpi. Zelus enim hic ponitur pro invidia, per synecdochen generis pro specie. Nam & invidia zelus quidam est, sed malus & injustus. Dei quidem consilium erat Judæos ad æmulationem sanctam accendere cap. xj. 11, quod & Apostoli propositum erat ibid. vers. 14; sed effectus, Judæorum vitio ac malitia, cecidit in invidiam.

Super non gente. Id est ex causa & occasione non gentis, seu per non gentem: particula *ἐν*, *super*, hoc loco causæ efficientis significationem habet.

Non gentem, vocat Deus gentem in oculis Israëlitarum vilem & abjectam, respectu gentis Israëlitiæ, quæ sibi maximæ coram Deo dignitatis videbatur, & certo sensu erat, quasi non gentis rationem habentem. Intelligit Deus gentes profanas, veri Dei ignaras, quas Judæi præ se contemnebant & nihili ducebant. Ponitur numerus singularis pro plurali, per enallagen, gens pro gentibus. Nam & omnes profanæ gentes in uno genere conveniunt, quatenus quælibet illarum profana gens est. Zelum autem ac invidiam Israël movit Deus, cum profanas Gentes ad fidem in Messiam convertit, cum iis justitiam imputavit, cum eas per spiritum suum sanctificavit, cælestibus donis implevit, veri Dei, id est sui ipsius cultores effecit, à vitiis purgavit, & ad communionem regni Messiae vocavit; breviter: illa omnia in eas contulit quæ Israël per Messiam erant conferenda. Nam Deum loqui de re quæ per Messiam eventura esset, ponit Apostolus, tum quod verba ista per Moysen Prophetarum principem referantur, quorum spiritus totus ferebatur in Messiam, Moysi in primis, qui insuper & Messiae typus erat, tum quod Gentium profanarum ad Deum conversio, de qua verbis in istis agitur, non per alium quam per Messiam & Messiae tempore futura esset.

Super gente insipiente. Rem eandem aliis verbis exprimit Deus, ut eam tanto magis Israëlitarum animis inculcaret (quo sibi tanto diligentius caverent) & ut unum per aliud exponeret. Gens insipiens, sunt Gen-
tes pro-

res profanæ, vere insipientes, quamvis sibi sapientissimæ viderentur, quod pro Deo vero, rerum omnium & suo creatore, idola colerent cap. i. 21, 22.

Ad iram adducam vos. Irasci seu ira vos ringi faciam, vestro tamen vitio, non mea culpa. Quibus invidemus, iis & irascimur, eosque amotos ac sublato cupimus. His autem verbis minatur & significat Deus, fore ut si Israël Messiam olim venturum agnoscere ac recipere nolit, bonis per Messiam allatis excidat, & Gentes profanæ iis gaudeant, & Israël reiecto ac repudiato, ejus in locum apud Deum succedant, & à Deo suscipiantur. Nam si Israël ita participes essent Messiae & bonorum per ipsum allatorum, nullam causam haberent zelandi seu invidendi & irascendi gentibus, ad eandem Messiae participationem admittis, sed potius iis congratulandi, & una cum illis lætandi, easque amandi causam haberent maximam. Primus ergo Moses significavit & prædixit fore, ut Israël non cognosceret Messiam, gentes autem cognoscerent.

Verf. 20. *Esaïas autem audet & dicit; inventus sum iis qui me non querunt, manifestus factus sum iis qui me non interrogant.* Citat alterum eandem in rem testimonium: quasi dicat, illa quidem quæ protuli verba Moses dicit.

Esaïas vero. Mose posterior

Audacia utitur, ἀπολαύω. Nihil veretur. Non quod Moses vereretur: nam nec Moses quidquam est veritus verba Dei referere & prodere; sed quod hoc in Mose minus mirandum esset, qui Rex quidam erat Israëlitarum; at pauper Esaïas, quia tantam habuit audaciam, ut hæc quæ sequuntur, Dei verba Israëliti referret & in os diceret; eo ipso sese divino jussu & instinctu loqui ostendit.

Et dicit. Exprimit qua in re audacia sit usus, nempe in dicendo Israëliti quæ sequuntur verba, quamvis illis Israëlitem graviter offensum iri facile perspiceret, & se Israëlitarum injuriis opportunum videret. Sed qui se à Deo missos esse sciunt, talia non curant, Deum magis quam homines reveriti; à quibus si aliquam hoc nomine patiantur, Deo permittente, injuriam, maximum à Deo præmium illos manet. Res eodem reddit, si dicamus Apostolum ἐν ἀλφειᾷ significare, id est duo verba ponere pro verbo cum adverbio, audacia utitur & dicit, pro audacter vel intrepide dicit. *Dicit,* similiter ut Moses, id est Dei verba, scriptis suis prodita, perpetuo loquitur.

Inventus sum. Ipsa verba Dei refert Apostolus ex Esaïa cap. lxxv. 1. Inveniunt Deum, qui ipsum, oculis hominum inconspicuum, & longe ab omni sensu remotum, ejusque voluntatem cognoscunt. Hoc modo se inventum dicit Deus iis qui ipsum non querunt. *Inventus sum,* id est inveniar, per enallagen temporis præteriti pro futuro. Loquitur enim Deus de re tum adhuc futura, quæque per Messiam olim implenda erat: sed rem eventuram prævidens, tanquam in præsentem & facta versatur.

Iis, id est ab iis, qui me non querunt. Querere dicuntur Deum, qui omnem dant operam ut ipsum & voluntatem ejus cognoscant, & cognitam exequantur. Deum igitur non querunt qui plane non curant, nec cogitant ut Deum cognoscant, & hæc tum erant gentes profanæ, idolis suis penitus deditæ, iis-

que acquiescentes. His inventum se iri Deus dixit, quod ipse ad eas nihil tale curantes, nihil cogitantes, Evangelium de Messia ejusque regno missurus esset, per cujus efficacissimam & celestissimam prædicationem, ad veram & perfectam Dei ac voluntatis ejus cognitionem perventuræ essent. Significatur enim minime frustraneam fore inter gentes prædicationem Evangelii, sed cum effectu suo conjunctam.

Manifestus factus sum. Idem dicit Deus aliis verbis. Deus fit manifestus cum cognoscitur, tantoque fit manifestior, quanto cognoscitur perfectius; perfectissimam autem Dei cognitionem, quæ hoc in seculo dari potest, Messias attulit.

Iis qui me non interrogant. Id est iis qui de me non interrogant, ἰμὲν pro περὶ ἐμῶν. Solent enim de aliquo diligenter interrogare, qui aliquem videre & cognoscere cupiunt. Vel, ut Gentes tacite Judæis opponat, qui oraculum, vel Urim & Thumim interrogare solebant. Loquitur Deus utrobique in præsentem, non querunt, non interrogant, quia Gentes considerat quales tum erant cum hæc diceret, & futuræ erant cum iis lux Evangelii affulsura esset. *Populus nimirum sedens in tenebris vidit lucem magnam, & sedentibus in regione & umbra mortis lux exorta est eis* Matth. iv. 8.

Verf. 21. *Ad Israëlitem autem dicit; totam diem expandi manus meas ad populum inobedientem & contradicentem.* Hæc verba itidem ex eodem apud Esaïam loco verf. 2 addit Apostolus, quia per priora Esaïæ verba, res de qua agitur, nondum erat confecta, in quibus id tantum dicitur, fore ut Gentes ad Dei cognitionem & cultum per Messiam deveniant: quod vero Israël Messiam non agnitus & repudiaturus sit, in illis non dicitur, sed dicitur ac significatur in istis, idque est de quo nunc agitur.

Ad Israëlitem. Id est de Israël: αὐτὸς ὁ Ἰσραήλ, pro περὶ τοῦ Ἰσραήλ. Sic Hebr. i. 8, αὐτὸς ὁ ὑἱὸς pro περὶ τοῦ υἱοῦ.

Autem. Quasi dicat, illud quidem de Gentibus profanis dicit, de Israëlitem autem dicit id quod sequitur.

Dicit. Verba Dei iterum Esaïæ tribuit Apostolus, eadem qua superius de causa.

Totam diem. Id est à mane ad vespem, nullo diei tempore intermisso. Significat Deus se summa diligentia usum in convertendis ad se per Messiam Judæis, & ad fidem in Messiam adducendis. Nam Deum de Messiae temporibus inprimis loqui, Gentium docet conversio, cui Judæorum contumacia opponitur, & Deo causam erat datura, ut Evangelium de regno Messiae ad Gentes mitteret. Neque sperandum erat, ut Judæi, qui omnes Prophetas, Messiae prodromos, & de illo vaticinantes, persecuti fuerant, ipsi Messiae, si illorum injuriis opportunus veniret, illiusque ministris æquiores sese præberent, quod egregie declarat parabola Luc. xx. 9 & seqq. Ponitur autem per enallagen numerus singularis pro plurali. *Totum diem.* Id est totos dies, sicut supra cap. viij. 36. Hoc ipsum plane docet historia de Jesu Christo, qui totos dies in templo docebat, & noctibus sese recipiebat in vicinum urbi montem olivarum, unde summo mane redibat in urbem & in templum, docendi causa Luc. xxi. 37, 38.

Expandi manus meas ad populum. Invitando nimirum ad me & vocando populum Judæorum. Isti enim

enim manum expansioni adjunctus erat sermo populum vocans & invitans; sed solent qui cum animi affectu aliquem vocant & invitant, etiam gestibus & manuum expansione affectum suum testari. Ita Deus non tantum summa diligentia, sed etiam summo conatu & affectu utebatur in convertendis ad se per Messiam Judæis. Loquitur & hic in præterito de re tum adhuc futura, qui Prophetarum mos est.

Expandi. Id est expandam: Deus enim futura tam videt ac novit, quam si jam fierent aut facta essent. Expandebat autem Deus manus suas per Messiam ejusque ministros Apostolos, qui nomine Dei Judæos alloquebantur, illis regnum cæleste annuntiabant, dummodo in Messiam crederent & peccatorum poenitentiam agerent.

Non credentem & contradicentem. Declarat quo eventu tantam curam populo isti ad se & ad fidem in Messiam convertendo impenderit. Omnis effusus labor & opera cecidit in irritum. Quæcunque afferebantur fidei argumenta non credebant, nec persuaderi sibi ulla ratione sinebant ut Messiam agnoscerent & in eum crederent; neque hoc solum, sed etiam contradicebant iis quæ à Messia illiusque ministris dicebantur & fiebant, divinissima, quæ per illos patrabantur opera, ad Diabolum auctorem referebant, & cum verbis contra veritatem nihil proficerent, ad verbera conversi sunt, id est ad persecutiones ac cædes, tum Messiae ipsius, tum ejus in Euangelii prædicatione ministrorum, tum denique & omnium discipulorum nomen ipsius profitentium. Vox enim *contradicentem* ἀντιλεγόμενον tam late accipi debet, ut etiam facta contraria quæ post verba sequi solent includat Hebr. xij. 3. Hoc nimirum est quod Messias ipse dixit; *Jerusalem Jerusalem, quæ occidis Prophetas &c.* Luc. xij. 34, 35. Patet hinc maxima Judæorum culpa in eo quod non agnoverint Messiam, & ignorantiam istam plane esse inexcusabilem, tantum abest ut ipsa excusare possit alia quæ inde profecta sunt peccata. Quidquid prætendant, Gentium profanarum ad Messiam, & per Messiam ad Deum conversione, convincuntur. Neque enim profanis Gentibus convertendis major opera impensa est quam Judæis, imo Judæis duodecim Messiae Apostoli infudarunt, Gentibus unus fere Apostolus Paulus: nec Gentes ipsum Messiam viderant, cujus adspectu Judæi quotidie fruebantur. Et sicut omnis culpa penes Judæos est, sic extra omnem culpam Deus ponendus est. Quid enim vineæ isti suæ amplius facere potuit ut fructus ferret, quam quod fecit? quas majores machinas, salva probitatis & improbitatis declarandæ facultate, populo isti admovere, ut Jesum esse Messiam agnosceret? Aliquot annos ipsis Messias prædicavit, tanta diligentia, tanto animi affectu, ut manus ad illos protenderet, & totos dies à mane ad vespeream iis docendis & ad se invitandis daret, tot tantaque inter illos opera divinissima patravit, ut eorum numerus iniri non posset, Gentes denique Deus, per Euangelium Messiae, ad se convertit, ut eorum animos ad æmulationem accenderet, ne sibi à Gentibus profanis decus & gloriam suam præripi paterentur. Sed quidquid Deus pro illis convertendis fecit, id omne ipsi in contrarium rapiebant, magisque per id indurabantur, & à Deo averteban-

tur, zelum & æmulationem sanctam verterunt in zelum amarum & iram adversus Gentes, & qui ipsis prædicabant Apostolos. Hinc recte & vere de Judæis Apostolus, *qui*, inquit, & *Dominum occiderunt Jesum, & proprios Prophetas, & nos persecuti sunt, & Deo non placent, & omnibus hominibus sunt contrarii, qui prohibent nos Gentibus loqui ut serventur, ut impleant sua peccata semper, venit autem super ipsos ira in finem* 1 Thess. 2. 15, 16. Ipsi igitur noluerunt, ut Christus dicit, non Deus noluit. Sed indurati fuerunt à Deo, inquires, ne crederent: Sic est. Sed quomodo Deus indurat, nisi quatenus malitiæ & improbitati locum & occasionem relinquit? Hoc Deum facere omnino decet, ut inter probos & improbos discrimen esse possit, & ne cuiquam vis inferatur faciendi quæ Deus jubet. Tolleretur enim omnis & virtutis & vitii, & consequenter præmii ac poenæ locus. At enim dices, Deus prævidit & prædixit Judæos Messiam rejecturos esse. Quid tum? sed ut rejicerent minime prædestinavit. Præscientia, inquires, & prædictio Dei falli non potuit. Sane non potuit. Nam Deus nunquam hominum malas actiones & malefacta sic prænovit & prædicat, ut iis facultatem & potestatem non agendi male eripiat, qui si male agere nollent, libenter illis suam in talibus prænotionem ac prædictionem remitteret, quæ semper hominum culpam, qua, si vellent, carere possent, supponit.

C A P U T. XI.

Verf. 1. **D**ico igitur, num repulit Deus populum suum? Absit. Etenim ego Israëlita sum, ex semine Abraham, tribu Benjamin. Ex superius dictis insert interrogationem Apostolus.

Dico? Interrogando videlicet, ut supra cap. x. vs. 18, 19, & infra verf. 11.

Igitur. Quasi dicat, quandoquidem Israël Messiam non cognovit, illi non credit, sed contradicit ac repugnat, & Gentes profanæ in locum Israël à Deo propter fidem in Messiam susceptæ sunt.

Num repulit Deus populum suum? Hoc interrogat Apostolus; num, quia illa quæ asseruit facta sunt, Deus repulerit populum suum? Absurdum enim omnino sit, Deum populum suum repulisse & abjecisse. Quem enim potius Deus amet, foveat, beneficiis afficiat ac salvet quam populum suum? Certe alienum nec suum populum suo non præferet, nec suo repudiato, alienum amandum ac salvandum suscipiet *ἀποδοῦναι*, *rejecit*, *repulit*, nempe à gratia sua & salute æterna.

Absit. Respondet ad interrogationem Apostolus negando id factum esse. Absit ut hoc Deus fecerit & fecisse dicatur.

Etenim ego, vel nam & ego &c. Vel suo exemplo manifestum facit, Deum non rejecisse populum suum: quasi dicat, si Deus populum suum, Israël suum, rejecisset; etiam me rejecisset.

Nam & ego Israëlita sum. Id est ex Israël genus duco.

Ex semine Abraham. Id est ex Abrahami ortus posteris, qui soli in semen seu pro semine & filiis Abrahami reputandi erant.

Tribu Benjamin. Etiam tribum ostendit ex qua ortus esset, ex tribu nimirum Benjamin, quæ cum tribu Judæ ex Babylonica captivitate in Judæam reducta est, & Regibus Judæ adhæsit ex Davide prognatis, cæteris tribubus à Davidis stirpe avulsis, & in captivitate ac servitute, in quam abductæ fuerant, relictis.

Verf. 2. *Non repulit Deus populum suum, quem prænovit.* An nescitis in Elia quid dicit Scriptura, quomodo interpellat Deum contra Israël dicens. Repetit negationem, sed addit, quem prænovit. Quibus verbis limitat appellationem populi Dei, & consequenter Israël: quasi dicat, non intelligo populum Dei & Israël qui nominetenus tantum, non reipsa, populus & Israël est Dei, sed qui vere ac reipsa Dei populus & Israël est, nempe quem Deus prænovit, is autem est qui in Jesum Christum credit. Hunc enim Deus ante secula prænovit, id est probavit, dilexit, elegit, & pro suo populo, post Christi adventum, habendum, amandum, fovendum, & cælesti gloria afficiendum constituit; cæteris omnibus quocunque tandem ex semine cretis, quosunque parentes præferentibus, si in Jesum Christum credere nolint, rejectis ac repudiatis. Nimirum ex Deo per fidem in Jesum Christum nasci oportet, si quis Dei filius & regni cælestis hæres esse velit. *Non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri,* sicut alter Apostolus Johannes loquitur Joh. j. 13.

An nescitis in Elia &c. Docet idem nunc factum esse quod Eliæ temporibus evenerat, ne quis miretur, ex tanta Israëlitarum multitudine solos in Jesum Christum credentes Dei populum ac Israël verum esse. *An nescitis?* quasi dicat, optime scitis. Propterea id quod de Israël in Jesum Christum credere nolentis repulsione ac rejectione dico, mirari, quasi rem novam & incredibilem, non debetis.

In Elia. Id est in historia de rebus Eliæ, per metonymiam subjecti vel causæ.

Quid dicit. Id est id quod dicit.

Scriptura. Scripturæ dictio tribuitur, per metaphoram, literis enim aliquid consignare idem præstat quod voce significare.

Quomodo interpellat. Exprimit id quod Scriptura dicit. *Quomodo,* qua ratione, quibus verbis interpellat Deum, *ἐνθυμίζων τῷ θεῷ.* Deo videlicet respondens ac colloquens 1 Reg. xix. 9, 10.

Contra Israël. Accusando Israël, ut scilicet Deus Israël puniat, & suas injurias suæque divinæ majestatis gravissimam læsionem pro meritis ulciscatur, nec finat impunitam, gloriæ suæ vindicandæ causa. Qui zelus in Christiano homine mansuetudine & charitate, quoad ejus fieri potest, temperandus est. Nimirum & Dei gloriam & hominum salutem amare debemus; sic tamen utrumque facere, ne alterius per alterum ulla fiat diminutio.

Dicens. Verba ipsa Eliæ refert.

Verf. 3. *Domine Prophetas tuos occiderunt, & altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quarunt animam meam.* Domine. Deum compellat, nam Græci Veteris Testamenti interpretes, vocem *καὶ ἐγὼ*, Deo propriam, quam pronunciare, aut, quod proprie sonat interpretari, Judæis religio erat, voce Domine solent reddere.

Prophetas tuos occiderunt. Nempe quod ipsos à cultu Baalis dehortarentur. Tale pretium referre solent Dei servi ab illis quibus constitutum est suæ obsequi voluntati.

Et altaria tua. Id est tibi consecrata.

Suffoderunt. Proinde à fundamentis everterunt, ne scilicet ullæ victimæ & oblationes tibi fiant, ut tui cultus plane negligatur & intercidat, & pro te vero Deo idolum colatur.

Et ego relictus sum solus. Quasi dicat, & universus Israël à te defecit, atque ad Baalis cultum transivit, ego solus tui cultor sum relictus. Eo malorum res devenit, ut ex omni Israël me unicum cultorem reliquum habeas.

Et quarunt animam meam. Quasi dicat, & hoc ferre non possunt, etiam me unicum superstitem existitum cupiunt, idque unice & omni conatu agunt, ne unum quidem tui cultorem exstare volunt; quod me non occiderint, non eo factum est quia nolint, sed quia non possint, non quia non quarant animam meam, sed quia non inveniant. Tu enim es qui me procul ab illorum oculis abdis & amoves, ac mei curam geris.

Animam meam. Id est vitam meam, per metonymiam causæ, ut eam mihi scilicet adimant, vel me, ut me occidant. Hactenus Eliæ interpellatio.

Verf. 4. *Sed quid dicit ipsi divinum responsum?* *Ἡ ἐξουσία μου;* Reliqui mihi septem millia virorum qui non flexerunt genu ante Baal. Interrogat Apostolus, quid à Deo responsi acceperit Elias, ut responsum istud subijciat ac referat. *Sed,* particulam adversativam apponit Apostolus, quia Elias opinioni suæ contrarium responsum accepit.

Dicit ipsi divinum responsum. Id est significat, cognoscendum declarat, responsum enim ipsa dictio est, vel divinum responsum ponit pro ipso Deo, per metonymiam effecti, quo pacto Thargum & Onkelos mem-rah seu sermonem, Dei nimirum, usurpant pro ipso Deo.

Reliqui mihi ipsi. Refert Dei, quem Elias alloquebatur, responsum. *Reliqui.* Tu dicis, te solum relictum esse mei cultorem, sed ego tibi vicissim dico, quod reliquerim mihi septem milla virorum qui non flexerunt genu imagini Baalis. Reliquit autem illos Deus efficacia Legis suæ, quippe quod animi illorum cæteris essent probiores.

Mihi. Id est meo cultui ac servitio.

Septem millia. Numerus quidem per se non exiguus, sed si cum Israëlitarum, qui à Deo defecerant, multitudine conferretur, vere reliquiæ.

Virorum. Vel homines simpliciter significantur, sive viri sint sive scæminæ, Hebræorum more, vel si proprie soli significantur viri, numerus erit hominum major: credibile enim foret viris, si non omnibus, multis saltem adhæsisse uxores & liberos, qui scilicet uxores & liberos habuerint.

Qui non flexerunt genu. Describit istos viros, id est qui ne minimum quidem cultum idolo exhibuerunt. Nam genu flectere inter minimos cultus est. Docemur istorum exemplo, à Dei cultoribus ne minimum quidem cultum idolo alicui exhibendum esse. Idololum autem est omne simulacrum quod alicui, sive vero sive falso cælit, sive is vocetur Deus, sive sanctus,

sive Angelus, sive alio quocunque nomine, ponitur, ut in illo colatur. Consequenter idolum dicitur etiam omne id, cui falso divina aliqua & humana major juvandi nos nostrasque res intelligendi & cognoscendi facultas tribuitur. Talibus enim profana & impia superstitionis simulachra & imagines constituebant. Nam vera divinitas sicut nulla imagine ac specie, hominum manu facta, exprimi potest; sic & omnem ejusmodi imaginem ac formam fieri sibi, ut in ea colatur, respuit.

Ante Baal. Græcus textus habet τῇ Βαῶλ, per elipsin, pro τῇ ἐν ὄντι Βαῶλ, id est imagini Baal, proinde nec Baali ipsi genu flexerunt. Ideo enim imagini Baalis honorem non exhibebant, quod eum Baali ipsi exhibere nollent, quippe quem scirent nihil præter mutam & omni sensu vacuam imaginem esse, seu ut Apostolus de idolo loquitur 1 Cor. viij. 4, mere nihil.

Vers. 5. Sic igitur & in presenti tempore relictio secundum electionem gratiæ facta est. Ex allato exemplo infert Apostolus, sic etiam in presenti tempore in Israël evenisse; nimirum eadem semper agitur scena, personæ tantum mutantur, & Israël nunquam à sua improbitate degenerare fuit solitus.

Sic, nempe sicut olim Eliæ tempore, sic & in presenti tempore. Id est tempore Messiae ipsius, cujus prænunciatus fuit Elias.

Relictio facta est, λείψμα γέρον. Quatenus scilicet Deus reliquias sibi similiter fecit ex universo populo Israël; nisi quod Eliæ tempore reliquias sibi fecerit ad cultum sui, consequenter autem ad dandam reliquiis istis salutem: hoc vero tempore, nempe Messiae, reliquias sibi fecerit ad dandam reliquiis istis salutem, consequenter autem ad verum sui cultum. Et si vero reliquiæ istæ ex populo Israëlítico non parvum numerum, si per se attendantur, efficiant; (unde Seniores Hierosolymitanæ Ecclesiæ ad Paulum: *Vides frater quot myriades sint Judæorum credentium*; nec de omnibus loquebantur, sed de illis tantum qui Hierosolymis erant Act. xxi. 20,) tamen vere reliquias dixeris, si cum innumerabili Israëlitarum toto orbe diffusorum multitudine comparentur, quæ Evangelium Christi averfata est & adhuc averfatur.

Secundum electionem gratiæ. Docet quomodo relictio ista facta sit à Deo. *Electio gratiæ*, est electio gratiosa vel gratuita, per duo substantiva, pro substantivo & adjectivo, Hebræa phrasi; vel eodem sensu, per genitivum causæ, electio quæ fit ex mera gratia & propter solam fidem in Jesum Christum, nullo habito respectu ad cujusquam quæ fidem hanc antecesserint & sine fide ista fiant, opera, quippe valde manca ac mutila. *Secundum electionem gratiæ.* Id est, prout Deo quemque eligere ex gratia sua ad salutem placuit; placuit autem eligere quemlibet Evangelio credentem. Quid igitur mirum est reliquias tantum istas, verum Dei populum ac Israël esse, omni reliqua Israëlitarum multitudine à Deo rejecta, cum & Eliæ tempore idem factum sit, & Israël ipse, sicut Eliæ tempore propter suam à Deo apostasiam, sic Messiae tempore propter suam ἀπιστίαν rejectionis istius unica sit causa.

Vers. 6. Si vero gratiâ, non amplius ex operibus, alioquin gratia non amplius est gratia; si vero ex operibus, non amplius ex gratia, alioquin opus non amplius est

opus. Oblata occasione non negligit retundere Judæos operibus suis fidentes, & ob illa salutem sibi necessario despondentes; cum tamen nihil minus essent quam opera, quæ (vero præsertim & mystico Legis sensu) justificationem mererentur. Docet gratiam Dei, & opera hominis, in electione ad salutem simul consistere non posse.

Si vero &c. Quasi dicat, dixi electionem ad salutem factam esse ex gratia, jam vero si ex gratia facta est, non amplius ex operibus.

Gratia. Id est ex gratia, vel per gratiam, nempe Dei, cujus est eligere homines ad salutem.

Non amplius ex operibus. Quasi dicat, gratia excludit opera, nempe talia quibus aliquis justificari ad salutis & vitæ æternæ adeptionem, & sic ad eandem eligi ex Lege mereatur.

Alioquin gratia. Probat consequentiam: quasi dicat, nam alioquin si ex operibus, quæ diximus, id fiat, gratia non amplius est gratia, id est gratia omnem suam rationem ac naturam amittit, cujus est immeritis nec ullum jus habentibus beneficium conferre. At, qui ex operibus, quæ diximus, justificaretur, justificari meritis esset, & jus ex Lege haberet ad vitæ æternæ adeptionem eligi.

Si vero ex operibus &c. Quasi dicat: si ex gratia, tum excluduntur opera; si vero vicissim ex operibus, tum excluditur gratia. *Si vero ex operibus.* Nempe quæ diximus: intellige autem, justificetur aliquis, & sic jure per Legem quæsitio eligatur ad vitæ æternæ adeptionem,

Non amplius est gratia. Id est tollitur gratia, nullus ei amplius relinquitur locus.

Alioquin &c. Rationem reddit consequentiæ: quasi dicat, nam si ex gratia justitia alicui imputetur, & is ad vitam æternam eligatur, qui ad eam nullum jus, nullum accessum per Dei Legem habeat.

Opus non amplius est opus. Id est tollitur omnis ratio ac natura operis, quæ est suo merito ac jure mercedem exigere, nec ullius gratiam expectare. Dicat aliquis, gratiam non excludi per opera, nec opera per gratiam, siquidem gratia Evangelii fidem requirat, per charitatem & consequenter per bona opera efficacem. Respondeo, neque hæc opera mereri justificationem, aut iis per Legem deberi vitam æternam. Quicquid ponderis ac virium ad illius electionem habent, id omne ex sola Dei gratia ac misericordia præter Legem habent. Potuit igitur, inquit, Deus ad talia opera respicere in eligendis hominibus ad vitam æternam. Potuit quidem; sed non respexit: tum, quod ejusmodi opera qualia parit gratia Evangelii & in Christum fides, nusquam essent, tum quod Deus omnes gratiæ suæ habenas laxare voluerit in justificandis & ad vitam æternam eligendis hominibus, nullo peccatore, ac ne impio quidem ullo excluso, dummodo gratiam ejus amplecteretur & in Jesum Christum crederet, per quam fidem impietati omni & peccatis plane renunciaturus, Deo autem & Christo sese penitus in posterum dicaturus esset.

Vers. 7. Quid igitur? quod querit Israël id non est affectus, electio autem est consecrata, reliqui vero occaluerunt. Quid igitur? Intellige, hinc concludemus? aut, quid igitur statuendum erit ex iis quæ diximus?

Quod querit Israël &c. Subjicit id quod ex dictis concludendum ac statuendum est. Hoc duas habet partes; una est, Israël quod querit adeptum non esse.

Israël, intellige secundum carnem, *quod querit*. Nempe ut justus pronuncietur à Deo ad vitæ æternæ adeptionem. Querebat autem per Legis, ut putabat, observationem.

Hoc non est affectus. Quia nequiquam Legem observabat eo sensu quo eam observari par erat, si quis per illam justificari vellet ac vitam æternam obtinere. Externa quædam opera sectabatur & ritus ac Cereemonias, sed à vera ac solida justitia & charitate & animi puritate longe aberat.

Electio autem affectus est. Hæc altera pars est istius quod concludi ac statui debet: quasi dicat, Israël quidem non est adeptus hoc quod quærit, electio autem hoc quod non quæsit, nempe antequam ad Christum confugeret, adeptus est. *Electio*, id est electi, nempe à Deo, abstractum pro concreto, seu substantivum pro adjectivo, Hebræorum more, quibus pauca sunt adjectiva. Hi autem sunt omnes in Jesum Christum credentes.

Affectus est. Nempe justificationem ac vitam æternam: quamvis plerique ex illis peccatores essent. Nam cum in operibus suis nullam fiduciam haberent, ad Evangelium & Jesum Christum conversi sunt, ut omnem in gratia illius collocarent. At qui sibi videbantur justi, suis operibus confidebant. Ita factum est ut electi quidem justitiam & salutem per Jesum Christum adipiscerentur; Israëlita vero, quia nec opera habebant, præsertim ad Legis verum ac perfectum sensum exacta, nec ad Jesum Christum stulta sui fiducia ire volebant, justificatione & vita æterna exciderent.

Reliqui vero occalluerunt. Ἐπορώθησαν, animo scilicet, per metaphoram à corpore, occalluerunt, inquam, ne quis miretur eos Evangelio, cui tot tantaque veritatis ac divinitatis argumenta adsint non credere. Obdurerunt autem & occalluerunt, quod cum jam per se mali essent, & à facienda Dei voluntate per Christum annunciata animum aversum gererent, à Deo sint indurati. Neque enim ullos alios Deus indurat. Nam illos à Deo induratos fuisse & cap. ix & sequentia docent. Indurati siquidem sunt Christi humilitate, paupertate, sermone, qui cum illorum opinionibus, affectibus, moribus non conveniebat; indurati sunt Christi perpeffionibus & ipsa tam infami morte; indurati sunt ipsis Christi divinis operibus, quæ eos in livorem ac invidiam, proinde in odium erga Christum capitale agebant: indurati denique sunt ipsa Dei summa longanimitate ac patientia. Ita homines jam per se mali & improbi per illa ipsa indurantur ac deteriores fiunt, per quæ debuerant ad meliorem mentem ac frugem revocari. Eadem indurationis causæ manserunt in Christi Apostolis, qui fere omnes idiotæ, & conditione piscatores, aut publicani, omnes injuriis expositi, nihil sua divinitus sibi data sapientia, & operibus admirandis, apud superbos ac tumidos, & ab eorum sermone averfos proficiebant, nisi ut tanto magis animo obdurescerent & callum obducerent, quanto familiarior illis esset Apostolorum prædicatio, non aliter quam sicut corporis membris assiduitate laborandi callus obducitur.

Verf. 8. *Sicut scriptum est* (Esaï. vi. 9, & xxix. 10) *dedit ipsis Deus spiritum soporis, oculos ut non videant, & aures ut non audiant, usque ad hodiernum diem.* Ne quis miretur hoc quod dicit Israëlita evenisse, inferit Scripturæ testimonium: quasi dicat, sic iis plane evenit sicut scriptum est.

Dedit ipsis Deus &c. Ipsa Scripturæ verba recitat, quibus Deus populo Israëlita dicitur dedisse spiritum soporis, oculos ut non videant. Nam quod olim Deus fecit cum Prophetæ prædicarent, quid mirum est illum fecisse cum prædicavit Messias? præsertim cum illa quæ ante Messie adventum fierent, typi quidam essent eorum quæ Messie tempore eventura erant. *Dedit ipsis Deus &c.*, nempe per illa quæ diximus.

Spiritum soporis. Per genitivum effecti significatur animi sopor, isque vehemens, ne Christi & Apostolorum tam divina prædicatione, tot operibus admirandis excitaretur ad credendum. Sic dicitur spiritus sapientiæ, fortitudinis, charitatis & similibus: qua loquendi ratione significatur sapientia, fortitudo, charitas &c, ultra consuetum ac naturalem modum. Græci codices habent πνεῦμα κατανύξεως, *Spiritum compunctionis*. A verbo κατανύξω compungo, κατανύσσω. Sed spiritus compunctionis, vim illos excitandi potius, & expergefaciendi habuisset; quam divinæ prædicationis & vocationis insensibiles reddendi. Ideo illi qui Petri concione audita compuncti fuerunt corde, protinus sese ad quærenda salutis remedia convertunt. Nisi quis per compunctionem intelligat occultas conscientie lancinationes, cum homines sese male & improbe facere intelligunt, & tamen malefacere pergunt, & suis malefactis defensiones quærunt. Nam & hic spiritus multos haud dubie exagitavit Judæorum; sed hoc loco de induratione, & consequenter de animo agitur qui Evangelii efficaciam non sentit, nec ea quidquam afficitur. Ideo lectio Græca ad Hebræam exigenda est, ubi est vox quæ significat mentis alienationem & stuporem. Hinc docti putant κατανύξω, hoc loco esse à veteri κατανύσσω, *nno, nuto*, ut solent quos somnus urget, & quos stupor invasit.

Oculos ut non videant, & aures ut non audiant. Id est impedivit illorum oculos ne videant, & aures ne audiant, quod fit cum oculi frustra vident opera, aures frustra audiunt verba divinissima, animo ad fidem Deo habendam nihil moto. Ita factum est, ut videntes non viderent, audientes non audirent. Nam qui vident & audiunt, sine illo qui consequi debet fidei effectum, perinde est atque si non videant, nec audiant, quæ profecto maxima cæcitas est. Impediti autem fuerunt illorum oculi & aures iis rebus quas diximus; nimirum quia prius interna animi improbitas oculos & aures ipsorum obstruxerat.

Usque ad hodiernum diem. Addit hoc Apostolus post inserta Scripturæ verba, quod Judæorum animi tanto tempore emolliri & excitari, oculi & aures aperiri non possent. summam profecto illorum malitiam fuisse necesse est, quam Deus etiam constanti induratione ulcisceretur, quo tandem meritis poenas darent. Referunt enim hæc verba ad verbum *occalluerunt*.

Verf. 9. *Et David dicit; Fiat mensa eorum in laqueum, & in captionem, & in scandalum, & in retributionem*

tionem ipsi. Aliud ex Davidis Psalmo LXIX. 23, dictum recitat eandem in sententiam. *Fiat mensa eorum in laqueum.* Verba sunt Davidis, quibus malis & improbis, Dei & Christi ejus (qui David erat typico sensu, veri illius Christi typus ac figura) adversariis, spiritu Dei actus diras imprecatur, proinde eventuras prænunciat.

Fiat mensa illorum in laqueum. Sensu ad Christum relato, mensa Judæorum, per metaphoram, quæ & in seqq. continuatur, erat illa multiplex spiritualium bonorum copia, quam Deus genti Judæorum paraverat & exhibuerat per Christum, ut illis maxima cum animi voluptate fruerentur ad vitæ æternæ adeptionem. Hæc sunt illa altitia mactata ad nuptias Matth. XXII. 4. Mensa per metonymiam continentis, ponitur pro dapibus in mensa apposis, pro pane illo filiorum Dei, quem canibus projiciendum esse Christus negaverat Matth. XV. 26.

Fiat in laqueum. Id est fiat laqueus, Hebræa locutione; cujus similem inter alia habes 1 Cor. XV. 45. Eadem loquendi ratione in sequentibus.

In captionem, in scandalum, in retributionem. Laqueus accipitur pro perditione, per metonymiam causæ. Feris enim, à quibus hæc metaphora ducta est, laqueus tendi solet, ut illaqueentur & pereant. Imprecatur igitur David Dei & Christi ejus adversariis, ut mensa eorum, quam diximus, fiat ipsis perniciēs ac perditio, id est perniciēs & perditionis causa, dum tantam Dei gratiam ac tanta Dei beneficia spernunt, per metonymiam effecti pro causa, non antecedens tantum perditionis, ut in Achitophèle, Absolone, Judæa evenit. Manet autem in metaphora, cum mensæ seu cibis in mensa apposis, laqueum opponit. Nam etiam cum feris laquei tenduntur, pastus apponi solet, per quem ducantur in laqueum.

Et in captionem. Captio, quæ laquei effectus est, similiter pro perditione ponitur. Feræ enim capiuntur, ut pereant. Res eadem alio modo exprimitur. Mensa eorum fiet ipsis captio, id est captionis causa; sicut per escam animalia inescari & capi solent ac perdi.

Et in scandalum. Alia metaphora rem eandem designat. Scandalum enim lignum significat in decipula, cui esca alligata est, ut illius tactione mures capiantur. Scandalum similiter pro perditione sumitur, quia perditionis est causa. Precatur David, ut mensa illorum id ipsis fiat, quod scandalum & esca scandalo alligata sit muribus. Nempe ut iis perniciem & exitium pro vita ac salute afferat; quamvis à Deo hæc mensa ad vitam ac salutem ipsis adferendam instructa ac posita esset.

Et in retributionem ipsi. Etiam hîc manet in eadem metaphora. Nam noxiis animalibus esca ponitur, ut iis fiat retributio pro damnis quæ attulere. Precatur David ut mensa ipsorum fiat ipsis causa pœnæ; quam malis & improbis suis factis mereantur. Pœna enim est retributio pro male factis.

Ipsi. Id est Judæis, Christi adversariis. Ex his omnibus patet Dei & Christi adversarios plane commeritos esse diras ac pœnas istas, quas ipsis David imprecatur. Commeritos, inquam, quod mensam quam illis maximis ac cælestissimis bonis instructam Deus per Christum paraverat, spreverint ac contempserint, imo pro tantis Dei beneficiis summe in Deum

& Christum, ejusque Apostolos injurii fuerint. Quam ipsorum impietatem ac malitiam Christus ipse parabola illa apud Matth. XXII. 2 declaravit. Apparet igitur illos nequaquam sic fuisse à Deo induratos, ut ullam propter hoc malitiæ & improbitatis suæ excusationem possent prætexere.

Verf. 10. *Obtenebrentur oculi ipsorum, ut non videant, & dorsum eorum semper incurva.* Modum ac rationem exprimit, qua mensa ipsorum fiat causa ipsorum exitii, & bona maxima, quibus à Deo cumlati fuerant, verterent ipsis in extrema mala. Hic autem modus & ratio est, ut *obtenebrentur oculi eorum ne videant.* Id vero est, ut à Deo indurentur. Obtenebrantur enim oculi ne videant, cum menti & animo intus caligo offunditur, ne divina beneficia & gratiam & veritatem agnoscat ac intelligat. Nam caligante mente frustra vident oculi, & perinde est atque si non videant, cum ex illorum visu nullus ad animum fructus, nullus effectus redit; quod Judæis usu venit, qui tot divina opera in Euangelii prædicatione conspicientes, nihil per illa movebantur ut Euangelio crederent. Quo autem pacto obtenebrata fuerit Judæorum mens, & consequenter oculi, jam explicavimus; per illa ipsa nimirum per quæ vel maxime debuerant aperiri, si mica probitatis in animis eorum fuisset.

Et dorsum eorum semper incurva. Pœnam inter cæteras exprimit ipsorum contumaciæ apprime convenientem: pœnam nimirum duræ & perpetuæ servitutis, per quam contumax illorum animus frangatur & contundatur; quam etiam Judæorum genti à Deo irrogatam conspiciamus. Solent servorum terga oneribus impositis inflecti & incurvari. Imprecatur igitur illis Propheta tam tristem ac duram servitutem, ne unquam dorso eorum onera decedant, neve terga oneribus soluta unquam possint erigere, & si ab onere ac labore unquam cessent, congestis, inclinato tergo, plagis ac verberibus mulcentur.

Inclina, vel incurva. Id est fac inclinari, vel incurvari. Deum enim alloquitur Psaltes, qui pœnas istas infligat Judæis. Ita Judæi cum filii Dei ac vere liberi esse possent, & regali mensæ Patris sui cælestis perpetuo accumbere, in tristem ac perpetuam, & animi, & corporis, & tandem æterni exitii servitutem extrema sua malitia ac contumacia incidere. Ex his Davidis verbis videmus dari aliquando meritas imprecationes, & à Spiritu Sancto profectas, quas scilicet non proprias ac privatas injurias ulciscendi inconsulta cupiditas suggerat, sed divinæ gloriæ ardentissimus amor exprimat; cum videmus aliter illi consuli, aliter illum vindicari non posse, nisi improborum & in malitia obstinatorum exitio ac pœna. Itaque non omnes imprecationes cum Christi lege & Christiana charitate pugnant; sed inconsultæ ac indebitæ. Nam & Apostolus Alexandro illi fabro ærario, qui ex Christiano apostata factus Apostolo multa mala exhibuerat, & sermonibus ejus, qui haud dubie sermones Euangelii fuerant, valde restiterat, imprecatur ut ipsi Dominus reddat secundum opera ejus: quod quid aliud est, quam ut hominem tam malum male tractet, & sic gloriam suam ab ipso vehementer læsam & conculcatam efferat & attollat 2 Tim.

IV. 14, 15. Nec ecclesia ipsa imprecationibus abstinent in apostatas, præsertim qui non solum à fide Christiana defecerant, sed illam etiam omnibus modis oppugnabant; & anathema illud Maranatha dictum, quod ipse Apostolus strinxit in illos qui Dominum Jesum Christum non diligunt 1 Cor. xvj. 22, divinæ ultionis justissimam imprecationem continet, quo vel blasphemare sanctissimam veritatem apostatæ dediscant & resipiscant 1 Tim. j. 20; vel si nolint, blasphemias suas debitâ pœna luant, ne aliis scandalo sint. Nihil hoc pugnat cum Christiana mansuetudine & charitate. Omnes enim virtutes certo modo & certis finibus continentur, quos ultra citraque nequit consistere rectum. Nunquam ita charitas extendenda est, ut non relinquatur locus & pœnis meritis.

Verf. 11. *Dico igitur, num impegerunt ut cadant? Absit; sed ipsorum lapsu salus Gentibus, ut ad æmulationem provocentur.* Ex superioribus movet quæstionem: quasi dicat, ostendi Judæos graviter impegisse quod rejecerint Evangelium Jesu Christi:

Dico igitur? Id est quæstionem igitur hanc infero. Sic supra verf. 1, & cap. ix. 18, 19.

Num impegerunt? Id est peccarunt. Nam qui peccant, per metaphoram impingere dicuntur, quod qui impingunt corpus affligant, sic qui peccant pœnæ se reddent obnoxios. Metaphora hæc manavit ex alia metaphora, qua vitæ actiones ambulatio dicuntur. Quod enim in ambulatione est impingere vel offendere, hoc in actionibus est peccare.

Ut cadant. Id est ut plane corruant, non revocato & restabilito gressu, & quod Deus nolit eos unquam ad saniolem mentem redire. Nam alioquin jam nisi resipiscerent, ceciderant; quod & infra dicit Apostolus verf. 22. Sic cadere pro interitu absoluto capitur 1 Cor. x. 12.

Absit. Respondet Apostolus; absit ut hoc fiat, & à nobis existimetur. Hinc videmus, Deum sic Judæos indurasse, ut ea per quæ indurabantur, potuerint ac debuerint in salutem suam vertere, idque Deum, quam ut in sua permanerent contumacia, maluisse, & multo magis ac verius salutem eorum, quam exitium, quævisse. Nam & hoc ipsum quod Deus Gentibus salutem daret, ut mox dicitur, ad illos convertendos, à Deo instructum erat; quo tamen illi suo vitio indurati sunt, & magis etiam adversus Evangelium & fidem Jesu Christi animum obstinarunt; qua de re cap. x. 19.

Sed ipsorum lapsu, πνεῦμα ἁγίου. Rem ei quod negavit contrariam asserit, nempe illorum lapsu salutem Gentibus contigisse, eo fine ut ipsi ad zelum & æmulationem provocarentur, ac resipiscerent. Ita docet, Judæos peccasse ut & Gentibus, & sibi deinde per Gentes, salutem adferrent. Hoc Dei consilium erat. *Ipsorum lapsu*, vel *transgressionem*, id est ex causa & occasione illorum peccati, quod Evangelio nollent credere, illudque à se repellerent, salutem Gentibus obvenisse. Deus enim illorum contumacia & ingrato animo offensus, Evangelium misit ad Gentes, cui dum Gentes credunt, salutem adeptæ sunt.

Salus Gentibus. Intellige, obvenit vel data est.

Ut ad æmulationem provocentur. Id est ut Judæos

zelus & æmulatio sancta invadat, non patiendi ut ipsis Gentes profanæ salutem & regnum Dei præripiant, proinde ut & ipsi conversis animis ad Servatorem mundi Jesum Christum accurrant.

Verf. 12. *Si vere lapsus eorum divitiæ mundi, & diminutio eorum divitiæ Gentium, quanto magis plenitudo eorum?* Docet Apostolus, ut tanto magis confirmet quod dixit, Judæos scilicet non impegisse ut caderent si delictum Judæorum & diminutio: tantam bonorum copiam mundo & gentibus omnibus attulit, quanto magis illorum conversio ad Christum & plenitudo allatura sit? Ne forte Gentes existimarent, si Judæi convertantur, fore ut ipsæ detrimentum aliquod accipiant, sicut ex eorum aversione maxima commoda acceperunt.

Lapsus eorum divitiæ mundi. Id est causa divitiarum mundi, per metonymiam effecti. Mundus enim ditatus est per delictum & transgressionem Judæorum, ut paulo ante explicatum est. Divitiæ istæ sunt spirituales, proinde veræ ac solidæ, cognitio veri Dei & Christi, fides in Deum per Christum, donum iustitiæ, donum Spiritus Sancti, cum variis ac multiplicibus illius effectis, sanctificatio, qua omnes continentur virtutes, & ab omnibus vitiis repurgatio, spes certissima vitæ æternæ, & illius sensus ac gustus quidam, & quod hinc consequitur, gaudium animi perpetuum & inenarrabile, & tandem ipsa vita æterna; quæ omnia voce salutis complexus est paulo ante verf. 11.

Et diminutio eorum. Id est quod valde sint immuniti & ad reliquias redacti, cæteris omnibus, quorum innumerabilis multitudo, à Deo rejectis.

Divitiæ Gentium. Id est causa fuit ut ad gentes tantæ divitiæ transferrentur, quæ Israëlitarum genti fuerant destinatæ; quo tanta Israëlitarum clades & diminutio Gentium aliarum conversione pensaretur.

Quanto magis, id est multo magis, *plenitudo eorum?* Intellige erit divitiæ mundi & Gentium omnium, cum scilicet universus Israël ad Christum converteretur. Plenitudo eorum opponitur diminutioni, & significat universam Israëlitarum multitudinem seu universum Israël verf. 26. Sic plenitudo Gentium accipitur pro universitate Gentium infra verf. 25.

Verf. 13. *Vobis enim dico Gentibus, in quantum quidem sum ego Gentium Apostolus, ministerium meum glorifico.* Interrumpit contextum parenthesi, sermone ad Gentes converso. Dixit mundo & Gentibus salutem ad divitias contigisse; quod quia per suum ministerium factum erat, videri poterat aliquid in laudem suam dixisse, & gloriam inanem affectare. Inferit igitur causam cur id dixerit, ut ostendat sese id haudquaquam timere, sed justissima de causa dixisse, non ut laudem ac gloriam suam captaret, sed ut salutem quæreretur Gentium pariter ac Judæorum. Quasi dicat, nam quod dico, *Vobis dico Gentibus.* Id est qui Gentes estis origine, fide Christiani: cur vero mihi non liceat id dicere coram vobis, qui id verum esse agnoscitis?

In quantum quidem. Quasi dicat, quid in eo absurdum, aut inconvenientis est, quod quatenus quidem sum Gentium Apostolus, ministerium meum glorifico;

fico. Non frustra dicit, *in quantum*, vel, *quatenus*: quasi dicat, nam & Judæorum Apostolus sum ego.

Gentium Apostolus. Id est Apostolus ad Gentes, per genitivum objecti.

Ministerium meum. Quod est Gentibus annunciare salutem per fidem in Jesum Christum.

Glorifico. Id est gloria & laudibus extollo, dum per illud mundo & Gentibus salutem ac divitias maximas contigisse prædico. Non hæc mea laus & gloria est, sed ministerii mei, proinde Dei & Christi (qui mihi ministerium hoc demandavit, & me ad illud digne obeundum instruxit, & ut tam efficax esset effecit) & vestra, in quorum gratiam totum hoc ministerium directum est.

Verf. 14. *Si quomodo ad æmulationem provocem meam carnem, & servem aliquos ex ipsis.* Non satis habuit ostendisse jure se coram Gentibus Apostolatuum suum ad Gentes vera gloria efferre, cum hoc ad illorum utilitatem & ædificationem pertineat; sed etiam addit causam ad Judæos & salutem eorum spectantem: quasi dicat, non quæro in hoc ullam meam gloriam, sed Judæorum ipsorum salutem, Apostolatuum meum ad Gentes ex tanto inter Gentes effectu gloria attollendo. *Si quomodo &c.* Omnes honestos modos adhibeo ad Judæos convertendos, etiam hoc modo utor, ut Apostolatuum meum ad Gentes gloria extollam, quo eos ad zelum & æmulationem provocem. Hunc ipsum finem confector, quem Deus habuit propositum in danda Gentibus salute. Id quæro ut Judæi zelo & æmulatione Gentium accendantur veniendi ad Jesum Christum, videntes suam salutem, suas opes ac divitias à se ablatas, & ad Gentes translatas esse, propterea quod ipsi in Jesum Christum credere noluerint, Gentes autem fidem in ipsum amplexæ sint.

Particula *si* docet eventum fuisse incertum, quamvis Apostoli studium & consilium esset certum.

Meam carnem. Id est Gentem, mecum iisdem ex majoribus ortam, cujus caro est mea caro, cujus sanguis est meus sanguis. Causam inferere voluit tantæ suæ de ipsorum salutis sollicitudinis, & simul ut mutuum illorum amorem ac benevolentiam eliceret.

Et servem aliquos ex ipsis. Ulteriorem exprimit finem ad quem zelus & æmulatio illa duceret; nempe Judæorum salutem. *Et servem*, id est salutis causa sum; qui facit ut aliquis servetur, hætenus eum & servare dicitur.

Aliquos ex ipsis. Si non omnes (quod quidem illo tempore ultra spem omnem erat) saltem aliquos ex ipsis, animi scilicet probioris & minus ab Evangelio averfi. Etiam aliquorum salutem magno ponerem in lucro. Idem dicit & 1 Cor. ix. 22. Hinc quoque patet indurationem nemini ad conversionem obstitisse, qui non ultro ac sua sponte vellet indurari. Alioquin enim frustraneus esset omnis Apostoli conatus, & Deus ipse contra se pugnasset, qui Judæos à se induratos nihilo minus conversione Gentium ad zelum & æmulationem, proinde ad conversionem, provocare & adducere conabatur.

Verf. 15. *Si enim rejectio eorum reconciliatio mundi, quæ receptio, nisi vita ex mortuis?* Absoluta parenthesis repetit orationis suæ filium Apostolus, con-

firmandum quod dixit, multo magis plenitudinem Judæorum divitias Gentibus & mundo allaturam esse. Si enim, inquit, rejectio eorum reconciliatio mundi, intellige est. Rejectionem Judæorum reconciliationem mundi dicit, per metonymiam effecti, quod sit causa & occasio reconciliationis mundi, eodem modo quo supra verf. 12. Deus enim rejectis ob contumaciam Judæis, Evangelium misit ad Gentes, per quod sibi Gentes ac mundum reconciliavit.

Mundi. Id est omnium Gentium. Ponitur continens pro contento, per metonymiam. Mundus erat inimicus Deo, colens idola & creaturas præter Deum creatorem suum, quem solum colere debuit, diabolo, Dei adversario serviebat, & totus malis operibus deditus, Dei Legem & populum oppugnabat; hunc Deus sibi reconciliavit, & ex inimico amicum suique cultorem effecit. Neque enim Apostolus respicit tam ad effectum ipsum, quam ad efficaciam divinæ vocationis & Evangelii, quæ tanta fuit, ut sicut multos ex variis Gentibus Deo reconciliavit, sic omnes reconciliare potuerit. Si igitur rejectio Judæorum tantum bonum attulit, idque non uni alicui aut alteri Genti, sed universo mundo, ut is Deo sit reconciliatus;

Quæ receptio? Id est quid erit receptio Judæorum? Pronomen fœmininum imitans genus nominis pro neutro. *Tæ pro 2.*

Nisi vita ex mortuis. Hoc est nisi causa vitæ ex mortuis; eadem qua in superioribus omnibus metonymia: quasi dicat, nihil aliud asferre poterit quam vitam ex mortuis. Mundus enim jam omnibus spiritualibus ac cælestibus bonis per Judæorum rejectionem ditatus est, quæ in hac mortali vita locum habere possunt; jam Deo est reconciliatus: hoc unicum restat, ut reconciliationis & bonorum quæ adeptus est, consequatur effectum, id est ut vitam recipiat ex mortuis, ut, inquam, ex morte ad vitam immortalem suscitentur omnes credentes; atque id secum feret receptio Judæorum, quod bonum quia omnibus bonis aliis longe majus est illorumque finis, consequitur hinc plenitudine & receptione Judæorum multo magis ditatum iri mundum, quam ditatus fuerat diminutione & transgressionem & rejectionem: Non meminit Apostolus vivorum immutationis, quia ipsam in mortuorum ad vitam reductionem, tanquam consequens seu adjunctum necessarium includit, hoc solum nominat quod primum ac præcipuum est. Sane sicut Judæorum receptio Gentium plenitudinem expectat verf. 25. Luc. xxj. 24, sic mundi consummatio, & consequenter justorum resurrectio (quam solam etiam Christus nominat) expectat Judæorum receptionem, qua facta mundi finis & vita ex mortuis aderit. Ideo Christus post Judaicæ Gentis calamitatem, quæ hucusque durat, & durabit donec à Deo recipiatur abjecta, mox sese venturum prædicit Matth. xxiv. 29. Luc. xxj. 25. *Receptio*, id est cum Deus recipiet in gratiam Judæos, quos nunc rejecit.

Verf. 16. *Si vero primitiæ sanctæ, & massa, & si radix sancta, & rami.* Probat Judæos à Deo receptum iri. Quasi dicat, nemo dubitat primitias Judæorum sanctas esse; jam vero si primitiæ sunt sanctæ, etiam massam ex primitiis confectam oportet esse sanctam.

sanctam. Primitiæ Judæorum, sunt patres illi sancti, Abraham, Isaac, Jacob seu Israël, quos Deus sibi peculiariter sacraverat, & amandos ac beneficiis afficiendos susceperat, quibus & mundi ac regni sui hæreditatem destinavit.

Primitia sancta. Intellige sunt. Alludit ad primitias frugum quæ Deo consecrabantur & offerebantur ex Legis præscripto.

Et massa. Intellige, sancta est : nimirum quæ ex primitiis sanctis conficitur. Sic igitur & Judæorum gens ex primitiis illis sanctis orta, sancta est, & peculiariter Deo sacra, proinde iterum in gratiam recipienda, idque etiam vi pactorum divinorum, quæ cum gentis istius patribus fecit.

Et si radix sancta, & rami. Intellige, sancti sunt. Alia similitudine rem eandem declarat & confirmat. Radix enim sunt iidem illi patres sancti, rami sunt ex ista radice enati Judæi. Eadem ellipsis verbi substantivi in utroque membro. Hanc alteram similitudinem de industria attulit, ut eam persequeretur in sequentibus.

Verf. 17. *Si vero quidam ramorum defraeti sunt, tu vero cum oleaster esses, insertus es illis, & particeps radicis & pinguedinis oleæ factus es.* Similitudinis istius occasione, monet quemlibet ex Gentibus ad Christum conversis, ne sese adversus Judæos rejectos efferat, & illorum casui insultet, sed modeste agat, & sibi quoque metuat ac diligenter caveat.

Si vero quidam &c. Quasi dicat, quamvis omnes sancti essent.

Defraeti sunt. Id est si quidam Judæorum à Deo rejecti, & à sua radice & olea (ab olea enim speciatim similitudinem sumit) defraeti & separati sunt,

Quidam. Nempe qui ex illis Evangelio non crediderunt, quamvis absque comparatione plures essent.

Tu vero cum oleaster esses. Id est, ex gente profana & Dei veri ignara ortus.

Oleaster. Id est ramus oleastri, per synecdochen totius pro parte.

Insertus es, per fidem videlicet in Jesum Christum, in ipsis. Id est inter ipsos, nimirum Judæos credentes.

Et particeps factus es radicis. Id est, factus es filius Abrahami, Isaaci & Israël.

Et pinguedinis oleæ. Olea enim plena est pinguedinis, inde olea dicta quod oleum producat. Olea est ecclesia credentium Judæorum, cujus radix sunt patres illi sancti, pinguedo istius oleæ sunt omnia spiritualia ac cælestia ecclesiæ bona, quibus unâ cum Judæis credentibus ex æquo communicant, quotquot ex Gentibus crediderunt. Non refert autem quod oleaster in frugiferam oleam inferi non soleat; cum id ex usu non fit. Tanto magis enim Dei gratia & potentia celebratur, quod rem fecerit insolitam, oleastrum inferendo oleæ bonæ, & effecerit ut insertus mitesceret ac fructum ferret. Et quod hoc non fiat nec fieri soleat, ad rem & argumentum Apostoli ex accidenti est; Apostolo sufficit quod hoc Deus fecerit, qui naturâ longe potentior est.

Verf. 18. *Ne gloriare contra ramos; si vero contra gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te.* Quasi dicat, gloriare quidem de tanto Dei beneficio, de tanta tua beatitate; sed non adversus ramos, non ita glo-

riare, ut Judæis à Deo rejectis insultes, illos ignominia afficias, & dictis procacibus lædas & exacerbes. Noli, inquit Lex, hædum coquere in lacte matris ejus. Satis superque malorum habent Judæi sua radice, sua olea, sua pinguedine privati, Gentibus profanis eorum in locum insertis, & ad bonorum, quæ ipsorum erant propria, possessionem admissis; contumeliis insuper & mordaci gloriatione, idque ab illis ipsis qui eorum in bona venere, non sunt aggravandi.

Si vero contra gloriaris. Intellige, contra ramos naturales oleæ effraetos, id est Judæos à Deo rejectos.

Non tu radicem portas, sed radix te. Vanitatem ac stultitiam hominis ostendit, obliti, nullum commodum ex ipso ad radicem redire, sed omne ex radice ad ipsum proficisci, & radicem sine illo esse posse, at illum sine radice esse & subsistere non posse. Quasi dicat, poterit radix sine te consistere, at tu sine radice non poteris, cave igitur tibi & modeste age, nihil te pereunte decedet radici.

Verf. 19. *Dices ergo, defraeti sunt rami ut ego insererem.* Dices, tu quem alloquor & moneo. Ergo, id est, ansa hinc arrepta quod in locum defraetorum ramorum insertus es.

Defraeti sunt rami &c. Id est rejecti sunt Judæi, ut ego illorum in locum à Deo reciperer.

Verf. 20. *Bene, incredulitate defraeti sunt, tu vero fide stas. Ne altum sapias, sed time. Bene &c.* quasi dicat, laudo & approbo dictum, sed causam & illorum defractionis & tuæ infitionis volo ut ob oculos habeas, quominus animo efferaris & superbias.

Incredulitate defraeti sunt. Id est, ideo sunt defraeti quod Evangelio credere noluerint.

Tu vero fide stas. *ἔσθης*, præteritum in significatione præsentis, Hebræa phrasi : id est, ideo stas quod Evangelio credis. Defractioni ramorum recte opponit stare, rami enim defraeti jacent in terram dejecti, inserti & inoculati in arbore firmiter consistunt. Intelligit autem statum illius beatum. Hic videmus rejectionis Judæorum & receptionis Gentium causam fuisse, non divinum aliquod de singulis nominatim ab æterno factum decretum; sed rejectionis quidem voluntariam cujusque *ἀπιστία*, & contumaciam, receptionis autem fidem & obedientiam. Nam nisi & illa voluntaria fuisset, quo pacto defractione ac rejectione puniri potuisset, & hæc nisi voluntaria esset, quo pacto quisque sibi cavere juberetur ne ab illa deficiat.

Ne altum sapias, sed time. Quasi dicat, ex causa & illorum defractionis & tuæ infitionis disce altum non sapere, sed timere, idque ut facias te moneo. *Ne altum sapias*, noli existimare te nullo modo perire & à Deo rejici posse, te solum esse gallinæ filium albæ, ut ajunt, proinde noli gloriari adversus ramos defraetos.

Sed time. Ne scilicet tibi idem eveniat quod illis evenit, ideoque tibi diligenter cave. Nam si eandem in culpam incidas, quæ illos à Deo abegit, id est in *ἀπιστία*, idem te manet exitium; si id amittas quod te divinæ gratiæ asseruit, etiam gratia divina tibi carendum erit. Huc pertinet illustris ejusdem Apostoli admonitio 1 Cor. x. 1, & seqq. Quorsum vero istæ admonitiones, si verum est electos non posse fieri non credentes & reprobos? Cur vero non de-

beam altum sapere, cur non debeam adversus reprobos gloriari, cur debeam timere, si perire & salute excidere, ab æterno ad illam de nomine & cognomine immutabili decreto destinatus, nullo modo possim? Nemo id certo scire potest, inquires: certe non potest, quia nec verum est. Quid ergo me juverit etiam si mihi vel maxime timeam, & modeste me geram, si ab æterno rejectus sim? Quid item noceat etiam si vel maxime sim securus & superbus & arrogans, & alios præ me contemnā, & adversum illos me efferam ac glorier, si ab æterno electus & ad salutem immutabiliter prædestinatus sim? Qui tales sunt, inquis; electi & prædestinati non sunt. Sane non sunt, sed si in mea potestate & arbitrio non est ut talis sim vel non sim, quid moneor ut talis non sim, utque ne talis sim diligenter mihi caveam? Si fato isto, quod volunt, res agitur, omnes profecto admonitiones, omnes promissiones, omnes comminationes, & quæ alia hominibus vel incitandis, vel dehortandis, vel deterrendis etiam ab ipso Deo adhibentur, mera sunt crepundia.

Verf. 21. *Si enim Deus iis qui secundum naturam sunt, ramis non pepercit, ne forte neque tibi parcat.* Rationem affert cur isti quem alloquitur timendum sit, & eadem res quæ Judæos perculit, summopere vitanda. Argumentatur Apostolus à majori ad minus. Majus enim erat parcere naturalibus oleæ ramis, quam ex oleastro natura differente insitis; & tamen illis non pepercit Deus id commertis, quantominus parcat istis idem merentibus?

Si enim Deus iis qui secundum naturam, id est naturalibus, *ramis*. Judæis scilicet, qui secundum naturam sive naturaliter ex sancta illa radice & olea orti sunt, ejusdem sunt gentis & generis,

Non pepercit. Quominus illos defringeret & abjiceret, id est quominus Judæos, naturalem sanctorum illorum Patrum stirpem ac progeniem, puniret & à salute rejiceret, ideo quod Euangelio refractaria esset.

Ne forte neque tibi parcat. Intellige, time & diligenter cave. *Ne forte*, μή πως, significat hoc evenire facile posse, si quis sibi non caveat, & posse etiam non evenire, imo eventurum haud esse, si caveat.

Neque tibi. Qui ex profana & aliena gente radici & oleæ sanctæ insertus es, id est qui ad Judæorum credentium ecclesiam es advena.

Parcat. Id est quin te insertum propter fidem, propter apostasiam à fide, aut alia vitia, quæ cum fide tam sancta consistere non possunt, à radice & olea defringat, id est æterna salute privet.

Verf. 22. *Vide ergo bonitatem & severitatem Dei, super eos quidem qui ceciderunt severitatem, super te autem bonitatem, si maneas in bonitate, alioquin & tu excideris.* Pergit in admonendo homine. *Vide*, id est, animo contemplare & perpende.

Ergo. Quandoquidem te Deus agrestem ramos olea bonæ inseruit, naturales autem ejus ramos defregit & abjecit.

Bonitatem & severitatem Dei. Habes in hoc Dei facto speculum illustre & bonitatis & severitatis Dei.

Super eos quidem qui ceciderunt severitatem. Intellige vide. *Qui ceciderunt*, id est qui tam graviter peccarunt, ut Euangelium & Messiam & tantam Dei gratiam, qua nulla major mortalibus obvenire potest, rejicerent. Hunc tam magnum illorum lapsum magna etiam, ut par erat, severitate ultus est Deus, à gratia, à salute illos rejecit, in hac contumacia, reliquit, induravit, poenis destinavit, sine ullo ad id respectu, quod gens sancta, electa, peculiariter Deo dilecta, sanctorum illorum Patrum naturalis progenies essent. Hanc igitur Dei severitatem semper ob oculos habeto.

Super te vero Dei bonitatem. Vide scilicet & contemplare quam severe quidem cum Judæis credere nolentibus egerit, tecum vero quam benigne quam clementer, quam paternè egerit & agat. Vocavit te hominem Ethnicum per Euangelium suum, vocavit ad gratiam & regni cælestis hæreditatem, ad fidem te hac vocatione sua adduxit, justitiam tibi protinus imputavit, pro filio te suscepit & adoptavit, Spiritu Sancto te in diem redemptionis obsignavit, in summa, radicis illius & oleæ sanctæ ramum effecit, & sic tibi bona omnia sanctis illis Patriarchis & eorum posteris, fidem ipsorum imitantibus, destinata communicavit.

Si maneas in bonitate. Docet Deum non ita simpliciter & absolute, aut sine ulla in posterum conditione benignum fuisse & esse & benignum fore erga hominem istum, proinde erga quemvis alium credentem, sed si maneat in benignitate. *Ἐμπροσθεν* quasi dicat, Deus tibi tanta dona communicavit, tamque benignum sese tibi exhibuit & exhibet, quia & tu bene egisti dum Euangelio credidisti, & Deo vocanti obsequentem te præbuisisti. Si igitur maneas in bonitate, id est, si porro bonus esse pergas, si non tantum in fide sis constans, sed etiam charitate & fructibus fidei abundes, (quæ hominem vere bonum ac *χρηστόν* faciunt) & in hac bonitate ad extremum persistas; tum neque Deus unquam bonus ac benignus erga te esse desinet. *Ἐνσώματος*, in priore membro ad Deum relata, bonitatem ejus maximis beneficiis testatam significat, in posteriore ad hominem relata, bonitatem significat in omni bono opere, & imprimis in fide ac charitate positam. Non frustra Apostolus conditionem hanc exprimens pro fide *χρηστότητα*, id est bonitatem posuit, ut ostenderet fidem esse debere per charitatem efficacem Galat. v. 6. Fides enim nisi eam charitas & bona opera consequantur, mortua est, & omnem vim in concilianda nobis justitia ac justificatione amittit.

Alioquin & tu excideris. Id est nisi in bonitate permanferis. *Et tu excideris*, id est, non minus quam Judæi, qui bene agere noluerunt, excisi sunt. Excideris ex olea divina, ex ecclesia, ex numero electorum Dei. Quid enim faciat inter ramos arboris frugiferæ ramus inutilis? Possunt igitur excidi electi, & possunt etiam non excidi; possunt in bonitate permanere, possunt etiam ab illa deficere. Nam si utrumque non possent, quorsum esset tam sollicita Apostoli admonitio?

Verf. 23. *Et illi autem, si non mancant in incredulitate, inferentur, potens enim est Deus rursus inferere ipsos.*

ipſos. Anneſcit de Judæis rejeſtis rem exciſioni contrariam, ut tanto magis doceat adverſus illos animum attollendum & gloriandum non eſſe, cum hætenus par ſit illorum & noſtra conditio, quatenus & nos excidendi ſimus, ſi in bonitate non permaneamus, & illi ſint inferendi, ſi non permaneant in incredulitate. Ex hac oppoſitione apparet bonitatem, in qua permanere debeamus, de bonitate quæ in fide noſtra & fidei fructibus conſiſtat, intelligendam eſſe.

Et illi vero. Id eſt illi vero etiam: quaſi dicat, tu quidem excideris ſi in bonitate non perſeveres: illi vero etiam non minus, quam tu infertus es, in ſuam inferentur oleam, ſi non permaneant in incredulitate, id eſt ſi ad Chriſtum convertantur, & in ipſum credant; ſua igitur propria culpa, quamvis indurati eſſent à Deo, in *amīſia* permanebant, nec induratio ullam contumaciæ ipſorum excuſationem habebat. Sed & futura Judæorum converſio talis non fore ſignificatur, ut iis liberum futurum non ſit incredulitate permanere. Cur enim alias hanc conditionem adderet Apoſtolus, ſi in ea permanere vel non permanere arbitrii illorum non eſſet?

Inferentur. Sux nimirum naturali & propriæ oleæ, id eſt Judæorum credentium eccleſiæ, & ſic in Dei gratiam recipientur, bonorumque divinatorum ſient conſortes.

Potens enim eſt Deus. Rationem dicti affert per prolepſin, ne quis objiciat Judæos adeo induratos, adeo ab Euangelio averſos eſſe, ut nullo modo poſſint credere & eccleſiæ inferi: reſpondet Apoſtolus, quod dixi, non temere dixi: *Potens enim eſt Deus rurfus inferere ipſos*: quaſi dicat, habet Deus hanc potentiam & poteſtatem, ut eos rurfus inferat, proinde & inferet. Hæc enim vis iſtius eſt phraſeos, ut cauſa nominata includatur ſimul & illius effectus. Nam effectum includi docet ſequens Apoſtoli argumentatio. Sic cap. iv. 21. & xiv. 9. Heb. xj. 19. & alibi.

Rurfus inferere ipſos. Non quod & antea ipſos inferuiſſet, ſed quod antea naturaliter oleæ ſux inſiti eſſent, ex qua defraſti iterum ſux arbori reſtitui à Deo poſſint, & reſtituendi ſint. Sic eadem vox *παλι*, iterum vel rurfum, accipitur Galat. iv. 9, & v. 1. *Inferere ipſos*, proinde ipſos ad fidem in Jeſum Chriſtum adducere. Neque enim aliter inferi poſſent, niſi per fidem in Jeſum Chriſtum. Et hic ponitur effectus qui eſt inſertio, ſed ita ut ſimul includatur inſertionis cauſa, nempe fides in Jeſum Chriſtum.

Verſ. 24. *Si enim tu ex eo, qui ſecundum naturam eſt, exciſus es oleaſtro, & præter naturam infertus es in bonam oleam; quanto magis hi qui ſecundum naturam ſunt inferentur propria olea.* Confirmat quod dixi argumento à majori ad minus. *Si tu*, inquit, *ex &c.* id eſt ſi tu ex oleaſtro ſeu olea ſilveſtri, quæ tibi naturalis & ejuſdem tecum generis eſt, exciſus es, ut ſcilicet in bonam oleam inferereris, non tuo malo ſed tuo bono.

Qui ſecundum naturam eſt. Id eſt naturali, ſicut ſupra verſ. 21: quaſi dicat, ſi tu per diviniſſimam vocationem à gente tua profana, ex qua natura-

liter, prodiſti ſeparatus es, abjeſtis falſis opinionibus & idolis, & omni profana converſatione,

Et præter naturam. Id eſt præter naturam & oleæ bonæ, et tuam, alia enim eſt natura, aliud genus bonæ oleæ quam ſilveſtris.

Inferius es in bonam oleam. Id eſt in eccleſiam Judæorum credentium, quæ eſt olea vere bona ab ipſo Deo plantata & electa, cujus fructus omnium ſunt optimi ac præſtantiffimi, cujus radix ſanctiſſima: inſertus, inquam, es origine & gente diſpar, cæleſtiſſima vocatione & admirabili Dei ipſius opera.

Quanto magis hi qui ſecundum naturam. Intellige ſunt, id eſt hi qui ſunt naturales rami, qui naturaliter ex Abrahamo, Iſaaco, Iſraële, & gente Dei electa nati ſunt.

Inferentur propria olea. Ad quam ſcilicet naturaliter pertinent, & cum qua ejuſdem generis ſunt.

Quante magis. Id eſt multo magis, quatenus id ipſi nature multo convenientius eſt & quatenus naturales rami multo plus juris habent ad propriam oleam quam alieni, idque etiam divinæ bonitati multo magis convenit, ut ſi gentes profanas ad fidem in Meſſiam adduxit, eaſque ſancto & electo ſuo populo inſeruit, & gentem illam electam & dilectam ad eandem fidem adducat, & populo, ad quem naturaliter & ſecundum carnem pertinet, etiam ſecundum ſpiritum inſerat. Et ſane ſi Deus ut profanas Gentes ad ſe converteret, tam divinam vocationem inſtituit & inſtruxit, tanta, tam admiranda opera patravit, Spiritus Sancti multiplicia dona cælitus profudit, quid putamus illum eſſe facturum, ut gentem ex ſanctis illis majoribus ortam, & ſœdere æterno cum ipſis inſito ſibi peculiariter conjunctam, ab errore tam pertinaci, tam diuturno revocet, & in viam ſalutatis reducat? Efficiet nimirum Deus ut omnes indurationis cauſæ ceſſent, nec quidquam illis ad fidem obſtet, utque credendi cauſæ pondere & magnitudine ſua omnes non credendi, ſi quæ adhuc reſtent, cauſas obruant. Salvo tamen volendi & nolendi arbitrio ac libertate, ut verſ. 21 dictum eſt. Et ſi Deus Gentes converſas in gratiam ſucepit, quanto magis & promptius converſos Judæos ſuſcipiet.

Verſ. 25. *Nolo enim vos ignorare fratres myſterium hoc, ne ſitis apud vos ipſos ſapientes, quod obduratio ex parte Iſraëli facta eſt, donec plenitudo gentium intret.* Rationem affert cur hæc de futura Judæorum converſione dicat. Nam, inquit, *nolo vos ignorare*, proinde volo vos ſcire, *fratres*, nimirum in Chriſto, *myſterium hoc*, arcanum hoc divini conſilii, quod mihi revelatum eſt per Spiritum Sanctum.

Ne ſitis apud vos ipſos ſapientes. Inferit cauſam cur eos myſterium hoc ignorare nolit, nempe ne falſam opinionem animo concipiant de perpetua Judæorum rejectione, & ſic ſapiant, ſed apud ſeipſos, non apud eos qui vera ſapiunt, id eſt ſibi quidem videantur ſapere, reiſa autem hætenus deſipiant; quæ falſa opinio etiam illos in animi elationem & Judaicæ gentis contemptum poſſet agere. Id enim habent falſæ opiniones inprimis, ut tumidos reddant homines & aliorum contemptores. Qui vere ſapiunt

sapiunt & veras animo de re qualibet foveant sententias, modeste solent agere. Veritati enim cum modestia arcta intercedit familiaritas & amicitia.

Quod induratio &c. Exponit hoc mysterium. *Induratio Israël facta est*, per illa nimirum quæ diximus supra vers. 7, & cap. ix. 18 & seqq.

Ex parte. Non ex toto. Multæ enim Israëlitarum myriades crediderunt, nempe ut ex istorum exemplo appareret omnes credere potuisse, & sufficientissimas credendi causas habuisse, & credituros etiam fuisse, si eadem in omnibus animi fuisset probitas, quæ non permisisset ut illa ad sui indurationem arriperent, per quæ potius emolliri & ad fidem in Jesum Christum flexi debebant; proinde ut omnibus constaret, Deum fœderi cum majoribus illorum inito satisfecisse, nec Israël reiectionem ex se, sed ex ipso Israël esse; quem tamen pro sua immensa misericordia in hac contumacia non est in perpetuum relicturus.

Donec plenitudo Gentium intret. Docet quamdiu induratio ista duratura sit, & quamdiu Deus manum suam peculiariter non admovebit, ut Israël universum ad fidem in Jesum Christum convertat, & illa per quæ (etsi immerito) induratur, amoveat.

Donec, inquit, *plenitudo Gentium intret.* Id est, donec universæ Gentes intrent, nempe in ecclesiam; suscepta nimirum fide in Jesum Christum. *Plenitudo* universitatem significat. Non est autem necesse ut hoc tam de effectu accipiatur quam de efficacia. Sufficit enim ut Gentibus universis causæ & occasiones dentur in Christum credendi, & in ecclesiam ejus intrandi. Apud Lucam eandem rem significans Christus ipse ait: *Et Jerusalem*, proinde Judæorum gens universa, per synecdochen, *calcabitur à Gentibus, donec impleantur tempora Gentium*, nempe à Deo Gentibus omnibus convertendis destinata Luc. xxj. 24.

Vers. 26. *Et sic omnis Israël servabitur, sicut scriptum est; Veniet ex Sione qui liberat, & avertet impietates à Jacobo.* Docet quam primum universitas Gentium fuerit ingressa, fore ut etiam universus Israël servetur. *Et sic*, id est hoc peracto, alio modo id non fiet, *omnis vel universus Israël*, non ut nunc pars tantum Israël, eaque multo minor, & ne comparanda quidem cum cæteris, sed Israël ita universi. *Servabitur*, id est ad fidem in Jesum Christum adducetur à Deo, & sic ab æterno exitio servabitur, & regnum majoribus suis & majorum suorum fidem imitantibus à Deo destinatum, adipiscetur.

Sicut scriptum est. Demonstrat hoc quod asserit Scripturæ testimoniis: quasi dicat, sic nimirum eveniet, sicut scriptum est. *Veniet ex Sione &c.* Verba Scripturæ recitat. *Is qui liberat*, id est Deus, qui dicitur ex Sione venturus, quod in Sione monte Regia sedes esset Psal. xiv. 7. Esa. lxx. 20. Hinc ex Sione dicebatur Deus auxilium mittere, & ipse venire, cum populo suo liberationem & salutem per Regem seu unctum suum procurabat. Sed hæc verba Apostolus mystico sensu ad Messiam refert, in quo omnia ejusmodi Prophetarum vaticinia sensum habent multo pleniorum ac perfectiorum. *Ex Sione venturus*, quod in Sione Regia sedes esset. Hinc ex Sione dicebatur

Deus auxilium mittere, & ipse venire cum populo suo liberationem & salutem per Regem seu unctum suum procurabat &c. *Usque ad perfectiorem.* Sion enim intelligitur cælestis, cujus ille mons typus quidam erat. Ex cælo igitur ipso dicitur venturus is qui liberat, id est Deus per Christum. Alii legunt, *veniet ad Sionem vel Sioni*, id est populo Judaico, qui Sion appellatur à Sione monte, in quo Regia ipsorum erat, & cui Jerusalem adiacebat Esa. lxx. 20. Hebraicus textus ipsis Judæis conversionem à transgressionibus tribuit, sed hoc isti quem Apostolus sequitur sensui nihil præjudicat. Nisi enim Deus ipse divina sua gratia & opera conversionem eorum procuraret, ipsi sua sponte non converterentur unquam; simul tamen etiam significatur Deum sic homines convertere, & impietates eorum avertere, ut & ipsis arbitrium agendique quod velint facultatem relinquat.

Is qui liberat, ὁ ῥυόμενος. Is cujus est liberare, qui solus liberare potest & solet; veniet & populum suum peculiarem, quamvis illum ad tempus puniat, & ut meretur tractet, tamen omnino liberaturus ac servaturus est.

Et avertet impietates à Jacobo. Id est tollet pœnæ & reiectionis causas; impietates nimirum in Christum Dei, & hætenus etiam in ipsum Deum, proinde & auferet omnes pœnas. *À Jacobo.* Id est ab universa Jacobi posteritate. Patris nomine designatur universa posteritas. Idem fit & Israël nomine eidem Jacobo à Deo imposito. Nam & decem illas tribus convertet Deus ad Christum.

Vers. 27. *Et hoc ipsis à me fœdus, quum auferam peccata illorum.* In eodem Scripturæ testimonio inducitur Deus porro loquens? *Hoc ipsis à me fœdus.* Id est in hoc me ipsis fœdere obstringo, venturum scilicet liberatorem.

Cum auferam peccata illorum. Id est & pœnas peccatorum, reiectionem scilicet & damnationem, & peccata ipsa, id est, *ἀνομία*, & contumaciam adversus Christum. Hæc posteriora verba alio ex Esaie loco sumit Apostolus, nempe ex cap. xxvij. 9.

Vers. 28. *Secundum quidem Evangelium inimici propter vos, secundum electionem autem dilecti propter Patres.* Causam adfert tantæ Dei erga Judæos gratiæ per occupationem. Poterat aliquis dicere; Judæi sunt Christi & consequenter Dei hostes & inimici, quomodo igitur Deus illos tanta gratia dignabitur? Respondet Apostolus, sunt quidem hostes & inimici Dei, proinde & Deo vicissim invisi.

Secundum Evangelium. Id est quatenus Evangelio non credunt. *Propter vos*, id est ut vobis bene esset, & ut vos fieretis Dei amici; illorum enim à Deo aversione, vestra accelerata est ad Deum conversio. Non notat hic Apostolus finem & intentionem Judæorum, sed eventum & effectum qui ex illorum hostilitate adversus Christum & Deum consecutus est. Notat tamen Dei consilium qui Judæos passus est suos fieri hostes, ut nos fieremus ipsius amici, misso ad nos Evangelio à Judæis repudiato. Quod de industria commemorat Apostolus, non oppositionis tantum gratia, verbis istis. *Inimici propter vos*, opponens in sequentibus verba, *dilecti propter Patres*, sed etiam ut nos Judæis à Deo & Christo aversis tanto reddat æquiores; quandoquidem

quidem illorum inimicitia erga Deum & Christum factum sit, ut nos Deo reconciliaremur, & ad tam beatum perveniremus statum.

Secundum vero electionem dilecti. Quasi dicat, certo quidem respectu sunt hostes Dei, idque propter vos, certo autem respectu sunt dilecti Dei. Ita sunt Deo invisi, ut simul etiam sint dilecti. *Secundum electionem*, id est quatenus à Deo inter omnes gentes sunt electi ad peculiarem Dei gratiam.

Propter Patres. Causam adfert propter quam Deo sunt dilecti, & consequenter ab ipso electi, *propter Patres*, inquit, id est propter Abrahamum, Isaacum, Jacobum patres ipsorum, qui Deo ita chari fuerunt, ut illorum posteritatem peculiariter amandam ac fovendam, & in possessionem regni ipsis promissi inducendam suscepit, idque etiam æterno pacto ipsis firmavit. Quod adeo verum est, ut etiam aliæ gentes non aliter ad Dei gratiam & regnum perveniant, quam quatenus inter Patrum istorum filios cooptantur, & posteritati eorum inferuntur.

Verf. 29. *Sine pœnitentia enim sunt dona & vocatio Dei.* Rationem dicti affert per prolepsin: quasi dicat, nam ne mihi quispiam objiciat, Deum pœnitere facti, & propter tantum Judæorum malitiam revocasse sua quæ ipsis addixerat dona ac munera, eorumque gentem penitus ex amore suo ejecisse. Sciendum est dona Dei esse sine pœnitentia, ἀμετάνοια, id est, Deum donorum suorum & vocationis suæ nunquam pœnitere, proinde nec revocare unquam, quæ alicui absolute addixit ac pollicitus est.

Dona, χάρις καὶ ἔλεος. Beneficia & gratiæ divinæ effecta. Donavit Deus Abrahamo & posteritati ejus regnum, quatenus id illi & posteritati ejus promissione sua, idque etiam cum juramento addixit. Ideo Deum nunquam istius doni pœnitebit. *Juravit Dominus*, inquit Psalter Psal. cx. 4, & non pœnitebit eum, canens de Sacerdotio, Christo similiter ex Dei dono conferendo. Effectum quidem promissionis istius ac juris denegare potest Deus multis ex semine Abrahami ortis; qui scilicet paternæ fidei & virtuti non respondeant, & tanta Dei gratia indigne se gerant; sed promissio ac jus regni promissi Abrahamico semini semper apud Deum manet integrum ac illibatum; cujus vi tandem etiam fiet, ut Deus universum Abrahami semen, nunc quidem propter contumaciam suam merito punitum ac rejectum, tandem ad se convertat, & in regnum promissum asserat, ne reliquias tantum solas servasse videatur. Adhibebit nimirum ea media, quibus etiam contumaciam animi frangant, & suscipiant in Christum fidem, omni induratione sublata, exceptis forte paucis extreme contumacibus & improbis.

Et vocatio Dei. Vocavit Deus Abrahamum & semen ejus ad regnum capessendum; hujus vocationis Deum nunquam pœnitebit. Proinde istius vocationis efficacia, posteritatem Abrahami in contumacia & rejectione non relinquet. Pereunt & pereant, qui perire sunt commeriti, ut securæ suæ posteritati exemplo sint Deum inobedientia irritandum non esse, & hac ipsa sua clade & calamitate illius ad Deum conversionem promoveant. Cujus rei illustris fuit Israëlitarum universalis in deserto clades, filios quos Deus conservavit, in documentum, ne ani-

mos diffidentia & inobedientia erga Deum indurent: quam tamen universalem cladem duobus tantum ex tam ingenti numero exceptis, secuta est universalis Israëlitarum in terram promissam introductio. Dicit aliquis, Deum pœnituisse quod hominem creaverit; nimirum quia homini ut ipsum crearet nullo promisso sese obstrinxerat; at Abrahamo amico suo, qui amicitiam summa fide & obedientia ad extremum usque coluit cum Deo, promissione sese obligavit, idque juramento firmavit, fore ut ipsum & semen ejus hæredem mundi & regni faciat; nunquam igitur hoc revocabit, nunquam istius sui facti ac doni & vocationis pœnitudo animum ejus incesset ac sollicitabit. Adde, quod Deus humanum genus semel à se conditum, tamen non exterminaverit, quamvis illud ad exiguas rede-gisset reliquias, ex quibus iterum genus humanum restituit.

Verf. 30. *Sicut enim & vos quondam inobedientes fuistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis istorum inobedientia.* Iterum rem confirmat per prolepsin: quasi dicat, nam si quis mihi inobedientiam Judæorum objiciat, & inde colligat Judæos plane à Deo neglectum & semper rejectum iri, vestro Gentium exemplo facile refutabitur. Nonne & vos quondam inobedientes fuistis Deo? nunc vero, nonne misericordiam estis consecuti istorum inobedientia? Sicut ergo vestri misertus est Deus, & vos ex inobedientibus istorum inobedientia obediētes sibi effecit, sic & isti nunc sunt inobedientes, ut & ipsi eandem quam vos misericordiam à Deo consequantur.

Sicut & vos, id est Gentes, *quondam*, id est ante auditum & susceptam Evangelium, *inobedientes fuistis Deo.* Idola colentes, dæmoniis servientes, & omni injustitiæ ac impuritati dediti, quamvis Lex divina exstaret, & Deus populum suum sui cultorem inter vos haberet, cujus monitis & exemplo locum dare debebatis, quamvis & mundi totius opificium ac fabrica vobis Deum rerum omnium factorem ac Dominum exhiberet.

Nunc autem, id est hoc præsentī tempore, *misericordiam consecuti*, vel *experti estis.* Nempe Dei, quatenus vobis Evangelium misit & prædicari curavit, vocans vos una cum populo suo ad regni cælestis hæreditatem, quatenus vos ad fidem adduxit, quatenus vobis fidem reputavit in justitiam, pro Filiis vos adoptavit, ad jus regni sui cælestis admisit, spiritu suo obsignavit, sanctificavit & à vitiis omnibus repurgavit, spe certissima & gustu quodam cælestium bonorum affecit, & inenarrabili gaudio replevit; quod tandem in ipsam cælestium bonorum possessionem ac hæreditatem desinet.

Istorum inobedientia. Id est, ex causa & occasione istorum, nempe Judæorum, inobedientiæ. Quia enim Evangelio obedire, id est illi credere nolebant, Deus illorum contumacia irritatus, vobis Gentibus illud misit, & ad omnia quæ continet bona, postquam illi credidistis, vos admisit.

Verf. 31. *Sic & isti nunc non obediverunt, vestra misericordia, ut & ipsi misericordiam consequantur.* Sic & isti, id est simili ratione,

licet ordine inverfo. *Nunc non obedierunt*, nempe Deo, dum Euangelio ejus credere nolunt, eique pertinaciam suam opponunt.

Vestra misericordia, ut & ipsi misericordiam consequantur. Quasi dicat, non ideo inobedientes facti sunt, ut semper extra Dei gratiam & misericordiam sint, semper rejecti & inobedientes maneant, sed ut & ipsi misericordiam consequantur. Hæc Dei intentio est, & inobedientiæ illorum eventus. *Vestra misericordia.* In verbis istis transpositionis quædam figura est, quorum proprius situs esset in fine commatis istius, hoc modo: ut & ipsi misericordiam consequantur vestra misericordia. Opponuntur enim superioribus verbis, *istorum inobedientia*: quasi dicat, vos misericordiam adepti estis Judæorem inobedientia, Judæi autem misericordiam adipiscuntur, non vestra inobedientia (absit enim ut vos unquam inobedientes fiatis) sed vestra misericordia. Multo sane potiori jure Judæorum inobedientia causam & occasionem Deo dedit, illumque impulit ut vobis inobedientibus misericordiam exhiberet, & vos ad se converteret, quanto magis

Vestra misericordia. Id est misericordia vobis Gentibus exhibita, Deum impellet, ut & Judæis genti suæ peculiari, & tantis decoratæ privilegiis, ex tam sanctis & Deo dilectis satæ patribus, misericordiam eandem quam vobis exhibeat?

Ut & ipsi, non minus quam vos Gentes, *misericordiam consequantur.* Id est misericordiam Dei experiantur, & sic effectu ejus potiantur, per conversionem scilicet ad Christum, & admissionem ad bona illis proprie à Deo destinata; quos etiam idcirco regni filios appellavit Christus Matth. viij. 12.

Verf. 32. *Conclusit enim Deus omnes in inobedientiam, ut omnium misereatur.* Rationem affert cur Deus etiam Judæorum sit miserturus: quasi dicat, nam Deus non idcirco omnes in inobedientiam conclusit, ut omnes perdat, sicut solet fieri maleficis, aut ut alios perdat, alios non perdat; sed ut omnium ex æquo misereatur, omnes ex æquo è teterrimo inobedientiæ carcere, in lucem, in libertatem, in vitam & salutem eternam educat.

Omnes. Non in individuo & singulari, sed in specie ac genere. *Omnes*, nempe & Judæos & Gentes.

Conclusit in inobedientiam. Id est in carcerem inobedientiæ condidit ac detruxit, in eoque clausit, non quod ulli peccandi auctor esset; (absit enim ut de Deo sanctissimo & optimo talia opinemur; & quæ esset ista misericordia, infontem aliquem in barathrum præcipitem agere, ut illius postmodum miserearis, eumque inde extrahi cures?) sed quod permiserit passusque sit & Gentes & Judæos, sic volentes, omni fræno quo à Deo continebantur excusso, ire ac ruere quo vellent præcipites, & in omnem inobedientiam effundi, adhibens etiam eos cum ipsis agendi modos, quos alendæ contumaciæ injustò arriperent, & in sua inobedientia animum obstinarent. Nimirum sic Deus homines in inobedientiam concludit, quo pacto eos in mentem reprobam tradidit, ut facerent quæ non conveniunt. Quæ de re dictum est cap. j. verf. 26, 28. Hoc præterea significatur homines à Deo desertos & derelictos

& induratos in eum peccandi statum devenire, ut non magis sese inobedientiæ eximant, quam profundo aliquo carcere demersi & clausi in libertatem, nisi dimittantur, evadunt: hi quidem quod non possint, illi vero quod id facere nihil curent, nihil cogitent; nisi Deus ipse hunc inobedientiæ carcerem aperiat, & homines ex illo educat, actum est de eorum salute. An enim unquam Gentes ad Deum conversæ fuissent, nisi Deus ipse eos tanta tamque divina vocationis suæ efficacia convertisset? Certe non magis quam mortui reviviscerent, nisi à Deo revocarentur in vitam. Unde etiam illorum conversio mortuorum comparatur resurrectioni. Non quod conversio peccatorum, resurrectioni mortuorum in omnibus respondeat. Resurrectio enim eorum est qui esse desierunt, conversio eorum qui sunt. Mortui resurgere non possunt, peccatores non curant; mortui ut resurgant nullum adhibent arbitrium, nullam operationem; peccatores nisi adhibeant semper in peccatis manebunt. Sic igitur & Judæorum tanta est erroris & obstinatio, ut nunquam ad Christum converti curarent, nisi Deus ipse ex hoc inobedientiæ carcere eos eriperet.

Ut omnium misereatur. Id est non Gentium tantum, sed etiam Judæorum, quo & Judæi eandem cum Gentibus habeant glorificandi Dei causam.

Verf. 33. *O profunditatem divitiarum, & sapientiæ & cognitionis Dei! Quam imperscrutabilia judicia ejus, & impervestigabiles viæ ejus?* Hoc mysterio & Dei consilio exposito, exclamat Apostolus, Dei sapientiam & cognitionem admirans.

O profunditatem divitiarum. Id est ô profundas divitias, per duo substantiva, pro substantivo cum adjectivo. *Divitias*, id est copiam, quam profundam dicit, similitudine sumpta ab aqua profunda, quæ tanto copiosior est, quanto profundior,

Et sapientiæ & cognitionis Dei. Exprimit cujus rei profundas divitias & immensam copiam admiratur, nempe & sapientiæ & cognitionis Dei; *sapientiæ*, quod omnia summo consilio faciat; *cognitionis*, quod ea cognoscat ad quorum cognitionem nemo penetrare possit, nisi Deus illa revelet.

Quam imperscrutabilia judicia ejus. *Judicia*, id est decreta; quæ *imperscrutabilia* dicit, quod eorum causam ac rationem, & illa ipsa, nemo perscrutari possit.

Et impervestigabiles viæ ejus? *Viæ ejus*, id est actiones Dei judiciorum, seu decretorum ejus executiones, quas *impervestigabiles* dicit, propter eandem causam, quod nemo possit pervestigare finem ac rationem viarum Dei. Cui unquam hominum in mentem venire potuisset, Deum & Gentes olim, & postea Judæos in inobedientiam conclusisse, ut & Gentium miseretur, & tandem etiam misereatur Judæorum? Quis contraria versum iri cognosceret in contraria, & quæ pessima sint, in bona, imo optima? Idem ille qui solus hæc potest facere, solus etiam potest cognoscere.

Verf. 34. *Quis enim cognovit mentem Domini, aut quis consiliarius ejus fuit?* Rationem affert cur Dei judicia sint imperscrutabilia, & viæ impervestigabiles: quasi dicat, nam nemo cognovit mentem Domini, id est cogitationem & consilia Domini, proin-

proinde nec causas ac rationes assequi decretorum & actionum ejus. *Domini*, id est Dei: sumuntur enim hæc verba ex Veteri instrumento, in quo nomen *κύριος* Græci interpretes reddunt voce Domini.

Aut quis consiliarius ejus fuit? Solent homines consiliariis uti, quibus propter hoc mens & consilia consultorum nota sunt; at quia Deus neminem adhibet in consilium, quippe nullius consilii indigus, nemini etiam mens & consilia Dei nota esse possunt.

Aut, hæc particula significat rem eandem alio modo efferri.

Verf. 35. *Aut quis prior dedit ei & vicissim retribuetur ei?* *Aut*. Hæc particula aliam rem, nempe priore generaliore, dici hoc loco significat.

Quis prior dedit ei? Ullam rem quam vel ex Deo non haberet; vel ad quam Deo dandam & exhibendam non prior fuerit divinis beneficiis obstrictus?

Et vicissim retribuetur ei. Et cui vicissim retribuetur, nempe à Deo, per enallagen pronominis *αὐτῷ* pro *mihi*, et pro *cui*, vel enallagen modi indicativi pro subjunctivo, ut vicissim retribuat ei. *Vicissim retribuetur*, tanquam priori, Deo aliquid quod Dei non erat, aut illi non debebatur danti. Nam alioquin Deus præstitam ac servatam sibi fidem magnis retribuere solet præmiis ac beneficiis. Sed fides & obedientia & cultus omnis qui Deo præstatur, Deo debitus est, & omnis illius præstandi facultas ac voluntas ex Deo est.

Verf. 36. *Quia ex ipso & per ipsum & in ipsum omnia. Ipse gloria in secula Amen.* Probat nullum esse qui prior aliquid Deo det. *Quia ex ipso*. Nempe omnia, ut in fine sententiæ additur. Quisquis est & quicquid est, ex Deo est, quomodo igitur prior aliquis dare Deo quidquam possit, cum & ipse ex Deo sit, & omnia quæ habet, ex Deo habeat?

Ex ipso. Id est ex Dei consilio ac voluntate.

Et per ipsum. Nempe omnia, id est illius ipsius vi & efficacia: quia de prima ac veteri creatione hic agitur, in qua omnia in universum à Deo facta sunt, quod ad Apostoli argumentum firmiter concludendum requiritur, significat Apostolus nullam causam mediam, à Deo scilicet persona separatam, in rerum omnium creatione Deo adfuisse, nec quidquam præter Deum qui creavit, & creaturam quæ creata est, dari; significat, inquam, Deum per seipsum omnia fecisse, nullius operam ac ministerium adhibuisse, ne quicquam existimet non omnia Deo, sed etiam alii alicui personæ præter Deum aliquid deberi. Quanquam & in nova creatione per Christum facta, & in aliis omnibus operibus, quæ Deus, sive per Angelos, sive per homines, sive per ullus alias res facit, hætenus omnia per Deum fiunt, quatenus & ipsæ causæ intermediæ, quarum opera ac ministerio Deus utitur, & omnis illarum operandi vis ac efficacia ex Deo est, ut hætenus perinde sit atque si Deus per seipsum omnia faciat.

Et in ipsum omnia. Tanquam in suum finem ac scopum, id est in ipsius usus ac gloriam, cum nihil sit quod se totum Deo non debeat. Unde apparet nihil à quoquam Deo dari posse, cujus debitor Deo non fuerit.

Omnia. Intellige sunt; & vox *omnia* *πάντα* ad

omnia tria membra refertur, ut monuimus. Articulus *ὅτι* voci *πάντα* in Græco additus, nullam hoc loco restringendæ vocis istius vim habet, qui more loquendi Græco sæpe redundat. Qui hic in uno Deo personarum distinctionem significari putant, certe nisi aliunde Deum illum unum tres personas esse demonstrent, ex hoc loco id non ostendent; quin potius hoc loco coargui possunt. Neque enim ulla ratio patitur ut non in illam ipsam personam sint omnia, ex qua sunt omnia, & ut per illam ipsam personam ex qua sunt omnia, seu per illius vim & efficaciam, non simul etiam sint omnia. Nam si per ullius alicujus personæ vim & efficaciam quidquam esset, ita ut hæc vis & efficacia non esset illius ipsius personæ, seu ex illa ipsa persona, ex qua omnia, falsum foret ex illa esse omnia. Et Spiritum Sanctum quem illi tertiam faciunt unius ejusdemque Dei personam, dici potius in quem omnia, quam Patrem non minus absurdum & Scripturæ ignotum, imo contrarium est, quæ alibi etiam soli Patri omnia ista tria tribuit 1 Cor. viij. 6. Hebr. 2. 10, ubi verbis *propter quem omnia*, id ipsum indicatur quod verbis *in quem omnia*, Deum Patrem nimirum ultimum finem ac scopum esse rerum omnium. Verba autem *per quem omnia* tam late accipiuntur, ut etiam includant *ex quo omnia*.

Ipsi gloria. Hoc priorum est consequens. Ipsi tanquam rerum omnium auctori & creatori, & quidem soli, quippe unico auctori & creatori, *gloria*, id est laus, celebratio, cultus, honor, ei scilicet debitus ac conveniens, intellige competit, vel sit, ac tribuatur ab omnibus. Christi non fecit hoc loco mentionem, quia de prima ac veteri creatione loquitur, cujus respectu ita soli Deo gloria divina competit, ut illius nulla alia persona sit particeps, cum nec creationis particeps ulla fuerit. At ubi de rebus agitur ad novam creationem spectantibus, cujus Christus Jesus causa est intermedia, istic Deo per Christum Jesum gloria tribuenda esse docetur, & Christus tanquam finis & scopus nostri intermedius non minus statuitur, quam intermedia est causa omnium rerum in creatione nova factarum, & bonorum in eadem nobis à Deo exhibitorum 1 Cor. viij. 6. Ephes. iij. 21. Neque tamen soli Deo gloria tribui desinit, quamvis & Christo Jesu tribuatur; cum omnis gloria quæ Christo tribuitur, in Christo non terminetur, sed in Deum redundet, tanquam in Christi auctorem ac Patrem, cui Christus & seipsum & sua omnia debet. Ideoque hæc gloria quæ Christo tribuitur, ipsi Deo per Christum, seu in Christo tribui dicitur, tanquam in Dei Filio & viva imagine.

In secula. Id est quoad secula erunt; erunt autem semper. Nam etsi hæc secula cessabunt, non cessabunt futura illa, proinde nec gloria Dei unquam cessabit & cessare debet.

Amen. Vox addi solita post laudes Deo dictas, aut Dei sermonem habitum, de qua vide cap. ix. verf. 5.

CAPUT XII.

Verf. 1. **R**ogo igitur vos fratres per miserationes Dei, ut exhibeatis corpora vestra, hostiam viventem, sanctam, placentem Deo, rationalem cultum vestrum. Ex superioribus infert adhortationem Apostolus, qua Romanam Ecclesiam excitat ad ea facienda quæ ipsorum erant in Christiana pietate ac religione officii.

Igitur. Quasi dicat, quandoquidem se res sic habet, ut in superioribus exposui.

Rogo vos. παρακαλῶ, quod & rogare & adhortari significat, & hoc loco utrovis modo accipi potest, veletiam utroque accipi debet; nisi quod rogandi verbum magis cum sequenti obtestatione per miserationes Dei convenire videatur, & majorem quandam vim habeat, rogari à tanto viro, idque ea quæ non ad ipsius commodum ullum, sed ad nostrum proprium officium & emolumentum unice spectant. An enim patiemur ut ulli magis nostrum bonum, nostra salus æterna cordi curæque sit quam nobis ipsis? An rogari sustinebimus in iis, quæ si facimus, nostram salutem quærimus, si non facimus nostram salutem amittimus?

Fratres. Hæc amabilis compellatio & roganti & adhortanti patulas præbet aures animumque aperit.

Per miserationes Dei. Quasi dicat: Si vos animumque vestrum tangunt & movent Dei miserationes, nam si non tangunt nec movent, indigni illis estis; proinde & fructu earum, id est æterna salute exciditis. Intelligit autem Dei miserationes quas nobis, præsertim vero Gentibus, per Christum Jesum exhibuit, de quibus egit tota Epistola; paulo ante vero una miserendi & misericordiæ voce complexus est cap. xi verf. 30, 31, quo lectorem remittimus. Docet & significat Apostolus Dei tantas miserationes, quæ plane sunt immensæ, iis tantum prodesse ac profuturas esse, qui per eas ad omne obsequium Deo præstandum, ad omnem justitiam ac sanctitatem permoven- tur & adducuntur, & nisi hoc fiat, nullum cuiquam in Dei miserationibus præsidium esse, quin potius paratam ac certam perniciem & exitium.

Ut exhibeatis corpora vestra. Exprimit id quod illos rogat & ad quod hortatur. Alludit autem ad victimas ex Legis præscripto offerri Deo solitas. Exhibent Judæi Legis sectatores Deo varia animantia bruta, dum ea coram sacrario constituunt, & sic Deo adducunt, exhibent, inquam victimam seu hostiam, id est ut sint victima & hostia, ut macentur in honorem & cultum Dei; vos Evangelii sectatores, non bruta animalia; (neque enim hoc cultu Deus amplius delectatur) sed corpora vestra propria exhibete, id est offerre & addicite Deo.

Hostiam. Id est ut sint Deo hostia, ut tota cedant in Dei cultum & honorem, facite illa mori peccato & iis omnibus quæ Deo sunt ingrata & adversa.

Viventem. Animalia quæ Judæi offerunt in victimam Deo, ex vivis fiunt mortua, vestra autem corpora sint quidem mortua peccato, sed simul vivant justitiæ, vivant Deo.

Sanctam. Animantia illa quæ exhibebantur & immolabantur Deo erant sancta, id est Deo consecrata, ab omni profano usu seposita; etiam vos corpora vestra Deo sistite victimam sanctam, ut sint Deo consecrata, & ab usu profano, id est peccato omni separata.

Placentem Deo. Id est talem hostiam quæ nullum habeat vitium, nullam peccati maculam ac labem, sed quæ omni ex parte Deo placeat; sicut & animalia in victimam Deo offerri debebant, quæ sana, integra, & omni labe vacua essent. Vel hoc addit, ut significet talem hostiam placere Deo, non qualem ex Legis præscripto Judæi offerant. *Deo.* Hæc vox ad omnia superiora referri potest. Non est igitur nobis longe quærenda hostia; habet quisque in promptu animal quod Deo offerat, corpus suum, imo seipsum.

Rationalem cultum vestrum. Quasi dicat, qui est rationalis cultus vester, per appositionem, quæ eodem cum superioribus casu effertur. Docet Apostolus cultum Christianorum, quem Deo exhibent, longe præstantiorem esse quam Judæorum; quorum cultus in animalium oblationibus & cædibus non multum rationis habebat. An enim Deus carne animalium vescitur? an sanguinem eorum bibit? an adipis accensi, aut totius animalis combusti ridore delectatur? Rudimenta hæc erant cultus divini, per quæ homines exercebantur ad verum ac spiritualem & rationi omni ex parte consentaneum Dei cultum, quem Christus, maturefcentibus sæculis, adveniens, dociturus erat; nimirum ut non animalia in honorem Deo occiderent, sed ut sua propria corpora viva Deo offerrent ac præberent, ad omnis boni operis executionem.

Cultum vestrum. Vobis Christianis proprium, quo vos Deum colitis & colere debetis. Cultus enim (cultus) de Dei intelligitur cultu. Notandum est, in Christiana religione nihil esse debere quod rationale non sit; proinde quod cum manifestis rationis principis non congruat. Omnes contradictiones & opinioniones adversa fronte in seipsas incurrentes, procul ex Christiana religione faceffant. Omnes item externi ritus & regulæ ab hominibus repertæ ab eadem exulcent. Pietati & religioni à Christo perfectissimo ac cælestissimo Magistro traditæ, sicut demi sic nec addi quidquam potest. Quid enim addi possit ad fidem per charitatem efficacem & ad novam creaturam, qualis in Christi disciplina describitur, quæ sola in Christo Jesu valet omnia? Et cum Apostolus dicat; *Reliquum fratres quæcunque sunt vera, quæcunque honesta, quæcunque justa, quæcunque pura, quæcunque amabilia, quæcunque bona fama, si quæ virtus, & si quæ laus, hæc cogitate* Phil. iv. 8. Obsecro quid amplius præcipi possit quod ad veram perfectionem & spirituales Dei cultum ac obsequium pertineat? An ut quisque possessiones quas habet vendat & pauperibus distribuatur? Sane si vocetur ad munus aliquod, quale Apostolorum erat, aut ad talem vitæ statum cui cum possessionibus nihil commune est, qualiseorum erat qui perpetui Christo comites aderant, ad quem vocabatur & adolescens ille qui possessiones suas omnes vendere, & pauperibus distribuere jussus, neque enim uxorem ac liberos habebat, quorum cuique prior & antiquior

antiquior cura debet esse quam pauperum,) contristatus discessit; aut si possessiones habeat injuste quasitas; aut si tanta sit vere pauperum multitudo, ut nisi tu possessiones tuas vendas & illis distribuas, ali & vivere non possint; tu vero etiam si tibi nihil ex possessionibus tuis relinquas, alium vitæ tolerandæ honestum habeas modum. Nam alioquin perfectionem id simpliciter & absolute à quolibet requirere, falsum est. Denique vendere omnia & dare pauperibus præceptum est, quatenus hoc ad eximiam quandam pietatis perfectionem & peculiarem in cælo mercedem pertinet, quamvis etiam citra id aditus in cælum hominibus divina benignitate pateat. An ut nihil unquam habeas in pera aut in zonula, proinde ne peram quidem ullam ac zonulam? Id vero faciendum est si Christus id speciatim requirat & præcipiat. Alioquin enim nec in Christi comitatu defuit marsupium, nec Apostolus Paulus protinus egressus, quæ propriarum manuum labore sustentandæ vitæ plures in dies congefserat. Nec semper Paulus eguit, aliquando etiam abundavit. *Scio, inquit, & humiliari & abundare, in omnibus institutus sum, & saturari & esurire, & abundare & deficere* Phil. iv. 12. An ut omnia in commune conferamus? Quidni? si id temporum ac rerum requirat ratio? Alioquin enim non defuerunt qui ex propriis ac privatis facultatibus, nec in commune elargitis, Christo ministrarunt. Et in pauperum usus conferre Ecclesiis Apostolicis solitum fuit Luc. viij. 3. Actor. xi. 29, 30. Rom. xij. 13. 1 Cor. xvj. 1. 2 Cor. viij. 19. An ut omnibus distributis, ipsi deinde stipem quotidianam ex aliorum manu expectemus? Id vero nihil ad perfectionem pertinet; cum perfectius sit quemque suarum opum dispensatorem esse, dummodo eas fideliter dispenset, & perinde est atque si nihil dederis, si id quod dedisti, vel etiam multo plus quam dedisti iterum recipias. Multo vero minus perfectionis in se habet cum nihil in commune attuleris nec afferas, ex communi vivere, & panem alienum, fucorum instar, comedere. An ut communitatem instituamus, in qua privatim quisque pauper sit, cæterum quæ publice sit dives, ut ex illius divitiis quisque ad satietatem accipiat? Id vero idem est privatis cujusque divitiis, modus tantum habendi diversus est. An ut victum emendicemus? Hoc vero vel vitium est, vel miseria, non perfectio ac virtus; vitium, si manuum suarum labore victum quærere nolit, ne aliis sit oneri 2 Thess. iij. 10, 11, 12, miseria, si id facere non possit. *Beatius est dare quam accipere*, dixit Christus Actor. xx. 35. Nam dationi remuneratio in cælis est, acceptioni nulla. An ut affligamur jejuniis? imo, si jejunandi tempus & causa sit. An ut à carnibus & à vino abstineamus? Sane, si per id fratri scandalum poni debeat. An ut quam simplicissimo & vilissimo corporis cultu ac victu utamur? Nos vero quicquid hic faciamus, à pecudibus vincimur; quo pertinet, sine indusio, sine caligis, sine calceis incedere, miserrimos, non perfectiores asinis, quorum extrema pedum, natura munivit ungulis. Sane contentum esse aqua & polenta, & nuditatem ac egestatem quieto animo tolerare, perfectionis est; sed honestiorem vestitum, & donorum Dei frugalem ac moderatum usum recusare, superstitionis est, non perfectionis

ullius. An ut corpora nostra flagris concidamus? Id vero peccatum & à Deo vetitum est, quippe naturæ ipsi contrarium, ab idolorum cultoribus factitatum, non à servis Dei veris. An ut in solitudinem secedamus? Id vero ferarum est, non hominum. An ut in populosis urbibus claustra habeamus, quibus includamur? Id vero contra fures & invasores egregium munimentum est, non contra vitia. An ut semper inermes incedamus, & neque adversus canes aut lupos irruentes nos defendamus? Hoc eorum fuerit qui ordinariis tuendæ vitæ mediis relictis, extraordinaria maleconsulti & suo sæpe cum damno expectent, tentantibus Deum quam Deo confidentibus propiores. An ut Johannem Baptistam duritie & austeritate vitæ imitemur? Nos vero imitabimur potius Christum Dei Filium, multo perfectioris vitæ exemplum & magistrum. Nec Johannes Baptista ultro ac sua sponte in deserto egit, & locustis victitavit: a Deo id facere jussus est, cui consilii sui ratio constabat, nec quisquam nostrum idem facere recusaverit, si idem a Deo mandatum accipiat. Neque ullus ex istis, qui Johannis imitatores esse volunt, locustis pro cibo usus est, aut vino abstinuit, à quo tamen disciplina Machometis suos continet. Christus vera sapientia rerum omnium usum permittit, abusum omnem arcet. An ut elingues fiamus, & usu sermonis nobis interdiciamus? Id vero eorum est qui dum vitant vitia, in contraria currunt. An ut cælebs quisque maneat? Hoc quoque perfectionis non est, si quis uri malit quam nubere. Et quicquid in cælibatu perfectionis est, etsi a Christo non imperetur, tamen peculiari in cælis commendatur præmio, ut cui ea animi vis insit, ad hanc perfectionem ultro, non coactus contendat. An ut alios doceat, & ministrum Ecclesiæ agat? Enimvero, si ad hoc faciendum idoneus sit, idque res requirat. An ut gratis, Apostolum imitatus, Evangelium prædicet? Quidni? si aliunde victum possit acquirere, & tantas istius rei causas habeat, quantas Apostolus habuit. An ut omni sese seculari statu abdicet? Id vero facere non cuique neque semper convenit. Cum etiam in seculari statu sancte & juste versari non minoris, imo majoris etiam perfectionis esse possit. Ut in Josepho, Daniele, Esthere, Mardocheo & aliis videmus. Hæc omnia & his similia specialia sunt & ex generalibus pendent præceptis, quorum præceptorum generalium specialis executio non semper est eadem & æqualis, sed ex rerum ac temporum circumstantiis tota dependet; nec usquam majorem locum habet, quæ paulo post sequitur, Apostoli admonitio, de probando quæ sit voluntas Dei, quid sit bonum & acceptum & perfectum, quam in talibus, in quibus id quod bonum & acceptum & perfectum est, proinde quod Deus vult ex variis rerum, locorum, temporum, personarum circumstantiis sæpe variat. Cujus moniti si memores fuissent qui tot regulas condiderunt, & in Christianum orbem invexerunt, nunquam sanctissimam & perfectissimam, ac plane spirituales Christi religionem, ad disciplinam in externam quandam pietatis speciem & larvam, vi ac virtute illius extincta, deformassent. Quicquid ergo usquam perfectionis est, id omne a Christo, vel præceptum, vel commendatum est.

Verf. 2. *Et ne configuremini seculo huic, sed transformemini renovatione mentis vestrae, ut probetis, quae sit voluntas Dei bona & accepta & perfecta.* Hoc monet Apostolus, ne quis seculi mores objiciat. *Ne configuremini.* Nempe ratione morum, *seculo huic*, id est hominibus in hoc seculo viventibus, per metonymiam continentis pro contento; quibus Dei & Christi nulla est cognitio. Idem praeceptum alibi sic effert.

Ne sitis, ἡσυχῶντες infidelibus. Id est ne, cum sitis multum dispares infidelibus, vitiorum jugo iis connectamini 2 Cor. vj. 14 & seqq. Idem praeceptum extat & Ephes. v. 7, 11, & alibi. Nimirum Christiani non debent spectare, quid omnes alii homines faciant, sed quid ipsos facere deceat, & vocationi eorum conveniat; nec hominum curare debent offensam, sed Dei, propter quem homines offendere, beatum est; at Deum propter homines, miserum & exitiosum. Sæpe enim Deus etiam per illos ipsos homines populum suum gravissime punit, quos ne offenderet, aut ut gratiam illorum demereretur, Deum offendere maluit. At vero qui unice in Dei gratiam intentus est, Deum semper defensorem habet, qui facile hominum animos probis conciliat, vel etiam si mali bonis nocere velint, ne id facere possint, efficit, vel si quid malis in bonos permittat, habet quo piorum patientiam, fidem & constantiam large remuneretur.

Sed transformemini. Id est in aliam formam transformemini, quam est hominum hujus seculi & vestra antehac fuit, morum nimirum respectu, ut scilicet malos mores & vitia penitus abdicetis.

Renovatione mentis vestrae. Medium illis ostendit, per quod in aliam formam mutari debeant, in formam scilicet novam, vetere penitus abolita. Ne quis diceret, difficile est veterem formam deponere, & quibus à teneris assueveris relinquere, difficile est seculo obniti & reluctari, inter homines vivimus, cum hominibus etiam, id est eorum more vivendum est, ne tanquam exprobrantes aspiciamur. Non difficile hoc vobis est, respondet Apostolus. Mentem enim & animum per Dei & Christi cognitionem habetis plane renovatum, quo renovato, facile est & vitam ac mores omnes renovare. Animus vester antehac terrenis bonis intentus erat, neque enim alia noverat; nunc in cælum evectus est, ubi Patrem suum, ubi Christum videt à dextris Dei situm, & unde adventum illius haud dubia spe expectat.

Ut probetis quae voluntas. Finem proximum exprimit renovationis mentis Christianorum. *Ut probetis*, id est ut re bene explorata cognoscatis, nec vobis inani aliqua specie imponi patiamini. Res enim probantur, ut cognoscantur. Ponitur causa cum effectu; per metonymiam synecdochicam.

Quae voluntas Dei. Intellige sit, id est quid sit id quod Deus vere vult.

Bona & accepta & perfecta. Non hæc dicuntur ad distinctionem voluntatis divinæ, quod detur etiam Dei voluntas, bona quidem, & accepta, & perfecta, sed pro temporum statu ac conditione, non vero simpliciter & absolute, seu quæ κατὰ ἑαυτὴν bona, accepta, & perfecta non sit, quales erant ritus in Lege traditi, & justitiæ ac sanctitatis prima elementa. Nam huc

Apostolum nunc respicere, sequentia non docent, quamvis iis ratio & causa istorum contineatur. Hæc igitur dicuntur ad declarationem ejus quod Deus velit, nempe id quod vere bonum est, vere acceptum, vere perfectum: quasi dicat, ut probetis quid sit id quod Deus vult, quod scilicet vere bonum, vere Deo placens, vere perfectum est, non quod esse videatur & appareat, cum non sit. Non enim protinus aurum est, quod auri speciem habet, probandum est. Ideo & Apostolus ut probemus præcipit. Unde hoc idem præceptum Eph. v. 10, sic breviter & simpliciter effertur: *Probantes quid sit acceptum Domino.* Et hic quidem finis proximus est renovationis mentis nostræ, sed non ultimus. Uterius tendendum est, & id quod vere bonum, & acceptum & perfectum cognovimus, exsequendum, quod falsa imagine imponit, vitandum. *Acceptum, ὑπογεγραμ.* Intellige Deo.

Verf. 3. *Dico enim per gratiam, quæ data est mihi, omni qui est in vobis, ne plus sapiat quam quod oportet sapere, sed sapiat ad sobrietatem, unicuique sicut Deus partitus est mensuram fidei.* Novo præcepto causam superioris moniti exponit: quasi dicat, non frustra dixi quæ de probatione voluntatis Dei, & ejus quod bonum est monui. *Dico enim omni qui in vobis est ne plus sapiat.* Significat Apostolus facilem hic esse lapsum, nisi quis id cognoscat quod Deus vult, quod vere bonum & acceptum & perfectum est. Multi enim sunt qui res absolute, & in abstracto, ut dicitur, considerant, non respicientes ad id quid sibi conveniat, suarum virium, suæ vocationis & officii sit; ita fit ut dum ad ea connituntur, quibus satisfacere non possunt, neque id quod præsumunt exsequantur, nisi perperam, & quod sui muneris erat, omittant & negligant.

Dico. Id est præcipio

Per gratiam quæ data est mihi. Id est muneris mei Apostolici vigore; quod gratiam, nempe Dei & Christi, vocat, quia per summam Dei & Christi gratiam illi commissum erat, per metonymiam causæ pro effectu. Qua de re vide 1 Cor. xv. 9, 10. 1 Timoth. 1. 12 & seqq.

Omnibus qui est in vobis. Id est inter vos, in pro inter. *Omnibus* quisquis sit inter vos, quibuscunque Dei donis, quocunque munere insignis. Nemo est qui hoc monito non indigeat, & cui ego muneris mei auctoritate non possim præcipere id quod rectum ac verum est, quique mihi obtemperare non teneatur.

Ne plus sapiat. Μαῖ ὑπερβῆναι, per infinitivum, Græca phrasi. Ne sit sapientior, id est ne sibi sapientior esse videatur quam revera est.

Præter quod oportet sapere. Explicat quid sit ὑπερβῆναι, nempe sapere ultra sapientiæ suæ modum.

Sed ut sapiat ad sobrietatem, ὡς καὶ ὁ Θεὸς μετρίαν. Idem præceptum exprimit per affirmationem contrarii, id est tantum sibi sapere videatur quantum revera sapit, sobrius ac moderatus sit in sapientiæ suæ opinione. Proinde ne talia præsumat & occipiat quibus par esse non possit.

Unicuique. Explicat quid sit sapere ad sobrietatem, nempe sic sapere sicut unicuique Deus partitus est mensuram fidei sapere, & consequenter agere secundum mensuram à Deo acceptam. *Unicuique sicut,* pro, sicut unicuique.

Deus partitus est mensuram fidei. Id est mensuram donorum divinorum, sicut cuique Deus dona sua admensus est: quæ dona fidem vocat, per metonymiam causæ, quod fides in Christum variis spiritualibus donis eos locupletaverit Gal. iij. 2. Intelligit autem non quantitatis tantum, sed etiam qualitatis mensuram.

Verf. 4. Sicut enim in uno corpore membra multa habemus; membra vero omnia non eandem habent actionem. Rationem affert propter quam Deus non eadem mensura & quantitatis & qualitatis dona sua credentibus distribuerit, quam similitudine à corpore nostro ducta explicat.

Sicut in uno corpore &c. Protasin similitudinis ponit: quasi dicat, unum corpus est, sed membrum non unum.

Multa membra habemus. Ex quibus scilicet corpus nostrum compositum est.

Membra autem omnia non eandem habent actionem. Quasi dicat, quædam quidem habent eandem, ut oculi, ut aures &c, sed non omnia. Nam oculi diversum habent actionem ab aurium actione, manus ab actione pedum, & similia.

Verf. 5. Sic multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alii aliorum membra. Apodofin similitudinis subjicit. *Multi ἐκ πολλῶν*: articulus certos multos designat, nempe in Christum credentes.

Unum corpus sumus. Multa enim membra unum corpus sunt.

In Christo. Id est per Christum, qui nos fide in se & spiritu suo ita conjunxit, ut ex nobis multis unum corpus, unam societatem, unam ecclesiam effecerit.

Singuli autem, ἐδὲ καθ' ἑαυτὸν, id est quod ad singulos attinet, alii aliorum membra, intellige *ἀλλήλοις, sumus.* Proinde non unam & eandem actionem omnes habemus, sed diversam, ut scilicet alii aliis sua quisque actione inservire possimus, sicut in unum corpus conjuncti debemus. Merito igitur non eadem tam quantitate quam qualitate dona accepimus, sed quisque secundum membri, quod illum Deus in ecclesiæ corpore fecit, rationem & conditionem.

Verf. 6. Habentes autem dona, secundum gratiam quæ data est nobis diversa, sive prophetiam, secundum rationem fidei. Explicata similitudine, explicat superius præceptum. *Habentes autem.* Intellige ut dixi. *Habentes,* nempe inter nos,

Dona diversa. Quorum aliqua mox enumerat.

Secundum gratiam, nempe Dei & Christi, *quæ data est nobis.* Id est quæ nobis est exhibita propter fidem in Jesum Christum. Sic gratiam nobis datam, id est exhibitam dixit 2 Tim. i. 9.

Sive prophetiam. Intellige aliqui vestrum habent. Nominat dona quædam credentibus data. Primo loco ponit *prophetiam*, tanquam primum & præcipuum, Apostolico (quod hic in censum non venit,) munere excepto. In ecclesiâ donum Prophetarum erat non tantum futura prædicere, sed quod majus erat, arcana Christianæ fidei dogmata revelare, imprimis vero veterum Prophetarum abditos & latentes sensus in apertum producere, ad fidei Christianæ confirmationem & ecclesiæ institutionem ac ædificationem. Cujus doni insigne specimen in auctore Epistolæ ad Hebræos apparet.

Secundum rationem fidei, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως. Intellige quisque prophetet, id est quæ sibi revelata non sunt, ea docere & annunciare ne præsumat, intra suæ prophetiæ limites sese contineat. *Propheta,* inquit alibi Apostolus, *duo aut tres loquantur, & alii dijudicent: Si vero alteri revelatur sedenti, primus taceat* 1 Corinth. xiv. 29, 30. *Fidei* voce iterum, ut yf. 3, intelligit donum ob fidem collatum, quod hic est Prophetia. Præcipit igitur Apostolus ut quisque secundum analogiam ac proportionem Prophetiæ sibi collatæ prophetet. Neque enim cuius omnia revelavit Dominus, quisque Prophetarum in hoc tam insigni dono partem suam accepit, qua contentus esto.

Verf. 7. Sive ministerium, in ministerio, sive qui docet, in doctrina. *Sive ministerium.* Διακονία. Intellige vestrum aliquis habet. Secundum post Prophetiam ministrandi donum nominat, quod donum constituerebat Diaconos, quorum erat Ecclesiæ ministrare in iis quæ ad corpus pertinerent, sicut Prophetæ ministrabant in iis quæ pertinebant ad spiritum. Etsi vero ministerii nomen sua natura generale est, adeo ut etiam Apostolis & Prophetis & ecclesiæ Senioribus seu Doctoribus ac Rectoribus competat, qui sermone opus suum in ecclesiâ peragunt; usus tamen obtinuit ut peculiariter Diaconi vocentur qui pauperum ac viduarum, aliarumque rerum ad corpus spectantium, communi ecclesiæ sumptu curam gerunt.

In ministerio. Intellige maneat; ne sibi Prophetiam arroget, si non aliud quam ministerii donum accepit, sicut auris in corpore oculi sibi non arrogat officium. Recte Apostolus de hoc & sequentibus donis præcipit, ut quisque in illorum quolibet maneat, id est altius donum sibi ipse non arroget: quod de dono Prophetiæ non dixit, sed tantum ut quisque intra suæ Prophetiæ modum sese contineat; quia donis istis alia erant sublimiora; at Prophetiæ dono, Apostolis exceptis, nullum erat sublimius, mensura tantum intra seipsum differebat.

Sive qui docet. Ὁ διδάσκων, per participium. Tertium nominat donum eorum qui docent, nempe in ecclesiâ, qui scilicet ab Apostolis & Prophetis tradita, ecclesiæ inculcant, illustrent, exponunt.

In doctrina. Intellige maneat. Spartam quam nactus est ornet, ut dicitur.

Verf. 8. Sive qui exhortatur, in exhortatione, qui impertit, in simplicitate, qui præest, in studio, qui misertur, in hilaritate. Quartum nominat donum eorum qui exhortantur in ecclesiâ. Sunt enim qui peculiariter exhortandi & excitandi & consolandi pollent facultate. Exhortantur autem ad fidem, charitatem, patientiam, & alia Christianæ pietatis officia.

In exhortatione. Intellige maneat. Hoc faciat ad quod peculiari dono instructus est, ea quæ aliis data sunt, aliis relinquat.

Qui impertit &c. Donis aliquot præcipuis enumeratis, ex quibus iudicium fieret de cæteris, pergit ad alias pietatis Christianæ actiones, & docet quo pacto in illis quisque se gerere debeat. *Qui impertit.* Nempe ex suis facultatibus, indigenti,

In simplicitate. Intellige impertiat. *In simplicitate.*

tate, id est cum simplicitate (*in procum*) simpliciter, liberaliter, non parce, non restricte, sine probris seu exprobratione. Sic Jacobus de Deo; *dat*, inquit, *omnibus simpliciter*, & non exprobrat Cap. I. 4. Sic Apostolus liberalitatem ἀλόγητα, id est simplicitatem appellat 2 Cor. viij. 2 & c. ix. 13. Merito. Nam qui vere liberales sunt, & in ipsa datione fructum collocant, minime sunt in dando scrupulosi ac difficiles, aperti sunt & candidi. Nisi simplicitate animum muniamus, nunquam nobis non dandi causæ deerunt, & sicut ad res nostras augendas ac retinendas industria ac sagacitate, sic ad elargiendas simplicitate sed sancta & sapiente est opus. Ingeniosa est tenacitas, liberalitas simplex.

Qui præst, in studio. Intellige præst. *Qui præst*, ὁ προϊστάμενος, ecclesiæ nimirum, qui ecclesiæ præfectus est, eamque regit, ut omnia in ecclesia decenter fiant, & quisque officium suum faciat, qui in ecclesia, id est quod paterfamilias in domo, citra dominationem tamen. *In studio*, id est cum studio, cum cura, studiose, diligenter & curate id faciat, rem sibi commissam cordi habeat, ne sua incuria aliquid peccetur in ecclesia.

Qui misereatur, in hilaritate. Intellige misereatur. *Qui misereatur*, ὁ ἐλεῶν, nempe hominis in miseria aliqua constituti, eique fert opem; misratio enim intelligitur cum effectu. *In hilaritate*, id est cum hilaritate opem ferat, ne contristetur ideo quod sibi aliquid ex facultatibus decedat, aut onus aliquod & molestia sit subeunda in juvandis miseris & afflictis, sed lætetur eo nomine, sciens misericordibus paratam esse apud Deum misericordiam. Hilari & exporrecta fronte, non tristi & adducta miserum & calamitosum juvet, ne auxilium suum ipsi ingratum & insuave reddat, sed afflictum ac tristem, non ope tantum, verum etiam ipsa in ferenda ope hilaritate exhilarat.

Verf. 9. *Dilectio non simulata, odio habentes malum, adhærescentes bono.* *Dilectio non simulata*, ἐνυπόκριτος. Intellige *sit*, nemo hypocritam agat in charitate, vere & ex animo amet, non inanem amantis speciem ac larvam sumat & gerat, quod faciunt qui verbis & externa specie charitatem ostentant, cum vero rebus ac factis demonstranda est nulli sunt.

Odio habentes malum. Intellige *sitis*. Per particula omnia efferuntur, ex Hebræorum & Atticorum idiotismo. *Malum*, ὁ πονηρός, in genere neutro. Præcipit ut omne factum malitiosum quo cuiquam noceatur, aut quisquam malo aliquo afficiatur, proinde charitati contrarium, non tantum vitemus, sed etiam penitus aversemur & odio maximo prosequamur: odium omne ab hominibus convertendum est in mala & improba facta.

Adhærescentes bono. Id est bono operi ac facto; opponitur enim operi malo. Præcipit, ut si se boni alicujus operis, quo cuiquam bene facere possimus, offerat occasio, protinus id præstemus, bono operi semper adhærescamus & adglutinati simus. Huc pertinet quod idem Apostolus monet 1 Theff. v. 13. Recte hoc jubet post præceptum de charitate non simulata. Hic enim veræ ac sinceræ charitatis effectus est, nemini nocere, omnibus prodesse ac benefacere, quoties datur facultas & occasio.

Verf. 10. *Fraterna charitate alii in alios amore propensi, honore alii alios prævenientes.* Post charitatis quam cuique debemus, peculiare addit præceptum de charitate quam fratribus in Christo scilicet debemus. Fratrum enim amabili nomine sese invicem Christiani compellant & compellare debent, multo majori jure quam qui ex iisdem secundum carnem parentibus nati sunt, cum multo plus sit ex Deo nasci secundum spiritum, quam ex iisdem hominibus secundum carnem.

Fraterna charitate, id est per fraternam charitatem, *alii in alios*, id est Christiani in Christianos, *propensi*, φιλάρετοι. Id est sic alii alios amate, sicut solent qui insito per naturam amoris affectu in aliquem feruntur. Id vult ut Christiani invicem vehementer amemus: ἐκτινῶς, intense, ut Petrus loquitur 1 Petr. 1. 22, ubi idem φιλαδελφίας præceptum inculcat. Dilectio erga alios patitur aliquam amoris remissionem, at dilectio erga fratres nullam, pro quibus etiam animam ponere debemus.

Honore alii alios prævenientes. Præcipit ut fratres in Christo alii alios honorent, idque sic ut non expectent prius honorari ab aliis, sed ipsi honore antevertant & præveniant alios. Seipsum honorat qui alium honore prævenit. Per honorem autem intelliguntur non tantum nuda honoris signa, per quæ nemini quidquam deperit, & quæ sine ullo labore ac molestia veniunt, sed etiam varia officia. Certare nos vult Apostolus invicem officiis & contendere ut in hoc tam pulchro certamine victores evadamus, aliorumque veluti duces simus. Sic honoris vox accipitur in præcepto de honorandis parentibus, viduis veris, iis qui bene præfunt ecclesiæ Senioribus 1 Tim. v. 3, 17. Magis enim honorantur homines officiis quam gestibus Actor. xxviii. 10.

Verf. 11. *Studio non pigri, spiritu ferventes, Domino servientes.* *Studio non pigri.* Intellige *sitis*. Præcipit ut quibus rei alicujus studium & cura incumbit ac demandata est, ignaviam omnem excutiant, ne per ignaviam & pigritiam male rem suam administrent, vigilantes sint, excitati, mobiles, intenti.

Spiritu ferventes. Hic fervor ignaviam omnem expellit. *Spiritu*, id est per spiritum, quem ex fide in Christum hausistis. *Ferventes*, nimirum animo. Spiritus enim iste quem hausimus ex Christo, ignis quidam cælestis ac divinus est, fervor animi Spiritu Sancto excitatus hominem quiescere non patitur, quoties sese bene agendi, & inprimis Dei gloriam præmovendi offert occasio. Hunc vero spiritum tanquam ignem excitare in nobis debemus 2 Tim. 1. 6. Fervor iste tepori opponitur, quem Christus magis averfatur in suis, quam frigus in extraneis Apoc. iij. 15, 16.

Domino servientes. Τῷ κυρίῳ. Alii codices legunt, τῷ καιρῷ, *tempori*, multo verisimilius. Quid enim tam generale præceptum faceret inter præcepta specialia? Nam Domino servire universam continet pietatem Christianam. Nisi quis dicat hactenus hoc speciale mandatum esse quatenus præcipiatur, ut non tantum Deo sed etiam Christo, qui peculiariter Dominus sub Novo Fædere appellatur, religiose serviamus. Id enim Christianorum proprium est, servire non tantum uni Deo; sed etiam uni

uni Domino ab ipso effecto. Verum haud scio an fuerit necesse ut hoc præciperetur Christianis id ipsum haud dubie facientibus, nec ullo hac in parte monitore ac præceptore indigentibus. Credibilius est Apostolum, postquam eos ad fervorem animi excitasset, addidisse præceptum prudentiæ, ut scilicet tempori serviant, id est suum fervorem ac zelum ex temporum ac rerum ratione moderentur: ne dum ardent cupiditate Dei gloriæ, intempestivo fervore plus illi noceant & ob sint quam profint. Nempe non omnia, etiam aliquin optima, cuilibet tempori conveniunt. Inter alia sapienter dicta, nihil sapientius dixisse mihi videtur Salomon, quam cum monuit; suum cuique rei tempus esse; quod qui intelligit & observat, inoffenso pede in omnibus & Deo & hominibus & sibi ipsi debitis officiis decurret. Suo enim tempore rem unamquamque aget, & sæpe quæ sibi invicem videntur contraria, temporis diversitate conciliabit. Nam non pauca quæ uno tempore sunt illicita, alio tempore fiunt licita, & quæ uno tempore sunt mala, alio tempore fiunt bona.

Vers. 12. *Spe gaudentes, afflictione patientes, orationi attendentes.* *Spe gaudentes*, id est per spem, nempe nobis Christianis propriam, spem nimirum certam, minimeque dubiam ac fallacem vitæ æternæ. Præcipit igitur ut per hanc spem perpetuum & indefinens gaudium in animis nostris exundet. Ideo alibi monet ut semper gaudeamus Phil. iv. 4. 1 Thess. v. 16. Spes enim nostra fons est veri gaudii nunquam exarescens, quod gaudium semper ex isto fonte manat, quamvis interdum adversitatibus turbetur, fluere tamen non desinit, & mox subsidente tristitia suæ limpидitati ac nitore redditur.

Afflictione patientes, τῇ θλίψει ὑπομένοντες. *Afflictione*, id est per afflictionem, seu afflictionis occasione & causa, *patientes*, intellige sitis. Hortatur ad patientiam quam afflictio operatur, ut cap. v. 3 dixit. Ubi enim nulla est afflictio, ubi nec patientiæ ullus est locus. Recte spei & gaudio ex illa mananti patientiam adjungit, quia ex spe & gaudio patientia magnum capere potest robur & allevamentum. De patientia egimus loco memorato.

Orationi attendentes, προσευχεσθῆναι. Assidui & perdurantes in precibus: quod præceptum patientiæ præcepto merito subjungitur, quia patientibus & afflictis unicum esse debet in precibus refugium, per quas aut liberamur ab afflictionibus, aut in illarum patientia corroboramur & recreamur.

Vers. 13. *Necessitatibus Sanctorum communicantes, hospitalitatem sectantes.* Et hoc precibus congrue additur. Nam sicut nos precamur, ut Deus nostris succurrat necessitatibus, sic & nos aliorum hominum inprimis Sanctorum necessitatibus subvenire debemus.

Necessitatibus Sanctorum. Id est sanctis in necessitate aliqua constitutis, per metonymiam adjuncti pro subiecto. *Necessitatibus*; id est indigentiarum rerum necessariorum ad vitæ sustentationem. Alii vertunt *usibus*, sensu eodem; intelliguntur enim usus non superflui sed necessarii.

Sanctorum. Id est credentium in Christum Je-

sum, quippe qui per hanc fidem Deo sanctificantur; utilitatem de credentibus in Jesum Christum nomen, quo docemur sicut fide, sic & moribus totaque vitæ conversatione sancti esse 1 Petr. i. 15.

Communicantes. Id est impertientes. Hactenus enim omnia nobis cum sanctis debent esse communia, ut ad eorum participationem illos admittamus, cum necessitatibus nostris aliquid superest, illorum deest.

Hospitalitatem sectantes, ἀσπάζεσθαι. Hæc virtus pars liberalitatis ac beneficentiæ est. Intelliguntur enim hospites qui peregre veniunt, & hospit. litatis officiis indigent. Præcipit autem ut hospitalitatem sectemur, non exerceamus tantum, quia nos ipsi peregrinos & advenas prævenire debemus; qui cum ad ignotos veniunt, sæpe nesciunt quo se vertant, nec facile quendam adeunt verecundia prohibiti, nisi ultro in domum invitentur ac deducantur. Sic Abrahamum & Lotum hospitalitatem sectatos esse legimus, dum peregrinos iter facientes observant, aut in portu sedent ut venientibus occurrant, eosque ad se deductos hospitalitatis officiis refoveant. Quam virtutem illis Deus sic remuneratus est, ut Angelos pro hominibus susceperint, à quibus maximis beneficiis affecti sunt Hebr. xij. 1.

Vers. 14. *Benedicite persequentibus vos, benedicite & non imprecamini.* Docuit quo pacto nos gerere debeamus erga sanctos, docuit quo pacto erga peregrinos, docet etiam quo pacto erga persecutores & adversarios. Jubet ut illis benedicamus, id est bene precemur, votis bonis prosequamur. Neque enim aliis officiis erga persecutores exercendis tum locus est. Intelliguntur autem illi qui propter veritatem & Christi nomen nos persequuntur, id est injuriis quibus possunt insectantur, his pro omnibus injuriis bene precari jubemur, id est precari ut Deus illis tantum peccatum remittat, plerique enim nesciunt quid faciant. Quo argumento Christus ipse in crucem actus usus est, Patrem rogans ut tantum crimen intersectoribus ejus remitteret. Christum igitur Dei Filium & Dominum nostrum imitari debemus. Adeo enim persecutores nostri, in commune loquendo, nesciunt se malefacere, ut existiment se nihil melius, nihil Deo gratius posse facere, quam si modis omnibus id agant, ut nos exterminent & occidant. Tanto vero magis bene illis precari officium est nostrum, quod dum nos persequuntur, revera nos maximis beneficiis afficiant, præter mentem quidem suam, sed Deus illorum maleficia convertit in summa beneficia. Causa enim nobis sunt patendi pro Christo, & afflictionibus ejus communicandi, quarum communicationem & gloriæ cælestis communicatio sequitur. Dum vero precamur ut Deus illis peccatum hoc remittat, simul precamur ut Deus tantæ cæcitatibus illorum misertus oculos illis aperiat, & mentem saniores largiatur, quo ex persecutoribus Christianorum, & ipsi fiant Christiani. Cui rei etiam multum infervit hæc tanta Christianorum, qualis hic præcipitur adversus persecutores mansuetudo ac benignitas.

Benedicite & non imprecamini. Repetit hoc præceptum & inculcat, idque etiam per contrarii remotio-

pietatis interest ut hoc fiat, nec quidquam magis Christianam fidem ex cælo profectam esse, & Deum auctorem, defensorem ac remuneratorem habere arguit. *Non imprecamini*, μή καταράσθε. Imprecationem benedictioni opponit. Quia vero καταράσθαι significat imprecari & diris devovere, ideo benedicere hoc loco, beneprecari designat.

Verf. 15. *Gaudete cum gaudentibus, & flete cum fletibus*. Græcus textus per infinitiva hoc præceptum exprimit, Græca phrasi. Pars humanitatis & benevoli erga alios affectus est, ex illorum gaudio affici gaudio, ex illorum tristitia affici tristitia. Quæ virtus adversatur invidiæ & malevolentiae, cujus est ex aliorum gaudio contristari, ex tristitia autem lætari. Nimirum Christiani aliorum bona & mala pro suis & se quoque tangentibus bonis ac malis ducunt. Omnes enim homines amant, omnibus bene volunt ac cupiunt, omnium mala & adversa ad se etiam revocant & pertinere putant. Homo sum, inquit ille, humani à me nihil alienum puto.

Et flete cum fletibus. Id est tristamini cum tristantibus. Neque enim omnes æque proni sunt ad lachrymas. Effectus ponitur pro causa. Hic videmus Christianam sapientiam haud esse, nullis commoveri affectibus, non gaudio, non tristitia. Novit enim affectus omnes à natura, proinde ab ipso Deo inditos esse, nec lachrymas ipsas homini frustra esse datas. Epictetus, Stoicus Philosophus, permittit quidem lachrymas sapienti, in amici fletu ac luctu, ut ex nostris lachrymis consolationem aliquam capiat, sed cave, inquit, ne ex animo hoc facias, alioquin enim & tu desipies. Imo vero tu Stoïce desipis, qui neminem, nisi opinione sua, affligi existimas. Affectus innati non sunt excindendi, ac ne possunt quidem; sed ex rerum ratione ac modo temperandi, id est vel intendendi, vel remittendi.

Verf. 16. *Idem inter vos sentientes, non alta sapientes, sed cum humilibus abducimini, ne sitis sapientes apud vosmetipsos*. Idem inter vos, εἰς ἀλλήλους, in pro inter, sentientes, φρονιμαί, sapientes, id est sapite, participia ponuntur more Hebræorum. Præcipit ut idem inter se fratres sentiant, nec sit inter illos sententiarum ulla dissensio, ex qua facile oritur discordia, & ex discordia tantum malorum, quantum ex concordia bonorum. Consensio vero facile poterit in omnibus obtinere, si quisque veritatem unice spectet, nec vanam gloriam aut privata emolumenta confectetur.

Non alta sapite. φρονιμαί, sapientes, itidem per participium. Alta sapiunt, qui id cogitant, id agunt, ut supra cæteros emineant, laudibus, gloria, splendore, dignitate, honore, aliisque rebus carnalibus. Dehortatur Apostolus hoc præcepto ab omni ambitione. Ambitiosi enim omnes alta sapiunt, honores, opes, dignitates, & ut in sublimi sint quærunt. Quæ cura & cogitatio Christianorum animos tangere non debet, qui ad vere alta ac sublimia, id est ad regnum cæleste vocati sunt & unice adspirant. Recte autem superiori præcepto hoc subnectit Apostolus, quia dissensionum præcipua causa est vanæ laudis cupiditas & ambitio.

Sed cum humilibus abducimini, τοῖς ταπεινοῖς συν-

παράγεσθαι. Hic quoque participium. Dehortatur à vicio, hortatur ad virtutem contrariam. *Cum humilibus*. Nempe hominibus, qui procul sunt ab omni ambitione. *Abducimini*. Id est eandem cum illis viam pergitis, idem quod illi cogitate, idem facite, eorum exemplum imitami, humilibus vos permiscete, una cum illis vos dedite, eorum obsequimini studiis, nunquam præponentes vos illis. Nam qui ipse se humiliat, extolletur, qui se extollit aut extolli ambit & postulat, humiliabitur. Christiano sufficit ut dignus sit honoribus, ut autem honores gerat & supra cæteros exstet, adeo non curat, ut etiam id fugiat. Intelligit autem Apostolus statu & conditione humiles, quos Christianus animo & moribus debet imitari, quamvis statu & conditione non sit humili, tamque apertam habeat ad alta ac sublimia viam & campum quam alii.

Ne sitis sapientes apud vosmetipsos. φρονιμαί, præcipit ut vere sapiant, id est veras de rebus sententias habeant, non ut sapiant apud seipsos tantum, id est sua opinione, non reipsa, nec Dei & eorum qui vere sapiunt iudicio ac sententia, proinde ne sibi placeant ac fidant, moneri se ac corrigi facile ac libenter patiantur. Vitium istud à quo hic dehortatur Apostolus, proprio nomine vocatur ἀνιδία, ut merito præceptum hoc superiori attexuerit. Ambitiosi enim omnes solent etiam esse ἀνιδία, & ἀνιδία ambitionis fons est.

Verf. 17. *Nemini malum pro malo reddentes, providentes bona coram omnibus hominibus*. Merito hoc vetat Christianis, à quibus omnis malitia longissime debet abesse, quique nihil aliud esse debent, quam ipsa bonitas & innocentia. Nam qui malum reddit pro malo, æque malus est quam ille qui dedit, nisi quod hic prior malus fuerit, ille posterior. Christianus igitur male accepti & illatæ injuriæ meminisse non debet, & injurias oblivisci non ulcisci, quamvis ulciscendi sese offerat occasio. Pertinet huc præceptum Legis Levit. xix. 18, *Ne ulciscaris, neve sis memor injuriarum proximi tui*.

Nemini. Quisquis sit, etiam si multo nobis minor & inferior, etiam si alienus, & gente & religione, quod jam supra Legis Mosaicæ disciplinam est. Non includuntur autem hic pœnæ legitime illatæ, quæ malæ non sunt sed bonæ, pertinent enim ad conservationem pacis ac tranquillitatis publicæ.

Providentes bona &c. Πειθαρχοῦμεν, id est animo & cogitatione & curâ in id intenti estote, id providete ut ea faciatis & agatis quæ coram omnibus hominibus sunt bona, quæ omnes homines laudant & probant, inter quæ etiam est malum pro malo non reponere, quamvis id faciendi facultatem & occasionem habeas, & cum quisque videt te non ideo ab injuria retalianda abstinere quod facere id non possis nec audeas, sed quod nolis, & ab omni malitia abhorreas. Alibi Apostolus ipse de se, *providentes vel procurantes*, inquit, bona, non tantum coram Domino, sed etiam coram hominibus 2 Corinth. viij. 21. Significans

cans etiam ab illis abstinendum esse quæ vituperium habeant aut habere possint apud homines, quamvis ipsa per se coram Domino vacent crimine. Hactenus enim & ipsi Domino improbantur, quatenus in illis hominum debita ratio non habetur, ad quorum ædificationem omnis Christianorum cura & providentia debet dirigi.

Coram omnibus hominibus. Docet rationem habendam esse cujusque hominis, nullum hominem esse contemnendum, nulli ne minimo quidem offendiculum ponendum.

Verf. 18. *Si fieri potest, quod ex vobis, cum omnibus hominibus pacem habentes.* Præcipit ut cum omnibus hominibus pacem colamus & habeamus, id est cum omnibus hominibus in pace simus ac versemur. Merito, non tantum quod id res per se sit pulchra & bona & laudabilis; sed etiam quod homines erga nos non pacati, protinus causam fidei Christianæ mundo exosæ admisceant, & ex hac occasione non tantum nos magis infestent ac premant, sed etiam ipsam fidem sanctissimam traducant & infament, ejusque incrementis omnibus modis obsistant. Itaque non nostri solum causa, sed multo magis divinæ veritatis ac gloriæ causa pax nobis cum omnibus hominibus colenda & habenda est.

Cum omnibus hominibus. Non tantum cum potentioribus, sed etiam cum minoribus, & quibuscunque, ut appareat nos ipsam per se pacem, non hominum potentiam colere, omnes homines non aliquos tantum in pretio ac honore habere, omnium gratiam ac benevolentiam magni facere & æstimare, imo hæc res tanto laudabilior est, quanto magis apparet nos non ullo alio quam solius virtutis respectu pacem cum hominibus exercere.

Præmittit Apostolus hæc verba, *si fieri potest, ei dicitur.* Merito. Neque enim semper in nostra potestate est in pace esse cum hominibus, ut puta, si nos per summam malitiam & injuriam infestent, nulla à nobis provocati injuria, quin potius beneficiis affecti, tantum quod nos injuriis opportunos videant, & nostrarum fortunarum sint avidi, si ob id solum nos impetant quod Christiani & veritatis divinæ professores simus, quod moribus & sanctitate vitæ ab illis differamus, quod sciant nos injuriarum esse patientissimos. Hæc & talia ob stare possunt, quominus pacem cum hominibus habere possimus. Nisi enim alter pacem velit, frustra est omnis mea de pace cura & conatus. Nemo, ajunt, pacem diutius habere potest, quam suus vicinus velit. Nec tum ego magis sum in culpa, quam agnus ille in culpa fuit longe infra lupum ex fluente bibens, cui tamen à lupo ipsum invadente crimini datum est, quod aquam sibi bibenti in fluente turbasset.

Ideo addit Apostolus, *quod ex vobis, τὸ ἐξ ὑμῶν.* Quantum in vobis situm est: quasi dicat, si id fieri non possit nec liceat per adversam partem in pace esse, saltem ex vestra parte nullum sit pacis impedimentum, vos saltem, quantum ex vobis fieri potest, omnia facite quæ ad pacem habendam pertineant, omni ratione cavete ne turbandæ aut arcendæ paci ullam justam causam & occasionem detis, non magis quam oves innoxie in culpa sunt ut infestentur à lupis. Pertinent huc verba Apostoli Petri. *Et quis vobis ma-*

lum faciet, si bonum sectemini? Sed etiam si patiamini propter justitiam, beati estis 1 Pet. iij. 13, 14.

Verf. 19. *Non vosmet ipsos ulciscentes dilecti, sed date locum iræ. Scriptum est enim: mihi ultio, ego retribuam dicit Dominus.* Non satis habuit Apostolus in genere dixisse, ut omnia ex parte nostra faciamus quæ ad pacem cum omnibus hominibus habendam spectent, etiam in specie præcipit, ut injuria laceßiti ab omni ultione & vindicta absteineamus. Nam si quid aliud, hoc certe vel maxime eo pertinet ut ex parte nostra immota pax sit. Non satis habent Christiani nullo maleficio, nulla injuria quenquam afficere & provocare. Non satis habent omnibus officiis ac beneficiis animos hominum sibi devincire; sed etiam injuriis ac maleficiis impetiti quiescunt. Hoc vere est pacem sectari cum omnibus, hæc Christianorum comparandæ ac retinendæ pacis artes sunt. Parum est Christiano ne cuiquam noceat, nisi laceßitus injuria, (quod magnus officiorum auctor Cicero ex Philosophorum docuit disciplina) Christianus nemini nocet etiam laceßitus injuria; neque hoc tantum, sed etiam, ut mox videbimus, eum qui ipsi nocuit beneficiis afficit cum potest. Loquitur autem hic Apostolus de ultione quæ post acceptam injuriam protinus reponitur ex iræ concitatione, ut ex sequenti præcepti istius affirmativa parte liquet. Sunt enim qui ultionem differunt, ut eam cum lucro reponant, quod Christianos facere supra verf. 17 vetuit. Id ipsum hic præcipit Apostolus quod Christus Matth. v. 39 & seqq. Lex oculum, dentem excutere & vim omnem inferre prohibuit, idque severa talionis pœna sanxit. Christus autem perfectior virtutis & innocentiae magister, etiam vim referre seu vim vi repellere adeo vetuit, ut etiam unam maxillam percutienti, alteram obvertere, & pallium eripienti, etiam tunicam dimittere, & ad unum milliære adigenti, etiam alterum cum illo ire, si usus ferat, præceperit. Æquo nimirum & liberali animo ejusmodi injurias tolerare debemus, ut longe graviora mala & damna evitemus. Oprimus enim est inimicitias & bella, in ipsis principiis, patientia & animi moderatione exstinguere, quæ ex parvis iniitiis orta, majorem vim subinde sumunt, & tandem in exitium desinunt. Præclarum est sapientis monitum, ut scintillam conspuamus, antequam habilem igni concipiendo materiam nacta in magnum erumpat incendium. *Veterem injuriam ferendo invitas novam*, dixit profanus auctor. Imo vero vitas injuriam novam, si veterem eo quo decet modo feras. Cæterum Christus, per hæc exempla Legem suam declarat, ne vitæ & fortunarum omnium defensionem nobis prohiberi putemus.

Vosmet ipsos. Non negat Apostolus ultionem deberi iis qui insontes & paci deditos injuria afficiunt, sed negat eam à nobis ipsis debere fieri: quasi dicat, erit qui vestras injurias ulciscetur, vestrum autem est injuriam pati, non ulcisci, ne peccetis, & id quod malum est, ne multo fiat deterius.

Dilecti. Blanda & amabili appellatione animos illorum demulcet, ut præceptum adeo affectibus & moribus hominum contrarium tanquam ab homine ipsorum amantissimo amanter accipiant.

Sed date locum iræ. Quasi dicat, sed rem contrariam facite. Superius enim præceptum per negationem

nem prolatum, per contrarii affirmationem illustrat & effert. Sunt qui putant hic iram Dei intelligi, cui locus non datur, si ira nostra ultionem occupet. Imo vero datur, & in eum qui nos læsit, & in nos ipsos. Non tollitur enim locus iræ divinæ per nostram ultionem; cum domini soleant utrumque servum punire, & eum qui læsit, & eum qui non expectata Domini vindicta, sese ultus est. Rectius & Christianæ mansuetudini convenientius, ut ira nostra hic intelligatur. Neque enim admodum laudandus est qui ipse suam non ulciscitur injuriam, ut eam longe major ac potentior gravius pro ipso ulciscatur. Christiani potius deprecantur Deum, ut persecutoribus ipsorum parcat, quam ut eos iræ Dei sua patentia objectos relinquant. Jubet igitur Apostolus ut iræ nostræ locum ac spacium demus, nimirum ne accensa, protinus in vindictam & ultionem erumpat. Metaphora sumpta à materia, quæ accensa locum & spacium quærit, quod nisi inveniat, per obstantia quævis violenter prorumpit, si inveniat, sine noxa diffunditur & sensim expirat. Sensus est, ne iram patiamur erumpere in ultionem & vindictam, spatium aliquod interponamus, quo sensim ira in vindictam ardens, languescat & exstinguatur. *Ira furor brevis est*, dixit quidam: quocirca nihil consultius quam ita animum continere & assuefacere, ut in hoc furore nihil faciat, nihil loquatur, donec à furore isto mox abituro liberetur. Sic Quintus Consul apud Livium, concitatos adversum Patres orans tribunos ut Concilium dimitterent, *darent*, inquit, *ira spacium*, non vim illis tempus adempturum, sed consilium viribus additurum. Et paulo post Historicus ipse de Patribus, *quo magis spacio interposito ab impetu, ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi* lib. 2.

Scriptum est enim. Rationem affert cur nos ipsi injurias nostras ulcisci non debeamus.

Nam scriptum est, inquit, *mibi vindicta, ego retribuam.* Ipsius Dei verbis rem demonstrat, Scriptura veteri Deut. xxxij. 35. consignatis, quibus Deus sibi vindictam & ultionem reservat. Merito. Neque enim nos juris nostri sumus, Dei sumus quanti quanti. Proinde nostra injuria, non est nostra sed Dei. Neque igitur & nobis jus ulciscendi competit, sed Deo; quod cum arripimus, jura majestatis divinæ invadimus, nec minori crimine nosmet involvimus, quam qui nos læserunt. Non patitur herus ut servi sese invicem injuriis afficiant, aut eas inter se ulciscantur; injurias & pœnas servorum ad se revocat. Id ipsum & Deus facit qui nostrum omnium herus ac Dominus absolutus est.

Mibi ultio. Intellige competit, ac relinquenda est, proinde nemo id sibiumat ut ipse suam ulciscatur injuriam.

Ego retribuam. Non tantum jus vindictæ suum esse dicit Deus, sed etiam juris istius pollicetur effectum. Sunt multi qui cum ultionem ac pœnam hominum effugiunt, existimant se jam in vado esse, & impunitos fore, sed valde decipiuntur. Nam multo gravior illos à Deo ultio expectat, quam non datur effugere. Videmus ultionem & vindictam rem per se haud malam esse, neque enim Deus jus & potestatem rei per se malæ sibi reservaret, eamque etiam inferret, sed malam esse in illo qui jus & potestatem

ulciscendi non habet. A Deo separari hac in parte non debent illius ministri, quibus à Deo puniendi potestas est data, propter bonorum defensionem & publicam tranquillitatem, à quibus etiam si non ultionem ac retaliationem, saltem damnorum reparationem & defensionem, ne mali ultra noceant, Christianis aliquando petere concessum est, si impetrandi spes sit.

Dicit Dominus. Hoc addit Scriptura, ut eum qui verba memorata locutus est exprimat. Is autem est Deus ille altissimus, qui solus vere Dominus est, quatenus est creator & auctor omnium, & Dominus dominantium, Rex regnantium. Hujus igitur jus involare, summum nefas; sed nec minus eos qui injuria afficiunt, certa & merita pœna manet.

Verf. 20. Si igitur esurit inimicus tuus, ciba eum, si sitit pota illum, hoc enim faciens cerbones ignis coacervabis super caput ejus. Ex superiore præcepto & Dei dicto infert præceptum novum, quod Sapiens inter sua dicta & monita posuit Proverb. xxv. 21. Nempe ut inimico etiam beneficiamus, si res ferat, tantum abest ut ei ultionem pro injuria reponamus.

Igitur. Quasi dicat, igitur adeo à vindicta & repositione mali pro malo abstinete, ut etiam ei qui vobis malefecit, beneficiatis cum opus est. Quod facile est persuadere iis à quibus jam obtinueris, ut ab ultione & vindicta sibi temperent.

Si esurit. Quasi dicat, noli cibare inimicum si cibo tuo minime indiget, proinde nec ulla alia officia illi exhibe, si ea minime requirat. Neque enim per id emolliveris animum inimici, sed ferociorem ac insolentiorum reddideris. Tum demum ciba inimicum tuum cum esurit, cum ad eam venit inopiam, ut cibo alieno & misericordia indigeat; tum demum illum officio aliquo juva, cum id pro magno beneficio non pro pusillanimitate tua habiturus est.

Inimicus tuus. Qui factis te læsit & injuria affecit, quique inimico in te fuit animo, nec tibi pro injuriis unquam satisfecit aut satisfacere curavit.

Ciba eum. Etiam sapius si sit opus.

Si sitit pota eum. Hoc eodem modo intelligendum est quo prius. Et si vero cibatio tantum & potatio nominatur, tamen hoc intelligi debet de omnibus aliis officiis ac beneficiis quæ indigenti præstantur.

Hoc enim faciens &c. Causa redditur istius apud Sapientem moniti, apud Apostolum præcepti. Nam, inquit, hoc faciens summum dolorem inimico tuo inures, sed innoxium, & sic injurias tuas maxima vindicta ulcisceris, sed generosissima, & viro bonæ ac sapiente, qualis Christianus esse debet, dignissima.

Carbones ignis &c. Quis vindictæ cupidus non libentur carbonem ignis coacervaret in caput inimici sui, præsertim non leves injurias inferentis, si posset? At hoc facies, inquit Sapiens, & ex Sapiente Apostolus, si inimico tuo in necessitate constituto opem feras, si esurienti cibum, sitienti potum præbeas. Sentiet enim exinde ingentem animi dolorem, videns quanto tu vir ipso sis melior, & quam non debuerit te læsisse, & quam graviter à Deo sit punitus, & quorum suarum redactus, ut ab eo beneficium accipere cogatur, quem affecerat maleficiis. Et solet Deus non raro malos in manus piorum hoc pacto cruciandos tradere. Simile ponitur pro simili: quasi dicat,

dicat, hoc faciens perinde erit atque si non cibum, non potum illius ori ac ventri famelico & sitienti ingeras, sed carbones ignis congeras & coacerves in caput ejus, unde acutissimum dolorem oriri necesse sit. *Carbones ignis*, id est ignitos, per duo substantiva, pro substantivo cum adjectivo.

Verf. 21. *Ne vincaris à malo, sed vince in bono malum.* Hoc addit Apostolus ad confirmandum præceptum superius. *Ne vincaris a malo.* Vinci turpe est ac pudendum, præsertim à malo, id est à maleficio alieno. Malum enim hic in neutro poni genere sequentia docent verba, in quibus expresse dicitur *κακόν*, & bonum quod malo opponitur significat beneficium, & malum à quo vinci non debemus, idem est cum eo quod debemus vincere. Vincitur autem à maleficio, quisquis ad animi impotentiam, & consequenter ad sumendam vindictam & ultionem adducitur, etiamsi malum hominem vincat & prosterнат, animumque suum ultione exfatiet, tamen victus est. Vincitur enim, quisquis ad peccatum & divinæ majestatis offensionem eamque gravem adductus est. Nam non solum Deus injuriam ipsi illatam vindicabit, sed etiam ipsum longe graviore malo afficiet, quam ab inimico fuerat affectus, & nisi maxima ac tempestiva poenitudine ducatur, etiam Regni sui exheredem faciet. Quis igitur magis & miserabilius vinci possit quam qui sic vincatur? Absit igitur ut quisquam nostrum sic se vinci sinat. Nam ne hoc pacto vincamur, in nostra Deus manu esse voluit.

Sed vince. Quasi dicat, illud cave ne fiat, sed contrarium fac. *Vince malum*, id est tolle, perime, ut victores solent adversarios, ne sit amplius effice: *malum*, id est maleficia, injurias. Ea demum pulcherrima est victoria, non hominem tollere, sed solam tollere malitiam & maleficia, id est efficere ut homo illæsus, nec ullo malo affectus, non amplius malefaciat, nec amplius nocere ac malefacere velit. Hoc vero quo pacto fiat docet. *In bono.* Id est per bonum, per beneficia, quibus non ex vivo mortuum, sed ex inimico facies amicum, ex injusto, malo, nocente, facies virum bonum, justum, innocentem, sine ulla illius læsione ac noxa, facies inquam ut nocere amplius nolit, non, ut mortuus, aut poenis coërcitus, non possit. *In* ponitur pro *per*.

CAPUT XIII.

Verf. 1. **O**mnis anima potestatibus supereminentibus subiecta esto. *Non enim est potestas nisi à Deo. Quæ autem sunt potestates, à Deo ordinatae sunt.* Pergit in tradentis Christianæ pietatis officiis, inter quæ est potestatibus subiectio. Quod præceptum summa cura tractat Apostolus, maxima ratione. Quia enim Christianorum religio non tantum nova tum erat, sed etiam Jesum pro Rege colendum docebat, videri poterat Regibus & potestatibus terrenis adversari, idque etiam Christianis objiciebant insipientes & malevoli homines. Hanc igitur criminationem & suspicionem ut penitus elueret ac tolleret Apostolus, nihil reliqui fecit ad subjectionis istius inculcationem. Idem fecit & alter Apostolus Petrus eandem ob causam

1 Pet. 2. 13, 14 & seqq. Occasionem autem Apostolo dederunt præcepta superiora de summa Christianorum modestia & patientia & benignitate adversus privatos homines, quibus expositis docet etiam quam modeste, quam pacate sese gerere debeant adversus publicas potestates, quod vel maxime Romanis inculcandum erat.

Omnis anima. Id est omnis homo, per synecdochē partis pro toto, & generis pro specie.

Potestatibus supereminentibus, υπερχουσιν. Id est hominibus qui super ipsum & alios potestatem habent jubendi & imperandi, per metonymiam adjuncti pro subiecto.

Subiecta esto, υποτασσέσθω. Id est pareat, obtemperet, iis non resistat inobedientia vel contumacia, multo vero minus vi & oppositione armorum.

Non enim est potestas &c. Causam & rationem istius officii reddit gravissimam. *Non est potestas,* nempe in civili societate & gubernatione. Potestatis nomine ipsum per se gubernandi seu jubendi ac imperandi officium & facultatem designat, proinde potestatis vocem nunc proprie accipit.

Nisi à Deo. Id est, nisi Deo auctore & duce constituta, qui sicut omnium civilium societatum est primus auctor, sic & omnium potestatum quæ ad civilem societatum gubernationem & conservationem instituuntur. Nam quod ad homines ipsos attinet quibus potestas per se bona & Deum auctorem habens committitur, ii non semper Deo auctore ad potestatis istius administrationem adhibentur, quamquam semper non sine Dei permisso, qui potestatem per se utilem ac salutarem non raro in manus hominum malorum, aut illi administrandæ minime idoneorum, devenire patitur, ut puniat peccata populi.

Quæ vero potestates. Intellige sunt. Rem eandem quam per negationem extulerat, nunc effert per affirmationem, Hebræo more, ad rem validius asserendam; ideo addit particulam adversativam *ἢ, vero* vel *autem.* *Quæ vero sunt potestates,* id est officia ac facultates imperandi in republica, sive sint summæ, sive intermediæ, sive sint penes unum, sive penes plures, sive penes universum populum, sive sint annuæ, sive perpetuæ, sive electæ, sive hæreditariæ, sive absolutæ, legibus circumscriptæ, & quocunque vocentur nomine.

A Deo ordinatae sunt. Id est Deo duce & auctore, tanquam supremo Dominatore omnium, qui hominum animos occulta inspiratione regit, eorumque consilia & conatus juvat ac promovet, ad talem reipublicæ formam constituendam, qualem publico & communi bono expedire videt. Quod etiam recens in Republica Romana per Julium Cæsarem & Augustum usu venerat. Recte dixit ordinatas; pertinet enim ad ordinem ut alii præsent, alii subsint, alii regant, alii regantur, eo quo par est & quo reipublice conducit modo. Deus autem omnis boni ordinis est institutor & auctor.

Verf. 2. *Itaque qui se opponit potestati, Dei ordinationi resistit, qui vero resistunt, sibi ipsis judicium accipiunt.* Ex allata ratione manifestam infert consequentiam. *Qui se opponit,* nempe non obediendo, multo magis vim opponendo.

Potestati, cuicumque civili. Dei ordinationi resistit. Non hominum resistit ordinationi, sed Dei ipsius, id est non tam hominum quam potius Dei ordinationi, quo auctore ordinationis ista ab hominibus facta est. Absolute dicit, quæ comparate intelligi debent. Nihil hic Apostolus loquitur de eo, an liceat resistere iis qui potestate abutuntur ad perniciem civium. Sed hoc tantum hic docet, non licere resistere potestati & ordinationi divinæ, proinde nec iis qui potestate legitime, & ut par est, utuntur. His enim qui resistit, haud dubie ipsi Deo resistit, nec hominibus sed Deo bellum movet, & ideo quem exitum habiturus sit, facile sibi ominari potest.

Resistit, ἀντιστείν. Præteritum pro præsentī, ex Hebræorum idiotismo. Sic Col. j. vers. 17 οὐδ' ἀντιστείν. præteritum, pro præsentī consistunt.

Qui vero resistunt, ei dē ἀντιστείντες. Iterum præteritum ponitur pro præsentī. Docet quid eos maneat qui divinæ ordinationi resistunt.

Sibi ipsis iudicium accipient. Id est gravem pœnam ferent. *Iudicium*, pro pœna gravi & capitali, per metonymiam causæ pro effectu. *Sibi ipsis*, in caput hoc ipsorum recidet. *Accipient.* Accommodate ad vocem iudicii, quod damnatoriam includit sententiam, quam accipere dicuntur qui damnantur. Accipient autem ab ipso Deo, vel etiam ab ipsa potestate civili cui resistunt, Deo id procurante, & potestati civili vires ad plectendos refractarios & rebelles concedente: cujus rei innumera extant exempla.

Vers. 3. *Nam principatum habentes non sunt timor bonorum operum, sed malorum. Vis vero non timere potestatem, bonum fac, & habebis laudem ex ipsa.* Causam aliam affert ob quam pœnam non effugient, qui potestati resistunt. οἱ ἀρχόντες, quos antea vocavit ἑξουσίαις. Intelliguntur ii qui inter alios cives principum ducunt, ut eos regant ac iudicent.

Non sunt timor bonorum operum. Id est non metuntur ab iis qui bene agunt, per duplicem metonymiam. Nam & timor ponitur pro eo qui timetur, aut metum ac timorem incutit, illiusque est causa, & bona opera pro iis qui bona opera faciunt seu bene agunt.

Sed malorum. Intellige operum timor sunt, eodem quo diximus sensu. Merito igitur plectentur qui principatum habentibus resistunt. Resistunt enim iis qui malis hominibus, non bonis, metum incutiunt. Proinde qui illis resistunt, malorum operum ac hominum patroni ac defensores, bonorum adversarii sunt, nec ipsi boni esse possunt. Docemur ab Apostolo principatus & potestates non debere adversari bonis operibus, nec timorem incutere iis qui bene agunt, sed iis tantum qui male: proinde si contrarium faciant, potestate abutuntur, & Dei iudicio reddunt se obnoxios, cujus rei exempla, in Davide, in Roboamo, in Tarquiniis, in Decemviris apud Romanos, & in aliis quamplurimis videmus. Apostolus non respicit ad id quid fiat, sed quid fieri debeat, quodque officium principum ac potestatum sit, & quo fine à Deo & hominibus sint institutæ. Loquitur autem Apostolus de operibus bonis ac malis, quæ ad civilem societatem pertinent, non

quæ mere ad conscientiam & religionem spectant; cui civiles potestates dominari nulla ratione debent. Nam si quibusdam in rebus sub Lege olim dominatæ sunt, id cum Judæorum republica & carnali illo religionis statu antiquatum est. Unde nec in hæreses ac hæreticos civilibus potestatibus ullum est jus, quod dum affectant, sæpe, opinionis errore, non in hæreticos, sed in veritatis professores grassantur. Quod & Judæorum olim & Gentium potestatibus, Christianam veritatem ac pietatem oppugnantibus usuvenit, & hodie Christiani nominis potestates, dum se hæreticos persequi putant, non raro veritati Christianæ adversantur. Imo nunquam fit aliter. Neque enim unquam Christiana veritas gladio aut coactione aliqua civili sese armat contra errores civili societati minime noxios. Hæreses extirpandæ sunt, sed non homines sub hæreseos sive vero sive falso crimine. Angelorum hoc officium erit, non hominum, qui dum conscientias dominari volunt, jura majestatis divinæ invadunt. Quid ergo, inquires, faciendum est, si dominantes veritati & pietati Christianæ sint infesti, eamque gravissimis pœnis constitis prohibeant? Nonne erunt metus bonorum operum? Erunt quidem, sed esse non debebant, jam contra suum officium facient. Hic vero locum habet illud: *Deo obediendum esse magis quam hominibus* Act. iv. 19. v. 29. Et illi quidem id agunt, ut sint terror Christianæ veritatis & pietatis, hætenusque etiam vere bonorum operum; sed Christiani nihil sibi hoc nomine metuunt, sciunt Deum suum esse protectorem ac defensorem, sciunt non tantum capita sua, sed etiam capillos in cujusque capite, in numero esse apud Deum, sciunt si quid Dei permisso pro veritate & justitia patiantur, se beatos fore, sciunt veritatem divinam opprimi non posse, quantoque magis prematur, tanto magis insurgere. Ideoque propter persecutiones quas pro conscientia Dei patiuntur, nullas rebelliones inceptant, sola patientia & constantia vincunt. Sic Christi ecclesia decem gravissimis persecutionibus, sub Romano Imperio, summa patientia toleratis, vicit, & universum Imperium cum Imperatoribus ipsis Christiano nomini subjecit.

Vis vero non metuere. Solent homines adversus potestates insurgere, ne eas metuere habeant necesse. Docet igitur Apostolus veram rationem, qua quisque sese hoc timore ac metu possit exsolvere. *Vis vero*, per apostrophem ad quemlibet: quasi dicat, vin' tu vero quisquis es, & inprimis Christiane, non metuere potestatem, id est extra omnem mali aliquid tibi à potestate inferendi metum esse? Metum, inquam, qui ex mali operis perpetratione oritur, non qui à malo opere cohibet; ille ab omnibus exulare debet, utque exsulet, modus ab Apostolo ostenditur; hic vero debet omnibus inesse, ut vers. 7 docetur.

Quod bonum est fac. Quod civili societati conducit, & à legibus civilibus præcipitur ac honestum est, hoc semper fac & exsequere. Hic videmus potestatem civilem nullum pœnæ infligendæ jus habere in illos, qui secundum civiles leges bene & honeste sese gerunt in omnibus. Nam si ultra civilem honestatem, jurisdictionem sibi usurparet

in cuiusque conscientiam, valde falleret hæc Apostoli regula. Quam sæpe enim metuenda esset civilis potestas divinæ cultoribus veritatis & pietatis, quamvis omnem civilis bonitatis & honestatis laudem merentibus. Bonus vir, inquiebat ille, Cajus Sejus, tantum quod Christianus. Ita Cajo Sejo Christianum esse nocuit, quamvis vir bonus esset. Nimirum quia Magistratus jus sibi in conscientiam aliorum usurpabat, & sub suæ conscientiæ Leges alienam cogere volebat conscientiam. Quid ergo mihi profecerit vel optimum virum esse, si magistratui fas sit civiles in me pœnas, conscientiæ causa, stringere, idque etiam ob talem conscientiam quæ me multo meliorem virum facit quam ipsæ Leges civiles possint facere? Quoties enim Magistratus impietatem aut hæresim esse putabit quod verum ac pium est, ut fere fit, toties ego cum omni mea bonitate & probitate pœnas dabo. Magistratus igitur intra civilis honestatis metas manere debet, ubi nullus errori locus est. Conscientiarum iudicium ac pœnam Deo, qui errare non potest, relinquat. Quod si observatum fuisset à potestatibus civilibus, tot sanctissimi viri, tot innocentissimi Martyres occisi non fuissent. Nec adversus hæreses aliosque in religione errores hac ratione quidquam proficitur, quos nisi vis veritatis ex hominum animis extirpet, frustra ferrum adhibetur, quod corpora ferit, ad animos non pertingit. Hypocritæ per vim corporibus illatam fieri multi possunt: at ut veritatem ex animo quisquam amplectatur, vis corporalis non efficit. Solet quidem Deus etiam per bella idololatræ & hæreticos punire & delere; sed aliis ex causis, quam eo nomine quod idololatræ & hæretici sint, aut habeantur, exorra. Alioquin enim nullus bellorum foret finis. Et si qui hoc nomine bella intulere hætenus, haud Christianè egerunt, & contra hæresim pro alia hæresi pugnaverunt. Nec Turcicum Imperium ulla res magis adversus Christianos promovit, quam quod hominum conscientias liberas esse patiantur. Quod dum Christiani non faciunt, non tantum Turcis Christianam religionem exagitandam tradunt, sed etiam ipsi inter sese infinitas cædes patrant, & continuis bellis colliduntur.

Et habebis laudem ex ipsa. Quasi dicat, non tantum eris extra metum omnis mali, sed etiam laudem habebis ex ipsa, id est potestate. Quis enim virum bonum non laudet? quis bonitati ac probitati meritum non reddat testimonium? Etiam à malis laudari solent boni. Sed illustrior est laus, si ab illustribus viris, id est potestatibus proficiatur. Tanto igitur magis ab omnibus bonis colendæ sunt potestates, ut sint qui sua claritate bonorum laudem clariorem faciant.

Verf. 4. *Dei enim minister est tibi in bonum, si vero malum facias, time, non enim frustra gladium gerit. Dei enim minister est vindex in iram, ei qui malum agit.* Rationem reddit dicti sui. *Dei minister est,* id est Deus ad suum ministerium potestatem ordinavit & ordinari fecit. *Tibi,* qui scilicet facis id quod bonum est.

In bonum. Id est ut tibi bene sit, non ut te lædat ulla in re, sed ut te protegat, defendat, ab injuria vindicet, ut te laudet, & pro meritis tractet. Hic

videmus potestatem hætenus esse Dei ministerium, quatenus per illam bonis bene non male est. Aliter si faciat, non amplius Dei ministerium agit. Ideo Apostolus alibi finem institutarum potestatum ostendit esse, ut quietam & tranquillam vitam agamus in omni pietate & honestate 1 Tim. 2. 2.

Si vero &c. Docet è contrario quid illi faciendum sit qui malum faciat.

Malum facis. Id est id quod civilem societatem lædit, quod legibus civilibus, quibus pax & tranquillitas & honestas publica continetur, contrarium est.

Time. Id est non resiste, non rebella, sed time ac metue. Merito pœnas Legum metuit ac metuere debet, qui contra Leges delinquit.

Non enim frustra gladium gerit. Causam reddit cur male agentes malum & pœnam, etiam capitis, si malum tantum sit, à Magistratu metuere debeant.

Non frustra. Id est habet jus & potestatem etiam gladio ferendi, id est vita privandi maleficos, quorum scilicet maleficia pœnam hanc mereantur. Nam si jus & potestatem hanc Magistratus non haberet, frustra omnino gladium gereret, qui instrumentum est capitis detruncandi, & hominem vita privandi. Unde autem hoc jus & potestatem habet nisi ab ipso Deo cujus minister est, præsertim cum tale ministerium gerat, quod sine gladii jure ac potestate obiri non possit. Neque enim aliter bonis bene esset, id est boni à malis per Magistratum tuti ac securi esse ullo modo possent.

Dei enim minister est. Rationem affert cur potestas gladium gerat, proinde jus vitæ ac necis habeat: quasi dicat, Deus habet jus vitæ ac necis, ac potestas seu Magistratus ipsius est minister, per quem Deus hoc suum jus cum opus est exsequitur. Non se potestas in hoc ministerium ingessit, sed ab ipso Deo ad illud est ordinata, ut verf. 1 dicitur.

Vindex in iram. Docet qualis Dei minister sit Magistratus, vindex, nempe maleficiorum, malefactorum ultor.

In iram. Id est talis vindex & ultor, ut irascatur, proinde plectat ac pœna etiam capitis afficiat maleficum. Ira enim, per metonymiam causæ, ponitur pro pœna, eaque gravi & capitali.

Ei qui malum agit. Exprimit hominem cui Magistratus debeat irasci, & consequenter in quem gladium stringere. Non in hominem bonum & Legum civilium cultorem, impacto illi seu vero seu falso hæreseos, aut facti alicujus ad solam conscientiam spectantis, crimine; sed in hominem qui malum agit, id est in paricidam, homicidam, veneficum, invasorem, mæchum, & alium aliquem pacis ac tranquillitatis publicæ turbatorem. At enim, inquires, hæretici, idololatræ & alii Christianæ pietatis adversarii peiores sunt homicidis: animas enim hominum occidunt, quod multo pejus est quam occidere corpora. Esto: sed illi sese tales esse ignorant; ideo non occidendi sed docendi sunt. At sese doceri non sinunt. Nimirum quia non idoneis docentur argumentis, sed minis ac terroribus & corporalibus pœnis. Et etiam si vel maxime idoneis argumentis non cedant, sua utuntur, vel si mavis abuntur, libertate. Neminem enim Deus ad Chri-

stianam veritatem & pietatem adigivult. Voluntarios requirit cultores; qui vero contumaces sunt, suo tempore soli Deo pœnas dabunt. At interea multos seducunt. Si quem seducunt, non seducunt nisi volentem, nemini ut ipsos sequatur vim corporis adhibent. *Oportet*, inquit Apostolus, *etiam hæreses inter vos esse, ut illi qui probati sunt manifesti fiant inter vos* 1 Corinth. xj. 19. Christiana veritas nec hæreses, nec ullos alios sibi infestos errores metuit. Scit eos qui sibi, ut par est, cavent, (cavere autem omnes debent) seductum non iri. Tum demum Christianæ veritati ab hæresibus & erroribus periculum esset, si ad ipsius propugnationem, & errorum oppugnationem externa vis & civilium potestatum gladius advocaretur & adhiberetur. Et si semel permissum fuerit gladio civili hæreses ulcisci, nullus finis erit saviendi sub hæreseos & impietatis crimine, etiam in sanctissimos homines, & veritatis divinæ professores. Ita pro lolio evellatur triticum, quoties lolium, quod semper fit, pro tritico se ducit ac gerit, triticum autem ducitur pro lolio. Hoc malum prævidens Dominus, messem expectare jussit, per Angelos, non per homines administrandam. In scandalis ejusmodi tollendis, quæ illi ipsi qui ea faciunt, scandala & mala esse haud putant, (tantum abest ut alii semper de illis recte ac vere judicent,) non humana, sed divina & Angelica opus est manu & opera. Nimirum hic vel maxime locum habet proverbium illud; falcem mittendam non esse in messem alienam. Non intelligimus autem homines qui se atheos profiteantur, & omnem religionem irrifui habeant: tales enim civili societati vel maxime nocent, quæ nulla re magis quam numinis alicujus religione continetur. Religione enim sublata, omnis pactorum ac juramentorum fides tollitur, & omnibus clandestinis facinoribus lata porta aperitur, perfectiori autem justitiæ ac innocentiae, quam quæ legibus civilibus obtineri possit, præcluditur. Nec si isti Legum ac pœnarum civilium metu coercerentur, ulla vis conscientiis illorum infertur, quippe quas nullo timore numinis habeant obstrictas. Dicat aliquis, quandoquidem Magistratus talis est Dei minister qui jus gladii habeat, idcirco Christiano fas non esse Magistratum gerere. Ego vero nullam causam video, cur id potius liceat ulli alii homini, quam Christiano. Quis enim Christiano vir possit esse melior? quis in usu potestatis & gladii moderatior ac justior? quis in bonis, & in primis Christianis, qui Dei peculiaris sunt populus, defendendis diligentior? quis promovendæ Christianæ veritati & pietati aptior? An ergo, si universus populus Christianæ professioni sit addictus, imperium in se civile extraneo potius committet, quam suo, & religionis Christianæ adversario, quam ejus sectatori? Quid ergo, si nemo sit alius quam Christianus? Neque enim Christianæ professionis tam validum unquam erit in omnibus hominibus vinculum, ut civili Magistratu non perpetuo sit opus. Nunquam mali deerunt, nunquam civilis potestatis gladius & majestas erit inutilis. Et qui Christianæ religionis professionem faciunt, non omnes boni ac probi sunt, imo ut Christus ipse testatur: *Multis sunt vocati, pauci vero electi.*

Et cum res per se minime sit mala Magistratum gerere; (quis enim rem per se malam dixerit, Dei quendam, in populis & societatibus hominum regendis vicarium esse, idque ab ipso Deo constitutum?) quis ab hoc munere Christianos arcebit, & non potius omnibus votis expetet, ut aut Reges omnes fiant Christiani, aut non alii quam Christiani Reges fiant? Et quid aliud sibi volunt illæ gratiarum actiones & orationes pro Regibus & potestatibus ab Apostolo tanta cura præceptæ 1 Tim. 2. 1 &c, quam ut Deo gratias agamus, quod Reges & potestates instituerit, dederit, easque conservet, & Deum oremus ut eas perpetuo conservet, & quod Deo gloriosissimum & Christianis utilissimum foret, ad veritatis suæ cognitionem perducatur? Tum demum enim maxime tranquillam & quietam vitam agerent in omni honestati & pietate. Idque orare bonum & Servatori nostro Deo acceptum esse, inde patet, quod, ut Apostolus ibidem addit, *Deus omnes homines servari, & ad veritatis agnitionem pervenire velit*, proinde & ipsos Reges. Et cum & Deus & Christus ipse Rex Regum & Dominus dominantium & sit & appelletur, quis Regum & dominantium officium ac dignitatem, Christiana religione & pietate minime dignam esse pronunciare auit?

Verf. 5. *Propter quod necesse est subjici, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam.* Ex superioribus infert hanc conclusionem, qua nos validius constringit ad subjectionem potestati. *Propter quod*, nempe propter hoc quod potestas Dei minister sit, & ab ipso Deo gladium acceperit, ut maleficos etiam capite plectat.

Necesse est, ἀνάγκη, necessitas. Intellige, *est*: substantivum pro adjectivo, *necessitas est*, pro *necessarium est*.

Subjici, υποτάσσεται. Proinde nulla in re potestati repugnare, quam sine læsione Dei possis facere, cujus semper major ratio habenda est, quam humanæ potestatis. Etiam si vero potestati hætenus repugnare fas sit, quatenus non facias quod facere Deus vetat; hætenus tamen repugnare non licet, ut potestati idcirco vim longe imparem opponas. Potestatis vi, longe superiori ac majori, in obsequiis, præsertim Deo debitis, sola patientia Christiana opponenda est, quæ omnem vim humanam tandem vincit.

Non solum propter iram. Id est non solum propter id ut potestatis iram & consequenter gladium ac pœnam evites.

Sed etiam propter conscientiam. Id est ne conscientiam lædas; proinde ne te peccato, quod contra ipsum Deum fit, alliges: ipsius Dei ministro, licet potestate sua abutenti, & sic ipsi Deo, temet non subjiciendo; ideoque non tantum Magistratus iram, sed etiam ipsius Dei iram incurras, nec tantum à Magistratu, sed etiam ab ipso Deo gravissimam pœnam feras, nec tantum vitâ temporaria à Magistratu, sed etiam æterna à Deo priveris. Peccata enim quibus conscientia læditur, contra Deum ipsum committuntur, cui soli hominum conscientia obstricta est. Unde qui conscientiis hominum dominari volunt, id unice agunt, ut ipsorum major ab hominibus habeatur ratio quam Dei, & ut quisque malit Deum offendere quam homines; quod

qui facit, graviter in Deum peccat, sed qui id agit & vim omnem adhibet ut homines id faciant, multo etiam peccat in Deum gravius. Nec multum refert, five id quod aliquis facere jubetur & cogitur, vere & per se sit contra Deum, five tale esse iudicet illius qui cogitur conscientia. Quisquis enim contra conscientiam aliquid facit, criminis & peccati contra Deum hoc ipso tenetur; & minus quodammodo peccat, qui malum facit, cum id malum esse non videat, imo bonum putet, quam qui vel bonum faciat, cum id malum esse existimet: *quicquid enim ex fide non est, peccatum est* cap. XIV. vers. 23.

Vers. 6. *Propter hoc enim & tributa solvitis: ministri enim Dei sunt in hoc ipsum attendentes.* Argumentum subjectionis affert ex effectu. Propter hoc, nempe quod subiecti sitis, & tributa solvitis: quasi dicat, non tantum alia quæ subiectorum sunt facitis, sed etiam in subjectionis argumentum tributa penditis.

Ministri enim &c. Docet jure ac merito tributa pendendi potestatibus, nam, inquit, *ministri Dei sunt:* quasi dicat, suo jure tanquam Dei ministri tributa à vobis exigunt.

In hoc ipsum attendentes, προσκείμενοι. Nempe ut Deo ministrent vestro bono ac commodò, ut vos defendant ab improbis, & improbos plectant & coercant, quo vitam agere possitis tranquillam & quietam, non in deliciis & luxuria, quod Christianos non decet, sed in omni pietate & honestate. An tanti non est tributum aliquod pendere? Tanto vero justius tributum illis confertur, quod huic ministerio unice vacent, eique sint intenti ac toti dediti, idque non sine multis laboribus & magnis molestiis ac curis, quod verbo προσκείμενοι exprimitur.

Vers. 7. *Reddite igitur omnibus debita, cui tributum tributum, cui vectigal, vectigal, cui timorem, timorem, cui honorem honorem.* Ex superioribus hanc conclusionem ac præceptum infert. *Reddite omnibus:* quasi dicat, non potestatibus tantum, sed etiam omnibus aliis hominibus,

Debita, ὅς ὀφείλετε. Id est ea quæ illis jure aliquo debetis. Neminem re sua defraudate.

Cui tributum, scilicet debetis, τὸ ἐν φόβῳ, ἐν φόβῳ tributum. Intellige reddite. Non aliam ob causam crebrius populi adversus potestates tumultuantur & insurgunt quam ob tributa, præsertim si ea intendi subinde, & male administrari videant, in usus imò & abusus privatorum, non in bonum ac commodum publicum. Christianorum est eam quam tributis fortunarum suarum impendunt particulam, tanti non ducere, ut ideo publicam pacem & tranquillitatem turbatam velint, quod sæpe omnium fortunarum & vitæ etiam ipsius constat dispendio, idque non unius alicujus hominis, sed multorum hominum ac civium. Neque enim ulla bella Rebus-publicis funestiora sunt quam subiectorum adversus proprias potestates. Reddi autem tributa debent ei cui jus exigendorum tributorum concessum est,

Cui vectigal. Id est cui debetis vectigal, proinde vectigalium præfectis,

Vectigal. Intellige reddite. Vectigal peculiariter tributum illud dicitur quod ex mercibus importatis, aliisque rebus quæ venditione & emptione distrahun-

tur solvitur, quod quia aucto rerum pretio refarciri potest, non solet tam grave videri, quam illud quod sine ulla repensationis spe datur tributum.

Cui timorem, timorem. Id est cui debetis subjectionem & obedientiam, subjectionem & obedientiam reddite. Timor per metonymiam causæ ponitur pro effectu. Nam quibus subjectionis & obedientiæ jure sumus obstricti, ius & potestatem habent nos, si refractarii simus, coercendi & plectendi: iis vero qui hoc jus & potestatem in nos habent, debetur à nobis timor, qui scilicet nos ab omni inobedientia coercet, & in officio contineat. Nam qui ex malis actionibus & contumacia oritur, improborum est hominum, non Christianorum.

Cui honorem, honorem. Id est cui debetis honorem, ei honorem debitum reddite. Non omnes imperandi nobis habent potestatem; ideo nec omnibus timorem ac subjectionem debemus; sed sunt qui vel propter ætatem, vel propter dignitatem ac merita, vel alias ob causas peculiarem à nobis mereantur honorem. His igitur etiam si Magistratus non sint, suum tribuamus ac reddamus honorem.

Vers. 8. *Nemini quidquam debete, nisi ut diligatis alii alios, qui enim diligit alterum, Legem implevit.* Generali præcepto per negationem repetito, superiora concludit præcepta, quibus idem hoc generale præceptum per affirmationem præmiserat, *Reddite omnibus debita* versu superiore.

Nemini quidquam debete, μηδὲν μηδὲν ὀφείλετε. Græcorum more duplicatur negatio. Jubet Apostolus ne cuiquam quidquam debeamus, quod fieret si cuiquam quidquam, quod suum est, non redderemus. Merito hoc jubet Apostolus, justitiæ enim est reddere cuique quod suum est, cujus Christiani acerrimi cultores ac sectatores esse debent, & ab omni injustitia penitus abhorrere, non tantum ipsius per se virtutis causa, sed etiam ne Christi nomen & sanctissimam religionem maledictis objiciant, cui iniquissimo hominum judicio adscribitur quidquid illius professores delinquant. Debet autem, quisquis cum reddendi constitutum tempus venit, non reddit. Nam antequam constitutum tempus veniat, pro non debente censetur. Quanquam Christianorum officii est non tantum nemini quidquam debere, neminem sua re, suo jure defraudare, sed etiam omnem debendi obligationem, quoad fieri potest vitare, & in debendi periculum sese non conjicere.

Nisi ut diligatis alii alios. Limitationem addit superiori præcepto, eamque talem quæ omnia alia debita prorsus excludit, pugnat enim cum dilectione, alicui quidquam, quod illius sit, eique debeatur, non reddere: quasi dicat, cum volo ne cuiquam quidquam debeatis, hoc solum excipio ut invicem diligatis, debitum, inquam, dilectionis mutux exceptum volo. Omnia alia debita solvi possunt ac debent, iisque solutis nemo amplius ad eorundem solutionem obstringitur: at charitatis & mutux dilectionis debita semper durant, nunquam exsolvi possunt. Quoties enim sese offert præstandi amoris occasio, offert autem continue, toties amoris ac benevolentix prompte ac libenter præstanda sunt officia.

Alii alios. Charitatis debitum debet esse mutuum, alia debita mutua non sunt, sed officia charitatis mutua sunt, nec minus à summis, quam ab infimis debentur.

Qui enim diligit &c. Rationem affert cur alii alios diligere debeamus: quia qui alterum diligit

Legem implevit. Id est rem omnium maximam adeptus est, quam vita æterna consequitur. Legem enim implentibus vita æterna à Deo promissa & destinata est. *Qui diligit.* Nempe vere & ex animo alterum, id est alium à se quemcunque hominem. *Legem,* nempe divinam. Ponitur autem Lex pro Legis parte ad proximum spectante, per synecdochen totius pro parte, quæ tamen ita est comparata, ut qui eam impleat, etiam priorem Legis partem sancte observet & impleat. Ex hujus enim impletione consequitur & illius impletio. *Implevit,* id est implet, præteritum pro præsentis, Hebræorum more. Implere Legem, est Legem factis & operibus exsequi.

Verf. 9. *Hoc enim, non mœchaberis, non occides, non furaberis, non falsum testaberis, non concupisces, & si quod aliud (est) mandatum, in isto sermone summatim comprehenditur, in hoc, Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Probat eum qui alterum diligit Legem implere, speciali præceptorum Legis enumeratione, quorum singula per dilectionem alterius implentur.

Hoc enim. Intellige mandatum.

Non mœchaberis &c, non concupisces. Nempe rem ullam alterius, ut eam tuam facias, si id simpliciter nefas non sit ut eam tuam facias, quocunque iniquo modo præter furtum, quod specialiter prohibitum est.

Et si quod aliud mandatum. Intellige est, nempe ad proximum spectans.

In isto sermone &c. Omnia specialia mandata in isto sermone summatim comprehenduntur.

In hoc. Refert sermonem istum, qui est, *Diliges proximum tuum sicut teipsum.*

Diliges. Id est dilige, futurum indicativi pro imperativo, ut & in præceptis superioribus. Diligere, est animo esse benevolo.

Proximum tuum. Id est alterum à te hominem quisquis sit, ut antea dixit. Nam hoc præceptum ex Novi Fœderis mente ac sensu accipiendum est, quod parabola illa Christi Luc. x, de Samaritano qui omnibus imitandus proponitur, docet, ipsaque Christianæ religionis perfectio requirit. Est enim homini cuilibet cum homine quolibet naturalis cognatio, eaque tanta, ut etiam inimicitiae ratio tum habenda non sit, cum amicitiae officium inimicus à nobis postulat. Potior nobis esse debet humanitatis, quam inimicitiae respectus. Inimicitia enim per beneficia tolli potest, sed humanitatis vinculum inter hominem & hominem semper manet.

Sicut teipsum. Merito, est enim homo, alter tu. Sensum istius præcepti explicavit ipse Christus, ut scilicet ea faciamus alteri, quæ nobis ipsis fieri vellemus Matth. vij. 12. Quilibet ex seipso intelligit facile, quid alteri facere quidve non facere debeat; nam etiam quæ nobis fieri nollemus, nec alteri à nobis facienda sunt. Hoc igitur est mandatum, quod summatim complectitur omnia specialia mandata ad proximum spectantia.

Verf. 10. *Charitas proximo malum non operatur: Impletio igitur Legis charitas.* His verbis docet Apostolus verum id esse quod asseruit: quasi dicat, omnia specialia mandata de proximo id agunt ne proximo malum aliquod fiat. At quia charitatis ea est natura, ut proximo malum non operetur; ideo in charitatis mandato omnia Legis mandata specialia de proximo contineri necesse est.

Charitas, nempe erga proximum, *proximo malum non operatur.* Id est malum proximo facere non finit. Est enim hoc contra naturam charitatis, ei quem ames malefacere. Charitas ad benefaciendum non ad malefaciendum impellit. Charitati tribuitur quod homini propter charitatem proprie competit. Sic 1 Cor. xij de eadem charitate loquitur Apostolus. Porro mali rationem habet etiam beneficii denegatio, quæ tam charitati adversatur, quam mali alicujus illatio. Excluduntur tamen hic poenæ debitæ quæ rationem boni habeat & charitatem moderantur, ne plus noceat quam profit, neve dum uni intempestive consulit, multorum salutem prodat. Crudelis misericordia non minus in vitio est quam ipsa crudelitas.

Impletio igitur Legis charitas. Ex superioribus principale alterum infert & concludit, verf. 8 positum, nempe eum qui alterum diligit, Legem implere. *Impletio, ἀκρίβεια,* id est exsequutio, *Legis,* nempe specialia præcepta de proximo continentis. *Charitas,* intellige est, quatenus facit ut Lex impleatur & præstetur, per metonymiam effecti pro causa. Frustra igitur sunt qui Legem, à Christianis præsertim, impleri posse negant; impleri nimirum eo modo, qui sufficit secundum spiritum, non secundum carnem ambulantes.

Verf. 11. *Et hoc, scientes tempus, quod hora (sit) ut jam ex somno excitemur, nunc enim propior nobis salus quam quando credidimus.* Pergit Apostolus in tradendis Christianæ pietatis præceptis. *Et hoc.* Intellige porro addo vel moneo, vel, facite quod præcipio. *Scientes tempus, ἰδόντες τὸ καιρὸν,* quandoquidem scitis & videtis tempus.

Quod hora &c. Exprimit quale tempus intelligat. *Quod hora,* intellige sit, quod tempus sit. Hora ponitur pro tempore.

Ut jam ex somno excitemur. Adjungit se aliis Apostolus, ut sese idipsum scire & videre, & eadem re obligari ostendat. *Nos,* intellige Christiani seu Christi discipuli. *Jam,* si forte ab ipso Christianæ professionis initio id ab aliquo nostrum factum non est. *Ex somno.* Nempe animi, qui salutis incuria continetur. Nam somno consopiti nullam sui curam habent.

Excitemur. Id est animi somnum ac veterum excutiamus eoque liberemur, non amplius jaceamus animo in salutis cura, sed consurgamus, ut solent qui excitantur ex somno.

Nunc enim propior nobis. Probat tempus nobis jam esse ex hoc animi somno expurgandi, seu, ut alibi loquitur, juste evigilandi 1 Cor. xv. 34. *Nam,* inquit, *nunc propior nobis salus,* intellige est,

Quam quando credidimus. Quasi dicat, debuimus quidem statim, à quo tempore credidimus, somnum omnem animi penitus excutere, sed si id non fecimus,

aut no-

aut nostrum quispiam adhuc non fecit, nunc altum tempus est ut faciat. Nunc enim propior nobis est salus quam quando credidimus. Ideoque metuendum est, ne si adhuc somno isti indulgeamus, dormientes & imparari deprehendamus.

Salus. Id est dies salutis, dies adventus Christi, quo die salus continget omnibus vigilantibus & in hunc diem intentis, id est salutis suæ diligentem curam habentibus, proinde iis qui vitia penitus excusserunt, & omni sanctitati operantur. Salus ponitur, per metonymiam, pro salutis adjuncto vel causa. Intelligitur autem salus animarum, salus illa perfecta, vindictio ex morte ac malis omnibus, & assertio in hæreditatem regni cælestis. *Quam quando credidimus.* Totum enim hoc tempus quod ab initio fidei cujusque nostrum effluxit, distantia isti quæ ad diem salutis restabat, jam decessit, tantoque brevius factum est, quanto plus illius præterit. *Credidimus*, nempe Evangelio Christi.

Verf. 12. *Nox processit, dies autem propinquavit, abjiciamus igitur opera tenebrarum, & induamus arma lucis.* Alia ratione per elegantem allegoriam ostendit tempus jam esse, ut ex somno excitemur. *Nox*, inquit, *processit, dies vero propinquavit.* Opportunum tempus ex somno evigilandi & consurgendi notat, illis præsertim in regionibus in quibus fere semper dies & nox inter se æquantur.

Nox processit, πῆλξεν. Id est jam multum noctis abiit, dies vero propinquavit, id est jam instat & noctem pellit, jam diluculum est quod homines ad vigilandum vocat. Significat Apostolus noctem & tenebras ignorantia veri Dei illiusque voluntatis jam abiisse, diem vero ac lucem cognitionis veri Dei & voluntatis ejus jam adesse, ideoque plane oportunitatem tempus esse ut animo excitemur, & consurgamus ad habendam salutis nostræ diligentem curam. Ignorantia Dei recte tenebris ac nocti, cognitio autem diei ac luci comparatur; sicut enim nox & tenebræ, dum omnia tegunt, causa sunt errandi, impingendi, corruendi, sic & ignorantia Dei, dum tegit ea quæ de Deo sciri oporteat, causa est errandi animo & peccandi & pereundi. Et sicut dies ac lux omnia aperit & ostendit, causaque est recte eundi & operandi; sic Dei cognitio omnia monstrat quæ vitanda & quæ sectanda sunt, ut exitium evitemus, & salutem æternam consequamur. Non est autem similitudo hæc ulterius tendenda quam par est. Neque enim Apostolus significat, nondum Christianis plenam affulsisse lucem, sed tantum, ut diximus, tempus esse ex somno consurgendi, quod tanto magis ad evigilandum & surgendum invitat, quanto lux major est ac provectior.

Abjiciamus igitur &c. Nunc infert admonitionem, cui per superiora viam munivit: quasi dicat, excitemur igitur ex somno animi, & consurgamus, nocteque jam abeunte, die vero appetente, deponamus opera tenebrarum, & induamus arma lucis. Pergit in allegoria Apostolus. Noctem enim ac tenebris abeuntibus, cessant etiam opera tenebrarum, & luce exorta induuntur vestimenta luci convenientia. *Abjiciamus.* Non intermittamus tantum, sed plane omittamus & abjiciamus, nunquam iterum resumenda. Nox enim ac tenebræ animis nostris nunquam redeunt,

lux animorum nostrorum semper durat, & magis magisque crescit & inclarescit.

Opera tenebrarum. Opera quæ in tenebris fiunt, & quorum tenebræ sunt occasio & causa, opera pudenda, quæ noctem & tenebras expetunt & quærunt, nox enim & tenebræ pudore vacant. Intelligit quidem Apostolus opera quæ ipsam etiam corporis lucem reformidant, quod eorum illos ipsos pudeat qui ea faciunt, quorum operum mox facit mentionem; sed nobis Christianis etiam illa opera abjicienda sunt quæ cum spiritali luce, qua animi nostri sunt collustrati, non conveniunt; quorum turpitudine ac sceditas, etiam si in aliis divinæ veritatis ignaris non appareat, in nobis tamen qui lux sumus protinus conspicitur ac notatur, omnia nimirum vitia & opera quæ cum recto & honesto non omni ex parte conveniunt, & reprehensionem aliquam merentur. Hæc tanquam indumentum aliquod scædum ac pudendum, cum quo in lucem prodire sit nefas, exuenda & abjicienda nobis sunt.

Et induamur. Turpi ac nocturno vitiorum omnium indumento abjecto,

Induamur arma lucis, ὅπλα τῆ φωνῆς. Ὅπλα arma significant, sed Apostolus hoc loco vestimenta simpliciter designare videtur, quatenus & illa arma sunt contra nuditatem & alia corporis incommoda. Arma seu vestimenta lucis sunt, vestimenta quæ luci conveniunt, quæ honesta sunt, in quibus conspici nullus sit pudor, nulla turpitudine. Intelligit omnes sanctos Christianorum mores, qui Christianis tanta animorum luce collustratis nulli sint rubori, sed maximo decori & ornameto, quos paulo post ipsum Dominum Jesum Christum esse docet. Sunt autem opera tenebrarum ita abjicienda, ne ea unquam resumamus; opera vero lucis ita induenda, ne ea unquam deponamus, sed iis semper vestiti simus, sive nox sit, sive dies. Nobis enim Sol veritatis nunquam occidit, etsi non conspiciamur ab hominibus, scimus nos conspici à Deo, qui major est cujusque nostrum conscientia. Neque nos solis hominibus, sed multo magis nostræ conscientia ac Deo sanctitatem nostram imus approbatum.

Verf. 13. *Sicut in die decenter ambulemus, non commensationibus & ebrietatibus, non cubilibus & lasciviis, non liti & zelo.* Persequitur allegoriam Apostolus. Solent enim homines interdum decore incedere.

Sicut in die, intellige fieri convenit, *decenter ambulemus.* Id est decenter & honeste vestiti incedamus. Nobis enim Christianis semper est dies, nunquam est nox, animi scilicet. *Omnes vos*, inquit alibi Apostolus, hoc ipsum monitum inculcans, *fili lucis estis & filii diei, non sumus noctis neque tenebrarum.* Ergo igitur ne dormiamus ut & reliqui, sed vigilemus & sobrii simus, & quæ sequuntur 1 Thess. v. 5 & seqq.

Non commensationibus. Exprimit Apostolus opera quædam tenebrarum à quibus nos longe vult abesse.

Non commensationibus. Intellige, indulgete aut dediti estote, penitus abdicare commensationes, id est instauraciones epularum post epulas, & consequenter omnem in edendo luxuriam. Commensationum adjuncta sunt cantus lascivi, saltationes & tripudia. Videtur nunc Apostolus in secunda loqui persona, ut

sequens comma docet. Neque enim opus erat ut sese commisceret cum iis, ad quos ab istis quæ hic nominantur vitiis dehortatio pertinere poterat.

Et ebrietatibus. Id est ab omni in bibendo luxuria abstinete. Natura enim necessariis rebus voluptatem admisit, ut gratiorem illarum usum voluptatis adderet accessio, sed si suo veniat jure, luxuria est. Christianæ sanctitatis est cibo ac potu moderate & temperanter uti, citraque omnem *αὐσθήσει* Ephes. v. 18.

Non cubilibus. Honestæ circumscriptione notat omnes concubitus illicitos.

Et lasciviis, αὐθαγίας. Id est concubitus illicitorum effectis, intellige ut supra, indulgete aut dediti estote. Jure ista duo paria vitiorum ad opera tenebrarum retulit. Nam etiam ebrietas quondam nocturnum erat opus 1 Thess. v. 7, cum puderet homines non sobrios conspici; nunc quidem vitii istius adeo ipsos depudit, ut inter laudes putent, quam plurimum posse bibere.

Non liti & zelo. Vitia nominat prioribus contraria, nec minus hominibus quam illa communia. In illis peccatur amore, in his amoris defectu. Ita homines vel non amant alios, vel male amant. Non amant qui litem & zelum adversus alios exercent; male amant qui cum aliis comessantur, inebriantur, lascivunt. *Non liti, μὴ ἔσθῃ*, intellige dediti estote, ab omni lite & contentione prorsus abstinete. Lis, *ἔσθῃ* verborum pugna est acerba, & pertinax sibi invicem concedere nolentium. Zelo, absit à vobis æstus animi victoriam in lite obrinere & adversarium confundere cupientis. Qui per litem ac contentionem accenditur, & vicissim litem ac contentionem accendit, & vehementiorem, asperiores magisque pertinacem facit. Hoc tertium par vitiorum, etiamsi palam ac media luce exerceatur, tamen ad opera tenebrarum spectat, quatenus cum spirituali Christianorum luce nihil commune habet.

Verf. 14. *Sed induimini Domino Jesu Christo, & carnis curam non facite, ad cupiditates.* Docuit quæ abdicare debeant Christiani, nunc è contrario docet quo indumento debeant conspici, & semper vestiti incedere.

Induimini, inquit, Domino Jesu Christo, ἰνδύσασθε τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Indui dicitur persona alicujus, cum is imitatione quadam & assimilatione exprimitur. Sic igitur & nos personam Domini Jesu Christi induere debemus, ut ejus sanctissimos mores in omnibus imitemur & exprimamus. De quo inter alia sanctitatis opera scriptum est; *Non luigabit neque clamabit, neque audiet quisquam in plateis vocem ejus, calamus contritum non confringet, & linum fumigans non exstinguet* Matth. xij. 19, 20. Christianorum est Christum omni vita quam maxime referre. Ideoque eum Apostolus vocat Dominum, ut nos ad illius excitet imitationem. Nam si unquam locum habet quod dicitur, Regis ad exemplum totus componitur orbis, in Christianis vel maxime locum habere debet. Nisi enim Christum fuerimus imitati, fru-

stra nos illius esse profitemur. Non agnoscit Christus pro suis nisi sibi similes. Eadem phrasi, induendi Christum, usus est Gal. iij. 27, respiciens ad baptismum in quo vestes aliæ exui & aliæ indui solebant.

Et carnis curam non facite, μή σκευθῆς σφόνδα μὴ ποιεῖτε. Ne quis carnem obtendat, & illius curam, docet qualis & quousque illius cura sit habenda: quasi dicat, curanda quidem est caro, cum sit animi habitaculum & instrumentum ac pars nostri, neque ego cuiquam curationi carnis interdicto; sed hoc volo, ne carnis curam geratis.

Ad cupiditates. Ad necessitatem carnis curam gerere justum ac verum est, idque vita mortalis requirit, sed ad cupiditates, vitiosum ac illicitum. *Ad cupiditates.* Id est ut cupiditatibus carnis satisfiat. Carnis cupiditates quia necessitatibus carnis tunc opponuntur, hinc apparet non intelligi cupiditates rerum necessariorum, sine quibus mortalis vita vel agi simpliciter, vel commode agi nequeat, sed cupiditates rerum, quæ ad solam luxuriam spectant; à quibus vitiis Christianorum vita longissime debet abesse. Ideo & cupiditatum vox in vitio poni solet, & hic posita est.

CAPUT. XIV.

Verf. 1. *Infirmum autem fide suscipite, non in certamina disputationum.* Hactenus exposuit Apostolus varia Christianæ pietatis præcepta, quibus rationalis ille cultus Christianorum continetur; nunc etiam agit de nonnullis quæ olim in Lege divina præcepta ad ritus & carnalem illum pertinebant cultum, proinde quæ per se quidem nunc illicita non sint, nec in Lege Christi vetita, caterum si fiant, infirmorum salutem obesse possint, & tam levia sint ut ab iis abstinere, præsertim infirmorum in conspectu, nihil oneris habeat, nec libertati Christianæ quidquam præjudicet.

Infirmum autem fide. Τὸν ἀδυνατοῦ τῇ πίστει. *Autem:* quasi dicat, hæc quidem quæ adhuc dixi Christi præcepta sunt, & vobis omnibus necessario exsequenda; quod autem ad fide infirmos attinet, infirmos fide suscipite. Non intelligit Apostolus fidem, qua Jesum credimus esse Christum, hac enim nemo infirmus esse debet; sed qua nonnulli qui alioqui firmiter credebant Jesum esse Christum, quia ex Judæis erant conversi; vacillabant in quibusdam Legis præceptis, nondum satis persuasi iis sese & alios solutos esse; quale erat præceptum de non edendis quibusdam cibis, præsertim idolothyti, idem de Sabbato & aliis diebus festis. Docet igitur Apostolus quo pacto sese erga tales reliqui Christianorum gerere, imo quo pacto & firmi & infirmi inter sese agere debeant. *Infirmum fide.* Id est ratione fidei ejus quam diximus: fides

fides enim seu persuasio ista ad subjectam materiam restringenda est.

Suscipite, προσλαμβάνετε. Id est pro fratre & membro Ecclesiæ ducite, fraterno amore complectimini, nihil ipsi apud vos obstat illius hæc fidei infirmitas, sufficiat quod firmiter credat Jesum esse Christum ac Dominum, & multos forte Legis ritus aliis jam remiserit, licet in quibusdam adhuc hæsitet; etiam in his per eandem in Christum fidem profecturus, si eum vestra charitas & in eo tolerando benignitas provexerit. Sic idem verbum suscipiendi accipitur mox yf. 3, & cap. xv. 7.

Non in certamina disputationum. Intellige descendite vel venite, abstinete inter vos ab omni disputationum certamine. Per ejusmodi enim certamina alii alios vel contemnunt vel condemnant vers. 3, quod à vobis absit quam longissime. Potestis inter vos amice & fraterne colloqui, & argumenta ad veritatem demonstrandam conferre, si sit animus; sed contentiones serere, & altercando certare ac disputare, id vero foret liti & zelo indulgere, quæ opera tenebrarum esse modo dictum est.

Vers. 2. *Hic quidem credit manducare omnia, infirmus autem olera edit.* Exponit quem fide firmum, quem infirmum intelligat. *Hic quidem*, ὁ ἰσχυρὸς, nempe Christianorum, *credit manducare omnia.* Id est credit licitum esse manducare omnia, quamvis quædam in Lege fuerint vetita, quamvis idolis sint immolata, credit puris omnia esse pura, impuris omnia esse impura, credit omnem creaturam Dei bonam esse, nec quidquam rejiciendum quod cum gratiarum actione sumitur 1 Tim. iv. 4.

Infirmus autem, ὁ ἀδυνατῶν, *olera edit.* Olera opponit carnibus. Olera autem edit quoties veretur ne in carnem incidat idolis immolatam, aut aliam aliquam Lege damnatam & immundam. Nam eorum qui ab omni carne ex disciplina Pythagoræorum abstinerent, hic rationem haberi non puto. Ad carnem & sanguis referendus est. Quem hominem infirmum, nempe fide, vocat, quod nondum satis persuasum habeat omnem cibum, omnem carnem esse mundam iis qui cognoverunt veritatem, & fidem habent in Dominum Jesum Christum.

Vers. 3. *Qui edit non edentem ne contemnito, & qui non edit, edentem ne judicato, Deus enim illum suscepit.* Docet quomodo se alter erga alterum gerere debeat.

Qui edit. Id est licitum sibi putat ut edat, intellige quemvis cibum, libertatis Christianæ optime gnarus.

Non edentem. Nempe cibos, ex Legis disciplina immundos & vetitos, præsertim idolothyta.

Ne contemnito. Ἐξουθενήτω, nihili pendito. Solent ignorantes & imperiti à scientibus contemni. Scientia enim inflat; ut alibi eadem de re loquitur Apostolus 1 Cor. viij. 1. Includit autem hic contemptus usum cibi sine ullo respectu fratris infirmi. Nam quos contemnimus, eorum rationem non habemus.

Et qui non edit, edentem ne judicato. Id est damnato. Nam sicut scientes ad contemnendos ignaros, sic ignari & imperiti ad damnandos alios valde sunt proclives. Ita scientia est superba, ignorantia supersticiosa.

Deus enim illum suscepit. Quasi dicat, ideo tu illum damnare non debes. Deum opponit homini. *Suscipit*, nempe amandum, fovendum, servandum, propter fidem in Jesum Christum.

Vers. 4. *Tu quis es qui judicas alienum domesticum, proprio Domino stat aut cadit, statuitur autem: potens enim est Deus statuere ipsum.* Pergit in coarguendo isto damnante. *Tu.* Alloquitur damnantem.

Quis es. Quæ tua est tanta dignitas ista aut potius præsumptio? quem te esse putas?

Qui judicas. Id est damnas, & cælo proscribis.

Alienum domesticum. Cujus tibi nullum est jus, & quidem domesticum Dei, tu homo, judicas.

Proprio Domino. Urget rem: quasi dicat, habet ille suum proprium Dominum, cui stat, aut cadit; si stat, proprio Domino stat, si cadit, proprio Domino cadit. Proinde præter Dominum proprium, nemo illius judicandi & damnandi habet arbitrium & potestatem.

Stat. Id est incolumis est.

Cadit. Id est interit.

Statuetur autem. Docet Apostolus quid de eo futurum sit. Non cadet sed statuetur, id est non peribit sed servabitur.

Potens enim est Deus statuere ipsum. Rationem affert asserti: quasi dicat, nam etiamsi hominibus Legi innutritis videatur id fieri non posse, tamen Deus eum statuendi & jus & vires adeoque & voluntatem habet propter fidem in Jesum Christum, Deus in sua manu ac potestate habet, *statuere ipsum*, id est servare.

Vers. 5. *Hic quidem judicat diem, præter diem, hic vero judicat omnem diem, unusquisque in propria sententia plene persuasus esto.* Aliam speciem firmæ & infirmæ fidei commemorat Apostolus.

Hic quidem. ὁ ὀρθὸς, ut supra vers. 2.

Judicat diem præter diem, ἡμέραν παρ' ἡμέραν. Id est unum diem alio sanctiorem judicat, & consequenter observat. Sabbata sanctiores per se dies judicat, aut novilunia, aut festa illa solennia, aut septennia, quam dies & annos alios Gal. iv. 10. Coloss. 2. 16.

Hic vero judicat omnem diem. Nullum nunc inter diem & diem sanctitatis discrimen esse arbitratur, omnes per se æque sanctos & observandos judicat. Videntur iidem discrimina dierum fecisse qui faciebant & ciborum, utrumque ex Legis instituto.

Unusquisque in propria sententia plene persuasus esto. *Unusquisque.* Nempe de diebus, ut & cibis diversa judicantium.

In propria, id est sua, *sententia.* Qua alter statuit, diebus ut & cibis promiscue uti, per se peccatum haud esse, alter dierum, ut & ciborum discrimina observare, itidem peccatum non esse.

Plene persuasus esto. Ne scilicet cum dubitatione aliqua faciat, quod alterutram in partem facit. Vide vers. 23. Articulus in Græco additus ἐν τῇ ἰδίᾳ τοῦ, docet non aliam hic intelligi sententiam, quam de rebus supra expressis. Non enim id vult Apostolus, ut quisque in falsa sententia plene sit persuasus, nec ullum habeat dubium. Imo vero dubiter vel maxime qui falsum sentit; sed ut quisque in vera sententia quam maxime sit confirmatus: proinde & is in Judaismo natus, qui dies observat, & à cibis abstinet, plene per-

ne persuasus esse debet, quod hoc faciendo nihil peccet. Hoc Apostoli dictum ultra res natura sua indifferentes & rem subjectam, trahendum non est. Non agit hic Apostolus de diebus qui ex constituto & ex recepto usu ecclesiæ deputati sunt ad peculiarem vacationem divino cultui; (horum enim observatio humanæ institutionis est, & ad solum ordinem publici cultus divini habendi pertinet) sed quos Legis disciplina sanctitate discrevit ab aliis. Hos sive quis observet, sive minus, adiaphorum per se esse ostendit Apostolus: dummodo in eo quod eos non observet nemo animi sit dubius. Dicit aliquis, Galatas ab Apostolo graviter reprehendi quod dies observarent, & menses, & tempora & annos Gal. iv. 10. Merito: Galatæ enim, ex Gentibus profanis ad Christum erant conversi, nunquam sub servitute Legis fuerant, in quam cum sese ex Christiana libertate vellent dedere, digni erant gravissima reprehensione & admonitione ne id facerent, idque cum interminatione privationis divinæ gratiæ cap. v. 1, & seqq. Magnum enim omnino bonum est Christiana libertas, & Dei quæ in illius largitione apparuit gratia, cujus magnitudinem ac præstantiam non æstimant nec intelligunt, quicunque ad Legis servitutem deficiunt ultro; ne nunc dicam spirituales Dei cultum per hæc talia impediri, qui solus sub Novo Fœdere attenditur. Ideo & ad Colossenses Apostolus; *Nemo vos iudicet*, inquit, *in cibo, aut in potu, aut in parte festi, aut novilunii, aut Sabbathorum, quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi* Col. 2. 16, 17. Sed qui sub Legis servitute nati & educati fidem in Christum susceperant, quia non protinus ad tantam libertatem animum attollere poterant, ferendi omnino erant, & firmorem æquitatem ac benignitatem juvandi & sublevandi: at qui ex Gentibus ad libertatem Christianam venerant, & iugo rituum Judaicorum implicari volebant, ferendi non erant Gal. v. 2, 3, 4.

Verf. 6. *Qui curat diem, Domino curat, & qui non curat diem, Domino non curat; qui edit, Domino edit, nam gratias agit Deo, & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.* Docet Apostolus non debere fratres ob hæc talia sese invicem condemnare & contemnere.

Primum ob dies. *Qui curat diem, ὁ φερώς τῆς ἡμέρας.* Id est qui diem observat in Lege sanctificatam.

Domino. Id est Christo, ut ex versu 9 patet. Christo enim Domini titulus sub Novo Fœdere factus est proprius, quo distinguitur ab uno illo Deo.

Curat. Id est observat, Domino id vult approbare, Domini respectu id facit, quod existimet hoc Domino ingratum haud esse. Domino in gloriam diem observat & festum agit.

Et qui non curat diem. Id est non observat, quem Lex observandum & sacrum peculiariter habendum præceperat.

Domino non curat. Id est non observat, non celebrat, eodem quo supra sensu. Existimat enim in Dominum ex eo, quod ipsum in hanc libertatem vindicasset, peculiarem redundare gloriam.

Qui edit &c. Nunc docet ob ciborum esum vel non esum damnationes vel contemptus ferendos haud esse. *Qui edit,* nempe cibos in Lege damnatos.

Domino edit. Domino id facit in gloriam, Domino id vult approbatum.

Nam gratias agit Deo. Probat quod dixit. Quia enim Deo gratias agit pro cibo & carnibus quas edit, proque jure ac libertate iis fruendi sibi concessa, hinc consequitur ipsum in Dei Christique ejus gloriam id facere.

Et qui non edit. Eos quos diximus cibos.

Domino non edit. Domino in honorem & gloriam à cibus istis abstinet, ut suam hac submissione erga ipsum reverentiam testetur, dum metuit ne eorum usu peccet.

Et gratias agit Deo. Id est & quamvis non edat, nihilominus Deo gratias agit, quod præter hos cibos alios creaverit & affatim suppeditet: quasi dicat, etiam si seipsum cibus istis defraudet, Deum tamen gloria & gratiis ipsi debitis non defraudet. Quia igitur utrique Dominum ejusque gloriam pro scopo habent, licet diversa ratione ad illum contendant, idcirco nullas inter se lites ferant, ab omni inter se damnatione & contemptu abstineant.

Yf. 7. *Nemo enim nostrum sibi ipsi vivit, & nemo sibi ipsi moritur.* Rationem affert, superiores dicti; quia *nemo nostrum sibi ipsi vivit*, Id est nemo hominum vivendo sui juris est, ut non debeat omnium suorum factorum rationem reddere. Quod quia Christiani optime sciunt, idcirco omnia quæ faciunt vel non faciunt, Domino faciunt vel non faciunt.

Et nemo sibi ipsi moritur. Id est ne mortuus quidem quisquam sui juris est, ut non sit amplius ulli obnoxius, & ut sit omni legi aut pœnæ veræ & cum sensu conjunctæ exemptus.

Verf. 8. *Namque si vivamus, Domino vivimus, & si moriamur, Domino morimur, ergo si & vivamus, si & moriamur, Domini sumus.* Docet neminem sive vivum sive mortuum sibi vivere, sibi mori, quia si vivamus, Domino vivimus, nemo ergo sibi vivit. Domino, id est Christo, Domino rationem omnium factorum reddere tenemur.

Si & moriamur, Domino morimur. Id est Domino nos sistere cogemur. Nemo ergo sibi moritur, si Domino quisque nostrum moritur.

Ergo si & vivamus &c. Assertum hoc ex proxime dicto consequitur.

Domini sumus. Id est Dominus in nos habet jus & potestatem sive vivis sive mortuis imperandi, & sive vivos sive mortuos præmiis ac pœnis veris & sensibilibus afficiendi.

Verf. 9. *In hoc enim Christus & mortuus est & resurrexit, ut & mortuis & vivis dominetur.* Confirmat quod proxime dixit, & simul docet quem nomine Domini designet, nempe Christum. *In hoc.* Id est hunc in finem.

Christus. Ille Dei, qui Jesus est, Dei & Mariæ virginis filius.

Et mortuus est. Sic enim Deus decreverat, ut Christus ille, antequam intraret in gloriam sibi à Deo destinatam, mortem subiret. *Et resurrexit.* Divina scilicet Dei Patris sui virtute suscitatus ex mortuis. Nisi enim id factum esset, quomodo in gloriam sibi decretam intrare potuisset.

Et revixit. Nempe sic ut nunquam amplius moreretur Act. xiii. 34.

Ut & mortuis & vivis dominetur. Quia vero mortuis aliter imperare ac dominari non potest nisi ut jubentur reviviscere, hinc consequitur Christum habere potestatem mortuos revocandi in vitam, eosque non minus quam qui morti non erant præmiis ac pœnis afficiendi. Quia vero Christus vivis dominatur, ideo ipsi ab omnibus viventibus honor, cultus, adoratio, invocatio, fides, obsequium, non minus quam ipsi Deo, debetur. Apparet porro Christum antequam homo nasceretur Deum haud fuisse. Alioquin enim nihil opus fuisset illum & mori & resurgere & reviviscere, quo mortuis & vivis dominaretur. Videmus etiam post mortem demum & resurrectionem Christi, dominatum ejus plenum & perpetuum in mortuos pariter ac vivos initium accepisse. Unde nec ante divinis plane ac cælestibus religionibus coli cœpit inconspicuus, quam ex mortuis suscitatus & in cælum evehctus, ad regni cælestis sibi à Patre ante secula destinati possessionem & hæreditatem pervenisset.

Verf. 10. Tu vero quid judicas fratrem tuum? aut & tu quid contemnis fratrem tuum? Omnes enim statuemur tribunali Christi. Alloquitur eum qui judicat & damnat fratrem suum, quod dies in Lege festos non observet, quod cibo quovis promiscue contra Legis præceptum vescatur.

Tu vero. Quasi dicat, Christus est qui judicandi nos omnes habet potestatem; Tu vero, Christi mancipium,

Quid judicas? Quare tibi judicandi jus sumis? Judicas, id est damnas, è regno Dei proscribis,

Fratrem tuum. Non tuum subjectum, non tuum famulum secundum spiritum, sed tuum fratrem, tibi jure ac dignitate coram Deo & Christo æqualem propter eandem in Christum fidem, quæ nos Dei filios facit, & consequenter alios aliorum fratres.

Aut & tu &c. Alloquitur & eum qui fratrem suum contemnit, nec ullam illius rationem habet,

Quid contemnis? Quare tibi contemnendi facultatem usurpas?

Fratrem tuum. Tibi parem, & æque ac tu honore dignum, nisi quod te scientia inflet, & ipse tibi scitissimus esse videaris, quamvis nihil te, ut oportet, scire ostendas.

Omnes enim statuemur. Rationem affert cur nemo sibi jus sumere debeat condemnandi vel contemnendi fratris. Quia omnes statuemur coram tribunali Christi: quasi dicat, habemus omnes judicem Christum, coram cujus tribunali statuemur. *Omnes,* nemine excepto, sive vivi sive mortui. *Statuemur.* Dei & Christi potentia.

Tribunali Christi. Id est Christo in suo tribunali confidenti, cum veniet judicatum vivos & mortuos. Hoc tribunal Christus ipse appellat thronum gloriæ, in quo se dicit sessurum omnibus sanctis Angelis stipatum Matth. xxv. 31. Qui thronus erit in sublimi æthere elevatus ut ab omnibus possit conspici i Theff.

iv. 17.

Verf. 11. Nam scriptum est, vivo ego dicit Dominus, quod mihi se flectet omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Probat Scripturæ Veteris testimonio omnes homines statutum iri coram tribunali Christi. *Vivo ego &c.* Recitat Scripturæ verba quæ refert Dei hac de re sermonem.

Vivo ego. Dei sermo incipit: quasi dicat, quam certum est me vivere, tam certum est futurum quod ajo. Modus est juramenti divini.

Dicit Dominus. Interfatur Scriptura, auctorem sermonis nominans, nempe Deum illum unum, Domini nomine ab interpretibus Græcis Veteris Testamenti designari solitum.

Quod mihi flectet &c. Id est sese flectet vel flectetur. Exprimit Deus quid juret, fore nimirum ut ipsi flectatur omne genu &c. Quæ Dei ipsius & quidem cum juramento prolata verba, necesse est in sensu quam amplissimo & augustissimo Deoque dignissimo accipere, ut nemo hominum sit qui genua sua non incurvet ac flectat Deo, & cujus lingua non confiteatur Deum. Dabit ergo Deus istius rei causam necessariam hominibus omnibus. At quam aliam nisi Christi ad judicandos homines illustrem & gloriosum adventum? Sequitur ergo, fore ut coram tribunali Christi omnes homines nullo excepto compareant. Nec refert quod Deum ipsum visuri non sint homines; sufficit quod visuri sint judicem Christum; cui cum omnes genua flectent tanquam supremo suo ac cælesti judici, & linguis confitebuntur, ipsi Deo id facient, cujus nomine & virtute, cujus cum gloria Christus veniet, & omnes judicabit. Sequitur porro etiam mortuos resuscitatum iri, ut coram tribunali Christi appareant. Nisi enim hoc fieret, quo pacto verum foret quod dixit Apostolus, omnes statuemur coram tribunali Christi, cum isti omnes jam pridem sint mortui? Quo pacto & Dei ipsius jurata verba vera essent, cum longe plures sint & futuri sint mortui, quam in Christi adventu reperientur vivi? Et quo alio fine Christus mortuis dominaretur eorumque judex esset nisi ut eos coram suo sisteret tribunali pro cujusque tractandos meritis? Suscitabit pios ad præmia, cur non suscitaret etiam impios ad pœnas? Potentia illi non deest, nec deest jus, non tantum promissionibus, sed etiam minis publicatis. Et multum pietatis interfuit promissionibus apponi minas pœnarum, ad quas subeundas etiam mortui sint suscitandi. Nec minus veritatis ac gloriæ divinæ interest eas haud esse inanes & puerilia terculamenta.

Mihi. Nempe in Christo meo & judice à me constituto, mea cum gloria, meis cum Angelis ad judicium mittendo & venturo.

Omne genu. Genu tribuitur quod homini propriè competit per genu, sicut & in sequenti membro linguæ tribuitur quod hominis est per linguam. Flectunt autem genua coram judice non tantum qui bene, sed etiam qui male sibi sunt conscii, proinde non tantum boni & justii, sed etiam mali & injusti.

Et omnis lingua confitebitur Deo. Id est Deum celebrabit & gloria afficiet, Hebræa phrasi. Gloria enim Deo tribuitur confessione Dei, confessione ejus potentiae, sapientiae, bonitatis, confessione ejus beneficiorum & operum ac factorum divinissimorum. In Christi ergo adventu omnium hominum, etiam eorum qui nunc Deum non agnoscunt, lingua confitebitur esse Deum, eumque unicum, qui universa creaverit, quiq; omnium supremus & absolutus sit Dominus, & quemque pro meritis tractet. Difficile enim erit id

non agnoscere ac confiteri, cujus effecta certissima ante oculos omnium versabuntur.

Verf. 12. *Ergo igitur unusquisque nostrum de seipso rationem dabit Deo.* Infert hoc ex superioribus. Quo enim alio fine statueremur omnes coram tribunali Christi, nisi ut quisque nostrum de se rationem daret Deo? Metaphora sumpta ab iis qui rationes reddunt dati & accepti. Sic & quisque nostrum factorum suorum omnium dabit rationem, ut ea vel approbet Deo, & præmium ferat vitam æternam, vel si ea approbare non possit, pœnas luat.

Deo. Christus enim Dei nomine tanquam Iudex ab ipso constitutus sedebit & judicabit, præmiaque ac pœnas distribuet.

Verf. 13. *Non amplius igitur alii alios judicemus, sed hoc judicate magis, ne ponatis offendiculum fratri aut scandalum.* Quasi dicat: Cum igitur res ita se habeat ut omnes sistendi simus coram tribunali Christi, & quisque nostrum de seipso rationem daturus sit Deo, non amplius alii alios judicemus. Habemus omnes judicem, & quisque nostrum ipse judicandus est; proinde ne sibi judicis partes in alium sumat.

Non amplius. Quasi dicat, si forte adhuc alii alios judicavimus, non amplius id faciamus, aut etiam *ne unquam alii alios, id est fratres firmi infirmos, & vicissim infirmi firmos*

Judicemus. Se quoque admiscet Apostolus in prima loquens persona per communicationis figuram, ut doceat se quamvis tantus sit Apostolus, ab omni fratrum damnatione longissime abesse. Verbum judicandi hoc loco latius sumendum est, ut non tantum ad illos spectet qui fratres damnant, sed ad illos etiam qui fratres contemnant, ut ex verf. 10 & 12 colligitur, & ex eo quod mox per oppositionem contrarii addit Apostolus, spectans ad eos qui fratres infirmos contemnebant. Nam & contemnere aliquem non minus quam damnare effectus de illo judicii est. Qui aliquem damnat, judicat illum esse hominem malum vel impium, qui aliquem contemnit & nihili pendit, judicat illum esse hominem nauci vel nihili.

Sed hoc judicate magis. Rem contrariam judicationi fratrum præcipit: quasi dicat, non fratres judicemus, sed fratrum judicio omisso, *hoc magis judicate &c.*

Judicate. Id est constituite, decernite & consequenter agite, per metonymiam causæ. Nunc in secunda persona loquitur Apostolus, ut ostendat se hoc monito non indigere. *Magis,* id est potius. Non comparandi sensu, sed hoc simpliciter asserendi, illud simpliciter negandi.

Ne ponatis, & μηδὲν ἑνὸς, non ponere, *offendiculum.* Metaphora ducitur ab iis qui in via vel semita lapidem ponunt, vel offendiculum aliquod, ad quod euntes vel currentes impingant. Hoc faciebant qui idolothyta aliosque cibos per Legem damnatos, sine ullo infirmorum fratrum respectu edebant, quo suo facto causa erant infirmis fratribus, ut vel factum eorum contra suam conscientiam imitarentur, & sic peccarent, vel saltem animo contristerentur, & consequenter Christianæ libertati ac religioni minus æqui essent. Vide verf. 15, & 1 Cor. viij. 9, 10.

Aut scandalum. Hoc gravius quiddam videtur quam offendiculum. Nam offendiculum non protinus concidere facit, id est perimit, sed scandalum perimit. Ponebant autem scandalum iidem illi, quatenus facto suo causam dabant etiam à Christiana fide ac religione deficiendi. *Fratri.* Id est homini in Christum credenti verf. 10, proinde peccato tanto graviore. Nimirum sicut Christianam libertatem & spirituales cultum haudquaquam prode debemus, sic eadem libertate moderate uti, & aliorum in gratiam aliquid etiam de jure nostro interdum, & quoties id citra divinæ gloriæ & Christianæ libertatis ac pietatis jacturam vel detrimentum fieri queat, remittere. Sic in Concilio Jerosolymitano decretum erat, ut qui ex Gentibus profanis crediderant, in gratiam Judæorum credentium à sanguine & suffocato & idolothytis abstinerent Act. xv. 29. Sunt qui putant hæc ab Apostolis esse decreta, quod sanguine & suffocato vesci per se illicitum sit, propter adjunctionem in hoc decreto scortationem, quæ per se illicita est. Sed scortatio istis adjungi potuit, & haud dubie adjuncta fuit, ideo quod non minus licita putaretur à Gentibus, quam sanguine & suffocatis, & aliis quibuscumque cibis vesci, licet causa abstinentiæ esset diversa: in sanguine quidem & suffocatis Judæorum ædificatio, in scortatione vero ipsa per se turpitudine, quod ex Pauli verbis facile colligitur 1 Cor. xj. 12, 13, & seqq. Et qui ullis cibis vesci per se putant illicitum, Christianæ pietatis naturam non satis perspexisse, nec ad varia Christi & Apostolorum de cibis & escis dicta, attendisse videntur. Paulus certe nullam usquam in cibis exceptionem adfert, nisi scandali causa. Nam qui carnes humanas objiciunt, iidem & alias carnes & cibos objiciant licet, à quibus natura humana abhorret, nisi vel feritate, vel necessitate ac fame vincatur. Ipsa ab idolothytis abstinentia eodem in decreto posita monere poterat, vetari hæc scandali causa. Idolothytis enim citra scandalum, & extra fana vesci licitum erat. Christiani igitur hanc à cibis istis abstinentiam exercuerunt quam diu spes erat ædificationis Judæorum; quæ postquam decollavit, suam usurparunt in Christo libertatem: cui tamen frænum injiciendum est in præsentia infirmorum, qui se hoc Apostolorum decreto simpliciter & absolute putant obligari. Codices, qui suffocatum ejiciunt, & ejus loco ponunt verba, ne aliis faciamus, quæ nobis fieri nolumus, rem inferunt de qua nulla unquam inter homines, nedum Christianos, erat controversia. Hac certe ratione nulla causa esset, quin & alia omnia Christianæ pietatis apponerentur officia. Christiani vero etiam majus quiddam ac perfectius didicerant à Christo, ut scilicet ea omnia quæ nobis fieri ab aliis velimus, ipsi aliis faciamus. *Hæc,* inquit Christus, *est Lex & Propheta* Matth. vij. 12.

Verf. 14. *Scio & persuasus sum in Domino Jesu quod nihil (sit) commune per se, nisi ei qui putat aliquid commune esse, illi commune (est.)* Exponit Apostolus suam de cibis sententiam.

Scio. Quasi dicat: non opinor, sed scio pro certo.

Et persuasus sum, & πεισθηναι. Id est nullum habeo dubium.

In Domino Jesu. Id est per Dominum Jesum, qui me id docuit spiritu suo.

Quod nihil commune per se. Id est quod nullus cibus per se impurus sit, de cibis enim nunc loquitur. *Commune* pro impuro, quia quæ communi patent usui, facile inquinantur, per metonymiam causæ. *Per se*, id est in sua natura ac ratione spectatum. Cibi qui impuri dicuntur, ex Lege & instituto id habent, non ex ipsa rei natura. *Nisi ei qui putat aliquid commune esse:* *ei* *pro* *nisi*, ponitur pro *quia* *sed*, ut Joh. v. 19. Neque enim limitat quod dixit, sed potius per contrarii affirmationem confirmat.

Qui putat aliquid commune. Id est impurum esse, quales erant Judæi Legis disciplina imbuti, qui varios cibos putabant & credebant esse impuros.

Illi commune. Intellige est: quasi dicat, non est impurum per se & in seipso, sed illi tantum qui id impurum putat, impurum est, quatenus si eo contra conscientiam vescatur, peccat & conscientiam suam polluit.

Vers. 15. *Si vero propter cibum frater tuus tristitia afficitur, non amplius secundum charitatem ambulas. Ne cibo tuo illum perde, pro quo Christus mortuus est.* Exposita sua sententia, alloquitur quemlibet Christianum eadem hac scientia præditum. *Si vero.* Quasi dicat, bene est Christiane eadem, si scientia es præditus.

Si vero propter cibum. Id est propter cibi usum, per metonymiam subjecti pro adjuncto, frater tuus nempe in Christo,

Tristitia afficitur. Videns te sine ullo sui respectu cibo vesci, quem ipse impurum ducit; si alium quemvis hominem usu cibi contristares, reprehendendus eras, quanto magis fratrem, cui & animam impendere debebas? Solius contristationis meminit Apostolus, vel quia etiam offendi & scandalizari includit, cum neutrum sine contristatione esse possit, vel quia ponit id quod minus est, ut hinc colligatur quid sentiendum sit de offendiculo & scandalo, quod multo majus est.

Non amplius secundum charitatem ambulas. Charitas enim ea suadet quæ ad fratrem consolandum, erigendum, recreandum pertinent. Ut vero frater propter cibum, rem adeo levem, & quæ nullo negotio, nullo detrimento omitti possit, contristetur, charitas nullo modo permittit. Quid ergo te scientia tua juverit, si charitas tibi desit?

Ambulas. Id est agis, præsertim si quis id facere soleat. Ambulandi enim vox consuetas actiones in primis significat.

Ne cibo tuo &c. Instat & urget Apostolus gravitatem facti, quamque longe à charitate absit ostendens: quasi dicat, perdere hoc est fratrem, non diligere. *Ne cibo*, re tam levi, esu idolothyti, aut cibi quem frater tuus impurum ducit, idque in fratris conspectu, & sic in ejus contemptum ac vilipendium. *Tuo.* Quasi dicat, quem tanti facias, tam charum habeas, quem fratri & saluti illius præferas. *Perde*, id est in æternum exitium præcipitem age, & regno Dei priva, quantum scilicet in te est. Nam qui fratrem eo contemptu, quo dictum est, contristat, quid aliud agit, quam ut eum à Christo & ab illius Ecclesia alienet, & exigit?

Itaque ne perde illum pro quo Christus mortuus est. Dum scilicet illi causa es perditionis & exitii. Describit fratrem, ut tanto majus crimen eo modo fratrem

contristantis appareat. Tu illum perdas, idque cibo tuo, re vilissima, quem Christus ut servaret mortuus est! Tu illum à Christo pellas, quem Christus ut ad se pertraheret, suum faceret, mori non recusavit! Vide quanta inter te & Christum sit dissimilitudo! Vide quantum tuum, non in fratrem tantum, sed etiam in Christum ipsum sit peccatum! 1 Cor. viij. 11, 12. In voce Christi peculiaris etiam est emphasis: quasi dicat, tu fratrem perdis qui cum Christo comparandus non es, qui Christi vilissimum es mancipium, & Christus Dei Filius & Dominus tuus pro illo mortuus est.

Pro quo Christus mortuus est. Id est pro cujus salute Christus mortuus est; salutem perditioni opponit. Mortuus autem pro salute fratris est, quatenus mortuus est, ut eum suo sanguine à peccatis purgaret, in jus vitæ æternæ assereret, & ad se converteret. Dicit autem Apostolus Christum pro fratre mortuum esse, non quod pro omnibus aliis non sit mortuus, sed quod in solis fratribus, qui sunt credentes in Christum, mors Christi effectum suum habeat.

Vers. 16. *Non blasphemetur ergo vestrum bonum.* Quasi dicat: cum tantas causas habeatis abstinendi a cibo, quoties usus illius cum fratris contristatione sit conjunctus, date operam ne blasphemetur vestrum bonum. Sic Apostolus loqui maluit, quam simpliciter dicere, ne libertate vestra in ciborum usu abutamini, ut novam causam ac rationem huic monito & præcepto suo infereret. Significat enim blasphemias & maledictis objici bonum nostrum, si ita promiscue, & sine ullo aliorum respectu libertate nostra Christiana utamur.

Non blasphemetur. Id est ne date causam & occasionem ut ab aliis blasphemetur, per metonymiam effecti pro causa. *Blasphemetur*, id est vituperetur, conviciis proscindatur & exagitetur.

Bonum vestrum. Id est vestra sanctissima religio, qua nihil melius, quippe quæ sola salutem æternam affert hominibus. Ne dicant homines, fidem Christianam in omnem incontinentiam dissolvere, sacram profanis miscere, & omnis impietatis esse magistrum, ventris autem & abdominis ministrum. Sciant homines, vos esse summe liberos; sed simul sciant vos esse in summa libertate valde temperantes ac modestos, & libertatis vestræ usum ex Dei gloria & aliorum omnium hominum ædificatione ac salute moderari.

Vers. 17. *Non enim est regnum Dei cibus & potus, sed justitia, & pax, & gaudium in Spiritu Sancto.* Rationem præcepti affert per prolepsin. Poterat enim aliquis objicere, Christianos sub beato illo Dei regno esse, quod per Messiam Regem a se effectum exercet, proinde libertatem eorum neutiquam esse in cibis & potu constringendam, cum & hoc ad beatum regni istius statum & effecta pertineat. Hanc objectionem Apostolus tollit, ut præceptum suum stabiliat quasi dicat; non enim est regnum Dei cibus & potus, ne quis forte id mihi objiciat.

Regnum Dei. Id est status ac ratio vel effectus regni Dei, per metonymiam causæ. Intelligitur autem regnum Dei per Christum. Regnum enim Christi singulariter Dei regnum dicitur, quia in regno Christi Deus singulari ratione per Christum regnat, eumque regnare apparet.

Non est cibus & potus. Non est edere & bibere; non

in eo consistit regni Dei ratio & effectus, ut edamus & bibamus, ut genio indulgeamus, & variis corporis voluptatibus perfruamur. Longe majora & veriora sunt istius regni bona & effecta.

Sed justitia &c. Docet qua in re regni Dei ratio & effectus, vitæ præsentis respectu, consistat: quasi dicat, sed regni Dei ratio & effectus est *justitia*, id est ut juste vivamus, justitiam unice colamus, suum cuique tribuamus, nemini injuriam faciamus.

Et pax. Id est ut pacem cum omnibus consecutemur, pacis causa etiam injurias dimittamus, rebus ac jure de nostro multum cedamus, neminem damnemus, neminem contemnamos, cuivis nos, quoad licet, obligatos & obsequentes præbeamus.

Et gaudium. Id est ut gaudio indefinenter exultemus.

In Spiritu Sancto. Id est per Spiritum Sanctum in animis nostris excitato, Spiritus enim Sanctus nobis justitiam ac pacem sectantibus certam spem facit cælestium bonorum, eorumque gustum ac sensum quenda nobis præbet. Unde inenarrabile nec unquam definens gaudium, tanquam ex fonte perenni, manat, & in animos nostros diffunditur. Hæc sunt regni Dei per Christum regnantis in hac mortali vita effecta, hæc illius ratio ac conditio est. Effectum ac statum regni Dei, qui futura & immortalis vita continetur, Apostolus non tangit, quia hic de eo nulla erat questio. Ponuntur autem ab Apostolo abstracta pro concretis: *justitia, pax, gaudium*, pro juste vivere, pacate agere, gaudio exultare.

Verf. 18. *Qui enim in istis servit Christo, acceptus (est) Deo, & probatus hominibus.* Probat in istis quæ dixit, rationem & effectum regni Dei consistere.

Qui in istis. Id est per ista, per justitiam & pacem. Nam gaudium in Spiritu Sancto justitiam & pacem consequitur.

Servit Christo. Servire regni correlatum est, proinde qui per ista servit Christo, Christum in se regnare ostendit. Christum autem ponit pro Deo Apostolus, ut ostendat se de regno Dei loqui, quod per Christum in Christianos exercet. Docemur Christo serviendum esse, & per Christum Deo. Quis enim Domino & Regi suo non serviat? qui cum à Deo Rex & Dominus nobis datus sit, quis non intelligat, illi serviendo, ipsi Deo servi, & omnem Christi cultum in Dei cultum tendere?

Acceptus Deo, *ἐνδεχόμενος τῷ Θεῷ.* Intellige est, valde placet Deo, proinde verum Regni Dei effectum in se exhibet. Deus enim idque per Christum in homines regnat, ut eos sibi quam maxime placentes efficiat. Iterum Deum nominat, ut Christum ad Deum referri ostendat.

Et probatus hominibus. Id est & probatur hominibus, omnes homines illum probant, laudant, amant, quod etiam Deus in Christi regno quærit. Christianorum nimirum mores & sibi maxime placere, & simul ab omnibus hominibus probari vult, quo omnes homines, quantum in se est, Christiani ad veritatem & fidem Christianam alliciant & perducant. Innuit Apostolus non illos Deo placere & hominibus patiter probari, qui sibi in edendo & bibendo indulgent, nec suæ libertati ex aliorum usu ac bono moderantur, non qui per ritus ac ceremonias religionem

exercent. Possunt illi multis hominibus probari, sed non omnibus, præsertim sapientibus, & si hominibus probentur, non placebunt Deo. At qui justitiam, qui pacem sancte & religiose colunt, non possunt nisi & Deo valde accepti esse, & ab omnibus hominibus vehementer probari.

Verf. 19. *Ergo igitur quæ pacis sectemur, & quæ ædificationis aliorum in alios.* Infert hoc monitum præceptum ex superioribus.

Ergo igitur. Quandoquidem pacem sectari res tam placens Deo est, & tam probatur ad hominibus.

Quæ pacis. Intellige sunt, id est quæ ad pacem faciunt, qualia non sunt damnare vel contemnere alios.

Sectemur. Quasi dicat: neque ego me exceptum volo, sectemur omnes, non patiamur quidquam nobis elabi unquam eorum quæ ad pacem efficiendam, augendam, promovendam & conservandam pertinent, omni contentione ea persequamur; proinde pacis causa cuncta faciamus & patiamur. Maximum bonum consequemur pacem, cujus comparatione omnia dispendia pro nihilo sunt.

Et quæ ædificationis. Intellige sunt, id est quæ ad ædificationem pertinent. Ædificari, per metaphoram, dicuntur, qui ad fidem in Christum adducuntur, in ea confirmantur, augentur, & in omnibus ejus effectis justitia, pace, charitate, sanctitate, sine quibus fides inanis est & irrita, majora subinde sumunt incrementa. Hæc igitur sectari jubemur omnia quæ istorum efficiendorum vim aliquam habent.

Aliorum in alios, *τῆς εἰς ἀλλήλους.* Hæc verba & ad pacem & ad ædificationem referri possunt. Magnum est ea sectari quæ ad pacem cum aliis & ædificationem aliorum pertinent, idque nostri omnino est officii; sed multo majus est & nobis magis incumbit, ut ea sectemur quæ ad pacem & ædificationem mutuam inter nos seu Christianorum invicem spectant & faciunt. Quid enim turpius & magis perniciosum sit, quam si Christiani, tot sanctissimis vinculis connexi, inter se discordent & bella gerant, alii alios damnent, contemnant, alii alios non ædificent, sed destruant ac diruant? Quod pro dolor! extincta pridem veritatis, & ejus quæ secundum pietatem est doctrinæ luce, inter Christianos à tot jam seculis fieri videmus. *Εἰς ἀλλήλους* pro *ἐν ἀλλήλοις*, id est quæ pacis & ædificationis sunt mutuae.

Verf. 20. *Ne propter cibum destrue opus Dei. Omnia quidem pura, sed malum homini qui per offendiculum edit.* Generali præcepto subjungit speciale ad rem qua de agitur spectans, conversa ad Christianum quemlibet oratione: quasi dicat, quandoquidem alii alios ædificare debemus.

Ne propter cibum destrue opus Dei. Propter cibum, *ἵνα μὴ βρωματι,* cibi causa, ut eum scilicet comedas.

Destrue, *κατέλυε.* Dissolve, tu Christiane quibus es.

Opus Dei. Id est fratrem, hominem Christianum salutaris respectu ne destrue. Per metaphoram loquitur Apostolus, dissolutionem operis seu ædificii Dei opponens ædificationi. Est enim Christianus fidei suæ, & ejus quæ fidem consequitur, pietatis respectu, Dei opus, Dei ædificium, quod Deus ipse magna cura per verbum ac spiritum suum efficit &

cit & construxit: hoc dissolvit & destruit, quisquis facit ut Christianus peccet, vel à fide in Christum deficiat. Dei hoc opus dissolvere quacunque de causa impium est, quanto magis illud dissolvere ac destruere cibi alicujus causa, à quo abstinere res adeo levis est, ut propter eam ne tantillum quidem nobis depereat; cum tot alii cibi supersint, quibus sine ullo offendiculo & scandalo possumus refici? Dissolvit autem Dei opus, quantum in se est, quisquis id facit ex quo dissolutio & destructio operis Dei facile sequi possit, quamvis effectus ipse aliunde impediri possit. Nam & contristare fratrem, ut vidimus vers. 15, eodem tendit.

Omnia quidem pura. Occupat objectionem prætendentium omnia esse pura, ideoque nullius usu interdicendum esse sub Novo Fœdere. Respondet Apostolus omnia quidem esse pura, sed nihilominus malum esse homini, qui per offendiculum edat. *Omnia pura.* Id est omnis cibus & potus per se purus & mundus est, & per Christum pro mundo declaratus. Vox *omnia* ad subjectam materiam restringenda est. Agitur autem & in antecedentibus & in sequentibus de cibo & potu, eorumque usu. *Pura*, quatenus nullus cibus & potus per se hominem eo utentem coram Deo immundum & pollutum facit. Olim sub Lege, propter Dei interdictum, multa erant immunda; nunc Deus interdictum istud per gratiam à Christo publicatam tulit, proinde & omnis cujuscunque cibi & potus immundities sublata est.

Sed malum, intellige est, id est noxium, malè erit, male expetet, *homini qui per offendiculum.* Id est cum offendiculo, *per* pro cum, cum offendiculo nimirum fratris infirmi, *edit*: non cibus ipse per se malum & noxam edenti afferet, sed quod illum ederit cum fratris infirmi offendiculo, id est malo & noxa.

Vers. 21. *Bonum non edere carnem neque bibere vinum, neque in quo frater tuus offendit aut scandalizatur, aut infirmus est.* Per contrarium rem illustrat & amplificat. *Bonum*, intellige est, id est res est bona & utilis, & singulare præmium à Deo habitura.

Non edere carnem, neque bibere vinum. Neque, intellige, aliquem alium cibum & potum edere & bibere, aut aliud aliquid facere.

In quo, id est per cujus usum, *frater tuus*, id est Christianus, *offendit*, id est ad peccatum adducitur, *aut scandalizatur.* Id est à fide in Christum plane recedit, vel ecclesiam Christi deferit. Etsi enim scandalum etiam id significat, ad quod aliquis eundo offendit vel impingit, ut in illo Esaiæ dicto lapis offendiculi & petra scandali; vox tamen scandali hoc sensu cum voce *προσκόμματα*, offendiculi, conjuncta, quod & isto fit in loco, graviolem offensam & læsionem designat, quam vox *προσκόμματα*. Unde etiam ab ipso Christo de iis qui deficiunt à fide, usurpatur Matthæi xiiij. 21.

Aut infirmus est. Id est aut in cujus cibi vel potus usu infirmam habet fidem. Ideo dicere maluit Apostolus *in quo*, quam *de quo*, per quod, ut convenienter omnibus tribus membris loqueretur. Significat Apostolus, etiam si frater nec offendat seu impingat, nec scandalizetur per cibi aut potus alicujus usum, si tamen fidem habeat infirmam, bonum est rationem illius habere, & cibo ac potu isto non uti,

cum facile res ad offendiculum & scandalum ex hac infirmitate devenire queat. Non dicit Apostolus simpliciter & absolute bonum esse carnes non edere & vinum non bibere, quid enim in eo per se foret boni? Sed bonum esse, si id fiat in gratiam fratris, ne inde offendiculum & scandalum ob suam infirmitatem capiat.

Vers. 22. *Tu fidem habes, apud te ipsum habes coram Deo; beatus qui non judicat seipsum in eo quod probat.* Iterum occupat objectionem. Poterat aliquis dicere: Etsi frater est infirmus, at ego infirmus non sum, ego fidem habeo, & certo sum persuasus cibum istum ac potum, ut & omnem alium, esse mundum. Cur ergo meo non utar jure?

Tu fidem habes., respondet Apostolus, *apud te ipsum habes, coram Deo.* Quasi dicat, quid opus est ut hanc fidem facto ostentes, cum offendiculo, & scandalo conjuncto? Sufficit quod ipse tibi fidei istius sis conscius, & Deus. *Apud te ipsum*, id est penes te, vel in teipso habes, *coram Deo*, qui inspector & testis est cordium & animorum, proinde & fidei, pro qua à Deo præmium expecta. Non agitur hic de fide qua Jesum credimus esse Christum. Hæc enim necessario confitenda est ad salutem cap. x. 9, 10.

Beatus qui non judicat &c. Docet quam bonum sit hanc fidem habere. *Beatus*, intellige est, quia tranquillam hac in parte habet conscientiam, & est extra Dei pœnam ac damnationem: *qui non judicat seipsum*, id est non damnat,

In eo quod probat. *Ἐν τῷ δοκιμάζει*, pro *ἐν τῷ δοκιμάζει*, per ellipsin. Similem intra vide cap. xv. 18, id est ob id quod probat, facto nimirum suo. Intellige autem in rebus, quæ sua natura & per se sunt adia-phoræ, id est quæ fieri & non fieri citra peccatum possunt; de talibus enim hic agitur. Nam alioquin quid juvaret nescio, quæ fides in iis quæ per se mala & vitiosa sunt? Qui veritatis divinæ professores persequuntur & occidunt, multi firmiter credunt se rem optimam & Deo gratissimam facere; sed an illos hæc tam impia & perversa fides proteget, aut etiam beatos faciet? Apage cum fide in rebus falsis ac malis, quæ ipsa per se pœnam meretur, tantum abest ut aliquem, ejus ductum secutum, extra pœnam ponere, aut etiam beatum queat reddere.

Vers. 23. *Qui vero dubitat, si edat, damnatus est, quia non ex fide. Omne autem quod non ex fide, peccatum est.* E contrario docet quam malum sit hac fide carere. *Qui vero dubitat*, *ὁ δὲ διακρίνου*, qua significatione Jacobus eandem vocem usurpat cap. i. vers. 6, intellige, dubitat an recte faciat, annon peccet.

Si edat. Nempe animi dubius & incertus, an in eo non peccet.

Damnatus est. Id est damnationi divinæ sese obnoxium reddidit, damnari meruit. Effectum juris ponit pro ipso jure. Etsi enim rem fecit per se & natura sua non malam, quia tamen eam fecit dubitans an mala non esset, eo ipso rem fecit malam & ejusdem criminis tenetur, quo teneretur si rem per se malam fecisset.

Quia non ex fide. Intellige edit. Confirmat assertum, quia qui dubitans aliquid edit, non ex fide edit, id est non ex firma animi persuasionem, nullum in eo per se

per se peccatum esse, fides enim & dubitatio inter se opponuntur.

Omne vero quod non ex fide &c. Concludit argumentum. *Omne*, non tantum eius cibi alicujus, sed quidquid aliud quamvis sua natura & per se indifferens sit. *Quod non ex fide*, intellige fit vel agitur, ex fide nimirum quam diximus.

Peccatum est. Id est naturam peccati induit, nec minus poenæ divinæ obnoxium est quam si per se peccatum esset. Quæri hic posset, an qui primi ecclesiam reformare & à variis abusibus repurgare cœperunt, non debuerint propter infirmorum scandalum abstinere à carnibus aliisque cibis, diebus huic abstinentiæ dicatis retinere, à tot seculis in ecclesia receptam? Respondeo quandoquidem abstinencia ista ex hominum instituto, non ex divina Lege originem habuit, recte fecerunt quod eam ex ecclesia eliminarent. Nam si Christianæ libertati cessarent instituta divinæ Legis, quanto magis conveniebat ut eidem cederent instituta hominum? Tanto vero magis quod obessent veræ sanctitati & pietati, dum in externis istis homines hærent, inque iis partem sanctitatis collocant, & compensationem quandam ac ablationem vitiorum, quibus dediti sunt. Itaque homines ad libertatem & veram sanctitatem Christianam vocandi erant. Cæterum si qui cum hac abstinentiæ religione ecclesiæ Reformatæ nomina darent, æquum omnino esset infirmitatis ipsorum habere rationem, quæ tamen Christianæ libertati & veræ sanctitati nullum præjudicium ac detrimentum afferat. Idem dicimus si spes sit alicujus hac ratione lucrandi aut ædificandi, aut si periculum sit, ne alioquin ad suscipiendam veritatem propensus, scandalizetur & animum ab ea avertat. *Cibus enim nos non commendat Deo: neque enim si edamus abundamus, neque si non edamus deficimus* 1 Cor. viii. 8, & quæ aliæ sunt rationes ab Apostolo superius aleatæ, quæ huc quoque referri possunt.

CAPUT XV.

Verf. 1. **D**ebemus autem nos qui firmi sumus infirmitates infirmorum portare, & non nobis ipsis placere. Monet Apostolus non satis esse quod nos ipsi fidem habeamus & firmi ac robusti simus, sed æquum ac opus esse ut nos firmi & robusti infirmorum ac debiliū infirmitates portemus.

Debemus autem. Ex charitatis fraternæ officio.

Nos qui firmi sumus, &c. Potentes, robusti, qui fidem habemus firmam in adiaphoris,

Infirmitates infirmorum portare. Id est æquo animo ferre debiliū, & hanc fidem non habentium infirmitates, cum scilicet abstinent à rebus natura sua licitis, & ut ipsorum infirmitati succurramus, etiam ipsi ab iis quandoque abstinere. Sic enim partem oneris ipsorum in nos recipimus.

Et non nobis ipsis placere. Per negationem contrarii idem monitum effert. Sibi ipsis placere dicuntur, per metonymiam effecti pro causa, qui sibi ipsis

indulgent & morem gerunt; nullo aliorum respectu.

Verf. 2. *Unusquisque enim nostrum proximo placeat in bonum ad ædificationem.* Rem contrariam præcipit, per modum rationis & causæ. *Unusquisque nostrum*, etiam ego ipse.

Proximo. Id est fratri, ex Legis usu, in qua proximus, frater, amicus, sunt *ἑαδελφός*: Apostolus enim hic de fratribus, id est de Christianis loquitur, ut vidimus, non exclusis tamen & aliis hominibus, quoties illorum ædificandorum spes sit. *Placeat*, id est, morem gerat & obsequatur.

In bonum. Limitat istud placere, nimirum ut sit in bonum, non in malum proximo.

Ad ædificationem. Exprimit istud bonum, ut scilicet proximus ædificetur, id est in fide, charitate, ac pietate Christiana confirmetur & incrementa summat, vel etiam si extra Ecclesiam sit, ad eam adducatur.

Verf. 3. *Nam & Christus non sibi ipsis placuit, sed sicut scriptum est, opprobria opprobantium tibi ceciderant super me.* Christi exemplo præceptum suum confirmat. *Nam & Christus*, Dux & caput nostrum, quem imitari, & cujus vestigiis insistere debemus,

Non sibi ipsis placuit. Id est non sibi ipsi indulgit & morem gessit.

Sed sicut scriptum est. Nempe Psalmo LIX verf. 10.

Opprobria &c. Mutat personam tertiam in primam propter Scripturæ ipsius, quæ citat, verba; in quibus David Christi typum gerens, & sic sub Christi persona sensu mystico, de se loquitur. Dicit opprobria super se cecidisse tanquam onus quoddam valde grave. Unde apparet quod sibi ipsi morem non gesserit, nec suæ voluntati fuerit obsecutus; alioquin enim operam dedisset, ut opprobria ac vituperia hominum evitaret. Tacite significat Apostolus Christianos non debere curare opprobria Gentium quibus exagitabant Judæos, quod à cibis variis abstinerent, proinde ut ea effugerent, non debere sua Christiana libertate uti cum offendiculo & scandalo & contristatione fratrum infirmorum ex Judaismo ad Christum converforum, sed una cum illis, & in illorum gratiam ac ædificationem, si sit opus ac res ferat, opprobriis istis communicare.

Opprobantium tibi. Exprimit quorum hominum, proinde & quæ opprobria super se ceciderint, non hominum bonorum & Dei timentium, sed hominum Dei inimicorum & adversariorum, ideoque non opprobria quæ ipse culpa sua esset commertus, sed quæ omnia in Deum referantur, nec ob alia fiant quam ob ea quæ ipse ex Dei voluntate ac præcepto faciat. Magno nobis debet esse solatio in probis, quæ ut Christiani patimur, gravissimis, quod hæc probra non in nos, sed in Deum ipsum ac Christum jaciuntur, quodque non tam nos patiamur, quam Deus & Christus in nobis, in quem impii quia incurrere non possunt, in nos propter ipsum incurrunt. *Tibi*, id est tibi o Deus, quem David sub Christi persona, sensu mystico, alloquitur.

Verf. 4. *Quæcunque enim ante scripta sunt, in nostram doctrinam ante scripta sunt, ut per patientiam & consolationem Scripturarum spem habeamus.* Rationem affert cur veteris Scripturæ dictum citet, ne quis existimet

timet olim scripta ad se non pertinere. Negat hoc Apostolus, & asserit omnia quæ ante, id est olim scripta, & literis mandata sint, in sacro nimirum volumine,

Ad nostrum doctrinam. Id est docendi nostri causa jam olim scripta ac literis esse mandata. Voluit nimirum Deus hæc memoriæ prodi, ut Christiani, Dei populus perfectissimus, haberent unde doctiores fierent, & in rebus ad salutem pertinentibus erudirentur.

Ut per patientiam. Exprimit quid potissimum nos docere, & quibus rebus nos imbuere velit Scriptura. *Ut per patientiam,* id est patiēdo omnia quæ nobis Deo servientibus incidunt adversa.

Et consolationem. Id est solatia in adversis varia capiēdo. *Scripturarum,* id est quæ Scripturæ abunde suggerunt ac suppeditant, per genitivum causæ, quorum & hoc non postremum est, injurias nostras non nostras esse, sed Dei ipsius, & probra quibus impetimur eorum esse qui in nobis Deum probis efficiunt.

Spem habeamus. Nimirum non liberationis tantum malis ex omnibus, sed & certissimi & maximi præmii. Effectum notat & patientiæ nostræ & consolationis Scripturarum, qui est spes certissima, quam diximus.

Verf. 5. *Deus autem patientiæ & consolationis dei vobis idem sentire inter vos secundum Christum Jesum.* Præceptis ac monitis addit votum: quasi dicat, vos quidem sic facite, *Deus autem dei vobis &c.*

Deus patientiæ. Describit Deum ab effectis rei propositæ servientibus, Deus qui cultoribus suis est auctor patientiæ, dum non tantum permittit ut adversis impetantur, in quibus patientiam suam exercent & ostendant; sed etiam facit, ne adversis cedant, eaque constanter perferant. Cujus rei illustre exemplum, historia Jobi, & omnium piorum, imprimis Christi ipsius, nobis suppeditat. Pertinent huc Jacobi verba cap. v. 10.

Et consolationis. Alter effectus ex quo Deum describit, quod simul sit & auctor consolationis. Permittit quidem suos affligi & malis affici, sed præsto semper est cum suis divinis solatiis, quibus patientiam illorum sustentat, & acerba omnia reddit dulcia: quod & Apostolus in seipso expertus est 2 Cor. j. 3, 4, 5.

Dei vobis &c. Hoc est quod ipsis vovet, nempe ut omnes inter se idem sentiant, ne ex sententiarum diversitate exoriantur discordiæ, diversa facta, & consequenter ostendicula & scandala, maximo cum ecclesiæ & gloriæ divinæ detrimento. Dat hoc Deus per verbum & spiritum suum, accipere volentibus, & Dei gloriam magis quam propriam, publica comoda quam privata, salutem æternam quam præsentia & caduca bona amantibus.

Secundum Christum Jesum. Non simpliciter illis eundem sensum vovet ac precatur, sed verum, & qui sit secundum Christum Jesum, qui sit conformis & consentaneus Christo Jesu, quem Christus Jesus approbet, qui cum ipsa veritas sit, nullum falsum sensum, de rebus præsertim ad religionem spectantibus, approbare potest.

Verf. 6. *Ut unanimiter in uno ore glorificetis Deum &c.*

Patrem Domini nostri Jesu Christi. Finem & effectum voti istius sui exprimit. *Ut unanimiter,* id est unanimiter, non scilicet in partes, *in uno ore,* id est uno ore. Particula *in* ex Hebræorum idiotismo redundat, ut cap. x. 9.

Uno ore. Id est uno eodemque sermone. Os ponitur pro sermone, per metonymiam causæ.

Glorificetis Deum. Id est laudes Deo dicatis. Deum illum unum intelligit.

Et Patrem Domini nostri Jesu Christi. Exprimit quis sit unus ille Deus, non alius quam Domini nostri Jesu Christi Pater. Distinguitur enim à Jesu Christo.

Verf. 7. *Propter quod suscipite alii alios, sicut & Christus suscepit nos in gloriam Dei.* Redit ad monitum. Non satis est monuisse semel, juvat usque morari.

Propter quod. Nempe in superioribus explicatum. Intelligit id omne, quod ad hoc persuadendum in superioribus attulit.

Suscipite alii alios. Id est pro fratribus ducite & complectimini invicem, quamvis circa ciborum ac dierum observationem aliqua sint inter vos ex Lege profecta discrimina.

Sicut & Christus. Exemplum Christi affert, qui nobis id ipsum, imo id quod multo majus est fecit.

Suscepit nos. Id est & Judæos & Gentes. *In gloriam Dei.* Id est in confortium gloriæ divinæ, quæ cælesti & æterna beatitudine continetur, nos admisit.

Verf. 8. *Dico autem Jesum Christum ministrum fuisse circumcisionis pro veritate Dei, ut firmaret promissiones patrum.* Ne videretur asseruisse parem omnino hac in parte Gentium & Judæorum fuisse conditionem, explicat dictum suum.

Dico autem. Ne quis mea verba sequius accipiat, & ne quisquam ex Gentibus ob suam firmitatem infletur.

Jesum Christum ministrum fuisse circumcisionis. Id est circumcisorum qui sunt Judæi, substantivum pro adjectivo. Minister illorum fuit Christus Jesus, quatenus ad illos Apostolum Dei egit, iis Evangelium prædicavit, eorum ad se, & consequenter ad Deum, conversioni operam omnem ac denique vitam suam impendit.

Pro veritate Dei. Id est in rem & usum veritatis divinæ. Veritas Dei pro veracitate Dei ponitur.

Ut firmaret &c. Explicat quo pacto pro Dei veritate, ut scilicet firmaret seu stabiliret, effectum nimirum præstando & exhibendo.

Promissiones patrum. Id est promissiones Dei, patribus Judæorum datas, per genitivum objecti, de mittendo Messia cum Evangelio.

Verf. 9. *Gentes autem pro misericordia glorificent Deum: sicut scriptum est. Propter hoc confitebor tibi Gentibus, & nomini tuo cantabo.* Hoc est discrimen inter Judæos & Gentes, quod Judæi jus habuerint venturi Messiae ex promissionibus divinis, quibus sese patribus Judæorum obligavit, profectum. Gentibus autem nullis promissionibus sese Deus obstrinxerat; sola misericordia Dei effecit, ut & illis Evangelium sit allatum. Quod sane Judæorum singularem omnino prærogativam continet, de qua capp. j. 11. iij. actum est. Sed tamen & Judæi, & Gentes in Dei gloriam

gloriam & regnum à Christo suscepti sunt; quamvis utrique multo minus digni essent suscipi, quam ulli ut ab aliis in frarum numerum & ejusdem Ecclesiæ suscipiantur consortium. Gentes vero, quæ sola Dei gratia & misericordia susceptæ sunt, minime omnium Judæos infirmos arcere debent ab ecclesia, quibus solus jus fuit ecclesiæ.

Sicut scriptum est (Psal. xviii. 50.) Docet misericordiam Gentibus, Scripturis convenienter obvenisse, seu id futurum in Scriptura prædictum esse, ut Gentes tanto magis confirmarentur in fide Evangelii, videntes non hominum arbitrio, sed divina voluntate & consilio jam olim in Scripturis prænunciato, Evangelium sibi allatum esse.

Propter hoc confitebor. Primum Scripturæ quod allegat testimonium hoc est, in quo Propheta prædicit, fore ut Deus laudetur in Gentibus. *Confitebor tibi.* Id est laudes tibi dicam. Vide cap. xiv. 11.

In Gentibus. Id est inter Gentes, in media Gentium ecclesia, quod per Jesum Christum evenit, tot Gentium ecclesiis factis.

Et nominatus. Id est tibi. Nomen Dei pro ipso Deo. *Cantabo,* celebrando tuas virtutes & opera ac beneficia ingentia. Laudibus enim Deo dicendis maxime locus est in Ecclesia & piorum congregatione Hebr. 2. 12. Ephes. iii. 21.

Verf. 10. Et rursus dicit; Letamini Gentes cum populo ejus. Alterum Scripturæ dictum citat, quo alloquitur & monet Gentes Propheta, ut cum populo Dei lætentur Deuter. xxxij. 43. Quamobrem vero? nisi quod ejusdem gratiæ ac beneficii divini factæ sint participes, quod similiter per Jesum Christum evenit.

Verf. 11. Et rursus; (Psal. cxvij. 1) Celebrate Dominum omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi. Tertium Scripturæ dictum, quo Gentes omnes excitantur ad laudes Deo dicendas: quam vero aliam ob causam, nisi quod per Messiam ad communionem cælestium bonorum vocatæ sint? vide yf. 29.

Verf. 12. Et rursus Esaias dicit; (Esai. xi. 12.) Erit radix Jesse, & qui exsurgit, dominabitur Gentibus, in ipso Gentes sperabunt. Quartum ex Esaiâ producit testimonium, quo prædicitur fore ut Messias domine- tur Gentibus, & Gentes in eo spem collocent, quod itidem in Jesu Christo impletum est.

Erit, id est exorietur, *radix Jesse.* Id est furculus ex radice Jesse, per metonymiam causæ, cujus furculi radix dicitur Jesse, per genitivum speciei seu differentiæ, radix quæ est Jesse, qui fuit Davidis Regis pater, & consequenter Christi secundum carnem.

Et qui exsurgit. Id est exsurgit, per enallagen temporis, furculus nimirum ille qui est Messias.

Ut dominetur Gentibus. Ἀρχὴν ἰσχύος, ex versione lxx interpretum; proinde dominabitur Gentibus tanquam Rex & Dominus omnium Gentium à Deo effectus. Hebræus textus habet: *In vexillum Gentibus.* Ad quod scilicet Gentes concurrant, cui se addicant, sub quo vincant omnes suos hostes, Diabolum, peccatum, mortem, infernum. Interpretes Græci exposuerunt metaphoram.

In ipso Gentes sperabunt. Tanquam in suo Rege ac Domino cælesti & immortalis, omnemque in cælo & in terra potestatem ex Dei gratia ac dono adepto

Matth. xxviii. 18. Ita prædicitur fore, ut Gentes, sicut ad eandem spem in Messia cum Judæis, sic etiam ad eundem spei istius effectum pertineant: καὶ αὐτοὶ, in ipso, vel super ipso spem suam defigent. Intelligitur autem spes salutis, ejusque æternæ.

Verf. 13. Deus autem spei repleat vos omni gaudio & pace in credendo, ut abundetis in spe, in virtute Spiritus Sancti. Iterum monito subjungit & alternat votum Apostolus.

Deus spei. Per genitivum effecti, Deus qui auctor est spei, nempe istius de qua loquor & Propheta cecinit, quæ vestra spes est.

Repleat vos. Πληρώσατε ὑμᾶς, per infinitivum, more Græco.

Omni gaudio. Nempe ex spe salutis æternæ proveniente.

Et pace. Ne ullæ sint inter vos dissensiones, ulla dissidia, ullæ damnationes, ulli contemptus.

In credendo, ἐν τῇ πίστει. Exprimit qua in remaxime pacem omnem illis voveat, in credendo videlicet, ne in credendo ullis dissensionibus ac dissidiis laborent, aut ob dissensum aliquem in fide alii alios damnent vel contemnant, multo vero minus oderint & persequantur; ut omnium sit eadem in omnibus fides. Loquitur autem de fide ad religionem Christianam pertinente. Hanc pacem o utinam omnibus Christianis det Deus!

Ut abundetis, ἐν ὅλῃ περισσειᾳ ὑμᾶς, in spe. Effectum pacis in credendo notat, abundantiam spei. Difficile enim est ut spe abundant, qui pacem, in fide præsertim, cum aliis non colunt, qui fidei causa sese invicem vel condemnant vel contemnunt, quique veritati cedere nolunt. Spe abundare non possunt, nisi qui fide primum, deinde charitate & fidei ac charitatis fructibus abundant, inter quos non postremo loco pax est Gal. v. 22.

In virtute Spiritus Sancti. Medium exprimit per quod Deus omni gaudio ac pace suos repleat. *In virtute,* id est per virtutem, efficaciam, potentiam, *Spiritus Sancti,* id est afflatus sui sancti, cui afflatui virtus inest divina & admirabilis, ad omnia sancta in nobis efficienda, quæ Deus velit, ob quam etiam ipse Spiritus Sanctus seu afflatus Sanctus virtus & δύναμις, appellatur.

Verf. 14. Persuassus sum autem fratres mei & ipse ego de vobis, quod & ipsi pleni estis bonitate, repleti omni cognitione, qui possitis & alii alios admonere. Quasi dicat: quamvis vos admoneam, non ex aliqua de vobis diffidentia tam sollicitus sum de vobis, & monita & vota mea subinde iterando. *Fratres mei.* Amor id facit vestri, quo vos tanquam fratres meos in Christo charissimos complector.

Et ipse ego. Non alii tantum Christi servi, sed & ego ipse. *De vobis.* Qua in re esset ista de ipsis fiducia & persuasio statim declarat, addens,

Quod & ipsi pleni estis bonitate &c. Quod & ipsi vestra sponte, sine meis monitis, pleni estis bonitate. Non restat in vobis locus bonitate aliqua vacuus. Cui enim adhuc aliqua pars bonitatis deest, nondum est plenus bonitate: impletur bonitate quisquis bonitatis omnes partes, omnes species habet. Vocem bonitatis ἀγαθότης, hic late accipit Apostolus de omni virtute seu bona actione.

Repleti

Repleti omni cognitione. Nec ad cognitionem & scientiam vobis quidquam deest, quæ bonitatis est directrix.

Qui possitis & alii alios admonere. Δυνάμενοι, per participium. Adeo vos omni scientia repletos confido, ut monitorem non egeatis, sed possitis etiam alii alios admonere si sit opus.

Verf. 15. *Audacius autem scripsi vobis fratres ex parte, tanquam commonefaciens vos, propter gratiam quæ data est mihi à Deo.* Ne quis dicat, cur ergo nobis scripsisti? Hoc, inquit, fecit mea audacia. *Fratres*, Opportune iterum hanc appellationem ingerit, suum amorem subinde contestans, & simul quem iis habebat honorem. Magnum enim est à tanto Apostolo titulo fratris honorari, & decet fratres inter se confidenter & audacter agere. *Ex parte*, ἀπὸ μέρους: quasi dicat, non tamen modestiæ metas, ut puto, excessi, quadantenus audacia sum usus.

Tanquam commonefaciens vos, ὡς ἐπιπαινήσαντες ὑμᾶς. Nihil novum vos docere volui, sed tantum vobis veluti in memoriam revocare quæ jam scitis. Solent enim interdum effluere ex memoria necessaria quædam & utilia, quæ in memoriam alicui revocare magni sit beneficii.

Propter gratiam &c. Causam affert cur etiam hoc sibi sumserit. *Per gratiam* intelligit munus Apostolicum, per metonymiam causæ: quasi dicat, propter munus Apostolicum, quo nullum in ecclesia erat majus ac præstantius. Sola enim Dei gratia effecit, ut ipsi, & quidem primo peccatori, tantum munus committeretur 1 Tim. j. 12, 13 & seqq.

Quæ data est mihi à Deo. Ne quis existimet memunus Apostoli sine Dei ad id vocatione & gratia mihi arrogare, quod sunt qui dicant, ut Evangelium meum in dubium vocent; sed frustra sunt.

Verf. 16. *Ut sim minister Jesu Christi, in Gentes, operans Evangelium Dei, ut sit oblatio Gentium plane accepta, sanctificata in Spiritu Sancto.* Exprimit hanc gratiam seu munus ex gratia à Deo sibi commissum; ἵνα & ἵνα ἡμεῖς, per infinitivum, λειτουργῶν, quæ vox significat ministrum publicum.

Jesu Christi in Gentes, id est ad Gentes, *operans Evangelium Dei.* Docet qualis sit minister publicus Jesu Christi, operans, inquit, Evangelium Dei, ἡ εὐαγγελίζω & εὐαγγέλιον τῷ θεῷ, id est id agens quod ad sacrum opus, Evangelii scilicet prædicationem & Gentium conversionem pertineat.

Ut sit oblatio Gentium plane accepta, ὑπερόδνητο. Ne quis diceret. Atqui sunt alii Evangelii inter Gentes præcones, qui etiam nos Romanos converterunt, ideoque tua opera non adeo erat necessaria. Datum est, inquit, munus hoc mihi à Deo, ut sit oblatio Gentium plane accepta. *Oblatio Gentium* respicit ad participium ἡ εὐαγγελίζω, quod de iis dicitur qui sacris operantur & oblationes peragunt. Intelligit autem Gentium conversionem, quæ ad fidem Evangelii adductæ, Deo fiebant oblatio.

Plane accepta. Nempe Deo.

Sanctificata in Spiritu Sancto. Exprimit qua ratione Gentium oblatio ὑπερόδνητο, plane accepta fiat Deo, proinde qua in re opera sua sit necessaria, ut scilicet Gentes ad fidem Evangelii conversæ sanctificenter insuper in Spiritu Sancto, tum enim demum

funt oblatio plane accepta Deo. Sanctificabantur autem in Spiritu Sancto, cum Spiritum Sanctum cælitus accipiebant, quem nonnisi per manuum Apostolicarum impositionem, aut nonnisi Apostoli alicujus interveniente prædicatione poterant accipere, Paulo igitur munus Apostolicum ad Gentes erat demandatum, ut non tantum Gentes ad fidem Evangelii converteret, sed etiam conversas sanctificaret. *In Spiritu Sancto*, id est per Spiritum Sanctum, qui Gentibus conversis Apostoli interventu communicabatur. Quamquam & illi qui Romanos converterant, forte ex Apostoli comitatu erant, illius cooperarii administri.

Verf. 17. *Habeo igitur gloriationem in Christo Jesu in iis quæ ad Deum pertinent.* Igitur, quia sum verus Christi Apostolus, *habeo gloriationem*, id est de quibus gloriatur, opera scilicet & facta admiranda, per metonymiam effecti pro causa.

In Christo Jesu. Id est per Christum Jesum, per gratiam ac potentiam ejus. Ideo ad ipsum redit omnis gloria.

In iis quæ ad Deum pertinent. Τα πρὸς θεόν. Græco more, per ellipsin duplicem: quasi dicat, eorum respectu, seu secundum ea quæ ad Deum pertinent. Loquitur enim de rebus ad Deum spectantibus seu divinis, non humanis.

Verf. 18. *Non enim audebo loqui aliquid eorum quæ non perfecit Christus per me in obedientiam Gentium sermone & opere.* Confirmat quod dixit: quasi dicat, non enim audebo mentiri & de iis gloriari quæ per me Christus non perfecit.

Loqui aliquid eorum quæ non perfecit, λαλῶν τι ἐκ τῶν ἡγεγεγασσάμενον, Græca phrasi (similem vide cap. xiv. 22) *Christus per me.* Non sibi sed Christo omnia tribuit, se tantum Christi instrumentum facit.

In obedientiam Gentium. Id est eo fine ut ad obedientiam Evangelii Gentes adducerentur. Non ergo meo vel hominum consilio Gentibus prædicavi Evangelium, sed duce & auctore Christo.

Sermone & opere. Duo notat quorum & vi efficacia homines adducebantur ad obediendum Evangelio, unum erat sermo, alterum opus. Dabat illi Christus sermonem quocunque opus esset, eumque efficacissimum, dabat & opus, ad sermonis confirmationem divinissimum. Significat opera admiranda, singulare ponens pro plurali, opus pro operibus.

Verf. 19. *In virtute signorum & prodigiorum, in virtute spiritus Dei, ita ut ab Hierusalem & in circuitu usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi.* *In virtute*, id est per virtutem, *signorum & prodigiorum*, id est qua signa & prodigia patrantur, per genitivum effecti. Opera notat quæ divinæ veritatis & potentiae sunt signa, & quia naturæ viribus fieri non possunt, homines in admirationem ac stuporem agunt.

In virtute, id est per virtutem, *spiritus Dei.* Id est qua spiritus Dei datur hominibus fidem amplexis, itidem per genitivum effecti. Virtutis istius interventu Christus per Paulum operatus est signa & prodigia, & ipsam spiritus Dei dationem credentibus. Notanda vero est modestia Apostoli. Non enim simpliciter affirmando ista de se dicit, sed tantum negando se ausurum mentiri & sibi tri-

buere quæ per se à Christo facta non sint, sermone & opere.

Ita ut ab Hierusalem &c. Effectum notat suæ prædicationis, ut ex ipso effectu quisque colligat divinitatem, quam dicit Christi manum & virtutem ipsi adfuisse: ὅτι μετὰ πληρωμένην, per infinitivum. *Ab Hierusalem.* Non quod prædicationis suæ initium inde fecerit, res enim aliter habuit Gal. j. 17, 18; sed in Hierusalem & ejus circuitu centrum veluti ponit circuli regionum, quas quoque versum cum Evangelio peragravit, quem tantæ amplitudinis esse dicit, ut ejus peripheria Illyricum attigerit. Ingens profecto terrarum ambitus. *Repleverim Evangelium Christi,* pro repleverim Evangelio Christi, per hypallagen.

Verf. 20. *Sic vero ambiens Evangelium prædicare, non ubi nominatus est Christus, ut non super alienum fundamentum ædificem.* Docet quo pacto se gesserit in Evangelio prædicando, ne quis diceret, alios etiam fuisse qui priores cum Evangelio multà in loca venerint quam ipse. Ait se sic φιλοκέρμενος εὐαγγελίζεσθαι, sic in prædicando Evangelio ambientem honoris (quæ sancta erat ambitio) fuisse, ut non ibi prædicaret, ubi jam nominatus esset Christus, sed ubi nomen ejus necdum esset auditum.

Ut non super alienum &c. Causam istius rei addit Apostolo dignam & convenientem. Apostolorum enim erat fundamentum ponere ecclesiarum Christi, non super fundamento alieno seu ab alio jam posito ædificare.

Verf. 21. *Sed sicut scriptum est, quibus non annuntiaturum est, de eo videbunt, & qui non audierunt intelligent.* Contrarii affirmatione rem illustrat & amplificat, atque etiam Scripturæ auctoritate sese tuetur. *Sed, intellige sic me gessi,*

Sicut scriptum est. Scripturæ convenienter. *Quibus non annuntiaturum est &c.* Ipsa Scripturæ verba producit Esa. Lij. 15. *Non annuntiaturum est,* nempe unquam antea, *de eo,* nempe de Messia.

Videbunt. Nempe oculis animi, cognoscent Messiam, & in Messia Deum ipsum. *Et qui non audierunt,* similiter unquam antea, *intelligent,* per Evangelium edocti.

Verf. 22. *Propter quod etiam impeditus fui sæpe venire ad vos.* Dicit hanc suam φιλοκέρμενος εὐαγγελίζεσθαι etiam causam fuisse quod sæpe fuerit impeditus quominus ad ipsos Romam veniret. *Propter hoc.* Quia ambiebam iis prædicare qui nondum audierant, impeditus fui sæpe, dum scilicet sese subinde offerrent loca nondum per Evangelium illustrata.

Sæpe, & πολλά. Neutrum plurale pro adverbio, Græca phrasi. Sic Philip. 2. verf. 6. & ἵνα ἴσῃ θεῷ, id est æqualiter se habere Deo, seu esse instar Dei.

Venire ad vos. Præsertim cum scirem vobis jam Evangelium allatum esse.

Verf. 23. *Nunc vero non amplius locum habens in regionibus istis, desiderium autem habens veniendi ad vos a multis annis.* Quasi dicat, adhuc fui impeditus. *Nunc vero non amplius locum habens &c.* Credo quod nullus restaret amplius locus in regionibus illis in quem Evangelium non pervenerit. Dicat aliquis, cur in Illyrico & aliis finitimis regionibus non prædicavit? Haud dubie quod aliæ Gentes essent minus

barbaræ, & suscipiendo Evangelio magis maturæ; præsertim in Hispania, cujus adeundæ etiam propositum, ut in sequentibus dicit, animo & cogitatione versabat.

Desiderium autem habens &c. Alterum movens erat Pauli ut Romanos adiret, desiderium veniendi ad ipsos ab annis compluribus.

Veniendi ad vos. Non ad urbem Romam, gentium dominam, illius videndæ causa, sed ad vos fratres meos in Christo Jesu dilectos.

Verf. 24. *Quando proficiscar in Hispaniam veniam ad vos; spero enim ut transiens videam vos, & à vobis deducar illuc, si vestri prius ex parte implear.* *Quando,* αἰεὶ ἰδὲ videtur poni pro ὅτε, *proficiscar in Hispaniam, veniam ad vos.* Promittit iis suum adventum, sed iturus in Hispaniam, ad quam festinabat, quod eo cuperet Evangelium inferre, quo forte nondum erat illatum. Hac ratione proposuerat Apostolus Romam venire, veluti in transitu, sed ut aliter veniret, Deo visum erat.

Spero enim &c. Causam reddit cur dicat se ad ipsos venturum, quia, inquit, spero me transcurrentem Italiam venturum Romam & vos visurum; venit sane & vidit, neque eum spes in hoc fefellit, sed non transiens in Hispaniam.

Videam vos, ἵνα ὁμιλήσω ὑμῖν. Non Romanum Patrem, & universalem ac suum quoque Episcopum, sed vos fratres,

Et à vobis. Nempe per viros ad id à vobis deputatos,

Deducar illuc. Nempe in Hispaniam. Hoc etiam me sperare jubet vestra pietas, & mei, quamvis vobis nondum visi, amor, & divinæ gloriæ ardens studium. An vero Paulus Roma ex vinculis dimissus in Hispaniam iverit, incertum est, imo multo certius videtur id factum haud esse. Neque enim verisimile est Paulum ex Hispania iterum Romam eundem ad scopulum revertisse. Nam Romæ eum propter Evangelium occisum fuisse posterior ad Tim. Epist. cap. iv docet. Ex vix credibile est, de Hispanico Pauli itinere, & in Hispaniis prædicatione non aliquem commentarium exstiturum fuisse.

Si vestri prius ex parte implear. Quasi dicat, non me tam celeriter à vobis proripiam, sed tum demum abibo, postquam vestri prius ex parte impletus fuero. Neque hic Apostolum spes destituit, fore ut Romanorum fratrum conspectu & consuetudine repletur, sed non ita ut facultatem ab iis abeundi, & in Hispaniam proficiscendi haberet cum vellet. Non simpliciter dicit *implear*, sed *ex parte implear*, significans ex parte se tantum illorum conspectu & conversatione impleri posse, non in totum exfatiari, ut non semper restet cum illis versandi amor & cupiditas.

Verf. 25. *Nunc autem proficiscor Hierosolymam, ministrans sanctis.* Significat illis quo nunc interea proficiscatur, & quo divertat antequam Italicum & Hispanicum iter aggrediatur.

Hierosolymam. Sic Deus iter & consilium Pauli dirigebat, quanquam alio fine quam Paulus intenderat, qui se Hierosolymis victum iri, & inde non ita cito Romam in vinculis mittendum esse, ignorabat.

Ministrans sanctis. Causam reddit itineris istius sui in Jerusalem, nimirum ut sanctis ministraret. *Sanctis.*

Etis, id est credentibus in Christum, fides enim in Christum homines sanctos, id est in Dei usus segregatos ac sepositos facit.

Verf. 26. *Placuit enim Macedonia & Achaia communionem aliquam facere in pauperes sanctorum qui sunt in Jerusalem.* Macedonia & Achaia, id est fratribus in Macedonia & Achaja. Causam istius ministerii sui docet, simulque ministerium hoc quale sit ostendit.

Communionem aliquam facere. Id est collectionem nummorum ex communi omnium contributione voluntaria,

In pauperes sanctorum qui sunt in Jerusalem. Non in omnes sanctos qui in Hierusalem sunt, sed in solos pauperes, nec rursus in omnes pauperes Hierosolymitanos, sed in pauperes Hierosolymitanos sanctorum, id est qui sunt ex numero sanctorum Hierosolymitanorum.

Verf. 27. *Placuit enim & debitores sunt ipsorum: si enim spiritualibus ipsorum communicaverunt Gentes, debent & in carnalibus ministrare ipsis.* Placuit enim. Quasi dicat, placuit, inquam, intellige iis quos dixi, communicare pauperibus sanctorum Hierosolymitanorum.

Et debitores ipsorum sunt. Quasi dicat, & merito id ipsis visum est, nam & debitores ipsorum sunt, proinde non ex liberalitate tantum, sed etiam ex debito id faciunt.

Si enim spiritualibus. Probat debitores esse, spiritualibus, intellige bonis. *Ipsorum*, id est sanctorum Hierosolymitanorum. Ex Hierusalem enim Evangelium profectum est & ad Gentes venit.

Communicaverunt Gentes. Non soli sancti Judæorum spiritualibus ac cælestibus suis bonis fruuntur, sed ea etiam cum Gentibus communicarunt.

Debent. Nimirum Gentes vicissim quæ spiritualibus bonis communicant.

Et in carnalibus. Quæ multo minora sunt quam spiritualia, in nummis videlicet, quorum usus ad carnem & carnalia, cibum, potum, vestitum, fomentum spectat.

Ministrare. Suggestendo nimirum carnalia, vel nummos quibus carnalia comparantur, *ipsis*, id est sanctorum Hierosolymitanorum pauperibus, quorum spiritualibus bonis communicant, cum pauperes ut carnalibus communicent opus habeant.

Verf. 28. *Hoc igitur ubi perfecero & obsignavero ipsis fructum hunc, abibo per vos in Hispaniam.* Hoc igitur ubi perfecero. Nimirum nummos collectos deportavero, & obsignavero, id est fideliter reddidero, sicut obsignata solent, *ipsis*, pauperibus sanctorum Hierosolymis *fructum hunc*, id est nummos collectos, quos tanquam fructum ex arboribus frugiferis, id est ex Gentibus ad Christum conversis percipient. Unde Apostolus ad Titum cap. iij. 14: *discant vero & nostri*, nempe Creteneses, *bonis operibus præcellere in necessariis usus, ut non sint infructuosi.*

Abibo per vos. Id est per Italiam & urbem Romam, in qua habitatis.

In Hispaniam. Ut scilicet ibi Evangelium prædicem. Sic tu proponis Paule, sed Deus te tui juris esse nolet, vincieris Hierosolymis, & vinctus venies Romam, & Romæ pro Christo morieris.

Verf. 29. *Scio autem quod veniens ad vos in plenitudine benedictionis Evangelii Christi veniam.* Scio autem: quasi dicat, ne quis existimet non multum boni adventum meum vobis allaturum esse, Scio, quia Deo confido.

Quod veniens ad vos. Id est quod cum venero ad vos, *in plenitudine*, id est cum plena copia, *in pro cum*, *benedictionis.* Id est bonorum ac opum, per metonymiam causæ; benedictio enim divina divitiarum est causa.

Evangelii Christi. Id est quæ Evangelium Christi in se continet.

Veniam. Quasi dicat, non quidem vobis nummos adferam, cum quibus nunc tendo ad pauperes sanctorum in Hierusalem, sed adferam vobis alias longe majores ac veriores opes, in summa abundantia, dona nimirum spiritualia ac cælestia.

Verf. 30. *Rogo autem vos fratres per Dominum nostrum Jesum Christum, & per charitatem spiritus, ut mecum una certetis in precibus pro me ad Deum.* Commendat se diligenter illorum precibus: quasi dicat, ego quidem hæc agito, *rogo autem vos fratres*: quasi dicat, fratres mei estis, fraternum etiam officium à vobis peto.

Per Dominum nostrum Jesum Christum. Quasi dicat, communis nostrum Dominus Jesus Christus vos moveat, cujus me servum & Apostolum esse scitis.

Et per charitatem spiritus. Quasi dicat, moveat vos & charitas quam spiritus, nempe Dei, mutuam & ardentem in nobis excitat. *Charitas spiritus* dicitur, cujus auctor est spiritus, per genitivum causæ.

Ut una mecum certetis. Id est ut mihi in certamine meo adjumento sitis.

In precibus pro me. Id est per preces pro me: modum explicat sui in certamine juvandi, qui erat preces pro ipso

Ad Deum. Exprimit ad quem preces sint dirigendæ.

Verf. 31. *Ut liberer ab infidelibus in Judea, & ne ministerium meum in Hierusalem acceptum sit sanctis.* Docet quid pro se precari debeant. *Ut liberer ab infidelibus in Judea*, *ἀπὸ τῶν ἀπίστων*, id est à Judæis Evangelio obedire seu credere nolentibus. Præfagebat illi animus aliquid mali ab istis hominibus, à quibus tamen illum Deus liberavit, & ex manibus ipsorum eripuit.

Et ut ministerium meum &c. Alterum est quod pro ipso Deum orent: *ut ministerium meum in Hierusalem.* Id est quod in Hierusalem obiturus sum, tradendo nummos collectos pauperibus, & alia peragendo ad munus meum spectantia.

Acceptum sit sanctis. Id est credentibus qui in Hierusalem habitant, ne à me & ministerio meo aversum gerant animum, quod Gentibus promiscue sine circumcisione & ritibus Mosais saltem annunciem per solam in Jesum Christum fidem obtinendam.

Verf. 32. *Ut in gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, & refociller vobiscum.* Finem & effectum notat istius quam dixit rei à Deo obtentæ: quasi dicat, ita fiet ut in gaudio, id est cum gaudio *veniam ad vos*, proinde ut & vos multo plus ex me gaudii ac scilicet latii capiat, quam si animo contristatus venirem. Venit vinctus, sed vincula hæc nihil ex animi gaudio delibabant. Neque enim patiebatur ideo, quod

sanctis ingratum esset illius ministerium, sed quod ingratum esset Judæis Christi adversariis, à quibus pro Christo pati, & in vincula, imo in mortem ipsam conjici ac tradi, uberrimam habet veri gaudii segetem ac materiam.

Per voluntatem Dei. Id est Deo volente, in cujus manu sunt omnia nostra consilia & incepta, cujus etiam voluntati omnia submittimus.

Et refocillet vobiscum. Quasi dicat, & sic & vos mecum recreemini & ego recreer vobiscum.

Verf. 33. Deus autem pacis cum omnibus vobis. Amen. Voto superiora concludit: quasi dicat, ego hæc à vobis peto, vicissim autem vobis voveo, ut Deus pacis sit cum omnibus vobis.

Deus pacis. Per genitivum effecti, Deus qui auctor est pacis, id est omnis veræ beatitudinis, quæ pacis nomine apud Hebræos merito designatur; neque enim est causa ut hoc loco pacis vocem ad solam concordiam restringamus. Ubi vera & absoluta beatitas non est, ibi nec pax est, ubi vera pax est, ibi & vera beatitas.

Cum omnibus vobis. Intellige sit, omnibus vobis adsit favoris & amoris & curæ ac providentiæ suæ præsentia, proinde & pace vos beet ac cumulet. Ubi enim Deus est, ibi pax est.

Amen. Confirmat votum voce solita, qua verum esse, proinde effectu ipso compleri quod vovemus, cupimus.

C A P U T XVI.

Verf. 1. Commendo autem Phœben sororem nostram, quæ est ministra ecclesiæ quæ est in Cenchreis. Veniens ad salutationes, & ad finem Epistolæ tendens, ante omnia illis commendat Phœben, quæ forte negotiorum suorum causa, proficiscens Romam, literas istas portabat, ut vetus habet Epistolæ hujus subscriptio, ex hoc ipso, ut arbitrator, loco sumta.

Sororem nostram. Magnum ad eam juvandam fratribus incitamentum.

Quæ est ministra ecclesiæ. Non tantum soror est, sed etiam officium ministræ exercet in ecclesiâ, tanto magis amari & juvari digna, quod & ipsa ministret sanctis sororibus pauperibus, earum usibus ex publica ecclesiæ pecunia prospiciens.

Quæ in Cenchreis. Intellige est. Notat cujus sit ecclesiæ ministra seu Diaconissa. Cenchreæ, Corinthiorum portu nobiles, adiacebant Corintho.

Verf. 2. Ut ipsam suscipiatis in Domino digne sanctis, & assistatis ei in quocunque negotio vestri indiguerit. Nam & hæc adstitit multis & ipsi mihi. Exprimit quid ab iis pro Phœbe petat. Primum hospitalitatis officia, dum eam suscipi petit. *In Domino*, id est per vel propter Dominum, Domini, qui Jesus Christus est, causa.

Digne sanctis. Id est ut sanctis dignum est, qui Christiani sunt. Nam si omnes, etiam profanos, hospitalitas decet, quanto magis sanctos, idque erga sanctos.

Et assistatis ei. Hoc alterum est quod pro ipsa pe-

tit, nempe amicitiae & charitatis fraternæ officium, ut scilicet illi assistant & auxilium præbeant, quocunque in negotio ipsorum opera indigeant.

Nam & hæc adstitit multis, προσέτις πολλῶν ἐγενήθη. Opitulatrix, patrona multis fuit. Causam affert cur ei in omnibus adesse & patrocinari debeant. Nam & ipsa, inquit, multorum fuit patrona.

Et ipsi mihi, & αὐτῇ ἰμῶς. Et ipsius mei. Magnum adjicit superpondium, officia & beneficia sororis istius ipsi Apostolo exhibita. Vide quam diligens & accuratus fuerit Apostolus in sanctis ecclesiæ commendandis, quam etiam officiorum sibi exhibitorem memor. Ita simul & amans sanctorum, & gratus fuit.

Verf. 3. Salutate Priscillam & Aquilam, cooperarios meos in Christo Jesu. Nunc suo nomine salutari nominatim petit quos in ecclesiâ Romana noverat, suis quemque elogiis prosequens: ut profecto admirationi esse debeat Apostoli tanta humanitas & amoris diligentia.

Salutate. Id est meo nomine salvere jubete.

Priscillam & Aquilam. Nobile par conjugum, & ante omnes alios nominari meritum, uxor etiam tanto nobilior quod in nominatione viro sit anteposita, de quibus vide Act. xvij. 2, 26.

Cooperarios meos in Christo Jesu. Id est in Christi Jesu negotio, in Evangelii prædicatione: quos suos dicit συνεργῆς, cooperarios, quod Paulo, Evangelii curis occupato, ipsi prospicerent de rebus necessariis. Quatenus enim faciebant ut Apostolus vacaret Evangelio, hætenus & partem in opere ipsius habebant. Idem elogium tribuit quibusdam mulieribus Philip. iv. 3, & Johannes συνεργῆς cooperarios esse dicit veritati, qui præcones veritatis hospitalitate & officiis juvant 3 Johannis verf. 8. Non frustra addit *in Christo Jesu*, nam alioquin & in opificio tabernacula conficiendi cooperabantur Apostolo, vel Apostolus ipsis Act. xvij. 3. Priscilla fane Evangelium non prædicavit.

Verf. 4. Qui pro anima mea suam ipsorum cervicem supposuerunt, quibus non ego solus gratias ago, sed & omnes Ecclesiæ Gentium. Commemorat ipsorum illustre erga se factum, ut ostendat quam merito ipsos primo loco nominandos duxerit, qui, tam uxor quam maritus, & fortassis uxor præbat marito, ideo & prius nominata est.

Pro anima mea. Id est pro vita mea, per metonymiam causæ, ut me morti eriperent.

Suam ipsorum cervicem supposuerunt. Id est morti se objecerunt, & haud dubie occubuissent, nisi singulari Dei providentia fuissent liberati, sed in illis ipsis nulla fuit mora, quin pro me morerentur. Hoc tamen cervicis suæ objectu præstiterunt quod me conservarint. Quid hoc facto majus præstare poterant?

Quibus non ego solus &c. Quasi dicat, quo suo facto non me solum sibi obstrinxerunt, sed & omnes ecclesiæ Gentium sese iis obstrictas putant, cum videant ex vita mea maxima in se dimanasse & dimanare comoda.

Gratias ago. Gratum animum verbis testor, & hoc ipsorum factum celebro, sed idem etiam faciunt omnes ecclesiæ Gentium, quæ quod ipsis seu eorum bono vivam,

vivam, Priscillæ & Aquilæ post Deum ferunt acceptum. Vide quantam laudem, quas gratias mereantur qui pro Christi servorum vita suam vitam in discrimen dant, & ipsi mori volunt, ut servi Dei vivant. Majorem profecto ex hac Apostoli & omnium Ecclesiæ laude & gratiarum actione & sua conscientia voluptatem capiebant conjuges isti, quam quantam ex vita vel longissima percipere potuissent, quæ tamen & ipsa forte iis non defuit. Discant horum exemplo fratres, pericula sua miscere cum scriptis Christi.

Verf. 5. *Et quæ in domo illorum Ecclesiam. Salutate Epanetum dilectum meum, qui est primitia Achaïæ in Christum.* Superior versiculus in parenthesi legendus est, nunc enim addit salutationem Ecclesiæ quæ in domo erat Priscillæ & Aquilæ.

Et quæ in domo illorum ecclesiam. Intellige salutate. Priscillæ & Aquilæ adjungit Ecclesiam, quæ in domo illorum congregabatur, quod & ipsum ad commendationem istorum conjugum valde pertinebat. Domum suam operire sanctorum congregationibus, iisque patrocinari, & incommoda quæ inde proveniunt libenti animo tolerare, argumentum est summi erga gloriam divinam & hominum salutem amoris. Videmus Christianorum Ecclesias etiam in domibus privatis peragi posse, & solitas fuisse, cum non licet domos publicas eum in finem habere. *In domo illorum, ἡ ἐκκλησία αὐτῶν.*

Salutate Epanetum dilectum meum. Et huic encomium apposuit.

Dilectum meum. Quem ego valde diligo. Magnum erat dilectum esse apud tantum virum: neque enim frustra & sine justis causis ac meritis à tanto viro poterat peculiariter diligi.

Qui est primitia, ἀρχή, Achaïæ in Christum. Addit adhuc quod in isto homine peculiare ac singulare erat, id est qui primus in Achaïa nomen dedit Christo, primus ex messe Achaïca Christo demessus est. Et hoc eximiam continet laudem.

In Christum. Id est in Christo, ἰνὰ Χριστόν; vel per ellipsin, credentium in Christum.

Verf. 6. *Salutate Mariam, quæ multa laboravit in nos.* Et hæc sua merita laude non caruit apud Apostolum.

Multa laboravit. Id est multos labores ac molestias sustinuit.

In nos, ἡμῖν. Id est erga nos, seu ut nobis bene esset, ne nobis deessent ad vitam necessaria, vel de se solo loquitur Apostolus in plurativo, vel quia simul includit suos comites, & in Evangelii prædicatione socios & administratos, eodem modo loquitur & verf. 9.

Verf. 7. *Salutate Andronicum & Juniam cognatos meos, & concaptivos meos, qui sunt insignes in Apostolis, qui & ante me facti sunt in Christo.* Neque istos non commendatos dimisit Apostolus.

Cognatos meos. Mihi generis cognatione junctos.

Et concaptivos meos. Hoc spirituale vinculum est, illud carnale. Mecum captivi fuerunt propter Christi Evangelium. Ita non tantum fratres mei sunt & secundum carnem & secundum spiritum, sed etiam captivitatis meæ pro Christo socii.

Qui sunt insignes in Apostolis. Id est inter Apostolos. Non forte quod & ipsi alioqui Apostoli essent, sed quod Apostolorum judicio & æstimatione essent & haberentur insignes viri, propter suas haud dubie singulares virtutes & dotes animi & facta. Junias derivatur a nomine Junius.

Qui & ante me fuerunt in Christo. Neque hoc tacuit quo ipsum Apostolum superabant, quod scilicet ante ipsum Christo insiti essent, & eum ad Christum prævertissent, quamvis Apostolus ipsorum cognatus esset, & fortassis etiam ætate major.

Verf. 8. *Salutate Ampliam dilectum meum in Domino.* Et hunc commendatione decorat, id est dilectum meum, non ob carnis aliquam conjunctionem, sed ob communem Dominum Christum, quod maximum maximæ dilectionis est vinculum; peculiariter tamen eum ob peculiare virtutes ac merita dilectum fuisse, ex eo quod eum peculiariter dilectum suum Apostolus vocet.

In Domino. Id est Domini causa. In habet hic significationem causæ, ex Hebræorum idiotismo.

Verf. 9. *Salutate Urbanum, cooperarium nostrum in Christo, & Stachyn dilectum meum.* Vide versum tertium. Nisi quis putet Urbanum etiam Evangelium prædicasse.

In Christo. Non in rebus ad vitæ usus spectantibus, sed in rebus ad Christum pertinentibus. Christus ponitur pro rebus ad Christum pertinentibus, per metonymiam subjecti.

Et Stachyn dilectum meum. Qui sciat se à me valde diligi, haud dubie similiter in Domino, ut versu 8 addit.

Verf. 10. *Salutate Apellen probatum in Christo. Salutate eos qui ex Aristobuli.* Etiam hic, debitum sibi refert encomium;

Probatum in Christo. Id est probatum in fide Christi, qui experimenta dedit haud dubia suæ in Christum constantis fidei & immoræ pietatis. Christus accipitur hic pro fide ac pietate quam tradidit, per metonymiam causæ.

Salutate eos qui ex Aristobuli. Intellige sunt domo vel familia, & Christo nomen dederunt. Aristobulum ipsum salutare non jubet, quod ipse Christianus non esset, forte quod esset in opibus ac dignitate constitutus, quales non facile accedunt ad Christum: in eo tamen laudandus si domesticis suis impedimento non erat.

Verf. 11. *Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui ex Narcissi, qui sunt in Domino &c.*

Salutate Herodionem &c. Vide vs. 7. *Salutate eos qui ex Narcissi.* Intellige domo & familia sunt, ut verf. 10. Narcissus hic, Claudii Cæsaris fuit libertus, in flagranti gratia; opibus ac potentia pollens, ideo nec Christianus ipse.

Qui sunt in Domino. Id est qui Domino sunt per fidem insiti.

Verf. 12. *Salutate Tryphenam & Tryphosam quæ laborarunt in Domino.* Id est in rebus ad Dominum spectantibus, vel Domini causa.

Salutate Persidem dilectam quæ multa laboravit in Domino.

Verf. 13. *Salutate Rufum, electum in Domino, & matrem illius & meam. Electum in Domino.* Id est

non vulgarem in Christi fide ac pietate. *Et matrem ejus & meam.* Magnum testimonium : quasi dicat, merito filio adjungo matrem, non tantum quod mater ipsius sit, nec minus pia quam filius, sed etiam quod & mea mater sit, non quidem natura, sed quod majus est, amore ac beneficiis.

Verf. 14. *Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen & qui cum ipsis fratres.* Plures simul nominat, & quos nominare non poterat, ipsis tamen adesse & adhærere noverat. In genere salutare jubet, quippe fratres in Christo, quamvis forte quosdam conditione servos. Ne minimos quidem fastidivit Apostolus, & sua salutatione dedignatus est, quos Christo insitos, & sic ad maximam dignitatem evectos esse sciebat; quorum si domini ac patroni erant isti quos nominat, eo ipso maxime commendantur quod & ipsi in Christum crederent, & in Christum credentes apud se foverent.

Verf. 15. *Salutate Philologum & Juliam, Nereum & sororem ejus, & Olympam & qui cum ipsis omnes sanctos.* Iterum certa ponit nomina, & illis similiter addit credentem familiam. *Qui cum ipsis,* intellige sunt, *omnes sanctos,* id est in Christum credentes. Magna & hæc laus ac commendatio est, familiam alere sanctam, & in Christum credentem, vel quod eos tales effeceris, vel quod elegeris, sanctos profanis præferens.

Verf. 16. *Salutate alii alios in osculo sancto. Salutant vos Ecclesia Christi.* Cum plures non nosset, in genere postulat ut alii alios ipsius nomine saluent, ne quisquam sese prætermisum aut neglectum putaret.

In osculo sancto. Id est per sanctum osculum. Solebant enim inter se osculari Christiani, & osculo testari quam sese amarent invicem, quamque alii aliis bene vellent ac cuperent, quod sanctum vocat, quia sanctis ex causis, sancto animo, & sanctum in finem. Sanctum osculum profano, purum impuro, castum incesto opponit. Vult igitur Apostolus ut in Ecclesia sese mutuo, nomine ipsius, oscularentur fratres. Ex tot vero salutationibus apparet, Petrum Apostolum Romæ tum non fuisse. Quo pacto enim fieri potuisset, ut eum Paulus in salutatum dimitteret, & non potius primo omnium loco salutaret? At qui eum Romæ fuisse dicunt, jam in hoc tempus habitationem ejus Romæ conjiciunt. Imo, nec Epistola hac quidquam fuisset opus, Petro Ecclesiam illam regente.

Salutant vos Ecclesia Christi. Nunc aliorum nomine incipit Romanos fratres salutare: & primum Ecclesiarum Christi in genere, nempe inter quas tum versabatur Apostolus, quæ haud dubie ut id faceret ad Romanos scribens postulabant, quo suum fraternum testarentur amorem, quamvis non omnes inter se noti. Satis inter se noti sunt, qui Christum noverunt, & Christiani sunt.

Verf. 17. *Rogo autem vos fratres, ut observetis eos qui dissidia & scandala, præter doctrinam quam vos didicistis, faciunt, & declinate ab illis.* Antequam ad particulares aliorum nomine salutationes veniat, subjungit monitum Apostolo dignum, quod ad extremum servasse videtur, ut illud peculiariter animis illorum infingeret: Scrupulum, ut ajunt, abeuntibus.

Rogo autem vos. Quasi dicat: salutasse vos non contentus, *ὑμῶν ἵκεν*, quod etiam significat adhortor, admoneo, idque hic locum habet non minus quam rogo. *Fratres.* Subinde hunc titulum usurpat, quod facere non solent qui dominatum in alios affectant aut exercent.

Ut observetis, σκοπεῖν. Per infinitivum. Græca phrasi, ut diligenter & veluti ex specula observetis.

Eos qui dissidia, τὰς διχομασίας &c. Id est dogmata aliqua afferunt, quæ suscepta dissidere faciunt alios ab aliis.

Et scandala. Id est quæ scandalo sunt & nocent in via salutis.

Faciunt. In præsentī, quod jam inter illos essent, qui ista facerent. Tangit, ut arbitror, eosdem, quos & alibi notat, qui circumcisionem & ritus Mosai- cos adjungere conabantur Euangelio 2 Cor. xi. 13, 14. Gal. i. 7, & ij. 4. v. 10, 12. vj. 12. Philip. iij. 18, 19.

Præter doctrinam quam vos didicistis. Docet unde dogmata ista cognosci possint; inde nimirum, si sint præter doctrinam quam ipsi didicerant: si doctrinæ isti aliquid vel addant, vel demant, vel eam ulla in re mutant, vel ei contradicant. Habemus ergo regulam, ad quam exigenda sunt omnia quæ afferantur dogmata; doctrinam nimirum primitus in ecclesia traditam, quidquid præter illam est, scandalum est, vitandum est. Vide Gal. i. 8, 9.

Et declinate ab illis. Docet quomodo se erga tales homines gerere debeant. Declinare ab illis debent, omnem cum illis familiaritatem & consuetudinem fugere, nec cibum cum illis capere. *Hæreticum,* inquit alibi, *post unam & alteram admonitionem devita* Tit. iij. 10. Non jubet hæreticum occidi, aut armis persequi, quod Christi Ecclesia nunquam fecit, nisi postquam ipsa in hæreses prolapsa est, quæ persecutionem hæreticorum arripuit, ut hæreses protegeret. Nec induci in Ecclesiam Christi nocentior hæresis unquam potuit, quam dogma de hæreticis occidendis & persequendis, quo non divina veritas sed hæresis armata est. Non enim eget armis carnalibus veritas Christiana, ipsa se suis armis contra hæreses satis superque sustentat, nec curat, si ab ea deficient, quibus errare placet, & qui sibi non ea qua par est, diligentia cavent, nec ut ab errore liberentur, multum curant, imo liberari ab eo nolunt.

Verf. 18. *Nam tales Domino nostro Jesu Christo non serviunt, sed suo ventri, & per blandiloquentiam & benedictionem decipiunt corda innocentium.* Causam affert cur observandi & vitandi sunt isti tales, quia, inquit, *Domino nostro Jesu Christo non serviunt.* Quamvis id præferant, non Christi rem agunt, sed suam.

Sed suo ventri. Intellige serviunt, ventris sui rem agunt, &, ut alibi loquitur, venter ipsorum Deus est. Id agunt, ut placentium multis dogmatum prædicatione ventrem suum pascant.

Et per blandiloquentiam & benedictionem. Altera causa est cur sibi ab ipsis cavere, eosque fugere debeant, quia sciunt blande loqui, & verbis uti suavis, ac merum amorem spirantibus, & nil nisi benedictionem habent in ore. crederes Angelos lucis esse, & recens è cælo delapsos,

Per quæ, *decipiunt corda*, id est animos, *innocentium,* τῶν ἀγνῶτων. Id est hominum qui ab omni noxa alieni sunt,

sunt, & alios ex se judicant, & quia ipsi alios non decipiunt, decipientium fraudes non intelligunt, iisque patent. *Decipiunt*, in præfenti, non tantum quod ita soleant facere, sed etiam, quia jam tum decipiebant, ut *ys. 17* vidimus. Decipiunt autem, dum homines in bonam de se, proinde & de suis dogmatis opinionem adducunt. Decipiunt, quia sibi homines non satis cavent. Neque enim sufficit *Evangelium* esse & ab omni noxa & fraude alienum, etiam prudentem & circumspexitum esse requiritur.

Verf. 19. Nam vestra obedientia ad omnes devenit. Gaudeo igitur quod ad vos. Volo autem vos sapientes quidem esse ad bonum, simplices autem ad malum. Causam & occasionem narrat, quæ seductores istos induxit, ut Romanam ecclesiam adgrederentur.

Nam, inquit, vestra obedientia. Intellige erga Evangelium & veritatem vobis prædicatam.

Ad omnes. Proinde etiam ad impostores istos,

Devenit. Ex eo igitur quod vos tam faciles & obsequentes veritati præbuisitis, spem conceperunt fore, ut eadem facilitate ipsorum etiam dogmata recipiatis, qua spe freti vos adorti sunt.

Gaudeo igitur &c. Quasi dicat: igitur, ut vobis animum meum aperiā, vosque moneam ac præmuniam. *Gaudeo quod ad vos, & ipse ipm*, id est quod ad vos attinet, seu de vobis, quod tam faciles sitis ad obediendam veritati. De seductoribus minime lætor, qui vestra ista facilitate abuti volunt ut obediat erroribus & falsis dogmatibus.

Volo autem vos &c. Quasi dicat: bonum ac lætandum est, quod tam faciles fueritis ad obediendum veritati. *Volo autem*, id est cupio & opto, idque ut fiat moneo & obsecro,

Vos sapientes quidem esse ad bonum, simplices vero ad malum. Quasi dicat, nolo vos ita absolute simplices esse, ut cuius dogmati, cuius sanctitatem præferenti credatis. Volo vos ita simplices esse, ut simul etiam sitis sapientes: sicut & Dominus ipse monet, ut simplices simus sicut columbæ, & prudentes sicut serpentes.

Volo, inquam, ut sapientes quidem sitis ad bonum. Id est ut sciatis bene agere, sciatis veritati obedire, sciatis falsum à vero discernere, & falsum quidem vitare, verum autem amplecti.

Simplices autem ad malum. Id est ut nesciatis male agere, nesciatis seductoribus obsequi.

Verf. 20. Deus autem pacis conteret Satanam sub pedes vestros cito. Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum, Amen. Monitioni subjungit votum, seu potius divini auxilii promissionem: quasi dicat, vos facite quod moneo, quod vestrarum est partium.

Deus autem. Faciet quod suarum item est partium, ne quis desperet de mali istius evitacione.

Deus pacis. Id est qui auctor est pacis, pacem hoc loco accipit pro pace inter Christianos, cum nulla inter ipsos sunt dissidia, sed summus est animorum & sententiarum & dogmatum secundum Christum Jesum consensus. Hac enim de re nunc agitur.

Conteret Satanam sub pedes vestros. Alludit ad factum Dei in paradiso. Satanæ olim per serpentem decepit innoxios parentes nostros: idem Satanæ nunc per astutos impostores decipit innocentes homines. Sed sicut olim Deus Satanam in serpente contrivit,

sub pedes parentum nostrorum: sic etiam nunc eundem Satanam in serpentibus istis conteret sub pedes vestros.

Sub pedes vestros. Id est pedibus vestris conterendum dabit, sicut olim serpentem in ventrem deiecit ac repere fecit, ut pedibus parentum nostrorum conterri & conculcari posset. Sensus est; Deum effecturum, dummodo & ipsi sibi, ea qua par est diligentia caveant, ne Satanæ per istos suos emissarios iis nocere eosque seducere possit.

Cito, in nixei. Non diu innocentes seducent, patefiet brevi dolus illorum, & coarguentur falsa dogmata. *Non proficient multum.* *In sapientia enim illorum manifesta fiet omnibus* 2 Tim. iij. 9. Nec sefellit prædictio ac promissio. Cito enim isti Legis, ut sibi videbantur, doctores, cum suis dogmatibus evanuerunt, & Christi Ecclesia semel arrepta à Legis ritibus libertate, in ea permansit. Sed proh dolor! aliis mox dissidiis & scandalis præter doctrinam, quam ab initio didicerat, repleti cœpit, adeoque repleta est, ut præ multitudine dogmatum ac traditionum in Ecclesiam invectorum, veritas vix appareat. Sperandum tamen est fore, ut Deus humani generis misertus, depulsis errorum nebulis puram veritatis suæ lucem hominibus reducat.

Gratia Domini nostri Jesu Christi &c. Votum addit, monitionibus suis vota subinde intermiscens. Gratiam iis precatur Jesu Christi. Merito: Dominus enim noster est, nobis à Deo datus. Dum vero gratiam iis tanti Domini precatur, simul etiam precatur omnia bona, & ad spiritum & ad carnem spectantia, quæ ex gratia & favore ipsius promanant. Omnia enim Deus dedit in manum ejus.

Vobiscum. Intellige sit, vobis adsit, nec unquam vos deserat ac destituat, quod haud dubie fiet, si vos quoque Christum nulla in re deserueritis.

Amen. Ipse suum votum approbat, & ratum ac verum vult esse. Vide cap. xv. *ys. ult.*

Verf. 21. Salutant vos Timotheus cooperarius meus, & Lucius, & Jason, & Sosipater cognati mei. Nunc ad salutationes venit speciales eorum qui cum ipso erant.

Timotheus cooperarius meus. Id est qui mecum operatur in Evangelii prædicatione, de quo Act. xvj. 1, & ad quem duæ exstant Pauli Epistolæ.

Et Lucius. Forte Cyrenensis ille, de quo Act. xlij. 1.

Et Jason. De quo Act. xvij. 5, 7, 9.

Et Sosipater cognati mei. Id est mihi genere & sanguine conjuncti, ut *ys. 7, 11.*

Verf. 22. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi Epistolam, in Domino. Noluit extremus inter salutatores esse, ipse suam quoque inserit salutationem, quæ ut tanto gravior Romanis accideret, addit se scriptorem fuisse istius Epistolæ, id est se Paulo manum in scribenda hac Epistola commodasse.

In Domino. Verba hæc ad verbum, *saluto* referri debent.

Saluto vos in Domino. Id est non vulgari salutatione, sed quæ fit in Domino, qua scilicet Christiani, Domino Jesu Christo insiti, alii aliis, per eundem Dominum salutem precantur.

Verf. 23. Salutatur vos Gaius hospes meus & Ecclesia

totius. *Salutat vos Erastus Oeconomus civitatis, & Quartus frater.* Tertio subnectit adhuc quosdam Apostolos.

Gajus hospes meus. Qui & mihi & toti ecclesiæ domum ac hospitium præbet, dignus omnino cujus nomen in hac Epistola extaret, tam insigni erga Paulum & erga universam ecclesiam pietate commendati. Hujus Gaji imitatores sunt, qui ecclesias, & ecclesiarum ministros suis in domibus foveant, iisque patrocinantur. Eundem hanc Gajum suis ipse manibus Apostolus baptizaverat 1 Cor. i. 14.

Salutat vos Erastus Oeconomus civitatis. Id est Corinthi. Unde apparet Epistolam hanc Corintho scriptam esse, Paulumque Corinthiacam Ecclesiam intellexisse, cujus Gajus esset hospes ac patronus.

Oeconomus. Credo, quod publicam pecuniam fidei suæ commissam haberet, quam ex usu publico dispensaret; quo ipso non parum hominem commendavit Apostolus, quod in hac publici officii non postrema dignatione constitutus, Christianam fidem illo tempore contemptam & exosam & persecutionibus subjectam amplecteretur. Videmus etiam eos qui publica tractant munia, Christianos esse posse.

Et Quartus frater. Hic salutantium agmen claudit. *ὁ ἀδελφεός*, cum articulo, forte quod Romanis fratribus, si non de facie, saltem de nomine notus esset. Nam & Quarti nomen Latinum est; vel etiam quod præter supra nominatos solus tum ex fratribus Apostolo adesset, & suam quoque salutationem nominatim adscribi postularet, quem satis commendavit fratrem (in Christo nimirum) appellando.

Verf. 24. *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.* Iterum ad votum redit, iisdem quibus paulo ante verf. 20, verbis conceptum; credo quod hæc verba sua ipse manu adscriberet, ut Epistolæ à se missæ signum esset. *Salutatio*, inquit alibi, *mea manu Pauli, quod est signum in omni Epistola, sic scribo: Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.* 2 Thess. iij. 17, 18. 1 Cor. xvj. 21, 22. Coloss. iv. 18.

Verf. 25. *Ei vero qui potest vos confirmare secundum Evangelium meum & præconium Jesu Christi, secundum revelationem mysterii temporibus æternis taciti.* Claudit Epistolam *διελογίᾳ*, sua itidem, ut arbitror, manu adscripta, ut non tantum vota funderet ad Deum & Christum, sed etiam Deo per Christum debitam redderet gloriam. Describit Deum ea ex re, quam Romanis maxime cupiebat, ut scilicet in suscepto semel Evangelio, firmi & constantes essent.

Qui potest vos confirmare, ὁ θεός. Qui efficaciam habet vos confirmandi ac stabiliendi, proinde nec de efficaciam istius effectui dubium esse potest ullum, propter summam Dei bonitatem, & fidem, & salutis vestræ amorem, dummodo ipsimet vobis non desitis.

Secundum Evangelium meum. Id est in Evangelio meo, *κατὰ πρός ἐμὲ*, cujus exempla occurrunt passim. Vide Matth. i. 20. ij. 12. 2 Tim. iv. 1. *Suum* vocat, quod sibi esset à Deo traditum & ad publicandum commissum ac demandatum, quodque à se præcipue ac principaliter administraretur.

Et præconium Jesu Christi. Id est in præconio Jesu Christi, idem dicit aliis verbis, in præconio quo vobis Jesus Christus est annunciat, per genitivum objecti.

Secundum revelationem mysterii. Id est in revelato mysterio, per duo substantiva, pro substantivo & adjectivo, consueto Hebraismo. Eam imprimis Evangelii partem designat Apostolus, quæ ipsius erat propria, quamque maxime impetebant seductores illi, de quibus egit verf. 17, 18, quæ gentibus promiscue omnibus, per solam in Jesum Christum fidem salus annunciabatur, posthabita circumcissione, & Legis Mosaicæ ritibus, & omni illa, quam ex Lege sibi arrogabant Judæi, justitia.

Mysterium. Id est arcani Dei consilii & decreti.

Temporibus æternis taciti. Docet quantum hoc fuerit Dei arcanum, de Gentium omnium universali vocatione & per solam in Jesum Christum fidem, salute. Per æterna tempora, id est per secula omnia Deus id apud se continuit, nec Angelis nec hominibus id revelans. Angelis enim per ecclesiam demum id innotuit Ephes. iij. 10. *καθὼς ἀνέκλειστοις, temporibus secularibus.* Videntur intelligi tempora, à quibus creaturæ & secula esse cœperunt. Nam antequam creaturæ essent ullæ, eæque rationales, cui poterat arcanum hoc revelari? Dari etiam aliquid prius *καθὼς ἀνέκλειστοις*, docet locus 2 Tim. i. 9, & in Epistola ad Ephesios, eandem rem docens, *quod mysterium*, inquit, *in aliis generationibus non fuit cognitum filiis hominum* cap. iij. 5. Commendat hanc doctrinam Apostolus, & ei singularem venerationem hoc nomine conciliat.

Verf. 26. *Manifestati autem nunc, & per Scripturas Propheticas secundum præceptum æterni Dei in obedientiam fidei in omnes gentes significati. Manifestati autem nunc.* His præsentibus temporibus, per Paulum præcipue Ephes. iij. 7, 8. Loquitur enim de manifestatione, quæ facta est per publicam prædicationem. Nam alioquin etiam aliis Apostolis & Prophetis per Spiritum Sanctum mysterium hoc innotuerat Ephes. iij. 5, etiamsi ad illius publicam annunciationem & executionem adhibiti non essent; quo ministerio Deus Paulum præ cæteris honorare voluit.

Et per Scripturas Propheticas significati. Huc enim participium *προεβλέποντες* referendum est. Docet mysterium hoc fuisse tamen per Scripturas Propheticas significatum, *sed per Prophetas*, id est nullius intellectui pervias, nisi postquam eventus eas interpretaretur. Nunc demum patet Gentium vocationem & salutem à Deo præcognitam, & Prophetarum oraculis prænunciatam esse. *Omnis enim Prophetia Scripturæ*, ut Petrus docet 2 Petr. i. 20, 21, *proprium non habet explicationem. Neque enim voluntate hominis allata quondam Prophetia est, sed à Spiritu Sancto acti locuti sunt sancti Dei homines.* *Secundum præceptum, κατὰ τὸν λόγον, secundum ordinationem.* Id est per ordinationem, vel ex ordinatione seu præcepto.

Æterni Dei. Docet hoc ex Dei ordinatione & præcepto factum esse, ut Prophetæ talia oracula proderent ac scriberent. Quem æternum *αἰώνιος* vocat, quod sicut ante secula semper, sic per omnia & in omnia secula vivat, proinde sua consilia & decreta pro arbitrio ordinat & exequitur, eorumque eventus & effectus multis ante seculis prænunciat.

In obedientiam fidei. Id est ad efficiendam ac promovendam obedientiam fidei, id est obedientiam quæ est fides, seu quæ in eo consistit, ut Evangelio fi-

des habeatur, per genitivum specie vel differentiae, ut cap. I. 5.

In omnes Gentes. Id est inter vel apud omnes Gentes. Multum enim ad confirmationem Euangelii, quo Gentibus omnibus salus per fidem in Jesum Christum affertur, facit, cum id in Prophetarum Scripturis praedictum & praenunciatum esse intelligunt. Sic igitur Deus mysterium hoc taceri voluit, ut nihilominus de eo praedictiones Prophetarum exstarent, quas eventus ipse interpretaretur, ac in luce poneret, & vicissim ab illis fides lucem acciperet. Omnia Deus sapientissime agit. Ideo addit Apostolus, ad sapientiam Dei stupens & attonitus.

Verf. 27. *Soli sapienti Deo, per Jesum Christum, cui gloria in secula. Amen.* Nunc nominat quem describit, Deo, inquit, qui solus est sapiens. Sapientem dicit, quod nullius consiliis indigeat, à nemine consilium ullum accipiat, omnia sapientissime provideat ac disponat & agat, consilia ac decreta sua ita in alto recondat, ut à nemine pervideri & pervestigari possint, nec ante quam ipso revelante pateant, quod omnia etiam quæ in detrimentum gloriae ejus fieri videantur, in suæ gloriae incrementa convertat, & ex causis contrariis contrarios effectus educere sciat, quod illi suorum omnium factorum & actionum à multis retro seculis ratio constet, quod etiam multis post seculis eventura prænoscatur & praenunciet. Quæ omnia in Gentium vocatione & per fidem in Jesum Christum salute, & Judæorum, quod hanc fidem amplecti nolent, rejectione luculenter conspecta sunt, ut merito hic iterum Dei sapientiam commemoret, quam eadem de re agens, cap. XI cum exclamatione celebraverat verf. 33. Idipsum & ad Ephes. iij, 10 facit. Solum sapientem dicit, quia omnis sapientiae fons & auctor

est, nec ullus, nisi Dei dono ac beneficio, sapiens sit.

Per Jesum Christum. Non obliviscitur Jesu Christi Apostolus, quippe qui sciret Deum gloria & laudibus celebrandum esse per Jesum Christum, id est cum agnitione & fide, quod Jesus sit Christus ille Dei, divinis cum ipso honoribus afficiendus; siquidem in hac tanta Jesu Christi exaltatione maxima Dei continetur gloria, & divini Jesu Christi honores omnes in Dei gloriam cedunt ac referuntur. Videmus hic apertissimum inter unum illum & solum sapientem Deum, & inter Jesum Christum discrimen, non tantum quod alter ab altero distincte memoretur, sed etiam quod Deus ultimus gloriae scopus & finis, Christus intermedius statuatur.

Cui gloria. Pronomen *cui* ᾧ, per pleonasmum Hebraicum additum est, cum satis ex superioribus appareat, Deo per Christum gloriam tribui. *Gloria*, intellige, *fit*, id est detur, tribuatur ab omnibus. *Gloria*, id est laus, honor, celebratio, cultus divinus, nec ulli alii præter ipsum, nec per ullum alium, nisi per Christum. Non ut nunc fit, Deo & virgini matri, quod fando in Ecclesia Apostolica non fuit auditum.

In secula. Non nunc tantum, sed quoad secula erunt. Erunt autem semper, etsi non præsentia, tamen futura, proinde nec Dei gloriae finis unquam futurus est.

Amen. Vide hac de voce cap. xv. 33, & supra verf. 20. Sic vota, sic preces, sic laudes Deo dictas, sic sermones omnes sacros claudere ac finire soliti sunt Christiani, veritatem dictorum, voce quæ veritatem significat, asserentes, vel quod in votis ac precibus fit, assertam cupientes. Eadem voce & nos Commentarium hunc claudimus ac finimus. *Amen.*

